

ŞANLIURFA

UYGARLIĞIN DOĞDUĞU ŞEHİR

COĞRAFYA
TARİH
MİMARİ
ARKEOLOJİ
TURİZM
SANAT
EDEBİYAT
HALK KÜLTÜRÜ

ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM SANAT ve ARAŞTIRMA VAKFI YAYINLARI / 27

ŞURKAV

Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve

Araştırma Vakfı

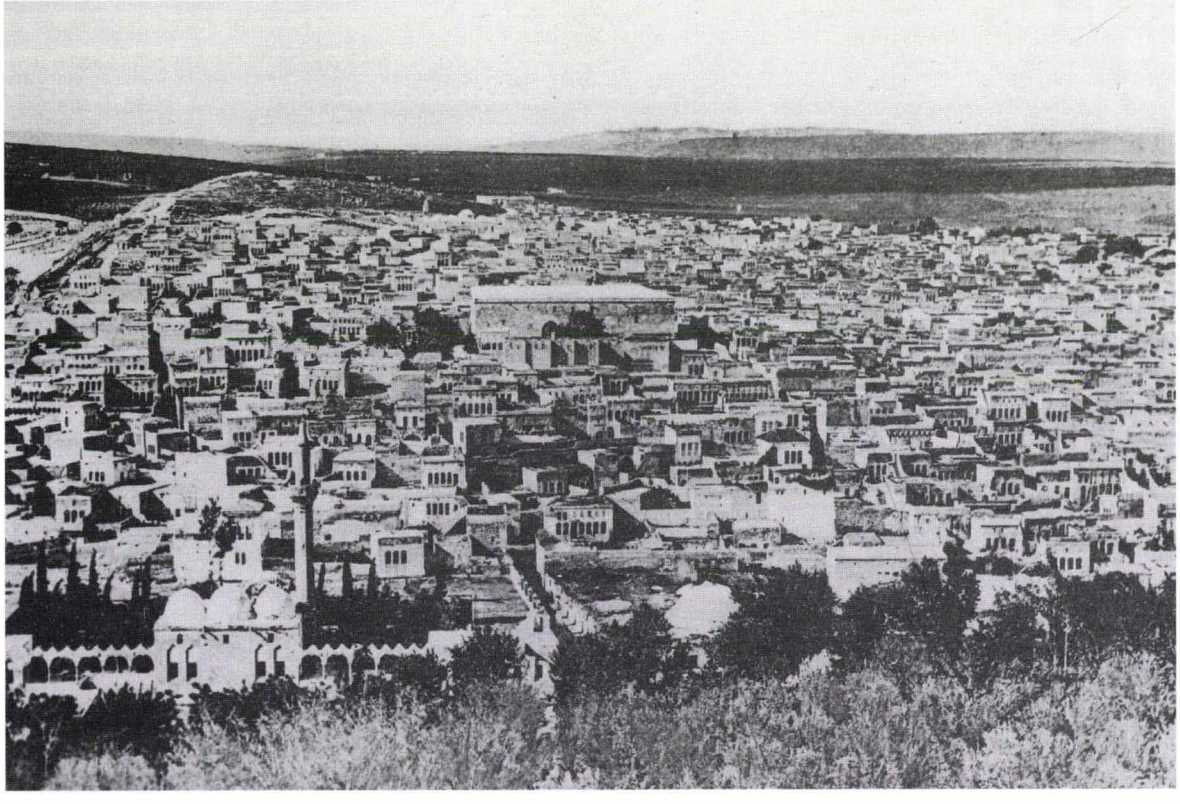
25 Aralık 1990 tarihinde Şanlıurfa Valiliği öncülüğünde kurulan vakıf; tarihi ve kültürel, turistik ve doğal varlıklarımız ile sanat eserlerimizi korumak ve yaşatmak; bu maksat doğrultusunda konferans, sempozyum, panel, kongre, seminer, sergi, anma günleri ve benzeri faaliyetleri düzenlemek, iştirak etmek, maddi ve mânevi katkılarda bulunmak; korumaya değer kültür, tabiat ve san'at varlıklarını korumak ve tanıtımını sağlamak, bunun için gerekli restorasyon ve çevre düzenlemeleri yapmak, projeler hazırlamak; tarihi ve kültürel değerlerimizin tanıtılması için gerekli araştırma derleme ve inceleme çalışmaları yapmak; bu alanda yapılan çalışmaları desteklemek amaçlarını taşımaktadır.

ŞURKAV, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1997 yılında tespit edilen en başarılı üç vakıftan biri olmuştur.

ŞANLIURFA

UYGARLIĞIN DOĞDUĞU ŞEHİR

COĞRAFYA-TARİH-MİMARİ-ARKEOLOJİ-TURİZM-SANAT-EDEBİYAT-HALK KÜLTÜRÜ

19. Yüzyıl sonlarında kaleden Urfa'nın görünümü (Yrd.Doç.Dr.A.C.Kürkçüoğlu Arşivi)

HAZIRLAYANLAR
Yrd. Doç.Dr. A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU
Müslüm AKALIN
Öğr. Gör. S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU
Selâhaddin E. GÜLER

ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM SANAT VE ARAŞTIRMA VAKFI (ŞURKAV) YAYINLARI

ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR EĞİTİM SANAT VE ARAŞTIRMA VAKFI (ŞURKAV) YAYINLARI

YAYIN NO : 27

İKİNCİ BASIM : KASIM 2002

ISBN 975-7394-25-4

YAZILARIYLA KATKIDA BULUNANLAR

Yrd. Doç.Dr. A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU *(Harran Üniversitesi)*
A.Naci İPEK *(Gazeteci-Yazar)*
Abuzer AKBIYIK *(Serbest Muh.Mali Müş.)*
Adil SARAÇ *(Türk Dili ve Ed. Öğrt.)*
Arş. Gör. Bahattin ÇELİK *(Harran Ün. Arkeolog)*
Eyyüp BUCAK *(Müze Müdürü)*
M.Emin ERGİN *(Emekli Kütüphaneci)*
Mahmut KARAKAŞ *(Emekli Öğretmen-Araştırmacı-Yazar)*
Mehmet AKBIYIK *(Coğrafya Öğretmeni)*
Mehmet H. ÖCAL *(Emekli Veteriner Hekim-Şair-Yazar)*
Mehmet KURTOĞLU *(Araştırmacı-Şair-Yazar)*
Okt. Mehmet OYMAK *(Harran Üniversitesi)*
Mustafa ACAR *(Türk Dili ve Ed. Öğrt.)*
Müslüm AKALIN *(Avukat-Tarih Araştırmacısı)*
Necmi KAYA *(Öğretmen-Ressam)*
Nevin GÜLLÜOĞLU *(İl Kültür Müdürü)*
Osman GÜZELGÖZ *(Gazeteci-Şair-Yazar)*
Remzi MIZRAK *(Kütüphaneci)*
Öğr. Gör. S.Sabri KÜRKÇÜOĞLU *(Harran Üniversitesi)*
Selâhaddin E. GÜLER *(Tarih Araştırmacısı)*
Semra AKIL *(Ev Yön.Bes. Öğrt.)*
Şükrü ÜZÜMCÜ *(Halk Oyunları Eğitmeni-Jüri Üyesi)*

FOTOĞRAFLAR

Yrd.Doç.Dr.A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU ve Arşivi
Fikret OTYAM Arşivi
Abuzer AKBIYIK Arşivi
S.Sabri KÜRKÇÜOĞLU
Şükrü ÜZÜMCÜ
Mehmet KURTOĞLU Arşivi
Şanlıurfa D.G.S.G.Md. Arşivi
Valilik Arşivi

Kapak Kompozisyonu : Yrd.Doç.Dr.A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU

Kapak Zemin Fotoğrafı : Göbekli Tepe tapınaklarında hayvan rölyefli stel (M.Ö. 9000- Neolitik Çağ)

Sayfa Düzeni : Orhan AYDIN

Dizgi : Selâhaddin E. GÜLER

Baskı: TİSAMAT Basım Sanayi - Tel: 0.312.267.11.77 ANKARA
www.tisamat.com

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitap, Edessa'dan başlayarak Şanlıurfa'ya uzanan tarihsel sürecin ve şehir kültürünün kitabı olarak planlandı ve yayınlandı. Bu çalışmanın başlatılmasına, 2000 yılının Ağustos ayında karar verildi. Bundan önce yayınlanan kitaplar, çoğunlukla Şanlıurfa dışındaki otoriteler veya kuruluşlar tarafından yayımlandığı için, bu eserin Şanlıurfalı otoriteler tarafından hazırlanması, projenin bence en özgün yönüdür. Şanlıurfa ilinin aydınlarının, entellektüellerinin ve araştırmacılarının, kendi şehirleri ve kültürleri konusunda ortaya koyacakları özgün birikimlerinin olduğunu; buna ek olarak bu şehrin kültürünün yazılması ve anlatılmasında asıl görev ve sorumluluğun Şanlıurfalılara düştüğü düşünüldü. Bu fikir, projede görev alan ve almayan hemşehrilerce de benimsendi. Şanlıurfa kültürü ve tarihinin doğru yazılmasının sorumluluğunun, bu ilin aydınları tarafından taşınması gereği üzerinde uzlaşmaya varıldı ve içtenlikle benimsendi.

Bu anlayıştan hareketle, Şanlıurfa ile 20 yıldır devam eden ve nerede ise eskilerin deyimi ile *"rubu' asr "*ı (çeyrek yüzyılı) bulan bir gönül bağımın olmasından aldığım cesaretle, bu kitabın hazırlanması için bir çalışma grubu oluşturuldu. Şanlıurfa kitabının hazırlanması sırasında, bazı yanlışlıklara ve sıkça rastlanılan tuzaklara düşülmemesi konusunda ilke kararına varıldıktan sonra gerekli çalışmalar başlatıldı. Bu çalışma, il yıllıklarının içerdiği reklamdan, propagandadan ve klişe anlatımdan kaçınılan bir anlayışla ele alındı. Projede görev alanlar, hiçbir telif ücreti istemeden görev üstlendi. Çalışanlar, profesyonel bir anlayışla ve amatör bir heyecanla görev yaptılar.

Yazarların, Şanlıurfalıların beğendiği ve takdir ettiği eğitim, araştırma ve kültür gönüllülerinden seçilmesi, bu çalışmanın güvenilirliğinin en önemli teminatıdır. Tüm yazarlar ve araştırmacılar, bu şehrin kültürüne sevdalı insanlardan seçilmişlerdir. Ortak amaç, Şanlıurfa'nın kültür atmosferinde yaşayanların şehrin tarihini ve kültürünü gelecek kuşaklara en doğru şekilde birinci elden aktarmak olarak saptandı.

1927 yılında Vali Fuat Uray'ın kafasında şekillenen ve 1936 yılında Ulusal Önderimiz Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleri ile yaşama geçen "Medeniyet Gölü Projesi "ne ev sahipliği yapan Şanlıurfa, dünyanın en eski üç yerleşim yerinden biri olarak Orta Güney Anadolu'da, 11000 yıllık tarihi ile bir dünya şehridir. Tek tanrılı dinlerin ortak atası olan İbrahim Peygamber'in doğduğu ve yaşamını sürdürdüğüne inanılan Şanlıurfa, aynı zamanda dünyanın dördüncü inanç şehri olma özelliğini haizdir.

Çağdaş Türkiye'nin en büyük projesinin yer aldığı Şanlıurfa toprakları, kültür ve sanatın en özgün örneklerine de sahiptir. Göbekli Tepe'de çıkan tarihi kalıntılardan da anlaşılacağı üzere Anadolu'nun ilk plastik sanat eserleri Şanlıurfa'da yaratılmıştır.

Şanlıurfa kültür tarihini ve yaşayan kültürünü en yetkin kalemlerle ortaya koyan bu eserle ilgili yazıma son vermeden önce, Şanlıurfa'nın iki sevdalısının adını burada zikretmek ve kendilerine bu ilin valisi olarak teşekkür etmek istiyorum. Şanlıurfa'nın karasevdalısı, bu şehrin sorunlarını kendinin sorunu sayan, özetle 49 yıldır sanatında ve yazılarında bir Urfalıdan çok daha Urfa'yı anlatan, dost insan Sayın Fikret Otyam'a ve Şanlıurfa'nın kültür ve tabiat varlıklarının korunması için yıllardır akademik gayret sarfeden ve bizlere yol gösteren ÇEKÜL Vakfı Başkanı Prof.Dr. Sayın Metin Sözen'e Şanlıurfalılar adına şükranlarımı sunuyorum.

Büyüleyici, egzotik sanatın ve sanatçının harman olduğu Şanlıurfa'nın kültürünü, tarihini ve tüm sanatsal potansiyelini tanıtan bu eserin hazırlanması için büyük bir özveri ile çalışan, yayma hazırlayan ve yazıları ile katkıda bulunan Harran Üniversitesi öğretim üyelerinden Yrd.Doç.Dr. Sayın A.Cihat Kürkçüoğlu, Avukat-Tarih Araştırmacısı Sayın Müslüm Akalın, Öğretim Görevlisi Sayın S.Sabri Kürkçüoğlu ve ŞURKAV Tarih Araştırmacısı Sayın Selâhaddin E. Güler ile yazılarıyla katkıda bulunan Sayın Abuzer Akbıyık, Sayın Adil Saraç, Sayın Bahattin Çelik, Sayın Eyyüp Bucak, Sayın M.Emin Ergin, Sayın Mehmet H. Öcal, Sayın Mehmet Kurtoğlu, Sayın Mehmet Oymak, Sayın Mustafa Acar, Sayın Necmi Kaya, Sayın Osman Güzelgöz, Sayın Remzi Mızrak, Sayın Semra Akıl ve Sayın Şükrü Üzümcü'ye, tashihleri yapan Sayın Emin Karahan ve Proje Koordinatörü Vali Yardımcısı Sayın Yalçın Bulut'a içtenlikle teşekkür ediyorum.

Daha özgün projelerde buluşmak üzere... 22 Nisan 2002

Muzaffer DİLEK
ŞANLIURFA VALİSİ
ŞURKAV Başkanı

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Şanlıurfalı Bilim Adamı Prof.Dr. Sayın Ahmet ASLAN'ın ifadesiyle Urfalılar; *"Urfa'da doğdukları, havasını soludukları, suyunu içtikleri, yiyeceklerini yedikleri, türkülerini söyledikleri, Urfa'da yaşadıklarına inandıkları peygamberlerin ve evliyaların, kutsal kişilerin, şairlerin ve ediplerin hemşehrisi oldukları için mağrur ve mutludurlar.*

Urfa'nın büyüsünü, biricikliğini teşkil eden şeyin Urfalıların doğumlarından ölümlerine kadarki hayatlarının bütün cephelerini içine alan ve onlara doğumları, hastalıkları, ölümleri, meslekleri, evlenmeleri, düğünleri, törenleri, eğlenceleri, ibadetleri, korkuları, inançları, boş inançları vb. ile ilgili olarak bilgi verici, açıklayıcı, anlamlandırıcı, tutarlı, kuşatıcı bir model sunan bir Urfa kültürünün olduğunu söyleyebiliriz."

Şanlıurfa kültürü bir kent kültürüdür.

Kentler, insanların doğup büyüdüğü, kültürel ve entellektüel birikimlerin oluşmasında önemli rol oynayan mekânlardır.

Kentler, kuruluş tarihlerinin eskiliği kadar, bu süreçte edindiği değerlerin korunmasıyla da dikkat çekerler. Bu açıdan bakıldığında Şanlıurfa, 1950 yılına kadar özgün tarihi yapısını korumasıyla ve 11.000 yıllık tarihiyle Anadolu'nun en eski kenti özelliğini taşımaktadır. Kent platosu projesi içersinde kalan Balıklıgöl, Gümrük Hanı, Şanlıurfa Kalesi, Han el-Ba'rur Kervansarayı, Millet Hanı, Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi gibi tek tek sayılamayacak kadar çok ve değerli kültür varlığı ile soluk alıp veren destansı şehir Şanlıurfa, yarattığı bu ilham dalgası ile kuşakları besleyip bağrına basmaktadır.

Elinizde bulunan ***"Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir"*** isimli kitap içeriği açısından özgün, objektif ve kentin havasını sürekli soluyan Şanlıurfa sevdalısı kalemlerin eseri olup bu yönleriyle benzeri eserlerden ayrışmaktadır. Kitabın birinci baskısı gösterilen ilgi nedeniyle kısa sürede okuyucularıyla buluşmuş, gelen istemler bizleri, ikinci baskı için harekete geçirmiştir. İkinci baskı aşamasında okuyuculardan gelen değerlendirmeler ışığında bazı konuların eklenmesinde yarar görülmüş ve eserin renkli olarak basımı planlanmıştır. Başta Urfa sevdalısı Fikret OTYAM olmak üzere kitapla ilgili düşünce ve değerlendirmelerini bizlerle paylaşan ve eserin geliştirilmesine katkıda bulunan yazın ve düşün adamlarına teşekkürü borç biliyorum.

Kitabın renkli olarak ikinci baskısının daha geniş okuyucu kitlesine ulaşacağı umuduyla, emeği geçenleri kutluyorum. 21 Ekim 2002

Muzaffer DİLEK
ŞANLIURFA VALİSİ
ŞURKAV Başkanı

KİTAP HAKKINDA

Şanlıurfa, kültür ve medeniyetin dünyaya yayıldığı bölge olarak kabul edilen ve arkeoloji literatüründe **"Bereketli Hilal"** olarak adlandırılan topraklar üzerinde yer almaktadır.

Arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular, şehir merkezindeki Balıklıgöl civarının günümüzden 11.000 yıl önce, Neolotik Çağ insanları tarafından iskân edildiğini kanıtlamıştır.

Bu çağ, insanların avcı ve göçebe yaşamdan kurtulup, ilk mimari eserleri meydana getirerek yerleşik düzene geçtikleri, böylece ilk köyleri kurdukları ve ilk defa tarım yaparak üretir hale geldikleri bir çağdır.

Tüm bunlar dikkate alındığında, Şanlıurfa'nın mimarlık tarihi ve tarım tarihi yönünden dünyanın en eski şehirlerinden biri olduğu anlaşılacaktır.

Mimarlık tarihi bu kadar eskilere dayanan Şanlıurfa, günümüzde de mimari eserlerinin zenginliği bakımından yurdumuzun önde gelen illeri arasında yer almakta ve bu özelliğinden dolayı **"Müze Şehir"** adıyla tanınmaktadır.

Şehir merkezi yakınındaki **"Göbeklitepe"**de yapılan arkeolojik kazılarda, günümüzden 11.000 yıl öncesine tarihlenen dünyanın en eski tapınak kalıntılarının bulunmuş olması; Assur, Babil dönemlerinde ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı Pagan dininin tapınaklarının il sınırları içersindeki **Harran** ve **Soğmatar**'da yer alması, **Musevi, Hıristiyan** ve **İslam** peygamberlerinin atası olan **İbrahim Peygamber**'in doğduğu, **Yakub, Eyyub, Elyesa', Şu'ayb** ve **Musa** peygamberlerin yaşadığı şehir olduğuna inanılmış olması, Urfa'ya **"İnançlar Diyarı"** ve **"Peygamberler Şehri"** denilmesine sebep olmuştur.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) tarım ve sanayi merkezi olma yolunda önemli atılımlar yapan Şanlıurfa, yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız binlerce yıllık birikim sonucu oluşan tarih ve kültür değerleriyle, yerli ve yabancıların dikkatini çekmektedir.

Sayın Valimiz **Muzaffer DİLEK**'in, ilimizin tarih, mimari, sanat, edebiyat, halk kültürü ve turizm değerlerinin Urfalı aydınlar tarafından kaleme alınmış bilimsel nitelikli bir kitapta toplanarak meraklılarına sunulması düşünceleri doğrultusunda, çalışmalara başlayan yayın kurulumuz, birçok değerli araştırmacımıza hazırlattığı, özgün araştırmalara yer verdiği bu kitabın birinci baskısını hazırlamıştır. Büyük ilgi gören bu baskının kısa sürede tükenmesi ve okuyucudan gelen talepler elinizdeki ikinci baskının yapılmasını zorunlu kılmıştır.

11.000 yıllık bir şehrin sahip olduğu zengin kültür değerlerinin ve bunlarla ilgili araştırmaların tümünün bir kitaba sığmayacağı gerçeği dikkate alındığında, eksiklerimizin yine hoşgörüyle karşılanacağını umuyorum.

Böylesine kapsamlı bir eseri hazırlamamıza vesile olduklarından ve her türlü desteği bizlerden esirgemediklerinden dolayı, başta Sayın Valimiz **Muzaffer DİLEK**'e, ikinci baskının koordinatörü Vali Yardımcısı Sayın **Harun SARIFAKIOĞULLARI**'na ve değerli yazılarıyla kitaba zenginlik katan Urfa sevdalısı tüm araştırmacı dostlara, yayın kurulu adına saygı ve şükranlarımı arz ediyorum.

Ayrıca her iki baskıda da yazıların toplanması, konularına göre tasnif edilmesi, büyük bir titizlikle bilgisayar ortamına aktarılması için gösterdikleri özverili çalışmalardan ve özgün araştırmalarıyla kitaba katkılarından dolayı Tarih Araştırmacısı Sayın Selâhaddin E. GÜLER ve Harran Üniversitesi Öğr. Görevlisi Sayın S.Sabri KÜRKÇÜOĞLU'na, düzeltmeleri yapan Edebiyat Öğretmeni Sayın Emin KARAHAN'a, sayfa düzeninde emeği geçen Sayın Orhan AYDIN'a teşekkür ve sevgilerimi sunuyorum.

Yrd. Doç. Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU
Harran Üniversitesi Fen-Ed. Fak.Öğr.Üyesi

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ / V
İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ / VII
KİTAP HAKKINDA / VIII

COĞRAFYA

ŞANLIURFA COĞRAFYASI
(Mehmet AKBIYIK) / 3

MATEMATİKSEL KONUMU / 3
ÖZEL (COĞRAFİ) KONUMU / 3
JEOLOJİK YAPI / 3
YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ / 3
DAĞLAR / 4
OVALAR / 5
AKARSULAR / 5
GÖLLER / 5
İKLİM / 6
BİTKİ ÖRTÜSÜ / 6
NÜFUS / 7
YERLEŞME / 7
EKONOMİK DURUM / 7
SANAYİ / 8
TARIM / 8
HAYVANCILIK / 8

TARİH

ESKİÇAĞDAN KURTULUŞ SAVAŞINA (1920) KADAR URFA TARİHİ
(Selâhaddin E. GÜLER) /11

Birinci Bölüm
URFA'NIN TARİHİ COĞRAFYASI / 11
A) Coğrafi Bakımdan Bölgenin Önemi / 11
B) Bölgede İlk Yer Adları / 11

İkinci Bölüm
I) EBLA KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö. XXV. yy.) / 12
II) AKKAD KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö. XXIII. yy.-XXI. yy.) / 12
III) III. SUMER-UR HANEDANI ve ESKİ BABİL KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö. XXI. yy.-?) / 13
IV) HURRİ-MİTANNİLER VE HİTİT KRALLIKLARI DÖNEMİ (M.Ö. 2000-1270) / 13
V) ARAMİLER ve ASSUR KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö. 1270-610) / 17
VI) KELDANİ (Yeni Babil), MED-PERS, MAKEDONYA VE SELEUKOS KRALLIKLARI DÖNEMİ (M.Ö. 610-132) / 18

Üçüncü Bölüm
I) OSRHOENE (EDESSA) KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö.132-M.S. 244) / 20
II) ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİ (244-395) / 23
III) BİZANS İMPARATORLUĞU VE SASANİ KRALLIĞI DÖNEMİ (395-639) / 23

Dördüncü Bölüm
I) DÖRT HALİFE DÖNEMİ (639-661) / 25
II) EMEVİLER DÖNEMİ (661-750) / 25
III) ABBÂSİLER DÖNEMİ (750-990) / 25
IV) NÛMEYROĞULLARI VE MERVÂNİLER DÖNEMİ (991-1031) / 26
V) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN III. HAKİMİYET DÖNEMİ (1031-1087) / 26
VI) BÜYÜK SELÇUKLULAR VE SURİYE-FİLİSTİN SELÇUKLULARI DÖNEMİ (1087-1095) / 27
VII) ERMENİ THOROS DÖNEMİ (1095-1098) / 27

Beşinci Bölüm
I) HAÇLI KONTLUĞU DÖNEMİ (1098-1144) / 28
II) MUSUL ATABEYLİĞİ (Zengiler) DÖNEMİ (1144-1182) / 29
III) MISIR VE SURİYE EYYUBİLERİ DÖNEMİ (1182-1260) / 30
IV) MEMLÛKLER, DÖGER AŞİRETİ, TİMUR DEVLETİ, AKKOYUNLU-KARAKOYUNLU, DULKADİR BEYLİĞİ VE SAFEVİ DEVLETLERİ DÖNEMİ (1260-1517) / 30
V) OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ (1517-1922) / 31

KURTULUŞ SAVAŞINDA URFA
(Müslüm AKALIN) / 37
KURTULUŞ ŞEHİTLERİ ANITI / 43

EDESSA KRALLIĞI DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE KADAR URFA BÖLGESİ VALİ VE YÖNETİCİLERİ (Selâhaddin E. GÜLER) / 44

I) EDESSA KRALLARI (M.Ö.132-M.S. 244) / 44
II) ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİ (244-395) URFA BÖLGESİ (Osrhoene) VALİLERİ/ 44
III) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN I. DÖNEMİ (395-609) URFA VALİLERİ / 45
IV) SÂSÂNİLER DÖNEMİ (609-628) URFA VALİLERİ / 45
V) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN II. DÖNEMİ (628-639) / 45
VI) DÖRT HALİFE DÖNEMİ (639-661) ELCEZİRE VALİLERİ / 45
VII) EMEVİLER DÖNEMİ (661-750) ELCEZİRE VALİLERİ / 45
VIII) ABBÂSİLER DÖNEMİ (750-990) ELCEZİRE VALİLERİ / 45
IX) NÛMEYROĞULLARI DÖNEMİ (990-1026) URFA VALİLERİ / 46
X) MERVÂNİLER DÖNEMİ (1026-1031) URFA YÖNETİCİLERİ / 46
XI) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN III. DÖNEMİ (1031-1078) URFA VALİLERİ / 46
XII) ERMENİ PHILARETOS BRACHAMIOS DÖNEMİ (1078-1087) URFA VALİLERİ / 47
XIII) BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİ (1087-1094) URFA VALİLERİ / 47
XIV) SURİYE VE FİLİSTİN SELÇUKLULARI DÖNEMİ (1094-1095) URFA VALİLERİ / 47
XV) ERMENİ THOROS DÖNEMİ (1095-1098) / 47
XVI) HAÇLI KONTLUĞU DÖNEMİ (1098-1144) URFA KONTLARI / 47
XVII) MUSUL ATABEYLİĞİ (Zengiler) DÖNEMİ (1144-1182) URFA VALİLERİ / 47
XVIII) EYYÛBİLER DÖNEMİ (1182-1239) URFA VE ELCEZİRE VALİLERİ / 47
XIX) MARDİN ARTUKLULARI DÖNEMİ (1239-1242) URFA VALİLERİ / 47
XX) MEYYAFÂRIKÎN (Silvan) EYYÛBİLERİ DÖNEMİ (1242-1260) URFA VALİLERİ / 47
XXI) İLHANLILAR DÖNEMİ (1260-1272) DİYÂR-I BEKR ve DİYÂR-I RABİA EYALET VALİLERİ/47
XXII) MEMLÛKLER'İN I. DÖNEMİ (1272-1394) URFA VALİLERİ / 48
XXIII) TİMUR DEVLETİ DÖNEMİ (1394-1399) URFA VALİLERİ / 48
XXIV) DÖGER AŞİRETİ DÖNEMİ (1399-1404) URFA YÖNETİCİLERİ / 48
XXV) AKKOYUNLU-KARAKOYUNLU VE MEMLÛKLER'İN II. DÖNEMİ (1404-1505) URFA VALİLERİ / 48
XXVI) DÜLKADİROĞULLARI DÖNEMİ (1505-?) (1509-?) [iki kez] URFA VALİLERİ / 48
XXVII) SAFEVİLER DÖNEMİ (1514-?) URFA VALİLERİ / 48
XXVIII) MEMLÛKLER'İN III. DÖNEMİ (?-1517) URFA VALİLERİ / 48
XXIX) OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ (1517-1922) URFA SANCAK BEYİ, KAYMAKAM VE MUTASARRIFLARI / 48
XXX) TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ (1923-.....) URFA VALİLERİ / 50

YENİ BABİL (KELDÂNİ) KRALI NABUNÂ'İD (M.Ö. 556-538) VE HARRAN YAZITI
(Eyyüp BUCAK-Selâhaddin E. GÜLER) / 51

ŞANLIURFA KÜTÜPHANELERİ TARİHİ
(Remzi MIZRAK) / 54
GİRİŞ / 54
HARRAN VE KÜTÜPHANELER / 54
SULTANTEPE KÜTÜPHANESİ / 54
EDESSA (URFA) KÜTÜPHANE VE ARŞİVLERİ / 55
RUHA (URFA) SANCAĞI VE KÜTÜPHANELER / 55
CUMHURİYET DÖNEMİNDE URFA KÜTÜPHANELERİ / 56
ÇOCUK KÜTÜPHANESİ / 57
ŞEHİR KÜTÜPHANESİ / 57
ŞANLIURFA İL HALK KÜTÜPHANESİ (ŞİHK) / 57
ŞURKAV HALK KÜTÜPHANESİ / 58
ŞAİR NABİ KÜTÜPHANESİ / 58
ABDÜLKADİR KARAHAN KÜTÜPHANESİ / 58
ŞURKAV KİTAPLIĞI / 58
HARRAN FİKRET OTYAM İLÇE HALK KÜTÜPHANESİ / 59

URFA'DA İLK MİSYONERLER VE KÜÇÜK BİR KLİNİKTEN URFA MİSYONER (İSVİÇRE) HASTANESİ'NİN DOĞUŞ ÖYKÜSÜ (Yrd.Doç.Dr. A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU)/61

MİMARİ-ARKEOLOJİ

ŞANLIURFA MİMARİ ESERLERİNE GENEL BİR BAKIŞ
(Yrd. Doç. Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU) / 67

Birinci Bölüm
ŞANLIURFA MİMARLIK TARİHİ / 67
I. MİMARİ MALZEME / 67
II. PLAN ZENGİNLİĞİ / 68
III. USTALAR / 68
IV. SÜSLEME / 68
V. ŞANLIURFA MİMARİ ESERLERİNİN GRUPLARA GÖRE DAĞILIMI / 69

İkinci Bölüm
ŞANLIURFA MİMARİ ESERLERİNDEN BAŞLICA ÖRNEKLER / 69

I. DİNİ MİMARİ / 69
A. CAMİLER / 69
1. Dönemlerine Göre Camiler / 69
2. Yazılı Kaynaklarda Geçen Camiler / 69
3. Plan Tiplerine Göre Camiler ve Başlıca Örnekleri / 70
a. Eski Ömeriye Camii / 71
b. Halil-ür Rahman Camii / 71
c. Hasan Padişah Camii / 71
d. Kadıoğlu Camii / 71
e. Nimetullah Camii (Ak Camii) / 72
f. Rızvaniye Camii / 72
g. Ulu Camii / 72
h. Yusuf Paşa Camii / 73
4. Bazilikadan Çevrilen Camiler / 73
a. Circis Peygamber (Peygamberler) Camii / 73
b. Fırfırlı Camii / 74
c. Selahaddin Eyyubi Camii / 74
B. TÜRBELER / 75
1. Çift Kubbe / 75
2. Seyyid Maksud oğlu Seyyid Hacı Ali Türbesi / 75
3. Şeyh Mes'ud Türbesi ve Zaviyesi / 75
II. SOSYAL TESİS MİMARİSİ / 76
A. MEDRESELER / 76
1. Yazılı Kaynaklarda Geçen Medreseler / 76
2. Günümüze Ulaşan Medreseler / 76
B. TİCARET YAPILARI / 77
1. HANLAR / 77
2. KERVANSARAYLAR / 78
3. ÇARŞILAR / 79
III. SU MİMARİSİ / 82
A. HAMAMLAR / 82
B. ÇEŞMELER / 82
C. KARAKOYUN DERESİ-KÖPRÜLER VE SU KEMERLERİ / 82
IV. ASKERİ MİMARİ / 83
A. ŞANLIURFA KALESİ (İÇKALE) / 83
B. ŞEHİR SURLARI VE KAPILAR / 85
V. SİVİL MİMARİ (KONUT MİMARİSİ) / 85
A. SARAYLAR / 85
B. KÖŞKLER VE KONAKLAR / 86
C. GELENEKSEL ŞANLIURFA EVLERİ / 87
1. Şanlıurfa Evlerinin Bölümleri ve Genel Özellikleri / 87
2. Şanlıurfa Evlerinin Biçimlenmesinde Etkili Olan Nedenler / 91
3. Görülmeye Değer Örnek Şanlıurfa Evleri / 91
VI. ANIT (ABİDE) MİMARİSİ / 96

TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDE BALIKLIGÖL VE ÇEVRESİNİN MİMARİ DOKUSU
(Yrd. Doç. Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU) / 99

TARİHTEN GÜNÜMÜZE EDESSA NEKROPOLLERİ (URFA MEZARLIKLARI)
(Yrd. Doç. Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU) / 102

I. İSLÂM ÖNCESİ EDESSA NEKROPOLLERİ / 102
A. GÜNEY VE GÜNEYBATI NEKROPOLLERİ / 102
B. KUZEY VE KUZEYBATI NEKROPOLLERİ / 105
II. İSLÂMÎ DÖNEM MEZARLIKLAR / 106

URFA'NIN TARİHTEKİ ŞEHİR KAPILARI (Selâhaddin E. GÜLER) / 109

ŞANLIURFA'DA YAPILAN ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR, KAZILAR VE İL SINIRLARI İÇİNDEKİ SİT ALANLARI (Yrd.Doç.Dr.A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU) / 114

I.TARİHÖNCESİ DÖNEMİ ARAŞTIRMALARI / 113
II. ARKEOLOJİK KAZILAR / 114
1. Akarçay Höyük Kazısı / 114
2. Akarçay Tepe Kazısı / 114
3. Apameia Antik Kent Kazıları / 115
4. Bent Bahçesi Kazısı / 115
5. Bozova Söğüt Tarlası ve Biris Mezarlığı Kazıları / 116
6. Çamlık Parkı Nekropol Kazısı / 116
7. Çavi Tarlası Kazısı / 116
8. Fıstıklı Höyük Kazısı / 116
9. Gre Virike Höyük Kazısı / 117
10. Gürcü Tepe Kazısı / 117
11. Hacı Nebi Kazısı / 118
12. Harabebezikan Höyük Kazısı / 118
13. Harran Kazıları / 118
14. Hassek Höyük Kazısı / 119
15. Kazene Höyük Kazısı / 119
16. Kurban Höyük Kazıları / 120
17. Lidar Höyük Kazıları / 120
18. Mezraa Höyük Kazısı / 120
19. Mezraa-Teleilat Höyük Kazısı / 120
20. Nevalı Çori Kazısı / 121
21. Sultantepe Höyüğü ve Aşağı Yarımca Kazıları / 122
22. Şaşkan Höyük Düz Yerleşmesi (Kumartepe) Kazısı / 122
23. Şavi Höyük Kazısı / 124
24. Tilbeş Höyük Kazısı / 124
25. Tilmusa Kazısı / 124
26. Tilobur Kazısı / 124
27. Tilvez (Meteler) Kurtarma Kazısı / 124
28. Titriş Höyük ve Mezarlığı Kazısı / 124
29. Ulu Camii Güney Duvarı Kazısı / 125
30. Urfa Kalesi Kazıları / 125
31. Yukarı Göklü Nekropol Kazısı / 125
32. Zeytinlibahçe Höyük Kazıları / 126
III. DÜNYANIN İLK TAPINAK TEPESİ: GÖBEKLİ TEPE KAZILARI / 126
IV. ŞANLIURFA İL SINIRLARI İÇİNDE YER ALAN SİT ALANLARI / 128

TURİZM

ŞANLIURFA'NIN DÜNYA İNANÇ TURİZMİNDEKİ YERİ
(Yrd.Doç.Dr. A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU) / 131

İLKEL DİNLER VE ŞANLIURFA / 131
ÇOK TANRILI DİNLER VE ŞANLIURFA / 132
HARRAN VE PAGANİZM / 132
SOĞMATAR VE PAGANİZM / 133
TEK TANRILI DİNLER (SEMAVİ DİNLER) VE ŞANLIURFA / 133
İBRAHİM PEYGAMBER VE ŞANLIURFA / 134
LUT PEYGAMBER VE ŞANLIURFA / 135
İSRAİLOĞULLARI PEYGAMBERLERİ VE ŞANLIURFA / 135
YAKUB PEYGAMBER VE ŞANLIURFA / 135

MUSA PEYGAMBER VE ŞANLIURFA / 136
EYYUB PEYGAMBER VE ŞANLIURFA / 136
İsa Peygamberin Mendili ve Eyyub Peygamber Kuyusu / 136
ELYESA' PEYGAMBER VE ŞANLIURFA / 137
ŞU'AYB PEYGAMBER VE ŞANLIURFA / 137
İSA PEYGAMBER, HIRİSTİYANLIK VE ŞANLIURFA / 137
ŞANLIURFA'DAKİ HIRİSTİYAN YAPILARI / 139
Deyr Yakub (Yakup Manastırı) / 139
Tella (Viranşehir) Martyrionu / 140
Aziz Stefanos Kilisesi / 140
Aziz Petrus ve Aziz Paulus Kilisesi (Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi) / 140
Rahibeler Kilisesi (Rahibeler Evi) / 141
Çardak Manastırı / 142
Norhut Kilisesi / 142

ANADOLU'NUN EN ÖNEMLİ TURİZM GÜZERGÂHLARINDAN BİRİ: CABİR EL -ENSAR-HARRAN-İMAM BAKIR-HAN EL-BA'RUR-ŞUAYP ŞEHRİ-SOĞMATAR-EYYUP NEBİ GÜZERGÂHI VE BU BÖLGEDEKİ ÖREN YERLERİ
(Yrd.Doç.Dr.A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU)/143

CABİR EL-ENSÂR CAMİİ ve TÜRBESİ / 143
HARRAN / 143
HARRAN'DAKİ MİMARİ ESERLER / 145
I. YAZILI KAYNAKLARDA GEÇEN MİMARİ ESERLER / 145
II. HARRAN KAZILARINDA BULUNAN VE GÜNÜMÜZDE AYAKTA OLAN ESERLER / 146
HARRAN HÖYÜĞÜ / 146
SİN MÂBEDİ / 146
HARRAN ÜNİVERSİTESİ / 147
HARRAN ŞEHİR SURLARI / 147
HARRAN KALESİ / 148
HARRAN ULU CAMİİ / 149
ŞEYH YAHYA HAYAT EL-HARRÂNİ TÜRBE ve CAMİİ / 151
HARRAN'IN TARİHİ MEZARLIĞI / 152
GELENEKSEL HARRAN EVLERİ / 152
İMAM BAKIR CAMİİ ve TÜRBESİ / 153
ÇOBAN MAĞARALARI / 154
BAZDA MAĞARALARI / 154
HAN EL-BÂ'RUR KERVANSARAYI / 154
ŞUAYB ŞEHRİ HARABELERİ / 154
SOĞMATAR HARABELERİ / 155
SOĞMATAR'DA KUTSAL TEPE'YE YÖNELEN TAPINAKLAR / 156
1. Satürn Tapınağı / 156
2. Şamaş (Güneş) Tapınağı / 156
3. Jüpiter Tapınağı / 156
4. Sin (Ay) Tapınağı / 156
5. Venüs Tapınağı / 156
6. Merkür Tapınağı / 157
7. Mars Tapınağı / 156
POGNON (Ponyon) MAĞARASI / 157
KARAHİSAR / 157
MEHEMEDEY HAN / 157
SENEMIĞAR (Senem Mağara-Sanem Mağara) / 157
BETİK / 158
ÇATALAT (ÇATLAR) / 159
KASR-ÜL BENAT (KIZLAR SARAYI) / 159
ÇİMDİN KALE / 160
EYYUP NEBİ KÖYÜ PEYGAMBER MEZARLARI (TÜRBELERİ) / 160

Eyyup Peygamber Türbesi / 160
Rahime Hatun Türbesi / 160
Elyesa' Peygamber Türbesi / 160

SANAT VE EDEBİYAT

PLASTİK SANATLARIN ŞANLIURFA'DAKİ 11 BİN YILLIK ÖYKÜSÜ
(Yrd.Dr. A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU - Mehmet KURTOĞLU) / 165

ŞANLIURFA'DA CUMHURİYET DÖNEMİ RESİM SANATI
(Necmi KAYA) / 173

EDESSA MOZAİKLERİ
(Selâhaddin E. GÜLER-Araşt.Gör. Bahattin ÇELİK) / 182

I. ABGAR MOZAİĞİ / 182
II. AFTUHA MOZAİĞİ / 183
III. AİLE PORTRESİ veya MAKİMU MOZAİĞİ / 184
IV. V. BARBA'ŞAMİN OĞLU BARMA'NA ve GERNO OĞLU MA'NA MOZAİKLERİ / 184
A. BARBA'ŞAMİN OĞLU BARMA'NA MOZAİĞİ / 184
B. GERNO OĞLU MA'NA MOZAİĞİ / 185
VI. BARHADAD MOZAİĞİ / 186
VII. CENAZE TÖRENİ MOZAİĞİ / 186
VIII. GAVSİ OĞLU BALAY MOZAİĞİ / 187
IX. ORPHEUS MOZAİĞİ / 187
X. ÜÇAYAK MOZAİĞİ / 187
XI. ZENODORA MOZAİĞİ / 188
XII. ZÜMRÜD-Ü ANKA MOZAİĞİ / 188

ŞANLIURFA EL SANATLARI
(Yrd.Doç.Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU) / 190
ABACILIK / 190
AĞAÇ OYMACILIĞI / 190
BAKIRCILIK / 191
CULHACILIK (BEZ DOKUMACILIĞI) / 196
ÇULCULUK (SEMERCİLİK-PALANCILIK) / 199
DEBBAĞLIK / 200
KAZZAZLIK / 202
KEÇECİLİK / 203
KUYUMCULUK / 206
KÜRKÇÜLÜK / 206
SARAÇLIK / 208
TARAKÇILIK / 211
TAŞ SÜSLEMECİLİĞİ / 211

ŞANLIURFA YÖRESİ KADIN TAKILARI
(Yrd.Doç.Dr.A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU - Mehmet OYMAK) / 212
I. MERKEZ İLÇE TAKILARI / 212
II. SİVEREK, SURUÇ, BOZOVA VE HİLVAN YÖRESİ TAKILARI / 213
III. HARRAN YÖRESİ TAKILARI / 214

İLKÇAĞDAN GÜNÜMÜZE URFA'DA SANAT VE EDEBİYAT
(Mehmet KURTOĞLU) / 215
GİRİŞ / 215
I) ROMA ve BİZANS DÖNEMİ (116-639) / 215
II) İSLÂMIN FETHİNDEN OSMANLIYA KADAR (639-1516) / 225
III) OSMANLI DÖNEMİ (1516-1923) / 235
IV) CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-2000) / 245
A) GENEL BİR BAKIŞ / 245
B) CUMHURİYET'TEN GÜNÜMÜZE URFA'DA BASIN-YAYIN HAYATI / 246
C) CUMHURİYET DÖNEMİ SANAT VE EDEBİYATÇILARI / 247

ŞANLIURFA KİTABELERİ VE KİTABELERDE GEÇEN URFA VALİLERİ
(Mahmut KARAKAŞ)/265

HALK KÜLTÜRÜ (FOLKLOR)

ŞANLIURFA HALK KÜLTÜRÜ HAKKINDA / 270

ŞANLIURFA'DAN EFSÂNELER
(Selâhaddin E. GÜLER-S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU) / 271

ADEM İLE HAVVA'NIN HARRAN OVASI'NA GELİŞ EFSANESİ / 271
URFA ADI VE NEMRUT EFSANESİ / 271
HALİL-ÜR RAHMAN VE AYNZELİHA GÖLÜ EFSANESİ / 271
ABGAR VE KUTSAL MENDİL EFSANESİ /272
ÇİĞKÖFTE EFSANESİ / 273
KARAKOYUN DERESİ VE HIZMALI KÖPRÜ EFSANESİ / 274
NEMRUD'UN TAHTI VE KAZANE KÖYÜ EFSANESİ / 274
KRAL KIZI EFSANESİ / 275
TILFINDIR TEPESİ EFSANESİ / 275

ŞANLIURFA'DA SIRA GECESİ GELENEĞİ (Abuzer AKBIYIK) / 276

ŞANLIURFA SOSYAL HAYATINDA GELENEKLER
(S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU) / 281

SAHANİYE / 281
ODA GELENEĞİ / 281
BAĞ, BAHÇE GEZMELERİ İLE DAĞ VE YATI GELENEĞİ / 281
HAREFENE / 282
SÜNNET DÜĞÜNÜ / 282
KİRVELİK / 282
KADINLARIN KIR GEZMELERİ / 282

ŞANLIURFA EVLENME ADETLERİ
(M.Emin ERGİN) / 283

ŞANLIURFA YEMEK GELENEĞİ
(Semra AKIL) / 289

ŞANLIURFA'DA YAŞAYAN AHİLİK KÜLTÜRÜ
(Abuzer AKBIYIK) / 292

KAYBOLAN BİR KÖŞEMİZ: MECBELBEHR
(A.Naci İPEK) / 294

ŞANLIURFA'DA VAKIFLAR
(S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU) / 296

ŞANLIURFA HALK EDEBİYATINDA TEKERLEMELER
(Abuzer AKBIYIK) / 300

ŞANLIURFA MAHALLİ ÇOCUK OYUNLARI
(Osman GÜZELGÖZ) / 301

ŞANLIURFA HALK OYUNLARINA GENEL BİR BAKIŞ
(Şükrü ÜZÜMCÜ) / 304

ŞANLIURFA HALK OYUNLARININ DÜNÜ BUGÜNÜ / 304
ŞANLIURFA HALK OYUNLARINDA MAKYAJ / 304
ŞANLIURFA YÖRESİ HALK OYUNLARINDA GİYSİ / 305
KADIN GİYİMİ / 305
ERKEK GİYİMİ / 306
ŞANLIURFA HALK OYUNLARI / 306
ŞANLIURFA MERKEZ VE İLÇELERİNDE TESPİT EDİLEN VE GÜNÜMÜZDE OYNANAN OYUNLAR /306
ŞANLIURFA HALK OYUNLARINDAN EN ÇOK BİLİNEN VE OYNANANLAR / 307
ŞANLIURFA HALK OYUNLARI ÇALGILARI / 309

T.C. ŞANLIURFA VALİLİĞİ MAHALLİ HALK OYUNLARI PROJESİ KUŞAKTAN KUŞAĞA FASIL "DÖRTLÜ DEĞENEK OYUNU"
(F. Nevin GÜLLÜOĞLU) / 310

ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİNE GENEL BİR BAKIŞ
(A.AKBIYIK -S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU) / 312
A. GİRİŞ / 312
B. URFA TARİHİNDE MUSIKİNİN İZLERİ / 312
C. ŞANLIURFA'DA HALK MÜZİĞİ DERLEME ÇALIŞMALARI / 314
D. KAYNAK KİŞİ VE DERLEYİCİLERİN BELİRLENMESİ / 319
E. TÜRKÜLERDE ANONİM VE BESTE KAVRAMI / 320
F. ŞANLIURFA TÜRKÜLERİNDE TEMA / 320
G. ŞANLIURFA TÜRKÜLERİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ / 321
H. ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİNİN İCRA ORTAMI VE BİÇİMİ / 321
I. MAKAM GELENEĞİ VE MAHALLİ İCRAYA GÖRE MAKAM SEYRİ / 322
J. ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİNDE KULLANILAN ÇALGILAR / 323
K. ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİNİN ETKİLEŞİM SAHASI / 324
L. ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİNİN TÜRK MÜZİĞİ İÇERSİNDEKİ YERİ / 324
M. ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİNDE KAYNAK KİŞİLER / 324

URFA KURTULUŞ TÜRKÜSÜ HİKÂYESİ
(Abuzer AKBIYIK) / 328

ZİYARET VE ADAK YERLERİ
(S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU) / 330

URFA AĞZI
(Mustafa ACAR) / 332

URFA AĞZINDA ÖLÇÜ KAVRAMI
(S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU) / 335

ŞANLIURFA'DA MANİ VE HOYRAT GELENEĞİ İLE ATASÖZLERİ - DEYİMLER VE BİLMECELER
(Adil SARAÇ) / 338

MEYAN ŞERBETİ (BİYAN BALI) ve ŞANLIURFA FOLKLORUNDAKİ YERİ
(S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU) / 344

ŞANLIURFA'DA ATÇILIK
(Mehmet H. ÖCAL) / 348

ŞANLIURFA FOLKLORUNDA KUŞLAR VE KUŞÇULUK
(S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU) /349

ŞANLIURFA'DA CEYLANLAR
(Mehmet H. ÖCAL) / 353

ŞANLIURFA HALK KÜLTÜRÜNDE AVCILIK VE KEKLİK
(S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU) /354

KISAS KÖYÜ VE KISASLI AŞIKLAR
(S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU-Abuzer AKBIYIK) / 362
GİRİŞ / 362
KISAS KÖYÜ TARİHİ ve HALKI / 362
Şah Muhammed / 363
KISAS'DA SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPI / 363
GELENEKLER / 363
KISAS'TA CEM / 364
Cem'de 12 Hizmetin Sahipleri / 364
Halka Namazı (Kırklar Namazı) / 364
Kısas Köyü'nde Yapılan Semah / 364
KISAS'TA AŞIKLIK GELENEĞİ / 365
KISASLI AŞIKLAR / 366
KISAS'DA MÜZİK GELENEĞİ / 368

ŞANLIURFA HALK KÜLTÜRÜNDE "MIRRA" (ACI KAHVE) İLE ODA VE KAHVEHANELER
(S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU) / 369

MAKALELERİN ALFABETİK LİSTESİ / 382
YAZARLAR HAKKINDA / 383

COĞRAFYA

TÜRKİYE'DE ŞANLIURFA

ŞANLIURFA COĞRAFYASI

Mehmet AKBIYIK *

MATEMATİKSEL KONUMU

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Şanlıurfa, 37 49' 12"- 40 10' 00" doğu meridyeni ile 36 41' 28"- 37 57' 50" kuzey paralelleri arasında yer alır.

Şanlıurfa'nın en doğu ucu olan Ceylanpınar'ın doğusunda yer alan Aşağı Hümera Köyü (37 49 12) ile en batıdaki ucu olan Halfeti İlçesi (40 10 00) arasında 2 derece 30 dakikalık meridyen farkı vardır. Bu da, 9 dakika 20 saniyelik bir saat farkı etmektedir.

En kuzey ucu Siverek ilçesi Bucak Nahiyesi kuzeyindeki Çatalpınar Köyü, (37 57 50) en güney ucu ise Akçakale ilçesidir. (36 41 28) En kuzey ucu ile en güney ucu arası 130 km'dir.

ÖZEL (COĞRAFİ) KONUMU

Şanlıurfa, doğusunda Mardin, batısında Gaziantep, kuzeyinde Adıyaman, kuzeybatısında Diyarbakır illeri ile çevrilmiştir. Güneyinde ise 1921,1926,1929 yıllarında yapılan Ankara Antlaşması ve 1930 Halep protokolüyle çizilmiş bulunan Suriye sınırı ile çevrelenmiş bir sınır şehridir.

Şanlıurfa, coğrafi konumu nedeniyle üzerinde tarih boyunca bir çok devlet ve beyliğin hüküm sürdüğü, değişik kültürlerin geçiş ve kaynaşma alanı olmuştur. İlk ve Orta çağda eski uygarlık merkezlerinden olan Mezopotamya ve Arap ülkeleri ile Avrupa arasındaki bazı yollar, Şanlıurfa üzerinden geçmekteydi. Şanlıurfa, doğuyu batıya bağlayan birçok tarihi, ticari ve askeri yolların üzerinde yer almış olması nedeniyle, geçmişte ve günümüzde önemli bir il olmuştur.

Şanlıurfa, dünyanın ve Türkiye'nin en önemli bölgesel kalkınma projesi olan GAP'ın (Güneydoğu Anadolu Projesi) merkezi durumundadır.

Şanlıurfa, Güneydoğu Toroslar' ın orta kısmının güney etekleri üzerindedir. İlin kuzeyinde yer alan dağlar ve yüksek tepeler genellikle güneye doğru gittikçe alçalır. Büyük ovalar Şanlıurfa'nın güneyinde yer almaktadır. Sıra tepeler oldukça yaygın olup bunların arasında batıdan doğuya doğru sıralanan Suruç, Harran ve Viranşehir ovaları bulunmaktadır.

Şanlıurfa'nın yüzölçümü 18.584 km²'dir. (D.İ.E. 1997 Yıllığı) Bu yüzölçümüyle Türkiye yüzölçümünün yaklaşık % 3'ünü oluşturur. Şanlıurfa bu yüzölçümü ile Türkiye' nin 7. büyük şehridir.

Şanlıurfa'nın ortalama yükseltisi ise 518 m. dir.

JEOLOJİK YAPI

Şanlıurfa yapı bakımından üçüncü jeolojik zamanın son katı olan Poliosen bölümünün karakterini göstermektedir. Eski dünyanın bir bölümü ile birlikte oluşmuştur. Kıvrımlar oluşumundan önce Anadolu'nun bulunduğu sahada **Thitys** adı verilen bir deniz bulunmaktaydı. Üçüncü Zaman'ın sonu ve Dördüncü Zaman'ın başlangıcında gerçekleşen yan basınçlar ve patlamalardan pek etkilenmeyen Şanlıurfa, üzerinde bulunduğu sert kütle üzerinde biraz yükselmiş ve yer yer kıvrılmalara uğramıştır.

Şanlıurfa'nın kuzeydoğusunda yer alan Siverek, Hilvan ve Viranşehir'de sönmüş bir yanardağ olan Karacadağ'dan fışkıran lavların oluşturduğu bazalt taşlardan yoğun olarak görülür. Şanlıurfa'nın önemli kısmı ise kalker formasyonu ile kaplıdır.

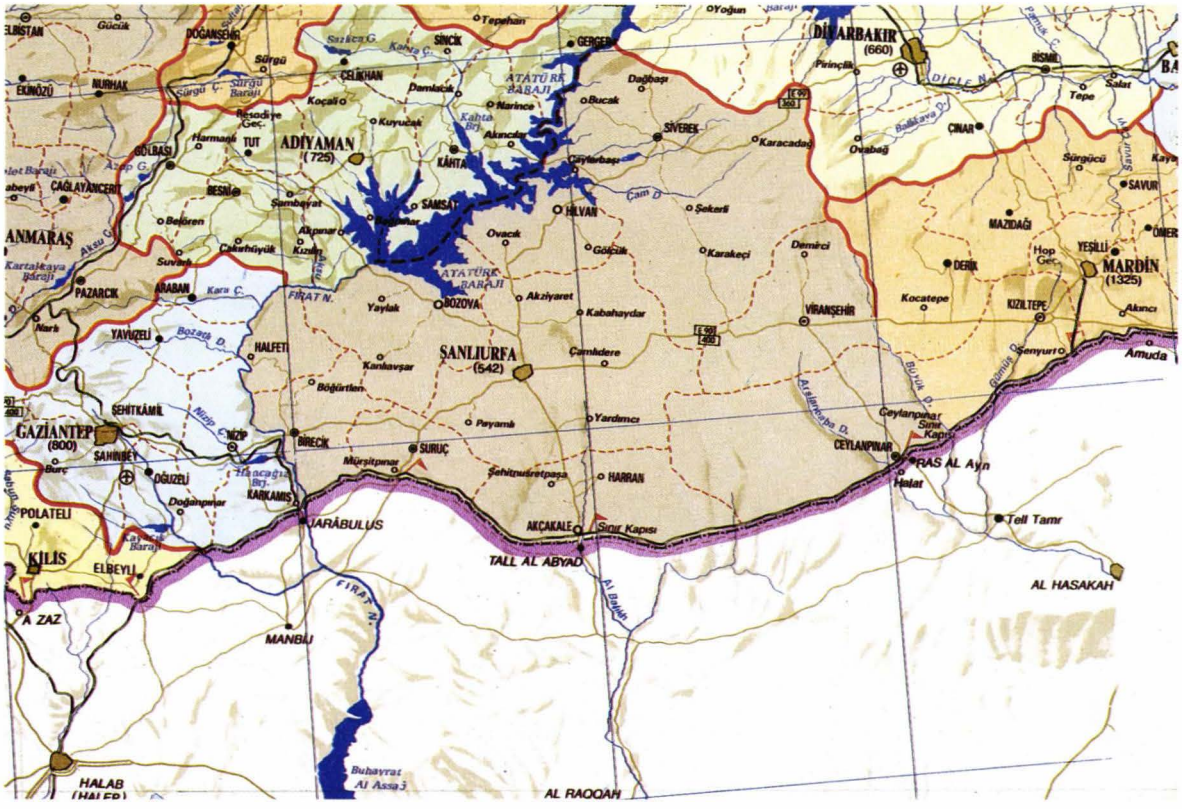
YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ

Şanlıurfa, eski kara kütlesi olan S.Arabistan platformunun kuzey bölümleri ile Güneydoğu Torosların orta kısmının güney etekleri arasında yer almaktadır. Senklinaller ve Antiklinaller arasında geniş ovalar bulunur. Şanlıurfa arazisi % 60.4 dalgalı, % 22 dağlık, % 16.3 ova, % 1.3 plato karakteri göstermektedir. Şanlıurfa'nın kuzeyinde değişik yükseltide dağ ve tepeler yer alır. Bu dağlardan en önemlisi sönmüş bir yanardağ olan ve Şanlıurfa'nın en yüksek noktası olan Karacadağ'dır. (Bay Tepe, Mirinmir Tepe 1938 m).

Karacadağ'dan güneye doğru gidildikçe yükselti azalır. Güney yarısında Şanlıurfa'nın en önemli ovaları olan Harran, Suruç, Viranşehir ovaları yer alır.

Şanlıurfa'nın güney, güneybatı, batı, kuzey kesimleri yer yer 600-800 m arasında yükseltisi olan tepelerle çevrilidir. Şanlıurfa'nın yüzey şekillerinin sade ve basitliliği hemen dikkati çeker. Karacadağ'ın püskürttüğü lavlar oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Bazalt karakterinde-

* *Coğrafya Öğretmeni*

dir. Şanlıurfa'nın büyük bir kısmı kalkerli yapıdan oluşmuştur. Bu nedenle karst topoğrafyasına ait yüzey şekilleri bulunur. Şanlıurfa'nın etrafında çok sayıda mağara, sarnıç, polye ve dolin bulunmaktadır. (Kanlı Mağara, Dedenin Sarnıcı, Nemrud'un Tahtı vb.)

DAĞLAR

KARACADAĞ: Şanlıurfa'nın en yüksek noktasıdır. Sönmüş bir yanardağ olan Karacadağ'ın yapısı bazalttır. Karacadağ'dan püsküren lavlar çok geniş bir alana yayılmıştır. Karacadağ çevresinin su kaynaklarını da beslemektedir. Siverek ve Diyarbakır sınırı arasında yer alan 1938 m yükseltiye sahip, Karacadağ'da kış aylarında kayak yapmak mümkündür.

TEKTEK DAĞLARI: Tektek Dağları, Harran'la Viranşehir ovaları arasında kuzeyden güneye doğru uzanan kıvrım dağlarıdır. (Aktepe 449 m) Genel olarak basık bir plato görümünde olup kalkerli bir yapıya sahiptir.

TAKIRTUKUR DAĞLARI: Karacadağ'ın güney batısında yer alır. Kalkerli bir yapıya sahiptir. Çevresine hakim bir konumdadır.

YILANLI DAĞ: Takırtukur dağlarının batısında yer almaktadır. Viranşehir'in güneydoğusunda Karatepe dağ sırası ile Kepezli dağları bulunmaktadır.

SUSUZ DAĞLARI: Tektek dağlarının kuzey batısında yer alan bu dağlar oldukça geniş bir kütledir. En yüksek noktası 801 metredir. Bu dağlarda su kaynağı olmadığı için, bu dağlar Susuz adını almıştır.

GERMÜŞ DAĞLARI: İl merkezinin yakınında, 771 m yükseltisi olan Germüş dağlarının güney eteklerinde çıkan akarsu kaynakları yakınında Germüş Köyü kurulmuştur.

NEMRUT DAĞLARI: Şanlıurfa'nın güneyinde yer alır. Tilki dağları da denir. Çevresine göre oldukça yüksek bir tepenin zirvesinde, sarp, geniş, düz bir kayalıktır. Burasına Nemrud'un Tahtı da denir. Yapısı kalkerdir. Yükseltisi 800 metredir.

ŞEBEKE DAĞLARI: 750 m yüksekliğinde, Şanlıurfa-Suruç yolu üzerinde yer alır. Oldukça yüksek görünümlüdür. Bu dağların arasında Şebeke Deresi ve tarihi Şebeke Köprüsü yer alır. Kalkerli bir yapıya sahiptir. Bu dağlarda 11 Nisan 1920 tarihinde Şanlıurfa'nın kurtuluş mücâdelesi verilmiştir.

ARAT DAĞLARI: 840 m. yükseltisi olan bu dağ, Birecik-Suruç yolu üzerindedir. Kıvrımlı bir yapıya sahip olup yumuşak kalkerden oluşmuştur.

DİĞER DAĞLAR: Beş Mağara Dağları, Cudi

Dağı, Direkli Tepeleri, Kaşmer Dağı, Korçik Dağı, Sakızlı Dağı, Molla Ömer Dağı, Kalkan Dağı, Nohutçuk Dağı, Külaplı Tepesi.

OVALAR

Şanlıurfa, Güneydoğu Toroslar'ın güneyinden başlayarak, eski kara kütlesi olan S.Arabistan platformunun kuzeyi arasında bulunmaktadır. Yani tarihte Mezopotamya diye bilinen alanın kuzeyini oluşturur. Genellikle düzlüklerin hakim olduğu bir topoğrafik özellik gösterir.

Şanlıurfa'da yurdumuzun önemli tarım sahalarını oluşturan ovalar mevcuttur. Bunlar batıdan doğuya doğru Suruç, Harran, Viranşehir ve Ceylanpınar Ovası'dır. Ayrıca Halfeti, Hilvan ve Bozova Ovaları da önemlidir.

HARRAN OVASI: Şanlıurfa'nın en önemli ovalarından biridir. Ortalama yüksekliği 375 m'dir. Harran Ovası Şanlıurfa'nın yükseltisi en az olan ovasıdır. Doğusunda Viranşehir Ovası, batısında Suruç Ovası yer alır. Toprakları yeni alivüyal toprak ile örtülü olup kırmızı renktedir. Demir-oksit, toprağa bu rengi vermiştir. 150.000 hektar genişliğindedir.

SURUÇ OVASI: Yeni alivüyal topraklarla örtülü bulunan Suruç Ovası' nın yüzölçümü 710 km²'dir. Tıpkı Harran Ovası gibi rengi kırmızıdır. Toprak tabakasının kalınlığı 50-100 cm. arasında değişir. Verimli ovalardan biridir.

VİRANŞEHİR OVASI: 1200 km² alanı ile Şanlıurfa'nın en büyük ovasını oluşturan Viranşehir Ovası, dalgalı ve engebeli bir görünüm gösterir. Alivüyal topraklarla örtülü olup temeli kalkerli bir yapı gösterir. Karacadağ ile Tektek Dağları arasında geniş bir alanı kaplamaktadır.

HALFETİ OVASI: Fırat nehri kenarında olan Halfeti Ovası yer yer tepelerle çevrilidir.

BOZOVA OVASI: Toprağı boz olduğu için bu isim verilmiştir. Kuzeybatısından Fırat Nehri geçer. Dalgalı ve az engebeli bir yapıya sahiptir.

HİLVAN OVASI: Yer yer engebelere rastlanır. Toprağı kırmızı renkte olup verimli bir ovadır.

SİVEREK OVASI: Eski bir yanardağ olan Karacadağ'dan püskürmüş lavlarla kaplı ve yer yer dalgalı bir yapıya sahiptir. Bazaltlı yapısından dolayı siyah renkli olan taşlık bölgeleri bulunmaktadır. Siverek Ovasında bu taşların temizlendiği oranda tarım yapılabilmektedir.

AKARSULAR

Şanlıurfa, akarsular bakımından zengin değildir. Şanlıurfa' da ortalama yağış miktarı 462 mm; buna karşın buharlaşma 2048 mm olduğundan dolayı akarsu rejimleri düzensizdir. Bazı akarsular muvakkat rejimli akarsular şeklindedir. Kışın ve ilkbaharda akan, yazın şiddetli buharlaşma sonunda kuruyan bir özelliğe sahiptir.

Ayrıca kalkerli arazi özelliği olduğundan satıhlarda akarsu meydana gelmesi zordur. İl sınırları içinde akan akarsular şunlardır.

FIRAT NEHRİ: Siverek ilçesi, Dağbaşı Nahiyesi'ne bağlı Maktalan Geçidi civarında Şanlıurfa ili topraklarına giren Fırat nehri, Adıyaman ve Gaziantep sınırını belirledikten sonra Suriye topraklarına girer. Nehir sağ yönden gelen Göksu'yu alır. Nehrin, ülkemiz ve Şanlıurfa için büyük önemi vardır: Üzerine birçok baraj inşa edilmiştir. Atatürk Barajı, Karakaya Barajı ve Birecik Barajı tamamlanmış, Karkamış ise tamamlanmak üzeredir. Ayrıca nehrin suyu, inşa edilen iki adet tünel ile Harran Ovası ve çevresine (yıllardan beri suya hasret topraklara) suyu ulaştırmıştır. Fırat Nehri üzerinde Şanlıurfa-Gaziantep ulaşımı, 1956 yılında inşa edilen 750 m uzunluğunda 10 m genişliğinde bir köprü ile sağlanmıştır. Yer yer sallarla da ulaşım yapılmaktadır. Atatürk Barajı Gölü'nde ise ulaşım feribotla sağlanmakta, baraj gövdesinin güneyinde inşa edilen köprü ile Şanlıurfa-Adıyaman arasında kara ulaşımı yapılmaktadır.

CÜLAP SUYU: Şanlıurfa'nın Kabahaydar Bucağı'na bağlı Edene Köyü ile Diphisar Köyü'nden çıkar. Daha sonra bir iki kaynak daha aldıktan sonra Cülap Suyu adını alır. Uzunluğu 60 km'dir.

HABUR SUYU: Karacadağın güney eteklerinden doğar. Fırat nehrinin kollarındandır.

DİĞER AKARSULAR: Önemi diğerlerine göre pek fazla olmamakla beraber Karakoyun, Aligör, Yukarı Koymat, Gölpınar, Çamurlu, Belik, Cavsak, Karaköprü ve Tülmen Deresi, Direkli Suyu, Süleyman Pınarı, Anzeli Pınar, Bamya Suyu, Kerhiz Suyu, Germüş Suyu, Belih Suyu, Cülmen Suyu, Kırkpınar Suyu gibi sular bulunmaktadır. Bu akarsuların birçoğu kış ve ilkbaharda akan yaz aylarında kuruyan muvakkat rejimli akarsulardır.

GÖLLER

ATATÜRK BARAJI GÖLÜ: Türkiye'de sulama ve hidroelektrik üretimi için şimdiye kadar inşa edilmiş en büyük barajın, arkasında oluşan gölün toplam depolama kapasitesi 48.7x106 M3'tür. Drenaj havzası 92.338 Km²'dir. Alanı yaklaşık 817 km'dir. Fırat Nehri'nden oluşan

1) Atatürk Barajı

gölden sulama amaçlı faydalanılmaktadır. Ayrıca balıkçılık yapılmakta ve GAP Şenliği kapsamında her yıl bu gölde su sporları yarışmaları yapılmaktadır. Ulaşım feribotlarla yapılmaktadır. Atatürk Baraj Gölü oluşurken 1 ilçe 34 köy 85 mezra su altında kalmıştır.

HALİL-ÜR RAHMAN GÖLÜ: Uzunluğu 150 m ve eni 30 m olan bu göl, şehrin içinde ve Gölbaşı semtindedir. İçerisinde Şanlıurfa'nın simgesi olan balıklar yaşamaktadır. Bu balıklar sazan cinsinden olup, efsanelere konu olmuşlardır.

AYNZELİHA GÖLÜ: Bu göl de Gölbaşı civarındadır 50x30m edabında olup derinliği 1-4 metre arasında değişmektedir. İçindeki balıklar, tıpkı Halil-ür Rahman Gölü'ndeki balıklar gibi efsanelerin konusudurlar.

DEV DEŞTİ SUYU: Şanlıurfa'nın kuzeybatısında Külaflı Tepesi'nin arkasında 12 m çaplı dairesel bir göldür. Günümüzde kurumuştur.

İKLİM

Şanlıurfa kontinental (kara) iklim özelliği gösterir. Yazları çok kurak ve sıcak, kışları bol yağışlı, nisbeten ılıman geçmektedir.

Şanlıurfa matematik konum itibariyle Ekvatora daha yakındır. Deniz etkisinden uzak bir bölgede bulunmaktadır. Bu nedenle Kontinental iklim özelliği ağır basmaktadır. Bu özellik sıcaklık ve yağış bakımından kendisini göstermektedir. Atmosfer yeteri derecede nemli olmadığından ve karalar daha çabuk ısınıp daha çabuk soğuduğundan Şanlıurfa'da günlük ve yıllık sıcaklık farkları şiddetlidir. Türkiye'de en yüksek sıcaklık Şanlıurfa Ceylanpınar'da 46.5 C (Temmuz) ölçülmüştür. Şanlıurfa'da en soğuk -12.4 C (Şubat) ölçülmüştür. Şanlıurfa'da yıllık ortalama yağış 462 mm olarak hesaplanmıştır. Yıllık ortalama sıcaklık 18.6 C, buharlaşma 2048 mm, rüzgâr hızı 2.8 m/sn'dir.

Karlı ve don olan günlerin sayısı oldukça azdır. Yılda ortalama 10 günü geçmez. Şanlıurfa'da hakim rüzgarlar kuzeybatı ve batı yönlerinden eserler.

BİTKİ ÖRTÜSÜ

Şanlıurfa tabii bitki örtüsü bakımından oldukça fakirdir. Çünkü yaz sıcaklığı ve kuraklığı, tabii bitki örtüsünün gelişimini engellemektedir. Tabii bitki örtüsü genellikle steptir. İlkbahar yağışlarıyla yeşeren seyrek ot toplulukları yazın şiddetli kuraklık ve sıcaklardan sararır yok olurlar. Bunlar papatya. gelincik, çiğdem, kekik, devedikeni, yaban buğdayı, sarı çiçek vb. bitkilerdir.

Ağaç toplulukları genellikle akarsu boyla-

rında görülür. (Kavak, söğüt vb.) Ayrıca Karacadağ, Siverek ve Halfeti civarlarında yer yer meşe, alıç, palamut gibi ağaç topluluklarına rastlanır.

Tektek Dağların'da ise geniş bir alanda yabani fıstık ağaçları yer alır. Bunlar zamanla aşılanarak üretime kazandırılmıştır.

Step kalktıktan sonra bir çöl manzarası ile karşılaşılır. Şanlıurfa'nın sulama yapılan alanlarında ve değişik bölümlerinde, özellikle Fırat nehri havzasında erozyonu önlemek için ağaçlandırma çalışmalarına hız verilmiştir.

NÜFUS

Şanlıurfa, nüfusu hızlı artan bir şehirdir. Türkiye'de yıllık ortalama nüfus artış hızı 2000 yılı sayımlarına göre % 018.3 iken, Şanlıurfa'da % 036.1 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı nüfus sayımına göre büyüklük sırasında 9. sıraya yükselmiştir. Türkiye'de nüfus yoğunluğu 73 iken, Şanlıurfa'da 54 kişidir. Şanlıurfa'nın nüfusu 1997 yılında 1.001.455 kişi iken 2000 yılında 1.436.956 kişi olmuştur. (DİE 2002 Yıllığı)

YERLEŞME

Şanlıurfa'da 1 adet merkez ilçe olmak üzere 11 adet ilçe, 1066 köy 1625 köyaltı yerleşmesi bulunmaktadır. Ayrıca 27 adet belediye teşkilatı vardır. Nüfusun % 55' i şehirlerde % 45'i ise köylerde yaşamaktadır. (DİE 2002 Yıllığı)

Yerleşmelerde daha çok mahalli imkânlar ve iklim önemli rol oynamaktadır. Köy yerleşmeleri genellikle topludur. Kullanılan yapı malzemesi ve mesken tipleri iklim ve çevrenin etkisi altındadır.

Karacadağ ve civarında karataş denilen (Bazalt), Harran'da ve civarında kerpiç, merkezde ise kesmetaş (Kalsiyum Karbonat) yapı malzemesi olarak meskenlerde kullanılır. Şanlıurfa evlerinin mimarisi değişik bir özellik gösterir. Harran ve civarında kerpiçten yapılan kubbeli evler, şehir merkezinde bulunan avlulu, düz damlı evler muhteşem mimarlık örneği olarak dünyaca ünlüdür.

Son yıllarda her ne kadar modern yapı malzemeleri kullanılmaya başlanmışsa da, hızlı nüfus artışı nedeniyle, gecekondulaşma en önemli bir problem haline gelmiş ve şehir merkezinin % 65'i gecekondulaşmıştır.

EKONOMİK DURUM

Kentin ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma bağlıdır. 2002 yılı itibariyle % 42' si tarıma, % 39'u hizmet sektörüne, % 13'ü sanayi sektörüne % 6 inşaat ve diğer sektörlere dayanır. 1999 yılı itibariyle milli gelir kişi başı 1235 dolardır.

2) Birecik Baraj Gölü'nün suları yükselmeden önce Halfeti İlçesi'nin görünümü

3) Fırat'ın sularını Harran'a kavuşturan Ana Sulama Kanalı

SANAYİ

Şanlıurfa'nın ekonomik yapısında GAP ile birlikte önemli gelişmeler olmaktadır. Sulu tarıma geçilmesiyle birlikte tarım ürünlerinde çeşitlilik ve verim artışı olmuştur. Bu gelişmeye paralel olarak, tarıma dayalı sanayi alanında önemli adımlar atılmıştır. Öncelikle 1992 yılında 1. Organize Sanayi Bölgesi çalışmaları başlatılarak, altyapı çalışmalarının büyük bir kısmı 2000 yılında tamamlanmış, 291 hektar üzerindeki 295 sanayi parseli, 138 müteşebbise tahsis edilmiştir. 2002 yılı itibariyle 122 fabrika işler durumda, 21 fabrika inşaat aşamasında, 10 fabrika proje aşamasındadır. 4500 kişinin çalıştığı 1. Organize Sanayi Bölgesi'nde tüm tesisler tamamlandığı zaman 8000 kişiye iş imkânı sağlayacaktır.

Şanlıurfa 1. Organize Sanayi Bölgesi'nde boş sanayi parseli bulunmadığından yatırım yapmak isteyen müteşebbislerin talepleri üzerine 2. Organize Sanayi Bölgesi, 1997 yılında yatırım programına alınarak çalışmalara başlanmıştır.

Şanlıurfa'da 2001 sonu itibariyle 272 adet sanayi tesisi faal durumdadır. Bu tesislerde yaklaşık olarak 5500 kişi çalışmaktadır.

TARIM

Şanlıurfa'nın 1.858.400 hektar olan arazisinin 1.202.925 hektarı, yani % 64.72'si tarım alanı olarak kullanılırken, % 21.81'i tarım dışı alan, % 12.61'i çayır ve mera, % 0.84'i orman arazisi olarak kullanılmaktadır.

Şanlıurfa tarım arazilerinin 836.000 hektarı sulamaya elverişlidir. Şu anda 285.713 hektar tarım arazisinde sulu tarım yapılmaktadır. Sulu tarım yapılan arazisinin 120.000 hektarı GAP ile sulanmaktadır. Yine 1.202.925 hektar tarım arazisinin % 90.3'ü tarla arazisi % 9.7'si ise bağ, bahçe ve sebze arazisi olarak değerlendirilmektedir.

Şanlıurfa'da tarım alanında üretilen ürün çeşitlerine bakıldığında; pamuk, buğday, arpa, kırmızı mercimek, gibi tarla ürünleri ile domates, biber, patlıcan gibi bahçe ve sebze ürünleri; Antep fıstığı, ceviz, badem, üzüm, dut, erik gibi bağ bahçe ürünlerinin ağırlıkları görülmektedir.

HAYVANCILIK

Şanlıurfa'da hayvancılık alanında küçükbaş hayvancılık ön plandadır. Büyükbaş hayvancılık beklenen düzeyde olmasa da her geçen gün gelişmektedir. Arıcılığın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için çalışmalar devam etmektedir.

Atatürk Barajı gölü ve Fırat Nehri balıkçılık konusunda önemli bir potansiyel taşımaktadır. Buralardaki modern balıkçılık tesislerinde az da olsa balık üretimi yapılmaktadır.

TARİH

ESKİÇAĞDAN KURTULUŞ SAVAŞINA (1920) KADAR URFA'NIN TARİHİ

Selâhaddin E. GÜLER *

BİRİNCİ BÖLÜM

URFA'NIN TARİHİ COĞRAFYASI

A) COĞRAFİ BAKIMDAN URFA'NIN ÖNEMİ

Urfa, 30-36 kuzey enlem ve 37-40 doğu boylamları arasında yer alır. Deniz seviyesinden 518 metre yüksekliktedir. Kuzey, batı ve güneyinde Fırat Nehri, doğusunda ise yine Fırat'ın kollarından olan Habur Irmağı ile sınırlandırılmıştır. Doğusunda Mardin, batısında Gaziantep, kuzeybatısında Adıyaman ve kuzeyinde de Diyarbakır ile çevrilidir. Güneyinde ise 1921'deki Ankara Antlaşması ile çizilen 223 km'lik Suriye sınırı bulunur.

Urfa, eski çağlardan beri doğu ile batının buluşma noktalarının en hareketlisi ve en önemlisi olmuştur. Doğu ile batı dünyasını kültür ve ticaret bakımından birbirine bağlayan eski ve önemli yollar sisteminin bir düğüm noktası oluşu, bütün bu bölgede çok eskiden beri parlak bir medeniyet seviyesine ulaşmış kentlerin kurulmasını hazırlamıştır. Harran, Urfa, Suruç, Birecik, Samsat ve Rakka gibi, ne zaman kuruldukları bilinmeyen kentleriyle dünya medeniyetinin en eski ve büyük merkezlerden birini oluşturan bölgemizin eski çağlardaki ticari ve askeri ulaşımını sağlayan yollar: Güneydoğudan kuzeybatıya doğru, Zagros Dağları'nın eteklerini izleyerek, Dicle boyunca uzanan ve Yeni Assur döneminde Kral Yolu adını taşıyan ana yol; Güney Mezopotamya'dan Dicle'yi izleyerek gelip, Musul yoluyla Sincar'a, Nisibis'e (Nusaybin) ve Râ's el-Ayn üzerinden Harran ovasına, buradan da Fırat'ı Karkamış'ta aşarak kuzeybatı ve güneybatıya ayrılmaktaydı.

İçinde Kalhu, Ninova ve Dur Şarrikun gibi ünlü başkentlerin bulunuşu nedeniyle Assur Üçgeni denen ve yöreden geçen bu birinci ana yolun dışında; Mezopotamya'nın diğer önemli yolu Fırat vadisini izleyerek Babil'e ulaşan yoldur. Güney Mezopotamya'ya gitmek için, ilkinden daha kısa olan bu yol; Babil, Hit, Ana ve Rakka'ya ulaştıktan sonra,Belih suyunu izleyerek Harran ovasına gelir. Burası çeşitli yönlere ayrılan yolların birleştiği bir yerdir. Bu yollardan biri de kuzeydoğuya gider. Diyarbakır-Bitlis hattını izleyen bu yol, Güneydoğu Toroslar'ı Bitlis Geçidi üzerinden atlayarak Van Gölü yöresine kadar uzanır. Kuzeye giden yol ise, muhtemelen Assur Koloni Çağı'nın geç döneminde de kullanılmış gibi görünen ve Ergani-Maden Geçidi aracılığıyla Elazığ ve Malatya bölgelerine ulaşan karayolu sistemidir.

Harran'dan kuzeybatıya giden yol, Yeni Assur kralları tarafından kullanılmış, Fırat'ı Zeugma (Birecik) ya da daha kuzeydeki Samosata'da (Samsat) aşarak Que (Kilikia), Tabal ve son olarak Orta Anadolu'ya uzanmaktaydı.

Harran'dan güneye giden bir diğer yol ise; Rakka üzerinden, bir taraftan Halep, diğer taraftan Palmira (Tedmur) yoluyla Şam'a ve oradan da Tyr yanında Akdeniz'e ulaşıyordu.

B) BÖLGEDE İLK YER ADLARI

M.Ö. 2300 yıllarına ait Ebla tabletlerinde Harran'ın en eski ismine "Haranki" olarak rastlıyoruz. Bu isim, Assurca "karayolu, yol, patika, yolculuk, iş seyahati, akın ve ordu" anlamlarında kullanılmıştır.

Ebla tabletlerinden sonra, M.Ö. 1500 yıllarına ait Mari tabletlerinde Harran'ın ismi, "Haranimki" ve "Kaskalnimki", Eski Babil dönemi belgelerinde "Harranum" ve "Kaskal", Hitit Krallığı dönemine ait Boğazköy metinlerinde "Harrana" ve "Kaskalni", Yeni Assur belgelerinde ise, "Harrana", "Harrânî" ve "Harranu" biçimlerinde geçmektedir.

Bölgemizin en eski adı, Hititçe çivi yazılı tabletlerde geçen ve M.Ö. 1500 yıllarına ait olan "Hur Ülkeleri" adıdır. Bölgenin kuzeydoğusunda Alşe, kuzeyinde İşşuva, güneybatısında ise Aştata ülkeleri bulunuyordu.

M.Ö. 1000 yılına ait Assur tabletlerinde böl-

* *ŞURKAV Kültür Merkezi Tarih Araştırmacısı*

genin adı "Hanigalbat" olarak geçiyor, ancak bölgenin kuzeydoğu kısmı ikinci ve ona bağlı bir ülke olarak Kummuhu adıyla geçmektedir ki, bu ad sonraları Kommagene'ye dönüşecektir. Urartu Krallığı'nın M.Ö. IX. yüzyıla ait Horhor ve Adilcevaz yazıtlarında bölgemizin adı "Hate Ülkesi" olarak geçmektedir .

M.Ö. III. Bin yıllarına Lagaş metinlerine göre, "Bilak" adında bir kentten (muhtemelen Harran'dan geçen Belih nehri üzerinde) şarap temin ediliyordu. Buna göre Harran civarında üzüm üretiminin oldukça yüksek olduğu tahmin edilebilir.

Yine Urfa'nın yaklaşık 20 km doğusunda ve Belih'in kollarından biri olan Cullap nehri üzerindeki "Duru" adında bir kentten bahsedilmektedir. Yine kaynaklara göre, Babil Krallığı'nın sonunda Nabupolassar tarafından zaptedilmiş kentler arasında Belih üzerindeki Harran'a bağlı "Ballihu" kenti de bulunuyordu.

Assur Kralı Assurnasirpal ve III.Salmanassar'ın Belih nehri üzerinde ele geçirdikleri kentler arasında "Kitlala" ve "Til-Şamerahi" (ya da Til-Marahi) adında iki kentten bahsedilir. Harran'ın kuzeyindeki en büyük höyüklerden biri olan Sultantepe'nin adı, Yeni Assur dönemine ait zengin arşivlerde "Huzirina" olarak geçmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

Urfa'nın 20 km. doğusundaki Örencik Köyü yakınlarında bulunan Göbekli Tepe'de 1996 yılında başlayan ve önümüzdeki yıllarda da devam edecek olan arkeolojik kazılarda, dünyanın ilk tapınak tepesi tespit edilmiştir. Elde edilen bulguların Cilali Taş Devri'ne (M.Ö. 9000'lere) ait olduğu tarihlenmiştir. Buna göre Urfa, şu anda 11000 yıllık bir tarihe sahiptir. Adı geçen yerdeki kazıların sona ermesinden sonra, belki bu tarih daha da eskilere gidecektir.

Bu yazımızda, M.Ö. XXV. yüzyıldan başlayarak, çivi yazılı kaynaklar göz önünde bulundurulmak suretiyle Urfa'nın yaklaşık 4500 yıllık yazılı bir tarihi özetlenmiştir. Göbekli Tepe hakkındaki geniş bilgi, kitabın Mimari bölümünde verilmiştir.

I) EBLA KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö. XXV. yy.)

Ele geçen en eski belgelere göre; Urfa bölgesi kısmen M.Ö. XXV. yüzyılda Kuzey Suriye'de Halep yakınlarında kurulmuş Ebla Krallığı'nın hâkimiyetine girmiştir. Bizce bölgenin tarihini de şimdilik bu dönemden başlatmak gerekir.

M.Ö. 2500 yıllarına ait Ebla Krallığı'nın merkezi Ebla'da (Tell el-Mardikh) yapılan arkeolojik kazılarda bulunan çivi yazılı arşivlerde, adı geçen krallığa bağlı olarak, Harran'ın bu dönemde Zugalum adındaki bir kraliçe tarafından yönetildiğini görmekteyiz.

Bu dönemde Urfa'nın durumunu veya adını şimdilik bilemiyoruz. Bununla birlikte tabletlere göre, Kuzey Suriye'de geniş ve işlek bir ticaret ağı bulunuyordu. Ancak bölgenin en eski tarihi dönemine ait elimizdeki bilgiler şimdilik çok azdır.

II) AKKAD KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö. XXIII. yy-XXI. yy.)

Mezopotamya tarihinde kurulmuş ilk devlet olan Akkad Krallığı (M.Ö. 2350-2150), gittikçe güçlenerek Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Kilikya bölgelerini bir dönem hâkimiyeti altında tutmuştur.

Akkad Kralı I.Sargon (saltanatı M.Ö. 2340-2284), Amanos ve Toroslar'a doğru bir sefer düzenlerken bölgemizin de içinde bulunduğu Kuzey Suriye'yi ele geçirerek, Akkad Krallığı'nın hâkimiyetine katmıştır.

I.Sargon'dan bir süre sonra, tahta geçen torunu Naram-Sin'in (saltanatı M.Ö. 2260-2220) Kuzey Mezopotamya'daki Subartu (Irmaklararası; Fırat ile Dicle arası olup daha çok Kuzey Suriye'yi ifade eder) ülkesini çeşitli düşman unsurlara karşı savunduğu görülür. Ona ait kitabeli bir bazalt zafer steli de Diyarbakır'ın Pir Hüseyin köyünde bulunmuştur. Urfa merkez Konuklu (Kazane) Köyü'nde yapılan kazılarda, İlk Tunç Çağı tabakasında bulunan üç çivi yazılı tabletten ikisi, Eski Babil dönemine ait mektup, diğeri ise Akkadça çivi yazılı olup, Akkad alfabesini öğretmektedir. Yukarıda bahsedilen stel ve çivi yazılı tablet, Akkad Krallığı'nın böl-

gemizi de hâkimiyet sınırlarına katmış olduğunu göstermektedir.

Akkad Krallığı, İran'ın batısındaki Zagros Dağları'nda devlet kuran Gutiler'in istilâsı ile başlayan savaşlar neticesinde yaklaşık M.Ö. 2150 yılında tarihe karışır.

III) III. SUMER-UR HANEDANI VE ESKİ BABİL KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö.XXI-?)

Kaynaklara göre Akkad döneminden sonra,, bölgemizi de içine alan Anadolu'nun bir kısmı, III.Sumer-Ur Hanedanı (M.Ö. 2060-1960)'nın hâkimiyetine girmişti. Anadolu ve bölgemiz ahalisi bunların kültürlerinden oldukça etkilenmişler ve yazılarını bile kullanmışlardır.

Eski Babil Krallığı'nın ünlü Kralı Hammurabi'nin (saltanatı M.Ö. 1728-1686), Mari (Tell Hariri, Suriye'de Fırat üzerinde) bölgesiyle Assur ili de dahil olmak üzere, bütün Subartu'yu, Elam'ı ve civardaki bütün ülkeleri zaptettiği bu başarısının kendisine, "Sümer-Akkad Kralı, Dört İklim Hükümdârı ve Cihan İmparatoru" gibi ünvanları kazandırdığı bilinir. Maalesef bu döneme ait bilgilerimiz de çok azdır.

IV) HURRİ-MİTANNİLER VE HİTİT KRALLIKLARI DÖNEMİ (M.Ö. 2000-1270)

Güneydoğu Anadolu'nın En Eski Ahalisi Hurriler

Hurriler, M.Ö. 2000 yıllarından itibaren, kuzeyde Kafkaslar'dan, güneyde Suriye ve Yukarı Mezopotamya'ya, batıda Toroslar'dan, doğuda İran'daki Zagros Dağları'nın ötesindeki Urmiye Gölü'ne kadar uzanan, oldukça geniş bir coğrafik alana yerleşmişlerdi. Ancak, bu tarihlerde henüz siyâsi bir teşekkül oluşturmamışlardı.

Hurri, Babilcede "Mağara" demektir. Urfa bölgesinde birçok mağaranın bulunduğu ve Hurri kentinin de bugünkü Urfa'nın yerinde bulunduğu tahmin edilir. Ancak bu bilgi henüz teyit edilememiştir.

Bölgemizde Hurriler'e ait herhangi bir tablet ya da sanat eseri bulunmamış olması dikkat çekicidir. Bunun sebebini de arkeolojik kazıların Urfa'nın güney veya güneydoğusunda değil de kuzeyinde yapılmasına bağlıyoruz.

M.Ö. 1800 yıllarında başkent Hattuşaş (Boğazköy) olmak üzere Anadolu'da bir devlet kuran Hititler, ekonomik güçlerini arttırmak ve daha geniş topraklara sahip olmak amacıyla Kuzey Suriye'ye seferler düzenlemişler. Ancak daha çok Hatay bölgesine yapılan bu seferlerde bölge ahalisi Hurriler'le karşılaşmamışlardır. Hitit Kralı I.Hattuşili (saltanatı M.Ö. 1660-1630) Kuzey Suriye'ye yönelik son askeri harekâtı esnasında Kargamış ve Halpa'yı (Halep) ele geçirmeye çalışırken, Hurriler'in adı geçen kentleri savunma yönünden desteklemesi sonucu başarısızlığa uğrayarak, geri çekilmek zorunda kalır. Bu başarısızlığın sebebi; Hurriler'in sahip olduğu atlı arabalardır. Henüz savaşlarda atlı araba kullanmayan civardaki topluluklar, Hurriler'in atlarla süratli bir şekilde hücumları karşısında oldukça şaşırırlar.

Hititler'in Kuzey Suriye'ye Yayılma Faaliyetleri

I.Hattuşili'nin yerine geçen oğlu I.Murşili (saltanatı M.Ö. 1630-1600) Kuzey Suriye'deki yayılma siyasetinin ilk hedefi olarak, önce Halep'i ele geçirir. Bu arada Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Hurri prensleri bu süper güce karşı koyamayıp geri çekilirler. Halep'ten sonra Suriye'deki Mari krallıklarını da ortadan kaldıran I. Murşili'ye artık Babil yolu görünür. M.Ö. 1605 yılında Fırat'ı izleyerek güneye iner ve Babil önlerine ulaşır. Bölgemizden oldukça uzakta cereyan eden ve Mezopotamya tarihinin seyrini değiştiren bu olay sonucunda, muhteşem kent zapt ve yağma edilerek alınan ganimetlerle Anadolu'ya dönülür.

I.Murşili'nin M.Ö. 1600 yılında öldürülmesi üzerine Hitit Krallığı'nın bocalama dönemine girdiği görülür. Tahta geçen I.Hantili (saltanatı M.Ö. 1600-1570) yeni askeri seferler düzenleyerek Kuzey Suriye'deki Hitit etki alanını elde tutmaya çalışırsa da bunda başarılı olamaz. Hurriler Anadolu'ya girerler ve kendi etkilerini arttırarak güçlenirler, Hitit sarayını basarak Kraliçe Harapşili ile birkaç prensi de öldürürler. Bu felâkete bağlı olarak, Hitit ülkesinde kavgalar ve kargaşalar uzun süre devam eder.

Hurriler'in İkiye Ayrılması

Bölgemiz ahalisi Hurriler'in gittikçe güçlenerek, ırkdaşları olan Subaru aşiretlerini de hâkimiyetleri altına alarak; batıda Akdeniz'e,

doğuda Kerkük bölgesine, güneyde ise Ken'an iline kadar yayıldıkları görülür.

Yaklaşık M.Ö.1500-1450 yıllarında Hurriler, biri Hurri diğeri Mitanni adında iki konfederasyona ayrılırlar.

Bu dönemde Önasya'da büyük olaylar meydana gelir. Nereden geldikleri ve kimler oldukları henüz bilinmeyen Hiksoslar (Çoban Krallar) istilâsının bölgemizi ne derece etkilemiş olduğunu bilmiyoruz. Belki de Hiksoslar'ın müdâhalesi sonucu Hurriler ikiye ayrılmak zorunda kalmışlardı. Hiksoslar istilâsı; Hitit, Amurru, Assur ve Babil gibi devletlerin de sarsılmalarına sebep olur.

Mitanniler Kuzey Suriye'de

Mitanniler tarafından yazılmış bir tablete henüz rastlanmamıştır. Ancak komşu ülkelere ait arşivlerde XV. yüzyıldan itibaren bunların güç ve hırslarını anlatan belgeler bulunmuştur. Kerkük tabletlerinde kendileri tarafından "Maiteni" şeklinde, Mısır belgelerinde ise "Mitan" ve "Mitanni" adlarıyla bahsedilmektedir. Mitanni ülkesine Mısırlılar ve Suriyeliler "Naharina" (İki nehirarası), Asurlular ise "Hanigalbat" adını veriyorlardı.

"Bereketli Hilal" bölgesinde kurulan Mitanni Krallığı, bugünkü Ceylanpınar civarında bulunduğu sanılan Vaşşuganni kentini başkent yapar. Mitanni Krallığı daha sonra Hurri Krallığı aleyhine güçlenerek gelişir ve M.Ö. XIV. yüzyıl sonlarında tamamiyle onun yerine geçer. Bu arada Kargamış, Harran, Urfa, Halep ve Antakya gibi kentler Mitanni hâkimiyetine girerler.

Mitanniler ülkesi, o dönemin dünya siyaseti bakımından çok önemli stratejik bir bölge idi. Mezopotamya'dan Karadeniz'e, Akdeniz'e, Mısır'a ve buralardan yine Mezopotamya'ya giden yollar Mitanniler ülkesinden geçiyordu. Bu coğrafik durum Önasya'da Mitanniler'e büyük bir üstünlük kazandırmıştır. Mitanniler, daha sonra bu avantajı kullanıp, Mısır ve Hitit krallıkları arasında üçüncü bir güç durumuna gelmiştir.

Kuzey Suriye'de Mitanni-Mısır Mücâdelesi

Mitanniler, Mısırlılar'a karşı koyabilmek ve Suriye-Filistin hâkimiyetini Firavunlara kaptırmamak için civardaki küçük prenslikleri idâreleri altına alarak büyük bir ordu ile Mısır Firavunu III.Tutmes'in (saltanatı M.Ö. 1490-1436) ordularını Megiddo'da durdurmayı başarırlar. Ancak Mitanniler'in bu başarılarının ömrü, Mısır'ın güçlü orduları karşısında pek de uzun sürmez.

III.Tutmes M.Ö. 1477'de ordularıyla Mitanniler üzerine yürüyerek uzun ve kanlı savaşlardan sonra Kadeş'i ele geçirir; sonra da Fırat boylarına kadar ilerleyerek M.Ö. 1473'de Kuzey Suriye'yi kısa bir süre denetimi altına alır. Mitanni büyükleri olan Mariannılar, bu kanlı savaşlar esnasında mağaralara kaçarlar. İşgal altındaki Mitanni kentlerinde, çıkan isyânlardan dolayı Firavun bunları birkaç kez bastırmak zorunda kalır.

Böylece Kuzey Suriye ve tabiatıyla bölgemiz, kısmen Mısır etkisinde kalır ve bu durum Mitanni Kralı Sauşşatar'ın (saltanatı M.Ö. 1440-1410) M.Ö. 1435'te Kuzey Suriye'yi ve bölgemizi tümüyle ele geçirmesine kadar devam eder.

M.Ö. 1453 yılında Firavun'un Fırat'ı geçerek, Mitanni başkenti Vaşşuganni'yi tehdit etmesi üzerine, Sauşşatar'ın onunla Suriye ve Filistin'de Firavun'un hâkimiyetini ve her sene belirli bir vergi vermeyi kabul etmek suretiyle bir anlaşma yapmış olduğu görülür. Bu olay Mitanniler'in düşmanı olan Hititler'i oldukça sevindirir ve II.Tuthaliya'nın (saltanatı M.Ö.1460-1440) Firavun'u tebrik edip, ona hediyeler ve elçiler göndermesine sebep olur.

Mitanniler'in Yeniden Canlanışı ve Fetihleri

Mitanni Kralı Sauşşatar, Firavun'un bölgeden uzaklaşmasını fırsat bilerek, ülkesinin yaralarını sarmak ve ekonomik yönden ayakta durmasını sağlamak için bütün gücüyle çalışır. M.Ö. 1435'de Harran üzerinden geçerek, herhalde bu sıralarda Mitanniler ile Subarular'ın arası açılmış olmalı ki, Subarular ülkesine yürür ve burayı ele geçirir.

Subarular ülkesini ele geçiren Sauşşatar, zaman geçirmeden Assur üzerine yürür ve kenti ele geçirir. Assur prensliğinde I.Assurrabi ve II. Assurnirari'nin bulunduğu bu zamanda Assur, Kas krallarının etkisinden kurtulur, ancak bu kez de Mitanniler'e tabi olmak zorunda kalır. Sauşşatar, Assur kentinden birçok kıymetli

eşyalarla birlikte bir altın kapıyı da ganimet olarak başkenti Vaşşuganni'ye götürür.

Sauşşatar'ın bu başarılı faaliyetinden sonra, Mitanniler'in doğu sınırları Zağros Dağları'na kadar genişler. Kuzey Suriye'deki eski denetim alanları olan Halep ve Kadeş bölgeleri de tekrar Mitanni hâkimiyetine girer.

Hitit Tehlikesi ve Mitanni-Mısır İttifakı

Biraz rahatlama dönemine girmiş olan Mitanni Krallığı'nın karşısına tehdit olarak, bu kez de Hitit Krallığı çıkar. Nitekim uzun zamanlar kendi hallerinde yaşayan Hititler tekrar güçlenmişler ve sınırlarından taşıp Önasya'ya hakim olma emellerini gerçekleştirmeye başlamışlardı. Bir ara Kral II.Tuthaliya Kuzey Suriye'ye yürümüş ve Halep'i zaptetmişti. Güneye doğru genişleyen Hitit akınları, Firavunların Suriye ve Filistin'deki sınırlarını yıkabilirdi. Sauşşatar da bu yeni ve tehlikeli durum karşısında Firavun'la birleşme gereğini duyuyordu. Ayrıca Mitanniler'in doğu ve güneydoğu sınırları da pek güvenilir görünmüyordu. Bu arada Assurlular intikam savaşlarına hazırlanıyorlardı. Bütün bu tehlike ve tehditler karşısında güçlü bir müttefike ihtiyaç duyan Mitanni kralı, Firavun II. Amenofis'e (saltanatı M.Ö. 1436-1412) bir heyet göndererek kesin bir antlaşma, birleşme ve işbirliği yapmak isteğini bildirir.

Mitanniler, M.Ö. 1411 yılında Hanigalbat'ın batısındaki Kizzuvatna (Adana ve kuzey civarı) bölgesini zaptedip, topraklarını genişletmek imkânına sahip olurlar.

Mısır ile Mitanniler arasında yapılan antlaşma, sonradan bu iki hânedan arasında meydana gelen evlenmeler ve yapılan ticaret anlaşmaları ile pekiştirilir. Sauşşatar'dan sonra Mitanni tahtına geçen I.Artatama (saltanatı M.Ö. 1410-1400) Firavun IV. Tutmes ile dostluk ve barış anlaşması imzalar ve kızını Firavuna eş olarak verir. Mitanni prensesi ile evlenen Firavun, ona kraliçe ünvanını verir. Mitanni prensesi, IV. Tutmes'in yerine geçecek olan III.Amenofis'i doğurmuştur. Firavun III. ve IV. Amenofis'ler de birer Mitanni prensesi ile evleneceklerdir.

Mitanni Krallığın İkiye Bölünmesi

Mitanni Krallığı, Önasya'nın güçlü devletlerinden biri olmaya çalışırken, I. Artatama'dan sonra tahta geçen oğlu II.Şuttarna'nın (saltanatı M.Ö. 1400-1385) ölümünden sonra, taht varisleri arsında mücâdeleler başlar ve sonuçta, devletin arazisi varisler arasında paylaşılır. II.Artatama, ülkenin kuzeybatı kısmını alarak burada başkenti Urfa (?) olan bağımsız bir Hurri Krallığı kurar. Güneydoğu Anadolu bölgesinde de kardeşi Artaşumara (saltanatı M.Ö. 1385-1380) Mitanni tahtına oturur.

Beş yıl sonra M.Ö. 1380'de, Uthi adlı bir isyâncı, Artaşumara'yı öldürerek Mitanni tahtına henüz çocuk olan Tuşratta'yı (saltanatı M.Ö. 1380-1350) oturtarak ülkenin idâresini ele geçirir. Tuşratta büyüdükten sonra, Uthi'yi ortadan kaldırarak babasının tahtı üzerinde tek yetkili olarak hükmedecektir.

Hititler'in Mitanni Ülkesine Saldırıları

Hurri Kralı II. Artatama, düşmanları olan Hitit Kralı I.Şuppiluliuma (saltanatı M.Ö. 1380-1345) ile birleşerek onun da yardımıyla, kardeşi Tuşratta'nın üzerine yürür.

Hitit kralının Mitanni kralına haber göndermesine karşılık, kral başkenti Vaşşuganni'den çıkmaz; Hitit ordusu oraya ilerleyince, Mitanni askerleri tarafından yakılan ekinler ve kapatılan kuyular yüzünden, aç ve susuz kalarak geri çekilmek zorunda kalır (M.Ö. 1380). Tuşratta, hezimete uğrattığı Hitit ordusundan eline geçen ganimetlerden bir kısmını ve iki Hitit esirini akrabası ve dostu olan Firavun III.Amenofis'e gönderir .

İlk saldırısı başarısızlıkla sonuçlanan I.Şuppiluliuma, düşmanı olan bu ülkenin içişlerini her zaman dikkatle izlemiş ve patlak veren bazı iç kavgaları kendi lehine kullanmak istemişti. Aslında Mitanni sorunu şimdilik kolayca çözülebilecek bir sorun değildi.

Anadolu'daki güvenliği sağlamak ve siyasal alanlarda güçlenmek amacına yönelik olarak, Mitanni ile Hitit ülkeleri arasında bir tampon bölge oluşturan Kizzuvatna Kralı Şanuşşara ile bir andlaşma yapıp, bu ülkeyi de yanına alan I.Şuppiluliuma'nın, Mitanni ülkesine ikinci bir sefer düzenleyerek başkent Vaşşuganni'yi yağmaladığı görülür. Tuşratta, her nedense kesin bir savaştan kaçınır ve bu durum Hitit kralının Kuzey Suriye'yi yağmalamasına, Halep'i M.Ö.

1377 yılında tekrar Hitit hâkimiyetine sokmasına sebep olur. Büyük bir hezimete uğrayan Tuşratta, istemiyerek de olsa, Fırat'ın batı kısımlarını Hititler'e bırakmak zorunda kalır. Bu dönemde Tuşratta için Hititler'den sonra ikinci bir potansiyel tehlike ise, Assur kentinde filizlenmekteydi. Mitanni karşıtı olan gruplar güçlenmişler ve Assur prensliğine Eriba-Adad'ı getirmişlerdi. Bu prens, göreve gelir gelmez, Mitanni bağımlılığından kurtulmak için bütün gücüyle çalışmaya başlamıştı.

Bize göre, Tuşratta esasen Hitit kralı ile zamanında iyi ilişkiler içinde bulunmamıştır. Bu kötü ilişki, hiç beklemediği ve hazırlıksız olduğu zamanlarda karşısında Hititler'i görmesine sebep olmuştur. İhtimal ki Tuşratta, Hititler'in bu kadar güçleneceğini düşünmemişti.

Firavun'un Mitanni'den Kız İstemesi

Mitanniler'in felaketlerle uğraştığı bir dönemde Firavun III.Amenofis, M.Ö. 1370 yılında Vaşşuganni'ye bir heyet göndererek, Tuşratta'nın kızı Tadu-Hepa'yı evlenmek amacıyla ister. Tuşratta birçok mazeretler öne sürerek buna razı olmamaz. Devam eden ısrarlar ve uzayan yazışmalar sonucunda, bunu kabul ederek kızı ile birlikte kıymetli eşyaları da Mısır'a gönderir.

Sonuçta; evlenme ve kız isteme ısrarlarına, Tuşratta'nın istemeyerek de olsa rıza gösterdiğini görüyoruz. Tuşratta, belki aradaki dostluğun bozulmaması ve mevcut ittifakın ortadan kalkmaması için, bunu kabul etmek zorunda kalmıştır. İleride görüleceği üzere Firavunlar, hiçbir zaman Mitanniler'e yardımda bulunmamışlar ve sonuçta bu ittifaktan, kız almak suretiyle Mısırlılar kazançlı çıkmışlardır.

Hititlerin Son Saldırısı ve Mitanniler'in Hezimeti

Hitit Kralı I.Şuppiluliuma, Mitanniler'in bu durumdan faydalanarak, hem ülkelerini ve hem de Suriye'yi ele geçirme projesini uygulamaya koyar. Tuşratta, Mısır'dan yardım alamamasına rağmen, ülkesini kâhramanca savunmaya niyetlidir. Hitit kralı, bir taraftan Tuşratta'nın kardeşlerini, diğer taraftan da Lübnan bölgesindeki Sami-Amurru beylerini elde etmeye çalışır. Sonunda bu faaliyetlerinde başarılı olur. Mitanni prenslerinin ayaklandırılan menfaatleri, ülkedeki birliği ve gücü gevşetir. Amurrular'ın durumu da Mısır'ın Suriye üzerindeki etkisini oldukça sarsar.

Kendi projesinin gerçekleşmesine yarayan bu gelişmeler sonucunda, Mitanniler'e saldırıp son darbeyi vurma zamanının geldiğini gören Hitit kralı, ordusunu harekete geçirir. Mitanni Kralı Tuşratta, dostu olan Firavun IV.Amenofis'e ardı ardına gönderdiği mektuplarda ondan acilen yardım ister. Ancak Firavun, kurmuş olduğu yeni dinle meşgul olduğundan, kimse ile ilgilenecek bir durumda değildir. M.Ö. 1366'da başkent Vaşşuganni'ye saldıran büyük Hitit ordusu karşısında birşey yapmaya fırsat bulamayan Tuşratta, hezimete uğrar ve kaçmak zorunda kalır. Mitanni prenslerinden çoğu esir edilerek, Kapadokya'ya götürülür. Mitanniler arasında çıkan kargaşalıklar esnasında Tuşratta oğullarından biri tarafından öldürülür. Tuşratta'nın küçük oğlu Mattivaza da sadık ve fedakâr adamları tarafından Babil'e kaçırılarak ölümden kurtarılır.

Bu hezimet üzerine Kargamış hariç, bütün Kuzey Suriye ve bölgemiz Hitit Krallığı'nın hâkimiyetine girer.

Mattivaza'nın Hititler'e Bağlı Krallığı

Mattivaza'nın kendisine esir muamelesi yapılan Babil'den, yanındaki adamları tarafından kaçırıldığı ve nice zorluklarla Anadolu'ya ulaşarak, Hitit Kralı I.Şuppiluliuma'ya sığındığı görülür.

Usta siyâsetçi Hitit kralı, o sıralarda büyümekte olan Assur Krallığı'nın, gelecekte ülkesi için bir tehlike oluşturabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak, Mattivaza'yı güzel bir şekilde karşılar ve ona kızını da vererek Mitanni Krallığı'nı kendine bağlı bir tampon devlet halinde yeniden kurar.

I.Şuppiluliuma'nın işini sağlama bağlamak için, Mattivaza (saltanatı M.Ö. 1350-1320) ile M.Ö. 1350 yılında bir de antlaşma yaptığı görülür. Yemin Tanrıları arasında yer alan Harranlı Sin (Ay) ve Şamaş (Güneş)'ın da şahit tutulduğu bu antlaşmada Hitit Kralı şöyle der:

"Kral Tuşratta'nın oğlu Mattivaza'yı elinden tuttum ve onu babasının tahtına oturtacağım. kızımın hatırı ve büyük bir ülke olan Mitanni

mahvolmasın diye büyük Hitit Kralı, bu ülkeyi yeniden canlandırdı. Tuşratta'nın oğlu Mattivaza'yı elinden tuttum ve kızımı ona eş olarak verdim. Mattivaza kral olduğuna göre, Hitit ülkesi kralının kızı da Mitanni ülkesinde kraliçedir. Sen ey Mattivaza, kızımın üzerine başka kadın alma ! Ona, başka bir kadın eşdeğer duruma gelmesin; kızımı ikinci kadın derecesine indirme. Mattivaza, gelecekte benim oğullarımın gerçek kardeşi ve eşitidir. Mattivaza'nın çocukları da benim çocuk ve torunlarımın eşiti olacaktır. Hitit ve Mitanni ülkesinin halkı, gelecekte birbirlerine kötülük etmeyeceklerdir..... Hitit ülkesi kralı savaşa giderse, Mitanni kralı da onunla gidecektir. Mitanni'nin düşmanı olan Hitit'in de düşmanı olacaktır. Hitit'in dostu olan Mitanni'nin de dostu olacaktır."

Görüldüğü gibi, Hitit kralına adeta bağımlı bir durumuna gelen Mattivaza, Hattuşaş'tan gelen emre göre, hareket etmeye mecbur bırakılır. Bu durum karşısında Mitanni Krallığı da doğal olarak gerilemeye ve çökmeye başlar.

Kısa bir süre sonra Hitit kralı I.Şuppiluliuma oğlu Piyassili'yi ve damadı olan Mattivaza'yı eski bir Mitanni kenti olan Kargamış üzerine gönderip, orayı ele geçirmelerini sağlar. Bunlar daha sonra Vaşşuganni üzerine giderken, bu arada Harran'ı da alarak kendilerine bağlarlar. Harran'ın bu sıralarda kimlerin elinde bulunduğu bilinmiyor.

I.Şuppiluliuma'nın M.Ö. 1345 yılında bulaşıcı bir hastalık sonucu ölmesi üzerine; Arzava, Kizzuvatna ve Mitanni gibi Hattuşaş'ın egemenliğinde olan devletler, hâkimiyetlerini ilan ederek istiklâllerini tekrar kazanırlar.

Mitanni-Hanigalbat Ülkesinin Assur'a Tabi Oluşu

Assur Kralı I.Adad-Nirari (saltanatı M.Ö. 1307-1274), Hitit etkisinin gittikçe arttığı Mitanni-Hanigalbat bölgesini ele geçirmek amacıyla hazırlıklara başlar. Ancak Mitanni Kralı I.Şattuara (saltanatı M.Ö. 1320-1300) daha önce davranıp Assurlular üzerine yürür. Ancak büyük Assur gücüne yenilerek esir düşer (M.Ö. yak. 1305) ve ancak yapılan görüşmeler sonucu her yıl vergi vermek suretiyle ülkesine dönebilir .

I.Adad-Nirari, Hanigalbat sorununu kesin bir şekilde çözmek için son kez ordusuyla oraya yürür. Mitanni Kralı Vasaşatta (M.Ö. 1300-1280), Hitit Kralı III.Hattuşili'den (saltanatı M.Ö. 1275-1250) acil yardım isterse de Hitit Kralı ona yüz vermez. Böylece Assur ordusu karşısında tek başına kalan Vasaşatta, bütün kuvvetlerini Kargamış ile Harran arasındaki İrridu denilen yerde toplayarak hazırlığını tamamlar. M.Ö. 1275 yılında yapılan savaşta yenilen Vasaşatta, ailesinin bütün fertleriyle zincire vurularak Assur'a götürülür. Bu tarihten itibaren Mitanni Krallığı tarihe karışır. Kısmen Hanigalbat ülkesi ve bölgemiz Assur'un hâkimiyetine girer. Hanigalbat'ın tümünün ele geçirilmesi M.Ö. 1270 yılında Assur Kralı I.Salmanassar (saltanatı M.Ö. 1274-1245) tarafından sağlanır. Hurri-Mitanni aşiretleri ise, zamanla yurtlarına dolacak Samiler arasında eriyip gideceklerdir.

Harran'daki konik evlerin, Hurri mimari geleneğinin günümüze yansımış örnekleri olabileceğini tahmin etmekteyiz. Hurriler, atı besleme, terbiye etme, evcilleştirme ve arabada kullanma konusunda oldukça ileri bir tekniğe sahiptiler.

Anadolu'da, Hitit Krallığı'nın M.Ö. 1200 yıllarında beklenmeyen bir zamanda birden bire yıkılması üzerine, Assurlular yeniden batıya doğru ilerlemeğe başlamışlardı; ancak bu kez karşılarında Arâmiler kalmıştı.

V) ARÂMİLER ve ASSUR KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö. 1270-610)

Arâmi-Assur Çekişmesi

Güneydoğu Anadolu M.Ö. 1000 yıllarında büyük bir Arâmi göçüyle karşı karşıya kalır. Arâmiler güneyden kalkıp büyük kentlere akın etmeye başlarlar. Sami kavimlerinin üçüncü büyük göçünü oluşturan Arâmi göçleri uzun yıllar sürer; nihayetinde Göçebe Arâmiler (Ahlamu Aramaye) Yukarı Mezopotamya'da birçok Arâmi devleti kurmaya muvaffak olurlar. Bunlardan Bit-Adini, Urfa bölgesini içine alıyordu.

Assurlular, batıya doğru ilerlemelerine engel olan Arâmiler'in çoğalmalarını engellemek için birçok imha seferleri düzenlerler, ancak başarılı olamazlar. Assur Kralı II.Adad-Nirari'nin

(saltanatı M.Ö. 911-891), Fırat ve Dicle vadilerine yaptığı M.Ö. 894 yılındaki seferinde Habur ırmağı yürüyüşü sırasında, Harran'ın önünden geçtiği, oradan vergi ve haraç aldığı görülür.

III.Salmanassar (saltanatı M.Ö. 858-824), M.Ö. 875-855 yıllarında düzenlemiş olduğu üç seferde; Bit-Adini Devleti'ni ortadan kaldırır ve civarıyle birlikte bölgemizi de bir Assur eyâleti durumuna getirir. III.Salmanassar'ın ihtiyarlık döneminde Assur Devleti'ne isyân eden kentlerin arasında Huzirina (Sultantepe) da bulunuyordu.

Urartu Krallığı'nın Bölgemizdeki Hezimeti

M.Ö. IX. yüzyılda Van Gölü civarında kurulmuş olan Urartu Krallığı, sınırlarını kuzeyde Kafkas ötesine, doğuda kuzeybatı İran içlerine, batıda Malatya çevresine, güneyde de Urfa-Halfeti yakınlarına kadar genişletmişti. Urartu Krallığı ömrü olan 300 yıl boyunca Assur Devleti'nin en büyük rakibi olmuştur. Urartu kralларından I.Şarduri (saltanatı M.Ö. 840-830) ve İşpuini (saltanatı M.Ö. 830-810) bir müddet Yukarı Mezopotamya'yı hâkimiyetleri altında tutmuşlardır. Kaynaklara göre III.Salmanassar, I.Şarduri'ye karşı yedi kez sefer düzenlemiştir. Bu arada Assur Kralı V.Assur-Nirari'nin (saltanatı M.Ö. 753-746) Arâmi asıllı Arpad Kralı Matti'el ile bir ittifak anlaşması imzaladığı ve bu anlaşmada Harran kentinin koruyucusu olan Ay Tanrısı Sin'in de şahit tutulduğu görülür.

Assur Kralı III.Tighlatpileser (saltanatı M.Ö. 745-727), M.Ö. 743 yılında Urartu meselesini halletmek için ordusuyla batıya doğru hareket ederek, dört Suriye ülkesi (Bit-Agusi, Melida [Malatya], Gurgum [K.Maraş] ve Kummuhu [Kommagene, Adıyaman]) ile birleşmiş olan Urartu ordusunu, Urfa'nın batısındaki Halfeti ilçesinin kuzeyinde yer alan ve Arpad (Tell Rıfad) denilen yerde yapılan bir savaşta perişan ederek birçok esir alır.

Assur Krallığı'nın Bölgemizdeki Hakimiyeti

Bu zaferin sonucunda; Kuzey Suriye ve bölgemiz tekrar Assur'un hâkimiyetine girer ve yöredeki tüm kent devletleri kralları; Assur'a vergi ve haraç vermek zorunda kalırlar.

Harran ve çevresinin, bu dönemde Bel-Pihati ünvanlı bir vali tarafından yönetildiği ve Till Barsip (Tell Ahmar) kentinde oturan Turtanu adlı büyük vezire bağlı olduğu görülür. Urfa'nın 21 km. doğusunda bulunan Duru kenti de ayrı bir idari bölge (Urasi'lik) olarak yönetilir.

Assur Kralı Asarhaddon (saltanatı M.Ö. 680-669), M.Ö. 671 yılında Mısır'ın ele geçirilmesi ile sonuçlanan sefere giderken, Harran kenti dışında bulunan ve sedirden yapılmış Ay Tanrısı Sin Tapınağı'a uğrar ve ondan yardım diler. Zaferden sonra da tanrıyı ödüllendirmek için küçük çapta restorasyonlar yapar.

Mezopotamya'nın en eski ve ünlü tanrısına ait tapınağın yeniden yapılması, Asarhaddon'un oğlu Assurbanipal'in (saltanatı M.Ö. 668-626) döneminde gerçekleşir.

Harran'daki Tanrı Sin Tapınağı'nı yeniden yaptıran Assurbanipal, bir yazıtında küçük kardeşi Assur-etil-şame-irsitim-ballitsu'yu, Sin rahibi yaptığını şöyle anlatır: "*..... En küçük kardeşim Assur-etil-şame-irsitim-ballitsu'yu, Harran'da oturan Sin'in huzurunda, Urigallu rahipliği için takdis ettim.*"

VI) KELDÂNİ (YENİ BABİL), MED-PERS, MAKEDONYA ve SELEUKOS KRALLIKLARI DÖNEMİ (M.Ö. 610-132)

Keldâni, Med ve Pers İttfakı

Assurlular'ın bu ezici güçleri, Assurbanipal'in M.Ö. 626 yılındaki ölümünden sonra pek uzun sürmez. Assur'un korkunç idaresi altında inleyen uluslar, intikam hırsıyla silaha sarılırlar. Bunların başında İskitler, Keldâniler, Med ve Persler bulunur.

M.Ö. 614 yılında Med Kralı Keyaxares (saltanatı M.Ö. 635-584), Babilli Nabupolassar ile birleşerek, imparatorluğun eski başkenti Kalhu'yu zapt ve tahrip eder. Bundan iki yıl sonra da, yine aynı iki kral bir kısım göçebe İskitli'nin de desteğiyle imparatorluğun başkenti Ninova'ya saldırırlar. Üç aylık bir kuşatmadan sonra, kenti ele geçirerek son kral Sin-şar-işkun'u (saltanatı M.Ö. 623-612) öldürürler. İmparatorluk ülkesi Medler ve Keldâniler arasında paylaşılır. Bu büyük yıkım ve kuşatmadan kurtulan Assur ordularının bir bölümü, Harran'a gelip burayı

Assur'un yeni başkenti yaparak son Assur prensi Assuruballit'i de kral ilan ederler. Ancak, bu yeni Assur Devleti iki yıl gibi kısa bir süre sonra, Medler'le ortaklaşa hareket eden Babil Kralı tarafından tarih sahnesinden silinir. Bu arada Harran'daki Tanrı Sin Tapınağı da Harran'ı ele geçiren istilacı Medler tarafından tamamen yakılıp yıkılır.

Nabukadnezzar tahta geçtiği zaman, Keldani etkisi Sinear ile Elam'ın Susa mıntıkasına ve Kuzey Suriye'ye ulaşmıştı. Assur kenti Medler'in, Harran da Medler'e tabi Umman-Mandalar'ın elinde bulunuyordu.

Medler'in Bölgedeki Kısa Hakimiyeti

Med Kralı Keyaksares'in, Batı Anadolu'daki Lidya Krallığı ile Anadolu'yu paylaşma pazarlığına oturacak kadar güç kazandığı görülür. Böylece batı sınırlarını güvence altına alan Medler, doğuya yönelerek zayıf bir durumda olan Urartu Krallığı'nı da kısa sürede çökertirler. Ancak sadece yağmacılık ekonomisine dayanan Med üstünlüğü maalesef uzun ömürlü olamaz. Bu arada Harran bölgesinin Keldani Krallığı'nın eline geçtiğini görüyoruz.

Harranlı bir rahibenin oğlu olduğu sanılan son Keldani Kralı Nabuna'id (saltanatı M.Ö. 556-538), Pers Kralı Kyros (saltanatı M.Ö. 559-530) ile Medler'e karşı birleşir ve üç yıl sonra Medler'i yener.

Keldâniler 'in Bölgedeki Kısa Hakimiyeti

Nabuna'id muhtemelen M.Ö.550 yılında bir fırsatını bulup 54 yıldan beridir harabe halinde bulunan Harran'daki Tanrı Sin Tapınağı'nı yeniden restore ettirir (Bu restorasyon büyük çaplı olup ancak beş yılda tamamlanabilmiştir) ve tapınak son şekliyle İslâm dönemine kadar ulaşır.

M.Ö. 540 yılında başlayan Pers saldırıları, bir yıl sonra Kral Kyros'un Babil'e girmesiyle sonuçlanır ve Keldâniler (Yeni Babil) Krallığı da artık tarihe karışmış olur.

Persler'in Bölgedeki Hakimiyeti

Kaynaklara göre, Urfa ve Harran bu dönemde Babil ve Suriye Satraplığı'na bağlanmış ve Satrap Gobryas'ın idaresine verilmiştir.

Bu dönemde bölgemizin dili olan Arâmi dili ve yazısı, Yakın Doğu ve Anadolu'nun tümüne sahip olan Pers İmparatorluğu'nun resmi dili ve yazısı olarak kabul edilmiştir.

Pers Kralı I.Darius (saltanatı M.Ö. 522-486) döneminde bölgemiz Babilonya Satraplığı içine alınmıştır.

Persler, Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki geniş ve bereketli toprakları ekip biçerek bölgedeki ziraati canlandırırlar. İşlenen bu arazileri de savaşlarda üstün başarı gösteren subaylara dağıtırlar. Bu asker-soylular aynı zamanda yörenin yeni yöneticileri olurlar. Persler din önderlerine de toprak bağışlayıp ayrıcalıklar tanıyarak, bunların kendilerinden yana tutum almalarını sağlarlar, ancak kıyılardaki eski koloni kentlerine söz geçiremeyen merkezi Pers yönetimi, bu kentlerde biriken ticaret gelirlerinden yoksun kalınca, imparatorluk ekonomik bunalım içine düşer. Bu fırsatı değerlendiren Makedonya Krallığı, İskender önderliğinde Anadolu'ya girer. Pers orduları önce M.Ö. 334'te, ardından da M.Ö. 332'de Hatay'ın İssos (Dörtyol) yakınlarında yenilince Urfa'yı da içine alan Güneydoğu Anadolu bölgesi Makedonyalılar'ın eline geçer.

Makedonyalılar Urfa Bölgesinde

Bu dönemde Urfa bölgesinin Osrhoene adıyla çağrıldığını, bölgemiz ve Mezopotamya'nın Yunan kültürüyle tanıştığını görüyoruz. Birçok Makedonyalı ve Yunan asıllı ahali ve tüccar bölgeye yerleşir ve bu arada Harran **"Mygdonia"** adını alarak buradaki tanrılara Yunanca isimler verilir. Böylece Doğu ve Yunan kültürleri arasında meydana gelen kaynaşma sonucu Hellenizm kültürü bölgeye hakim olur. Bu kültürde yine Arâmi dili ve kültürünün önemli bir etkisi görülür. İleride görüleceği gibi, Urfa zamanla Hıristiyanlığın en önemli merkezlerinden biri haline gelirken, Harran putperest ve Hellenizm kültürünün en büyük merkezlerinden biri olmaya devam edecek ve bundan dolayı kilise babaları tarafından **"Putperest Kenti"** anlamına gelen **"Hellenopolis"** adını alacaktır.

Yunan kültürünü benimseyen bölgemiz ahalisi Arâmiler, bu kültürü daha sonra Araplar'a aktarma görevini de üstleneceklerdir.

İskender, Güneybatı Asya'ya doğru fetihlerini sürdürürken Güneydoğu Anadolu'yu generallerine bırakır. M.Ö. 13 Haziran 323 yılında beklenmedik bir zamanda, bilinmeyen bir sebepten dolayı, genç yaşta ölmesi üzerine, generaller arasında imparatorluğu paylaşma savaşları başlar. Savaşların bitiminde yapılan antlaşmada satraplıkların değil de, bölgelerin bölünmesine karar verilir. Yukarı Asya satraplıklarının bir bölümüyle Babylonya'ya sahip olan General Seleukos Nikator (Galip) M.Ö. 306 yılında krallığını ilan eder.

Seleukoslar'ın Bölgemizdeki Faaliyetleri

I.Seleukos Nikator, 5 yıl önce yapmış olduğu savaşlar neticesinde topraklarını biraz olsun genişletmiş ve bu esnada Harran'a da uğramıştı. Seleukos Nikator bu başarılı faaliyetleriyle Pers İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine yükselecek olan yeni bir devletin temelini atmış oluyor ve. başkentini de Babilonya'dan Dicle kıyısında kurduğu Seleukeia kentine taşıyordu.

Urfa, bu dönemde Arâmiler tarafından Urhay olarak çağrılıyordu. M.Ö. 302 yılında I.Seleukos Nikator tarafından eski bir yerleşim alanının kalıntıları üzerine yeniden kurulan Urfa, **"Suları bol"** anlamına gelen **"Edessa"** ismini alır. Edessa o dönemde Makedonya'nın başkentinin adı idi; ancak Urfa'nın o dönemde sulak oluşu ve yeşilliğinin bolluğundan dolayı Edessa'ya benzediği için bu isim verilir.

Bu tarihlerde Mezopotamya'da Edessa'dan başka birçok askeri koloniler ve kentler kurulur. Bunlardan birkaçı Osrhoene (civarıyla birlikte Urfa bölgesi) bölgesinde bulunuyordu. Kurulmuş olan bu kentlerden Karrai (Harran), Makedonopolis (Birecik), Nikephorion (Rakka) ve Anthemusia (Suruç) bölgemiz için oldukça önemli idiler.

Seleukos Kralı II.Antiokhos Teos, M.Ö. 261 yılında tahta geçtiğinde doğudaki eyâletler merkezden ayrılmış, buralarda Parth ve Baktriyan krallıkları kurulmuştu.

III.Suriye Savaşı olarak anılan savaşlar esnasında, Mısır Firavunu Ptolemaios Evergetes Seleukos ordusunu yenerek Fırat'ı aşar, Mezopotamya'ya girerek kuzeye doğru ilerler. M.Ö. 245 yılında Urfa bölgesini de ele geçirir. Seleukos Kralı Kallinikos, ancak kuzey komşusu Pontus Kralı ile anlaşarak Antakya ve Urfa yörelerini geri alabilir. Bu olaydan sonra Seleukoslar'ın Akdeniz kıyılarındaki üstünlükleri de sona erer.

M.Ö. 140 yılında Zagros Dağları civarında yapılan Parthlar ve Seleukoslar çarpışması sonucunda Seleukoslar İran ve Mezopotamya'yı kaybederler ve başkentlerini Antakya'ya taşırlar.

Bu dönemde Urfa'daki Balıklıgöl, Seluk Gölü ve daha sonra Seleukos Gölü olarak bilinir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I) OSRHOENE (EDESSA) KRALLIĞI DÖNEMİ (M.Ö. 132-M.S. 244)

Seleukoslar'ın giderek zayıflaması sonucu, Urfa bölgesindeki etkilerinin azalmasını fırsat bilen, belki de bölgedeki otorite yetersizliğini değerlendiren Arâmi asıllı Süryâniler, aşiret reisi Aryu (Arslan) önderliğinde Osrhoene Krallığı'nı ilan ederler (M.Ö. 132). Böylece Urfa bölgesi tarihte ilk kez kendine özgü bir krallığa kavuşmuş olur. Başkent ise merkezi Urfa olan Edessa idi. Yunanlı tarihçiler bu krallara Phylark veya Topark yani **"Kent Kralı"** diyorlardı.

Roma Ordusunun Hezimeti

M.Ö. 53 yılında Romalı General Crassus, Parthlar'a karşı zafer kazanmak amacıyla Suriye'ye gelir. Civarda birkaç kenti zapteder ve bazı birlikleri yenmek suretiyle imparator ünvanını almak için acelece Fırat'ı geçer ve Rakka üzerinden Harran'a doğru giderken, Parth süvarileri tarafından Harran'da etrafı çevrilir. Tuzağa düşürülen Roma ordusu büyük kayıp verir ve General Crassus da esir düşer. 50.000 kişilik Roma ordusundan pek azı kaçarak Fırat boylarına ulaşır.

Hıristiyanlığın Kabul Edilmesi ve Abgar Efsânesi

M.Ö. 4 ile M.S. 7 tarihleri arasında ilk kez 10 yıl hüküm süren V. Abgar'ın 13-50 yılları arasındaki 37 yıllık ikinci saltanat devresinin Hıristiyanlık tarihi açısından çok önemli bir yeri vardır. Hıristiyanlık gelmeden önce, bütün Mezo-

potamya halkı ilâhi sistemi reddetmiş ve atalarının dini olan putperestliğe geri dönmüşlerdi. Ay, güneş, yıldız ve gezegenlere tapıyorlar; bundan başka kendilerinin çıkarmış oldukları birçok şeye tanrılık isnad ederek tapınıyorlardı. Bu inanç-Ay Tanrısı Sin inancı-Urfa bölgesinde de hakim idi. Bu döneme ait inanç motiflerini ve yazılarını Urfa'nın 65 km. güneydoğusundaki antik Soğmatar kentinde görebilmek mümkündür.

Efsaneye göre; V.Abgar ilk Hıristiyan kraldır ve Hz.İsa'nın ölümünden hemen sonra, Hıristiyanlığı kabul etmiş ve kendi halkına da benimsetmiştir. Bu konu ile ilgili efsane şöyledir. Edessa Kralı V.Abgar Ukkama, o sıralar cüzzam hastalığına yakalanmış ve bundan dolayı oldukça ızdırap çekiyordu. Kral, Hz.İsa'nın hastaları iyileştirdiğini duymuştu; ancak çok hasta olduğundan dolayı bizzat Kudüs'e gidemiyordu. Hannan adındaki bir kuryesini, ona inandığını ve yeni dinini öğrenmek istediğini belirten bir mektupla Hz.İsa'ya gönderir ve onu Urfa'ya davet eder. Bu kurye aynı zamanda becerikli bir ressamdır. Hannan, Hz.İsa'ya götürdüğü mektubu sunduktan sonra yüksek bir yere çıkarak onun portresini yapmayı dener, ancak bir türlü başarılı olamaz. Bunu sezen Hz. İsa, yüzünü yıkar ve kendisine uzatılan bir mendille yüzünü silip Hannan'a verir. Hz. İsa'nın yüzünün resmi, mendile çıkmıştır. Hannan bir mektupla birlikte bu mendili de alarak Edessa'ya döner.

Hz.İsa, Edessa Kralı V.Abgar Ukkama'ya gönderdiği mektupta şöyle demiştir:

"Ne mutlu sana Abgar ve Edessa adındaki kentine ! Ne mutlu beni görmeden bana inanmış olan sana ! Çünkü sana devamlı sağlıklılık bahşedilecektir. Senin yanına gelmem hususunda bana yazdıklarına gelince; bilesin ki, görevlendirilmiş olduğum herşeyi burada tamamlamak ve bu işi bitirdikten sonra beni göndermiş olana, Baba'ya dönmem gereklidir. Sana ızdıraplarını (hastalıklarını) iyileştirmek; sana ve seninle beraber olanlara ebedi yaşam ve barış bahşetmek, ayrıca senin kentine dünyanın sonuna kadar düşmanlar tarafından boyun eğdirilmemeyi sağlamak üzere havarilerimden birisini, Thomas da denilen Adday'ı göndereceğim. Amin. Efendimiz Christo'nun mektubu."

Bu mektubun Yunancası Urfa'da antik çağdan kalma bir mağaranın girişi üzerine kazınmıştır. Mağara ve mektuptan herhangi bir kalıntı maalesef günümüze ulaşmamıştır.

Edessa Kralı V.Abgar, Hz.İsa'nın portresi gözüken kutsal mendil (Hagion Mandylion) sayesinde sağlığına kavuşmuş ve daha sonra bu mendili bir tahtaya gerdirerek kentin giriş kapısında bir niş içine koydurmuştur. Bu kutsal mendil, yüzyıllarca Hıristiyan sanatında, Ortaçağ'ın Bizans-İslâm ilişkilerinde önemli ve büyük bir rol oynamıştır. Ayrıca bu mektubun nüshaları çoğaltılarak muska şeklinde buraya gelen ziyaretçilere verilmiştir.

Çeşitli Olaylar

M.S. 114 yılında Roma İmparatoru Trajanus, kışlamak üzere Suriye'ye dönerken Urfa'ya uğrar. Kral VII.Abgar, (saltanatı 109-116) imparatoru kentin dışında hediyelerle karşılar.

Urfalılar, 116 yılında Mezopotamya'nın genelinde çıkan isyâna katılarak Roma garnizonlarını kılıçtan geçirirler ve kovarlar. Ancak Urfa halkı bu isyânın bedelini ağır bir şekilde öder; kent kuşatılarak zaptedilir, ceza olarak kan ve ateşe boğulur. VII.Abgar'ın da saltanatı son bularak Urfa, Roma himâyesine girer. Bu himâye İmparator Trajanus'un 117 yılındaki ölümüne kadar devam eder.

163 Yılında iki büyük güç olan Roma ve Parth kuvvetleri arasında Ermenistan Krallığı yüzünden çıkan bir anlaşmazlık sonucu, Osrhoene ve Mezopotamya Romalılar tarafından zaptedilir. Birecik yakınında başlayıp Romalılar'ın galibiyetiyle sonuçlanan zor savaşlardan sonra Urfa kuşatılır. Urfalılar kentteki Parth garnizonundakilerini öldürerek kenti Romalılar'a teslim ederler. Bu esnada Urfa tahtında Kral Vail bar Sahru (saltanatı 163-165) bulunuyordu.

Bölgemizin Roma Himayesine Girişi

Urfa, 165 yılında Romalı General Avidius Cassius tarafından kuşatılır ve kentte katliam yapılır. Bunun devamında ise Urfa ve Harran birkez daha Roma himâyesine girer. Bu himaye ilerde görüleceği gibi krallığın 244 yılındaki yıkılışına kadar sürecektir.

166 Yılında bir barış antlaşmasıyla Urfa Kralı VIII.Ma'nu, Roma'nın bir müvekkili olarak Philoromaios adıyla tahta iade edilir.

Roma, imparatorluğun her tarafında (Urfa bölgesi de dahil) topraklarını korumak için karakollar kurar. Özellikle bu karakollar, Doğu'da İranlılar ve bedevilerin akın ve baskınlarını kontrol altında tutuyordu. Bu amaçla İmparator Septimius Severus, 197 yılında Parthlar'a karşı bir askeri sefer esnasında Halfeti ile Urfa arasında, Eski Hisar, Büyük Keşişlik ve Ank Köyü'nde birer kale, Uzunburç, Tatburcu, Sayburç, Beyburcu ve Kızılburç'da ise birer gözetleme kulesi yaptırır. Bu tür yapılar daha çok Halfeti-Suruç ve Urfa üçgenindeki alanda yapılmış olup, kalıntılarını görebilmek mümkündür.

Urfa Tarihindeki İlk Su Baskını

201 Kasım'ında Urfa tarihinin ilk büyük su baskını meydana gelir. Bu tufanda 2.000'den fazla insan boğularak veya enkaz altında kalarak can verir. Bundan başka kentteki Hıristiyanlar Kilisesi ve Kraliyet Sarayı da yıkılır. Bu olaydan sonra Kral VIII.Büyük Abgar (Ma'nu oğlu), yazlık ve kışlık olmak üzere iki saray yaptırır. Kışlık saray kalede yapılmıştır.

Çeşitli Olaylar

Roma İmparatoru Antoninus Caracalla 213 yılında Mezopotamya Seferi'nden dönerken Urfa Kralı X.Abgar Severus ve oğullarını zincire vurup Roma'ya götürür ve orada öldürtür. Başsız kalan Osrhoene Eyâleti 214 yılının Ocak ayında imparator tarafından bir kez daha, Roma kolonisi haline getirilir. Aynı imparator 8 Nisan 217 tarihinde Harran'daki Tanrı Sin Tapınağı'nı ziyaretten dönerken Urfa ile Harran arasında bir yerde askerleri tarafından öldürülür.

Nisan 214'den 240 yılına kadar IX.Ma`nu, Urfa Kralı ünvanına sahip olmuş, ancak onun bir Roma sömürgesi haline getirilen Urfa'da artık hiçbir hüküm ve etkisi olmamıştır.

Urfa kalesindeki kenger yapraklarıyla süslü korint başlıklı iki sütundan, doğudakinin kitabesinde geçen Ma'nu'nun bu kral olduğu tahmin edilmektedir. Adı geçen inşa kitabesi şöyledir:

"Ben askeri ko[mutan] Barş[.....]'ın oğlu Aftuha. Bu sütunu ve üzerindeki heykeli Veliaht Prens Ma'nu kızı, [.....]'nun eşi, hanımefendim ve [velinimetim] Kraliçe Şalmet için yaptım."

Sâsâniler'den Erdeşir ve I.Şahpur, Romalılar ile Urfa'yı anlaşmazlık konusu yapınca, İmparator III. Gordianus, hânedanın bir üyesini bir kez daha kral tayin eder. 242-244 yılları arasında Urfa'da XI.Abgar Ferhad kral idi. Roma imparatorunun öldürülmesi üzerine yerine geçen Philippus Arabs, Sâsâni Kralı I.Şahpur ile anlaşmayı tercih ederek Mezopotamya'yı Sâsâniler'e terketmek üzere bir anlaşma yapar. Ancak bu tatbik edilmez ve Mezopotamya'nın yine Romalılar'ın elinde kalmış olmasına rağmen Osrhoene Krallığı kesin bir şekilde tarihe karışır. Bu arada üç yıl önce Sâsâniler'in eline geçmiş olan Harran da tekrar Romalılar'ın hâkimiyetine geçer.

Son Urfa Kralı XI.Abgar Ferhad, 244 yılında Roma'ya dönmüş ve orada ölmüştür. Kendisinin ve karısı Hodda'nın mezarları halen Roma'da olup tarihçiler tarafından ziyaret edilir.

376 yıl süren bu Urfa Süryâni Krallığı, çok zengîn bir inanç, geniş bir dil, sanat, edebiyat ve kültüre sahip idi. İncil, Yunan dilinden Süryâni diline ilk defa Urfa'da çevrilmiştir.

Edessa kültürü, Yunan, İran ve Arâmi-Süryâni kültürlerinden oluşmuştur.

Kentte, Yunan-Roma üslubunda bezenmiş 30 civarında renkli taban mozaiğ, kent içinde ve civarında bulunmuş Estrangela (Doğu Süryânicesi) türü Süryânice kitabeler ve kaya mezarları hep bu döneme aittir. Bu mozaiklerin büyük bir kısmı yurt dışına kaçırılmış, bir kısmı da bazı müzelerde sergilenmektedir. Kent içinde ve civarında bu döneme ait 4-5 mezarlık bulunmaktadır.

II) ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİ (244-395)

İlk Hıristiyan Şehitleri

Roma hâkimiyetinde bulunan kentte, şehrin ileri gelen Hıristiyan büyüklerinden Şarbil ve Barsimya, 250 yılında Hıristiyanlara yapılan takibatlardan dolayı Roma imparatorunun emriyle yakalanarak şehit edilirler. Bunlar bugün Şehitlik Mahallesi denilen yere gömülürler ve bu civarda daha sonra küçük bir kilise de yapılır.

İmparator Valerianus'un Bölgemizdeki Esareti

Sâsâni Kralı I.Şahpur, 253 yılında Ermenistan'ı işgal ettikten sonra Mezopotamya'ya girer; ancak müstahkem kentler, başta Urfa olmak üzere kendilerini İranlılar'a karşı savunurlar. Bu arada yeni imparator Valerianus, çok sıkışık bir durumda olan Urfa'ya yardım etmek üzere Fırat'ı geçmiştir. Valerianus, 260 yılı başında I.Şahpur tarafından kuşatılmış olan Urfa'yı kurtarmaya çalışırken, tedbirsiz davranarak İranlılar'ın eline düşer ve esarette ölür. Buna rağmen Urfa, teslim olmayarak kendisini başarıyla savunur.

Çeşitli Olaylar

Mayıs 303 yılındaki bir su baskını ile kentin surları ikinci kez yıkılır.

310 Yılında yine Urfa'nın ileri gelen din büyüklerinden Habbib, Şmona ve Gurya, İmparator Konstantinus'un takibatları sonucu şehit edilirler.

359 Yılında Roma imparatoru Konstantinus, bir Osrhoene vilayeti oluşturarak, Edessa'yı buranın başkenti yapar. Aynı yıl içinde Sâsâni hükümdârı II.Şahpur'un Roma hâkimiyetindeki Diyarbakır'ı kuşatması esnasında öldürülen 400 askerin anısına imparatorun emriyle Urfa'da heykelleri dikilir.

Eylül 373'de Roma İmparatoru Valens (saltanatı 364-378) Urfa'ya gelerek, Süryâni Ortodoksları kentten sürer.

Roma İmparatorluğu 395 yılında Doğu ve Batı olarak ikiye bölünür; Osrhoene vilayeti Doğu Roma'nın yani Bizans'ın hâkimiyetine girir.

Romalılar zamanında Zeugma, stratejik konumu nedeniyle önemli bir kent idi. Bu sırada Roma'nın 4. Skitia Lejyonu burada bulunuyordu. Bugün Birecik Barajı suları altında kalan ve **"Belkıs Harabeleri"** adı ile bilinen Zeugma'da, geçtiğimiz yıllarda Gaziantep Müzesi başkanlığında Türk ve yabancı arkeologlar tarafından kurtarma kazıları yapılmış, başta mozaikler olmak üzere çıkarılan çok sayıdaki kıymetli eser, Gaziantep Müzesi'ne götürülmüştür. yapılan çok hızlı bir kurtarma çalışması halen devam etmektedir.

Sultantepe'de yapılan kazılarda IV. katta Roma dönemine ait kitabeli bir hamam kalıntısı bulunmuştur.

III) BİZANS İMPARATORLUĞU ve SÂSÂNİ KRALLIĞI DÖNEMİ (395-639)

Doğal Afetler

Urfa, Nisan 413 yılının Nisanında üçüncü kez su baskınına marûz kalır. Su baskını bu kez insan kaybına sebep olmaz, ancak büyük ölçüde maddi hasara yol açar.

Diyârbakırlı Süryâni Rahip Mar Yeşua'nın V. yüzyılın sonuna ait kroniğine göre; Bizans hâkimiyetinde bulunan Urfa'da halk, haftanın her günü akşamleyin erkenden belden aşağı bol elbiseler giyinip, üzerine de tülbentler sarınarak tiyatroya giderdi. Önlerinde kandiller ve buhurlar yanar ve bütün gece uyumadan dansöz Trimerius'u alkışlayarak şarkılar söylerdi. Bu eğlencelerin devam ettiği bir gün kentteki yazlık hamamın soğukluk dairesi ile iki direği çökmüş ve iki kişi ezilerek ölmüştür. Mar Yeşua, bu kazayı dini görevlerini yerine getirmeleri ve akıllarını başlarına almaları için Urfa halkına Allah tarafından verilmiş bir ihtar olarak değerlendirmektedir.

Mayıs 499'da kente büyük bir çekirge sürüsü gelir, ancak bunlar sadece yumurtalarını toprağa bırakarak kenti terkederler. Aynı yılın Eylül ayında ise oldukça şiddetli bir zelzele meydana gelir ve bu yer kaymasından dolayı kentin surlarında büyük bir yarık oluşur.

499'da toprağa bırakılan yumurtalardan çıkan çekirgeler, 500 yılının Mart ayında halkın üzerine saldırır ve Urfa'nın bütün mahsulünü yutarlar. Uçmaya başladıkları sırada geniş bir sahaya yayılırlar ve geçtikleri bölgeleri çöle çevirirler. Nisan ayında kentte pahalılık; Haziran

ve Temmuz ayında ise mahsul yetişmediğinden dolayı açlık ve kıtlık başlar. Halkın bir kısmı başka bölgelere göç eder; köydeki fakir, hasta ve yaşlı insanlar da dilenmek üzere kente akın ederler. Kentte yapılan ekmekler de halka yetmez. Açlıktan dolayı ölümler başlar, sokaklarda ve kemer altlarında kıvranarak ölenler gittikçe çoğalır.

Vali Demosthenes imparatora gidip durumu arzeder. İmparator da Urfa'nın haline acıyarak büyük miktarda para yardımı yapar. Kente gelen bu para ile büyük miktarda ekmek yapılır ve fakirlere dağıtılır. Ancak yoksulların bir kısmı, uzun süre açlık çektiklerinden dolayı ölüp giderler. Kıtlık Kasım ayında daha da şiddetlenir.

501 Yılı Ocak ayında yerlerin buz tutmasından dolayı kıtlık ve açlık artık dayanılmaz bir hal alır. Yoksul halk geceyi sokaklarda ve kemer altlarında geçirdikleri için ölüm onları uyurken yakalar. Kent halkı sokakları dolduran ölüleri gömmekle baş edemez; çünkü mezarlıktan gelenler yeni ölülerle karşılaşırlar. Beş aydan beri devam eden bu açlık ve kıtlıktan dolayı 2.000 civarında insan hayatını kaybeder. 501 yılının ortalarına doğru üzümün bolluğundan dolayı halk biraz rahatlar.

İranlılar Urfa Bölgesinde

Sâsâni Kralı I.Kubâd (saltanatı 488-531), 502 yılında Diyârbakır'ı kuşatırken kendisine bağlı Arap Hire Kralı Nu`man İbn-ül Esved'i Harran üzerine gönderir. Bir kısım Sâsâni kuvvetleri de Viranşehir tarafına gönderilirler. Buraya gönderilenlerin çoğu öldürülür, geriye kalanları da esir edilir.

26 Kasım 502'de Harran'a ulaşan Nu`man, Harran ve Urfa civarında büyük yağmalar yapar, halkını da esir alır; ancak çok sağlam surlara sahip olan Urfa'ya giremez.

I.Kubâd, 17 ve 24 Eylül 503 tarihlerinde Urfa'yı iki kez kuşatır ancak başarı sağlayamaz.

Urfa'da Got Askerleri

506 Yılı Nisan ayında, Sâsâniler'le barış yapmak üzere Bizans ordusu ile birlikte Urfa'ya gelen çok sayıdaki Got askeri kentte yolsuzluk, ayyaşlık yapar, bununla da yetinmeyip, herşeyi tahrip ederek cinayet işlerler. Kentte büyük bir yönetim gevşekliği ve başıboşluk olduğundan bu yaptıkları yanlarına kalır. Bu tahribatı gören Bizans ordusu başkomutanı, askerlerini toplayarak hemen kenti terkeder.

Dördüncü Su Baskını ve Karakoyun Deresinin Yapılması

Nisan 525'de dördüncü bir su baskını daha korkunç bir şekilde Urfa'yı yakalar. Akşam vakti olduğundan halkın bir kısmı yemek başında, bir kısmı da hamamlarda bulunuyordu. Süryâni Mar Yeşua'ya göre, bu felâkette 30.000 insan ölür. Bu sayı kentin nüfusunun yarısı demekti. Bizans İmparatoru Jüstinyen, kentin imarı ve kent içinden geçen Daysan (Skirtos, günümüzde Karakoyun) Nehri'nin mecrasını değiştirmek için birçok mühendis ve işçi gönderir. Nehrin akış istikameti değiştirilir; suyun dere yatağından geçişini kontrol altına alan ve risk ihtimalini ortadan kaldıran küçük bir baraj daha doğrusu taşkın önleme duvarı da yapılır. Bu duvarın kalıntıları günümüzde mevcuttur. Bu arada kentin surları da sağlamlaştırılır.

Sâsâniler Urfa Bölgesinde

Sâsâniler'le Bizanslılar arasında Eylül 532'de bir barış antlaşması yapılır, ancak bu anlaşma 8 yıl sürer. Sâsâni krallarından I.Hüsrev Anuşirvan (saltanatı 531-578), bu antlaşmayı bozarak Mayıs 540'da Halep, Antakya ve Humus'u yağmalayıp ülkesine dönerken Urfa'ya gelir; kenti kuşatır ancak alamaz. 544 yılında ikinci kez şansını deneyen Anuşirvan, surlara çıkarılan Hz. İsa'nın mucizevi portresinin yer aldığı kutsal mendilden (Hagion Mandylion) dolayı kenti ele geçiremez. Kenti düşmanlardan korduğuna inanan Anuşirvan, başına bir felâket gelmesinden korkarak kuşatmayı bırakıp geri döner.

Bizanslı komutan Maurikios, 581 yılında Sâsâni ordusunu Viranşehir ve Rakka bölgesinde yenilgiye uğratır.

Urfa, 603 yılında Sâsâni Kralı II.Hüsrev-i Perviz (saltanatı 591-628) tarafından işgal edilir. 610 yılında ise kent tamamiyle Sâsâni hâkimiyetine geçer. Bölgede artık Bizans'ın hiçbir etkisi kalmaz. Urfa'daki İranlı yöneticilerin, halkın üzerindeki vergileri ağırlaştırdığı, kiliselerin altın, gümüş ve mermerlerini yağma ettikleri görülür.

Urfa Yeniden Bizanslılar'ın Elinde

Bizans İmparatoru Herakleios, 628 yılında Sâsâniler'i yenince Urfa bölgesi ikinci kez Bizans hâkimiyetine geçer. İmparator, Urfa'da Ortodoksluğu yeniden kurarak ileri gelen Yakubi ailelerini kentten sürer. Bu sırada kentin valisi Ioannes Kateas'tır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I) DÖRT HALİFE DÖNEMİ (639-661)

Urfa'nın Müslümanların Eline Geçmesi

Halife Hz.Ömer tarafından Şam ordusu komutanlığına getirilen İyâd b. Ğanem, 639 yılı içinde Elcezire üzerine gönderilir. İyâd, Ağustos ayında yanındaki ordusuyla Rakka üzerine yürür. Rakka ahalisi vergi vermeyi kabul ederek kurtulur. Şam ordusunun öncü kolu Harran önüne gelir. Harran halkı, Şam ordusuna önce Urfa üzerine gitmelerini; Urfa halkı ne gibi şartlarla barış yapmayı kabul ederlerse kendileri de o şartları kabul edebileceklerini söylerler. Bunun üzerine İyâd, Urfa önüne gelerek kentin teslim edilmesini ister. Urfa halkından birkaç kişi müslümanlara saldırmayı denerler, ancak baş edemeyeceklerini anlayarak tekrar kente kaçarlar. Kısa bir süre sonra barış ve aman isteğinde bulunurlar. İyâd, onlara bir mektup yazarak vergi vermek şartıyle anlaşma yapar.

İyâd, daha sonra Harran kenti ile de aynı şekilde bir anlaşma yapar. Bölgenin diğer kentleri de İslâm ordusu tarafından ele geçirilir.

Araplar, Yukarı Mezopotamya'yı burada oturan kabilelere göre; Diyâr-ı Mudar, Diyâr-ı Rabia ve Diyâr-ı Bekr olmak üzere üç kısma ayırdılar. Bunlardan Elcezire de denilen Diyâr-ı Mudar'ın merkezi Harran, diğer kentleri ise Urfa, Rakka ve Suruç idi. Diyâr-ı Bekr'in merkezi Meyyafârikin (Silvan), diğer kentleri ise Amid (Diyârbakır), Mardin ve Erzen idi. Diyâr-ı Rabia'nın merkezi Nusaybin, diğer kentleri ise Sincar, Râ's el-Ayn (Ceylanpınar), Beled, Dârâ, Habur, Cizre idi.

Halife Hz.Osman, Humus ve Kınnesrin'i de Elcezire ile birlikte Muaviye'nin idaresine vererek onu Şam ve Elcezire valisi yapar. Dördüncü Halife Hz.Ali 'nin 661 yılında bir Harici tarafından öldürülmesi üzerine, Muaviye'nin liderliğinde Emevi Devleti kurulur ve Elcezire de Emeviler'in hâkimiyetine geçer.

II) EMEVİLER DÖNEMİ (661-750)

Çeşitli Olaylar

667 yılının Kasım ayında bir gece yarısı gece yarısı, kentte yine büyük bir su baskını meydana gelir. Urfa tarihinde beşinci kez görülen bu afette yine surlar yıkılır ve binlerce insan suda boğularak ölür.

3 Nisan 679'da bölgede büyük bir deprem olur. Urfa'da birçok insan ölürken, Suruç da bütünüyle temelinden yıkılır. Bu depremde kentteki Hıristiyanların Eski Kilisesi de tahrip olur.

718 yılında bir kez daha tekrarlanan depremde, Eski Kilise tamamen yıkılır ve birçok yüksek binada çatlaklar oluşur.

Emevi Halifesi II.Mervân, (saltanatı 744-750) hilâfet merkezini Şam'dan alıp Harran'a getirir. Bu antik kentte 10 milyon dirhem altın sarfederek bir hükümet sarayı yaptırır. Bugün kalıntıları ayakta olan Ulu Camii (Cami`ül Firdevs) yeniletir.

II.Mervân, bundan başka bölgede kanallar açtırarak tarım ve ticareti geliştirir. Elcezire bölgesi onun devrinde altın çağını yaşar. Bu dönemde Urfa bölgesi ve özellikle Harran, devlete en çok vergi ödeyen yerler olur.

Doğuda meydana gelen Abbâsi ihtilali, devletin sarsılmasına sebep olur. Abbâsiler'in, İran ve Mezopotamya'nın büyük bir kısmını ele geçirmeleri üzerine harekete geçen II.Mervân, ordusuyla onları Büyük Zap Irmağı kıyısında karşılar. 750 yılında yapılan bu büyük savaşta II.Mervân yenilir, Elcezire'nin tümü Abbâsiler'in eline geçer.

III) ABBÂSİLER DÖNEMİ (750- 990)

Çeşitli Olaylar

Harran'ı ele geçiren ordu komutanı Abdulah b. Ali, Elcezire bölgesine Musa b. Ka`b'ı vali tayin eder.

Abbâsiler, Emeviler'e büyük zulümler ve katliamlar yaparlar, hatta mezardaki ölüleri bile bu yapılanlardan nasiplerini alır. Sonunda, o zamana kadar olaylara seyirci kalmak suretiyle kendi

devletlerinin yıkılmasına yardım etmiş olan Suriye ve Elcezire Arapları isyân ederler. Bunlara Kays ve Kelb aşiretleri de katılır. Bu isyân 751 Temmuz'unda Kınnesrin yakınında Abdullah b. Ali tarafından şiddetli bir şekilde bastırılır.

Bu sırada, Elcezire, Doğu Anadolu ve Azerbaycan valisi, Halife Ebu'l Abbas el-Seffah'ın kardeşi Ebu Cafer el-Mansur idi.

812 yılında, Amr ve Nasr b. Şebes adlı kişiler tarafından başlatılan Elcezire isyânlarında Urfa, Harran ve Suruç yağma ve tahrib edilir. Bağdat'ta kritik bir durumda bulunan hilâfet, bunlarla uğraşamadığından, isyânlar 13 yıl sürer. Mart 825 yılında Abdullah adlı komutanın dört yıl süren faaliyeti sonucunda yakalanan Nasr b.Şebes, Bağdat'a götürülerek idam edilir.

835 yılında Urfa'da yedinci büyük su baskını meydana gelir. Batıdaki suru zorlayarak kente giren sular, caddelere ve avlulara dolar, evlerinde oturan 3 bin kadar insan boğularak can verir. Daha sonra doğudaki surları parçalayan sular güneye doğru akar.

Kutsal Mendilin Bizanslıların Eline Geçmesi

Bizans'ın Doğu Orduları Komutanı General Ioannes Kurkuas, 943 yılında Urfa önüne gelerek, o sırada kentte saklanan Hz.İsa'nın portresi gözüken kutsal mendili ele geçirmek amacıyla kenti kuşatır. Kısa bir süre sonra 200 müslüman esirin serbest bırakılması ve gelecekte kente saldırılmaması karşılığında yapılan anlaşma ile mendil Bizanslılar'a teslim edilir ve bu kutsal emanet Bizans'a (İstanbul) götürülür. Ancak 949 yılında Hamdânîler'in Halep kolu lideri olan Seyfüddevle Ali'nin Urfa halkıyla birlikte Bizans topraklarına saldırması üzerine bu anlaşma çiğnenmiş olur. Bizanslılar, 959 yılında Leon komutasındaki bir orduyu, Elcezire ve Urfa üzerine gönderirler. Bu ordu Urfa'ya saldırarak pekçok insan öldürür ve Müslümanlardan bazılarını da esir alır.

IV) NÛMEYROĞULLARI VE MERVÂNÎLER DÖNEMİ (991-1031)

Harran'da Nûmeyri Emirliği

937 yılından itibaren Musul Hamdânîleri'nin elinde bulunan Harran'da, hâkimiyet savaşları meydana gelmiş ve sonunda Harran'daki Hamdânî hâkimiyeti sona ermiş ve kent Halep sahibi Sa`düddevle'nin eline geçmişti. Diyâr-ı Mudar ve Halep sahibi Sa`düddevle'nin 991 yılında ölmesi üzerine Hamdânîler'e bağlı valiler istiklallerini ilan ederler. Bu sırada Harran valiliği yapan Vessab b. Sabık el-Nûmeyri de Harran hâkimi olarak istiklalini ilan eder.

Vessab b. Sabık, 1019 yılında ölünce yerine oğlu Şebib geçer. Bu sırada Urfa, Nûmeyroğulları'na bağlı Utayr adlı birisinin hâkimiyetinde idi. Onun kentteki naibi ise Ahmed b. Muhammed idi. Utayr, Ahmed'i kıskanarak öldürür; bunun üzerine Urfalılar Diyarbakır Mervâni hükümdârı Nasrüddevle Ahmed'e mektup yazarak kenti teslim almak üzere gelmesini isterler. Nasrüddevle de, Zengî adındaki bir Türk komutanı, Urfa'yı teslim almak üzere gönderir. Utayr ise daha sonra Nasrüddevle'nin huzuruna çıkarak Urfa'nın yarısının idaresini ele geçirmeye muvaffak olur. Ancak Zengî, Ahmed b. Muhammed'in oğlunu teşvik edip Utayr'ı öldürtür. Bu olaydan sonra Şubat 1027'de Nûmeyroğulları ile yapılan savaşta Zengî de öldürülür. Böylece Urfa tamamen Nasrüddevle Ahmed'in hâkimiyeti altına girer.

Urfa'da Mervâniler Hakimiyeti

Nasrüddevle, kısa bir süre sonra kenti İbn Utayr (Utayr'ın oğlu) ile Nûmeyroğulları'ndan Şiblüddevle'nin oğlu arasında paylaştırır. Ancak kent yine de huzur bulamaz, İbn Utayr Şiblüddevle'nin oğlunu öldürür. Daha sonra İbn Utayr'ın da öldürülmesi üzerine Nasrüddevle, Selman adında bir Türk'ü vali olarak atar. Selman, Utayr'ın dul eşi tarafından o kadar baskı altında tutulur ki, o bu sıkıntıdan kurtulmak için Samsat'ta oturan Bizanslı komutan Georgios Maniakes'e kenti teslim etmek için haber gönderr. Urfa'nın teslimi karşılığında uygun bir tazminat ve "Bizans imparatorundan bir ülke ve bir eyâlet" isteyen Selman'ın isteklerinin kabul edilmesi üzerine Urfa, Bizanslı komutana teslim edilir (1031). Böylece Urfa, çok basit ve kansız bir şekilde Bizans'ın eline geçmiş olur.

V) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN III. HÂKİMİYET DÖNEMİ (1031-1087)

Urfa Bölgesinde Selçuklu Akınları

Bu dönemde göze çarpan olaylar arasında Büyük Selçuklu komutanlarının Urfa bölgesine

yaptıkları akınlar sayılabilir. Nitekim 1065-1066 yılında askerleriyle Urfa bölgesine giren Sâlâr-ı Horasan, Siverek'e saldırarak Urfa civarını yağma eder. Aynı yıl içinde ikinci kez Urfa civarına saldırarak Kısas'ta karargâh kurar. Yapılan savaşta Bizans ordusu büyük kayıplarla geri çekilir. Selçuklu komutanı üçüncü kez bölgede görünerek yine yağma yapar, ganimet ve esirlerle geri döner.

Yine Selçuklu komutanlarından olan Hacib Gümüştekin, 1066-1067 yılında yanında askerlerle Urfa civarına gelerek Siverek'e yakın Nasibin kalesini kuşatır, ancak alamaz. Daha sonra ele geçirdiği Bizanslı komutan Aruandanos'u Urfa önüne getirerek 20.000 dinar karşılığında serbest bırakır.

Sultan Alp Arslan Urfa Önünde

Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan (saltanatı 1063-1072), Mısır'dan aldığı bir davet üzerine bu ülkeye sahip olmak amacıyla harekete geçer ve Urfa civarındaki bazı kaleleri ele geçirir.

Sultan 10 Mart 1071'de Urfa'yı kuşatır. 50 gün süren sonuçsuz kuşatmayı kaldırarak Birecik'e gider ve orada konaklar. Suriye'ye doğru giderken, Bizans ordusunun Anadolu'da ilerlediğini duyunca süratle geri dönerek Urfa'dan geçer ve 26 Ağustos 1071'de Malazgirt Savaşı'nı kazanarak imparatoru esir alır.

Sultan Alp Arslan'ın oğlu Melikşah, (saltanatı 1054-1092) 1087 yılında Halep'e giderken Harran'a uğrar. Emir Bozan adlı bir komutanını Urfa'ya gönderir. Bozan üç aylık sıkı bir kuşatmadan sonra kenti ele geçirir (Mart-Nisan 1087). 1093 yılında Harran da kendisine verilir.

VI) BÜYÜK SELÇUKLULAR VE SURİYE-FİLİSTİN SELÇUKLULARI DÖNEMİ (1087-1095)

Çeşitli Olaylar

Urfa bölgesinin Türk hâkimiyetine geçmesi üzerine bütün civar asayiş ve huzura kavuşur. Emir Bozan, kentin yönetimini Sâlâr Hulukh adlı bir komutana verir.

Sultan Melikşah 19 Kasım 1092'de öldüğünde, Emir Bozan bu sırada İznik'i kuşatan ordada savaşıyordu. Sultanın ölümünü duyunca kuşatmayı bırakarak Urfa'ya çekilir.

Bundan sonra Büyük Selçuklu Devleti'nde taht mücâdelesi başlar. Bu mücâdele esnasında önce Melik Tutuş'u destekleyen Emir Bozan ve Halep Emiri Aksungur, daha sonra Melikşah'ın oğlu Berkyaruk tarafına geçer. Suriye-Filistin Selçuklu Sultanı olan Melik Tutuş bu ihâneti unutmaz, yapılan savaşta onları yener, önce Aksungur'u, sonra da Emir Bozan'ı ele geçirerek öldürttür (1094).

Suriye-Filistin Selçukluları Urfa Bölgesinde

Melik Tutuş daha sonra Bozan'ın esir aldığı iki askerini idaresindeki Harran ve Urfa'ya göndererek bu kentlerin teslimini ister. Emir Bozan'ın vekilleri ve kentteki askeri birlik, efendilerinin ölmüş olduğuna inanmayarak kenti teslim etmek istemezler. Ancak Melik Tutuş, bir mızrak ucuna taktırdığı Bozan'ın kesik başını kente gönderir. Bozan'ın kesik başını gören vekilleri Urfa ve Harran'ı Tutuş'a teslim ederler.

Melik Tutuş, idarede kolaylık sağlamak amacıyla Urfa'yı Ermeni asıllı Thoros adında birisine verir. Kalede sürekli olarak bir Türk garnizonu bulundurulur.

Thoros, 1095 yılında Melik Tutuş'un ölümünü fırsat bilerek kentin tümüne hakim olur.

VII) ERMENİ THOROS DÖNEMİ (1095-1098)

Türklerin Urfa Kuşatması

Ermeni Thoros'un 1095 yılında kente hakim olması üzerine, bu arada içkalede bulunan Sipehsalar ünvanlı Türk komutanı civardaki Türk emirlerine mektuplar yazarak Thoros'un Urfa'ya tamamiyle hakim olduğunu bildirir. Türk komutanının çağrısı üzerine kısa sürede emirler harekete geçerler. Önce Artukoğlu Sökmen ve Samsat Emiri Balduk askerleriyle beraber Urfa'ya yürüyerek kenti kuşatırlar. Kuşatma 65 gün sürer, ancak bir sonuç elde edilemez.

Haçlılar Urfa'da

Avrupa'dan toplanan ve Haçlı reisleri komutasındaki birleşik Haçlı ordusu 1097 yılı Nisan sonunda Anadolu'ya girer. 17 Ekim 1097'de Antakya üzerine hareket ederken, ordu komutanlarından Godefroi de Bouillon'un küçük kardeşi olan Baudouin de Boulogne, Maraş'da 700 kişilik bir kuvvetle ordudan ayrılır ve Fırat böl-

gesine yönelir. Baudouin, Fırat'ın batısında birkaç kaleyi ele geçirir ve bunları Ermeni asıllı reislere verir. Haçlılar, Antakya ve Trablus'da birer kontluk kurarlar. Asıl ordu Kudüs'e ulaşır ve burada krallık kurularak, Baudouin'in ağabeyisi Godefroi de Bouillon kral ilan edilir.

Baudouin, ele geçirmiş olduğu Tell-Beşir'de bulunduğu bir sırada, Thoros tarafından gönderilen Urfa papazı ile kentin eşrafından 12 kişilik bir elçi heyeti Baudouin'e gelerek Türkler'e karşı yardım için kentlerine davet ederler (Ocak 1098). Baudouin 6 Şubat 1098'de 200 kişilik bir kuvvetle Urfa'ya gelir ve halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanır. Bu arada Baudouin'in Thoros ile anlaşarak Samsat üzerine başarısız bir sefer yaptığı görülür. Baudouin, bu savaşta 6 şövalyesini kaybeder.

Urfa Hakimi Thoros'un Öldürülmesi

Samsat hezimetinden sonra halktan bazı kimseler Thoros'u öldürmek üzere anlaşırlar. Bu adamlar daha sonra geceleyin Baudouin'in yanına giderek planlarını açıklarlar ve daha sonra kenti kendisine vermeyi vadederler.

İsyancılar, 8 Mart 1098 Pazartesi günü Thoros'un içinde bulunduğu kent surunu kuşatırlar. Kuşatmacılar Thoros'a birşey yapmayacaklarına dair büyük yeminler edince, Thoros kalenin kapısını açar, isyâncılar hemen kaleye girerler.

9 Mart Salı günü halk kılıç ve sopalarla Thoros'un üzerine saldırırlar ve onu surların üzerinden galeyana gelmiş olan halkın içine atarlar. Thoros bunlar tarafından parçalanarak can verir. Yeminlerine ihânet eden bu adamlar, Thoros'un ölüsünün ayaklarına bir ip bağlayarak onu kentin sokaklarında sürüklerler. Başını da bir mızrağın ucuna geçirip küfrederler ve daha sonra Halaskâr Kilisesi'nin önüne atarlar.

Bu olaylardan hemen sonra Urfa, Frank asıllı Baudouin'e verilir. O da 10 Mart 1098'de isyâncıların da desteğiyle Urfa'da kontluk kurar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

I) HAÇLI KONTLUĞU DÖNEMİ (1098-1144)

Çeşitli Olaylar

4 Mayıs 1098'de Musul Valisi Kürboğa'nın üç haftalık Urfa kuşatması görülür. Bir sonuç elde edemeyen Kürboğa, Antakya üzerine yürür.

Kudüs'ten gelen bir heyet, Baudouin'e ağabeyisinin öldüğünü ve onun yerine geçmek üzere davet edildiğini bildirir. Baudouin, 2 Ekim 1100'da Kudüs'e gitmek üzere Urfa'dan ayrılır. Eski kont Urfa'dan ayrılırken halktan zorla büyük miktarda altın ve gümüş alır.

Eski kontun kuzeni olan Baudouin du Bourg, 1100 yılı Ekim sonlarında II.Urfa kontu olarak tahta geçer.

27 Şubat 1103 Perşembe günü, tufanı andıran sekizinci su baskını meydana gelir. Şiddetli yağmurlarla başlayan sel, surları parçalayarak kente girer. Birçok ev yıkılır ve hayvanlar telef olur, ancak insan kaybı olmaz.

Harran Savaşı

Artuklu Hükümdârı Sökmen (saltanatı 1091-1104), Samsat Emiri Balduk ve Musul Hakimi Çökürmüş'ten oluşan birleşik ordu, Mayıs 1104'de Harran'ı almaya teşebbüs eden Frank ordusuna karşı çıkar ve yapılan savaşta Franklar'ı perişan eder. Urfa kontu ve diğer kontlar Sökmen tarafından esir alınır. Daha sonra Urfa kontunu ele geçiren Çökürmüş, Harran'a giderek kenti hâkimiyeti altına alır ve vakit geçirmeden Urfa üzerine yürür; ancak 15 gün süren kuşatmasından bir sonuç alamayarak kontla birlikte Musul'a döner.

Kont Baudouin du Bourg'un Türkler'e esir düşmesi üzerine Urfa, Antakya kontu Bohemund'un eline geçer. Bohemund, kenti yeğeni Tankred'e teslim eder. Bu Antakya etkisi 18 Eylül 1108'e kadar devam eder.

Çeşitli Olaylar

Anadolu Selçuklu Sultanı I.Kılıç Arslan da (saltanatı 1092-1107) Eylül 1106'da Urfa önünde şansını dener; ancak amacına ulaşamayınca buradan çekilerek Harran'a gider ve orayı ele geçirir.

1104 yılındaki Harran Savaşı'nda Türkler'e esir düşen Boudouin ve teyzesi oğlu ünlü şövalye Joscelin de Courtenay, 20.000 dinarlık kurtuluş fidyesi ödeyerek serbest bırakılır. İkisi birlikte, 18 Eylül 1108'de Urfa'ya dönerler.

Musul Valisi Emir Mevdud, Mayıs 1110, 1111 ve 1112 yıllarında Urfa'yı üç kez kuşatır, ancak alamaz

Urfa'nın II.kontu Baudouin du Bourg, Kudüs'e kral olmak için giderken, kenti teyzesi oğlu Birecik hâkimi Galeran du Puiset'eye bırakır.

Galeran, Mart 1119'da Mardin Artuklu Hükümdârı I. İlgazi'nin (saltanatı 1108-1122) bölgesine bir yağma akını yapar.

İlgazi, Haziran 1119'da büyük bir ordu ile Urfa önüne gelir. Artuklu ordusu Urfa önünde karargâh kurar; savaşmaktan korkan Galeran, aldığı esirleri vermek şartıyla onlarla barış yapar.

Joscelin de Courtenay, eski Urfa kontu, yeni Kudüs Kralı II.Baudouin tarafından Eylül 1119'da Urfa kontluğuna getirilir. III. Urfa kontu olan Joscelin, hem II.Baudouin'in ve hem de Galeran'ın teyzesi oğlu idi.

Mardin Artuklu hükümdârı I. İlgazi, Nisan 1120'de bir kez daha Urfa önüne gelir. İlgazi kent önünde tahribat yaptıktan sonra Suruç'a gider ve civarını yağmalar.

Joscelin de Courtenay, Kont I.Joscelin de Courtenay'ın 1131 yılında ölmesi üzerine, IV. Urfa kontu olarak tahta geçer. En uzun kontluk süresi bu konta aittir. Bütün Urfa kontları gibi bu da Urfa bölgesinde ve civarında birçok talan, yağma, vahşet, katliam ve zulümler yapar.

Kontluğun Sonu

İslâm dünyasının kalbine bir hançer gibi saplı duran bu sömürü, yağma ve talan kontluğunun nihayet sonu gelir. Musul Atabeyi İmâdeddin Zengî, kesin bir darbe vurmak amacıyla 28 Kasım 1144'de Urfa önüne gelir ve teslim olmak istemeyen kenti kuşatır. 24 Aralık 1144 tarihinde Urfa son kez olarak Müslüman Türkler'in eline geçer. 48 yıllık sömürü, talan ve tahribat sona ermiş, halk rahat bir nefes almıştır.

II) MUSUL ATABEYLİĞİ (ZENGÎLER) DÖNEMİ (1144-1182)

Çeşitli Olaylar

İmâdeddin Zengî, Ocak 1145'de Suruç'u da savaşmadan ele geçirir.

Haziran 1145'de Urfa'yı ziyarete gelen Zengî, kentte kaldığı süre içinde Müslüman ve Hıristiyan din adamlarıyla dostluk kurarak tarihi ve kutsal mekânları gezer.

Zengî'nin 1146 yılında Caber Kalesi'nde öldürülmesi üzerine ülkesi, iki büyük oğlu Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud arasında eşit biçimde paylaşılır. Seyfeddin, Musul'u alır, Nureddin de Halep'e yerleşir.

Urfa'nın eski kontu II. Joscelin, Ermeniler'le anlaşarak Ekim 1146'da kenti tekrar ele geçirir. Hemen harekete geçen Nureddin Mahmud, Urfa önüne gelir; savaşamayacağını anlayan II.Joscelin ani bir çıkış hareketiyle kentten kaçmayı başarır ve arkasından gelen Hıristiyan ahali, Türkler tarafından imha edilmekten kurtulamaz. Yapılan çarpışmada onbinlerce kişi ölür ve 16.000 kişi de esir edilir. II.Joscelin ise zorlukla Samsat'a kaçabilir. Beş yıl sonra 1151'de yapılacak bir savaşta son şansını deneyecek olan eski kont, bu kez yakalanıp Halep'e götürülecek ve ölünceye kadar orada hapis kalacaktır.

Urfa'nın Türkler'in eline geçmesi, her tarafta korku yaratır ve Avrupa'da İkinci Haçlı Seferi'nin hazırlanmasına sebep olur.

Nureddin Mahmûd Zengî'nin 15 Mayıs 1174'de ölmesi üzerine; Musul hükümdârı olan yeğeni II.Seyfeddin Gazi, sırayla Harran, Urfa, Rakka ve Suruç'u ele geçirir.

Elcezire bölgesi ve Musul hükümdârı II.Seyfeddin Gazi'nin 29 Haziran 1180'de ölmesi üzerine, yerine kardeşi İzzeddin Mes`ud geçer.

Bu arada Atabey Nureddin Mahmûd Zengî'nin komutanlarından biri olan Salâhaddin Eyyûbi'nin kademeli olarak Elcezire bölgesini ele geçirmeye çalıştığı görülür. Salâhaddin, 1174'de Nureddin'in ölmesi üzerine Mısır'da Eyyûbiler Devleti'ni kurar ve daha sonra 6 Mayıs 1175'de de bağımsızlığını ilan eder.

Salâhaddin Eyyûbi Urfa Bölgesinde

Zengîler'e bağlı Harran Valisi Muzafferedddin Gökbörü, Beyrut'u kuşatmakta olan Salâhaddin'e haber göndererek kendisiyle beraber olduğu ve eğer Fırat'ı geçerse kendisine yardım edeceğini bildirir. Salâhaddin de Beyrut'tan vazgeçerek Fırat'a doğru yönelir. Muzafferedddin, yolda ona katılarak birlikte Birecik kalesine yürürler. Kale hâkimi onlara itaatini sunar.

Salâhaddin daha sonra Urfa üzerine yürür. Eylül 1182'de kenti kuşatarak savaşa tutuşur.

Bu sırada kentin valisi Fahreddin Mes'ud ez-Zaferâni, çarpışmaların şiddetini görünce teslim olmağa karar verir ve kenti teslim ederek Salâhaddin'in hizmetine girer. Salâhaddin burayı ele geçirince Harran ile birlikte Muzafferüddin'e teslim eder. Böylece Urfa bölgesi Eyyûbiler'in eline geçmiş olur.

III) MISIR VE SURİYE EYYÛBİLERİ DÖNEMİ (1182-1260)

Çeşitli Olaylar

Salâhaddin Eyyûbi'nin, Urfa bölgesini Melik el-Mansur'a verdiği görülür. Melik el-Adil 1218'de ölünce oğlu Melik el-Eşref Şerefüddin Musa, Urfa, Harran ve Hilat hâkimi olur.

Bu sıralarda Anadolu Selçukluları ile Eyyûbiler arasında hâkimiyet savaşlarının başladığını görülür. 1232'de Mısır Eyyûbi Sultanı I. el-Kâmil Nasireddin (saltanatı 1218-1238), Urfa, Harran ve Siverek yörelerini ele geçirir ve buralara oğlu Melik Adil'i vali olarak atar. Anadolu Selçuklu Sultanı I.Alaeddin Keykubad ordusuyla Malatya'ya kadar gelir, kendisi burada kalarak Kemaleddin Kamyar'ı Urfa yöresine gönderir. Selçuklu ordusunun bir bölümü Urfa'yı kuşatırken diğer bölümü de Siverek, Harran ve Rakka'yı ele geçirir. Urfa halkı, Eyyûbiler'in önderliğinde büyük bir direniş göstermesine rağmen, kale düşer. Halkın bir bölümü öldürülür; kalanlar ise esir edilir (1235).

Bu olay üzerine harekete geçen I. el-Kâmil Nasireddin, 4 ay içinde Anadolu Selçukluları'nca alınan yerlerin tümünü yeniden ele geçirerek, Selçuklu beylerini işkencelerle öldürttür. Eyyûbiler bu arada Urfa kalesini de yıkarlar.

İki yıl sonra, Selçuklular'a bağlı Harezmliler'in, Selçuklular'dan ayrılarak Urfa yörelerine çekildikleri ve bütün bu bölgeleri yağma ettikleri görülür. Nihayet 1240 yılında Selçuklu birliklerinin Harran'da Harezmliler'i bozguna uğratmaları üzerine ele geçirilen Harran, Eyyûbiler'e bırakılır.

Moğollar, 1251'de Suruç, Harran ve Urfa civarını yağmalarlar.

Hülâgu, 1260 yılı başında Suriye Seferi'ne giderken Harran ve Urfa'yı ele geçirir; direnen Suruç halkını da kılıçtan geçirir. Birecik'i de işgal ettikten sonra Fırat'ı aşar.

IV) MEMLÛKLER, DÖGER AŞİRETİ, TİMUR DEVLETİ, AKKOYUNLU-KARAKOYUNLU, DULKADİR BEYLİĞİ ve SAFEVİ DEVLETİ DÖNEMİ (1260-1517)

Çeşitli Olaylar

Memlûkler'in elinde bulunan Birecik, 1265 yılında yeniden Moğollar tarafından işgal edilir.

1272 yılında Memlûk Sultanı I.Baybars tarafından Halep'e tayin edilen Alaeddin Taybars'ın kısa bir süre sonra Harran ve Urfa'yı Moğollar'ın elinden aldığı görülür. İki yıl sonra Birecik de Memlûkler'in eline geçer.

1273'de Moğollar yeniden Birecik'e saldırırlar, ancak bunda başarılı olamazlar.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1318'de tarihe karışmasından sonra Türkmen aşiretleri bağımsız hareket etmeye başlarlar. Oğuzlar'ın Döğer Aşiretinden olan Türkmenler'in Caber Kalesi çevresinde kurdukları Salim Bey ve oğulları aşireti, Urfa, Siverek, Suruç ve Harran'a doğru ilerler. Urfa bölgesi, 1404 yılına kadar aynı aşiretten Dimaşk Hoca'nın elinde kalır.

Timur Urfa Bölgesinde

Timur, 1394 yılı Ocak ayında Mardin'den geçerek Ceylanpınar'a iner. Burası askerleri tarafından yağmalanır. Daha sonra Urfa'ya gelen Timur, kentte 19 gün kalır. Bu sırada kent, Timur'un hâkimiyetine geçmiş ve ileri gelenler Timur'a bağlılıklarını sunmuşlardır. Timur ordusuyla kentten ayrılırken Urfa kalesini tahrib ettirir. Timur, 1401 yılında Suriye'den dönerken, Birecik'e gelir ve burada Akkoyunlu hükümdârı Karayölük Osman Bey tarafından karşılanır.

Timur, Karayölük Osman Bey'e Diyârbakır yöresini vermiş, o da 1403'de Diyârbakır'da Akkoyunlu Devleti'ni kurmuştu. Akkoyunlular, kısa zamanda gelişerek sınırlarını genişletirler.

Çeşitli Olaylar

Urfa bölgesi hâkimi Dimaşk Hoca'nın 1404'de ölümü üzerine, Karayölük Osman Bey'in Urfa'yı ele geçirdiği ve buraya Yağmur Bey'i atadığı görülür. Daha sonra bu adamı değiştirerek yerine yeğeni Nur Ali Bey'i gönderir.

Urfa şehir merkezinin 3 km. güneybatısında Koçviran adlı bir köyde Döger Aşiretine ait bir mezarlık tarafımızdan tespit edilmiştir. Yaklaşık 50-60 civarında olan mezarların içinde kadın, erkek ve çocuklara ait mezarlar görülür. Motifli mezar şahideleri Arapça yazılıdır. Adı geçen köyde ikâmet eden köylüler de Döger aşiretine bağlıdır. Bu tarihi mezarlığa köylüler tarafından sadece ölen küçük çocuklar gömülmektedir. Kurtarma kazısı yapılması gereken bu mezarlık maalesef harap ve viran şekildedir.

Memlûkler, 1429 yılında Emir Tanrıvermiş komutasında Urfa'ya saldırarak kenti korkunç bir şekilde yağma ve tahrib ettikten sonra, valisi Karayölük Osman Bey'in oğlu Habil'i de esir edip Kahire'ye götürürler. Bu felâketten bir süre sonra Urfa Karakoyunlular'ın eline geçer.

1451 yılı başında Üveys Bey Urfa'ya girer ve Karakoyunluları Urfa'dan çıkarır. İki yıl sonra Uzun Hasan Bey (saltanatı 1453-1478) yanındaki askerlerle Urfa'ya gelir ve Karakoyunlular'ı bozguna uğratır.

Akkoyunlu hükümdârı Uzun Hasan Bey, 1465 yılında Urfa'da bulunan kardeşlerini yenerek kenti ele geçirir. Uzun Hasan'ın 1473 yılında bu kez Memlûkler'in elinde bulunan Birecik'e saldırdığı; ancak bunda başarılı olamayarak geri çekildiği görülür. Böylece Fırat, Akkoyunlular ile Memlûkler Devleti arasında bir sınır olarak kalır.

Urfa'nın 1504'de Dulkadir Beyliği'nin eline geçtiği görülür.

Akkoyunluların Hezimeti ve Safeviler

İran'da Safeviler'in güç kazanmaları üzerine Akkoyunlular gerileme ve çöküş dönemine girerler. Akkoyunlu hükümdârı Elvend'i mağlup eden Şah İsmail, Diyârbakır dışında bütün Doğu Anadolu'yu hâkimiyetine geçirmişti. Elvend'in ölümünden sonra Akkoyunlular'ın tek hükümdârı duruma gelen Sultan Murad, Safeviler karşısında tutunamayarak Osmanlılar'a sığınır. Sultan Murad, Yavuz Sultan Selim'den aldığı kuvvetle Diyârbakır'ı zapta teşebbüs eder, ancak 7.000 kişilik ordusu Şah İsmail'in daha sonra Urfa valisi olacak Emiri Ece Sultan Kaçar tarafından bozguna uğratılır ve kaçmaya muvaffak olamayan Sultan Murad, çarpışma esnasında öldürülerek başı Şah İsmail'e gönderilir (1514).

1514 yılında Urfa'yı ellerine geçirmiş olan Safeviler kentin yönetimini Kaçarlar'a bırakırlar.

V) OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ (1517-1922)

Çeşitli Olaylar

Osmanlı kuvvetlerinin 1517 yılında Mardin kalesini ele geçirmesinden sonra, Urfa bölgesinin de Osmanlı hâkimiyetine geçtiği görülür. Urfa, bu sırada Diyârbakır Beylerbeyliği'ne bağlanır.

Urfa, XVI. yüzyılda nüfus yoğunluğu bakımından Güneydoğu Anadolu'nun 4. büyük kenti durumundadır ve 1518 yılında kentin nüfusu 5.500'ü aşmıştı. Bu sırada kentte mahalle sayısı 4'ü Müslüman, 1'i de Hıristiyan olmak üzere 5 idi. 1526 yılında ise kentin nüfusu 8.000 civarında idi.

Osmanlı Padişahı Kanûni Sultan Süleyman (saltanatı 1520-1566), Irakêyn Seferi'nden dönerken ordusuyla 17-18 Kasım 1535 tarihinde iki gün Urfa'da ikâmet eder. Daha sonra Urfa ile Birecik arasında kışlayan padişah, Halep'e giderken Birecik'ten geçer.

1578 yılında Rakka ve Urfa bölgesinde, Abdurrahman adında eski bir sancak beyinin ayaklanması görülür. Kısa sürede genişleyen bu ayaklanmaya, Urfa'nın eski beyi Suhrap da katılmıştır. Bölgedeki Türkmen aşiretlerince de desteklenen bu ayaklanmayı devlet güçlükle bastırır.

1594'de kurulan Rakka Eyâleti'nin merkezi Urfa idi.

Karayazıcı Abdülhalim'in Urfa Ayaklanması

1599 yılında Bölükbaşı Karayazıcı Abdülhalim Bey, Osmanlı Devleti'ne karşı haksız yere ayaklanarak yanındaki isyâncı takımıyla gelerek Urfa'yı ele geçirir ve beyliğini ilan ederek fermanlar bastırır. Devlet, bu isyânı basırmak için Sinanpaşazâde Mehmed Paşa'yı bir orduyla Urfa üzerine gönderir. Bu arada eski Beylerbeyi Budakoğlu Hüseyin Paşa da isyân etmiş ve adamlarıyla Karayazıcı'ya katılmıştır.

Osmanlı ordusu Urfa'ya yaklaşınca, Karayazıcı ve Hüseyin Paşa kaleye kapanır. Halep Beylerbeyi Hacı İbrahim Paşa, Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa ile birlikte Urfa'yı kuşatan Mehmed Paşa, Karayazıcı'yı ele geçiremez.

1600 yılı baharında Mehmed Paşa'nın Urfa'yı ikinci kez kuşattığı görülür. Sonunda, Hüseyin Paşa'yı teslim etmek şartıyla Karayazıcı Antep Sancakbeyliği'ne atanır. Urfa bu ayaklanmadan büyük zarar görmüş; kargaşa ve güvensizlikten dolayı bir kısım halk kenti terketmiştir.

Çeşitli Olaylar

Osmanlı Padişahı Sultan Dördüncü Murad, (saltanatı 1623-1640) 1638 yılında Bağdat Seferi'ne giderken, 21 Ağustos'da ordusuyla Fırat'ı geçerek Birecik üzerinden Urfa'ya gelmiş ve kentte kaldığı süre içinde tarihi ve kutsal yerleri gezmiştir.

Mısır valisi Kavalalı Mehmed Paşa, 1839 yılında Mısır'da isyân ederek bağımsızlığını ilan eder. Sultan II.Mahmud, isyânın bastırılması için Hafız Mehmed Paşa'yı görevlendirir. 20 Haziran 1839'da Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa, Birecik'te yapılan savaşta Osmanlı ordusunu yener. Bu olay üzerine Urfa, Mısırlılar'ın istilasına uğrayarak oldukça zarar görür. Urfa bölgesi idari açıdan 4 yıl kadar Mısırlılar'ın elinde kalır.

Urfa, 1865 yılında bir sancak olarak Halep vilayetine bağlanır. 1912 yılında da bağımsız bir sancak haline getirilir.

1915 Ermeni İsyanı

Urfa'da yüzyıllarca huzur ve barış içinde Türklerle beraber yaşayan Ermeniler; Türklere karşı yapılan Ermeni propagandaları, komitecilerin ve misyonerlerin faaliyetleri, Rusya, İngiltere, Fransa ve A.B.D.'nin etkisi, kilise ve papazların kışkırtmalarıyla sonunda isyanın eşiğine getirilir. İsyan çıkarma ihtimalini göz önünde bulunduran İttihatçılar, Nisan 1915'de Ermeni öğretmenlerini tutuklatır ve 15 gün sonra da Ermeni eşrafından 18 aileyi Rakka'ya sürgün ederler.

Silah ve askeri yönden desteklenen Ermeniler, 6 Ağustos 1915'de Germüş Köyü'nde ve aynı günün akşamı da Urfa'da ilk kurşunları atarlar. İsyanı bastırmak üzere köye 20-30 kişilik bir jandarma kuvveti gönderilir. Arama esnasında pusudaki Ermeniler, bir jandarmayı şehit ederler, bir jandarma da yaralanır. Ertesi gün köyün etrafındaki aramalarda isyancıların bırakıp kaçtığı mağarada 20 kadar tabanca, bomba ve yiyecek ele geçirilir. Aynı gün Urfa'da yapılan aramalarda 820 tüfek, 406 tabanca, 74 delici ve kesici alet ile 4922 fişek ele geçirilir. Bidik Meydanı'nda iki Ermeni kardeşin evindeki aramada ise büyük miktarda silah ve bombaya rastlanır. Bu evdeki arama esnasında polislerden Mustafa Nuri Efendi ve jandarmadan Bakır Çavuş (Yanmaz) şehit edilirler.

7 Ağustos 1915 günü Akçakale-Urfa-Siverek kısmında, hizmet taburunun Ermeni fertleri aldıkları karar gereği subay ve erlerine suikast düzenlemek isterler, ancak zamanında alınan önlemlerle bu faaliyet önlenir. Fakat kan dökmeye niyetlenmiş Ermeniler, ellerine geçirdikleri kazma, kürek ve tabancalarla Türk ve Süryâni arkadaşlarının üzerine saldırırlar. Saldırı sonunda İbrahim Hilmi şehit edilir, 4 jandarma ve köy muhtarı da yaralanır.

Misyoner kaynaklarına göre, 10 Ağustos 1915'de İttihad ve Terakki'nin iki yüksek rütbeli subayı Ahmet ve Halil Paşalar, Urfa'da yönetimin başına geçerler.

İsyanla ilgili bu olaylar 16 Eylül'e kadar, aralıklarla devam eder. 16 Eylül günü geceleyin Kilise Sokağı'nda Ermeni Bedros, Serkis Tarakçıoğlu ve Mığırdıç, evlerinde bir toplantı yaparlar ve isyanın devam ettirilmesine karar verdikten sonra 40-50 el silah atarak şehirdeki huzuru bozarlar. Ertesi sabah bunları yakalamak için polis ve jandarmalar tarafından evin etrafı sarılır ve teslim olmaları istenir. Ancak Ermeni isyancılar bu isteğe silahla cevap verirler. Açılan ateş sonucu 1 jandarma şehit olur, 2 jandarma da yaralanır. Bundan sonra Ermeni Mahallesinin her tarafından güvenlik kuvvetlerine ateş açılır. Bu arada sivil Müslüman halka da hücûm edilir ve bazı Urfalıların evleri ele geçirilir. Bu saldırıda büyük ve küçük 10 kişi şehit edilir.

Türklerin savunmada yetersiz kaldıklarını gören Ermeni isyancılar, Mığırdıç ve Papaz Sogomon emriyle önceden kararlaştırdıkları gibi kilise çanını çaldırarak isyanın daha da büyümesini sağlar. İşareti alan Ermeniler, silah ve cephâneleriyle saldırıya geçerler. Kontrolü kaybeden güvenlik kuvvetleri IV. Kolordu'dan yardım istemek zorunda kalır. IV. Kolordu Komutanı Ahmet Cemal Paşa'nın Urfa'ya gelmesine rağmen, Ermeni isyancılar zaman zaman saldırıda bulunurlar ve bununla birlikte bu kuvvete karşı çeşitli yerlere mevzilenerek saldırılarını sürdürürler. Geceleri güvenlik kuvvetlerine baskınlar düzenleyip; gündüzleri de bahçede, kapı önünde kadın, erkek ve çocuklara ateş açarak pek çok masum insanı öldürürler. İsyancılara

4) Şanlıurfa tarihi kent merkezinin güneydoğusu

hoşgörü ve iyilikle davranılarak teslim olmaları istemesine rağmen kimse yerinden çıkmaz ve saldırıya devam ederler. Sonunda şehirdeki askeri birlik isyan yuvalarına top atışı yapmak zorunda kalır. Bu karşılıklı hücumlar sırasında da birçok asker şehit olur ve yaralanır.

26 Eylül 1915'de bir kısım Ermeni komiteci, Amerikalı misyoner Leslie'nin yetimhânesine sığınarak ve içindekileri esir alır.

Bu isyanda askeri birliklerin çok zorlandığı, zaman zaman yardım istediği ve görevin çok zor bir şekilde yapıldığı görülür.

Askerlerin 28-29 Eylül 1915 günü isyan yerlerini ve Tılfutur Tepesi'ni işgali esnasında çok zorlandıkları görülür. Kiliselere ve diğer sağlam yerelere mevzilenen Ermeniler'in ateşe devam etmeleri üzerine bu civar da topçu ateşine tutulur. Sıkıştıklarını anlayan isyancılar barış görüşmelerine yanaşırlar ve kayıtsız şartsız teslim olacaklarını açıklarlar. Bu arada daha önceden esir aldıkları 600 kadar kadın ve çocuğu da teslim ederler. Fakat bundan sonra sözlerinde durmayıp ateş etmeleri üzerine çatışma tekrar başlar. Bu çatışma 2 Ekim 1915'e kadar devam eder.

Askerler, isyancıların yuvalandıkları kilise, yetimhâne ve diğer bazı gizli barınakları zapteder.

29 Eylül 1915'de Ermeni evlerini aramaya giden jandarmalardan 3'ü Ermeniler tarafından atılan kurşunlarla şehit edilir. Aynı günün gecesi Ermeniler aralıklarla 18-19 kere ateş açarlar. Elebaşlardan Seko, Gugo ve arkadaşlarının yakalanması için 1 subay, 17 er ve 3 polis görevlendirilir. Ancak bunlara ateş açılması sonucu 1 er şehit olur, 4 er de yaralanır.

5 Ekim 1915'de Kumandan Fahri Paşa, Alman Subay Graf Wolfskehl von Reichenberg komutasındaki askerler ve toplarla birlikte Urfa'ya gelir.

16 Ekim 1915'de Ermeni isyancılarının siperleri tahrip ve imha edilerek isyan sona erdirilir.

Bu isyanda Urfalılardan 42 şehit ve yaralı, asker, polis ve jandarmadan ise 20 şehit ve 50 yaralı verilmiştir. Ermeni isyancıların ölü sayısı ise 349'dur.

Urfa Ermenilerinin bir kısmı bu olaydan sonra Musul'a gönderilir.

Amerikalı misyoner Leslie, bulunduğu konum nedeniyle, Amerikan binasını işgal eden isyancılar arasında bulunduğu veya buna zorlandığı için defalarca mahkeme karşısına çıkar ve ifade verir. Bayan Leslie, olayların etkisinden kurtulamayarak, çektiği vicdan azabından dolayı intihar eder.

5) Günümüz Şanlıurfa'sından bir görünüm

1916 yılında Van, Muş ve Bitlis vilayetlerinden Rus işgali ve Ermeni zulmünden kaçan birçok insan Urfa'ya göç etmek zorunda kalır. Kalabalıktan dolayı yeteri kadar ziraat yapılamaz ve 1917 yılında kentte başlayan kıtlık, birçok salgın hastalık ve ölümlere sebep olur.

BİBLİYOGRAFYA

I) ALMANCA KAYNAKLAR

von Achen, A. 1923. **Geschichte des ersten Kreuzzüges**, I-II, Almanca terc. H.Hefele, Jena.

Bossert, Th.H. 1942. **Altanatolien**, Berlin.

----------. 1951. **Altsyrien**, Tübingen.

Brockelmann, C. 1939. **Geschichte der islamischen Völker und Staate**, München und Berlin.

Delbrück, H. 1931. **Weltgeschichte**, 5 cild, Berlin.

Dessau, H. 1924.**Geschichte der römischen Kaiserzeit**, 3 cild, Berlin.

von Dobschütz, E. 1899. **Christusbilder, Untersuchungen zur christlichen Legende**, Leipzig.

---------.1900."Der Briefwechsel zwischen Abgar und Jesus", **ZWT**, X/III, 422.

Götze, A. 1936. **Hethiter, Churriter und Assyrer**, Oslo.

von Gutschmid, A. 1887. "Untersuchungen über die Geschichte des Königsreichs Osroene". **Memoirs de l'Academie Imperiale des Sciences de Saint-Petersbourg VIIe Serie**, 35, nr.1, 1-49.

Guyer, S. 1939. "Eski Hisar. Ein römisches Lagerkastell im Gebiet von Edessa" in: Melanges Syriennes offerts a R.Dussaud, **BAH** 30: 183-190.

Hallier, L. 1892. "Untersuchungen über die Edessenische Chronik", **TU** 9, I, Leipzig.

Hellenkemper, H. 1976. "Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien", **Geographica Historica I**, Bonn, 32-37 (Tafel 73, 74).

Honigmann, E. 1935. **Die Ostgrenze des byzantinische Reiches von 363 bis 1071**, Bruxelles.

Kirsten, E. 1959. "Edessa", **RAC** IV: 552-597.

----------. 1963. "Edessa. Eine römische Grenzstadt des 4.bis 6. Jahrhunderts im Orient", **Jahrbuch für Antike und Christentum**, Sonderdrück, Jahrgang 6:144-172.

Mez, A. 1892. **Geschichte die Stadt Harran in Mesopotamia bis zum Einfall der Araber**, Strassbourg.

von Oppenheim, M. -H.F.von Gärtringen. 1914. "Höhleninschrift von Edessa mit dem Briefe Jesus an Abgar", **Sitzungsberichte der königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften**, 817.

Schmitt, R. 1980. "Die Ostgrenze von Armenien über Mesopotamien, Syrien bis Arabien", in: **Die Sprachen in römischen Reich der Kaiserzeit, Beiheft Bonner Jahrbücher** 40: 187-214, 200-202.

Wagner, J. 1976. "Seleukeia am Euphrat/Zeugma, Beih.", z. **TAVO** Reihe B 10: 132-146.

Wittek, P. 1936. **Byzantinisch-seldschukische Beziehungen**, Ostersche Genootschap in Nederland, Leiden.

II) ARAPÇA KAYNAKLAR

Azimî, 1938. **Tarih**, Yazma, Kara Mustafa Paşa Kütüphânesi, No: 398, ed. C.Cahen, "La Chronique abregee d'al-Azimi", **JA** CCXXX: 353-448.

El-Beyhâki, 1946. **Târih el-Hûkemâ**, neşr. Kürd Ali, Dimaşk.

El-Birûnî. 1878. **El-Âsar el-Bâkiye 'an el-Kurun-ül Hâliye**, ed. E.Sachau, Leipzig.

Ebül-Fida, İsmail b. Ali (h.1325). **El-Muhtasar fi Târih-ül Beşer**, 4 cild, Kahire.

Halil Ez-Zâhirî. 1907.**Zûbdet-ü Keşfül Memâlik**, ed. Hartmann, Tübingen, III.Ahmed Kitaplığı, No: 2990, Yazma.

İbn Havkal.1938.**Kitâb-ı Sûret-ül Arz**,ed.J.H.Kramers, 2.bas. 2 cild, Leiden.

İbn Şeddâd, İzzeddin. 1955-1962-1978. **el-Alâk al-Hâtira fi zikr umana eş-Şam vel-Cezîre,** neşr. S.Dahhan, Şam, III.cild, S.Dahhan, Şam; el-Cezîre kısmı neşr. Y.Abbara, Şam.
İbn-ül Adim.1951-1968. **Zübdet-ül Hâleb min Târih-i Haleb,** neşr. S. ed-Dahhan, 3 cild, Dimaşk.
----------. 1954. **Târih-i Haleb,** neşr. S. ed-Dahhan, Şam.
----------. 1976.**Buğyet-üt Tâleb fi Târih-i Haleb,** Yazma, Bibl. Nation. Arch. 2138, Ayasofya 3036, British Museum Add. 23334.
İbn-ül Esir. 1963. **el-Târih-ül Bâhir fi'd-Devlet-ül Atâbekiyye bi'l Mavsil ,** neşr A.A. Tulaymat, Kahire.
İbn-ül Furat. **Târih-üd Düvel ve'l-Mülûk ,** Varak Ib 228a, Viyana El Yazması, CO.Vindol. A.F. 117.
İbn-ül Kalânisi. 1908. **Zeyl-ü Târih-i Dimaşk,** neşr. H.F.Amedroz, Beyrut.
İbn-ül Şıhne. 1909. **Ed-Dürr-ül Müntehâb fi Târih-i Hâleb,** neşr. Yusuf İlyas Serkis, Beyrut.
Makrîzi. 1939. **Kitâb el-Sülûk li-Mâ'rifet üd-Düvel ve'l-Mülûk,** neşr. M. Ziyâde, Kahire.
Sibt b. el-Cevzi. 1952. **Mir'ât-üz Zaman,** Haydarabad, Yazma, Topkapı Sarayı III.Ahmed Kütüphânesi, No: 2907.
Vakîdi (h.1302). **Kitâb-ı Fütûh-ül Cezîre vel-Habur ve Diyarbakır min el İraq ,** Mısır; Topkapı Sarayı III.Ahmed Kütüphânesi, Yazma, No: 2896.
Yakûbi. 1883. **Târih,** ed. M.Th.Houtsma, 2 cild, Lugduni Batavorum.
Yakut, Şihâbüddin Ebu Abdullah el-Rûmi el-Hamâvi. 1852. **Marassid el İtthila,** ed. Juynboll, Lugduni Batavorum.
----------. 1866. **Mu'cem el-Buldan,** Jacut's geographisches Wörterbuch, ed. F.Wüstenfeld, 6 cild, Leipzig.

III) FRANSIZCA KAYNAKLAR

van Berchem.1897."Le Nord de la Syrie", in: **Globe** XXXVI: 27-31.
Bittel, K. 1976. **Les Hittites,** Paris.
Canard, M.1934. **Sayf al-Daula; recueil de textes relatifs a l'emir Sayf al-Daula le Hamdanide,** Alger-Paris, (Bibliotheca Arabica, Faculte des Letters d'Alger pub.8).
----------. 1951-53. **Histoire de la dynastie des Hamdanides de Jazira et de Syrie, I,** Alger ; 2.ed. Paris.
Dussaud, R. 1927. **Topographie historique de la Syrie Antique et Medievale,** Paris.
Duval,R. 1891."Histoire politique, religieuse et litteraire d'Édesse jusqu'a la premiere croisade", **JA** 1891: 87-134.
Grousset, R.1924. **Histoire de l'Asie,** Paris.
----------. 1936. **Histoire des Croisades et du Royaume Franc de Jerusalem,** 3 cild, Paris.
Huart, C.1911. **Histoire des Arabes,** 2 cild, Paris.
Laurent, J. 1913. **Byzance et les Turcs Seldjoucides jusqu'en 1081,** Nancy.
----------. 1924a. "Des Grecs aux Croises. Etude sur l'histoire d'Édesse entre 1071 et 1098", **Byzantion** I: 367-449.

IV) İNGİLİZCE KAYNAKLAR

Albright, W.F.1975. "Syria the Philistines and Phoenicia", **CAH** II, 2, fas.XXXIII: 507-536.
Alptekin, C. 1978. **The Reign of Zangi (521-541/1127-1146),** Erzurum.
Archi, A. 1989. "Harran in the III Millennium B.C.", **Ugarit Forschungen** 20: 1-8.
Badger, G.P. 1852. **The Nestorians and their Rituals I ,** London.
Bellinger, A.R.1935. "Chronology of Edessa", **YCS** 5: 142.
Benedict, W.C.1960. "Hurrians and Urartians", **JOAS** 8: 101.
Cureton, W.1864-1967. **Ancient Syriac Documents Relative to the Earliest Establishment of Christianity in Edessa and the Neighbouring Countries,** London, reprint, Amsterdam.
Dowsett, C.A.1971."A Twelfth-Century Armenian Inscription at Edessa", **Iran and Islam,** Edinburg: 197-227.
Drijvers,H.J.W.1972.**Old-Syriac (Edessean) Inscriptions,** Leiden.
----------. 1980. **Cults and Beliefs at Edessa,** Leiden.
Gelb, I.J. 1912. **Hurrians and Subarians,** Chicago.
----------. 1935. **Hittite Hieroglyphs II ,** Chicago.
----------. 1939. **Hittite Hieroglyphe Monument ,** Chicago.
Gibb, H.A.R. 1950. "The Sources for the life of Saladin". **Speculum** 25: 58-72.
----------.1955a. "The Career of Nur-addin", **A History of the Crusades I** : 513-527.
----------. 1955b. "Zangi and the Fall of Edessa". **A History of the Crusades I** : 449-462.
Götze, A., "The Hittites and Syria (1300-1200 B.C.)", **CAH** II, XXIV, 252:
Grayson, A.K. 1976. **Assyrian Royal Inscriptions I-II ,** Wiesbaden.
Green, T.M.1992. **The City of the Moon God: Religious Traditions of Harran,** Leiden.
Klengel, H. 1992. **Syria: 3000 to 300 B.C: A Handbook of Political History,**Berlin.
Kupper, J.R.1973. "Northern Mesopotamia and Syria", **CAH** II/1:1-39.
Lloyd, S.-W.Brice.1951. "Harran", **AS** 1: 77-112.
Oppenheim, A.L.1964. **Ancient Mesopotamia:Portrait of a Dead Civilisation,** Chicago and London; 2nd ed.1977.
----------. 1970. "Babylonian Historical Texts". **Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament I-II,** ed. J.B.Pritchard, Princeton.
Postgate, J.N.1969. **Neo Assyrian Royal Grants and Decrees,** Studia Pohl I, Roma.
Rice, D.S. 1952. "Medieval Harran", **AS** II: 36-84.
Segal, J.B. 1970. **Edessa " The Blessed City",** Oxford.
Smith, S.1924. **Babylonian Historical Texts,** London.
Wagner, J.1983. "Provincia Osrhoenae, New Archaeological Finds Illustrating the Military Organization under the Severan Dynasty". **Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia,** ed. S.Mitchell, BAR International Series 156, Oxford, 103-129.
Watermann, L.W.1930. **Royal Correspondance of the Assyrian Empire I-I ,** Ann Arbor.

V) SÜRYANİCE KAYNAKLAR

Anonim Süryâni.1918. ed. J.B.Chabot, **Chronicon (Syria cum) ad annum chr. 1203/4 pertinens , CSCO** III , Paris.
Dölapönü, H.1959. **Milâdi 298-515'e Kadar Urfa, Amed, Mardin, Dara ve Nusaybin Aralarında Olan Vekâyinâme,** Mardin.
Guidi, I., E.W.Brooks-J.B.Chabot. 1903-1907. **Chronica Minora I, II, II, CSCO 1-6, Scriptores Syri 1-6 ,** Louvain.

VI) TÜRKÇE KAYNAKLAR

Abûl Farac, Gregory (Bar Hebraeus), 1987. **Abû'l Farac Tarihi,** 2 cild, Süryâniceden İngilizceye terc. E.A.W. Budge, Türkçeye terc. Ö.R.Doğrul, 2. baskı, TTKYay. Ankara.
Akçora, E.1994."Talat Paşa'nın 1915 Urfa Isyânı Hakkındaki Raporu", **XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler,** V. cilt: 1763-1797.
Akdağ, M.1963a. **Büyük Celâli Karışıklıklarının Başlaması,** Erzurum.
----------. 1963b. **Celâli İsyânları ,** Ankara.
Aksarayi, Kerimüddin Mahmûd. 1943. **Müsâmeret-ül Ahbar, Selçukî Devletleri Tarihi,** terc: M.N.Gençosman, Ankara.
Akşit, O.1960. **Roma İmparatorluk Tarihi,** 2 cild, İstanbul.
Akurgal, E. 1998. **Anadolu Kültür Tarihi,** Ankara, 7. baskı
Alptekin, C. 1986. "Zengi'nin Urfa'yı Fethi", **Atatürk Ün. Fen-Ed. Fak. Araştırma Dergisi ,** Erzurum (14): 69-79.
----------. 1991. "Artuklular" maddesi, **TDVİA,** III: 416-417.
----------. 1992. "Begteginliler" maddesi, **TDVİA,** V: 342 343.
Azimi, Ebu Abdullah Muhammed.1988. **Azimi Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44),** yay. Ali Sevim, TTKYay. Ankara.
Belazuri.1955. **Fütûh-ül Büldan,** I, terc. Z.K.Ugan, İstanbul.
Bostan, İ. 1992. "Birecik" maddesi, **TDVİA,** VI: 187-188.

Cahen, C. 1979. **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler,** terc. Y.Moran, İstanbul.
Çilingiroğlu, A. 1984. **Urartu ve Kuzey Suriye. Siyasal ve Kültürel İlişkiler,** Ege Ün. Ed.Fak.Yay., İzmir.
Demirkent, I. 1974. **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118),** TTKYay. Ankara.
----------. 1990.**Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118) I,** TTKYay. Ankara,
----------. 1994.**Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146) II ,** TTKYay. Ankara.
Dinçol, M.A. 1982."Hititler", **AUA,** I: 189-119.
Erzen, A. 1992. **Doğu Anadolu ve Urartular ,** TTKYay. 3. baskı, Ankara.
Günaltay, M.Ş. 1951. **Yakın Şark IV/II, Romalılar Zamanın da Kapadokya, Pont ve Artaksiad Krallıkları,** TTKYay. Ankara.
----------.1987a.**Yakın Şark I, Elamı ve Mezopotamya,** TTKYay. 2. baskı, Ankara.
----------.1987b. **Yakın Şark II, Anadolu ,** TTKYay. 2. baskı, Ankara.
----------.1987c. **Yakın Şark IV/I, Perslerden Romalılara Kadar Selökidler, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları,** TTKYay. 2. baskı, Ankara.
Halaçoğlu, Y.1988. **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi,** TTKYay. Ankara.
Hoca Sadeddin Efendi. 1979. **Tâc-üt Tevârih,** IV. cild, sadeleştiren: İ.Parmaksızoğlu, Kültür Bak. Yay. İstanbul.
Honigmann, E. 1970. **Bizans Devletinin Doğu Sınırı,** terc. F. Işıltan, İstanbul.
----------. 1949."Urfa" maddesi, **İA,** XIII: 52-57. (Bu madde Prof.N.Göyünç tarafından tamamlanmıştır.)
Işıltan, F. 1960. **Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan Miladi 825'e kadar),** İst. Ün. Ed. Fak. Yay, İstanbul.
İbn Bibi. 1941. **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi,** terc.M.N. Gençosman, TTKYay. Ankara.
----------. 1996. **el-Evâmir-ül Alâ'iyye fi'l Umûr'il Alâ'iyye (Selçuknâme),** 2 cild, terc. M.Öztürk, Ankara.
İbn Şeddâd.1941. **Bay-Bars Tarihi,** terc. Ş.Yaltkaya, TTKYay. İstanbul.
İbn-ül Esir. 1987a. **El-Kâmil fit- Tarih Tercümesi,** cilt IX, terc. A.Özaydın, İstanbul.
----------. 1987b. **El-Kâmil fit-Târih Tercümesi,** cilt X, terc. A. Özaydın, İstanbul.
----------. 1987c. **El-Kâmil fit-Târih Tercümesi,** cilt XI, terc. A.Özaydın, İstanbul.
----------. 1987d. **El-Kâmil fit-Tarih Tercümesi,** cilt XII, terc. A.Ağırakça-A.Özaydın, İstanbul.
İlgürel, M. 1993. "Celâli İsyânları" maddesi, **TDVİA,** VII: 254.
Kafesoğlu, I. 1953. **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu ,** İstanbul.
----------. 1973. **Sultan Melikşah,** Başbakanlık Kültür Müst. Yay. İstanbul.
Kınal, F.1971. "Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye'nin Önemi", **Atatürk Konferansları IV ,** Ankara: 3-13.
----------. 1991. **Eski Anadolu Tarihi,** TTKYay., 3. baskı, Ankara.
Koçu, R.E. 1962. **Dağ Padişahları (Tarihimizdeki Büyük Şekâvet ve İsyanlar) ,** İstanbul.
Kopraman, K.Y. 1989. **Mısır Memlûkleri (Şeyh el-Mahmûdî Devri 1412-1421) ,** Ankara.
----------. 1992. "Baybars I" maddesi, **TDVİA,** V: 222.
Köymen, M.A. 1954. **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi ,** TTKYay. Ankara.
Mar Yeşua.1958. **Vak'âyinâme. 494-507 Yıllarına Ait Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu Vak'aları, Bizans-Sasânî Savaşları,** İngilizce neşr. W.Wright. 1882. **The Chronicle of Joshua the Stylite,** Cambridge, Türkçeye terc. M.Yanmaz, İstanbul.
Merçil, E. 1988. "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", **Belleten Dergisi** 203: 461-474.
Nizamüddin Şami.1987. **Zafernâme,** terc. N.Lugal, TTKYay. 2. baskı, Ankara.
Orhonlu, C. 1963-1987. **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskân Teşebbüsü,** İstanbul.
Ostrogorsky, G. 1991. **Bizans Devleti Tarihi,** terc. F.Işıltan, 3. baskı, TTKYay., Ankara.
Özfırat, A. 1994. **Eskiçağda Harran,** Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul.
Özsait, M. 1982a. "Anadolu'da Hellenistik Dönem", **AUA,** II: 280-324.
----------.1982b. "Anadolu'da Roma Egemenliği", **AUA,** II: 326-360.
Purgstall, von Hammer, J.B. 1984. **Osmanlı Devleti Tarihi,** IV. cilt, terc. M.Çevik-E.Kılıç, İstanbul.
----------. 1985. **Osmanlı Devleti Tarihi,** IX .cilt, terc. M.Ata, İstanbul.
Runcıman, S. 1986-1989. **Haçlı Seferleri Tarihi,** terc. F.Işıltan, 3 cild, TTKYay. Ankara.
Sahillioğlu, H. 1975. **Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnâmesi, Bağdat Seferi Harp Jurnali ,** Belgeler, sayı 3-4, II.
Sevim, A. 1965. **Suriye Selçukluları I (Fetihten Tutuş'un Ölümüne Kadar),** Ankara.
----------. 1971. "Halep Selçuklu Melikliği. Fahrü'l-Müluk Rıdvan Devri (Nisan 1095-Aralık 1113)", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi** II- 1970'ten ayrı basım, Ankara: 1-66.
----------. 1983-1989. **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi,** TTKYay. Ankara.
Sevim, A.-E. Merçil.1995. **Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyâset, Teşkilat ve Kültür,** TTKYay. Ankara.
Sevim, A.-Y.Yücel. 1989. **Türkiye Tarihi (Fetih-Selçuklu ve Beylikler Dönemi) ,** TTKYay. Ankara.
----------. 1990a. Türkiye Tarihi I, Fetihten Osmanlılara Kadar (1018-1300), TTKYay. Ankara.
----------. 1990b.**Türkiye Tarihi II, Osmanlı Dönemi (1300-1566),** TTKYay. Ankara.
----------. 1991. **Türkiye Tarihi III, Osmanlı Dönemi (1566-1730),** TTKYay. Ankara.
Spuler, B.1987. **İran Moğolları: İlhanlılar Devri (1220-1350),** terc. C.Köprülü, TTKYay. 2. baskı, Ankara.
Sümer, F. 1972. **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı, Destânları,** 2. baskı, Ankara Ün. DTCF.Yay. 170, Ankara.
----------. 1976. **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü,** Selçuklu Tarihi ve Mede- niyeti Enst. Yay. Ankara.
----------. 1984. **Kara Koyunlular ,** I, TTKYay. 2. baskı, Ankara.
----------. 1989. "Akkoyunlular" maddesi, **TDVİA,** II: 270-273.
----------. 1994. "Döğer" maddesi, **TDVİA,** IX: 515.
Süslü, A. 1990. **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayları,** Yüzüncü Yıl Ün. Rek. Yay. No: 5, Van.
Şeşen, R. 1987. **Salâhaddin Eyyûbi ve Devlet ,** İstanbul.
----------. 1993a. **Harran Tarihi ,** Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 89, Ankara.
----------. 1993b. "Cezîre" maddesi, **TDVİA,** II: 509-511 .
Turan, O. 1965. **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti,** Türk Kültürünü Araşt. Enst. Yay., Ankara.
----------. 1971-1984. **Selçuklular Zamanında Türkiye. Siyasi Tarih. Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318),** İstanbul.
----------. 1973. **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Saltuklular, Mengücükler,Sökmenliler, Dilmaçoğulları ve Artukoğullarının Siyâsi Tarih ve Medeniyetleri,** İstanbul.
Urfalı Mateos. 1962-1987. **Urfalı Mateos Vak'âyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),** Fransızca terc. Ed.Dulaurier. Türkçeye terc. H.D.Andreasyan, TTKYay. Ankara.
Ünal, T. 1967. "Savaşa Çıkan Osmanlı Ordusunda Lojistik İşleri- IV.Murad'ın Bağdat Seferi Hazırlıkları", **Türk Kültürü** 58, cilt V: 32-44.

KURTULUŞ SAVAŞINDA URFA

Av. Müslüm AKALIN *

Mondros Mütarekenâmesi'nin 7. maddesinde yer alan *"Müttefikler, güvenlerini tehdit edecek bir durum ortaya çıktığında herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına haiz olacaklardır"* hükmü, Urfa'yı işgale gerekçe yapılarak 24 Mart 1919 (bazı kaynaklara göre 7 Mart 1919) tarihinde Urfa, İngilizler tarafından işgal edildi.

Bir İngiliz yarbayı, iki subay ve bir zırhlı otomobille geldikleri Urfa'da İngiliz Kumandan, ziyaret ettiği Mutasarrıf Nusret Bey'e *"Galip bir hükûmetin askeri neden karşılanmıyor ?"* diye sorduğunda ondan *"Haksız yere memleketi işgal eden bir kuvveti karşılamaya çıkmak bir Türk mutasarrıfına yakışmaz. Bir misafir gibi gelseydiniz, sizi Birecik'de karşılardım"* cevabını alıyordu.

200 kişilik bir piyade bölüğü, bir zırhlı, 6 yük ve 3 binek olmak üzere 10 otomobil ve 50 yük arabasıyla Urfa'yı işgal eden İngilizler, ertesi gün Urfa'da bulunan 1. Süvari Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Bey'den, Alay'ın Urfa'yı terketmesini istediler. Durum, üst makamlara bildirilerek ve Urfa'da bir subay komutasında bir süvari takımı bırakılarak Alay, Karaköprü'ye, daha sonra da Siverek'e çekildi.

İngilizler, yörede bulundukları süre içersinde özellikle aşiretlerle ilişki kurmaya çalıştılar. Özel bir önem verdikleri Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Bey'e, Kürt Lawrence'ı olarak adlandırılan Binbaşı Noel ve Yüzbaşı Woolley'i gönderip Kafkasya ile Mezopotamya arasında kurulabilecek bir tampon bölge için yoklamalar yaptılar. Bununla da yetinmeyerek Halep'deki İngiliz Generali Barrow, Mahmud Bey'i 30 Haziran'da Urfa'ya davet etti. Mahmud Bey, nasıl davranması geektiğini sorduğu 13. Kolordu'dan aldığı talimat çerçevesinde buluşmaya gitmedi. Suruç civarında aşiretle yapılan toplantıda ise Ketkanlı aşiret reisi Basravi, kendisiyle aşiretinin Osmanlı tebaası olmayacağını, eski dostu bulunan İngilizler kabul etmediği takdirde herhangi bir ecnebi devletin tebaası olacağını ve bunlar da kabul etmediği takdirde Arap hükumetlerine katılacağını söyledi.

* Tarih Araştırmacısı

İngilizlerin şehir merkezindeki Ermenilere duyduğu ilgi, onlara Ermeni mahallelerinde silah talimi yaptırmaya kadar gidiyordu. İngilizlerle birlikte Urfa'ya gelen Ermeni gönüllülerinin üstlendiği bu talimlerden başka Ermeniler ikide bir dükkânlarını kapatıp evlerine çekiliyor, çanlar çalıyorlar, aşayişsizlik havası yaratmaya çalışıyorlar ve İngilizlere istihbarat çalışmalarında yardımcı oluyorlardı.

Mutasarrıf Nusret Bey'in davranışı, İngilizlerin hoşlarına gitmediği için tehcir bahânesiyle görevinden azledilerek İstanbul'a gönderildi. Ancak Nusret Bey'in 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın tavsiyesiyle oluşturduğu milis kuvvetlerinin silahları henüz toplanmamıştı. Erzurum Kongresi için yapılan davete katılabileceğini mutasarrıfa tebliğ eden Müftü Hasan Efendi'ye hayranlık duyan Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey, Erzurum Kongresi'nin beyannamesini Milli aşiret reisi Mahmud Bey'den elde edince, dağılan milis kuvvetlerini bir cemiyet olarak örgütlemek düşüncesini, mutasarrıf olarak Nusret Bey'in yerine atanan Ali Rıza Bey'e açmış ve Meclis-i İdare azasından Hacı Kâmilzâde Hacı Mustafa aracılığıyla kurulan temas sonucu 4-5 Eylül 1919 gecesi Güllüzâde Hacı Osman Efendi'nin evinde toplanan eşraf ve aydınlar, Müdafaa-i Hukuk cemiyeti'nin temellerini atmışlar ve bu toplantıda bulunanlar, halk arasında Onikiler olarak adlandırılmışlardır. Kurtuluşa kadar mücâdele edileceğine Kur'ân-ı Kerim üzerine and içen ve Jandarma Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey başkanlığında toplanan 12 reis şunlardı:

1. Mecli-i İdâre eski azalarından Belediye Reisi Hacı Kâmilzâde Hacı Mustafa Efendi.

2. Barutçuzâde Hacı İmam Efendi.

3. Eşraftan Tüccâr Hacı Kâmilzâde Hacı Mustafa Reşid Efendi.

4. Mollazâde Mahmûd Efendi.

5.Polis Komiserliğinden mustafi Arabikâtibizâde Şakir Efendi.

6. Güllüzâde Osman Efendi.

7. Esnaftan Şellizâde Ali Ağa.

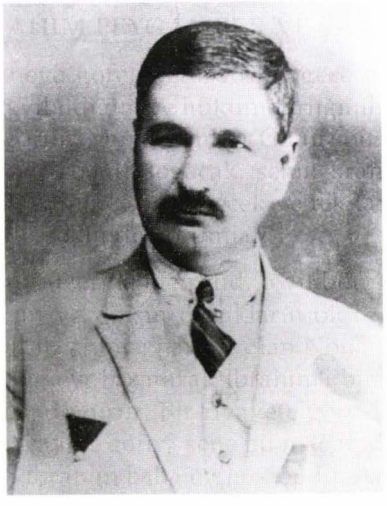
8. Tüccârdan Nebozâde Hacı İmam Efendi.

9. Eşraftan Hacı Bedirağazâde Halil Ağa.

10. Jandarma Tabur mülhakı İzmirli Adil Hulusi Efendi.

11. Takım kumandanlarından Mülazım-ı Evvel Hüseyin Pertev Efendi.

12. Jandarma Çavuşu Sofi oğlu Hacı Mustafa Çavuş.

6) Urfa Müdafai Hukuk Cemiyeti (Onikiler) Üyesi Belediye Reisi Hacıkâmilzâde Hacı Mustafa Efendi

Cemiyetin kuruluşu Sivas'ta Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'na bildirildi ve alınan cevapta örgütlenmenin genişletilmesi, 13. Kolordu Kumandanlığı Kurmay Başmanlığı ve Mardin'deki 5. Tümen Kumandanıyla temas kurulması istendi. Bunun üzerine Arabikatibizâde Şakir Efendi ve Mollazâde Mahmûd efendiler, 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey ile muhabere etmek amacıyla Siverek'e gittiler.

Ekim ayı içersinde İngilizlerce işgal edilen yerlerin Fransızlara devredileceği söylentileri yaygınlaştı. 15 Eylül 1919 tarihinde Paris'te yapılan ve Suriye İtilafnamesi olarak da bilinen Suriye ve Kilikya'da İşgal Kuvvetlerinin Değiştirilmesine İlişkin İngiliz-Fransız Anlaşması'na göre Urfa ve çevresi Fransızlara verilecekti. Fransız Generali E. Brémond'un *"Tarihimizde Fransa'nın başına konan talih kuşunu bir defa daha ürkütüp kaçırdığı elemli bir devre"* dediği Kilikya olarak adlandırılan bölgenin işgali bu şekilde kararlaştırılırken, Mustafa Kemal Fransız işgalini *"haksızlık üstüne haksızlık"* olarak nitelendiriyor ve bu bölgelerin Fransızlara işgal ettirilmemesini istiyor ve 13. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği bir telgrafla İngilizlerin Urfa'yı boşaltmasından sonra, Urfa'dan çekilen 1. Süvari Alayı ile Urfa'nın derhal işgaliyle Fransız işgalinin bu şekilde önlenmesi gerektiğini bildiriyor, ancak 13. Kolordu Kumandanı, bu hususta hükümetten onay alamıyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Urfa Müftüsü ve eşrafına çektiği telgrafta *"Göç doğru değildir. Milli örgütlenişi genişletin. Her türlü haksızlığı protesto ve icabında fiilen reddedin"* talimatını veriyordu.

Ancak fiili hiçbir hareket vuku bulmuyor ve İngilizler Ekim ayı sonunda Urfa'yı boşaltarak Fransızlara teslim ediyorlar, fakat Fransızlar gelmeden önce Urfalılara silah dağıtmayı da unutmuyorlardı. Nusret Bey'in İngilizlere karşı davranışıyla azlolunduğunu bilen Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Fransız kumandanını ayakta karşılıyor ve daha önceki uysal ve durumu idare edici davranışlarıyla sinirlendirdiği Mustafa Kemal'den başka, 13. Kolordu Kumandanlığı'nın da tepkisine neden oluyordu.

Fransız kuvvetlerinin komutanı Binbaşı Hauger ve siyasi yönetici Yüzbaşı Sajous, hükümet dairesinde bütün memurları toplayarak her memurun nerede olduğunu, harpten önce hangi yerlerde bulunduklarını ve adlarını sordular. Bütün memurların görevlerini günü gününe yapmalarını isteyerek Osmanlı Hükûmeti ile Fransız Cumhuriyeti'nin pek eski dostlar olduklarını, iki milletin de harp etmek amacında değilken istemeyerek bir harp meydana geldiğini belirttiler ve jandarmaların iyi çalışmasını, Fransız subaylarıyla iyi geçinilmesini tavsiye ettiler.

Kasım ayı içersinde Binbaşı Ali Rıza Bey, aşiretleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katmaya çalıştı. Harran'daki İmam Bakır'da Arap aşiretlerini toplayarak hepsini İmam Bakır'ın kabri ve Kur'ân üzerine yemin ettirdi. Toplantıya Geysi aşiretinin bütün kabileleri katıldığı halde, Siyala reisi Salih el-Abdullah katılmadı. Ve istenmesine rağmen yağma ettiği Kısas Köyü'nün eşyalarını getirmedi ve toplantıyı Fransızlara ihbar etti. Yüzbaşı Sajous'un durumu Carablus'a bildirmesi üzerine de Yarbay Depoir Urfa'ya gelerek Binbaşı Ali Rıza Bey'i karargâha davet etti. Binbaşı Ali Rıza Bey'in cevaplarından tatmin olmayan Fransız kumandan, Ali Rıza Bey'e tutuklu olduğunu, Adana üzerinden İstanbul'a gönderileceğini söyledi ve azledildiği-

ni mutasarrıflığa bildirdi. Ali Rıza Bey, taburun devri teslimi gerekçesiyle aldığı izinden yararlanarak Siverek'e doğru firar etti. Fransızlar, bölgeye Ali Rıza Bey'in girmesini yasakladılar. Bölgeye girmesine hoşgörülü davrananlara para ve hapis cezası verileceğini ve kendilerine teslim edene 500 lira ödül vereceklerini bir bildiriyle mutasarrıflığa tebliğ ettiler.

Ali Rıza Bey'in firarına büyük tepki duyan Fransızlar, Urfa halkına ve idareye karşı davranışlarını sertleştirdiler. İlk olarak Suruç Kaymakamı Mesut Bey ve Suruç Jandarma Kumandanlığı'na vekalet eden Onikiler'den Mülazım-ı Evvel Hüseyin Pertev Efendi'yi tutuklatarak, Adana yoluyla İstanbul'a gönderdiler. Ardından Kürt ve Arap reislerinin Fransızlarla görüşmelerini engellemeyi, *"Fransızların savunduğu özgürlük ilkelerine aykırı olduğu"* gerekçesiyle cezalandıracaklarını mutasarrıfa bildirdiler. Ertesi gün de Fransız işgalindeki bölgelere gidecek kişilere verilecek seyahat belgelerinin Fransızlarca vize edilmesi mecburiyetini getirdiler.

Milli Mücâdele yanlılarına göz açtırmamayı kafasına koyan Fransız işgal komutanlığı, Aralık ayında eşraftan dört kişinin ihbarı üzerine Binbaşı Ali Rıza Bey ile mektuplaştığı öne sürülen Siverekli Ali Efendi'yi tutuklayarak 200 Türk altını para cezasına çarptırdılar. Bucak aşireti mensubu Ali Efendi'nin tutuklanması, aşiretlerde rahatsızlık doğurduğundan Badıllı Aşireti reisi Sait Bey, Ali Efendi'nin tahliye edilmemesi halinde aşiretlerle Urfa'ya hücum edileceğini bir mektupla Fransızlara bildirdi. Sait Bey'in ikinci mektubu Ali Efendi'nin tahliyesini sağladı. Ancak Fransızlar, mülki idare üzerindeki baskılarını sürdürdüler. Memurların yaptıkları görevlere atanmalarından Urfa Belediyesi'nin bütçesine kadar her işe karışmaya devam ettiler.

Bu sıralarda Mardin'deki 5. Tümen Komutanı Yarbay Kenan Bey tarafından özel görevle Urfa'ya gönderilen Seyit Mehmed Efendi adındaki görevli, verdiği raporda, *"Urfa'da iki cemiyet, iki fikrin bulunduğunu, Mutasarrıf, Şükrü Nasih Bey (Son Osmanlı Meclis-i Meb'usan üyesi) ve arkadaşlarının bir harekât-ı ihtilaliye yapılmayarak siyasi çatışmada bulunmak, diğerlerinin ise bir kıyım yapmak fikrinde bulunduklarını"* belirtiyordu. *Bu son görüştekiler Binbaşı Ali Rıza Bey'in görüşlerini paylaşanlardı. Mutasarrıf Ali Rıza Bey kendisinin, Fransızların tutuklamaları üzerine firar eden Binbaşı Ali Rıza Bey'in "memleketin başına bir felâket getirecek mahiyette işlere kalkıştığından, fikrini iştirak eylemediğini" Kenan Bey'e bildiriyor, şu sıra ayaklanmanın doğru olmayacağı görüşünü savunuyordu. Mutasarrıf Ali Rıza Bey'in bu yumuşak tavrı, milli mücâdele yanlılarını rahatsız ediyor, sözgelimi Milli aşireti reisi Mahmûd Bey'in "Mutasarrıf Ali Rıza Bey, â'mal ve maksad-ı milliyi tecviz etmiyor, â'mal-ı milliyeyi takip edenleri tenkid ediyor"* biçiminde 13. Kolordu'ya yakınmasına neden oluyordu.

Binbaşı Ali Rıza Bey'in yerine Urfa Jandarma Komutanlığı'na atanan Yüzbaşı Ali Saip Bey, Aralık ayı sonunda Urfa'ya geldi. Emekli Binbaşı İhsan Bey, Harran Kaymakamı Şevket Bey, Baytar Müfettişi Adil Bey, Meclis-i Meb'usan azası Ali Efendi, Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi, Barutçuzâde Hacı İmam Efendi ve Bedirağazâde Halil Ağa ile görüştü ve ayaklanma düşüncesini onlara açtı. Onlardan tasvip görünce, 15 Ocak'ta bir ayaklanma planı hazırladı. Buna göre, 15 Ocak günü saat 8'de aşiret reisleri Urfa, Telebyâd ve Arappınarı'ndaki Fransız işgal kuvveti kumandanlıklarına birer ültimatom verecekler ve Fransızlara Urfa'yı boşaltmaları için 24 saat mühlet tanıyacaklardı. Fransızlar ültimatomu reddettikleri takdirde Aneze aşireti reisi Haçım Bey, şimendifer hattının Siftek ile Fırat arasını tahrip ederek telgraf hatlarını kesecek, Suruç aşiretleri Suruç ve Arappınarı'ndaki Fransız kuvetlerini püskürtecek, Dögerli, Badıllı, merkez sancağına bağlı aşiretlerle Kuva-i Milliye ve jandarma kuvvetleri de Urfa'daki Fransız kuvvetlerini çıkaracak ve Urfa ile diğer yerler arasındaki telgraf hatlarını keseceklerdi. Aşiret reislerinin Fransızlara verecekleri ültimatom metni şu şekilde hazırlanmıştı:

"Gerek Wilson ilkelerine ve gerekse Mondros Mütarekenamesi hükümlerine aykırı olarak memleketi sebepsiz işgalinizi şiddetle red ve protesto eder ve kısa bir müddet içinde bulunduğunuz yeri boşaltmadığınız takdirde zorla savaşılarak çıkartılmanız yoluna gidileceğinden, bu suretle akacak kanların sorumluluğu tamamen size ait olacaktır."

Ocak ayının 14'ünde Fransız Albay Normand'ın Urfa'ya uğraması dolayısıyle Fransız Kumandanlığı'nda verilen çay ziyafetine çağrılan Ali Saip Bey, gizlice aşiretlere gönderdiği harekat planının Fransızlarca öğrenildiğini an-

ladı ve aynı akşam bir grup arkadaşıyla Urfa'dan firar etti. Fransızlar Urfa'da kalan Mülâzım-ı Evvel Adil Hulusi Efendi'yi karargâha çağırıp sıkıştırıp sorguladılar ve Ali Saip Bey'in ne amaçla kaçtığını öğrenmeye çalıştılar. Bu arada da kaldıkları binalarda tahkimat yapmaya başladılar.

Ocak ayının 24'ünde iki Fransız askerinin kadınların bulunduğu Vezir Hamamı'na girmeleri şehirde büyük tepki yarattı. Ertesi gün Mutasarrıf Ali Rıza Bey olayı protesto etti:

"Fransız Hakimi Siyasisine;

Kanunusaninin 24 Ocak Cumartesi günü saat alaturka 9 kararlarında Sarayönü Çarşısı'nda kain Vezir Hamamı'nda çıplak olarak yıkanmakta bulunan kadınların bulundukları sırada Fransız Kıta-yı askeriyesinden iki neferin sarhoş olarak mezkur hamama duhul ettiği polis idaresinde tanzim edilen ve bir sureti leffen irsal olunan zabıtnameyle tezahur etmiştir.

Kadınlara mahsus olan bir hamama erkeklerin girebilmesi hiçbir din ve mezhebin kabul edemeyeceği ef'alden olmak cihetle kat'iyyen gayr-ı caiz olmakla beraber beyne'l-halal bir hadise-i müessifeyi mucip olabilmesi mütehammil olduğundan eşkal ve kıyafetleri mezkur zabıtnamede musarrih olan mezur Fransız neferleri hakkında icap eden muamele-i enbitaliyenin tasrihi icrasiyle beraber adem tekerrürü esbabının istikmalini ehemmiyetle temenni olunur efendim."

Mutasarrıf Ali Rıza

25 Ocak'ta Mustafa Kemal'in kolordulara genelgesi yayınlandı. Buna göre Fransızlar aleyhine Kuvayı Milliye'nin harekete geçmesinin daha fazla ertelenmesinde mahzurlar vardı. Peyderpey başlatılacak ayaklanmanın birinci dönemi Urfa'dan başlayacaktı. Üstüste gelen olaylar halkın zaten sabrını taşırmıştı. Mutasarrıf Ali Rıza Bey, 13. Kolordu'ya çektiği telgrafta "*Urfa'da kıyamın hissedilmekte olduğunu*" bildiriyordu. Nitekim Ali Saip Bey'in beyannamesini alan aşiretler Suruç'da işe başlamışlardı bile. Aneze aşireti reisi Haçım Bey ile Berazi aşireti reisi Mustafa Bey, tren hattının bazı bölümlerini tahrip etmişler ve Fransızlara 24 saat içinde çekilmeleri için ültimatom vermişlerdi. Milli aşireti reisi Mahmûd Bey, kolordudan kendilerine sahip çıkılmasını istemiş, artık protestolarla reisleri yatıştıramadığını, Fransızların bölgedeki Ermenileri silahlandırarak ve onları kendi askerleri arasına sokarak katliam yaparcasma hareketler yapmaya devam ederlerse, kıyamın yalnız Urfa'da değil, her tarafta yapılacağını bildiriyor, Fransız kumandanı ise, Urfa Mutasarrıfına gönderdiği yazıda Ermenilere asker elbisesi giydirdikleri iddialarının doğru olmadığını bildiriyordu.

7) Urfa Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip Bey

Siverek'te aşiretlerle görüşüp Siverek halkının ve Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti'nin tam desteğini alan Ali Saip Bey, 6 Şubat'ta aşiret kuvvetleriyle beraber Urfa'ya doğru hareket etti. Ertesi gün Karaköprü'de diğer aşiretlerle buluşacak olan Ali Saip Bey, "Kuvayı Milliye Kumandanı Namık" imzasıyla Fransızların 24 saat içinde Urfa'yı boşaltmaları için bir ültimatom gönderdiyse de Fransız kumandanından gelen cevapta, Urfa'nın boşaltılmasına General Gouraud'un karar verebileceği belirtildi. Toplanan kuvvetlerle 9 Şubat'ta Urfa'ya girildi. Bir tutanak yapılarak cephâne, ağalar arasında paylaşıldı. Hapishânenin boşaltılması sırasında tahliyeden habersiz nöbetçinin firar var zannıyla bir el uyarı ateşi atması, siperlerde bekleyen Fransızların şehre şiddetli bir ateş açması sonucunu doğurdu. Bundan sonraki günler, artık karşılıklı ateşle geçecekti. Artık Fransızlar, müstahkem binalarda kuşatma altındaydılar.

17 Şubat tarihinde, şehirde teşkil edilen milis bölükleri komutanlarından Yedek Subay Akif (Sözeri) kumandanlığında bir kuvvet Fransızların işgalindeki Külaflı Tepesi'ni zaptederek Fransızların çekilmelerini sağladı. 20 Şubat'ta Ermenilerle Fransızların haberleşme noktası olan Bediüzzaman Karakolu, İzollu aşiret reisi

Bozan Bey komutasına verilen kuvvetlerle zaptedildi.

Kış bütün gücüyle bastırmış, kar fırtınası başlamıştı. Ali Saip Bey, iki günde bir Fransız kumandanına şehri boşaltmaları için haber gönderiyor, ama Fransızlardan ilk günkü cevabı alıyordu. Fransızların müstahkem binalardan nasıl çıkarılacakları tartışılırken, binalara giden suyun yolu değiştiriliyor, Fransızların erzak sıkıntılarına bir de su sıkıntısı ekleniyordu. Ancak İsviçreli Dr. Fischer, Fransızların bulundukları binalardaki gizli kuyuları göstererek Fransızları susuzluktan kurtarıyordu.

28 Şubat tarihinde düşman karargâhına ikiyüz metredeki Karalök'ün Bağı'na bir hücum planlandı. Yedek Subay Ahmet Mestçi'nin de bulunduğu kuvvetler, bağa hücum ettiklerinde Fransızlar şiddetli hücuma dayanamayıp teslim olacaklarını bildirdiklerinde, muharebe dışı kalması kararlaştırılan Ermeni Yetimhânesi'nden açılan yan ateşi mücâhitleri avladı. Kemancızâde Fuat Efendi ve Ahmet Mestçi yaralandılar. Rastgeldizâde Hacı Ahmet Efendi, Teyfur, Mamıki ve Muhacir Arif şehid oldular. Ali Saip Bey, Ermeni Yetimhânesi Müdiresi Miss Holmes'e ve Dr. Fischer'e yazarak protesto ettiyse de Yetimhâne'den ateş açıldığı inkâr edildi.

Mart başlarında Mülazım Kemal kumandasında 2 top Siverek'ten Urfa'ya getirildi. Aşiret kuvvetleri ve çetelerle birlikte genel bir taarruz kararlaştırıldı. Buna göre, Fransızların işgali altındaki Kürkçüzâde Osman Efendi, Kürkçüzâde Mahmûd Nedim Efendi ve Şişko'nun evine hücum edilecekti. 4 Mart günü gelen topların desteğinde mücâdelenin en etkili taarruzu başlatıldı. Birkaç kez Fransız mevzilerine girildiği halde, kuvvetlerimiz püskürtüldü. Çon kanlı ve şiddetli geçen taarruzda Urfalılar çok kayıp verdiler. Yalnız tanınanların sayısı 82 idi. Buna köylülerden ve sahibi tarafından götürülen şehidler dahil değildi. Hastane dolmuştu. Bir Fransız subayının *"Türkler yarın da aynı şiddetle hücuma devam ederlerse dayanamayız. Geceyi dehşetli bir korku içersinde geçirdik"* dediği saldırıda, topların irca yayı kırıldığı için müstahkem binalar yeterince dövülememiş, muharebe disiplinsizliği yüzünden büyük kayıplar verilmişti. Mustafa Kemal de, Urfa ve civarındaki aşiret ve Müdafaa-yı Hukuk cemiyetlerinin kendilerine top, cephâne vs. için müracaatlarına karşılık, 13. Kolordu Kumandanlığı'yla 5. Tümen Kumandanlıklarına çektiği telgrafta *"Urfa'da yalnız birkaç binada düşman bulunmasına nazaran telaş etmeye mahal olmadığını"* belirtiyor ve *"Anlaşıldığına göre, Urfa'daki işler harpten ve askerlikten anlamayan adamlar tarafından idare olunuyor. Oradakilere baş olacak münasip bir zatın kolorduca gönderilmesinin münasib olduğu fikrindeyiz"* diyordu.

Bu arada Ali Saip Bey'e, verilen büyük kayıplardan dolayı tepkiler başlamıştı. 13. Kolordu'ya bağlı 2.Tümen kumandanı Yarbay Akif Bey, Siverek'e gelip Kolordu'ya verdiği raporda *"Aşayir ve ahaliyi kumanda, muhal denecek kadar güç birşey olduğu müsellem olduğundan Urfa Kuvayı Milliye Kumandanı'na bir hoşnutsuzluk vardır"* diyordu.

Bir taraftan kayıplar, bir taraftan Fransızlara imdat geleceği haberleri halkın moralini bozuyordu. Urfa ahalisi, 19 Mart'ta Karaköprü'den Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'na çektiği telgrafta, 13. Kolordu Komutanlığı'na muntazam kuvvetlerin gönderilmesi için yaptıkları başvuruya cevap alamadıklarını, 2 saat içinde muntazam gönderileceğine dair cevap alınamazsa, Urfa'ya dönüp Urfalılara başlarının çaresine bakmalarına mecbur olduklarını tebliğ edeceğiz; diyorlardı. Mustafa Kemal bunun üzerine, 13. Kolordu Kumandanlığı'na bir miktar muntazam kuvvetin milli kuvvetler görünümünde Urfa'ya gönderilmesini istiyor, 13. Kolordu Kumandanlığı muntazam kuvvetlerin işe karıştırılmasının Fransa'ya harp ilanı anlamına geleceği gerekçesiyle bundan kaçınıyordu.

Bu arada yakalanan bir Fransız casusunun üzerinde çıkan pusulada, Fransızların erzak bakımından son derece sıkıntılı oldukları öğreniliyordu. 30 Mart'a Şişko'nun Bağındaki ağılda (bugünkü müzenin yeri) bulunan Fransız askerlerine baskın yapmayı plalayan ve Nino Hacı Bekir'in Hanı'ndan (bugünkü Topçu Hanı) hareket eden Yedeksubaylardan Murad'ın oğlu Hacı Osman (Keskinkılıç) kumandasındaki Badıllı aşiret kuvvetleri, Fransızların uyanık bulunmaları nedeniyle şiddetli ateşle karşılaştılar ve 7 şehit, 3 yaralı verdiler. Ertesi gün, erzak elde etmek için şehre karşı hücum düzenleyen Fransızlar, çetelerin ateşiyle karşılaştı ve geri çekildi.

Nisan ayı başlarında, bekledikleri yardımdan ümitlerini kesen Fransızların erzakları bit-

miş, Urfa'yı boşaltmayı düşünür olmuşlardı. Ancak öyle bir formül bulunmalıydı ki, Urfa'yı *"Fransa'nın şerefine uygun"* bir şekilde boşaltmalıydılar. Bulunan formül de şuydu: Urfa'daki Ermeniler, Fransızlara açlığa düştükleri gerekçesiyle başvuracaklar, Fransızlar da onların hatırı için Urfa'yı boşaltacaklardı. Urfa'daki Ermeni cemaati, Fransızların bu formülüne itiraz ettiler. Eğer böyle birşey olursa Urfalılar, *"Fransızlar Ermeniler için geldiler, yine onların hatırı için Urfa'yı terkediyorlar"* diye düşüneceklerdi ve bu da Ermeniler için çok kötü olacaktı. Sajous, teklif yaptığı Ermeni cemaati liderlerinden Dr. Beşliyan'a *"Doktor, bundan böyle bu Ermeni kalbidir"* diyerek kalbini göstermesine rağmen, Ermenileri ikna edemedi. Dr. Beşliyan diyordu ki, *"Velhasıl anladık ki, Fransızlar bizi kurbanlık koyun gibi Hacı Mustafa'ya bırakıp kendileri şerefle sıvışmak peşinde. Yani kasap yağ derdinde, keçi can derdinde."*

Ermenilerin bu çözümü reddetmeleri üzerine İsviçreli Dr. Fischer, bu görevi üstlenip Ermenilerin açlığını ileri sürerek Fransızların Urfa'yı tahliye için görüşebileceklerini şartlarla beraber mutasarrıflığa bildirdi. Sonradan Ali Saip Köprüsü adı verilen Millet Köprüsü üzerinde 9 Nisan günü Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Ali Saip Bey, Belediye Reisi Hacı Mustafa, Fransız Kumandanı Hauger, Yüzbaşı Sajous ve Dr. Beşliyan buluştular. Şartlar görüşüldü, anlaşmaya varıldı. Fransızların tahliye şartları şunlardı:

1. Ermenilerin hayatlarının korunması.

2. Amerikalıların hayatlarının ve mallarının korunması.

3. Urfa'da ölen Fransızların mezarına saygı gösterilmesi.

4. Carablus'a kadar ağırlıkların taşınması için 60 deve ve 25 yük arabasının verilmesi.

5. 17 Şubat'ta esir edilen Fransız askerlerinin geri verilmesi.

6. Urfa eşrafından 10 kişinin Carablus'a kadar kendilerine eşlik etmesi.

7. Dr. Fischer hastanesinde bulunup taşınması mümkün olmayan yaralıların hayatlarının korunması.

8. Fransız kuvvetlerinin gidecekleri yere kadar güvenliklerinin korunması.

9. Savaşmaya derhal son verilmesi.

10. Düzenlenecek andlaşma hükümlerinin bir taraftan işgal kumandanı, diğer taraftan mutasarrıf, belediye reisi ve Kuvayı Milliye kumandanınca imza edilip onaylanması.

Diğer şartlar kabul edilmekle birlikte, 6. maddedeki "eşraftan 10 kişi" yerine Teğmen Ömer İzzet Efendi (Durakbaşı) komutasında 10 jandarma eri refakatçi olarak verildi.

10 Nisan'ı 11 Nisan'a bağlayan yarı gece Fransız kuvvetleri, Hastane ve Hızmalı Köprü yolunu izleyerek iki koldan Suruç yönüne doğru yola çıktı. Sabah saatlerinde silah sesleri gelmeye başladığında Fransız kuvvetlerini arkadan izleyen Teğmen Halil Münir Efendi'den Ali Saip Bey'e şu rapor geldi:

"Düşman öncüsü, bilhassa öncüde bulunan Ermenilerin yolda rastladıkları aşiretlere ve bilhassa yol üzerindeki köylülere ateş etmeleri üzerine Şebeke Boğazı'nda şiddetli bir çatışma başladı. Kumandan, Fransız kuvvetlerine savaş düzeni aldırdı. Bize karşı da ateş etmeye başladılar. Urfa yolunu koruma altında bulunduruyorum, durumumuz tehlikelidir, acele etmenizi bekliyorum." Bu sırada halk ve aşiretler akın akın olay yerine gidiyordu. Olay yerine hareket eden Ali Saip Bey, yarı yolda Ömer İzzet Efendi ile karşılaştı. Ömer İzzet Efendi'den durumu öğrenen Ali Saip, olay yerine vardığında Sajous ve subaylar öldürülmüş yerde yatıyorlardı. Muharebe sonucunda kalan 100 Fransız askeri de esir edilerek Urfa'ya getirilmişti.

Kaynakça:

Akalın, Müslüm, **Milli Mücâdele'de Urfa**, Ankara 1985.

----------, **Urfa'nın Kurtuluşuyla İlgili Belgeler**, Ankara 1997.

Ali Rıza, **Urfa Mücâhedesi**, Sinop h. 1343.

Ali Saib, **Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücâdeleleri**, Ankara h. 1340.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da**, Ankara 1959.

Fırat Kerim, **Urfa Kahramanları**, Gaziantep 1940.

Genelkurmay (ATASE), Atatürk Arşivi.

Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara 1970.

Malkoç, Nami, **1920 Yılının Kurtuluş Savaşları**, Ankara 1937.

Saral Hulki-Tosun, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, Ankara 1970.

Tansel, Selahattin, **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar**, I-4, Ankara 1977-1978.

8) 11 Nisan 1920 günü Şebeke Boğazı'ndaki çatışmalara katılan Urfalı milis kuvvetleri

KURTULUŞ ŞEHİTLERİ ANITI

Urfa Kurtuluş Mücadelesinde şehit olanların anısına Kültür Bakanlığı tarafından1987 yılında yaptırılarak Şanlıurfaya armağan edilmiştir.

2001 yılında Şanlıurfa Valisi Muzaffer Dilek tarafından yeniden projelendirilen anıtın oturduğu kaide "Urfa Taşı"ndan yeniden düzenlenerek üzerine "Urfa Kurtuluş Savaşı Şehitleri"nin isimleri yazılmıştır. Ayrıca anıtın etrafı Çevre Koruma Vakfı tarafından yeniden tanzim edilerek yeşillendirilmiştir.

11 Nisan 2001 tarihinde "Şanlıurfa'nın Düşman İşgalinden Kurtuluşunun 81. Yıdönümü"nde açılışı yapılmıştır.

9) Kurtuluş Şehitleri Anıtı Çevre Düzenlemesi

10) Kurtuluş Şehitleri Anıtı

EDESSA KRALLIĞI DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE KADAR URFA BÖLGESİ VALİ VE YÖNETİCİLERİ

Selâhaddin E. GÜLER *

Yukarı Mezopotamya'nın en eski kentlerinden biri olan Urfa, oldukça zengin bir tarih potansiyeline sahiptir. Son zamanlarda daha çok yabancı bilim adamlarının dikkatini çeken bu konu hakkında bir kütüphâne doldurabilecek kitap ve makale çalışmaları yapılmıştır.

Şehrimizin bilinmeyen ve araştırma yapılmamış tarihi yönlerinden biri de çeşitli dönemlere ait yöneticilerin isimleridir. Bu araştırmada 2133 yıllık bir süre içinde günümüze kadar şehrimizde veya bölgemizde yöneticilik yapmış vali ve yöneticilerin isimleri kronolojik olarak verilmiş ve yanlarına ise o yöneticinin saltanat veya görev süresini eklenmiştir. Bazı dönemlere ait herhangi bir yöneticiye ulaşamadık, bazılarının da görev sürelerine ulaşamadık.

I) EDESSA KRALLARI (M.Ö. 132-M.S. 244) DÖNEMİ

Edessa kralları Urfa'da oturuyordu. 201 yılındaki sel afetinden sonra bugünkü kale üzerinde bir kışlık saray yapılır ve taht oraya taşınır.

1- ARYU (M.Ö. 132-127)
2- ABDU bar MAZ'UR (127-120)
3- FRADAŞT bar GEBAR'U (120-115)
4- I.BEKRU bar FRADAŞT (115-112)
5- II.BEKRU bar BEKRU (112-94)
6- II.BEKRU ve I.MA'NU (94)
7- II.BEKRU ve I.ABGAR PEKA (94-92)
8- I.ABGAR PEKA (92-68)
9- II.ABGAR bar ABGAR (68-53)
-- Saltanat boşluğu -- (53-52)
10- II.MA'NU (52-34)
11- PAKORİ (34-29)
12- III.ABGAR (29-26)
13- IV.ABGAR SUMMAKA (26-23)
14- III.MA'NU SAFLUL (23-4)
15- V.ABGAR UKKAMA bar MA'NU (4-M.S.7)
16- IV.MA'NU bar MA'NU (7-13)
17- V.ABGAR UKKAMA bar MA'NU (13-50) -II.kez-
18- V.MA'NU bar MA'NU (50-57)
19- VI.MA'NU bar MA'NU (57-71)
20- VI.ABGAR bar MA'NU (71-91)
-- Saltanat boşluğu -- (91-109)
21- VII.ABGAR bar İZZED (109-116)
-- Saltanat boşluğu -- (116-118)
22- YALUD ve PARTHAMASPAT (118-122)
23- PARTHAMASPAT (122-123)
24- VII.MA'NU bar İZZED (123-139)
25- VIII.MA'NU bar MA'NU (139-163)
26- WAEL bar SAHRU (163-165)
27- VIII.MA'NU bar MA'NU (165-177) -II.kez-
28- VIII.BÜYÜK ABGAR bar MA'NU (177-212)
29- IX.ABGAR SEVERUS bar ABGAR (212-214)
30- IX.MA'NU bar ABGAR (214-240)
31- X.ABGAR (240-242)
32- XI.ABGAR FERHAD bar MA'NU (242-244)

II) ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİ (244-395) URFA BÖLGESİ (=Osrhoene) VALİLERİ

Bu dönemde Roma tarafından merkez Urfa olmak üzere daha geniş bir alanı kapsayan Osrhoene Eyâleti kurulur.

(151 yıl süren Roma döneminde üç vali hariç, başka bir valiye rastlanmamıştır.)

AURELIANUS bar HAFSAY (248-?) [İlk sivil vali]

AVIDIUS DASSIUS (yak. 260). Osrhoene valisi.

LICINIUS (309 ?- ?). Osrhoene valisi.

* ŞURKAV Kültür Merkezi Tarih Araştırmacısı

III) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN İLK DÖNEMİ (395-609) URFA VALİLERİ

(Bizans İmparatorluğu'nun bu ilk döneminde yaklaşık ilk 100 yıl içinde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

ANASTASIUS (?- 497).

ALEKSANDER (497-498).

DEMOSTHENES (498- ?).

EUSEBIUS. (?-?) Vali vekili.

EULOGIUS (? - ?).

LIBERIUS (525 ?).

ROMANOS (? - ?) Dük.

ANATOLUS (? - 589).

IV) SÂSÂNÎLER DÖNEMİ (609-628) URFA VALİLERİ

(Sâsânîler döneminde ilk validen sonraki 19 yıllık bir süre içinde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

KİROS (609- ?)

.....

V) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN II. DÖNEMİ (628- 639) URFA VALİLERİ

(Bizans İmparatorluğu'nun II.döneminde sadece son iki valiyi tanıyoruz.)

IOANNES KATEAS (? - 637).

General PTOLEMAIOS (637-639).

VI) DÖRT HALİFE DÖNEMİ (639-661) ELCEZİRE VALİLERİ

İYÂD b. ĞANEM (639-640).

SA'İD b. AMR el-HİZYEM el-CUMÂHİ (640-641).

'UMEYR b. SA'D el-ENSÂRİ (641-644). Elcezire-Kınnesrin ve Humus valisi.

MU'AVİYE b. EBU SÜFYAN (645-653). Şam ve Elcezire valisi.

HABİB b. MESLEME (647-?). Elcezire-Kınnesrin ve Humus valisi [Muaviye'ye bağlı]

CERİR b. ABDULLAH. (653-657).

MALİK b. EŞTER. (657-659).

ŞEBİB b. AMR (659-661). Elcezire ve Diyar-ı Bekr valisi.

VII) EMEVÎLER DÖNEMİ (661-750) ELCEZİRE VALİLERİ

(Emeviler, Kınnesrin [Kuzey Şam] ve Elcezire'yi birleştirerek bir eyâlet haline getirmişlerdir)

HABİB b. MESLEME (661-664). Elcezîre ve Kınnesrin valisi.

ABDURRAHMAN b. OSMAN (664-680). Elcezîre ve Kınnesrin valisi.

HATİM b. NU'MAN el-BAHİLİ (686-691). Urfa, Harran ve Samsat valisi.

İBRAHİM b. MALİK el-EŞTER (691-691). Elcezire valisi.

MUHAMMED b. MERVÂN (692-709). Elcezîre ve Kınnesrin valisi.

MESLEME b. ABDÜLMELİK (709-718). Elcezîre ve Kınnesrin valisi.

(Mesleme, eyâletin merkezini Kınnesrin'den Harran'a taşımıştır).

ÖMER b. HUBEYRET-ül FEZARİ (718-720). Elcezîre ve Kınnesrin valisi.

HİŞAM b. ABDÜLMELİK (720-724). Elcezîre ve Kınnesrin valisi.

SÜLEYMAN b. HİŞAM (724-743). Elcezîre ve Kınnesrin valisi.

ABDA b. RİYAH el-GASSANİ (743-744). Elcezîre ve Kınnesrin valisi.

II.MERVAN b. MUHAMMED (744-750). Emevi Halifesi.

VIII) ABBÂSİLER DÖNEMİ (750-?) ELCEZİRE VALİLERİ

MUSA b. KÂ'B (750-751). Elcezîre valisi.

MUKATİL b. HÂKEM el-'AKKİ (751-754). (Halife Ebu Ca'fer'in vekili).

HUMEYD b. KÂHTABE b. ŞEBİB et-TAİ (755-760). Elcezire- Suğur ve Avasım valisi.

ABBAS b. MUHAMMED (760-772). Elcezire-Suğur ve Avasım valisi.

MUSA b. KA'B b. SÜFYAN el- HAS'AMİ (772-775). Elcezire- Suğur ve Avasım valisi.

FADL b. SALİH (775-777). Elcezire- Suğur ve Avasım valisi.

ABDÜSSAMED b. ALİ (777-780). Elcezire-Suğur ve Avasım valisi.

ZUFAR b. ASİM el-HİLALİ (780-780). Elcezire- Suğur ve Avasım valisi.

ABDULLAH b. SALİH b. ALİ (780- ?). Elcezire- Suğur ve Avasım valisi.

EBU HUREYRE b. MUHAMMED (788'de görevde). Elcezire- Suğur ve Avasım valisi.

HÛZEYME b. HAZIM el-TEMİMİ (?-802). Elcezire ve Şam valisi.

KASIM b. HARUN er-REŞİD (802-810).

HUZEYME b. HAZIM el-TEMİMİ (810-812).-II.kez- Elcezire ve Şam valisi.

ABDÜLMELİK b. SALİH (812-814).

TAHİR b. el-HÜSEYİN (814-818). Elcezire ve Şam valisi.

ABD b. el-'ALA (818-820). Elcezire ve Şam valisi.

ABDULLAH b. TAHİR (820-821). Elcezire ve Şam valisi.

YAHYA b MU'ÂZ (821-821). Elcezire ve Şam valisi.

ABDULLAH b. TAHİR (821-824). -II. kez- Elcezire ve Şam valisi.

MUHAMMED b. TAHİR (824-825). [Abdullah b. Tahir'in vekili]

YEKDAN (825-828). Urfa yöneticisi [Muhammed b. Tahir'in vekili]

ABBAS b. el-ME'MUN (828-838). Elcezire- Suğur ve Avasım valisi.

EŞNAS (838-846). Elcezire ve Şam valisi.

AHMED b. SA'İD b. SELM (846-849). Elcezire ve Şam valisi.

BÜYÜK BOĞA (849-862). [el-Muntasır'ın vekili]

VASIF (862-?). Elcezire ve Şam valisi.

AHMED el-MÜVELLED (?-?). Elcezire ve Şam valisi.

İSHAK b.KÜNDACIK (? -891). Elcezire ve Şam valisi.

MUHAMMED b. İSHAK (891-?). Elcezire ve Şam valisi.

TERK b. el-ABBAS (894'de görevde). Diyar-ı Mudar ve Elcezire valisi.

MUKTEFİ b. el-MÛ'TEZİD (899-902) Avasım ve Elcezire valisi.

ALİ b. MANSUR (?-?). Elcezire valisi.

ALİ b. ABİ-İ SALASİL (?-?). Elcezire valisi.

HAFİF ER-TİGİN (?-?). Elcezire valisi.

EBÜ'L HEYCA ABDULLAH b. HAMDAN (905-916). Elcezire valisi.

İBRAHİM b. HAMDAN (919-920). Elcezire valisi.

DAVUD b. HAMDAN (920-?). Elcezire valisi.

MUHAMMED b. RAİK (939-941). Diyar-ı Mudar, Harran ve Elcezire valisi.

EBÜ'L HASAN AHMED b. ALİ b. MUKATİL (941-942).

EBÜ'L HASAN ALİ b. TAYYAB (942-943). Diyar-ı Mudar, Harran ve Elcezire valisi.

EBU BEKR MUHAMMED b. ALİ b. MUKATİL (943'de görevde).

SEYFÜDDEVLE EBÜ'L HASAN (?-?).

(943-990 yılları arasında herhangi bir bölge valisine rastlanmamıştır)

IX) NÛMEYROĞULLARI DÖNEMİ (990-1026) URFA YÖNETİCİLERİ

Nûmeyriler, merkez Harran olmak üzere 990-1086 yılları arasında, 96 yıl süren emirlik kurmuş ve soyları günümüze kadar gelen bir Arap ailesidir. Urfa, Suruç ve Rakka'ya hakim idiler.

UTAYR (? - ?).

AHMED b. MUHAMMED (?-1026). Utayr'ın Naibi

X) MERVÂNİLER DÖNEMİ (1026-1031) URFA YÖNETİCİLERİ

EMİR ZENGİ (1026-?). [Mervâni Emiri Nasrüddevle Ahmed b. Mervan'ın nâibi]

EMİR ZENGİ ve UTAYR (? - ?)

EMİR ZENGİ (?-Şubat 1027). [III.kez]

İBN UTAYR ve İBN ŞİBLÜDDEVLE (1027- ?).

SELMAN (? -1031).

XI) BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN III. DÖNEMİ (1031-1078) URFA VALİLERİ

GEORGIOS MANIAKES (1031-1035).Urfa hâkimi.

ABU K'AP (1035- ?).

TAVADANOS (? - 1063). Urfa dükü.

VASİL (? - ?). [Bulgar kralı Alusian'ın oğlu]

PAUL (? -1071). Urfa Katepanosu

(Urfa Katepanosu Paul'den sonra son vali Tavadanos'a kadar gelen valilere rastlanmamıştır.)

LEON (? - 1078). [Tavadanos'un oğlu]

XII) ERMENİ PHILARETOS BRACHAMIOS DÖNEMİ (1078-1087) URFA VALİLERİ

PHILARETHOS BRACHAMIOS (1078-?). Urfa hâkimi.

VASİL (? -1083). [Philaretos'a bağlı]

SİMBAT (1083).

PARAKAMANOS [Philaretos'un vekili]

BARŞAVMA (? -1087). Urfa yöneticisi.

XIII) BÜYÜK SELÇUKLULAR DÖNEMİ (1087-1094) URFA VALİLERİ

EMİR BOZAN (1087-1094). Urfa ve Harran valisi.

SÂLÂR HULUKH [Emir Bozan'ın vekili]

XIV) SURİYE VE FİLİSTİN SELÇUKLULARI DÖNEMİ (1094-1095) URFA VALİLERİ

ERMENİ THOROS. [Suriye-Filistin Selçuklu Meliki Tutuş'a bağlı]

XV) ERMENİ THOROS DÖNEMİ (1095-1098)

ERMENİ THOROS (1095 - 9 Mart 1098 Salı). Urfa hâkimi.

KUTALMIŞOĞLU ALP İLEK (33 gün). [Thoros'un ortağı]

XVI) HAÇLI KONTLUĞU DÖNEMİ (1098-1144) URFA KONTLARI

I.BAUDOUIN de BOULOGNE (1098-1100). I. Urfa kontu.

II.BAUDOUIN du BOURG (1100-1118). II.Urfa kontu.

TANKRED (1104-1105). Kont vekili.

RICHARD de SALERNE (1105-1108). Kont vek.

GALERAN du PUISET (1118-1119). [Birecik hâkimi]. Kont vekili

I.JOSCELIN de COURTENAY (1119-1131). III.Urfa kontu.

II.JOSCELIN de COURTENAY (1131-1144). IV.Urfa kontu.

III.JOSCELIN de COURTENAY. (ismen kont)

XVII) MUSUL ATABEYLİĞİ (ZENGİLER) DÖNEMİ (1144-1182) URFA VALİLERİ

ZEYNEDDİN ALİ KÜÇÜK (1144-1145). Urfa valisi.

AYNÜDDEVLE (? - ?). Urfa valisi.

(Bu validen sonra, son valiye kadar gelenlere rastlanmamıştır)

EMİR FAHREDDİN ez-ZA'FERÂNİ (?-1182). Urfa valisi.

XVIII) EYYÛBİLER DÖNEMİ (1182-1239) URFA VALİLERİ

MUZAFFERÜDDİN GÖKBÖRÜ (1182-1190). Harran ve Urfa valisi.

TAKIYYÜDDİN EBİ SA'İD ÖMER (1190-1191). Hama, Urfa ve Harran meliki.

NASIRÜDDİN MUHAMMED (1191-1192). Hama, Urfa ve Harran meliki.

el-MELİK-ül ADİL (1192- ?). Hama, Urfa ve Harran meliki.

.....

el-MELİK-ül ADİL (1193-1205). Elcezire valisi. -II.kez-

el-MELİK-ül FAİZ. [el-Melik-ül Adil'in oğlu ve vekili]

el-MELİK-ül KAMİL (? - ?) Elcezire valisi.

el-MELİK ŞEHÂBEDDİN GAZİ (1218-1222).Urfa valisi.

el-MELİK-ül EŞREF (1222-1228). Elcezire hâkimi.

el-MELİK-ül KÂMİL (1229-1235). -II.kez-Elcezire valisi

el-MELİK-üs SALİH NECMEDDİN EYYÛB (1237-1239). Harran ve Elcezire hâkimi.

XIX) MARDİN ARTUKLULARI DÖNEMİ (1239-1242)

(3 Yıllık dönemde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

XX) MEYYÂFÂRIKÎN (SİLVAN) EYYÛBİLERİ (1242-1260) DÖNEMİ URFA VALİLERİ

(3 Yıllık bu dönemde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

XXI) İLHANLILAR DÖNEMİ (1260-1272) DİYÂR-I BEKR ve DİYÂR-I RABİ'A EYÂLETİ VALİLERİ

(Bu dönemde Urfa bölgesi, adı geçen eyâlete bağlı idi. 1284 yılına kadar eyâletin başkenti Musul'dur. Daha sonra bugünkü Diyarbakır olacaktır.)

EMİR TUDAN (1260- ?).

DURYAL NOYAN (1265-?).

MES'UD b. YAKUB ALEMÜDDİN (1268-1280)

XXII) MEMLÛKLER'İN I. DÖNEMİ (1272-1394). URFA VALİLERİ

(122 Yıllık bu dönemde sadece bir valiye rastlanmıştır.)

EMİR MENCEK b. ABDULLAH (13... - ?).

XXIII) TİMUR DEVLETİ DÖNEMİ (1394-1399)

(5 Yıllık bu dönemde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

XXIV) DÖĞER AŞİRETİ DÖNEMİ (1399-1404) URFA YÖNETİCİLERİ

DİMAŞK HOCA (1399-1404).Döğer Emiri, Urfa ve civarı hâkimi.

GÖKÇE MUSA (1404).

XXV) AKKOYUNLU-KARAKOYUNLU VE MEMLÛKLER'İN II. DÖNEMİ (1404-1505) URFA VALİLERİ

Akkoyunlular

YAĞMUR BEY (1404- ?). Urfa valisi.

NUR ALİ BEY (? - ?). " "

Karakoyunlular

HABİL (? - 1429). Urfa valisi.

Memlûkler

el-MELİK-ül EŞREF SEYFEDDİN İNAL (1429-1431). Urfa naibi.

Akkoyunlular

CİHANGİR MİRZA BEY (1438-1444). Urfa valisi.

HAMZA BEY (? - 1444). "

HACI ÜVEYS BEY (1451- ?). "

CİHANGİR MİRZA BEY (1453-1469). "-II.kez-

EMİR MUSA TÜRKMEN (1466 - ?] "

HACI ÜVEYS BEY (?-1475). -II.kez- "

(Bu validen sonra, son valiye kadar gelenlere rastlanmamıştır.)

YAKUP BEY (? - 1505). Urfa valisi.

XXVI) DÛLKADIROĞULLARI DÖNEMİ (1505-?) (1509-?) [iki kez] URFA VALİLERİ

(Bu dönemde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

XXVII) SÂFEVİLER DÖNEMİ (1514- ?) URFA VALİLERİ

ECE SULTAN KAÇAR (1514- ?). Urfa valisi.

DURMUŞ BEY (1515). Urfa valisi.

XXVIII) MEMLÛKLER'İN III.DÖNEMİ (? - 1517) URFA VALİLERİ

(Bu dönemde herhangi bir valiye rastlanmamıştır.)

XXIX) OSMANLI İMPARATORLUĞU (1517-1922) DÖNEMİ URFA SANCAK BEYİ, KAYMAKAM, MUTASARRIF VE VALİLERİ

(Urfa, 1517 yılında Osmanlılar'ın eline geçmiş ve Diyâr-ı Bekir Eyâleti'ne bağlı Sancak yapılmıştır. Bu tarihten sonra gelmiş olan bazı yöneticilerin adlarını şimdilik bilmiyoruz.)

NİʻMETULLAH RÛZ BEG (?-1520). Sancak Beyi.

MUHAMMED SALİH PAŞA (1523'de görevde). Sancak Beyi.

HALHALLI BEHRAM PAŞA (? - 1564). Sancak Beyi.

SULTAN AHMED BEG (158.. - ?). Sancak Beyi.

SADEDDİN SÜBHANVERDİ BEG (1585'de görevde). Sancak Beyi.

ALİ BEY ibni LÜTFİ (? - 1594). Sancak Beyi.

(1594 Yılında Rakka Eyâleti kuruldu ve Urfa buranın merkezi olur)

KANSU PAŞA (163.. - ?). Rakka-Urfa Valisi.

ALİ PAŞA (1684-?). " " "

SÜLEYMAN PAŞA (1688'de görevde)

KADIOĞLU HÜSEYİN PAŞA (?-1696).

AHMET PAŞA (1696-1699) Rakka-Urfa Valisi.

MUSTAFA PAŞA (1699-1701)Rakka-Urfa Valisi

VEZİR HÜSEYİN PAŞA (1701-1723) " "

VEZİR OSMAN PAŞA (1723-1728) " "

RIZVÂN AHMED PAŞA (1728 -1745) " "

PİR MUSTAFA PAŞA (1745-1751) " "

RAGIP PAŞA (1751-1758) " "

MİRAHOR HÜSEYİN PAŞA (1758-1762) "

SADETTİN PAŞA (1762-1762) " "

HASAN PAŞA (1763-?) " "

VEZİR HÜSEYİN PAŞA (? - 1767) " "

VEZİR MEHMET PAŞA (1767-1768) " "

ÇELİKPAŞAZÂDE ALİ PAŞA (1768-1769) "

VEZİR MEHMET PAŞA (1769-1784) [II.Kez]

VEZİR ABDULLAH PAŞA (1784-85) Rakka ve Urfa Valisi

DAMAT ABDİ PAŞA (1785-1786) " "

VEZİR HALİL PAŞA (1786-1786) " "

FİRUZ PAŞA (1786-1808) " "

ŞERİF PAŞA (?- 1839) " "

Müşir MUHAMMED MİRİ PAŞA (1839-?)

SÜLEYMAN ŞEFİK PAŞA (183..-?) " "

(Urfa, yönetim olarak 1839 yılında isyân eden Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın etkisine girmiş ve bu durum 5 yıl kadar sürmüştür.)

BAHRİ PAŞA (184..-?). Rakka-Urfa Mutasarrıfı.

OSMAN NURİ PAŞA (1848-1849). " "

HÜSEYİN PAŞA (1849-1850). Kaymakam.

HASAN PAŞA (1851-1853). "

BİCAN PAŞA (1854-1855).Rakka-Urfa valisi.

YUSUF PAŞA (1856). " " "

RIZVÂN PAŞA (1857-1858). " " "

TAKİYEDDİN PAŞA (1859-1860). Mutasarrıf.

ALİ PAŞA (1861). Kaymakam.

RAGIP PAŞA (1862). "

TAYYİP PAŞA (1863). "

TEVFİK PAŞA (1864-1865). "

(1865 Yılında Urfa, bir sancak olarak Halep'e bağlanır.)

HASAN PAŞA (1866). Kaymakam.

ZİYA PAŞA (1867-1868). Mutasarrıf.

SALİH EFENDİ (1869). "

MEHMED ŞİBLİ PAŞA (1870). "

DERVİŞ ALİ PAŞA (1871'de görevde) "

ALİ KEMAL PAŞA (1871-1872). "

TEVFİK BEY (1873-1874). "

ASIM PAŞA (1875-1877). "

SÜLEYMAN RÜŞDÜ BEY (1878-1880). "

RASİM PAŞA (1880). "

MUHAMMED ŞEFİK PAŞA (1880-1881)."

RUMİ EFENDİ (1881-1882). "

CELAL BEY (1883-1884). "

TURHAN BEY (1885-1886). "

CAVİD PAŞA (1887). "

MEHMED TEVFİK PAŞA (1888). "

MEHMED TEVFİK SAMİ PAŞA (1889). "

HASAN RIZA EFENDİ (1890). "

RAUF BEY (1891). "

TAHİR BEY (1892). "

YAHYA NÜZHET BEY (1893). "

HASAN EFENDİ (1894). "

HASAN RIZA PAŞA (1895). "

YAHYA DEDE PAŞA (1896-1897). "

MUHARREM EFENDİ (1898). "

HÜSEYİN EFENDİ (1899). "

MEHMED EMİN BEG (1900-1901). "

HASAN REFET BEY (1902-1904). Mutasarrı

ETHEM SABRİ EFENDİ (1906). "

NEŞET BEY (1907). "

İLYAS SAMİ BEY (1908). "

MUHARREM MÜMTAZ BEY (1909). "

ABDÜLKERİM BEY (1910). "

ABDÜLKERİM BEY-İSMAİL FEVZİ PAŞA (1911). Mutasarrıf

İSMAİL FEVZİ PAŞA (1912). Mutasarrıf

(Urfa, 1912 yılında Halep'ten ayrılıp Bağımsız Sancak haline getirilir)

İSMAİL FEVZİ PAŞA-ESAT RAUF BEY (1913). Mutasarrıf.

MUHARREM MÜMTAZ BEY-HAYDAR BEY (1914). Mutasarrıf.

FEVZİ BEY (1915). Mutasarrıf.

FETHİ BEY-ALİ HAYDAR BEY (1916). Mutasarrıf.

ALİ HAYDAR BEY-İSMAİL İZZET BEY-NUSRET BEY (1917). (Üçü birlikte). Mutasarrıf.

NUSRET BEY (1918). Mutasarrıf.

NUSRET BEY-ALİ RIZA BEY (1919). Mutasarrıf

ALİ RIZA BEY-MÜNİR HÜSREV BEY (1920). Mutasarrıf

MÜNİR HÜSREV BEY-AHMET TEVFİK BEY (1921). Mutasarrıf.

KADRİ BEY (1922). Mutasarrıf.

KADRİ BEY -İSMAİL İZZET BEY (1923). Son Mutasarrıf -İlk vali.

XXX) TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ (1923-.....) URFA VALİLERİ.

FUAT BEY	(30.03.1924-21.10.1928)
(Urfa Sancağı, 20 Nisan 1924'de Vilâyet olur)	
İBRAHİM ETHEM BEY	(21.10.1928-20.09.1931)
KADRİ PAŞA	(20.09.1931-20.06.1932)
FEYYAZ BOSUT	(20.06.1932-05.01.1933) vek.
NİZÂMETTİN ATAKAN	(05.01.1933-20.06.1935)
NECATİ BEY	(20.06.1935-30.05.1936)
ATIF ULUSOĞLU	(30.05.1936-11.06.1937)
KÂZIM DEMİRER	(11.06.1937-10.11.1941)
EKREM YALÇINKAYA	(10.11.1941-21.09.1942) vek.
HASİP KAYHAN	(21.09.1942-03.06.1944)
FEYYAZ BOSUT [II.kez]	(26.07.1944-30.06.1945) vek.
HALİS ERGÜN	(30.06.1945-09.11.1946) vek.
KÂMURAN CUHRUK	(25.11.1946-19.06.1948)
ALİ RIZA ÜNAL	(03.07.1948-12.12.1949)
HALİS BİLALOĞLU	(14.01.1950-25.06.1950) vek.
İSMAİL HAKKI BAYKAL	(19.07.1950-28.07.1951)
FEVZİ TUGAY	(30.07.1951-07.02.1952)
RIFAT BİNGÖL	(11.02.1952-07.12.1953)
NEDİM EVLİYÂGİL	(07.12.1953-05.02.1955)
FAHRETTİN GÖMÜLÜ	(26.06.1955-01.09.1956)
CELAL İZGİ	(30.09.1956-24.12.1957)
KADRİ EROĞAN	(31.12.1957-04.07.1959)
ŞERÂFETTİN ATAK	(20.07.1959-08.06.1960)
NECDET YALÇIN	(13.06.1960-06.02.1961)
ALÂEDDİN KIRAL	(06.02.1961-17.10.1962)
NURETTİN HAZAR	(22.10.1962-01.08.1965)
M.DOĞAN ULUERGÜVEN	(01.08.1965-22.01.1966)
KEMÂLETTİN GAZEZOĞLU	(02.02.1966-16.10.1968)
NAZIM KEMAL DİNİZ	(31.10.1968-20.08.1971)
FİKRET TURGUT SAYIN	(22.06.1972-23.07.1975)
GALİP DEMİREL	(07.08.1975-25.06.1976)
RAFET ÜÇELLİ	(29.07.1976-15.02.1978)
MUSA ERAN	(17.02.1978-18.11.1978)
EROL TUNCER	(23.11.1978-02.12.1979)
NURETTİN TURAN	(03.12.1979-25.05.1980)
AKIN GÖNEN	(22.06.1980-17.10.1980)
ZİYA ÇOKER	(27.10.1980-16.05.1981)
M.ERDOĞAN CEBECİ	(25.06.1981-31.05.1985)
ALPASLAN KARACAN	(31.05.1985-07.04.1990)
T.ZİYÂEDDİN AKBULUT	(07.05.1990-17.04.1996)
ŞAHABETTİN HARPUT	(21.04.1996-07.08.2000)
MUZAFFER DİLEK	(11.08.2000- .....)

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet Refik.1930. **Anadolu Türk Aşiretleri** , İstanbul.

Ahmet Vasıf Efendi.1978. **Mehâsin-ül Âsar ve Hakâik-ül Ahbar**, Yay.: Müçteba İlgürel, İstanbul.

Akalın, M. 1997. "Urfa Kaymakamları, Mutasarrıfları ve Valileri", **Her Yönüyle Şanlıurfa '97 İl Yıllığı**, Ş. Urfa: 43-44.

Akşit, O.1985. **Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö.27-M.S.395)** İst. Ün. Ed.Fak.Yay. 2051, İstanbul.

Aktepe M. 1976. **Şem'danizâde Fındıklı Süleyman Efendi Tarihi, Mür'it-i Tevârih,** İstanbul, cilt I.

Alptekin, C., "Begteginliler" maddesi, **TDVİA** , V: 342- 343.

Çeşmizâde Mustafa Reşid. 1959. **Çeşmizâde Tarihi**, Haz. Dr.Bekir Kütük, İstanbul.

Demirkent, I. 1974. **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)**, TTKYay. Ankara.

----------. 1990. **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)**, I, TTKYay. Ankara,

----------. 1994. **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1146) II**, TTKYay. Ankara,

Duval, R.1891. "Histoire politique, religieuse et littéraire d'Édesse, jusquà la première Croisade", **JA**, VIII. Serie, tome XVIII: 87-134.

von Gutschmidt, A.1887. "Untersuchungen iiber die Geschichte des Königreichs Osroëne" **(Mém.de l'Academie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg)**, VIIe serie, tome XXXIV, No. 1: 1-49.

Honigmann, E.1970. **Bizans Devletinin Doğu Sınırı,** terc. F.Işıltan, İst. Ün. Ed. Fak. Yay. İstanbul.

Işıltan, F.1960. **Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan Milâdi 825'e Kadar)**, İst.Ün.Ed.Fak.Yay. İstanbul.

İbn-ül Esir. 1987a. **El-Kâmil fit-Tarih Tercümesi,** terc. A.Özaydın, İstanbul, cilt 9.

----------.1987b. **El-Kâmil fit-Târih Tercümesi,** terc. A.Özaydın, İstanbul, cilt 10

----------.1987c. **El-Kâmil fit-Târih Tercümesi,**terc. A.Özaydın, İstanbul, cilt 11.

----------.1987d. **El-Kâmil fit-Tarih Tercümesi,**terc. A.Ağırakça-A.Özaydın, İstanbul, cilt 12.

Karakaş, M.1995. **Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim**, Kültür Bak.Yay. Ankara.

----------. 2001. **Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler**, Ankara.

Kopraman, Y.K.,"Baybârs I" maddesi, **TDVİA**, V: 222.

----------.1989. **Mısır Memlûkleri Tarihi (Sultan Şeyh el-Mahmûdi 1412-1421 Devri)**, Kültür Bak.Yay. Ankara.

Mar Yeşua.1958. **Vakâyinâme, 494- 507 Yıllarına Ait Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu Vak'âları. Bizans-Sasânî Savaşları.** Süryâniceden İngilizceye terc. W. Wright, Türkçeye terc. M.Yanmaz, İstanbul.

Merçil, E.1990. "Selçuklular'ın Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", **Belleten Dergisi** , 203: 461-474.

Nizâmüddin Şâmi.1987. **Zafernâme,** terc. N. Lugal, TTK Yay. 2. baskı, Ankara.

Özfırat, A.1994. **Eskiçağda Harran,** Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul.

Öztuna, Y.1977. **Büyük Türkiye Tarihi** , İstanbul, cilt 4.

----------.1996.**İslâm Devletleri, Devletler ve Hanedânlar,** genişletilmiş 2. baskı, Ankara, cilt 1,

Segal, J.B.1970. **Edessa 'The Blessed City'** , Oxford.

Sevim, A.1989. **Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi,** TTK Yay. Ankara.

----------.1990.**Ünlü Selçuklu Komutanları,**TTKYay. Ankara.

Spuler, B.1987. **İran Moğolları: İlhânlılar Devri, 1220 -1350,** terc. C.Köprülü, TTKYay. 2.baskı, Ankara.

Sümer, F., "Döğer" maddesi, **TDVİA** , IX: 515.

----------. 1976. **Sâfevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri),** Selçuklu Tarih ve Medeniyetleri Enst. Yay. Ankara 1976.

----——.1984. **Kara Koyunlular,** TTKYay. 2.baskı, Ankara, cilt 1.

Şeşen, R.1993. **Harran Tarihi,** Diyanet Vakfı Yay.89, Ankara.

Tekindağ, M.C.Ş., "Melik-üs Sâlih" maddesi, **İA**, VII: 674.

Turan, O. 1971. **Selçuklular Zamanında Türkiye. Siyâsi Tarih. Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071- 1318),** İstanbul.

YENİ BABİL (KELDÂNÎ) KRALI NABUNÂ'İD (M.Ö. 556-538) VE HARRAN YAZITI

*Eyyüp BUCAK**

Selâhaddin E. GÜLER **

Harranlı bir rahip ve Ay Tanrısı Sin'e tapınan Adda-Guppi adlı bir rahibenin oğlu olan Nabunâ'id, rahipler topluluğu tarafından tahta çıkarılmıştır. Bu kral üç yıl sonra M.Ö. 553 yılında, Medler'in elinde bulunan Harran'ı ele geçirmiştir. (1)

Krallığı döneminde daha çok tarihi ve dini yapıların tamir ve inşâsıyla uğraşan Nabunâ'id, Harran kentini de yeniden imâr ettirmiştir. (2) Nabunâ'id, kendini bu uğraşlarla meşgul ederken, bu sıralarda İran'da iktidâr Akamanış Hanedânı'nın eline geçmiş ve kralları II.Keyhüsrev (saltanatı M.Ö. 580-545), bütün Önasya'yı ele geçirme siyâsetini şiddetle uygulamaya başlamıştı.

Düşleriyle yaşayan garip mizaçlı Nabunâ'id, bu tehlikeyi göz ardı ederek bir ara devlet işlerini oğlu General Baltazar'a bırakmış ve Arabistan çöllerinde atıl bir hayat yaşamaya başlamıştı. Halk da, iyi bir yönetici olmayan Nabunâ'id'den usanmış ve İranlılara karşı bir sempati duymaya başlamıştı.

II.Keyhüsrev ve orduları Lidya kralını yendikten sonra Babil üzerine yürüdü ve Babil kenti, bir aydan kısa süren bir savaş sonucunda İran ordularına teslim oldu. Yapılan kanlı saldırıda eğlenmekte olan General Baltazar öldürülmüş, Nabunâ'id ise kaçmak istemiş, ancak yakalanarak Akamanış kralının huzuruna getirilmiştir. Esir ihtiyar kral, İran'da Garmani valiliğine tayin edilmiş ve ölünceye kadar orada kalmıştır. (3)

Nabunâ'id'in Harran yazıtı ile diğer iki stel, 1956 yılı Ağustos-Eylül aylarında, Harran'da kazı yapan Dr. D.S.Rice tarafından bulunmuştur. Tercümesini yaptığımız bazalt stel, Ulu Camiî doğu girişinin merdivenleri üzerinde bulunmuş ve aynı yıl diğer iki Babilce yazılı stelle birlikte C.J.Gadd tarafından İngilizce yayınlanmıştır.(4)

Aradan geçen 37 yıl sonra bu yazıt yeniden ele alınmış ve Çekoslovakya/Prag'daki Çek Bilimler Akademisi-Oriental Enstitüsü uzmanlarından Prof. Jiri Prosecky tarafından en son geçerli tercüme teknikleri kullanılarak bir kez daha Babilceden İngilizceye tercüme edilip yayınlanmıştır. (5)

Yeni Babil (Keldânî) Kralı Nabunâ'id'in (saltanatı M.Ö. 556-538) dönemine kadar, Sin'in tanrılığına dair yazıya geçirilmiş dini geleneklerin esaslarının birleştirildiği herhangi bir "doktrin" yoktu. Böyle bir doktrinin başı, Nabunâ'id'in tahta geçmesinden kısa bir süre sonra görmüş olduğu mûcizevî bir rüya idi. Bu rüyada Ay Tanrısı Sin (Sümerce'de Nannar) Nabunâ'id'e Harran'daki Ehulhul Tapınağı'nı inşâ etmesi halinde pekçok ulusun üzerine hâkimiyetini vadetmişti.

Bununla birlikte Nabunâ'id'in, M.Ö. yaklaşık 552-542 yılları arasında 10 yıl süren kıtlık, musibet ve huzursuzluk süresince, Babil şehrini terketmesine ve çoğunluğu Arabistan çöllerinin vahalarındaki krallığının güney kısmında gezgin bir hayat sürmesine sebep olmuş ve Ehulhul Tapınağı'nın inşası gerçekleşememişti. Bu 10 yıllık perişanlıktan sonra bol ürünlü, bereketli, sosyal ilişkiler hiyerarşisinin yenilendiği ve imparatorluğun dış güvenliğinin sağlandığı bir on yıl gelmiştir. Başka bir mûcizevî rüya ile ihtar edilen Nabunâ'id, şimdi de, imparatorluğunun bütün halkına, Harran'daki Ehulhul Tapınağı'nın inşâsına katkıda bulunarak yükselmesine, döşenmesine, kutsal heykelleri uygun zamanda tamamlayarak yerleştirmeleri için talimat vermişti.

Yukarıda kısaca özetlemiş olduğumuz bu yazıt, muhtemelen M.Ö. 542 yılında, kıtlık ve kuraklığın sonunda yazılmıştı. Zamanımızdan 2542 yıl öncesine ait politeist (çoktanrılı) inancı deşifre eden ve çok kıymetli olan bu belge, ayrıca bir inanç zenginliğini göstermesi bakımından da ilgi çekicidir.

* Şanlıurfa Müze Müdürü
** ŞURKAV Kültür Merkezi Tarih Araştırmacısı

Bugün Şanlıurfa Müzesi salonunda sergilenen siyah bazalt stelin boyu 198 cm, genişliği de 97 cm.dir. Kabartma figürün bulunduğu alınlık tablasının genişliği 92.5 cm, yüksekliği ise 68 cm.dir. (6) Alınlık tablasında sağdaki figür Nabuna'id olup, elinde saltanat asasını tutmaktadır. Önündeki sıralanmış yuvarlaklarda, sırayla ay, güneş ve yıldız figürleri işlenmiştir. Kral Nabuna'id'in yazıtı ise aşağıda 3 sütun halinde Babilce çivi yazısı harfleriyle yazılmıştır. I. sütun 48 satır, II. sütun 42 satır ve III. sütunun 50 satır olmasına rağmen kırıklardan dolayı ancak ilk 41 satırı okunabilmiştir. (7)

11) Kral Nabunâ'id Yazıtı

Bu tercümeyi dilimize kazandırma çalışmasında oldukça emek ve zaman harcanmış; tercüme esnasında o dönemin orijinal dili ve havası verilmeye özen gösterilmiştir. İngilizce tercümenin satır satır yapılmasına karşılık, cümlelerdeki ifadeyi bir bütün olarak vermek için, sütunlar cümleler halinde tercüme edilmiştir.

Metin içinde verilen coğrafik yer adlarının günümüzdeki karşılıkları dipnotlarda verilmeye çalışılmıştır.

I. Sütunun Tercümesi (1.-48. satırlar)

Tanrılar ve tanrıçalar arasında hiçbirinin anlayamayacağı Sin'in büyük işi, o eski günlerde yeryüzüne inmedi, bundan dolayı da yeryüzündeki insanlar onu göremediler; zamanı gelinceye kadar ne tabletlere yazabildiler ne de onun heykelini dikebildiler.

Mekânı cennet olan Tanrıların ve Tanrıçaların Efendisi Sin ! Cennetten Babil Kralı Nabunâ'id'in önüne indin !

Ben, tek oğul, hiç kimsesi olmayan Nabunâ`id'im ki, krallık benimle değildi, ama tanrılar ve tanrıçalar benim için dua ettiler ve Sin beni krallığa çağırdı. Gece yarısı rüyamda bana şöyle dedi: "*Harran kentindeki Sin Tapınağı Ehulhul'u çabuk inşa et !. Bütün ülkeleri senin eline emanet edeceğim*".

Fakat insanlar, Babil, Borsippa, Nippur, Ur, Uruk, Larsa'nın oğulları, rahipler ve Akkad ülkesinde ikâmet eden halk, baştanrıya karşı en büyük günahı işlediler ve onu hor gördüler, onun hakkında saygısızca konuştular. Tanrı-ların Kralı Nannar'ın korkunç öfkesini unuttular, yalanlar söylediler ve hileler yaptılar. Köpekler gibi birbirlerini yediler. Aralarında hastalık ve kıtlık ortaya çıktı ve ülke halkının sayısı azaldı. Ve ben kendim şehrim Babil'den Tema, (8) Dadanu, (9) Padakku, (10) Hibra, (11) İadikhu (12) kentlerinin yolundan İatribu (13)'ya kadar uzaklaştım, bunların aralarında on yıl dolaştım ve kentim Babil'e gitmedim. Cennette yaşayan Tanrıların ve Tanrıçaların Efendilerinin Efendisi, Tanrıların Kralı Sin'in sözüyle onlar beni koruduular. Nannar'ın, Şamaş, İştar, Adad ve Nergal'in emriyle kendi iyiliğimi korumamı ve kendi kendime gelmemi sağladılar. O yıl içinde Nisan (1. ay) ve Taşritu (7. ay) aylarında Akkad ülkesinin ve dağların denizlerin bol olduğu Hatti ülkesinin halkına, çok sıcak olan yaz içinde Siwanu, Du'uzu, Abu, Ululu, Taşritu (3., 4., 5., 6. ve 7., aylar) aylarında; bu aylarda, bu yıllarda cennetin ve yerin bekçisi Adad, Sin'in emriyle onlara yağmur sularını kesilmeksizin içmelerine izin verdi. Onlar mal, mülk ve servetlerine benden önce huzur içinde kavuştular. Sin'in sözüyle, onsuz ülkede düşmanlık ve barış var olmayan, hiçbir silahı unutulmayarı savaş hanımefendisi İştar'ın eli onların üzerindeydi. Mısır ülkesinin, Med şehrinin, Arapların ülkesinin kralları ve düşmanlığın bütün kralları, uzlaşma ve iyi münasebetler için benden önce elçiler gönderdiler. Silahları ..... olan Arapların ülkesinin halkı ve Akkad ülkesinin halkı ..... yağma ve mülkü ele geçirmek için ayaktaydı.

II. Sütunun Tercümesi (1.-42. satırlar)

Sin'in sözüyle Nergal, onların silahlarını parçaladı; ayağımın altında hepsinin başını ezdi. Emrin efendisi, onsuz hiçbir ağız açılmayan ve kapanmayan Şamaş, babası ve yaratıcısı Nannar'ın emrini başararak benim ellerime bıraktığı Akkad ve Hatti ülkelerinin halkı, benimle ağız ve kalp birliği ettiler, bana bekçilik yaptılar, benim emirlerimi uzak dağların ötesine taşıdılar. Birbirini izleyen emirleri takip ederek seyâhat ettim. On yılda kararlaştırılan vakte, yani Tanrıların Kralı Nannar'ın tamamladığı günlere ulaştım. O demişti ki, Taşritu ayında, 17. günde ki, o gün Sin uygun bir şekilde takdim edilir, bu onun açıklamasıdır. Tanrıların Efendisi Sin, ilk günde "Anu'nun Kolu " denilen cennete dokunmuş, yeryüzünü kırmış olan Anu'nun makamının işlemlerini birleştirir, Enlil'in makamının işlemlerini tamamlar, Ea'nın makamının ayinlerini kabul edersin. Cennetin bütün ayinlerini tamamen elinde tutan, Tanrıların Enlil'i, kralların kralı, efendilerin efendisi, sözünden geri dönmeyen, sözü ikinci kez söylemeyen O, tektir. Onun yüce baştanrılığına olan saygıyla cennet ve yeryüzü doyar, onun yüz ifâdesiyle cennet ve yeryüzü felâkete uğrar. Sensiz kim ne yapabilir ki ? Senin kalbinin dinlenmek istediği yere, senin kalplerin içine koyduğun bu yüce baştanrılığına saygı ve gelecek günler onun kuruluşları güvende olacak, ama senin kalbine harap etmek istediğin ülkelerin kalbinde sana olan saygıyı uzaklaştırırsın ve onu sonraki günlerde devirirsin. Cennette oturan tanrıların ve tanrıçaların koruyucusu, cennetin ve yeryüzünün işlevlerini tamamlayan Nannar'ın ağzından çıkan her emrini başaran, hepsinin babası ve yaratıcısı olan, onun hergün cennetten dağıttığı yüce emrinin ışık olmadığı hiçbir ülke bulunmayan o, tektir. Tanrılar, sazlar gibi titrer ve ürperir, yüce tanrıbaşının değiştirilemeyen emrindeki Anunnaki ..... dağlar.

III. Sütunun Tercümesi (1.-41. Satırlar)

Kâhinlerin ve yorumcuların kehânetiyle yol kesilmedi. Yattım, gece yarısı korkunç bir rüya gördüm, ... söze kadar. Yıl tamamlandı, tayin edilen zaman geldi. ..... Tema şehrinden döndüğümde... efendiliğimin kenti Babil ... Onların baktığı ve ... selamlama ve hediyeleri aldıkları .... yakındaki krallar yanıma gelirler ve ayağımı öperler ve uzaktakiler bunu duydular ve onun yüce tanrıbaşılığından korktular. Yanında duran ve birazı da uzakta duran tanrılar ve tanrıçalar geri döndüler ve benim için iyi konuştular ve kâhinlerin kehânetinde organlar benim için uygun bir şekilde çıkarıldı. Bolluk içinde bolluk ve servetle, uzaklardaki halkımı yönettim ve kendi ülkeme giden yolu sağlıklı bir şekilde aldım. Dikkat ettiğim yüce tanrıbaşılığının sözü ile kalmadım, daralmadım ve dinlenmedim. Tanrıların Kralı Sin'in ellerime bıraktığı Yukarı Deniz'deki Mısır sınırından Aşağı Deniz'e kadar Akkad ve Hatti ülkelerinin halkını çağırmaya izin verdim. Sin Tapınağı Ehulhul'u yeniden inşa ettim, işini bitirdim. Sin, Ningal, Nusku ve Sadarnunna'nın ellerini kraliyet şehrim Şuanna'dan kavradım; onların bu kalıcı kutsal yerlerine girmelerine ve oturmalarına izin vererek neşeyle eşlik ettim, huzurlarında şereflerine cömertçe sel gibi şarap akıttım ve hediyeleri çoğalttım. Neşeli gürültülerle Ehulhul'u doldurdum ve insanlarının kalplerine sevinç getirdim. Tanrıların Kralı, efendilerin efendisi, mekânı cennet olan, cennetteki tanrılarla karşılaştırılınca ismiyle onlara üstün gelen Sin'in, ayrıca onun ışığı olan Şamaş'ın, Nusku, İştar, Adad, onları geçen Nannar'ın emrini yerine getiren Nergal'in emirlerini başardım. Savaşmak için ne zaman kollarımı kaldırsam, Nannar'ın emrini başarmak için çevresine bakarım. Sin'in kraliyete çağıracağı her kim olursan " *Ey oğul, oğlum*" diyecek sana, mekânı cennet olan, emri değiştirilemeyen ve sözü iki kez söylemeyen Sin'in türbesi. O ki, ...deki silahıyla.

Dipnotlar

(1) Weissbach.1919. "Karrai", **RE**, Band X/2: 2011; C.J. Gadd. 1923. **The Fall of Nineveh**, London: 47, 65; S.Smith. 1924. **Babylonian Historical Texts**, London: 44; J.Lewy .1945-46. "The Late Assyro-Babylonian Cult of the Moon and its Cultimination at the Time of Nabonidus", **Hebrew Union College Annual**, 19:407; A.Özfırat. 1994. **Eskiçağda Harran**, İstanbul: 60, 61.

(2) Bkz. Gadd. 1923: 53.

(3) M.Ş.Günaltay. 1987.**Yakın Şark I, Elam ve Mezopotamya**, TTKYay. 2. baskı, Ankara: 592-593)

(4) C.J.Gadd.1958. "The Harran Inscription of Nabonidus", **Anatolian Studies**, VIII:36-37-56-65.

(5) Bkz. Jiri Prosecky.1995. "Královské knihy" staré Mezopotamia", **Orientalni Ustav**, Praha, 140-143.

(6) Gadd.1958: 38.

(7) Bkz. Gadd.1958: 62.

(8) Tema= Tebuk

(9) Dadanu= Taima

(10) Padakku= Fedek

(11) Hibra= Hayber

(12) İadikhu= Yadi'

(13) İatribu= Yesrib (Medine).

ŞANLIURFA KÜTÜPHANELERİ TARİHİ (*)

Remzi MIZRAK *

GİRİŞ

Şanlıurfa kütüphaneleriyle ilgili çok az inceleme ve makale vardır. Bu çalışmada, Şanlıurfa ve çevresindeki arşiv ve kütüphane yapıları ile bunlarla ilgili dağınık halde bulunan bilgiler toplanarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

Tarihte ilk kurulan kütüphanelerin bulunduğu bir coğrafyada yer alan Şanlıurfa şehrinin kültürel ve tarihi önemi son dönemde GAP'la birlikte gündeme gelmiştir. Son araştırma ve kazılarla 11 bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu kanıtlanan bu kültür merkezi, kütüphane yapıları açısından da önem arz etmektedir. Bölgede oluşturulan kütüphanelerin kültürel, dini ve stratejik önemden dolayı Harran ve sonradan gelişecek olan Urfa'da yoğunlaştığı söylenebilir. Önasya arşiv ve kütüphaneleriyle Yunan ve Roma kütüphanelerinin bu iki yerleşim yerinde oluşturulduğu kaynaklarda yer almıştır. Ayrıca ilk büyük Hıristiyan kütüphaneleri de yine Urfa'da kurulmuştur.

HARRAN VE KÜTÜPHANELER

Kaynaklarda ismi ilk defa M.Ö. 2000 başlarına ait Kültepe ve Mari tabletlerinde geçen ve tarihin tüm dönemlerinde kültür ve uygarlık merkezi olma özelliğini kaybetmeyen Harran'da oluşturulan arşiv ve kütüphane yapıları hakkında ne yazık ki yeterli bilgiye sahip değiliz. Yapılan arkeolojik kazılarda da bu yönde buluntulara rastlanılmamıştır.

Harran'da ilk defa İngiliz Arkeolog D.S.Rice tarafından 1952 ve 1956 yıllarında kazılar yapılmıştır. 1988 ve 1991 yılları arasında Harran Höyüğü kazısında çivi yazılı tabletler ve çivi yazılı adak kitabeler bulunmuştur, ama bunlar bir kütüphanenin (arşiv kütüphane) varlığına işaret eden bilgiler değildir.[1]

Harran'daki kütüphaneler daha çok medrese kütüphaneleri şeklinde gelişmiştir, fakat ayrıntılı bilgi yoktur. Sadece çeşitli kaynaklarda, çeviri faaliyetleri için çeşitli yerlerden İskenderiye'den ve Anadolu'dan getirilen kitapların, yazmaların çevrilerek buradaki medrese kitaplıklarında muhafaza edildiği şeklinde bilgiler vardır. [2]

1885 yılında Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Cevdet Paşa'nın bir eserine yazdığı önsözde, İbn Vahşiyye'nin ***"el Filahat el-Nebâtiye"*** adlı eserine atıfta bulunarak, Harran'da hicri 291 yılı civarında eski Süryani dilinde yazılmış kitaplarla dolu bir kütüphanenin olduğunu ve bu kütüphanenin yönetiminden sorumlu bir de kütüphanecinin olduğu şeklinde bir bilgi verir.[3] Ama Şeşen (1993: 61) bahsi geçen kitabı incelediğinde böyle bir ibareye rastlamadığını belirtir.

Bu bölgede çok büyük ve zengin kütüphanelerin kurulduğu muhakkaktır, ama bölgenin cazibesi aynı zamanda bir dezavantaj da olmuştur. Birçok devletin Harran'a sahip olma çabası birçok yıkımı beraberinde getirmiş, bölge yıllarca çeşitli devletlerin istilâsına uğramıştır. Bu istilalardan kütüphaneler de payını almıştır diye düşünüyoruz. Yeni yapılacak olan araştırma ve kazılar, Harran kütüphanelerini gün ışığına çıkaracaktır.

SULTANTEPE KÜTÜPHANESİ

Bu kütüphane ile ilgili ilk veriler, 1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ve İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından ortaklaşa yapılan ve 1952 yılında da devam eden kazılar sonucunda ele geçmiştir. 1951 yılında, pişmemiş topraktan yapılmış toplam 150 çivi yazılı tablet çıkarılmıştır.[4] Tamamının 800 tane olduğu bu tabletler, asıl kazı binasının dışına doğru genişleyen, duvarlarla birbirinden ayrılmış odalarda bulunmuştur. İçinden çıkan malzemelere göre zengin birine ait olduğu düşünülen bu evde tabletlerin çoğunun alt yazılarında tekrarlanan isme göre bunların rahip Kurdi-Nergal'e ait oldukları anlaşılmıştır. [5] Nergal ismi aynı zamanda tanrı anlamına da gelmektedir. Hem tabletler üzerindeki bu "*Kolofon*"' kaydı hem de bulundukları yerin genel planından hareketle, bu yerin bir ibâdethane olduğunu ve bu kütüphanenin de bir tapınak kütüphanesi olduğunu söylemek mümkündür. [6]

*Kütüphaneci-İl Halk Kütüphanesi

Tabletler, alçak bir set üzerinde ve etrafı boş şarap küpleriyle çevrili olarak bulunmuştur. Geç Assur dönemine mal edilen bu kütüphanede bulunan tabletler şu konuları içerir: [7]

Edebiyat : Gılgameş Destanı, Yaratılış Destanı, Şiirler Tarihi Hikâyeler.
Dualar ve ilahiler : Sümerce ve Akkadca
Büyüler : Sümerce ve Akkadca
Tıbbi metinler
Kehanetler
Astronomi metinleri

Urfa'nın ilkçağ tarihi açısından oldukça önemli olan bu kütüphanede bulunan tabletler, o dönemde Urfa'da müze olmadığından Ankara Arkeoloji Müzesi'ne (Anadolu Medeniyetleri Müzesi) götürülerek koruma altına alınmıştır.

EDESSA (URFA) KÜTÜPHANE VE ARŞİVLERİ

Edessa kütüphanelerinin gelişimi şehrin kültür merkezi olarak ön plana çıktığı, dini ve kültürel gelişmelerin hızlandığı bir Süryani krallığı olan Osrhoene (Edessa) Krallığı döneminde gerçekleşmiştir. M.Ö. 132-M.S. 244 yılları arasında 376 yıl hüküm süren Osrhoene Krallığı geniş bir dil ve edebiyat kültürüne sahipti. Bu kültürel zenginlik, Kral IX. Abgar'ın Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte Yunan bilim ve felsefesinin de etkisiyle zengin bir Süryani edebiyatı oluşturmuştur.[8] Bu birikim, kütüphane oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. İlk büyük Hıristiyan kütüphaneleri Kayseri ve İstanbul'la birlikte ilk olarak Edessa (Urfa)'da kurulmuştur. [9]

Edessa krallarının yönetiminde kurulan arşiv kütüphanelerinin başına, önemli bir memur olan Şarrire'ler getirilmiştir.[10] Bu arşivlerde, önemli halk olaylarını anlatan kronikler, özel ticari sözleşme senetleri, esir alışverişini içeren senetler dini ve edebi eserler ve vergi kayıtları yer almıştır. [11]

Edessa arşivlerine alınan bu dökümanlar, krallık rejiminin sonuna doğru Edessa'nın kutsal olan ve olmayan arşivi diye tanımlanır. Yüzlerce yıl sonra bile bu arşiv kayıtları Piskoposluğa ait olan ve olmayan şeklinde iki kategoride tutulmaya devam edilmiştir. [12] Bu arşiv, Kral IX. Abgar tarafından, 201 yılında yıkıldıktan sonra tekrar yaptırılan ve Kış Evi de denilen Kışlık Saray içinde bulunmaktaydı. [13]

Kraliyet arşivinin yanında, tapınak kayıtları ve vasiyetnamelerin tutulduğu yerel kilise arşivleri [14] ve tarih ve doğal bilimler derslerinden oluşan bir müfredat proğramını destekleyen bir okul kütüphanesi de vardı.[15] Kaynakların korunmasının ön planda olduğu bu kolej kütüphanesinden sadece öğrencilere ödünç kitap verilirdi. Ödünç verilen kitaplar sıkı bir şekilde kontrol edilir, kitabın içine isim yazmak kesinlikle yasaklanırdı. [16]

RUHA (URFA) SANCAĞI VE KÜTÜPHANELER

Urfa'nın bu dönemdeki kütüphaneleri daha çok vakıf yoluyla oluşturulmuş medrese, cami, ve tekke kütüphaneleridir. Kütüphaneden ziyade, kitaplık diyebileceğimiz mahiyette yapılardır. Bu kitaplıklar imparatorluk kütüphanelerinin genel karakterine uygun olarak hizmet vermişlerdir.

Bu dönemdeki kütüphaneler hakkında daha çok Maarif ve Vilayet Salnameleriyle, o dönemde yapılmış istatistikler ayrıntılı olmasa da bilgi vermektedirler.

Salnamenin Tarihi	Adı	Kütüphane Sayısı
1892	Halep Vilayet Salnâmesi	6
1894	Halep Vilayet Salnâmesi	11
1898	Maarif Salnâmesi	7
1900	Halep Vilayet Salnâmesi	11
1903	Maarif Salnâmesi	7

1902 yılında yayınlanan bir istatistikte, Urfa'da 9 adet kütüphane olduğu ve bunların 1040 el yazması, 1305 matbu olmak üzere toplam 2345 kitaba sahip olduğu belirtilmiştir.[17] Osmanlı İmparatorluğu döneminde Urfa'da kurulan kütüphaneler şunlardır:

İbrahimiye Kütüphanesi: Debbağhane Camii içindeki medresenin bitişiğinde Hacı İbrahim Efendi'nin oğlu Muhammed Fazlı tarafından h. 1157 (m. 1744) tarihinde yaptırılan bir medrese kitaplığıdır. 300 adet kitaba sahip olan bu kütüphanede günlük 10 akçe ücretle bir de Hafız-ı Kütüp (kütüphaneci) görevlendirilmiştir. [18] Bu kitaplığın kuruluş tarihini Emsen (1960) ve Ötüken (1962) h. 1100 olarak vermiştir.

İhlasiye Kütüphanesi: Hacı Sait Ağa tarafından h. 1275 (m. 1858) tarihinde kurulan bu kütüphanenin kolleksiyon adedi 600'dür. [19]

Rahimiye Kütüphanesi: Miftahi Abdürrahim Efendi tarafından h. 1150 (m. 1737) tari-

hinde kurulan bu medrese kitaplığında bulunan kitap sayısı 221'dir. [20]

Süleymaniye Kütüphanesi: Damat Süleyman Ağa tarafından h. 1150 (m. 1737) tarihinde Yusuf Paşa Mahallesi'nde kurulan bu kitaplığın kolleksiyon sayısı 95'tir. [21]

Rızaiye Kütüphanesi: Hamavizade Ömer Paşa tarafından Kutbeddin Camii'ndeki medresede kurulmuştur. Kuruluş tarihi h. 1170 (m. 1757), kitap sayısı 100'dür. [22]

Rızvaniye Kütüphanesi: Sabık Rakka Valisi Rızvan Ahmed Paşa tarafından h. 1149 (m. 1736) yılında medresesinin bitişiğinde kurulmuştur. [23] Kitap sayısı 700 olan bu kütüphanede, günlük 6 akçe ücretle çalışan bir Hafız-ı Kütüp [24] ve bir de kitapların bakım ve onarımıyla ilgilenen bir Mücellit (ciltçi) görevlendirilmiştir. [25] Haftanın beş günü açık olan bu kütüphanenin vakfiyesinde dışarıya ödünç kitap vermeyi yasaklayan maddeler vardır. [26]

Rızvan Ahmet Paşa, yaptırdığı bu kütüphane için, Bağdat'tan iki katır yükü kitap getirtmiştir.

Sakıbiye Kütüphanesi: Bu kütüphane Muhammed Emin Sakıp Efendi tarafından h. 1280 (m. 1863) tarihinde Akarbaşı semtinde yaptırılmıştır. Kitap mevcudu 150'dir. [27]

Şehbenderiye Kütüphanesi: Şehbenderiye Camii içinde faydalanmak amacıyla Parmaksızzâde Bekir Bey tarafından vakfedilen 42 adet kitaptan oluşmuştur. Kütüphaneden çok, bir cami kitaplığıdır. Kuruluş tarihi 1910'dur. [28]

Haydariye Kütüphanesi: Haydariye Medresesi içinde bulunan kitaplıktır. Kitap sayısı 60'tır. Kuruluş tarihi bilinmiyor. [29]

Nakibzâde Kütüphanesi: Ulu Camii içinde yer alan Nakibzâde Üsameddin İbrahim Efendi Medresesi'nin içinde yaptırılmıştır. Kitap sayısı bilinmiyor. [30]

Hacı Mustafa Hafız veya Halilürrahman Kütüphanesi: Hacı Mustafa Hafız Efendi tarafından kendi kitapları vakfedilerek kurulmuştur. Kuruluş tarihi h. 1312 (m. 1895) olan bu kitaplığın kitap sayısı 250'dir. Bu kütüphaneden rehin karşılığı ödünç kitap alınabiliyordu. [31]

CUMHURİYET DÖNEMİNDE URFA KÜTÜPHANELERİ

Büyük bir imparatorluğun kalıntıları üzerinde yükselen yeni devlete kütüphaneler ve kitap yönünden kalan miras; ekserisi İstanbul, Kastamonu ve Bursa illerinden olmak üzere düzensiz bir dağılım gösteren ve çoğunlukla yazma eserlerden oluşan kütüphanelerdir.

Cumhuriyetin kuruluşundan iki yıl sonra 1925 tarihinde Maarif Nezareti Genel Müfettişi Hamit Zübeyr KOŞAY tarafından hazırlanan raporda, Türkiye Cumhuriyeti'ni oluşturan 64 il ve 395 ilçeden, 45 il ve 366 ilçenin kütüphaneden yoksun olduğu belirtilmiştir. Mevcut kütüphanelerden 40'tan fazlasının İstanbul, 15 tanesinin Kastamonu ve 11 tanesinin de Bursa ve çevresinde olması, Cumhuriyete kalan kütüphane mirasının illere dağılımı hakkında fikir vermektedir. [32]

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye kütüphanelerini etkileyen iki önemli kanun çıkarılmıştır. Bunlardan ilki 3 Mart 1924 tarihli "Tevhid-i Tedrisat Kanunu", diğeri 30 Kasım 1925 tarihli "Tekke Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Kanunu"dur. Bu kanunlarla medreseler kapatılmış ve bu kurumlardaki kütüphaneler belli merkezlerde toplanmıştır.

Şanlıurfa'nın ilk kütüphanesi diyebileceğimiz Maarif Kütüphanesi, bu gelişmelerden sonra oluşturulmuştur.

Maarif Kütüphanesi: Daha sonra kurulacak olan kütüphanelerin nüvesini oluşturan bu kurum, Cumhuriyetin ilk Urfa Valisi Fuat Bey tarafından kurulmuştur. Medreselerde bulunan kütüphanelerden istenilen yarar sağlanamadığı için buralardaki kitaplar hükümet parkı içinde oluşturulan Maarif Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Bu kütüphane, geniş bir okuma salonu 2 oda ve 1 girişten oluşmuştur. Kolleksiyonunda tanınmış yazarların ünlü eserleri ve ülkede yayınlanan aylık, haftalık dergiler ve günlük gazeteler yer almıştır. [33]

Halkevi Kütüphanesi: 19 Şubat 1932 tarihinde açılan halkevleri ilk yaygın kütüphane hizmeti veren kurumlardır.[34] Şanlıurfa şubesi 1934 yılında kurulmuştur. Halkevinin açılışından sonra bir kütüphanenin kurulması düşünülmüş, hükümet meydanında bulunan gürültüden etkilenen Özel İdare'ye ait Maarif Kütüphanesi, personeli ve kitaplarıyla birlikte Halkevi'ne devredilmiş, kitaplar tasnif edilerek kullanıcıların hizmetine sunulmuştur. Okuyucularının çoğunluğu gençlerden oluşan kütüphane, öğretmen, asker ve diğer meslek sahiplerinden

tüm halkın yararlandığı kültür ve eğitim kurumu haline gelmiştir. Kitaplarını genel merkezden ve bağış yoluyla sağlayan Halkevi Kütüphanesi'nden salı günü dışında haftanın her günü sabahtan gece 22.00'ye kadar yararlanmak mümkün olmuştur. [35]

Halkevinin "Kitapsaray ve Yayın Kolu" tarafından hizmete sunulan kütüphanesinin kitap sayısı 2338'dir. Bir yıllık süre içinde kütüphaneden 18.016 kişi faydalanmıştır.

Uzun bir dönem Halk Kütüphanesi hizmeti de veren Halkevi, 1951 yılında çıkarılan 5830 sayılı kanunla kapatılınca, buradaki kütüphane de devre dışı kalmış; [36] kitaplarının bir bölümü şehir kütüphanesine verilmiş, büyük bir bölümü de tüm Türkiye genelinde olduğu gibi vandalist bir mantıkla merkeplerin sırgalarına doldurularak kasap, bakkal ve fırınlara kağıt niyetiyle satılmıştır.[37] Halkevi kapandığı zaman, Urfa'da 6 Halkevi ve 18 Halkodası faaliyetteydi. [38]

ÇOCUK KÜTÜPHANESİ **

Şimdiki Kızılay binasının yerinde kurulmuş Eğitim Araçları Merkezi'nin 2. katında tek salondan ibaret bir Çocuk Kütüphanesi'dir. 1 memur ve 1 odacı olmak üzere 2 personelin görev yaptığı kütüphanenin memuru Selma PARMAKSIZ'dır. Bu kütüphane, 1967 yılında Şehir Kütüphanesi ile birlikte yeni yapılmış olan İl Halk Kütüphanesi'ne dahil edilmiştir.

ŞEHİR KÜTÜPHANESİ

Köprübaşı'nda, mülkiyeti Hacı Yusuf Kamil Efendi'ye ait Osmanlı Bankası'nın yanında (bugünkü Doğru Yol Partisi İl Başkanlığı binası) şimdiki Özel Şanmed Hastanesi'nin bulunduğu yerde hizmet veren tek katlı bir bina idi. Vehbi KÜRKÇÜOĞLU'nun müdürlüğünü yaptığı bu kütüphane, 1958 yılından 1967 yılına kadar hizmette bulunmuştur. [39] 1968 yılında Kültür Bakanlığı'nca yaptırılan Şehitlik semtindeki Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi binasına taşınmıştır. Halen bu binada Halk Kütüphanesi olarak hizmet vermeye devam ediyor.

ŞANLIURFA İL HALK KÜTÜPHANESİ (ŞİHK)

Şanlıurfa'da kütüphane hizmetinin ağırlık noktasını oluşturan bu kütüphane, 1968 yılında hizmete girmiştir.*** GAP'la birlikte artan nüfus, en fazla Halk Kütüphanesi'ni etkilemiştir. Zaten kıt olanaklarla ve asli görevinin dışında hizmet veren bu kütüphane, nüfus artışıyla birlikte çok yetersiz bir duruma gelmiştir.

Çocuk Bölümü, Gezici Kütüphane, Semt Kütüphanesi ve Geçici Kitaplık'tan oluşan klasik kütüphane, sistemi tam olarak oluşturulmayan beş bölümle hizmet sunmaktadır.

1. Çocuk Bölümü: İlköğretim birinci kademesine dahil öğrencilerin yararlandığı bu birimde, çocuklara yönelik her türlü kitap, dergi, çizgi romanlar yer alır. Kütüphanenin giriş katında tek salondan ibaret bir birimdir. Kitap sayısı 1363 personel sayısı 1'dir.

2. Genel Okuma Salonu: Kütüphanenin birinci katında yer alan, kolleksiyonun büyük bölümünü içeren ve yoğunluğun en fazla olduğu birimdir. İlköğretim ikinci kademe, orta öğretim öğrencileri ve her kesimden kullanıcıya hizmet verir.

Genel konular, uygulamalı ve teorik bilimler, Din, Coğrafya, Biyografya kitaplarıyla; sözlük, ansiklopedi, yıllık gibi müracaat kaynakları da bu bölüm dahilinde hizmete sunulmuştur. Kitap sayısı 13.690, personel sayısı 4'tür.

3. Süreli Yayınlar: Önceden depo olarak kullanılan ve buna uygun inşa edilmiş olan bu salon, kütüphanenin açık raf sistemine geçmesiyle birlikte 1992 yılında Süreli Yayınlara tahsis edilmiştir. Bu bölümde çoğunluğunu kültür, sanat, ve edebiyat dergilerinin oluşturduğu 100 kadar süreli yayın, kullanıcı hizmetine sunulmuştur. Ayrıca genel okuma salonu yeterli olmadığından tarih kitaplarının bir kısmı (Osmanlı-Selçuklu Tarihi) bu salona taşınmıştır. Kitap sayısı 4.430 personel sayısı 1'dir.

4. Konferans ve Sergi Salonu: Kütüphanenin üçüncü katındadır. Daha önceden süreli yayınların yer aldığı bu salon, açık raf sistemine geçilmesiyle birlikte konferans, panel, tiyatro temsilleri, resim sergileri gibi faaliyetlerin yapılması amacıyla bu etkinliklere uygun olarak düzenlenen çok amaçlı bir salondur.

5. Gezici Kütüphane: Şanlıurfa'da köy okullarına hizmet götüren birimdir. Daha önce 2 tane olan gezici kütüphane araçlarından biri, 1992 yılında Batman iline tahsis edilmiştir. Çocuklar için seçilmiş resimli hikaye ve masal kitapları ile yerli ve yabancı romanlardan oluşan 1949 adet kitaba sahiptir. Gezici kütüphane hizmeti

hem şoförlük hem de kütüphanecilik yapan bir personel tarafından verilmektedir.

Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi, hafta içi ve Cumartesi günleri olmak üzere haftada 6 gün 08:30 ile 18:30 saatleri arasında tam gün açıktır.

ŞURKAV HALK KÜTÜPHANESİ

Kültür Bakanlığı ile ŞURKAV arasında yapılan bir protokolle Dergâh-Balıklıgöl Projesi çerçevesinde 100 m^2 bir salon ve müştemilatından oluşturulmuştur. İç donanımı ŞURKAV, personel ve kolleksiyonu ise İl Kültür Müdürlüğü tarafından sağlanan kütüphane, 4 Nisan 1993 tarihinde hizmete açılmıştır.

Şube kütüphanesi olan bu birimde, 2 personel görev yapmaktadır. Hafta içi mesai saatleri dahilinde Cumartesi günleri tam gün hizmet veren kütüphanenin kitap sayısı 1600'dür. Tek salondan oluşan bir birimdir.

ŞAİR NABİ KÜTÜPHANESİ

Belediye Kültür Müdürlüğü'ne bağlı, halka yönelik hizmet veren bir kütüphanedir. 1988 yılında Kapaklı Pasajı'nın hemen bitişiğine kurulmuştur. Kataloglama ve sınıflama sisteminin kullanılmadığı bu bilgi merkezinde, kaynakların büyük çoğunluğu bağış yoluyla sağlanmıştır.

Önceden Kapaklı kavşağında bulunan 1 salon, 1 depo ve 3 odadan oluşan kütüphane binası, 13.08.2000 tarihinde yıktırılmış ve Ahmet BAHÇİVAN İş Merkezi'nde yeni yapılan binaya taşınmıştır. Aynı anda 200 kullanıcıya hizmet verme kapasitesinde olan kütüphanedeki kitap sayısı 6.900'dür. [40]

ABDÜLKADİR KARAHAN KÜTÜPHANESİ

Şanlıurfa Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğünce 1989 yılında yapımına başlanan kütüphane, 23 Mayıs 1993 tarihinde hizmete açılmıştır. Prof.Abdülkadir KARAHAN'ın bağışladığı 7.000 kitaptan oluşan kolleksiyon daha sonra yapılan eklemelerle 8.317 olmuştur. Bir vakıf kütüphanesi niteliğindeki kitaplık önceleri sadece üniversite öğrencileri ve araştırmacılara hizmet vermekteyken yoğun talep üzerine her kademeden öğrenciye kapılarını açmış durumdadır.

Bağış almayan kütüphanede 144 adet süreli yayın bulunmaktadır. Abone olunan süreli yayın bulunmamakla birlikte, kataloglama ve kitapların demirbaşa kayıt işlemleri 2 personel tarafından yapılmaktadır.

İki katlı olan kütüphane binası, aynı adı taşıyan Abdülkadir Karahan Caddesi Vali Konağı karşısında bulunmaktadır.

ŞANLIURFA İLİ KÜLTÜR, EĞİTİM, SANAT VE ARAŞTIRMA VAKFI (ŞURKAV) KİTAPLIĞI

Şanlıurfa kültür ve sanatıyla ilgili araştırma ve eğitim faaliyetlerinde bulunma amacıyla, 1992 yılında faaliyet geçen vakfın bünyesinde oluşturulmuş, tek salondan ibaret bir kitaplıktır.

Kolleksiyonunda ansiklopedi ve çeşitli kitapların yanında Urfa ile ilgili hemen hemen her türlü materyale ulaşmak mümkündür. Süreli yayın olarak; genellikle kamu kuruluşlarının GAP'la ilgili yayınları, yerel gazete arşivi, kitap dışı materyal olarak ise; mahalli sanatçıların kaset kayıtları mevcuttur.

Bilgi kaynaklarının çoğunun satın alma ve bağış yoluyla sağlandığı kütüphanede kataloglama ve sınıflama işlemleri yapılmadan kitaplar rafta yer almıştır.

İsteyen herkesin yararlandığı kütüphanede, ücretsiz fotokopi çekme hizmeti yanında kimlik alınarak ödünç verme hizmeti de verilmektedir. Kitap sayısı 2.510 personel sayısı 1'dir.

ilçe ve beldelerimizde Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak, hizmet veren kütüphaneler

1) Akçakale İlçe Halk Kütüphanesi

2) Harran Fikret Otyam İlçe Halk Kütüphanesi

3) Halfeti İlçe Halk Kütüphanesi

4) Suruç 100. Yıl İlçe Halk Kütüphanesi

5) Bozova İlçe Halk Kütüphanesi

6) Hilvan İlçe Halk Kütüphanesi

7) Siverek İlçe Halk Kütüphanesi

8) Viranşehir İlçe Halk Kütüphanesi

9) Birecik İlçe Halk Kütüphanesi

10) Kısas Belde Kütüphanesi

Ceylanpınar ilçemizde kütüphane yoktur. Bu kütüphanelerin yanında çeşitli kurumlara ve vakıflara ait kütüphane yapıları da bulunmaktadır. Bu kütüphaneler daha sonra geniş bir şekilde ele alınacaktır.

HARRAN FİKRET OTYAM İLÇE HALK KÜTÜPHANESİ

Fikret Otyam ve Urfa Sevdası

1926 yılında Aksaray'da doğan, 1953 yılında "İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü Bedri Rahmi Eyüboğlu Atölyesi"nden mezun olan; Dünya, Ulus ve Cumhuriyet Gazetelerinde muhabirlik, istihbarat şefliği ve köşe yazarlığı yapan Otyam'ın çoğu Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dan yaptığı ve kendi çektiği fotoğraflarla belgelediği röportajlarından oluşan 40 kitabı yayınlandı. Başta Türk Dil Kurumu *"Gezi Edebiyat Ödülü"* ile çeşitli mesleki kuruluşlardan olmak üzere 13 adet *"Yılın Gazetecisi Altın Kalem Ödülü"* bulunmakta.

1953 yılında Dünya Gazetesi'nde çalışırken ilk kez bir röportaj için geldiği URFA'ya sevdalandı. Yıllar önce bir yazısında *"Doğduğum Aksarayı çok seviyorum ama anam, keşke Urfa'da doğuraydı beni, sorulduğunda bende URFALIYAM diyebilseydim"* diye yazan Fikret Otyam 1953 yılından bu yana Harran Ovası'nın sulanması için bıkmadan usanmadan çeşitli uğraşlar verdi.

50 yılda senede birkaç kez Urfa'ya gelen Otyam; *"Harran'ın sulanması Fikret Otyam'la benim vazgeçilmez sevdamızdır"* diyen Süleyman Demirel'in "**şeref misafiri**" olarak 23 Mayıs 1993 tarihinde, eşiyle birlikte Birecik Barajı'nın temel atma törenine katıldı.

1993 yılı Ekim ayında *"Urfa sevdasının 40. yılı"*nda eşi Filiz Otyam'la birlikte "**Dünya Güzel Olmalı**" isimli bir fotoğraf sergisi açtı ve kendisine "ŞURKAV KÜLTÜR SANAT ÖDÜLÜ" takdim edildi.

9 Kasım 1994'te *"Urfa Tünellerinden Harran Ovası'na Su Bırakılması Töreni"*ne Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in "**şeref misafiri**" olarak katıldığında 40 yıllık Harran'ın sulanması sevdası gerçekleşmişti ve hayatının en büyük mutluluklarından birini yaşadı.

12) Harran Fikret OTYAM İlçe Halk Kütüphanesi

13) Vali Muzaffer DİLEK, Fikret OTYAM ve Harran Kaymakamı H. İbrahim AKŞİT, Harran Fikret OTYAM Halk Kütüphanesi'nin açılışını yaparken.

Harran Fikret Otyam Halk Kütüphanesi'nin Kuruluşu

2001 yılında Vali Muzaffer Dilek'in Kültür Bakanlığına önerisiyle Şanlıurfalılar adına, Sayın Otyam'a teşekkür edilmek istenmiş ve "**Harran Fikret Otyam Halk Kütüphanesi**" kurulmuştur. Sayın OTYAM'ın Harran'a ilk gelişinden 48 yıl sonra 2001 yılının 11 Nisan günü onun adını taşıyan Harran İlçe Halk Kütüphânesi, kendisinin de katılımı ile Vali Muzaffer Dilek tarafından hizmete açılmıştır.

300 metrekare kapalı alana sahip kütüphane çocuk, yetişkin ve internet bölümlerinden oluşmakta ve 5000 kitapla hizmet vermektedir.

Fikret Otyam, çoğu Güneydoğu'ya ait basılmış kitaplarından birer adet kütüphaneye bağışlamıştır. Ayrıca arşivindeki çok sayıda kitabı 2002 yılında kütüphaneye göndermiştir.

14) Vali Muzaffer DİLEK, Fikret ve Filiz OTYAM ile Harran Kaymakamı H. İbrahim AKŞİT, kütüphanenin girişinde birlikte.

DİPNOTLAR

(*) Bu makale daha önce ***"Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni***'nde, "Şanlıurfa'da Tarih Boyunca Kurulan Kütüphaneler" başlığı altında yayınlanmıştır. Burada, makale yeniden gözden geçirilmiş ve eklemeler yapılmış olarak yer almaktadır. (***Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni***. 15, 2 (2001): 178-185)

** Bu kütüphaneyle ilgili geniş bilgiye ulaşamadık kaynaklarda yer alan bazı bilgileri de tam olarak doğrulayamadığımız için kullanamadık. Örneğin **1973 İl Yıllığı**'nda kuruluş tarihi olarak 18.08.1958 yılı gösterilmiştir. Ama **Yurt Ansiklopedisi**'nde Çocuk Kütüphanesi için belirtilen bu tarih, Şehir Kütüphanesi'nin açıldığı tarih olarak verilmiş, Çocuk Kitaplığı'nın da 1960 yılında çeşitli kuruluş ve derneklerin çabasıyla hizmete girdiği şeklinde bir bilgi kaydedilmiştir. Bu kütüphaneyle ilgili bilgiler Çocuk Kütüphanesi'nde uzun yıllar çalışmış olan ve halen İl Halk Kütüphanesi'nde görev yapan Mahmut BAYRAM'dan alınmıştır.

*** Şanlıurfa kütüphaneleriyle ilgili araştırmalar olmadığından kuruluş ve hizmete giriş tarihiyle ilgili bilgiler istatistikler ve yıllıklarda yanlış olarak verilmiştir. Örneğin, kütüphane tarafından her yıl bakanlığa gönderilen yıllık istatistiklerde kuruluş tarihi 1908 (?) olarak yer almaktadır. Aynı şekilde ***"Her Yönüyle Şanlıurfa 1988 İl Yıllığı***'nda ise kütüphanecilik hizmetinin 1928 yılında Halkevleri'nde verilmeye başlandığı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Yukarıda da görüldüğü gibi Cumhuriyetten sonra İlk kütüphane Fuat Bey tarafından kurulan **"Maarif Kütüphanesi"**dir. İlk kütüphane hizmetinin Halkevleri ile 1928 yılında verilmesi de mümkün değildir; çünkü halkevlerinin kuruluş tarihi 1932, Urfa şubesinin kuruluşu tarihi ise 1934 yılıdır.

1 Yardımcı, 1998: 17

2 Yurt Ansiklopedisi: 7433

3 Şeşen, Ramazan. (1993). **Harran Tarihi**, Ankara: T.D. Vakfı: 31

4 Gökçe.N ve S.Lloyd. (1952)."1951 Yılında Milli Eğitim Bakanlığı ve İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Tarafından Yapılan Sultan Tepe (Urfa) Kazısı", **Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi** (11): 112

5 Çığ, Muazzez İlmiye (1999). "Sümerde Arşiv ve Kitaplıklar" **Bilim ve Ütopya**, (57): 75

6 Gökçe-Lloyd, 1952: 113

7 Gurney,O.R. "The Sultantepe tablets: A Priliminary Pote" **Anatolian Studies** 3: 25-35.

8 Işıltan, Fikret. (1988)."Şanlıurfa Tarihine Genel Bir Bakış" **Tarihi ve Kültürel Boyutları İçerisinde Şanlıurfa ve Gap Sempozyumu** (57-65 ss.), İstanbul: 265

9 Baysal, Jale (1987). **Kütüphanecilik Alanında Yeni Kavramlar Araçlar Yöntemler**, Ü.Ü.Ed.Fak.:7,Oğan,Ufuk.(1984). **Kütüphaneciliğe Giriş**.

10 Segal,J.B. (1970). **The Blessed City: Edessa**, Oxford.: 20

11 Segal, 1970: 20, Nuray, 1987: 263

12 Segal, 1970: 20

13 **İslam Ansiklopedisi**, c: XIII: 52

14 Segal, 1970: 129

15 Yıldız, Nuray (1985). **Eski Çağ Kütüphaneleri**. Marmara Üniversitesi Yayınları, Fen-Edebiyat Fak. Yayınları No: 3, İstanbul: 301

16 Segal, 1970: 137

17 Gültepe, Necati. (1987). "Kütüphanecilik Tarihimizde Vakıf Kütüphaneciliğimizin Müesseseleşmesi" **Türk Yurdu**. 8 (6): 30; Bayraktar. Nail. (1982). "Maarif-i Umumiye Nezareti İdaresinde Bulunan Mekatib-i İbti-daiye Rüşdiye, İdadiye, Aliye ile Mekatibi Hususiye ve Ecnebiyenin ve Dersaadette Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcut Bulunan Kütüphanelerin İstatistiği:1311-1312 Sene-i Dersiye-i Maliyesine Mahsustur." **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni** 31 (1): 11

18 Karakaş,Mahmut. (1995). **Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfada Kültür ve Eğitim**. Ankara: Kültür Bakanlığı: 123

19 Emsen, Şemim. (1960) "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Türkiye Kütüphanelerinin Tarihçesi" **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**. 8 (1-2):14-35, 1960: 30; Ötüken, Adnan. (1962) "Eski Bir Defter: 60 Yıl Önceki Türk Kütüphaneleri" **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**. 11(3-4): 177; Karakaş, 1995: 126

20 Emsen, 1960: 30; Ötüken, 1962: 177

21 Emsen, 1960: 30; Ötüken, 1962: 177; Karakaş, 1995: 126

22 Emsen, 1960: 30; Ötüken, 1962: 177

23 Soysal, Özer.(1998).**Türk Kütüphaneciliği 2: Belgeler, Kütüphane Türleri, Görevlendirme İlkeleri.** Ankara:Kültür Bak. Kütüphaneler Genel Müd.: 206; Erünsal, Üsmail. (1991). **Türk Kütüphaneleri Tarihi 2: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri**, Ankara: 98

24 Erünsal, 1991: 174

25 Erünsal, 1991: 187

26 Soysal, 1998: 206; Erünsal, 1991: 258

27 Ötüken, 1962; Emsem, 1960; Karakaş, 1995: 125

28 Karakaş, 1995: 124

29 Karakaş, 1995: 127

30 Karakaş, 1995: 100

31 Karakaş, 1995: 129

32 Koşay, Hamit Zübeyr.(1960). "Kütüphanelere Dair (1)", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni** 8, (1-2): 36

33 **Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İçtimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Malumat-ı Camii: Salname 1927.** (1998) Osmanlıca'dan çeviren: Kemal Kapaklı. Şanlıurfa, Şurkav Yayınları: 69

34 Ozankaya, 1997: 456; Tunçay, 1992: 466

35 **Urfa Halkevi: Bir Yıllık İş Sayımı 23.2.934/23.2.935 (1935)**. Urfa Vilayet Matbaası: 21

36 Karaçam, Nazif.(1970)."Halk Aydını Açısından Halkevleri ve Ulusal Halk Çalışması Sorunu", **Halkevleri Dergisi** . (42): 19

37 İpek, A. Naci. (1998). "Urfa'da Kitap ve Kütüphane", **Edessa** (2): 25; İnan, Rauf. (1972). "Halkevi Ülküsü ve Gerçeği ve Tragedyası" **Halkevleri Dergisi.** (65): 11

38 Karadağ,Nurhan.(1988).**Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)**, Ankara: Kültür Bakanlığı.: 95

39 İpek, 1998: 25

40 **Şanlıurfa Kültürü Sözlüğü**, Haz.M H.Öcal.- S.E.Güler.- R.Mızrak., 2001.

URFA'DA İLK MİSYONERLER VE KÜÇÜK BİR KLİNİKTEN URFA MİSYONER (İSVİÇRE) HASTANESİ'NİN DOĞUŞ ÖYKÜSÜ

Yrd.Doç.Dr.A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU *

Urfa bölgesinde ilk misyonerlik çalışmalarını gezici misyonerler "Fransiskenler"in *"bir lokma bir hırka"* felsefesi ile yaşayan "Kapüsen" rahipleri başlatmışlardır. Katır sırtında köy köy gezen kapüsen rahipleri, Urfa bölgesinde Hıristiyanlık propogandası yapmışlar ve Hıristiyanların Müslüman olmalarını engellemek için çalışmalarda bulunmuşlardır. 1830'lü yıllarda Urfa'da Protestan cemaatinin çekirdeğini oluşturan *"Kapüsen"* rahipleri, 1856'da bir kilise inşaatına girişmişlerdir. Kapüsenlerin Urfa'daki çalışmalarına 1883 senesinde Fransisken rahibeleri katılmıştır. Kapüsenler gibi katır sırtında gezerek misyonerlik çalışmalarını yürüten Fransisken rahibeleri, Süryanilerin yoğun olduğu Ellisekiz Meydanı mevkiinde kendilerine inşa edilen küçük bir kilise-ev'de yaşamlarını sürdürmüşler, (Bu ev günümüzde Şeyh Saffet Tekkesi'nin doğusundaki çıkmaz sokak içersinde yer almakta ve *"Keşküşler Evi"* olarak tanınmaktadır.) Urfa'da açtıkları dikiş-nakış kursları ile Hıristiyan bayanların sempatisini kazanmaya çalışmışlardır.

15) Urfa'daki Fransisken rahibeleri (1883)

Fransisken rahip ve rahibelerinin Urfa bölgesinde başlattıkları çalışmalara, 1891 yıllarında Amerikalı ve Alman misyonerler de katılmıştır. Amerikalı kadın misyoner Corinna Shattuck, Urfa'daki 1895 Ermeni isyanından sonra, burada yetimhaneler, sanat okulu ve körler için eğitim merkezi açmış; kadınlar için kurduğu dantel atölyelerinde üretilen ürünlerin satışını gerçekleştirerek Ermenilerin ekonomik gücünü yükseltmeye çalışmıştır. Bayan Shattuck böylece hem Ermenilere destek vermiş, hem de bir misyoner olarak Müslüman halkın sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Daha sonra Amerikalı misyonerler tarafından, kız ve erkek Ermeni çocukları için Urfa'da bir yetimhane (okul) açılmış ve bunun başına Amerikalı Bayan Holmes getirilmiştir. (Bu yetimhane günümüzde İl Sağlık Müdürlüğü hizmet binası olarak kullanılmaktadır).

Bu öncü çalışmalardan esinlenen Alman Protestan misyonerler, aynı yıllarda kurdukları *"Deutsche Orientmission"* örgütü vasıtasıyla Urfa'da, günümüzde Millet Hanı olarak anılan tarihi Osmanlı hanını yetimhaneye dönüştürmüşlerdir. Ermeni mahallesinin Müslüman mahallesi sınırına yakın yerinde bulunan büyük bir binayı (Günümüzdeki Şehit Nusret İlköğretim Okulu) Ermeni gençlerinin çalıştığı halı atölyesi, iplik boyahanesi ve marangozhane olarak kullanmaya başlamışlar ve halı atölyesinin başına, halıcılık konusunda Almanya'da deneyim kazanmış bulunan Franz Eckhard'ı getirmişlerdir.

Avrupalı Hıristiyan misyonerlerin Urfa'ya olan ilgileri, İsviçre'nin Halle bölgesinde, küçük bir köyde yaşayan Dr.Johannes Lepsius ile devam etmiştir. Doğu Anadolu'daki Müslümanların Hıristiyanlığa karşı sempati kazanmalarını sağlamak ve Hıristiyanların Müslüman olmalarını engellemek maksadıyla, 1896 yılında bir keşif yolculuğuna çıkan Dr.Lepsius, Amerikalı misyonenerlerin isteği üzerine 2 Temmuz 1896 tarihinde Almanya'nın Frankfurt şehrinde *"Ermenilere Yardım Hayır Kurumu"* adıyla bir örgüt kurarak yapmayı düşündüğü çalışmalarına ilk adımı atmış olur.

* *Harran Ü.Fen-Edebiyat Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Böl. Öğr. Üyesi*

Dr. Johannes Lepsius, İsviçre'nin Davos şehrinden Grison ailesine mensup ve İsviçre'nin ilk bayan hekimlerinden olan Dr. Josephine Zürcher'i bir klinik açmak üzere 1895 yılında Urfa'ya gönderir. Böylece Amerikalı ve Alman misyonerlerin Urfa'da başlatmış oldukları misyonerlik çalışmalarına İsviçreliler de katılmış olur.

1897 yılında Urfa'ya gelen Dr. Josephin Zürcher, 1895 yılında cereyan etmiş kanlı Ermeni olaylarının etkisini halen üzerinden atamamış bir Urfa ile karşılaşır. Bıçakçı Mahallesi Nebih Efendi Tekkesi karşısında yer alan ve günümüzde *"Köroğlu Hakkı Evi"* olarak bilinen tarihi ev, yoğun çalışmalar sonucunda, Alman ve Amerikalıların da yardımı ile bir kliniğe dönüştürülür ve 22 Temmuz 1897 tarihinde bu kliniğin açılışı yapılır (1980'li yıllarda "kazı evi" olarak kullanılmak üzere Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından satın alınan bu ev, halen anılan Enstitünün Urfa'daki arkeolojik kazılarının idare ve konaklama merkezi olarak kullanılmaktadır).

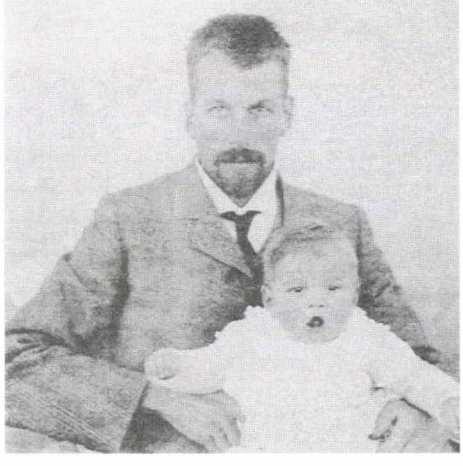
Antep Amerikan Hastanesi'nde yetişmiş, ancak resmi diploması olmayan Dr. Abraham Attaryan adındaki Ermeni, Dr. Zürcher'e tercüman ve asistan sıfatı ile yardımcı olmak üzere Urfa'ya getirtilir. Sonraları bayan Zürcher'in eşi olacak olan Alman Heinrich Fallscher kliniğin idari işleri ile ilgilenmek üzere görevlendirilir.

Açılış gününden itibaren altı aydan daha az bir süre içersinde bu klinikte, dörtte üçü Hıristiyan olan 11.970 hastaya bakan, 142 ameliyat yapan ve çok az sayıda da olsa veterinerlik hizmeti veren Bayan Zürcher, yorgun düşerek hastalanır ve 1897 yılının Aralık ayında işi bırakmak zorunda kalır.

İsviçre'nin Basel şehrinde zengin bir aileye mensup olan ve aynı zamanda psikiyatri ile ilgilenen Dr. Herrmann Christ, 1898 yılının başlarında Urfa' ya gelerek bayan Zürcher'in yerine kliniğin başına geçer. Urfa'da büyük bir hastanenin yapılması gerektiğine inanan Dr.Christ, hem bu konuda, hem de kliniğe ender başvuran Müslümanların güvenin kazanılması konusunda çalışmalarda bulunur. Onun bu çalışmalarına, bir zamanlar Basel'de bir hastanede *"diacon"* (Protestan sağlık görevlisi) olan ve psikiyatri ile ilgilenen Jakob Künzler büyük destek verir. Bu ikilinin gayretleri sonucunda kliniğe halkın güveninin artması sağlanır.

Dr. Christ, Basel'deki dostlarının kendisine gönderdiği yardımlar sayesinde 1901 yılında tıbbi donanımı yeterli bir hastaneyi inşa etmeyi başarır. O sırada Alman Yetimhanesi olarak kullanılmakta olan Millet Hanı'nın batısındaki sırtta inşa edilen bu hastanenin hemen güneyine, 1903 tarihinde, Urfa eşrafından Mahmut Nedim Efendi (Kürkçüoğlu) tarafından bir konak ve batısına Osmanlı Hükümeti tarafından Millet Hastanesi inşa edilir. 1912 yılında çekilmiş olan bir fotoğrafta bu binalar toplu halde görülmektedir.

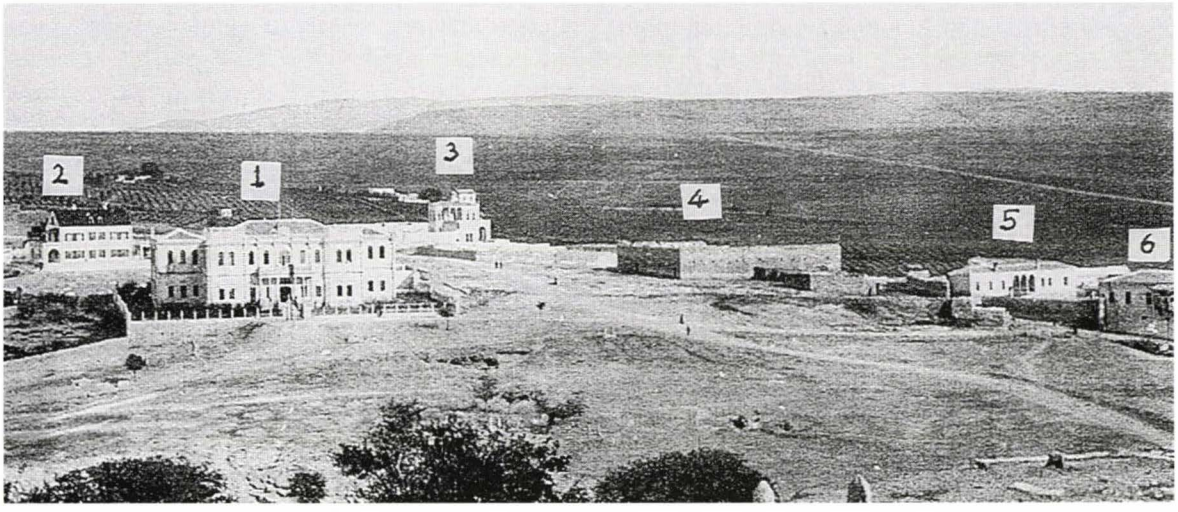
1904 senesinde eşi hastalanan Dr. Christ, hastanedeki görevinden istifa etmek ve Urfa'dan ayrılmak zorunda kalınca yerine Baselli hemşehrisi Dr. Andreas Vischer gönderilir. Köklü ve zengin bir aileden gelen, hümanist, fakat Hıristiyanlığa yürekten bağlı, çoğu daha sonraki yazılarına yansımış olan belli bir mizah anlayışına sahip, müziğe meraklı biri olan Dr. Vischer, Basel'den Urfa'ya gelirken piyano, keman ve akordeonunu da beraberinde getirmiştir.

16) Dr. Andreas Vischer ve Urfa'da doğan oğlu (Fotoğraf, H.L. Kieser tarafından Dr. Vischer'in Basel'deki ailesinden temin edilmiştir.

Dr.Vischer'in ve Urfa'daki Misyoner Hastanesi'ne daha önce emekleri geçen Dr. Christ ile Jakob Künzler'in dostları, 1907 yılında Basel'de *"Urfa Tıbbi Hayır Kurumu"* adlı bir dernek kurarak hastaneye maddi destek sağlarlar. Ayrıca, zengin hastalardan çok, orta hallilerden az ücret alınmak suretiyle hastanenin giderleri karşılanmaya çalışılmış, fakir hastalardan ise hiç ücret alınmamıştır.

Jakob Künzler, 1912 yıllarında Urfa'da biri kendi ailesi, diğeri Dr. Vischer'in ailesi için iki konak inşa ettirir. Kendisi için inşa ettirdiği

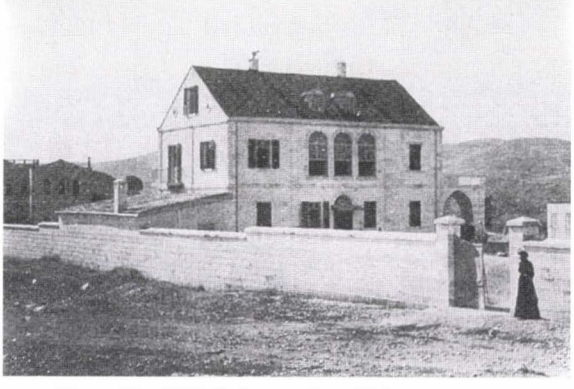

17) "Telfitır" Tepesinden Millet Hastanesine Bakış. /1912 (C.Kürkçüoğlu Arşivi)
1.(Türk) Millet Hastanesi (Bugünkü Devlet Hastanesi İçerisindeki Taş Bina), 2. Dr. Vischer'in İkametgahı, 3. Kürkçüzade Osman Efendi Konağı, 4. Ermeni Şakaloz'un Evi (Şişko'nun Damı), 5. İsviçre Hastanesi (Fotoğrafa dikkatlice bakıldığında ve 21 nolu fotoğrafla mukayese edildiğinde yapının doğu kesiminin günümüzde eksik olduğu görülecektir.), 6. Kürkçüzade Mahmut Nedim Efendi Konağı

konak hakkında elimizde herhangi bir bilgi yoktür. Dr. Vischer için inşa ettirdiği konak ise, bügünkü Meteoroloji Müdürlüğü karşısındaki askeri lojmanların yerinde bulunmaktaydı. 1923 yılından sonra Hartavizâde Hacı Bedii Efendi ailesi tarafından ikametgâh olarak kullanılan bu bina, 1970'li yılların başında yıktırılmıştır. Dr. Vischer, 1910'lü yılların başlarında Türk hastanesine (Bugünkü Devlet Hastanesi içersinde yer alan taş bina) Mutasarrıf tarafından Baş Cerrah olarak atanır. 1914 yılında iznini geçirmek üzere Basel'e giden Dr.Vischer, orada silah altına alınır. Bunun üzerine Misyoner Hastanesi'nin idari yönetimini Künzler ve ekibi, resmi tıbbi yönetimini ise şehrin Yahudi hekimi üstlenir. 1915 yılında Urfa'da patlak veren Ermeni isyanı sonucunda kapatılan hastane, 1918 yılında İsviçre Hastanesi adıyla yeniden açılır. Bu sırada askerliğini bitirmiş olan Dr. Vischer 1919 yılında Basel'den Urfa'ya döner.

Urfa, 7 Mart 1919 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilir. 1919 yılı Kasım ayı başında Urfa'yı terk eden İngilizlerin yerini Fransızlar alır. İsviçre Hastanesi bu işgal dönemlerinde de işlevini sürdürür.

Urfa halkının verdiği kurtuluş mücadelesi sonucunda Fransızlar, 11 Nisan 1920 günü Urfa'yı terk etmek zorunda kalır. Bu ağır savaş günlerini yaşayan Dr. Vischer ve ailesi Temmuz 1920'de Basel'e dönmek üzere Urfa'dan ayrılır. Hastaneyi Jakob Künzler ve ailesi devralır. Artık hastanenin giderleri İsviçre'deki "*Urfa Tıbbi Hayır Kurumu*" adlı dernek tarafından ödenmediği için büyük sıkıntı yaşayan Künzler'ler, 1922 yılının Ekim ayında hastanedeki çalışmaya son vererek Lübnan'a giderler. Böylece, 1897 yılında Bıçakçı Mahallesi'nde küçük bir klinikle

18) Dr. A.Vischer'in Evi- (1909) (Fotoğraf, Dr. Vischer'in Basel'deki ailesinden temin edilmiştir)

başlayan ve 1901 tarihinde yeni inşa edilen bir hastaneyle devam eden İsviçreli misyonerlerin Urfa'daki 25 yıllık serüveni son bulmuş olur.

Dr. Christ'in inşa ettiği Misyoner Hastanesi (İsviçre Hastanesi) Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren uzun yıllar Cevdet Emiroğlu'nun müdürlüğünü yaptığı Ortamektep olarak hizmet vermiş, 1960'lı ve 70'li yıllarda Yetiştirme Yurdu olarak kullanıldıktan sonra, 1980'li yılların başlarından itibaren boşaltılarak kaderine terkedilmiştir. Türkiye Kızılay Derneği Genel Müdürlüğü mülkiyetindeki yapı, 2001 yılında

19) İsviçre Hastanesi'nde tedavi edilen hastalar (1914) (C.Kürkçüoğlu Arşivi)

Şanlıurfa Valisi Muzaffer Dilek Bey'in girişimleri neticesinde, restorasyonu yapılmak ve Sosyal Merkez olarak kullanılmak üzere Şanlıurfa Valiliğine tahsis edilmiştir. Binanın ve müştemilatının restorasyon çalışmaları Valilikçe Kasım 2002'de tamamlanmıştır. Tesiste, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Aşocağı, Sağlık ve Aile Planlaması Merkezi, Yardımsevenler Derneği, Kadın Eğitimi ve Danışmanlık Merkezi ile Çocuk Eğitimi Merkezi yer almaktadır.

T.C. Şanlıurfa Valiliği İl Özel İdaresi'ne bağlı olan Sosyal Merkez, 14 Kasım 2002 tarihinde Şanlıurfa Valisi Muzaffer Dilek tarafından hizmete açılmıştır.

Yararlanılan Kaynaklar

AKALIN, Müslüm, **Milli Mücâdelede Urfa**, Engin Yayınları Basımevi, 1985.

Ex Oriente Lux. Jahrbuch der Deutschen Orient Mission, Berlin, 1903.

KIESER,Hans-Lukas.,"Bir Misyoner Hastanesinin Çevresindeki Küçük Dünya: Urfa, 1897-1922", François Georgen-Paul Dumont, **Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak**, İstanbul 2000, s. 257-287.

Hans-Lucas KIESER' in Özel Arşivi.

VISCHER, Andreas., **Erlebnisse eines Schweizerarztes bei den Türkischen Nationalisten**, Basel 1921. (Bu yayını Türkçe'ye çevirerek yararlanmamı sağlayan Harran Üniversitesi Öğr. Gör. Sayın Hamdi URAL'a teşekkür ederim. A.C.Kürkçüoğlu)

19a) 14 Kasım 2002 tarihinde Şanlıurfa Valiliğince restorasyonu tamamlanan ve Sosyal Merkez olarak açılışı yapılan tarihi binanın yeni görünümü

MİMARİ ARKEOLOJİ

ŞANLIURFA MİMARİ ESERLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Yrd.Doç.Dr.A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU *

Birinci Bölüm

ŞANLIURFA MİMARLIK TARİHİ

1894 yılında Gautier, 1946 ve 1952 yıllarında Kılıç Kökten, 1947 yılında W. Brice tarafından yapılan arkeolojik araştırmalarda elde edilen buluntulardan Şanlıurfa bölgesi tarihinin Paleolitik Çağ'a kadar (M.Ö.600000-10000) uzandığı tesbit edilmiştir.

1963 yılında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Halet Çambel ve Chicago Üniversitesi'nden Prof.Dr.R. Braidwood başkanlığında oluşturulan *"Tarihöncesi Karma Projesi Araştırmaları"*, Şanlıurfa bölgesinin tarımcı köy topluluklarının en eski bölgesi olduğunu ortaya koymuştur.

Paleolitik çağın avcı ve toplayıcı göçebe insanları, Neolitik Çağ'da (M.Ö. 9500-5500) doğa ile olan ilişkilerini kendi tarafına çevirmeyi başarıp, çevresinde var olan bitki ve hayvan türlerinden bazılarını evcilleştirerek kendi eliyle üretir hale gelmiş ve ilk çiftçi ve çoban köylerini kurarak yerleşik düzene geçmişlerdir. Yerleşik düzene geçilmesiyle birlikte mimarlık sanatı da ilk kez Neolitik Çağ'da ortaya çıkmıştır. Moloztaşlar, kerpiç dolgulu ahşap, sıvanmış dallar bu çağın inşaat malzemelerini oluşturmaktadır.

İl merkezi Balıklıgöl mevkii, Vali Fuat Bey Caddesi'nin güneybatı kesimindeki toprak kesitte, Harran Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi Bahattin Çelik tarafından toplanan Neolitik Çağ'ın Akeramik evresine ait çakmaktaşı aletler, Urfa merkezinin günümüzden 11000 yıl önce iskan edildiğini kanıtlamıştır.

Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesine bağlı Ovacık Nahiyesi, Güluşağı (Kolik) Köyü Muhtarlığı'nın Argaç (Kantara) Köyü yakınındaki Nevalı Çori adıyla anılan tarlada, dönemin Müze Müdürü Adnan Mısır başkanlığında 1983 ve 1985 yıllarında yapılan arkeolojik kazılarda rastlanılan mimari kalıntılar, Neolitik Çağ'ın Akeramik (çanak-çömleksiz) evresine bağlanmıştır.

Ayrıca, Bozova ilçesine bağlı Şaşkan Köyü yakınındaki Küçük ve Büyük Şaşkan Höyükleri arasında yer alan ve *"Kumartepe"* adı verilen tarlada, 1983 yılında Urfa Müze Müdürlüğü adına A.Cihat Kürkçüoğlu başkanlığında yapılan kazılarda da Geç Neolitik döneme ait yerleşmeler tesbit edilmiştir. Bu kazılarda rastlanılan mimari kalıntılar toprağın 1-2 metre altında ve birbirinden son derece uzak parçalar halinde bulunmuştur.

Şanlıurfa merkez ilçe Örencik Köyü sınırları içiresinde yer alan *"Göbekli Tepe"*de 1995 yılından bu yana sürdürülen arkeooljik kazılarda Neolitik Çağı'ın Akeramik evresine tarihlenen (M.Ö. 9000) dünyanın en eski tapınak kalıntılarına rastlanmıştır.

Şanlıurfa'daki Neolitik yerleşmeye ilk defa Nevalı Çori, Şaşkan ve Göbekli Tepe'de rastlanılmış olması, bu kazıların önemini daha da arttırmıştır. Mimarlık tarihinin başlangıcı olan Neolitik Çağ'a ait bu iki yerleşmeden başka Şanlıurfa'da yapılan çok sayıdaki arkeooljik kazıda Kalkolitik, Tunç, Demir ve Hellenistik Çağ ile Roma, Bizans, Emevi, Fatımi, Anadolu Selçuklu, Eyyûbi, Memluk ve Osmanlı devirlerine ait mimari kalıntılara rastlanılmış olması, bölgenin mimarlık tarihi açısından zengin bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.

I. MİMARİ MALZEME

Çevrede ağaç malzemenin bulunmayışı, taşın Şanlıurfa mimarisinde hakim malzeme olarak kullanılmasına yol açmıştır. Urfa taşının kolay işlenebilmesi ve yüzyıllardan beri yerleşip süregelen taşçı geleneği de Urfa yapılarında ağaç malzemenin kullanılmayışına yol açmıştır. Diyarbakır'daki bazalta karşılık Urfa yöresinde açık renkli (Ocre Jaune) sarımsı kalker taşı mimariye hakimdir. Kolay işlenen ve ocaktan çıktıktan bir süre sonra sertleşen bu kireçli oluşum, Urfa yapılarının her devrinde rahatlıkla kullanılmış ve kullanılmaktadır.

Halk arasında *"Hevara Daşı"* olarak adlandırılan bu taşın kentin güneybatısındaki dağlık bölgeden getirildiği bu bölgeye yayılmış çok sayıdaki antik taş ocağından anlaşılmaktadır. Dağın bir yamacının delinerek diğer yamacından çıkılan taş ocakları (Delikli Mağara) yanında, uzunluğu 50-75 metre, eni 25-30 metreyi bulan büyük taş ocaklarına; Kanlı Mağara Deresi,

* *Harran Ü.Fen-Edebiyat Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Böl. Öğr. Üyesi*

Kasarcı Deresi ve Ehber Deresi'nde yoğun bir şekilde rastlanılmaktadır.

Halk arasında yaygın bir efsanesi olan Kanlı Mağara ile yüzyıllardan beri mesire yeri olarak kullanılan Şakşak, İpek, Direkli, Nalbant Harabası, Şahan Yuvası, Hamam Mağarası, Köko'nun Mağarası, Yıkık Mağara, Dabbak Mağarası, Göncü Mağarası, Ceylan Mağarası, Şekerli Mağara, Savuh Mağara, Ağaçlı Mağara, Dede'nin Sarnıcı Mağarası, Hacı Abbas'ın Mağarası, Develik Mağarası, Hacı Kâmillerin Mağarası, Dip Karlık Mağarası ve daha isimsiz yüzlerce mağara, bölgedeki önemli taş ocakları arasında yer almaktadır. Taş ocaklarının hakim olduğu bu bölgede yaptığımız araştırmalarda taşçı arabalarının kayalıklar üzerinde açmış oldukları derin teker izlerinin meydana getirdiği antik yollara rastlanılmıştır.

Taşın bu kadar yaygın olarak kullanılmasına karşılık, duvarları ve tavanları *'Bağdadi Tekniği'*nde yapılmış bir iki ev dışında Urfa yapılarında ahşap malzemeye pek rastlanılmaz. Ancak evlerdeki odaların iç dekorasyonunda, pencere ve kapı kanatlarında zengin süslemeli ahşaba büyük ölçüde yer verilmiştir.

II. PLAN ZENGİNLİĞİ

Şanlıurfa'daki mimari eserlerde zengin bir plan çeşitliliği göze çarpar. Binlerce yıllık tarihi geçmişi bulunan bu yörenin mimarları, çeşitli devirlerdeki mimari eserlerden etkilendiklerinden yapılarında değişik plan uygulamalarına gitmişlerdir. Milattan önceki çağlardan Osmanlı dönemine kadar çeşitli milletlerin hâkimiyetine giren Urfa'da, bütün bu devirlerin birbirlerini etkilemelerinden doğan plan tipleri, birbirlerinin kopyaları olmaktan ziyade, yeni arayışlar içerisinde varyasyonlar meydana getirecek şekilde zenginlik göstermiştir. Mimarinin her şubesindeki çeşitli örneklerde bu zenginliği izlemek mümkün olabilmektedir.

Mimarinin her şubesinde olduğu gibi *"Urfa Evleri"*nde de değişik plan arayışları dikkati çekmektedir. Yazlık ve kışlık eyvanlı olarak kalıplaşmış bir plana sahip olarak görünmelerine rağmen, yüzlerce ev arasında birbirini aynen taklit eden evlere rastlanılmayışı, Urfa'lı mimarların değişik plan arayışına ne denli önem verdiklerini göstermektedir.

III. USTALAR

Şanlıurfa'daki mimari eserlerin inşasında çalışan ustalar, yaptıkları işlere göre; taşçılar, yonucular ve yapıcılar olmak üzere üç gruba ayrılırlar. Taşçılar, taşı ocaktan kesen gruptur ki bunlar dağlardaki taş ocaklarında çalışırlardı. Ocaktan gelen taşları işleyen yonucu ustaları inşaat alanının bir köşesinde çalışırlardı. Yapıcılar ise, yapının tasarımını yapan mimar pozisyonunda ustalardı. Bugün bile Türkiye'nin bir çok yerindeki eski eser onarımlarında Urfa'lı yonucu ve yapıcı ustalar çalışmakta ve aranmaktadır.

IV. SÜSLEME

Urfa'daki mimari eserlerde, evler dışında mimari süslemeye pek önem verilmemiştir denilebilir. *"Urfa Evleri"*ndeki zengin taş işçiliğine karşılık cami, han, hamam ve medrese gibi anıtsal yapılarda çini süslemeye hiç, taş süslemeye ise nadir olarak rastlanılması ilgi çekici bir konudur. Dabbakhâne Camii Minaresi'ndeki çini panolar Urfa'daki çini süslemenin tek örneğini teşkil eder. Yusuf Paşa, Hızanoğlu ve Nimetullah Camileri dışında mihrapları taş süslemeli cami yoktur. Nimetullah Camii, Klasik *"Osmanlı portalleri"* tarzındaki mukarnas süslemeli kapısıyla da Urfa camileri arasında ayrı bir yere sahiptir. Gümrük Hanı'nın giriş eyvanı yan duvarlarındaki geometrik friz, Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi'nin eyvanı ve odalarındaki süslemeler, Dabbakhâne Camii'nin batı ve güney avlu kapılarındaki geometrik geçmeler Urfa'daki anıtsal eserler üzerinde nadir olarak rastlanılan taş işçiliklerindendir. Ayrıca Karameydan'daki Hüseyin Paşa Camii ve Yusuf Paşa Camii gibi bazı camilerin minber korkuluklarında şebekeli oyma tekniğinde taş işçiliği dikkati çekmektedir.

Ağaç süslemede, anıtsal eserler arasında yok denecek kadar azdır. Rızvaniye Camii'nin inşa tarihinden kalma (1736) ahşap oyma kapıları, müezzin mahfilinin renkli kalem işleri, Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi Kütüphânesi'nin süslemeli kapı kanatları ile Hasan Padişah Camii minberinin kapı kanatları, anıtsal eserlerdeki ağaç işçiliğinin tamamını temsil ederler.

Anıtsal eserlerdeki bu duruma karşılık olarak; ağaç süsleme *"Urfa Evleri"*nde şaşırtıcı derecede bir zenginlikle karşımıza çıkmaktadır. Evlerdeki odaların kapıları, pencere kanatları, duvar kaplamaları, *"göz göz"* tabir edilen süslemeli ahşap rafların meydana getirdiği nişler, aynalar ve çeyiz sandıkları ağaç oyma sanatının inceliklerini ve motif zenginliklerini yansıtmaları bakımından, ayrı bir inceleme konusu teşkil edebilecek derecede bir öneme sahiptir. Evlerdeki ah-

şap kapı ve pencere örneklerinden önemli bir grup, Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

Urfa mimari eserlerinde taş ve ağaç işçiliğinin anıtsal eserlerden ziyade, evlerin iç mekânlarında zengin olarak kullanılmış olması, Fransız Sanat Tarihçisi Albert Gabriel'in *"Türkler süsü kendi zevkleri için yaparlar, gösteriş için değil"* sözünü doğrular niteliktedir.

V. ŞANLIURFA MİMARİ ESERLERİNİN GRUPLARA GÖRE DAĞILIMI

Şanlıurfa mimari eserleri; dini, mezar, sosyal tesis, su, askeri, ticaret yapıları, konut (sivil) ve anıt mimarisi olmak üzere başlıca 8 gruba ayrılmaktadır.

Dini mimari içerisinde, Urfa'da bugün tarihi değere haiz 39 adet cami, 1 namazgâh, 7 tekke, 5 kilise (Bunlardan üç adedi camiye çevrilmiş olup camiler listesine eklenmiştir), mezar mimarisi içersinde 13 adet türbe, Roma devrine ait bir anıt mezar ve yüzlerce kaya mezarı bulunmaktadır.

Sosyal tesis mimarisinden, Urfa'da halen 7 adet medrese, 4 mektep, 1 kütüphâne, 2 hastane, 1 yetimhâne bulunmaktadır. Su mimarisine örnek olarak 8 adet köprü, 12 adet çeşme, 2 sebil, 1 su kemeri, 1 su bendi, 1 maksem, 8 hamam, 3 çimecek (gusülhâne) 21 su değirmeni yer almaktadır.

Askeri mimariye örnek olarak; iç kale ve şehir surlarının kalıntıları örnek olarak verilebilir.

Ticaret yapılarına örnek olarak; 11 adet han, 8 adet kapalı çarşı, 1 basmahâne bulunmaktadır.

Köşkler, konaklar ve evlerin oluşturduğu sivil mimari (konut mimarisi) grubunda ise, yüzlerce güzel örnek bulunmaktadır.

Anıt mimarisine örnek olarak; Urfa Kalesi sütunları, Harb-ı Umumi Şehitleri Abidesi, Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi (Yol Gösteren Çeşmesi), Milli Mücâdele Şehitleri Abidesi ve Garnizon Şehitleri Abidesi gösterilebilir.

Kısaca değindiğimiz bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, büyük bir kısmı İslâmi dönemlere ait olmak üzere, Şanlıurfa'da mimarinin her şubesinden eser örneği bulunmaktadır.

Bu eserlere, yakın zamanlarda yıktıklarımız ve yazılı kaynaklardan öğrendiklerimiz de eklenince Urfa'nın ne denli bir mimari zenginliğe sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

İkinci Bölüm

ŞANLIURFA MİMARİ ESERLERİNDEN BAŞLICA ÖRNEKLER

I. DİNİ MİMARİ

A. CAMİLER

1. Dönemlerine Göre Şanlıurfa Camileri

Yedinci yüzyıldan itibaren çeşitli İslâm devletlerinin egemenliğine giren Şanlıurfa'daki 39 adet tarihi camiden Ulu Camii, ve Pazar Camii, muhtemelen Zengiler dönemine (XII. yüzyıl), Halil-ür Rahman Camii, Eyyûbiler dönemine (1211), Hasan Padişah Camii, Akkoyunlular dönemine (XV. yüzyıl) aittir. Selahaddin Eyyûbi Camii, Circis Peygamber Camii ve Fırfırlı Camii, kiliseden çevrilmiştir. Bunların dışında kalan 32 adet camiin tamamı Osmanlı dönemine aittir.

20) Urfa'dan minareler

2. Yazılı Kaynaklarda Geçen Şanlıurfa Camileri

1876 tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde Urfa merkez kazada 24 cami, 2 mescidin; 1887 tarihlide 31 cami, 31 mescidin; 1893 tarihlide 77 cami ve mescidin; 1894 tarihlide ise 58 caminin mevcut olduğu belirtilmektedir.

1650 yıllarında Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, Urfa camilerinden şu cümlelerle bahsetmektedir: *".... Urfa'da 22 cami vardır. İçkalede eski bir mabed olan Minaresiz Camii vardır. Paşa Sarayı yakınında kalabalık cemaati olan Kızıl Cami, Nemrud zamanından kalma eski bir kilise imiş. Harun Reşid fetlıinde kiliseden camiye çevrilmiştir. Hala minarelerinde erganunhâneleri vardır. Ak Camii de eski bir mabeddir. İbrahim Halil Camii'ni ilk yaptıran Halife Memun'dur. Pazar Camii'nin cemaati çoktur. Sultan Hasan*

Camii, Ahaveyn Camii, Debbağhâne Camii de meşhur camileridir. Bu son 6 camiye, İbrahim Halil suyu uğrayıp havuz ve şadırvanları canlandırır ve fıskiyelerden bol su fışkırır. Öteki camileri; Beykapısı Camii, Hekim Dede Camii, Karameydan Camii, Uğurlu Meydan Camii'dir. Bu sonuncusu da eski bir mabeddir. 67 kadar mahale mescidi vardır."

Evliya Çelebi'nin yukarda sözünü ettiği camilerden büyük bir kısmı bugün ayaktadır. Bunlardan içkalede olduğunu belirttiği cami günümüze ulaşmamıştır. Ahaveyn (Ahırvan) Camii'nin de büyük bir kısmı yıkılarak ev haline getirilmiştir. Son olarak sözünü ettiği Uğurlu Meydan Camii'nin ise bugünkü mevcut camilerden birinin değişik bir adı mı olduğu veya yıkılmış eski bir cami mi olduğu bilinmemektedir.

Günümüzde mevcut olmayan, ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde vakfiyeleri bulunan Şanlıurfa camileri de şunlardır: Siverekli Ali Camii, Hacı Korkmaz Camii, Çine Camii, Tarihli Mescid-i Şerifi, Şah Hüseyin Camii, Mahkeme Mescid-i Şerifi (vakfiyesinde Mahkeme Mahallesi'nde-bugünkü Yıldız Meydanı-bulunduğu belirtiliyor), Hacı Mihman Camii, Meşarkiye Camii, Hacı Sadıka Mescid-i Şerifi, Kubbe Mescid-i Şerifi (vakfiyesinde h.1338 tarihli olduğu belirtilen bu mescidin Kubbe Mescid Sokak'ta yer alan (bugünkü 12 Eylül Caddesi) ve 1980 yılında yıkılarak betonarme bir şekilde yeniden yapılan Hacı Abdülvahit Hoca Tekkesi'nin olması kuvvetle muhtemeldir.) Gelen Mescidi (h. 1153/m. 1740), Musa Efendi Camii (vakfiyesinde sur dışında, taşra mahallede olduğu kayıtlı), Kutbiye Camii (m. 1780 tarihli Ömer Paşa Vakfiyesi'nde Yengi Çarşı içersinde olduğu kayıtlıdır).

Ahmed adında bir şahıs, Şevval 1124 (m. 1712) tarihli dilekçesinde Urfa'daki Meşarkiye Camii'nin mütevelliliğinin 200 seneden beri dedelerinde olduğunu, kendisinin mütevelli olarak yevmiye 4 akçe aldığını belirtmektedir. Türk Meydanı yakınında yer alan bu cami, 1950 yıllarında yıktırılarak yerine Çarhoğlu Camii adıyla yeni bir cami yaptırılmıştır.

Son yirmi yıl içersinde Şanlıurfa'da Sultan Bey, Kardeşler, Kamberiye, Damat Süleyman Paşa, Abdülvahit Hoca ve Kutbeddin camileri yıkılarak yerlerine betonarme camiler yapılmıştır. Bunlardan Sultan Bey Camii ile Kardeşler Camii'nin kitabeleri korunmuştur. Sultan Bey Camii'nin kitabesinde h. 995 (m. 1586) yılında Sultan III. Murad Han zamanında Sultan Ahmed Bey adında bir vali tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Caminin kuzey yanında bulunan Sultan Hamamı'nın da aynı şahıs tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Kunduracı Pazarı'ndaki Kardeşler Camii'nde yer alan kitabede ise, h. 1032 (m. 1623) yılında Molla Musa tarafından "İhlasiye Camii" adıyla yaptırıldığı yazılıdır.

Molla Musa'nın Bediüzzaman Mezarlığı'nın Tılfındır Tepesi kesiminde yer alan pembe mezar taşında: *"Bâni-i Câmi-i İhlâsiye el Hac Molla Musa"* yazılıdır.

Bunlardan başka son yıllarda Arabi Camii ile Eyyub Peygamber camilerinin kubbeli ve tonozlu örtü sistemleri yıkılarak düz betona dönüştürülmüş; temelinden yıkılan Kutbeddin Camii ile Kıbrıs Tekkesi Mescidi bazı farklılıklarla asıllarına uygun olarak yeniden yapılmıştır.

Şair ve mutasavvuf Sakıp Efendi tarafından Akarbaşı mevkiinde h. 1279 (m. 1862) yılında inşa edilen medrese, tekke, kütüphâne ve Sıbyan Mektebi gibi yapılardan oluşan külliye içinde, Sakıbiye Camii adıyla anılan bir caminin bulunduğu h. 1286 (m. 1869) tarihli Sakıp Efendi Vakfiyesi'nden anlaşılmaktadır. Cami dahil bu külliyenin tamamı günümüzden 40-50 yıl kadar önce yıktırılmıştır.

Bugünkü Urfa Pasajı'nın yerinde bulunan ve günümüzden 40-50 yıl önce yıktırıldığı söylenilen Bilal-ı Habeşi Camii'nin nasıl bir plana sahip olduğu bilinmemektedir.

3. Plan Tiplerine Göre Şanlıurfa Camileri ve Başlıca Örnekleri

Şanlıurfa camileri; Çok Ayaklı Camiler, Orta Kubbenin Yanlara Doğru Genişlediği Camiler, Eş Değerde Çok Kubbeli Camiler, Mihrab Önü Kubbeli Camiler, Tek Kubbeli Kübik Camiler, Tonozlu Camiler ve Bazilikadan Çevrilen Camiler olmak üzere başlıca yedi plan şemasına sahiptir.

Osmanlı mimarisinin ters T planlı cami şeması ile orta kubbenin yanlara doğru yarım kubbelerle genişletildiği şemanın dışında Urfa camilerinde Osmanlı cami mimarisinin tüm plan tipleri uygulanmıştır.

a. Eski Ömeriye Camii

Kazancı Pazarı mevkiindeki bu camiin mevcut kitabeleri onarım devirlerine ait olup, yapının esas inşa tarihi bilinmemektedir. Son cemaat yerinin doğu duvarında yer alan h. 701 (m. 1301) tarihli tamir kitabesi, bize Ömeriye Camii'nin Urfa'nın en eski camiilerinden biri olduğunu göstermektedir.

Cami mekânı, ortada bir kubbe, yanlarında birer çapraz tonozun örtülü olduğu yatık dikdörtgen planındadır. Kubbe ve tonozlar duvarlarda ve köşelerde yarım duvar sütunlarına oturtulurlar. Bu plan daha geç tarihlerde inşa edilen Harrankapı Hacı Lütfullah Camii'ni etkilemiştir.

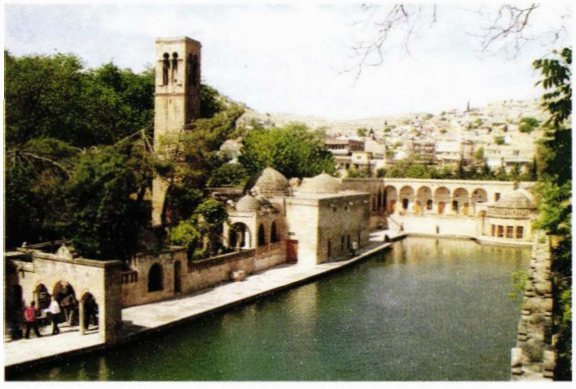
Mihrabın iki yanında, balkon şeklinde ve önde ikişer tam, arkada ikişer yarım sütunlu birer minber bulunur. Üzerleri taştan yarım kubbeli, korkulukları demir şebeke oymalı bu minberler Urfa camiilerinde rastladığımız balkon şeklindeki minberlerin en olgun ve zarif örnekleridir.

b. Halil-ür Rahman Camii

Halil-ür Rahman Gölü'nün güneybatı köşesinde yer alan bu camii, medrese, mezarlık ve efsaneye göre Hz. İbrahim'in ateşe atıldığında düştüğü makamdan meydana gelmiş bir külliye halindedir.

Camiin güneydoğu köşesine bitişik kare gövdeli kesme taş minarenin batı cephesindeki kitabede, Eyyûbiler'den Melik Eşref Muzafferüddin Musa'nın emriyle 1211 yılında yaptırıldığı yazılıdır.

Halk arasında "Döşeme Camii" veya "Makam Camii" olarak da adlandırılan Halil-ür Rahman Camii'nin, Bizans devrine ait Meryem Ana Kilisesi'nin yerine inşa edildiği bazı kaynaklarda geçmektedir. Evliya Çelebi'ye göre de şehirdeki en eski camilerdendir ve Abbâsi halifesi Me'mun zamanında Hz. İbrahim Makamı'na inşa edilmiştir.

21) Halil-ür Rahman Camii

Halil-ür Rahman Camii, kareye yakın şekliyle mihraba paralel üç sahınlı bir plana sahiptir. Mihrab önü sahını ve kuzey sahın üçer çapraz tonozla, orta sahın ortada bir kubbe ve yanlarında birer çapraz tonozla örtülmüştür.

c. Hasan Padişah Camii

Eşdeğerde Çok Kubbeli Camiler grubuna giren Hasan Padişah Camii, 15. yüzyılın ikinci yarısında Akkoyunlu Devleti Sultanı Uzun Hasan Bey tarafından Toktemur Mescidi'nin batısına bitişik olarak yaptırılmıştır.

Cami, kıble duvarı boyunca sıralanmış tromplu üç büyük kubbe ile örtülü dikdörtgen bir plana sahiptir. Kubbeler orta bölümde dört bağımsız payeye, doğu ve batıda ikişer duvar payesine, kuzey ve güneyde ise duvarlara otururlar.

Son cemaat yeri, önde payeler üzerine oturan çapraz tonozlarla örtülü sekiz gözlüdür. Doğu baştaki göz Toktemur Mescidi önüne rastlamaktadır. Avlunun kuzeyinde yer alan tek şerefeli ve poligonal gövdeli minare 1859 tarihinde Halil Bey tarafından tamir ettirilmiştir.

d. Kadıoğlu Camii

Kadıoğlu Mahallesi, Su Meydanı mevkiindeki bu camiin vakfiyesinde 1694 tarihinde Kadızâde Hüseyin Paşa tarafından yaptırıldığı yazılıdır.

Sekiz Ayaklı Osmanlı Camiileri grubuna giren Kadıoğlu Camii'nde dört bağımsız payeye oturan sekizgen kasnaklı orta kubbe yanlara doğru çapraz tonozlu mekânlarla genişletilmiştir. Cami, bu planını 15. yüzyılda inşa edilmiş olan Diyarbakır Şeyh Safa Camii'nden almış olmalıdır.

Önde üç payeye oturan beş gözlü son cemaat yeri çapraz tonozlarla örtülüdür. Avlunun kuzeyindeki giriş cephesinde, üzeri yarım kubbeli dış portal üzerinde 1844 tarihinde Urfa Kaymakamı Bahri Paşa tarafından yaptırılan silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare yer alır. Portal üzerine oturan minarenin alt kısmı boş olduğundan halk arasında Kadıoğlu Camii'ne "Dipsiz Minare Camii" de denilmektedir. Avlu portalinin doğusuna bitişik olarak 1725 tarihli Emencekzâde Çeşmesi bulunmaktadır.

e. Nimetullah Camii (Ak Camii)

1500 yılı başlarında Urfa Sancakbeylerinden Nimetullah Bey tarafından inşa ettirilmiştir. 1722 yılında aynı soydan Hacı Nimetullah b. Asker tarafından tamir ettirilen bu cami, plan itibariyle Edirne Üç Şerefeli Cami ile tam bir benzerlik gösterir. Kuzey ve güneyde duvarlara, doğu ve batıda birer payeye oturan kubbeli orta mekân yanlara doğru ikişer küçük kubbe ile genişletilmiştir.

Nimetullah Camii'nin bu planı daha sonraları inşa edilmiş olan Çakeri Camii'nde batı taraftaki iki kubbe kullanılmadan yarım olarak uygulanmıştır.

22) Nimetullah Camii

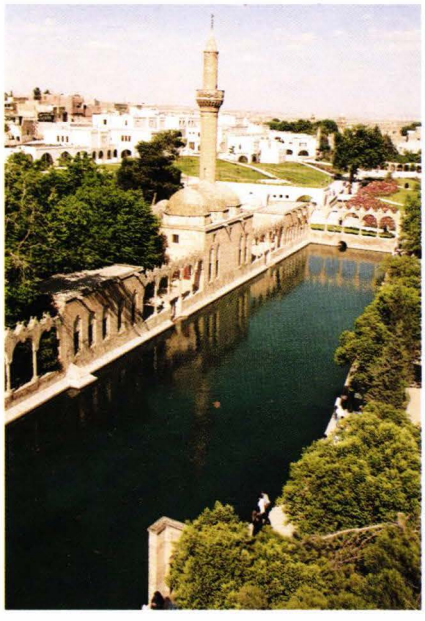
Mukarnas kavsaralı mihrap nişinin çevresinde içiçe geçen sekizgenlerin oluşturduğu geometrik bir kompozisyon ve bunun etrafında mukarnas frizi dolaşmaktadır. Sekizgen geçmelerin oluşturduğu kompozisyon Hızanoğlu ve Yusuf Paşa Camii mihraplarında da karşımıza çıkmaktadır. Camii mekânına giriş kapısı Urfa'da eşine rastlanmayan klasik Osmanlı portalleri tarzında mukarnaslıdır. Beş gözlü son cemaat yerinin orta bölümü kubbe, diğer bölümleri çapraz tonozlarla örtülüdür. Caminin kuzeybatı köşesindeki silindirik gövdeli tek şerefeli minare, yeni yapılan bazı minareler hariç Urfa minareleri arasında en uzun olanıdır.

f. Rızvaniye Camii

Halil-ür Rahman Gölü'nün kuzey kenarı boyunca yer alan bu camii, Osmanlı döneminde Rakka-Urfa Valisi Rızvan Ahmet Paşa tarafından 1736 yılında yaptırılmıştır. Cami avlusunun üç tarafı medrese odaları ile çevrilmiştir.

Rızvaniye Camii, mihrap duvarı boyunca sıralanmış üç kubbesiyle dikdörtgen bir plana sahiptir. Üç gözlü son cemaat yerinin üzeri üç kubbe ile örtülü olup, doğu ve batıdaki kubbeler yanlara doğru yarım kubbelerle genişletilmiştir.

Caminin inşa tarihinden kalma ahşap kapısı zengin bitkisel süslemelidir.

23) Rızvaniye Camii

g. Ulu Cami

Urfa merkezindeki camilerin en eskilerindendir. Ulu Cami, bazı kaynaklardan anladığımıza göre, eski bir sinagog iken M.S. V. yüzyıl başlarında Aziz Stefanos Kilisesi adını alan ve kırmızı renkteki mermer sütunlarının çokluğu nedeniyle "*Kızıl Kilise*" olarak da adlandırılan bir Hıristiyan kilisesinin yerine inşa edilmiştir. Bu kilisenin avlusuna ait duvarlar, bazı sütun ve sütun başlıkları ile halen

minare olarak kullanılan sekizgen gövdeli çan kulesi bugün ayaktadır.

İnşa kitabesi bulunmadığından caminin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Camideki mevcut kitabeler onarım devirlerine ait olup inşa tarihi hakkında fikir vermemektedir. Halep hâkimi Nureddin Zengi tarafından tamir ettirilerek bugünkü şeklini alan, Halep Ulu Camii ile benzer bir plan gösteren Urfa Ulu Camii'nin Zengiler zamanında 1170-1175 yılları arasında yaptırılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

24) Ulu Camii

Urfa Ulu Camii, payeler üzerinde kıble duvarına paralel üç sıra çapraz tonozlarla örtülü, yatık dikdörtgen bir plana sahiptir. Orta eksenden biraz doğuya kaymış olan mihrap önü bölümü, sivri kemerler üzerine oturan ve her biri çapraz tonozlarla örtülü ondört sivri kemerle avluya açılan son cemaat yeri, Anadolu'da ilk kez Urfa Ulu Camii'nde ortaya çıkmıştır.

h. Yusuf Paşa Camii

Vezir Yusuf Paşa tarafından doğusundaki Vezir Hamamı ile birlikte, 1709 tarihinde yaptırılmıştır. Yatık dikdörtgen planlı camii, kıbleye paralel iki sıra halinde ve her sırada üçer olmak üzere, altı kubbe ile örtülüdür. Kubbeler ortada iki payeye, yanlarda duvarlara oturmaktadır. Üç gözlü son cemaat yerinin üzeri, ön tarafta iki paye üzerine oturan üç kubbelidir.

Mukarnas kavsaralı taş mihrabın yanları sütunçeli ve çevresi içiçe geçen sekizgenlerden oluşan geometrik süslemelidir. Korkuluğu şebekeli oyma süslemeli taş minberin yan taraflarında ve kapı üzerinde rumi kompozisyonlu süslemeler bulunur.

Silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, son cemaat yerinin doğu köşesindedir.

4. Bazilikadan Çevrilen Camiler

a. Circis Peygamber (Peygamberler) Camii

Yeni Hal civarındaki bu camiin yerinde V. yüzyılda Piskopos Hiba tarafından yaptırılan "*Şehit Sergius Kilisesi*" bulunuyordu. Daha sonraları bu kilise Aziz Sergius ve Aziz Şem'un adını aldı. Surların dışında bulunması nedeniyle şehri fethedemeyenlerin saldırılarına hedef olan bu kilise, 503 ve 580 yıllarında iki kez Sâsâniler tarafından yıkıldı. 8.Yüzyılda Abbâsi Halifesi Cafer el-Mansur'un, 11. yüzyılda da Selçukluların şehri kuşatmaları sırasında zarar gördü. Bu kilise, aynı adı taşıyan Nimetullah Camii'nin yerinde bulunan Aziz Sergius Kilisesi ile karıştırılmamalıdır. İkinci Aziz Sergius Kilisesi, Rızvaniye Camii yerindeki Aziz Toma Kilisesi örneğine göre daha sonra inşa edilmiştir.

Aziz Sergius-Aziz Şem'un Kilisesi yıkılınca, yerine bugün cami olarak kullanılan Şehit Aziz Circis adında bir kilise inşa edildi. Prof. J.B. Segal tarafından 1971 yılında Circis Peygamber Camii'nde bulunarak Şanlıurfa Müzesi'ne getirilen Süryânice bir kitabede şunlar yazılıdır:

"Yakubi Patriği Aziz İgnatius, 1869 (m. 1558) yılında Allah'ın izniyle oraya geldi. O, Petrus ve Paulus'un 29 Haziran'daki büyük yortusunda bu Aziz Circis Kilisesi'nde taşın ve kutsanmış yağın ithafıyla vaftizi yeniledi. Saf kutsanmış yağın takdis merasimi esnasında bir mûcize meydana geldi. Su sarnıcındaki (su), kilisenin avlusundaki vaftiz kurnasına sıçradı. Bu harika (olay) bütün insanlar ve Hıristiyanlar tarafından görüldüğünde, (onlar) sevindiler ve bağırarak Elhamdülillah dediler."

Cami hariminin doğu kesiminde yer alan payelerin güneyde olanında Süryânice, kuzeyde olanında ise Arapça birer kitabe mevcuttur. İkisi de aynı tarihte yazılmış olan bu kitabelerden Süryânice olanında: *"Bu Şehit Aziz Circis Kilisesi, 2156 Yunan yılında (m. 1844), Antakya Piskoposluğu'nun Patriği Elias II. Aryana adındaki Aziz İgnatius'un günlerinde ve Urfa Piskoposluğu'nda oturan Kudüslü Abraham'ın*

günlerinde, M'nin ilgisiyle Merhum Hacı Monufar'ın oğlu A..tho ve dindar Süryâni halkın katılımıyla yapılmıştır. Allah onların ecirlerini adil ve sadıklarla kabul etsin, amen ve amin." denilmektedir.

Kuzeydeki payede yer alan Arapça kitabede ise şöyle yazılıdır: *"Bu kilise, zamanın sultanlarının genç sultanı, İslâm dininin yardımcısı, Sultan ve Hakan Abdülmecid Han'ın iradesiyle -Allah onun mülkünü sürekli etsin-; himmet sahibi Müşir-i Ekrem Salih Vechi Paşa zamanında -Allah onun dostluğunu devam ettirsin- ve Kaymakam dairesinin vekili Bahri Paşa'nın kaymakamlığı zamanında-Allah onun ikbalini arttırsın-ve Çerkez Hüseyin Ağa'nın memuriyetiyle- Allah onun kadrini arttırsın - 1260 yılı Recep ayında (Temmuz 1844) tamamlanmıştır.*"

Harime giriş kapısı yanındaki mermer kitabede, bu kilisenin Çarhoğlu Muhammed tarafından h. 1385 (m. 1965) yılında camiye çevrildiği yazılıdır. Camiye çevirme işlemi esnasında kilisenin planı aynen muhafaza edilerek sadece kuzey cepheye 3 gözlü son cemaat yeri ve minare eklenmiştir.

Yapı apsise dikey üç nefli bazilikal bir plan gösterir. Nefler sekizgen üçer paye ile birbirinden ayrılmıştır. Her nef doğu batı istikametinde dörder çapraz tonozla örtülüdür. Yapının batısında her biri üçer çapraz tonozla örtülü iç ve dış narthex bulunur. Cami mekânına bitişik olan iç narthexin üzerinde gynakaion kısmı (kadınlar mahfili) yer alır.

b. Fırfırlı Camii

Vali Fuat Bey Caddesi (Yeni Yol) üzerinde yer alan ve halk arasında "*Fırfırlı Kilise*" olarak anılan bu yapının esas adı "*Oniki Havari Kilisesi*" olup, kitabesi bulunamadığından inşa tarihi bilinmemektedir.

Yapı apsise dikey üç nefli bazilikal planlıdır. Orta nef dört tromplu kubbe, yan nefler dörder çapraz tonozla örtülüdür. Yan neflere nazaran daha geniş tutulan orta nefin girişten itibaren üçüncü kubbesinin kasnağı 24 adet pencerelidir. Yapıdaki kubbe ve tonozlar ortada bazalt taşından yapılmış mukarnas başlıklı yuvarlak sütunlara, yanlarda duvara bitişik olarak kesme taştan yapılmış yarım sütunlara otururlar. Yarım sütunlar dış cephelerde de birer dekorasyon unsuru olarak görülür.

Apsis, camiye çevrilme işlemi sırasında doldurularak pencereye dönüştürülmüştür. Apsisi ve iki yanında yer alan pastoforion hücreleri dışarıdan çıkıntı halindedir. Batı cephedeki giriş kapısı, içeriden yarım kubbeli, dış cepheden sivri kemerli olup, pembe mermer taşından yapılmıştır. Kapının üzerinde Dabbakhâne Camii'ndeki mükebbireyi andırır biçimde üç cepheli ve üç pencereli bir balkon bulunur. Urfa'daki diğer kiliselerde rastladığımız narthex ve gynakaion bölümleri bu yapıda yoktur.

Yapının özellikle batı cephesindeki ve köşe kulelerindeki muhteşem taş işçiliği dikkat çekicidir.

Kilise camiye çevrilirken güneydeki pencerelerden biri, mihrap haline getirilmiş ve güney duvarın ortasında bulunan yarım sütunun önüne taş minber yapılmıştır. Mihrap üzerinde yer alan kitabedeki tarihten, kilisenin h. 1376 (1956) tarihinde camiye çevrildiği anlaşılmaktadır. Kilise camiye çevrilmeden önce, bir süre cezaevi olarak da kullanılmıştır.

c. Selahaddin Eyyûbi Camii

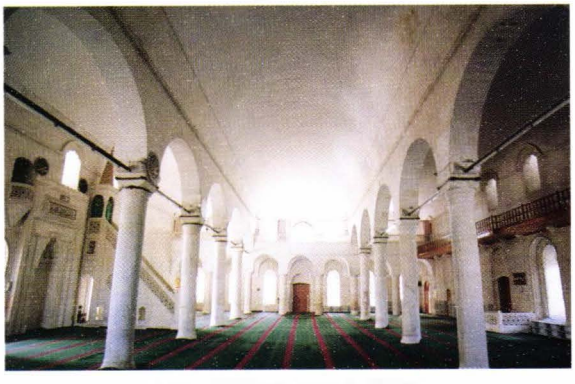
Vali Fuat Bey Caddesi (Yeniyol) üzerindeki bu yapının yerinde 457 yıllarında Piskopos Nona tarafından yaptırılan, aynı zamanda Adalet Sarayı olarak da kullanılan ve kırmızı renkteki 32 adet mermer sütunuyla ünlü Vaftizci Aziz Yahya Kilisesi bulunmaktaydı. Restore edilerek Selahaddin Eyyûbi Camii'ne dönüştürülen bugünkü mevcut yapının, adı geçen kilise üzerine 18. yüzyıl başlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Yapı, 19. yüzyıl başlarında restorasyon görmüş ve batı cephesinde değişiklikler yapılmıştır.

Doğu batı istikametinde apsise dikey üç nefli bazilika plana sahip yapıdaki nefler, normal Hellenistik bazikalarda olduğu gibi sütunlarla birbirlerinden ayrılırlar. Boydan boya tek beşik tonozla örtülü nefler dışardan düz damlıdır. Orta nef yan neflerden daha geniş ve yüksekçedir.

Binanın batıda yer alan giriş cephesindeki yedi gözlü dış narthex kısmının tonozları yanlarda payelere, ortada yuvarlak iki sütuna

oturur. Dış narthexin tekrarı durumunda olan için narthexin tonozları altı yuvarlak sütuna oturmaktadır. İç narthexin sağında ve solunda yer alan kapılar yan bahçelere açılmaktadır. Her iki narthexin üzerinde gynakaion (kadınlar mahfili) kısmı yer almaktadır.

Yan neflerdeki büyük pencerelerin pahlarında birbirine dolanmış yılan (ejder) kabartmaları, orta apsisin yanlarında yer alan yarım sütunların başlıklarındaki haç taşıyan melek ve kuş figürleri ile (bu figürler yapının camiye dönüştürülmesi esnasında sıva ile kapatılmıştır) giriş cephesi orta kemerindeki taş süslemeler dışında yapıda başka süsleme yoktur. Pencere pahlarındaki dolanmış yılan kabartmalarının benzeri 1736 tarihli Rızvaniye Camii'nin iç kapısı yanlarında da tekrarlanmıştır.

25) Selahaddin Eyyûbi Camii

B- TÜRBELER

1. Çift Kubbe

Şanlıurfa kalesinin doğusundaki mezarlık alanda bulunan bu iki mezar anıtı halk arasında "*Çift Kubbe*" adıyla anılmakta ve kimler için yaptırıldıkları bilinmemektedir. Altı ayak üzerine oturan tek kubbeli açık kümbetler tarzındaki her iki mezar anıtı şekil bakımından Şanlıurfa'daki birçok türbeye örnek olmuştur.

Bu kubbelerden dolayı mezarlık alana "*Çift Kubbe Aile Mezarlığı*" ismi de verilmiştir.

2. Seyyid Maksud oğlu Seyyid Hacı Ali Türbesi

Harran Kapı Mezarlığı içersinde yer alan bu türbe, halk arasmda "Kral Kızı Türbesi" olarak tanınmakta ve bununla ilgili bir efsane anlatılmaktadır. (Bkz: **Efsaneler "Kral Kızı Efsanesi"**, s. 275) Kesme taşlardan sekizgen planlı ve tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Kitabesinde şöyle yazılıdır: "*Bu mezar, seyyidler seyyidi, iyilik ve güzellikler babası, Seyyid Maksud oğlu Seyyid Hacı Ali'nindir. Allah'ın rahmetine kavuştuğu Rebiülevvel 1003 (Kasım 1594) tarihinde burası bina edilmiştir.*"

Türbede, Seyyid Ali'den başka 1876'da vefat eden Kadiri Şeyhi Hacı Mustafa Efendi, iki oğlu, bir kızı ve 1969'da vefat eden Şeyh Hüseyin'e ait olmak üzere toplam 6 mezar bulunmaktadır.

3. Şeyh Mes'ud Türbesi ve Zaviyesi

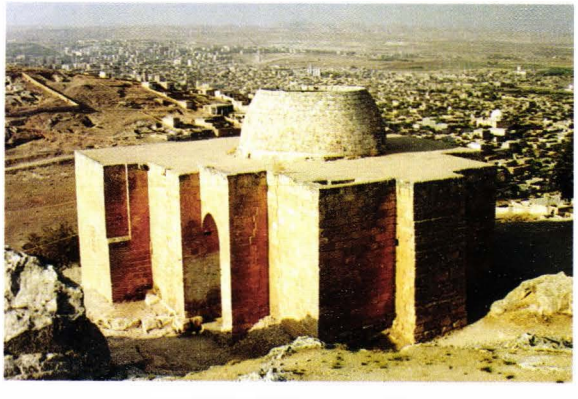
Şeyh Mes'ud, Hoca Ahmet Yesevi'nin öğrencilerinden olup, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında görev almış bir Alp-Eren'dir.

Eyyubiler'in Urfa'ya hakim oldukları (1182-1234) sırada, Batı Türkistan yakınındaki Nişabur şehrinden öğrencileriyle Urfa'ya gelmiş ve bu zaviyeyi (tekke) kurmuştur.

Dört eyvanlı Selçuklu medreseleri planında inşa edilen zaviyenin her eyvanında dört İslam mezhebinden biri ile ilgili ilimler tahsil ediliyor, zaviyenin güneybatısındaki mağaralarda öğrencilerin ikameti sağlanıyordu.

Zaviyenin 100 metre batısındaki sarnıcın yanındaki kaya duvar üzerinde yer alan Arapça kitabede, sarnıcın h. 579 (m. 1183) tarihinde Nişaburlu Said oğlu Mes'ud tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Zaviyenin de ayın tarihte yapıldığı tahmin edilmektedir.

Zaviyenin bodrumunda yer alan ve girişi doğu dış cepheden olan mezar odasında 5 mezardan birinin Şeyh Mes'ud'a, birinin kız kardeşine, diğer üçünün öğrencilerine ait olduğu söylenilmektedir.

26) Şeyh Mes'ud Medrese ve Türbesi

III. SOSYAL TESİS MİMARİSİ

A. MEDRESELER

1. Yazılı Kaynaklarda Geçen Medreseler

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, Urfa'daki Kızıl Camii, Firuz Bey ve Sultan Hasan medreselerinden bahseder. Bunlardan Kızıl Camii Medresesi (Ulu Camii Medresesi) ve Sultan Hasan Medresesi (Hasan Padişah Camii Medresesi) yıkılmıştır. Başka hiç bir kaynakta adına rastlamadığımız Firuz Bey Medresesi'nin yeri tespit edilememiştir.

1867 tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde, Urfa merkezinde 1 medresenin; 1883 tarihlide 144 medresenin; 1887 tarihlide 18 medresenin mevcut olduğu ve bu 18 medresede 500 öğrencinin okuduğu kayıtlıdır. 1903 tarihli Maarif Salnâmesi'nde, Urfa'da Rızvaniye, Rahimiye, Sakıbiye, İbrahimiye. Rızaiye ve Süleymaniye adlarındaki medreselerden bahsedilmektedir. Bunlardan Rahimiye Medresesi'nin Tahtamor (Toktemur) Camii yakınında olduğunu h. 1130 (m. 1718) tarihli El-Hac Ali İbn-i Mehmet Vakfiyesi'nden, Rızaiye Medresesi'nin de Ümmü Gülsüm Hatun tarafından Kutbeddin Camii'ne bağlı olarak yaptırıldığını, h. 1193 (m. 1779) tarihli Ümmü Gülsüm Hatun Vakfiyesi'nden öğrenmekteyiz.

Ayrıca yerleri belirtilmemekle birlikte, İbrahimiye Medresesi'ni yaptıran Eş-Şeyh El-Hac İbrahim Efendi İbn-i Kasım Efendi'nin h. 1139 (m. 1726) tarihli vakfiyesinden "*Sultan Burhan Medresesi*"nin; h. 1169 (m. 1756) tarihli El Hac Haydar Ağa b. Mehmet Ağa Vakfiyesi'nden de "*Hamis Efendi Medresesi*"nin Urfa'da mevcut olduğunu anlamaktayız.

19. yüzyıl şair ve mutasavvuflarından Sakıb Efendi'nin Akarbaşı semtinde inşa ettirdiği külliyesinde bir de medrese yaptırdığı, h. 1286 (m. 1869) tarihli vakfiyesinde belirtilmektedir.

Şair ve araştırmacı Bedri Alpay'ın "***Şanlıurfa Şairleri***" adlı eserinden; Şair Kıratlıoğlu Muhammed Emin'in okuduğu Haydariye Medresesi'nin, Füruği, Muhibbi, İsmet, Taki ve Sıdki gibi 19. yüzyıl şairlerinin yetiştiği İhlasiye Medresesi'nin Urfa'da mevcut olduğunu öğrenmekteyiz. h. 1032 (m. 1623) tarihinde Hacı Molla Musa tarafından Kunduracı Pazarı'nda camisi ile birlikte yaptırılan İhlasiye Medresesi ve camii, son yıllarda yıktırılmıştır. Bedri Alpay, adı geçen eserinde bugün yıkılmış olan Hasan Padişah Medresesi'nde Müftü Abdüllatif Efendi'nin, tefsir ilmi ile ilgili dersler verdiğini, Şair Mevlana Halid ile Ahmed Fehim'in burada yetiştiğini, Kutbeddin Medresesi'nde de Şair Muhammed Hıfzi, Kürkçüzâde Şair Hilmi ve kendisinin okuduğunu kaydetmiştir.

Son devir alimlerinden Abbas Vasık Efendi'nin yetiştiği Şabaniye Medresesi, bugünkü Şaban Hamamı'nın güneyindeki Mithat Paşa İlköğretim Okulu'nun yerinde bulunmaktaydı.

Şanlıurfa'daki medreselerin büyük bir kısmı, cami avlularına veya camilere yakın yerlere inşa edilmişlerdir. Ulu Camii, Hasan Padişah, Halil-ür Rahman, Ak Camii, Rızvaniye, Dabakhâne ve Kutbeddin medreseleri cami avlularına inşa edilmiş medreselere örnek teşkil ederler. Bunlardan Ulu Camii, Hasan Padişah ve Kutbeddin medreseleri tamamen yıkılmış olup diğerleri halen ayaktadır.

2. Günümüze Ulaşan Medreseler

a. Eyyûbi Medresesi - Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi

Ulu Cami'nin doğusuna bitişik olan Eyyûbi Medresesi'nden günümüze sadece 1191 tarihli kitabesi kalmıştır. Aynı yerde bugün görülen tek eyvanlı medrese, Eyyûbiler devri medresesinin üzerine 1781 tarihinde Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Medrese eyvanının doğusunda tonozlu, batısında kubbeli büyük bir oda yer almaktadır. Kubbeli odanın batısında medresenin kütüphânesi olduğu anlaşılan bir oda daha bulunmaktadır.

Medresenin güney duvarında 1781 tarihinde Firuz Bey tarafından yaptırılan çeşme bulunmaktadır.

b. Halil-ür Rahman Medresesi

"*Makam-ı Cedd-iil Enbiya*" olarak da tanınan bu medrese, Halil-ür Rahman Gölü'nün batı tarafından merdivenlerle çıkılan önleri revaklı odalar, aşağıda güneyde camiye bitişik olarak büyük bir eyvan, bunun karşısında gölün kuzeybatı köşesinde içerisinde su bulunan yarım kubbeli ve beşik tonozlu büyük bir odadan

meydana gelmiştir. Medresedeki kitabeler onarım devirlerine ait olup, inşa tarihi hakkında bilgi vermemektedirler. Yukarıya çıkan merdivenin karşısına gelen ve kuzeye bakan oda cephesindeki kitabe h. 1189 (m. 1775) tarihlidir.

c. Rızvaniye Medresesi

Rızvaniye Camii avlusunu çevreleyen bu medresenin, cami ile birlikte 1736 tarihinde Rakka-Urfa valisi Rıdvan Ahmet Paşa tarafından yaptırıldığı, avlunun kuzey kesimi ortasındaki kubbeli dershâne mescidin cephesinde bulunan kitabeden anlaşılmaktadır.

Cami avlusunu doğu, batı ve kuzeyden çevreleyen tonoz örtülü medrese odalarının ön tarafları revaklıdır. Medresenin kuzeybatı köşesinde mutfak, kuzeydoğu köşesinde banyo ve tuvaletler yer almaktadır.

B. TİCARET YAPILARI

1. HANLAR

Mimari özellik arzetmeyen bazı küçük hanlar sayılmayacak olursa, halen Şanlıurfa merkezinde Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Barutçu Hanı, Mencek Hanı, Şaban Hanı, Kumluhayat Hanı, Fesadı Hanı, Samsat Kapısı Hanı, Millet Hanı, Bican Ağa Hanı ve Topçu Hanı olmak üzere Osmanlı dönemine ait 11 büyük han bulunmaktadır. Bunlardan Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Mencek Hanı, Barutçu Hanı ve Fesadı Hanı iki katlı, diğerleri ise tek katlı olarak inşa edilmişlerdir.

Çifte Han, Aslanlı Han, Boyahâne Hanı, Ali Bargut'un Hanı, Zencirli Hanı (Küsto'nun Hanı), Cesur Hanı, Hacı Ali Ağa Hanı, 30 yıl öncesine kadar ayakta olan, ancak bugün yıkılmış olan Şanlıurfa hanlarıdır.

27) Gümrük Hanı

a. Gümrük Hanı

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "*Yetmiş Hanı*" adıyla, bazı kaynaklarda ise iki renkli taşlarından dolayı "*Alaca Hanı*" adıyla geçen Gümrük Hanı, Şanlıurfa'daki hanların en güzel ve anıtsal örneklerindendir. Doğu cephesinde yer alan eyvan şeklindeki giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede h. 970 (m. 1562) tarihinde yaptırıldığı yazılıdır.

Hanın kare avlusunun etrafını çevreleyen dükkânların üzerinde, ön kısımları revaklı ikinci kat odaları yer almıştır. Giriş eyvanının üzeri mescid olarak değerlendirilmiştir.

Bu tarihi han, 2001 yılında Rızvaniye Vakfı'nın katkılarıyla Şanlıurfa Kültür, Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) tarafından kısmen restore edilmiştir.

b. Mencek Hanı

Pamukçu Pazarı doğusundaki bu hanın kitabesi bulunmadığından inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. h. 1128 (m. 1716) tarihli bir vakfiyede adına rastlanılmış olması 18. yüzyıl başlarında mevcut olduğunu göstermektedir.

Dış cepheleri dükkânlarla çevrelenmiş olan hana, kuzey cephedeki tonozu bir dehlizden girilir. Kare avluyu çevreleyen dükkânların üzerinde önleri revaklı ikinci kat odaları yer almaktadır. Doğudaki revaklar payeli, diğer cephedekiler sütunludur. Avlunun güneybatı köşesine her iki katta eyvan şekli verilmiştir.

c. Millet Hanı

Şehir surlarının Samsat Kapısı dışındadır. Şehre gelen kervanların henüz şehre girmeden konaklamaları amacıyla inşa edilmiştir. İnşa tarihi bilinmemektedir. Kapladığı alan bakımından Türkiye'nin en büyük hanlarındandır.

Kesme taşlardan inşa edilmiş olan yapının geniş avlusunun çevresinde, ortasından kalın payelerle bölünmüş, birbiriyle bağlantılı, çapraz tonozlarla örtülü, arka duvarlarında yemlikler bulunan geniş mekanlar yer alır. Tavanda zikzak biçiminde havalandırma delikleri bulunmaktadır. Bu mekanlar yer yer aralarından duvarlarla bölünerek odalara dönüştürülmüştür. Avlunun güney kenarının doğu kesimi yıkılmış olup, toprak dolguludur.

Bir zamanlar "*Alman Yetimhanesi*" olarak kullanılan yapının, eski fotograflarından iki katlı olduğu ve güney cephenin batı köşesinde-

ki portal üzerinde bir kitabe ve bunun sağında ve solunda birer aslan kabartmasının yeraldığı görülmektedir. Bu fotoğraflarda görülen ikinci katlar, günümüzde tamamiyle yıkılmıştır. Güney cephenin batı kesimindeki portal, kemer hizasına kadar toprakla doldurulmuş, buradaki kitabe yerinden sökülmüş, aslan kabartmaları kırılmıştır.

28) Millet Hanı (Genel görünüm)

Yıllardan beri boş bir durumda olan yapı, harap bir halde kaderine terkedilmiştir. Tonozlar yer yer çökmüştür.

Hanın güney tarafındadaki avlunun güney kenarı boyunca iki katlı askeri kışla yapısı bulunmaktadır.

Bu tarihi han, kültürel amaçlı kullanılmak üzere Şanlıurfa Valiliği tarafından restorasyon programına alınmış bulunmaktadır.

İl Özel İdaresine tahsisi yapılmış olan 17.650 m^2'lik çok geniş bir alanı kaplayan bu tarihi yapının restorasyon çalışmaları, projenin hazırlanması ve gerekli yasal izinlerin alınmasıyla fiilen başlatılacaktır.

29) Millet Hanı

2. KERVANSARAYLAR

Eski çağlardan beri önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunan Şanlıurfa'nın il sınırları içersinde Han el-Ba'rur, Çarmelik, Titriş ve Mırbi (Ilgar) kervansarayı olmak üzere 4 kervansaray bulunmaktadır. Bunlardan Han el-Ba'rur Kervansarayı Eyyûbiler dönemine, diğer üç kervansaray Osmanlı dönemine aittir.

a. Çarmelik (Büyükhan Köyü) Kervansarayı

Şanlıurfa-Gaziantep karayolunun 45. kilometresindeki İlköğretim Yatılı Bölge Okulu'ndan kuzeye sapan asfalt yol, 10 km. sonra Osmanlı dönemine ait Çarmelik Kervarsarayı'na ulaşır. Eskiden Birecik'ten kalkan kervanlar, Çarmelik Kervansarayı'nda konakladıktan sonra Urfa'ya ulaşır, buradan da Bozova yakınındaki Titriş Kervansarayı, Karacurun (Hilvan), Siverek ve Karabahçe üzerinden Diyarbakır'a varırdı.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesinde, Suruç'tan kalkarak batıya doğru iki saatte Çar Melik kalesine ulaştığını, burasının dört hükümdâr (Çar Melik) kardeş tarafından yapıldığı için bu ismi aldığını; bir temel üzerindeki küçük bir kalesi bulunduğunu, kale dizdarı ve askerlerinin Urfa'daki Subaşı'nın emrinde olduklarını yazmaktadır. Evliya Çelebi ayrıca, buranın 100 hâneli bir kasaba olduğunu, camisi, mescitleri, hamamı ve birkaç dükkânının bulunduğunu, bügünkü hanın ise kargir olup içinde Türkmenlerin yaşadığını anlatır.

Osmanlı Dönemine ait olduğu tahmin edilen(XVI.yy.ortaları) ve 63.40x65.20 metre boyutlu bir avluya sahip olan kervansarayın büyük bir kısmı bugün yıkık durumdadır.

b. Han el -Ba'rur Kervansarayı

Harran'ın 20 km. doğusundaki bu kervansarayın bulunduğu yer bugün Göktaş Köyü adıyla anılmaktadır.

Tamamı 65x66 metrekarelik bir alan üzerine inşa edilmiş olan kervansarayın kuzey cephesindeki portal kitabesinde h. 626 (m. 1228-1229) tarihinde el-Hac Hüsameddin Ali Bey tarafından yaptırıldığı yazılıdır.

Tektek Dağları olarak anılan dağlık bölgede Harran-Bağdat yolu güzergâhında bulunan kervansaray, giriş kapısı, köşe kuleleri, payanda kuleler, mescid (1993'de restore edilip kulla-

nıma açılmıştır), hamam, yazlık ve kışlık bölümleri ile Anadolu Selçuklu kervansaraylarının tüm özelliklerini taşır.

Bu kervansarayın ismi olan *"Ba'rur"* kelimesi Arapça'da *"keçi pisliği"* anlamındadır. Rivâyete göre, hanı yaptıran kişi, burayı kuru üzümle doldurmuş ve *"Benden sonra gelenler burayı keçi pisliği ile dolduracaklardır."* demiştir. Gerçekten de bugün kervansaray uzun yıllar ahır olarak kullanıldığı için hayvan gübresi ile dolmuştur.

30) Han el-Ba'rur Kervansarayı

Eyyûbiler dönemine ait bu kervansarayın portal ve mescid dışındaki büyük bölümü harabe durumdadır.

c. Titriş Kervansarayı

Şanlıurfa'nın Bozova ilçesine bağlı Titriş Köyü'ndeki bu kervansaray, Birecik-Çar Melik-Urfa-Titriş-Karacurun-Siverek-Karabahçe ve Diyarbakır kervan yolu üzerinde bulunmaktadır. Ayrıca ikinci bir yol Çarmelik ve Urfa'ya uğramadan Birecik-Mırbi (Ilgar)-Hüvek (Bozova) Titriş-Karacurun-Siverek ve Karabahçe'yi izleyerek Diyarbakır'a ulaşmaktadır.

Kitabesi bulunmayan Titriş Kervansarayı'nın inşa tarzına dayanılarak Osmanlı dönemine ait olduğu söylenebilir.

Kervansaraya güney cephedeki basık kemerli kapıdan girilir. Kısmen direk dam, kısmen beşik tonozla örtülü giriş eyvanından sonra avluya girilir. Kare avlunun doğu, batı ve kuzey yönleri revaklı olup, kemerler ve payeler üzerine oturmaktadır. Revakların doğu ve batıda olanlarının üzeri düz direk damlıdır. Kuzeydeki revakın üzeri sonradan betonla örtülmüş ve gerisindeki kapalı mekânlar yıkılarak yerine betonarme dükkânlar yapılmıştır. Hanın diğer üç cephesi orijinalliğini kısmen korumuştur. Doğu cephenin batı kesimi önüne sonradan kesme taşlardan bir köy odası yapılmıştır.

31) Titriş Kervansarayı

Kervansarayın güneydoğu köşesi üzerinde yer alan kerpiç kat harap bir durumdadır.

d. Mırbi (Ilgar) Kervansarayı

Birecik ilçesinin 35 km. kuzeydoğusundaki Mırbi (Ilgar) Köyü'nde yer alan bu kervansaray; Birecik-Diyarbakır, Birecik-Urfa kervan yollarının kavşak noktasında yer almaktadır. Birecik'ten kalkan kervanlar, Mırbi Kervansarayı'na gelir, buradan kuzeydoğuya ayrılan yol, Sisan-Dunali-Kurdik-Hüvek-Titriş-Karacurun-Siverek-Karabahçe üzerinden Diyarbakır'a, doğuya ayrılan yol ise Çarmelik üzerinden Urfa'ya ulaşırdı.

Osmanlı dönemine ait olduğu tahmin edilen Mırbi Kervansarayı, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Kervansaraya güney cephedeki kapıdan girilir. Kuzey-güney yönünde 3 çapraz tonozla örtülü giriş dehlizinin sağında ve solunda simetrik olarak dikdörtgen planlı üçer salon yer alır. Doğu-batı yönünde beşik tonozlarla örtülü bu salonlar ahır ve yolcu konaklamasına tahsis edilmiştir.

Kervansarayın üzerine h. 1320 (m. 1902-1903) tarihinde Hartavizâde Emin Ağa tarafından ikinci bir kat ilave edilmiş ve işlevini yitiren kervansaray, bu şahıs tarafından konak olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Yapı günümüzde terkedilmiş ve harap bir vaziyettedir.

3. ÇARŞILAR

Çarşı sözcüğü Farsça *"çehar"* (dört) ve Arapça *"sık"* (sokak) kelimelerinin birleşmesiyle dilimize geçmiştir. Türkçede, dört taraflı pazar yeri, sağında ve solunda dükkânlar bulunan sokak anlamındadır.

Çeşitli vakfiyelerde adları geçen, ancak bugün mevcut olmayan, Tüccâr Pazarı, Uncu Pazarı, Bit Pazarı, İplikçi Pazarı, Tarakçı Pazarı, Sakıp Efendi'nin yaptırdığı Terziler Çarşısı, Kazzazlar Çarşısı Şanlıurfa'nın adları bilinen en eski çarşılarıdır.

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Urfa çarşılarından "*...Çarşısı dört yüz dükkândır. Her türlü değerli eşya bulunur. Saraçhânesi İbrahim Halil Irmağı kıyısındadır. Onun için Bağdat Serdabı gibi soğuk su ile sulanmış ana yolun iki tarafı mamur ve güzel, mevsiminde türlü çiçeklerle süslü olup geçenlerin içini açar. Oralarda bütün bilgi sahiplerinin toplandığı, dinlendiği yerler vardır*" cümleleriyle bahsetmektedir.

Evliya Çelebi Urfa'daki bedestenlerden de şu şekilde söz eder: "*... İki bedesteni vardır. Biri eski usul kargir kubbeli yapı olup uzunlamasına yapılmıştır. Üç tane demir kapısı vardır. Bütün kıymetli mücevherler bulunur.*"

1867 ve 1883 tarihli Halep Vilâyet Salnâmelerinde Urfa merkezinde bir bedestenin bulunduğu kaydedilmektedir ki, bu da günümüzdeki Kazzaz Pazarı olmalıdır.

Şanlıurfa'nın Osmanlı döneminden kalma iş hanları ve çarşılarından oluşan eski ticaret merkezi Gümrük Hanı civarında yoğunluk göstermektedir. Kazzaz Pazarı (Bedesten), Sipahi Pazarı, Koltukçu Pazarı, Pamukçu Pazarı, Oturakçı Pazarı, Kınacı Pazarı, Pıçakçı Pazarı, Kazancı Pazarı, Neccâr Pazarı, İsotçu Pazarı, Demirci Pazarı, Çulcu Pazarı, Çadırcı Pazarı, Sarraç Pazarı, Attar Pazarı, Tenekeci Pazarı, Kürkçü Pazarı, Eskici Pazarı, Keçeci Pazarı, Kokacı (Kovacı) Pazarı, Kasap Pazarı, Boyahâne Çarşısı, Kavaflıâne Çarşısı, Hanönü Çarşısı, Hüseyniye Çarşıları Gümrük Hanı civarında yer alan ve günümüzde de tarihi özelliklerini koruyan önemli alış veriş yerleridir.

Bu çarşıların aşağıda ayrıntılı olarak anlatacağımız sekiz adedi kapalıçarşı, bir adedi de yeraltı çarşısıdır. Şanlıurfa; İstanbul, Bursa ve Edirne'den sonra kapalıçarşı bakımından Anadolu'nun önde gelen illeri arasında yer almaktadır.

a. Boyahâne

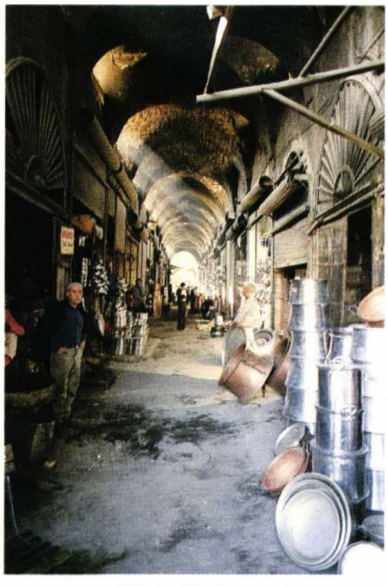
Pamukçu Pazarı'nın batısına paralel olarak uzanan yeni boyahâne çarşısının altında bulunan bir yeraltı çarşısıdır. Ortasından Halil-ür Rahman suyunun aktığı bu çarşı rutubetli olması, iplik ve kumaş boyama sanatının terkedilmesi nedenleriyle 40 yıl kadar önce kapatılmıştır. Boyahâne çarşısının adına h. 1153 (m.1740) tarihli Rızvan Ahmed Paşa Vakfiyesi'nde rastlanılmış olması yapının o tarihlerde mevcut olduğunu göstermektedir.

b. Eski Kuyumcu Pazarı

Akarbaşı semtindedir. İki kapılı ve beşik tonozla örtülü olan bu tarihi yapının yarısı 1983 yılındaki yol açım çalışmaları sırasında Aslanlı Han ile birlikte yıktırılmıştır.

c. Hüseyniye Çarşıları

Çadırcı Pazarı ile Kazancı Pazarı arasında, kuzey güney istikametinde biribirine paralel olarak uzanan ve her biri 15'er çapraz tonozla örtülü iki kapalı çarşıdır. Her iki çarşının birleştiği yerdeki dükkânlar sırt sırta bir plan göstermektedir.

32) Hüseyniye Çarşısı

Doğu tarafta olan çarşının kuzey cephesindeki kilit taşının ortasında; "*Maşallalıu Teala*", sağında; "*Sık açıldı, ayet-i kerime*", solında; "*Nasrün minallahi ve fetihün karib 1305*" (m. 1887) yazılıdır.

Çarşı, Hartavizâde Hafız Muhammed Selim Efendi'nin oğlu Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Hüseyniye çarşıları, inşa edildiği yıllarda halı, kilim, keçe ve benzeri yaygıların satıldığı yer olarak kullanılmıştır. Bir ara yemenici

pazarı olarak kullanıldıktan sonra son olarak bakırcı esnafına tahsis edilmiştir.

Hüseyniye çarşılarından doğuda olan 1998 yılında Şanlıurfa Kültür Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) tarafından restore edilmiştir.

d. Kasap Pazarı

Mevlevihâne Camii'nin batısına bitişik olarak inşa edilmiş olup beşik tonozla örtülü "T" planındadır. İnşa tarihi bilinmemektedir.

e. Kazzaz Pazarı (Bedesten)

1562 tarihli Gümrük Hanı'nın güneyine bitişik olarak aynı tarihte inşa edilmiştir. 1740 tarihli Rızvan Ahmet Paşa vakfiyesinde "*Bezzazistan*" adıyla geçmekte ve tamir ettirildiği belirtilmektedir.

Doğu batı istikametinde beşik tonozlu ve arka arkaya 4 kubbeli olarak uzanan yapının batı kısımlarından güneye doğru uzayan tonoz örtülü ikinci bir bölümü daha vardır.

Bedestenin doğuda Han Önü Çarşısına açılan ana kapısı, Sipahi Pazarı'na açılan batı kapısı, Pamukçu Pazarı'na açılan güney kapısı ve Gümrük Hanı'na açılan kuzey kapısı olmak üzere dört kapısı bulunmaktadır.

Sağlı sollu olarak uzanan ve yer seviyesinden yaklaşık 1 m. kadar yüksekte bulunan dükkânlarda kazzaz esnafı oturmakta, ayrıca Urfa yöresi mahalli kadın ve erkek giysileri satılmaktadır.

Şanlıurfa Bedesteni, Anadolu'da otantik değerini bugüne kadar koruyabilmiş ender çarşılardandır.

Kazzaz Pazarı, 1999 yılın ŞURKAV tarafından restore edilmiştir.

33) Kazzaz Pazarı

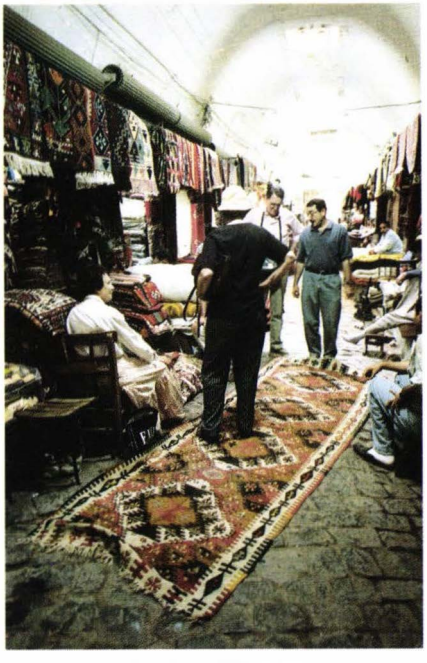
f. Kınacı Pazarı

Mençek hanının batısında yer alan ve kuzey güney istikametinde uzanan bu çarşının kuzey kesimi beşik tonozla örtülü, güney kesiminin üzeri açıktır. Çarşının iki yanında beşik tonoz örtülü olarak sıralanan dükkânlar günümüzde kuyumcular tarafından kullanılmaktadır.

g. Pamukçu Pazarı

Kınacı pazarının batısına paralel olarak uzanan, beşik tonozla örtülü bir çarşıdır. Kuyumcu ve elbiseci esnafı tarafından kullanılmaktadır.

h. Sipahi Pazarı

34) Sipahi Pazarı

Gümrük Hanı'nın batısına bitişik olarak inşa edilmiş, kuzey güney istikametinde beşik tonozla örtülü bir kapalı çarşıdır. Çarşıyı boydan boya örten tonozun üzerinde belirli aralıklarla aydınlatma pencereleri bırakılmıştır. Yerden yarım metre yükseklikte karşılıklı sıralar halinde dükkânların yer aldığı bu çarşı, güneyde boyahâne çarşısına, kuzeyde isotçu pazarına açılır. Çarşının üçüncü bir kapısı da güney doğu tarafından bedestene açılmaktadır. Bu kapının, bir dükkânın bozularak gerçekleştirildiği h. 1154 (m. 1741) tarihli Rızvan Ahmet Paşa Vakfiyesi'nden anlaşılmaktadır. Bu vakfiyede, Sipahi Pazarı'ndan ve söz konusu kapının açılışından "*İplikçi Pazarı deyu tamir olunup hâlâ*

Sipahi Çarşısı olan otuz dört adet dükkânlardan bir dükkân bezzazistan (kazzaz pazarı) tarafına kapu fethoIunup..." cümleleriyle bahsedilmektedir.

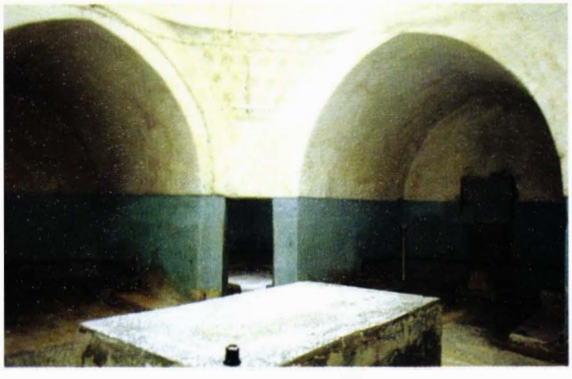
Sipahi Pazarı günümüzde halı, kilim, kürk ve keçe türünden eşyaların satıldığı ve mezat edildiği bir çarşı olarak kullanılmakta, eski tarihi özelliğini aynen muhafaza etmektedir.

Bu tarihi çarşı 1998 yılında ŞURKAV tarafından restore edilmiştir.

III. SU MİMARİSİ

A. HAMAMLAR

Şanlıurfa merkezinde, Osmanlı döneminden kalma ve halen işler durumda Veli Bey, Sultan, Vezir, Cincıklı, Eski Arasa, Serçe ve Şaban adlarında 7 adet hamam bulunmaktadır. Bu hamamlar soğukluk (camekân), ılıklık ve sıcaklık olmak üzere geleneksel Osmanlı hamamları planında inşa edilmiştir. Bunlardan Sultan ve Vezir hamamları, plan bakımından tam bir benzerlik gösterirler. Cincıklı ve Veli Bey hamamları, ılıklık kısımlarının üç bölümlü oluşuyla, Serçe Hamamı beş eyvanlı sıcaklık bölümüyle, Şaban ve Eski Arasa hamamları ılıklık kısımlarının yanlara alınmış olmasıyla farklılık göstermelerine rağmen genel şema itibariyle ortak özelliklere sahiptir.

35) Sultan Hamamı sıcaklık bölümü

B. ÇEŞMELER

Şanlıurfa'da Emencekzâde, Firuz Bey, Hekim Dede, Şeyh Safvet, Yıldız Meydanı, Haydar Ağa, Hüseyin Feridedin, Hafız Süleyman Bozan Efendi, Şehbenderiye, Sütçü Abdurrahman Efendi, Yıkık Sokak ve Hüseyniye Çarşısı adlarında 12 adet sokak çeşmesi bulunmaktadır. Bunlardan bazılarının tarihi ve mimari özellikleri aşağıda verilmiştir.

1. Emencekzâde Çeşmesi

Kadıoğlu Camii avlu portalinin doğusuna bitişik bulunan bu çeşmenin kitabesinden h. 1138 (m. 1723) tarihinde Emencekzâde lakaplı bir hayırsever tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu çeşme aynı zamanda Karakoyun Deresi üzerindeki su kemeri vasıtasıyla şehre gelen Kehriz Suyu'nun çevredeki cami, hamam ve evlere dağıtımının yapıldığı "Taksimiye" görevini de görmekteydi.

2. Firuz Bey Çeşmesi

Yıldız Meydanı'ndaki h. 587 (m. 1191) tarihli Eyyûbi Medresesi'nin yerine h. 1196 (m. 1781) tarihinde yapılan Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi'nin güney cephesindedir. Kitabesine göre medrese ile aynı tarihte Firuz Bey tarafından yaptırılmıştır. Kitabede, buradan Kehriz Suyu'nun aktığı da belirtilmiştir. Çeşme nişinin kemeri ve köşe sütunçeleri taş süslemelidir.

3. Hekim Dede Çeşmesi

Hekim Dede Camii'nin kuzeybatı köşesine bitişik olarak inşa edilmiştir. Kare planlı ve beşik tonozlu bu çeşme, iki cepheli olması bakımından Şanlıurfa'da tek örnektir. Güney cephesindeki ta'lik hattıyla yazılmış kitabesi oldukça silik olup, sadece h. 1120 (m. 1708) tarihi okunabilmektedir. Çeşmenin her iki cephesi yivli ve mukarnas başlıklı köşe sütunçeleri ile dekorlanmıştır.

4. Şeyh Safvet Çeşmesi

Ellisekiz Meydanı'ndaki Şeyh Safvet Tekkesi'nin batı cephesinde yer alan bu çeşmenin kitabesinde h. 1309 (m. 1891) tarihinde Şeyh Safvet tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Duvardan dışarıya taşkın durumdaki çeşme bu şekliyle 1909 tarihli Şehbenderiye Camii Çeşmesi'ni etkilemiştir.

C- KARAKOYUN DERESİ, KÖPRÜLER ve SU KEMERLERİ

Tarihte Daysan Irmağı adıyla anılan Karakoyun Deresi miladi 201 senesinin Kasım ayında, 413 senesinin Mayıs'ında ve 525 senesinin Nisan ayında taşarak Şanlıurfa'yı büyük ölçüde tahrip etmiş ve Halepli Bahçesi yoluyla şehire gelen sellerden en çok Balıklıgöl mevkiindeki krallık sarayı zarar görmüştür. 525 senesindeki

sel afetinden sonra Bizans İmparatoru Jüstinyen (Justinianus), Daysan Irmağı'nın Halepli Bahçesi'ne doğru meyilli kenarı üzerinde kendi adıyla anılan ve halen ayakta olan su bendini yaptırmış, ayrıca ırmak yatağına bugünkü yönünü vererek Şanlıurfa'yı gelecek sel afetlerinden kurtarmıştır. Karakoyun Deresi üzerinde Bey Kapısı'ndan başlamak üzere yukarıya doğru sırasıyla Demirkapı Köprüsü, Beykapısı (Kısas) Köprüsü, Hacı Kâmil Köprüsü, Eski Köprü (Samsat Köprüsü), Jüstinyen Su Kemeri, Ali Saip Bey Köprüsü ve Hızmalı Köprü bulunmaktadır.

Bunlardan Demirkapı ve Beykapısı köprüleri "Karakoyun Deresi Islah Projesi" çerçevesinde yıktırılmıştır.

1. Karakoyun Su Kemeri (Jüstinyen Su Kemeri)

Millet Köprüsü ile Samsat Köprüsü arasındadır. Bizans İmparatoru Jüstinyen tarafından 525 senesinde yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

2. Hızmalı Köprü

Karakoyun Deresi üzerindeki köprülerin en güzellerindendir. Halk arasında anlatılan bir efsaneye göre Karakoyunlu Türk Beyliği hükümdârlarından birinin kızı olan Sakine Sultan tarafından Hac yolculuğu sırasında yaptırılmıştır. Sakine Sultan'ın mezarı, dere üzerindeki su kemerinin kuzeyindedir.

36) Hızmalı Köprü

Köprünün orta ayağının doğu cephesindeki kitabede 1843 tarihinde tamir ettirildiği yazılıdır. 2000 yılında kısmen yıkılan köprü, İl Özel İdaresi'nin mali katkılarıyla restore edilmiştir.

3. Millet Köprüsü

Millet Hastanesi'ne (bugünkü Devlet Hastanesi) Karakoyun Deresi üzerinden yol vermesi nedeniyle bu isimle anılan köprünün güney girişindeki kapının üçgen alınlığında yer alan kitabede *"Ali Saip Köprüsü, sene 1341"* (m. 1922) yazılıdır. Bu kitabe inşa tarihi ile ilgili olmayıp, köprü çok daha eski tarihlidir. Urfa Kurtuluş Savaşı'nda Fransızlarla yapılan son antlaşmanın bu köprü üzerinde gerçekleştirilmesinin anısını yaşatan bu kitabeye, o zamanın Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip Bey'in adı yazılmıştır.

Kuzey-güney yönünde uzayan köprü; kesme taşlardan inşa edilmiş olup, 6 adet yüksek ayak üzerine oturan 7 gözlüdür. Derenin her iki yamacına gelen gözler, günümüzde toprakla dolmuş durumdadır. Her iki yandaki korkuluk taşlarının alt kısmına Hızmalı Köprü'de olduğu gibi su kanalları açılmış ve böylece köprüye aynı zamanda "Su kemeri" fonksiyonu verilmiştir.

Millet Köprüsü'nün yıkılmış olan taş korkulukları, 2001 yılında İl Özel İdaresi'nin mali katkılarıyla yeniden yapılmıştır.

37) Millet Köprüsü

V- ASKERİ MİMARİ

A- ŞANLIURFA KALESİ (İÇKALE)

Kent merkezinin güneybatı kesiminde, Halil-ür Rahman ve Ayn-ı Zeliha göllerinin güneyinde ve göllere hakim bir tepe üzerinde kurulan içkalenin doğu, batı ve güney tarafı kayadan oyma derin savunma hendeği ile çevrili olup, kuzey yönü sarp kayalıktır.

814 yılında (Abbâsiler Dönemi) şehir surlarının yeniden inşa edilmesi sırasında kalenin de inşa edildiği tahmin edilmektedir. Zira Bizanslı resmi görevli Prokopius, M.S. VI. yüzyılda yaptığı dökümlerde surlardan bahsettiği halde, bir kalenin varlığından söz etmemektedir. Tarihi kaynaklarda kalenin adına ilk kez

XI. yüzyıl başlarında rastlanılmaktadır. Buna göre kalenin inşa tarihi VI. yüzyıl ile XI. yüzyıl tarihleri arasına düşmelidir ki, Abbâsiler dönemi içinde olsun.

Kalenin şehir surlarının güneybatı köşesini oluşturan yüksek tepenin üzerine inşa edilmiş olması, hem şehre karşı, hem de dışarıdan gelecek düşmanlara karşı savunma imkanı sağlamıştır. Güneydeki kayadan oyma hendeğin, kalenin esas inşa tarihinden çok sonra, M.S. III. yüzyıla ait nekropolün tahrip edilerek açıldığı hendek kenarındaki kesilmiş yarım kaya mezarlarından anlaşılmaktadır. Kale üzerindeki Korint başlıklı iki sütundan doğuda olanının kente bakan kuzey cephesindeki Süryânice kitabeye göre bunların kalenin esas inşa tarihinden önce, buradaki tepeye birer anıt olarak diktirildikleri anlaşılır. (Bkz: **ANIT (ABİDE) MİMARİSİ** , s. 96)

Doğu-batı istikametinde uzanan dikdörtgen planlı kale, düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir. Çevresi yaklaşık 800 metre uzunluğunda olup, 25 burçludur. Evliya Çelebi, Urfa kalesinden şu şekilde bahseder: *"Kalenin batıya açılan gayet sağlam ve kuvvetli bir demir kapısı vardır. Burada 200 kadar ev vardır ki, Dizdarağa bu evlerde oturur. 200 kadar neferi, cephânesi, buğday ambarı ve sarnıçları vardır. Kale kapısının iç kısmında minareli ve küçük bir mescidi vardır. Mel'un Nemrud'un Hz. İbrahim'i ateşe attırdığı mancınık, bu kalenin içinde durur iki tane sütundur."* Evliya Çelebi'nin kalede mevcut olduğunu söylediği evler, ambarlar, sanıçlar ve mescid günümüzde toprak yığını olup sadece iki sütun ayaktadır. İngiliz Seyyahı Buckingham, 1827 yılından önce, pencereleri hendeğe bakar vaziyetteki bir caminin harap bir durumda olduğunu söylemektedir. XIX. yüzyılda kalede oldukça güzel üç veya dört odayla büyük bir salon ve birkaç mozaik kalıntısından söz edilir.

Kalenin içme suyu, gizli bir tünel ile aşağıdaki Ayrzeliha kaynağından temin edilmekteydi. Bu kaynağa inen gizli tünel, geçtiğimiz yıllarda Şanlıurfa Valiliği'nce ortaya çıkartılarak temizlenmiş ve hizmete açılmıştır. Ayrıca h. 1137 (m. 1724) tarihli Mevlana el-Hac Abdurrahman Efendi b. Mustafa Çelebi Vakfiyesi'nde Hüseyin Paşa'nın kalede bir su kuyusu açtırdığından söz edilmektedir.

Güneydeki hendeğin batı kesiminde yer alan dik ve yüksek kayanın üzerine, asma bir köprünün oturduğu tahmin edilmektedir. Kaleyi üç yönden çevreleyen hendek, 2001 yılında Şanlıurfa Valiliği tarafından temizletilmiştir.

38) Şanlıurfa Kalesi

Urfalı Şair Nâbi, h. 1089 (m. 1678) tarihindeki Hac yolculuğunu konu alan *"**Tuhfet-iil Harameyn**"* adlı eserinin Urfa ile ilgili bölümünde kaleden şu şekilde söz etmektedir: *"Ulu Felek Dağı'nın tepesi üzerinde baş yükseltmiş olan yüksek kale, feleği kıskandıracak kadar yükseklikte, kafir ve sapık mühendisler tarafından yapılmıştır. Üzerinde hile, aldatıcılık okulunun öğretmeni İblis-üzerine lanet olsun- kalıp dökerek yaptığı iki kıta yontulmuş taştan tertip edilmiş minare görünüşlü mancınık vardır."*

Kalede Bizans ve İslâmi devirlere ait temel halinde çok sayıda yapı kalıntısı bulunmaktadır. Bu yapılardan biri, kalıntıları günümüze kadar gelmiş olan ve kalenin batı kesiminde yer alan "Yel Değirmeni"dir. Geçtiğimiz yıllarda Şanlıurfa Müze Müdürlüğü tarafından yapılan kazılarda, bu değirmene ait bazalt öğütme taşları bulunmuştur. Yapılacak arkeolojik kazılar, kaledeki yapıların planlarını ortaya çıkarma ve kalenin tarihini aydınlatma açısından yararlı olacaktır.

Bizans İmparatoru Jüstinyen'in kaleyi esaslı bir şekilde tamir ve tahkim ettirdiği bilinmektedir. Haçlı Kontluğu, Selçuklular, Eyyûbiler, Memlûkler, Akkoyunlular ve Osmanlılar dönemlerinde çeşitli onarımlar geçiren kalenin kuzey, güney ve doğu cephelerinde bu dönemlere ait kitabeler vardır.

Kalenin kuzeydoğu köşesindeki poligonal burcun kente bakan köşelerinden birinin iki yanında yüksek kabartma birer aslan figürü yer

almaktadır. Çok kaba bir şekilde işlenmiş olan bu figürlerin başları cepheden, vücutları profilden sakin bir duruşla tasvir edilmiştir. Kuyruk gövdeye yapışık olup uç kısımdan yukarıya kıvrılmıştır. Başları iri ve yuvarlaktır. Başlar tahrip olduğu için yüz detayları belirsizdir. Üslup özelliğine dayanarak, bu aslanlar XIII. yüzyıla tarihlenmektedir. Ancak, kalenin farklı zamanlarda birçok kez onarılması ve kabartmaların yüksekte bulunması tarihlemede yanlışlık yapma ihtimalini arttırmaktadır.

Kale kapısının doğuya bakan cephesindeki kapı kemerinin iki yanında birer hayvan figürünün mevcut olduğu eski fotograflarda görülmektedir. Birbirine bakar durumda simetrik olan bu figürler, Memluk Sultanı I. Baybars (1260-1271) dönemi pars figürlerine benzemektedir. Ayrıca buna benzer kabartmalar Baybars dönemi dışında, Osmanlı döneminde de kullanılmıştır. Fotograf uzaktan çekilmiş olduğundan figürler net olarak seçilememektedir. Fotografa dikkatle bakıldığında, her iki figür arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Sağdaki figür; sağa doğru yürür vaziyette olup, baş ve gövde pofilden tasvir edilmiş, kulaklar sivri ve ağız açık vaziyette, kuyruk gövdenin üzerine doğru kıvrılmış, uç kısmı ise tekrar yukarıya dönmüştür.

Kale üzerindeki kitabeler:

Doğu duvarındaki kitabede kalenin h. 857 (m. 1462) tarihinde Akkoyunlu hükümdârı Uzun Hasan Bey tarafından onarıldığı yazılıdır. Bunun yanındaki kare bir taş üzerinde de h. 995 (m. 1540) tarihi okunur. Güney cephenin kuzey yarısında yer alan ve büyük bir kısmı tahrip olmuş bulunan şerit kitabenin okunabilir kısmı Memluk sultanlarından Nasr Muhammed (III. saltanatı 1309-1340) ve Ebu'l Nasr Hasan'ın (saltanatı 1347-1351 ve 1354-1361) saltanatlarına tarihlenmektedir.

Kuzey cephedeki üç kitabeden batı kesiminde bulunan iki adedi, Karakoyunlu hükümdârı Ebu'l Nasr Hasan Ali'nin (saltanatı 1467-1469) onarımlarına aittir. Doğu kesimde bulunan üçüncü kitabe ise, okunamamıştır. Bu onarımlardan başka bazı yayınlarda kaynak gösterilmeden, kalenin 921, 1048, 1462, 1548 ve 1588 yıllarında onarıldığı belirtilmektedir.

B. ŞEHİR SURLARI VE KAPILAR

Kentin etrafını çevreleyen surlar 20. yüzyılın başından günümüze kadar tahrip olmuş ve yıkılmıştır. Urfa şehir surlarından; Harran Kapısı, Bey Kapısı'na ait Mahmudoğlu Kulesi ile yer yer duvar ve burç kalıntıları günümüze kadar ulaşabilmiştir. M.S. VI. yüzyıla ait kaynaklarda geçen Urfa surlarının ilk inşa tarihi bilinmemektedir.

Çeşitli kaynaklardan yapılan tespitlerde şehir surlarında; batıda Sakıb'ın Kapısı, Su Kapısı, Batı Kapısı; kuzeybatıda Samsat Kapısı, Saray Kapısı; doğuda Bey Kapısı, Su Kapısı ve güneyde de Harran Kapısı olmak üzere sekiz kapı bulunduğu anlaşılmaktadır. (Bakınız: **Urfa'nın Tarihteki Şehir Kapıları**, s. 109)

6- SİVİL MİMARİ (KONUT MİMARİSİ)

A. SARAYLAR

1. Yazılı Kaynaklarda Geçen Saraylar

Urfa'daki Osrhoene (Edessa) Krallığı saraylarının bugünkü Ayn-ı Zeliha ve Halil-ür Rahman göllerinin bulunduğu çevrede olduğu ve miladi 201, 413 ve 525 yıllarındaki sel afetlerinden bu sarayların büyük zarar gördüğü tarihçiler tarafından kaydedilmektedir. Bu sarayların mimari kalıntıları günümüze kadar gelememiştir. Bunlardan Kışlık Saray, Beth Tabara'da (şimdiki kalenin bulunduğu alan), Yazlık Saray ise Balıklıgöllerin etrafındaydı.

Urfa'daki sarayların adları hakkında Evliya Çelebi'den önemli bilgiler elde etmekteyiz. Evliya Çelebi: "*..... Bağlı, bahçeli, akarsulu, hamamlı büyük sarayları vardır. Meşhurları Tayyar Mehmed Paşa Sarayı, oğlu Ahmet Paşa Sarayı (ki bu zat cömertliğiyle tanınmıştır), Paşa Sarayı, Molla Sarayı, Gezerpaşa Sarayı, Celali Kadı Sarayı, Sardoğlu Mustafa Paşa Sarayı ve Ali Paşa Sarayı...*" şeklinde Urfa'daki saraylardan bahsetmektedir. Bu saraylardan günümüze ulaşan olmamıştır.

Rakka-Urfa Valisi Yusuf Paşa h. 1122 (m. 1710) tarihli vakfiyesinde, Yusuf Paşa Camii'nin kuzeyinde "*Valiler Sarayı*" adında bir saray yaptırdığını kaydetmektedir. Yusuf Paşa'nın yaptırdığını söylediği bu saray, kanaatimize göre bugünkü Sarayönü semtine adını veren ve gü-

nümüzden 40-50 yıl öncesine kadar ayakta olan "*Eski Saray*" olmalıdır. Elimizde mevcut eski fotograflardan tanıdığımız, Osmanlı döneminde Hükümet Konağı olarak kullanılan bu saray, şimdi Harran Üniversitesi Mediko-Sosyal Merkezi'nden Köprübaşı'na doğru uzanmakta ve Saray kapısı ile Hacı Kâmil Köprüsü'ne açılmakta idi.

B. KÖŞKLER VE KONAKLAR

Urfa'da, şehrin ileri gelen ve varlıklı bazı kişileri tarafından genellikle güzel manzaralı mevkilere küçük birer saray niteliğinde köşkler ve konaklar yaptırılmıştır. Ömer Paşa Vakfına ait h. 1194 (m. 1780) tarihli vakfiyeden, Bişar Paşa Konağı adında bir konağın Urfa'da mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Kesme taştan inşa edilen Kürkçüzâde Mahmûd Nedim Efendi Konağı, Osman Efendi Konağı, Ömer Edip Efendi ve Şair Sakıb Efendi Konağı, Hacıkâmilzâde Yusuf Ziya Efendi Konağı, Sakıplardan Halil Bey'in Aynalı Köşkü, Urfa'daki konak ve köşk mimarisi örneklerindendir. Ayrıca 1983 yılında yıktırılarak yerine Cebeci İşhanı yaptırılan Vali Konağı kesme taşın modern mimariye uygulanışını temsil eden ilk örnek binalardan olması nedeniyle önem taşımaktaydı.

1. Mahmûd Nedim Efendi Konağı

Atatürk Mahallesi'ndeki Kehriz Sokak ile Hastane Caddesi arasına Kürkçüzâde Mahmûd Nedim Efendi tarafından 1903 yılında yaptırılmıştır. Avrupa mimarisi ile geleneksel Urfa evi mimarisinin kaynaştığı bir özelliğe sahip olan ve oldukça geniş bir alana yayılan konak, haremlik ve selamlık bölümlerindeki yapılardan meydana gelmiştir. Haremlik bölümünü oluşturan kesme taştan iki katlı yapının doğuya bakan esas cephesi ortada bir eyvan ve zarif sütunlarla teşkilatlandırılmış ; bu cephenin iki yanına eyvandan öne taşan bir görünüm verilmiştir. Doğu cepheye nazaran daha az hareketli olan batı cephede dikdörtgen ve elips pencereler ile ortasından ince sütunlarla ayrılmış, eyvan fonksiyonu gören üç gözlü büyük bir pencere bulunur.

2. Küçük Hacı Mustafa Hacıkâmiloğlu Konağı (Vilâyet Konukevi)

Şanlıurfa merkezinde, Vali Fuat Bey Caddesi'nin (Büyükyol) Halil-ür Rahman Gölü'ne yakın kesiminde Selahaddin Eyyûbi Camii'nin batısındadır. Bu konak, emekli valilerden Cemal Mirkelamoğlu'nun varislerini temsilen sağladığı maddi ve manevi fedakarlık neticesinde Şanlıurfa Valiliği'nce İl Özel İdaresi adına 1991 yılında satın alınarak restore edilmiştir.

Bu tarihi konak 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir (1890 yılları). Haremlik ve selamlık bölümleri vardır. Konakta inşaat malzemesi olarak ünlü "*Urfa Taşı*" kullanılmıştır.

İki katlı selamlık bölümüne kuzey cephedeki sokak kapısından girilmektedir. Selamlık bölümünün zemin katında develik, bir tuvalet ve hizmetçi odaları yer alır. Erkek misafirlere ayrılmış olan ikinci kat, odalarla teşkilatlandırılmıştır. İkinci katın kuzeye bakan cephesinde ortası sütunla iki göze ayrılmış eyvan fonksiyonunu gören iki mekân bulunur. Güney cephenin ortasında yer alan benzer eyvanın döşeme kısmı merdivenle teşkilatlandırıldığından burası dekoratif bir fonksiyona kavuşmuştur. Selamlığın güneyinden haremlik kısmına geçilmektedir.

39) Küçük Hacı Mustafa Hacıkâmiloğlu Konağı (Vilâyet Konukevi)

Konağın haremlik bölümü, selamlığın aksine modern mimarinin çizgilerinden tamamen sıyrılarak geleneksel biçimde inşa edilmiştir. Bu bölümdeki mekânlar geleneksel bir Urfa Evi'nin vazgeçilmez ögesi olan, havuzlu bir 'hayat'ın (avlu) çevresinde yer almıştır. Hayat'ın doğu cephesinde ön tarafı 'gezenek'li (balkon) iki oda ve bunların bodrum katında 'zerzembe' (kiler) yer alır. 'Tandırlık' hayatın güneydoğu köşesindedir.

Hayatın güney cephesi revaklı olup bu cephede altta ve üstte olmak üzere birer oda, orta kısımda bir sarnıç bulunmaktadır. Batı cephede haremliğin sokağa açılan kapısı, iki yanında birer tuvalet ve duvar üzerinde ortadan bir sütunla iki göze ayrılmış 'kuş takası' (kuş evi) bulunmaktadır.

3. Sakıb'ın Köşkü

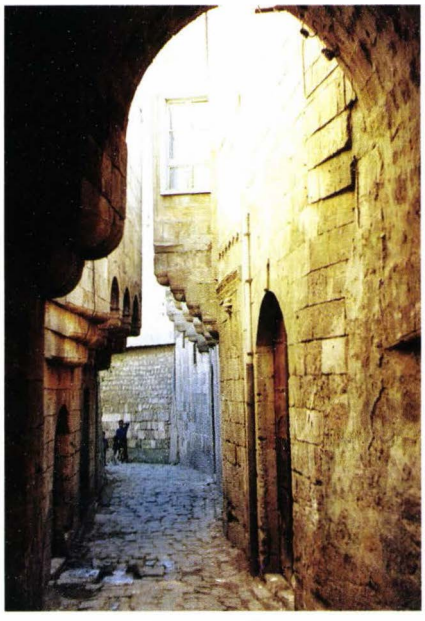
1796-1876 yılları arasında yaşayan Şair Sakıp Efendi tarafından yaptırılan bu konak, Halepli Bahçe içerisinde bulunur. Nedim Efendi Konağı gibi haremlik ve selâmlık bölümlü olarak geniş bir alanı kaplar. 1985 yılında Şanlıurfa Belediyesi tarafından onarılmıştır. Halen Park ve Bahçeler Müdürlüğü olarak kullanılan iki katlı konak, doğu batı istikametinde dikdörtgen planlıdır. Alt katta kuzey cephede ortada beşik tonozlu büyük bir eyvan ve yanlarında birer oda yer alır. Çatıyla örtülü ikinci katın ön tarafı, ortası sütunlu iki kemerle gezenek olarak teşkilatlandırılmış ve yanlara odalar yerleştirilmiştir. İkinci katın doğusunda yer alan odanın duvarlarını Sakıp Efendi'nin mavi boyalı ahşap üzerine ta'lik hattıyla yazılmış h.1263 (m. 1845) tarihli şiiri dolaşır. Konağın da bu tarihte yapıldığı tahmin edilmektedir. Konak avlusunun batısında soğukluk, sıcaklık ve külhan bölümleri olan küçük bir hamam bulunur.

C- GELENEKSEL ŞANLIURFA EVLERİ

1. Şanlıurfa Evlerinin Bölümleri ve Genel Özellikleri

a. Sokaklar

Dar ve yüksek duvarlı sokaklar, sokağa taşkın çıkmalı ikinci kat odalarıyla (çardak-köşk), soğuk demir işçiliğinin ürünü olan stilize bitkisel süslemeli pencere kafesleriyle, "*Kabaltı*" denilen ve sokağın 5-10 metrelik bir bölümün örten beşik tonozlu kapalı kısımlarıyla, "*Tetirbe*" tabir edilen çıkmazlarıyla, meydanlarıyla ve bazalt taş (karadaş) döşemeli yollarıyla bölgeye özgü bir görünüm verirler.

40) Yorgancı Sokağı

Yusuf Paşa Mahallesi Vezir Hamamı doğusundaki Zincirli Sokak ile Yıldız Meydanı'nın kuzeydoğusundaki Yorgancı Sokak, bütün bu özellikleri üzerlerinde taşıyan en güzel sokak örneklerindendir. Sultan Hamamı'ndan Kale Boynu'na çıkan Hacı Abo Yokuşu üzerindeki meşhur Hacı Abo Kabaltısı, çok sayıdaki kabaltıların en uzunudur. Horoz Tetirbesi, Reji Tetirbesi, Bekmez Tetirbesi, Urfa'nın en uzun çıkmaz sokağı olan ancak bugün yıkılmış bulunan Molla Ali Tetirbesi, çıkmaz sokakların başlıcalarındandır. Su Meydanı, Bidik Meydanı, Karpuz Meydanı, Hokka Meydanı, Bıçakcı Meydanı, Ellisekiz Meydanı, Türk Meydanı gibi meydanlar, sokakları birbirine bağlayan önemli kavşak noktalarıdır.

b. Sokak Kapıları

Oldukça görkemli olarak planlanmış sokak kapıları, malzeme yönünden tahta, tutya (çinko) kaplamalı tahta olmak üzere iki gruba; şekil yönünden ise "tek çenetli" (bir kanatlı), "çift çenetli" ve "enikli" (büyük kapı içersine yerleştirilen küçük kapılı) olmak üzere üç ana gruba ayrılır. Bu kapıların üzerlerine iri yuvarlak başlı kabara çivilerle ay-yıldız motifleri yapılmış,

sanat değeri taşıyan el emeği ürünü çeşitli şekillerde tokmaklar yerleştirilmiştir. Kapı arkasındaki yan duvarlardan biri içersine yerleştirilen ve "zormak" (zoğnak) denilen ağaç "sürecek"lerle kapı emniyeti sağlanmıştır.

Sokak kapılarının alınlıklarında zengin taş süslemelere yer verilmiştir. Alınlıklarda genellikle üst sırada yatay durumda ve kapı genişliğinde bir mukarnas frizi, bunun altında ortada kitabe, sağında ve solunda geometrik motifli sekizgen rozetler bulunur.

c. Selamlık ve Haremlik Bölümleri

Urfa evleri genellikle haremlik ve "oda" denilen selâmlık kısmı olmak üzere iki bölümden oluşurlar. Bazen bu iki bölüm, aralarından bir duvarla ayrılmış ve sokak tarafından ayrı birer kapıları olan müstakil iki ev görünümünü verdikleri gibi, bazen de tek kapıyla girilen selâmlık bölümünden sonra ikinci bir kapıyla haremlik bölümüne geçilen bir plan gösterirler.

Eve gelen erkek konukların ilk olarak ağırlandıkları selamlık bölümünde küçük bir "hayat" (avlu), bir veya iki oda, eyvan, konukların hayvanlarının barınacağı büyük bir "develik" (ahır) ve tuvalet bulunur. Bitişiğindeki haremlik avlusunun ve buradaki kadınların görülebileceği endişesiyle genellikle selamlığın üzerine ikinci bir kat yapılmamıştır. Yapılmış olsa dahi bu kat haremliğe ait olup geçişi de haremliktendir.

Ev halkının oturduğu evin esas kısmını oluşturan haremlik bölümü, selamlığa nazaran daha büyükçe ve teşkilatlıdır.

Haremlik Avlusu'nun kuzey tarafında cephesi güneye bakan "kışlık eyvan" ve iki yanında "kış oturacağı" denilen birer oda, güney tarafında ise bunun simetrisi durumunda cephesi kuzeye bakan "yazlık eyvan" ve iki yanında "yaz oturacağı" odalar bulunur. Eyvan ve odalar bazen yerden 1-1.5 m. yükseklikte olup alt kısımlarında "zerzembe" (zir-i zemin sözcüğünden türemiştir) denilen kiler odaları yer alır.

Urfa evlerinde odalara kapı eninde ve odanın dar kenarı boyunca uzanan, ayakkabıların çıkarıdığı "gedemeç"ten (pabuçluk) girilir. Odanın esas oturma zemini geremeçten 20 cm. yüksekte yer almaktadır. Zengin süslemeli ahşapla kaplanmış olan oda duvarları, camlı dolaplar ve "camhâne" (aynalık-yüklük) denilen nişlerle teşkilatlandırılmıştır. Ihlamur ağacından taklit kündekari tekniğinde yapılmış oyma süslemeli oda kapıları ve pencere kanatları ayrı bir inceleme konusu teşkil edebilecek kadar motif zenginliğine sahiptirler. Ahşap süslemenin zenginliği yanında evlerin avluya bakan cephelerindeki taş işçiliği de Urfa'daki cami, han, hamam, medrese gibi anıtsal eserlerde benzerlerine rastlanılmayan bir zenginlik gösterir.

Haremlik Avlusu'nun diğer cephelerinde "tandırlık" (mutfak), hamam ve odunluk gibi bölümler bulunur. İslâmda temizliğe verilen önemin neticesinde ortaya çıkan hamamların 3-4 kurnalı, kubbeli, minyatür şadırvanı bulunan soğukluk ve sıcaklık bölümlü ve külhanlı olanlarına rastlamak mümkündür.

Haremlik Avlusu'nun güney cephesindeki yazlık eyvan ve odaların üzerinde, ortada bir eyvan ve yanlarında birer odayla "çardak" kısmı bulunur.

d. Hayat

"Nehıt" tabir edilen düzgün kesme taş döşeli "hayat"ın (avlu) ortasında Urfa evlerinin vazgeçilmez öğesi olan mermer bir havuz, kuyu, "curun" denilen su yalağı, içersinde incir, dut, nar, portakal, kebbat (bir tür turunçgil), annep, zakkum, asma gibi ağaçlardan biri veya birkaçının yeraldığı "çiçeklik" bulunur. Çiçeklik aynı zamanda çöpe atılması günah olan ekmek kırıntılarının silkelendiği yerdir. Avlunun çevresindeki oda duvarlarının dama yakın kısımlarına dikdörtgen nişler şeklinde yapılan ve "kuş takası" diye adlandırılan kuş evlerinde yaşayan kuşlar, çiçeklikteki bu ekmek kırıntılarıyla beslenirler.

Hayat içersinde yer alan kuyular, bazen iki ayrı evin duvarı arasına yerleştirilmiş olup ortak bir şekilde kullanırlar. Haciban Sokak'taki Hacı İmam Demirkol Evi kuyusunda olduğu gibi bazı evlerin kuyularının bilezik ve "dolap" (çıkrık) taşları zengin süslemelidir. Oyuldukları kaya zeminin düzgün çıkmaması halinde birçok kuyunun duvarı büyük bir ustalıkla düz-

gün kesme taşlarla örülmüş, kuyuya inip çıkmayı sağlamak amacıyla bu taşlara el ve ayakların tutunacağı oyuklar açılmıştır. Yüksekte bulunduğundan kuyu açılarak su elde edilmesi mümkün olmayan bazı mahallelerdeki evlerin su ihtiyaçları Yeni Yol (Büyük Yol)'daki Tırşolar Evi'nde olduğu gibi avlularına açılan sarnıçlara kışın biriktirilen sulardan karşılanmıştır.

e. Hayat'a Bakan Cepheler

Avluyu çevreleyen eyvan ve odaların cepheleri zengin taş süslemelidir. Süslemeler genellikle bitkisel ve geometrik motifli altıgen, sekizgen rozetler halindedir. Avluya bakan oda kapılarının üzerinde duvara gömülmüş yarım daire şeklinde ve kenarları aşağıya sarkan palmet motifleriyle süslü yağmurluklar (Porche), duvarların dama yakın kısımlarında çepeçevre dolaşan ve güneş ışınlarıyla ışık gölge oyunları sağlayan mukarnas frizi, avluyu çevreleyen diğer süsleme elemanlarıdır.

Haremliğin alt katından sokağa pencere açılmaması, evdeki tüm pencerelerin avluya ve eyvanlara açılmasına sebep olmuştur. Urfa evlerinde sokağı gören pencereler "çardak" veya "köşk" denilen, sokağa konsollarla çıkartmalı ikinci kattaki başodalara açılmıştır. Bu pencereler evin dış dünya ile ilişki kurabileceği tek yerdir.

İkinci kattaki odaların avluya bakan cepheleri önünde, sütunlar üzerine oturan ve "gezenek" adı verilen açık geçiş yerleri bulunmaktadır. Avlunun bir kenarında boydan boya uzanan bu sütunlar, 12 Eylül Caddesi 84 numaradaki Kürkçüzâde Halil Hafız Evi, Haciban Sokak 5 numaradaki Hacı İmam Demirkol Evi ve Yorgancı Sokak 16 numaradaki Abdülkadir Hakkari Evi'nde olduğu gibi revak görünümü verirler. Hacibanlar Evi ve Akyüzler Evi'nde olduğu gibi karşılıklı eyvan ve odalar avlunun yan cephe duvarlarındaki taş konsollar üzerine oturan yaklaşık 1 m. genişliğinde bir gezenekle birbirine bağlanmış, zengin süslemeli konsolların aralarına küçük dikdörtgen nişler halinde kuş takaları yerleştirilmiştir. Böylece yalın cephelere oldukça zengin bir mimari hareket kazandırılmıştır.

f. Eyvanlar

Yılın yedi ay gibi büyük bir bölümünün sıcak geçtiği Şanlıurfa'da ev halkı tarafından bütün gün boyunca serin bir mekân olarak kullanılan eyvanlar, bu özelliklerinden dolayı evlerin vazgeçilmez bir unsuru olarak baş köşeyi oluşturmuşlardır. Bundan dolayı, gerek mekân genişliği ve gerekse taş süsleme açısından eyvanlara verilen önem, Urfa evinde odalar dahil hiçbir köşeye verilmemiştir. Bazı evlerde iki yanı taş sekili yazlık eyvanın arka duvarındaki nişe hava cereyanını sağlayan ve yazın serinlik veren, damla bağlantılı, baca şeklinde hava kanalı açılmış; bu kanal dam üzerinde mihrap taşını andıran nişli rüzgarlıkla son bulmuştur. Kuzey veya kuzeybatıya yönlendirilmiş olan bu taşlara çarpan rüzgarın hava kanalından eyvana inerek serinlik vermesi sağlanmıştır. Bu rüzgar taşları, yaz aylarında gece namazları için mihrap görevini de görmektedir.

Bey Kapısı burçlarındaki Mahmudoğlu Mustafa Ağa haremliği eyvanında olduğu gibi nadir de olsa bazı eyvanlara bölgedeki Artuklu geleneğini sürdüren şadırvanlar yapılmıştır.

Nebo Hacı İmam Efendi Evi, Osman Çiftbudak Evi, Eski Hal karşısındaki sokakta yer alan Parmaksız Şemsi Evi ve Alpan Sokak 5 numaradaki Çubukçular Evi'nde olduğu gibi, kuzey cephedeki yazlık eyvan ve iki yanındaki odalar alt katta değil, dam üzerinde yer almıştır.

Avlunun güney ve kuzeyindeki yazlık ve kışlık eyvanların yanıda Hacı Hafızlar Evi'nde olduğu gibi, bazen doğu veya batı cephede üçüncü bir eyvan dikkati çekmektedir. Hacı Abo Evi'nde olduğu gibi, daha birçok evdeki Selçuklu medreselerini hatırlatan anıtsallığa sahip eyvanların cephe kemerlerinin kilit taşları, şebekeli oyma tekniğinde bitkisel motiflerle süslenmiştir.

g. Odalar

Odalara, kapı eninde ve odanın dar kenarı boyunca uzanan, ayakkabıların çıkarıldığı "gedemeç"ten (pabuçluk) girilir. Gedemeçte çeşitli eşyanın ve su testilerinin yerleştirildiği nişler ile kapının tam karşısında ahşap oymalı raflarla ve küçük ahşap kemerlerle bölümlere ayrılmış fincan türünde küçük ölçüdeki cam eşyaların

sergilendiği "göz göz" tabir edilen niş bulunur. Bu nişin altında, ortasından küçük sütunla kemerli iki göze ayrılmış "testilik" yer alır. Odanın esas oturma zemini gedemeçten 20 cm. kadar yüksektedir. Gedemeç ile oturma zemini genellikle ahşap korkuluklarla birbirinden ayrılmıştır. Oda tavanları genellikle çapraz tonozlu olup yüksek ve ferahtır. Bazı evlerin çardaklarında, ortası aynalı, ahşap tekne tavanlara da rastlanılır. Odaların avluya ve eyvana bakan duvarlarında 1/2 oranında basık kemerli üç veya dört "taka" (pencere) yer almaktadır. Dışarıdan "demir cağlı" (demir parmaklıklı) olan bu pencerelerde camekân dışında, iç taraftan açılıp kapanan zengin süslemeli ahşap kepenkler kullanılmıştır. Oda pencerelerinin dama yakın kısmına "ışık takası" adı verilen küçük ölçüde kafa pencereleri yerleştirilmiştir.

Ihlamur ağacından taklik kündekarı tekniğinde yapılmış oyma süslemeli oda kapıları ve pencere kanatları, göstermiş oldukları motif zenginliği bakımında ayrı bir inceleme konusunu teşkil ederler. Oda duvarlarında yer alan ve yatak, sandık ve boy aynası gibi eşyanın konulduğu "camhana" tabir edilen büyük nişler ve kıymetli cam eşyanın sergilendiği "camlı dolap" denilen dolapları çevreleyen pervazlar, zengin ağaç süslemeler, duvarlara asılmış mahalli Hattat Behçet Arabi imzalı hat levhaları dekorasyonu tamamlayan diğer unsurlardır.

Odalarda sergi olarak, ailenin ekonomik durumuna göre halı, kilim, keçe, yer minderi ve sedir kullanılmış; odanın etrafı "sap yastık" denilen duvar yastıklarıyla çevrelenmiştir.

h. Zerzembe, Tandırlık ve Hamam

"Zir-i zemin" sözcüğünden türeyen zerzembe kelimesi, Urfa evlerinde bodrum katta yer alan kiler anlamında kullanılmaktadır. Yer altında bulunan ve üzerinde eyvan ve odaların yer aldığı zerzembeler, serin olduklarından dolayı kışlık erzakların saklandığı depo durumundadır. Çapraz tonozla örtülü bu mekânların tabanlarına yağ, peynir ve pekmez gibi zahire küplerinin oturmasına yarayan yuvarlak çukurlar açılmıştır.

"Tandırlık" tabir edilen mutfaklar; Urfa evlerinde genellikle büyük ölçülerde yapılmıştır. Hz. İbrahim (A.S)'dan geldiğine inanılan Urfalıların misafir sevme geleneği, mutfakların büyük ölçüde ve 7-8 ocaklı olarak yapılmasına sebep olmuştur. İçerisi büyük kazanların konulabileceği ocaklar ve kapların konulacağı raflarla teşkilatlanan mutfakların hayat'a bakan cephelerinin kapı ve pencere üzerleri atlamalı olarak yerleştirilmiş kesme taşların meydana getirdiği küçük pencerelerle teşkilatlandırılmış, bu pencereler, dumanın dışarı atılması konusunda "pıherik" tabir edilen bacaya birer yardımcı unsur olarak düşünülmüştür.

İslâm toplumunda temizliğe verilen önem neticesinde meydana çıkan hamamların, 3-4 kurnalı, kubbeli, minyatür şadırvanı bulunan soğukluk ve sıcaklık bölümlü ve külhanlı olanlarına bazı Urfa evlerinde rastlamak mümkündür.

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Urfa'daki umuma açık hamamlardan bahsettikten sonra 75 adet saray hamamının bulunduğundan söz eder ki, bunlar birer saray güzelliğine sahip olan Urfa evlerinin hamamlarından başkası değildir. Ancak bu hamamlardan günümüze pek az örnek kalabilmiştir. Kelleci Çayı mevkiinde Şahapzâde Bakır'ın Evi ile Halepli Bahçesi'ndeki Sakıp Efendi Konağı'nın hamamları günümüze kadar gelebilmiş güzel örnekler arasında yer alır.

i. Damlar

Urfa evlerinde odalar genellikle çapraz tonoz veya "mertek" (direk) üzerine düz toprak damlıdır. Bazen damların üzeri "nehıt" (düzgün kesme taş) döşelidir.

Çardaktaki odalar genellikle tekne tavanlı olup dıştan "tutya" (çinko) veya kiremit çatılıdır. 12 Eylül Caddesi'ndeki Halil Hafız Evi ve Kunduracı Pazarı'ndaki Ağanlar Evi'nde olduğu gibi bazı tavanlar renkli kalem işi ile süslemelidir.

Damların etrafı zikzak veya boğumlu (lokma) olarak kesilmiş taşların yan yana sıralanmasından oluşan bir korkulukla çevrilidir. "Pıherik"ler (bacalar), daha önce sözünü ettiğimiz eyvanlara hava cereyanını sağlayan namazgah mihrabı şeklindeki dikme taşlar (rüzgarlık) ve çörtenler, damlardaki diğer mimari elemanlardır.

2. Şanlıurfa Evlerinin Biçimlenmesinde Etkili Olan Nedenler

Anadolu evleri arasında ayrı bir grup oluşturan "Güneydoğu Anadolu Evleri" içersinde yorumlanması gereken Şanlıurfa evleri, yüz yıllardan beri bölgede süregelen mimari bir geleneğe dayanır. Gerek malzeme seçimi ve gerekse plan uygulaması yönünden Urfa evlerinde ve evlerin oluşturduğu sokak görünümlerinde iklimin büyük etkisi görülür. Kalker taşından yapılmış kalın duvarların ve tonoz örtülü toprak damların kullanılmasıyla yaz aylarının gölgede 45-47 dereceye kadar varan sıcaklığı büyük ölçüde hafifletilmiş, sokakların dar, duvarların yüksek tutulmasıyla da hemen hemen günün her saatinde güneşte yanmadan yürünebilecek gölgelik bir kesim elde edilmiştir.

Bölgenin ormandan yoksun bulunması, kentin güneybatı kesimindeki dağlarda bulunan kalker taşının (ünlü Urfa Taşı) işlemeye elverişli olması mimaride ana malzeme olarak taşın kullanılmasına neden olmuştur.

Urfa evlerinin haremlik ve selamlıklı olarak inşa edilmeleri ve sokak tarafından penceresiz yüksek duvarlarla çevrilerek gizlenmeleri İslâm'daki aile hayatının mahremiyeti gereği ortaya çıkmıştır. Bu şekilde dışarıya kapalı olan evlerin birer "saray"ı andırır ölçüde büyük ve teşkilatlı yapılmasının nedenini de birleşik aile düzeninde ve dolayısıyla ailelerin kalabalık olmasında aramak gerekir. Ailedeki erkek çocukların evlenmeleri halinde ayrı birer ev tutmayarak baba evlerinde oturmaları büyük ve teşkilatlı ev planlarının doğmasına neden olmuştur.

Evlerin büyük olarak yapılmasının diğer bir nedenini Hz. İbrahim (a.s) den geldiği kabul edilen Urfa'lıların misafir sevme geleneğinde aramak gerekir. Bu gelenek, sokak kapılarının birer han kapısını andırır ölçüde büyük olmasında, mutfakların geniş ve 6-7 ocaklı olarak teşkilatlı yapılmasında da etkili olmuştur denilebilir.

Dış görünüşündeki penceresiz yüksek duvarlarla bir kale gibi sokağa kapalı olan Urfa Evleri'nin iç kısımlarındaki ahşap ve taş süslemenin cami, han, hamam, medrese gibi anıtsal eserlere nazaran son derece zengin bir şekilde karşımıza çıkmasının nedeni, günlerini evinde oturarak geçiren kadına, sıkılmayacağı zevkli bir ortam yaratma düşüncesinde ve Fransız Sanat Tarihçisi Albert Gabriel'in *"Türkler süslemeyi gösteriş için değil, kendi zevkleri için yapmışlardır"* sözünde aramak gerekir.

Urfa evlerinin biçimlenmesinde iklimin, İslâmi inanışların, birleşik aile düzeninin ve ev kadınına ferah bir ortam yaratma düşüncesinin etkileri yanında, sosyal ihtiyaçların da etkisini görmek mümkündür. Çatı yerine "düz dam"ın büyük çoğunlukla kullanılmış olması salça, biber, bulgur, pekmez gibi kışlık zahirenin kurutulması ihtiyacından doğmuştur. Bugün inşa edilen apartmanlarda bile düz dam geleneğinin devam etmesi aynı ihtiyacın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca sıcak yaz gecelerinde açık havada yatma ihtiyacı da düz damların yapılmasını sağlayan nedenler arasında sayılabilir.

Geniş ve açık "hayat"ın ortaya çıkmasının nedenini birinci derecede iklimin sıcak olmasında aramak gerekir. Ancak; sünnet, düğün, süpha (düğün yemeği) gibi sosyal gelenekleri de "hayat"ın biçimlenmesindeki etkili nedenler arasında göstermemiz mümkündür.

3. Görülmeye Değer Örnek Şanlıurfa Evleri

a. Abdülkadir Hakkâri Evi

Camii Kebir (Ulu Camii) Mahallesi Yorgancı Sokak, 16-18 numaradadır. Sokak girişleri aynı kapılarla sağlanan haremlik ve selamlık olmak üzere iki bölümlüdür. Haremlik bölümüne "enikli kapı"dan girilir. Burası aşağı ve yukarı hayat olmak üzere iki bölümlüdür. Aşağı "hayat"ın kuzey ve güney cepheleri sütunlar üzerine oturan revaklıdır. Bu bölümde mutfak, odunluk, develik, zerzembe ve bir oda yer alır. Aşağı avlunun kuzeydoğu köşesinden bir merdivenle yukarı hayat'a (yazlık) çıkılır. Ayrıca avlunun batı duvarındaki diğer bir merdiven de yazlığa çıkışı sağlamaktadır. Yazlığın kuzey cephesinde ortada büyük bir eyvan ve ikişer oda bulunur. Eyvan ve odalar düz ahşap tavanlıdır.

Selamlık bölümünün giriş kısmında bir oda ve ahır bulunur. Giriş bölümünden güney yönde yükselen merdiven selamlığın üst katına ulaşır. Burada ortada eyvan, doğu ve batısında

birer oda yer alır. Yazlık eyvanın batısına bitişik odanın ahşap kapısı üzerindeki h. 1283 (m. 1866) tarihi büyük bir ihtimalle evin inşa tarihi olmalıdır.

b. Akçarlar Evi (Harran Üniversitesi Kültür Evi)

Geleneksel Urfa evlerininin güzel örneklerinden olan Akçarlar Evi'nin kitabesi bulunmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak, doğusuna bitişik olan ve Harran Üniversitesi'nce restorasyonu yapılmak üzere satın alınan Şefik Tenekeci Evi'nin h. 1148 (m. 1735) tarihli kitabesine dayanarak Halil-ür Rahman Gölü'ne hakim bu bölgede 18. yüzyıl başlarında bir yapılaşmanın mevcut olduğu, Akçarlar Evi'nin de bu yıllarda inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Akçarlar Evi harap bir durumda iken 1993 yılı Aralık ayında Harran Üniversitesi tarafından satın alınmış ve 1994-2001 tarihleri arasında restorasyonu tamamlanarak 12 Ekim 2001 tarihinde Rektör Prof.Dr. Uğur Büyükburç tarafından Harran Üniversitesi Kültür Evi olarak hizmete açılmıştır.

Bulunduğu arazinin topografyasına uygun olarak aşağıdan yukarıya doğru kademeli bir biçimde yükselen beş avlulu bir planda, selamlık ve haremlikli olarak inşa edilmiş olan Akçarlar Evi'nin avlularından her biri aşağıdaki bölümün terası durumundadır.

41) Akçarlar Evi

Güneye bakan taç kapıdan girilen selamlığın zemin kattaki küçük avlu, iki oda ve bir mağaradan oluşan bölümü, evin hizmetçisine ayrılmış; bunun üzerindeki ikinci avluda yer alan tek oda erkek misafirlere tahsis edilmiştir. bu odaya çıkış, hizmetçi bölümünden olduğu gibi, doğuya bakan haremlik kapısından da olmaktadır.

Doğuya bakan sokak kapısından girilen selamlığın üst katına ait çapraz tonozlarla örtülü uzun dehliz, batıda bir ara kapı ile haremliğin birinci avlusuna (evin üçüncü avlusu) açılır. Avlunun kuzeyinde cephesi güneye yönlendirilmiş, ortada beşik tonozlu bir eyvan ve iki yanında çapraz tonozlu birer oda, avlunun batı kenarında mutfak ve güneybatı köşesinde bir duvar çeşmesi yer alır. Eyvan ve odaların gerisinde kiler olarak kullanılan kayaya oyulmuş iki bölümlü büyük bir mağara bulunmaktadır. Mağaranın eyvanın arkasına gelen bölümünün zemininde yer alan sarnıç şeklinde kaya oyulmuş çukura (karlık) kış aylarında kar basılmakta ve bu karlar yaz aylarında suların soğutulmasında kullanılmakta idi.

Haremliğin birinci avlusundaki eyvan ve iki oda geleneksel bir Urfa evinin sergi düzeni ile döşenmiş, mağaraya ise kafeterya ve gerektiğinde seminer ve konferans salonu fonksiyonu verilmiştir.

Avlunun doğu kenarındaki bir merdivenle haremliğin ikinci avlusuna (evin dördüncü avlusu) çıkılır. Ortasında bir şadırvanın yer aldığı bu avlunun kuzey kenarında cephesi güneye yönlendirilmiş içiçe geçilen düz damlı iki oda, batı kenarında cephesi batıya yönlendirilmiş, önü iki sütuna oturan üç göz revaklı ve çatılı bir oda yer alır. Bu odanın doğu cephesi taş konsollar üzerine oturan sokağa taşkın cumba şeklindedir.

Haremliğin ikinci avlusundaki bu üç oda *"Türk-Alman-Avusturya Kültür Odası"* olarak değerlendirilmiştir.

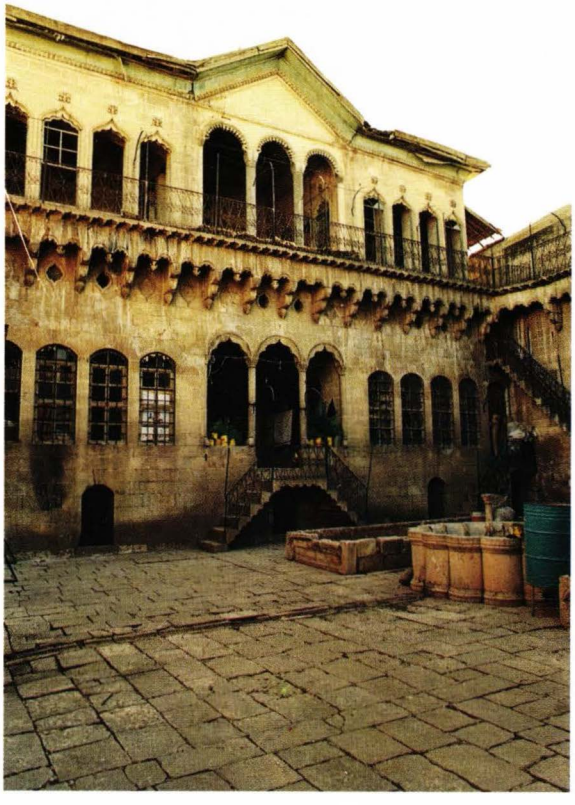
Şadırvanlı avlunun kuzeybatısındaki taş merdivenle haremliğin üçüncü avlusuna (evin beşinci avlusu) çıkılır. Bu avlunun kuzey kenarında düz damlı küçük bir oda, doğu kenarında beşik tonozla örtülü büyük bir oda bulunmaktadır. Restorasyon sırasında tuvalet ve banyo eklenen bu odalara misafirhâne fonksiyonu verilmiştir.

c. Akyüzler Evi

Ellisekiz Meydanı'nın doğusuna yakın Tarakçılar Sokak'ta yer alan bu tarihi ev, haremlik

ve selamlık planlı Urfa evlerinin anıtsal örneklerinden biridir.

Sokak tarafından büyük bir kapıyla girilen selamlık bölümü küçük ve teşkilatsızdır. Selamlıktan ikinci bir kapıyla geçilen haremlik bölümü, insanı büyüleyecek derecede güzel ve teşkilatlıdır. Kare avlunun kuzey cephesi iki katlı olup her iki kat da ortada bir eyvan, yanlarda birer oda planında düzenlenmiştir. Eyvanlar ikişer sütunla ve sakallı kemerlerle üçer göze ayrılmıştır. Alt kattaki eyvan ve odalar tonozlu, üst kattakiler ise Bağdadi tekniğinde tekne ve oval kubbe tavanlı olup dıştan çatı ile örtülüdür. Üçgen alınlıklı çatı, çok harap bir durumda olduğundan ikinci kat kullanılmamaktadır.

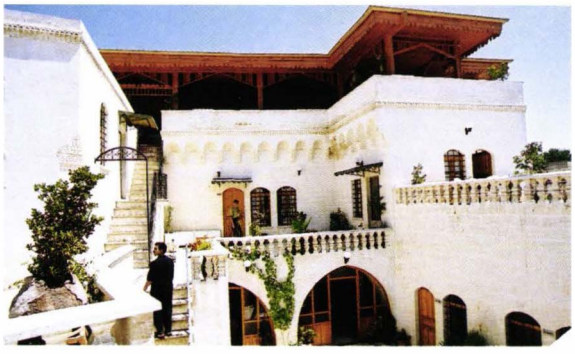

42) Akyüzler Evi

Avlunun kuzey tarafı tek katlı olarak ortada eyvan ve yanlarında birer oda düzenindedir. Sokak kapısı üzerindeki kitabeden, evin h. 1284 (m. 1867) tarihinde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

d. Çardaklı Köşk.

Halil-ür Rahman Camii ve Gölü'nün kuzeyinde bulunan bu tarihi ev, 1992 Yılında ŞURKAV tarafından Mehmet Yusufoğlu'ndan satın

43) Çardaklı Köşk

alınarak restore edilmiştir. Restorasyon çalışmaları 1997 yılında başlayıp, 1999 yılında tamamlanmıştır.

Restore edilen bu tarihi ev, yöreye özgü yemeklerin sunulduğu lokanta olarak hizmet vermektedir.

Evin birkaç kattan oluşması ve her katta "çardak" tabir edilen tipte odalar bulunması yapıya "Çardaklı Köşk" denmesine sebep olmuştur.

e. Hacı Bekir Pabuççu Evi

12 Eylül caddesi üzerindedir. Haremlik ve selamlıklı bir plana sahip iken 1980 yılındaki imar uygulamaları sırasında, selamlık kısmının tamamı yıktırılmıştır.

Urfa'daki en güzel sivil mimari örnekleri arasında yer alan bu tarihi ev, diğer evlerde olduğu gibi sokak tarafındaki düz ve yüksek duvarlarıyla dışarıdan bakıldığında hiçbir anıtsal özellik göstermez. Basit tarzdaki kapıdan haremlik avlusune girilir. Avlunun güneyinde yer alan ve Selçuklu medreseleri eyvanlarını hatırlatan abidevi eyvan, avlunun kuzeyindeki odalar üzerinde bulunan tutya çatılı zarif köşk, avluyu çevreleyen cephelerdeki zengin taş süslemeler ve odalardaki ahşap işleriyle bu ev adeta küçük bir sarayı andırır.

f. Hacı Hafızlar Evi (Devlet Güzel Sanatlar Galerisi)

Karameydan mevkiindeki İzgördü Pasajı yanındadır. Sokak tarafında iki ayrı kapısı olan, iç kısmında birbirlerini ayıran duvardaki bir kapı ile ayrıca bağlantıları bulunan selamlıklı ve haremlikli Urfa evlerinin en güzel örneklerindendir. İlk sahibinin Hacı Hafızlar lakabıyla tanınan bir aile olduğu söylenilen bu evin selamlık kapısının üzerindeki kitabeden h. 1306 (m. 1888) tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Daha sonraları Hacı Abdurrahman ağa ailesine geçen ev, 1979 yılında Kültür Bakanlığı'nca son sahibi olan Hacı Mahmut İzgördü'den satın alınarak restore edilmiş ve Devlet Güzel Sanatlar Galerisi olarak hizmete açılmıştır.

Güney cephesinden büyük ve kitabeli bir kapı ile girilen selamlık kısmının tonozla örtülü giriş dehlizinin sağında ve solunda birer oda yer alır. Soldaki büyük odanın avluya bakan cephesi, yuvarlak sütunlar üzerine oturan üç gözlü revaklıdır. Avlunun kuzey tarafındaki develiğin ön kısmı, ortada bir paye üzerine oturan çapraz tonozlu iki gözlü eyvanla değerlendirilmiştir. Avlunun doğu tarafında develiğin uzantısı durumunda çapraz tonozlarla örtülü mekânlar ile bir tuvalet ve bunların üzerinden dama çıkan üstü kapalı taş merdiven yer alır. Restorasyon sonunda develik kısmı Resim Galerisi olarak değerlendirilmiştir.

44) Hacı Hafızlar Evi

Selamlık avlusunun batısındaki duvar içersinden bir kapı ile haremlik bölümüne geçilir. Haremliğin sokağa bakan güney cephesinde ikinci bir kapı bulunmaktadır. Kare planlı ve ortası çiçeklikli haremlik avlusunun kuzey ve güneyi simetrik olarak ortada bir eyvan ve yanlarında birer oda düzenindedir. Yerden yüksekte bulunan kuzey cephedeki eyvan ve odaların alt kısmı boydan boya yarım bodrum şeklinde "zerzembe" olarak değerlendirilmiştir.

Haremlik avlusunun güneybatı köşesinde yer alan üçüncü eyvan, Urfa evlerinde nadir olarak görülmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu eyvanın kuzeyine bitişik olarak bulunan oda, "tandırlık" ve odunluk, avlunun batısında yer alan mekânları oluştururlar. Mutfak içersinde kuzeybatı köşede küçük ölçüde tek kubbeli hamam bulunur.

Halka açık olduğundan kolayca gezilebilir olması ve hemen hemen Urfa evlerinin bütün özelliklerini üzerinde taşıması bakımından Hacı Hafızlar Evi'nin, Urfa evleri arasına ayrı bir yeri vardır.

g. Hacı İmam Demirkol Evi

Camii Kebir Mahallesi, Haciban Sokak 5 numaradadır. 1852 yılında Kürkçüzâde Ahmet Bican Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Avlunun kuzey ve güney cephesinde yer alan yazlık ve kışlık eyvanlar ile sağındaki ve solundaki odalar sisteminin avlunun doğu tarafında da uygulanmış olması, ilk kez bu evde karşımıza çıkmaktadır. Kuzey cephe eyvanı ve odaları önündeki sütunlar üzerine oturan yüksek ve geniş kemerli revak kısmı, güney cephe eyvanı ve odaları önündeki sütunlar üzerine oturan gezeneği, taş süslemeli kuyusu, sokak kapısı dehlizi ile bağlantılı servis dolabı ile diğer evlerde rastlayamadığımız bazı özellikleri üzerinde bulundurması bakımından bu evin Urfa evleri arasında ayrı bir yeri vardır.

Avlunun güney kenarındaki, kuzeye yönlenmiş eyvanın batısında yer alan odanın ahşap süslemeli kapısında h. 1269 (m. 1852) tarihli kitabe bulunmaktadır.

h. Hacibanlar Evi

Camii Kebir Mahallesi, Haciban Sokak 22 numaradadır. Beşik tonozlu "kapı aralığından" (dehliz) uzun kenarı doğu-batı istikametinde ortası çiçeklikli "hayat"a geçilir. Avlunun kuzey ve güney cepheleri ortada eyvan, yanlarda birer oda düzenindedir.

Klasik bir Urfa evinin özelliklerini taşıyan bu evde en dikkate değer mimari öğe, avlunun batısındaki sokak duvarı üzerinde yer alan, kuzey ve güneyindeki damları birbirine bağlayan, zengin taş süslemeli konsollar üzerine oturan gezenek kısmıdır. Konsolların kemer araları duvar tarafında yuvarlak kemerli kuş takaları ile dekorlanmıştır. Evin kuzey cephesinde yer alan eyvanın kilit taşındaki h. 1085 (1674) tarihli kitabe inşa tarihini vermektedir.

i . Kürkçüzâde Halil Hafız Evi

12 Eylül Caddesi'nde, Hacı Bekir Pabuççu Evi'nin kuzeyine bitişiktir. Bu ev, haremlik ve selamlıklı bir plana sahip iken selamlık kısmı 1980 yılındaki yol genişletme çalışmaları sırasında yıktırılmış, haremlik bölümüne dokunulmamıştır.

Haremlik avlusuna geçiş veren kapının avluya bakan cephesindeki kitabeden, evin h. 1321 (m. 1903) tarihinde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Avlunun güneyinde dört sütunlu, yuvarlak kemerli ve çift katlı zarif revak sistemi Urfa'daki evler arasında tek örnektir. Bu cephenin alt katında çapraz tonozla örtülü iki oda bulunur. Avlunun güneybatı köşesinden taş bir merdivenle ikinci kattaki gezeneğe çıkılır. Dört sütunlu revaklı gezeneğin gerisinde iki oda ve güneydoğu köşesinde üçüncü bir oda (köşk) yer alır. Köşkün ve her iki odanın kendir sıvalı tekne tavanları renkli kalem işleriyle bezemelidir.

Evin tek katlı güney cephesi ortada eyvan ve yanlarda birer oda düzenindedir. Bu evyan ve odaların altında yarım bodrum şeklinde tonoz örtülü kiler yer alır.

j. Osman Çiftbudak Evi (Melekler Evi)

Gerz Mahallesi, Şehit Nusret Sokak, 3 numaradaki bu evin çardak eyvanının kilit taşında yer alan kitabeden h. 1262 (m. 1845) tarihinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu ev zengin taş süslemeler ve değişik mimari özellikler taşıması bakımından Urfa evleri arasında önemli bir yere sahiptir.

Avlunun kuzey cephesindeki odanın üzerinde, sağında ve soluna birer oda bulunan yazlık çardak eyvanı yer alır. Eyvan döşemesinin güneydoğu köşesindeki kapağın altında bulunan merdivenle sokak kapısı dehlizi üzerindeki kiler kısmına inilir. Kilerin ikinci bir çıkışı da avlunun doğusundaki merdivenden olmaktadır. Ara katta yer alan ve eyvan döşemesindeki gizli bir merdivenle iniler kiler bölümü Urfa evlerinde tek örnek olması bakımından ilgi çekicidir.

k. Şahapzâde Bakır Evi / Arabizâde Reşit Efendi Evi (TBMM Milli Egemenlik Evi)

Kelleci Çayı, Sipahi Sokak, 11 numaradaki bu ev, Arabizâde Reşit Efendi'nin evi olarak tanınır. Selamlığa geçiş veren sokak kapısı üzerindeki kitabeden evin h. 1085 (m. 1674) tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Küçük bir selamlık bölümünden sonra geçilen haremlik bölümü, oldukça geniş avlusuyla dikkati çeker. Avlunun kuzey ve güney cepheleri ortada eyvan, yanlarda birer oda düzenindedir Avlunun kuzey, güney ve doğusundaki tüm mekânların altında avluyu üç yönden çevreleyen kiler ahır ve depolar bulunur. Kışlık eyvanın ön tarafı ahşap sütunlar üzerine oturan bir revakla teşkilatlandırılmıştır. Evin kuzeydoğu köşesinde yer alan mutfağın kuzey duvarı arkasındaki hamam ve su haznesi mutfak ocağının ateşi ile ısıtılması açısından ilginçtir.

45) Şahapzâde Bakır Evi (TBMM Milli Egemenlik Evi)

46) Şahapzâde Bakır Evi (TBMM Milli Egemenlik Evi)

Şahapzâde Bakır'ın Evi, zengin taş işçiliğiyle ve avlunun batısındaki haremlik ve selamlığı ayıran duvarın üst kısımlarında sıralanan sağır pencere nişleri ile dikkati çeker.

İl Özel İdaresi adına satın alınan bu ev, "Milli Egemenlik Evi" olarak değerlendirilmek üzere TBMM'nin katkılarıyla 2000-2002 yılları arasında restore edilmiştir.

I. ŞURKAV Kültür Merkezi

Hasan Padişah Camii karşısında, Narinci Sokak'ta bulunan ve 1993 yılında ŞURKAV tarafından satın alınan Mehmet Bağımancı Evi'nin batısına bitişik küçük bir ev ve bunların kuzeyinde yer alan Malatyalı Halil Evi restore edilerek birleştirilmiştir. ŞURKAV Kültür Merkezi fonksiyonu verilen her üç ev 20 Ekim 1994 tarihinde hizmete açılmıştır.

47) ŞURKAV Kültür Merkezi

Birleştirilmiş olan Mehmet Bağmancı ve Malatyalı Halil evleri, Kültür Merkezi binası olup, kütüphâne ve kurs odalarıyla hizmet vermektedir. Diğer ev ise, idare binası olarak kullanılmaktadır.

m. Yemen Askeri Evi (Hacı Tevfik Saraç Evi)

Kara Meydan civarı, Veli Sokak 17 numaradaki bu ev, karşılıklı kışlık ve yazlık eyvanları bulunan Klasik Urfa evleri planındadır. Kuzey cephedeki iki sütunla ve dilimli üç kemerle üç göze ayrılmış yazlık eyvanın ön kısmı sütunlar

48) Yemen Askeri Evi

üzerine oturan gezeneklidir. Avlunun güneydoğu köşesinde yer alan üçüncü eyvan, Urfa evlerinde ender rastlanan bir özellik olması bakımından ilgi çekicidir.

VII. ANIT (ABİDE) MİMARİSİ

A. Harb-ı Umumi Şehitleri Anıtı

Şehir merkezinde Hükümet Konağı önündeki dört yolun birleştiği kavşaktadır. I.Dünya Savaşı'nın bütün cephelerinde savaşa katılan Urfalı şehit ve gazilerin hatıralarına 1917 yılında Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey tarafından yaptırılmıştır.

Sekizbuçuk metre yüksekliğindeki anıt, tamamen kesme taştan olup yuvarlak bir kaide üzerine kare gövdeli olarak gittikçe daralan bir biçimde inşa edilmiştir.

Anıtın kuzey cephesindeki üst kitabede: "*Bu hacer samit değil, iklil-i cihâdı ekberdir. 1335*" (Bu taş, sessiz değil, büyük savaşın tacıdır. 1917), alt kitabede: "*Harb-ı Umumi şühedâya fatiha 1330-1332*" (I. Dünya Savaşı şehitlerine fatiha. 1912-1914) yazılıdır.

49) Harb-ı Umumi Şehitleri Anıtı

Güney cephe üst kitabede: "*Cây-ı cihâda giden erlere nusret ola. 1334*" (Cepheye giden erlere yardım ola. 1916) yazılı olup, bu cephedeki alt kitabe ise, kuzey cephe alt kitabenin aynısıdır.

Anıt üzerindeki yazıların tümü, ünlü Urfalı Hattat Ahmet Vefik Efendi (Lobut Ahmet) tarafından yazılmıştır.

Daha önce, Vilâyet binası önündeki bulvarın ortasında ağaçlar ve elektrik direkleri arasına sıkışmış bu anıt, 1983 yılında Urfa Belediye Başkanı Alaattin Turhan tarafından şimdiki yerine nakledilmiştir.

B. Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi (Yol Gösteren Çeşmesi)

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale cephesinde savaşan ve bu savaştaki kâhramanlıklarıyla ün salmış olan Urfa taburundan geriye kalan gaziler, savaş sonrası Urfa'ya döndüklerinde komutanları Mustafa Kemal'i büyük bir hayranlıkla çevrelerine anlatmışlardır. O tarihte Mutasarrıf bulunan Nusret Bey, gazilerin Mustafa Kemal paşa'ya olan bu sevgi ve bağlılıklarını bir anıtla sembolleştirmeyi uygun görmüştür. Nusret Bey, 1917 yılında şehrin kuzey kesimini Karakoyun deresi üzerindeki Hacı Kâmil Köprüsü'ne bağlayan bir cadde açtırarak buraya "*Mustafa Kemal Paşa Caddesi*" adını vermiş, caddenin ortasını çiçeklerle düzenleyerek Vali Konağı'nın karşısına (bugünkü Cebeci İşhanı) bu anıt çeşmeyi yaptırmıştır.

50) Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi

Bu anıt, 1972 yılında Vali Turgut Sayın tarafından yerinden alınarak bugünkü yeri olan Diyarbakır-Mardin-Gaziantep yolu kavşağına nakledilmiştir.

Beyaz kesme taşlardan inşa edilmiş olan ve dört köşesindeki zarif sütunlarla iki kata ayrılmış olan anıtın alt kısmında, bir su haznesi ve dört tarafında çeşme bulunur. Anıtın dört cephesi üzerinde yer alan kitabelerde Kafkas Yolu, Hindistan yolu, Ankara Yolu ve Mustafa Kemal Paşa Caddesi yazılarıyla bu yolları gösteren ok işaretleri bulunmaktadır.

Bu anıt, Mustafa Kemal Paşa, henüz Atatürk ünvanını almadan O'nun adına Türkiye'de dikilen ilk anıt olması bakımından önem taşımaktadır. Yine Türkiye'de ilk defa bir caddeye Mustafa Kemal Paşa adı Urfa'da verilmiştir.

C. Askeri Şehitlik Anıtı

Bediüzzaman Mezarlığı'nın kuzeydoğu köşesindeki Askeri Şehitlik içersindedir. Bu şehitlikte askerlik görevleri sırasında çeşitli yerlerde şehit düşen Urfalı subay ve erler ile Urfa Garnizonu'ndaki şehit düşen subay ve erler yatmaktadır. Beyaz kalker taşından yontulmuş bir mermiyi sembolize eden 4 metre yüksekliğindeki bu anıt iki basamaklı kare bir kaide üzerine oturtulmuştur. Anıtın üst kısmında ay-yıldız formu kabartma olarak işlenmiştir.

Askeri Şehitlik Abidesi, Urfa'nın ünlü yonucu veyapıcı ustalarından Vahit Usta tarafından 1950 yıllarında yapılmıştır.

51) Askeri Şehitlik Anıtı

52) Milli Mücâdele Şehitleri Anıtı

D. Milli Mücâdele Şehitleri Anıtı

Şehitlik Mahallesi'ndeki Çamlık Parkı içindedir. 9 Şubat-11 Nisan 1920 tarihleri arasındaki Urfa Kurtuluş Savaşı sırasında Fransızlara karşı çarpışan Urfalı şehit ve gaziler hatırasına 1940 yıllarının Belediyesi tarafından yaptırılmıştır.

Kesme taşlardan inşa edilmiş olan anıtın yarım metre yüksekliğindeki kare kaidesi üzerine daha küçük ölçüde piramidal ikinci bir kaide oturtulmuş, bunun da üzerine dört köşeli olarak gittikçe incelenerek yükselen kısım yerleştirilmiştir. Piramidal kaidenin dört yönü oyulmuş olan ay-yıldızdan başka anıt üzerinde herhangi bir yazı veya süsleme yoktur.

Milli Mücâdele Şehitleri Abidesi, bugün *"Hava Şehitleri Anıtı"* olarak anılmakta ve hava şehitlerini anma gününde önünde törenler düzenlenmektedir.

2002 yılında Valilik, Tugay Komutanlığı ve Belediye Başkanlığı tarafından çevre düzenlemesi yapılmıştır.

E. Şanlıurfa Kalesi Sütunları

Kale üzerindeki korint başlıklı iki sütunun arası 10.40 m. olup yükseklikleri 17.25 ve çevresi 4.60 metredir. Doğudaki sütunun kente bakan yüzünün 3 metre yukarısında Estrangela türündeki Süryânice kitabede şöyle yazılıdır:

"Ben askeri komutan BARŞ[.....]' ın oğlu AFTUHA. Bu sütunu ve üzerindeki heykeli velialt Prens MA'NU'nun kızı, Kral MA'NU'nun eşi, hanımefendim ve velinimetim Kraliçe ŞALMETH için yaptım."

Kitabede adı geçen Edessa kralı IX. MA'NU'nun 214-240 yılları arasında hüküm sürdüğü düşünülürse, bu sütunların Urfa'da günümüze ulaşmış en eski anıtlar olduğu anlaşılır.

Kaynakça

Akkoyunlu, Zahide, **Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri** , Ankara 1989.

Altun, Ara, **Mardin'de Türk Devri Mimarisi**, İstanbul 1971. Aslanapa, Oktay, **Türk Sanatı, II** , İstanbul 1972.

Buckingham, J.S. **Travels in Mesopotamia** , London 1827.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi , cilt III.

Gabriel, Albert, **Voyages Archeologiques dans la Turquie Oriental** , Paris 1940.

Gierlichs, Joachim, **Mittelalterliche Tierreliefs in Anatolien und Nordmesopotamien**, Tübingen, 1996, s. 232.

Gündoğdu, Hamza, **Türk Mimarisinde Figürlü Plastik**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1979, s. 125-127.

Işıltan, Fikret, **Urfa Bölgesi Tarihi** , İstanbul 1960.

Karakaş, Mahmut, **Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler**, Ankara 2001.

Kürkçüoğlu, A.Cihat, **Ruha'dan Urfa'ya 1780-1980**, Ankara 1990.

----------, **Şanlıurfa Su Mimarisi** , Ankara 1992.

----------, **Şanlıurfa Camileri** , Ankara 1993.

----------, **Şanlıurfa'da Canlanan Tarih**, Ankara 1995.

----------, **Tarih ve Tarım Şehri Harran**, Ankara 1995.

----------, **The Mysterious City of History Harran**, Ankara 1996

Kürkçüoğlu, A.Cihat-Mehmet Oymak, **Guide to Urfa and Harran** Ankara 1990,

Nâbi, **Tuhfet'ül Harameyn**, sadeleştiren M. Karakaş, Şanlıurfa 1989. s. 27-28.

Segal, Judah Benzion, **Edessa, The Blessed City**, Oxford 1970.

Sinclair, Tom, "Byzantine and Islamic Fortification in the Middle East", **Armies an Fronties in Roman and Byzantine Anatolia**, Oxford 1983, s. 310.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, cilt III

TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDE BALIKLIGÖL VE ÇEVRESİNİN MİMÂRİ DOKUSU

Yrd. Doç.Dr. A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU *

Balıklıgöl'den Vali Fuat Bey Caddesi'ne çıkışın hemen sol başındaki toprak duvar kesitinde, Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi Bahattin Çelik tarafından 1996 yılında yapılan araştırmada; çakmaktaşından ve obsidyenden yapılmış ok uçları, mızrak uçları, delici ve kesici aletler, bazalt baltalar ve ezgi taşları tespit edilmiştir. Neolitik Çağ'ın Akeramik evresi'ne (M.Ö. 9000) tarihlenen bu aletler sayesinde Balıklıgöl ve çevresinin günümüzden 11.000 yıl önce iskan edildiğini kanıtlamıştır.

53) 1994 yılında Balıklıgöl Çevre Düzenleme Projesi hafriyatında bulunan heykel (Şanlıurfa Müzesi)

Balıklıgöl Çevre Düzenleme Projesi kapsamında, bugünkü "*Kent Platosu*" olarak adlandırılan yerin 1994 yılındaki hafriyatı sırasında bulunan ve Şanlıurfa Müzesi'ne götürülen üç parça halindeki büyük kalker heykelin, Neolitik Çağ'a veya Hz. İbrahim'in yaşadığı Babil dönemindeki bir tapınağa ait olduğu tahmin edilmiştir. Hz. İbrahim'in putperestlerle olan mücâdelesi dikkate alındığında ikinci ihtimal ağırlık kazanmaktadır.

* *Harran Ü.Fen-Edebiyat Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Öğr. Üyesi*

Hz. İbrahim'in doğduğu ve ateşe atıldığı mekânları içersine alması nedeniyle Balıklıgöl ve çevresi, Hz.İbrahim'den bu yana yüzyıllardır kutsal mekânlar olarak ziyaret edilmektedir.

Peygamberlerin Atası (Cedd'ül Enbiya) olan Hz. İbrahim; Müslümanların yanında, Yahudi ve Hıristiyan topluluklarınca da tanınmaktadır. Durum böyle olunca, çeşitli milletler tarafından birçok kez el değiştiren Şanlıurfa'nın bu köşesi, her üç dine mensup toplumlar tarafından kutsal kabul edilmiş, büyük dini yapılar, sosyal yapılar ve krallık sarayları buraya inşa edilmiştir.

Şanlıurfa'nın Müslümanların eline geçmesinden sonra kentin bu küçük köşesine neredeyse birbirine bitişik olarak inşa edilen 8 cami ve mescid (Narinci Camii, Sakıbiye Mescidi, Toktemur Mescidi, Hasan Padişah camii, Mevlid-i Halil Mescidi, Rızvaniye Camii, Halil-ür Rahman Camii ve Yeni Dergâh Camii), 6 medrese (Tahtamor, Sakıbiye, Rahimiye, Hasan Padişah, Rızvaniye, Halil-ür Rahman), 2 tekke (İbrahim Halil Tekkesi, Sakıbiye Tekkesi) ve 1 zaviye (Halil-ür Rahman Mevlevi Zaviyesi) buraya verilen önemi vurgulamaktadır.

I- BÖLGENİN İSLÂM ÖNCESİ MİMÂRİ DOKUSU

Şanlıurfa'da M.Ö. 132-M.S. 244 yılları arasında hüküm süren ve mahalli bir krallık olan Osrhoene (Edessa) Devleti zamanında M.S. 150 yıllarında Hz. İbrahim'in makamının bulunduğu yere inşa edilen ve Hıristiyanlar Kilisesi adıyla bilinen yapının ilk Hıristiyan kilisesi olduğu söylenilmektedir. (1) Bir görüşe göre de; bu kilisenin yerinde daha önceleri Seleukoslar döneminde kurulan bir putperest tapınağı bulunmaktaydı. "*Kurtarıcı*" (Hz.İsa) ya adanan ve çok güzel tezyin edilen bu kilisenin ortasında büyük mermer sütunlar vardı. M.S. 201 yılında taşan Daysan Irmağı (Karakoyun Deresi) bu kiliseyi büyük ölçüde tahrip etti. Putperestler tarafından Hıristiyanlara baskı yapıldığı yıllarda bu kilise uzun süre kullanılamadığından harap oldu ve 303 yılındaki ikinci sel afeti ile tamamen yıkıldı.

313 yılında Hıristiyanlara hoşgörü gösterilmesine dair resmi açıklama yapılınca, Piskopos Kavne (Qonas) yıkılan bu kilisenin üzerine kendi adıyla anılan "*Kavne Katedrali*"ni yaptırdı. daha sonra 327-328 yıllarında Piskopos Aitallaha tarafından bu katedral, yapılan eklemeyle doğu tarafa doğru genişletildi.

Edessa'yı ziyaret eden Güney Galyalı Rahibe Egeria, Balıklıgöl'ün kenarında Aziz Toma adında bir kiliseden söz etmektedir. Oxford Üniversitesi profesörlerinden J.B.Segal, söz konusu kilisenin bugünkü Rızvaniye Camii'nin yerinde olduğunu söylemektedir.

Piskopos Nona, M.S. 457'de Balıklıgöl'ün kuzeyinde Vaftizci Aziz Yahya Kilisesi'ni inşa ettirdi. Bu kilise, 496-497'de Bizans valisi tarafından Adalet Sarayı olarak da kullanılıyordu. Bu kilisenin yerine 18. yüzyıl başlarında, bugün Selahaddin Eyyubi Camii olarak kullanılan Roman mimarisi tarzındaki bazilikal planlı kilise yaptırılmıştır. (2)

489 yılında Halil-ür Rahman Camii'nin yerinde bulunan İran Okulu, imparatorun emriyle kapatılınca onun üzerine 504-505 yılları arasında Bizans İmparatorluğu nazırlarından Urbisius'un yardımlarıyla "*Meryem Ana Kilisesi*" adında bir yapı inşa edilmiştir. Daha sonra bu kilisenin yerine Eyyûbiler döneminde 1211 yılında Halil-ür Rahman Camii inşa edilince, kilisenin çan kulesi minare olarak değerlendirilmiştir.

Bizans döneminde Melkit mezhebinin piskoposu Amazonius, Hz. İbrahim'in makamının bulunduğu yerdeki Kavne Katedrali üzerine Bizans (İstanbul)'taki Ayasofya Kilisesi'nin adını taşıyan bir kilise inşa ettirdi. Altın kaplamaları, camları ve mermerleri tarif edilemeyecek kadar güzel olan bu kilise için zamanında kaleme alınmış bir methiyede, bu kilise hakkında şunlar yazılıdır: "*..... Bu bina ölçü ve denge bakımında bir dünya misalidir. Deryaların dünyanın etrafını çevirdiği gibi binanın etrafını sular çevirmektedir. Kubbesi sütunsuz gök gibi yükselmekte ve içindeki altın mozaikler yıldızlar gibi parlamaktadır.*" 1146 yılından sonra bu kilise binası bakımsızlıktan çökmüştür. (3)

Urfalı Mateos, 952-1136 yılları arasındaki olayları içeren Vak'ayiname'sinde Ayasofya Kilisesi'nden söz ederek, kilisenin batı tarafının yıkıldığını ve binanın büyük bir kısmının yere döküldüğünü söylemektedir. (4) Urfalı Mateos, ayrıca söz konusu eserinde, kale üzerinde Aziz Thoros Kilisesi ve türbesinin, kalenin karşısında Arcic Manastırı adında bir manastırın bulunduğunu söylemektedir. Prof. Segal, kale üzerinde Theodor Kilisesi adında bir yapının bulunduğundan söz etmektedir.

Bugünkü Yakup Kalfa İlköğretim Okulu'nun yerinde, yakın zamana kadar Sergius Kilisesi adında bir yapı mevcut idi ve burası Hıdır İlyas Makamı olarak ziyaret edilirdi.

Yukarıda dökümünü verdiğimiz dini yapılar dışında Bizans devrinde Balıklıgöl ve çevresinde çeşitli sosyal yapılar da bulunmaktaydı. Biri kalenin üzerinde, diğeri Balıklıgöl'ün hemen kuzeyinde Osrhoene krallarına ait iki saray bulunuyordu. Ayrıca Balıklıgöl'den kuzeye çıkan yolun sağ başında "*Kışlık Hamam*" adında bir hamam da bulunuyordu. Süryâni papaz ve tarihçi Mar Yeşua, 501 yılındaki kıtlık sırasında valinin kışlık hamama bağlı bazilikanın kapısını kapatarak içersini samanla döşetip üzerine kilimler serdirerek yoksul halkı burada yatırdığını söylemektedir. (5) Prof. Segal, *Edessa* adlı eserinde vermiş olduğu şehir planında bu hamamı Balıklıgöl'den kuzeye doğru çıkan yolun sağ başında işaretlemiştir. Daha sonra harap olan bu hamamın yerine Osmanlı döneminde Halil-ür Rahman Hamamı inşa edilmiştir. Ayrıca bugünkü Selahaddin Eyyûbi Camii'nin yakınında Bizans devrinde bir belediye binasının bulunduğunu yine Mar Yeşua'dan öğrenmekteyiz.

Balıklıgöl ve çevresinde yer alan İslâmi olmayan eserlerden Şanlıurfa içkalesi, Halil-ür Rahman Camii minaresi ve Büyük Yol Kilisesi (Selahaddin Eyyûbi Camii) günümüze ulaşabilmiştir.

II- BÖLGENİN İSLÂMİ DÖNEM MİMÂRİ DOKUSU

Şanlıurfa'nın İslâmlaşmasından sonra, Balıklıgöl ve çevresinde, İslâm kültürünün gerektirdiği cami, mescid, tekke, zaviye, medrese ve hamam gibi anıtsal yapılar, mezarlıklar ve yine İslâm toplumuna bağlı insanların yaşam biçimine uygun evler yoğun bir doku oluşturmuştur.

Eyyûbiler devrine ait Halil-ür Rahman Camii, adına h. 771 (m. 1373) tarihli bir vakfiyede rastladığımız Toktemur (Tahtamor) Mescidi, Akkoyunlular devrinde inşa edilen Hasan Padişah Camii, Osmanlı devrine ait Rızvaniye Camii ve Medresesi, Mevlid-i Halil Camii Külliyesi, Hasan Padişah Medresesi, Toktemur Mescidi doğusundaki Rahimiye Medresesi, Evliya

54) 19.Yüzyıl başlarında Balıklıgöl çevresi (A.C.Kürkçüoğlu Arşivi)

Çelebi Seyahatnamesi'nde Halil-ür Rahman Gölü kenarında olduğu belirtilen İbrahim Halil Tekkesi, 1779 tarihli Rızaiye Vakfiyesi'nde geçen Halil-ür Rahman Hamamı, 3 Mart 1852 tarihli bir arzda geçen Halil-ür Rahman Mevlevi Zaviyesi, (6) içersinde mescid, medrese, tekke ve zaviyenin yer aldığı Sakıbiye Külliyesi, Halil-ür Rahman Gölü başına Urfa Valisi Ethem Paşa tarafından 1903 yılında inşa ettirilen Halil-ür Rahman Karakolu; biri Ayazeliha Gölü'nün batısında diğeri Şanlıurfa Kalesi eteğindeki iki mezarlık, Halepli Bahçesi'ndeki Sakıb'ın Köşkü, Büyük Yol Kilisesi yakınındaki Küçük Hacı Mustafa Hacıkâmiloğlu Konağı ve sivil mimarlık örneği daha birçok tarihi ev bu dokuyu meydana getiren mimari eserlerdir.

Küçücük bir bölgede bu kadar çok sayıda inşa edilen İslâm eserlerinden Halil-ür Rahman Camii, Toktemur Mescidi, Hasan Padişah Camii, Rızvaniye Camii ve Medresesi ile Mevlid-i Halil Camii Külliyesi, Sakıb'ın Köşkü, Küçük Hacı Mustafa Hacıkâmiloğlu Konağı ve birkaç sivil yapı örneği günümüze kadar gelebilmiş, diğer eserler ise maalesef yıktırılmıştır.

Yerli ve yabancı çok sayıda ziyaretçi çeken bu bölgede büyük sıkışıklık yaşanması ve çeşitli problemlerle karşılaşılması üzerine Şanlıurfa Valiliği tarafından 1991 yılında bir çevre düzenleme projesi yarışması açılmıştır.

Yarışmaya katılan mimarlardan Merih KARAASLAN'ın projesi, Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nün de uygun görmesiyle uyglamaya değer görülmüştür. Balıklıgöl ve çevresinin zengin tarihsel özelliklerini ön plana çıkaran, özellikle turizm mevsiminde artan ziyaretçilerin konaklama ve alışveriş dahil, tüm ihtiyaçlarına cevap veren bu projeye 1992 yılında başlanılmış ve 1996 yılında tamamlanmıştır. Proje çerçevesinde ayrıca Balıklıgöl çevresindeki tüm tarihi yapıların restorasyonları da gerçekleştirilmiştir. (7)

55) 1935 yılında Hasanpadişah Camii ve çevresi (A.C.Kürkçüoğlu Arşivi)

DİPNOTLAR:

(1) Segal, J.B., **Edessa, The Blessed City**, Oxford 1970, s. 181.

(2) Segal, a.g.e., s. 190.

(3) Rastgeldi, Selahaddin, **Edessa**, Urfa 1971.

(4) **Urfalı Mateos Vak'ayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),** Türkçeye terc. H.D.Andreasyan, Ankara 1987.

(5) Mar Yeşua, **Vak'ayiname**, İstanbul 1958.

(6) Kazıcı, Ziya, "Osmanlı Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri", **Güneydoğu Gazetesi**, 1-10 Haziran sayıları, Şanlıurfa 1988.

(7) Kürkçüoğlu, A.C., **Şanlıurfa'da Canlanan Tarih**, Ankara 1995.

TARİHTEN GÜNÜMÜZE EDESSA NEKROPOLLERİ (ŞANLIURFA MEZARLIKLARI)

Yrd. Doç.Dr. A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU *

I. İSLAM ÖNCESİ EDESSA NEKROPOLLERİ

Roma ve Bizans dönemlerinde ölüler genellikle kayadan oyma oda mezarlara gömüldüğünden, kentin surları dışındaki dağlar ve kayalıklar nekropol alanları olarak seçilmiş ve bu nekropollere binlerce kaya mezarı yapılmıştır.

Eski Edessa'da, biri şehrin güney ve güneybatısındaki dağlık alanda, diğeri kuzey ve kuzeybatısındaki kayalık alanda olmak üzere iki büyük nekropol alanı bulunmakta idi.

A. GÜNEY VE GÜNEYBATI NEKROPOLLERİ

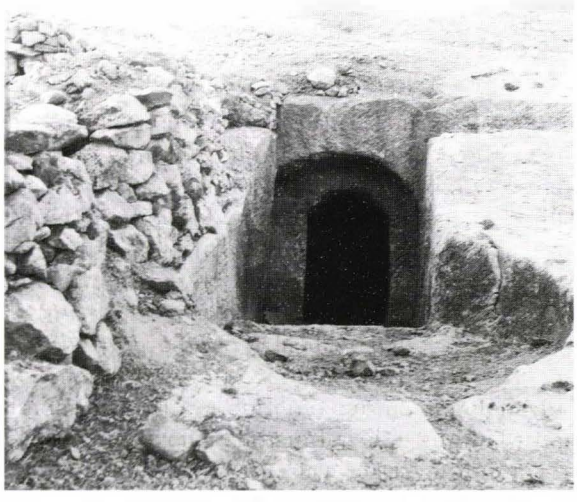
Şanlıurfa-Gaziantep eski karayolu kuzey sınır olmak üzere, güneye doğru Deyr Yakub'a kadar olan çok geniş bir bölgeye yayılan bu nekropoller, özellikle içkale çevresindeki Mance Deresi, Kırk Mağara, Kalkan, Meligin Eyvanı, Şeyh Mes'ud, Molla Ömer, Hızanoğlu, Çakmak, Eyyûbiye, Ehber ve Deyr Yakub dağlarına yayılmış bir durumdadır. Bu dağlarda halen bazılarının ağızları açık durumda, bazıları kitabeli, mozaikli, freskli ve rölyefli binlerce kaya mezarı bulunmaktadır.

M.Ö. I. yüzyıldan başlamak üzere Ortaçağa kadar kullanılan bu nekropollerde Kaya Mezarları (Oda Mezarları), Lahit Mezarlar, Anıt Mezarlar ve Yığma Mezarlar olmak üzere başlıca dört mezar grubu tespit edilmiştir.

1. Kaya Mezarları (Oda Mezarlar)

Dağ ve tepe yamaçlarında sıralar halinde uzayan ve yaptığımız araştırmada 53 değişik plan çeşidi tespit edilen bu mezarlar Grek, Roma ve Bizans dönemlerine ait olup Musevi, Hıristiyan ve Paganlar (putperestler) tarafından yaptırılmışlardır.

Kaya mezarları, genellikle üç-beş basamak merdivenle inilen, kayaya oyulmuş 3x3 m. genişliğinde kare planlı mezar odası ve duvarlarındaki arkosoliumlardan oluşmuştur. İçersine ölünün yatırıldığı ve mezarın büyüklüğüne göre sayıları 1 ila 10 arasında değişen arkosoliumlar; lahitli, lahitsiz, yuvarlak kemerli, üçgen kemerli olmak üzere değişik şekillerdedir. bazen arkosolium kemerleri silme bir çerçeve içersine alınmış, yanlarına bağımsız bir şekilde duvara yapışık, korint başlıklı yivli sütunlar yerleştirilmiştir. Arkosolium tabanının ölünün baş tarafına gelen kısmı, yastık şeklinde yüksek bırakılmıştır. Bazı mezarların tabanlarının arkosoliumlar önüne gelen kısmına lahitler oyulmuş, böylece küçük bir mezara daha çok ölünün gömülmesine imkan sağlanmıştır.

56) Günümüzde gecekondular altında kalmış Mance Deresi kaya mezarlarından birinin girişi (A.C.Kürkçüoğlu/1970)

Ortasından kaya kemerle iki bölüme ayrılmış büyük oda mezarlar, kalabalık ve soylu aileler tarafından kullanılmıştır. Ehber Dağı'nda, eyvan kemeri şeklinde girişi olan büyük bir mezarın arkosolium ve lahitleri duvara asılı bir biçimde oyulmuştur. Ehber adının M.Ö. 132-M.S. 244 yılları arasında Urfa'da hüküm süren Osrhoene Devleti krallarının adları olan Abgar'dan dilimize bozularak geçtiği dikkate alındığında, bu büyük mezarın bir krala ait olması ihtimalini düşünmek gerekir.

Bazı mezarların tabanlarının ortasına açılan 60x60 cm. boyutundaki taş kapaklı çukurlara ölü hediyelerinin bırakıldığı tahmin edilmektedir. Oda mezarlar ya dikdörtgen blok şeklinde

* *Harran Ü.Fen-Edebiyat Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Öğr. Üyesi*

düzgün kesilmiş, ya da tekerler biçimindeki taş kapılarla kapatılmıştır. Tekerlek kapılı mezarların kapılarının yan tarafına, açılıp kapanma sırasında tekerleklerin sürüldüğü nişler açılmıştır.

Oda mezarlar işçilik ve kalite yönünden zengin, orta halli ve yoksul ailelere ait olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Zengin aile mezarlarında; figürlü ve geometrik desenli taban mozaikleri, kitabeler, ölüyü ve yakınlarını tasvir eden kayaya oyulmuş rölyefler, aslan ayağı şeklinde işlenmiş kline ayakları, tritonlar (üstü insan, alt tarafı balık), Nike kabartmaları dikkati çekmektedir. Meligin Eyvanı ve Ehber örneklerinde olduğu gibi bazı zengin mezarlarının girişleri eyvan şeklinde süslemeli ve kemerlidir.

Bu bölgedeki nekropollerde bulunan mezarların döşeme mozaiklerinin, üslûp yönünden Roma ve Bizans'tan ziyade, Mezopotamya ve Sâsâni sanatları ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Bazı mezarların arkosolium duvarlarına mezarda yatan kişinin ve yakınlarının tasvir edildiği kabartma figürler işlenmiştir. Bu kabartmalarda, aile reisi dirseklerini bir yastığa dayayarak yan gelip uzanmış bir vaziyette dinlenmekte ve hanımı kendisine hizmet etmektedir.

Mance Deresi'nin kuzey yamacında, 1979 yılında tespit ettiğimiz iki bölümlü büyük bir aile mezarının cephesine mezarda yatan 11 kişinin yüksek kabartma portreleri oyulmuştur. Bu mezar birçok mezar gibi son yıllarda bölgeyi istila eden gecekonduların altında kalmıştır.

57) Mance Deresi'nde gecekondular altında kalmış fresk süslemeli bir kaya mezarı arkosoliumu. (A.C.Kürkçüoğlu Arşivi/1970)

Mance Deresi'nin kuzey yamacındaki gecekondu evlerin birinde son yıllarda bulunan içiçe iki kaya mezarından birinin döşemesinde "*Bar Ma'na*" ailesi, diğerinde "*Germo oğlu Ma'na*" ailesi fertlerine ait mozaik yer almaktadır. Ayrıca Yakup Kalfa İlköğretim Okulu'nun kuzeyindeki gecekondular arasında yer alan Ahmet Çelik Evi avlusundaki kaya mezarının döşemesinde "*Bar Hadad*" ailesi fertlerinin tasvir edildiği mozaik, Şanlıurfa Müze Müdürlüğü tarafından sökülerek Şanlıurfa Müzesi'ne götürülmüştür. (Bu mozaikler ve Şanlıurfa'daki diğer kaya mezarlarındaki mozaiklerle ilgili geniş bilgi için bakınız: **Edessa Mozaikleri**, s. 182)

Mozaik fresk ve rölyeflerde görülen kadın-erkek giysileri günümüz Şanlıurfa yöresel giysilerine büyük ölçüde benzemektedir. Ayrıca erkeklerin dirseklerini bir yastığa dayayarak yan gelip uzanması geleneği günümüzde de sürdürülmektedir.

Orta halli ailelerin mezarları, genellikle kireç sıva üzerine fresk süslemelidir. Mance Deresi'nin kuzey yamacı ortalarına rastlayan kesiminde bulunan, duvarlarında mezarda yatan aileye mensup kişilerin portreleri, bitkisel süslemeler ve Süryânice kitabelerin yer aldığı freskli bir kaya mezarı bu grubun önemli örneklerindendir. (1980 yılında tarafımızdan tespit edilen ve fotoğrafları çekilen bu mezar ve çevresindeki yüzlerce mezar maalesef gecekondular altında kalmıştır.)

Yoksul aile mezarları, plan olarak diğerleri gibi arkosoliumlu oda mezarlar tipindedir. Ancak onlardan farklı olarak bu mezarlarda mozaik, fresk, rölyef gibi süslemeler bulunmamaktadır. İngiliz Doğubilimcisi Prof. Segal, "*Edessa The Blessed City*" adlı eserinde Halepli Bahçe'nin batısındaki Mance Deresi ve çevresindeki mezarların bir kısmının yoksul ve suçlular için için yapıldığından söz etmektedir. Segal, bugünkü Yakup Kalfa İlköğretim Okulu'nun batı bahçesinde bulunan 4 bölümlü kaya mezarı kompleksi içindeki 8 adet mezarda Hıristiyan kilisesi babalarından Aziz Efraim ve Teodoros'a ait eşya ve kemiklerin bulunduğundan bahsetmektedir. Eski Hıdır İlyas Kilisesi'nin üzerine yapılan Yakup Kalfa İlköğretim Okulu'nun bahçesindeki bu mezarlar, uzun yıllar Müslümanlar tarafından da "*Hızır İlyas Makamı*" olarak ziyaret edilmiştir. Bu mezarlar maalesef son yıllarda yıktırılarak adı geçen okulun bahçesine katılmıştır.

Kırk Mağara, Çakmak Dağı ve Meligin Eyvanı (Top Dağı) yamaçlarında Musevi ve Paganların mezarları bulunmaktadır. Musevi mezarlarında, Hıristiyan mezarlarından farklı olarak arkosoliumlar yerine, taban seviyesinden duvar içersine doğru uzayan ve sayıları 6 ile 13 arasında değişen lahitli veya lahitsiz derin dikdörtgen nişlere ölü bırakılmaktadır. Bazı Musevi mezarlarının cephelerinde sıralar halinde sağır kemerler, kupa kabartmaları, Menorah ya da Candellabrum denilen kutsal şamdan kabartmaları ve kitabeler süsleyici öğe olarak yer almıştır.

Kırk Mağara yöresindeki nekropol alanında yer alan bir kaya mezarı cephesine Hz.İsa'nın Edessa Kralı V.Abgar'a göndermiş olduğu mektubun Grekçesi işlenmiştir. 1914 yılında H. von Oppenheim tarafından görülen ve transkripsiyonu yapılarak yayınlanan bu çok değerli mektup da maalesef gecekondular altında kaybolmuştur.

Güneybatı nekropolü bölgesinde yer alan Şanlıurfa kalesi tepesinin de (Damlacık Dağı) bir nekropol alanı olduğu bilinmektedir. 814 yılında Abbâsiler döneminde şehir surlarının yeniden inşası sırasında, kaleyi üç yönden çevreleyen hendeğin açılması sırasında M.S. III. yüzyıla ait çok sayıda kaya mezarı tahrip edilmiştir. Tahrip edilen bu mezarlar günümüzde hendek duvarları üzerinde görülebilmektedir.

Güney nekropolü bölgesindeki Harran Kapı Mezarlığı'nda son yıllarda meydana gelen bir toprak çökmesinde ortaya çıkan bir kaya mezarı, bu İslâm mezarlığının Antik çağ nekropolünün üzerine kurulduğu fikrini akla getirmiştir.

2. Lahit Mezarlar

Edessa'nın güney ve güneybatı kesimindeki nekropollerin tamamına yayılmış olan bu tip mezarlar; bağımsız lahit mezarlar, kaya tabanına oyulmuş lahit mezarlar (bunlara halk arasında *"serdap"* denilmektedir) ve kaya yamacına oyulmuş tek arkosoliumlu lahit mezarlar olmak üzere üç grupta gelişmiştir.

58) Şanlıurfa Müzesi'ndeki lahit mezar

Halepli Bahçe'nin kuzeybatısı ile Mance Deresi'nin doğu kesimi arasındaki bölgede 1980 yılında yapılan bir inşaatın temel hafriyatında bulunan büyük bir lahit mezar Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

3. Anıt Mezarlar

59) Ameşşemeş Anıt Mezarı

M.S. 71-91 yılları arasında hüküm sürmüş olan Edessa Kralı VI. Abgar bar Ma'nu döneminde soylu, zengin ve ünlü kişiler için kentin güney ve güneybatısındaki dağların doruklarında Yunan mimarisindeki Hereon'ları örnek alan, düzgün kesme taşlardan anıtsal mezarlar yapılmaya başlanmıştır. M.Ö. I. yüzyıla ait olan ve üzerindeki Grekçe ve Süryânice kitabelerden *"Ma'nu oğlu Şaredu'nun karısı Ameşşemeş"* adına yaptırıldığı anlaşılan Deyr Yakub'daki iki katlı mezar ile aynı yerdeki manastırın doğu bodrumundaki mezar odası, bu grubun öncüsü ve günümüze gelebilmiş tek örneği olması açısından önem taşımaktadır. (Bakınız: **Deyr Yakub (Yakup Manastırı)**, s. 139)

4. Yığma Mezarlar

Bu tip mezarlar; kaya zemini oyularak, lahit şeklindeki çukurun üzeri büyük boyda düzgün kesme taşlarla kapatılarak, moloz taşların tepecik halinde yığıldığı ya da kaya tabanı lahit şeklinde oyulmayıp moloz taşların dikdörtgen biçiminde çevrelediği bir alana, ölünün yerleştirildiği ve üzerine taşların yığıldığı mezarlar olmak üzere ki grupta gelişmiştir. Yığma mezarlar, genelikle güney ve güneybatı nekropolü içersinde yer alan dağların tepelerinde yer almaktadır.

Edessa'nın oldukça geniş bir bölgeye yayılan güney ve güneybatı nekropol alanında mezarlar dışında; Antikçağ taş ocakları, kaya kiliseleri, antik yerleşim mağaraları, sarnıçlar, kuyular, karlıklar ve antik yolların bulunmasını dikkate alan Kültür Bakanlığı Anıtlar Yüksek Kurulu; 1979 yılında bu alanı korunması gerekli arkeolojik sit alanı olarak tescil etmiş ve burada yapılacak her türlü inşaatı yasaklamıştır. Bu karara rağmen, bölgedeki yüzlerce kaya mezarı, mozaik, fresk, heykel ve kabartma ile yukarıda sayılan kültür varlıklarının hemen hemen tamamı son 20 yılda hızla ilerleyen gecekonduların altında kalmış, antik taş ocakları ve karlıklar, besici ahırlarına dönüştürülmüştür. Urfa Su Mimarisi içersinde önemli bir yeri olan "Karlık"lardan bir örnek dahi bırakılmamıştır. Özellikle Mance Deresi, Kırk Mağara, Urfa Kalesi çevresi, Kanlı Mağara Deresi, Kalkan, Meligin Eyvanı yamaçları, Şeyh Mes'ud Dağı ve Eyyup Peygamber yörelerinde yapılmış ve yapılmakta olan gecekondu inşaatları, bu değerli sit alanını yok etmiştir.

Ayrıca, dünyanın bu en zengin mozaikli nekropol alanında ve Edessa'nın diğer nekropollerinde yer alan ve birkaç müzeyi doldurabilecek kapasitedeki mezar mozaikleri, 40 yıldan beri eski eser kaçakçılarının ilgisini çekmiş ve sürekli kaçırılmıştır. Son olarak 1973 yılında, bu mezarlardan sökülmüş 7 sandık döşeme mozaiği, İstanbul Kapalıçarşı'da yakalanarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

B. KUZEY VE KUZEYBATI NEKROPOLLERİ

Şanlıurfa şehir surunun kuzey ve kuzeybatı dışarısındaki nekropol alanları, bugünkü Şehitlik Parkı merkez olmak üzere Topçu Meydanı, Devlet Hastanesi, Bağlarbaşı, Balıçelievler'in Şehitlik Parkı'na doğru batı kesimi, Karakoyun Deresi'nin Köprübaşı'ndan batıya doğru uzayan kesimi ve bugünkü Belediye civarında yer almakta idi. bu bölgede yer alan İslâmi dönem Bediüzzaman Mezarlığı'nda, Harran Kapı Mezarlığı'nda olduğu gibi toprak çökmesi sonucu ortaya çıkan bir kaya mezarı, bu mezarlığın hiç olmazsa bir kısmının Antik Çağ'a ait nekropolün üzerine kurulduğunu göstermiştir.

Son yıllarda Şanlıurfa Belediyesi tarafından Köprübaşı'nda Karakoyun Deresi üzerine inşa edilen iş merkezinin temel kazıları sırasında, derenin kuzey yamacında ortaya çıkan 7 adet kaya mezarı Şanlıurfa Müze Müdürlüğü'nce incelenerek ele geçen pişmiş toprak kandiller ve diğer buluntular müzeye götürülmüştür. Bunun dışında, Müze ve Meteoroloji Müdürlüğü binalarının 1970'li yıllardaki inşası sırasında, Belediye yakınındaki Kürkçüoğlu İşhanı'nın 1980'li yıllardaki temel hafriyatı sırasında, Hızmalı Köprü kuzeyindeki yolda ve İpekyol'un Şehitlik Parkı'na yakın kesiminde yapılan yol ve kanalizasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkan kaya mezarlarından eski Edessa şehir surunun kuzey dışarısındaki nekropollerinin oldukça geniş bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca, 1950'li yıllarda henüz zeytinlik olan Bahçelievler'in Şehitlik Parkı'na yakın kısmındaki Mehmet Çelik Evi'nin avlusunda aslan, ceylan ve geyik gibi hayvanların yer aldığı bir döşeme mozaiğine rastlanılmış, o yıllarda sökülemeyen bu mozaik, zamanla yitip kaybolmuştur.

Edessa'nın Kuzey Nekropolleri içersinde Şehitlik Nekropolü (bugünkü Çamlık Parkı) derli toplu olması açısından önem taşımaktadır. Ancak bu nekropol alanında yer alan ve bazılarının ağzı açık vaziyetteki çok sayıda kaya mezarının üzeri 1940'lı yıllarda zamanın belediyesince toprakla doldurulmuş ve elde edilen alana çam fidanları dikilmiştir.

M.Ö. I.-M.S. VI. yüzyıllar arasında kullanılan Şehitlik Nekropolü, Hıristiyanlığın Edessa'da zafer kazanmasıyla büyük önem kazanmıştır. Buradaki mezarlara, günahlarını itiraf edenler ile Hıristiyan şehitleri gömülmüşlerdir. Günümüzde buraya verilen "*Şehitlik*" adının bu Hıristiyan şehitlerinden geldiği ileri sürülmekte ise de, 1940'lı yıllarda yaptırılan "*Milli Mücâdele Şehitleri Anıtı*" buranın "*Şehitlik*" olarak anılmasına neden olmuştur.

1979 yılında dönemin Urfa Müzesi Müdürü Osman Öçmen başkanlığında, Şehitlik'te yapılan ve bir ay süren arkeolojik sondajlarda değişik planlarda 7 adet kaya mezarına rastlanılmıştır. Bu mezarlardan birinin döşemesinde "**Aşadu oğlu Barsimya**" ailesi fertlerinin ortasında sırtında pelerini ile Edessa krallarından "**Abgar bar Ma'nu**"nun tasvir edildiği çok değerli bir mozaik bulunmuştur (Bu kralın kimliği hakkında bakınız: **Çamlık Parkı Nekropol Kazısı**, s.116). Mezarı yaptıran "**Aşadu oğlu Barsimya**" kralın sağında tasvir edilmiştir. Ortaya çıkartılan bu kaya mezarına, 1979 yılında demir bir kapı yaptırılmış, ancak 1980 yılında bu kapıyı kıran mezar hırsızları mozaikteki kadın portresini sökerek kaçırmışlardır. Emniyetçe yapılan

soruşturmadan bir sonuç çıkmayan bu olaydan sonra Kültür Bakanlığı'nın emri ile bu mezarın girişi toprakla kapatılmıştır. Bu mezar ve nekropoldeki birçok mezar, Şanlıurfa Belediyesi'nin 1998 yılındaki park düzenlemesi sırasında getirilen topraklar ve yapılan havuzlar altında iyice kaybolmuştur. (Adı geçen mozaik hakkında bakınız: **Edessa Mozaikleri**, s. 182)

II. İSLÂMİ DÖNEM MEZARLIKLAR

Ortaçağ'da Eyyûbiler ve Zengiler döneminde tamamen İslâm hâkimiyetine giren Şanlıurfa'da Müslümanlar için çeşitli mezarlık alanları tahsis edilmiştir. Şehir içersindeki bazı camilerin avlularında ve sur dışındaki birçok alanda yer alan bu mezarlıklarda Osmanlı dönemi öncesine ait mezarlar günümüze ulaşmamıştır.

Bediüzzaman Mezarlığı, Harran Kapı Mezarlığı, Tepe (Çift Kubbe) Mezarlığı, İtiyen Mezarlığı (Urfa Kalesi'nin kuzey eteğinden Ayn-zeliha Gölü'nün batı arkasına kadar uzanan bu mezarlığa yoksul ve kimsesizler gömülüyordu), Millet Hanı Mezarlığı (bugünkü Devlet Hastanesi'nin güney önünde, Verem Savaş Dispanseri'nin yerinde ve kuzeyindeki alana yayılmış vaziyette idi), Gazhâne Mezarlığı (bugünkü Defterdarlık binasından doğuya doğru Şıra Pazarı'nı içersine alıyordu), Bey Kapısı Mezarlığı (Toprak Mahsülleri Ofisi, Eski Buğday Pazarı ve Remziye Erseven Sağlık Ocağı'na yayılmış idi) son 40 yıl öncesine kadar Şanlıurfa'da yer alan Müslüman mezarlıklarıdır. Bu mezarlıklardan sadece Harran Kapı, Çift Kubbe ve Bediüzzaman mezarlıkları günümüze ulaşmış, diğerlerinin yerleri iskana açılmıştır.

Yukarıda saydığımız bu mezarlıklar dışında ayrıca Halil-ür Rahman, Hekim Dede, Mevlid-i Halil, Ulu Cami ve Yusuf Paşa camilerinin avlularında hazireler (cami mezarlığı) yer almaktadır.

1. Bediüzzaman Mezarlığı:

Gaziantep eski yolunun ortadan ikiye ayırdığı Bediüzzaman Mezarlığı'nın kuzey yönü Karakoyun Deresi, güney yönü Vali Fuat Bey Caddesi çıkışı ve Tel Fıtır Tepesi, doğu yönü Samsat Kapısı, batı yönü Halepli Bahçesi ile sınırlanmıştır. İçersinde Bediüzzaman Türbesi, Nebih Efendi Türbesi, Baba Müslüm Efendi Türbesi ve Tayyar Mehmet Paşa oğlu Hüseyin Bey Türbesi'nin bulunduğu mezarlık şehir surlarının kuzeybatı dışarısında yer almaktadır.

Bediüzzaman Mezarlığında ayrıca, alim ve evliyalardan Şeyh Hacı Abdülgani Efendi, Hafız Abdurrahman Çiftbudak, Basralı Ahmed Zeki Hafız, Şeyh Dede Ali Efendi, Şeyh Ali Efendi, Baltacı Baba, Şekerci Hacı Halil Efendi, Şeyh İsa Efendi, Kerküklü Şeyh Abdurrahman Efendi, Hacı Hafız Muhammed Efendi, Şeyh Seyyid Mustafa Efendi, Nuri Baba, Derviş Süleyman Hafız, Hacı Abdüllatif Efendi, Müftü Abdurrahman Efendi, Müftü Ali Efendi, Müftü Eyyub Sabri Efendi, Miftahizâde Müftü Hasan Efendi, Şeyh Müslüm Efendi, Abbas Vasık Efendi, Molla Abdülhamid Efendi, Hacı Abdülvahid Efendi, Hafız Ahmed Efendi, Hacı Ali Halife Efendi, Kürt Hacı Ali Efendi, Miftahizâde Bekir Efendi, Saizâde Mahmud Efendi, Şeyh Muhammed Taha Efendi, Hacı Muhammed Bakır Efendi, Muhammed Katip Efendi, Hacı Muhammed Nuri Efendi, Muhammed Tayyib Efendi, Mustafa Kâmil Efendi, Seyyid Ömer Efendi, Saraçzâde Ömer Efendi, Hacı Hafız Ramazan Efendi, Seyyid Halil Efendi, Şeyh İsmail Efendi, Mahmud Said Efendi, Kurra Muhammed Hafız Efendi, Hacı Nuri Hafız Efendi, Hafız Osman Efendi ve Dede Osman Hafız Efendi'nin mezarları ile Urfa eşrafından birçok kişinin mezarı yer almaktadır.

2. Harran Kapı Mezarlığı

Şehir Surlarının Güney dışarısında, Harran Kapısı'na 200 m. mesafededir. Mezarlık, Harran Kapıdan Eyyub Peygamber Makamı'na giden kuzey-güney yönündeki yol ile ikiye bölünmüştür. Bu yolun doğusunda kalan kesimde Osmanlı dönemine ait Seyyid Maksud Türbesi yer almaktadır. Mezarlıktaki en eski şahide, yazıları silik olduğundan okunamayan, ancak süsleme özellilklerine dayanılak Eyyûbiler dönemine tarihlenebilen bir şahidedir. Bunun dışında mezarlıktaki tüm mezarlar Osmanlı dönemine ve Cumhuriyet dönemine aittir.

Harran Kapı Mezarlığı'nda Urfalı evliya ve alimlerden Ali Baba, Şeyh Müslüm Hafız Efendi, Hacı Abdurrahman Efendi, Ahmed Hikmet Efendi, Hacı İbrahim Efendi, Hafız İsmail Efendi, Hacı Osman Efendi, Kazın oğlu Mahmud Hafız ve Urfa eşrafından çok sayıda kişiye ait mezar yer almaktadır.

3. Tepe (Çift Kubbe) Mezarlığı

Şanlıurfa Kalesinin doğusunda yer alan bu mezarlıkta en eski mezarlar Eyyûbiler dönemine tarihlenen ve "*Çift Kubbe*" olarak adlandırılan iki kümbettir. Diğer mezarlar Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine aittir.

60) Çift Kubbe Mezarlığı

Yukarıda saydığımız her üç mezarlıkta, Osmanlı şiir ve hat sanatını içeren çok az sayıda şahide kalmıştır. Zira bu mezarlıklara son 40-50 yıl içersinde yapılan yeni gömüler nedeniyle eski şahideler tahrip edilerek yenileriyle değiştirilmiştir. Böylece orada yatan zatın hayatı hakkındaki bilgilerden, taş süsleme, şiir ve hat sanatına kadar bir çok kültürel değer maalesef yok edilmiş ve halen yok edilmektedir.

Tarihimizin belgelerini barındıran bu mezarlıklar uzman bir heyet tarafından taranarak, yatan kişinin hayatı, taş süsleme, şiir sanatı ve hat sanatı yönünden önem arzeden mezar şahideleri belgelenmeli, bu mezarlara yeni gömüler yaptırılmamalıdır.

4. Halil-ür Rahman Camii Haziresi

Halil-ür Rahman Camii'nin doğusuna bitişik küçük bir mezarlıktır. İçersinde, Şazeli Şeyhi Ali Dede ve Urfalı alim "*Buluntu Hoca*"nın (Abdurrahman Buluntu Efendi) türbeleri ile Osmanlı dönemine ait mezarlar bulunmaktadır.

Ayrıca bu mezarlıkta Urfalı alim ve evliyalardan Miftahizâde Abdurrahman Efendi, Miftahizâde Hacı Muhammed Efendi, Müderris Muhammed Efendi, Hacı Hafız Mustafa Efendi' nin mezarları yer almaktadır.

Bu mezarlıktaki şahidelerde Osmanlı şiir ve hat sanatının güzel örnekleri yer almakta, ancak diğer mezarlıklarda olduğu gibi tarihi mezarların üzerine yapılan yeni gömüler nedeniyle eski şahideler kırılarak yenileriyle değiştirilmekte, adeta bir tarih silinmektedir

5. Hekim Dede Camii Haziresi

Hekim Dede Camii avlusunda, caminin kuzeyindedir. 1539-1566 tarihleri arasında inşa edildiği tahmin edilen Hekim Dede Camii ile birlikte bu mezarlığın oluştuğunu söylemek mümkündür. Osmanlı dönemine ait bu mezarlıkta, Urfa eşrafından Osman Vehbi Efendi ile Halepli Ömer Behçet Efendi'nin oğlu Ahmed Nuri Efendi'nin mezarları bulunmaktadır.

Hekim Dede Camii mezarlığına yeni gömüler nadir olarak yapıldığından eski şahideler günümüze kadar ulaşmıştır.

6. Mevlid-i Halil Camii Haziresi

Biri Mevlid-i Halil Camii avlusunun güneyinde küçük bir mezarlık, diğeri batısında biraz daha büyük bir mezarlıktır.

Küçük Mezarlık: İçersinde XIX. yy. başlarında yaşamış Mutasavvıf Dede Osman-ı Avni hazretlerinin mezarı bulunmaktadır. Ayrıca Urfalı alim ve evliyadan Derviş Eyyub Efendi, Derviş Seyyid Eyyub Efendi, Derviş Halil Hafız, Dede İbrahim Efendi, Sofi Muhammed Efendi, Derviş Abdal Muhammed Efendi, Antepli Baba Mustafa Efendi ve Derviş Seyyid Hafız Süleyman Efendi'nin mezarları yer almaktadır.

Büyük Mezarlık: Bu mezarlıkta Mevlevi Şeyhi Hasan Dede, Şeyh Abdülfettah Efendi, Şeyh Muhammed Halid Efendi, Şeyh Mustafa, Sakıb Efendi, Mahmud Kâmil Efendi, Hacı Abdullah Efendi, Seyyid Ahmed Lami Efendi, Hacı Halil Efendi, Hacı İbrahim Efendi, Muhammed Salih Efendi, Güllüzâde Osman Efendi, Mustafa Kâmil Efendi, Vakkas Sabri Efendi ve Hacı Muhammed Reşid Hafız Efendi'nin mezarları ile Urfa eşrafından çeşitli şahısların mezarları yer almaktadır. Her iki mezarlığa yeni gömü yapılmadığından, şiir ve hat sanatı değeri taşıyan Osmanlı dönemine ait çok sayıda şahide günümüze kadar gelebilmiştir.

61) Şair ve Mutasavvuf Sakıp Efendi'nin mezar şahidesi (Mevlid-i Halil Camii Haziresi)

7. Ulu Camii Haziresi

Ulu Camii avlusunun kuzeybatı köşesindedir. İçersinde 1845 tarihli Şahabeddin Ahmed Türbesi ve ayrıca Hafız İbrahim Halil Efendi, Muhammed Şerif Buhari, Harran Şeyhizâde Ömer Sabri Efendi, Hacı Osman Nuri Efendi, Rakka Valisi Kadızâde Hüseyin Paşa, Hüseyin Vasfi Paşa, Kaplamazâde Ömer Ağa, Yengice Ağasızâde Ali Ağa, Şeyh Muhammed Ali Efendi, Hüseyin Paşazâde Ali Yaver Beg, Hacı Hızırzâde Muhammed Reşid Efendi, Urfa Mutasarrıfı Germiyanoğlu Süleyman Rüşdü Bey gibi şahısların mezarları yer almaktadır. Mezarlığın kuzey kesiminde bir kuyu bulunmaktadır.

Ulu Cami haziresindeki mezar şahidelerinde Osmanlı dönemi şiir ve hat sanatının güzel örnekleri yer almaktadır. Bu mezarlığa yeni gömüler yapılmadığından şahideler günümüze kadar sağlam bir vaziyette gelebilmişlerdir.

8. Yusuf Paşa Camii Haziresi

Yusuf Paşa Camiinin batısına bitişik küçük bir mezarlıktır. Tüm mezarlar Osmanlı dönemine aittir. Bu mezarlıkta Urfa eşrafından ve ulemasından Miralay Mustafa Bey, Saraçzâde Halil Efendi, Abdülkerim Bey, Muhammed Bozan Efendi, Hafız Ahmed Efendi gibi şahısların mezarları başta olmak üzere bir çok mezar yer almaktadır.

Yusuf Paşa Camii haziresindeki mezar şahidelerinde Osmanlı dönemi şiir ve hat sanatının güzel örnekleri yer almaktadır. Bu mezarlığa yeni gömü yapılmadığından şahideler orijinalliklerini muhafaza ederek günümüze kadar ulaşmıştır.

Yararlanılan Kaynaklar :

EYİCE, Semavi, "Türkiye' de Bizans Sanatı" **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi** , C. III. İstanbul, s. 553

GÜLER, Selahaddin E., Yayınlanmamış Araştırmaları.

KARAKAŞ, Mahmut, **Şanlıurfa Mezar Taşları**, Şanlıurfa 1996.

KÜRKÇÜOĞLU, A.Cihat., "Şanlıurfa İl Merkezinin Güney ve Güneybatı Kesiminde Yer Alan Dağlık ve Zirai Bölgedeki Tarihi, Tabii ve Arkeolojik Sit Alanları" **Şanlıurfa'nın Kurtuluşu 72. Yıl**, Şanlıurfa 11 Nisan 1992.

von OPPENHEIM, M.F.- Hiller von GÄRTRINGEN., "Höhleninschrift von Edessa mit dem Briefe Jesus an Abgar", **Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften**, zu Berlin 1914.

SEGAL, J.B., **Edessa The Blessed City** , Oxford 1970.

URFA'NIN TARİHTEKİ ŞEHİR KAPILARI

Selâhaddin E. GÜLER *

GİRİŞ

Urfa, kurulduğu dönemden günümüze kadar tarihi olayları ve eserleriyle insanlığın dikkatini çekmiştir. Bu tarihi eserlerden biri de günümüze sadece biri ulaşan şehir kapılarıdır.

Urfa'nın şehir kapıları hakkında şimdiye kadar herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Şehrin topografyası ile ilgili olan bu konudaki bilgileri maalesef yabancı kaynaklara borçluyuz. Şehrimizin kapıları hakkındaki bilgileri yabancı kaynaklardan öğrenmemiz, kendi tarih ve kültürümüze ne kadar yabancı kaldığımızın üzücü ve somut bir delilidir.

Şehrin ilk ve sonraki kuruluşlarında, savunma amaçlı olarak etrafının surlarla çevrildiğini ve bunların muhtelif yerlerinde şehre giriş ve çıkış noktaları sayılan kapılar hakkında bilgi ve bunların çeşitli dönemlerde almış oldukları isimlerin bilinmesi, tarihteki Urfa'yı tanımamız açısından çok önemli olduğu kadar gereklidir de.

Bilindiği gibi, güneş battıktan sonra şehir kapıları kapanır ve sabaha kadar şehre giriş ve çıkışlar durdurdu. Bu, hem şehrin güvenliği için ve hem de şehire giren ve çıkanların kontrol altında tutulması açısından gerekliydi.

Urfa'nın 1920 yılına kadar etrafının surlarla çevrili olduğunu, 4 veya 6 kapısının bulunduğunu biliyoruz.

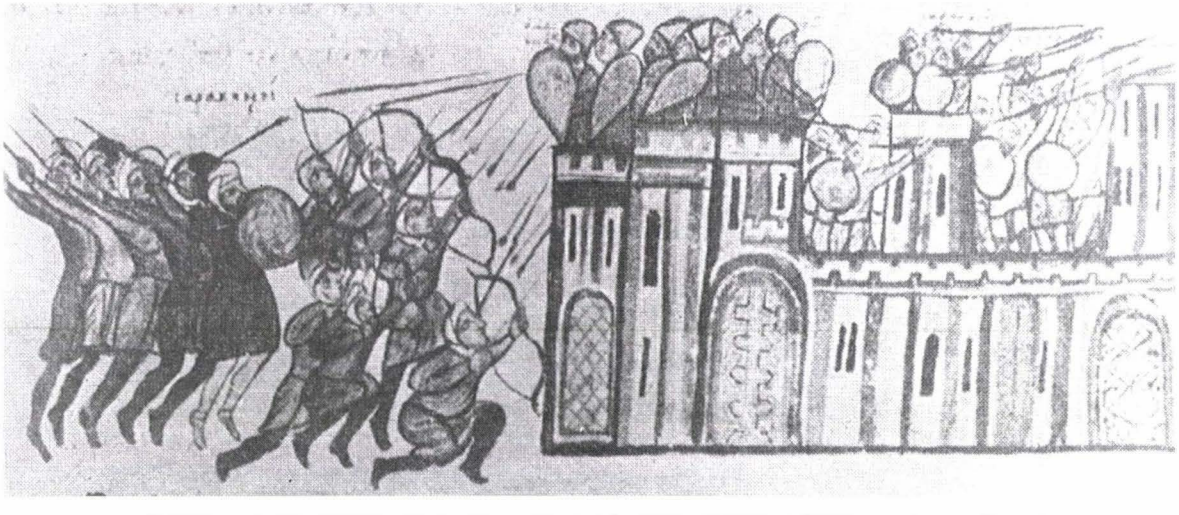
I- VI. YÜZYILDA ŞEHİR KAPILARI

En erken olarak, VI. yüzyılın başlarına ait şehir kapılarının isimlerini, bu dönemde yaşayan Diyarbakırlı Süryânî Rahip Mar Yeşua'nın yazmış olduğu vak'âyinâmesinden [1] öğreniyoruz. Bizans hâkimiyetinde bulunan şehirde, Mar Yeşua'nın verdiği plana göre şehrin kapıları şunlardı :

Kapı Adı	Süryânicesi	Bulunduğu Yön
Kemerler Kapısı	Tar'o d-Kafe	Batıda
Saatler Kapısı	Tar'o d-Şa'e	Kuzeyde
Tanrıoğlu Kapısı	Tar'o d-Barlaha	Kuzeyde
Tiyatro Kapısı	Tar'o d-Edevatrun	Doğuda
Büyük Kapı	Tar'o d-Rabo	Güneyde
Güneşevi Kapısı	Tar'o d-Beth Şemeş	Kuzeyde

("**Tar'o**" kelimesi Süryânice kapı demektir)

Ancak, Mar Yeşua Vak'ayinâmesi'nde verilen kapı adları ve yönleriyle ilgili bazı hatalar mevcuttur. Aslında 4 olan kapı sayısı, yanlışlıkla 6 olarak gösterilmiştir. Tanrınınoğlu Kapısı ile Güneşevi Kapısı aslında tek bir kapıdır ve bu kapı şehrin güneyinde gösterilmesi gerekirken yanlışlıkla kuzeyde gösterilmiştir. Bundan başka, Tiyatro Kapısı ile Büyük Kapı da aynı kapıdır ve şehrin doğusundadır. Adı geçen planda yanlışlıkla güneyde gösterilmiştir.

62) Urfa surları önünde bir çarpışma (Bizans Tarihçisi Skylitzes'in XI.yüzyıla ait elyazması eserinden)

* *ŞURKAV Kültür Merkezi Tarih Araştırmacısı*

Mar Yeşua'nın verdiği kapıların isim ve yön hatalarını düzeltirsek, şehrin esas 4 kapısını diğer isimleriyle birlikte şöyle verebiliriz:

Kapı Adı	Bulunduğu Yön
Kemerler Kapısı	Batıda
Saatler Kapısı	Kuzeyde
Tanrıoğlu Kapısı-Güneşevi Kapısı	Güneyde
Büyük Kapı-Tiyatro Kapısı	Doğuda

Fransız Oryentalist Rubens Duval'in 1891'de yazdığı "***Birinci Haçlı Seferine Kadar Edessa'nın Siyâsî, Dinî ve Edebî Tarihi***" adlı Fransızca makalesinde [2] şehrin topografyası bölümünde kapıları anlatırken kaynak olarak Mar Yeşua'nın eserini kullanmıştır. Duval, şehrin doğusunda bulunan Doğu Kapısı (diğer adları Büyük Kapı ve Tiyatro Kapısı) hakkındaki bilgiyi düzelterek vermiş, ancak diğer kapıların yönleriyle ilgili Mar Yeşua'daki hataları olduğu gibi tekrarlamıştır. Duval, bundan başka şehrin batısında bulunan Kemerler Kapısı'nın yeni bir ismi olan Tonozlar Kapısı ismini de eklemiştir.

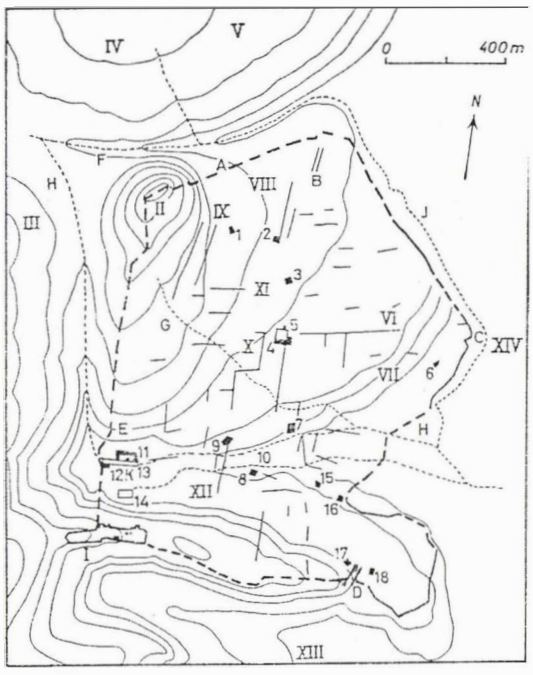
Çağdaş Edessa uzmanlarından J.B.Segal'a göre, bu dönemde şehir merkezinin yaklaşık ana yönlerine denk gelen 4 kapı bulunuyordu ve bunlardan üçünün adlandırılması 525 yılından öncesine dayanıyordu. Bunlar, Batı Kapısı (Kemerler veya Tonozlar Kapısı), Doğu veya Büyük Kapı, güneyde Güneşevi Kapısı ve dördüncü kapı ise Saatler Kapısı idi. [3]

Görüldüğü gibi Segal'in incelemeleri neticesinde Mar Yeşua'nın hatalarının tespit edilip düzeltilmesinden başka, şehrin 6 değil de 4 kapısının bulunduğu birkez daha ispatlanmıştır.

Bu kapılar civatalarla desteklenmiş büyük demir çubuklarla kaplanmış idi. Günümüzde de halen bu tür çok dayanıklı ve ağır kapılar bazı tarihi çarşılarda ve camiilerde kullanılmaktadır.

Segal'e göre, VI. yüzyılda Balıklıgöl'ün yanında (Şehirin batısında) bir "*Küçük Kapı*" bulunuyordu. Bu kapı daha sonra "*Piskopos Kapısı*" olmuş ve günümüzde ise "*Sakıbın Kapısı*" adını almıştır. [4] Ancak Segal'in beşinci olarak verdiği bu kapının daha sonra "*Sakıbın Kapısı*" ismini aldığı görüşünü kabul etmiyoruz. Çünkü 1855'de Urfa'yı gezen Alman Gezgin J.H.Petermann'a göre, Halepli Bahçesi'nde bir bağı ve köşkü bulunan Sakıp Efendi, bu kapıyı kendi rahatlığı için yaklaşık 1850 yılında yaptırmıştır. [5]

Alman Oryentalist Ernst Kirsten, "*Doğuda 4. Yüzyıldan 6. Yüzyıla Kadar Bir Roma Sınır Şehri: Edessa*" adındaki Almanca makalesinde[6] şehirdeki 5 kapıdan bahseder. Kapılar, bilinen diğer isimleriyle yanda sıralanmıştır:

*63) **Edessa Şehir Planı Rekonstrüksiyonu** (E.Kirsten'den)*
I.Kale Tepesi, II.Kuzeybatı Tepesi, III.Efraim Tepesi, IV.Şehitler Tepesi, V.Muhafız Tepesi, VI. Havariler Kilisesi, VII. Sergius Kilisesi, VIII.Sirakus Kilisesi, IX.Şehit (İkrarcı) Kilisesi, X.Yuhanna Kilisesi, XI.Stefanos ve Meryem Ana Kilisesi, XII.İran Okulu-Theotokos Kilisesi, XIII.Kosmas-Damianos Kilisesi, XIV.Sergius Şehitliği

A. Saatler-Samsat-Kuzey Kapısı, B. Barlaha Kapısı-Eski Kapı, C.Büyük-Kısas-Bey-Doğu Kapısı, D.Güneşevi-Harran - Güney Kapısı, E.Kemerler-Kaynak-Batı Kapısı, F.Hipodrom ve Skirtos Bendi, G.Talımini Şehir Akarsuyu, J.Justinyen Kanalı-Skirtos Yatağı (Karakoyun Deresi), K.Başkilise (Toma-Ayasofya Kilisesi)

1.Kadıoğlu Camii, 2.Yusuf Paşa Camii, 3.Hüseyin Paşa Camii, 4. Ulu Camii, 5. Sekizgen Minare, 6.Kara Musa Camii, 7. Pazar Camii, 8.Öneriye Camii, 9. Hasanpadişalı ve Narinci Camii, 10.Pazar, 11.Abdurrahman Medresesi, 12.Makam-ı Halil, 13.İbrahim Gölü, 14.Ayn Zılkha Gölü, 15.Hızanoğlu Camii, 16. Karapınar Camii, 17. Medrese, 18. Halife Camii (?)

1. Saatler Kapısı - Samsat Kapısı - Kuzey Kapısı.
2. Tanrınınoğlu Kapısı - Eski Kapı.
3. Büyük Kapı - Kısas kapısı - Bey Kapısı-Doğu Kapısı.
4. Güneşevi Kapısı-Harran Kapısı-Güney Kapısı.
5. Kemerler Kapısı - Sular Kapısı -Batı Kapısı.

Kirsten, incelediği döneme ait kapıları gösterir bir şehir haritası da eklemiştir[7] Ancak Kirsten, kapılarla ilgili olarak iki yerde hata yapmıştır. "*Tanrınınoğlu Kapısı*" aslında Harran Kapısı'nın eski adlarından birisidir. Kirsten, haritasında adı geçen kapıyı hem Harran Kapısı'nın adları arasına almamış ve hem de yanlışlıkla başka bir kapı imiş gibi kuzeyde göstermiştir. İkinci hatası ise, Samsat Kapısı'nı şehrin kuzeybatısında göstereceği yerde, yanlışlıkla kuzeyde göstermiştir.

Kirsten'in verdiği kapı isimlerine bakıldığında, eski kapılara yeni olarak Samsat, Bey, Harran ve Sular isimlerinin verildiği dikkati çeker.

Son olarak, VI. yüzyıla ait kapılardan "*Mağaralar Kapısı*" da kaynaklarda geçmektedir. Bu kapı şehrin batısında olup, yeraltı mezarlarına gidiyormuş. (8) Bahsedilen yeraltı mezarlarına ait herhangi bir bilgiye sahip değiliz, belki o civarda bulunan yeraltındaki kaya mezarlarına giden bir kapı idi.

Yukarıda kapı isimleri arasında geçen "*Güneşevi Kapısı*", Segal'e göre adını eskiden burada bulunan bir Güneş Tapınağı'ndan almıştır. (9)

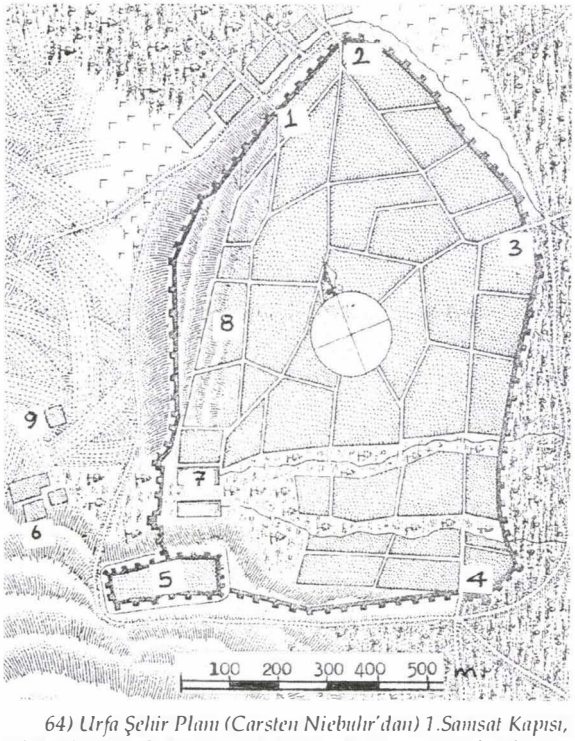
Araplar daha sonraları sadece 4 kapıdan bahsederler: (10)

1. Harran Kapısı.
2. Büyük Kapı.
3. Seb'a Kapısı.
4. Su Kapısı.

Kaynağı belirtilmeyen bu bilgide, kapıların hangi yüzyılda kullanıldığı, şehrin hangi yönlerinde bulundukları da belirtilmemiştir. Ancak kapı adlarına bakılarak bu bilginin VI. yüzyıldan sonraki yüzyıla ait olabileceği anlaşılır.

II- SONRAKİ YÜZYILLARDAKİ ŞEHİR KAPILARI

VI.Yüzyıldan sonraki dönemlere ait şehir kapıları hakkındaki bilgileri, yabancı gezginlerin Urfa'daki gözlem ve araştırmalarına borçluyuz. Bazı hatalarma rağmen yabancı gezginlerin seyâhatnâmelerinde Urfa hakkında kıymetli bilgilere ulaşmak mümkündür.

64) Urfa Şehir Planı (Carsten Niebuhr'dan) 1.Samsat Kapısı, 2.Yengi Kapı, 3.Bey Kapısı, 4.Harran Kapısı, 5.Kale, 6.Kaya Evler, 7.Rızvaniye Camii, 8.Ermeni Kilisesi, 9.Hıdır İlyas Kilisesi

Ulaşabildiğimiz eski seyâhatnâmelerden (11) birinin sahibi olan Alman Gezgini Carsten Niebuhr, 1766 yılında Urfa'yı gezmiş ve o sırada şehirde mevcut 4 kapıdan bahsetmiştir:

1. Samsat Kapısı (kuzeybatıda)
2. Yengi Kapı (kuzeyde)
3. Beg Kapısı (doğuda)
4. Harran Kapısı (güneyde)

Niebuhr, seyâhatnâmesine Urfa'nın bazı tarihi yerlerini ve kapılarını gösteren kendi eliyle çizdiği bir şehir planını da eklemiştir.

"*Yengi Kapı*", Niebuhr'un sıraladığı kapı isimleri arasında yeni bir kapı olarak dikkatimizi çeker.

Niebuhr'dan 94 yıl sonra 1860 yılında Urfa'ya gelen Alman Gezgin J.H.Petermann, gözlemlerini yazmış olduğu eserinin (12) 2. cildinde Urfa'yı anlatırken şehirde bulunan 5 kapıyı şöyle sıralamıştır:

1. Samsat Kapısı.
2. Bey Kapısı.
3. Harran Kapısı.
4. Aslanlı Kapı (bu kapının iki yanında taştan oyulmuş birer aslan heykeli bulunuyormuş).
5. Sakıb'ın Kapısı.

65) Bey Kapısı burçları (Albert Gabriel'den)

Petermann'ın verdiği kapı isimleri arasında Aslanlı Kapı ve Sakıb'ın Kapısı adlı kapılar isim olarak yenidirler. Önceki bölümde bahsettiğimiz gibi "*Sakıb'ın Kapısı*", Urfa eşrafından Şair ve Mutasavvuf Sakıb Efendi (1796-1874) tarafından yaptırılmıştır.

Yukarıda verilen kapılar arasında "*Yengi Kapı*"yı göremiyoruz. Adı geçen kapının Petermann'ın dikkatinden kaçmış olabileceğini sanı-

yoruz; çünkü biraz sonra göreceğimiz gibi yine bir Alman olan oryentalist Eduard Sachau, sıraladığı şehir kapıları arasında "*Yengi Kapı*"yı da zikretmiştir.

Petermann'dan 23 yıl sonra 1883'de Urfa'yı gezen Eduard Sachau, "*Suriye ve Mezopotamya'da Seyahat*" adlı Almanca kitabında [13] şehirdeki mevcut 6 kapıyı yönleriyle birlikte şöyle sıralamıştır:

1. Samsat Kapısı (kuzeybatıda)
2. Saray Kapısı (kuzeyde)
3. Yeni Kapı (doğuda)
4. Beg Kapısı (doğuda)
5. Sakıb'ın Kapısı (batıda), (Dağlar Kapısı ?)
6. Harran Kapısı (güneydoğuda)

Sachau, "*Yeni Kapı*"yı kuzeyde göstermesi gerekirken, yanlışlıkla doğuda göstermiştir. Bundan başka, "*Sakıbın Kapısı*"nın diğer bir ismi olan "*Dağlar Kapısı*" ismini de şüpheyle eklemiştir. Bu isim, bu sıralarda adı geçen esas kapının belki ikinci bir ismi olarak kullanılıyordu olabilir. Sachau'ın verdiği bu kapı adları h. 1309 (m. 1893) tarihli Halep Salnâmesi'nde de geçer. [14]

Segal, eski ve yeni kapıların yerlerini, eski ve yeni isimleriyle gösteren önemli bir haritayı eserinin sonunda kullanmıştır.

III- ŞEHİR KAPILARIYLA İLGİLİ TARİHİ HATIRALAR

Bu bölümde bazı şehir kapılarıyla ilgili tarihi hatıraları eklemek yerinde olacaktır. Çeşitli dönemlerde bazı ünlü şahsiyetlerin, şehre girerken hangi kapıdan girdikleri pek nadiren kaynaklara geçmiştir. Birçok ünlü devlet adamı ve yöneticiler şehre girip çıkarken mutlaka belli kapıları kullanmışlardır, bunlar maalesef yerel kronikçiler tarafından not edilmemiştir. Ancak aşağıda görüleceği üzere, çok kısa bir döneme ait sadece birkaç hatırayı tespit edebildik.

Roma İmparatoru Jovianus (363-364) 363 yılında, İran'dan döndüğü zaman Urfa'ya Doğu Kapısı'ndan, yani Bey Kapısı'ndan girmiştir. [15]

Musul Atabeyi İmâdeddin Zengî (1127-1146), 1144 yılında Urfa'yı Haçlı Kontluğu'nun elinden aldığı savaş öncesi, şehrin kuzeyindeki (daha doğrusu kuzeybatısındaki) Saatler Kapısı'nın yani Samsat Kapısı'nın karşısına yerleşmişti. [16]

İmâdeddin Zengî, 1145 yılında Urfa'yı ziyarete gelirken, yine Samsat kapsından şehre girmiştir. [17]

Urfa'nın eski kontu II.Joscelin (1131-1144), 1146 yılında şehiri tekrar ele geçirmek ümidiyle Urfa'ya gelmiş ve batıdaki Sular Kapısı'ndan şehre girmiştir. II.Joscelin burada altı gün kalmış [18] ve daha sonra İmâdeddin Zengî'nin oğlu Halep hükümdârı Nureddin Mahmud Zengî'nin kanlı bir müdâhalesiyle canını zor kurtarmıştır. Urfa da, kesin bir şekilde tekrar Türkler'in eline geçmiştir.

IV- GÜNÜMÜZE ULAŞAN ŞEHİR KAPISI

Harran Kapısı (Güneşevi Kapısı - Tanrınınoğlu Kapısı - Tar'o d-Barlaha - Barlaos- Güney Kapısı - Bab el-Harran)

Günümüze ulaşan en eski ve tek kapıdır. Güney cephesinde kapının sağında V. yüzyılın başlarına ait Yunanca yazıt parçaları görünen duvar kalıntıları mevcuttur. Beş satırdan oluşan yazıtın birçok eksik ve kırıklarından dolayı tümünü okumak mümkün olmamıştır. Kapının çeşitli dönemlerde tamirleri esnasında tahrip edildiğini sanıyoruz. Yunanca yazıt bugün maalesef civardan geçen elektrik ve telefon tellerinin altında kalmıştır.

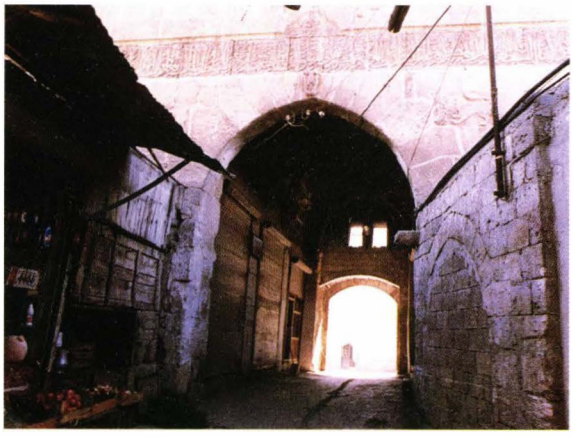
Yunanca yazıtın okunabildiği kadarıyla tercümesi şöyledir :

" *....Bizans tarafından ... kuvvet ..... imparatorlar ve krallar ..... yılında .....*" [19]

Kapının kuzeye bakan cephesinde ise oldukça uzun bir Arapça kitabe dikkati çeker. Kitabede tarih verilmemiştir. Kitabenin günümüz diliyle karşılığı şudur:

"*Efendimiz, sultan, melik, muzaffer, âlim, adaletli, desteklenmiş ve muzaffer olan, din ve dünyanın yıldızı, fetihlerin babası, Şah Gazi b. Sultan Melik, adaletli, Allah'ın rahmetine muhtaç olan Ebu Bekir b. Eyyûb'un vilâyette yaptırdığı imâretlerden. Devleti muzaffer olan, adaletli eş-Şibli'dir.*"

Kitabeden anladığımıza göre; bu bölüm yani kitabenin bulunduğu Harran Kapısının kuzey cephesi, Eyyûbi sultanlarından el- Melik'ül Muzaffer Şahabeddin Gazi Ebûbekr b. Eyyûb tarafından yaptırılmıştır. [20]

66) Harran Kapısı'nın sur içinden görünümü

Şahabeddin Gazi, el-Melik'ül Adil tarafından 1218 yılında Urfa ve Suruç valiliğine getirilmiş ve bu görevde 1222 yılına kadar kalmıştır. (21) 1220-1244 yılları arasında ise, Meyyâfârıkîn (Silvan) Eyyûbi sultanlığını yapmıştır. Arapça kitabede "*Sultan*" ve "*Melik*" lakaplarının geçmesine dayanarak, yukarıda bahsedilen kapı inşâsının Şahâbeddin Gazi'nin, Meyyâfârıkîn (Silvan) sultanlığını döneminde yapılmış veya tamamlanmış olduğu tahmin edilebilir.

Kitabenin alt bölümlerinde, girişin sağ ve sol üst kısımlarında, boyunlarından zincirli birer aslanı tutan bir kişiyi gösteren kabartma bulunur. 1927 Urfa Salnâmesi'nin verdiği bilgiye göre, bu rölyeflerin yanında (aslında biraz altlarında olması gerek) Türkçede "*Mülk, tek ve kâhredici olan Allah'ındır*" anlamına gelen Arap-ça birer yazı da mevcuttur. (22)

67) Harran Kapısı'nın sur dışından görünümü

Dipnotlar

(1) Bkz. Mar Yeşua.1958. ***Vak'ayinâme, 494-507 Yıllarına Ait Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu Vak'aları***, Bizans Sasânî Savaşları, Süryâniceden İngilizceye terc. W.Wright, Türk-çeye terc. Mualla Yanmaz, İstanbul, Eski Urfa Şehri Planı, aynı eser Yakup Bilge'nin editörlüğünde yeniden basıl-mıştır, bkz.Mar Yeşua.1996. ***Urfa ve Diyarbakır'ın Felâket Çağı, 494-507***, ed. Y.Bilge, Yeryüzü Yay. İstanbul, 2. baskı, s. 126'daki plan. Şehir planı bu baskıda, eski plan baz alınarak yeniden düzenlenmiştir.

(2) Rubens Duval.1891. "Histoire politique, religieuse et litteraire d'Edesse jusqu'a la premiere Croisade", ***Journal Asiatique***, 8. Serie, tome XVIII: 100.

(3) Bkz. J.B.Segal.1970. ***Edessa "The Blessed City"***, Oxford: 185.

(4) Bkz. Segal.1970: 190.

(5) Bkz. J.H.Petermann.1860-61. ***Reise im Orient***, Leipzig, II: 355.

(6) Ernst Kirsten.1963. "Edessa. Eine Römische Grenzstadt des 4. bis 6. Jahrhunderts im Orient" , ***Jahrbuch für Antike und Christentum***, Sonderdrück, Jahrgang 6: 153, 155, 157.

(7) Bkz. Kirsten.1963: 148.

(8) Ernst Honigmann-Nejat Göyünç.1949. "Urfa " maddesi, ***İslâm Ansiklopedisi***, XIII: 50.

(9) Segal.1970: 50.

(10) Bkz. Honigmann-Göyünç.1949: aynı yer.

(11) Carsten Niebuhr. 1778. ***Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern***, Kopenhagen, II: 407.

(12) Bkz. J.H.Petermann.1860-61: 354, 355.

(13) Eduard Sachau.1883. ***Reise in Syrien und Mesopotamien***, Leipzig: 193 n.1.

(14) Anonim.1893. ***Salnâme-i Vilâyet-i Halep***: 167.

(15) Segal.1970: 76 n.1.

(16) Segal.1970: 244.

(17) Segal.1970: 249.

(18) Bkz. Urfalı Mateos.1987.***Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)***, Türkçeye terc. H.D. Andreasyan, Notlar: E. Dulaurier-M.H. Yınanç, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 2. baskı: 299 n. 23.

(19) Segal.1970: 224 n.2.

(20) Mahmut Karakaş.1986. ***Şanlıurfa Kitâbeleri***, Dal Yayıncılık, Ş.Urfa: 73.

(21) İbn-ül Esir.1987. ***el-Kâmil fit-Târih Tercümesi***, terc. A.Ağırakça- A.Özaydın, İstanbul, XII: 310, 358.

(22) Anonim.1927. ***Urfa Hakkında Tabiî, Coğrafî, İçtimâî, İktisâdî, Tarihi, Mülkî Ma'lumâtı Câmi' Salnâme 1927***, İstanbul: 70.

ŞANLIURFA'DA YAPILAN ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR, KAZILAR VE İL SINIRLARI İÇİNDEKİ SİT ALANLARI

Yrd. Doç.Dr. A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU *

I- TARİH ÖNCESİ DÖNEMİ ARAŞTIRMALARI

Şanlıurfa bölgesi tarihöncesi araştırmaları, Gautier'in 1894 yılında Birecik ilçesinin Surtepe ve Yelvez arasındaki bölgede bulduğu Paleolitik Çağ'a ait (Yontma Taş Devri: M.Ö. 600000-10000) bir el baltası ile başlar.

1946 ve 1952 yıllarında Şanlıurfa'da araştırmalar yapan Kılıç Kökten, Siverek ilçe merkezindeki höyükte Kalkolitik Çağ (Bakır-Taş Devri) çanak çömlekleri ile bazalt taşından yapılmış cilalı bir balta; Bozova ilçesi yakınındaki Gölbaşı yöresinde küçük el baltaları ve yonga aletler bulmuştur. Ayrıca Birecik bölgesini de araştıran Kılıç Kökten, Gautier'in araştırma yaptığı bölgede Paleolitik Çağ'a ait başka aletler de bulmuştur.

Kılıç Kökten, Şanlıurfa çevresinde 1952 yılında yapmış olduğu araştırmalarda 901 adet bilinen mağara ve kaya sığınağının bulunduğunu, bunlardan 217'sinin yapay, 684'ünün doğal olduğunu belirtir. Kökten, ayrıca Birecik'in hemen kuzeyinde "gerçek dilgi aletler" ile Birecik kuzeyinde ve Bozova yöresinde çakmaktaşı yataklarının varlığını tespit etmiştir. Kılıç Kökten, Güneydoğu Anadolu'yu genel olarak ele aldığında, buradaki höyüklerden söz etmiş ve yerlerini haritada kabaca işaretlemiş ve sondaj yapılanlarla yapılmayanları ayırmıştır. Şanlıurfa'daki çeşitli höyüklerden elde ettiği buluntular arasında bazı Halaf ve Amuk I ve II çanak çömlek parçalarına da değinerek bir Assur tableti ile Sultantepe'den gelme çeşitli idol tiplerinden söz etmiştir.

Şevket Aziz Kansu, William Brice'ın 1947 yılında Şanlıurfa-Siverek çevresinde birkaç Alt Paleolitik alet bulunduğunu belirtmektedir. Kansu, bu aletleri Acheut tipi bir el baltası ve Clacton tipi birkaç yonga alet olarak tanımlamaktadır.

1963 yılında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Halet Çambel, Chicago Üniversitesi'nden Prof. R.Braidwood başkanlığında oluşturulan *"Tarihöncesi Karma Projesi"* ile Şanlıurfa ili sınırları içinde 22 buluntu yeri tespit edilmiştir. Bunlardan Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası yerleşmelerinde Prof. Bruce Howe yönetiminde araştırma ve kazı çalışmaları yapılmıştır.

"Tarihöncesi Karma Projesi" araştırmaları, Şanlıurfa bölgesinin tarımcı köy topluluklarının en eski bölgesi olduğunu ortaya koymuştur.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) gereğince, su altında kalacak sahada yapılan Aşağı Fırat yüzey araştırmaları sonunda 60 buluntu yeri belirlenmiştir.

II- ARKEOLOJİK KAZILAR

1. Akarçay Höyük Kazısı

Birecik ilçesi Mezraa Köyü sınırların içinde yer alan ve Birecik'e 15 km. mesafede bulunan Akarçay Höyük'teki kazı çalışmalarına, Karkamış Barajı göl alanı altında kalacak höyüklerdeki kurtarma kazıları kapsamında ODTÜ-TAÇDAM desteğinde, Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, Anadolu Üniversitesi Öğrt. Üyesi Prof. Dr. Ebru Parman'ın bilimsel danışmanlığında 1999 yılında başlanılmış ve 2000 yılına kadar devam etmiştir.

Höyükte yapılan kazılarda, hemen yakınındaki Akarçay Tepe'de olduğu gibi Çanak-Çömleksiz Neolitik, Çanak-Çömlekli Neolitik, Kalkolitik ve İlk Tunç çağlarına ait buluntulara rastlanılmıştır.

2. Akarçay Tepe Kazısı

Birecik ilçesi Mezraa Köyü sınırları içinde yer alan ve Birecik'e 15 km. mesafede bulunan Akarçay Tepe'deki kazı çalışmalarına, Karkamış Barajı göl alanı altında kalacak höyüklerdeki kurtarma kazıları kapsamında ODTÜ-TAÇ-

* *Harran Ü.Fen-Ed. Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Böl. Öğr. Üyesi*

DAM desteğinde, Şanlıurfa Müzesi başkanlığında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Öğret. Üyesi Doç.Dr. Nur Balkan-Atlı'nın bilimsel danışmanlığında 1999 yılında başlanılmış ve 2000 yılında da devam etmiştir.

Fırat Nehri'nin Urfa yakasında, Fırat'ın mevsimlik kolu Su Deresi'nin yanındaki alçak bir alüvyon terasında bulunan Akarçay Tepe, doğu-batı yönünde 350 m., kuzey-güney yönünde 150 m. boyutlarında ve 6 m. yüksekliğindedir. Tepedeki buluntular Çanak-çömleksiz, Çanak-çömlekli Neolitik evreler ve Kalkolitik-Ubeyd evresini içermektedir. Çanak-çömlekli Neolitik evrenin, Suriye'deki Tell Asvad ve Tell Damişliya ile benzerlik gösterdiği anlaşılmıştır. kazılardan taş boncuk, kemik aletler, balta, keski aletleri ve ağırşaklar ele geçmiştir. Elde edilen ithal obsidyen sayısı çok az olup, bunların çoğunluğu Doğu Anadolu'dan, bir kısmı da İç Anadolu'dan gelmiştir. Kazılarda çıkan ok uçları Byblos ok uçları şeklindedir.

Elde edilen malzeme üzerinde yapılan Karbon-14 tarihlemesine göre, tepedeki tabakalarda aşağıdaki tabloda gösterilen dönemler tespit edilmiştir:

V. Tabaka 7950-7750 Çanak-çömleksiz Neolitik

IV. Tabaka 7600-7500 Çanak-çömlekli Neolitik

III. Tabaka 7200-7000 Çanak-çömlekli Neolitik

II. Tabaka 6450-6350 Ubeyd-Kalkolitik

I. Tabaka 6225-6015 Ubeyd-Kalkolitik

3. Apameia Antik Kent Kazıları

Birecik ilçesi Keskince Köyü sınırları içindeki Apameia antik kenti kazılarına Birecik Barajı göl alanı altında kalacak antik yerleşmeleri kurtarma kazıları projesi kapsamında 1996 yılında başlanılmıştır. Şanlıurfa Müzesi Müdürü Eyyüp Bucak'ın başkanlığında, Fransa/Nantes Üniversitesi Öğr. Üyesi Doç. Dr. Catherine Abadie-Reynal'in bilimsel danışmanlığında sürdürülen kazılar, 2000 yılına kadar devam etmiş ve bu antik kentin Hellenistik dönemde yerleşmeye sahne olduğu anlaşılmıştır. Roma devrine ait hiçbir ize rastlanmamakla birlikte, Bizans dönemine ait çok az kalıntı ile karşılaşılmıştır. Apameia antik yerleşmesi 2000 yılı kazı sezonu sonunda Birecik Barajı göl suları altında kalmıştır.

Kazılar, kent surları, kent içi yerleşim alanı ve nekropol alanı olmak üzere üç alanda sürdürülmüştür.

Apameia nekropolü ile hemen karşısında, Fırat Nehri'nin batı yakasında yer alan Zeugma antik kenti nekropolü arasında önemli farklılıklar olduğu görülmüştür. Aşağı yukarı çağdaş olan her iki antik kentten Zeugma'da *loculi*'li mezarlar çoğunlukta iken Apameia'da kayaya oyulmuş iki odalı ve arcosoliumlu mezarlar ağırlıktadır. Arcosoliumun *triclinium* biçiminde düzenlenmesine Apameia'da sıkça rastlanırken, bu uygulama Zeugma'da bilinmemektedir. Buna göre iki nekropolün birbirinden çok farklı olduğu açıktır. Ayrıca bezemelerde de farklılıklar vardır. Apameia'dakiler daha az bezemeli ve sadedir. Zeugma'daki mezar yazıtlarında Yunanca kullanılırken Apameia'dakilerin büyük çoğunluğu Süryânice yazılmıştır.

Bu gerçekler, Roma dönemi boyunca nehrin iki yakasında yaşayan kültürel farklılıkların iyi bir örneğini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

1998 yılı Apameia kazılarında Hellenistik, Roma ve Bizans çağlarına ait vazo, kandil kalıbı, koku şişesi, kolya tanesi, kandil ve çanaktan oluşan 9 adet envanterlik, % 90'ını kandiller, geri kalanlarını da sikke, amphora parçaları, tabak, figürin başları gibi malzemenin oluşturduğu 29 adet etüdlük eser; 1999 yılı kazılarında ise, yine tümü kandil olan 6 adet envanterlik eser, % 90'ını kandiller, % 5'ini ağırşaklar, diğerlerini de parfüm şişesi, sikke, figürin başlarının oluşturduğu 61 adet etüdlük eser çıkarılarak Şanlıurfa Müzesi'ne teslim edilmiştir.

4. Bent Bahçesi Kazısı

Birecik ilçesinin 5 km. doğusunda yer alan Bent Bahçesi Köyü höyüğündeki kazı çalışmalarına dönemin Müze Müdürü Adnan Mısır başkanlığında ve Arkeolog Hamza Güllüce yönetiminde 1991 yılında başlanmış ve 1992 yılında son verilmiştir.

Höyük üzerindeki İslâmi dönem köy mezarlığının Emevi-Abbâsi dönemi İslâm kültür tabakasının üzerine kurulduğu ve bu tabakayı oldukça tahrip ettiği görülmüştür. Bu tabakada mimari kalıntılar ve İslâmi sikkeler bulunmuştur. Aynı tabakanın yer yer Roma ve Bizans kültürü ile karıştığı tespit edilmiştir.

Bu tabakanın altındaki Hellenistik döneme ait tabakada, saray ya da savunma yapısı olduğu tahmin edilen büyük bir mimari kalıntı bulunmuştur.

Höyüğün en alt tabakasında Geç Kalkolitik Çağ'a ait pithos mezarlara rastlanılmıştır.

5. Bozova Söğüt Tarlası ve Biris Mezarlığı Kazıları

1964 yılı başlarında Bruce Howe yönetimindeki bir ekip yapmış olduğu yüzeysel araştırmada Bozova bölgesinde 21 buluntu yeri tespit etmiş, bunlardan Söğüt Tarlası ile Biris Mezarlığı'nda arkeolojik kazılar yapmıştır.

Bozova ilçe merkezinin yaklaşık 2 km. güneybatısında yer alan Söğüt Tarlası mevkiindeki höyükte, paleolitik malzeme arama amacıyla 1964 ilkbaharında arkeolojik kazılar yapılmıştır. Höyüğün ortasına yakın en yüksek yerinde 20 gün kadar süren kazılarda değişik derinliklerde bazı taş kümelerine rastlanılmakla birlikte, yapısal nitelikte kalıntılar ele geçmemiştir. 1.5 metre derinlikte rastlanılan çanak-çömlek öncesi bazı minik aletleri de kapsayan çakmaktaşı buluntulara rastlanılmıştır.

Bozova ilçesinin Göller mevkiindeki Biris Mezarlığı'nda yapılan ve 15 gün süren kazılarda, tarihöncesi kalıntıların tepeye yapılan yeni mezarlık yüzünden karmakarışık bir hale geldiği görülmüştür. Bruce Howe, Biris'teki çakmaktaşı buluntularının çok iyi bir cins çakmaktaşından yapılma, bol sayıda kalem ve kazıyıcı ile bazı minik taş aletlerini kapsayan dilgi işçiliği olarak tanımlamaktadır. Bu malzemenin Paleolitik devir sonlarına ati bir malzeme olabileceği tahmin edilmiştir.

6. Çamlık Parkı Nekropol Kazısı

Şanlıurfa merkezinde Çamlık Parkı (Şehitlik) içersinde dönemin Müze Müdürü Osman Öçmen tarafından 1979 yılı Mayıs ayında yapılan arkeolojik kazılarda burasının 1.-3. yüzyıla ait Roma Çağı nekropolü (mezarlığı) olduğu tespit edilmiştir.

Bir ay süren kazılar sonunda değişik planlarda 7 adet kaya mezarı ortaya çıkarılmış; mezarlardan birinin döşemesinde bir görüşe göre, Edessa krallarından VIII.Büyük Abgar (M.S. 117-212), diğer bir görüşe göre de Hz.İsa ile mektuplaştığına inanılan V. Abgar Ukkama (M.S. 13-50), sırtında pelerini ile mezarı yaptıran aile fertlerinin portreleri arasında tasvir edilmiştir. (Mozaik hakkında geniş bilgi için (Bakınız: **Edessa Mozaikleri**, s. 182).

Bu kaya mezarı son yıllarda içindeki mozaikle birlikte kapatılmış ve üzeri toprak doldurularak düzenlenen parkın altında bırakılmıştır.

7. Çavi Tarlası Kazısı

Siverek ilçesi Çaylarbaşı Nahiyesi, Nisibin Köyü yakınındaki Çavi Tarlası'nda; Hassek Höyük ekibince 1982 yılında yapılan yüzeysel araştırmada Orta Kalkolitik Çağ'a ait taş el baltası, boncuk, amulet ve ağırşaklar ile *silex* mızrak uçlarına rastlanılması üzerine kazılara 1983 yılında Şanlıurfa Müzesi Müdürü Adnan Mısır başkanlığında başlanılmış ve 1985 yılına kadar üç yıl devam edilmiştir. Erken Kalkolitik Çağ (M.Ö. 5000-4500)'a ait bir yerleşme olduğu anlaşılan Çavi yerleşmesinin Kuzey Mezopotamya Tell Halaf kültürüne ait olduğu tespit olunmuştur.

Kazılar neticesinde 5 yapı katına rastlanmış, bu katlarda taş temeller ve bunun üstünde kerpiç artıkları bulunmuştur. Temel kalıntılarından yuvarlak bir plana sahip olduğu görülen evlerin kare bir bina ile desteklendiği tespit edilmiştir. Çapı 4 metreyi bulan yuvarlak yapılar, oturma odaları olarak kullanılmıştır. Bu odaların doğu duvarlarında ocaklar vardır ve bunun dışında kalan kısımlar depo olarak kullanılmıştır. Binaların dışında ayrıca fırınlar, ocaklar ve küçük yuvarlak erzak siloları bulunmuştur. Küçük buluntular, çok sayıda kırılmış çanak, çömlek parçalarıdır. Çanak çömlekler üzerinde kırmızı ve kahverengi boyalarla geometrik motifler ile sığır ve koç başları temsil edilmektedir. Bundan başka bazalt, çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış araç ve gereçler bulunmuştur. Takılar, damga mühürler ve bereket idolü olan çok sayıda pişmiş topraktan yapılmış kadın figürinleri Çavi Tarlası'nın önemli buluntularıdır.

Çavi Tarlası kazıları, bu bölgede tarım ve hayvancılıkla uğraşmış olan bir köy yerleşmesinin kalıntılarını gün ışığına çıkarması bakımından önem taşımaktadır.

8. Fıstıklı Höyük Kazısı

Birecik ilçesi Zeytinlibahçe Köyü, Fıstıklı Höyük'teki arkeolojik kazılara Karkamış Barajı kurtarma kazıları projesi çerçevesinde, Şanlıurfa Müzesi başkanlığında, Binghamton Üniversitesi Antropoloji Bölümü Öğretim görevlilerinden Dr. Susan Pollock ve Dr. Reinhard Bernbeck'in bilimsel danışmanlığında 1999 yılında başlanılmıştır. Kazılar 2000 ve 2001 yıllarında da devam etmiştir. Kazıya her yıl *National Geographic Society* tarafından 20.000 Dolar maddi katkı sağlanılmaktadır.

Höyükteki yerleşmenin Erken Halaf döneminden (M.Ö. 6000-Geç Neolitik) Roma dönemine kadar uzanan bir zaman dilimini içerdiği gözlemlenmiştir.

Yerleşimde iki tür Halaf seramiğine rastlanmıştır. Seramiklerde kullanılan boya renginin kırmızı ve siyah arasında değiştiği görülmektedir. Bu renklerin aynı ana maddeden üretildiği tahmin edilmektedir. Ancak, bazı seramiklerde kullanılan daha parlak siyah bir boya türünün daha farklı bir ana maddeden üretildiği tahmin edilmiştir. 1999 yılı kazılarında bulunan bir seramik parçası üzerinde ellerini havaya kaldırmış bir insan figürüne rastlanılmıştır.

2000 yılı kazılarında kare, daire, yonca ve muska biçimlerinde toplam 11 adet mühür ele geçirilmiştir. Çoğunluğu siyah olmakla beraber sarı ve kırmızı renklerin de ağırlıkta olduğu bu mühürlerin hepsi geometrik desenlerle süslenmiştir. Bulunan tek mühür baskısının üzerindeki desenin bu 11 adet mühüre ait olmadığı gözlenmiştir.

Stilleri farklı hayvan ve insan figürinlerinin ağrılıkta olduğu birkaç adet tam ve parçalanmış heykelciğe rastlanılmıştır.

Kazılarda çok sayıda çıkartılan hayvan kemikleri ile ilgili olarak henüz ince analizler yapılmadığından bir görüş belirtmek mümkün olmamıştır. Ancak ilk bakışta bunların koyun, keçi, inek ve balık gibi hayvanlara ait oldukları tahmin edilmiştir.

Höyükte yer alan Roma dönemi mezarlarından, tabutlarda kullanılmış olan çiviler, yüzük veya zincir gibi takı parçaları ile sağlam bir cam vazo ele geçmiştir.

Fıstıklı Höyük kazılarında 1999 yılında 16 adet envanterlik, 14 adet etütlük; 2000 yılı kazılarında ise 13 adet envanterlik ve 6 adet etütlük eser ele geçirilmiştir.

9. Gre Virike Höyük Kazısı

Birecik ilçesi, Mezraa Beldesi, Akarçay Köyü arazisinde yer alan Gre Virike Höyük'teki arkeolojik kazılara, Ilısu ve Karkamış Barajı Kurtarma Kazıları Projesi kapsamında, Ortadoğu Teknik Üniversitesi - TAÇDAM desteğinde 27.7.1999 tarihinde başlanılmıştır. Şanlıurfa Müzesi başkanlığında, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fak. Arkeoloji Bölümü Öğr. Üyesi Doç. Dr. A.Tuba Ökse'nin bilimsel danışmanlığında sürdürülen kazılar 2000 yılında kadar devam etmiştir. Kurtarma kazılarında bilimsel danışmandan başka Ankara Üniversitesi Öğr. Üyesi Doç.Dr. Ayhan Ersoy, Hacettepe Üniversitesi Öğr. üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Zafer Ayaş, Yrd. Doç. Dr. Cahit Doğan, Yrd. Doç. Dr. Emel Oybak Dönmez; Araştırma Görevlileri, Doktora, Yüksek Lisans ve Lisans öğrencileri görev almışlardır.

Kazı çalışmalarına, Karkamış Barajı'na su tutulmasından sonra deniz seviyesinden 341 m. yüksekliğe ulaşacak olan baraj gölü altında kalacak kesim olan güney eteklerde başlanılmıştır. Tabakalaşmanın ve dozer tahribatının yol açtığı alanda belirlenen büyük boyutlu kerpiç blokajın mahiyetinin anlaşılabilmesi için kazı alanları kuzeye kaydırılarak tepe üzerine kadar ilerlenmiştir. Toplam 1000 m^2'lik bir alanda sürdürülen çalışmalarla höyüğün genel stratigrafisinin ve yerleşime sahne olan çağların belirlenmesine çalışılmıştır.

1999 yılı Gre Virike kazılarında çoğunluğu Eski Tunç Çağı'na ait çanak çömlekler, boncuklar, ok uçları, tekerlekler, öğütme taşlarının oluşturduğu 59 adet envanterlik, 52 adet de etütlük eser ortaya çıkarılmıştır.

2000 yılı kazılarında ortaya çıkartılan 74 adet envanterlik ve 77 adet etütlük eserin büyük bir çoğunluğunu Erken Tunç dönemine ait üç ayaklı seramik kaseler, yüksek ayaklı çanaklar, çömlekler, tabaklar, yüksek ayaklı kaplar, bardaklar ve şişeler oluşturmuştur. Ayrıca obsidyen ve sileksten yapılmış Erken Tunç Çağı'na ait ok uçları, pişmiş toprak figürin başları bulunan malzemeler arasındadır.

10. Gürcü Tepe Kazısı

Şanlıurfa merkez Gürcü Tepe Köyü içersindeki höyükte yer alan kazı çalışmalarına dönemin Müze Müdürü Adnan Mısır başkanlığında ve İstanbul Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Harald Hauptmann'ın bilimsel danışmanlığında bir ekiple 1995 yılında başlanılmış, on yıl sürmesi planlanan kazılara 1997 yılında son verilmiştir.

Şanlıurfa Belediyesi tarafından üzerine büyük bir su deposu inşa edilen Gürcü Tepe höyüğünün bir kısmı tahrip edilmiştir.

Bizans, Roma, İlk Tunç ve Neolitik Akeramik Çağı tabakalarının yer aldığı höyükte, Bizans ve Roma devirlerine ait yapı kalıntıları ve bu yapılara ait pişmiş topraktan yapılmış büyük boy döşeme tuğlaları bulunmuştur.

İlk Tunç Çağı tabakasında, bol miktarda pişmiş toprak boyalı seramik kaplar, Neolitik çağın Akeramik evresine ait tabakada ise yapı temelleri ile çakmak taşından yapılmış kesici, delici aletler ile ok uçları bulunmuştur.

11. Hacı Nebi Kazısı

Birecik ilçesine bağlı Uğurcuk Köyü (Hacı Nebi) içersinde yer alan düz alandaki kazılara dönemin Müze Müdürü Adnan Mısır başkanlığında ve ABD North Western Üniversitesi Öğretim Üyesi Gill Stein ile Arkeolog Hamza Güllüce'nin katılımlarıyla 1992 yılında başlanılmış ve 1997 yılına kadar devam edilmiştir.

Kazılarda Hellenistik dönem kalıntıları ile Geç Kalkolitik Çağ'ın dört evresine ait kalıntılara rastlanılmıştır.

Hellenistik döneme ait tabakada, kerpiç ve taş malzemenin birlikte kullanıldığı anıtsal yapı kalıntıları, Büyük İskender dönemine ait bronz sikkeler, mezarlar, bu mezarlarda bulunan sanat değeri yüksek bol miktarda yüzükler, küpeler, arslan figürlü bilezikler, kandiller, mermer alabastronlar ve pişmiş toprak heykelcikler bulunmuştur.

Geç Kalkolitik döneminin son evresinde ait bir tabakada tapınağa benzer büyük bir taş yapı (nişli) ile saray olması muhtemel iki teraslı büyük bir platform bulunmuştur. Yine aynı tabakada bol miktarda dağ keçisi tasvirli pişmiş toprak mühür baskıları, Mezopotamya kökenli ithal keramikler ve yeri üretim ağzı eğimli pişmiş toprak kaplar (Bawelrimbolwl) ele geçmiştir.

Ticarette malların teslimi sırasında alındı belgesi olarak kullanılan "*Bulla*"lardan 1 adet, içindeki 3 çeşit "*tockhen*"i ile birlikte Türkiye'de ilk kez bu kazıda bulunmuştur. Yine, çanakçömlek tamirinde kullanıldığı anlaşılan, ayrıca Fırat'ta yüzdürülen sallarda izolasyon maddesi olarak da kullanıldığı tahmin edilen bol miktarda ithal asfalt parçaları ile *hocker* gömü tarzının en güzel örnekleri Hacı Nebi kazılarının ilginç buluntularını oluşturmuştur.

12. Harabebezikân Höyük Kazısı

Birecik ilçesi, Mezraa Beldesi, Akarçay Köyü arazisinde yer alan Harabebezikan Höyük'teki arkeooljik kazılara, Ilısu ve Karkamış Barajlarını Kurtarma Kazıları Projesi kapsamında, Ortadoğu Teknik Üniversitesi-TAÇDAM desteğinde, 16.7.1999 tarihinde başlanılmış ve 28.8.1999 tarihinde bitirilmiştir. Şanlıurfa Müzesi başkanlığında, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü Öğr. Üyesi Prof. Dr. Ebru Parman'ın bilimsel danışmanlığında sürdürülen kazılarda, ayrıca Anadolu ve Hacettepe üniversiteleri öğretim elemanlarından oluşan bir grup da görev almıştır.

Harabebezikan Höyük'teki kazı çalışmaları, höyüğün güney eteğindeki alan, höyüğün tepesindeki alan ve höyüğün kuzeyindeki alan olmak üzere üç ana alanda yoğunlaşmıştır.

Köylülerin höyükteki bir kaçak kazı çukurunda buldukları bir kısım sağlam durumdaki M.Ö. III. bine tarihlenen ve mezar hediyesi olduğu tahmin edilen seramik kaplar, gerek yerleşimin tarihi ve gerekse bu yerleşimle ilişkili *inturamuralis* mezarları işaret etmesi açısından oldukça önemli görülmüştür.

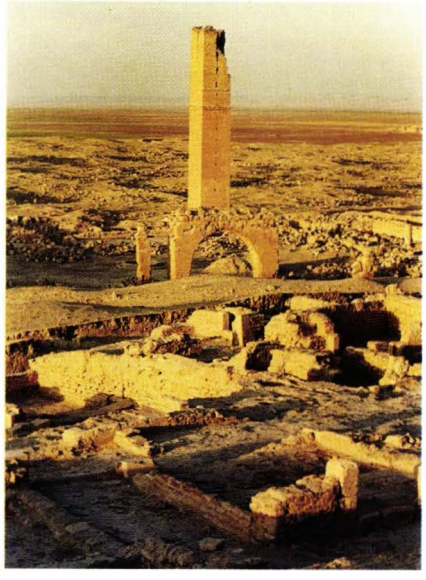
Harabebezikân Höyüğü'nün Eski Tunç Çağı'nın ilk evresi ile (M.Ö. 3000) Hellenisik ve Roma çağlarında (M.Ö. 4. yy.-M.S. 2. yy.) iskan edilmiş olduğu anlaşılmış; kazılarda çıkartılan bu çağlara ait seramik kaseler, kaplar, tabaklar, kemikten sivri uçlu spatulalardan oluşan 18 adet envanterlik ve 28 adet de etütlük eser Şanlıurfa Müzesi'ne teslim edilmiştir.

13. Harran Kazıları

Tarihi Harran kentinin ortasında yer alan höyük 22 metre yüksekliğinde olup geniş bir alana yayılmıştır. Höyükte ilk kazılara 1951 yılında D.S.Rice tarafından başlanılmış ve bu kazılara aralıklarla 1956 yılına kadar devam edilmiştir. Bu kazılarda, Emevi dönemine ait Harran Ulu Camii (744-750) avlusu içersinde ters yatırılarak döşeme taşı olarak kullanılmış Babil dönemine ait çivi yazılı bazalt steller, kale içersinde Selçuklu dönemine tarihlenen çok değerli bakır kaplar (bunların bir kısmı Ankara Etnografya Müzesi'nde, bir kısmı da Şanlıurfa Müzesi'ndedir) bulunmuş ve kalenin doğuya bakan kapısı, bu kapının Harran'da emirlik kurmuş Numeyroğulları'na ait h. 451 (m. 1059) tarihli kitabesi ile kapının sağında ve solunda yer alan, boyunlarından zincirle bağlanmış bir çift köpek kabartmaları ortaya çıkarılmıştır.

1956 yılından bu yana arkeologların gözünden uzak olan Harran Höyüğü'nde, 1983 yılında Kültür Bakanlığı adına Dr. Nurettin Yardımcı başkanlığında araştırma ve kazılara yeniden başlanılmıştır. Kazı çalışmaları hem höyükte hem de Ulu Cami'de sürdürülmüştür. Ulu

Cami'nin doğu duvarı restore edilmiş, merdivensiz olan minarenin ahşap merdivenleri yukarıya kadar orijinaline uygun olarak yeniden yapılmıştır. Caminin mihrap bölümü, avlu girişleri, şadırvan ve revakları tümüyle ortaya çıkarılmış ve döşeme temizlenerek cami planına netlik kazandırılmıştır.

68) Harran Höyük kazısı

Höyüğün üst kısmında Eyyûbiler dönemine ait bir yerleşme, sokakları, evleri, meydanları, bulgur dövme atölyeleri, zahire anbarları, kuyu ve sarnıçlarıyla ortaya çıkarılmış, ayrıca bu tabakada İslâmi sikkeler, pişmiş topraktan yapılmış üstü yazılı ve sırlı kaplar bulunmuştur.

Höyüğün M.Ö. 3000-2000 tarihleri arasına ait tabakalarında pişmiş topraktan yapılmış figürinler, kalıplar, taş ağırşaklar, havan eli, ezgi taşı, kemik objeler, bronz eserler, çivi yazılı tablet parçalarına rastlanmıştır. 1985 yılı kazılarında ortaya çıkarılan ve M.Ö. 6. yy'a tarihlenen ve üzerinde 16 satırlık çivi yazısı bulunan Babil Kralı Nabunaid'e ait oval bir tablet parçası ile Harran'daki Sin Tapınağı'ndan bahseden yine aynı krala ait dört satırlık çivi yazılı pişmiş toprak tablet parçası Harran Höyüğü'nün en önemli buluntularını oluşturmaktadır.

Kazılara önümüzdeki yıllarda da devam edilecektir.

14. Hassek Höyük Kazıları

Siverek ilçesi Çaylarbaşı Bucağı'na bağlı Yukarı Tillakin Köyü'nde bulunan Hassek Höyük'teki kazılara *"Atatürk Barajı Kurtarma Kazıları"* proğramı çerçevesinde İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü adına Prof. Barthel Hroda ve Prof. Manfred Behm-Blanke tarafından 1978 yılında başlanılmış, 1986 yılında son verilmiştir.

Kazılarda Kalkolitik (M.Ö. 5500-3200) ve İlk Tunç (M.Ö. 3200-2700) çağlarına ait temel kalıntıları, mühür baskılı ve düz pişmiş toprak kaplar, hayvan figürinleri, oyuncak araba tekerlekleri, duvar çivileri, ağırşak ve boncuklar, silindir ve damga mühürler, riton perdahlama taşları, çakmaktaşı dilgiler, obsidyen kesici aletler, bronz iğneler, bilezikler, mızrak uçları, fildişi ve taştan yapılmış kolye taneleri, *in situ* durumunda çok değerli renkli taş kolyeler, amuletler, kurşun takı parçaları bulunmuştur.

Silindir mühür baskılı keramik kaplar üzerindeki çiftçi ve öküzlerin tasvir edildiği sahneler, İlk Tunç Çağı insanlarının tarımsal yaşamlarını anlatmaktadır.

Ayrıca Fırat Nehri'nin akış yönüne doğru Hassek Höyük'ten 1 km. uzaklıktaki *"Ağaçlı Tarla"* olarak adlandırılan yerde yapılan kazılarda İlk Tunç Çağı'na ait pithos mezarlığına rastlanılmış ve bu mezarlardan pişmiş topraktan yapılmış kulplu çömlekler, bronz iğneler, mızrak uçları, bilezik ve baltalar, taş damga mühürler ile kolye ve boncuklar elde edilmiştir. Bu kazıdan çıkartılan İlk Tunç Çağı'na ait bir insan iskeleti, mezar buluntuları ile birlikte Şanlıurfa Müzesi'nde teşhir edilmektedir.

15. Kazane Höyük Kazısı

Şanlıurfa merkez Konuklu (Kazane) Köyü içersinde yer alan höyükte ilk kazı çalışmasına dönemin Müze Müdürü Adnan Mısır başkanlığında, ABD Pensilvanya Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Patricia Wettenmaker'in bilimsel danışmanlığında 1992 yılında başlanılmış ve aralıksız olarak 1997 yılına kadar devam etmiştir.

Kazılarda Roma, İlk Tunç ve Kalkolit çağlara ait 3 tabaka ortaya çıkarılmıştır.

İlk Tunç dönemine ait tabakadaki nekropolde bronz iğneler, geometrik desenli pişmiş toprak kaplar ve blok taşlardan yapılmış büyük bir saray kalıntısı ortaya çıkarılmıştır.

İl Tunç Çağı tabakasının en önemli buluntusunu Akadça çivi yazılı üç tablet oluşturmaktadır. bu tabletlerden biri Akad alfabesini öğretmektedir. Diğer iki tabletin ise Geç Babil dönemine ait iki mektup olduğu anlaşılmıştır.

16. Kurban Höyük Kazıları

Atatürk Barajı göl suları altında kalacak olan Bozova ilçesine bağlı Cümcüme Köyü sınırları içindeki Kurban Höyük'te arkeolojik kazılara 1980 yılında Chicago Üniversitesi adına Prof. Leon Marfoe başkanlığında bir ekiple başlanılmış ve kazılara 1984 yılında son verilmiştir.

Bu höyükte Kalkolitik Çağ (M.Ö. 5000-3000), Eski Tunç Çağı (M.Ö. 3000-2000) ve Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2000-1500) olmak üzere 3 kültür tabakası tespit edilmiştir. Kazı çalışmaları sonucunda bu çağlara ait pişmiş topraktan yapılmış çanak ve çömlekler, tunç iğneler, işlenmiş kemikler, taştan dibekler, pişmiş topraktan yapılmış bina modelleri bulunmuştur. Eserler Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

17. Lidar Höyük Kazıları

Bozova ilçesine bağlı Lidar (Dikili) Köyü'nde bulunan höyükteki kazılara 1979 yılında "*Atatürk Barajı Kurtarma Kazıları*" çerçevesinde Almanya/ Heidelberg Üniversitesi profesörlerinden Harald Hauptmann başkanlığında bir ekiple başlanılmış ve kazılara 1987 yılı sonbaharında son verilmiştir.

Bölgenin en büyük höyüklerinden olan Lidar Höyük, Kalkolitik Çağ (M.Ö. 5500-3200)'dan başlamak üzere Osmanlı dönemine kadar çeşitli devirlere ait değerli buluntular vermesi açısından büyük önem arzeder. Ayrıca höyük eteklerindeki köy harman yerindeki nekropol alanında yapılan kazılarda İlk Tunç Çağı (M.Ö. 3200-1700) mezarlarına rastlanılmış ve bu mezarlardan çeşitli özelliklerde pişmiş topraktan yapılmış kaplar elde edilmiştir.

İlk Tunç Çağı'na ait mühürler, kalker taşından yapılmış Assur devrine ait oturan keçi heykeli, Son Demir Çağı'na ait bronz küvet, M.Ö. 2000 yılına ait kilden yapılmış çivi yazılı mühür ile Eski Babil Çağı'na ait silindir mühür Lidar Höyük kazılarında elde edilen değerli eserlerdir. Bu eserlerin yanında kazılardan elde edilen muhtelif devirlere ait çok sayıda pişmiş toprak kaplar, sikkeler, iğne, küpe, bilezik, yüzük, balta, madalyon ve haç kolyeler, demirden yapılmış orak ve ok uçları, akik, fayans ve mermer boncuklar, cam koku şişeleri, pişmiş toprak hayvan ve insan figürinleri, oyuncak araba ve mühürler, kandiller, altın süs eşyaları ve kemik iğneler Şanlıurfa Müzesi'nde teşhir edilmektedir.

Höyükteki 1985 yılı kazılarında Hitit devrine tarihlenen bir tablet bulunmuştur. Bir yüzünde 10, diğer yüzünde 13 satır çivi yazısı bulunan bu mühürün transkripsiyonu henüz yapılmamıştır.

Lidar Höyük, Orta Çağ'da (M.S. 395-1453) da hayatiyetini sürdürmüştür. Bu çağa ait tunçtan yapılmış cımbızlar, maşalar, kaplar, testiler ve ağırşaklar bulunmuştur.

Lidar Höyük'teki kazı çalışmalarında stitrafik bir kazı stili (merdiven usulü) uygulanmış ve böylece kısa bir zaman içinde bu yerleşim alanında kaç kültür takabasının olduğu saptanmıştır.

18. Mezraa Höyük Kazısı

Birecik ilçesi, Mezraa Beldesi, Akarçay Köyü'ndeki Mezraa Höyük'teki arkeooljik kazılara, Ilısu ve Karkamış Barajları Kurtarma Kazıları Projesi kapsamında, Ortadoğu Teknik Üniversitesi-TAÇDAM desteğinde 1999 yılında başlanılmıştır. Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fak. Arkeoolji Bölümü Öğr. Üyesi Doç. Dr. A.Tuba Ökse'nin bilimsel danışmanlığında ve Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü Öğr. Görevlisi Macit Tekinalp'ın katılımı ile sürdürülen kazılar, 2000 ve 2001 yıllarında devam etmiştir.

Kazılarda elde edilen seramik kaplardan ve diğer buluntulardan Mezraa Höyüğ'ün Eski Tunç Çağı II (M.Ö. 2500-2200), Eski Tunç Çağı III ve IV (M.Ö. 2200-1900), Demir Çağı (M.Ö. 1100-333), Hellenistik ve Erken Roma çağları (M.Ö. 4.yy.-M.S. 2. yy.) ve Orta Çağ (M.S. 12.-13. yy.) evrelerini kapsadığı, M.Ö. 3000 ortasından 2. binin başına kadar iskan edildikten sonra terkedildiği ve M.Ö. 1. bin ortalarından Ortaçağ sonuna kadar tekrar iskan edildiği anlaşılmıştır.

2000 yılı kazılarında elde edilen 10 adet envanterlik, 20 adet etüdlük eserin çoğunluğunu Eski Tunç Çağı'na ait kaplar, Orta Çağ dönemine ait kandiller, seramik kaplar, boncuklar ve sikkeler oluşturmuştur.

Mezraa Höyük, ayrıca 1987-1990 yılları arasında G. Algaze ve ekibi tarafından, Karkamış Baraj gölü altında kalacak bölgede yapılan yüzey araştırmaları sırasında incelenmiştir.

19. Mezraa-Teleilat Höyük Kazısı

Birecik ilçesinin 5 km. güneyinde, Mezraa Köyü'nün hemen batısında yer alan höyük, yerel olarak Teleilat adı ile bilinmektedir. Ancak bu adı taşıyan başka kazı yerleri de bulunduğundan, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için kazı ekibi tarafından buraya *"Mezraa-Teleilat"* adı verilmiştir. Mezraa-Teleilat Höyük'te, 1998 yılında G.Algaze başkanlığında R. Breuninger ve J.Knudstad'ın katılımı ile yüzey araştırması yapılmış ve bu araştırmada Çanak-çömleksiz ve Çanak-çömlekli Neolitik Çağ buluntuları ile tepenin merkezi en yüksek kısmında az sayıda Demir Çağ ve Hellenistik Dönem çanak çömlek parçaları ele geçmiştir.

Fırat Nehri'nin ilk taşım sekisi düzlüğünde yer alan höyük, nehrin doğu kıyısında, nehrin menderes yaptığı yere çok yakın bir konumdadır. Yerleşme yerinin batısında eski bir kanal uzanmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda 450 m., doğu-batı doğrultusunda 160 m. uzunluğunda olan dar oval biçimli bir höyüktür. Tepenin kuzey kısmında yaklaşık 160x160 metrelik bir alan bahçe yapımı uğruna buldozer ile tahrip edilmiş ve böylece bu kısımda 1.5 m. yüksekliğinde bir dolgunun izlendiği kesit meydana gelmiştir. Baraj projesi kapsamında yeni yapılan çevre seddi ile höyük göl alanı dışında kalmıştır.

Kazı çalışmalarına, Karkamış Barajı göl alanı altında kalacak höyüklerdeki kurtarma kazıları kapsamında ODTÜ-TAÇDAM desteğinde, Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Prehistorya Anabilim Dalı Öğr.Üyesi Prof.Dr. Mehmet Özdoğan'ın bilimsel danışmanlığında 1999 yılında başlanılmış, kazılar 2000 ve 2001 yıllarında devam etmiştir.

Mezraa-Teleilat kazıları henüz üçüncü yılında olmasına karşın, beklenenin çok ötesinde önemli sonuçlar vermiştir. Buluntu toplulukları üzerinde bugüne kadar ancak ön değerlendirme yapılabildiğinden kesin sonuçlara varılamamıştır. Yine de ilk değerlendirmelere göre höyükteki kültür tabakaları şu şekilde özetlenmiştir:

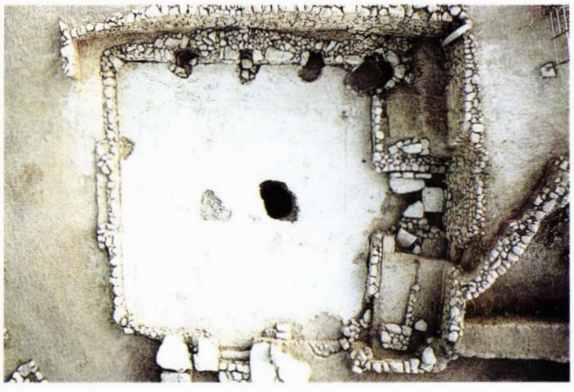
Tabaka	Dönem
I A	Pers-Akhamenid dönemi
I B	Yeni Assur dönemi
I C	Son Tunç-İlk Demir Çağ geçiş dönemi
II A1	Halaf dönemi
II A2	Son Neolitik-İlk Kalkolitik Çağ-Halaf öncesi boya bezemeli dönem
II B1	Son Neolitik Çağ-kırmızı astarlı, ilk boya bezemeli dönem
II B2	Son Neolitik Çağ-impresso bezemeli dönem
II B3	Son Neolitik Çağ-Hassuna ilk impresso dönemi
II C1	Çanak Çömlekli İlk Neolitik Dönem
II C2	Çanak Çömlekli İlk Neolitik Dönem-kaba çanak çömlek
III A	Çanak Çömleksiz- Çanak Çömlekli Neolitik Geçiş Dönemi, çok az koyu yüzlü açkılı çanak çömlek
III B	Çanak Çömleksiz-Çanak Çömlekli Neolitik Geçiş Dönemi- Hiç çanak çömlek bulunmayan dönem.
IV	Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem

20. Nevalı Çori Kazısı

Hilvan ilçesine bağlı Kantara Köyü yakınındaki Nevalı Çori yerleşim yerindeki kazı çalışmalarında dönemin Müze Müdürü Adnan Mısır başkanlığında, Almanya/Heidelberg Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Prof. Harald Hauptmann'nın bilimsel danışmanlığında 1983 yılında başlanmış ve 1991 yılında çalışmalara son verilmiştir.

Nevalı Çori kazılarında İlk Tunç Çağı, Kalkolitik Çağ ve Akeramik Neolitik Çağ olmak üzere üç tabaka tespit edilmiştir. Kazılarda ortaya çıkartılan mimari kalıntıların yanında en önemli buluntu Neolitik Çağ'a ait bir tapınak kalıntısıdır. 14x14 metre boyutundaki tapınak yapısının planı şöyledir: Binayı çevreleyen duvarların önünde oldukça büyük yassı taş bloklarından yapılmış bir seki bulunmaktadır. Seki üzerindeki taş blokları 12 adet dikili taşla bölümlere ayrılmıştır. Taş platformlu sekiden 0.80 metre derinde ve 7.5x8 metre boyutlarındaki odanın tabanı oldukça iyi korunmuş mozaik ile kaplanmıştır. Yapının tabanında, üzerlerinde stilize insan figürlerinin bulunduğu iki stel yer almaktadır. Stellerin tepeleri daha sonra Göbekli Tepe kazılarında rastlanılan steller gibi T şeklinde yapılmıştır. Bu stellerin aynı zamanda çatıyı taşıyan sütun görevi gördüğü düşünülmüştür. Güneyde merdiven şeklindeki girişin karşısında yer alan duvarda bir niş bulunmaktadır. Bu eski yapıda heykel parçalarının bulunmuş olması, burasının Anadolu'nun heykellerle süslenmiş en eski bir kült (dini ayin) yeri olduğunu göstermektedir. Heykellere örnek olarak insan

boyutundan büyük ölçüde yapılmış olan kireçtaşı insan başı gösterilebilir. 37 cm. yüksekliğinde olan başın yüz kısmı tahrip edilmiştir. Saçsız olan başın üzerinde kabartma bir yılan figürü yer almaktadır. Yılanın gövdesi insan başının boyun bölgesine doğru akmaktadır.

69) Nevalı Çori Neolitik Çağ tapınağı (Prof.Harald Hauptmann'dan)

Küçük buluntuların çoğunluğunu, çakmak taşından yapılmış ok uçları ve kazıyıcı aletler oluşturmaktadır. Hayvan figürleri kireçtaşından olağanüstü güzel şekillendirilerek yapılmıştır. Bunlar arasında ayı, at, yaban domuzu ve kuş figürinleri bulunmaktadır. Stilize ya da doğal olarak şekillendirilmiş çok sayıdaki insan başı kazının önemli buluntuları arasındadır.

Nevalı Çori yerleşmesinin, insanların yerleşik hayata henüz geçmeye başladığı, avcılığın yanısıra bitki ve hayvanları evcilleştirmeye çalıştığı bir dönemi yansıttığı anlaşılmaktadır. Depo olarak kullanılabilecek çok sayıda taş yapının, kült yapısının ve birçok sanat eserinin bulunmuş olması Nevalı Çori yerleşmesinin Neolitik Çağ'ın Akeramik evresinde önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

21. Sultantepe Höyüğü ve Aşağı Yarımca Kazıları

Şanlıurfa'nın güneydoğusunda yer alan Sultantepe Höyüğü'nde ve Aşağı Yarımca'da 1951-1953 yılları arasında Nuri Gökçe ve Seton Lloyd tarafın-dan yapılan ortak kazıların üst tabakalarında Hellenistik ve Roma kalıntılarına rastlanılmış; alt tabakalarda bulunan Assurca çivi yazılı tabletler bu höyüğün Yeni Assur Krallığı (M.Ö.8-7 yy.) döneminde büyük bir kütüphâneye sahip olduğunu göstermiştir. Bu kütüphânenin Assurbanipal'in Ninova'daki kütüphânesi gibi bir kraliyet kütüphânesi olması muhtemeldir. Assur döneminde önemli bir kent olduğu anlaşılan Sultantepe Höyüğü'nün o sıralardaki adı "*Hızirina*"dır. Bu höyüğün, tablet veren sınırlı sayıdaki höyüklerden biri olması nedeniyle de Anadolu arkeolojisi içersinde önemli yeri vardır.

Sultantepe Höyüğü ve Aşağı Yarımca kazılarında elde edilen Assur ve Babil devri çivi yazılı tabletler ve steller Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Şanlıurfa Müzesi'nde teşhir edilmektedir.

Nuri Gökçe ve Seton Lloyd, aynı yıllarda Harran'da da araştırma ve incelemelerde bulunarak oradaki yapılarla ilgili plan ve röleveler çıkarmışlardır.

Harran ve Aşağı Yarımca kazılarına katılan Prof. J.B.Segal de, Şanlıurfa kent merkezinde ve doğusundaki Tektek Dağları'nda (Soğmatar'da) klasik çağlara ait araştırmalarda bulunmuş ve bu konudaki araştırmalarını 1970 yılında yayınladığı "*Edessa 'The Blessed City*" adlı eserinde topluca anlatmıştır.

22. Şaşkan Höyük Düz Yerleşmesi (Kumartepe) Kazısı

Atatürk Barajı yapılmadan önce Fırat Nehri'nin güney kıyısında, İncesu Vadisi'in Fırat vadisine kavuştuğu yerde, İncesu deresinin Fırat Nehri'ne döküldüğü yerin doğusunda, Büyük ve Küçük Şaşkan Höyükleri'nin arasındaki alana, Şaşkan Köyü'nün yaşlıları Türkçe "*iki yer arasındaki yer*" anlamında Arapça "*Arudhа*" denildiğini söylemişlerdir. 1982 yılında Kurban Höyük kazıları sırasında, yakın çevrede planlanan arkeolojik ve jeomorfolojik yüzey araştırmaları çerçevesinde T.J.Wilkinson tarafından Şaşkan Höyükleri arasındaki tarladan toplanan buluntuların Halaf dönemi (İlk Kalkolitik Çağ) öncesi Neolitik Çağ'a ait bir yerleşmeye ait olup olmayacakları şüphesi ve burada yapılacak arkeolojik kazının Neolitik Çağ için bir kumar olacağı düşüncesi ile bu alana "*Kumartepe*" adı verilmiştir.

Bozova ilçesine bağlı Kumartepe'de, Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü, Chicago Doğu Bilimleri Enstitüsü ve Şanlıurfa Müzesi'nin ortak projesi ile Şanlıurfa Müzesi Asistanı A.Cihat Kürkçüoğlu başkanlığında, J. Roodenberg'in bilimsel danışmanlığında 1983 yılında yapılan arkeolojik kazılarda Neolitik Çağ (M.Ö. 7250-5500)'a ait yerleşmeler tespit edilmiştir. Geç Neolitik Çağ'a tarihlenen tüm mimari kalıntılar ve

çanak çömlek malzeme toprağın 1-2 metre altında ve birbirinden uzak parçalar halinde bulunmuştur.

Fırat Nehri yamacında, Fırat'ın yol açtığı kesitte, 20 metre uzunluğunda bir kesit kazısı yapılarak yerleşme yerinin tabakalanmasının görülmesi amaçlanmıştır. Bu kesitte kültür dolgusunun kalınlığının yaklaşık 2.5-3 metre olduğu tespit edilmiştir. Bu dolguda kabaca iki evrenin olduğu söylenebilir. Üstteki evre: Tüm açmalarda üstteki 1-1.5 metre kalınlığındaki dolgu toprağında az sayıda çakmaktaşı bulgular ile karışık, gene az sayıda çanak çömlek parçasının dağınık bir şekilde bulunduğu görülmüştür. Bu tabakanın en üst kısmında 50-80 cm. kalınlığında içinde Neolitik Çağ sonrası üretilmiş birkaç çanak çömlek ve çakmaktaşı parçalar olan killi/kumlu toprak, bunun altında ise gri kumlu bir toprak ile karşılaşılmıştır. Bulgular karışıktır. Altta yer alan ve yüzeyden 1.5 metre derinde başlayan kumlu topraklı tabaka ise yerleşme kalıntıları vermiştir. Çeşitli açmalarda ana toprağa kadar inilerek yerleşme dolgusunun tüm alanda fazla kalın olmadığı saptanabilmiştir.

Kumartepe'de bulunan Neolitik Çağ'a ait çanak çömlek parçalarının analizi sonucunda, biri el yapımı, saman ya da kaba mineral katkılı, devetüyü yüzey renkli kaba mal, diğeri ise mineral katkılı iyi pişirilmiş yine el yapımı, yüzeyi gri-devetüyü renginde ince mal olmak üzere iki mal grubunun hakim olduğu görülmüştür. Her iki grupta da açkılı olanlar mevcuttur. Açkı ince yapımlarda daha fazladır. Bu iki ana grup dışında kırmızı astarlı, kum katkılı mal ile yalın açıksız, çok ince hamurlu maldan az sayıda çanak çömlek parçası da vardır. Devetüyü renginde astar üzerine kırmızı dikey çizgilerden oluşan boya bezemeli parçalar az sayıda da olsa mevcuttur. Yaklaşık olarak tüm mal gruplarında aynı biçimler kullanılmıştır. İp delikli çıkıntılı ağızlı, yatay ve dikey kulplu çömlekler, dışa dönük ağızlı kaseler, tabaklar gibi biçimler görülmektedir.

Kumartepe yontma taş endüstrisinde genelde hammadde olarak çakmaktaşı kullanılmıştır. Obsidyen tüm yontma taş nesnelerde yaklaşık % 2 gibi çok az bir orandadır. Endüstrinin % 15'ini aletler, geri kalanını ise artıklar teşkil etmektedir. Yonga ve dilgiler eşit miktardadır. Sırtları yassı düzeltili Neolotik Çağ tipinde ok veya mızrak uçları, kalemler, yonga kazıyıcılar, az miktarda orak-dilgiler, deliciler, genişleticiler en çok görülen alep tiplerindendir. Prizma veya piramit biçimli çok küçük boyutlu çekirdekler de vardır. Çay taşlarının özellikle dilgilerin yapılmasında kullanıldığı anlaşılmıştır. Fırat Nehri kıyısındaki kesit açması ile A açmasında rastlanılan, boncuk yapımı ile ilgili olduğu tahmin edilen binlerce minik delici, Kumartepe'nin en ilginç buluntu topluluğunu oluşturmuştur. Kumartepe'de yaşayan Neolitik Çağ insanları, çakmaktaşı aletlerinde hammadde olarak Fırat Nehri boyunca bulunan minik kaba grenli şekilsiz çakmaktaşı çekirdekleri kullanmışlardır.

Sürtme taş endüstrisi ile ilgili olarak Kumartepe'de az sayıda taş kap parçası bulunmuştur. Bunlar kireç taşından yapılmış kalın cidarlı, basit biçimli kaselerdir. Öğütme taşları, yassı baltalar gerçekten burada kısa da olsa mevsimlik olmayan bir yerleşmenin var olduğunu göstermektedir. Kumartepe'de yaşayanların dinsel düşüncelerini gösteren az sayıdaki buluntulardan biri, alttaki çaytaşı döşemede ele geçen, kireçtaşından yapılmış 5.5 cm boyutlarındaki çok küçük bir insan heykelidir.

Kumartepe kazı bilimsel danışmanı Roodenberg, yerleşme yerinde üstte mimari kalıntı olmayan tabakayı daha çok Büyük ve Küçük Şaşkan Höyükleri'ndeki yerleşmelerle ilgili görmektedir. Altta yer alan ve ana toprağa kadar devam eden tabakanın ise, çanak çömlek, mal ve biçim benzerlikleri ile Amik Ovası A ve B evreleri, Turlu, Mersin Yumuktepe'nin Neolitik Çağ tabakalarıyla çağdaş olduğu düşüncesindedir. Kumartepe'nin Fırat kıyısındaki kesit açmasında, alttaki taş döşemeden alınan karbon örneği laboratuvar bulgularına dayanarak bu yerleşmeyi M.Ö. 6. bin yılın ikinci yarısına tarihlemek mümkün olmuştur.

Şanlıurfa'da Neolitik yerleşmeye ilk kez Şaşkan Düz Yerleşmesi'nde rastlanılmış olması bu kazının önemini daha da arttırmıştır ve Şanlıurfa'nın tarımcı köy topluluklarının en eski merkezlerinden biri olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda yapılan Nevalı Çori, Gürcü Tepe ve Göbekli Tepe gibi arkeolojik kazılarda Neolitik Çağ'ın Akeramik evresine ait buluntulara rastlanılmış ve Urfa'nın dünyadaki en eski köy ve tarım topluluklarının merkezi olduğu anlaşılmıştır.

Kazının yapıldığı alan ve çevresi günümüzde Atatürk Barajı göl suları altında kalmıştır.

23. Şavi Höyük Kazısı

Birecik ilçesi, Şavi Köyü arazisinde yer alan Şavi Höyük'te 1999 yılında yüzey araştırması yapılmış, arkeolojik kazılara, Ilısu ve Karkamış Barajları Kurtarma kazıları Projesi kapsamında, Ortadoğu Teknik Üniversitesi-TAÇDAM desteğinde 2000 yılında başlanılmış; kazılar 2001 yılında devam etmiştir. Şanlıurfa Müzesi başkanlığında, Almanya/Münster Wilhelms Üniversitesi Öğr. Üyelerinden Prof.Dr. Reinhard Ditmann'ın bilimsel danışmanlığında sürdürülen kazılarda höyük, Şavi Höyük I ve Şavi Höyük II olarak iki bölgeye ayrılmış ve çalışmalar bu alanlarda sürdürülmüştür.

Şavi Höyük I bölgesinin Halaf Dönemi (bu buluntuların Şavi Höyük II'den dağılma buluntular olabileceği düşünülmüştür), Orta ve Geç Uruk Dönemi, Erken Tunç Çağı'nın erken, orta ve geç evreleri, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir çağlarında; Şavi Höyük II bölgesinin ise Halaf, Ubeyd, Uruk Dönemleri, Erken Tunç Çağı'nın geç evresi, Erken Tunç ve Orta Tunç (bu çağlara ait soyulmuş iki kutu mezar bulunmuştur), Hellenistik, Roma ve Orta çağlarda iskan edildiği açıklığa kavuşmuştur.

24. Tilbeş Höyük Kazısı

Birecik ilçesine bağlı ve Fırat Nehri'nin batı kıyısında yer alan Keskince (Tilmusa) Köyü sınırları içersindeki Tilbeş Höyük'te arkeolojik kazılara Birecik Barajı kurtarma kazıları çerçevesinde, 1996 yılında dönemin Müze Müdürü Adnan Mısır başkanlığında ve Madrid Üniversitesi Öğr.Üyesi Prof.Dr.Jesus Gil Fuensanta'nın bilimsel danışmanlığında başlanılmıştır. 2000 yılına kadar süren kazılarda Ortaçağ İslâm dönemi, Hellenistik dönem ve Eski Tunç dönemi olmak üzere üç tabakadan oluşan bu höyükte bütün bu dönemlere ait mezar kalıntıları ile küçük buluntular ele geçirilmiştir.

Eski Tunç dönemine tarihlenen tabakadaki iki mezar içersinde pişmiş toprak kaplar ve bronz iğneler bulunmuştur.

25. Tilmusa Kazısı

Birecik ilçe merkezi sınırları içersinde yer alan Tilmusa Höyük'teki kazı çalışmalarına, Karkamış Barajı göl alanı altında kalacak höyüklerdeki kurtarma kazıları kapsamında ODTÜ-TAÇDAM desteğinde, Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, İspanya Alicante Üniversitesi Öğr. Üyesi Prof. Dr. J.G.Fuensanta 'nın bilimsel danışmanlığında 1998 yılında başlanılmış, kazılar 1999 ve 2000 yıllarında da devam etmiştir.

26. Tilobur Kazısı

Birecik ilçe merkezi sınırları içersinde yer alan Tilobur Höyük'teki kazı çalışmalarına, Karkamış Barajı göl alanı altında kalacak höyüklerdeki kurtarma kazıları kapsamında ODTÜ-TAÇDAM desteğinde, Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, İspanya Alicante Üniversitesi Öğr. Üyesi Prof. Dr. J.G.Fuensanta'nın bilimsel danışmanlığında 1998 yılında başlanılmış, kazılar 1999 ve 2000 yıllarında da devam etmiştir.

27. Tilvez (Meteler) Kurtarma Kazısı

Birecik ilçesinin 10 km. kuzeyinde, Meteler Köyü'nün 300 metre doğusundaki konglomera araziden 1996 yılında yol yapımı için malzeme alınması sırasında ortaya çıkan 2 kaya mezar odasında Şanlıurfa Müzesi arkeologlarından Hamza Güllüce tarafından iki gün süreyle kurtarma kazısı yapılmıştır.

Eski Tunç Çağı'na tarihlenen her iki mezarın adeta bir eser deposu olduğu görülmüş ve kazıda toplam 482 adet envanterlik eser, 119 adet etütlük eser çıkarılmıştır.

Bu eserler arasında pişmiş topraktan yapılmış meyvelikler, vazolar, vazocuklar, çanaklar, çanakcıklar, asma kulplu kaplar, emzikli çanaklar, biberon ayaklı vazolar, yuvarlak dipli vazolar, işlenmiş kemikler, kalkı takılar, taş boncuklar, saç yüzükleri ele geçirilmiştir.

Ayrıca bakırdan yapılmış, fallus şeklinde tutamaklı 1 adet bakır damga mühür mezar buluntuları arasında yer almıştır.

28. Titriş Höyük ve Mezarlığı Kazısı

Bozova ilçesine bağlı Titriş Höyük'te dönemin Müze Müdürü Adnan Mısır başkanlığında 1981-1982 yıllarında yapılan kazıların amacı bu yerleşim yerinde köylüler tarafından soyulmakta olan nekropolün durumunu saptamak, planlarını çıkarmak, gömü hediyelerinin katalogunu yapmak ve definelerin durumuna bir açıklık getirmekti.

İlk Tunç Çağı (M.Ö.2600-2400)'na tarihlenen bu nekropolde yapılan kazılarda 38 mezar açığa çıkarılmış ve 1981 yılında 154, 1982 yılında ise 117 adet envanterlik eser ortaya çıkarılmıştır.

70) Titriş Höyük kazısı

Gömü hediyeleri olarak bulunan küçük buluntular arasında, türban başlı iğneler, gümüş yüzükler, midye kabuğundan yapılmış kolye ve küpeler, pişmiş topraktan yapılmış keman biçiminde idoller ve geometrik desenli ve boyalı vazolar, kaseler, bardaklar, biberon ayaklı kaplar ile taştan yapılmış keman biçimli idoller ve Titriş mezarlığının III. Erken Hanedanlar Devri'ne tarihlendiğini kanıtlayan kalkerden yapılmış bir silindir mühür yer almıştır. Mühür baskısında şöyle bir tasvir göze çarpmaktadır: *"Bir ağacın iki yanında arka ayakları üzerine kalkmış iki keçi, sağdaki hayvanla ağaç arasında bir platform üzerinde yay boynuzlu başka bir keçi durmaktadır. Ağacın sağında kanatlarını açmış yılan gibi bir kuş, bir akrep ve başını aşağıya çevirmiş bir yılan vardır. Bunların hemen solunda duran ve belinde kemeriyle hançeri bulunan bir boğa adam elleriyle akrebi ve yay boynuzlu keçiyi tutmaktadır."* Bu kompozisyon Erken Hanedanlar Devri'nin bütün özelliklerini taşımaktadır.

Çok tahribata uğramış olmasına rağmen Titriş Höyük mezarlığında yapılan kurtarma kazısı Güneydoğu Anadolu İlk Tunç Çağı ölü gömme adetlerine ışık tutmuştur. Mezarların yönleri doğudan batıya doğrudur ve ölünün baş kısmı doğuya getirilmiştir.

Titriş Höyük'teki kazı çalışmalarına Müze Müdürü Adnan Mısır'ın başkanlığında California Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Guillermo Algaze'nin de iştiraki ile 1991 yılında başlanılmış ve kazılar 1998 yılına kadar sürmüştür.

Höyük, İlk Tunç Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar kesintisiz iskan göstermekte ve 4 hektarlık bir alana yayılmaktadır. Güneydoğu Anadolu'da erken şehirleşmeye ait önemli buluntular veren Titriş Höyük'te küçük buluntu olarak, pişmiş topraktan yapılmış kaseler, fincanlar, vazolar, koku şişeleri, bardaklar ile bronzdan yapılmış iğneler, kemik aletler, çakmak taşından ok uçları, pişmiş topraktan hayvan figürleri, bronz yüzükler, taş damga mühürler, ağırşaklar ve İslâmi devre ait sikkeler bulunmuştur.

29. Ulu Camii Güney Duvarı Kazısı

Şanlıurfa merkezindeki camiilerin en eskilerinden olan Ulu Cami'nin 1175 yılında Zengiler tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir. Eski bir sinagog iken miladi 435 yılında Urfa Piskoposu Aziz Rabbula tarafından Aziz Stefanos Kilisesi'ne dönüştürülen ve kırmızı mermer sütunlarının çok olması nedeniyle *"Kızıl Kilise"* olarak da adlandırılan bir kilisenin yerine inşa edilmiştir.

Caminin, kilisenin avlusuna mı, yoksa esas mekânı üzerine mi inşa edildiği konusuna açıklık getimek için 1979 yılında Müze Müdürü Osman Öçmen başkanlığında Müze Asistanı A.Cihat Kürkçüoğlu'nun katılımıyla camiin güney duvarı ortaları altında yapılan araştırma kazısında, kuzeye doğru uzanan ve kiliseye ait olduğu anlaşılan 6-7 metre uzunluğunda bir koridor ortaya çıkarılmıştır. İleride bir duvarla kesilen bu koridorun devam edeceği, sağa ve sola ayrılarak kilisenin mahzenine veya katakompuna (yeraltı mezar odalarına) açılacağı tahmin edilmiştir. Buna göre, camiin kilisenin esas mekânı üzerine inşa edilmiş olacağı fikri ağırlık kazanmıştır.

30. Urfa Kalesi Kazıları

Şanlıurfa il merkezindeki içkale üzerinde, Geç Osmanlı dönemine ait üst tabakadaki kazılara 1988 yılında Şanlıurfa Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Arkeolog Hamza Güllüce yönetiminde başlanılmış ve 1991 yılına kadar 4 yıl devam etmiştir.

Kale üzerindeki Geç Osmanlı yerleşmesinin planını çıkartmak ve bu alanda bir çevre düzenlemesi yapmak amacıyla sürdülen kazılarda 21 konutun temeli ortaya çıkarılmış; Geç Osmanlı dönemine tarihlenen sikkeler, metal çivi ve menteşeler, kapı aynaları ve kale üzerindeki yel değirmenine ait 4 adet değirmen taşı bulunmuştur.

Ayrıca bu kazılarda, kale altında varlığı bilinen galerilerin iki noktada girişi tespit edilmiştir.

31. Yukarı Göklü Nekropol Kazısı

Halfeti ilçesine bağlı Yukarı Göklü beldesinin kuzeybatısındaki kayalık alanda yapılan kazılara 1995 yılında dönemin Müze Müdürü Adnan Mısır başkanlığında ve Arkeolog Hamza Güllüce yönetiminde başlanılmıştır.

On gün süren kazılar neticesinde bulunan Eski Tunç Çağı'na ait beş adet kayadan oyma oda mezar ile kaya yüzeyine oyulmuş altı adet mezarın içersinde pişmiş topraktan yapılmış bol miktarda meyvelik, vazo, vazocuk, küçük küresel şişe, asma kulplu kap, tabak ve fincanlar, bakır mızrak uçları, spiral, halka, çember, türban, mantar, gemi çapası, hilal ve makara başlı çok sayıda kefen ve yaka iğneleri, 2 adet dikiş iğnesi, 1 adet kuş tutamaklı bakır damga mühür, bakır tasma, boncuk gerdanlıklar, boncuk saç yüzükleri, kalkılar ve 1 adet taş kirman bulunmuştur.

32. Zeytinlibahçe Höyük Kazıları

Birecik ilçe merkezi sınırları içersindeki höyükte yer alan kazılara Ilısu ve Karkamış Barajları Kurtarma Kazıları Projesi kapsamında, Ortadoğu teknik Üniversitesi-TAÇDAM desteğinde 1999 yılında başlanılmış; kazılar 2000 yılında da devam etmiştir. Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü başkanlığında, İtalya/Roma Üniversitesi Öğretim üyelerinden Prof. Dr. Marcella Frengipane'nin bilimsel danışmanlığında sürdürülen kazılara Roma Üniversitesi her yıl 40.000 Dolar katkıda bulunmuştur.

Zeytinlibahçe Höyük 1999 yılı kazılarında, Geç Uruk Dönemi kemik iğneler, ağırşaklar, Erken Tunç Çağı'na ait fildişi çiviler, seramik kaplar; Demir Çağı'na ait kaplar; Bizans dönemine ait bronz haçlardan oluşan 24 adet envanterlik ve 23 adet de etütlük değerde eser ele geçirilerek Şanlıurfa Müzesi'ne teslim edilmiştir.

2000 yılı kazılarında ise İlk Tunç çağı'na ait kemik çiviler, iğneler; Bizans dönemine ait kaseler, demir yüzükler, taş objeler, cam bilezikler, bronz haçlar, libasyon kabı ve küplerden oluşan 30 adet envanterlik ve 11 adet de etütlük eser Şanlıurfa Müzesi'ne teslim edilmiştir.

III- Dünyanın İlk Tapınak Tepesi: GÖBEKLİ TEPE Kazıları

Şanlıurfa merkez Örencik Köyü içersindeki dağlık alanda yer alan Göbekli Tepe'deki arkeolojik kazılara, önce dönemin Müze Müdürü Adnan Mısır, daha sonra Eyyüp Bucak başkanlığında ve Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) Müdürü Prof. Dr. Harald Hauptmann'ın bilimsel danışmanlığında ve Alman Arkeolog Prof. Dr. Klaus Schmidt yönetimindeki bir ekiple 1995 yılında başlanılmış ve kazıların 10 yıl sürmesi planlanmıştır.

Neolitik Dönemin Akeramik evresine tarihlenen Göbekli Tepe'de yapılan 1995-1996 yılları kazılarında Anadolu'nun en eski heykel atölyesine rastlanılmıştır. Bu atölyede bulunan kalker taşından yapılmış büyük boydaki insan başı, arslan başı, domuz başı, boğa başı ve kurbağa heykelleri, çeşitli hayvan rölyefleri, kazıma tekniğinde yapılmış yatar vaziyetteki çıplak kadın figürü Anadolu'nun en eski plastik sanat eserleri olması açısından önem taşımaktadır.

Kazılarda avcı-toplayıcı insanların dinsel törenler için yaptıkları tapınaklar gün ışığına çıkarılmış ve Urfa'nın inanan insanların dünyadaki en eski merkezi olduğu anlaşılmıştır. Böylece inanç turizmi yönünden zaten önemli değerlere sahip olan Urfa, Göbekli Tepe tapınaklarıyla daha da önem kazanmıştır. Günümüzden 11.000 yıl öncesine ait bu kalıntılar, bu bölgede yaşayan insanların mimari yeteneklerinin olduğunu ve muhtelif zamanlarda bir araya gelerek dinsel törenler yaptıklarını, bu törenlerin de yerleşik yaşama geçişe sebep olduğunu göstermiştir. Buradaki buluntular,bugüne kadar bilinenin aksine, mimarlığın, avcı-toplayıcı topluluklar zamanında da var olduğunu ortaya koymuştur.

Göbekli Tepe tapınaklarında ortaya çıkartılan T biçimli kireçtaşı steller üzerinde aslan, yılan, öküz, tilki, turna ve ördek gibi hayvan ka-

71) Göbekli Tepe tapınağında hayvan rölyefli stel

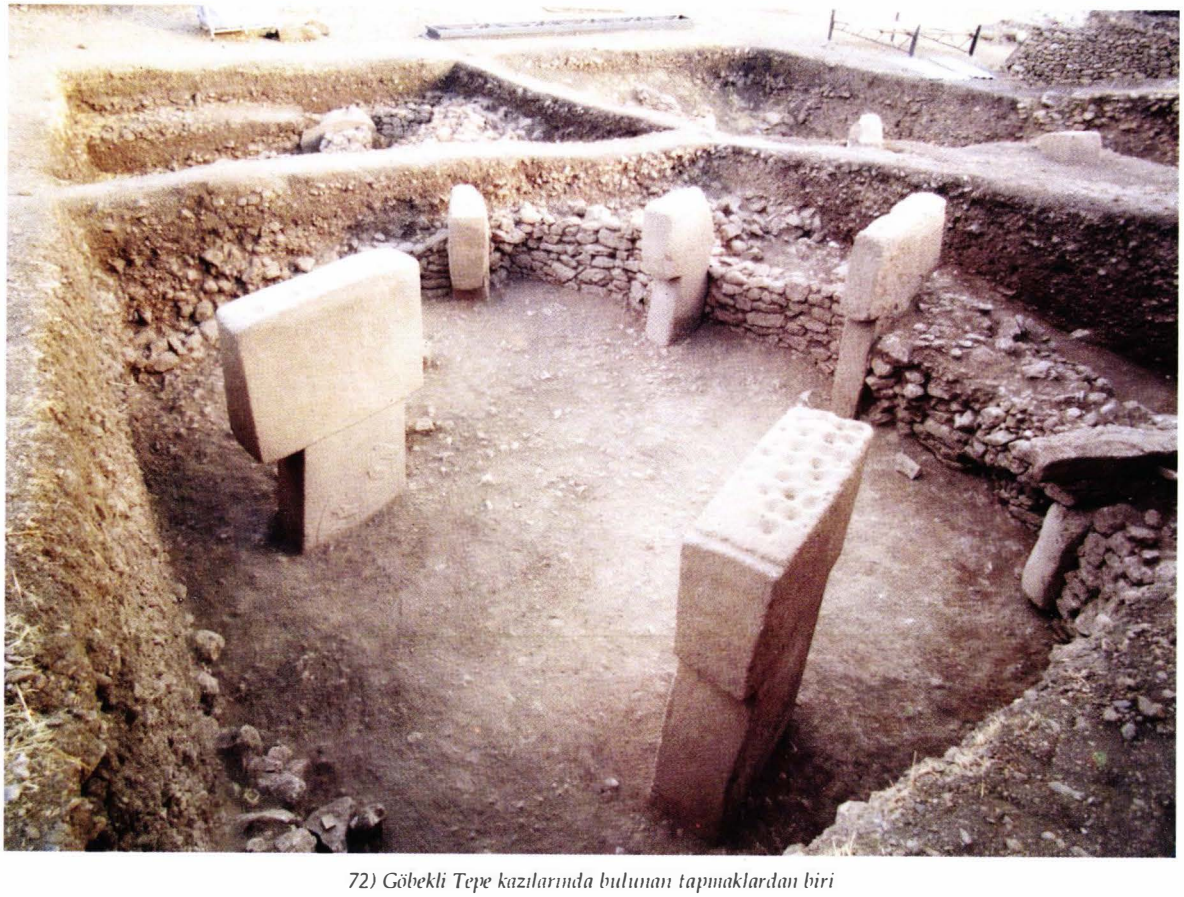
bartmaları yer almaktadır. Tapınağı, ayrıca doğal boyutlarında, taştan oyulmuş yaban domuzu, kaplumbağa ve akbaba heykellerinin süslediği görülmüştür.

Göbekli Tepe'deki en eski yapıların dairesel biçimli, daha yeni yapıların ise dikdörtgen biçimli oldukları saptanmış, bu yapıların çatılarının olup olmadıkları tespit edilememiştir. Gün ışığına çıkarılan 3 metre uzunluğundaki "T" biçimli dikili taşlardan (stel) bazılarının çevrelerindeki duvarlardan daha alçak olmaları, kabartmalarla süslü bu stellerin çatılara destek amaçlı kullanılmadıklarını göstermektedir. Bu stellerin bölgede yaşayan topluluğa veya kabilelere ait totemler olabileceği ihtimali üzerinde durulmuş, o dönem insanının doğaüstü varlıklara ve tanrı inancına sahip oldukları fikri kesinlik kazanmıştır.

Kazı alanında bulunmuş olan bazalttan yapılmış kaplar ve işlenmiş çakmaktaşlarından, Neolitik çağ insanlarının kalıcı olmasa bile, en azından geçici bir dönem Göbekli Tepe'de yaşadıkları anlaşılıyor. Ancak bu insanların, 300 metre yükseklikte, suyun olmadığı bu tepede neden yaşadıkları henüz bilinmiyor. Büyük bir ihtimalle Göbekli Tepe, bölgede yaşayan insanlarca dinsel tören ve tapınmalar için düzenli olarak ziyaret edilen bir buluşma yeri idi. İnsanların orada ne kadar bir zaman kaldıkları, neler yaptıkları ve ne kadar insanın bu merkezde bir araya geldiği konusu ise, kazının ileri aşamalarında ortaya çıkacaktır.

Tepenin kuzeybatı yönünde ortaya çıkartılan, kuzey-güney istikametinde dikdörtgen planlı yapının her iki uç kesiminde aralarında boşluk bırakacak şekilde aslan kabartmalı T biçiminde stellere rastlanmıştır. Kuzey uçtaki iki stelin arasındaki döşemeye kazınmış, yatar vaziyette, bacaklarını açmış çıplak kadın figürünün cinsel organından çocuk göbeği kordonuna benzer bir şekil çıkmaktadır. Anadolu resim sanatının en eski örneği sayılan bu çıplak kadın figürünün bir doğum sahnesini canlandırdığını ve bu yapının "*güç tanrısı aslan*"ın güvencesinde bir doğumhâne olduğunu tahmin ediyoruz. Diğer bir tahminimiz de, bu mekânın yine "*güç tanrısı*"nın huzurunda evliliklerde zifaf odası olarak kullanılmış olabileceği yönündedir.

Arkeologlara göre Göbekli Tepe, belirli bir bölgeyi denetim altında tutuyordu. Belki de bölgede yaşayan kabile, dinsel törenleri düzenleme dışında, gündelik yaşamla ilgili işleri denetim

72) Göbekli Tepe kazılarında bulunan tapınaklardan biri

73) Göbekli Tepe tapınaklarında kazıma tekniğinde yapılmış çıplak kadın figürü (Doğum sahnesi)

altına alıyor; aletlerin üretim ve dağıtımını düzenliyor, avcılığı denetliyor, etlerle hayvan postlarının dağıtımını üstleniyordu.

Çakmaktaşından yapılmış çok sayıda kesici ve delici aletler taş baltalar, taş boncuklar ve kolye taneleri Göbekli Tepe kazılarının dikkat çeken diğer buluntularındandır.

Göbekli Tepe'de bugüne kadar günışığına çıkarılan buluntular, Anadolu'nun tarihöncesi dönemine ait bilinenleri ve kültür tarihini daha eskiye götürerek bu tarihin yeniden yazılmasına sebep olmuştur.

VI- ŞANLIURFA İL SINIRLARI İÇİNDE YER ALAN SİT ALANLARI

Şanlıurfa merkez ilçe ve köylerinde 97 adet arkeolojik sit alanı tescil edilmiştir. Bunların 92 adedi Harran ovasında bulunan höyükler, diğer 5 adedi de Şanlıurfa merkezi ile Birecik ilçesi ve Harran ilçesindeki alanları kapsamaktadır.

Ayrıca bu arkeolojik sit alanlarının dışında Şanlıurfa, Harran ve Birecik merkezlerindeki yerleşim alanlarının bir bölümü kentsel sit olarak tescil edilmiştir. Yine Şanlıurfa merkez ve Birecik ilçesi merkezinin bir kısmı da doğal sit alanı olarak koruma altına alınmıştır. Şanlıurfa-Gaziantep yolu çıkışındaki Şebeke mevkii, Kurtuluş Savaşı'nın cereyan ettiği bir alan olması nedeniyle tarihi sit olarak tescil edilmiş bulunmaktadır.

Sonuç olarak Şanlıurfa'da 97 adet arkeolojik sit, 3 adet kentsel sit, 1 adet tarihi sit, 2 adet doğal sit olmak üzere toplam 103 sit alanı Kültür Bakanlığı'nca tescil edilerek koruma altına alınmıştır.

Şanlıurfa merkez ve Birecik ilçesi merkezinde 1 adedi askeri yapı, 27 adedi dinsel ve kültürel yapı, 278 adedi de sivil mimarlık örneği evler olmak üzere toplam 306 adet taşınmaz kültür varlığı tescil edilmiştir.

Kaynakça

Abadie-Reynal, C.- E. Bucak, "Zeugma Orta Fırat Vadisi Apameia Kazıları 1998 ve 1999 Yılı Kazı Raporları", **Müze Müdürlüğü Arşivi.**

Algaze, G.-R.Breuninger ve J.Knudstadt, "The Tigris-Euphrates Reconnaissance Project: Final Report of the Birecik and Carchemish Dam Survey Areas, **Anatolica** XX, 1994, s. 1-96.

Aydıngün, Ş. "Bir Kazı Güncesi GÖBEKLİTEPE / GÖBEKLİTEPE Diary of an Excavation", **Skylife,** 3/2001, s. 87-95.

Bucak, E.- M.Frengipane, "Zeytinlibahçe Höyük Kazıları 1999 ve 2000 Yılları Raporları, **Müze Müdürlüğü Arşivi.**

Çambel, H.-R.J.Braidwood, **Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları I,** İstanbul 1980.

Dittmann, R.-Ch. Greje- C.Schmidt, **Türkiye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Karkamış Barajı Sahasındaki Şavi Höyük'te 1999 Yılında Yapılan Yüzey Araştırması Raporu,** Müze Müdürlüğü Arşivi.

Gurney, O.R., "The Sultantepe Tablets", **Anatolian Studies,** III, 1953.

Günay, D.-R.Whallon, **Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları I,** İstanbul 1981.

Günenç, A.Y. "Başlangıçta Anadolu Vardı", **Bilim ve Teknik Dergisi,** 394, Eylül 2000, s. 59-62

"Harabebezikan Kazısı 1999 Yılı Kazı Raporu", **Müze Müdürlüğü Arşivi.**

Harmankaya, S., O. Tanındı, M. Özbaşaran, **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Neolitik 2,** Nisan 1997, İstanbul.

----------, "Teleilat Höyük", **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Neolitik 2,** Nisan 1997 İstanbul.

Kösekul,Y., **Şavi Höyük 15 Günlük Rapor,** Müze Müdürlüğü Arşivi.

Kürkçüoğlu, A.C. "Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik Araştırmalar ve Kazılar", **Şanlıurfa'nın Kurtuluşu** 66. Yıl, Şanlıurfa 11 Nisan 1986, s. 31-40.

----------, **Tarih ve Tarım Şehri Harran,** Ankara 1995.

Lloyd, S.-N.Gökçe, "Sultantepe", **Anatolian Studies,** III,1953.

Lloyd, S.-W.Brice, "Harran", **Anatolian Studies,** I, 1951.

Mezraa-Teleilat Kazısı 1999 ve 2000 Yılı Kazıları Bilimsel Raporu, Müze Müdürlüğü Arşivi.

Ökse, A. T., "Gre Virike Höyüğü 1999 Yılı kurtarma Kazısı Bilimsel Raporu", **Urfa Müzesi Müdürlüğü Arşivi.**

Ökse, A.T.- V.M.Tekinalp, **"Urfa İli Birecik İlçesine Bağlı Mezraa Höyüğü 1999 Yılı Kurtarma Kazısı Projesi", Raporu.**

Özdoğan, M.-N.Karul- A. Ayhan, "Mezraa-Teleilat 1999 Yılı Çalışmaları", **22. Kazı Sonuçları Toplantısı,** 1. cilt, Ankara 2001, s. 165-180.

Pollock, S.- R. Bernbeck, "2000 Fıstıklı Höyük Kurtarma Kazısı Bilimsel Raporu". **Müze Müdürlüğü Envanter Kayıtları.**

Reinhard Dittmann tarafından Kültür Bakanlığına Yapılan 30.1.2000 tarihli Başvuru Yazısı, Müze Müdürlüğü Arşivi.

Rice, D.S., "Studies in Medieval Harran", **Anatolian Studies,** II, 1952.

Segal, J.B., "Pagan Syriac Monuments in the Vilâyet of Urfa", **Anatolian Studies,** III, 1953.

Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü Envanter Defterleri.

Yardımcı, N. "1985 Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", **VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı,** Ankara 1986.

TURİZM

ŞANLIURFA'NIN DÜNYA İNANÇ TURİZMİNDEKİ YERİ

Yrd. Doç.Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU *

Şanlıurfa tarihte dünya kültür ve medeniyetinin merkezi kabul edilen ve arkeoloji literatüründe *"Bereketli Hilal"* olarak adlandırılan bölge üzerinde yer almaktadır.

Arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular, şehir merkezindeki Balıklıgöl civarının günümüzden 11.000 yıl önce Neolitik Çağ insanları tarafından iskan edildiğini kanıtlamıştır. Bu çağ, Anadolu'da mimarlık sanatının başlangıcı sayılmaktadır.

Mimarlık tarihi bu kadar eskilere dayanan Şanlıurfa, günümüzde de mimari eserlerinin zenginliği bakımından Anadolu'nun önde gelen illeri arasında yer almakta ve bu özelliğinden dolayı *"Müze Şehir"* adıyla tanınmaktadır.

Şanlıurfa, dinler tarihi ve inanç turizmi yönüyle de dünya kültüründe önemli bir yere sahiptir. İl merkezi yakınındaki Göbekli Tepe'de yapılan arkeolojik kazılarda, ilkel dinlere ait olan ve günümüzden 11.000 yıl öncesine tarihlenen dünyanın en eski tapınakları bulunmuş ve Şanlıurfa'nın inanan insanların dünyadaki en eski merkezi olduğu anlaşılmıştır.

İlkel dinlerin dünyada bilinen en eski merkezi Şanlıurfa, çok tanrılı (politeist) dinler ile tek tanrılı (monoteist) dinlerin de önemli merkezlerinden biridir.

Assur ve Babil dönemlerinde; Ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı politeist bir din olan Paganizm'in baştanrısı *"Sin"*in mabedi Harran'da bulunuyor ve Soğmatar bu dinin önemli bir merkezi şehri sayılıyordu.

Musevi, Hıristiyan ve İslâm dinleri peygamlerlerinin atası olan Hz. İbrahim (A.S.) Şanlıurfa'da doğmuş, Nemrut ve Halkının taptığı putlarla mücâdele ettiği için burada ateşe atılmıştır. Lut Peygamber, amcası Hz.İbrahim'in ateşe atılmasını görmüş ve daha sonra Şanlıurfa'dan Sodom'a doğru yola çıkmıştır. İbrahim Peygamber'in torunu ve İsrailoğullarının atası Yakub Peygamber Harran'da evlenmiş, Eyyub Peygamber Şanlıurfa'da hastalık çekmiş ve Şanlıurfa'da vefat etmiştir. Hz. Eyyub'u arayan Elyasa' Peygamber O'nun yaşadığı Eyyub Nebi Köyü'ne kadar gelmiş, ancak kendisini göremeden orada vefat etmiştir. Şuayb Peygamber, Harran'a 37 km. mesafedeki Şuayb Şehri'nde yaşamış, Musa Peygamber, Şuayb Şehri yakınındaki Soğmatar'da Şuayb Peygamberle buluşmuştur. Bu nedenle Urfa'nın bir adı da *"Peygamberler Şehri"*dir. İsa Peygamber, Şanlıurfa'yı kutsadığına dair bir mektubunu ve yüzünü sildiği mendile çıkan mûcizevi portresini Şanlıurfa Kralı Abgar Ukkama'ya göndermiş, Hıristiyanlık devlet dini olarak dünyada ilk defa bu dönemde Şanlıurfa'da kabul görmüştür.

Bütün bunlardan, Şanlıurfa'nın dinler tarihi ve inanç turizmi yönünden Mekke ve Kudüs'ten sonra dünyanın önemli inanç merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

İLKEL DİNLER VE ŞANLIURFA

Arkeolojik kazılardan elde edilen buluntular, Şanlıurfa şehir merkezindeki Balıklıgöl civarının günümüzden 11.000 yıl önce (M.Ö. 9000) Neolitik Çağ insanları tarafından iskan edildiğini kanıtlamıştır. İnsanlar bu çağda avcı ve göçebe hayattan kurtulup yerleşik düzene geçerek ilk köyleri kurmuşlar ve ilk defa tarım yaparak üretir hale gelmişlerdir. Ayrıca bu çağ, ilkel dinlerin dünyada ilk defa ortaya çıktığı çağ olarak bilinmektedir. Bu nedenle Şanlıurfa dinler tarihi ve inanç turizmi yönünden dünya kültüründe önemli bir yere sahiptir.

İl merkezi yakınlarındaki Göbekli Tepe'de Şanlıurfa Müzesi Müdürü Eyyüp Bucak başkanlığında yapılan arkeolojik kazılarda günümüzden 11.000 yıl öncesine tarihlenen Cilalı Taş Devri (Neolitik Çağ)'nin Akeramik evresi insanlarına ait dünyanın en eski tapınakları bulunmuş ve böylece Şanlıurfa'nın inanan insanların dünyadaki en eski merkezi olduğu anlaşılmıştır.

Göbekli Tepe insanlarının tapındıkları boğa, arslan, kurt, domuz, turna kuşu, ördek ve yılan başta olmak üzere çeşitli hayvan kabartmalarının yer aldığı "T" biçimli taş steller 2000-2001 kazılarında ortaya çıkartılmıştır.

Neolitik Çağ'ın M.Ö. 8000-8500 evresine ait ikinci bir tapınak yeri Harran Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü tarafından 1988

* *Harran Ü.Fen-Ed. Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Böl. Öğr. Üyesi*

yılında Şanlıurfa il sınırları içersindeki Tektek Dağları mevkiinde yeralan Karahantepe (Keçilitepe)'de keşfedilmiş ve burada yapılan yüzey araştırmasında toprağa gömülü, ancak başları görülebilen çok sayıda stel tespit edilmiş, bunlardan birinin üzerinde Cinsiyet Tanrısı'nı sembolize eden bir yılan figürüne rastlanılmıştır. Harran Üniversitesi tarafından ilerki yıllarda burada yapılması düşünülen arkeolojik kazılar dünya dinler tarihine önemli bulgular kazandıracaktır.

Göbekli Tepe ve Karahantepe tapınakları dışında, Hilvan İlçesi'ne bağlı Nevali Çori'de yapılan arkeolojik kazılarda Neolitik Çağ'ın M.Ö. 7000 evresine bağlanan kare planlı bir tapınak ve içerisinde stilize insan figürlü iki stel bulunmuştur.

Şanlıurfa bölgesinde yapılan bir çok arkeolojik kazıda Kalkolitik Çağ ve Eski Tunç Çağı halklarının tapındıkları şematik tanrı heykelciklerine (idol) rastlanmıştır. Bozova ilçesine bağlı Titriş Höyük nekropolünde ortaya çıkartılan ve insan şeklinde tanrıları tasvir eden çok sayıda keman tipi idol Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

ÇOK TANRILI DİNLER VE ŞANLIURFA

İlkel dinlerin dünyada bilinen eski merkezi Şanlıurfa, çok tanrılı dinlerin de dünyadaki önemli merkezlerinden biridir. Ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı eski Mezopotamya'daki Assur ve Babilliler'in politeist (çoktanrılı) inancına dayanan paganizm'in önemli merkez şehirleri Harran ve Soğmatar Şanlıurfa il sınırları içersindedir.

HARRAN VE PAGANİZM

Babiller döneminde "*ilu sa ilani*" (tanrıların tanrısı), "*sar ilani*" (tanrıların kralı) ve "*bel ilani*" (tanrıların efendisi-rabbi) olarak adlandırılan ay tanrısı "*Sin*" paganistlerin en büyük tanrısı olma özelliğini asırlar boyu devam ettirmiş ve Romalılar döneminde "*marelahe*" olarak adlandırılmıştır.

M.Ö. 2000 başlarına ait Kültepe ve Mari tabletlerinde Harran'daki Sin mabedinde bir antlaşma imza edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Yine M.Ö. II. binin ortalarına ait Hitit tabletlerinde, Hititlerle Mitanniler arasında yapılan bir antlaşmaya Harran'daki ay tanrısı Sin'in ve Güneş Tanrısı Şamas'ın şahit tutulduğu belirtilmektedir. 1950 yılında Harran'da yapılan arkeolojik kazılarda bulunan ve Babil kralı Nabonid

74) Babil Kralı Nabunaid'in ay, güneş ve gezegenleri tasvir eden tanrılara saygı duruşu (Çivi yazılı bazalt Nabunaid stelinden detay-Şanlıurfa Müzesi)

dönemine (M.Ö.V. yy.) tarihlenen tanrı Sin ve Şamas'ı temsil eden çivi yazılı steller Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

Dr. Nurettin Yardımcı'nın 1985 yılı kazılarında Harran höyüğünde bulduğu Babil Kralı Nabonid dönemine ait çivi yazılı iki tablette Sin mabedinden ve E.HUL.HUL Tapınağı'ndan söz edilmektedir.

İslâm kaynaklarında "*Harraniler*" (putperestler) adıyla anılan paganistlerin bir kısmı; Harran'a gelen Abbâsi Halifesi Me'mun'un "*Kur'an'da geçen semavi dinlerden birini seçin*" tavsiyesi üzerine Hıristiyan, bir kısmı da Müslüman olmuş, önemli bir kısmı ise "*hiç kötülük etmeyen yüce bir yaratıcı*"nın varlığını kabul eden ve Kur'an'da ehli kitapla beraber üç yerde zikredilen güney Mezopotamya'daki Sabiiler'in monoteist (tektanrıcı) inanç sistemini benimsemiştir. Ancak bu grup eski paganist inançlarından tam kopmayarak bu yüce varlığın sadece yaratma gibi önemli işleri gördüğüne, yarattığı varlıklarla ilgili işleri ise aracı ilah olarak niteledikleri gezegenlerin ve bunlar adına inşa edilen tapınaklarda onları temsil eden putların yaptığına inançlarında yer vermişlerdir. Bu dönemde Sin hala tanrılar sisteminin zirvesinde yerini koruyor,"*ilahü'l-al-ilah* (tanrıların tanrısı) ve "*rabbü'l al-ilah*" (tanrıların rabbi) olarak adlandırılıyordu. Böylece güney Mezopotamya'daki esas Sabiizm'den farklı bir çehreye bürünen bu dinin mensupları "*Harranlı Sabiiler*" olarak anılagelmişlerdir.

Bütün bunların dışında küçük bir grup putperest inançlarını gizli sürdürmeye çalışırlar. Elcezire Valisi Tahir'in Harran'a tayin ettiği İbrahim adında Kureyşli bir vali Harran'da o zamana kadar ancak gizlice ayin yapabilen putperestler-

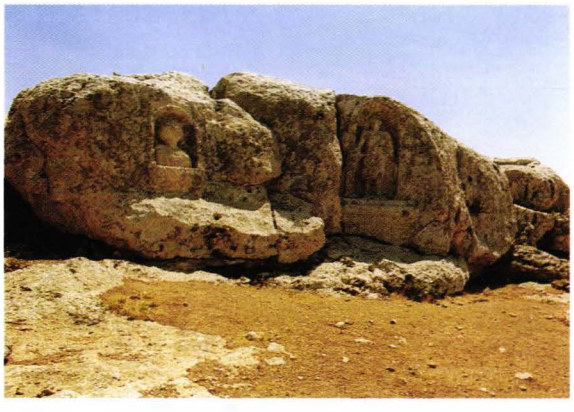
den hediye alarak onlara ayinlerini serbestçe yapma müsaadesini vermiş, bunlar da üzerleri kıymetli kumaşlarla kaplı, başları gül ve merşin dallarından yapılmış çelenklerle süslü, boynuzlarına çıngırak takılmış öküzleri, arkalarında şarkı söyleyip, zurnalar çalan çalgıcılar bulunduğu halde şehrin sokaklarında gezdirdikten sonra götürüp tanrılarına kurban etmişlerdir.

Harranlı Sabiiler'in son mabedleri 1081 yılında İslâm hânedanlarından Nûmeyriler'in Harran Valisi Yahya b. el-Şatr tarafından yıktırılmış ve böylece bu din sona ermiştir.

SOĞMATAR VE PAGANİZM

Soğmatar şehri; ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı Pagan dininin ve bu dinin baştanrısı Marelahe'nin (tanrıların efendisi) merkezidir. Marelahe'yi temsil eden açık hava mabedi "Kutsal Tepe" Soğmatar'ın odak noktasını teşkil etmektedir. Bu Tepe'nin zirvesinde kaya yüzeyine oyulmuş ve M.S. 164-165'lere tarihlenen Süryânice yazılar, bazı önemli kişilerin Marelahe adına bu tepeye diktirdikleri anıt sütunlar ve sunaklarla ilgilidir.

Tepenin kuzeye bakan yamacındaki kabartma portrenin Ay Tanrısı Sin, boydan tasvir edilmiş insan kabartmasının ise Tanrı Ma'na şerefine aynı tarihlerde yapıldığı yanlarındaki Süryânice kitabelerden anlaşılmaktadır.

75) Soğmatar Kutsal Tepe'de Ay Tanrısı "Sin" ve "Ma'na" şerefine yapılmış kabartmalar

Kutsal Tepe'nin batısında, kuzeyinde ve kuzey batısındaki tepelerde yer alan 7 adet yapı kalıntısı Güneş, Ay, Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür tanrılarının temsil etmektedir. Kutsal Tepe'ye çıkan Soğmatar'lı Paganlar bu tapınaklara yönelerek ibâdet ederler ve kurban keserlerdi. Harranlı Paganlar da ay tanrısı Sin mabedindeki ibâdetleri sırasında baştanrı mar alahe'nin mabedinin bulunduğu Soğmatar'daki Kutsal Tepe'ye yönelirdi. Soğmatar kalesinin 250 m. kuzey batısında yer alan ve yüzyılımızın başında Fransız Konsolosu Pognon tarafından keşfedilip yazıları okunan ve "Pognon (Ponyon) Mağarası" olarak adlandırılan mağaranın duvarlarında M.S. 150-200 yıllarına ait tanrıları ve önemli kişileri tasvir eden insan kabartmaları bulunmaktadır.

Gök cisimlerinin tanrı sayıldığı Assur ve Babil topluluklarında ayrıca *"fırtına tanrısı"* ve *"kırların koruyucu tanrısı"* gibi bir çok tanrı kutsal sayılıyordu. Şanlıurfa Müzesi'nde Assur ve Hitit dönemine ait bu tanrıları tasvir eden bazalt steller bulunmaktadır.

76) Soğmatar Pognon Mağarası'nda tanrıları ve önemli kişileri tasvir eden kabartmalar

Politeist inanca sahip Romalıların zafer tanrıçası "Nike"yi temsil eden zarif bir bazalt heykel Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir. Ayrıca Harran içkalesinin doğu duvarında devşirme malzeme olarak kullanılmış kalker taşından bir nike kabartması yer almaktadır.

TEK TANRILI DİNLER (SEMAVİ DİNLER) VE ŞANLIURFA

Musevi, Hıristiyan ve İslâm peygamberlerinin atası olan Hz. İbrahim Şanlıurfa'da doğmuş, Nemrud ve halkının taptığı putlarla mücâdele ettiği için Şanlıurfa'da ateşe atılmıştır. Lut Peygamber amcası Hz.İbrahim'in ateşe atılışını görmüş ve daha sonra Şanlıurfa'dan ayrılmıştır. İbrahim Peygamber'in torunu ve İsrailoğullarının atası Yakub Peygamber Harran'da bulunmuş, Eyyub Peygamber Şanlıurfa'da hastalık çekmiş ve Şanlıurfa'da vefat etmiştir. Hz. Eyyub'u arayan Elyasa' Peygamber O'nun yaşadığı köye kadar gelmiş, ancak göremeden orada vefat etmiştir. Şuayb Peygamber Harran'a 37 km. mesafedeki Şuayb Şehri'nde yaşamış, Musa

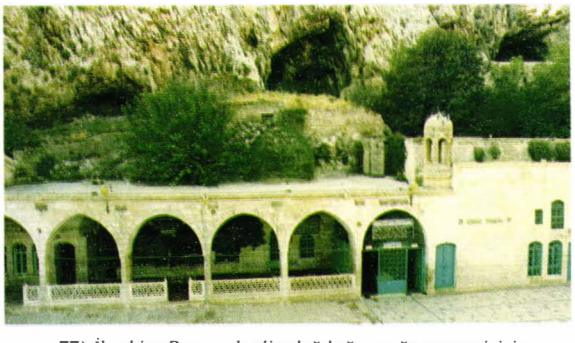
Peygamber Şuayb Şehri yakınlarındaki Soğmatar'da Şuayb Peygamberle buluşmuştur. İsa Peygamber Şanlıurfa'yı kutsadığına dair bir mektubunu ve yüzünü sildiği mendile çıkan mûcizevi portresini (Hagion Mandilion) Şanlıurfa Kralı Abgar Ukkama'ya göndermiştir.

Bütün bunlardan dolayı Şanlıurfa "*Peygamberler Şehri*" ve "*Kutsanmış Şehir*" adlarıyla tanınmaktadır.

İBRAHİM PEYGAMBER VE ŞANLIURFA

Efsaneye göre, Nemrud bir gece rüyasında tahtının yıkıldığını ve hükümdârlığının sona erdiğini görür. Müneccimleri O'nun bu rüyasını "bu yıl bir çocuk doğacak, senin krallığına ve putperest dinine son verecek ve tek tanrılı dini getirecek" şeklinde yorumlar.

Bunun üzerine Nemrud, o yıl bütün hamile kadınların ve doğan çocukların öldürülmesini emreder. İbrahim'e hamile olan Nona hamileliğini gizlemeyi başararak İbrahim'i bir mağarada gizlice doğurur. Bir rivayete göre 15 ay, diğer bir rivayete göre 7 sene bu mağarada gizlice yaşayan İbrahim baba evine döndü. Ancak, Allah'ın bir mücizesi olarak İbrahim yaşının çok üzerinde bir delikanlı görünümünde idi. Hiç kimse O'nun Nemrud'un çocukları öldürdüğü yıllarda doğmuş olabileceğini düşünmüyordu.

77) İbrahim Peygamber'in doğduğu mağaranın girişi

Politeist inanca sahip Babillerde gök cisimlerinin tanrısal gücü olduğuna inanılıyor ve gök cisimlerini sembolize eden insan şeklindeki heykellere tapınılıyordu. İbrahim, Nemrud ve halkının taptığı bu putlarla bakarak "*Ey kavmim, bu gördüklerinizi ve taptığınız putlar hep yok olan varlıklardır. Ben bunlara Allah diyemem. Allah; yerleri, gökleri ve kainatta var olan her şeyi yaratandır*" diyerek insanları gerçek Allah'a ibâdet etmeye çağırdı. Putları kırıp parçalamaya başladı. (1994 yılında Balıklıgöl çevre düzenleme projesi harfiyatında bulunan ve Şanlıurfa Müzesi'ne götürülen gözleri obsidiyenli kalker heykelin Neoltik Çağ ya da Hz.İbrahim dönemine ait bir tanrı heykeli olduğu tahmin edilmektedir). Bunun üzerine Kral Nemrud İbrahim'i yakalatarak bugünkü Şanlıurfa Kalesi'nin bulunduğu tepeden aşağıda yaktırdığı büyük ateşe attı. O sırada Allah tarafından ateşe "*Ey ateş, İbrahim'e karşı serin ve selamet ol*" emri verildi. Bunun üzerine ateş su (Halil-ür Rahman Gölü-Balıklıgöl), odunlar da balık oldu. Hz. İbrahim salimen bir gül bahçesinin içerisine düştü. Allah sevgili kulu ve peygamberi Hz. İbrahim'i bir mûcize olarak korumuş ve yakmamıştı.

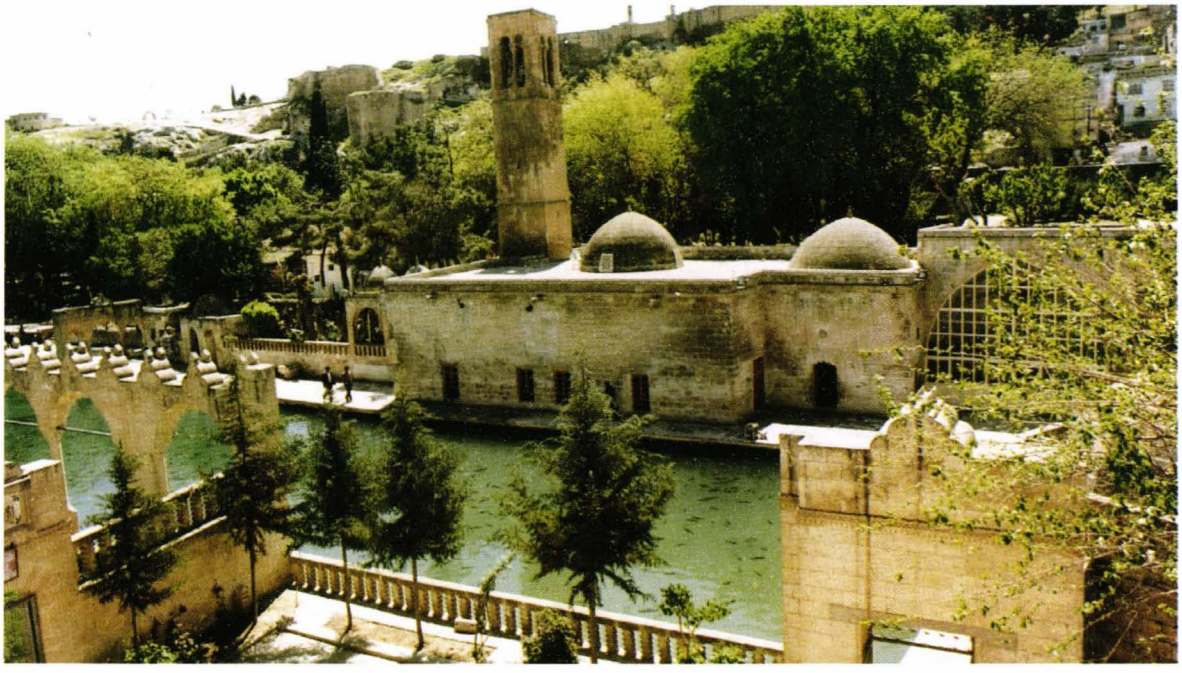
Rivayete göre Nemrud'un kızı Zeliha'da İbrahim'e inandığı için kendini O'nun peşinden ateşe attı ve düştüğü yerde "*Ayn-ı Zeliha*" gölü oluştu.

Hz. İbrahim'in doğduğu mağara, O'nun ve Zeliha'nın düştüğü yerde oluşan Halil-ür Rahman (Balıklıgöl) ve Aynzeliha gölleri şehir merkezinde olup her yıl onbinlerce yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilmektedir. Her iki göldeki balıklar kutsal kabul edildiğinden yenilmemekte ve korunmaktadır.

Misafirleri çok seven ve misafirsiz sofraya oturmayan Hz. İbrahim'in bu özelliği adeta günümüzdeki Şanlıurfalılara da yansımıştır. Zira, Şanlıurfalılar misafir ve ikram sevme özellikleriyle turistlerin büyük ölçüde takdirini kazanmışlardır.

Hz. İbrahim Şanlıurfa'dan Hicaz'a giderken bir süre Harran'da kalmış, bu nedenle Harran'a "*İbrahim'in Şehri*" denilmektedir. Bazı tarihi kaynaklar Harran'da İbrahim Peygamber'in evinin ve mescidinin bulunduğu, O'nun otururken yaslandığı bir taşın mevcut olduğunu yazmaktadır.

Hz. İbrahim birinci evliliğini Sara ile Akçakale İlçesi yakınlarındaki su kaynağında yapmış ve bu evlilikten İshak adında bir oğlu olmuştur. Bu nedenle günümüzde bu su kaynağına "*Düğün Gözü-Düğün Pınarı*" anlamına gelen Ayn El-Arus denilmektedir. İkinci evliliğini Hacer ile yapan Hz. İbrahim'in bu evlilikten de İsmail adında bir erkek çocuğu olmuştur. Hz. İshak'ın soyundan Hz. Yakub ve İsrailoğullarına gönderilen birçok peygamber (Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Harun) gelmiştir. Hz. Hacer'den doğan Hz. İsmail'in soyundan ise İslâm Peygamberi Hz. Muhammed (a.s.) gelmiştir.Bunun içindir ki Hz. İbrahim peygamberlerin atası olarak bilinmektedir.

78) İbrahim Peygamber'in ateşe atıldığı tepe (Urfa Kalesi ve dibinde oluştuğuna inanılan Halil-ür Rahman Gölü)

LUT PEYGAMBER VE ŞANLIURFA

İbrahim Peygamber'in kardeşi Haran'ın oğlu olan Hz. Lut amcası Hz. İbrahim'in ateşe atıldığını görmüş ve ateşin O'nu yakmadığına şahit olmuştur. Hz. Lut, amcası İbrahim Peygamber'le birlikte hayvancılıkla uğraşıyordu. Her ikisinin de malı mülkü pek çoğaldığı için kaldıkları yer birlikte yaşamalarına yetmiyordu. Bu nedenle Hz.İbrahim'in çobanlarıyla Hz. Lut'un çobanları arasında kavga çıktı. İbrahim Lut'a kardeşçe ayrılmasını ve başka bir yer seçerek gidip oraya yerleşmesini söyledi. Bunu anlayışla karşılayan Lut, Şanlıurfa'dan Sodom'a doğru yola çıkmıştır.

İSRAİLOĞULLARI PEYGAMBERLERİ VE ŞANLIURFA

İsrailoğulları peygamberlerinden Hz.Yakub'un dayısı kızları ile Harran'da evlendiğine, Mısır'da Firavun'dan kaçan Hz. Musa'nın Şuayb Şehri yakınındaki Soğmatar'a gelerek Şuayb Peygamber'in kızı ile evlendiğine ve mûcizevi asasını Şuayb Peygamber'den burada aldığına inanılmaktadır.

YAKUB PEYGAMBER VE ŞANLIURFA

İbrahim Peygamber'in torunu olan Yakub Peygamber'in babası İshak Peygamber, annesi Rebeka'dır. Yakub'a kin besleyen kardeşi İys (Esav) O'nu öldürmeyi tasarlıyordu. Esav'ın bu niyetini duyan anne Rebeka, oğlu Yakub'a kaçmasını söyledi. Yakub, dayısı Laban'ın kaldığı Harran'a geldi. Burada bir kuyunun başında çobanlarla sohbet ederken dayısı kızı Rahel babasının koyunlarını suvarmaya getirmişti. Yakub dayısı kızı Rahel'i görünce, kuyunun ağzındaki taşı kaldırdı ve dayısının koyunlarını suvardı. Sonra Rahel'i öptü ve O'na halası Rebeka'nın oğlu olduğunu söyledi.

Yakub Harran'da bir ay dayısının yanında kaldı. Laban Yakub'a, ücretsiz hizmet olmayacağını, hizmetine karşılık ne istediğini sordu. Yakub Laban'ın küçük kızı Rahel'i istedi. Ancak Laban, bunun için 7 yıl hizmet etmesi gerektiğini söyledi. Yakub, Rahel'i o kadar çok seviyordu ki, bu yedi yıl göz açıp kapanıncaya kadar geçti. Bu süre sonunda Laban, bütün halkın davet edildiği bir ziyafet (düğün) verdi, ancak gece Rahel yerine O'nun ablası Lea'yı verdi. Yakub sabah olunca bunun farkına vardı. Laban bu davranışına gerekçe olarak büyük dururken küçük kızın evlendirilemeyeceğini gösterdi ve Yakub'a Rahel'i alabilmesi için 7 yıl daha hizmet etmesi şartını koştu. O dönemde henüz iki kardeşle evlenmek yasaklanmamıştı. Yakub bu şartı da yerine getirdi ve dayısına ikinci 7 yıl hizmetten sonra Rahel'i de eş olarak aldı. Yakub'un Lea ve Rahel'den ve onların cariyelerinden çok sayıda çocuğu oldu. Çocuklarından biri olan Yusuf, en çok sevdiği eşi Rahel'den olmuştur.

Hz. Yakub'un Rahel ile karşılaştığında kaldırdığı kuyu taşının tılsımlı olduğuna inanılıyor ve bu taş Harran'da Hz. İbrahim Manastırı'nda saklanıyordu.

Hz. Yakub kuyusunun tılsımlı taşı için İslâm öncesine ait Süryânice bir kaynakta şöyle bir öykü anlatılmaktadır:

"Çocuğu olmayan İstanbullu bir hanım Harran'a gidecek bir tüccara Hz. Yakub kuyusunun tılsımlı taşından bir parça getirmesi ricasında bulunur. Harran'a gelip İstanbul'a dönen bu tüccara tılsımlı taş parçası sorulur. Fakat tüccar söz verdiği bu görevi unutmuştu. Hemen şehrin dışına giden tüccar bulduğu taştan bir parça koparark onu ipek mendile sarıp kadına getirdi. Kadın hamile kaldı ve bir kız çocuğu oldu. Ancak kadın buna üzüldü ve tüccara "*Eğer bana daha büyük bir parça getirseydin oğlum olurdu*" diye sitemde bulundu. Tüccâr, "*Kadına rasgele verdiğim bu taşın yerine gerçekten Yakub kuyusunun taşından bir parça getirmiş olsaydım belki de kadının bir kaç çocuğu olacaktı*" diye düşündü.

XVIII. yüzyıl sonlarında yayınlanmış bir seyahatnamede Harran'daki Hz. Yakub kuysunun gravürüne yer verilmiştir. Bu kuyu, günümüzde, Harran şehir surlarının kuzeybatı dışarısında ve Hayat el-Harrânî Türbesi'nin kuzeyinde yer almaktadır.

MUSA PEYGAMBER VE ŞANLIURFA

Hz. Musa, kadeşlerinden birinin bir Mısırlı tarafından dövüldüğünü görünce dayanamayıp araya girer ve Mısırlıyı öldürerek kuma gömer. Bunu duyan Firavun, öldürmek için Musa'nın peşine düşer. Firavun'dan kaçan Musa, Şuayb Peygamber'in ülkesine gelir. Orada bir kuyunun başına oturur. Şuayb Peygamber'in 7 kızı vardır. Kızlar, babalarının sürüsünü suvarmak için kuyuya gelirler. Fakat oradaki çobanlar kızları kovar. Kızları savunan Musa, sürüleri suvarır. Bunu duyan Şuayb peygamber Musa'yı yanına alır ve O'na kızlarından birini verir. Bu olayın Şuayb Şehri'ne 16 km. mesafedeki Soğmatar'da geçtiğine ve Hz. Musa'nın mûcizevi asasını burada Şuayb Peygamber'den aldığına inanılmaktadır. Soğmatar'daki bir kuyu Musa'nın Şuayb Peygamber'in kızları ile karşılaştığı kuyu olarak ziyaret edilmektedir.

EYYUB PEYGAMBER VE ŞANLIURFA

Eyyub Peygamber, Hz. Yakub'un kardeşi İys'in (Esav) oğludur. Dedesi İshak Peygamber'-dir. Annesi Hz.İbrahim ailesinden Hz. Lut'un kızıdır. Bir rivayete göre, hanımı Yakub Peygaber'in kızı Rahime, diğer bir rivayete göre ise Hz. Yusuf'un oğlu Menşa'nın kızı Rahime'dir.

Şanlıurfa'da yaşayan Eyyub Peygamber çok zengin olup, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Yüce Allah kendisini imtihan etmek için önce mallarını, sonra çocuklarını elinden alır ve daha sonra kendisine ağır bir hastalık verir. Günlerce hasta yatağında yatar, vücudunu yaralar ve kurtlar sarar. Tüm bu musibetlere sabır ve şükür gösteren Eyyub Peygamber, Cebrail (a.s.)'in getirdiği vahiy gereği ayağını yere vurur ve yerden su fışkırır. Bu su ile yıkanan Hz. Eyyub vücudunu kaplayan yaralardan hemen kurtulur. Daha sonra içtiği bu şifalı su içindeki bütün dertleri de yok eder. Bunun üzerine Allah kendisine hem çocuklarının, hem de mallarının iki katını verir. Bunun için Eyyub Peygamber "*Sabır timsali*" olarak tanınır ve musibete uğramış kimselere "*Allah Hz. Eyyub sabrı versin*" duasında bulunulur.

Eyyub Peygamber'in hastalık çektiği mağara, yıkanarak ve suyundan içerek şifa bulduğu kuyu Şanlıurfa'nın Eyyûbiye mahallesinde bulunmaktadır.

Bizans döneminde M.S. 460 yılında Piskopos Nona bu kuyunun suyunun cüzzam, fil ve gut hastalıklarını iyileştirdiğini keşfedince, buraya bir hastane ve hamam yaptırmıştır. Yine Bizans döneminde buraya inşa edilen şifacı azizler Cosmas ve Damianus manastırlarında kuyunun şifalı sularıyla hastalar tedavi edilmekteydi.

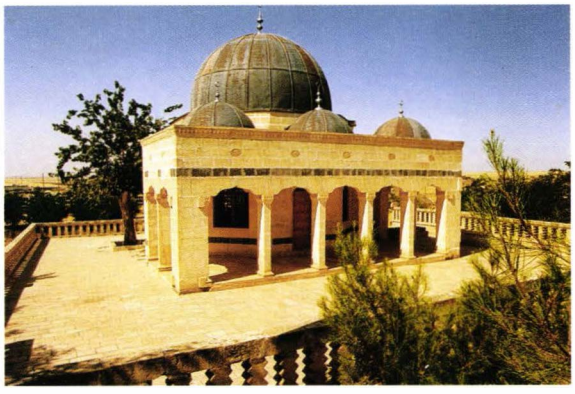
1145 yılında Şanlıurfa'yı Haçlılardan alan İslâm komutanı İmâdeddin Zengi, Eyyup Peygamber kuyusunun şifalı suyu ile yıkanarak romatizma hastalığından kurtulmuştur. İmâdeddin Zengi bu bölgede büyük bir hayır evi yapılması için emir vermiş ve çevredeki tarlaları bu hayır evine vakfetmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Zengi'nin ölümü üzerine bu proje gerçekleştirilemiştir.

İmâdeddin Zengi ayrıca sayıları üçyüzün üzerinde Yahudi ailesini eşleri ve çocukları ile birlikte Şanlıurfa'ya getirerek yerleştirmiştir.

İsa Peygamber'in Mendili ve Eyyub Peygamber Kuyusu:

1145 yılında Şanlıurfa Süryâni kiliseninin reisi Basil Bar Şumana, dost olduğu İmâdeddin Zengi'ye şunları anlatmıştır:

"Şanlıurfa'yı ziyarete gelenlerden birisi Hz. İsa'nın mûcizevi portresinin bulunduğu mendili, saklı olduğu Kosmas Manastırı'ndan çalar ve cebine koyar. Manastırda geceleyen ziyaretçinin cebindeki mendil karanlıkta ışık ve nur saçmaya başlar. Yanmaktan korkan hırsız, mendili yakındaki Eyyub Peygamber kuyusuna atar. Kuyudan güneş misali bir ışık çıkar. Böylece mendil kuyudan çıkartılarak manastırdaki yerine konur."

79) Eyyup Peygamber türbesi

Eyyub Peygamber'in ve hanımı Rahime Hatun'un mezarları (türbe) Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesine bağlı Eyyub Nebi Köyü'ndedir. Bu köyde ayrıca Elyesa' Peygamber'in mezarı da bulunmaktadır. Bağdat Seferi sırasında bu köye uğrayarak mezarları ziyaret eden Osmanlı Padişahı IV.Murad Han, çevredeki 17 köyün gelirini bu türbelerin bakımı için vakfetmiştir. Yüzlerce yıldır bilhassa dini bayramlarda ve arife günlerinde bu mezarlar binlerce kişi tarafından ziyaret edilmektedir.

Eyyub Nebi Köyü'nün 5 km. güneyindeki Tılgoran (Mezarlar Tepesi) Köyü'nde bulunan bir mezarın Hz. Eyyub'un oğlu Sivan'a ait olduğu kuzeyindeki Gırlavık Köyü'ndeki bir mezarın ise Hz. Eyyub'un diğer bir oğluna ait olduğu söylenmektedir.

ELYESA' PEYGAMBER VE ŞANLIURFA

Eyyub Peygamber'i ziyaret etmek isteyen Elyesa' Peygamber uzun yıllar sonunda O'nun yaşadığı Eyyub Nebi Köyü'ne ulaşır. Ancak kendisi bunu bilmemektedir. Karşısına insan kılığına girmiş Şeytan çıkar ve Eyyub Peygamber'in daha çok uzaklarda olduğunu söyler. Yaşlanmış ve yorulmuş olan Elyesa' Peygamber bunu öğrenince umutsuzluğa düşer ve Eyyub Peygamber'i göremeden orada vefat eder ve Eyyub Nebi Köyü'ne gömülür.

ŞUAYB PEYGAMBER VE ŞANLIURFA

Şuayb Peygamber'in Harran'a 27 km. mesafedeki Şuayb Şehri adıyla tanınan antik kentte yaşadığına inanılmaktadır. Oldukça geniş bir alana yayılmış olan ve etrafı surlarla çevrili bu tarihi kent içersinde çok sayıda kaya mezarı ve üzerlerine inşa edilmiş yapı kalıntıları vardır. Harabeler arasındaki bir mağara Şuayb Peygamber'in makamı olarak ziyaret edilmektedir.

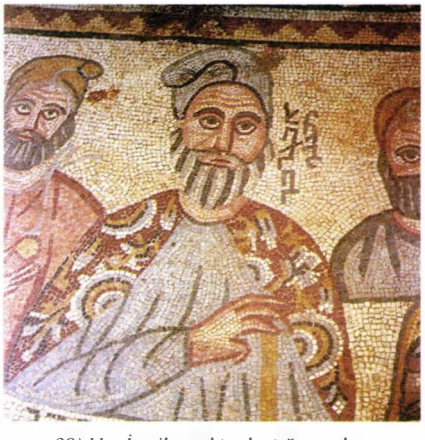
Bu şehire 16 km. mesafedeki Soğmatar'da, Şuayb Peygamber ile Musa Peygamber'in buluştuğuna, Musa Peygamber'in, Şuayb Peygamber'in kızı ile burada evlendiğine ve mûcizevi asasını Şuayb Peygamber'den bu şehirde aldığına inanılmaktadır.

İSA PEYGAMBER-HIRİSTİYANLIK VE ŞANLIURFA

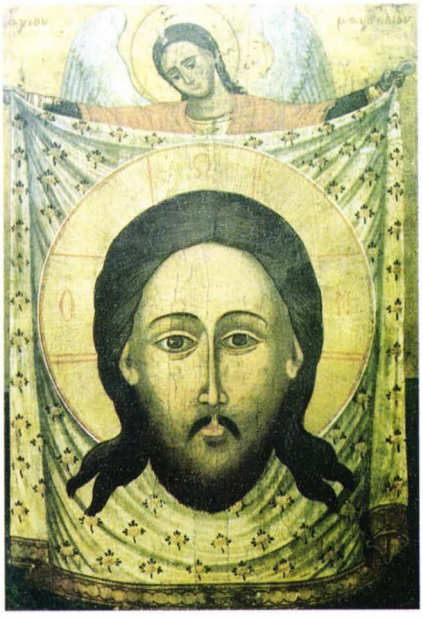
M.Ö. 132-M.S. 244 yılları arasında Şanlıurfa'da bir şehir krallığı olarak hüküm süren Osrhoene Krallığı dönemi Hıristiyanlık tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu dönemin krallarından V. Abgar Ukkama, M.S. 13-50 yılları arasındaki ikinci saltanatı sırasında, Hz. İsa'ya mektup yazarak halkıyla birlikte dinini kabul ettiğini belirtmiş ve O'nu hem kendisini tedavi etmek, hem de dinini öğrenmek üzere Şanlıurfa'ya davet etmiştir.

Hz. İsa Şanlıurfa'ya gelemeyeceğini, ancak Şanlıurfa'yı takdis ettiğine dair bir mektubunu ve yüzünü sildiği mendile çıkan mûcizevi portresini havarilerinden Thomas da denilen Adday ile birlikte Kral Abgar'a göndermiştir. Kral Abgar, bu mendili yüzüne sürerek sağlığına kavuşmuştur.

Bu mektubun Grekçesi Şanlıurfa'nın Kırkmağara mevkiindeki bir mağaranın girişinde

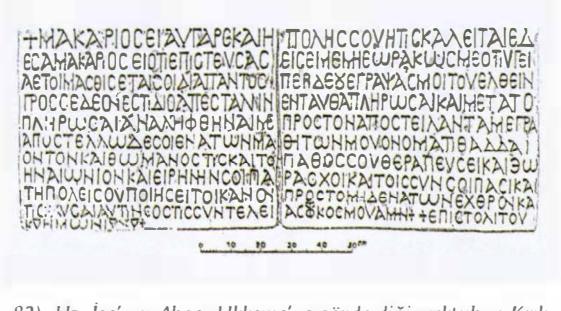
80) Hz. İsa ile mektuplaştığı sanılan Edessa Kralı V.Abgar Ukkama

81) Kutsal Mendil (Hagion Mandylion)

kaya zeminine işlenmiştir. Son yıllarda gecekondular altında kalarak kaybolan bu mağara cephesindeki mektup 1914 yılında H. von Oppenheim tarafından tespit edilerek yayınlanmıştır. Mektupta şunlar yazılıdır:

"Ne mutlu sana Abgar ve Edessa adındaki kentine. Ne mutlu beni görmeden bana inanmış olan sana. Çünkü sana devamlı sağlıklılık bahşedecektir. Senin yanıma gelmem hususunda bana yazdıklarına gelince; bilesin ki görevlendirilmiş olduğum her şeyi burada tamamlamak ve bu işi bitirdikten sonra beni göndermiş olana, Baba'ya dönmem gereklidir. Sana ızdıraplarını (hastalığını) iyileştirmek, sana ve seninle olanlara ebedi yaşamı ve barış bahşetmek, ayrıca senin şehrine dünyanın sonuna kadar düşmanlar tarafından boyun eğdirilmemeyi sağlamak üzere havarilerimden birisini, Thomas da denilen Adday'ı göndereceğim. Amin, efendimiz İsa'nın mektubu."

82) Hz. İsa'nın Abgar Ukkama'ya gönderdiği mektubun Kırk Mağara'daki bir mağara üzerine kazınmış Grekçe metni. (H.Von Oppenheim'den)

Şanlıurfa'nın Hz. İsa tarafından kutsanmış olması, Hıristiyanlığı dünyada ilk kabul eden krallığın Şanlıurfa krallığı olması bu ilin *"Kutsanmış Şehir* (The Blessed City)" adıyla tanınmasına neden olmuştur.

"Hagion Mandilion" adı verilen kutsal mendil üzerindeki portre daha sonra Bizans ressamlarına ve Hıristiyan sanatçılarına konu olmuş, binlerce ikona üzerine işlenmiştir. M.S. 944 yılında Bizans imparatorunun doğudaki kuvvetlerinin komutanı Ioannes Kurkuas, Şanlıurfa üzerine yürüyerek bu mendili almayı başarmış ve onu büyük bir törenle İstanbul'a götürmüştür.

Hıristiyanlığı ilk yıllarında kabul eden Edessa'da (Şanlıurfa) dünyanın ilk ve en görkemli kiliseleri inşa edilmiştir. Bizans döneminde Hz. İbrahim'in doğduğu mağara yakınına inşa edilen ve İstanbul'daki Ayasofya Kilisesi'nin adını taşıyan kilise için zamanında yazılan methiyede şunlar yazılıdır: *"Bu bina ölçü ve denge bakımından bir dünya misalidir. Deryalar dünyanın etrafını çevirdiği gibi binanın etrafını da sular çevirmektedir. Kubbesi sütunsuz gök gibi yükselmekte ve içinde altın mozaikler yıldızlar gibi parlamaktadır."*

Bu kilise yıkılınca, sütunlarının Harran Camisine ve Urfa Kalesine taşındığı bazı kaynaklarda kayıtlıdır.

VII. yüzyıl İslâm Tarihçisi El-Mukaddesi Kudüs'te El-Aksa Camisi yapılıncaya kadar bu kilisenin mozaikli kubbesinin dünyanın üç harikasından biri olduğunu söylemektedir. El-Mukaddesi ayrıca, İslâmda israf ve lüksün haram olmasına rağmen Şam Emeviye ve Harran Ulu Camilerinin hiç bir masraftan kaçınılmayarak ihtişamlı yapılmasının nedenini *"İslâmın camileri Edessa kiliselerinin ihtişamından geri kalmasın"* düşüncesine bağlamaktadır. Buradan da Edessa'daki kiliselerin çok ihtişamlı olduğu anlaşılmaktadır.

Beşinci yüzyılda Edessa bir Hıristiyan şehri idi. Bu şehrin manastırları ve akademilerindeki öğrenciler ilâhiyat bilgileri ve dindarlıkları ile ünlü idi. Şehrin dışındaki dağlardaki manastırlarda ve mağaralarda 90.000 keşiş yaşıyordu. Tektek Dağları'ndaki Kasr-ül Benat, Senem Mağara, Çatalat, şehir merkezinin güneyindeki tepelerde yer alan Deyr Yakub, güney batısındaki Çardak Manastırları ve antik taş ocağı mağaralardan dönüştürülen kiliseler günümüze ulaşmış keşiş merkezleridir. Et ve ekmek yemeyen, şarap içmeyen bu keşişler, ot ile beslenirler, dağlarda otururlar ve Allah'a dua edip ilâhiler söylerlerdi.

Tüm Hıristiyanlık dünyasından kalabalık hacı toplulukları kutsal Edassa'yı ve burada bulunan havari Thomas'ın (Adday) ve Abgar'ın, şehitlerden Şmona, Aziz Efraim, Aziz Toma, Aziz Kosmas ve Aziz Damianus'un kutsal mezarlarını ziyaret ederlerdi.

Hıristiyan dünyasının ünlü azizlerinden olan ve henüz üç yaşında iken kerametler gösteren Suruçlu Aziz Yakub, Şanlıurfa'ya 45 km. mesafedeki Suruç'ta 451 yılında doğmuş, Şanlıurfa'nın ünlü üniversitesinde edebiyat, musiki ve tarih okumuştur.

Sonraları kendi adıyla "*Yakubiler*" olarak anılan Monofizitler'i toparlayan, Burda'na veya Zanzalos lakablarıyla ünlü Aziz Yakub, 500 yıllarında Edessa'nın 90 km. doğusundaki Tella'da (bugünkü Viranşehir) doğmuş, 578'de Mısır'da ölmüştür. Cesedi 622'de Viranşehir'e getirilerek kendisi adına daha önce inşa edilmiş olan Fisilta Manastırı'na gömülmüştür.

Şanlıurfalı filozof ve müzisyen Bardaysan dini ayin ile müziği dünyada ilk kez Şanlıurfa kiliselerinde icra etmiş ve kilise müziği geleneği Şanlıurfa'dan bütün Hıristiyan alemine yayılmıştır.

ŞANLIURFA'DAKİ HIRİSTİYAN YAPILARI

Hıristiyanlığın devlet dini olarak dünyada ilk kabul gördüğü yer olan Şanlıurfa'da dünyanın en görkemli kiliseleri inşa edilmiş, ancak bunlardan V. yüzyıla ait olanların bir kısmının kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir.

Deyr Yakub (Yakub Manastırı)

İl merkezindeki Eyyub Peygamber makamının 4 krn. batısında bulunan Deyr Yakub, halk arasında "*Nemrud'un Talıtı*" ya da "*Cin Değirmeni*" olarak anılmaktadır. Buradaki yüksek bir dağın tepesinde M.Ö. I. yüzyılda (putperest dönem) Edessa Kralı Abgar Manu'nun oğlu Aryu'nun aile fertleri için inşa edilmiş anıt mezar kalıntıları yer almaktadır. Bazı kaynaklarda manastır olarak adlandırılan, doğu batı istikametinde dikdörtgen planlı iki katlı büyük yapı kalıntısının zemin katının doğu kesimi üç katlı anıt mezardır. Edessa krallarının yattığı tahmin edilen ve esas girişi zemin kattan olan mezar odası; kuzey, güney ve doğuda kemerli birer arkosoliumdan oluşmaktadır. Arkosoliumların üzerleri büyük lento taşlarla örtülüdür. Bu bölümün zemin kattaki giriş kapısının sol tarafında çizikleme tekniğinde (grafitto) sağa bakar vaziyette profilden bir kuş figürü işlenmiştir. Ruhun bir kuş gibi uçup gitmesini sembolize eden bu figür İslâmi dönemlerde de bir çok mezara işlenmiştir. Büyük yapının anıt mezar dışında kalan esas kısımının zemin katı kemerli koridorlarla üç arkosoliumlu mezar odasına ve ayrıca kuzeydeki Manu oğlu Şaredu'nun karısı Ameşşemeş'in anıt mezarına bağlanmaktadır. Zemin kata giriş, kuzeydeki yıkık kapıdan olmaktadır. Bu kapıdan düştüğü anlaşılan blok bir taş üzerine, uzanmış vaziyette bir erkek figürü kabartması işlenmiştir. Başını yastığa koymuş bu figürün yanında daha küçük boyutta cepheden, bir sandalyede oturur vaziyette biri kadın, diğeri erkek iki figür bulunmaktadır.

83) Deyr Yakup Manastırı

Büyük yapının kuzeyindeki dikdörtgen planlı üç katlı anıt mezarın doğu cephesindeki pencerenin altında yer alan iki satır kitabenin üst satırı Grekçe, alt satırı Süryânicedir. Her iki kitabede "*Ma'nu oğlu Şaredu'nun karısı Ameşşemeş*" yazılıdır. Aryu hânedanının M.Ö. I. yüzyılda yaşadığı dikkate alınacak olursa mezarların Hıristiyanlık öncesi paganist (putperest) döneme ait olduğu ve büyük yapının mezar odalarına bağlanan zemin katı üzerinin putperest tapınağı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu tapınağın M.S. V. yüzyılda kerametleri ve kehânetleri ile ünlü olan ve Suruç Episkoposluğuna kadar yükselmiş bulunan Suruçlu Aziz Yakub zamanında (M.S. 451-521) manastır olarak kullanıldığı ve bundan ötürü Deyr Yakub (Yakub Manastırı) olarak anıldığı tahmin edilmektedir. Manastırın doğusunda kayaya oyulmuş keşiş odaları bu tahmini güçlendirmektedir.

Büyük mezarın zemin kattaki güney arcosolium kemerinin kilit taşına işlenmiş olan haç rozetinden burasının Hıristiyanlık döneminde de kraliyet ailesi tarafından mezar olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Ayrıca halk arasında Yakub Peygamber'in burada kaldığına ve Deyr Yakub adının bundan dolayı verildiğine inanılmaktadır.

Tella (Viranşehir) Martyrionu

Bizans dönemi Hıristiyanlık yapılarının Şanlıurfa bölgesindeki en büyük örneklerinden olan oktogonal (sekizgen) planlı bu yapının 34.5x32 m. çapındaki kubbesinin bazalt taşından örülmüş sekiz paye üzerine oturduğu mevcut kalıntılardan anlaşılmaktadır. Yüzyılımızın başlarında sekiz payesinin tamamı ayakta olan bu yapının günümüze sadece bir payesi gelebilmiştir.

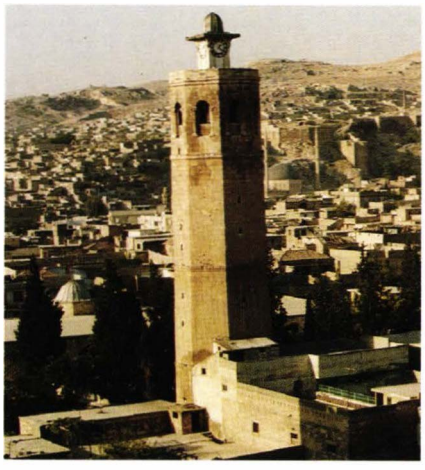
84) Tella Martyrionu kalıntıları (Payelerden biri günümüzde yıkılmıştır.)

Büyük bir nekropolün ortasına inşa edildiği anlaşılan bu yapının önemli bir aziz için Martyrion ($ehitlik) olarak IV.-V. yüzyıllar arasında inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak böylesine görkemli bir Martyrion'un Viranşehir'de doğan, sonraları kendi adıyla "*Yakıbilik*" olarak anılan "*Monofizit*" Süryâni cemaatini dağınık bir halden kurtarıp toparlayan ve "*Tibeloyo*" (Evrensel Metropolit) ünvanına kadar yükselen, 578'de Mısır'da ölen, cesedi 622'de Viranşehir'e getirilen Mar Yakub'un gömüldüğü Fisilta Manastırı olma ihtimalini de düşünmek gerekmektedir.

Kalıntılar arasında bulunan çok sayıdaki mozaik tanesinden yapının zengin mozaik süslemeli olduğu anlaşılmaktadır.

Aziz Stefanos Kilisesi

Bu kilise, miladi 435 veya 436'da ölen Piskopos Rabbula tarafından eski bir sinagogdan dönüştürülmüştür. Kırmızı renkteki mermer sütunlarının çokluğu nedeniyle "*Kızıl Kilise*"

85) Aziz Stefanos Kilisesi çan kulesi (Ulu Camii Minaresi)

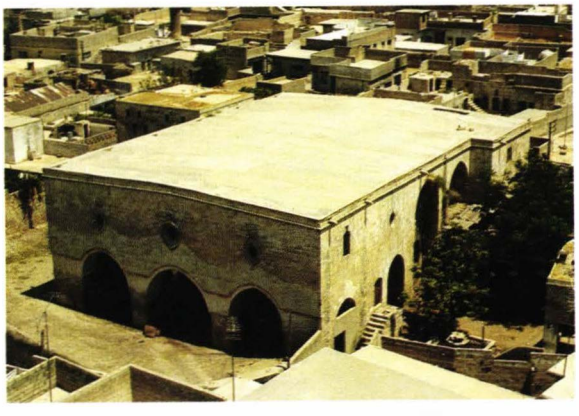
olarak adlandırılan bu yapının yerine Zengiler döneminde 1170-1175 tarihlerinde bugünkü Ulu Cami inşa edilmiş, kilisenin çan kulesi minare olarak değerlendirilmiştir.

Aziz Stefanos Kilisesi'nin avlu duvarları, Yıldız Meydanı ve Karanlık Kapı Sokağı'na açılan avlu kapıları, cami avlusundaki bazı sütun ve sütun başlıkları günümüze kadar ulaşmıştır.

Aziz Petrus ve Aziz Paulus Kilisesi (Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi)

Şehrin Nimetullah Mahallesi, Ellisekiz Meydanı mevkiindedir. Kitabesine göre 1861 yılında Patrik II. Yakub ve Metropolit Aziz Gregorius döneminde Yakubi Süryaniler tarafından inşa edilmiştir. Urfalı Süryanilerin 1924 yılında Haleb'e göç edişlerine kadar kilise ve medrese olarak kullanılmıştır.

Yapı doğu-batı yönünde üç nefli bazilikal planlıdır. Her nef dörder çapraz tonozla örtülüdür. Tonozlar yanlarda duvarlara, ortada altı sütuna oturmaktadır. Apsis içten ve dıştan düz duvar şeklindedir. Apsis önünde yeralması gereken seki ise kaldırılmıştır. Apsisin yeralması

86) Aziz Petrus ve Aziz Paulus Kilisesi

87) Aziz Petrus ve Aziz Paulus Kilisesi-İçten görünüm (Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi)

gereken doğu duvarında pencereler ve nişler bulunmaktadır. Üç gözlü narthexin her gözü birer çapraz tonozla örtülü olup, tonozlar önde dört adet payeye oturmaktadır. Narthex üzerindeki Gynakaion kısmına (kadınların mahfili) kilisenin güney cephesinin batı köşesindeki merdivenli kapıdan çıkılmaktadır.

Kilisenin güneydoğu köşesinde beşik tonozlu küçük bir şapel bulunmaktadır. Apsisli olan bu şapele biri kilisenin içinden, diğeri dış cepheden olmak üzere iki giriş vardır. Şapelin üzerinde ikinci bir kat bulunmaktadır.

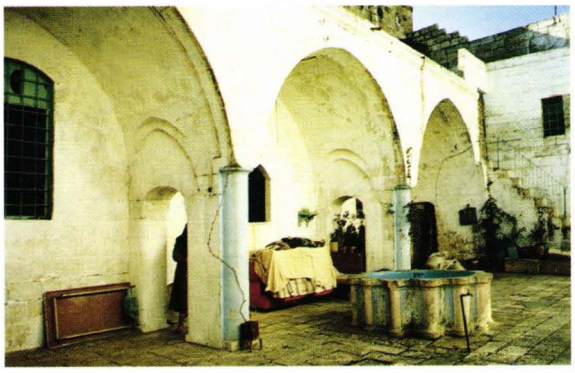
88) Aziz Petrus ve Aziz Paulus Kilisesi'nin restorasyon sonrası açılış töreninde İçişleri Bakanı R.Kâzım Yücelen ve Şanlıurfa Valisi Muzaffer Dilek ile açılışa katılan diğer davetliler (24 Mayıs 2002)

Kilisenin kuzey cephesinin doğu köşesinden yer seviyesindeki bir kapı ile eski kilisenin mahzenine inilmektedir. Ancak 1861 yılında bugünkü kilise eski kilisenin yerine yapılırken eski kiliseye ait bu mahzen yıkılarak doldurulmuştur.

Uzun yıllar sigara fabrikası ve tekel deposu olarak kullanılan kilise ve güney bahçesindeki külliyesi olan yapılar, 2002 yılında Vali Muzaffer Dilek'in talimatlarıyla İl Özel İdaresi imkanlarıyla restore ettirilmiş ve 24 Mayıs 2002 tarihinde İçişleri Bakanı Rüştü Kâzım Yücelen tarafından *"Vali Kemalettin Gazezoğlu Kültür Merkezi"* olarak hizmete açılmıştır.

Rahibeler Kilisesi (Rahibeler Evi)

Ellisekiz Meydanı, Şeyh Safvet Tekkesi'nin doğusundaki çıkmaz sokak içersinde yer alan bu kilise, plan itibariyle avlulu bir Urfa evini andırır. 1883 yılında Urfa'ya gelen Fransisken rahibeleri (gezici misyoner rahibeler) için hem ev, hem de kilise olarak inşa edilmiştir. Avlunun güneyinde, doğu-batı istikametinde dikine dikdörtgen planlı kilise kısmı, arka arkaya eş değerde üç çapraz tonozla örtülüdür. Kilisenin avluya bakan ve kuzeye bakan giriş cephesi önde iki sütuna oturan tonozlarla örtülü üç gözlü revaklıdır. Kilisenin dikdörtgen niş şeklindeki

88a) Rahibeler Kilisesi avlusu

apsisinin ön kısmı yanlardan merdivenle çıkılan sahne şeklindedir. Apsis önündeki çapraz tonozun kollarının kesiştiği yerde dört melek kabartması işlenmiştir. Ayrıca apsis çevresini dolaşan renkli freskler arasına da figürler işlenmiştir.

Çardak Manastırı

Deyr Yakub'un kuş uçuşu 1 km. kuzeybatısındaki dağlar üzerinde kalıntıları bulunan bu manastırın, V. yüzyılda inzivaya çekilen keşişler için yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Manastırın çevresinde çok sayıda sarnıçlar bulunmakta, ayrıca çok sayıda kaya mezarı yer almaktadır.

Norhut Kilisesi

Halfeti ilçesi Norhut Köyü'ndeki bu kilise V. yüzyıl Bizans eseri olup, üç nefli bazilikal planlıdır. Çatısı yıkılmış olup harap bir durumdadır.

Şanlıurfa il merkezinde Aziz Petrus-Aziz Paulus Kilisesi ve Rahibeler Kilisesi'nden başka; Aziz Havariler Kilisesi (Fırfırlı Kilise), Aziz George Kilisesi ve Büyük Kilise olmak üzere Osmanlı döneminden kalma 3 kilise daha günümüze ulaşmıştır. Bunlardan Aziz Havariler Kilisesi Fırfırlı Camii'ne, Aziz George Kilisesi Circis Peygamber Camii'ne ve Büyük Kilise Selahaddin Eyyûbi Camii'ne dönüştürülmüştür.

(Bkz: **Bazilikadan Çevrilen Camiler**, s. 73)

Yararlanılan Kaynaklar

Chesney.R.A.,**The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris** , London 1850.

Cömert, Bedrettin, **Mitoloji ve İkonografi** , Ankara 1980.

Creswell, K.A.C., **Early Muslim Architecture** , Part I, Oxford 1932.

Çelik, Mehmet, **Süryâni Kilisesi Tarihi** , C.1, İstanbul 1987.

Çıg, Muazzez İlmiye, **İbrahim Peygamber** , İstanbul 1997.

Drijvers, H.J.W.-J.F.Healey., **The Old Syriac Inscriptions of Edessa And Osrhoene, Texts, Translations and Commentary**, Leiden-Boston-Köln 1999.

Gündüz, Şinasi., "Harrâniler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** , Cilt 16, s.240-242, İstanbul 1997.

Gregory Abûl Farac; **Abûl Farac Tarihi** , C.1, Ankara 1987.

Işıltan, Fikret., **Urfa Bölgesi Tarihi** , İstanbul, 1960.

Kandemir, M.Yaşar., "Cabir b. Abdullah", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** , Cilt 6, s. 530-532, İstanbul 1992.

Karakaş, Mahmut, **Şanlıurfa Kitabeleri** , İstanbul 1986.

Kazancı, A. Lütfi, **Peygamberler Tarihi**, C.1-2, İstanbul 1997.

Kürkçüoğlu, A. Cihat., "Harran Ulu Camisi", **Harran Kültür ve Folklor Dergisi** , Sayı 2, Şanlıurfa 1979.

....., "Anadolu'nun İlginç Turistik Değerlerler Dolu Bir Yöresi: Harran", **Türkiye İş Bankası Kültür Sanat**, Sayı 7, Ankara 1990.

....., **Şanlıurfa Camileri** , Ankara 1993.

....., **Tarih ve Tarım Şehri Harran** , Ankara 1995.

....., **The Mysterious City of History Harran**, Ankara 1996.

....., **Müze Şehir ve Peygamberler Şehri Şanlıurfa**, Ankara 1997.

....., **Şanlıurfa İslâm Mimarisinde Taş Süsleme** , Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1998.

....."Works of Architecture in Şanlıurfa", **Şanlıurfa**, Republic of Turkey Ministry of Culture Publications, Ankara 1997, s. 55-84.

....., "Handicrafts in Şanlıurfa",**Şanlıurfa**, Republic of Turkey Ministry of Culture Publications, Ankara 1997, s.112-131.

....., "Şanlıurfa Mimari Eserleri" **Şanlıurfa**, Kültür Bakanlığı Yayını , Ankara 1997, s.55-98.

....., "Şanlıurfa El Sanatları", **Şanlıurfa**, Kültür Bakanlığı Yayını , Ankara 1997, s.131.

....., "Müze Şehir Şanlıurfa", **Suyla Yeniden Doğan Kent Şanlıurfa** , Garanti Leasing, Bizim Iller II.

Kürkçüoğlu, A. Cihat-Oymak, Mehmet., **Guide to Şanlıurfa and Harran**, Ankara 1990.

Lloyd, S.-Brice, W., "Harran", **Anatolian Studies** , I , 1951.

Von Oppenheim, M-F. Hiller von Geartringen., "Höhleninschrift von Edessa mit dem Briefe Jesus an Abgar", **Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften**, zu Berlin 1914.

Preusser, Conrad., **Nordmesopotamische Baudenkmaler** Leipzig 1911,

Rice, D. S., "Medival Harran" **Anatolian Studies** II, 1951.

Sami, Şemsettin., **Kamus-ı A'lam** , İstanbul 1316.

Segal.J.B.,"Pagan Syriac Monuments in the Vilayet of Şanlıurfa" **Anatolian Studies** , Vol III, 1953.

Şeşen, Ramazan., "Harran ve Türk İslâm Tarihindeki Yeri", **Şanlıurfa ve Gap Sempozyumu Bildirileri** , İstanbul 1988.

....., **Harran Tarihi**, Ankara 1993.

Yardımcı, Nurettin., "Harran Kazıları". **T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Bülteni** , Sayı 7, Ankara 1986.

....., "1985 Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", **VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara 1986.

ANADOLUNUN EN ÖNEMLİ TURİZM GÜZERGÂHLARINDAN BİRİ: CÂBİR EL ENSÂR-HARRAN-İMAM BAKIR-HAN EL-BA'RÜR-ŞUAYP ŞEHRİ-SOĞMATAR-EYYUB NEBİ GÜZERGÂHI ve BU BÖLGEDEKİ ÖREN YERLERİ

Yrd.Doç.Dr.A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU *

CABİR EL-ENSAR CAMİİ VE TÜRBESİ

Harran'ın 20 km. kuzeyindeki Cabir el-Ensar (Yardımcı) Köyünde Cabir b. Abdullah'a (Cabir el-Ensar) atfedilen bir türbe (meşhed) ve yanında yine O'nun adını taşıyan bir cami bulunmaktadır.

Mihrap duvarı boyunca üç kubbe ile örtülü olan caminin doğusuna dördüncü bir kubbeli mekânla türbe eklenmiştir.

Türbenin kuzey cephesi pencere pahlarındaki altı şeritli örgü motifi, çevresindeki kesişen daireler arasına yerleştirilmiş palmet ve lotüslerden oluşan bordür, portal üzerinde aşağıya sarkar vaziyetteki sapları örgülü palmet dizileri Şanlıurfa mimarisi taş süsleme sanatı içersinde tek örnek olmaları bakımından önem taşımaktadır.

Cabir el-Ensar'ın hicretten 16 yıl önce (miladi 607) yılında Medine'de doğduğu, 697 yılında yine Medine'de vefat ettiği kaynaklarda kayıtlıdır.

Peygamber Efendimiz ile birlikte bir çok savaşa katılan, Hz. Peygamberin vefatından sonra Şam'ın fethinde bulunduğu bilinen Cabir b. Abdullah'ın Hz. Ömer zamanında Harran ve Urfa'nın fethine katıldığı ve İmam Bakır hazretleri gibi şehit düşen bir uzvunun gömüldüğü yere bu türbenin (meşhed) ve caminin yapıldığı söylenmektedir.

İmam Bakır türbe ve camiinin orijinal şeklinin bozulmuş olmasına karşın Cabir el-Ensar türbe ve camii orijinal şeklini muhafaza etmekte olup 1992 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce restore ettirilmiştir.

HARRAN

Şanlıurfa'nın 44 km. güney doğusunda bulunan ve her yıl binlerce yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilen tarihi kent Harran, kendi adıyla anılan ovanın merkezinde kurulmuştur.

Tevrat'ta "*Haran*" olarak geçen yerin burası olduğu söylenir. İslâm tarihçileri kentin kuruluşunu Nuh Peygamber'in torunlarından Kaynan'a veya İbrahim Peygamber'in kardeşi "*Aran*"a (Haran) bağlarlar. XIII. yüzyıl tarihçilerinden İbn-i Şeddat, Hz. İbrahim'in Filistine gitmeden önce bu şehirde oturduğunu, bu nedenle Harran'a Hz. İbrahim'in şehri de denildiğini, Harran'da İbrahim Peygamber'in evinin, adını taşıyan bir mescidin, O'nun otururken yaslandığı bir taşın var olduğunu yazmaktadır.

Harran tarihiyle ilgili en doğru bilgiler arkeolojik kazılardan elde edilen buluntulara dayanmaktadır. Harran adına ilk defa, Kültepe ve Mari'de bulunan M.Ö. II. bin başlarına ait çivi yazılı tabletlerde "*Har-ra-na*" veya "*Ha-ra-na*" şeklinde rastlanmaktadır. Kuzey Suriye'de Ebla'da bulunan tabletlerde ise Harran'dan "*Ha-ra-an*" olarak bahsedilmektedir. M.Ö. II. binin ortalarına ait Hitit tabletlerinde, Hititlerle Mitanniler arasında yapılan bir antlaşmaya Harran'daki Ay Tanrısı'nın (Sin) ve Güneş Tanrısı'nın (Şamaş) şahit tutulduğu belirtilmektedir.

Tüm bu tarihi belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Harran adı 4000 yıldan beri değişmeden günümüze kadar gelmiştir. Harran adı, Sümerce ve Akatça "*Seyahat-Kervan*" anlamına gelen "*Haranu*"dan gelmektedir. Bazı kaynaklar bu kelimenin "*keşişen yollar*" veya "*şiddetli sıcak*" anlamına geldiğini de kaydetmektedirler.

Gerçekten de Harran, Kuzey Mezopotamya'dan gelerek batı ve kuzey batıya bağlanan önemli ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı Harran, Anadolu ile sıkı ticaret ilişkileri bulunan Assurlu tüccarların önemli uğrak yerlerinden biri idi.

* *Harran Ü.Fen-Ed. Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Böl. Öğr. Üyesi*

Anadolu'dan Mezopotamya'ya, Mezopotamya'dan Anadolu'ya olan ticaret akışının binlerce yıl Harran üzerinden yapılmış olması bu tarihi kentte zengin bir kültür bikiminin oluşmasına neden olmuştur.

Harran; Ay, Güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı eski Mezopotamya'daki Assur ve Babillerin politeist inancına dayanan Paganistliğin (Putperestlik) önemli merkezlerinden olması yönüyle de ünlü idi. Bu nedenledir ki Harran'da Asronomi ilmi çok ilerlemiştir.

Babiller döneminde "*ilu sa ilani*" (tanrıların tanrısı), "*sar ilani*" (tanrıların kralı) ve "*bel ilani*" (tanrıların efendisi-rabbi) olarak adlandırılan Ay Tanrısı "*Sin*" paganistlerin en büyük tanrısı olma özelliğini asırlar boyu devam ettirmiş ve Romalılar döneminde "*Marelahe*" olarak adlandırılmıştır.

İslâm kaynaklarında "*Harrânîler*" (putperestler) adıyla anılan bu dinin mensuplarının bir kısmı, Abbâsi Halifesi Me'mun'un "*Kur'an'da geçen bir dini seçin*" tavsiyesi üzerine bir kısmı Hıristiyan, bir kısmı da Müslüman olmuş, önemli bir kısmı ise "*Hiç kötülük etmeyen yüce bir yaratıcı*"nın varlığını kabul eden ve Kur'an'da ehl-i kitapla beraber üç defa zikredilen, İslâm hukukçularına göre Hıristiyan ve Musevilerle aynı hukuki haklara sahip olan güney Mezopotamya'daki Sabiilerin monoteist inanç sistemini benimsemiştir. Ancak Sabiizmi benimseyen bu grup eski Paganist inançlarından tam kopmayarak bu yüce varlığın sadece yaratma gibi önemli işleri gördüğüne, yarattığı varlıklarla ilgili diğer işleri ise aracı ilah olarak niteledikleri gezegenlerin ve bunlar adına inşa edilen tapınaklarda onları temsil eden putların yaptığına inançlarında yer vermiştir. Bu dönemde Sin hala tanrılar sisteminin zirvesinde yerini koruyor. "*İlahii'l-alilahi*" (tanrıların tanrısı) ve "*rabbii'l alilahi*" (tanrıların rabbi) olarak adlandırılıyordu. Böylece güney Mezopotamya'daki esas Sabiizm'den farklı bir çehreye bürünen bu dinin mensupları "*Harranlı Sabiiler*" olarak anılagelmişlerdir.

Urfa'nın Hıristiyanlığın en önemli merkezlerinden biri haline gelmesine karşılık, Harran Sabiilerin merkezi olmuş ve Hıristiyanlar Harran'a putperest şehri anlamına gelen "*Hellenopolis*" adını vermişlerdir. Varlıklarını M.S. XI. yüzyıla kadar sürdüren Sabiilerin son mabedi h. 474 (m.1081) de Nûmeyriler adına şehrin valisi olan Yahya b. el-Şatr tarafından yıktırılmış ve böylece Harran'daki Sabiizm sona ermiştir.

Dünyadaki üç büyük felsefe ekolünden birisi "*Harran Ekolü*"dür. İlkçağdan beri varlığı bilinen Harran Üniversitesi'nde dünyaca ünlü bir çok bilgin yetişmiştir. Devrinin en büyük metamatikçilerinden, tabiplerinden ve Yunan filozoflarının eserlerini Arapçaya çevirenlerinden 821 doğumlu Sabit bin Kurra, o tarihlerde Dünyadan Ay'a olan uzaklığı doğru olarak hesaplayan Battani (Avrupalılar Albetegni veya Albatanius derler), Yunan filozoflarının aksine maddenin bölünebilen en küçük parçasının müthiş bir enerji ile parçalanarak Bağdat gibi bir şehri yıkabileceğini söyleyen ve böylece atomun mucidi sayılan Cabir bin Hayyan, din bilgini Şeyhül İslâm İbni Teymiyye Harran'daki okullarda yetişmiş dünyaca ünlü alimlerden bazılarıdır.

Emevi hükümdârlarından II. Mervan 744 yılında Harran'ı Emevi Devleti'nin başkenti yapmıştır. Emevilerin Asya bölümü 750 yılında Abbâsilere yenilerek Harran'da sona ermiştir. Abbâsi hükümdârı Harun Reşit zamanında "*Harran Üniversitesi*" dünyada büyük bir ün kazanmıştır.

Cüllab ve Deysan ırmaklarının suladığı kuzey Mezopotamya düzlüğünde bulunan Harran Ovası tarihte bir ağ gibi su kanalları ile örülmüş bir tarım sahasi idi. 1184 yılında Harran'ı ziyaret eden Seyyah İbni Cübeyr, burasının gölgelik ve ağaçlık olduğunu, çeşitli meyve ve sebzelerin yetiştiği, uzun süren bir kuraklık sonucunda ise harap olduğunu yazmaktadır.

1242 yılında Harran'a gelen İbni Şeddad şunları yazmaktadır: "*Deysan ve Cüllab nehirleri arasında kurulmuş olan şehirdeki imalathânelere Cüllab nehrinden su gelirdi. Cüllab, Diplisar adlı bir köyden çıkar ve Harran'ı sulardı. Nehrin suları şehrin bazı evlerine kadar ulaşırdı. Harran'da 14 hamam vardı. Devlet ovadaki sulamadan 170.000 dirhem vergi alıyordu.*"

Fatımiler, Zengiler, Eyyûbiler ve Selçuklular gibi Türk-İslâm devletlerinin yerleşmesine sahne olan Harran, 1260 yılı başlarında Moğollar tarafından işgal edildi. 1270 yılında Moğollar burayı ellerinde tutamayacaklarını anlayınca Camiini, surlarını ve kalesini yakıp yıkarak kenti tahrip ettiler. Halk Mardin, Dimaşk (Şam) ve Halep'e kaçtı. Etraftaki göçebeler tarafından işgal edilen tarihin bu altın şehri bir köy haline geldi ve o muhteşem günlerine bir daha dönemedi.

1518 tarihli Tapu Tahrir Defterlerinden, Harran'ın Osmanlı döneminde 250-280 nüfuslu bir köy olduğu anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet döneminde Akçakale İlçesi'ne bağlanan Harran, GAP Projesinin bölgeye getireceği canlılık göz önüne alınarak 1987 yılında çıkartılan bir kanunla ilçe haline getirildi.

Bugün Cüllab ve Deysan ırmakları kurumuş olduğundan Harran sudan ve yeşilden mahrum bir ovanın ortasında 5000 yıllık tarihi ile ayakta durmaktadır. Tipik evleri, höyügü, kalesi, şehir surları ve çeşitli mimari kalıntıları ile turistlerin büyük ilgisini çekmektedir. Atatürk Barajı ve Urfa Tünelleri vasıtasıyla Harran Ovası'na akıtılan Fırat Nehri, Harran'ı tarihteki yeşil ve verimli günlerine tekrar kavuşturmuştur.

HARRAN'DAKİ MİMARİ ESERLER

I. YAZILI KAYNAKLARDA GEÇEN MİMARİ ESERLER

Harran'daki mimari eserlerle ilgili en eski ve detaylı bilgileri İbni Cübeyr h. 580 (m. 1184), İbni Şeddad h. 640 (m. 1242) ve Evliya Çelebi'den (17.yüzyıl ortaları) öğrenmekteyiz. Ayrıca, R.C. Chesney (1850), G.P. Badger (1852), E. Sachau (1883), C. Preusser (1950), D.S. Rice (1951-1956) ve Dr. Nurettin Yardımcı (1983-devam ediyor) Harran'daki mimari eserlerle ilgili çeşitli araştırmalarda bulunmuşlardır. Harran tarihi ile ilgili en geniş Türkçe eser Prof.Dr. Ramazan Şeşen'in 1993 yılında Türkiye Diyanet Vakfı yayınları arasında çıkan "*Harran Tarihi*" adlı eseridir.

Çeşitli kaynaklardan anlaşıldığına göre, Hz. Ömer zamanında İyaz b. Ğanem tarafından 640 yılında fethedilen Harran'da ilk İslami eserler inşa edilmeye başlanmıştır. Emevi başkentliği yaptığı dönemde (744-750 II. Mervan zamanı) imar faaliyetleri hızlanarak şehir mimari eserlerle donatılmıştır. Mervan, 10 milyon dirhem harcayarak Harran'a bir hükümdâr sarayı yaptırmış, Cami el-Firdevs'i (Cennet Camii-Ulu Cami) yeniletmiş ve su kanalları açarak tarımı geliştirmiştir. İmâdeddin Zengi'nin 1127 tarihinde Harran'ı almasından sonra, Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmud ve Selahaddin Eyyûbi zamanlarında şehirde medrese, hastane, çarşı, hamam gibi çok sayıda mimari eserin inşa edildiği, miladi 1175 depreminde zarar gören yapılar ile Ulu Cami'nin restorasyonunun yapıldığı yine çeşitli kaynaklarda kayıtlıdır.

H. 580 (m. 1184) tarihlerinde Harran'a gelen seyyah İbni Cübeyr, Ulu Cami'den, şehrin surlarından ve kalesinden detaylı bir biçimde bahsetmektedir. (Bkz. Ulu Cami). İbni Cübeyr bunlardan başka, Harran'ın camilerinin çok olduğunu söyleyerek bunlardan Ebü'l-Berakat Hayat b. Abdülaziz Mescidi (Hayat el-Harrânî Camii) ve güneyindeki zaviyesinden, Seleme'nin mescidinden bahseder ve ayrıca eski bir mescidi ziyaret ettiğini söyler. Harran'da bir medrese (Üniversite) ve iki hastanenin mevcut olduğunu anlatan İbni Cübeyr, şehrin çok düzenli kapalı çarşılarının bulunduğunu söyleyerek bunları büyük yolları olan bir saraya benzetir. İbni Cübeyr, çarşılardaki her dört yol kavşağının taşla örülmüş büyük bir kubbe ile örtülü olduğunu ve bu kubbelerin sokakları ayıran bir nokta konumunda bulunduğunu ve Ulu Caminin bu çarşılara bitişik olduğunu söyler.

H. 640 (m. 1242) yılında (Eyyûbiler devri) Harran'a vergilerin teftişi için gönderilen tarihçi İzzeddin b. Şeddad şehrin son mamur zamanını görmüş ve bizlere Ulu Cami, kale ve surlar hakkında önemli bilgiler aktarmıştır.

İbni Şeddad, şehirde Hz. İbrahim (a.s.) adına bir mescidden ve O'nun otururken dayandığı söylenen bir kayadan ve diğer bir mescidden söz etmektedir. Yine İbni Şeddad'ın verdiği bilgilerden Harran'da Nureddin Mahmud b. Zengi (ölümü 1174), Şemseddin Şukayr, Hacı Naam Hanım, Şemseddin Ebu Muhammed b. Selame b. el-Attar tarafından inşa ettirilmiş Hanbelilere ait dört medresenin, birini Nureddin, diğerini Cemaleddin Şadbaht'ın yaptırdığı iki hanikâh'ın (tekke), Gökböri tarafından inşa edilen (1182 Eyyûbi devri) bir hastanenin mevcut olduğunu öğrenmekteyiz. İbni Şeddad ayrıca; Balat Hamamı, Kilise Hamamı, Reis Hamamı, Şeyh Hamamı, Sebba Hamamı, Ali Hamamı, Veliyat Hamamı ile şehrin dışında Büyük Kapı (Halep Kapısı) önünde iki, Yezid Kapısı önünde Hacib Ali tarafından inşa ettirilen iki hamam olmak üzere Harran'da toplam 14 hamamın bulunduğunu söylemektedir.

Onyedinci yüzyılın ortalarında (1650 yılları) Harran'ın harap haline yetişen ünlü seyyah Evliya Çelebi burasını, "*Şehir harap, evler toprak olup kalesinde insanoğlu kalmamıştır. Ancak kargir camileri, han ve hamamları kalıp diğer harap evler içerisinde çöl arapları kışlamaktadır*" cümleleriyle anlatmaktadır.

Günümüzde şehir surları içersinde kalan alan üzerinde adeta yerden fışkırır durumda yüzlerce mimari eserin temel kalıntıları görülebilmektedir. Bunların en önemlileri Ulu Cami'nin kuzey doğusunda yer alan ve Rice tarafından *"Mervan Evi"* olarak adlandırılan temel kalıntıları ile bunun kuzey doğusundaki cami ve kilise kalıntılarıdır. Ayrıca, eski fotoğraflardan yüzyılımızın başlarında kısmen ayakta olduğu anlaşılan *"Küçük Camii"*nin temel kalıntıları Rakka Kapısı yakınında bulunmaktadır.

II. HARRAN KAZILARINDA BULUNAN VE GÜNÜMÜZDE AYAKTA OLAN MİMARİ ESERLER

Parlak bir tarih ve ilim geçmişine sahip olan Harran, tarih boyunca bir çok devletin hâkimiyetine girdiğinden kültürlerin kaynaştığı bir kent olmuş ve zengin mimari eserlerle donatılmıştır. Ancak, hiç bir zaman Bizans ve Haçlı hâkimiyetine girmeyen Harran'da bu devletlere ait eserler yer almamıştır.

Kentin ortasında yer alan höyükte ve sur içersindeki harabelerde Sin Mabedi ve üniversite dahil en eski mimari eserlerin temel kalıntıları yer almaktadır. Harran'ın zengin mimarisinden sadece surlar, iç kale, Ulu Cami, Şeyh Hayat el-Harrânî türbe ve camii ile konik kubbeli evler günümüze kadar gelebilmiştir.

HARRAN HÖYÜĞÜ

Şehrin orasında yer alan 22 m. yüksekliğindeki höyük oldukça geniş bir alana yayılmıştır. M.Ö. III. binden M.S. XIII. yüzyıla kadar kesintisiz olarak iskan edilen Harran Höyüğü, içersinde çeşitli devirlere ait mimari kalıntıları ve bölgenin tarihini gün ışığına çıkartacak belgeleri barındırmaktadır.

89) Harran Höyük kazılarında bulunan 13. yüzyıl (Eyyubiler Dönemi) şehir kalıntıları

Höyükte ilk araştırmalara 1951 yılında D.S. Rice tarafından başlanılmış ve bu araştırmalar aralıklarla 1956 yılına kadar devam etmiştir. O tarihten bu yana arkeologların gözünden ırak olan Harran höyüğünde 1983 yılında Dr. Nuredtin Yardımcı başkanlığında araştırma ve kazılara yeniden başlanılmış ve M.Ö. III.binden XIII. yüzyıla kadar devreleri içersine alan çeşitli buluntulara rastlanılmıştır. Üst tabakada geniş bir alana yayılmış olarak ortaya çıkartılan XIII. yüzyıl İslâmi devir şehir kalıntısı; su kuyularının bulunduğu avluları olan kare ve dikdörtgen planlı bitişik nizamlı evler, bu evlerin oluşturduğu dar sokaklar ve ortasında büyük bir kuyunun yer aldığı meydanlar, o dönemin İslam şehirleri ve konut mimarisi hakkında önemli ip uçları vermektedir.

Kazılardan elde edilen çok sayıdaki İslâmi devir sikke, sırlı ve sırsız seramik kaplar, taş aletler, çeşitli süs eşyaları, madeni eserler, idol ve hayvan figürinleri Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir (Bkz. **Harran Kazıları**, s. 118).

SİN MABEDİ

Babil dönemine ait ünlü Sin Mabedi Harran'da inşa edildiği bilinen en eski anıtsal eserdir. M.Ö. 2000 başlarına ait Kültepe ve Mari tabletlerinde Harran'daki Sin (Ay Tanrısı) Mabedi'nde bir antlaşma imza edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Yine M. Ö. II. bininin ortalarına ait Hitit tabletlerinde, Hititlerle Mitanniler arasında yapılan bir antlaşmaya Harran'daki Ay Tanrısı Sin'in ve Güneş Tanrısı Şamas'ın şahit tutulduğu belirtilmektedir.

Yeri kesin olarak tespit edilemeyen Sin Mabedi'nin, höyükte, iç kalede ya da Ulu Camii'nin yerinde olduğu konusunda değişik fikirler ileri sürülmektedir. Bunlardan İbn-i Şeddad, bu mabedin Ulu Cami'nin yerinde olduğunu, Harran'ın 640 yılında İyâd b. Ğanem tarafından fethedilmesiyle bu mabedin camiye dönüştürüldüğünü, Paganistlere kendi mabedlerini yapmaları için başka bir yer verildiğini söylemektedir.

Rice'nin yaptığı kazılarda, Ulu Cami'nin doğu, batı ve kuzey avlu kapılarının girişinde ters vaziyette döşeme taşı olarak kullanılmış üç bazalt stel bulunmuştur. Babil Kralı Nabonid dönemine tarihlenen (M.Ö. V. asır) bu stellerden birinin Güneş Tanrısı Şamas'ı temsil ettiği tespit edilmiş, üçüncü stelin mahiyeti anlaşılamamıştır. Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmekte olan bu

steller Ulu Cami'ye başka bir yerden getirilmiş olabileceği gibi, caminin yerinde bulunması muhtemel olan Sin Mabedi'ne ait de olabilirler. İkinci ihtimal İbn-i Şeddad'ın söylediklerine ağırlık kazandırmaktadır.

Dr. Nurettin Yardımcı 1985 yılı kazılarında höyüğün 36 DD ve 36 GG plan karelerinde bulduğu, Babil Kralı Nabunaid dönemine ait çivi yazılı iki tablette Sin Mabedi'nden ve E.HUL.HUL tapınağından söz edilmiş olmasına dayanarak mabedin höyükte olabilceğini ileri sürmektedir.

Harran'da XI. yüzyıla kadar varlıklarını sürdüren Sabiilerin h. 474 (m. 1081)'de Nûmeyrilerin valisi Yahya b. el-Şatr tarafından yıktırılan son mabedlerinin yeri, bugünkü kalıntılar arasında tespit edilememiştir.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

İlk Çağ'dan beri varlığı bilinen ve miladi 718-913 tarihleri arasında (İslâmi dönem) bilim ve sanatta doruk noktaya ulaşan Harran Okulu'nun (Üniversite) İslâm öncesi ve İslâmi dönemdeki yeri, bugünkü kalıntılar arasında tespit edilememiştir. Halk arasında ve kaynaklara dayanmayan bazı yayınlarda büyük bir yanlışlıkla Emevi dönemine ait Ulu Cami'nin kalıntıları Üniversitesi olarak gösterilmekte ve caminin minaresi rasat kulesi olarak tanıtılmaktadır. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1976 yılı kazılarında, caminin doğu ve kuzey cephelerinde bitişik olarak ortaya çıkan küçük hücrelerin İslâmi dönem üniversitesine (medrese) ait olduğu tahmin edilmektedir.

Devam etmekte olan kazılardan elde edilecek bulgular, bu konuyu açıklığa kavuşturacaktır.

Tarihi Harran üniversitesinin kuruluşu hakkında elimizde yeterli kaynak bulunmamaktadır. Assur ve Babil dönemlerinden (M.Ö. II.bin) İslâmi döneme kadar (M.S.VII. yy) devam eden ve gezegenleri temsil eden gelişmiş bir Tanrılar Kültü'nün Harran'da yaşamış olması, M.Ö. II.binde buradan astronomi biliminin ileri bir düzeyde olduğunu göstermekte ve bu bilimin ancak bir okulda sistematik bir şekilde öğretilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Bu görüşe dayanarak, Harran Okulu'nun temellerinin Assur ve Babil dönemlerinde atıldığını söylemek mümkündür.

M.S. II. ve III. yüzyıllarda Antik dünyanın eğitim merkezi sayılan İskenderiye ve Atina okullarından ikincisinin 529 yılında Justinianus tarafından kapatılması üzerine, bu okulun hocalarının Roma-İran arasında yer alan Elcezire bölgesindeki okullara dağıldıkları ve bu hocalardan Simplicius'un Harran'da kalarak Harran Okulu'na çeki düzen verdiği bilinmektedir. Ancak Harran Okulu'nun bu tarihten önceki durumu ve alimleri hakkındaki bilgiler henüz karanlıktadır.

Ömer b. Abdülaziz'in 634-644 yılları arasındaki halifeliği döneminde, Antakya ve Harran Okulları ilmi araştırmaların merkezi yapılmıştır.

M.S. 718 yılında İskenderiye Okulu da kapatılınca, buradaki hocalar Antakya ve Harran okullarına gitmişlerdir. Emeviler devrinde (660-750) Elcezire bölgesindeki okullar ve bilhassa Harran Okulu, büyük bir gelişme göstermiş ve VII. yüzyılın ortaları ile VIII. yüzyılın ilk yarısında Harran'da çeviri çalışmaları hızlanmıştır. Bu dönemde Harran Okulu'nda Paganist, Sabii, Hıristiyan ve Müslüman alimler rahat bir ortamda serbestçe çalışıyorlar ve ilkçağ Yunan aydınlarının çoğu Anadolu'da bulunan eski yazmalarını ve Süryâni yazmalarını Arapça'ya çeviriyorlardı. Bu çeviriler arasında ilkçağ bilgin ve bilgelerinden Öklid, Thales, Pisagor ve Arşimed'in eserleri de yer alıyordu.

Bilindiği kadarıyla düşünce ve bilim tarihinde önemli bir dönemi ve evreyi teşkil eden İskenderiye'den Harran'a uzanan öğretim merkezleri zinciri içersinde öncelik İskenderiye'ye aitti. Öğretim merkezi olma durumu İskenderiye'den Antakya'ya, oradan Harran'a, Harran'dan Bağdat'a geçmiştir. Harran Okulu'nda yetişmiş alimlerle ilgili bilgiler, VIII. yüzyıldan itibaren bize ulaşmakta, daha öncekiler hakkında yeterli kaynak bulunmamaktadır.

HARRAN ŞEHİR SURLARI

Elips şeklindeki Harran şehri, bazı kaynaklara göre 8, bazı kaynaklara göre 6 adet kapısı, 187 adet burcu olan, kesme taşlardan inşa edilmiş müstahkem bir sur ile çevrilmiştir. Surların dışında yer alan ve günümüzde toprakla dolmuş olan hendeğin eskiden su ile dolu olduğu bilinmektedir. Şehrin güneydoğu köşesinde kesintiye uğrayan surların yerini İçkale tamamlamaktadır. Harran surları günümüzde yer yer yıkılmış olmasına rağmen çepeçevre izlenebilmektedir. Kapılardan sadece Halep Kapısı ayaktadır.

İbni Cübeyr, büyük bir şehir olduğunu belirttiği Harran'ın yontma taşlardan yapılmış son derece sağlam bir surunun bulunduğunu söylemektedir.

İbni Şeddad bu konuda daha ayrıntılı bilgi vererek şöyle demektedir: "*Çok müstahkem bir suru vardı. Surların 8 kapısı bulunuyordu. Bunlar, saatin yelkovan yönünde güneyden başlayarak Rakka Kapısı (kapalıydı), Büyük Kapı (Halep Kapısı), Niyar Kapısı, Yezid Kapısı, Feddan Kapısı, Küçük Kapı, Gizli Kapı ve Su Kapısı'dır. Rivayete göre son kapının üzerinde bakırdan yapılmış iki yılan tılsımı vardı. Bunlar şehre yılanların zarar vermemesi için yapılmıştı.*" İbni Şeddad'ın anlattığına göre şehrin dış mahallesi de şehir suruna bitişik bir surla çevriliydi.

90) Halep Kapısı gravürü (Chesney'den)

Halep Kapısı'nın bir gravürü ilk defa R. A. Chesney tarafından 1850 yılında yayınlanmıştır. Harap bir durumda olan bu kapı, son yıllarda Kültür Bakanlığınca restore edilmiştir. Chesney'in gravüründen haberdar olmayan restoratör mimarlar, büyük hatalar yaparak kapıyı orijinal şeklinden uzaklaştırmışlardır. Kapı alınlığındaki h. 588 (m. 1192) tarihli kitabede Selahaddin Eyyûbi'nin kardeşi el-Melik el-Adil'in adı geçmektedir.

Seton Lloyd ve W.C.Brice 1951 yılında yayınladıkları şehir planında, doğuda Bağdat Kapısı, Musul Kapısı, Aslanlı Kapı, batıda Halep Kapısı, kuzeyde Anadolu (Rum) Kapısı ve güneyde Rakka Kapısı olmak üzere, Harran şehir surlarının 6 kapısını işaretlemişlerdir.

D.S.Rice ise yayınladığı planda, bu kapılara ilave olarak kalenin güneyine bitişik gösterdiği Niyar Kapısı'nın da adını vererek surların 7 kapısı olduğunu belirtmiştir.

HARRAN KALESİ

Şehrin güney doğusunda yer alan İçkale, surların o kesimdeki parçasını oluşturmaktadır.

91) Harran kalesi

Hemen hemen bütün kaynaklar, kalenin yerinde bir Sabii mabedinin bulunduğundan söz etmektedirler. İslâm kaynaklarında kaleden ilk kez bahseden el Mukaddesi (h. 4.-m. 10. asır) burasının Kudüs kalesi gibi taştan yapıldığını, güzel ve sağlam olduğunu söylemektedir.

Emevi Halifesi II. Mervan'ın 10 milyon dirhem harcayarak Harran'da yaptırdığı bilinen sarayın kale olması ihtimali vardır.

İbni Cübeyr, Harran kalesinden "*Şehrin doğusunda boş bir arsa ile ayrılmış müstahkem bir kalesi vardır. Bu kalenin etrafına döşenmiş taşlarla yapılmış derin ve geniş bir hendek bulunur. Bu hendek şehrin suru ve kaleyi birbirinden ayırır. Hendeğin suru da çok sağlamdır*" cümleleriyle bahsetmektedir.

İbni Şeddad ise, şehrin doğusunda bulunan kaleye eskiden El-Müdevver denildiğini, burasının Harran Sabiilerinin mabedlerinden biri olduğunu, 1192 başlarında kaleyi ağabeyi Selahaddin Eyyûbi'den devralan Melik el-Adil'in o tarihte kaleyi yenilettiğini söylemektedir. (Melik Adil'in adı Halep kapısı üzerindeki 1192 tarihli kitabede geçmektedir.)

XVII. yüzyılın ortalarında Harran'ı ziyaret eden Evliya Çelebi Harran Kalesi için, "*Urfa'dan güney tarafında 9 saat giderek Harran Kalesi'ne geldik. Burayı da Nemrud yapmıştır. Çöl içinde gayet sağlam bir kaledir. Beşgen şeklinde olup sanki usta elinden yeni çıkmış gibidir*" demektedir.

Düzensiz dikdörtgen planındaki Harran Kalesi'nin dört köşesinde onikigen birer kule bulunmaktadır. Bunlardan Kuzey batıdaki kule tamamen yıkılmıştır. Güney doğudaki kulenin

dış kısmı yıkılmış olup iç kısmı ayaktadır. Güney batıdaki ve kuzey doğudaki kuleler ise kısmen ayaktadır.

Harran Kalesi ile ilgili en detaylı incelemeyi Lloyd ve Brice yapmıştır. Kalenin rölöve ve kesitlerini çizerek 1951 yılında yayınlayan bu iki araştırmacıya göre 90x130 m. boyutlarındaki kale üç katlı olup, bazıları tonozlu 150 odaya sahiptir. Her iki araştırmacıya göre; kale İslâm öncesi, İslâmi devirler ve güneybatı kulesinin arkasındaki süslü bir geçit dolayısiyle el-Melik el-Adil zamanı (1192) olmak üzere üç dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Melik el-Adil dönemi olarak tarihlenen bölüm, kalenin batı kesiminde olup burada beşik tonuzlu büyük bir mescid, bir galeri ve çeşme olduğu tahmin edilen zikzak kemerli ve köşe sütunçeli bir niş bulunmaktadır.

1951 yılı kazılarında, kalenin doğuya bakan cephesinin güney kesiminde bazalt taşından yapılmış at nalı kemerli bir kapı ortaya çıkartılmıştır. Bu kazıda bulunan ve kapıya ait olan kitabe parçalarında Nûmeyrilerin üçüncü hükümdârı Meni'in (Kavvam) adı ve h. 451 (m.1059) tarihi geçmektedir. Rice, bu kitabeyi kalenin ikinci devre inşaatına bağlamaktadır. Kapının her iki yanında, başlarını arkaya çevirmiş vaziyette, tasmaları zincirli birer çift köpek kabartması bulunmaktadır. Rice, yıkılmış olan bu kapının restitüsyonunu yayınlamıştır.

Rice, kalenin güney cephesinin batı kesimindeki duvarda yer alan Memluk stilindeki tarihsiz kitabe şeridinin h. 715 (m. 1315) yılında Malatya üzerine ordu gönderen el-Nasır'a ait olduğunu söylemektedir.

1951 yılında kale içersinde yapılan kazılarda, İslâmi döneme ait 90 küsur parça nadide madeni kap (havan, sini, kazan) bulunmuştur. O tarihlerde Urfa'da müze olmadığı için bu eserler Ankara Etnoğrafya Müzesi'ne gönderilmiştir. Son yıllarda Harran Kazıları Başkanı Dr. Nurettin Yardımcı'nın girişimleriyle bu eserlerin bir kısmı Urfa Müzesi'ne geri getirilmiştir. Tavanları çökmüş, içerisi toprakla dolmuş çok sayıdaki oda ve koridor, yapılacak kazılarla temizlendiği takdirde, daha birçok eser ve belgenin gün ışığına çıkarılacağı muhakkaktır.

HARRAN ULU CAMİ

Harran höyüğünün kuzey doğu eteğinde yer alan Ulu Cami, Anadolu'nun ilk anıtsal camii, ilk revaklı avlulu ve şadırvanlı camii, en zengin taş süslemeli camii olma gibi daha bir çok önemli özelliklere sahiptir. Çeşitli kaynaklarda "*Cami el-Firdevs* (Cennet Camii) veya "*Cuma Camii*" adlarıyla geçen Harran Ulu Camii ile ilgili en eski bilgileri, İbni Cübeyr bizlere şu cümlerlerle aktarmaktadır. "*Cami ağaç direklerle ve kemerlerle tavanlanmıştır. Direklerin uzunluğu 15 adım tutar ve mermer döşemenin üstünde boydan boya uzanır. Bu camiden daha geniş kemerli olan cami görmedim. Camiye giriş salonunun duvarlarının her tarafından kapılar açılmıştır. Bunlardan dokuzu ana kapının sağında, dokuzu solundadır. Ondokuzuncu kapı olan ana kapı ortada olup büyük kemerlidir. Bu kapı sanki şehir kapıları gibi heybetli ve güzeldir. Bu caminin kapılarının hepsi ağaçtan olup son derece süslü ve ustaca yapılmış kilitleri vardır. Bu caminin yapısında ve ona bitişen çarşıların planlanmasında şehirde nadir görülen bir güzellik ve intizam gördük*".

İbni Şeddad, caminin esasının Sabiilerin büyük Ay Mabedi (Sin Tapınağı) olduğunu, Hz. Ömer zamanında İslâm orduları komutanlarından İyaz b. Ganem 640 yılında şehri alınca bu mabedi camiye çevirdiğini, Sabiilere kendi mabedlerini yapmaları için başka bir yer verdiğini söylemektedir. Rice tarafından caminin üç avlu kapısının girişinde bulunan ve Babil Kralı Nabonid dönemine tarihlenen (M.Ö. V.yüzyıl) biri Ay Tanrısı Sin, diğeri Güneş Tanrısı Şamaş'ı temsil eden (üçüncünün mahiyeti bilinmiyor) üç stele dayanarak İbni Şeddad'ın bu görüşüne itibar etmek mümkündür. İbni Şeddad ayrıca, caminin Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından XII. asrın ortalarında restore edilip genişletildiğini ve süslendiğini bildirmektedir. Bu tamirle ilgili olarak, caminin doğu cephesinde yer alan kitabe, İbn-i Şeddad'ı doğrular mahiyettedir.

92) Harran Ulu Camii kalıntıları

H. 114 (m. 732) yılında Halife olan Hişam b. Abdülmelik; el-Cezire, Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesine vali olarak II. Mervan'ı tayin edince Harran Mervan'ın vilayet merkezi oldu. Mervan daha sonra halife olduğunda (744-750) Harran'ı Emevi Devleti'nin başkenti yaptı ve İbni Şeddad'ın İyaz b. Ganem zamanında inşa edildiğini belittiği caminin yerine, daha büyük ölçüde bugün kalıntıları mevcut olan Ulu Cami'yi inşa ettirdi. Başta Rice ve Dr. Nurettin Yardımcı olmak üzere birçok araştırmacı Harran Ulu Cami'nin II. Mervan tarafından inşa edildiğini kabul etmektedir.

Başta da belirttiğimiz üzere Anadolu'da inşa edilen ilk anıtsal cami, en büyük cami, ilk revaklı avlulu cami ve en zengin taş süslemeli cami olma ve daha bir çok mimari özelliğe sahip olan Harran ulu Camii'nin Anadolu cami mimarisi içersinde çok önemli bir yeri vardır. Tüm bu önemli özelliklere rağmen Türkçe sanat tarihi kitaplarında yer verilmeyen bu camiden K.A.C. Creswell (1932), Seton Lloyd-W.C.Brice (1951), Vakıflar Genel Müdürlüğü (1976'da küçük bir sondaj) ve Dr. Nurettin Yardımcı (1983'-de başlamış, halen devam ediyor) dışında ilgilenen olmamıştır.

Harran Ulu Camii ile ilgili ilk ciddi araştırma, Creswell tarafından yapılmış ve bu araştırma onun "*Early Muslim Architecture*" adlı eserinde geniş biçimde yayınlanmıştır.

Cami, Rice'nin yaptığı ölçümlere göre 103x103 m. Dr. Nurettin Yardımcı'nın ölçümlerine göre 104x107 m. boyutlarındadır. Her iki ölçümde de cami harimi ve avlusu birlikte ele alınmıştır. Caminin harim kısmı 104x40 m., avlu kısmı ise 100x65 m. boyutundadır.

Creswell tarafından 1930'larda ilk defa çizelen plan, Dr. Nurettin Yardımcı'nın son yıllarda yaptığı kazılar neticesinde daha da netlik kazanmış ve caminin mihrap duvarı boyunca uzanan dört sahınlı bir plana sahip olduğu anlaşılmıştır. Mihrap önünden başlamak üzere, birinci ve ikinci sahınlar paye ve sütun sıralarıyla üslûp bütünlüğü göstermektedir. Üçüncü sahın sadece payelerle, giriş cephesindeki dördüncü sahın, dikdörtgen payeler önüne konulmuş sütunların oluşturduğu paye-sütun sıralarıyla ayrılmış, böylece caminin ön cephesinde oluşan 19 kemer aralığının her birine, İbni Şeddad'ın sözünü ettiği kapı fonksiyonu verilmiştir. Bu kapılardan sadece en geniş olan orta kapının kemeri, günümüze kadar gelebilmiştir.

Sahınları ayıran paye ve sütunların mihrap önündeki ilk iki sahında üslûp bütünlüğü, diğer iki sahnın her birinde farklılıklar göstermesi, 1950'li yıllarda burada kazılar yapan Rice'nin kafasında bazı sorular doğurmuş ve bu araştırmacı caminin ilk şeklinin iki sahınlı olduğunu, diğer iki sahnın daha geç devirlerde eklendiği fikrini edinmiştir.

Creswell'in caminin doğu cephesini gösteren 1930 tarihli rölövesi dikkatle incelendiğinde, gerçekten de caminin üç aşamada inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu rölövedeki duvar örgü izleri incelendiğinde, caminin önce II. Mervan zamanında mihrap duvarına paralel iki sahınlı olarak inşa edildiği, daha sonraki bir dönemde buna üçüncü sahnın, daha geç bir dönemde ise dördüncü sahnın ilave edildiği anlaşılmaktadır. Yine Creswell'in rölövesine bakıldığında, ilk iki sahnın çatılarının yüksek tutulduğu görülmektedir. Birinci ve ikinci sahnı ayıran bölümde, Emevi süsleme sanatının özelliklerini yansıtan asma dalı ve üzüm salkımlarıyla süslü sütunlara rastlanılmış olması, bu sahınların Emevi devrinde inşa edilmiş olabilceği fikrini güçlendirmektedir. Asma dalı süslemeli bu sütunlar Urfa Müzesi'nde teşhir edilmektedir.

93) Harran Ulu Camii taş süslemeleri

Dördüncü sahın, doğu cephedeki kitabede geçen ve İbn-i Şeddad'ın da sözünü ettiği h. 570 (m. 1174) tarihinde Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından ilave edilmiş olmalıdır. Bu sahnın yıkıntıları arasında yer alan *in situ* durumundaki kemerler ve sütun başlıklarındaki zengin süslemelerin XII. yüzyıl Türk süsleme sanatı özelliklerini yansıtması, bu görüşü doğrulamaktadır. Camide gerek Emevi devrinden kalma ve gerekse XII. yüzyıldan kalma taş süslemeler Türk-İslâm taş süsleme sanatının şahaser örnekleri arasındadır.

Caminin mihrabı orta eksenden batıya kaymış durumdadır. Harran Ulu Camii'nde en ilgi çeken hususlardan biri, kıble duvarı arkasındaki sokaktan mihraba inen merdivenli yol ve bu yol ile bağlantılı içiçe geçen iki küçük odadır. Creswell, Lloyd ve Brice'ın görmediği, Dr. Nurettin Yardımcı'nın kazılarında ortaya çıkartılan bu merdiven ve odalar, Anadolu camilerinde tek örnek olması açısından önem taşımaktadır. İmamın bu kısa yoldan mirhaba inerek namaz kıldırdığı ve mihrap üzerindeki iki küçük odayı elbise değiştirme amacıyla kullandığı tahmin edilmektedir. Sokaktan gelen bu kısa yolun cami planına dahil edilmesinin diğer önemli bir nedeni de, Sultanın kısa ve emniyetli bir yoldan camiye inmesini sağlamak olmalıdır. Ayrıca mihrap üzerindeki küçük odanın minber olarak kullanılma ihtimalini de gözardı etmemek gerekir.

Cami harimine giriş, İbni Şeddad'ın belirtiği avlu cephesindeki 19 kapıdan, güneydeki sokaktan mihraba inen merdivenli kapıdan, doğu duvardaki küçük kapıdan ve yine Dr. Nurettin Yardımcı'nın kazılarda ortaya çıkardığı güney batı köşedeki "*görkemli kapı*"dan olmaktadır. Bu kapıdan harime giriş, kuzeye doğru inen ve camiye yarım dönüş yapan 15 basamaklı merdivenle olmaktadır. Bu merdivenin yapımında, sütun kaideleri ve antik bazalt taşlar devşirme olarak kullanılmıştır.

Harran Ulu Camiinin örtü sisteminin nasıl olduğu sorusuna İbni Şeddad: "*Cami, 15 adım uzunluğunda ağaç direklerle ve kemerlerle tavanlanmıştır*" cümlesiyle açıklık getirmektedir. Dr. Nurettin Yardımcı'nın kazılarında, kubbe ya da tonoz örtüsünde kullanılan taş-tuğla malzemeye rastlanılmayışına karşılık, yanmış vaziyette süslemeli ağaç elemanlara rastlanılmış olması İbni Şeddad'ı doğrulamaktadır.

Yaklaşık 100x65 m. boyutlarındaki revaklı avlunun ortasında kesme taşlardan içe doğru basamaklı olarak yapılmış, fıskiyesi zarif işçilikli bir havuz (şadırvan) yer almaktadır. Şadırvana su getiren kanallar ile tahliye kanalları günümüze kadar gelmiştir. Avlunun kuzey batı tarafında, geniş ve derin bir kuyu bulunmaktadır.

Avluya giriş; doğu, batı ve kuzey cephelerindeki kapılardan olmaktadır. Bu kapılardan at nalı kemerli ve Nureddin Mahmud'un h. 570 (m. 1174) tarihli onarımı ile ilgili kitabeli doğu kapısı sağlam olarak günümüze ulaşmıştır. Diğer iki kapının sadece basamakları günümüze ulaşmıştır.

Avlunun doğu ve kuzey duvarı dışında yeralan ve Vakıflar Genel Müdürlüğünün 1976 yılı kazılarında; ortaya çıkartılan tuğla duvarlı küçük hücrelerin, medresenin öğrenci odaları olduğu tahmin edilmektedir.

Avlunun kuzey duvarının doğu kesiminde minare yer almaktadır. Dr. Nurettin Yardımcı'nın ölçümlerine göre 5.20x5.20 m. boyutundaki kare gövdeli minarenin yüksekliği 33.30 m.dir. Bunun 22 m.'lik kısmı düzgün kesme taşlardan, geri kalan kısmı tuğladan inşa edilmiştir. Tuğlalı kısmın h. 508 (m. 1114) ve h. 522 (m. 1128) depremlerinden sonra inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Minarenin ahşap merdivenleri günümüze ulaşmamıştır. Merdivenler; Dr. Yardımcı'nın restorasyon çalışmaları sırasında, orijinaline uygun bir biçimde ve çok güzel bir şekilde yeniden yapılmıştır.

Üst kısmı yıkılmış olan minarenin şerefesinin ne şekil olduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır.

ŞEYH YAHYA HAYAT EL-HARRANİ (HAYAT b. KAYS-HAYAT b. ABDÜLAZİZ) TÜRBESİ VE CAMİİ

Şeyh Yahya Hayat el-Harrânî, XII. yüzyılda Harran'da yaşamış ve 1185 tarihinde burada vefat etmiş büyük bir İslâm alimi ve mutasavvufudur. 1184 yılında Şeyhin sağlığına yetişen ve O'nu ziyaret eden İbni Cübeyr bizlere şu bilgileri vermektedir. "*Allah bu şehri (Harran) dindar, iyi kişilerin oturduğu, kendini Allah'a adamış seyyahların uğradığı bir yer yapmış. Bu kişelerden Ebü'l Berakat Hayat b. Abdülaziz'i kendi adını taşıyan mescidin kıblesine inşa ettiği zaviyede ziyaret ettik. Bu zaviyenin yanında oğlu Omar'ın zaviyesi de bulunur. Babasının yolunu tutmuştu. Onda zalutlerde gördüğümüz halleri gördüm. Şeyh Ebü'l Berakat'ın yanına vardık. Seksen yaşını aşmıştı. Bizimle el sıkıştı, bize hayırlı dualarda bulunup oğlu Ömer'i görmenizi tavsiye etti. Onun yanına vardık.*" İbn Cübeyr'in verdiği bu bilgilerden, şeyhin vefatından önce burada kendisine ait bir mescid ve zaviyenin bulunduğu anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyılın ortalarında Harran'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, Şeyh Hayat'ın türbesinden şu şekilde bahsetmektedir. "*Şeyh Yahya (Hayat) ziyaret yeri Harran dibindedir. Kutluğa ayak basmış ulu sultandır. Harran Kalesi'nin yanında çöl tarafında büyük bir kubbe içinde medfundur. Çöl Arapları bu sultana son derece bağlıdırlar. Hatta*

Araplar arasında mühim bir mesele için yemin ettirmek icap etse ta Basra, Lahsa, Umman, Cezayir, Kırna'dan gelip bu sultanın üzerine 'Yahya Hayati'nin başı için' deyip duvara el sürse Allah'a yemin etmiş gibi sayarlar. Bu sultana Yahya Hayati demelerinin aslı, bir seccade üzerinde tahiyatta ve hayatta oturur gibi oturduğundandır."

Şeyh Hayat'ın türbesi ve bunun güneyine bitişik olan camisi, Harran şehir surlarının kuzey batı dışarısındaki mezarlık alanındadır. Türbe ve caminin günümüze kadar önemli değişiklikler geçirdiği duvar ve payelerdeki izlerden anlaşılmaktadır.

Dört paye ve kemerler üzerine oturmuş tromplu bir kubbenin örttüğü türbede Şeyh Hayat'ın sandukası bulunmaktadır. Türbenin doğu tarafında, giriş kısmı olarak kullanılan kubbeli ikinci bir mekân inşa edilmiştir. Rice, sandukanın bulunduğu kubbeli mekânın Eyyûbiler devrinde yapıldığını söylemektedir.

Türbe ve girişinin güney tarafına bitişik olarak ikişerli sıra halinde, dört kubbenin örttüğü cami bulunmaktadır. Kubbeler, yanlarda duvar payelerine, ortada bağımsız bir payeye oturur. Orta eksenden batıya kaymış durumdaki mihrabın sonradan yapılmış olması, duvar ve payelerdeki bazı mimari izler bu caminin esasının İbni Cübeyr'in sözünü ettiği mescit ve zaviye olduğunu, sonradan önemli değişiklikler geçirerek bugünkü şekli aldığını göstermektedir.

Camiye giriş, doğu cephedeki taç kapıdan olmaktadır. Kapı üzerindeki kitabede; bu meşhed'in (türbe) Hayat İbni Kays'ın (İbni Cübeyr, İbni Abdülaziz diyor) oğlu Ömer'ın emri ve kız kardeşinin oğlunun eliyle h. 592 (m. 1195) tarihinde yaptırdığı yazılıdır. Tabakat el-Kübra'da Şeyh'in vefat tarihi olarak h. 581 (m. 1185) verilmiştir. Buradan, türbenin şeyhin vefatından 10 yıl sonra inşa edildiği ortaya çıkmaktadır.

Cami ile türbeyi ayıran duvarın camiye bakan tarafında iki tamir kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan solda olanında Şeyh Hayat İbni Kays'ın adı ve ebced hesabı ile h. 882 (m.1399) tarihi kayıtlıdır. Sağdaki iki satırlık kitabede ise, bu cami ve makamın h. 1168 (m. 1755) tarihinde tamir edildiği yazılıdır.

Caminin güney doğusuna bitişik olarak, doğu-batı istikametinde, dört kubbeli, kuzeye açık bir revak eklenmiştir. Cephesindeki kitabeden bu revakın h. 1275 (m. 1858) tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Caminin doğuya bakan taş kapısının üzerinde, dört sütuna oturan taş kubbeli minber minare bulunmaktadır.

Cami ve türbe 1999-2001 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce restore edilmiştir.

HARRAN'IN TARİHİ MEZARLIĞI

Harran'da biri surların batı dışarısında Şeyh Hayat'ın türbesinin bulunduğu yerde, diğeri surların doğu dışarısında olmak üzere iki mezarlık bulunmaktadır. Bunlardan Şeyh Hayat'ın türbesinin bulunduğu mezarlıkta süslemeli şahideler dikkat çekmektedir. Harran'ın tarihteki esas İslâm mezarlığı surların doğu dışarısında yer almaktadır. Ancak, bu mezarlık tamamen kaybolmuş, sanat değeri olan, süslemeli ve kitabeli şahideler toprak altında kalmıştır. Son yıllarda bu bölgede yapılan ev inşaatlarının temel kazılarında, bu mezar taşlarına sıkça rastlanılmaktadır. Prof.Dr. Ramazan Şeşen *"Harran Tarihi"* (1993) adlı eserinde, Yakut'un *"ayakta duran adamlar gibi uzun mezar taşlı"* mezarlıklardan bahsettiğini belirtmektedir. Yakut'un sözünü ettiği bu mezarlık, surların doğu dışarısında toprak altında kalan ve üzerine evler yapılan mezarlık olmalıdır.

GELENEKSEL HARRAN EVLERİ

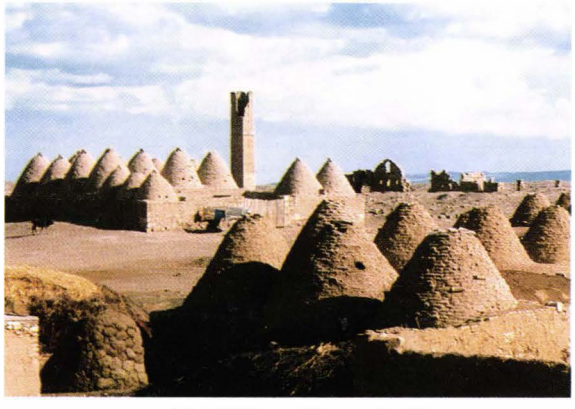
Harran'ın en çok ilgi çeken yanı, bindirme tekniğinde yapılmış, külah biçimindeki konik kubbeli evleridir.

Kubbeli evler tarihinin, düz damlı evler kadar eski olduğu bilinmektedir. Musul yakınında Arpachiyan'da, Tiflis yakınındaki Schulaveri'de ve Kıbrıs'ta yapılan kazılarda rastlanılan kubbeli ev bulguları M.Ö. VI. bine tarihlenmektedir. Bu gelenek Mezopotamya, Transkafkasya ve Ege'de M.Ö. III bine kadar yoğun bir biçimde devam etmiştir.

Günümüzde Akdeniz çevresinde, bilhassa güney İtalya'nın Apulya bölgesinde hem kentsel hem de kırsal alanda, Harran evlerine benzeyen ve *"Trullo"* denilen bindirme kubbeli çok sayıda yapı bulunmaktadır. Ancak Apulya yapıları, 80-200 cm. arasında değişen duvar kalınlıkları ve çift çubuklu kubbeleri ile Harran'daki benzerlerinden daha sağlam bir durumdadır. Çoğu XIX. yüzyıldan kalmış olan bu evlerin arasında XV. yüzyıla tarihlenenler de vardır. Ayrıca, bu yüzyılın başında yapılmış olanlarına da rastlanmaktadır.

İskoçya adalarında "*beehive houses*" adı verilen bu tür yapıların XVIII. yüzyılda canlı bir gelenek oluşturduğu bilinmektedir. İspanya'nın Aragonya bölgesinde, İran, Afganistan, Çin Bolivya ve Peru'da kerpiçten, etna eteklerinde lavlardan yapılma kubbeli evler vardır.

İçinde bulunduğunuz yüzyılın başında yapılan bir araştırmada, Anadolu'da kubbeli evlerin yoğun olduğu iki bölge tespit edilmiştir. Urfa-Birecik arasındaki birinci bölgede, bugün yalnız Suruç ve çevresinde bulunan bir kaç köy kubbeli evleri içermektedir. İkinci bölge olan Urfa-Akçakale arasında ise, Harran ve çevresindeki bir kaç köyde kubbeli evler bulunmaktadır. Ancak, kerpiç kubbe ile örtülmüş bu evlerden farklı olarak Harran evleri tuğla kubbelerle örtülmüştür.

94) Konik kubbeli Harran evleri

Harran evlerinin tuğla kubbe ile örtülmesinin en önemli iki nedeninden birincisi, bölgenin çöl olması münasebetiyle örtüde kullanılacak ağaç malzemenin bulunmayışıdır. İkinci neden ise, Harran harabelerinde bol miktarda bulunan tuğla malzemedir. İlginç bir doku oluşturan bu evler, ören yerinden toplanan tuğlalarla eski kentin kalıntıları üzerine son 150-200 yıl içersinde inşa edilmişlerdir.

1979 yılında arkeolojik ve kentsel sit alanı olarak tescil edilen ve kubbe evleri korumaya alınan Harran'da, ören yerinden malzeme toplanması, her çeşit inşaat yapılması, kanal açılması yasaklanmıştır. O tarihlerde 960 adet kubbe sayılan Harran'da bu sayı dondurulmuştur.

Harran evleri, kare ya da kareye yakın prizmatik bir alt yapı üzerine bindirme tekniğinde örülen tuğlaların gittikçe daralan konik bir külah şeklini almasından oluşan kubbelerle örtülmüştür. Kubbelere geçiş basit tromplar ve pandantiflerle (bingi) olmaktadır. Yüksekliği içerden en çok 5 m.'ye varan kubbeler, 30-40 tuğla dizisi ile örülmüştür. İkili, üçlü ve altılıya kadar varan kubbe grupları, içerden kemerlerle birbirlerine bağlanarak geniş mekânlar elde edilmiştir. Kubbeler örülürken yanlara belli aralıklarla tuğla çıkıntılar yerleştirilmiş ve kubbenin tepesi açık bırakılmıştır. Tuğla çıkıntılar kubbenin tamiri ve gerektiğinde yağışlı-soğuk havalarda tepedeki deliğin kısmen veya tamamen kapatılabilmesi için tırmanmaya yaramaktadır. Kubbenin tepesindeki açıklık, içerideki dumanın dışarı çıkmasını sağlayan baca ve ışıklık fonksiyonu görmektedir.

Örgüleri düzensiz bir şekilde balçık harçla bağlanan kubbe ve duvarlar, içerden ve dışarıdan yine bu harçla sıvanmıştır.

Bölge iklimine uyumlu, yazın serin, kışın sıcak olan kubbeli Harran evlerinde, tavukların daha çok yumurtladığı, at gibi bazı hayvanların daha uysal olduğu, kuru soğanların çabuk filizlendiği köylüler tarafından söylenmektedir.

Bu evlerden bir örnek 1999 yılında Harran Kaymakamı İbrahim Halil Akşit'in gayretleriyle restore edilerek "*Kültür Evi*" fonksiyonuna kavuşturulmuş ve turizmin hizmetine sunulmuştur.

Ayrıca Kültür Bakanlığı, restore etmek ve kültürel fonskiyon vermek üzere bu evlerden 4 adedini satın almıştır.

İMAM BAKIR CAMİİ VE TÜRBESİ

Harran'ın 3 km. kuzey doğusundaki İmam Bakır Köyü'nde, Oniki İmam'dan beşincisi olan Ebu Cafer İmam Muhammed Bakır'a atfedilen bir türbe ve yanında yine O'nun adını taşıyan bir cami bulunmaktadır.

Anne ve baba tarafından Hz. Fatıma'nın (r.a.) torunu olan, ilim, irfan ve takvasıyla herkesin saygısını kazanan, geniş bilgisinden dolayı "*Bakır*" lakabıyla anılan Ebu Cafer İmam Muhammed h. 57 (m. 676) senesinde Medine'de doğmuştur. H. 103 (m. 721) senesinde Hamime'de vefat edince, naşı Medine-i Münevvere'ye getirilerek Cennet-ül Baki Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Hz. Ömer zamanında Urfa ve Harran'ın fethine katılan (miladi 639) Ebu Cafer İmam Muhammed'in şehit düşen parmağının buraya gömülerek üzerine türbenin (meşhed) yapıldığı ve köye "*İmam Bakır*" adı verildiği söylenilmektedir.

Türbenin batısına bitişik bir de cami bulunmaktadır. Kitabesi bulunmayan her iki yapı son yıllarda betonarme bir şekilde genişletilerek orijinalliğini kaybetmiştir.

Caminin yanındaki mezarlıkta bulunan bazı şahideler üzerindeki yazı ve süslemeler, Harran'ın doğu surları dışındaki tarihi mezarlıkta bulunan şahidelerle aynı özellikleri taşımaktadır.

ÇOBAN MAĞARALARI

Harran-Han-el Ba'rür yolunun 14. km.'sinde, yolun sağ tarafında, bir sıra halinde, yapıları kuzeye bakan 10 adet mağara bulunmaktadır. Yaklaşık 3x3 m. genişliğinde olan ve arcosoliumları bulunan bu mağaraların kaya mezarı olarak Roma devrinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Ancak çevrede yerleşme yerinin bulunmayışı, bunların Tektek Dağları'ndaki çobanlar için barınak olarak yaptırılmış olabileceğini de akla getirmektedir.

BAZDA MAĞARALARI

95) Bazda Mağaraları

Harran-Han el-Ba'rür yolunun 15. ve 16. km.'lerinde, yolun solunda ve sağındaki dağlarda tarihi taş ocakları bulunmaktadır. Bunlardan 16. km.'de yolun sağındaki köy içersinde "Bazda", "*Albazdu*", "*Elbazde*" ya da "*Bozdağ*" mağaraları adıyla anılan iki taş ocağı görülmeye değer özellikler taşımaktadır. Çevredeki Harran, Şuayb Şehri ve Han el-Ba'rür yapıları için yüzlerce sene taş alınması neticesinde her iki mağarada çok sayıda meydan, tünel ve galeriler meydana gelmiştir. Bunlardan bilhassa büyük olanı, yer yer iki katlı bir şekilde oyulmuş ve yükseklikleri 10-15 metreye varan ayaklar bırakılarak ortada meydanlar oluşturulmuştur. Ayrıca uzun galeri ve tünellerle dağın çeşitli yönlerine doğru çıkışlar sağlanmıştır.

Çok geniş bir alana yayılan dağın dış cephelerinde taş kesilmesi nedeniyle büyük oyuklar meydana gelmiştir. Anadolu'nun belki de en büyük, en gizemli ve gezilmeye değer bu tarihi taş ocağının belli bölümlerinin 1250 yılında "*Abdurrahman el-Hakkâri*", "*Muhammed İbni Bakır*", "***Muhammed el-'Uzzar***" gibi şahıslar tarafından işletildiği, kayalara yazılmış Arapça kitabelerden anlaşılmaktadır.

HAN EL-BA'RUR KERVANSARAYI (Bakınız: **Han el Ba'rur Kervansarayı**, s. 63)

ŞUAYB ŞEHRİ HARABELERİ

Harran'dan Han el-Ba'rür Kervansarayı'na ulaşan şose yol, kuzey doğuya doğru devamla 10 km. sonra Harran ilçesine bağlı Özkent Köyü adıyla anılan tarihi Şuayb Şehri harabelerine varmaktadır. Henüz arkeolojik kazılar yapılarak tarihi aydınlığa kavuşturulmamış bu kentteki mevcut mimari kalıntıların Roma devrine ait olduğu tahmin edilmektedir. Oldukça geniş bir alana yayılan bu tarihi kentin etrafı, yer yer izleri görülen surlarla çevrilidir. Kent merkezinde çok sayıdaki kaya mezarı üzerine kesme taşlardan yapılar inşa edilmiştir. Tamamı yıkılmış olan bu yapıların bazı duvar ve temel kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir.

96) Şuayb Şehri harabeleri

Tektek Dağları'ndaki Soğmatar, Kasr-ül Benat gibi yerleşmelerde çok sayıda Süryânice yazıt bulunmasına karşın, bu yerleşmelerden çok daha büyük olan Şuayb Şehri harabelerinde, Süryânice yazılı sadece bir mezar taşının bulunması araştırılması gereken bir konudur. 1967 yılında J.B. Segal tarafından görülerek yayımlanan bu taşta: "*Bu Makil'in mezarıdır. .....'in ve .....'in elleriyle .....*" yazısı okunmaktadır.

Halk arasında Şuayb Peygamber'in bu kentte yaşadığına ve kentin adını Şuayb Peygamber'den aldığına inanılmaktadır. Kalıntılar arasındaki bir mağara Şuayb Peygamber'in Makamı olarak ziyaret edilmektedir.

SOĞMATAR HARABELERİ

Şuayb Şehri'nden kuzeye doğru devam eden şose yol 16 km. sonra tarihi Soğmatar kenti harabelerine ulaşmaktadır. Bu tarihi kent, merkez Yardımcı (Sumatar) nahiyesine bağlı Yağmurlu Köyü içersinde yer almaktadır. Sumatar ile Soğmatar'ın birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. Sumatar, Şanlıurfa ile Harran arasındaki bir nahiyenin adı, Soğmatar ise bu nahiyeye bağlı antik bir yerleşme yeridir.

Soğmatar kelimesi, Arapça yağmur anlamındaki "*Matar*" sözcüğünden gelmektedir. Tektek Dağları'nın kışın bol yağmur alan bu bölgesinde bulunan çok sayıdaki sarnıç ve kuyuda biriktirilen sular, dağlarda otlatılan koyun ve keçi sürülerinin yaz aylarındaki su ihtiyacını karşılamaktaydı. Bu özelliğinden dolayı köy günümüzde de "*Yağmurlu*" adıyla anılmaktadır.

Hz. Musa'nın burada çiftçilik yaptığına ve köy içersindeki kuyulardan birinin Hz. Musa'nın mûcizevi asası tarafından açıldığına inanılmaktadır.

97) Soğmatar Harabeleri

Köyün ortasında yer alan höyük, Soğmatar'ın milattan önceki çağlara uzanan tarihini gün ışığına çıkartacak belgeleri içersinde barındırmaktadır. Tepedeki duvar ve burç kalıntıları höyüğün M.S. II. yüzyılda kale olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır.

Soğmatar, birçok tarih araştırmacısının ilgisini çekmiştir. 1882'de Sachau, yüzyılımızın başında Fransa'nın Bağdat Konsolusu H. Pognon, burayı ziyaret ederek Süryânice kitabeleri okumuşlardır.

1971 yılında burada incelemelerde bulunan H.J.W. Drijvers ve J.B. Segal, Soğmatar'a giren yolun sağındaki tepede bulunan Arâmice yazıları M.Ö. IV. yüzyıla tarihleyerek o çağda bu tarihi şehrin Edessa (Urfa) ile Harran'a yakın Tektek Dağları arasında önemli bir merkez olduğunu söylemektedir.

Soğmatar tarihteki esas ününü; ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı Assur ve Babillilerin politeist inancından gelen Pagan (putperest) dinin ve bu dinin baştanrısı (tanrıların efendisi) "Mar Alahe" (Marelahe)'nin merkezi olmasından almaktadır. Marelahe'yi temsil eden açık hava mabedi, Soğmatar'daki kalıntıların odak noktasını teşkil etmektedir. Kalenin güneyindeki "*Kutsal Tepe-Merkez Tepe*" olarak adlandırılan bu açık hava mabedinde; kaya zeminine oyulmuş Süryânice yazılar ile zirvenin kuzey yamacında, kayalara oyulmuş tanrı rölyefleri günümüze ulaşmıştır. Tepenin batısında dağınık bir biçimde duran mimari parçaların buradaki tapınağa ait olduğu sanılmaktadır.

Kutsal Tepe'nin zirvesinde kaya yüzeyine oyulmuş Süryânice yazılar, bazı önemli kişilerin Marelahe adına bu tepeye diktirdikleri anıt sütunlar ve sunaklar ile ilgilidir. Bu yazılardan tepenin batısında olanında: "*Ben Arap Valisi Adona oğlu Tiridates. 476 yılının Şubat ayında, efendim kral ve oğullarının hayatı için, babam Adona'nın hayatı için, kendi hayatım, kardeşlerimin ve çocuklarının hayatları için Marelahe'ye bu sunağı yaptım ve bir sütun diktim*" yazılıdır.

Tepenin doğusunda yer alan aynı tarihli diğer bir yazıda: "*476 yılının Şubatında, bu ay içinde, ben Adona oğlu Maniş ve Ma'na ve Alkur ve Balbana ve kardeşi Alkur. Biz bu kutsal tepe üzerine bu sunağı kurduk ve koruna biri için bir talut diktik. O, vali Tridates'ten sonra vali olacaktır ve o talıtı koruna kişiye verecektir. O'nun mükafatı Marelahe'dendir. Fakat eğer o, talıtı vermezse ve sütunu talırip ederse, o tanrı yargılayacaktır*" yazılıdır.

Yazılarda geçen 476 tarihi Seleukos takvimine göredir ve bu tarih M.S. 164-165'lere tekabül etmektedir.

Kutsal Tepe'nin kuzey yamacının zirveye yakın kısmında, kayaya oyulmuş insan şeklinde iki adet tanrı kabartması bulunmaktadır. Bunlardan sağ tarafta olanı 1.10 m. boyunda bir erkek figürüdür. Dizlerine kadar inen bir elbise giymiş, ayakta durur vaziyetteki bu figürün başının arkasında güneşi sembolize eden istiridye biçiminde bir şekil bulunmaktadır. Bu kabartmanın sağındaki Süryânice kitabede "*Tanrı bu heykeli Ma'na için 476 yılının Mart ayının 13'ünde emretti*" yazılıdır. Başının arkasındaki güneş şekline dayanarak bu heykelin Güneş Tanrısı Şamaş'ı temsil ettiği tahmin edilmektedir.

Bu kabartmanın sol tarafındaki yuvarlak kemerli kayadan oyma sütunçeli niş içersinde kabartma bir büst yer almakta, bu büstün sağında

bir, solunda ise iki Süryânice kitabe bulunmaktadır. Soldaki kitabede: "*Şila oğlu Şila, bu heykeli Adona oğlu Tridates'in hayatı için ve kardeşlerinin hayatı için Tanrı Sin'in şerefine yaptı*" yazılıdır. Sağdaki iki kitabeden birinde: "*Kuza oğlu Zekkay ve çocukları Tanrının önünde hatırlansın*", yukarıdan aşağıya doğru daha küçük harflerle yazılan diğerinde ise: "*Ben Tanrı, onu görüyorum. Onu görüyorum ve ona bakıyorum. Ben Tanrı Sin*" yazılıdır. Bütün bu yazılardan kabartmanın Ay Tanrısı Sin'i tasvir ettiği anlaşılmaktadır.

Soğmatarlı Paganların Harranlı Paganlar (Harrânîler) gibi İslâmi dönemde, güney Mezopotamya'daki monoteist Sabiilerin dinlerini benimseyip benimsemedikleri bilinmemektedir.

J.B. Segal, Soğmatar'ın odak noktası konumunda olan açık hava mabedi "*Kutsal Tepe*"nin batısında ve kuzey batısındaki tepelerde yer alan 7 adet yapının Güneş, Ay, Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür tanrılarını temsil eden tapınaklar olduğunu söylemektedir. Kutsal Tepe'ye çıkan Soğmatar Sabiileri, bu tapınaklara yönelerek ibadet ederler ve kurban keserlerdi. Harran Sabiileri de Ay Tanrısı Sin mabedindeki ibâdetleri sırasında, Baştanrı Marelahe'nin mabedinin bulunduğu Soğmatar'daki Kutsal Tepe'ye yönelirlerdi. H.J.W. Drijvers başta olmak üzere bazı araştırmacılar, kare ya da silindir gövdeli bir plana sahip, bu yapıların altındaki kayaya oyulmuş arkosoliumlu odalara dayanarak bunların "*Anıt Mezar*" olduğunu ileri sürmektedir.

Soğmatar'da Kutsal Tepe'ye Yönelen Tapınaklar:

1. Satürn Tapınağı:

Kutsal Tepe'nin yaklaşık 800 m. batısındadır. Kesme taşlardan inşa edilmiş silindirik bir yapı olup, sadece temele yakın duvarlar ayaktadır. Bu yapının altında kayadan oyulmuş iki bölümlü bir mezar odası bulunmakta ve bu odalarda ikişer arkosolium yer almaktadır. Odaların kapısı Kutsal Tepe'ye bakmaktadır.

2. Şamaş (Güneş) Tapınağı:

Satürn Tapınağı ile Kutsal Tepe arasında, Kutsal Tepe'ye 400 m. mesafedeki bir tepeceğin (tümsek) üzerinde kare şeklinde bir yapıdır. İç tarafı küçük bir avlu şeklinde olup, güney, batı ve kuzey taraflarında birer arkosolium vardır. Avlunun girişi doğuya, (Kutsal Tepe'ye) bakmaktadır. Giriş kısmı taşlarla kapandığından içeriye girmek mümkün değildir.

3. Jüpiter Tapınağı:

Kutsal Tepe'nin yaklaşık 700 m. batısındaki bir tepeceğin üzerindedir. Tamamen yıkılmış olmasına rağmen mevcut izlerden silindirik bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Alttaki kayadan oyma odanın girişi kapalı olup, Kutsal Tepe'ye bakmaktadır.

4. Sin (Ay) Tapınağı:

Kutsal Tepe'nin yaklaşık 800 m. kuzey batısındadır. Mimari izlerden silindirik bir yapı olduğu anlışmaktadır. Alttaki kayadan oyma odanın girişi kapalı olup, Kutsal Tepe'ye bakmaktadır.

5. Venüs Tapınağı:

Kutsal Tepe'nin yaklaşık 500-600 m. kuzeybatısındadır. Üç sıra taştan yapılmış kare bir temel üzerine oturan silindirik bir yapıdır. Kısmen yıkılmış olup, doğu ve güney taraflarında 6 sıra taş dizili duvarları ayaktadır. Buradaki yeraltı odası diğer tapınaklara göre çok bölümlü olup, kapısı yine Kutsal Tepe'ye bakar.

6. Merkür Tapınağı:

Kutsal Tepe'nin 800 m. kadar kuzey-kuzeybatı yönündedir. Burada dikdörtgen tabanlı bir yapının izleri görülmektedir. Tapınağın altındaki mağara odanın Kutsal Tepe'ye bakan girişi taşlarla kapatılmıştır.

7. Mars Tapınağı:

Kutsal Tepe'nin 800 m. kuzeyindeki dağın üzerindedir. Sadece üç duvarı ayakta olan bu

98) Venüs Tapınağı

tapınağın altında yer alması gereken mağara görülmemektedir. Ancak Kutsal Tepe yönünde görülen taş yığınının mağara odanın giriş kapısını kapatmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Bu tapınağın güneyinde ve biraz aşağısında bir zamanlar dikdörtgen bir alanı çevrelediği anlaşılan yüksek bir duvarın kalıntıları vardır. Bu alanın kuzeyindeki küçük mağaraların birinde Süryânice bir yazıt bulunmaktadır.

POGNON (Ponyon) MAĞARASI

Yüzyılımızın başlarında Fransa'nın Bağdat Konsolosu H.Pognon'un keşfederek yazılarını okuduğu bu mağara, kalenin 250 m. kadar kuzeybatısındadır. Giriş ağzı doğuya bakan bu mağaranın güney, kuzey ve batı duvarlarında, tanrıları tasvir eden tam boy insan rölyefleri ve aralarında Süryânice yazılar bulunmaktadır. Bu kabartmalardan birinin başı üzerinde Ay Tanrısı Sin'i sembolize eden "*Hilal*" kabartması dikkat çekmektedir.

27-29 Ocak 1971 tarihinde bu mağaradaki yazıları inceleyen H.J.W. Drijvers, Pognon'un çok yetenekli bir okuyucu olduğunu vurgulamıştır.

Mağaranın kuzeye bakan duvarında yer alan iki kabartmanın başları üzerinde "*Wael oğlu Wael*" yazılıdır. Figürlerin arasında "*Bu heykeller PR'nin komutanı Mutru oğlu Wael tarafından, Arap Valisi Wael için, oğlu Wael için, onun oğlu Wael için efendileri ve velinimetleri için yapılmıştır. Şila oğlu Şila onları oymuştur*" yazılıdır.

Mağaranın güneye bakan duvarına işlenmiş 5 adet insan rölyefinin yanlarındaki üç kitabede şunlar yazılıdır: "*Bu heykel Makimi oğlu Ma'nu tarafından Arap Valisi Abgar için yapıldı*", "*Bu heykel Şila oğlu Male tarafından Arap valisi Dini oğlu Barnahar için yapıldı*", "*Adona oğlu..., Adona oğlu Tiridates.*" Bu mağarada adları geçen soylu kişilerin yaşadığı dönemler dikkate alındığında, kabartmaların M.S. 150-200 tarihleri arasında yaptırıldığı anlaşılır. Bunlar şimdiye kadar bilinen en eski tarihli Süryânice kitabelerdir. Kitabelerde geçen "*Arap Valisi*" ünvanı Soğ-matar ve civarındaki yerleşik halkın yöneticisine verilmektedir. Zira Süryâniler, bu dönemde "*Arap*" olarak biliniyorlardı.

Dinler tarihi açısından büyük önem arzeden, ancak yeterince tanınmayan Soğmatar ören yerinde ayrıca çok sayıda kaya mezarı ve mezar taşı bulunmaktadır. Bu taşlardan bazıları son yıllarda Şanlıurfa Müzesi'ne nakledilmiştir.

Sin Tapınağının yaklaşık 500 m. batısında kaya zeminine oyulmuş bir arslan kabartması bulunmaktadır.

Soğmatar'daki Kutsal Tepe tanrı heykellerini yapan "*Şila oğlu Şila*" ile Pognon Mağarası'ndaki "*Şila oğlu Male*"nin iki kardeş heykeltraş olduğu tahmin edilmektedir.

KARAHİSAR

Soğmatar'ın 13 km. kuzeyindeki bu tarihi yerleşmede, kale olarak kullanılan bir tepe ve bunun doğusundaki kayalık tepelerde M.S. V. yüzyıla tarihlenebilen kaya mezarları ve sarnıçlar bulunmaktadır.

MEHEMEDEY HAN

Soğmatar'ın 30 km. kuzeyinde, Urfa-Mardin karayolunun 50. km.'sindeki Dağyanı Köyü'nde, Romalılara ait olduğu sanılan ve "*Meheme-*

99) Pognon Mağarası'nda tanrıları ve soylu kişileri temsil eden insan kabartmaları

dey Han" (Mehmed'in Hanı) adıyla anılan büyük bir "*Hayrat*" yer almaktadır.

Doğu-batı istikametinde uzanan bu yapı, düzgün ve büyük kesme taşlardan beşik tonuzlu olarak inşa edilmiştir. Hayratın zeminindeki kayadan oyma su toplama havuzu son yıllarda köylüler tarafından doldurulmuş ve yapı ahıra dönüştürülmüştür.

Hayratın doğusunda ve güneyindeki kayalık zemine oyulan kanallar vasıtasıyla dinlenme havuzlarında toplanan yağmur suları, yine kanallarla hayrat içersine akıtılarak biriktiriliyordu.

SENEMIĞAR (Senem Mağara-Sanem Mağara)

Soğmatar'ın 11 km. kuzeyinde yer alan Büyük Senem Mığar Köyü'ndeki mevcut mimari kalıntılar ve kayadan oyma yapılar, burasının Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

Köy içersindeki tepe üzerinde yer alan, kesme taşlardan yapılmış üç katlı anıtsal yapının bir manastır ya da saray kalıntısı olduğu tahmin edilmektedir. Bu yapının doğu cephesinin kuzey kesimindeki yuvarlak kemerli kapının kemer silmeleri M.S. 435'e tarihlenen Urfa'daki Aziz Stefanos Kilisesi'nin Karanlık Sokak'a açılan avlu kapısı ile büyük benzerlik göstermektedir. Ayrıca Senem Mağara'daki bu kapının içersinde bulunan ikinci kapının lentosu ortasındaki akantus yapraklı dairesel rozet, yine Aziz Stefanos Kilisesi'nin Yıldız Meydanı'na açılan avlu kapısı lentosundaki rozet ile üslûp benzerliğine sahiptir. Bütün bunlara dayanarak Senem Mağara yapılarını V. yüzyıl başlarına tarihlemek mümkündür.

Bu anıtsal yapının kuzeyinde, kayalara oyulmuş kiliseler yer almaktadır. Bu kiliselerden birinin kayadan oyulmuş saçağına (sundurma) V. yüzyıl Bizans Sanatı özelliklerini yansıtan haç motifleri, *antrolac*'lar (düğümler), hayat ağacı motifleri, baklava dilimleri, bir vazodan çıkan üzüm salkımlı asma dalları ve simetrik kuş motifleri işlenmiştir.

Süslemeli bu saçağın doğusuna bitişik büyük bir kaya mezarı yer almakta, ayrıca üç katlı anıtsal yapı ile kaya kilise arasındaki kayalık zeminde, tahrip edilmiş kaya mezarları dikkati çekmektedir.

100) Senem Mağara

11 km. güneydeki Soğmatar'ın M.Ö. 400-M.S. 200 yılları arasında Paganistlerin merkezi olmasına karşın, Senem Mığara'nın bölgedeki Hıristiyan Süryânilerin önemli merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Zira, Soğmatar'da tanrısal gücü olduğuna inanılan gök cisimlerinin heykelleri yerine, Senem Mağara'da Hıristiyanlığın sembolü haç motiflerine yer verilmiştir.

BETİK

Soğmatar'ın 7 km. kuzey doğusu, Senem Mağara'nın 4 km. güneydoğusundaki Betik (Güzel) Köyü'nde kesme taşlardan inşa edilmiş 8x4 m. boyutunda anıtsal bir yapı yer almaktadır. Tom Sinclair tarafından incelenmiş olan bu yapının "tahıl ambarı" olabileceği ileri sürülmüştür. Ancak, doğu-batı yönünde yatık dikdörtgen planlı ve girişi kuzeyden olan bu yapının ortada iki paye ile iki sahna ayrılmış olması, kıble yönündeki duvarın ortasında mihrabı andırır bir nişin bulunması (bu niş sonradan tahrip edilerek delinmiştir) hususları dikkate alındığında, bu yapının Harran Ulu Camii ile aynı dönemde (744-750 Emevi dönemi) inşa

101) Betik Emevi dönemi cami kalıntısı

edilmiş küçük bir mescid olabileceği fikrini akla getirmektedir.

Yapının üzeri sahınlar üzerine kuzey güney yönünde yerleştirilmiş büyük taş lentolarla örtülmüştür.

ÇATALAT (ÇATLAR)

Soğatar'ın 16 km. güneydoğusunda, Viranşehir'e bağlı Çatalat Köyü'nde, V. yüzyıl Roma döneminden kalma yapı kalıntıları bulunmaktadır. Bu kalıntılardan birisi yaklaşık 2 m. eninde, 4 m. yüksekliğinde kemerli bir kapıdır. Diğer kalıntı ise, büyük bir yapının köşe duvarlarına aittir.

KASR-ÜL BENAT (KIZLAR SARAYI)

Soğmatar'ın 17 km. kuzeydoğusunda, Betik'in 10 km. doğusundadır. Köy meydanındaki ağılların ihata duvarlarında bolca kullanılan blok taşlardan, burada büyük yapı kalıntılarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. 1911 yılında Urfa'yı ziyaret eden İngiliz Araştırmacı Bayan Gertrude Bell tarafından çekilen Kasr-ül Benat'taki bu yapıların fotoğrafları İngiltere/New Castle Upon Time Üniversitesi arşivlerinde muhafaza edilmektedir.

Soğmatar'daki Süryânice yazıtlı Kutsal Tepe'nin bir benzeri Kasr-ül Benat'ta bulunmaktadır. Köyün kuzeyindeki bu kayalık tepede 10'dan fazla Süryânice yazıtın bulunması, burayı "*Yazıtlı Tepe*" olarak adlandırmamıza sebep olmuştur. Kutsal Tepe'nin M.S. II. yüzyıla tarihlenen yazıtlarından biraz daha geç dönemlere, III. veya IV. yüzyıllara tarihlenen "*Yazıtlı Tepe*" yazıtları stil olarak ta Soğmatar yazıtlarından farklılık göstermektedir. İki ya da üç konturlu olarak yazılmış bu yazılar Süryâni Kaligrafi sanatının Urfa ve çevresinde bilinen tek örnekleri olması bakımından önem taşımaktadır. Tepenin güneybatı kesiminde oldukça iri harflerle kayaların üzerine üç konturlu olarak kazınmış bir yazıtta "*Kıust.....*" kelimesi okunabilmektedir. Yazıtın son harfleri toprak altında kaldığından tamamını okumak mümkün olmamıştır.

Yazıtlı Tepe'de, Tarih Araştırmacısı Selahaddin E. Güler tarafından okunan diğer Süryânice yazıtlarda; "*Ben Sargis*", "*Ben Gebar'ıı*", "*Amaryıı*", "*Ben keşiş Şim'ıın*", "*Ben Demet(ri)ono*" gibi keşiş isimleri tespit edilmiş olması, Kasr-ül Benat'ın bir keşiş merkezi olduğu fikrini doğurmuştur.

Soğmatar'da Pagan inancını yansıtan yazılara Kasr-ül Benat'ta yer verilmemiş olması bu fikri güçlendirmektedir.

"*Yazıtlı Tepe*" üzerinde ayrıca; biri tepenin güneybatı yamacında küçük, diğeri bunun 100 m. kuzeydoğusunda biraz daha büyük, üçüncüsü bunun kuzeydoğusunda tepenin zirvesinde olmak üzere, kaya zeminine oyulmuş labirent şekilleri bulunmaktadır. Ortadaki bir motifinden gelişen bu şekillerin mahiyeti anlaşılamamıştır.

"*Yazıtlı Tepe*"nin güney kesiminde ve köyün doğusundaki kayalık yamaçta, mağaralar ve kaya mezarları yeralmaktadır. Bunlardan en büyüğü ve işçilikli olanı "*Yazıtlı Tepe*"nin güney yamacındaki 8 arkosoliumlu kaya mezarıdır. Arkosoliumların silmeli kemerleri birbirine bağlı olarak mezarın üç yönünü dolaşmakta, aralarındaki boşluklarda kabartma haç ve çiçek motifleri yer almaktadır. Mezarın güneye bakan giriş cephesindeki Süryânice yazıtlarda burada yatan şahıslardan "*Keşiş Abrohom*" adı okunabilmektedir. Bu mezarın bir benzeri Şanlıurfa il merkezinin güney kesiminde "*Ehber*" (Abgar) olarak adlandırılan dağlık alanda bulunmaktadır.

Kasr-ül Benat'taki mimari elemanların lento silmeleri, Korint üslubundaki sütun başlıkları, Senem Mağara'da olduğu gibi Urfa merkezindeki Ulu Cami'nin yerinde bulunan Aziz Stefanos Kilisesi'nden kalma kemer, lento ve sütun başlarına büyük ölçüde benzemektedir. Ancak, Kasr-ül Benat sütun başlıkları Aziz Stefanos Kilisesi'ndekilere göre daha sade ve süslemesizdir. Bütün bunlara dayanarak Kasr-ül Benat yapılarını, IV. yüzyıl sonlarına tarihlemek mümkündür.

ÇİMDİN KALE

Soğmatar'ın 50 km. kuzeydoğusundaki bu tarihi kaleye Soğmatar'dan ulaşılabileceği gibi, Urfa-Mardin karayolunun 61. km.'sinden güneye sapan şose yol ile 9. km. sonra ulaşmak mümkündür.

Büyük bir kayalık tepe üzerine inşa edilmiş olan Çimdin Kale'nin yüksek kemerli anıtsal kapısı batıya bakmaktadır. Dar ve yüksek bir eyvan şeklindeki bu kapının kuzey yan duvarı aşağısında oldukça silik 3 satırlık Arapça kitabede "*Allahıı la ilahe illa hıı.....*" , "*el-Melik el*

102) Çimdin Kale

Kuddusi....", "La ilahe illallah Muhammeden resulallah" okunabilmektedir. Ayrıca anıtsal kapının çıkıntılı yan duvarının kuzeye bakan cephesi yukarılarındaki bir taş üzerinde "*el Mülkü lillah*" yazılıdır.

Çimdinkale'nin; 1182-1239 yılları arasında bölgeyi ellerinde tutan Eyyûbiler zamanında savunma ve konaklama amaçlı "**Ribat**" olarak inşa edildiği tahmin edilmektedir. Şanlıurfa kalesi gibi dört tarafı kayadan oyma derin savunma hendeğiyle çevrili Çimdin Kale'nin batıdaki girişi altında yer alan büyük mağaralar ahır olarak kullanılmış olmalıdır. Kale üzerinde çeşitli yapı kalıntıları ve bir su kuyusu yer almaktadır.

Kalenin burç ve duvarlarının önemli bir kısmının Urfa bölgesine 1272-1394, 1404-1505 ve ....-1517 tarihleri arasında üç kez hakim olan Memluklar döneminde restore edildiği anlaşılmaktadır. Zira Urfa kalesi ve Birecik şehir surlarındaki Memluk restorasyonlarının bariz işareti sayılan, çevrelerinin 5 cm.'lik bölümleri düzlenmiş, bunun ortasında kalan alan kabarık bırakılmış taşlardan oluşan duvarların Çimdin Kale'de görülmesi bu görüşü güçlendiren önemli işaretlerdir.

EYYUP NEBİ KÖYÜ PEYGAMBER MEZARLARI (TÜRBELERİ)

Urfa-Mardin karayolu'nun 85. km.'sinden kuzeye sapan asfalt yolun 16. km.'sindeki Eyyup Nebi Köyü'nde Eyyup Peygamber, Eyyup Peygamber'in hanımı Rahime Hatun ve Elyesa' Peygamber'in mezarları bulunmaktadır. Bu köyün 400 yıldan beri Eyyup Nebi Köyü adıyla anıldığı vakfiyesinden anlaşılmaktadır.

Eyyup Nebi Köyü'ndeki peygamber türbeleri yüzyıllardan beri kutsal günlerde ve bayramlarda, yöredeki binlerce kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Bu önemli inanç merkezinde, son yıllarda Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Okutmanlarından Mehmet Oymak'ın danışmanlığında, Turizm Bakanlığı ve Şanlıurfa Valiliği'nce geniş ölçekli bir çevre düzenlemesi ve türbe restorasyonları gerçekleştirilmiş; her üç türbe arasında yaya yollarıyla bağlantı sağlanarak türbeler alanı ihata duvarlarıyla köy yerleşmesinden ayrılmış ve ağaçlandırılmıştır. Eyyup Peygamber türbesinin batı yakınında bulunan ve O'nun otururken yaslandığına inanılan büyük bazalt taş, bu proje içersinde korumaya alınmıştır.

Eyyup Peygamber Türbesi

Mevcut inanca göre, Yüce Allah, Şanlıurfa'da yaşayan ve çok zengin olan Eyyup Peygamber'i imtihan etmek için önce mallarını ve çocuklarını elinden aldı ve daha sonra kendisine ağır bir hastalık verdi. Tüm bunlara sabır ve şükür gösteren Hz. Eyyup, Cebrail (a.s)'in getirdiği vahiy gereği ayağını yere vurdu ve yerden su fışkırdı. Bu su ile yıkanan Hz. Eyyup, vücudunu kaplayan yaralardan hemen kurtuldu. Daha sonra içtiği bu kutsal su, içindeki bütün dertlerini de yok etti. Bunun üzerine Allah,

Hz.Eyyup'a, hem çocuklarının hem de mallarının iki katını verdi. Bunun için Hz.Eyyup, sabır timsali bir peygamber olarak tanınmaktadır.

Eyyup Peygamber'in hastalık çektiği mağara, yıkanarak ve suyundan içerek şifa bulduğu kuyu, Şanlıurfa'nın Eyyûbiye Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Şanlıurfa'ya 100 km. mesafede, Viranşehir ilçe sınırları içersindeki Eyyup Nebi Köyü'nde bulunan Eyyup Peygamber'in türbesi, köyün kuzey yönündeki höyüğün güney eteğinde, kendi adıyla anılan caminin doğusundaki mezarlık içersindedir. Oldukça harap bir durumda olan türbe, son yıllarda Şanlıurfa Valiliği'nce tek kubbeli, beşgözlü revaklı ve revakların üzeri üç kubbe ile örtülü olarak yeniden inşa edilmiştir.

H. 1336 (m. 1918) tarihli Diyarbakır Vilâyet Salnâmesi'nde, türbenin kubbesinin çinko ile kaplandığı ve hademesine maaş bağlandığı kayıtlıdır.

Rahime Hatun Türbesi

Eyyup Peygamber'in ağır hastalığı ve uğradığı musibetler sırasında O'na büyük bir şefkat ve sabırla bakan hanımı Rahime Hatun'un mezarı Eyyup Peygamber türbesinin yaklaşık 500 m. kuzeybatısındadır. Kare planlı, tek kubbeli bu mütevazi mezar anıtı köydeki diğer türbeler gibi, geçtiğimiz yıllarda Şanlıurfa Valiliği'nce restore edilmiştir.

Elyesa' Peygamber Türbesi

Yine mevcut inanca göre, Eyyup Peygamberi ziyaret etmek isteyen Elyesa' Peygamber, uzun yıllar süren zorlu bir yolculuktan sonra O'nun bulunduğu köye ulaşır. Ancak kendisi bunu bilmemektedir. Karşısına insan kılığına girmiş Şeytan çıkar ve Hz.Eyyub'un daha çok uzaklarda olduğunu söyler. Yaşlı ve yorgun olan, artık yürüyecek mecali kalmayan Elyesa' Peygamber umutsuzluğa düşer ve Allah'a dua ederek ruhunu almasını diler. Bunu üzerine hemen orada vefat eder ve köy içersine gömülür. Eyyup Peygamber türbesinin 500 m. güneybatısında yer alan ve oldukça harap bir durumda olan Elyesa' Peygamber türbesi, Şanlıurfa Valiliği'nce yeniden yaptırılmıştır.

Yararlanılan Kaynaklar

Avcı, N., 1995. "Harran'ın Yetiştirdiği Kadın ve Erkek Alimler", **Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri-Harranlı Bilim Adamları**, Kayseri, s. 100-151.

Chesney, R.A. 1850. **The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris**....., London.

Creswell,K.A.C.1932.**Early Muslim Architecture**, Part I, Oxford.

Drijvers, H.J.W.-J.F. Healey. 1999. **The Old Syriac Inscriptions of Edessa and Osrhoene. Texts, Translations and Commentary**, Leiden-Boston-Köln.

Güler, M. 1994. **Han el-Ba'rur Kervansarayı'nın Restitüsyonu**, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Güler, S.E. **Şanlıurfa'da Eski Yunanca, Ermenice ve Süryânice Kitabeler** (Yayınlanmamıştır).

Gündüz, Ş. 1997. "Harrânîler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, cilt 16, s. 240-242.

Günkut, A.1984. "Geleneksel Harran Evleri", **Yurt Ansiklopedisi**, Urfa maddesi, İstanbul.

Güreşsever, G. 1997. "Urfa'da İki Kervansaray", **İTÜ Mimarlık Fakültesi MTRE Bülteni** , s. 910, İstanbul.

Kandemir, M.Y. 1992. "Cabir b. Abdullah", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** , cilt 6. s. 530-532.

Kürkçüoğlu, A.C. 1979. "Harran Ulu Camisi", **Harran Dergisi**, sayı 2, Urfa.

---------- 1990. "Anadolu'nun İlginç Turistik Değerlerle Dolu Bir Yöresi: Harran",**Türkiye İş Bankası Kültür Sanat Dergisi**, sayı 7, Ankara.

---------- 1995. **Tarih ve Tarım Şehri Harran**, Ankara.

---------- 1996. **The Mysterious City of History Harran**, Ankara.

---------- 1998. **Şanlıurfa İslâm Mimarisinde Taş Süsleme**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Kürkçüoğlu, A.C.-M.Oymak. 1990. **Guide to Urfa and Harran**, Ankara

Lloyd, S.-W.Brice. 1951. "Harran", **Anatolian Studies**, I.

Oymak, M. 1992. **Hz.Eyyup ve Urfa**, Şanlıurfa.

Önge, Y. "Anadolu Türk Mimarisinde Üstten Tabii Aydınlatma: Aydınlık Feneri", **Önasya**, sayı 64, Ankara.

Palalı, İ. 1999. **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır**, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya.

Preusser, C. 1911. **Nordmesopotamische Baudenkmaler** Leipzig.

Rice, D.S. 1951. "Medieval Harran", **Anatolian Studies** , II,

Saatçı, S. 1986. "Harran", **Türkiyemiz** , sayı 48, İstanbul.

Sami, Ş. 1316. **Kamus-ı A'lam** , İstanbul.

Segal, J.B.1953."Pagan Syriac Monuments in the Vilâyet of Urfa", **Anatolian Studies, III**.

Şeşen, R. 1988. "Harran ve Türk-İslâm Tarihindeki Yeri", **Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu Bildirileri** , İstanbul.

Temelkuran, T.-N.Aktaş. 1986. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, cilt III.

Yardımcı, N. 1986. "Harran Kazıları", **T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Bülteni**, sayı 7, Ankara.

---------- 1986. "1985 Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", **VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara.

Yavi, E. 1989. "Harran University" **ICOC (Istanbul Chamber of Commerce)**, Issue: 25, İstanbul.

103) ŞURKAV Kültür Merkezi ve Türk Halk Müziği Topluluğu

SANAT VE EDEBİYAT

PLASTİK SANATLARIN ŞANLIURFA'DAKİ 11.000 YILLIK ÖYKÜSÜ

Yrd.Doç.Dr.A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU *

Mehmet KURTOĞLU **

GİRİŞ

İnsanlığın tarihi ile birlikte başlayan sanat, "*Bir duygunun, tasarımın veya güzelliğin anlatımında kullanılan yöntemlerin tamamı veya, bu anlatım sonucunda ortaya çıkan üstün yaratıcılık*" olarak yorumlandığı gibi "*Belli bir uygarlığın veya topluluğun, anlayış ve beğeni ölçülerine uygun olarak ortaya koyduğu anlatım*" olarak da tarif edilmiştir.

Bu anlatım biçimi, sesler ve sözler aracılığı ortaya konulduğunda, içersinde müziğin yer aldığı fonetik sanatlar; hareketler aracılığı ile ortaya konulduğunda tiyatro, bale, pandomim gibi ritmik sanatlar; yazı yoluyla ortaya konulduğunda, hikâye, şiir, roman gibi edebi sanatlar; maddeye biçim verilerek ortaya konulduğunda, mimarlık, heykel, kabartma, resim, minyatür, hat ve tezhip gibi plastik sanatlar; teknik cihazlar vasıtasıyla ortaya konulduğunda, sinema ve fotoğraf gibi görsel sanatlar olmak üzere birçok güzel sanat dallarına ayrılır.

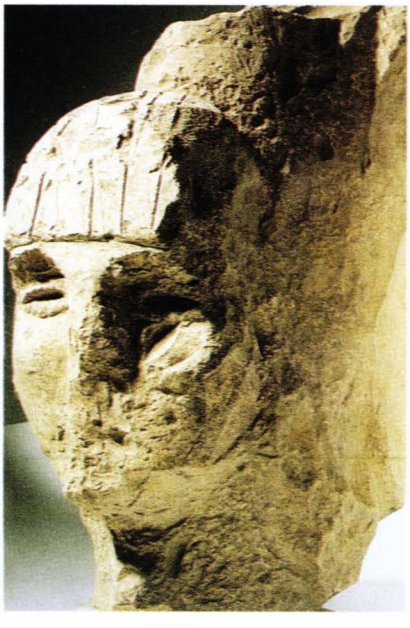
Bu Güzel Sanat dalları içersinde en geniş grubu oluşturan "*Plastik Sanatlar*"ın Şanlıurfa'da tarih öncesi çağlara kadar dayanan çok eski bir geçmişi vardır. Dünya kültür ve medeniyetinin doğduğu topraklar sayılan ve arkeoloji literatüründe "*Bereketli Hilal*" olarak adlandırılan bölge üzerinde yer alan Şanlıurfa, ayrıca zengin Anadolu kültürü ile Mezopotamya kültürünün kesişme noktasında bulunma şansına sahip olmasından dolayı, zengin bir kültür birikimini sinesinde barındırmıştır.

Tarihi bir süreç içersinde gelişim izleyen Şanlıurfa plastik sanatlarını; İslâm Öncesi, İslâm Devletleri Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere kabaca üç başlık altında incelemek gerekmektedir. Ancak bu araştırmada, Cumhuriyete kadar olan dönem incelenmeye çalışılmıştır. (Cumhuriyet dönemi için bakınız: **Şanlıurfa'da Cumhuriyet Dönemi Resim Sanatı**, s. 173)

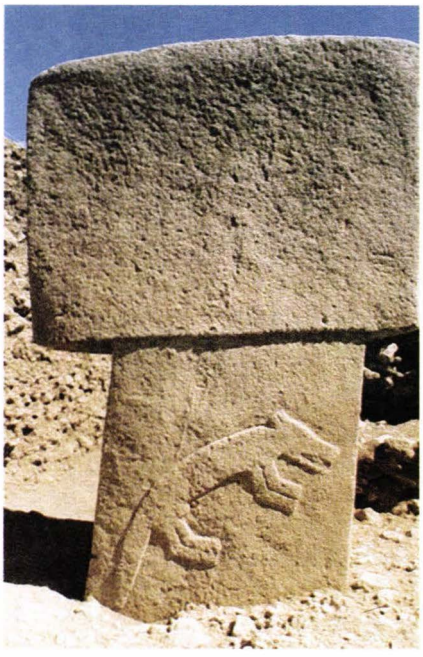
* *Harran Ü.Fen-Ed. Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Böl. Öğr. Üyesi*
** *Araştırmacı-Şair-Yazar*

I. İSLÂM ÖNCESİ ŞANLIURFA PLASTİK SANATLARI

Şanlıurfa'da heykel, kabartma, resim ve taşsüsleme sanatlarının kaynakları Neolitik Çağ'a kadar (M.Ö. 10.000-5000) inmektedir. Son yıllarda Nevalı Çori ve Göbeklitepe'de yapılan arkeolojik kazılarda bulunan ve M.Ö.9000 yıllarına tarihlenen insan ve hayvan heykelleri, kabartmaları aynı zamanda Anadolu'nun en eski plastik sanat örnekleridir. Neolitik Çağ'ın Akeramik evresine tarihlenen bu eserler içersinde bilhassa Göbeklitepe tapınaklarındaki taş steller üzerinde yer alan aslan, domuz, kurt, tilki, yılan, turna kuşu gibi hayvan kabartmaları ile buradaki bir tapınağın döşeme taşlarından biri üzerinde yatar vaziyette, vücut kontürleri kazınarak çizilmiş çıplak kadın figürü, Nevalı Çori tapınaklarında bulunmuş at, kurt, pelikan, kertenkele heykelleri ve kabartmaları, el ele tutuşarak danseden kadın-erkek kabartması 11000 yıl öncesi resim sanatının ne denli ileri bir düzeyde olduğunu göstermesi açısından büyük değer taşımaktadır.

104) Nevalı Çori kazılarında bulunmuş insan heykeli (Şanlıurfa Müzesi)

105) Göbekli Tepe tapınaklarında bulunmuş hayvan kabartmalı stel

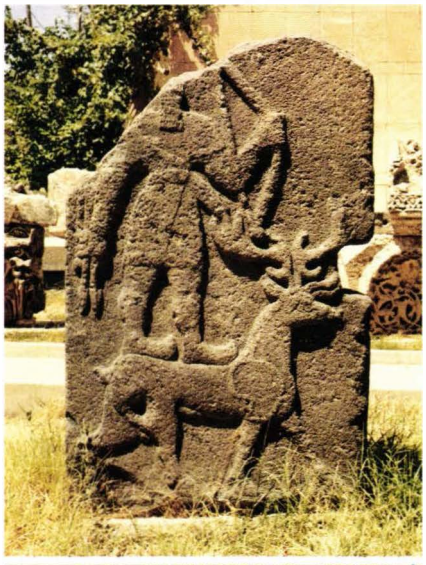
Balıklıgöl çevre düzenleme projesinin Kent Platosu kesiminde, 1993 yılında yapılan hafriyat sırasında bulunan ve Şanlıurfa Müzesi'ne götürülen yaklaşık 2 m. boyundaki erkek tanrı heykelinin Neolitik Çağ'a ya da İbrahim Peygamber'in yaşadığı Babil Çağı'na ait olduğu tahmin edilmiştir.

İnsanların avcı ve göçebelikten kurtulup, yerleşik düzene geçerek ilk mimari örneklerin yer aldığı köyleri kurdukları, hayvanları evcilleştirip ilk defa tarım yaparak üretir hale geldikleri bu çağ, aynı zamanda ilkel dinlerin dünyada ilk defa ortaya çıktığı çağ olarak bilinmektedir. Bu açıdan Urfa, dinler tarihi ve sanat tarihi yönünden dünya kültüründe önemli bir yere sahiptir.

Şanlıurfa'da yapılan bir çok arkeolojik kazıda, Kalkolitik Çağ ve Eski Tunç Çağı halklarının tapındıkları şematik tanrı heykelciklerine (idol) bolca rastlanılmıştır. Bu buluntulara dayanarak Urfa plastik sanatları tarihinin tapınaklarda başladığını söylemek mümkündür.

Politeist (çoktanrılı) bir inanca sahip olan Babil, Assur, Hitit, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerindeki Şanlıurfa heykel ve kabartma sanatı, daha önce olduğu gibi bilhassa tanrı heykellerinde kendini göstermiştir.

1952 yılında Harran'da yapılan kazılarda bulunan ve Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmekte olan bazalt taşından yapılmış Nabunaid Steli'ndeki ay, güneş ve yıldız kabartmaları ile Kral Nabunaid'i ayakta durur vaziyette profilden tasvir eden kabartma, Babil dönemi sanatının Urfa'daki en önemli örneğidir. Siverek ilçesi, Taşlıköy'de 1942 yılında bulunarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne götürülen iki stel üzerindeki insan rölyefleri M.Ö. 8.-7. yüzyıl Hitit prensliklerinin son devirlerini yansıtmaktadır

106) Kırların Koruyucu Tanrısı (Bazalt Taş Şanlıurfa Müzesi)

107) Assur Dönemi asker kabartması (Bazalt Taş Şanlıurfa Müzesi)

Hitit dönemi mimari eserlerinin duvarlarını zemin hizasında süsleyen bazalt orthostat taşlarındaki "*Fırtına Tanrısı*" ve "*Kırların Koruyucu Tanrısı*" gibi rölyefler Hitit dönemi plastik sanatlarının önemli örneklerinden olup, Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir. Yine Şanlıurfa Müzesi'nde, bazalt taş üzerine profilden tasvir edilmiş asker rölyefi ile çift ve tek boğalı sütun kaideleri Assur dönemi figürlü plastiği hakkında önemli fikir vermektedir.

Siverek ilçesine bağlı Haçgöz Köyü'nde bazalt kaya zeminine oyulmuş, yürür vaziyette profilden tasvir edilmiş aslan rölyefinin Urartu, bunun benzeri olarak Soğmatar'da kalker kaya zeminine oyulmuş aslan rölyefinin de Roma dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir.

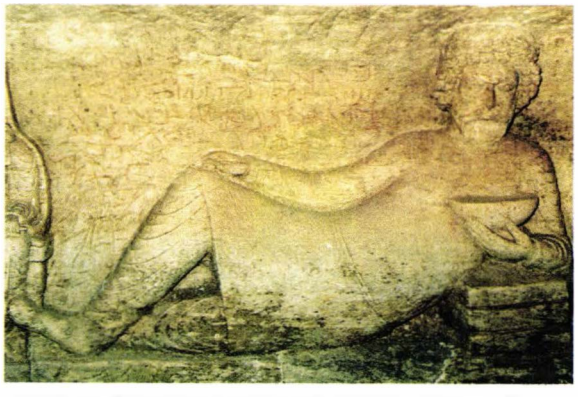
Viranşehir ilçesinden Şanlıurfa Müzesi'ne getirilen Zafer Tanrıçası Nike heykeli, üzerindeki dekolte elbisenin bir tül gibi rüzgarda savrulmasını çok sert bir taş olan bazalt üzerine işlemeyi beceren Urfalı heykeltraşın ustalığı hakkında fikir vermektedir. Ayrıca Harran içkalesinin doğu duvarında devşirme olarak kullanılan kalker Nike rölyefi, Urfa merkez Kırkmağara mevkiindeki kaya mezarlarından sökülerek Urfa müzesine getirilen Nike kabartmaları, ayakta durur vaziyette yarı çıplak tasvir edilmiş kadın-erkek yüksek kabartmaları, yine Urfa müzesinde sergilenmekte olan bir sütun başlığındaki akantüs yaprakları arasına işlenmiş insan portresi, Harran içkalesi doğu duvarında devşirme olarak kullanılmış kartal kabartması, Şanlıurfa Kalesi sütun başlıklarında akantus yapraklarının büyük bir ustalıkla oluşturduğu kartal başı, Urfa nekropollerindeki kaya mezarlarında yer alan melek ve insan kabartmaları, Soğmatar Pognon Mağarası'nda ve Kutsal Tepe'de insan şeklindeki tanrı kabartmaları Roma döneminin Urfa'daki plastik sanat örnekleridir.

Soğmatar Pognon Mağarası'ndaki tanrı kabartmalarına imzasını atan *Şila oğlu Şila* ile, Kutsal Tepedeki ay ve güneş tanrılarını temsil eden iki insan rölyefine imza atan *Şila oğlu Male* kardeşler adlarını bildiğimiz en eski Urfalı heykeltraş olmaları bakımından önem taşımaktadır.

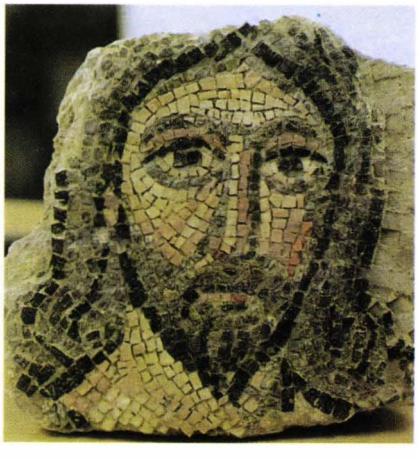
Şanlıurfa'nın doğusunda, Tektek Dağları içersindeki Senem Mağara harabelerindeki kayaya oyulmuş Bizans yapılarında zengin taş süslemeler Urfa'daki V. yüzyıl Bizans plastik sanatları hakkında yeterli fikir vermektedir. Bu süslemeler arasında, bir vazodan çıkan üzüm dalları, stilize hayat ağacı motifi, stilize palmet dizileri, simetrik kuş figürleri, dairesel ve dört saplı örgüler, kesişen daireler dikkati çekmektedir.

Ayrıca, Siverek ilçesine bağlı Garoz Köyü'ndeki Bizans dönemine ait harabelerde mimari kalıntılar üzerine işlenmiş örgü ve meander motifleri ile Şanlıurfa Müzesi'ndeki pembe mermerden silindirik bir vaftiz teknesindeki değişik geometrik örgü kompozisyonları, Ulu Cami avlusunda Aziz Stefanos Kilisesi'nden kalma mermer sütun başlıkları üzerindeki süslemeler Bizans plastik sanatlarının günümüze gelebilmiş özgün örnekleri arasında yer almaktadır.

Roma ve Bizans dönemi plastik sanatlarının yukarıda gördüğümüz heykel, kabartma ve taş süsleme örnekleri dışında, mozaik ve fresk alanlarında da bol sayıda örnekler bulunmaktadır. Eski Edessa'nın güney ve güney batı nekropolleri ile kuzey ve kuzey batı nekropollerinde ortaya çıkartılan mozaikler ve bazı freskler, Urfa müzesinde sergilenmekte olan Bizans dönemine ait Hz.İsa mozaik portresi o dönemin resim sanatı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Son yıllarda Birecik yakınındaki Zeugma kazılarında ortaya çıkartılan ve Roma mozaik sanatının şahaserleri sayılan eserlere bakıldığında bu sanatın Urfa bölgesinde ulaştığı düzey daha da iyi anlaşılacaktır. Ancak, Urfa merkezindeki mozaik ve fresk sanatı, Zeugma'dan farklı olarak Roma ve Bizans'tan ziyade Mezopotamya ve Sâsâni sanatları ile bağlantılı görülmekte ve bölgesel bir karekter taşımaktadır.

108) Roma dönemi Urfa kaya mezarlarında insan kabartması

109) Hz.İsa'nın mozaik portresi (Şanlıurfa Müzesi)

Hazreti İsa'nın, yüzünü sildiği mendile çıkan mûcizevi portresini M.S. 13-50 yılları arasında ikinci kez hüküm süren Edessa Kralı V.Abgar'a gönderdiği, ve bu dönemde Hıristi-

yanlığın resmi devlet dini olarak ilk defa Urfa'da kabul gördüğü bilinmektedir. Hıristiyan dünyasında kutsal kabul edilen bu mendil (Hagion Mandilion) üzerindeki Hz.İsa portresi, Bizans sanatı boyunca ressamlara konu olmuş ve binlerce ikona üzerine işlenmiştir.

Plastik sanatların önemli kollarından biri de mimarlık sanatıdır. Nevalı Çori, Göbekli Tepe, Şaşkan, Gürcütepe başta olmak üzere bir çok neolitik yerleşmedeki arkeolojik kazılarda çıkartılan mimari eserler bu sanatın Anadolu'da ilk kez Urfa'da ortaya konulduğunu göstermiştir.

Şanlıurfa'daki mimarlık sanatı Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında doruk noktasına yükselmiş ve bu yıllarda dünyanın en görkemli kiliseleri Urfa'da inşa edilmiştir. Bizans döneminde Hz.İbrahim'in doğduğu mağara yakınına inşa edilen ve İstanbul'daki Ayasofya ile aynı adı taşıyan kilisenin bir mimarlık şahaseri olduğu kaynaklarda kayıtlıdır. VII. Yüzyıl İslâm tarihçisi el-Mukaddesi, İslam'da israf ve lüksün haram olmasına rağmen Şam Emeviye Camii'nin hiçbir masraftan kaçınılmayarak lüks yapılmasının nedenini "*İslâmın camileri Edessa kiliselerinin ihtişamından geri kalmasın*" düşüncesine bağlamaktadır. Buradan da Edessa kiliselerinin ne denli ihtişamlı olduğu anlaşılmaktadır.

II. İSLÂM DEVLETLERİ DÖNEMİ PLASTİK SANATLARI

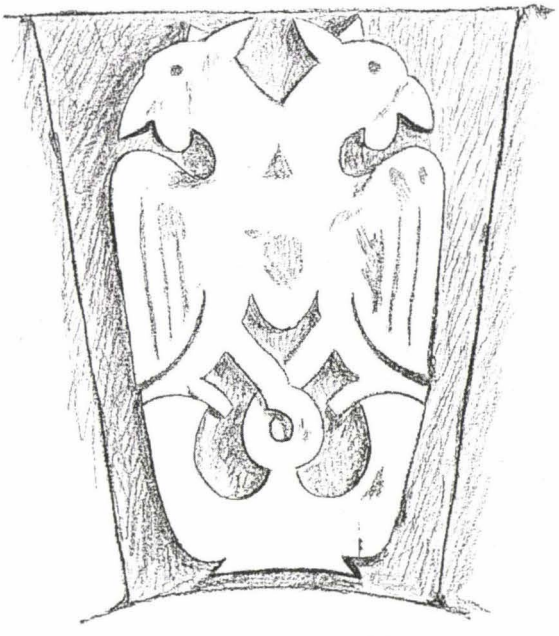
Kültür ve sanat; tarihten süzülerek gelen, çeşitli ulusların ve inançların birbirlerini etkilemelerinden doğan bir olgu olduğundan İslâmi dönem Şanlıurfa plastik sanatlarında geçmişin izlerini görmek mümkündür. Ancak, zaman geçtikçe inanç değerlerine bağlı olarak kendisine özgü bir kimlik kazanan İslâm plastik sanatları Urfa' da da özgün örnekler vermiştir.

Resim ve heykelin yasak derecesine varacak şekilde hoş karşılanmamış olması, İslâm plastik sanatçılarının taş süsleme, minyatür, tezhip ve hat gibi plastik sanat dallarına yönelmesini sağlanmıştır. Bu nedenle Urfa plastik sanatları içersinde insan ve hayvan figürlerinin yer aldığı heykel ve kabartmalara çok az sayıda yer verilmiştir.

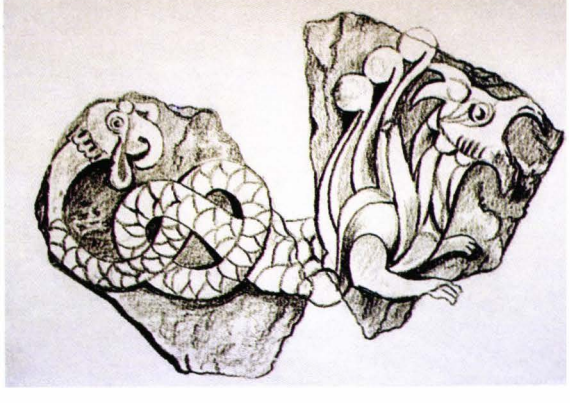
Urfa' daki hayvan figürlü taş kabartmanın İslâmi döneme ait en eski örneği, Harran içkalesinin doğuya bakan kapısının iki yanında yer alan Nûmeyriler dönemine h. 451 (m. 1059) ait çift köpek kabartmalarıdır. Ayrıca, Eyyûbiler dönemine ait h. 626 (m. 1228-29) tarihli Han el-Ba'rür Kervansarayı'ndan Urfa müzesine getiri-

110) Harran kalesinde Numeyriler dönemine ait çifte köpek kabartması

111) Harran Kapı kuzey cephesinde Eyyubiler dönemine ait çift başlı kartal kabartması (Desen: A.C.Kürkçüoğlu)

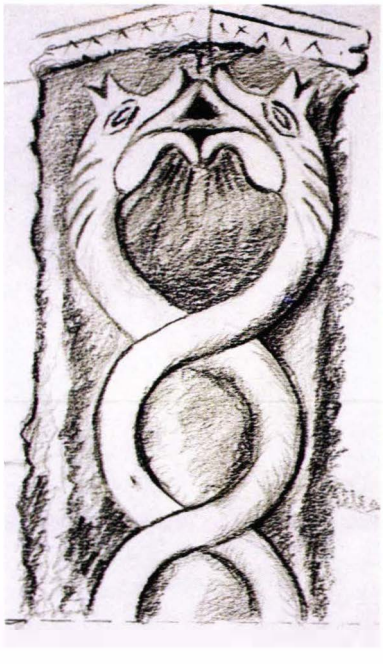
112) Harran'da bulunmuş Eyyubi dönemine ait ejder kabartması (Ş.Urfa Müzesi-Desen:Mehmet İnci)

len büyük bir taş blok üzerindeki bağdaş kurmuş vaziyette bir insanın sağında ve solundaki aslanları boyunlarından zincirle tutuşunu tasvir eden kabartma, Urfa şehir surlarının Harran Kapısı kuzey cephesinde yine Eyyûbiler dönemine ait çift başlı kartal kabartması ve bunun iki yanında aslan gezdiren kaftanlı insan figürleri, Harran'da bulunarak Urfa Müzesi'ne getirilen kalker bir taş üzerindeki kuyruğu düğümlü ve gövdesi pullu ejder kabartması, Şanlıurfa kalesinin doğu burcundaki Memluklu dönemine ait (XV. Yüzyıl başları) yüksek kabartma çift aslan İslâm figürlü plastiğinin Urfa'daki en eski örnekleridir.

1517 tarihinde Osmanlı hâkimiyetine giren Urfa' da, insan figürlü heykel ya da kabartmaya hiç yer verilmemiş, aslan, ejder ve yılan gibi hayvan kabartmalarına çok az sayıda yer verilmiştir. 1970' li yıllarda yıktırılan Aslanlı Han'ın kapısından sökülerek Şanlıurfa Müzesi'ne getirilmiş olan çifte aslan kabartması, eski bir Urfa evi olan ŞURKAV Kültür Merkezi büyük odasının kuzey cephesindeki ve Birecik ilçesi Salih Kalender Evi duvarındaki aslan kabartmaları, XVIII. Yüzyıl Osmanlı döneminde yeniden inşa edildiği bilinen ve günümüzde Selahattin Eyyûbi Camii olarak kullanılan Ermeni Kilisesi'nin pencere pahlarındaki gövdeleri zincir şeklinde birbirine dolanmış çift ejder kabartmaları, yine XVIII. yüzyıla ait Rızvaniye Camii harim kapısı pahlarındaki zincirleme dolanmış çift yılan kabartmaları, Çakeri Camii karşısındaki Köroğluzâde Haydar Ağa Evi eyvanı döşemesinde helezonik biçimdeki çifte yılan kabartmalı su yolu Osmanlı dönemi figürlü plastiğinin Urfa'daki örneklerinin tamamını oluşturmaktadır.

İslâmi dönem Urfa plastik sanatlarında nadir olarak görülen figürlü plastiğin yarattığı süsleme boşluğunu, bitkisel ve geometrik taşsüsleme ile kitabe ve mezar taşlarındaki hat sanatı örnekleri büyük bir başarı ile doldurmuştur. Mimaride kullanılan ünlü Urfa taşının işlemeye elverişli gayet yumuşak özellikte olması, plastik sanatlarda zengin bir süsleme geleneğinin doğmasını sağlamıştır. Taşın bu özelliği ile tarihsel kültür zenginliğinin birleşmesi mimari süslemede zengin bir motif repertuvarının doğmasına neden olmuş, bu zenginlik tarih içersinde gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Öyle ki, Türk-İslâm taş süsleme sanatı repertuvarında yer alıp da Şanlıurfa mimari eserlerinde bulunmayan motif hemen hemen yok gibidir.

Urfa taşının bu özelliği ile tarihten gelen plastik sanat geleneğinin birleşmesi, Emeviler dönemine ait 744-750 tarihli Harran Ulu Camii'nde İslâm taş süsleme sanatının en ünik eserlerinin doğmasına neden olmuştur. Bu camide Emeviler döneminden kalma asma dalı ve üzüm salkımlı sütunlar, akantus yapraklı sütun başlıkları, Zengiler ve Eyyûbiler dönemi onarımlarından kalma girift rumi kompozisyonlu sütun başlıkları ve rumi-palmet bordürlü kemer süslemeleri adeta taştan dışarıya taşan plastik özellikleri ile sadece İslâm coğrafyasında değil, dünya taş süsleme sanatları içersinde önemli bir değere sahiptir.

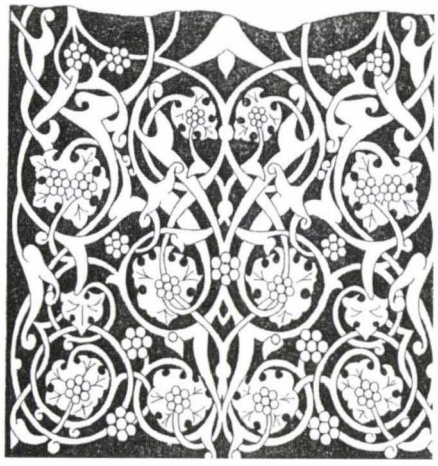

113) Selahaddin Eyyubi Camii (Ermeni Kilisesi-Büyük Kilise) pencere pahlarında dolanmış ejder kabartmaları (Desen: Mehmet İnci)

114) Harran Ulu Camii'nde Emevi dönemine ait asma dalı süslemeli sütun

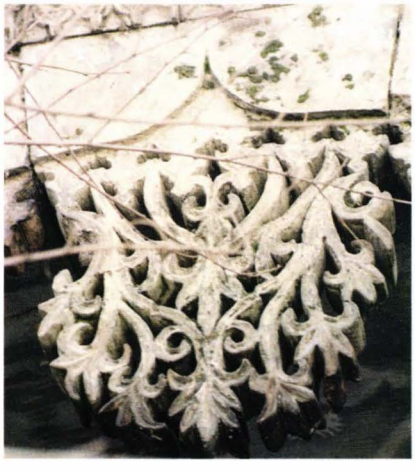
(Şanlıurfa Müzesi)

115) Harran Ulu Camii'nde Eyyubiler dönemine ait sütunda Rumi kompozisyonlu süsleme (Desen: A.C. Kürkçüoğlu)

Şanlıurfa İslâmi dönem plastik sanatlarında önemli bir yeri olan taş süsleme geleneği Osmanlı döneminde de devam ederek cami, han, hamam gibi anıtsal eserlerden ziyade bilhassa ev mimarisinde kendini göstermiştir. Evlerin avluya bakan cephelerindeki zengin geometrik ve bitkisel rozetler, bordürler ve konsollardaki plastik unsurları, gününü evinde geçiren kadına zevkli bir ortam yaratma düşüncesinin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Plastik sanat dallarından olan mimarlık sanatı, Şanlıurfa'da geniş bir tarihi gelişim sürecinden beslenerek İslâmi dönemde de özgün ör-

116) Geleneksel Urfa evlerinde eyvan kilit taşı

nekler vermiştir. 744-750 yıllarında Emeviler döneminde inşa edilen ve İslâm Sanatı içersinde özgün bir yeri olan Harran Ulu Camii, Anadolu' nun ilk camisi, en büyük camisi ve en zengin taş süslemeli camisi olması yönüyle Anadolu mimarlık tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Şanlıurfa'da ayrıca, Selçuklular dönemine tarihlenen (XII. yüzyıl) Şeyh Mes'ud Zaviyesi, Zengiler dönemine ait (XIII. yüzyıl) Pazar Camii minaresi, XIII. yüzyıl Eyyûbiler döneminden bazı izleri günümüze ulaşan Eyyûbi Medresesi ve XV. yüzyıl Akkoyunlular dönemine ait Hasan Padişah Camii Osmanlı öncesi İslâm devletleri zamanından günümüze kalmış başlıca mimari eserlerdir.

XI. yüzyılda Urfalı üç mimar kardeşin Kahire sur kapılarından Bab el-Nasr ve Bab el-Fütuh'un tasarımında, yine aynı yüzyılda Urfalı mimar Seleme oğlu Abdullah'ın Diyarbakır surlarının tasarımında görev alması, Urfalı mimarların ününün il sınırlarını aştığını göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı dönemindeki Şanlıurfa cami mimarisinde, orta kubbenin yanlara ya da dört yöne doğru yarım kubbelerle genişlediği merkezi plan dışında tüm planların uygulanmış olması, yüzlerce ev arasında birbirinin planını kopya eden evlerin bulunmayışı, Urfalı mimarların geçmişten beslenen zengin plan arayışlarının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı döneminde Urfa'daki mimarlık sanatı ile birlikte gelişen ve plastik sanatların önemli kollarından biri olan *"kalemişi süsleme"* nin çok eski örnekleri günümüze ulaşamamıştır. Ancak bu sanatın Akyüzler Evi, Abdülkadir Hakkari Evi, Hacı Bekir Pabuççu Evi, Kürkçüzâde Halil Hafız Efendi Evi ve daha bir çok evin oda tavanlarındaki örnekleri bu sanatın XIX. Yüzyılda Urfa'da ulaştığı boyutu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Urfa'daki İslâmi dönem sanatları arasında önemli bir yeri olan Hat Sanatı'nın en eski örnekleri Harran Ulu Camii kalıntıları arasındaki bazı mimari elemanlar ve Harran eski mezarlığında kazılar sonucu ortaya çıkartılan mezar taşlarında görülmektedir. Ayrıca Harran Kapısı kuzey cephesinde yer alan Eyyûbi nesihi ile yazılmış şerit kitabe, Eyyûbi medresesinin kuzey duvarındaki çiçekli nesih kitabe ve Şeyh Mes'ûd Zaviyesi'nin sarnıç kitabesi, Urfa'daki hat sanatının XI.-XII. yüzyıl örnekleri arasında yer almaktadır.

Eyyûbiler'den Osmanlı dönemine kadar geçen süreç içersinde çeşitli İslâm devletleri tarafından ortaya konan hat eserlerinden kayda değer örnekler günümüze ulaşmamıştır. Ancak Osmanlı döneminden kalma çok sayıda kitabe,

117) Taşçı ustası

mezar taşları, anıtsal yapılar ve evler üzerindeki dekorasyon amaçlı celi nesih, celi sülüs, celi ta'lik ve makılı tarzlarındaki kompozisyonlar zengin bir çeşitlilik göstermektedir.

Halil-ür Rahman Medresesi'nin 1775 tarihli hücre kitabesinde imzası bulunan hattat *"Hakkı en-Naibu bi medineti'r Ruha"* (Urfa şehri naibi Hakkı) ve 1781 tarihli Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi' nin Ulu Camii avlusuna bakan kapısındaki kitabede imzası bulunan hattat *"el-fakir es-Seyyid el-Hac Abdürrahim el-Musavveri en-Naib er-Ruha* "(Urfa Naibi Hacı Abdürrahim) adlarını bildiğimiz en eski Urfalı hattatlardır.

Çok güzel yazı istiflerinin yer aldığı mezar taşlarındaki şiirlerde şair adlarına yer verilmiş olmasına rağmen, hattat adlarına hiç yer verilmemiştir.

Hattat adlarına taş sanatı örnekleri dışında el yazması kitaplarda ve levhalarda rastlanılmaktadır. Şair Hikmet'in (1832-1878), Şair Sakıb Efendi'nin (ölümü 1873), şair ve mutasavvuf Safvet Efendi'nin (1866-1950) aynı zamanda hattat oldukları bilinmektedir. Bunlardan Şair Sakıb'ın Halepli Bahçe'de kendi adına yaptırdığı köşkün ikinci kattaki büyük odasının iç duvarlarını dolaşan, mavi zeminli tahtalar üzerine beyaz boya ve ta'lik hattı ile yazdığı şiir, şairin hattatlık yönünü göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca Bedri Alpay'ın *"Şanlıurfa Şairleri"* adlı kitabında şairlikleri yanında hattat olduklarını belirttiği Nuri, Lütfü ve Vefik beylerin eserlerinden günümüze ulaşan olmamıştır.

Rızvaniye Camii'nde asılı bir levhada imzası görülen "Naciye" adlı bayan hattatın Urfalı olup olmadığı hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Urfa'da yetişmiş hattatların en ünlülerinden olan Ahmet Vefik Efendi ve öğrencisi Arabizâde Behçet Efendi, eserlerinin bir kısmını Osmanlı dönemi sonlarında, bir kısmını da Cumhuriyet döneminde vermiştir.

Ahmet Vefik Efendi (Lobut Ahmet Efendi)

Asıl adı Ahmet olup, Vefik mahlasını kullanmış hem şair hem de hattattır.1860 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Zikri Aşireti'nden Balibeyzâde Lobut Bey'dir. İlk tahsiline Sultani'de başlamış fakat yarıda bırakmıştır. 1882 yılında babası Lobut Bey İstanbul'dan sürgün olarak Halfeti Nahiye Müdürlüğü'ne gelince, o da babasıyla gelmiş, 1884'de Kaymakam olan babasıyla Suruç'a, 1886 yılında babasının emekli olması üzerine ailesi ile birlikte Urfa'ya yerleşmiştir.

118) Ahmet Vefik Efendi'nin, "Âla Külli Şey'in Kadir" kompozisyonu

Ahmet Vefik, 1887 yılında Urfa Tahrirat Kalemi Mukayyıtlığı ile memuriyete başlamış, yazısı güzel olduğu için üç yıl sonra aynı kalemin Sermübeyyizliğine terfi etmiştir. 1923'de emekli olmuştur.

Diyarbakırlı Cenânzâde Hacı Abbas Efendi ve Urfa Tahrirat Müdürü Asaf Bey'den icâzet alan Ahmet Vefik, Urfa'nın bir çok mektep ve medresesinde yazı dersleri vermiştir. Musikiye ve bütün makamlara vakıf olan, armonika, ud ve kanun çalmasını bilen Ahmet Vefik, mütevazi, iyi huylu, ince ruhlu, yardımsever biri olarak tanınmıştır. Kitabeler ve mezar taşları için yazdığı şiirlerinde büyük bir ustalıkla tarih düşüren ve mahalli olaylara destânlar yazan sanatçı, bugün vilayet binası kavşağındaki 1917 tarihli Harb-ı Umumi Şehitleri Abidesi üzerine *"Cây-ı*

cihâda giden erlere nusret ola" mısrasını yazmış, böylece anıtı yaptıran Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in adını zikretmeyi büyük bir ustalıkla başarmıştır.

Ahmet Vefik Efendi'nin şişe içersine, büyük bir maharetle yazılar yazdığı halk arasında yaygın olarak anlatılmaktadır. Kendisinin içersini yazdığı böyle bir şişe Urfa'da Halil Soran Bey'in kolleksiyonunda bulunmaktadır.

Ahmet Vefik Efendi'nin ölüm tarihi bilinmemektedir.

Arabizâde Behçet (Görgün) Efendi

1883 yılında Urfa'nın Kaleboynu mahallesinde doğdu. Eba Eyyûb el-Ensâri'nin torunlarından olan ve 400 yıl önce Urfa'ya yerleşmiş bulunan "*Arâbizâdeler*" lakablı bir aileye mensuptur. Bu nedenle, yazdığı levhalarda "Behçet Arâbi" imzasını kullanmıştır.

Behçet Arabi, 13-14 yaşlarında iken Şer'i Mahkeme'de kâtiplik yapan akrabalarından birinin yanına hat sanatını öğrenmesi için verilir. Bu zatın yanında ilk bilgilerini alan Behçet, sanatında büyük ilerlemeler kaydedip hocasını geçince kendisinin daha usta birisinin yanına verilmesine gerek duyulur. Şer'iye'de Kâtip Hoca, Behçet'i Balibeyzâdeler'den Hattat Ahmet Vefik Efendi'ye götürüp, "*Ahmet Efendi, işte sana kabiliyetli bir genç, ben bildiklerimi öğrettim, gerisi sana kalıyor*" diyerek teslim eder. Hüsn-ü Hatt'ın her çeşidinden icâzet alıp, icâzet vermiş, şair ve musikişinas Ahmet Vefik Efendi'den hat dersleri alan Behçet, kısa süre sonra icâzet alır.

*119) Arabizâde Behçet Efendi'nin, "**Va Hüva Ala Külli Şey'in Kadir**" kompozisyonu*

17 yaşında evlenen Behçet, 24 yaşında üç çocuk sahibi iken 1.Dünya Savaşı'nda askere alınır. Medine'de 5,5 yıl askerlik yaptığı sırada Peygamberimizin makamına Şair Nâbi' nin;

"Sakın terk-i edebten kûy-ı mahbub-ı Hüdâdır bu

Nazargâh-ı ilâhidir makam-ı Mustafadır bu "

dizeleriyle başlayan ünlü kasidesi başta olmak üzere çeşitli yazılar yazar. Bu yazılarından dolayı Fahri Paşa tarafından Fırka Yazıcılığı'na alınır ve terhis olduğunda Urfa'ya götürmek üzere kendisine peygamberimizin Sakal-ı Şerif'i hediye edilir. (günümüzde Circis Peygamber Camii'nde muhafaza edilen bu Sakal-ı Şerif, Ramazan aylarında Urfalılar tarafından ziyaret edilmektedir.)

Behçet Efendi, kûfi hariç, nesih, sülüs, divâni ve rik'â gibi yazı çeşitlerini büyük bir ustalıkla kullanmış, ancak en çok celi sülüs ve celi tâ'lik türlerinde eser vermiştir.

Yararlanılan Kaynaklar

A.Cihat Kürkçüoğlu, **İnançlar Diyarı Şanlıurfa**, Ankara 2000.

..... **Şanlıurfa İslâm Mimarisinde Taş Süsleme**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1998,

..... **Urfalı Hattat Behçet Arabi** , Şanlıurfa 1997.

Bedri Alpay, **Şanlıurfa Şairleri**, İstanbul, 1986.

Kıymet Giray, "Kaybolan Resimler, Unutulan Görünümler ve İsimlerle ŞANLIURFA" **İş Bankası Kültür ve Sanat**, sayı 14, Ankara 1992, s. 65-69.

Mustafa Ayataç., **Peygamberler Şehri Şanlıurfa**, İstanbul 1988.

Mehmet Kurtoğlu, **Hafızasını Kaybeden Şehir**, Şanlıurfa 2000.

Mahmut Karakaş., **Şanlıurfa Mezar Taşları**, Şanlıurfa 1996.

..... **Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler**, Ankara 2001.

Şanlıurfalı Ressamlar, Ankara 2001.

Vedat Erkul, **Sanat ve İnsan**, İstanbul 1996.

ŞANLIURFA'DA CUMHURİYET DÖNEMİ RESİM SANATI

Necmi KAYA *

Şanlıurfa'daki geçmişi tarihöncesi çağlara kadar dayanan plastik sanatlar, Selçuklu, Osmanlı döneminde Türk süsleme sanatları içersinde varlığını hissettirmiştir. Osmanlı döneminde hat sanatında Lobutzâde Ahmet ve öğrencisi Behçet Arâbi gibi hattatlar yetişmişse de bu dönemde, resim sanatıyla ilgili gelişmeler görülmemiştir.

1917 yılında inşasına başlanılan, Cumhuriyetin ilk yıllarında hizmete açılan 1940'lı yıllardan itibaren Belediye binası olarak kullanılan ve 1983'te dönemin Belediye Başkanı tarafından yıktırılan Uray Oteli'nin merdiven duvarlarında ve odalarındaki Urfa'yı konu alan yağlıboya resimlerin, bir Rus ressamı tarafından yapıldığı bilinmektedir. Aynı ressamın, otelin batısına bitişik tiyatro salonu (Bugünkü "Şair Nabi Kültür Merkezi") sahnesinin üzerine, sağlı sollu olarak Rus ressamı Ayvazowski'nin -tablolarını taklit ederek çalıştığı- ay ışığında deniz manzaraları ve salonun yan duvarlarındaki büyük boy Halil-ür Rahman Gölü ve Urfa Kalesi resimleri salonun tavanındaki "kalemişi" süslemeler, maalesef son yıllardaki restorasyonlar sırasında üzerleri boyanarak yok edilmiştir. Aynı ressamın, Mevlevihane yakınındaki Şemsi Parmaksız Evi'nin ikinci kat odalarından biri duvarına yaptığı Peyzaj günümüze ulaşmıştır. Adı ve hayatı hakkında elimizde bilgi bulunmayan daha sonra casus olduğu anlaşılan bu ressamın Diyarbakır'da yakalanarak idam edildiği söylenmektedir. (1)

Mustafa Kemal Atatürk'ün, Cumhuriyet döneminde ulusal düzeyde, her alanda başlattığı büyük değişim hamleleri, sanat alanında da varlığını hissettirmiştir. Pekçok kurum ve kuruluş sanat alanında hizmet vermek, sanatı yurt genelinde yaygınlaştırmak amacıyla birçok etkinlik düzenlenmiştir. Bu değişim hamleleriyle Urfa, 1934 yılında Halk Evleri ile tanışmıştır.

Halk Evleriyle birlikte kültür ve sanat alanlarında görülen canlılık resim sanatında da kendini göstermiştir. "Güzel Sanatlar Komitesi" tarafından Cumhuriyet döneminde açılan Urfa'nın ilk resim sergisi, 15.10.1934 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

1938 yılında şehirlerin görünümlerini ve kültür değerlerini yağlı boya resimlere yansıtmak zere, o dönem Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yurt geneline ressamlar gönderilmeye başlanmıştır. Bu proje çerçevesinde, 1941 yılında Urfa'ya gelen Ressam Nusret Karaca, Urfa konulu 9 adet resim yapmıştır. Tüm ressamların çalışmaları 1941-1944 yıllarında düzenlenen "Cumhuriyet Halk Partisi Yurt Gezileri" sergilerinde halka sunulmuştur. Bu resimlerle ilgili hazırlanan katalogda, Nusret Karaca'nın yaptığı Şanlıurfa resimlerinin adları şunlardır: Yeniçeri Mustafa, Yeni Gelin, Urfalı Kız, Ateş Bey Sokağı, Uzun Hasan Medresesi, Medreseden Bir Köşe, Pazar Camii Sokağı, Birecik'te Fırat Nehri.

Halk Evleri'nin etkili olduğu bu yıllarda Urfa literatüre giren ilk ressamını yani Mustafa Ayataç'ı yetiştirir. Halk Evleri'nin bu faaliyetleri kapanış tarihi olan 1954 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra durgun bir döneme giren resim sanatı 1950-1960'lı yıllarda "*Namuslu Ali*" lakabıyla anılan Urfalı naif halk ressamının yaptığı peyzajlarla tanışıyordu. Kahvehane, kıraathane ve lokanta gibi işyerlerinin duvarlarını süslemek amacıyla yapılan bu resimler çeşitli nedenlerden dolayı günümüze ulaşamamıştır.

1970-1985 yılları arasında Urfa'da Sanat etkinlikleri; okul sergileri, Belediye Başkanlığı'nın yılda bir kez düzenlediği (11 Nisan Urfa'nın Kurtuluş Günleri etkinlikleri), Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü'nün bugün de var olan koridorlarında açılan sergilerle sürdürülmüştür. Bu dönemde kent dışında yaşamlarını sürdüren Şanlıurfalı ressamların sergilerine rastlanmıyor, halk bunları yakından tanımıyordu.

Şanlıurfa'da mevcut sanat potansiyelinin bir Devlet Güzel Sanatlar Galerisi ile gün ışığına çıkabileceğini düşünen Urfa Kız Meslek

* *Öğretmen-Ressam*

Lisesi Resim Öğretmeni F. Nevin Güllüoğlu, 1979 yılında Ankara Devlet Güzel Sanatlar Galerisi Müdürü Osman Zeki Oral'a, Urfa'da bir galerinin nasıl kurulabileceğini sorar; onun yönlendirmesi ile aynı yıl Kültür Bakanlığı, Güzel Sanatlar Genel Müdürü Mehmet Özel ile yaptığı görüşmede, Şanlıurfa'nın sanat potansiyeli hakkında bilgi verir. Genç bir resim öğretmeninin bu talebi karşısında duygulanan Genel Müdür Mehmet Özel, Şanlıurfa'ya galeri kurulması için Genel Müdür Yardımcısı İhsan Yüceözsoy'a gerekli talimatı verir ve Güllüoğlu'na galeriye müdür olması için teklifte bulunur.

Urfa'ya dönen Güllüoğlu, o dönemin mülki ve idari amirleriyle görüşür ve bir an önce galerinin Şanlıurfa'ya kazandırılması için çaba gösterir. Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nce Şanlıurfa'ya galeri kurulması için 4 Temmuz 1980 tarih ve 630.9/(1762) sayılı Kültür Bakanlığı onayı alınır. Bu hizmetlere uygun bir binanın bakanlığa tahsis edilmesi için Belediye Başkanlığı nezdinde girişimde bulunulur. 13 Kasım 1980 tarih ve 1433 sayılı Encümen kararı ile Belediye'ye ait tarihi tiyatro salonu (Bugünkü Şair Nabi Kültür Merkezi) tahsis edilir. Ancak öne sürülen koşullarda uzlaşma sağlanamayınca, girişimler bakanlık nezdinde devam ettirilir. Nihayetinde, 1979 yılında Eski Eserler Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Nurettin Yardımcı tarafından kamulaştırılan Urfa yerel mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Hacı Hafız Ahmet Efendi Evi'nin selamlık bölümü 15 Kasım 1984 tarih ve 630.90-4230 sayılı Bakanlık onayı ile ilgili Genel Müdürlükçe, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'ne Devlet Güzel Sanatlar Galerisi olarak kullanılmak üzere devredilir. Binanın restorasyon çalışmalarından dolayı 1985 yılında galeri Şanlıurfa Müzesi bünyesinde kurulur. Müzede Asistan olarak görev yapan A.Cihat Kürkçüoğlu Müdür olarak atanır (1985-1987).

1987 yılında A.Cihat Kürkçüoğlu'nun Dicle Üniversitesi'ne Öğretim Görevlisi olarak geçmesi üzerine, Galeri Müdürlüğü'ne F. Nevin Güllüoğlu atanır. 1988 yılında Turizm Danışma Bürosu'nda hizmetlerini sürdüren galeri, 12 Haziran 1989 tarihinde bugünkü hizmet binasına geçmiş ve Şanlıurfa'nın plastik sanatlar tarihine damgasını vurmuştur.

Devlet Güzel Sanatlar Galerisi Müdürlüğü, Şanlıurfa'da var olan sanat potansiyelinin yeniden hareketlenmesine neden olmuştur. Amatör ve profesyonel sanatçılar, çalışma ortamı bulmuştur. Bu gelişmeler, Şanlıurfalı sanatçıların dışa açılmasını sağlamış; il dışında çalışmalarını sürdüren ressamları da Şanlıurfa halkı ile buluşturmuştur. Aynı zamanda Şanlıurfa'ya Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi ve Harran Üniversitesi Resim Bölümü'nü de kazandırmıştır. Şanlıurfa'da resim alanında başlayan hareketliliğin sonucu olarak, 1990-2000 yılları arasında ulusal akademilerin Resim bölümlerine 108 genç kazandırılmıştır.

Bu akademisyen ve amatör gençlerin başarıları bizlere öğretim görevlisi, resim öğretmeni, ressam ve sanat tarihçisi olarak değerli insanlar kazandırmıştır. Bu başarı akademi çalışmalarına da yansımış, bir çoğu kursiyer olarak başladıkları galeriye eğitimci olarak geri dönmüştür.

Bunlar arasında Mehmet Hatipoğlu, Necla Tosmur, İ. Halil Çerçi, Sibel Göktepeli, Şeyda Güllüoğlu, Muharrem Çelik, Mehmet Sakızcı, Necmi Kaya, Ahmet Kına, Sait Toprak, Ahmet Erman Karagöz, Ahmet Vural ve Emine Küçük sayılabilir.

Sanırım galerinin bu potansiyelini Kültür Bakanlığı *"Kültür Envanteri 1999"*la daha iyi anlayabiliriz. Bu envanter sadece galerinin bir yıllık çalışmalarını göstermektedir.

GAP BÖLGESİNE DAHİL İLLERDE SERGİ VE İZLEYİCİ SAYILARI

(Kültür Envanteri 1999)

İLLER	GALERİ SAYISI	SERGİ SAYISI	İZLEYİCİ SAYISI
ADIYAMAN	-	-	-
BATMAN	-	-	-
DİYARBAKIR	1	22	40.000
GAZİANTEP	1	30	67.100
KİLİS	-	-	-
MARDİN	-	-	-
SİİRT	-	-	-
ŞANLIURFA	1	45	67.150
ŞIRNAK	-	-	-

GERÇEKLEŞTİRİLEN FAALİYETLER

Yıl	Sergi Sayısı	Kurs Sayısı	Kursiyer Sayısı	Başarı Belgesi	Diğer Faal.	İzleyici Sayısı
1999	45	16	279	126	36	67150
2000	42	18	231	73	37	72330
Top.	87	34	510	199	73	139.480

Şanlıurfa'da sanat alanında 15.11.1990 tarihinde kurulan Devlet Güzel Sanatlar Koruma Derneği, Şanlıurfa'da kurulan ilk dernek olup, galerinin hizmetlerini sürdürmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca dernek ilk ressamımız Mustafa Ayataç'tan günümüz Şanlıurfa'lı sanatçılarının yanı sıra diğer ulusal yapıtları ile oluşan zengin bir kolleksiyona sahiptir.

ŞURKAV'IN SANATSAL FAALİYETLERİ

Şanlıurfa'nın kültür, sanat ve tarih değerlerini yaşatmak, bunları korumak ve tanıtmak amacıyla 25 Aralık 1990 tarihinde sanatsever Urfa'lıların katılımı ile Vali Ziyaeddin Akbulut başkanlığında kurulan ve başkanlığını Şanlıurfa valilerinin yaptığı "*Şanlıurfa Kültür Sanat ve Araştırma Vakfı*" (ŞURKAV) 11 yıldan beri Şanlıurfa'da tarihi yapıların onarılması, restore edilerek kurtarılması, sanat alanında etkinlikler düzenleyerek kentin sanat yaşamına katkıda bulunmaktadır. Vakıf, kurulduğu günden bu yana bu çalışmaları yanında, düzenlediği Hat yarışmaları, resim ve fotograf kursları, bu konuda açtığı çeşitli sergilerle Şanlıurfa kültürüne önemli katkılarda bulunmuştur.

TİCARET VE SANAYİ ODASI SERGİ SALONU:

Ticaret ve Sanayi Odası Sergi Salonu, Devlet Güzel Sanatlar Galerisi'nden sonra Şanlıurfa'da açılan ikinci sergi salonu olmuştur. Bu salonda açıldığı günden bu yana, çeşitli resim ve fotoğraf sergileri düzenlenerek, Şanlıurfa'daki sanat etkinliklerine katkıda bulunmaktadır.

ŞANLIURFALI RESSAMLAR

MUSTAFA AYATAÇ (Şanlıurfa, 1927- İstanbul, 1995)

120) Mustafa Ayataç "Urfa Efsanesi ve Nemrut Dağı-Edessa", 80x99 cm., tuval üzerine yağlı boya.

13 Yaşında resim çalışmaya başladı. (Şanlıurfa) İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü'nü bitirdi. Urfa, Adana, İskenderun halkevlerinden gördüğü destek, yaşamını resim sanatına adamasına başlıca nedenlerinden biri oldu.

1948 Şanlıurfa Halkevi , Kişisel Sergi

1949 Urfa Postası. (Ruhâvi -Sayı 53, 77)

1956 İstanbul Amerikan Kültür Merkezi, Grup Sergisi.

1959 Türkiye Ressamlar Cemiyeti Geleneksel Sergisi, Birincilik Ödülü.

1961 Paris Uluslararası Plastik Sanatlar Sergisi, Moderne Art Müzesi.

1965 Ben Abbey Grey Vakfı Kolleksiyonu (İki Yapıt, Amerika).

1966 Türk Plastik Sanatçılar Ansiklopedisi (Ankara Sanat Yay., 1. Cilt)

1977 Viyana ve Münih'te Sanatsal İnceleme.

1989 Şanlıurfa Devlet Güzel Sanatlar Galerisi, Kişisel Sergi.

HASAN AKÇAR (Şanlıurfa,1940-Bodrum, 2000)

121) Hasan Akçar, 65x75 cm. tuval üzerine akrilik

1967 Özel Galatasaray Üniversitesi İşletme Fakültesi'ni bitirdi.

Şanlıurfa'da çocukluk yıllarında amcası Ressam Osman GÖRGÜN'den etkilenerek başladığı resim çalışmalarını İstanbul'da sürdürdü (1955-2000).

1991 Dadyados-T. San. Galerisi, İstanbul.

1992 Levent Sanat Galerisi, İstanbul.

1993 3. İstanbul Sanat Fuarı Galeri Pago, İstanbul.

1994 4. İstanbul Sanat Fuarı Levent Sanat Galerisi, İstanbul.

1995 5. İstanbul Sanat Fuarı Galeri Pago, İstanbul.

1996 6. İstanbul Sanat Fuarı Galeri Pago, İstanbul.

1997 7. İstanbul Sanat Fuarı Galeri Pago, İstanbul.

1998 8. Kile Sanat Galerisi, İstanbul.

1999 9. İstanbul Sanat Fuarı MEB Sanat Galerisi, İstanbul.

2000 10. İstanbul Sanat Fuarı MEB Sanat Galerisi, İstanbul.

ABDURRAHMAN AKSOY (Şanlıurfa, 1939 - .....)

122) Abdurrahman Aksoy, "Natürmort", tuval üzerine yağlı boya

1964 yılında Diyarbakır Eğitim Enstitüsü'nü bitirdi.

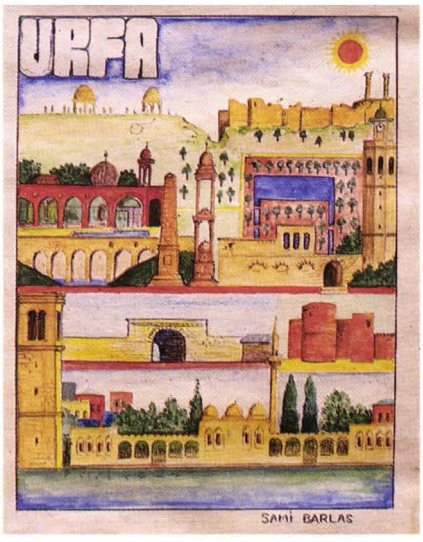
Urfa ve İstanbul'da orta öğretim kurumlarında resim öğretmenliği görevinde bulundu.1987 yılında emekli oldu. İstanbul'da 30 kişisel sergi açtı. 4 karma sergiye katıldı. Aksoy, çalışmalarını İstanbul'daki atölyesinde sürdürmektedir.

SAMİ BARLAS (Şanlıurfa, 1917-1996)

1932 Urfa Ortaokulu'nu bitirdi.

1933 Resim çalışmaya başladı.

Resim öğretmeni, desinatör, gazeteci olarak çalıştı. Peyzaj, özellikle portre çalışmalarıyla tanındı. Karikatürleri, Akbaba vb. dergilerde yayınlandı. Urfa'da ilk resimli gazete basımını gerçekleştirdi.

123) Sami Barlas, "Urfa", 25x19 cm. kağıt üzerine karışık teknik, 1970.

1985'de gözlerindeki rahatsızlık nedeniyle çalışmayı bıraktı.

1992-93 Devlet Güzel Sanatlar Galerisi, Söyleşi, Şanlıurfa.

1994 Devlet Güzel Sanatlar Galerisi, Karma Sergisi, Şanlıurfa.

ŞEFİKA GÜNEŞ (Şanlıurfa, 1937 - .....)

124) Şefika Güneş, "Sıı Geldi Harran'da Devir Değişti", 81x103 cm, tuval üzerine yağlı boya, 1994.

1987 Yılında resim çalışmaya başladı.(Şanlıurfa)

1989-90 Devlet Güzel Sanatlar Galerisi Resim Kursu, Şanlıurfa.

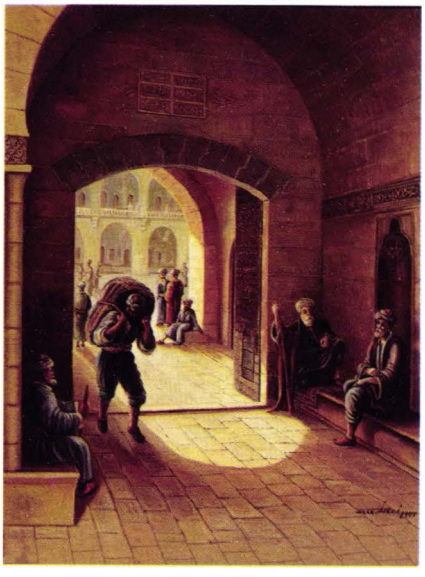
1998-The British Council Art Gallery, Kişisel Sergi, Ankara.

1999-Devlet Güzel Sanatlar Galerisi, Kişisel Sergi, Ankara.

Okur-yazar olmayan GÜNEŞ, Şanlıurfa'nın ilk bayan ressamıdır.

Başta Şanlıurfa olmak zere, 6 kişisel sergi açtı, Birçok karma sergiye katıldı. Çalışmalarını Şanlıurfa'daki evinde sürdürmektedir.

MEHMET İNCİ (Şanlıurfa, 1957 - .....)

125) Mehmet İnci, "Gümrük Hanı Kapısı", 50x70 cm, tuval üzerine yağlı boya

1972 yılında resim çalışmaya başladı. (Şanlıurfa)

1976 Urfa Endstri Meslek Lisesinden mezun oldu.

1992 Devlet Güzel Sanatlar Galerisi, Kişisel Sergi, Şanlıurfa.

1995 Devlet Güzel Sanatlar Galerisi, Yağlı Boya Resim Atölyesi Eğitmenliği, Şanlıurfa.

1999 Cemal Reşit Rey Konser Salonu, Grup Sergisi, İstanbul.

2000 T.B.M.M. Resim ve Heykel Müzesi, Grup Sergisi, Ankara.

Başta Şanlıurfa olmak üzere, 1 kişisel sergi açtı, birçok karma sergiye katıldı. Resim, Ebru, Tezhip ve Hüsn-ü Hat çalışmalarını Şanlıurfa'daki atölyesinde sürdüren İnci, Tarım Reformu Bölge Müdürlüğü'nde Teknisyen olarak görev yapmaktadır.

NECMİ KAYA (Şanlıurfa, 1958 - .....)

126) Necmi Kaya, "Harran", 35x50 cm., pastel

1979 yılında Urfa Eğitim Enstitüsü'nden mezun oldu.

1989-90'da Hizmet İçi Resim-İş Formasyon Kazandırma Kursu, Hatay

1991-2000'de Devlet Güzel Sanatlar Galerisi Resim Atölyesi Eğitmenliği, Şanlıurfa.

Başta Şanlıurfa olmak üzere, İstanbul, Ankara, Mersin, Antalya ve Çanakkale Devlet Güzel Sanatlar Galerileri'nde 15 kişisel sergi açtı. Pekçok karma ve grup sergilerine katıldı. Çalışmalarını Şanlıurfa'da sürdüren Kaya, halen Türk Anneler Derneği Rasime Polat İlköğretim Okulu'nda Sınıf Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

TEMÜR KÖRAN (Şanlıurfa-Siverek, 1960 - .....)

127) Temür Köran, İsimsiz, 80x100 cm., tuval üzerine akrilik ve yağlıboya, 2000

1986 Mimar Sinan Üniversitesi Yüksek Resim Bölümü'nü bitirdi.

1996 Aynı kurumdan "*Sanatta Yeterlilik*" aldı.

Başta İstanbul Sanat Fuarı ve Evin, Teşvikiye, Beytem Sanat Galerisi, Tiglat Galeri, Axa Oyak, Kazım Taşkent Sanat Galerisi olmak üzere İstanbul, Ankara ve İzmir'de 10 kişisel sergi açtı. 23 yarışmalı karma ve grup sergisi gerçekleştirdi.

Köran, çalışmalarını İstanbul'daki atölyesinde sürdürmektedir.

NİHAT KÜRKÇÜOĞLU (Şanlıurfa, 1946 - .....)

128) Nihat Kürkçüoğlu, "Ulu Cami Minaresi", 35x50 cm., tuval üzerine yağlı boya

1963'de resim çalışmaya başladı. (Şanlıurfa)

1966'da Urfa Öğretmen Okulu'nu bitirdi.

1966-83'de Şanlıurfa ilköğretim kurumlarında 10 yıl öğretmen, Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü'nde 7 yıl fotoğrafçı olarak çalıştı.

1983-97'de resim çalışmalarını Şanlıurfa Valiliği himâye sinde özel bir atölyede sürdürdü.

1986 Devlet Güzel Sanatlar Galerisi, Kişisel Sergi, Ankara.

2001 Cemal Reşit Rey Konser Salonu, Grup Sergisi, İstanbul.

2002 T.B.M.M. Resim ve Heykel Müzesi, Grup Sergisi, Ankara

Başta Şanlıurfa olmak üzere, 9 kişisel sergi açtı. Birçok karma sergiye katıldı. 1997 yılında emekli olan Kürkçüoğlu çalışmalarını Şanlıurfa'daki atölyesinde sürdürmektedir.

CUMA OCAKLI (Şanlıurfa-Siverek, 1947 - .....)

129) Cuma Ocaklı, "Şarkiyen Duruşlar", 110x130 cm., tuval üzerine yağlı boya

1971'de Atatürk Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü'nü bitirdi.

1985 Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde lisans yaptı.

1987'de 9 Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden sanatta yeterlilik aldı.

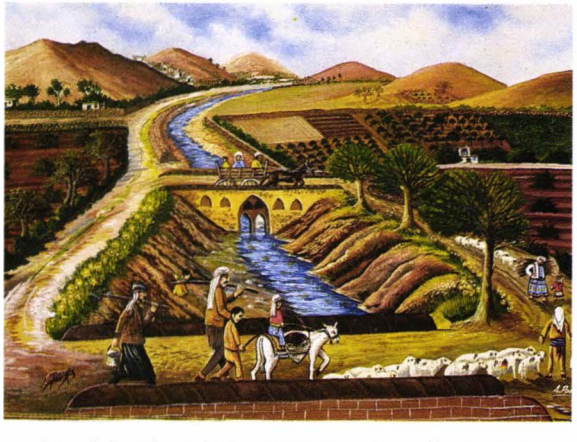
1990 aynı kurumda Doçent oldu.

1996'da Profesör oldu.

2001 Halen, Resim Bölüm Başkanı'dır.

4'ü yurt dışında olmak üzere, 27 kişisel sergi gerçekleştiren pekçok yarışmada karma ve grup sergilerine katılan Ocaklı, çalışmalarını İzmir'deki atölyesinde sürdürmektedir.

ABDURRAHMAN POLAT (Şanlıurfa, 1945 - .....)

130) Abdurrahman Polat, "Karakoyun Deresi", 48x68 cm., tuval üzerine yağlı boya

1964'de reklam ve grafik atölyesini kurdu. (Şanlıurfa)

1967'de Mersin Öğretmen Okulu'nu bitirdi.

1967-92 Şanlıurfa'da ilköğretim okullarında sınıf öğretmeni olarak çalıştı.

1992 Şanlıurfa Devlet Güzel Sanatlar Galerisi Çevre Sanatçıları Atölyesi'nde resim çalışmaya başladı.

Başta Şanlıurfa olmak üzere, İzmir ve İstanbul'da karma sergilere katıldı. 1992 yılında emekli olan Polat, resim, hüsnü hat, grafik ve reklam çalışmalarını Şanlıurfa'daki atölyesinde sürdürmektedir.

HASAN RASTGELDİ (Şanlıurfa-Tülmen Köyü,1945 - .....)

131) Hasan Rastgeldi, "Urfa Yöresi Gelin Başı", 60x44 cm., tuval üzerine yağlı boya, 1968.

1970 Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü'nü bitirdi.

1970-82 Siirt ve Urfa Öğretmen Lisesi Resim öğretmeni

1982-97 Buca Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü Öğretim Görevlisi, Bölüm Başkanı.

1987 Mimar Sinan Üniversitesi "*Sanatta Yeterlilik*" Ünvanı.

1989 Salzburg Yaz Akademisi resim çalışmaları Avrupa resim müzelerinde inceleme.

1999 Şanlıurfa Devlet Güzel Sanatlar Galerisi, Kişisel Sergi

Başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere, 36 kişisel sergi açan, pekçok yarışmalı, karma ve grup sergilerine katılan Rastgeldi, 1997 yılında Buca Eğitim Enstitüsü'nden emekli oldu. Çalışmalarını İzmir'deki atölyesinde sürdürmektedir.

MEHMET SAKIZCI (Şanlıurfa, 1966 - .....)

132) Mehmet Sakızcı, "Kompozisyon", 100x150 cm., tuval üzerine akrilik, 1996.

1977'de resim çalışmaya başladı. (Şanlıurfa)

1996 Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nü birincilikle bitirdi.

1996 Uluslararası Plastik Sanatlar Derneği'ne üye oldu.

1999- Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinde Lisans yaptı.

1999-2000 Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nde Öğretim Görevlisi olarak çalıştı.

Biri yurtdışında olmak üzere, Şanlıurfa, İstanbul ve Ankara'da 7 kişisel sergi açtı, birçok yarışmalı karma ve grup sergilerine katıldı. Sakızcı, çalışmalarını Şanlıurfa'daki atöl yesinde sürdürmektedir. Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakltesi Resim Bölümü Öğretim Görevlisidir.

TUNÇ TANIŞIK (1952 - .....)

133) Tunç Tanışık, İsimsiz, 40x40 cm., tuval üzerine yağlı boya, 2000.

1976 Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü'nü bitirdi.

1980 Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi Müdürü.

1983 Gazi Üniversitesi Lisans Tamamlama.

1984 ABD hükümetinin daveti ile "*Çağdaş Sanat Müzeciliği ve Plastik Sanat Eserleri Konservasyonu*" alanında ABD'nin çeşitli eyaletlerinde bulunan birinci derecede önemli sanat müzelerinde çalışma.

1989 Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Plastik Sanatlar Daire Başkanı.

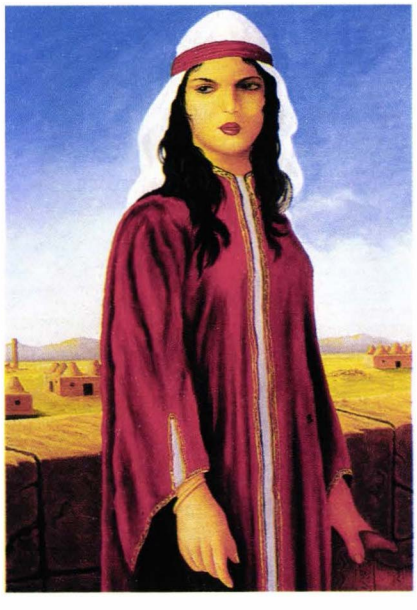
1990 Konya Selçuk Üniversitesi Sanatta Yeterlilik.

1994-97 Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdür Yardımcısı.

Çeşitli tarihlerde Almanya, Romanya, Kuveyt, Yugoslavya, Macaristan, Avustralya ve Rusya'da düzenlenen "*Günümüz Türk Plastik Sanatları*" sergilerinin komiserlikleri ve yurt dışında düzenlenen 30'a aşkın serginin "Curator"u.

2'si yurtdışında olmak üzere, 27 kişisel sergi gerçekleştiren, birçok yarışmalı karma ve grup sergilerine katılan Tanışık, 1997 yılında Güzel Sanatlar Genel Müdür Yardımcılığı görevinden emekli oldu. Çalışmalarını Ankara'daki atölyesinde sürdürmektedir.

M.EMİN TAŞÇI (Şanlıurfa, 1952 - .....)

134) M.Emin Taşçı, "Harranlı Kadın", 70x50 cm., tuval üzerine yağlı boya, 2000.

1969 Urfa Lisesini bitirdi.

1975 Urfa Belediye Başkanlığı'nda memur olarak göreve başladı.

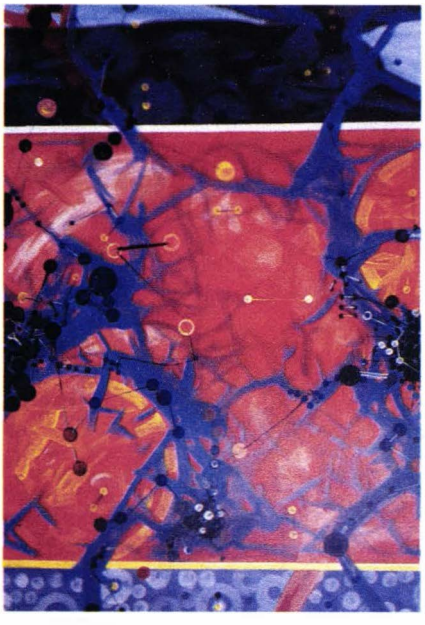
1998 Resim çalışmalarını yoğunlaştırdı.

1999 Cemal Reşit Rey Konser Salonu, Grup Sergisi, İstanbul.

2000 T.B.M.M. Resim ve Heykel Müzesi, Grup Sergisi, Ankara.

Şanlıurfa'da karma sergilere katıldı. Taşçı, çalışmalarını Şanlıurfa'daki atölyesinde sürdürmektedir. Belediye Başkanlığı'nda Konservatuar Müdürü olarak görev yapmaktadır.

AHMET VURAL (Şanlıurfa, 1962 - .....)

135) Ahmet Vural, "Paslanma", 130x150 cm., tuval üzerine akrilik, 1998.

1971 Resim çalışmaya başladı (Şanlıurfa).

1981 Resim Atölyesi kurdu.

1985 Şanlıurfa Belediye Başkanlığı'nda Ressam olarak çalıştı.

1989 İl Kültür Müdürlüğü'ne memur olarak atandı.

1996 Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nü bitirdi.

Başta Şanlıurfa olmak üzere, Ankara, İstanbul ve İzmir'de 6 kişisel sergi açtı, birçok karma ve grup sergilerine katıldı. Çalışmalarını Ankara'daki atölyesinde sürdüren Vural, Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdür-lüğü'nde görevlidir.

Dr. BURHAN VURAL (Şanlıurfa, 1938 - .....)

136) Dr. Burhan Vural, "Harran", 70x50 cm., tuval üzerine yağlı boya

1953 Resim çalışmaya başladı. (Şanlıurfa)

1960 Ressam Yaşar Yayla'nın teşvikiyle İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Cemal Tollu Atölyesi'ne 1 yıl devam etti.

1962-64 Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'den Tezhip dersleri aldı (İstanbul).

1998 Vilâyet Şeref Salonu, Kişisel Sergi, Şanlıurfa.

1999 Cemal Reşit Rey Konser Salonu, Grup Sergisi, İstanbul.

2000 T.B.M.M. Resim ve Heykel Müzesi, Grup Sergisi, Ankara.

1 kişisel sergi açtı, 4 karma sergiye katıldı. Resim ve Tezhip çalışmalarını Şanlıurfa'daki atölyesinde sürdüren Vural, Remziye Erseven Sağlık Ocağı Baştabibi'dir.

YAŞAR YAYLA (Şanlıurfa, 1939-İstanbul,1994)

1967'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Resim Bölümü'nü bitirdi.

1978-86 Resim Öğretmenliği. (Türkiye-Libya)

1987 Yurda döndü ve çalışmalarını İstanbul'da sürdürdü.

1993 Devlet Güzel Sanatlar Galerisi, Kişisel Sergi, Şanlıurfa

Yayla, yurtiçi ve yurtdışında birçok kişisel sergi açtı, karma sergilere katıldı.

137) Yaşar Yayla, "Natürmort", 35x50 cm., sulu boya

Dipnotlar:

1. Bu paragraftaki bilgiler Harran Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç.Dr.A. Cihat Kürkçüoğlu'ndan alınmıştır.

Kaynakça:

İl Gelişme Planı: Kültür 2001 Haz: F. Nevin Güllüoğlu ve Remzi Mızrak.

Kıymet Giray. "Kaybolan Resimler, Unutulan Görünümler ve İsimlerle Şanlıurfa" **İş Bankası Kültür ve Sanat**, Sayı 14, Ankara 1992, s .65-69

Mustafa Ayataç, **Peygamberler Şehri Şanlıurfa**, İstanbul 1988.

Şanlıurfalı Ressamlar 2001 (2001), Şanlıurfa Valiliği.

Urfa Halkevi Bir Yıllık İş Sayımı: 23.2.1934-23.2.1935 (1935) Urfa Vilâyet Matbaası.

EDESSA MOZAİKLERİ

Selâhaddin E.GÜLER *
Arş.Gör.Bahattin ÇELİK **

Urfa, M.Ö. 304 yılında Seleukoslar tarafından Yunan şehir sistemine göre eski bir yerleşimin kalıntıları üzerine yeniden kurulmuş ve Edessa adını almıştır.

M.Ö. 132 yılında bölgede egemen olan Süryâniler, Urfa'da Edessa Krallığı'nı kurarak bölgemizin hâkimi olmuşlardır. 376 yıl süren bu yerel krallık, Urfa tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Çok aktif bir tarih, sanat ve kültür birikimine sahip bu dönem insanının bırakmış olduğu kültür ve medeniyet kalıntıları hakkında günümüze kadar bilimsel çalışmalar yapılagelmiştir. Bu döneme ait kültür kalıntılarından en önemlisi çok renkli ve yerel bir üslûpla yapılan mozaiklerdir. Urfa'da şimdiye kadar belki 30'dan fazla mozaik keşfedilmiş, ancak bunun az bir kısmı kayıtlara geçebilmiştir. Bunlardan bir kısmı bazı meraklı kişilerin kolleksiyonlarını süslerken birkaç tanesi de Urfa ve İstanbul'daki müzelerde muhafaza edilmektedir. Maalesef bu çok kıymetli eserler, yeterince korunamadığından ya gecekondular altında kalmış ya da tahrip edilerek günümüze ulaşmamıştır (Bkz: **Tarihten Günümüze Edessa Nekropolleri** , s. 102)

Bu mozaiklerin çoğu bugün Yakubiye Mahallesi denilen tepelik alanda bulunmuştur. Bu tepe o dönemlerde *"Şelamıa oğlu Abgar Mezarlığı"* idi. Edessa Krallığı (M.Ö. 132-M.S. 244) ve Roma döneminde, bu mezarlığa zengin ve soylu ailelerden ölenler gömülüyor ve genellikle mezar odasının tabanına ölenleri ve yakınlarını gösterir çok renkli ve muhteşem mozaikler yapılıyordu. Bu mozaiklerde bazen krallar da sadece portreleriyle (Örneğin Abgar Mozaiği) anılıyordu. Bu dönemde Urfa'da birçok mozaik sanatçısının bulunduğu tahmin edilmektedir.

Edessa mozaiklerinden kayıtlara geçen ve bizim bulduklarımızla toplam 12 mozaiğin incelendiği bu yazımızda, mozaiklerin genel görünümleri, şahısların Klasik Süryânice (Estrangela) harflerle yazılı isimleri ve varsa tarihleri verilmiştir. Mozaiklerde tarih olarak verilen rakamlar Seleukos (Yunan) takvimine göredir. Süryâniler, bu takvimi o yıllardan günümüze kadar kullanmışlardır. Bu takvimin miladi takvime göre 311 yıl fazlalığı vardır. Mozaiklerde tarih olarak verilen rakamdan 311 yıl çıkarmak suretiyle miladi karşılığı bulunur. İncelediğimiz 12 mozaikten sadece 5'inde tarih verilmiştir. Diğerlerinde ise mozaiğin yapı stili, süsleme tekniği ve yazıların tahliline göre tahmini bir tarihleme yapılmıştır.

Edessa'da yapılan mozaikler teknik ve üslûp olarak İran kökenli Parth sanatını yansıtır. Çerçeve motifleri ise Klasik Yunan-Roma repertuvarından alınmıştır.

Süryânice sağdan sola doğru yazıldığı için biz de mozaiklerdeki yazıları sağdan sola doğru tercüme ettik. Mozaik yazıtlarının tercümesinde köşeli parantez içinde verilen kısımlar tarafımızdan eklenmiştir. Süryaniler, ölümden sonraki hayatın varlığına inandıkları için yazıtlarda mezar yerine *"Ebediyyet evi"* deyimini kullanmışlardır.

I- ABGAR MOZAİĞİ

1979 yılında Şehitlik Mahallesi'ndeki Çamlık Tepesi'nde bulunan bu mozaik, 1981 yılında Drijvers tarafından yayınlanmıştır. Mozaikdeki bayan figürü çalınmış olmakla birlikte mozaiğin tümü bugün yerin altında kalmıştır.

138) Abgar Mozaiği

* *ŞURKAV Kültür Merkezi Tarih Araştırmacısı*
** *Harran Üniversitesi Fen Ed.Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü-Arkeolog*

Zemini mozaik kaplı mezar odasının zemin ve mozaik ölçüleri 234x278 cm'dir. Mozaik, iki çerçevede beş kişiyi gösterir.

I- 1) Akrab oğlu Aşadu.

2) Ma'nu oğlu Abgar.

3) Aşadu oğlu Barsemyo.

II-1) Barsemyo'nun annesi 'Azil.

2) Ben Aşadu oğlu Barsemyo, bu ebediyyet evini benim için, çocuklarım için ve kardeşim için, efendim ve velinimetim Abgar'ın hayatı için yaptım.

3) Aşadu oğlu Hannan.

Mezarın kurucusu Aşadu oğlu Barsemyo'dur. Barsemyo'nun babası Akrab oğlu Aşadu'dur. Aşadu'nun karısı, Barsemyo'nun annesi olup Azil'dir. Azil, Urfa'daki birçok mozaik ve heykelde görülen Edessa kadınlarına özgü baş süsü (köfü) taşımaktadır.

Aşadu oğlu Hannan, Barsemyo'nun kardeşidir. Barsemyo, bu mezarı kendisi ve çocukları için olduğu gibi, onun için de tayin etmiştir.

Barsemyo kelimesinin Türkçesi "*Köroğlu*" dur. Aşadu adı "*Arslan*" manasındadır ve Arap şahıs adlarının en tanınmışlarından birisidir. Aşadu, Akrab'ın oğlu idi; bunun adı da genel Sami dilinde "*Akrep*" dir.

Abgar adı "*büyük karınlı*" ya da "*şişman*" anlamındadır. Diğer Nebâti ve Palmira yazıtlarında da bu isim bulunur. Edessa'daki diğer kral adları da Arabi bir tanrı adı olan Ma'nu idi.

Bu mozaikteki yazılarda tarih verilmemiştir. II. yüzyılın sonları, III. yüzyılın ilk yarısına ait Edessa mozaikleri ile üslup yönünden benzerlik göstermesi, ayrıca Severus dönemi Antakya mozaiklerinde görülen çerçeve dekorasyonunun yer almasına dayanarak, bu mozaiği II. yüzyılın sonları ile III. yüzyıl başlarına tarihlemek mümkündür.

Ma'nu oğlu Abgar'ın Barsemyo tarafından "*Efendim ve velinimetim*" diye adlandırılmış olması, onun gerçekten emir gibi birisi olduğunu gösterir. Çünkü bu ünvan, hemen hemen Suriye-Mezopotamya sahralarında ve civarlarındaki emirlerin sadece kendilerine özgü birer hakları idi. Abgar'ın temsili tasviri de onun hükümdârâne bir vaziyette olduğunu gösterir.

Soğmatar şehri halkından Edessa kralına (Arap hükümdarına) bağlı olanlar, krallarına "*Efendi ve velinimet*" ünvanı veriyorlardı. Arap hükümdârları Edessa hânedânına aitti ve VIII. Büyük Abgar M.S. 177'de Edessa'da iktidâr mevkiine geçmeden önce Arap hükümdârı idi.

Bu delilleri sıralayan Drijvers'a göre, gerçeğe yakın olmakla birlikte bu mozaikte VIII. Büyük Abgar (177-212) tasvir edilmiştir. Barsemyo tarafından kendisi, çocukları ve kardeşleri için yaptırdığı bu mezarda, Kral Abgar gömülü olmayıp, saygıdan dolayı sadece ismen anılmıştır. Bu nezaket, o dönemde toplumsal ve özel bir bağlılığı temsil ediyordu.

Drijvers'ın görüşüne karşılık J.B.Segal'e göre, mozaikde tasvir edilen şahıs Kral X.Abgar Ferhad (239-241)'dır. A.Cihat Kürkçüoğlu'na göre ise, bu kral Hz.İsa ile mektuplaştığına inanılan V.Abgar Ukkama (M.S. 13-50) olmalıdır.

II- AFTUHA MOZAİĞİ

1901 yılında Samsat Kapısı civarında bulunmuştur. Şimdi İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir. Tarihsiz olup muhtemelen III. yüzyılın başlarına aittir. Mozaik üç çerçeveden oluşmuştur. Yukarıdan aşağıya doğru başlayıp sağdan sola doğru yazıları şöyle tercüme edilmiştir.

139) Aftuha Mozaiği

I- 1) Germo oğlu Aftuha.

2) Sumo.

II- 1) Germo.

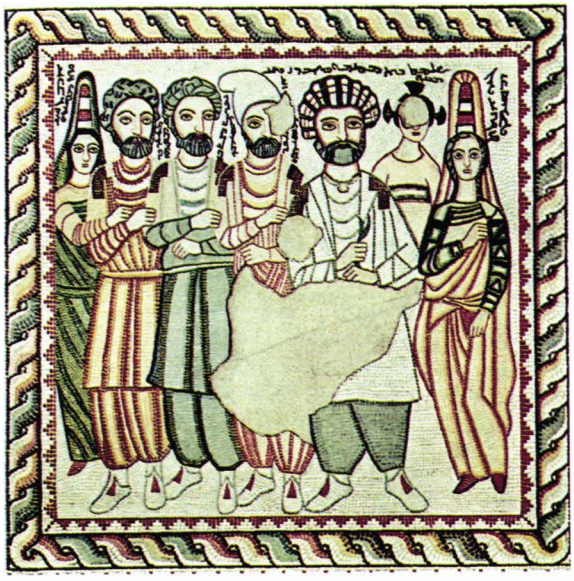
2) Aso.

III-1) Bartalaha.

2) Ben Germo oğlu Aftuha. Bu ebediyyet evini kendim için ve çocuklarım için ve varislerime her zaman için yaptım.

3) Şalmet.

III- AİLE PORTRESİ veya MUKİMU MOZAİĞİ

140) Aile Portresi veya Mukimu Mozaiği (J.B.Segal'den)

1952 yılında J.B.Segal tarafından bulunmuştur. Bugün kayıptır. Tarihsiz olup, muhtemelen III. yüzyılın başlarına aittir.

1) Mukimu eşi Ga'u.
2) Ma'nu kızı Şalmet.
3) Abednahay oğlu Mukimu.
4) Mukimu oğlu Az.....
5) Mukimu oğlu 'Abedşemeş.
6) Mukimu oğlu Ma'nu.
7) Mukimu kızı Amatnahay.

IV-V- BARBA'ŞAMİN OĞLU BARMA'NA VE GERNO OĞLU MA'NA MOZAİKLERİ

Bu çifte mozaik 1998 yılı sonlarında, Yakubiye Mahallesi'nde bir evde tarafımızdan keşfedilmiştir. Edessa mozaik sanatının nadide ve kendine özgü stilini yansıtan bu mozaikler maalesef bugün kayıptır.

Mozaiklerin bulunduğu içiçe iki mezar odasından ilkine iki basamaklı bir merdivenle inilmektedir. Kayaya oyulmuş mezar odasının iki arkosolu ve tavanı tahrip edilmiş ve yerine beton bir tavan ve briket duvarlar yapılmıştır.

A) Barba'Şamİn oĞlu Barma'na MozAİĞİ.

Birinci mezar odasındaki mozaik kare biçiminde olup, figürlerin yeraldığı çerçeve 1.30x1.30 metre ölçülerindedir.

Mozaik tek çerçevede beş kişiyi gösterir. Figürlü çerçevenin kenarlarını sırayla dalga dizisi motifi ve ikili saç örgüsü motifi süslemiştir. Bunun kenarı da 10 cm'lik fon renginde bir aralık bırakılarak 8 cm'lik siyah bir bant-kuşakla çerçevelenmiştir. Bu genel çerçevenin üst kısmında, bej zemin üzerine 15 cm boyutlarında siyah taşlarla yapılmış ve pek iyi seçilemeyen iki adet rozete benzer bezeme görünür. Bunun da üst kısmında, pembe zemin üzerine 2 cm'lik siyah renkte kısa kenarları içbükey dikdörtgen bir çerçeve içinde 20 cm aralıklarla 4 adet flu bir bezeme daha yeralır. Bezemeli bölümün üst kısmı, ikinci mezar odasına geçişi sağlayan ve sonradan taş bir duvarla daraltıldığı anlaşılan girişin altında bulunduğundan, bu bezemelerin ne olduğunu tahmin etmek oldukça zorlaşımıştır.

141) Barba'şamin oğlu Barma'na Mozaiği

Mozaikte tasvir edilen şahısların isimleri, ilgili şahısların solunda ve yukarıdan aşağıya doğru yazılmıştır. Figürlü çerçevenin belki yarısına yakın kısmı maalesef ev sahibi tarafından tahrip edilmiştir.

1) Sama'nın kızı.
2) Ma'nu oğlu Barkelbo.
3) Barba'şamin oğlu Barma'na.
4) 'Ama'nın kızı.
5) Gerno.

Sama'nın kızı, **Ma'nu oğlu Barkelbo**'nun arkasında tasvir edilmiştir. Mozaikteki tahribat bu figürün de yarısını silmiştir. **Sama'nın kızı**, koyu gri renkte bir elbise içinde tasvir edilmiştir. Omuz, göğüs ve boyun kısmını çıplak bırakan elbisesinin gölge ve kıvrımları siyah renktedir. **'Ama'nın kızı**'nda bulunan ehram, burada da verilmiştir. Ehramın rengi sarı olup, kıvrım ve kenarları açık kahverengidir. **Sama'nın kızı**, başında bir Köfü taşır. Bu başlığın üzerinden aşağıya doğru bıraktığı bir yaşmak görünür. Saç rengi koyu kestane (belki kınalı) renginde verilmiştir.

Mozaikteki ikinci şahıs **Ma'nu oğlu Barkelbo**'dur. Barkelbo *"Köpekoğlu"* anlamındadır ve Tanrıların Köpeği Nergal ile ilgilidir. Barkelbo'nun yüzü oval ve siyah sakallıdır. Üzerinde tek parçadan oluşan koyu gri renkteki elbisesi ile mitraya benzer sade bir başlık taşır. Elbisesinin gölge ve kıvrımları siyahtır. Barkelbo'nun sağ eli göğsüne doğru, sol eli ise hafifçe kalkık bir durumda aşağıya doğru bırakılmıştır. Karın kısmından aşağısı maalesef tahrip edilmiştir.

Barba'şamin oğlu Barma'na ismindeki Barba'şamin, Barba'alşamin isminden gelmektedir ve Tanrı Ba'al ile ilgilidir. Barma'na ismine gelince; bu da eski bir Arap tanrısı olan Ma'nu isminin değişik bir versiyonudur, ama genellikle Ma'nu olarak kullanılmıştır. Barma'na, turuncu bir gömlek giymiş olup, elbisesinin kıvrım ve gölgeleri kırmızıdır. Başında gömleğiyle aynı renkte mitra gibi bir başlık taşır ve siyah sakallı olarak tasvir edilmiştir. Sağ omuzunda düğümlenmiş bir elbise bağcığı görülür. Barma'na, pantolon olarak şalvara benzer birşey giyinmiştir.

'Ama'nın kızı olarak adlandırılan bayan figürü, pembe bir elbise ile tasvir edilmişir. Başında bulunan başlığa bağlı sarı renkte, vücudunun arka kısmından inen bir yaşmak ve sol omuzundan göğsünün alt kısmına inen sarı bir ehram taşır. Figürün orta kısmı tahrip edildiğinden kolları görünmez. Başındaki başlık, konik biçimdedir. Bu başlığa bölgemizde "Köfü" ismi verilir ve biraz değişiği halen bazı yaşlı-köylü bayanlarca giyilir. Saçları koyu kestane renginde (belki kınalı), örgülü ve omuzlarının üzerine dökülmüştür.

Mozaiğin sol baştaki figürü olan **Gerno**, 'Ama'nın kızı'nın solunda ve omuzunun arkasında sadece baş ve omuz olarak tasvir edilmiştir. İsmi başının üzerinde, sağdan sola doğru yazılmıştır. Henüz çocuk olduğu anlaşılan Gerno'nun elbisesi yuvarlak yakalı ve koyu gri renktedir. Yüzü yuvarlağımsı olup, saçları kahverengi ve kısadır.

Mozaikte tasvir edilen şahısların dikkati çeken kol pozisyonları belki özel bir durumu yansıtıyor olabilir. Ayrıca bu şahısların sırayla bu mezara gömüldüklerini de tahmin edebiliriz.

Birinci mezar odasının hemen güneyinde, daha önce arkosol olduğu tahmin edilen dar bir girişle ikinci mezar odasına girilir.

b) Gerno oĞlu Ma'na MozaİĞİ

İkinci mezar odasının arkosolları zeminden 5 cm yukarıdadır ve 1.60 metrelik uzunluğa sahiptir. Mozaik ölçüleri birinci mozaik ölçüleriyle aynıdır. Mozaikteki şahıslar, bir kadın iki erkek olmak üzere üç kişiden oluşur. Kadın ayakta, iki erkek ise divana uzanmış bir şekilde tasvir edilmişlerdir.

142) Gerno oğlu Ma'na Mozaiği

İç çerçevede alt kısmı tamamen kaplayan bir divan (kline) görülür. Divanın üstünde ince bir minder ve iki ayrı yerde, figürlerin dirseklerini yasladıkları üçer adet üstüste konmuş yastık bulunmaktadır. Bir örtüyle örtülü divan, sol kenarı yarım daire, sağ kenarı ise dik bir şekilde son bulur. Örtü, koyu gri, bej ve pembe renklerden oluşur.

1) Ma'nu oğlu Barşamaş.

2) Gerno oğlu Ma'na.

3) Ma'na'nın karısı Rimay.

Sağ baştaki şahıs **Ma'nu oğlu Barşamaş**'tır. Barşamaş, *"Güneşin oğlu"* manasındadır ve en çok kullanılan bir isimdir. Barşamaş, divana sol dirseğini dayamış bir vaziyette ve elinde çift kulplu bir kâse tutmaktadır. Sarı ve bej renklerle yapılmış bir elbise giymiştir. Barşamaş, mitra benzeri bir başlık giymiştir. Bu başlık, üst kısmında içi bej renginde yapılmış bir topaçla sona erer. Barşamaş'ın yüzü oval ve bol sakallıdır. Sakalının gri ve siyah renkte yapılmış olması onu, mozaikteki en yaşlı adam olarak gösterir. Barşamaş'ın pozisyonundan anlaşıldığına göre bu mezar odasına gömülen kişi bizzat kendisidir. Cenaze Töreni Mozaiği'nde de böyle bir durum söz konusudur.

Mozaikte ortadaki şahıs **Gerno oğlu Ma'na'**-dır. Ma'na, divana uzanık vaziyette tasvir edilmiştir. Sağ ayağı dizden kırılarak, biraz içeriye çekilmiş sol ayağın üzerindedir. Pembe bir gömlek içinde görünen Ma'na'nın göğsünden aşağı dizlerine kadar olan kısım tahrip olduğu için görünmemektedir. Gömleğinin renginde bir şalvar giymiştir. Sakallı ve ince bir yüze sahip olup başında herhangi birşey taşımaz. Saç rengi kahverengi (belki kınalı) olup, sakalı ise koyu gri olarak yapılmıştır. Mozaikteki tahripten dolayı kollarının pozisyonunu bilemiyoruz; ancak kendisine göre sol dirseğini yastığa dayamış olabilir. Belki de sol elinde; daha önce bulunan Cenaze Şöleni mozaiğinde olduğu gibi yanındaki şahsa ikram ettiği içki kâsesinin altlığını tutuyordu.

Sol baştaki hanım **"Ma'na'nın karısı Rimay"** dır. Rimay, divanın arkasında ve muhtemelen ayakta tasvir edilmiştir. Başında, önceki mozaikteki 'Ama'nın kızı olarak tanıtılan figürün aynısı bir Köfü vardır. Köfünün üzerinden aşağıya doğru inen sarı bir yaşmak görülür. Ayrıca sol omuzunu ve göğsünü kaplayan aynı renkte bir ehram giymiştir. Daha önce bulunan Edessa mozaiklerindeki bayan figürlerinin çoğunda yaşmak ve ehram bulunur. Edessalı kadınlar evlerinden çıkarkan muhtemelen yüzlerini örtüyorlardı. Günümüzde nadir olarak buna benzer giyim tarzı ve örtünme halen devam etmektedir. Rimay, kırmızımsı bir elbise içindedir. Boynunda beyaz taşlarla yapılmış bir kolye bulunur. Sağ elinde bir çiçek tutar. Saçları kınalı, gölge ve kenarları siyah renkte olup örülmüş bir şekilde omuzlarının üzerine bırakılmıştır. Yüzü hafif pembe renkte gerçeğe yakın canlı bir formda verilmeye çalışılmıştır.

Her iki mozaikte tasvir edilen şahısların zengin veya soylu bir aile oldukları giyimlerinden bellidir.

Mozaikler üzerinde tarih verilmemiştir. Her iki mozaiğimiz de, 1991 yılında bulunan ve yayınlanan "Barhadad Mozaiği"ne stil ve yazı yönden çok benzemektedir. Ayrıca III. yüzyılın başlarına tarihlendirilen mozaiklerdeki yazı stili ile mozaiklerimizdeki yazı stili hemen hemen aynıdır. Bunlara dayanarak, her iki mozaiğin III. yüzyılın başlarına ait olabileceğini söylenebilir.

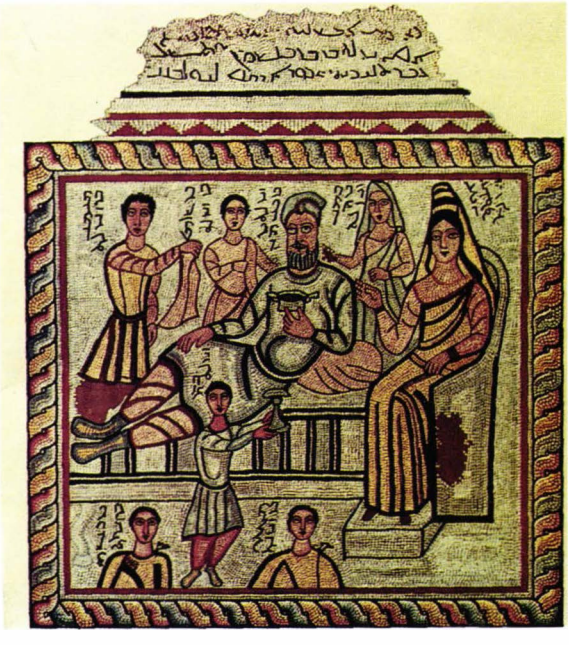
VI- BARHADAD MOZAİĞİ

1991 yılında Yakubiye Mahallesi'nde bir evde tarafımızdan keşfedilmiştir. Üzerinde tarih taşımayıp, muhtemelen III. yüzyılın başlarına aittir. Mozaik bugün Şanlıurfa Müzesi anbarındadır.

143) Barhadad Mozaiği

1) Mesa.
2) 'Abednu oğlu Barhadad
3) Vail.
4) Barşuma oğlu Roma hatırlansın.
5) Roma kızı Hata.

144) Cenaze Töreni Mozaiği

VII- CENAZE TÖRENİ MOZAİĞİ

1956 yılında J.B.Segal tarafından Eyyûbiye Mahallesi'nde bir kaya mezarında bulunmuştur. Şimdi parçalanmıştır. Parçalarının bir kısmı Beyrut'ta bir antikacı pazarında görülmüştür. Tarih olarak eksik formda [54]9 yılı verilmiştir;

bu da 238 yılına karşılık gelir. Mozaikteki yazılar yukarıdan aşağıda doğru dört ayrı yerde verilmiştir.

I- 1) [Beş]yüz[kırk]dokuz yılının Ağustos ayında. Ben Barba'şamin oğlu Zeydallat; bu mezarı kendim için ve çocuklarım için yaptım.

II- 1) Zeydallat'ın eşi Avi.
2) Zeydallat'ın kızı Kimi.
3) Barba'şamin oğlu Zeydallat.
4) Zeydallat oğlu Barşalmo.
5) Zeydallat oğlu Ma'mi.

III- 1) Zeydallat kızı Z.....

IV- 1) Zeydallat oğlu M.....u.
2) Zeydallat oğlu Barba'şamin.

VIII- GAVSİ OĞLU BALAY MOZAİĞİ

Samsat Kapısı'nın dışında bir mağarada bulunmuştur. Çizimleri 1890 yılında Euting tarafından yapılmıştır. Şimdi kayıptır. Tarihsiz olup, muhtemelen III. yüzyılın başlarına aittir. Dört çerçevede verilen mozaik yazılarının okunuş ve tercümeleri şöyledir:

I-1) Gavsi kızı Şalmet.
2) Gavsi oğlu Balay.
3) Damay.
4) Sarkin.

II-1) 'Abşay'ın eşi Kişat.
2) 'Abşay'ın annesi Arhemta.
3) 'Abşay.
4) Mag ....
5) 'Abedşuk.

III-Ben, Gavsi oğlu Balay; bu ebediyyet evini kendim için, çocuklarım ve varislerim için yaptım.

145) Gavsi oğlu Balay Mozaiği

IV-1) Balay oğlu Ani.
2) Ani'nin annesi Şalmet.
3) Samay.
4) Balay oğlu Barnabas.

IX- ORFEUS MOZAİĞİ

1956 yılında J.B.Segal tarafından Eyyûbiye Mahallesi'nde bir kaya mezarında bulunmuştur. Üzerinde eksik harfle 539 tarihi verilmiştir. Bu tarih, miladi 228 yılına tekabül etmektedir. Mozaik şimdi kayıptır.

146) Orfeus Mozaiği

1) Orfeus.
2) [Beşyüz]otuzdokuz yılının Temmuz ayında. Ben, Barnay oğlu Aftuha, bu ebediyyet evini kendim için, çocuklarım için ve varislerime her zaman için yaptım.

X- ÜÇAYAK MOZAİĞİ

1956 yılında J.B.Segal tarafından Şehitlik Mahallesi'nde bulunmuştur. Mozaiğin ortasındaki yüzünün bir kısmı eksik olan Adona oğlu Hafsay"ın elinde tuttuğu üç ayaklı bir eşyadan dolayı mozaiğe bu isim verilmiştir. Bugün tahrip edilmiş olup, bazı parçaları Aziz İrene/ İstanbul'da saklıdır. Tarihsiz olup, muhtemelen III. yüzyılın başlarına aittir.

1) ..... Gebbay.

2) Adona oğlu Hafsay.

3) Şelam'ata oğlu Gebbay'ın oğlu Adona, bu ebediyyet evini kendisi için yaptırdı.

4) Her kim, onun çoluk çocuğunun ve yasının acısını kaldırırsa, onun ataları için mutlu bir sonraki hayatı olacaktır.

5) Gebbay oğlu Adona'nın kızı 'Adita.

147) Üçayak Mozaiği

XI- ZENODORA MOZAİĞİ

1881 yılında Urfa'da kopye edilmiştir. Üzerinde eksik olarak 570 tarihi verilmiştir; bu da miladi 259 yılı eder. Bugün kayıptır. Kitabe tercümesi şöyledir:

"[Beşyüz]yetmiş yılının Şubat ayında, [ben] bu ebediyyet evini kendim için ve çocuklarım için yaptım. ..... Ben Bar'ata oğlu 'Abednahay..... Za'rura kızı, Bar'ata'nın eşi."

148) Zenodora Mozaiği

149) Zümrüd-ü Anka mozaiği

XII- ZÜMRÜD-Ü ANKA MOZAİĞİ

1956 yılında J.B.Segal tarafından Eyyûbiye Mahallesi'nde bir kaya mezar içinde bulunmuştur. Şimdi kayıptır. Üzerinde tarih olarak Seleukos takvimine göre 547 rakamı verilmiş olup bunun miladi karşılığı 236'dır.

1) Beşyüzkırkyedi yılında, bu ebediyyet evi Barko oğlu Barşemeş [anısına], kendim için ve çocuklarıma ve her zaman için yapıldı.

2) Zümrüd-ü Anka.

BİBLİYOGRAFYA

Babelon,E.1893."Numismatique d'Edesse en Mésopotamie." **Mélanges Numismatiques**, 2 ème Série: 246.

Bauer, W. 1934. **Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum**, Tübingen.

Baumstark, A. 1904. "Vorjustinianische kirchliche Bauten in Edessa.", **OrChr** 4: 171 vd.

Beyer, K. 1996. "Altsyrische Inschriften neu gelesen.", **ZDMG** 146: 39-44.

Bossert, H. 1951. **Altsyrien: Kunst und Handwerk in Cypern, Syrien, Palästina, Transjordanien und Arabien.** Tübingen.

Burkitt, F. 1906. "The Throne of Nimrod", **PSBA** 28: 149-155.

----------. 1913. **Euphemia and the Goth with the Acts of Martyrdom of the Confessors of Edessa**, London, s. 43 vd.

Cantineau, J.1930. **Le Nabatéen II** , Paris.

Chabot, J.B.1906a. "Mosaïque d'Édesse avec personnages et inscription syriaque." **CRAIBL** 122-123.

----------. 1906b. "Notes sur quelques monuments épigraphiques araméens.", **JA** 10th series, 7: 281-304

Chronicon Edessenum,1907. ed. **I.Guidi, CSCO 1-2,** Louvain.

Clermont-Ganneau.1885."Rapports sur une mission en Palestine et en Phénicie entreprice en 1881. Cinquième Rapport." **Archives des Missions Scientifiques et Littéraires 3rd series,** 11: 157-251.

Colledge, M.A.R. 1976. **The Art of Palmyr,** London.

----------. 1994. "Some remarks on the Edessa Funerary Mosaics." Pp.189-197. in **La mosaïque gréco-romaine IV. Actes du IVe Colloque International pour l'Étude de la Mosaïque Antique, Vienne, 8-14 Août 1994,** edd. J.P.Darmon and A. Rebourg. Paris: Association Internationale pour l'Étude de la Mosaïque Antique.

Degen, R. 1974. "Review of Drijvers, Old-Syriac (Edessean) Inscriptions.", **BiOr** 31: 293-296.

Downey, S.1970. "A Preliminary Corpus of the Standarts of Hatra", **Sumer** 26: 195-225

Drijvers,H.J.W.1972.**Old-Syriac (Edessean) Inscriptions,** Leiden.

----------. 1973. "Some new syriac inscriptions and archaelogical find from Edessa and Sumatar Harabesi", **BSOAS** 36: 1-14, Pl.XI, XII.

----------. 1977. "Hatra, Palmyra und Edessa. Die Städte der syrisch-mesopotamischen Wüste in politischer, kulturgeschichtlicher und religionsgeschichtlicher Beleuchtung", **ANRW** II, 8: 799-906.

----------. 1980. **Cults and Beliefs at Edessa,** Leiden

----------.1981."Ein neuenentdecktes edessenisches Grabmosaik", **Antike Welt**,12.Jahrgang, Heft 3:17-20.

----------. 1982. "A Tomb for the Life of a King. A Recently Discovered Edessene Mosaic with a Portrait of King Abgar the Great." **Le Muséon** 95: 167-189.

----------.1993."New Syriac Inscriptions." **Aram** 5: 147-161.

Drijvers, H.J.W.-J.F.Healey. 1999. **The Old Syriac Inscriptions of Edessa and Osrhoene. Texts, Translations and Commentary,** Leiden-Boston-Köln.

Euting, J. 1909. "Notulae Epigraphicae.", Pp. 231-239 in **Florilegium ou Recueil de Travaux d'Érudition dédiés à Monsieur le Marquis Melchior de Vogué,** Paris

Harris, J.R. 1906. **The Cult of the Heavenly Twins,** Cambridge.

Hill, G.F. 1922. **Arabia, British Museum Coins,** London.

Kirsten, E.1959. "Edessa." , **RAC** IV: 577-578.

Köbert, R. 1971. "Review of Segal, Edessa." **Or** 40: 361-366.

Leclercq, H. 1921. "Édesse." **Dictionnaire d'archéologie chretienne et de liturgie** IV,edd. F.Cabrol and H.Leclercq, Paris, Cols. 2058-2110.

Leroy,J. 1957."Mosaïques funeraires d'Edesse", **Syria** 34: 306-342.

----------. 1961. "Nouvelles découvertes archéologiques relatives à Edesse.", **Syria** 38: 160-169.

Maricq, A. 1965. **Classica et Orientalia,** Paris.

Moritz, B. 1913. "Syrische Inschriften." **Inschriften aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien gesammelt im Jahre 1899,** ed. Max F. von Oppenheim. Leipzig, Pp.157-174.

Naveh,J. 1974. "Remarks on Two East Aramaic Inscriptions" **BASOR** 216: 9-11.

Philips, G. 1876. **The Doctrine of Adday, the Apostle,** London.

Pognon, H. 1907. **Inscriptions sémitiques de la Syrie, de la Mésopotamie et de la région de Mossoul,** Paris.

Renan, E. 1883. "Deux monuments épigraphiques d'Édesse." **JA** 8th series 1: 246-251.

Schlumberger, D. 1960. "Descendants non mediterranéens de l'art grec.", **Syria** 37: 253, 293.

Segal,J.B.1953."Pagan Syriac Monuments in the Vilâyet of Urfa." **Anatolian Studies** 3: 97-119.

----------.1954. "Some Syriac Inscriptions of the 2nd-3rd Century A.D." **BSOAS** 16: 13-36.

----------.1959a. "New Syriac Inscriptions from Edessa.", **BSOAS** 22: 23-40.

----------.1959b. "New Mosaics from Edessa." **Archaeology** 12: 150-157.

----------.1967. "Four Syriac Inscriptions." **BSOAS** 30:293-304.

----------.1970. **Edessa "The Blessed City",** Oxford University Press, Oxford.

----------.1983. "A note on a mosaic from Edessa."**Syria** 60: 107-110.

Vattioni, F. 1966. "À propos du nom syriaque Gusai." **Semitica** 16: 39-41.

----------.1973. "Le iscrizioni siriache antiche." **Augustinianum** 13: 279-338.

ŞANLIURFA EL SANATLARI

Yrd. Doç. Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU *

Şanlıurfa'nın geleneksel el sanatları Gümrük Hanı ve çevresindeki tarihi han ve çarşılarda icra edilmektedir. Bu sanatlardan önemli bir kısmı halen yaşatılmaktadır. Bir kısım sanatlar ise fabrikasyon üretime geçilmesi yada talep olmayışı nedeniyle günümüzde terk edilmiş durumdadır.

ABACILIK

Aba, el mekikli cülha tezgâhında deve yününden dokunan ve elbise üzerine giyilen bol bir giysidir. Aba, biçim olarak kürkü andırmaktadır. Erkek ve kadınlar için ayrı modellerde olan bu giysiler günümüzde kullanılmadığından dokunması da terkedilmiştir.

Harran Kapısı, Kaleboynu, Eyyûbiye mahallele-rindeki tezgâhlarda icra edilen bu sanatın en eski ustaları Abacı Mustafa, Abacı İbrahim, Halil Yücetepe, Bakır Yücetepe, Said Baba, Bakır Bostancı, Mehmet Boz ve Mehmet Apaydın'dır.

BAŞLICA ABA ÇEŞİTLERİ

I. İNCE ABALAR

1.Haçiya: İnce örülmüş deve yünü ile dokunur. Süslemesizdir. Erkekler tarafından kürkün üzerine giyilir. Kadınlar da giymektedir.

II. KABA ABALAR

1. Sa'dûni: Kaba ipten dokunur. Arkası düz, ön tarafı nakışlı olur.

2. Meşleh: Kaba ipten dokunur. Sa'duni abanın nakışsız modelidir. Kadın ve erkekler tarafından kullanılır.

3. Siyah Aba: Kaba ipten dokunan bu abaya, "*Azap Abası*" da denilmektedir. Kısa ve uzun kollu çeşitleri vardır. Önü nakışlı, arkası düzdür. Zengin kimseler tarafından giyilir.

4. Kırmızı Aba: Siyah abaya benzer. Daha çok hamallar ve işçiler tarafından giyilir.

5. Kev: Al renkte yünden dokunur. Ön tarafı nakışlı, arka yüzü ve kolları düzdür. Yünü nadir olarak bulunduğundan değerli bir aba türüdür.

AĞAÇ OYMACILIĞI

Evlerdeki ve Şanlıurfa Müzesi'ndeki kapı, pencere, dolap kanatlarına, sandık ve ayna gibi diğer ahşap eserlere bakıldığında ağaç oymacılığın Şanlıurfa'da çok eski ve parlak bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Marangozluk sanatı Urfa'da "İnce Neccârlar" ve "Kaba Neccârlar" olmak üzere iki ayrı gruptaki ustalar tarafından sürdürülmektedir. Kaba neccârlar bugünkü Neccâr Pazarı denilen çarşıda halen sanatlarını sürdürmekte, adından da anlaşılacağı üzere kaba ürünler imal etmektedirler. İnce Neccârlar ise, Karameydan mevkiinde bugünkü Postane'nin yerinde bulunan Halkevi ile Yusuf Paşa Camii arasındaki dükkânlarda çalışırlardı. İşlemeli kapı, pencere kanatları, çeyiz sandıkları ve aynalar bu esnaf tarafından üretilmekteydi. Buradaki dükkânlar zamanla kapatılmış olup, kapı ve pencere kanatları günümüzde her türlü oyma ve süslemeden yoksun olarak değişik yerlere dağılmış marangozlar (İnce Neccârlar) tarafından imal edilmektedir.

Evlerdeki kapı ve pencere kanatları Urfa'daki ağaç eserler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Ağacın çabuk yıpranan bir madde olması, hele bunun her gün bir çok kez açılıp kapanarak, zaman zaman hızla çarpılarak, evin yıkandığı sıralarda su değdirilerek daha da çabuk tahrip olmasına yol açılan kapı ve pencerelerde kullanılmış olması, ağaç eserlerinin çok eski örneklerinin günümüze kadar ulaşmamasına neden olmuştur. 1716-1721 tarihlerine ait Rızvaniye Camii'nin bu tarihten kalma kapısı, Eyyûbi Medresesi'nin yerine 1781 tarihinde inşa edilen Nakibzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi Kütüphânesi'nin aynı tarihten kalan kapısı dışında, tarihleri daha öncelere götürülebilecek ağaç eser Urfa'da bulunmamaktadır.

Urfa evlerindeki ağaç süslemeli kapı ve pencere kanatlarının üzerlerindeki kitabelerden, bu eserlerin 1835, 1854, 1859, 1868 ve 1875 tarihlerine ait oldukları ve Neccâr Mehmet, Yeşilneccârzâde Bekir, El-Hac Hüseyin ve Ahmet Hamdi adlarındaki yerli ustalar tarafından yapıldıkları anlaşılmaktadır. Ancak, kitabesiz bazı kapı

* *Harran Ü. Fen Ed.Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Öğr.Üyesi*

ve pencere kanatlarının daha başka tarihlerde ve başka ustalar tarafından yapılmış olabileceği düşünülecek olursa usta sayısını arttırmak mümkündür.

Kapı ve pencere kanatları dışında, Urfa'daki ağaç oymacılığının güzel örneklerine oda duvarları kaplamalarında, tavanlarda, camhâne tabir edilen nişlerde, sandıklarda ve ayna çerçevelerinde rastlanılmaktadır.

Urfa'daki ağaç eserlerde başlıca iki üslûp göze çarpmaktadır.

1- Urfa'nın yerli ustalarına mal edemeyeceğimiz, 18. yüzyıl Türk Süsleme Sanatı özelliklerini yansıtan eserler.

Bunlara Rızvaniye Camii kapısı ile müezzin mahfilinin alt kısımı ve Nakipzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi Kütüphâne odasının kapısı örnek olarak gösterilebilir.

150) Nakipzâde Medresesi kütüphane odası ahşap kapısı

2- Urfalı sanatkârlar tarafından yapılan ve mahalli üslûp taşıyan eserler.

Bu gruba örnek olarak evlerdeki kapı ve pencere kanatları, duvar kaplamaları, sandıklar ve ayna çerçeveleri gösterilebilir.

Urfalı sanatkârlar tarafından yapılan ağaç eserlerde 50'nin üzerinde değişik kompozisyon dikkat çekmektedir. Bir vazodan çıkan dallara bağlı palmetler, tam ve yarım dairelerin kesişmesinden oluşan kompozisyonlar, dairesel bir eksen çevresinde biribirini kesen çemberlerin oluşturdukları çeşitli rozetler, bir çiçek rozeti etrafından çark-ı felek şeklinde dönen dallara bağlı çok dilimli palmetler, rumi ve palmetlerden oluşan değişik bordürler evlerdeki ağaç eserlerde en çok rastlanılan mahalli üslûptaki süslemelerdir.

Kapı ve pencere kanatlarındaki süslemelerde simetri esası göz önünde tutulmuş, motifler bulundukları yerlerin şekline göre değerlendirilmiştir. Urfa'daki ağaç eserlerde ağaç işçiliği tekniklerinden oyma, geçme (kündekâri), kafes, muşarabiye ve kakma teknikleri büyük bir ustalıkla uygulanmıştır.

Kapı kanatlarında görülen bitkisel ve geometrik süslemeler yanında, Arap harfleriyle ustalıkla yazılmış ve hat sanatının güzel örneklerini içeren kitabeleri ayrı bir süsleme ögesi olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu kitabelerde çok güzel istif edilmiş; "*Maşaallah*", "*Ya Müfettihül ebvab-İftah lena hayrül bab*", "*Allahu Veliyül Tevfik-Nimel mevla ve nimel refik*", "*İlahi ta felek daim ki arşı ferş ola kainu-Sana ömrü ebed versin Hüda-i Baki daim*", "*Açıldıkça kapansın çeşm-i a'da-Bihakki sûre-i inna fetahna*" dizelerine rastlanılmaktadır.

Bugün tamamen terkedilmiş olan ağaç oymacılığı sanatından günümüze kalan ve eski Urfa evlerini süsleyen değerli birer tablo güzelliğindeki süslemeli kapı ve pencere kanatlarını, bilinçsizce yapılan tahribatlarla kırılıp yakılmak veya hor kullanmak suretiyle tahrip edilmelerini önlemek amacıyla geçtiğimiz yıllarda Şanlıurfa Müzesi'nin toplama çalışmaları olumlu sonuçlar vermiş, ata yadigârı bu eserlerin en güzel örnekleri müzede toplanmıştır.

BAKIRCILIK

İnsanoğlunun bakırı bulması ve işlemesini öğrenmesi M.Ö. 5000-3000 tarihlerinde Kalkolitik Çağ denilen Bakır Çağı ile başlamıştır.

Şanlıurfa il sınırları içindeki Hassek Höyük, Kurban Höyük, Lidar Höyük gibi höyüklerde yapılan arkeolojik kazılarda kalkolitik çağa ait bakır kaplar, ok ve mızrak uçları ile iğnelere bol sayıda rastlanılmıştır. Ayrıca Harran'da 1950 yıllarında yapılan Türk-İngiliz ortak kazılarında, içkale içersindeki bir odanının tavanının tesadüfen çökmesi sonucu bulunan, 11. yüzyıl sonu ve 12. yüzyıl Eyyûbiler dönemine tarihlenen 199 parça nadide madeni eser bakırcılık sanatının bu bölgede ileri bir düzeyde olduğunu vurgulamaktadır.

Ankara Etnografya Müzesi'nde muhafaza edilen bu eserler; işlemeli havanlar, siniler, kazanlar ve çeşitli kaplardan oluşmaktadır.

Geçtiğimiz yıllarda Harran Kazıları Başkanı Dr. Nurettin Yardımcı'nın girişimleri sonucunda bu eserlerin çok az bir bölümü Şanlıurfa Müzesi'ne getirtilebilmiş ve teşhire sunulmuştur.

Urfa'daki tarihi geçmişi bu kadar eskilere dayanan bakırcılık sanatı 1960'lı yıllara kadar önemini korumuş, Kazancı Pazarı ve Hüseyniye Çarşıları'ndaki dükkânlarda çok sayıda usta tarafından sürdürülmüştür. 1960'lı yıllarda alüminyum, plastik ve daha sonraları çelikten imal edilmiş fabrikasyon türü mutfak gereçlerinin piyasaya hakim olması ile bu sanat önemini yitirmiştir.

1950'li yıllarda 100 iş yerinde 300 usta ve kalfa ile sürdürülen bakırcılık sanatı günümüzde 10 işyeri ve 30 civarında usta ile sürdürülmeye çalışılmaktadır.

Şanlıurfa bakır işleri "*dövme çekiç*" tekniğiyle ün salmıştır. Urfalı bakırcı ustalarının bu teknikteki maharetlerinin tartışılmaz olduğu söylenmektedir. Son zamanlarda bazı genç ustalar tarafından "Kabartma Çekiç" tekniğine yönelinerek turistik amaçlı, tarihi yerleri ve özel amblemleri konu alan kabartmalı tepsiler, cezveler yapılmaya başlanmıştır.

BAKIRCILIK ÜRÜNLERİ

0.70 mm. ile 1.5 mm. arası kalınlıklardaki düz ya da disk (yuvarlak) pirinç veya bakır levhalar işlenerek çeşitli formlarda şekillendirilmektedir. Şanlıurfa ve çevresi mutfağının zengin olması, bulgur kaynatma, pekmez ve şire yapma (üzüm suyunun kaynatılması ile yapılan "bastık" (pestil), çekçek, kesme, sucuk ve benzeri tatlıların genel adı "şire"dir), süpha yemeği, hacı yemeği, tirit (fakirlere verilen bir çeşit yemek) gibi 300-500 kişiye verilen ziyafetler bakırdan yapılan mutfak gereçlerinin zengin bir çeşitlilik göstermesine neden olmuştur.

151) Urfa bakırcılık sanatından örnekler

Yemek çeşitlerinin zengin olması, her yemek türü için ayrı bir kazan, ayrı bir tencere, ayrı bir sahan türünün gelişmesine neden olmuştur. Mesela, Tas Kebabı yemeği için özel bir tas biçimi geliştirilmiştir ki sadece bu yemeğin yapımında kullanılır. Sac kavurma yemeği için özel saclar, pilav çeşitleri için özel lengerler imal edilmiştir. Yine aynı şekilde "Bulgur Kazanı", "Köfte Leğeni", "Hamur Teşti", "Ges Teşti" (Çamaşır Teşti) gibi amacına uygun olarak üretilmiş kaplar vardır. Sadece bulgur ve pekmez kaynatmada kullanılan ve "Kollu Tas" denilen tas çeşidi de özel amaçla üretilmiş bakır gereçler arasında yer almaktadır.

I. KAZANLAR

1. Arap Kazanı: Çapı 30-45 cm. arasında değişen ve birkaç kulpu bulunan bir kazan türüdür. Üzeri "Çekiç Nakışı" ile süslenmiştir.

2. Hamam Leğeni: Çapı 35-40 cm. arasında değişen kulpsuz bir kazan türü olup "Leğen" adıyla anılmaktadır. Kadınlar tarafından hamama götürülerek içersine su doldurulup kullanılır. Yemek kazanlarından farklı olarak özel bir biçimi olan hamam leğeninin ağız kısmı tırnaksızdır.

3. Aş Kazanı (Kelle Kazanı): Hamam leğeni büyüklüğünde ve biçimindedir. Kapaklı olup ağız kısmı tırnaklıdır. Kelle ve sulu yemek pişirilmesinde kullanılır.

4. Bulgur ve Şire Kazanı: Taban çapı 60 ile 100 cm. arasında değişen çift kulplu büyükçe bir kazandır.

5. Ges Kazanı (Kaynar Kazanı): Şanlıurfa'da çamaşır yıkamaya giysi kelimesinin bozulmuş şekliyle "Ges Yıkama" denilmektedir. Çamaşır suyunun ısıtıldığı ve çamaşırların kaynatıldığı bu kazan, çift kulplu olup, 50-60 cm. taban çapındadır.

II. KUŞHANALAR (TENCERELER)

1. Karpuz Kuşhana: Taban kısmı düz olup, yanları yukarıya doğru iki kademede genişlemektedir.

2. Yuvarlak Kuşhana: Taban kısmı yuvarlaktır.

3. Dik Kuşhana: Taban kısmı düz, yan tarafları dik şekildedir.

Yukarıdaki her üç kuşhana da tek parçadan olup kapaklıdırlar.

III. TAVALAR

1. Aş Tavası: Kazan Kebabı, Karnıyarık, Bütün Patlıcan gibi yemeklerin pişirilmesinde kullanılır. 35-45 cm. çapındadır. Kapaklı ve iki kulplu bir tavadır.

2. Yağ Tavası: Çapı 20-25 cm. arasında değişen tek kulplu kapaksız bir tavadır. Yağ dağlamaya (eritmeye) yarar.

3. Sac Kavurma Tavası: Çukur biçimde, kenarsız ve iki kulplu bir tavadır. Çapı 40-45 cm. arasında değişir. Kuzu etinin kavurulmasıyla yapılan ve halk arasında *"Sac Kavurması"* denilen yemeğin yapımında kullanılır.

4. Zingil Tavası: 25-30 cm. çapında, tabanında zingil tatlısı hamurunu dökmeye yarayan yuvarlak çukurlar bulunan tek ya da çift kulplu bir tavadır.

IV. SİNİLER-TEPSİLER

1. Yemek Sinisi: Çapı 60-90 cm. arasındadır. Aile fertlerinin yemek sofrasında kullanılır.

2. Divan Sinisi: Çapı 110 cm.'dir. Misafir sofralarında kullanılır.

3. Bekmez Sinisi: Çapı 100-110 cm. arasında değişir. Yüksek dik kenarlı ve dört kulplu bir sinidir. *"Gün Pekmezi"* yapımında kaynamış üzüm suyunun güneşe bırakılmasında kullanılır.

4. Kaburgalı Sini: Değişik boyları vardır. Kenar kısmı *"Kaburgalı"* tabir edilen dövme çekiç süslemelidir.

5. Mangal Sinisi: Çapı 60-70 cm. arasında değişir. Kül ve ateşin halıya düşmesini engellemek amacıyla mangalın alt kısmına yerleştirilir.

6. Kadayıf Sinisi: Kadayıf pişirmede kullanılan özel bir sinidir.

7. Kadayıf Teli Sinisi: 110 cm. çapındadır. Kadayıf telinin kavrulmasında kullanılır.

8. Sac Kavurma Sinisi: 100-110 cm. çapındadır. Sac kavurma tavasında kavrulan et, bu sinide misafirlere servis yapılır.

9. Çay-Kahve Tepsisi: Çapları 25-45 cm. arasında değişen bu tepsiler, elips veya yuvarlak biçimde olur. İç kısımları dövme, oyma ve kabartma tekniğinde nakışlı olanları vardır.

10. Şıllık Tepsisi: Şanlıurfa'ya özgü bir tatlı çeşidi olan Şıllık yapımında kullanılır.

Sinilerin taban yüzeyleri 5 veya 6 kollu yıldızlar, kartal, kuş, balık gibi figürler, selvi ve çiçek gibi bitki motiflerin yer aldığı dövme ve oyma tekniğinde zengin süslemelerle donatılmıştır.

Tepsilerde, son yıllarda kullanılmaya başlanan kabartma tekniğindeki süslemelerde, isim, amblem, hat eserleri örnekleri, Şanlıurfa'nın turistik yerlerinin görünümleri gibi motifler kullanılmaktadır.

V. LENGERLER

Kebap ve pilav çeşitlerinin konulmasına yarayan, fazla yüksek olmayan, tabandan yanlara doğru genişleyen kaplara *"Lenger"* denilmektedir.

1. Ayaklı Lenger: Taban kısmını çevreleyen 4-5 cm. yüksekliğinde ayağı vardır. Ağız çapı 30-45 cm. arasında değişen ayaklı lengerlerin yüzeyleri "çakma" tekniğinde çeşitli motiflerle süslenmiştir.

2. Düz Lenger: 30-35 cm. ağız çapındadır. İç kısmı *"çakma"* süslemelidir.

3. Kaburgalı Lenger: Kenar kısmı tabandan yukarıya doğru *"kaburga"* tabir edilen dövme tekniğinde süslemelidir.

4. Kuzu Lengeri: İç pilav, kaburgalı pilav gibi yemeklerin konulmasına yarar. Ağız çapları 90-100 cm. arasında değişen bu lengerlerin iç yüzeyleri çakma ve oyma (kazıma) tekniğinde motiflerle süslüdür. Ayaklı ve ayaksız çeşitleri vardır.

5. Cefni: Kuzu lengerinin büyüğüdür. Çapı 160 cm.'ye kadar olur. Ayaksız olan Cefni'nin oval ve yuvarlak tipleri vardır.

6. Süzek (Süzgeç): Sebze, meyve ve tahıl gibi gıdaların yıkandıktan sonra süzülmesinda kullanılır.

VI. SAHANLAR

1. Kapaklı Kayık Sahan: Elips biçiminde olup kapaklıdır.

2. Çukur Sahan: Yüksek kenarlı olduğundan bu isimle anılmaktadır.

3. Kapaklı Sahan: Normal büyüklükte, yuvarlak biçimli ve kapaklıdır.

4. Çırtikli Sahan: Normal büyüklükte olup kenar kısmı *"Çırtik"* tabir edilen dövme süslemelidir.

5. Kaburgalı Sahan: Yan kenarları dövme çekiç ile "*Kaburga*" tabir edilen süslemelidir.

6. Sütlaç Sahanı: Küçük boyutta, çukur bir sahandır.

7. Kaymak Sahanı: Küçük ve basık biçimdedir.

VII. SITILLAR

1. At Sıtılı: 30 cm. ağız çapında, 40 cm. yüksekliğinde ve kulplu bir sıtıldır. Su konulmaya yarar.

2. Beri Sıtılı: 25 cm. ağız çapında, 30 cm. yüksekliğindedir. At sıtılı gibi tek kulpu vardır. Süt sağımında kullanılır.

3. Yoğurt Sıtılı: 15 cm. ağız çapında, 20-25 cm. yüksekliğinde ve tek kulplu bir sıtıldır.

4. Çocuk Hamam Sıtılı: 6-7 cm. ağız çapında, 10 cm. yüksekliğinde minyatür bir sıtıldır.

VIII. TASLAR

1. Hamam Tası: 20 cm. çapında, 4 cm. kenar yüksekliğindedir. Taban yüzeyinin orta kısmı yarım küre şeklinde tümsektir. Bu tümseğin üzerindeki bir mile, gövdesi hareket edebilen parçalardan meydana gelmiş balık motifi yerleştirilmiştir. Su ile doldurulmuş tas içersinde hareket eden bu balık, suda yüzer gibi tasa ayrı bir güzellik vermektedir.

2. Su Tası: 10-15 cm. ağız çapındadır.

3. Üsküre: Su tasının büyüğü olup ayran için kullanılır.

4. Şorba (Çorba) Tası: Üsküre büyüklüğünde olup, kapaklıdır.

5. Gümüş Örneği Tas: Tabandan yukarıya doğru genişleyen, yanları kabartma ve çakma tekniğinde bitkisel süslemeli, ayaklı bir tas türüdür. Kalaylandığında gümüş görünümü verdiğinden "*Gümüş Örneği*" adıyla anılmaktadır.

6. Tas Kebabı Tası: Tas Kebabı için kullanılır. Gümüş Örneği Tas'ın büyükçesidir.

7. Kollu Tas: Pekmez, bulgur vb. gıdaların kaynatma işleminde kullanılır.

IX. LEĞENLER-TÊŞTLER

1. El Leğeni: Berberler tarafından, traş olan kişinin yüzünün yıkanmasında kullanılır. Kenarının bir kısmı insan boğazına geçebilecek şekilde yarım yuvarlak oyulmuştur.

2. Slepçe: Üzerinde el yıkanılan, ortası çukur, kenarları yassı ve geniş bir leğendir. El leğenine benzer, ondan farklı olarak boğaz geçecek oyuk yeri yoktur ve kapaklıdır. Kapağının üzeri delikli olup sabun konulur.

3. Hamur Leğeni (Arap Leğeni): Çapı 45-60 cm. arasında değişir.

4. Köfte Leğeni: Çapı 40-45 cm. arasında değişir. Kenar yüksekliği 10-15 cm. arasındadır. Çiğköfte yoğurmada kullanılan bu leğenin taban yüzeyi, bulgurun çabuk ezilmesi ve kaymasının önlemesi için "*Katar Çekici*" ile dövülmüştür.

5. Aş Leğeni (Çorba Leğeni): Çapı 20-30 cm., kenar yüksekliği 6-8 cm. arasında değişen leğenlerdir.

6. Têşt: Çapı 60 cm.'den büyük olan leğenlere têşt denilmektedir. Çamaşır yıkamada, hamur yoğurmada vb. işlerde kullanılır.

X. İBRİKLER- SÜLEHYELER (SÜRAHİLER)

1. Abdest İbriği: Abdest almada kullanılır.

2. Sulaklık İbriği: Çiçek sulamada kullanılır.

3. Şekerli Kahve İbriği (Cezve): Şekerli kahve (Türk Kahvesi) pişirmede kullanılır.

4. Su ve Ayran Sülehyesi: Kapaklı olur.

XI. GÜMGÜM VE CEZVELER

Pirinç levhalardan yapılan gümgümler, acı kahvenin kaynatılmasında, cezveler ise servis yapılmasında kullanılırlar. Üzerleri oyma ve kabartma tekniğinde motiflerle süslenmiştir.

BAKIRCILIKTA KULLANILAN ALETLER

I- KALEMLER

Bakırcılıkta, uç kısımlarında kabartma motifler bulunan ve üzerine çekiçle vurulmak suretiyle bu motifleri bakır eşya üzerine basan veya uç kısımları düz olup kazıma tekniği ile süsleme yapan, uzunlukları 5-8 cm. arasında değişen çelik çubuklara "Kalem", "Nakış Kalemi" denilmektedir.

Üzerlerindeki kabartma süslemelere göre adlandırılan bu kalemlerin başlıca çeşitleri şunlardır:

Düz Keski, Eğri Keski, Balık, Kuş, Çiçek, Yarım Ay, Çirtikli Ay, Oluklu, Kuş Gözü, Selvili, Dal ve Kırma.

II- ÖRSLER

1. Kenar Örsü: Çok amaçlı bir örstür. Genellikle teşt ve leğenlerin kenar ve diplerinin çekiçlenmesinde, toplanmasında kullanılır.

2. Düz Nay: Ahşap "Nay Eşeği"ne geçirilerek üzerinde dövme işlemi yapılan demir çubuklara nay denilmektedir. Düz Nay, bunların düz olan türleridir. Düz Nay, Büyük Nay, Orta Nay ve Küçük Nay olmak üzere üç türü vardır. Büyük Nay 2 m., Orta Nay 1.5 m. ve Küçük Nay ise 1m. uzunluğundadır. Düz Nay'da kazan ve leğen yanı vurulur.

3. Acem Nayı: Baş kısmı yuvarlaktır. Sürahi karnı, çaydanlık karnı gibi işlerin yapılmasında kullanılır.

4. Nay Eşeği: Üs kısmındaki deliğe Nay geçirilen kalın ağaçtan yapılmış bir gereçtir.

5. Mingil: Acem Nayı'na benzer. 50 cm. yüksekliğinde, baş kısmı top bir demirdir. Yere çakılarak kullanılır.

6. Çirtik Örsü: Tepsi, sahan ve sini ağızlarının çirtiklenmesinde kullanılır.

7. Kümmük (Kuşak Örsü): Leğenlerin kenarına kuşak yapımında ve sini kenarı vurmada kullanılır.

8. Lüllük Örsü: İbrik lüllüklerinin yapımında kullanılır. Huni biçiminde bir demir olup yere gömülmeyerek üzerinde çalışılır.

9. Mıh Kalıbı Örsü: Üzerinde çeşitli çaplarda delikler bulunan ve kazan kulplarının mıhını çakmada kullanılan bir örstür.

10. Tas Mıhı Örsü: Teşt gey'ini çekiçlemede, at sıtılının ağız yerini çıkarmada kullanılır.

11. Sindan: Üzerinde sini işlemeye, teşt, leğen telleri sarmaya yarayan bir örstür.

12. Kıskaç: Ateş üzerinde bakır tavlamada, kapları kalaylamada kullanılan kerpetene benzer bir alettir.

13. Gaziç: Kapların ağızlarına kenar çizgisi çizmeye yarayan demir bir alettir. Üzerindeki hareket edilebilir demir parçası vasıtasıyla çizgiler arasındaki mesafe ayarlanmaktadır.

14. Yege (Eğe): Bakır üzerindeki çapakları düzlemeye yarar.

15. Demir Pergel: Kapların tabanına, daire motifler çizmeye yarar.

16. Endirek: Bakır kapların ateşte tavlanmasında kullanılan ucu eğri şiş. Bu alet kalaycılar tarafından da kullanılmaktadır.

III- ÇEKİÇLER

1. Miyene: Düz çekiçleme ve şekil vermede kullanılan bir çekiçtir.

2. Neri: Çırtma çıkarılan teşt ve sinilerin toplanmasında kullanılır. İnce ve orta neri'den daha kaba bir çekiçtir.

3. Uzun Neri: 25 cm. boyundadır. Yüksek kenarlı teştlerin gey'ini doğrultmada kullanılır.

4. İnce Neri: Teşt ve sininin geyini düzlemede, kümmük vurmada kullanılan bir çekiç türüdür. İnce ağızlıdır.

5. Orta Neri: Çırtma çıkarmada (kenar dalgası yapma) kullanılır. İnce neri'ye göre biraz kalındır.

6. Katar Çekici (Ağzı Yuvarlak Neri): Köfte leğeninin taban yüzeyini çekiçlemede kullanılan, ağız kısmı yuvarlak demir bir çekiçtir. Çiğköfte leğeninin tabanında pürüzlü bir yüzey meydana getirir ki, bu da bulgurun çabuk ezilmesini ve yoğurma esnasında bulgurun kaymamasını sağlar.

7. Tel Sarma Çekici: Bakır kapların ağız kenarlarına sarılan teli sıkıştırmaya yarar.

8. Ablasım: İki ağızlı bir çekiçtir. Ağızlardan biri kare (miyene), diğeri dikdörtgen (ince neri) biçimindedir. Kunduracı çekicine benzeyen bu çekiç, tel doğrultmada kullanılır.

9. Tokmak: Ahşaptandır. Toplama ve düzeltme işinde kullanılır.

BAKIRCILIKTA KULLANILAN TERİMLER

Ağız Bağlama: Tel sarmak amacıyla leğenin ağzına yuva açılarak şekil verilmesi.

Çırtma Çıkarmak: Sini kenarının toplanması.

Çirtik: Sahanların kenarlarına yapılan tırnaklı süsleme.

Gaziçlemek: Kaplara ağız ve kenar çizgisi çizmek. Bunu çizen alete "Gaziç" denilir.

Gey: Leğen ve kazanların taban yüzeyinin kenarla birleştiği nokta.

Gey Vurma: Leğen ve kazanların taban yüzeylerinin kenarla birleştiği kısmının (Gey) yapılması.

Kaynak: Bakır levhanın bir tarafına açılan dişler vasıtasıyla diğer bir levha ile birleştiril-

mesi. Çekiçle dövülerek birleştirilen bu kısım, daha sonra kaynak yapılır.

Ham Almak: Kaynağın dövülerek düzlenmesi.

Kümmük Vurma (Kabara): Teştin ağız kısmının ince Neri ile vurulması.

Lüllük: İbrik ve cezvelerde suyun aktığı ince uzun ağız.

Melemet: Eski ve kırık kapların onarılması.

Toplama: Teşt ve leğenlerin kenarlarının ahşap tokmakla düzeltilmesi.

Yan Vurma: Leğen ve teşt yanlarının çekiçlenmesi.

Eski Bakırcı Ustaları:

Kör Müslüm, Ebu Davud, Kazancı Müsbeh, Kazancı Ömer, İbrahim Kalaycı, Ahmet Bakırcı, Nuri Örs, Yasin Örs, Hasan Diyar, Hakkı Tamkoç, Salih Aktaş, Şükrü Atlıoğlu, Arap Maksut, Mehdi Kazancı, Hadi Kazancı, Aziz Uçar, Halil Uçar, Kadir Uçar, Mehmet Uçar, Abdullah Bakır, Hacı Osman Bakır, Mustafa Kalaycı, Yusuf Kalaycı, Ramazan Toprak, Nabi Toksöz, Yahya Çavuş, Ahmet Halfe, Mehmet Çirkin, Aziz Demirözü, Şefik Döğücü, Halil Bal, Hacı Ahmet Canbaz, Mahmut Nehir, Mehmet Külekçi ve Mahmut Güzel.

Yukardaki isimlerden de anlaşıldığı gibi, ustaların büyük bir kısmı Bakırcılık sanatı ile ilgili "Kazancı", "Kalaycı", "Bakır", "Bakırcı", "Örs", "Demirözü" ve "Döğücü" soyadlarını almışlardır.

Genç Kuşak Bakırcı Ustaları:

Genç kuşak bakırcı ustalarının tamamı, eski ustaların çocukları ya da torunlarından oluşmaktadır.

Mehmet Demirözü, Ömer Bakır, Halil Toprak, Mehmet Çirkin, Adil Külekçi, Hüseyin Çirkin, Halil Nehir, Mustafa Bakır, Durak Toprak ve Mahmut Çirkin genç kuşak bakırcı ustalarıdır.

CÜLHACILIK (BEZ DOKUMACILIĞI)

Yün ipliği, pamuk ipliği ve floş'un kamçılı tezgâhın tek ayakla çalışan çeşidi olan "cakarlı" ve 2-4 ayakla çalışan çeşidi olan "çekmeli" tezgâhlarda dokunarak "Yamşah" ("Neçek"-"Çefiye") ve "Puşu" gibi baş örtüsü, "Ehram" gibi kadın boy örtüsü haline getirilmesi sanatına Urfa'da "Cülhacılık" denilmektedir.

Cülha tezgâhlarının kamçılı olmayan, yani mekiği el ile atılan çeşitlerinde "Aba" (kadın ve erkek boy örtüsü) ve "Çaput Çul" (Kilim) dokunmaktadır.

30-40 yıl öncesine kadar Kamberiye Mahallesi'nde 100'e yakın kamçılı tezgâhta icra edilen Yamşah ve Neçek dokumacılığı (Cülhacılık) son zamanlarda önemini yitirmiş, tezgâh sayısı 5-6'ya düşmüştür. Hekim Dede Mahallesi'nde "Kumaşhane" denilen evdeki 10'a yakın tezgâhta 100 yıldan beri cülhacılık yapılmaktaydı. Ancak son yıllarda bu sanata olan ilginin azalması neticesinde bu tarihi imalathanedeki tezgâhlar 1991 yılında dağıtılmış, imalathane konuta dönüştürülmüştür.

Günümüzde Hacı Elagöz, Hüseyin Acı, Hacı Ramazan Çatkın, Mahmut Karataş ve Emin Tek adlarındaki ustalar tarafından sürdürülen bu sanatın, adları bilinen ve bugün hayatta olmayan başlıca ustaları şunlardır: Eyyüp Narnur, İstanbullu Mahmut (aslen Urfa'lı olup lakabı İstanbullu'dur.), Hacı Abdullah Kırıkçı, Muhiddin Bayraktar, Yusuf Kaplan, Abdullah Tek, Ramazan Topal, Emin Çiftçi, Hacı İbrahim Cömert, Şıh Müslüm Kırmızı, Müslüm Demirel ve Hacı Sinan.

1650 yıllarında Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, Urfa'da pamuk ipliğinden kapı gibi sağlam bez dokunduğunu, bunun Musul bezinden daha güzel ve temiz olduğunu söylemektedir. Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği bu bez, Urfalılar'ın "*Kelıke Bezi*" dedikleri bez olmalıdır.

1883 tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde Urfa'da 221 adet kumaş tezgâhının varlığından söz edilmiş olması dokumacılığın bu ilde çok önemli bir sektör olduğunu vurgulamaktadır.

152) Cülha tezgahında cülhacı ustaları

KAMÇILI (CAKARLI-ÇEKMELİ) CÜLHA TEZGAHLARINDA DOKUNAN ÜRÜNLER

I- YAMŞAH (NEÇEK-ÇEFİYE): Genelde kadın başörtüsü olup köylü erkekler de kullanmaktadır. Pamuk ipliği ve sarı, yeşil renklerde floş'tan dokunmaktadır. Floş; birinci kalite elyaflı pamuktan yapılmış, parlak, ipek görünümünde bir ipliktir. Bursa'dan beyaz olarak getirtilip Urfa'da sarı veya yeşil renge boyanmaktadır.

BAŞLICA YAMŞAH ÇEŞİTLERİ

Hışvalı: Ortası nakışlı, çevresi karelidir. 125x135 cm. ölçüsünde olur. Küçük Hışvalı ve Büyük Hışvalı olmak üzere iki ayrı çeşidi vardır.

Şakkalı: Kareli anlamına gelen "*Çekçegili*" de denir. Yamşağın yüzeyi karelerle donatılmıştır.

Kuru Hafız: Küçük karelidir.

153) Yamşalı "Kuru Hafız"

Ahmediye: Çözgü ve atkısı sarı floştandır. Yüzeyi beyaz renkte pamuk ipliği ile işlemelidir.

Direkli: Küçük karelidir.

Dümbüllü: İki kenarına kalın floş çizgiler atılmış, ortadaki kare boşluk floşla işlenmiştir.

II- PUŞU: "Cakarlı" denilen tek ayaklı tezgâhlarda koyu kırmızı ya da kahverengi ipekten sırmalı olarak dokunan erkek baş örtüsüne "Puşu" denilmektedir. Ayrıca gömleğin üzerinden bele sarılmak suretiyle de kullanılmaktadır.

Puşu dokumacılığı günümüzde tamamen terkedilmiştir. Puşu dokumasında floş kullanılmamaktadır. Puşular tezgâhta nakışlı olarak dokunduğundan ayrıca işlemeciye gönderilmemektedir.

Puşu, bir zamanlar düz beyaz olarak dokunur, tahta kalıp baskısı ile nakışlanırdı. Bu şekilde nakışlanan puşular daha sonra 1 saat süre ile suya basılarak boya tortuları giderilir, böylece nakışların temiz görülmesi sağlanırdı.

III- EHRAM (İHRAM): Ehram, baştan ayaklara kadar inen ve gözler açıkta kalacak şekilde el yardımıyla yüze bürüklenen (yüzün kapatılması) kadın boy örtüsüdür. Eskiden yaşlı kadınlar tarafından kullanılan bu örtü günümüzde kullanılmadığından imalatı da terkedilmiştir.

İhramlar kamçılı tezgâhların 2-4 ayakla çalışan çeşidi olan "Çekme" tezgâhlarda tümüyle doğal saf beyaz yünden dokunurlar. Tezgâhtaki genişlikleri 80-100 cm. arasında değişen ihramlar, kullanılmak üzere yan yana dikildiklerinde genişlikleri 180 cm., boyları da 225-230 cm. arasında olur. İhramların kenarları, çözgü uçlarının örülerek düğümlenmesi ya da bastırma ipliği kullanılarak saçaklanmaktadır.

Ehramlar; "Eriş", "Mekik", "Baklava Dilimli Yollu", "Payam" (Badem), "Tud" (Dut), "Kepenek" ve "Sandıklı" adlarında çeşitli motiflerle süslü olarak dokunurlardı. Eriş motifi ihramın yalnız iki ucuna (baş tahta) su (bordür) şeklinde işlenir. Kepenek, Erzurum ihramlarındaki "antika" motifinin bozularak kelebeğe benzetilmiş biçimidir.

IV- FITA: Günümüzden 30-40 yıl önce, 12-15 yaşları arasındaki kızların örtünmek için kullandıkları bir bezdir. İhramdan farklı olarak çözgü ve atkıları yün olmayıp pamuk ipliğindendir. Genellikle iki renkli pamuk ipliğinden kareli olarak dokunurlardı. Bu örtünün kullanılması günümüzde terkedildiğinden dokuması yapılmamaktadır.

CÜLHA TEZGÂHI VE PARÇALARI

Cülha Tezgâhı

Ağaçtan yapılan, el ve ayak yardımıyla hareket ettirilen cülha tezgâhlarına "Kamçılı Tezgâh" denilmektedir. Bu tezgâhın tek ayakla çalışan "Cakarlı" ve 2-4 ayakla çalışan "Çekmeli" olmak üzere iki türü vardır. Tek ayaklı cakarlı tezgâhlarda puşu, iki ayaklı çekmeli tezgâhlarda ince düz yamşahlar; 4 ayaklı çekmeli tezgâhlarda da "Dügür" (kalın) yamşahlar dokunmaktadır.

Bir cülha tezgâhında günde 10 metre dokuma yapılabilmektedir. Cülha tezgâhı 150 cm. enindedir. Dokunan kumaşın eni 120-130-140 cm. arasında değişmektedir. Dokunacak kumaşın boyu çözgü uzunluğuna bağlı olup, istenildiğinde bu boy 200 metreye kadar uzatılabilmektedir. Normal bir yamşah 120x120 cm., 130x130 cm. veya 140x140 cm. boylarındadır.

CÜLHA TEZGÂHININ PARÇALARI

I-Mekiğe Kuvvet (Hız) Vererek Dokumayı Sağlayan Parçalar

1. Ayakçalık: Ayakla çalıştırılarak mekiği hareketlendirir. Tezgâhın yaptığı işe göre tek, çift veya 4 adet olur.

2. Alt Takarlak: Dört parçadan olup ayakçalık arasında bulunur.

3. Üst Takarlak: 6 parça halinde ağaçtan yapılmış olup Ayakçalığı kaldırıp indirmeye yarar.

4. Ayakçalık İpi: 6 parça kendirdendir. Ayakçalığın inip kalkmasına yardımcı olur.

5. Uzatma: 6 parça halinde olup, üzerine ayakçalık ipi biner.

6. Orta İp: Üç parça halindedir.

7. Sıçan-Pısik-Kayış: Her üçüne orta ip bağlanır.

8. Defe: İçersinde tarak ve ceplik bulunur.

9. Kücü: İptendir. Kücü ile beraber 8 parça oklava vardır.

10. Terlik (Masura): İpliğin sarılı olduğu bir parçadır. Cepliğe bağlı olup dokumayı sağlar.

II- ÇÖZGÜYE KUVVET VEREN PARÇALAR

1. İpek Ağacı: İpek iplerin sarılmasına yarar.

2. Çehiş: Yukarıda bulunur.

3. Halaka: Çehiş'in üzerinde bulunur.

4. Takarlak: Halaka'ya bağlı olup iki adettir. Halaka'ya kuvvet verirler.

5. Kazık: Çehiş'e bağlı 4 parça ağaçtır.

6. Orta Direk: 4 parça kazığa bağlıdır.

7. Sermil: Dokunan kumaşın sarıldığı ağaç olup orta direğe bağlıdır.

8. Mandal ve Dişlik: Birbirine bağlı olan bu iki parça ayrıca sermil ile birlikte orta direğe bağlıdır.

YAMŞAH DOKUMANIN SAFHALARI

1. Pamuklu Çözgü İpinin ve Floşun Boyanma Safhası:

Pamuklu beyaz iplik piyasadan alınır. Bir kazanda su kaynatıldıktan sonra, içersine kumaş boyası karıştırılır. Boyanın sabit olması ve solmaması için yakıcı özelliği olan *"Pul Kostik"* ve *"Hidrosofil"* kaynama safhasında suya katılır. İplik bu karışıma batırılır. 15 dakika içinde ipliğin kazandan çıkartılıp soğuk suda hemen banyo edilmesi gerekmektedir. Gecikildiği takdirde, yakıcı özelliği olan bu iki kimyasal madde ipliği yakar. Yıkanan iplikler güneşte kurutulur. Daha sonra el dolabında sökülüp açılarak uzatılır. Sonra "kavuk" (topak-yumak) edilir. En sonunda Kücü'ye çekilerek dokumaya hazır hale getirilir.

Floş ipliğin boyanması da aynı şekildedir.

Yamşah dokumacılığı, yurdumuzda Denizli ilinde de yapılmaktadır. Ancak Urfalı ustalar, ipliği kaynatarak boyayıp güneşte kurutma usüllerinden dolayı, kendi yamşahlarının daha kaliteli olduğunu, renklerinin solmadığını iddia etmektedirler.

2. Çözgünün Tezgaha Gerilip Bağlanması Safhası:

Çözgü, dokunacak bezde kullanılan pamuklu ve floş ipliklerdir. Tezgâha bağlanmış bir çözgüde 1400 tel beyaz pamuklu iplik, 400 tel parlak sarı floş iplik olmak üzere 1800 tel ip vardır. Dokunacak kumaşın türüne göre çözgü sadece floş veya sadece pamuk ipliğinden de olabilir. Çözgü iplerinin tezgâha bağlanması, uzun yaz günlerinde 1 hafta zaman almaktadır. Tezgâha bağlanan çözgü ile 200 m. kumaş dokunabilmektedir. Daha sonra tezgaha yeniden çözgü bağlanması gerekmektedir.

3. Dokuma Safhası:

Cülha tezgâhı, 4 kazık ve iki uzatma üzerine yer seviyesinde kurulmuştur. Ayakçalık kısmı, göğüs derinliğinde bir çukur içersindedir. Cülhacı göğüs hizasına kadar çukur içersine iner. Tezgâh ayak ve ellerin ritmik hareketleriyle çalışır. Önce ayakçalığa basılır. Sağ el "defe"yi çekerken, sol el de "elcek"i aşağıya doğru belli bir uyumla çeker. Bu sırada tezgâhın çıkarmış olduğu çıkrık sesine mekiğin hareketi uyum sağlar. "Defe"deki tarağın sıkılaştırılması ve tekrar "elcek"in çekilmesi birbirini izler. Dokunan kısım "sermil" denilen ağaca sarılır.

Dokuma sırasında kopan çözgüler, bükülmek suretiyle birbirine tutturulur. Buna "Bedris" denilir.

4. Nakış (İşleme) Safhası:

Dokunan yamşahlar, nakışlanmak üzere işlemeciye gönderilir. Dikiş makinasına benzer "Corne Makinası" denilen makinada pamuklu iplik ve floş kullanılarak yamşahlar üzerine çeşitli motifler işlenir. yamşağın tüm yüzeyinin tek motifle işlenmesine "Kabılma" nakış denilmektedir. Yamşahtaki iri kareler arasına gül motifi işlenmesine "Güllü" denmektedir.

İşlemecide nakışlanan yamşahlar, saçakları örülmek üzere evlere gönderilir ve kadınlar tarafından saçakları örülerek püskül haline getirilir.

Günümüzdeki başlıca işlemeci ustaları şunlardır: Hacı Hüseyin Acı, Celal Karakeçili, Hacı Ramazan Çatkın, Ömer Heşe, Hacı Fethi Yumruk, Fırfır Mahmut, Cuma Bayır, Mahmut Bayır ve Mehmet Bayır.

ÇULCULUK (SEMERCİLİK-PALANCILIK)

At ve merkep gibi binek hayvanları üzerine atılan semerlere Urfa'da "Palan", bu sanatla uğraşanlara da "Çulcu" (Palancı) denilmektedir. Eskiden deve üzerine atılan ve "Havut" denilen deve palanları da bu sanat koluna girmekte, bu işle uğraşanlara "Havutçu" denilmekteydi. Deve neslinin gittikçe tükenmekte olması, Havutçuluk sanatının günümüzde tamamen kaybolmasına neden olmuştur.

30-40 yıl öncesine kadar At, Eşek ve Deve gibi hayvanların binek ve yük taşıyıcı olarak Urfa'da önemli bir yeri vardı. Tarlalardaki ürünler deve kervanları ile kente getirilirdi. Tarlada el ile biçilen buğday sapları devenin Havut'u üzerinde "Şelte" yapılarak (toparlanıp bağlanarak) harman yerine getirilir, bu işle uğraşanlara "Şelteci" denilirdi.

Şehir merkezine yakın taş ocaklarından kesilen taşlar, merkeplerin sırtında şehre getirilirdi. Ayrıca kamyonlarla şehrin belli yerlerine yığılan kumlar, merkeplerin "Sırga" larında inşaat alanına taşınırdı. Şehir içerisinde her çeşit yük taşımacılığı da "Eşek Hamalları" ile yapılırdı. Çulcular ayrıca yük hayvanlarına "Palan" yanında "Sırga" denilen ve palanın üzerine atılarak iki yana sarkan geniş cepleri bulunan örtüler de dikmekteydiler.

Günümüzde taşımacılığın motorlu araçlarla yapılması, taş ocaklarına yollar yapılarak taşların traktörlerle kente ulaştarılması neticesinde at, eşek ve deve gibi hayvanlar önemini yitirmiş, dolayısıyla "Çulculuk" zenaatı 3-5 dükkân dışında hemen hemen terkedilmiştir.

Mevlevihâne'nin doğusunda yer alan ve "Çulcu Pazarı" denilen çarşıdaki 25-30 dükkânda çalışan çulcu esnafı 30-40 yıl önce çarşıyı tamamen terkederek "Kürkçü Pazarı"na taşınmıştır. Bu sanat günümüzde Çulcu Pazarı'ndaki 3-5 dükkânda yaşatılmaktadır.

PALAN'IN YAPILIŞI:

Hayvanın sırt büyüklüğüne göre makasla tek parça keçe kesilir. Keçe üzerine "alt tavla" denilen çul biçilir. Üst üste konulan keçe ve çul üç yandan çuvaldızla kıl ip kullanmak suretiyle dikilir. "Puş" denilen uzun buğday sapları ağız kısmında doldurularak "yan demiri" denilen aletle bastırılır ve "balık süreceği" denilen aletle düzeltmesi yapılır. Buğday sapları avuç içersini kavrayacak şekilde deste yapılarak bükülüp sarılır. Buna "balık sarması" denir. Semerin ön kısmına ve arka kısmına birer adet balık sarma dikilerek semere eger görünümü verilir.

Semerin üzerine "Palas" denilen kıl dokuma, cicim veya kilim türünde örtüler dikilir. Buna "üzleme" (yüzleme) denilmektedir. Semerin önüne ve arkasına hayvanın karın altından ve kuyruk altından geçen "kolan" denilen, bir kat keçe ve bir kat palas'tan oluşan bağlayıcı şeritler dikilir. Uç kısımları demir kulplu olan bu şeritler palanın (semerin) diğer tarafına dikilen halkalara bağlanarak semerin hayvanın sırtından kaymaması sağlanır.

Dikiş sırasında, özel imal edilmiş iri çuvaldızlar, avuç içersine takılan ve "kepenek" denilen bir alet yardımıyla semere batırılabilmektedir.

Çulcular; semer, havut ve sırga yapımı yanında Şanlıurfa evlerinde kullanılan "sap yastık"ları da imal ederlerdi.

Havut Müslüm, Nuri Gözel, Bedir Ağdaş, Mustafa Karadaş, Halil Şirpak ve Nakşi Usta, adları bilinen en eski çulcu ustalarıdır. Günümüzde ise bu sanat, Ahmet Karadaş, Mehmet Parmaksız ve Nabi Temel adlarındaki ustalar tarafından yaşatılmaya çalışılmaktadır.

ÇULCULUKTA KULLANILAN ALETLER VE TERİMLER

Balık Sarma: Buğday saplarının deste yapılıp bükülmesi.

Balık Süreceği: Buğday saplarını semerin içersine itmeye yarayan alet.

Havut: Deve semeri.

Palan: At ve merkep semeri, çul.

Palan Çuvaldızı: Semer dikmede kullanılan 15 cm. uzunluğundaki iri çelik iğne.

Palas: Kıldan dokunan bir tür yaygı.

Puş: Uzunca buğday sapı.

Sırga: At ve merkebin sırtına atılan, iki yanındaki geniş ceplere eşya konulan örtü.

Üzleme: Semerin üzerine örtü olarak kilim, cicim veya palas dikilmesi.

Yan Demiri: Buğday saplarını semer içersine sıkıştırmaya yarayan alet.

Yastık Çuvaldızı: Sap yastıkları dikmede kullanılan 25 cm. uzunluğundaki iri çelik iğne.

DEBBAĞLIK

Büyükbaş hayvancılığın yaygın olduğu Şanlıurfa'da, Debbağlık sanatının geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Bu sanat günümüzde fabrika türü derilere yenik düşerek tamamen terkedilmiş bir durumdadır.

Gön debbağlığı ve deri debbağlığı olmak üzere iki bölüme ayrılan bu zenaatın her bölümü ayrı debbağhânelerde ve ayrı ustalar tarafından icra edilirdi. Gön debbağları aşağı debbağlhânede, deri debbağları da yukarı debbağhânede çalışırlardı. 1883 tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde her iki debbağhâneden söz edilmektedir.

I- GÖN DEBBAĞLIĞI

Eski Et ve Balık Kurumu'nun batısındaki Aşağı Debbağhâne (Ahırvan) denilen yerde yapılırdı. Bu debbağlhâne, halen muhafaza edilmektedir.

Öküz, İnek ve Deve gibi büyükbaş hayvanların derilerinin işlenmesine "Gön Debbağlığı", bu sanatı yapanlara da "Göncü" denilmektedir. Buradaki gön kelimesi kösele anlamında olmayıp, kalın deri anlamındadır. Bu deri, postallarda yüz ve astar olarak kullanıldığı gibi sarraçlıkta da kullanılmaktadır.

Gönün Hazırlanması:

Debbağhane Çarşısı'nda iç kısmı kireçlenerek 24 saat yatırılan derinin yünleri kabaca yolunur ve Aşağı Debbağhane'ye gönderilir. Deri burada su içersinde ıslatılır. "Heyden" denilen ve avluda yer alan kireç çukuruna üç gün süre ile yatırılır. 20 cm. eninde, 1.5 m. uzunluğunda "Vereçe" denilen duvara dayalı tahta üzerine yatırılır. Ağzı bıçak gibi yarı keskin, iki yanı ağaç saplı "Demir" denilen aletle kalan tüyler iyice alınır.

Deri tekrar kireç çukuruna yatırılır. 25 gün sonra çıkarılarak demir ile eti alınır. Daha sonra, Debbağhane'nin ortasından akan Halil-ür Rahman çayında iyice yıkanarak "Sile" tabir edilen ve içersinde "Sakat" denen köpek pisliği karıştırılmış su bulunan bir havuza yatırılır. Sıcak günlerde 3-5 gün, soğuk günlerde 20-25 gün sile çukurunda yatan deri, daha sonra buradan çıkarılır ve çayda iyice yıkanıp temizlenir.

Sile havuzu boşaltılarak temizlenir ve sumak yaprağının karıştırıldığı su ile doldurulur. Gön, bu suya yatırılır. Bir hafta sonra çıkartılır. Sile havuzu tekrar boşaltılarak temizlenir, döğülmüş mazı kozalağı ve su karışımı ile doldurulur. Deri, 1 hafta 10 süreyle bu karışıma da yatırıldıktan sonra çıkartılır. Mevsimlerden kış ise güneşte, yaz ise gölgede kurutulur ve yüz kısmı iç yağı ile iyice yağlanır. Yağlama işleminden sonra deri gölgede dinlenmeye alınarak kurutulur ve tekrar suya basılır.

Bundan sonra boyama işlemine geçilir. Topak haline getirilmiş sığır kuyruğu, "Zaç Ruhu" karıştırılmış boyaya batırılarak gönün yüzüne sürülür. Daha sonra güneşte kurutulan gön, "Sıpa" denilen tezgâh üzerine yatırılır; karşılıklı iki kişinin iple çektiği ve tavana asılı "İskefe" denilen billur cam aletle parlatılarak satışa hazır hale getirilir.

Günümüzde terkedilmiş olan Göncülük zenaatının bilinen en eski ustaları Dede Osman Kutluay, Hasib Uygur, Hasan Uygur, Ali Çavuş, Mehmet Kutluay ve Ahmet Kutluay'dır.

II- DERİ DEBBAĞLIĞI

Çakeri Camii'nin doğusunda yer alan ve günümüzde gecekondularla işgal edilmiş olan "Yukarı Debbağhâne" denilen yerde yapılırdı.

Koyun ve keçi gibi küçük baş hayvanların derilerinin işlenmesine "Deri Debbağlığı", bun-

ları işleyenlere de "Debbağ" denilmektedir. Gön denilen kalın derilere nazaran daha ince olan bu deriler postal ve ayakkabılarda astarlık deri olarak kullanılmaktaydı.

Başlıca deri çeşitleri şunlardır:

1- Meşin: Koyun derisinden yapılır ve postallarda astar olarak kullanılır.

2- Sahtiyan: Keçi derisinden yapılır.

3- İnce Astar: Meşin ve sahtiyanın cildi bozuk olanlarıdır.

Derinin Hazırlanması:

Bazı farklılıkları olsa bile, gönün hazırlanmasına benzer. İç kısmı tuzlanmış deri, Debbağhane Çarşısı'ndan satın alınır. Suda iyice yıkanarak yumuşatılır. İç kısmına kireç sürülerek ikiye katlanıp yatırılır. 24 saat sonra açılarak yünleri yolunur ve Yukarı Debbağhane'ye gönderilir. Burada 15-20 gün süreyle kireç çukuruna yatırılır. Daha sonra bu çukurdan çıkarılan deri, içersinde "Sakat" denilen köpek pisliği ve su karışımının dolu olduğu "Sile"ye (havuza) basılır. kış aylarında 3 gün, yaz aylarında 1 gün bu çukurda bekletilen deri, daha sonra çıkarılarak iyice yıkanır. Yere yatırılarak bıçakla tüyleri alınır. Buğday kepeği ve su karışımından oluşan "Bulamaç" çukuruna yatırılır. 2 gün sonra bu çukurdan çıkartılarak su ile tekrar yıkanır.

Ezilmiş sumak yaprağı ve su karışımı ile dolu "Sile"ye yatırılır. 3-4 gün sonra çıkartılarak çayda temiz su ile yıkanır. "Sırık" denilen ağacın üzerine asılarak suyu süzdürülür. Buna "Su Düşmesi" denir.

Su düşmesinden sonra deri, ezilmiş mazı kozalağı ve su karışımı ile dolu sileye yatırılır. 3-4 gün sonra çıkartılarak içersinde 10 kğ. tuz eritillmiş sileye tekrar yatırılır. 1 gün sonra çıkartılarak sırığın üzerine atılıp tekrar suyu süzdürülür. Yaz mevsimi ise gölgede, kış mevsimi ise güneşte serilerek kurutulur. Tekrar temiz suya basılıp yıkanır ve sırığa atılarak suyu süzdürülür.

Bu aşamalardan sonra deri, masa şeklindeki tezgaha yatırılarak çeşitli renkte boyalarla el ile boyanır. Gön debbağlığının aksine, deri debbağlığında boyaya "Zaç Ruhu" katılmamaktadır. Boyanan deri güneşe serilip yarı kurutulur. Tekrar tezgaha yatırılıp yüzüne zeytinyağı serpilir. Camdan yapılmış ve "Bellur" denilen merdaneye benzer aletle parlatılıp satışa hazır hale getirilir.

"Bellur" aleti, göncülükte tavana asılı olarak karşılıklı iki kişinin iple çekmesi, deri debbağlığında is, bir kişinin el ile sürmesi suretiyle kullanılmaktadır.

Günümüzde tamamen terkedilmiş bulunan deri debbağlığının bilinen en eski ustaları Ali Kafaf, Çulcu Mehmet, Dellal Hoca ve Ali Tahtabaşı'dır.

GÖN VE DERİ DEBBAĞLIĞINDA KULLANILAN TERİMLER-ALETLER

Bellur: İskefe'nin deri debbağlığında el ile kullanılan türü.

Dabbağ: Koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanların derilerini işleyen usta.

Demir: İki yanında tutacak ağaç sapları bulunan, ortasında derideki fazla etleri kazımaya yarayan demir kısmı bulunan alet.

Göncü: Büyükbaş hayvanların derilerini işleyen usta.

Heyden: Kireç havuzu.

İskefe: Sıpa üzerine atılan gönü parlatmaya yarayan, iple tavana asılı olan ve karşılıklı iki kişi tarafından iple çekilen silindir şeklinde cam alet. Göncülükte kullanılır.

Meşin: İşlenmiş koyun derisi.

Sahtiyan: İşlenmiş keçi derisi.

Sakat: Köpek pisliği.

Sıpa: Birbirine çatılmış karşılıklı ikişer ayak arasına atılan tahtadan meydana gelen ve üzerinde kalın deri işlenen araç.

Su Düşmesi: Derinin asılarak suyunun süzdürülmesi.

Sile: İçersinde "Sakat" ve sumak yaprağı ile mazı kozalağı karışımı su bulunan havuz, çukur.

Vereçe: 20 cm. eninde, 1.5 m. boyunda olup, duvara dayanan tahta. Üzerine deri yatırılarak kazınır.

Zaç Ruhu: Bir tür asit.

GÖNCÜ VE DEBBAĞ ESNAFI ARASINDAKİ DAYANIŞMA

Her iki esnafın eski ustaları, 60-70 yıl önce "Esnaf Şıhı (Şeyhi)" denilen birinin başkanlığında, Ahilik teşkilatına dayalı bir teşkilat kurarak şöyle bir dayanışma içersine girmişlerdir:

Ustalar, işledikleri bir deriyi her ay Esnaf Şıhı'na getirir, Esnaf Şıhı da bu derileri satarak paralarını biriktirirdi. Bu paralar bir dükkânın mülkünü alacak miktara geldiğinde, esnaf adına müşterek bir dükkân satın alınırdı. Kiraya verilen bu dükkânların geliri ile de yeni dükkânlar satın alınırdı. Bu şekilde dükkân sayısı 15'i bulmuştur. Terkedilmiş olan bu sanatın ustalarının çocukları, günümüzde kendi aralarında "Göncüler Derneği" adında bir dernek kurmuşlardır. Bu derneğin yönetim kurulu, her yılın Ramazan ayında toplanarak, 15 dükkândan elde edilen kira paralarını, esnaftan olan veya esnafa yakın bulunan muhtaç kimselere herkesin gözü önünde eşit bir şekilde paylaştırmaktadırlar.

Bu esnafın günümüzde yaşayan ustaları, çocukları, yaşlısı ve genci derneğin organizasyonu ile senede bir gün bir araya gelip, tanışıp kaynaşmak ve hoşça vakit geçirebilmek amacıyla Dede'nin Serinci (Sarnıcı), Kanlı Mağara gibi dağlardaki mesire yerlerine gitmektedirler.

Bu şekilde dağa gitme geleneği, Şanlıurfa'daki birçok esnaf tarafından günümüzde de sürdürülmektedir.

URFA FOLKLORUNDA DEBBAĞHÂNE

Evinde huzuru olmayanlar, dükkânında işleri ters gidenler, kendilerine sihir yapıldığını hissedenler (bilhassa kadınlar) Cuma Selası sırasında Debbağhâne'ye giderek o gün sile çukurunda hangi su var ise ("*Ahırvansuyu*" denilen bu su, köpek pisliği, dövülmüş mazı kozalağı ya da dövülmüş sumak yaprağı karışımından oluşur) bir şişeye doldurur, daha sonra sile çukuru etrafında dönerek şu maniyi söylerler:

Dağda darı harmanı

İçinde değirmeni

Kırk yıllık cadıların

Ahırvandır dermeni

Daha sonra şişeye doldurulan su, "pislik pisliği giderir" düşüncesi ile içerisinde huzursuzluk olan, sihir yapılan evlere, işleri iyi gitmeyen dükkânların önlerine, köşelerine serpilir, böylece sihrin bozulacağına, kısmetin açılacağına inanılır. 20-30 yıl öncesine kadar sürdürülen bu batıl inanç, debbağhânenin faaliyetlerini durdurması neticesinde günümüzde terkedilmiştir.

KAZZAZLIK

İpek ipliğin el ile bükülerek işlenmesine "Kazzazlık" denilmektedir. "Kazzaz Pazarı" denilen kapalı çarşıda (Bedesten) eskiden 30-40 dükkânda sürdürülen bu tarihi sanat günümüzde aynı çarşıdaki bir iki usta tarafından yaşatılmaya çalışılmaktadır.

100-150 yıl kadar önce ipekçilik Urfa'da önemli bir sektör durumundaydı. Bugün Urfa bahçelerinde görülen çok sayıdaki dut ağacının zamanında ipek böcekçiliğinde kullanıldığı, yaşlılar tarafından söylenilmektedir. Bu sektör günümüzde tamamen terkedilmiş bir durumda olup kazzaz esnafı tarafından kullanılan ipek iplikleri Diyarbakır ve Bursa'dan getirtilmektedir.

Çeşitli renklerdeki ipek ipliği kullanım yerlerine göre:

a) İnce İbrişim (İpek),

b) Kaba ibrişim olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

154) Son Kazzaz Ustası Abdurrahman İpek

KAZZAZLIK ÜRÜNLERİ

İnci Saplama: İnci tanelerinden oluşan, Şanlıurfa kadın takıları arasında önemli bir yeri olan ve "Kelep" denilen boyun takısının incilerin "korlar" (sıralar) halinde ince ibrişimlere "saplanması"na (geçirilmesine) inci saplama denilmektedir.

Kaytan: Kaba ibrişimden örülmüş, 1-2 cm. eninde, 1-1.5 m. uzunluğundaki şeritlere "kaytan" denilmektedir.

Cep Saati ve Tabanca Kaytanı: Kaba ipekten 1 cm. genişliğinde örülür.

Kor Kaytanı: Sarı renkli ipekten 2-3 cm. genişliğinde örülerek üzerine altın liralar dizilir. Kadınlar tarafından boyuna takılır.

Saç Bağı: Siyah renkte ipek ipliklerinin kadın saçı görünümü verecek şekilde örülerek uç kısımlarına yedi renkte püsküller bağlanmasına "saç bağı" denilmektedir. Köylü kadınlar tarafından başın arkasına takılan saç bağı suni bir saç görünümü verir.

Puşu Püskülü: İpekten yapılan bu püsküller, eskiden Şanlıurfa'da aba tezgahlarında ipekten dokunan ve "Sırmalı Puşu" denilen erkek baş örtülerinin çevresini süslemede kullanılırdı.

Tespih Püskülü: Tespih tanelerinin renkleri ile uyumlu olarak ipek iplikten yapılır.

Sırma Şerit: Gümüş sırmalarla (tellerle) işlenen bu şeritler, köylü kadınlar tarafından başa takılan ve "Köfü" denilen başlıklara dikilirdi.

İggal: Puşuyu başa tuttarmaya yarayan, yün veya ipekten yapılmış yuvarlak formlu başlığa iggal denilmektedir. Yassı ve Top olmak üzere iki türü vardır.

Yassı İggal: Deve veya koyun yününden yapılmış ipler, 30-40 sıra halinde ve başa geçecek genişlikte yuvarlak biçimde bağlanır; bu ipler 5 cm. ara ile 2 cm. genişlikte sarılarak boğumlanır. Bir yassı iggal'de büyüklüğüne göre 6-7 boğum bulunmaktadır.

Yassı iggalin arkasından iggal yününün renginde, uçları püsküllü dört sıra ip sarkmaktadır.

Deve yününden yapılan iggallerin baş ağrısını aldığına Araplar tarafından inanılmaktadır.

Top İggal: Serçe parmak kalınlığında, 1 m. uzunluğundaki kendirin üzeri siyah ipek iplikle sıkça sarılarak uç kısımları birbirine bağlanır ve katlanarak iki kor (sıra) halinde başa takılır. İggal'in birleşen uç kısımlarından püsküllü ipler sarkıtılır. Püskül iplerinin örgü, kaytan ve bükme çeşitleri vardır.

Daha çok Halep'ten getirtilen Top iggal, ayrıca Şanlıurfa'da da yapılırdı.

KAZZAZLIKTA KULLANILAN ALETLER

"İş Ağacı" denilen alet kazzazlıkta kullanılan tek ve en önemli alettir. Kazaz ustası bütün işlerini bu basit alet üzerinde yapmaktadır. İş Ağacı, 40 cm. uzunluğunda, 15 cm. enindeki yassı bir tahtanın üzerine dikine yerleştirilen 30 cm. uzunluğunda, 3 cm. çapında yuvarlak bir ağaçtan ibarettir. Yuvarlak ağacın baş kısmı iplikleri tutacak şekilde boğumludur. Yassı tahta diz altında sıkıştırılarak örülecek ipek iplikler dik ağacın baş kısmındaki boğuma tutturulup püskül, igal ve keytan yapımı gerçekleştirilir.

Tarihi çok eskilere dayanan bu sanatın bilinen en eski ustaları Kazzaz Ali İpek, Kazzaz Bekir, Kazzaz Mustafa, Kazzaz Halil İpek, Kazzaz Mustafa İpek ve Kazzaz İbrahim Pamukçu'dur. Urfa'da kazzazlıkla iştigal eden bazı aileler "İpek", "İpekçi", "Kazzaz", "Ören" ve "Örer" soyadlarını almışlardır.

Kazzazlık sanatının günümüzdeki son ustası 90 yaşındaki Abdurrahman İpek'tir.

KEÇECİLİK

Bu tarihi ata sanatı, Şanlıurfa'da Keçeci Pazarı denilen eski çarşıda ve çevresindeki hanlarda sürdürülmektedir.

Eyvana serdim keçe
Nêçe bir ömrüm geçe
Acep o gün olur mu
Yarim elime geçe,

dizeleriyle Şanlıurfa türkülerine konu olan keçe, çocuk oyunlarına da "Ya şundadır, ya bundadır, keçe külah şunun bunun başındadır" tekerlemesiyle geçmiştir.

Fakçı Mustafa, Deveci Abo, Deveci İsa, İsa Karcı adları bilinen ve bugün hayatta olmayan en eski keçeci ustalarıdır. Horasanlı Hacı, Hayati Usta ve Hacı Osman günümüzün yaşlı ustalarıdır.

KEÇENİN DOĞUŞ ÖYKÜSÜ

Şanlıurfalı genç keçeci ustalarından Salih Karcı, bu sanatın mucidinin Ebu Said Libabid (Libabid: Arapça Keçenin çoğuludur) adında bir zat olduğunu ve keçeyi nasıl icad ettiğini şöyle anlatmaktadır:

"Ebu Said Libabid bugün bizim yaptığımız gibi keçeciliğin bütün işlemlerini yerine getirmiş, ayakla tepme işleminden sonra açtığı keçenin yünlerinin birbirine kaynaşmadığını ve çabuk dağıldığını görmüş. Tepme süresinin az olduğu kanaatine vararak tepmeye devam etmiş. Ancak bir daha açtığında yünlerin kaynaşmadığını yeniden gözlemiştir. Tepme işine 40 gün devam eden Ebu Said, yine başara-

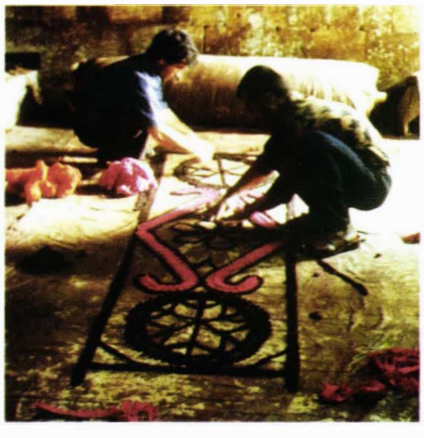
mayınca üzüntüsünden ağlamaya başlamış. Hem ağlayıp hem tepmeye devam ediyormuş. Keçeyi açtığında göz yaşlarının düştüğü yerlerdeki yünlerin kaynaştığını büyük bir sevinçle farketmiş ve böylece tepme işlemi sırasında yüne su vermek gerektiğini öğrenmiştir."

KEÇENİN YAPILIŞI

Sulak yerlerde büyüyen kuzuların yünlerinin keçe yapımında iyi netice vermediği, çöl kuzularının yünlerinin daha makbul olduğu, bilhassa Harran Ovasında büyüyen 3-4 aylık kuzuların yünlerinden yapılan keçelerin ideal olduğu ustalar tarafından söylenmektedir.

Keçeci dükkânına getirilen siyah renkli yünler nakış işinde, beyaz yünler keçenin alt ve üst yüzeylerinde, kirli renkliler ise orta tabakaya gizlenerek değerlendirilmek üzere ayrılırlar.

Bu yünler dut dalından yapılmış yaya takılan kirişe annep ağacından yapılmış tokmağın "Hallaç" tarafından vurulmasıyla atılır (kabartılır). Yere serilen "Life-Kehke Bezi" (Amerikan Bezi) üzerine "Basta"dan kesilen nakışlar ve "Fitle"ler dizilir. Boşluklara "Boya" tabir edilen kabartılmış renkli yünler yerleştirilir. Üzerine keçenin üst yüzeyini oluşturacak kabartılmış yün "Sepki" ile eşit kalınlıkta serilir. Bunun üzerine işe yaramayan kirli renkli yünler, en üste ise keçenin tabanını oluşturacak yünler serilir. Bazen ilk serilen birinci tabaka yün kalın tutularak ikinci ve üçüncü tabakanın serilmesine gerek duyulmaz ve bu şekilde yapılan keçe daha kaliteli olur.

155) Keçe yapılışı

Bez üzerine serilen yünler el ile sulanarak bez ile birlikte ağaç direğe rulo yapılmak suretiyle yerde sarılır. Rulonun her iki ucu ve çevresi kendir ile iyice bağlanır. Ayakla tepme işlemi başlar. Keçenin büyüklüğüne göre iki veya beş kişi ile yapılan bu işlemde rulo ayakla bir ileri bir geri hareket ettirilerek vurulur. Yarım saat süren bu ilk tepme işleminden sonra rulo açılır. Bu safhada keçenin kenarları saçaklı ve dağınık bir durumdadır. Düzlemek amacıyla kenarlar "Pevantlanır." Keçe üzerine tekrar su serpilerek ağaç direğe sarılır. Bir saat kadar sürecek ikinci tepme işlemi başlar. Bütün bu işlemler esnasında ustalar tarafından karşılıklı olarak Şanlıurfa folklorunun zengin kaynaklarından olan hoyratlar ve türküler söylenir. Keçeci Pazarına yolu düşen her Şanlıurfalı'nın kulağında bu ezgilerden bir iz vardır.

İkinci tepme işleminden sonra yünler sıkışmış ve "ham" tabir edilen keçe türü elde edilmiştir. Sıra ham keçenin pişirilmesine gelmiştir. Bu amaçla Keçeci Hamamı'na götürülen keçe, bir insanın kucaklayıp göğüsle dövebileceği şekilde katlanır, hamamdaki seki üzerinde çevrilmek suretiyle gögüsle dövülür. Keçeyi gögüsleyenin teri, hamamın sıcaklığı ve su yünün birbirinden ayrılmaksızın kenetlenmesini sağlar. Beş saat kadar süren bu işlem çok yorucu olup sanatın en zor yanıdır.

Keçeci Hamamı, Sultan Hamamı'nın doğusuna bitişik olup Kuzey-güney istikametinde beşik tonozla örtülüdür. Soğukluk ve sıcaklık bölümleri olan hamamın iki yanı boydan boya taş sekilidir. Evliya Çelebi'nin seyehatnamesinde, bu hamamdan bahsetmiş olması hamamın XVII. yüzyılda mevcut olduğunu göstermektedir.

Hamamdan çıkarılan keçenin eğrilmiş kenarları düzlenir, tekrar direğe sarılarak "Direkbaşı Tepilme" denilen ve 15-20 dakika kadar süren son tepme işlemine geçilir. Bundan sonra hazır duruma gelen keçe açılarak gölge ya da güneşe kurumaya bırakılır.

Günümüzde fabrika türü yaygıların üretilmesiyle bu tarihi sanat önemini kaybederek can çekişme safhasına girmiştir. Sandalye minderi, duvar halısı, seccade, heybe, külah, çizme, patik gibi taşınabilecek ve turistlerin ilgisini çekebilecek türde çok renkli keçe ürünlerinin yapımına geçilmesiyle bu sanata canlılık kazandırılması mümkün olabilecektir.

ŞANLIURFA'DA YAPILAN KEÇE TÜRLERİ

1- Çoban Keçesi: "Kepenek" adıyla da anılan bu keçe türü, çobanlar tarafından giyilmektedir. Beyaz ya da mor yünden yapılan bu keçe genellikle nakışsız olmaktadır. Ancak göğüs kısımlarının nakışlı olanlarına rastlamak mümkündür.

Tek parça halinde yapılan, yaz güneşinde kalın gölge sağlamasından dolayı serinlik, kışın ise sıcaklık veren çoban keçeleri dikişli ve dikişsiz olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ustalık ve itina istemesi bakımından bunların dikişsiz türleri daha değerlidir.

2- Kış Keçesi: Beyaz yünden düz ve nakışsız olarak yapılan bu keçelerin çevresi "çirtik" tabir edilen zikzaklı bir şekildedir. Yapıldıktan sonra yün boyası ile tamamen turuncu veya pembe renge boyanır. Kış aylarında evlerde ağırlanan misafirlerin oturdukları yün minderler üzerine serildiğinden ebatları alttaki minderin ölçüsüne göre değişmektedir.

3- Ev Keçesi: Evlerde günlük yaygı olarak kullanılan bu keçeler mor, siyah ya da beyaz renkli olurlar. Üzerleri nakışlı olup 2 cm. kalınlığında yapılırlar.

4- Sedir Keçesi: Ev keçesi gibidir. Sedir üzerine serildiğinden ölçüleri buna göre ayarlanır.

5- At Keçesi: Çıplak 'at'ın üzerine atılarak eğer vazifesi görür. Bazen üzerine eğer yerleştirilir. 2 cm. kalınlığında olan keçenin üzerinde değişik renklerde zikzak ve ay-yıldız nakışları bulunur.

6- Sünger Yatak Keçesi: Kauçuk minderlerin piyasaya çıkmasıyla gelişen bu keçe türü 1cm. kalınlığında olup minderin ölçüsüne göre yapılır ve nakışsız olur. Minderin üzerine serilir ve çarşafla kaplanır. Kauçuk minder ile insan vücudu arasında kalan bu keçe sıhhi olması bakımından tercih edilmektedir.

ŞANLIURFA KEÇELERİNDE NAKIŞLAR

1. Acem Nakışı: Şahmaran ve benzeri efsanevi yaratıklar ile Tavus Kuşu, Güvercin, Aslan, Yılan, Kartal, Kuzu ve Balık gibi hayvan figürlerinin renk uyumu sağlanması suretiyle keçe üzerine gelişi güzel serpiştirilmesinden meydana gelir. Hayvan figürlerinin aralarına çeşitli renklerde bitkisel motifler de yerleştirilir. Hayvan figürlü İran halılarına benzediğinden dolayı bu tür keçelere "Acem Nakışlı Keçe" denilmektedir. Acem nakışında bazen hayvan figürlerinin yerine küme küme yerleştirilen "boyalarla" (kabartılmış renkli yün) renk uyumu sağlanır. Bu nakışta esas, ana bir motife bağlanmaktan çok ustanın maharetiyle renk armonisi sağlamaktır. kompozisyon ve motiflerin serbest bırakılarak belli bir kurala bağlanmamış olması, ustalar arasında yarışmayı teşvik etmektedir.

2. Yarım Acem Nakışı: Beyaz zemin üzerine, renkli yünlerden "dıkna" (nokta) yapıldığından, böyle nakışlı keçelere "Dıknalı Keçe" de denir. Acem nakışlı keçede olduğu gibi, renkli (boyalı) yünler kullanılır.

3. Dal Nakış: Ustanın zevkine göre, çeşitli renklerde dal motiflerinin keçe üzerine yerleştirilmesinden meydana gelir. Barutçu Hanı'ndaki keçeci ustalarından Abdullah Karadağlı'nın bu nakışı en iyi yapanlardan olduğu esnaf arasında söylenmektedir.

4. Pul Nakış: Yan yana belli aralıklarla sıralanmış üç adet göbek motifi üçgenlerle birbirine bağlanır. Üçgenlerin kenarlarına ve iç taraflarına bir parmak boğumu büyüklükte "pul" tabir edilen süslemeler aralıklarla yerleştirilir. Keçenin etrafı kırma kenarla çevrelenir. Nakışlar tek renk veya boyalı olabilir.

5. Göbek Nakış

a. Düz Göbek: Kırma kenarlı (zikzak bordürlü) daire içersinde birbirini çaprazlama kesen çizgilerden oluşur

b. Kırma Göbek: Düz Göbek motifindeki çaprazlama kesişen çizgilerin sekiz kollu yıldız motifine dönüştürülmesiyle oluşur.

6. Somun Nakış: İki göbek motifi arasına yerleştirilen etrafı kırmalı, içi balık sırtı motifli baklava dilimi şeklindedir.

7. Somun Yıldız Nakışı: Etrafı kırmalı baklava dilimi şeklinin içersine yerleştirilen sekiz kollu yıldızlardan oluşur.

8. Kantarma Nakışı: Göbek motifleri arasına simetrik olarak yerleştirilen üçgen şekillerden meydana gelmiştir.

9. Sandık Nakışı: Keçenin üçgen parçalarla kare bölümlere ayrılmasından meydana gelir. Karelerin ortalarına armut veya yıldız motifleri yerleştirilir.

10. Yonca Nakışı: Dört yapraklı yonca şeklinde bir motiftir. Bazen yaprak araları zenginleştirilerek yıldız motifine dönüştürülür.

KEÇECİLİKTE KULLANILAN TERİMLER-ALETLER-MALZEMELER

Askı: Yaş Dut dalının "U" biçimine getirilerek duvara tutturulmuş hali. Uç kısmına Yay bağlanır.

Atmak: Yünün yay ve tokmak vasıtasıyla hallaç tarafından kabartılması.

Basta: Makasla kesilerek nakış yapımında kullanılan, 3 mm. kalınlığında boyalı ham keçe.

Boya: Nakışların içersini doldurmak amacıyla kullanılan boyanmış ve kabartılmış renkli yünler. Sentetik olanları da vardır.

Fitle: Nakış yapmada kullanılmak üzere basta'dan kesilmiş düz, veya bir ya da iki kenarı zikzaklı şeritler.

Ham Keçe: Keçeci Hamamı'ndaki pişirme işleminden geçmemiş, sadece ayakla tepilmiş, yünleri kaynaşmamış keçe.

Kiriş: Hayvan barsağından yapılarak yaya gerilen ip.

Life: Üzerine yün serilen Amerikan Bezi (Kâhke Bezi).

Pevantlamak: Birinci tepme işleminden sonra dağınık ve saçaklı bir durumda olan keçe kenarlarını düzlemek amacıyla katlamak.

Pişirme: Keçenin hamamda göğüsle dövülmesi işlemi.

Sepki: Beş veya altı parmaklı el şeklinde, nar ağacı veya nehir kenarlarında yetişen "Ilgın" bitkisinin çöpünden yapılmış alet. Kabartılmış yünü bez üzerine eşit kalınlıkta serpmeye yarar.

Tokmak: Yünü kabartmak için kirişe vurulan, Annep ağacından yapılmış saplı ve top başlı alet.

Yay: Kirişin gerildiği ağaç. Mucidinin Hallac-ı Mansur olduğu söylenir.

KUYUMCULUK (Bakınız: "**Şanlıurfa Yöresi Kadın Takıları**", s. 212)

KÜRKÇÜLÜK

Hayvan kürklerinin işlenerek giysi haline getirilmesi insanlık tarihinin en eski sanatlarından biridir. Ana rahminde ölen, ya da en fazla 5 aylık iken ölen kuzuların tüylü derilerinden yapılan düz yakalı (yakasız), dış kısmı "Şakaf" denilen siyah kumaşla kaplı aba gibi bolca giysiye Urfa'da Kürk denilmektedir. Urfa'ya has olan bu giysi, Anadolu'da Urfa dışında başka bir yerde yapılmamaktadır. Bilhassa kış aylarında yaşlı ve orta yaşlı kimseler tarafından giyilir. Dükkânlarında camekân bulunmayan esnafın büyük bir kısmı kürklerine sarılarak soğuktan korunmaktadırlar.

Kürk yapımında kulanılan kuzu derilerinin % 5-10'u Urfa'dan, % 90'ı Tokat, Afyon ve Isparta illerinden sağlanmaktadır.

Kürkler kalite bakımından; İnce Kürk, Orta Kürk ve Kaba Kürk olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. İnce Kürk ana rahminde ölen kuzunun yününden, orta kürk 1-2 aylık iken ölen kuzunun yününden, kaba kürk ise 4-5 aylık kuzunun yününden yapılmaktadır. Kuzunun yaşı büyüdükçe kürkün kalitesi ve değeri düşmektedir.

Kürk yapımında siyah, beyaz ve alaca renkte tüyleri olan üç çeşit deri kullanılmaktadır. Her rengin kıvırcık türü daha makbuldur. Ancak bunların en değerlisi siyah tüylü deridir. Nadir bulunan bu deri cinsi ancak beyaz ve alaca kürklerin yakaları, kol ağızları ve eteklerinin ihtiyacını karşılayabilmektedir. Bu nedenle esnaf kendi arasında siyah renkte kürk imal etmemeyi kararlaştırmıştır ve bu karara titizlikle uyulmaktadır. Siyah tüylü deriler Anadolu'da Tokat'tan, yurtdışından ise Afganistan'dan temin edilmektedir.

Kürk derileri tüy cinsleri bakımından Kıvırcık, Çakmaklı (beyaz tüy dalgalı bir şekildedir.) ve düz (tüyler beyaz renkte ve dalgasızdır) olmak üzere üç gruba ayrılır.

1970'li yıllardan bu yana Şanlıurfa'da kürk yelek yapımına başlanmıştır. Gayet ince deriden kıvırcık tüylü olan bu yelekler kaba olmadıklarından ceket altına giyilebilmekte, mide, böbrek ve bel ağrıları olanlar tarafından bilhassa tercih edilmektedir.

Şanlıurfa'da imal edilen kürklerin % 25'i il merkezinde ve çevre illerde, % 75'i ise kış geceleri soğuk çöl iklimine sahip Suriye, Irak, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan ve İran gibi ülkelere ihraç edilmektedir. Bazen bu ülkelerden gelen tüccârlar, kürkleri toptan olarak satın alıp ülkelerine götürmektedirler. Böylece bu ata sanatı canlılığını korumakta ve ülkemize döviz kazandırmaktadır.

KÜRK'ÜN YAPILIŞI

Kürk yapılırken Tımar işlemi, Biçme-Dikme işlemi ve Üzleme (Yüzleme) işlemi olmak üzere üç işlemden geçer.

1. Tımar İşlemi

Kuzu derileri tuzlanmış ve kurutulmuş olarak satın alınır. Suya basılarak 24 saat süreyle yumuşatılması sağlanır. Kırmızı sabunla ve bol

su ile iyice yıkanır (Son zamanlarda kırmızı sabun yerine krem deterjanlar kullanılmaktadır). Yakın zamana kadar yıkama işlemi, Debbağhane Çarşısı mevkiinde yer alan ve içersinden Balıklıgöl'ün suyunun aktığı "Kelleci Çayı" denilen iki çayda yapılırdı. Son zamanlarda gerek Balıklıgöl suyunun azalması ve gerekse çaya kanalizasyon sularının karışması, burasını kullanılmaz hale getirmiştir. Günümüzde her esnaf, yıkama işlemini kendi evindeki özel havuzlarda yapmaktadır.

Deriler yıkandıktan sonra, asılarak süzülür ve üzerlerindeki artık etler "Kazak" denilen bir aletle alınır. Deri kısmına tuz ve "Şeb" (şap) karışımı sürülür. Buna "Şebleme-Tımar" denilmektedir. Bundan sonra deri "Pişme payı" denilen 24 saat süreyle dinlendirilmeye alınır. 24 saat sonra, el ile çekilerek "gerginleştirilir". Daha sonra güneşe serilerek kurutulur. Kurutulma işlemi sadece güneşte yapılır, kesinlikle ateşte yapılmaz.

Kuruyan derinin tüy tarafında bulunan şeb ve tuz tozları bıçakla alınır. Etli yüzüne tekrar su serpilerek 24 saat süreyle yumuşamaya bırakılır. Yumuşayan deri, duvara dayalı tahta tezgaha takılır. "Kazak"la et kısmı ağartılır. Sonra güneşte kurutulur. Buna "tavlama"denir. Bu aşamada derinin yüzü sert bir şekildedir. Deri uç kısmından boğumlanıp kendirle bağlanarak, duvar halkasına tutturulur. "Doğunluk" denilen, el ve ayakla çalışan bir aletle "yumuşatmacilalama" işlemi yapılır.

Bu şekilde yumuşatılan ve parlatılan deri, "havaralama" işlemi için dağlardaki taş ocaklarına gönderilir. Burada "havara" denilen beyaz taş unu, derinin tüylü tarafına el ile iyice sürülerek tüyler temizlenir. Kirlerden arınıp temizlenen tüyler böylece parlaklık kazanır. Havaralama işlemi yumuşak ve beyaz renkte taş veren taş ocaklarında yapılır. Sarı ve sert taş veren ocaklar bu iş için uygun değildir. Eşek Boğan, Delikli ve Bamya mağaralarındaki taş unlarının bu iş için makbul olduğu esnaf arasında söylenmektedir.

Havaralanan deri tekrar dükkâna getirilerek doğunlukla ikinci kez yumuşatmaya alınır. Yumuşatıldıktan sonra kazakla et tarafı son kez silinir. Böylece derinin tımar işlemi tamamlanmış olur.

2. Biçme-Dikme İşlemi

Tımar yapılan deriler, türlerine ve renklerine göre sınıflandırılır. 60-65 cm. arasında boy kesilirler. Boy, daha uzun veya daha kısa olamaz. Ancak bir boy derinin eni 20-25 cm. arasında değişebilir. Ölçme işlemi, her iki santimetrede bir çizgi atılmış, 70 cm. uzunluğundaki "Arşın" denilen tahta bir ölçü aletiyle yapılır.

Biçki işlemi (boy kesme) özel deri makası ile yapılır. Bu makasın en önemli özelliği deriyi keserken tüyleri kesmemesidir. Böylece yan yana dikilen derilerin tüylü kısımlarından bakıldığında dikiş izi görünmez.

Biçilen parçalar, iğne ve "üsküf" (yüksük) ile el dikişi yapılarak birbirine dikilir. Birer karış enindeki (20-25 cm.) 12 parça derinin yan yana dikilmiş şekline "Bir Şakka" denmektedir. Bir kürk, biri üst şakka, diğeri alt şakka olmak üzere iki şakkadan ibarettir. Bu iki şakka, birbirine teğellenerek 120-130 cm. uzunluğunda, 12 karış eninde kürk boyu elde edilir. İki şakka halindeki kürk, kadınlar tarafından dikilmek üzere evlere gönderilir. Kadınlar, el dikişi ile her parçayı aralarına bez "sızı" koyarak tekrar dikerler. Parçaları ve iki şakkası sağlam olarak birbirine dikilmiş olan kürk, tekrar dükkâna gönderilir.

Dükkânda, özel kürk makasıyla tüyler kırpılarak bir hizaya getirilir. Buna "alçak-yüksek alınma" denir. bu işlemden sonra, kürk havaralanmak üzere tekrar dağa gönderilir. Tüyler son kez havaralanarak temizlenip parlatılır. Havaralama sırasında yatık durumda olan tüyler kabardığından tekrar çok hafif olarak alçak-yüksek alınması yapılır ve tüyler aynı hizaya getirilir.

Son olarak kürkün yaka kısmına, kol ağızlarına ve eteğine siyah tüylü deri dikilir. Böylece kürkçü dükkânındaki işlemler bitmiş olur.

3. Üzleme (Yüzleme) İşlemi

Kürkü, bu durumda satın alan kişiler terziye götürerek "şakaf" denilen siyah renkli özel kürk kumaşıyla dıştan kaplattırırlar. Buna "üzleme" denilmektedir.

Böylece "kürk" denilen geleneksel kışlık giysi tamamlanmış ve kullanıma hazır olmuştur.

Kürk imal edildikten sonra, genellikle Sipahi Pazarı'ndaki mezata gönderilmekte; buradaki tellallar tarafından -kullanılan malzeme ve işçilik göz önünde bulundurularak- açık arttırma ile Sipahi Pazarı esnafına satılmaktadır. Kürkleri satın alan esnaf da dükkânlarında halka satış yapmaktadır.

Kürkçülük sanatı, Şanlıurfa'da "Kürkçü Pazarı" denilen tarihi çarşıda çok eskiden beri sürdürülegelmektedir. Kürke talep çok olduğundan bu sanat, diğer geleneksel el sanatları gibi önemini yitirmemiş olup halen revaçtadır. Derinin kürk oluncaya kadar geçirmiş olduğu birçok yorucu ve uzun işlemlerinden dolayı insanı çabuk yıprattığı için, Kürkçü esnafı tarafından bu mesleğe "dev mesleği" de denir.

Ali Kelleci (Ali Ufak), Bekir Canbaz, Mahmut Canbaz, Şıh Müslüm Karagöz, Hüseyin Yavuz, Ali Avcı (Kel Ali), Ali Mesçi, Hacı Mahmut Çiriş, Kadir Çiriş, Hakkı Açanal ve Kadir Çoban (Mıste Kado) bu tarihi sanatın bugün hayatta olmayan en eski ustalarıdır.

KÜRKÇÜLÜKTE KULLANILAN TERİMLER-ALETLER

Alçak-Yüksek Alınma: Kürkün tüylerinin makasla kırpılarak aynı hizaya getirilmesi.

Arşın: 70 cm. uzunluğunda, 2 santimetrede bir işaretlenmiş, metreye benzer ahşap ölçü aleti.

Cilalama: Doğunluk aletiyle derinin yumuşatılıp parlatılması.

Doğunluk: Ağaç bir sap üzerindeki demir yay ve altında ayak geçen kayış kısmından oluşan, derinin et kısmını yumuşatmaya yarayan alet. Kayış ağaca geçirilir; el ile ahşap kısmından tutularak, -ayağa geçirilen kayışa baskı yapmak suretiyle- demir yay kısmı deriye sürülür.

Havara: Beyaz kalker taşının tozu.

Havaralama: Kürkün tüylü kısmının beyaz taş tozu (havara) sürülerek temizlenmesi.

Pişme Payı: Şap ve tuz sürülmüş derinin 24 saat süreyle dinlenmeye alınması.

Şakka: 12 parça derinin yan yana dikilmiş hali.

Şakaf: kürkün dış kısmına terzi tarafından dikilen siyah renkte özel kumaş.

Şebleme: Derinin tuz ve şap ile terbiye edilmesi.

Tavlama: Derinin güneşte kurutulması işlemi.

Tımar: Şeblemenin diğer adı.

Üsküf: Dikiş esnasında parmağa takılan madeni yüksük.

Üzleme: Kürkün dış yüzeyinin terzi tarafından kumaşla kaplanması.

SARAÇLIK

"Kösele" denilen kalın deri ve normal ince deri ile hayvan koşum takımları, kemer, silah kılıfı, mermi kılıfı, çanta gibi avcı gereçlerinin yapıldığı sanata Saraçlık, bu işle uğraşanlara da Saraç denilmektedir.

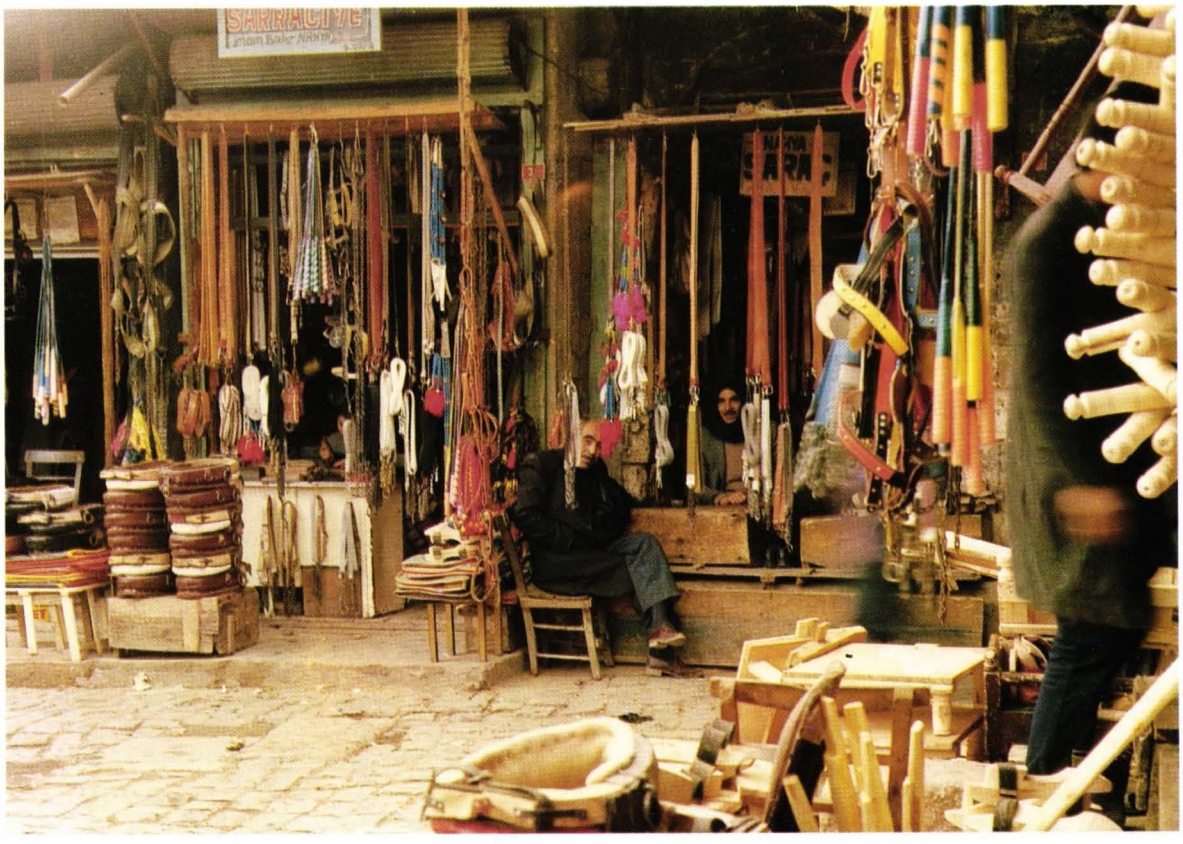
Atçılık ve At'a verilen önem dolayısıyla Saraçlığın eski Türk sanatları arasında önemli bir yeri vardır. Şanlıurfa'da ünlü Arap atlarının yetiştirilmiş olması, saraçlık sanatının önemini arttırmış ve bu sanata büyük ilgi duyulmasına sebep olmuştur.

1650 yıllarında Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, Urfa'daki saraçlıktan bahsederek saraçhanesini şu cümlelerle anlatmaktadır: " .... *Saraçhanesi İbrahim Halil Irmağı kıyısındadır. Onun için Bağdat serdabı gibi soğuk su ile sulanmış anayolun iki tarafı ma'mur ve güzel, mevsiminde türlü çiçeklerle süslü olup geçenlerin içini açar. Oralarda bütün bilgi sahiplerinin toplandığı, dinlendiği yerler vardır.*"

Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği saraçhânenin yeri kesin olarak bilinmemektedir.Bu sanat, günümüzde Hüseyniye Çarşıları yakınındaki "Saraç Pazarı" denilen çarşıda sürdürülmektedir. Eskiden 15-20 dükkânın yer aldığı bu çarşıda günümüzde 3-4 dükkân bulunmaktadır. Bilhassa At'ın toplum hayatındaki yerini kaybetmiş olması Saraçlık sanatının gerilemesine neden olmuştur.

Bu sanatın bilinen en eski ustaları Hacı Mahmut Sedef, Sadık Basmacı, Ahmet Zılfo, Toşo Usta, Abdülkadir Nahya, Ahmet Sedef, Hacı Mehmet Nimetoğlu'dur. İmam Bakır Nahya ve Ali Kaşıkçıoğlu günümüzün en tanınmış saraç ustalarıdır.

Saraçlıkta kullanılan kalın deriler, düz kösele, sabunlu kösele, yağlı kösele ve glase (kundura derisi-ince deri) olmak üzere dört sınıfa ayrılır. Bu deriler, eskiden Urfa'daki Debbağhâneden sağlanırdı. Urfa Debbağhânesi'nin kapanması üzerine bu malzemeler günümüzde başka illerden sağlanmaktadır.

156) Sarraç Pazarı

Kaba işlerde; Tosun (Öküz) ve Manda derisi, ince işlerde; Dana derisi (glase deri) kullanılmaktadır. Saraçlık sanatında deri malzeme yanında toka, düğme, çıt çıt, gem, üzengi, zincir, çapraz (maşa) gibi metal malzemeler de kullanılmaktadır.

Bel kemeri, eğer, livan başlığı, üzengi takımları sabunlu kösele ve düz kösele ile yapılmaktadır. Sabunlu kösele daha sağlam olduğundan tercih edilmektedir. Dizgin ve benzeri koşum takımları da yağlı kösele ile üretilmektedir. "Glase" denilen deri ile tabanca kılıfı ve tüfek rahtı yapılmaktadır.

SARAÇLIK ÜRÜNLERİ

I- KOŞU ATI KOŞUM TAKIMLARI

1. Livan Kantarma Gem Başlık: Sadece rahvan ve koşu atları için yapılır. Gem'e bağlı olarak başa geçirilir ve dizginler bu başlığa bağlanır. Örgülü ve düz olmak üzere iki türü daha vardır.

2. Eger: Sadece yarış atları için yapılan bir tür semerdir.

Egerin yapılışı: İlk olarak ağaçtan "kaş" denilen ön cephe iskeleti yapılır. Sonra "alt yastık" haşa denilen bir tür kumaşla "çift yanaklı" bir şekilde dikilip içersi pamukla doldurularak iskelete monte edilir. Üzerine kösele, ya da deri çekilip yan taraflarına etek denilen işlemeli şal kumaşlar dikilir. Eteklerde şal kumaş yerine bazen deri kullanılır. Uç kısımları renkli püsküllerle süslenen etekler, bir tür "tozluk" görevi görür.

3. Me'rege: Rahvan denilen binek atları için yapılan bir tür özel semerdir. Egerin büyüğü olup boncuklarla süslenir.

4. Üzengi Takımı: Egerin iki yanında, kösele kayışlara asılı demir halkalardan meydana gelir. Ayakla basılarak ata binmeye yarar. Kösele kayışların üzeri boncuklarla ve basma düğmelerle süslüdür.

5. Kuskun: Halka şeklinde dikilen çift kat derinin içi pamuk veya talaşla doldurulur. Hayvanın kuyruk altından tek kayışla geçirilerek eger veya me'regeye toka ile sabitleştirilir. Yarış ve binek (rahvan) atlarına takılan kuskun, hayvanın yokuş indiği sırada egerin öne kaymasını önler.

6. Sülebent: Üç kollu olup deriden yapılmıştır. Atın karnının altından gelip göğsünde birle-

şerek boynun iki yanından egerin veya me'regenin ön kısmına bağlanır. Yokuş çıkılırken eger veya me'regenin arkaya kaymasını önler.

7. Kantarma Kayışı: Sülebente ek olarak yapılan ve atın başını yukarı kaldırmasına engel olan bir kayıştır.

8. Kırbaç: Kalın deriden yapılır. Örgülü ve sırımlı (saçaklı) olmak üzere iki türü vardır.

9. Dizgin: Uzunluğu jokeyin eli ile gem arasındaki mesafe kadardır. Atı yönlendirmeye yarar. Sadece deriden yapılır. Örgülü ve düz olmak üzere iki türü vardır.

II- YÜK ATI KOŞUM TAKIMLARI

1. Amut (Klopin-Boyuntalık): Atın boynuna geçebilecek genişlikte elips şeklindeki ahşap üzerine keçe, kösele kaplanması suretiyle yapılır. Üzerine ince sarı teneke ile süslemeler işlenerek bağlayıcı halkalar çakılır. Buna, bazı yörelerde "Klopin veya "Boyuntalık" denilmektedir.

2. Belleme: Kış aylarında yük atlarının sırtına vurulan, alt kısmı saf keçe, üst kısmı branda ile kaplanmış sırt örtüsüdür.

3. Gözlüklü Başlık: Başın iki yanına takılan ve gözlerin sağı solu görmesini engelleyen kapakların (gözlük) normal başlığa bağlı şekline gözlüklü başlık denilmektedir. At, merkep ve sığırlar için yapılır. Reşmeli başlık denilen zincir ve deri karışımı türü çok tutulmaktadır.

4. Gömlek: Amuttan başlayıp atın kuyruk altından dönerek tekrar amuta bağlanan, üzerinde aşağı düşmesini engelleyen çift sırtlığı bulunan 5 cm. eninde bir kayıştır.

5. Dizgin: Koşu atı dizgininden farklı olup 6 cm. boyundadır. Uç kısımları çapraz deri veya ketenden dokunmuş şeritlerden yapılır. 2.5-3 cm. genişliğindedir. Bir ucu geme bağlı, diğer ucu sürücünün elinde tuttuğu dizgin, ata yön vermeyi sağlar.

6. Karınaltı Kuşaması: Egeri atın sırtına sabitleştirmeye yarayan, 5-6 cm. eninde, deriden veya kolondan (keten dokuma kayış) yapılan bağlayıcı kayışlardır.

III- TOSUN (SIĞIR)-AV KÖPEĞİ-KURT KÖPEĞİ VE TAZI KUŞAMLARI

Bu hayvanlar için, deriden, düğme ve püskül süslemeli tasmalar yapılmaktadır. Sığırlar için "Reşmeli" (kısmen deri, kısmen zincirli) türleri kullanılmaktadır.

IV- BEL KEMERLERİ

Üç tür kemer yapılmaktadır

1. Kuşak Kemer: Para konulmaya yarar.

2. Palıska: Sabunlu köseleden yapılır ve 5-7 cm. enindedir.

3. Normal Bel Kemeri: Başlıca 4 şekli vardır

a. Örgülü

b. Düğme desenli

c. Çift yüz dönerli

d. Sabunlu. Sabunlu köseleden yapılır.

V- AVCI MALZEMELERİ

1. Raht: Çift ve tek kırma av tüfeklerinin mermilerinin dizildiği fişekliktir.

2. Mavzer Yeleği: Saf deriden yapılır ve üzeri fişekliklidir.

3. Çanta: Yandan boyuna asılı olarak kullanılır. İçine çeşitli avcı malzemeleri konulur.

SARAÇLIKTA KULLANILAN ALETLER:

1. Bıçkı: Ağaç saplı, ucu keskin üçgen demirli bir alettir. Deri kesmede kullanılır.

2. Meket: Annep ağacından yapılmış, sivriltilmiş çift ağızlı, deriye çizgi ve nakış atmaya yarayan alet.

3. Tişe Bizi: İri dikişlerde kullanılan ve ahşap saplı biz.

4. Normal Biz: İnce ve küçük dikişlerde kullanılan biz.

5. Kılıf Bizi: Diğer bizlerden farklı olarak uç kısmı yılan dili şeklinde tek ağızlı, çift tarafı keskin bir bizdir. Silah kılıfının gizli dikişlerini dikmede kullanılır.

6. Demir Pergel: Derinin üzerine daire ve en çizmeye yarar.

7. Zımba: Üzerine çekiçle vurulmak suretiyle deriyi delmeye yarar.

8. El Baskısı: Pense tipi bir zımba olup, 6 değişik ağzı bulunur ve 6 farklı delik açar.

9. Büyük Makas: Keçe kesmede de kullanılan geniş ağızlı bir tür makastır.

10. Kalıp: Değişik modellerdeki tabancaların ağaçtan oyulmuş şeklidir. Tabanca kılıfı bu kalıba geçirilerek şekillendirilir.

11. Kerpeten.

12. Çekiç.

13. Demir Örs.

TARAKÇILIK

Şanlıurfa'nın geleneksel el sanatlarından olan tarakçılık, günümüzden 50-60 yıl öncesine kadar Eski Arasa Hamamı ile Hoca Abdülvahit Camii arasında kalan çarşıdaki 20 kadar dükkânda icra edilirdi. Fabrika türü plastik tarakların imal edilmesiyle önemini yitiren bu sanatın son ustası Şıh Müslüm Özbal'dır.

Tarakçı Bakır, Tarakçı Mehmet ve Tarakçı İmam, bu sanatın 30-40 yıl öncesinin tanınmış ustalarından idi.

Bugün bu sanatı terketmiş olan Şıh Müslüm Özbal Usta, tarak kullanma alışkanlığının saçta kepeklenmeyi, dökülmeyi ve bitlenmeyi önlediğini söylemektedir.

Şanlıurfa'da tarak; deve'nin bacak kemiğinden, annep, armut ve iyi cins ceviz ağacından yapılmaktadır. Beyaz renkteki deve kemiği fildişi görünümü verdiğinden, diğerlerine nazaran sert ve dayanıklı olduğundan daha çok tercih edilmektedir. Bu kemik ayrıca tarakçılar tarafından göze sürme çekmede kullanılan "Sürme Mili", eskiden berberlerin sünnet esnasında kullandıkları "Sünnet Mili" ve tabanca kabzasına kakma yapımında kullanılmaktadır. Deve kemiği ayrıca tespihçiler tarafından tespih yapımında da kullanılmaktadır.

Annep, armut ve ceviz ağaçlarının kesildikten sonra kurumaları için, üzerlerinden 1 yaz mevsimi geçmesi gerekmektedir. Şanlıurfa'da yetiştirilen ceviz ağaçlarının kerestesinin tarak yapımına elverişli olmadığı söylenmektedir. Bu iş için daha çok, siyah kalitede olan Elazığ ve Diyarbakır'ın ceviz ağaçları tercih edilmektedir.

Deve kemiği ve ağaç bulunmadığı durumlarda nadir olarak Camız boynuzundan da tarak yapılmaktadır. Ancak, sıcak suya karşı dayanaksız olan ve çabuk eğilen camız boynuzu, fazla tercih edilmektedir.

ŞANLIURFA'DA YAPILAN TARAK TÜRLERİ

1. Kadın Tarağı: 9x7.5 cm. boyutunda olup dişleri uzun kenara açılır. tarağın genişliğine göre iki, üç veya dört parça kemikten yapılır.

a. İki tarafı sık dişli,
b. Bir tarafı seyrek, bir tarafı sık dişli,
c. Tek tarafı sık dişli,
d. Tek tarafı seyrek dişli olmak üzere dört ayrı çeşidi vardır.

2. Sakal Tarağı: 6x6.5 cm. boyutunda olup tek parça kemikten yapılmıştır. Tek tarafı sık dişlidir ve dişler uzun kenara açılmıştır. Sakal taramada kullanılır.

3. Erkek Tarağı: 10x4.5 cm. boyutunda olup iki parça kemikten yapılmıştır. Tek taraflı ve ince dişlidir.

DEVE KEMİĞİNDEN TARAK YAPILMASI

Kesilen devenin bacak kemikleri, tarakçılar tarafından satın alınır. Bu iş için, iri ve kaliteli kemik veren yaşlı develer tercih edilir. Zayıf ve genç devenin kemiği küçük ve kalitesiz olduğundan tercih edilmemektedir.

Keserle önce kemiğin kaba tarafları düzlenir ve eti kazınır. Sonra parçalar halinde kesilerek ilik kısmı temizlenir. Düzgün kesilmiş parça kemikler, yaz aylarında 1 hafta, kış aylarında ise 15-20 gün süreyle suda dinlendirilir. Bu safhada kemik içersindeki ilik tortusu ve kan rengi kendini suya bırakır. Kemikler sudan çıkarılarak ağaç mengeneye takılır ve ince dişli "Yege" (eğe) ile parçalar halinde işlenir. Daha sonra bu parçalar yan taraflarından ince el matkabıyla delinir ve bu deliklere ince çiviler yerleştirilmek suretiyle birbirine tutturulur. Çeşidine göre bir, iki, üç veya dört parça kemikten bir tarak boyu elde edilir. Parçaların yan yana bağlanmasında ayrıca yapıştırıcı bir madde kullanılmamaktadır. Tutturulan kemikler tekrar mengeneye konulur ve özel olarak yapılmış ince dişli el testeresiyle tarağın dişleri açılır. Eğenin sivri kenarıyla tarak üzerine çizgiler açılarak süsleme yapılır.

Keser, eğe, oynar tahta saplı ince el matkabı, testere ve tahta mengene tarakçılıkta kullanılan aletlerdir.

TAŞ SÜSLEMECİLİĞİ (Bakınız: **Plastik Sanatların Şanlıurfa'daki 11.000 Yıllık Öyküsü**, s. 165)

ŞANLIURFA YÖRESİ KADIN TAKILARI

Yrd.Doç.Dr.A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU *

Mehmet OYMAK **

Şanlıurfa yöresi kadın takılarının tarihçesi Neolitik ve Tunç çağlarına kadar uzanmaktadır. Bozova ilçesine bağlı küçük ve büyük Şaşkan Höyükleri arasında "*Kumartepe*" olarak adlandırılan tarlada yapılan arkeolojik kazılarda, Neolitik Çağ'a ait kemik ve renkli taşlardan yapılmış değişik takı örneklerine rastlanılmıştır. Ayrıca Atatürk Barajı göl alanındı altında kalan Hassek Höyük, Cümcüme ve Lidar Höyük'te rastlanılan Kalkolitik ve Tunç çağlarına ait takılar bizlere Urfa bölgesi kadın takılarının en eski örnekleri hakkında önemli bilgiler vermektedir.

157) İlk Tunç Çağı (M.Ö. 3000)'na ait taş kolye. (Hassek Höyük kazısı 1980-Şanlıurfa Müzesi)

Şanlıurfa'da kadın takılarının genel adı "Hışır"dır. Hışır'ın Urfa folklorunda ayrı bir yeri vardır. Kız evi tarafından yazılarak oğlan evine gönderilen ve besmele ile başlayan "kesim kağıdı"nda hışır en önemli yeri tutar. En fakir kız ailesi dahi, kesim kağıdına bir gerdanlık, birkaç çift bilezik yazarak oğlan evinden talepte bulunur.

Urfa kızlarının hışırsız gelin gitmeyişlerini düğünlerde söylenen şu mani en güzel şekilde dile getirmektedir.

Masa üstünde bekmez
Bu bekmez bize yetmez
Şu Urfa'nın kızları
Hışırsız gelin getmez.

* *Harran Ü. Fen Ed.Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Öğr.Üyesi*
** *Harran Ü.İlahiyat Fak. Okutmanı*

Şanlıurfa yöresi kadın takıları günümüzde kullanılan malzeme ve şekil bakımından merkez ilçe, Siverek-Suruç-Bozova-Hilvan ve Harran yöreleri olmak üzere başlıca üç bölgede değişik özellikler gösterirler.

I. Merkez İlçe Takıları

Kuyumculuk sanatı Şanlıurfa'nın en eski el sanatlarındandır. Günümüzden elli yıl öncesine kadar Aslanlı Han bitişiğindeki "Eski Kuyumcu Pazarı" denilen kapalı çarşıda icra edilen bu sanat günümüzde Yıldız Meydanı civarındaki Pamukçu Pazarı ve Kınacı Pazarı kapılı çarşılarında sürdürülmektedir. Hacı Durak Başbuğ, Hikmet Yeğin, Hacı Ali Çınar, Mehmet Ayoğlu, Seyfeddin Gözoğlu, Derviş Doğanlar, Hacı Güzeldemirci (Maraşlı Hacı), Hasan Çınar geçen kuşağın tanınmış kuyumcu ustalarındandır. Şanlıurfa'da halen bu ustaların yetiştirdiği 30'dan fazla kuyumcu ustası çalışmaktadır.

Şanlıurfa'nın en eski kuyumcu ustalarının Halepli oldukları söylenmektedir. Bu nedenle Urfa kadın takıları ile Halep takıları arasında büyük benzerlikler görülmektedir. Şanlıurfa merkezindeki takılarda maden olarak 21 ayar altın işlenmekte, gümüş hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.

Gerdanlıklar

Başlıca gerdanlık çeşitleri şunlardır: Telkâri akıtmalı gerdanlık, hasırlı gerdanlık, incili telkâri gerdanlık, haplı gerdanlık, elmas gerdanlık (Urfa işi değildir, ancak çok yaygın olarak kullanılmaktadır.), yıldızlı üçgen gerdanlık, koruklu gerdanlık, yapraklı gerdanlık (urfa işi değildir), liralı gerdanlık, incili ve liralı gardanlık, altın hamaylı, deste, Ustanbul (İstanbul) bütünü, Urubiya, Kazya, Mahmudiye, Beşibirlik, panaz, dobra ve onbirlik.

Kolyeler

Frenk bağı, koruklu kolye, incili kolye, akik kolye, oymalı piramit kolye, taşlı kolye, kordon.

Boyuna takılan gerdanlık ve kolye çeşitleri yanında ayrıca "Kelep" (inci) büyük bir öneme sahiptir ve çok yaygın olarak kullanılmaktadır.

Gerçek Bahreyn incisi Urfa'da tutunmaktadır. Şimdi bulunmayan bu inci halk arasında "eski inci" adıyla anılmakta ancak mezattan satın alınabilmektedir.

Bilezikler

Tahta bilezik, ahıtma bilezik (telkâri kapaklı yarım ahıtma, düz kapaklı yarım ahıtma, oymalı ahıtma, şımra zencirli ve telkâri kapaklı ahıtma olmak üzere dört ayrı çeşidi vardır), fişenkli bilezik, incili telkâri bilezik, haplı bilezik, yıldızlı bilezik, taşlı bilezik, şebikli bilezik, burma bilezik (Türkiye genelinde yaygındır), liralı burma bilezik, çift çakmalı bilezik, yılanlı bilezik, fıstıklı bilezik, parparalı bilezik, urubiyeli bilezik, ayneli bilezik.

Bunlardan fişenkli bilezik aslında Van işi olup Urfa'da çok tutunmaktadır. Yılanlı ve kakmalı bilezikler de İstanbul işi olup Urfa'da yaygın olarak kullanılmaktadır.

Yüzükler

Yüzükler, gerdanlık ve bileziklerle birlikte takım olarak kullanıldıklarından çeşitleri de bunlara göredir.

Başlıca çeşitleri; Telkâri yüzük, haplı yüzük, koruklu yüzük, taşlı yüzük, incili telkari yüzük, parparalı yüzük vs.

Küpeler: Bunların da çeşitleri gerdanlık ve bileziklere göredir. Başlıca çeşitleri şunlardır: İncili küpe, koruklu küpe (salkım küpe de denilir, altın koruklu ve inci koruklu olmak üzere iki ayrı çeşidi vardır.), telkâri gül küpe, kuşlu telkâri küpe, haplı küpe, yıldızlı küpe, yapraklı küpe, taşlı küpe, incili yıldızlı küpe.

İğneler:

Urfa'da "Dal-Göğüs Dalı" olarak adlandırılan iğnelerin başlıca çeşitleri şunlardır. Telkâri Urfa Kelebeği, Papatya, İncili İğne (Buket İğne), Yıldızlı İğne.

Kemerler:

Frenkbağı kapaklı kemer, liralı kemer, telkâri kemer.

II. Siverek - Suruç - Bozova ve Hilvan Yöresi TakILARI

Bu yörelerde daha değişik kullanım yerleri olan ve değişik adlarla anılan gümüş ya da altın taklidi takılar kullanılmaktadır.

158) Halk Oyunlarında kullanılan gümüş takılar

Bunların başlıcaları şunlardır:

Tepelik: Başa takılan tacın (fes) üzerine tutturulur. Üst kısmı telkâri işlemeli, çevresi gümüş paralardan oluşan saçaklarla süslüdür. Diğer adı Taç'tır.

Üçkor: Fesin alt kısmına, alından yukarıya takılır. Ortasında yuvarlak ve mavi taşlı bir göbek, yanlarında üç sıra zincir bulunur.

Levzik: Üçkor göbeğinin altına takılır, alına doğru sarkar.

Reşme: Fesin iki yanına takılır. Şakaklardan yanağa doğru sarkar.

Gerdanlık: Levziklerin bir zincir üzerinde sıralanmasından meydana gelmiş çeşitleri olduğu gibi, haplı, salkımlı ve akik çeşitleri de vardır.

Tasma (Beğnik): Boğaza takılır. Anadolu'nun bazı yörelerinde "Gıdıklık" denilmektedir.

Küpe: Hilâl şeklinde ve alt kısımları saçaklı modelleri yaygındır.

Frenkbağı: Ortası fiyong şeklinde, yanları geniş zincirlidir. Urfa merkez ilçede de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Hamaylı: Üzerinde ayet ya da duaların yazılı olduğu kağıtları muhafaza eden bu takıların silindir biçimli telkâri olanlarının yanında, çok ince sigara tabakası şeklinde kapaklı olanları da vardır. Boyuna takılan bu takı koltuk altından bele doğru sarkar.

Göğüslük: Yuvarlak şekilde, göğsün şekline göre biraz bombeli ve telkâri süslemelidir. Alt kısımları yarım ay şeklinde saçaklı olan göğüslükler ortalarındaki bir iğneyle sağlı sollu olarak göğüslere tutturulur.

159) Merkez ilçe takıları

Kemer: Telkâri olarak gümüşten yapılır. Tokaları değişik modellerdedir.

Bilezik: Telkâri süslemeli ve menteşeli (tahta bilezik) olan tipleri yanında, uç kısımları yılan başı şeklinde, kalın yuvarlak gümüşten olanlar da vardır.

Hızma: Buruna takılır. Altın ve gümüş çeşitleri vardır.

Halhal: Bilezik şeklinde ayak bileklerine takılır. Çevresi habbe denilen nohut iriliğinde gümüş toplarla saçaklıdır.

Saç Koru: Arkadan başın üzerine takılarak omuzlara kadar sarkan bu takı, saç görünümünü veren siyah ipekten yapılmıştır.

Saç İğnesi: Saç korunun alt kısmına takılır.

Enselik: Başın arkasıda sağlı sollu olarak saç korunun üzerine takılır ve enseye doğru sarkar. Dört sıra halinde saçaklı, madenî bir takıdır.

Maşallah: Alına takılıdır. Üzerinde "*Maşaallah*" yazılı, etrafı saçaklı, plaka halindedir.

III. Harran Yöresi TakILARI

Harran yöresinde baş üzerinde takı kullanılmayıp hızma, küpe, bilezik ve kemer türünde takılar kullanılmaktadır. Bu bölgede kadınlar takıdan ziyade "Dövme" denilen el ve yüze yapılan süslemeleri tercih etmektedirler. Dövmeler göstermiş oldukları motif zenginliği açısından ayrı bir inceleme konusu teşkil ederler.

Harran yöresinin başlıca kadın takıları şunlardır:

Hizem: Burna takılır. Hızmanın sarkan şeklidir.

Verdine: Hızmanın sabit biçimidir. Gümüş ya da altından yapılır.

Hınnegiy: Altın, gümüş, boncuk ya da karanfilden yapılan bu takı boyuna takılır.

Lebe: Şerit veya ipe takılan, bele kadar sarkan bir takıdır. Altın gümüş liralı ya da boncukludur.

Zincir: Gümüşten yapılmış olup, iki-üç kor (sıra) halinde boyuna takılır.

Suver: Bilezik çeşididir.

Hatem: Yüzük

Hücuz: Halhal

Dılle'e: Çocukların perçemine takılır.

Yararlanılan Kaynaklar:

Ergin, M. Emin., **Urfa Folklorunda Düğün**, Urfa 1978.

----------. **Urfa'dan Derlenmiş Hoyratlar, Maniler**, Urfa 1980.

Kürkçüoğlu, A.Cihat., "Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik **Araştırmalar ve Kazılar**", **Şanlıurfa'nın Kurtuluşu 66. Yıl**, Şanlıurfa 1986.

Musulbaş, Işıl, **Anadolu'da Çağlar Boyu Takılar**, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, Hilâl Matbaacılık.

Oymak, Mehmet., "Baş Bağlaması", **Harran Kültür ve Folklor Dergisi**, I. Cilt, Şanlıurfa; Yayınlanmamış araştırmaları.

İLKÇAĞDAN GÜNÜMÜZE URFA'DA SANAT VE EDEBİYAT

Mehmet KURTOĞLU *

GİRİŞ

Dünya haritasına baktığımız zaman coğrafik olarak belli yerlerde bulunan özel şehirler vardır. Bu şehirler, aynı zamanda merkez şehirlerdir. Tarihin nabzını tutmuş, insanlığa yol göstermişlerdir. Bir Akdeniz Kültürü, bir Anadolu Kültürü, bir Greko-Romen Kültürü dahası bir İslâm Kültürü, bu dünya haritasında yer alan birkaç merkez şehirden hareketle oluşmuştur. Atina, Roma, İskenderiye, Mekke, Medine, Kudüs, Bağdat, Şam, Halep, İstanbul ve Urfa ..... Medeniyet dediğimiz gerçek, işte bu şehirlerden çıkmış, dönüşümlü olarak yer değiştirmişlerdir. Peygamberler şehri olarak bilinen Urfa'nın, yukarıda anlattığımız manada bir konumu vardır ki, din ve medeniyetlerin çıkış ve uğrak yeri olmuştur. Bu yüzden tarihin her safhasında ilgi odağı olmuş, sanat, edebiyat, düşünce ve tarihte çok önemli işlevler görmüştür.

Özellikle kültür tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan Urfa, dün olduğu gibi bugün de sanat ve edebiyatı nesilden nesile devam ettiren bir geleneğin temsilcisidir. Geçmişi çok eskilere dayanan bu şehrin, 2000 yıllık yazılı tarihi hatırlanırsa, buradaki sanat ve edebiyat ortamının ne kadar köklü ve sağlam temellere oturduğu daha iyi anlaşılır. Tarih boyunca Urfa'da , farklı din ve ırklar bir arada yaşadığından birçok kültür ve medeniyetin izlerini buralarda bulmak mümkündür. Çoğulcu bir yapıya sahip olan Urfa, oluşturduğu kültürel kaynaşma ile dünyanın ilgisini çekmiş ve halen de çekmeye devam etmektedir. Özellikle tarih boyunca çeşitli milletlerin istilasına uğrayan Urfa, kendine mahsus özelliklerinden hiçbir şey kaybetmeden, gelen kültürleri içinde eritmiş, bugün yüksek sesle seslendirilen çoğulculuğun örneğini yüzyıllar önce vermiştir. Urfa'nın halim selim dediğimiz güzel huylu insanının candan ve samimi davranışı, tarihten gelen bir özellik olup sanat ve edebiyattan beslenmiştir. Çünkü sanat ve edebiyat, kabalığı ve sivriliği kabul etmeyen, ruha ve gönüllere hitap eden bir dal olduğundan Urfa'ya gelen kültürler, kaba ve sivri yanlarını atmış, zaman içersinde şehrin kültürel yapısına uyarak, sanat ve edebiyat açısından çok önemli eserler bırakmışlardır.

Yine bu şehir medeniyeti, Hıristiyanlığın doğuşu açısından önemli olduğu kadar, bu dinin kültürel birikimini oluşturması bakımından da üzerinde durulmaya değer bir öneme sahiptir. Ayrıca İslâm'ın fethiyle Müslümanlaşan bu toprak, dünya kültür tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Yahudi, Hıristiyan, Müslüman ve Sabii alimlerin bir arada ders verdiği Harran Üniversitesi, şöhretini işte bu çoğulcu dönemde yakalamıştır. Urfa ve Harran Okulu dediğimiz felsefi ekollerin çıkışı, tercüme hareketleri, kültürel bir canlılık getirerek Urfa'nın sanat ve edebiyat açısından en parlak dönemini oluşturmuştur. Bugün gözle görülen bu kültürel zenginlik ve edebi gelenek, ilhamını bu tarihi birikimden almış ve günümüze kadar taşımıştır.

Urfa'daki sanat ve edebiyat ortamını kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Zira, yukarıda da belirttiğimiz gibi, çok dinli, çok kültürlü yapısından olsa gerek, edebiyat ortamı farklı din ve medeniyetlerden devamlı etkilenmiş ve beslenmiştir. Ayrıca sanat ve edebiyat ulusal çizgiler taşısa da, evrensele hitap ettiklerinden onları yeryüzünün ortak paydası olarak kabul etmeliyiz. Zira Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların birlikte yaşadığı bir toplumda edebiyat ve sanatın beslendiği damarın, coğrafyadan ve gelenekten kopuk olması mümkün değildir. Bu anlamda Urfa, yüzyıllar boyu büyük sanat, edebiyat ve düşünce adamı yetiştirmiş bir şehirdir. Bu şehrin yetiştirdiği büyük insanları herşeyden önce din ve mezhep taassubunun üstünde görmeliyiz. Ancak Urfa'daki sanat ve edebiyat ortamının daha iyi anlaşılabilmesi için dört ayrı başlık altında incelememiz gerekmektedir.

I) ROMA VE BİZANS DÖNEMİ (116-639)

A. GENEL BİR BAKIŞ

Romalıların hâkimiyetine girmeden önce, kendi başına bir şehir krallığı olan Urfa, putperestliğin hakim olduğu bir dönemden sonra Edessa Kralı V.Abgar Ukkama (Kara)'nın Hz.İsa'ya imanıyla Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Daha önceleri putperest çizginin hakim olduğu sanat ve edebiyatın yerini, Hz.İsa'nın Kral

* *Araştırmacı-Şair-Yazar*

V.Abgar'a gönderdiği mektupla Hıristiyanlıktan beslenen sanat eserleri almıştır. Özellikle Kral V.Abgar'a gönderilen mektup ve Hz. İsa'nın yüzünün çıktığı Kutsal Mendil (Hagion Mandylion), Hıristiyan sanatında yüzyıllarca etkisini sürdürmüştür. Süryâni Edebiyatı'nın beşiği olan Urfa, Hıristiyan inancının temellerinin oluşmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira Hz.İsa, göğe çekildikten sonra arkasında yazılı bir eser bırakmadığından dolayı, onun takipçileri bu boşluğu doldurmak için eserler yazmışlardır. Bunun sonucunda "*Kilise Edebiyatı*" doğmuştur. Bu dönemde Urfa'da doğup gelişen edebiyat, daha çok kilise etkisindeki bir edebiyattır. Burada şöhret bulmuş şair ve sanatçılara baktığımızda, bunların daha çok din adamlarından çıktığını görürüz. Yine bu Hıristiyan din adamları, felsefe, ilâhiyat, edebiyat alanında oldukça kendilerini yetiştirmişlerdir. Çok iyi hatip ve vaiz olan bu din adamları Hıristiyanlığın yayılması için çalışmışlardır.

Bugün kullanılan Süryânice, Doğu Aramca'nın Urfa'da gelişen ve konuşulan diyaleği olup, kaynağı ise Eski Mezopotamya'ya dayanmaktadır. "*İsa'dan sonra II. yüzyılla birlikte Hıristiyanlığı kabul eden Assurlular, merkez Urfa olmak üzere, bu dille zengin bir edebiyat oluşturmuşlardır*".[1] Roma dönemi ve sonrasında Süryânilerin ortaya koydukları edebiyat çoğunlukla dinsel ögeler taşıyordu. Süryâni sanatçılar; ilâhiyat, felsefe, astronomi, tarih, mistisizm, şiir ve müzik konularında verdikleri özgün eserlerle büyük ilgi oluşturmuş, tüm Hıristiyanlık aleminde haklı şöhrete sahip olmuşlardır. Yine yazılan bu eserler, Atina ve Roma okullarındaki filozofların yazdıkları eserler gibi diyaloga ve öğretmen-öğrenci arasındaki konuşmaya dayanan bir üslûpla yazılmıştır. "*Süryâniler ilim, kültür, sanat ve edebiyatta Yunanlıların talebeleri, Arapların da hocaları olmuştur.*" Roma döneminde yaşamış ve eserler vermiş sanatçılara baktığımızda dünyaca tanınan ünlü isimler olduğunu görürüz.

İlkçağlarda müziğe düşkün olan Urfalıların bu müzik aşkı yıllarca sürüp günümüze kadar gelmesine rağmen, Segal'ın yazdığına göre, edebiyata aynı saygı gösterilmiyordu. Bundan anlaşılıyor ki, avam arasında oldukça yaygın olan ve sevilen müzik kadar edebiyat pek ilgi görmüyordu. Ayrıca böyle bir toplumda yüzyıllarca süren bir sanat ve edebiyat daha çok seçkin ve aristokrat kişiler tarafından sahiplenilmiştir. Yoksa yüzyılları aşarak gelmesi mümkün değildir. Ayrıca o dönemlerde yazınsal etkinliğin olması, bu alanda yapılan çalışmaların günümüze kadar gelmesinde önemli rol oynamıştır. Urfa'daki bu sanat ve edebiyat ortamına, o dönemde yaşayan özellikle Urfa'da müziğin yerleşmesinde Bardaysan'ın katkısı çok olmuştur. Yazdığı şiirler ve yaptığı müzik, şehir halkı tarafından korunarak yaşatılmıştır. Kendisinden 200 yıl sonra genç aristokratlar tarafından benimsenmiştir.

Şiir ve müzik birbirini besleyen, insan üzerinde oldukça etkisi olan ve söylenildiği zaman ruha hitap eden sanat dallarıdır. Şiir ve müziğin geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. Süryâni sanat ve edebiyatının beslendiği kiliselerde müzik ve ilâhilerin kaynağı Davut peygamberdir. Davut peygamber döneminde uygun görülen müzik, daha sonra oğlu Süleyman peygamber döneminde daha da çoğalmış, Hz.Davud'un kurduğu tapınakta toplam 14 koro oluşturulmuştur. Ayrıca Eski Ahid'de geçen Eyyup Kitabı ve Davud'un Mezmurları'nın şiir olduğu düşünülürse, şiir ve müziğin ne kadar önemli olduğu anlaşılır. Hıristiyanlığı kabul eden Süryâniler, ilim ve medeniyette ileri ve Assur müziğinin varisleri olduğundan Davud'un Mezmurları'nı sarsılmaz bir imanla okumuş ve bunlardan bölümler çıkararak ibâdet yapmışlardır. Şiir ve müziğin ibâdet dili olarak kullanılması Süryânilerin bu sanat dallarına ilgili ve alaka göstermesini sağlamış ve Klasik Süryâni Edebiyatı'na çok meşhur isimler kazandırmıştır.

Milattan önceki dönemlere dayanan Süryâni şiiri, ne yazık ki günümüze kadar ulaşmamıştır. Milattan önce putperestlik etkisindeki şiiri, Süryâniler Hıristiyan olduktan sonra yakmışlardır. Süryâni müziğinin düzeni, I. yüzyılda başlayıp IV. yüzyılda oldukça genişleyip XII. yüzyıla kadar canlılığını korumuştur. Söz konusu dönemde yaşayan şairlerin sayısı oldukça fazladır. Daha sonra bölgede yaşanan olaylardan dolayı sanat ve edebiyatta gerileme başlamıştır. I.yüzyıl ile XII. yüzyıl arasında yaşayan sanatçılar, besteledikleri manzum ve mensur ezgilerle, tarihin sayfalarında çok güzel anılar ve eserler bırakmışlardır.

"Süryâni şiir düzeni; harfler ve noktalarla olmayıp hecelerle düzenlenen sözlerdir. Şiir düzeni kafiyesizdir. Yalnız IX. yüzyılın başlangıcında Arapların şiir üslubunun içine girmişlerdir. Bazı hecelerin kısa ve uzun olması şiir ölçüsünü bozmaz. Süryânice şiir ölçüsü beş temelden oluşur. Birinci temel, 3 heceden oluşur. Diğerleri 4, 5, 6, ve 7 heceden oluşurlar. Bütün Süryâni manzumları beş temel üzerine oluşurlar." [2]

Süryâni filozof-şair Bar Madeni: "*Süryâni şairlerin tanrısal ilhamlarla yazmış oldukları felsefi şiirler, her döneme uygun olup onur, yücelik ve ihtişamı dolu entellektüel şiirlerdir. Şu anda sahip olduğumuz inanç, erdemlik ve izlediğimiz Tanrı yolu bile, bu şiir bahçesinin eşsiz güzellikteki solmaz çiçeklerindendir. Bu güzel şiirler, canlı varlıkların lütuf dolu güzel esintilerinden etkilenmiş, nur ve azizlikle tutuşarak bu tatsız dünyaya inmiştir. Boşlukta olan kişileri de, kendi güzel yaşantısından hoşnut bıraktıktan sonra tekrar eski yerine geri dönmüştür.*

Fakat o eşsiz güzelliklerin ve iyiliklerin etkisi halen kalbimizde ve öz varlığımızda yerleşmiş olup; kiliselerimizde, okullarımızda, medreselerimizde, saraylarımızda ve evlerimizde bizlerle birlikte saygı ve hoşgörüyle yaşamaktadır. İşte bu nedenlerden dolayı Süryâni şiirimize baktığımızda bütün bu üstün nitelikleri görmekteyiz.

Bütün bu anlattıklarımızla birlikte felsefi şiirimiz, maddenin en alt seviyesinden en üst seviyesine kadar canlarımızı yücelten bu muhteşem özelliğini dile getirmeden geçemeyiz. Çünkü ruhani düşünceler, yüksek felsefi ideolojiler ve harika hikmetli fikirler içermektedir. Bu da derin ve büyük anlamlar taşımaktadır" dedikten sonra Süryâni şiirini üç kısma ayırır:

1. Felsefi şiirin birinci kısmı; hikmetli kasideler, şiirli anlatımlar (vaizler) ve inzivaya çekilmiş konuları içeren din ve ahlak konulu şiirlerdir. Bunlar 4. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar altın çağ yaşamışlardır. Bu şiirin öncüleri Nusaybinli Aziz Afram, Amidli Aziz İshak ve Suruçlu Aziz Yakup'tur.

2. Bu bölümde "*mantıklı şiirler*" yer alır. Bayrağını en küçük kişi bile taşıyabilir ve şiirin bilgeliğini istediği gibi kullanır, ama şiirli vahiy ne emretmişse onu yapmak zorundadır.

3. Bu bölüm ise, ruhun; ruhani vaziyetlerini, kökünü hayattaki yaşayışını, göklere sevgiyle yücelişini ve bu dünyanın günahlarından arındırılışıyla ilgilidir. Bu alandaki süvariler; filozof-şair Bar Madeni ile bilim adamı şair Bar Ebroyo'dur.

B) BU DÖNEMDE YAŞAMIŞ SANAT VE EDEBİYATÇILAR

Roma ve Bizans dönemi Urfa'da doğmuş, yaşamış, eğitim görmüş ve eserler vermiş isimlere baktığımızda, akla ilk gelenler şunlardır:

BARDAYSAN

Putperest ve zengin bir Süryâni ailenin çocuğu olan Bardaysan'ın ailesi Erbil'den Urfa'ya gelip yerleşmiştir. 154 yılında Daysan Nehri (sonraları Karakoyun) kenarında doğduğundan Bardaysan (Daysan'ın oğlu) lakabıyla ünlenmiştir. Şehrin kralı VIII.Ma'nu'nun (saltanatı 139-163) oğlu Abgar ile beraber sarayda ciddi bir eğitim görerek yetişmiştir. Hıristiyan olduktan sonra 179 yılında Urfa Episkoposu Hystasp tarafından diyakoz olarak takdis edilmiştir. Ancak bir süre sonra metafizik ve astrolojik ilimlerle uğraştığından sapkınlıkla suçlanarak aforoz edilmiştir. Urfa'da barınamayan Bardaysan, Ermenistan'a kaçmak zorunda kalmıştır.

Dini ve felsefi fikirlerini, yazdığı kuvvetli şiir ve ilâhilerde ifade etmiştir. Bu şiirleri geniş halk yığınları üzerinde büyük etki bırakmış ve birçok taraftar kazanmıştır. Daha sonra taraftarları Bardaysan'ın şiirleri vasıtasıyla onun fikirlerini yayarak yeni bir mezhep kurmuşlardır. Eserleri imha edilmiş olduğundan dolayı fikirleri tam olarak tespit edilememiş ve tarihçiler onun hakkında değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları onun birden fazla tanrıya inandığını, bazıları üç zata ve üç doğaya, 366 aleme ve varlığı meydana getiren dört kainata inandığını, Musa ve diğer peygamberlerle konuşanın tanrı olmadığını, belki meleklerin reisi olduğunu, Meryem'in ölüme kabil bir gövde doğurmadığını, belki gövdenin şekil alan bir ruh doğurduğunu ve kıyameti inkâr ettiğini söylemişlerdir.

Süryânice ilk ilâhileri yazan Bardaysan, özellikle tarih ve felsefe konusunda eserler vermiş, çok güçlü şiirler yazmıştır. İlahiyat ve felsefeden beslenen şiirleri, yaşadığı dönemde oldukça etkili olmuştur. Kendine özgü bir şiir dili oluşturmuştur. En ünlü kitabı "**Ülkelerin Kanunları Kitabı**" dır. Bu kitabında insanın özgürlüğü üzerinde duran Bardaysan, tabiat, kader ve irade üzerinde kafa yormuştur. Diyalog şeklinde olan bu eserinde, kaderin tanrı tarafından yıldızlara verildiğini söyleyerek, Sabiilik inancı etkisinde kaldığı görülür. Çağının fikir ve sanat adamlarını da etkilemiş olan Bardaysan, aynı zamanda iyi bir müzisyendir. Kiliseye müziği sokmuş; felsefe ve İncil'den hareketle birçok ilâhi yazmıştır. Kilise müziğinin babası sayılan Bardaysan, sanatın birçok dalıyla

uğraşmıştır. En meşhur olan yönü ise, düşünür, şair ve müzisyen olmasıdır. Süryâni Edebiyatına çok büyük hizmetler yapan Bardaysan, kilise tarafından aforoz edilmiştir. 222 yılında vefat etmiştir.[3]

Bardaysan'ın "Ülkelerin Kanunları Kitabı"ndan bir örnek:

"Eğer sen, daha yaşlı insanlardan faydalı birşey öğrenmek istiyorsan....., ama (sen) öğrenmeyi (istiyorsan) onlardan birşey istemek sana fayda sağlamaz, ama onu istediğine dair ne kadar istekli ve arzulu olduğunu onlara inandırmak zorundasın ..... ne istediğini sormayı bilmek güzel bir şeydir.

İnsanlar yapmaya muktedir oldukları hiçbir şey yoktur ki, onu yapmaya muktedir olmasın ..... bizler taş gibi ağır birşeyi veya keresteleri veya diğer şeyleri taşımaya muktedir değiliz- bu ağırlıklar sadece beden gücüyle yapılabilen şeylerdir-veya kaleler inşa etmek, şehirler tesis etmek, bu şeyleri sadece krallar yapabilirler veya dümenli gemileri yürütmek-dümenin nasıl kullanılacağını sadece gemiciler bilir-veya toprağı ölçmek ve bölmek işini yapmak-sadece arazi mühendisleri bilir ..... fakat biz, tanrının cömertliğine dayanarak herhangi bir insana, ruhu zevkle yapabileceği işlere, seve seve emirler vermişiz.

İyilik yapmak, kendini kötülükten sakınmaktan daha kolaydır. İnsanın yaratılışında iyilik vardır, bu nedenle insan iyilik yaptığında sevinir, ama kötülük düşman hareketedir ve insan kötülük yaptığında böylesine çirkin işler yaptığından dolayı üzülür ve tabiatında bozulmalar görülür....., hayvanın yaratılışı itibariyle aslan et yer ve neticede bütün aslanlar et yiyicidir..... arı taşıyarak kendine bal yapar ve netice itibariyle bütün arılar bal yaparlar. Ve karınca yaz boyunca, onu kışın beslenmesinde kullanmak üzere kendi kendine erzak taşır ve netice itibariyle tüm karıncalar aynı şeyi yapar ..... Ama insanlar bu tarzda yaratılmadılar; fakat insanoğlu bedensel işlevinde, tabiatiyle hayvanlar gibi, bir davranışa girdi ve insanlar tıpkı hayvanların yaratılışı gibi akıllarına geleni, hür bir insan gibi ve tanrının sahip olduğu güç ve bir kopyası gibi yaptılar .....

Tanrı dilediğinde herşey bir engele uğramaksızın olabilir, onun büyüklüğüne ve kutsallığına karşı koyabilecek hiçbir şey bulunmaz .....

Dünyanın yeni oluşumunda, tüm kötü hareketler duracak ve tüm isyanların sonu gelmiş olacak ve alınak inancı kabullenecek ve eksiklikler tamamlanacak" [4]

NUSAYBİNLİ AZİZ AFRAM

306 yılında Nusaybin'de doğan Aziz Afram, 18 yaşında Urfa'ya gelmiş ve Urfa Okulu'nda öğrenim görmüştür. Öğretmen, şair, yazar ve iyi bir ilâhiyatçı olan Aziz Afram'ın en belirgin yönü şairliğidir. Şiirleri Süryâni şiirlerinin benzersiz örneği kabul edilir. Şiirlerini *"mamre"* ve *"madraşa"* adı verilen iki şiir tarzında yazmıştır. Mamre tarzı şiiri, kulağı bir şarkı gibi değil, konuşma dili gibi etkileyen, vezinli bir türdür. Madraşa adı verilen tarz ise, daha hünerli bir beste olup koro tarafından söylenir. Klasik Süryâni Edebiyatı'nın büyük ve ünlü şairi Afram'ın çok sayıda ilâhisi yanında 3 milyona yakın şiir cümlesi bulunmaktadır.[5] Urfa Okulu'ndan mezun olmuş ve Urfa'da öğretmenlik yapmış olan Afram'ın bir de adıyla anılan şiir ölçüsü vardır. Afram'ın Urfa Okulu'ndan yetişmesi, bu dönemlerde (IV. yüzyıl) Urfa'nın kültür, sanat ve edebiyat açısından ne kadar ileri olduğu anlaşılır. Aziz Afram'ın ismiyle anılan ve nazım türünde en meşhur olan *"Aziz Afram ölçüsü"* 7 heceli bir temelden oluşur. Aziz Afram ölçüsüne göre, giriş ve sonuç dizelerinin (mısra) hepsi 7 heceden oluşur. Çünkü kasidelerin birçoğu bu ölçüye göre nazımlanmıştır. Aziz Afram'ın ölçüsü Arapça'da Bahr-ıl Tavil (uzun deniz) adıyla bilinmektedir. [6]

Afram'ın şiiri hakkında şair-filozof Bar Madeni şunları söylemektedir:

"Bütün şairlerimizin içinde en güzel şiir yazan ve besteleyen kişi Aziz Afram'dır. Herkesten çok üst bir seviyede tanrısal bir ilhamla şiir meşalesini elinte tutmaktadır. Süryâni dilinde, edebiyat ve ruhaniyet konusunda herkesin ilgi odağı haline gelmiştir. Onun şiirlerini okuduğumuzda, sanki bizi güçlü bir rüzgarın esintisinden kurtarıyormuş gibi görünmektedir. Bazen de cümlelerindeki anlamlı sözlerinden, sanki etrafımızda hoş bir koku yayılıyormuş gibi hissedilmektedir. Bu mistik olayı da dünyanın birçok güzellikleriyle kıyaslamak ve karşılaştırmak mümkün değildir. Bazen de onun şiirleri, okyanusun hırçın dalgaları gibi haykırır. Dalgaların çıkarmış oldukları bu ses tonu insanın kalbini korkuyla doldurur. Aziz Afram'ın hikmetli ve rulısal şiirlerinin çoğu, en büyü kasidelerinde yazılmış olduğunu görüyoruz."

Ölümünden hemen sonra, yazdığı eserler birçok dile çevrilen Aziz Afram'ın, Urfa Okulu'ndaki hocalarla tanışması Tevrat'ın tefsirini yapması sonucu olmuştur. Tefsirini okuyanların hayrette kaldığı bu insan, daha sonra Urfa Okulu'nda ders vermiştir.

Aziz Afram, 325 yılında yapılan İznik Konsülü'ne katılmış 318 ruhaniden biridir. Nusaybin Okulu'nda 38 yıl profesörlük yaptıktan sonra, Sâsânilerin saldırısından kaçarak Diyarbakır'a gitmiş ve orada bir yıl kaldıktan sonra Urfa'ya dönmüştür. Bu sırada Urfa Okulu ilim ve faaliyet yönünden oldukça gelişmiştir. Aziz Afram'ın ikinci gelişi üzerine Urfa Okulu'na "*İranlılar Okulu*" adı verilmiştir. Süryâni Kilisesine hizmetlerinden dolayı ona "*Süryânilerin Peygamberi*", "*Kilisenin Direği*", "*Kutsal Ruhun Harpı*" ünvanları verilmiştir. Ölürken öğrencilerine şu nasihatte bulunmuştur:

"İşte ölüyorum, zira hayatım sona ermiştir. İplik kopmak üzeredir, çıradan yağ tükenmiştir. acaba halim ne olacak ? Gece gündüz namaza devam edin. Zira çiftçi tarlasına önem verdiği ölçüde ürüne kavuşacaktır; diken yetiştiren tembellerin tarlasına benzemeyin. İsteğim gariplerin arasına gömülmektir. Beni dualarınızdan ayırmayın. Ey İsa'nın öğrencilerini göndererek ödüllendirdiği hikmet ve irfan kaynağı Urfa, bereketin daim olsun ! "

Aziz Afram, 9 Haziran 373 tarihinde Urfa'da ölmüş ve muhtemelen Halil-ür Rahman Gölü'nün kuzeybatısındaki Batı Kapısı yanında bulunan bir burcun yanına gömülmüştür. [7]

Aziz Afram'ın nesirinden bir örnek:

"(Mide) boşalım yapmadığı zaman, midede soğuk ve ve ağır (yemeklerin) varlığının delilidir..... eğer yemek sindirilmiyorsa, sıvılaşmıyorsa ve sıvı hale gelmiyorsa (mide) onu atamaz ..... soğukluk için hazmı zor yiyeceklerden kaçınmalı.

Bir doğrunun herhangi bir özelliği yoktur, atın sahip olduğu özdek gibi ..... Ressamlar algılayarak yaptıkları ve aslına uygun bedenlerin resmedilmesinde herhangi birşey eklemezler veya çıkaramazlar ve ressamlar algılamadan maddelerin aslına uygun resimleri yaptıklarında onların içinde özel renkler ve şekiller kullanılır ..... Fakat bir problem karşısında (ressam) dilediği herhangi bir şeyi ekler veya çıkarır..... ve o sorumlu tutulmaz. Sen iyice deney tiplerinin dağınık maddeleri nasıl topladığını öğrenmelisin ve onları nasıl hareket ettirdiğini, keza yangın hortumlarını göz önüne almalısın ve bak sabit olmayan suyu nasıl serpip ileriye doğru attıklarını. Bundan başka kemerli su yollarını göz önünde tutmalı ve bak su sarnıçta nasıl toplanmış ve borular ve (ondan sonra) yükselmesi ve yükseltiyi zorlayarak en yüksek noktaya nasıl geldiğini ..... Bak (hava) nalbantın ocağında veya bir kuyumcunun ocağında bir noktada toplandığında ileriye doğru kuvvetlice patlayarak gittiğini, çünkü o bir noktada yoğunlaşmıştı ..... kendin için tekrar dene-eğer sen ağzını çok açıp ve avazın çıktığı kadar ses çıkarırsan, sesinin amacı olmaz ve zayıftır, fakat eğer sen dudaklarını dıştaki kenarları üzerinde sıkıştırır ve içteki dudak duvarı üzerinde az sıkıştırırsan ağzındaki geniş boşlukta sesini bir noktada toplayabilirsin, özellikle eğer sen sanatkârsan, yukarıya değil aşağıya bak. Tekrar bir narangoza dikkat et- o tahtanın doğrusunu göz önüne aldığında ..... o tahtanın doğruluğunu (görme gücü) doğru gözünü kırparak bakışını bir noktada toplar.

Bir insan doğrudan doğruya güneşe baktığında, eğer gözlerini korumak için ellerini gözlerinin üstünde bir yerde değilse, gözlerinin görme gücü (devamlı) bakmaya toplayamaz..... bir insan bir havzada toplanmış temiz suya baktığında suyun rengini gök renginde görür. Işınlar, cilalanmamış objeler veya maddeler üzerinde parlar ve yansırlar. Herşey aynaya düştüğü gibidir..... sanki aynaya aittir, ama aslında o cisim aynaya ait değildir, ama ışınlar aynaya aittir, ona ait değildir..... sert maddeler biri diğerine çarptığında, kendi aralarında bir ses doğar- ve gözlemlenen ses kendilerinin içersinde bir ses görülmez, onların tabiatı, birbirleriyle çarptıklarında ses çıkarmalarıdır. [8]

Aziz Afram'ın şiirinden bir örnek (*)

Tanrıdan İsa'ya tanrısal öz geldi
Onun mertliğine insanlığından
Onun rahipliği Melkisedek'ten
Ve onun krallığı Davud'un soyundan
Övüldü onun yalnızlığı.

Misafirleriyle katıldı düğün yemeğine
Henüz yabanilik hızlıydı
Öğretti tapınağın kapılarında
Onun insanları gördü ölümünü sonunda
Övüldü öğreticiliği

Ahlaksız kimseyi küçümsemedi
Şu günah içindekilerden dönmedi;
Dürüstlük için çok sevindi
Fakat önerdi dönüşünü günahkârın
Övüldü onun merhameti.

Hastalığı ihmal etmedi
Sade birisine, onun sözü verildi
Ve indi yeryüzüne
O işini gördü yükseldi göğe
Övüldü onun gelmesi.

Sonra kim, efendim, seni karşılaştırır ?
Seyreden uyudu, büyük küçüldü
Temiz vaftiz edildi, ölenin hayatı
Kral utandı bütün onuru için
Övüldü senin ihtişamın.

Aziz Afram'ın şiirine ikinci bir örnek:

İLİM İLE İLGİLİ

Ey Tanrı !
İlim seven kişiye ilim ver,
Ve güzel öğreten öğretmene de,
Egemenliğinde büyük yap.

Altını ölçülü bir miktarla kazanmaya çalış,
Ama ilmi sınırsız olarak öğrenmeye gayret et.
Çünkü altın sıkıntıları çoğaltır,
İlim ise, rahatlık ve hoşnutluk kazandırır.

Küçüklüğünde mütevazi ol ki,
İhtiyarlığında yücelebilesin.
Kendine iyi davranışlar kazandır ki,
Mutlu bir hayat yaşayabilesin.

SURUÇLU AZİZ YAKUP

451 yılında doğan Suruçlu Aziz Yakup, Süryânilerin en güçlü şairi olarak bilinir. Bizzat kendisine ait ve ismiyle anılan şiir ölçüsü vardır. XII. yüzyılda Süryâni Metropoliti bar Hebraeus, Suruçlu'nun 760 kasidesi olduğunu kaydeder. Bunlar 12'lik vezinle yazılmıştır. Günümüze parşömen üzerine yazılmış 400 kadar şiiri ulaşmıştır. [9]

Onun şiirini şair-filozof Bar Madeni şöyle tanımlar: *"Suruçlu Aziz Yakup, ilmi şiir hususunda Aziz Afram'dan sonra meşhur olan ikinci şairimizdir. Ahlak hususunda ve inzivaya çekilmiş konulardaki ilginç kasideleri ve vaizleriyle bizi hayrete düşürür. Özellikle hoş kokulu ve şaşırtıcı bahçesine girdiğinizde ve onun büyük denizinin derinliklerine daldığınızda, temiz bir ruh olduğunuzu hissedip, meleklerin ruhlarıyla beraber uçtuğunuzu ve ebedi gerçeklik yiğitleriyle olduğunuzu tasavvur etmekten kendinizi alamazsınız"*

Süryâni şiirinde Suruçlu Aziz Yakup diye bilinen ölçü, 12 heceli bir temel üzerine oturmuştur. Çünkü giriş, gelişme ve sonuç kısmındaki mısralar, 4 heceli olup ve üç unsurdan oluşmaktadır. Şiirlerini hep bu ölçüye göre nazımladığı için bu 12 hece ölçüsü de kendisine aittir. Ondan sonraki şairler de, bu ölçüye göre manzumelerini (şiir) bestelemişlerdir. Arapçadaki munseriğ, reciz, ve hafif ölçülü şiirler, bu 12 hece ölçüsüne uyum sağlamaktadır.[10] Bu dönemdeki sanat ve edebiyat ortamı hakkında Suruçlu Yakup şunları yazar: *"Dans, spor ve müzik, uyduruk masal taklidi, düşünceleri zedeleyen öğretiler, gerçek olmayan şiirler, rahatsız edici ve sıkıcı sesler, çocukları kendilerine çeken melodiler, düzenli ve büyüleyici şarkılar, ustalıkla bestelenmiş ilâhi şarkılar, Grekler tarafından çılgınca bulunmuş (bestelenmiş) uydurulk ilâhiler..... (tiyatronun) meyveleridir."* [11]

Suruçlu Aziz Yakup'un Mektupları:

I.Mektup

"Sevgi altın gibidir, ama inanç inci gibidir..... nereden geldin ey inci ? ..... Sen ışığın gizlerinden daha iyisin..... tüccarların istediği sensin, seni arayıp bulana kadar tatmin olamazlar .....

Değerli taş cevaplar, "ben ışığın kızıyım; benim içimde onun görüntüsü şekillenmiştir. Yüksekliği terkedip, uçurumun (Abis) derinliğine inmişim ve onunla temas etmişim. Gök kubbenin nesiyim; büyük döl yatağında doğmuşum. Benden önce şimşekler çaktı, gök gürültüsü benim yoldaşımdır, bulutlar alanları içinde beni korudular ve rüzgar taşıyarak beni getirdi, ışığın buğuları içinde örtüldüm. Babamın evinden aşağı indim, deniz benimle karşılaşmayı çok istiyordu ve beni kabul etti, içinde derinden kucakladı beni. Suda yıkandım ve benim güzelliğim bozulmamıştı, karanlık rahim bana delik açtı ve parlaklığım örtülmedi." [12]

II.Mektup

(Aziz Yakup tarafından Edessalı Paulus'a gönderilmiştir)

"Güzelliğiniz eziyet görmemiş olsaydı, o güzellik ortaya çıkmayacaktı ve büyük onurunuz kırılmamış olsaydı siz, siz olmayacaktınız..... Şimdi benim efendim bütün topraklarda haz duyuluyor ve küçük bir cemaat memnundu, çünkü cemaatin başı, cemaatine geri dönüyordu ve tüm kiliseler meşale ışığıyla parlıyordu ve ilâhilerle ruhani bir hava estiriyorlardı. Ve cemaatin tümü bütün kalpleriyle iman eden imparatorun ve senin kudsiyetine dua ediyorlar..... Edessalı papaz sayesinde bizim imparatorun inancı dünyada bir güneş gibi doğması münasiptir. İsa'nın ilk nişanlandığı şehir Edessa, her zaman faziletle dolu en büyük olması münasiptir." [13]

"Putların Düşüşü Üzerine" adlı kitabından bir bölüm:

"Efendimizin günlerinde dünyaya büyük bir ışık görünmüştü ve ışığın görünmesiyle karanlıktaki alemlere neşe getirmiştir. Tanrının ışığında gölgeler yok olmuştu: gölgeler ondan korkmuşlardı, gölgeler biri diğerini yuttu, ölüp defolup gittiler. Dürüstlüğün saf güneşi. Alemde Golgotha'da ortaya çıktı ve putperestliğin ışığını saf dışı etti.

(Şeytan) Edessa'da ve Antakya'da diğer putlar ve Apollo'yu dikti. Nabu ve Bel'i (fazlasıyla) birçoğunu yerleştirdi. Şeytan, Sin ve Baalşamin ve Bar Nemre ve Mari'nin köpek yıldızları ve Tar'atha (ve) Gedlath tanrıçaları sayesinde Harran'ı doğru yoldan çıkardı. O Mabbog'u tanrıçaların rahiplerinin bir şehri yaptı. Tepelerin zirvesinde (şeytan) tanrıçalara saraylar yaptı. Ve yüksek mekânlarda putlara boyalı tapınaklar (inşa etmişti).....Bir tepenin üzerinde Hermes için bir sunak inşa edilmişti; bir vadiye Herakles (Vadi)si adı verilmişti ve bir başka yüksek yere de "Tanrılar Evi" adı verilmişti. Kurbanların kanıyla sulanmamış bir tepe ve tanrılar uğruna şarap dökülmeyen alçak (ova gibi yüksekliği az yerler) yer kalmamıştı, gençlerin birçoğu tanrılara kurban olarak veriliyordu ve bakire kızlar dişi putlar için kesiliyordu..... Güneş ve Ay ve Venüs yıldızının ve ışık verenlere....Ve tanrılar şanlı, şöhretli koltuklarına kurulmuş kibirle bakar bir imajla, muazzam sütunlar üzerine oturtulmuştu ve rahipler ince uzun gömlek ile hoş elbiseler giyiyorlardı."[14]

Şiirinden bir örnek:

Bir bebeğin yaşayabilmesi için,
Onu emziren kişiye ihtiyacı vardır
Dünyanın da ayakta kalabilmesi için,
Onu yaratana ihtiyacı vardır.
Eğer bir anne, bebeğini doğurduktan sonra
Onu terk edecekse,
Ondan doğmamış olsaydı
Onun için daha iyi olurdu.

Dünyanın yaratıcısı, dünyayı yarattıktan sonra,
Onu terk edecekse,
Onu başlangıçtan beri yaratmasaydı daha iyiydi.
Ne yaratıcı dünyayı,
Ne de anne çocuğunu bırakacaktır.
Eğer dünya yaratıcıyı unutacak olsa bile,
O, onu unutmayacaktır.

YAKUP BURDA'NA ya da **ZANZALOS (VİRANŞEHİRLİ YAKUP)**

Bizans'ın 536 yılından başlayarak giriştiği kıyımlar sonucu 543 yılına gelindiğinde Doğu Hıristiyanları din adamları bulmakta zorluk çekiyorlardı. Bunu farkeden Haris adındaki bir Gassani kralı, soruna çözüm bulmak için çalışmalara başlamış ve uzun zamandır çevrede ünü sayılan Yakup ile ilişkiye girmiştir. 543 yılında İstanbul'a giden Yakup, son derece kıvrak zekâsı ve ikna edici konuşmasıyla dikkatleri çekmiş. Yunanca ve Süryâniceyi mükemmel konuşmasıyla imparatoriçeyi büyülemiştir. Böylece kısa zamanda adının duyulmasını sağlamıştır. İstanbul'dan ayrılışından sonra birçok şehir ve ülkeyi dolaşan Yakup, Mısır'a kadar gitmiş, ömrü Süryâniliğin yeniden canlanması için seyahatlerle geçmiştir. Maceralı bir hayatı olan Yakup, seyahat etmekten ve kiliseler arasında yapılan fikir kavgalarından zaman bulamadığı için eser verememiştir. Yalnızca kendisinden kaldığı rivayet edilen bir Lütirciya (ayin kitabı) ile bazı mektuplar vardır.

Urfa'dan Yakup gibi çok renkli ve çok kültürlü bir şahsiyetin çıkması buraların kültürel zenginliğinin bir göstergesidir.

Burda'na ya da Zanzalos lakaplarıyla tanınan Yakup, yaklaşık 500 yılı civarında Viranşehir'in kuzeyinde bulunan Gamaya köyünde doğmuştur. Babası Theofilos adında bir Süryâni papazıdır. Henüz 3 yaşında okula verilen Yakup, çok kısa zamanda kitabi Süryânice ve Yunanca'yı öğrenmiştir. Özellikle ilâhiyat konusunda köklü bir eğitim alan Yakup, yaşını doldurunca Ruhban mesleğine girmiştir. Daha sonra Fisilta Manastırı'na götürülerek, buraya adak olarak verilmiş; önce Şammas (diyakoz), sonra papaz (rahip sınıfından) olarak takdis edilmiştir. Bu safhadan sonra dağınık olarak yaşayan Monofizit Süryâni cemaatlerini ziyarete başlamış ve bu ziyaretler sonucu adını Haris b. Cebele ile İmparatoriçe Theodora'ya duyurmuştur.

Tarih içersinde Burda'na lakabıyla ünlenen Yakup'a bu lakap düşmanları olan Kadıköy Konsülü taraftarlarınca hakaret kastıyla verilmiştir. Burda'na, Süryânice Bardato (semer) kelimesinden türetilmiştir. Gösterişe, süse ve dünya malına düşkün olmayan Yakup, bu yüzden giyimine önem vermezdi. Bu ismi almasında giyim tarzının etkili olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Zira hem gösterişe önem vermemesi

hem de dikkat çekmemek için eski elbiseler giymesi, hatta yırtılan yerlere üst üste yamalar vurması, üzerindeki elbisesinin semer gibi kalın olmasını sağlamıştır. İşte bu yüzden Kadıköy taraftarları kendisine hakaret kastıyla semerli, yani eşek lakabını takmışlardır. Tibeloyo (Evrensel Metropolit) takdis edildikten sonra 35 yıllık akıl almaz enerjisiyle gece gündüz demeden diyar diyar dolaşması, yok edilmiş olan Süryâni Kilisesi'ni diriltmesi, düşmanlarının şimşeklerinin üzerine çekilmesinde etkili olmuştur. Patrik seçimi konusunda durum değerlendirmesi ve İskenderiyelilerin kendisine cephe almamaları için İskenderiye'ye gitmiş ve üçüncü günü 30 Temmuz 578'de vefat etmiştir.

Süryâni Kilisesi'nin ikinci kurucusu olarak bilinen Yakup'un hayatı, Süryâniler arasında efsanevi hadiselerle anlatılır. Hayatı boyunca 2 patrik, 27 metropolit (bir rivayete göre 87) ve 100 bin papaz, diyakoz, okuyucu vb. kişiyi takdis ettiği rivayet edilir.

Ayrıca Yakup'un Doğu Hıristiyan aleminde oynadığı rol, ona haklı olarak büyük bir şöhret kazandırmıştır. Bu yüzden Yakup'un hayatı ve faaliyetleri hakkındaki tarihi ayrıntıların çoğu, çeşitli yazarlar tarafından tespit edilmiş ve eserler halinde ortaya konulmuşsa da, bütün bu yazılanlar ve kaynaklar uyduruk ve masalımsı detaylarla doludur. [15]

TİTYANUS

Miladi 110 yılı civarında Dicle vadisinde bulunan Hadyab'da (Erbil) doğmuştur. Zengin bir Sürryani ailenin oğludur. Ailesinin sağladığı imkanlarla değerli bir öğrenim gördü. Özellikle edebiyat ve felsefeye merak sardı.

150 yılında Roma'ya gitti. Orada Hıristiyanlığı kabul ederek devrin meşhur kilise babalarından Justin Marty'nin talebeleri arasına katıldı.

152 yılında Roma'dan Yunanistan'a geldi. Aynı sene burada kaleme aldığı "*Uratyo Azigrikos*" (Yunanlılara Hitap) adlı eserle Hıristiyanlığı, putperestlere karşı savundu. Tekrar Roma'ya döndüğünde bu kez Valentinus'un gnostik felsefesiyle mücâdeleye girdi. Tityanus'un bu çalışmaları Hıristiyan dünyasında adının duyulmasına ve kilisede ünlenmesine neden oldu. Ancak Tityanus, bir süre sonra kilisenin sapkın kabul ettiği *Enkratiler* veya *Abstainerler* diye bilinen gnostik bir mezhebe yöneldi. Bu mezhebin esaslarının belirlenmesinde çok emeği geçtiğinden, adeta bu prensiplerin kendisi tarafından vaazedildiği kabul edilmiştir. Tityanus ve mezhebin hararetle savunduğu ve resmi kiliseye ters düşen fikirlerinin belli başlıları, "*Hangi canlıdan olursa olsun et yemek, şarap içmek ve evlenmek haramdır. Adem günahtan kurtarılmıştır. İsa Mesih'in hakiki cesedi yoktur*" şeklinde özetlenmiştir. Tityanus ve taraftarları, komünyada şarap yerine su kullanınca, bu mezhepten oldukları anlaşıldı. Artık Roma'da kalamayacağını anlayınca 172 yılında Urfa'ya döndü. burada kendisini tamamen Süryâni Edebiyatı'na verdi.

O dönemde Süryâniler arasında Süryânice bir İncil yoktu. İlk defa Tityanus, Yunanca dört İncil'den derleyerek Hz.İsa'nın hayatını anlatan meşhur eseri Diatessaron'u meydana getirdi. Bu eser Süryâniler arasında Kanuni Kutsal Kitap olarak kullanılmaya başlandı. Ancak Urfa Episkoposu Paulus, Tityanus'un bu eserine karşı *Evangelion d'Mepharreshe* adlı bir eser kaleme alarak karşı çıktıysa da, halk Diatessaron'u kullanmaktan vazgeçmedi. Ancak bu eser, V. yüzyılda Peşitta olarak bilinen meşhur tercümenin Urfa Piskoposu Rabbula tarafından tamamlanmasından sonra önemini kaybetmiştir.

Kilisece sapkın ilan edilerek aforoz edilen Tityanus, 180 yılında Urfa'da ölmüştür.[16]

Tityanus'un ömrünün en olgun ve verimli yıllarında Urfa'ya gelmesi, yine burada Hz.İsa'yı anlatan kitap yazması ve bu kitap dolayısıyla oluşan eleştiri ortamı bu dönemdeki edebiyat ortamını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Roma'dan kaçıp Urfa'yı seçmesi, o dönemlerde Urfa'nın bir sanat ve edebiyat merkezi olduğunun açık bir delilidir.

Tityanus, daha çok ilâhiyat konusunda nesir eserlere el atmıştır.

URFA PİSKOPOSU HİBA (İBAS)

Doğum tarihi bilinmeyen Hiba, Urfa Okulu'nda öğretmenlik yapmış, tercüme faaliyetlerinde bulunmuş bir Nesturi papazdır. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde kiliseler arasında başlayan farklı görüşler dolayısıyla fikirsel çekişmeler yaşanmıştır. Hıristiyanlıkta farklı düşünce ve inanışların bu dönemde oluştuğu ve yapılan konsüllerle şekillendiği bilinmektedir. Bir Nesturi papazı olan Hiba da, bu çekişmelerden payını almıştır. Öyleki, Hiba'nın fikirlerine değinmeden haksız yere yolsuzluk yaptığı ve kilisenin servetini mahvettiği gerekçesiyle şikayette bulundular. Bunun üzerine Rabbula tarafından

Urfa'dan sürgün edilmiş ve daha sonra geri dönmüştür. Felsefi ekollerin tartışıldığı, farklı Hıristiyan görüşlerinin ortaya atıldığı bir dönemde yaşayan Hiba, Urfa İlahiyat Okulu'nu kurarak fikirlerinin yaygınlaşmasını sağlamış ve bu yüzden dikkatleri üzerine çekmiştir. Nesturiliğin yayılması için çalışan Hiba, kiliseler arasındaki tartışmalardan dolayı suçlanmıştır. Süryâni kaynaklarında yer alan Hiba'nın teolojik görüşleri, İsa'da iki doğa olduğu düşüncesi üzerine kurulmuştur. Hiba ile ilgili rivayetlerde, onun bir vaazında: *"Ben Mesih'in ilahlığını kıskanıyorum. Eğer o nasıl ilah olduysa ben de olabilirim. Çünkü, o da benim doğamı aldı. Bu nedenle Yuhanna İncili 'başlangıçta kelam vardı' der. Matta ise, Davud'un oğlu İsa Mesih'in Doğuş kitabı der. İşte görüldüğü gibi bunlar, bir tane değil iki tanedir."* [17]

Urfa Piskoposu Rabbula ölünce yerine Hiba, piskopos olarak tayin edilir. II.Efes Konsülü'nün ilk oturumunda başta Hiba olmak üzere Harran Piskoposu Daniel, Viranşehir Piskoposu Sofron ve diğer Nesturi piskoposlar görevden alınarak yerlerine yenileri atanmıştır. Kadıköy Konsülü'nde tekrar görevine dönen Hiba, Urfa Okulu'na Nesturiliği sokmuştur. Urfa Okulu'nun rektörlüğünü de yapan Hiba, Süryânice birçok çeviri yapmış ve talebe yetiştirmiştir. Bilinen çevirileri Porfiryus'un İsagocisi ile Aristo'nun Hermenetikası'dır. Hiba, 458 yılında ölmüştür. [18]

AZİZ RABBULA

Halep yakınındaki Kınnesrin'de doğdu. Babası putperest, annesi ise Hıristiyan idi. Rabbula sahip olduğu bütün mallarını sattıktan sonra ailesini terk etmiş ve inzivaya çekilmiştir. Hayatının büyük bir bölümünü çile çekmekle geçiren Rabbula, 412 yılında Urfa Piskoposluğuna atanmıştır.[19]

Yine bu dönemde kiliseler arasındaki tartışmalarda taraf olan Hiba, Doğu piskoposlarının çoğu Kurilos'a cephe alırken, Rabbula onun safında yer almıştır. Birçok toplantılarda bulunmuştur. Özellikle İskenderiyeli Cyril'in çalışmalarını Süryânice'ye çevirmiştir.

436 yılında öldüğünde yerine Hiba atanmıştır.

LUNCİAN

Hıristiyan dünyasında Antakya İlahiyat Okulu'nun ismini duyurması Luncian'ın başarısı sayesinde olmuştur. Luncian, Antakya Okulu'na gelmeden önce, Urfa ve Efes Okullarında eğitim görmüştür. Düşünceleriyle Samsatlı Paulus'u hedef aldığı için aforoz edilmiştir. [20]

ANTAKYALI İSHAK

Urfa doğumlu olup, ancak Antakya'da yaşadığı için Antakyalı olarak adlandırılan Aziz İshak, Roma İmparatoru Zenon döneminde yaşamıştır. Urfa Kilisesi'nde papazlık görevini sürdürürken Patrik II. Petrus Karsar'ın döneminde Antakya'ya yerleşmiş ve 460 yılında orada vefat etmiştir.

Diyarbakır'da yaşayan İshak, ilk yıllarını Urfa'da geçirmiş ünlü bir Süryâni şairidir. Nusaybinli Aziz Afram'ın gözetimi altında tahsil görmüştür.

Ciltler dolusu çalışmaları bulunan ve çağdaşları tarafından benimsenip takdir edilen İshak'ın işlediği konular, zamanında oldukça önemsenmiştir. Puta tapanlara karşı verdiği ateşli nutuklar, vaazlar ve zamanının olaylarını içine alan özellikle 457 yılında İranlı bedevilerin yağmalarını anlatan eserler yazmıştır. Çalışmalarında o dönemdeki Urfa'nın kültürel ve sosyal yaşamını bulmak mümkündür. [21]

Antakyalı İshak'ın çalışmasından bir örnek:

"Bizim aptal neslimiz, onların üzerinde hakimlik makamında oturan bir hakem gibi attığımız kötekte niçin gürültü patırtı yapmaya acele ederler ve niçin (öç) alma isteklerini elleriyle almak isterler ?

"Bak işte!", onlar ağlıyor. Malıpuslar ve sürgün edilenler dünyaya ait ganimet zenginliğinde-uzaktan gelen bedevileri, kirlenen toprak kendilerini beslemeye üstlenmişti (Bedeviler) barış hududunu geçtiklerinde adamların evlerini bastılar-şiddet, valişi eşekler, toplum dışı edilmişler, katliam iyi ve kötü onlar için aynıydı ...Fakat gerçekten (Betli Hur) cehennem azabının asmasından oluşan bir filiz hızla büyüyüp gelişti, bir (yeni) Harran topraklarımız üzerinde yükseliverdi ve yağmacı haklı olarak onun kökünden söküp çıkarmıştı .....

İranlılar, onu esirgediler, onlarla güneşe hizmet ettiği için değil, bedeviler onu bıraktılar, onlarla "Uzaai"ye yere şarap dökip içtiği için değil. O zenginlik uğruna yediği tokat için kendini bir faluşe gibi yaptı, onun mücevherleri bol olan dostları vardı. Onun şehvet dolu buluşmaları vardı, dostları içinde oburlar, hırsızlar, efendisinden kaçmış köleler ve babasına karşı isyankar olanlar bulunmaktaydı .....

O saklı şeylerden haberi olduğunu iddiasını savunan kâhinliği vardı-fakat onlar önceden, onun kaderi çapulcuların elinde son bulacağını haber vermediler. Şehir putperestlerin başkanı- onun eşleri, kadın papazlar, yabancıların evinde iffetleri bozuldu, onların bakire kızları Balthi'nin ayininde kızlıkları bozulmuştu.

Fakat Beth Hur'un yanlışlarının öcü alınmıştı:

Kısa bir duraksama ve yağmacıların nasıl yok olduğu hayrete bırakmıştı, onlar yağmacılar tarafından yağmalanmışlardı. İranlıların elleriyle bizim sınırlarımızın üstünde. Çoğu Nisibis (Nusaybin) kalesinden birlikte gelmişlerdi; bizim sınırlarımıza gelen bir kuvvet, bir an içinde ölmüştü ..... Bizim ellerimizle zengin olmuş olanlar bizi fakir ettiler, şimdi onları bir yağmacı yağmalıyor." [22]

MAR YEŞUA

Aslen Diyarbakırlı bir rahiptir. Doğum ve ölüm tarihi hakkında bilgimiz yoktur.

Mar Yeşua hakkındaki bilgileri ancak kendisinin kaleme aldığı "*Urfa ve Diyarbakır'ın Felâket Günleri*" adıyla yazdığı kitapta biliyoruz.

494-507 yılları arasındaki önemli olayları anı-günlük şeklinde ele alan bu eser, aynı zamanda baş vurulacak kıymetli bir tarih kitabı olarak da görülebilir. Urfa ve Diyarbakır'da meydana gelen olayları dinsel açıdan ele alarak yorumlayan Mar Yeşua, okuyucuya bu eseriyle bir takım dini mesajlar vermektedir. Kitabını Urfa'da başrahiplik yapan Sergius'un isteği üzerine yazan Mar Yeşua, eser boyunca hep ona hitap etmiştir. Urfa'nın o dönemdeki tarihi, sosyal, dini ve kültürel yaşamına da değinen kitap nesir olarak yazılmış önemli bir yapıttır.

Mar Yeşua'nın kitabından bir sahife:

"809 yılı (miladi 497-498). Bütün bu hadiselerin olduğu sıralarda, yine dinsizliğin teennüm edildiği eğlence zamanı geldi. Ve şehrin (Urfa'nın) halkı her zamankinden çok aşırı olarak kendilerini bu eğlencelere koyuverdiler Yedi günün her akşamı, erkenden, belden aşağı bol elbiseler giyinerek ve (üzerine) sarıklar (tülbentler) sarınarak tiyatroya gidiyorlardı. Önlerinde kandiller ve buhurlar yanardı. Ve bütün gece uyumaksızın, dansözü alkışlamak için şehvete susamış bir vaziyette şarkılar ve naralar döner dururdu. Bu yüzden, duaya gitmeyi bile ihmal ederek, artık hiçbiri (kulluk) vazifesini zerre kadar düşünmemeye başladı. Tersine, pek böbürlenerek, "bizim gibi hareket ediniz" diyen ataları ile alay ettiler ve şehrin eski sakinlerinin aptal ve beyinsiz kimseler olduğunu söyleyecek kadar ileri gittiler. Dinsizlikte cüretlerinin bu kadar arttığı sıralarda kendilerini ikaz edecek, azarlayacak veya kulaklarını bükecek kimse yoktu. Çünkü bu sırada Urfa'da Mabbog (Menbic) Piskoposu Aksenaya'nın bulunmasına rağmen ki, halkın terbiyesine çalışmayı herkesten çok onun üzerine alması düşünülürdü- o bile, bu mevzuda halk ile bir günden başka konuşmadı. Fakat yine onlar için esirgeyen tanrı, belki günah işlemekten vazgeçerler diye, merhamet gösterdi. Zira, yazlık hamamın soğuklık dairesi ile iki direği (Yunanca basilika) çökmüştü. Fakat, yine tanrının lütfu sayesinde, çökme gürültüsünü işitip kaçarken soğuk kurna kapısında ezilen iki kişiden başka, gerek içeride, gerekse dışarıda birçok çalışanlar olmasına rağmen, kimse incinmedi ve ölmedi. Ölenler de, kapıyı hareket ettirmek için iki tarafından yüklenmişlerken, biri ötekinden daha önce çıkmak için başladıkları çekişmede vakit kaybetmeleri neticesi üzerlerine düşen taşla ezildiler. Bu hadise üzerine uyuyan kimseler, şehri daha büyük bir matem figanından koruduğu için tanrıya şükrettiler. Çünkü hamam, birkaç gün içinde yeniden açılabilecekti. Çöküş o kadar olmuştu ki, *en alt sıradaki taşlar bile yerlerinden oynamıştı."* [23]

URFALI İSHAK

522 yılında Urfa'da doğmuştur. Urfa'daki Süryâni Ortodoks Kilisesi'ne mensup olan Aziz İshak, Roma İmparatoru tarafından Urfa Başpapazlığına atanan Asklepius, Nestur'un teolojik ideolojisini doğuda yayınladığı sıralarda, kendisi de aynı ideolojiyi benimsemiştir.

Aziz İshak'ın ilim sevgisiyle ilgili şiiri:

İlim ruhun tuzudur. Onunla gevşekliği sıkıştırılır,

İlimle uğraşan, belleğe sağlam bir haz verir

Ve onun susamışlığını giderir.

Beynin çırağı ilimdir. Onun vasıtasıyla insanın bilgeliği aydınlatılır,

Düşüncenin derin kucaklarına meşale gibi iner ve onu ışıklandırır.

İlim, kulaktan doğan bir güneştir. Düşünceyi aydınlatır.

Sıcaklık buzu erittiği gibi, böylece ilim de cahilliği yok eder.

Ruhun canı ilimdir ve ondan hayat kazanır,

İlimden uzak kalan ruh, ölü ve rezil bir leş gibidir.

C) SONUÇ

Roma ve Bizans döneminde Urfa'da faaliyet gösteren Urfa Okulu çevresinde ve kilise etkisinde gelişip olgunlaşan ve bir gelenek halini alan kültür, sanat ve edebiyat hayatı, din adamları, şair ve yazarların hayatında da görüleceği gibi bütün coğrafyayı etkilemiş, bir felsefi akım, mezhep ve değişik düşüncelerin doğmasına sebep olmuştur. Özellikle şiir ve müziğe bir takım yenilikler getiren Urfa sanat ve edebiyat hayatı göz ardı edemeyeceğimiz kültürel bir zenginliği içinde taşımaktadır. Bu konuda Segal şunları söylemektedir: "*Edessa sakinleri çok mükemmel bir şekilde Süryânice yazıp konuşmaları ile saygın bir yer kazanmışlardır. Edessa Manastırı'nda bulunan katipler, önemli el yazmalarını kopya ediyorlardı. VII. yüzyılın başında Tagrithli Maruthа ve onun biyografi yazarı Denha gibi öğrenciler, bu manastıra hat sanatı ve el yazmaları nüshalarını düzeltilmesi işini öğrenmeye geliyorlardı. Maruthа Doğu'da Yakubi Kilisesi'nin başı olan Maphrian oldu; Denha ise onun halefi oldu. Edessa'nın başta gelen bilginleri, ilk zamanlarda Süryânice çeviri çalışmalarını ellerinde tutuyorlardı. Şüphesiz onların en çok itina gösterdikleri İncil'in Süryânice çevirisi idi. Mabboğlu Philoxenus, Beth Germai'de doğmuştu ama Edessa'da öğrenim görmüştü. Yaklaşık olarak 508 yılında Grek dilinde yazılı olan İncil'in Süryânice'ye yeni çevrisi için teşvik edici çalışmalar yapmıştı. Eski Ahit'in tüm Süryânice versiyonları ve olasılıkla Yeni Ahit'in Süryânice versiyonları, VI. yüzyılın ortalarında Edessa'da Grekçe öğretmenliği yapmış olan Nestûri Katolikosu I.Maraba tarafından üretilmiş olduğu söylenmektedir.*

İlahi Eserler Edessa'da büyük bir istekle Grek dilinden Süryâni diline çevrildi. Eusebius'un Kilise Tarihi ve Clement ile Bostralı Titus'un yazıları, bu yazarlar daha hayatta iken veya ölümlerinden hemen sonra bu eserleri tercüme etmiş olmalıydı. Bu çalışmaların metinleri Edessa'da 411 ve 462 tarihli el yazmalarında görülür ve bunlar olasılıkla evvelce birbirini izleyen hattatların ellerinden geçmiş olmalıdır." [24] Yine Segal'in yazdığına göre, bu dönemde Urfalı sanat ve bilim adamları Harran, Viranşehir, Antakya ve Cyrrhus'la bağlantı halinde idiler.

Urfa'daki sanat ve edebiyatın zenginliğini bu dönemde Urfa'da doğmuş, yaşamış, bir vesileyle Urfa'da bulunmuş, ya da Urfa'da eğitim görmüş meşhur insanların hayatlarından ve eserlerinden ancak çıkarabiliyoruz. Ayrıca adı geçen bu insanların yazdıkları kitap, şiir, tarih kitabı, anı ve mektupları birer sanat eseri olarak ele aldık. hem eserlerin kendisi hem de eserlerin içinde geçen sanat dalları dolayısıyla Urfa'da çok köklü şiir, müzik, tiyatro, hat ve diğer yazım türlerinin olduğunu anlıyoruz. Urfa'daki din ile sanat, düşünce ile edebiyat iç içe geçtiğinden bir filozof, sanatçı ya da din adamı olarak karşımıza çıkabilmektedir. Sanat ve edebiyatı anlatırken, bu insanların sanatçı yönleri üzerinde durmadan geçmek mümkün değildir. Çünkü bunlar hem düşünce, hem kültür, hem de sanat hayatına doğrudan veya dolaylı olarak etki etmiş insanlardır. Burada adı geçen sanat ve edebiyat adamlarının Urfa'da doğmasını değil, burada yaşamasını eksen alarak ayrım yapmaksızın koyduk. Çünkü bu insanlar Urfa kültüründen çok şeyler aldığı gibi bu kültüre çok şeyler de bırakmışlardır.

II) İSLAMIN FETHİNDEN OSMANLIYA KADAR (639-1516)

A) GENEL BİR BAKIŞ

639 yılında İyâd b. Ğanem tarafından fethedilen Urfa, dini, sosyal, kültürel ve düşünce yönünden oldukça köklü ve zengin bir birikime sahipti. Müslümanların fethiyle birlikte mevcut kültürel ortam daha bir çeşitlilik ve zenginlik kazanmış, farklı kültür ve dinlerin etkilenmesi sonucu yeni sanat ve düşüncelerin doğmasına zemin hazırlanmıştır. Bir yanda Harran Felsefe Okulu diğer yanda Urfa Okulu, bu zenginliklerin başka mekânlara taşınmasına ve yayılmasına neden olmuş, birçok düşünce ve sanat adamının yetişmesinde etkili olmuştur. Müslümanların geleneğinde var olan hoşgörü ve samimiyet fethettikleri topraklarda kendini göstermiş, ortaya çıktığı dönemde en hızlı yayılan bir din olmuştur. Emevi ve Abbâsi sultanları ilme önem vermiş Sabii, Süryâni, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarına kucak açıp önem vermiş ve tercüme faaliyetleriyle fikri dönüşüm yapmış, yeni oluşumlara kapı aralamışlardır. Öyleki, düşünce tarihinde Urfa "*Doğunun Atinası*" ünvanını almış, sanat, edebiyat ve düşünce iki koldan beslenerek gelişmiştir. Bunlardan biri Hıristiyanlıktan beslenen ve Süryânilerin oluşturduğu sanat ve edebiyat, ikincisi İslâmiyetten beslenen Arapların ve Türklerin oluşturduğu sanat ve edebiyat. İşte bu iki koldan beslenen sanat ve edebiyat zaman içersinde birbirinden etkilenerek (özellikle felsefe ve şiirde) Urfa düşünce, kültür ve sanatını meydana getirecektir.

İslâmın fethi döneminde Urfa'ya baktığımızda şehirdeki sosyal ve kültürel yaşamda çok büyük değişiklikler olmadığını görürüz. Mevcut yapıdan faydalanmaya giden Müslümanlar, varlıklarını daha çok kültür, sanat ve düşünce ile ortaya koymuşlardır.

Özellikle Dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise İslâm, "*entellektüel hayatının ve faaliyetinin zirvesine ulaştı. İslâm medeniyeti yüzleştiği diğer kadim medeniyetlerin ve geleneklerinin miraslarını kendine mal edip, içselleştirerek dünyada entellektüel hayatın yeni odağı ve merkezi haline geldi. Süratle İslâm dünyasına katılan coğrafyalar, kadim zamanların felsefi ve bilimsel etkinlerinin ve ürünlerinin büyük çoğunluğunun gerçekleştirildiği, yetiştirildiği belli başlı merkezleri de bünyesinde barındırıyordu. Atina'daki entellektüel faaliyetler, Pergamum gibi okulların çalışmaları, uzun bir süre önce İskenderiye'ye transfer edilmişti zaten. Ayrıca Doğu Hıristiyanlığı kanalıyla bu miras, sonradan İslâm dünyasının kalbi olacak olan Antakya, Urfa ve Nizip gibi merkezlerin yer aldığı topraklara halihazırda yetiştirilmiş ve yayılmıştı. Dahası, Kadim Yunan-İskenderiye geleneğinin Yeni Pisagorculuk ve Hermetik gelenekle irtibatlı daha esoterik/spiritüel bir görünüm arzeden mirası, kendi dini ve entellektüel hayatlarında İskenderiye'nin Hermetik Pisagorcu fikirleriyle, Geç Dönem Babil Geleneği ile Keldani kaynaklarından tevarüs ettikleri fikirleri ustaca harmanlayan Harran havzasında iskan eden Sabiiler de aynı bölgede zengin bir kültür ve medeniyet yeşertmişlerdi.*" [25]

İslâmi dönem Urfa'da sanat ve edebiyat hakkında müstakil bir çalışma olmadığından bu dönem sanat ve edebiyat yaşantısını, meşhur isimlerini ancak farklı farklı eserlerde ve satır aralarında yakalayabiliyoruz. Zira tarih boyunca Urfa'nın Halep'e bağlı bir sancak olması, Suriye veya Elcezire toprakları içinde anılması, bu dönem eserlerin Arapça kitaplarda bulunması ve dilimize tercüme edilmemesi bu konudaki araştırmalarımızı sınırlamaktadır. Ayrıca bu konuda yazılmış eserlerin ve biyografilerin dağınık bir şekilde ve farklı kaynaklarda geçmesi bu çalışmamızı zorlaştırmıştır.

Urfa'nın İslâm'dan önce veya İslâmın fethinden sonra olsun oldukça köklü kültürel bir alt yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Urfa ve Harran okullarının etkinliği ve felsefi ağırlığı sanat ve edebiyatı beslemiştir. Urfa'nın sanat ve edebiyatında öne çıkan isimleri, alim-filozof diyebileceğimiz din adamları ve meşhurlardan oluşmakla birlikte şiir ve nesirde ünlü isimlere de rastlamaktayız. Ayrıca bu çalışmamızda yer alan birçok ismin alim ve filozof yönü ağır olmasına karşın ikinci derecede şiir ve nesirle uğraşan, bu konuda eserler veren sanatçıları da zikretmeden geçemeyeceğiz. Zira bu insanlar, hem felsefe yapmış, hem sanatla uğraşmış, hem tıp ve astronomiyle ilgilenmiş ve hem de şiir yazmışlardır. Sanat ve Edebiyatta çeviri yapan alim ve filozoflara değinmeden edemezdik. Çünkü çeviri bir sanat olmakla birlikte kültür ve edebiyatı geliştiren ve zenginleştiren faaliyetlerin başında gelir. Felsefi ve edebi çevriler, yepyeni oluşumlara, düşüncelere zemin hazırlar. Kâzım Sarıkavak'ın yazdığına göre: "*633-708 yılları arasında Urfa'da hem çeviri hem de diğer bilimsel çalışmalar devam etmekteydi. Bu dönemde Süryânice'ye yapılan çeviri faaliyetlerinde bulunan Monofizit Süryâni yazarlar mevcuttu.*" [26] İslâmi dönem Harran'da ise, erkek alim, filozof, şair ve edip yanında 17 meşhur kadın alim hadisci, şair ve edibin varlığı bilinmektedir.[27] Bütün bunlar, Urfa'nın bu dönemde kültürel olarak ne denli bir zenginliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Bu anlamda İslâmi dönem Urfa'da, din ve mezhep ayrımı yapmaksızın müslüman olsun, gayri müslim olsun, kim sanat adına ne yapmışsa onu ortaya koymaya özen gösterdik. Çünkü, sanat ve edebiyat evrenseldir ve insanı kuşatır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, İslâmi dönem Urfa'da sanat ve edebiyat her düşünce, felsefe, din ve mezhepten beslenmiştir. Örneğin bugün konuşulan "*hoşgörü ve diyalog*" düşüncesinin Urfa'da bin yıl önce Şair Ebu İshak tarafından dile getirilmesi ve bunu şiirlerinde işlemesi oldukça düşündürücüdür. Urfa'daki sanat ve edebiyatın ufkunu ve derinliğini göstermesi bakımından da dikkate şayandır.

Urfa'da İslâmın fethi dönemi kabul ettiğimiz 639'dan Osmanlıya kadar olan tarih aralığında hep iktidar mücâdelesi olduğu şehrin kısa dönem de olsa bazen Haçlıların, bazen Türklerin, ve bazen de Arapların hâkimiyeti altında kaldığını görüyoruz. Savaşın sıcak nefesini yanı başında hisseden Urfa'nın bu döneminde daha çok Harran eksenli alim ve filozofların öne çıktığını görüyoruz.

B) İSLÂMİ DÖNEM SANAT VE EDEBİYATÇILARI

İslâmın fethinden Osmanlıya kadar Urfa'da doğmuş, yaşamış, bir vesileyle bu topraklarda sanat ve edebiyat yapmış ulaşabildiğimiz yazar ve şairler şunlardır:

SABİT b. KURRA

821 yılında Harran'da doğdu. Çocukluğunu ve gençliğini burada geçirdi. *"Arapça, Süryânice ve Grekçeyi mükemmel bir şekilde bilen Sabit, oldukça aktif bir bilimsel hayata sahipti. Zira o, Hellenistik bilimsel materyali kullanmakta, bu arada özellikle matematik, tıp, mantık, felsefe ve müzik üzerine telif-yorum-özet gibi pekçok esere sahip bulunmaktaydı. Devrinin en aktif mütercimlerinden olan Sabit, 150 civarında Arapça, 15 civarında ise Süryânice eser telif etmiştir."* [28] Beşi musıki olmak üzere üç tane de edebiyat üzerine eser yazmıştır.

"Harran Sabii alimlerinin en meşhuru olan Sabit b. Kurra'nın, edebiyat tarihi açısından yaptığı en önemli çalışma, Yunancadan felsefe, musıki ve mantık konularında yaptığı tercümelerdir. Çevirdiği eserlerden 50'den fazlası günümüze ulaşmıştır." [29] Yaptığı tercümelerle kültürel, ilmi ve edebi etkisi olmuştur. 901 yılında vefat etmiştir.

SİNAN b. SABİT

Babası Sabit b. Kurra ve birçok alimden ders aldı. Yunanca ve Süryânice'den tercüme yapmış ve önce yapılan bazı tercümeleri düzeltmiştir. Tıp, astronomi, geometri ve edebiyat sahalarında Sabiilerin inancı, Süryâni hükümdârları konusunda değerli eserler yazmıştır. Yazdığı eserlerinde edebi yönünden daha çok ilmi yönü öne çıkmıştır. 331/943 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. [30]

SABİT b. SİNAN b. SABİT b. KURRA

Sabit b. Kurra'nın torunu olup babası gibi doktordur. Tıp ve tarih konulu değerli eserler yazmıştır. Yaşadığı dönemin olaylarından bahseden önemli bir tarih kitabı da vardır. Bu eser 295/907 yılı olayları ile başlar, ölüm tarihi olan 363/973 yılına kadar gelir. Bu tarihten sonraki olayları yeğeni Hilâl b. Muhassin devam yazmıştır. Bu iki eser olmasa 907-1055 yılları arasındaki olayların çoğu bilinmezdi. Ayrıca bu eser, Abbâsi Devleti'nin teşkilatı ve kültür hayatı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Torun Kurra, 363/973 yılında vefat etmiştir. [31]

EBU İSHAK

Asıl adı Ebu İshak İbrahim b. Hilâl es-Sabii'dir. Devrin en büyük ediplerindendir. 313/925 yılında Harran'da doğmuştur. Bazı kaynaklarda *"Ebu'l Hasan"* olarak da geçer. Harran'ın yetiştirdiği edebiyatçı Ebu İshak, yazı, belağat ve şiirleriyle de tanınmış, ancak kendisini Matematik ve özellikle de Mühendislik ve Hey'et ilimlerinde göstermiş bir alimdi. İlk tahsilini memleketinde aldıktan sonra Bağdat'a gitmiştir. Orada uzun süre kalarak tahsilini tamamlamış ve kendini çok iyi yetiştirmiştir. Ailesiyle geldiği Bağdat'ta kendini meylettiği edebiyata vermiş, kısa sürede Arap dili ve edebiyatına hem nesir, hem şiir yönünden hakim olmuş ve son derece ustalaşmıştır. Ancak her Harranlı alim gibi yalnızca bir ilim dalıyla uğraşmayarak, edebiyat yanında matematik ilminde de ileri bir bilgiye sahip olmuştur.

Irak'ta hüküm süren Büveyhoğulları'nın sarayında hizmet etmiş olan bu alim, aslında halifenin daveti üzerine memleketini bırakıp Bağdat Hilafet Sarayı Rasathânesi'nde çalışmıştır. Ebu İshak Sabii idi. Buna rağmen, müslümanlarla son derece uyumlu, içiçe ve samimi idi. Müslüman toplumla o derece kaynaşmıştı ki, Ramazan ayı onlarla oruç tutar, Kur'ân-ı Kerim'i çok güzel ve titiz bir şekilde ezberler ve okurdu. Öyle ki, çoğu risalelerinde Kur'ân'dan istifade ederek ayetleri örnek gösterip yazılarını pekiştirirdi. Ebu İshak'ın eserlerinden yalnızca *"El Muhtasar min Resail Ebu İshak İbrahim es Sabii"* adlı risalesi günümüze kadar gelmiştir. Bu eserin birinci cüzü tanınmış Lübnanlı edebiyatçı Emir Şekip Arslan tarafından tahkik ve neşredilmiştir. [32]

Çağının büyük şair ve yazarı olan Ebu İshak, fesâhat ve belağatli diliyle nesir ve nazımda kuvvetliliğiyle tanınmıştır. Şairliği yanında divan katipliği de yapmıştır. İlk eğitimini babasından almıştır. Özellikle doktor olmasını isteyen babası, ona sürekli tıp eğitimi vermiştir. Fakat Ebu İshak, fırsat buldukça edebiyatla ilgilenmiş, şiirler yazmıştır. Edebiyatla uğraşma iznini, ancak babasına vezirlerinden gelen ve pek çok tıbbi ve gayri tıbbi meseleyi ihtiva eden mektuba hazırladığı cevapla koparabilmiştir. Büyük bir itinayla hazırlanan cevabın Ebu İshak tarafından yazıldığını öğrenen babası, buna çok sevinmiş ve ona *"Şimdi sana edebiyatla uğraşmaya izin veriyorum. Haydi git, katip ol."* dediğini bizzat Ebu İshak'ın kendisi nakletmiştir.

Sultan ve vezirlerin mektuplarını kendisi yazdığından dolayı mektup yazma sanatında oldukça başarılı olmuştur. Öyle ki, mektupçuluğu, şairliğini bastırmıştır.

Ebu İshak, hicri IV. asırda Bağdat'ta gelişen ilim, sanat ve edebiyatta yoğrulmuştur. Yazmış olduğu şiirlerinden asrının zengin kültür deni-

zinden istifade etmiştir. O, bir diğer deyişle mektupta mahir bir katip, şiirde ise muktedir bir şairdir. Ebu İshak yaşadığı dönemde kendine özgü bir şiir dili ve poetikası oluşturmuştur. Şiiri ciddiye alan ve titizlik gösteren bu şair: *"Lafzı az olsa da anlamı sınırsız ve geniş olan şiir şiirdir."* Diyerek şiir hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir. Şiire o denli titizlik ve itina gösteren şair, kalitesiz şiir yazan şairlere de beddua etmiştir. Ve *"Ey Allahım, sözleri kar gibi soğuk olanlara, ya doğru vezni buldur ya da yazamadıkları şiirde onları muvaffak etme..."* demiştir. Şiirlerinde titizliğiyle ön plana çıkan bu şair, Arap Edebiyatı'nın şiir çeşitlerinin tümünde örnekler vermiştir.

Şiirleri aşk, içki, vasıf ve teşbih, Basra ve ailesi hakkında ağıtlar, övgü, tebrik ve hediye, hiciv, poetika, serzeniş, hapishâne, şikayet, hikmet, acı ve hüzün konularını içerir. Son günleri oldukça kötü geçen şair, yürekler acısı duruma düşmüş, sarayda geçen bir ömrün ardından fakir ve yoksulluk içinde 994 yılında Bağdat'ta 91 yaşında iken ölmüştür. [33]

Şiirlerinden Örnekler:

Dinler üzerine şiiri

Müslümanı, Ehl-i Ahd din sahibi gayr-ı müslim herkes
Güzelliğin karşısında adil birer şahit görür kendilerini.

Seni bu güzellikte görünce hele Müslümanlar
Cennette vaad edilen Hurilere kesin inandılar

Taze ve yeşil bir dalın üzerinde görünce Hıristiyanlar;
Boynu dolunaya çevrilmiş bir ceylan yavrusunu:

Teslislerini överek "üç" ü "bir"de topladığın için sen
İstavroz çıkartıp imanlarını tazelediler hemen.

Alnındaki nurun parladığını görünce Museviler,
Dinlerini kabul edene de inkâr edene de dediler:

Allah, kulu ve peygamberi Kelimi Musa'ya,
İşte budur gösterdiği nurunu Tur-i Sina'da.

Nurlu yüzünün üzerindeki saçlarını Mecusiler,
Sanki koyu bir karanlık olarak gördüler.

Karanlık ve aydınlıkta onların taptığı güneş oldun,
Birçok kimse var, sana rüku ve secde eden

Senin eşsiz güzelliğini de Sabiiler,
Bir olan Allah'ın varlığına delil gösterdiler.

Utarit ve Müşteri gezegenlerinin talihli saydığı
Parlak Zühre yıldızı gibisin Sabiilerce sen.

Doğru yolda olan ve sapan kimse de
Dinen aydınlanmıştır herkes senin ellerinde

Sen onları ıslah ederken, sadece;
Bıraktın beni fitne ve fasit bir dinde..." [34]

Aşk üzerine şiiri:

Niteliyorum ipek elbiseliyi
Derinin üstüne ibrişimler giyineni

Toyluğundan rastgele boyandı
Ve peçesiz yüzüyle göründü
Memeleri yeni çıkmış taze kız gibi
Güzel huylu bir genç, iki gözü sürmeli

Sevgilinin boyanmış kaşı
Annep gibi kırmızı dudağı

Vurulan boyunların kanından içiliyor
Sanki himâye edilip korunuyor

Topukları ve ayakları üzerinde yürüyüşü
Benzer ormandaki arslanlara hamleleri

Göğüs kafesleri saray hapishânesi
Kürevi şekillerden kubbeler gibi

Sana duyulur sözlerini kafla biten
Kapalı kapılar ardından

Sanki bir kitaptan okuyor gibi
Sesinde bir hesap bakiyesi

Bardaklara eğilen dolu ibriğin
Veya şarapla kâhkâhası gibidir

Onu avlayıp kendine çekene helal olsun
Zarar vermeden getirene selam olsun

Dağ yetmesi, süslü, asil ve soylu
Çöl nedir bilmez, hem dost hem yabancı...
Ey aklı ile övünen adam
İşte sana katiplerin yazdırdığı "urcuze"

Aklın ilk meyvesi
Edebiyattan bir hatıra

Akranların hediyesi sevgili hakkında
Doğru neyse sapmadan ne söylersen söyle

Ayıp ve noksanlıklardan kurtuldum mu bu halimle
Ayıplayanların ayıbından sıyrıldım mı bilemem

Yoksa hakikate mi yaklaştım sadece
Haydi getir yanında olan cevabı " [35]

ABDÜLKADİR RUHÂVİ el-HARRÂNİ

Hicri VI. yüzyılın ortalarında Harran'da doğmuş ve ilk tahsiline de orada başlamıştır. Daha sonra Şam'a gitmiş, bir müddet orada kaldıktan sonra tekrar Harran'a dönerek buradaki bazı alimlerden hadis dersleri almıştır. Daha sonra Bağdat'a giderek bir süre orada kalmış ve bilgisini pekiştirmiştir. Usul, Hilaf, Arapça, Nesir ve nazımda engin bir bilgisi vardır. Çok mütevazi, cömert, nazik ve hoşsohbet olan bu alimin bazı şiirleri olduğu da rivayet edilmektedir. Şam'da bulunduğu bir sırada h. 628 (m. 1320) yılında vefat etmiş ve Kasyon Dağı eteklerine gömülmüştür.

EDESSALI TOMA OĞLU THEOPHİLA

İslâmi dönemde yetişen ve Ebu'l Farac'ın yazdığına göre, 802 yıllarında şöhret bulduğu söylenen Theophila, Halife Mehdi'nin hizmetinde bulunmuş ve müneccimlik yapmıştır. Theophila, hünerli bir Heyetçi olup, Maomi mezhebine bağlıdır. Grek metinlerini Süryânice'ye çevirmiş, Astronomi ve Astroloji bilim dallarında çalışmalar yapmıştır. Süryâni ve Kronolojiye ait çok güzel bir eser yazmış, Homeros'tan İlyada ve Odisse'yi çevirerek edebiyata katkıda bulunmuştur. Dindar halk ile alay ettiği rivayet edilmiştir. 802 yıllarında Theophila'nın şöhret bulduğunu yazan Ebü'l Faraç'a karşın, Kazım Sarıkavak 785 yılında öldüğünü yazmaktadır. [36]

GEORGES

Arapların piskoposu olarak tanınan Georges, Urfa'da Süryânice çeviri faaliyetlerinin başında bulunanlardan biridir. O, Urfa'da bulunduğu dönemlerde Organon'u tüm şerhleriyle beraber Süryânice'ye çevirmiştir. Bu çevrilen eserler, özellikle İslâm dünyasının ilk felsefi ve bilimsel çalışmalarının temelini oluşturmakta önemli bir paya sahiptir. 724 yılında ölmüştür.[37]

NUREDDİN ALİ b. ABDURRAHMAN b. ŞEBİB HAMDAN el-HARRÂNİ

1346 Yıllarında yaşamıştır. Hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Doktor ve edip olup, *Cami' el Fûnun* ve *Selvet el Mahzun* adlı edebi kitabı, günümüze kadar ulaşmıştır. [38]

HARRANLI el-MU'ADDİL

Asıl adı Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. el Abbas Harrânî el Mu'addil. Harran'da doğmuştur. Bağdat'ta yaşamış olup Hanbeli mezhebindendir. Hukuk bilgisi yanında güzel şiirler yazmıştır. *Ravzat el Üdeba* adlı bir de edebiyat kitabı yazmıştır. 1165 yılında vefat etmiştir. [39]

EBÜ'L FAZL b. EBİ'L HUCR TAKİYUDDİN HAMİD b. MAHMUT el-HARRÂNİ el-ZAHİD

1119 yılında Harran'da doğmuştur. müderris ve hatip olarak ta bilinen şair, Harran Şeyhi olarak tanınmıştır. Harran'da okuduktan sonra tahsilini tamamlamak için Bağdat'a gitmiştir. Oradaki alimlerden ders almış, Harran'a dönerek müderrislik ve hatiplik yapmıştır. Tefsir üzerine çalışıp müzakerelerde bulunmuştur. Nureddin Mahmud b. Zengi'nin himâye sini görmüştür. Nureddin, Harran'daki Nuriye Medresesi'ni onun ders vermesi için yaptırmıştır. Harran'da 1 Mayıs 1175 tarihinde 56 yaşında iken vefat etmiştir.

Hutbeler Divanı adlı bir eseri vardır. [40]

EBÜ'L SENA HAMMAD b. HİBBETULLAH el-HARRÂNİ

1117 yılında Harran'da doğmuştur. Hadisçi, Tarihçi ve ülkelerarası kitap ticareti yapan bir kişiydi. Tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli İslâm ülkelerini gezmiş, Bağdat, Herat gibi ilim merkezlerindeki alimlerden faydalanmıştır. Oldukça güzel şiirler yazmıştır. 21 Kasım 1196 tarihinde 79 yaşında Harran'da vefat etmiştir. Harran Tarihi ve Benim İsmim Hammad adlı kitaplarıyle bir şiir divanı yazmıştır. [41] 1202 yılında 85 yaşında iken vefat etmiştir. [42]

NECMÜDDİN EBU MUHAMMED ABDÜLMUN'İM b. ALİ HİBBETULLAH el-HARRÂNİ

Genç yaşta 578/1182 yılında tahsil için Bağdat'a gitti. Orada alimlerden hadis, Hanbeli fıkhı ve hilafiyyat okudu. Tekrar Harran'a döndü. Buradaki ikameti sırasında şehrin hatibi İbn Teymiyye ile arası açıldı. Bunun üzerine Harran'da tutunamayıp Bağdat'a geri döndü ve oraya yerleşti. Çok güzel şiirler yazdı. Değerli eserler telif etti. 16 Rebiülahir 601/11 Aralık 1204 Perşembe günü Bağdat'ta vefat etti. [43] Bu alim iyi bir fıkıhçı, vaiz ve şair olarak yetişmiştir. Bağdat'ta ömrünün sonuna kadar öğrencilere fıkıh dersleri vermiş ve Bab-ı Harb Mezarlığı'na defnedilmiştir. Bazı eserleri ve şiir divanları vardır. [44]

EBÜ'L FAZL YUSUF b. FAZLULLAH el-SEKKAKİNİ el-HARRÂNİ

Edip ve zahid olan şair, 600/1204 yılından sonra Ali el-Ruhâvi'den hadis okudu. Meşhur İbn hamdan kendisi hakkında şöyle demiştir: "*Zamanında nahiv, lügat, sarf ve kıraat ilimlerinde şehrin imamıdır.*" Zühd konusunda büyük bir eser ve güzel şiirler yazmıştır. İbn Hamdan 1244 yılında kendisinden şiir dinlediğine göre, tahminen bu tarihten sonra vefat etmiştir. Evini ve kitaplarını Dar'ül Hadis'e vakfetmiştir. Ölümü üzerine İbn Kudame onun hakkında bir mersiye yazmıştır. Harran'da vakfettiği evinin içine gömülmüştür. [45]

YAKUB b. SABİR b. BEREKÂT el-MANCINIKÎ el-HARRÂNİ

554/1159 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Anne ve babası Harranlıdır. Künyesi Yakup b. Sabir b. Berekat b. Ammar el-Harrânî el-Mancınıki, Necmeddin Ebu Yusuf'tur. İlk eğitimini Bağdat'ta yaptıktan sonra memleketi olan Harran'a dönmüş ve eğitimine orada devam etmiştir. Bağdat'ta tahsilini bitirir bitirmez asker olmuş, orda da mancınık tamiri ve yapımında maharet kazandığından Mancınıki (Mancınıkçı) lakabını almıştır. Bağdat'taki halife ve vezirleri şiirleriyle methetmiş ve beğenilerini kazanmıştır. Şairliği yanında nesiri de kuvvetli olan bu şair, Mağenil Ma'ani adlı bir şiir divanı yazmıştır. [46] Edip, şair ve asker olan Mancınıki, devlet idaresi ve savaş sanatı hakkında çok değerli bir eser yazmıştır. Meşhur İbn Hallikan, kendisinden övgüyle söz etmiştir. Safer 626/Ocak 1229 tarihinde 70 yaşında vefat etmiştir. [47]

EBÜ'L FEREC ABDULLATİF b. ABDULMUN'İM el-HARRÂNİ el-HANBELİ

578/1182 yılında Harran'da doğdu. Hadis ve fıkıh konularında alimdi. Hadis sahasında müteaddit cüzler tutmuştur. El Subaiyyat ve'l Sumaniyyat adlı eseriyle icâzet almıştır. Hocalarından bahseden *El Müncem fi Esma el-Şuyuh* adlı kitabı yazmıştır. Söz konusu kitap, biyografi yazarlığı açısından öneme haizdir. 672/1273 yılında 91 yaşında Kahire'de vefat etmiştir. [48]

ABDULLATİF b. EBİ'L FEREC b. MUHAMMED b. el-KUBBEYTİ

Şaban 554/Ağustos 1159 yılında Harran'da doğmuştur. Harran ve Bağdat'ta çeşitli alimlerden ders almıştır. Hocaları arasında Abdulkadir el-Geylani de vardır. Bir müddet ticaretle uğraşmıştır. Gezdiği yerlerdeki alimlerden kıraat ve edebiyata dair önemli kitapları okutma icâzeti almıştır. Daha çok edebiyat öğretmiştir.

Cemaziyyel evvel 641/Kasım 1243 tarihinde 84 yaşında Bağdat'ta vefat etmiştir. [49]

ÜMMÜ'L HAYR

Asıl adı Selma bint Muhammed b. Muhammed ibn el-Cezeri el-Harrânî'dir. Harran'a bağlı köylerden birinde dünyaya gelmiştir. 831'li yıllarda hayatta olduğu kaynaklarda yazılmaktadır. Harranlı kadın alimler arasında ismine rastladığımız tek edebiyatçı ve şair kadındır. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemektedir. [50] Yetenekli bir kıraatçı, güçlü bir hafız ve iyi bir edebiyatçı olan Şaire, Kur'ân-ı Kerim'i ezberleyerek Kıraat-ı Aşere ile okumuştur. Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır.

AHMED el-HARRÂNİ

Asıl adı Ahmed b. Hamdan b. Şebib b. Hamdan b. Şebib b. Hamdan b. Mahmut b. Şebib b. Gıyas el-Harrânî en Nûmeyri el Hanbeli Necmüddin Ebi Abdullah olan Ahmed el-Harrânî, bir rivayete göre h. 631, başka bir rivayete göre ise h. 603 yılında Harran'da doğmuştur.

Eğitimini Harran'da görüp, burada kadılık yapmış ve daha sonra Kahire'ye giderek oraya yerleşmiştir. Fıkıh, usul, hilaf ve edebiyatı çok iyi bilen bir alimdir. Aynı zamanda iyi bir tenkitçi olan Ahmed el-Harrânî, Ebu Hafs'ın *"Et Ta'iyye fi et-Tasavvuf"* adlı eserine geniş bir tenkit yazmıştır. Er Riaye el Kübra ve er-Riaye es-Suğra adlı bu iki eseri Hanbeli mezhebi hakkında yazılmıştır.

Hicri 6 Safer 695 yılında Mısır'da vefat etmiştir.

Eserleri şunlardır:

1. Cami' el-'Ulum
2. Er-Riaye el-Kübra
3. Er-Riaye es-Suğra
4. Sıfat el-Müfti ve'l Müstefti
5. El Cami' el-Muttasıl fi Mezheb Ahmed
6. Mukaddime fi Usul ed-Din
7. El İ'caz el Fıkıh el-Hanbeli. [51]

ALİ b. ŞEBİB el-HARRÂNİ

747/1346 yıllarında yaşayan Ali b. Abdurrahman b. Şebib b. Hamdan b. Şebib el-Hanbeli el-Harrânî Nuriddin, Harran'da doğmuştur. İlk tahsilini de burada gören Şebib el-Harrânî, iyi bir tahsil almıştır. Çok iyi bir zekâya sahip olan Şebib el-Harrânî, iyi bir edebiyatçı olduğu gibi devrinde tanınan iyi bir tabipti. Tahsilini ilerletmek üzere Bağdat'a gitmiş ve bir süre sonra tekrar Harran'a dönmüştür. *Cami' el-Fünun* adlı tıpla ilgili bir kitap yazmıştır. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. [52]

FİTYAN b. MUBAH el-HARRÂNİ

Asıl künyesi Fityan b. Hamed b. Hamed b. Süleyman b. el-Mübarek b. el-Hüseyin es-Sülemi el-Harrânî el-Hanbeli el-Hanefi Ebu'l Karan. Harran'da yetişen bu alimin doğumu ile ilgili

bilgi yoktur. Tahsilini tamamlamak üzere birçok alimden ders almıştır. Gözleri âmâ olan Fityan el-Harrânî, çok iyi bir hadisçi, fıkıhçı, kari', tecvitçi, dilci ve edebiyatçı idi. Bağdat'ta iken İmam Ebu Hanife'nin mezhebine intisab etmiştir. Daha sonra Harran'a dönerek birçok öğrenci yetiştirmiştir. Dini konularda verdiği fetvalarla bilinen Fityan el-Harrânî, tecvid ilmi ile ilgili bir kitap yazmıştır. 653/1168 yılında Harran'da vefat etmiştir. [53]

HAYAT b. KAYS ABDULAZİZ el-HARRÂNİ

Harran'da doğduğu bilindiği halde, doğum yılı belli değildir. Asıl lakabı Abdulaziz b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Abdullah b. Ömer b. Hayat b. Kays el-Harrânî. Alim ve keramet sahibi bir zat olan Hayat el-Harrânî, dini ilimlerde tahsiline başladığı Harran'dan ayrılarak Şam'a gitmiş ve orada uzun süre ilim tahsil etmiştir. İyi bir edebiyatçı, yazar, şair, veli ve din alimidir. Birçok öğrenci yetiştirmiştir. Birçok eseri bulunan bu zat 839/1435 yılında Harran'da vefat etmiştir.[54] Hayatı hakkında çok şeyler yazılmıştır. Daha çok tasavvufi yönüyle tanınır, hatta öldükten sonra tasarrufu devam eden dört zattan biri olduğu söylenmektedir. Türbesi Harran'da olup halen ziyaret edilmektedir.

İBRAHİM AYN BASAL

629/1231 yılında Harran'da doğmuş, kendi kendini yetiştirmiş bir halk şairidir. Geçimini elbise dikerek, dokumacılık yaparak kazanmıştır. Meşhur Şair ve Kadı el-Kudat Şemsüddin b. Hallikan, onu ziyaret etmiş ve onun şiiri hakkında şu tespitte bulunmuştur: "*Eski şiirleri övülmeye layık değil, ama şu anda yazdıklarına güzel derim.*" Bunun üzerine Ayn Basal şu şiiri okumuştur:

"Her zaman zihnin lafzı ve manası düzgün dizeler dizemez

Ey dostum, deniz bizimle olmasına rağmen toprakla teyemmüm edilir mi ? "

Ayn Basal bu şiirinde; İbn Hallikan'ın iltifatına karşılık onun şiirde bir deniz olduğunu, kendi şiirini de suyun yanında teyemmüm edilen toprağa benzetmiştir. Bu dizeleri, Ayn Basal'dan dinleyen İbn Hallikan, onun Ayn Basal lakabına karşılık, Sen "Ayn Basar'sın" yani gören gözsün demiştir. Ayn Basal soğan göz, patlak göz anlamına gelmektedir. Hacc'a giden şairin halen terzilik edip, takke sattığını gören biri kendisiyle alay etmiştir. Bunun üzerine şair şöyle demiştir:

"..... *İbrahim b. Ayn Basal, Kuba Mescidi'ni ziyaret ettikten sonra takke satmaya başladı.*

Dedim ki, sus. Beni kanıyıp kötüleme. Aç kalırsan gâvatlık edersin. İflas etsen Kuba Mescidi'ni bile satarsın." [55]

Ayn Basal'ın pek çok kaliteli şiiri mevcuttur. Şiirleri muhtelif konuları içermektedir. Şiirlerinin çoğu da son derece güzel ve edebi sanatları içeren güçlü ve mükemmel beyitlerden oluşur. Oldukça hacimli bir divanı vardır. [56]

Şiirlerinden Örnek:

Gözlerimin rahatsızlığına rağmen bir ceylanın
Kalbime ok saplanmıştır bakışlarıyla

Boyu posu düzgün
Ayrılığı acı, buluşması tatlı

O ceylan yavrusu ki, haram olan kanını kendine helal
Kendisiyle buluşmamızı haram etmiştir.

O sevgiliyle buluşmak veya ayrılmak
Cennete veya Cehenneme girmek gibidir.

Yanakları üzerine gelen zülfüne benzeyen
Bir tutam reyhan ve bir deste nergisle gönlünü aldım.

İnat etti, ben vefalıydım dost olmayı çok gördü
Uzaklaştı, ona tebessümle ağladım.

Aşkımı ve yanan gönlüme
Hakem edince bana zulm etti.

Boyu posu yeşil dalları geçen
Gökteki dolunaydan güzel olan ey yar

Kendine gel, güzelliğin olmasaydı eğer
Kara sevdaya düşmez, aşk esiri olmazdı.
Beraber geçirdiğimiz gündüz ve geceleri
Ve yarım kalan aşkımızı ne çabuk unuttun.

Buluştuğumuzda bizi gözetleyenlerden korkmaz,
Zamanın geçmesinden çekinmez, öğütleri dinlemezdik.

Hayat güzel, kıskananlar uykuda
Ayrılık gözünün kör olduğu günleri hatırlıyor musun ?

Bulutlar ağlayınca güllerin, çiçeklerin
Ağızlarını açtığı bir bahçede

Bahar nurunu yapraklara vurunca
O güzelim yapraklar açılıp gölgeliğe dönmüştür.

Kendisine bakılan sevgili gibi
Açılan tomurcuklar tebessüm etmiştir

Bu bahçenin nergisleri,
Genç kızların gözleri, aşığı okta tutmuştur.
Ağaç dalları arasında uçan kuşlar
Ötüşleri ile uyuyanları uyandırmıştır.

Sohbeti bir ganimet bilen insanlar içinde
Dost elinden sunulan bir bade.

Sakilerimiz dolunaya, içkilerimiz güneşe
Biz ise yıldızlara benzeriz. [57]

ŞEYH TAKİYÜDDİN el-SURÛCİ

1230 yılında Suruç'ta doğmuş ve 1294'de Kahire'de ölmüştür. Dilbilgisi eleştirmenidir. En üstün şair ve sözlükçülerin yazılarında gramer yanlışları bulabilirdi. Kendisinin pekçok şiirleri seslendirilerek şöhret bulmuştur. Evinden pek az dışarı çıkar, yalnız Cuma günleri dışarıda görünürdü. Kendisinden söz edilmesinden hoşlanmazdı.

MUHAMMED b. EBİ'L KASIM el-HARRÂNİ

Asıl künyesi, Emir İzzü'l Melik'tir. Doğum tarihi hakkında elimizde her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ailesinin Mısır'a hicreti dolayısıyla Kahire'de dünyaya gelmiştir. Tahsilini Kahire'de görmüş ve daha sonra memleketi Harran'a dönmüştür. Burada tarih dersleri vermiş, daha sonra tekrar Mısır'a gitmiştir. Kahire'de bulunduğu sırada iyi bir katip, şair ve tarihçi olarak tanınmıştır. H.420/1029 yılında Kahire'de vefat etmiştir. [58]

MUHAMMED b. TEYMİYYE el-HARRÂNİ

H. 542/1147 Şaban ayında Harran'da doğdu. İbn Teymiyye olarak tanınan bu alim, köklü bir tahsil yaptıktan sonra Bağdat, Şam, Kahire ve Nisabur'da ilmini pekiştirdi. Çok iyi fıkıhçı, tefsirci, hatip ve vaizdir. Dilbilgisi oldukça kuvvetli bir şairdir. İlmini pekiştirdikten sonra tekrar memleketi olan Harran'a dönmüş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Hanbeli fıkhı üzerine birçok eser yazmış ve Safer 622/1125 yılında vefat etmiştir. Harran açıklarındaki aile mezarlığına defnedilmiştir.

Eserleri şunlardır:

1. Tefsir-ül Kur'ân el-Kebir (30 ciltten fazladır).
2. Divan el Huttab.
3. Tahlis el Matlab fi Telhis el Mezheb.
4. Terğib el Kasıd fi Takrib el Makasıd.
5. Belağü's Sağib ve Buğyetü'r Rağib. [59]

URFALI MATEOS

Hangi tarihte doğup öldüğü bilinmeyen Ermeni asıllı Mateos'un yazdığı Vakayinâme'sinden hareketle 952-1136 yılları arasında yaşadığı ve 1136 yılından sonra vefat ettiği sanılmaktadır. Urfa'da doğup ve Urfa'da yaşamıştır. Manastır başrahipliği yapmıştır ve Urfa'da ölmüştür.[60] Urfa tarihi açısından önemli bilgiler içeren bu eser, tarih kitabı olduğu kadar günlük olarak tutulmuş güzel bir nesir örneğidir. Zira Urfalı Mateos, bu eseri ay ve yıl vererek ve önemli bulduğu olayları kayıt altına almıştır. Yine Urfa ve çevresindeki birtakım olayları günü gününe yazarak çok güzel tasvirler yapmıştır. Edebiyat açısından değerlendirildiğinde akıcı üslûbu, yer yer ruhi ve fiziki portrelere yer vermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu eserin 1136 tarihinden sonraki bölümünü talebesi Papaz Grigor yazmıştır.

Eserinden örnekler:

"Ermeni Takviminin 481 yılında (14 Mart 1032-12 Mart 1033), her tarafta şiddetli bir kıtlık oldu ve birçok insan öldü. Birçok kimseler, yiyecek yokluğundan dolayı, karılarını ve çocuklarını sattılar. İnsanlar o kadar elim hale gelmişlerdi ki, konuşurken bile düşüp ölüyorlardı. Böylelikle yeryüzü, kıtlık sebebi ile viraneye döndü.

484 (13 Mart 1035-11 Mart 1036) tarihinde, İmparator Romanos karısı olan imparatoriçenin hilekârlıklarına kurban olup öldü. İmparatoriçe ona zehir içirmiş ve ölümüne sebep olmuştur. Mihail, Konstantin'in kızı olan imparatoriçenin arzusu ile imparatorluk talıtına oturdu.

Bu zamanda Ermeni Kralı Senekerim'in oğlu Kral Davit öldü ve babalarının krallığı kardeşi Atom'a kaldı. Atom faziletli, adaletperver ve iyi bir Hıristiyandı. O mütevazi ve tatlı bir adam olup, kederli insanlara ve fakirlere karşı çok merhamet gösteriyor ve ruhaniler tarafından çok seviliyordu. Çünkü o, birçok kilise ve manastır inşa etmişti." [61]

"Ermeni takviminin 485. yılında (12 Mart 1036-11 Mart 1037) güneş tutuldu ve korkunç bir manzara hasıl oldu. Zira güneş, Hz.İsa'nın çarmıha geril-

diği sırada olduğu gibi karanlıklarla örtüldü ve bir matem karası içine girdi. Yıldızlar kararda ve gök siyah bir kemerle çevrilmiş gibi karanlık içine düştü. Güneş tam öğle vakti kararda ve bütün yıldızlar gece yarısı imiş gibi parlamaya başladılar. Karanlık o kadar koyulaştı ki, bütün mahluklar haykırmaya başladılar. Bütün dağlar, tepeler çınladı, dağ ve kayalar sarsıldı. Büyük okyanus denizi çalkalanıyor ve sanki bir matem içine girip bütün insan oğulları için ağlıyordu. İnsanlar bu manzara karşısında, ölüme çarpılmış gibi, dehşetten taş kesilmişlerdi. oğullar babaları, babalar da oğulları için ağlıyorlardı. Dehşete kapılmış çocuklar, ana babalarının koyunlarına koşuyorlardı. Yürekleri yanan anneler, çocukları için ağlıyorlardı. Bu cesaretle herkes korku içine düşmüştü ve bir çare bulunmuyordu. İnsanlar, bu dehşetli nişaneye karşı şaşkınlık ve korkuya tutulmuş bir vaziyet içinde bulunuyorlardı." [62]

PAPAZ GRİGOR

Urfalı Mateos'un öğrencisi olup Vak'ayinâme'sine ek yazmıştır. 1136 tarihinde biten vakayinameyi bu tarihten alarak 1162 yılına kadar devam ettirmiştir. Evli bir papaz olduğu söylenmektedir. Mevki ve itibar sahibi bir papazdır. Üslup bakımından Mateos'u andırmaktadır ve bu yüzden onun talebesi olduğu üzerinde durulmaktadır. [63]

Es-SANEVBERİ (MAHRUT)

Asıl adı Antakyalı Muhammed İbn Ahmed Ebubekir'dir. Seyfüddevle'nin Muhasebeciliğini yapmıştır. Es Sanevberi lakabıyla tanınmıştır. Bu lakabı, onun ya da babasının çam fıstığı ağacı da dahil olmak üzere kereste tüccarı olduğuna işaret edilmektedir. Bir diğer lakabıysa Mahrut'tur. Bu lakabı ise endamına istinaden verilmiş olabilir. Çinli "*es-Sini*" ismiyle de anılmıştır.

Hayatı hakkında pek az bilgi mevcuttur. Buna göre çağdaşı şair Kuşacim ile dostane ilişki kurmuştur. İyiliksever biri olarak bilinir. Şiirlerini özellikle Halep, Rakka yazmıştır. Bir süre Urfa'da yaşayan Mahrut. buradaki bir kitapçı dükkânında Suriye, Mısır ve Iraklı ediplerle buluşup, devrinin sanat ve edebiyatını yakından takip etmiştir. Urfa'da yaşadığı dönemde şiir yazdığı da sanılmaktadır. Çiçeklere merakı olduğundan her türlü çiçek bulunan bir bahçesi varmış. 200 sayfalık bir divanı olup hiçbir yerde yayınlanmamıştır. 10. yüzyıl İslâm sanat ve edebiyatının büyüklerinden olan Sanevberi'yi araştırmacı-yazar Adem Mez, şöyle tanımlıyor: "*10. asırda Sanevberi ile Mütenebbi ve Haccac ile Er Rıza yan yana duruyorlar. Her biri kendi sahasında Arap Edebiyatı'nın bütün gelecek asırlarına yüksekten bakan birer ırmak, büyük bir zirvedir.*" [64] İslâmi Arap şiirine doğayı konu olarak ilk sokan kişi olarak tanınan Sanevberi, en az 50 yaşında iken vefat etmiştir.

Şiirlerinden örnekler:

HALEP BAHÇELERİ

Havuzları temiz hava gibidir
Yalnız içinde kuşlar yerine balıklar uçar
Çiçekler ise yıldızlar misali
Burada tek tek şurada küme küme. [65]

İLKBAHAR ŞARKISI

Yazın mahsul ve meyveler olunca
Toprak kızarır ve hava nur gibi parlar
Sonbaharda hurmalar toplandıktan sonra
Toprak çıplak ve hava sert olur
Kışın ise yağmurlar hiç dinmeyecekmiş gibi yağarsa
Toprak hücuma uğramış ve hava esir alınmış olur
Zaman ancak ışık saçan ilkbahardır
Çiçekler ve ışık getirir
İlkbaharda toprak yakut hava inci bitkiler firuze
Su ise billur olur. [66]

KAR ŞİİRLERİ

Oğlan bardağını (şarapla) yaldızla
Çünkü gümüş bir gündür bu gün
Hava beyaz duvak altında
İncilerle süslü gelin gibidir
Bunu kar mı zannedersin
Hayır, dallarda titreyen bir güldür
Renklidir ilkbaharın gülü
Aralık'ta ise beyaz olur. [67]

GÖL ŞİİRLERİ

Su habercileri süratle içine akıyor
Başlama ipi çekildikten sonra
Fırlayan atlar gibi
Acele eden ayaklardan beyaz gümüş akıyor sanki
Rüzgar da ondan daireler meydana getiriyor
Kaygan bir zırh halkası gibi
Geceleyin yıldızların aksi içine düştüğünde
Gök zannedersin onu
İçinde balıklar yüzüyor havada kuşlar uçar gibi.[68]

BAHÇEDE İLKBAHAR

Hadi ceylanlar kalkın da bakın tarhlar mûcizelerini gösteriyor

Güzel yüzlerinde nikab vardı, şimdi ilkbahar onu açmış görünüyor

Yanaklar gibi güller var orada, sevgiliye bakan gözler gibi nergisler

Siyah yazı ile süslü kırmızı ipek çarşaflar gibi laleler

Şalvarlarını dizlere kadar sıvamış şarkıcılar gibi selviler

Birisi gece yarısı rüzgarda arkadaşlarıyla oynayan narin bir genç kıza benziyor.

Hafif rüzgarlar dereyi titretmiş ve üstüne yapraklar serpmiş bulunuyor

Bahçeleri korumaya yetkim olsa hiç kimse oraya girmeyecekti. [69]

C) SONUÇ

Yukarıda görüldüğü üzere, Urfa'da İslâmi dönem sanat ve edebiyat genellikle din adamı, alim ve filozof çevresinde oluşmuştur. Özellikle Harran'ın ilim merkezi olarak dünyaya açıldığını, Şam, Bağdat ve Kahire ekseninde alimlerin birbirleriyle temasta olduğunu ilim, fikir ve sanat alanında alış verişlerde bulunulduğunu görüyoruz.

Bu havzada gelişen sanat ve edebiyat birbirine oldukça benzer bir görünüm arzeder. Zira bu havzada oluşan sanat ve edebiyat, içerik olarak birbirinden farklı ama sanat açısından birbirine yakın değişik kültürlerden meydana gelmektedir. Bu da bir arada bulunan Sabii, Süryâni, Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman alimlerin birbirlerine olan derin hoşgörü ve diyalogundan kaynaklanmaktadır. Burada yapılan sanat ve edebiyatı dinsel olarak kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Zira çok seslilik vardır, sanat ve edebiyat herşeyin dışında tutulmuştur. Örneğin; İslâmi dönem şair ve yazarlardan bazıları (Ebu İshak gibi), bazı kaynaklarda müslüman, bazı kaynaklarda Sabii olarak geçmesi bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Çünkü ele aldıkları bazı konuların, İslâm itikadıyla paralellik arzetmesi bizi bu düşünceye götürmektedir.

Yine İslâmın fethinden Osmanlıya kadar olan dönemde Urfa ve Harran, birçok istilalara (Haçlı Seferleri vs.) hâkimiyet kavgalarına sahne olmuş kısa ve uzun süreler değişik hâkimiyetler altında kalmıştır. Bütün bunlara rağmen, şehir kültürüyle yoğrulmuş, entellektüel düzeyi yüksek insanların yaşadığı Urfa ve Harran, çok zengin sanat ve edebiyat ortamını günümüze miras bırakmıştır. Ayrıca bu dönemde özellikle 11. ve 12. yüzyıllarda Harran havzasında ismi günümüze kadar gelebilmiş şair, yazar, hatip, hadisçi ve çeşitli dil bilen 17 kadın alime rastlamaktayız. Bu bize gösteriyor ki, o dönemlerde Urfa ve Harran, kültürel açıdan günümüzden daha da ileridir. Zira bundan yaklaşık bin yıl önce, kadınların aktif olarak sanat ve edebiyatta yer aldığı, ülkelerden ülkelere seyahat ettiğini görmekteyiz.

III) OSMANLI DÖNEMİ (1516-1923)

A- GENEL BİR BAKIŞ

Urfa ve çevresinin kesin olarak Osmanlıların egemenliği altına girmesi 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında gerçekleşmiştir. 1865 yılında sancak olarak Halep'e bağlanmıştır. Osmanlıların egemenliği altında kalan Urfa, 1912 yılında Halep'den ayrılarak bağımsız bir sancak haline getirilmiştir. [70]

Osmanlılar, kültür ve sanat alanından daha çok, siyasi ve askeri bir güç olarak Urfa'da var olmuşlardır. Zira Osmanlılar, Arapları egemenliği altına aldıktan sonra, buraları daha önce gelip gördükleri yer olarak bildiklerinden daha çok Batıya yönelmiş ve Gaza devleti zihniyetiyle Avrupa'yı İslâmlaştırmayı hedef edinmiş ve Viyana önlerine kadar gitmişlerdir. Osmanlıyı bu gerçeğe yönelten nedenlerden biri bir tarafta Şii Aleviler diğer yanda Arapları Müslüman olarak kendine yakın bulmasındandır. Osmanlıların Batıya yönelmesi sonucu Balkanlar İslâmlaşmış ve bugün diyebiliriz ki, Müslümanların son sınırı olmuştur. Bizans ve Roma döneminde Avrupalıların gelip durduğu son sınır ise Urfa ve çevresidir. İster dini ister siyasi nedenlerden olsun Osmanlılar Urfa'da kültürel olarak ağırlıklarını hissettirmemişlerdir. Bunu da buradan göç etmelerine ve Avrupa'da at koşturmalarına bağlayabiliriz.

Osmanlılar döneminde Urfa'daki sanat ve edebiyata baktığımızda Nâbi haricinde sivrilip şöhret bulan şair ve edibe pek rastlamıyoruz. Bunun nedeni araştırıldığında görülecektir ki, Urfa aşiret zihniyetiyle yönetilmiş sanat ve edebiyata gereken ilgi gösterilmemiştir. Buna rağmen Urfa'nın binlerce yıl öncesine dayanan zengin ve köklü kültürel mirası, bu dönemde mahalli anlamda da olsa varlığını sürdürmüş-

tür. Bunu Nâbi gibi büyük bir şahsiyetin bu dönemde Urfa'dan çıkmasından, mezar taşları, kitabeler, nüfus kayıtları ve meraklılarının tuttukları notlardan hareketle 15 yıllık çalışma sonucu şair ve araştırmacı Bedri Alpay'ın tespit ettiği 109 divan şairinin ve şiirlerinden öğreniyoruz.[71]

Yine bu dönemde şiir, nesir, ımusıki, Hüsn-i hat, taş süsleme ve mimari alanında yapılanlar sanatsal olarak dikkate değerdir.

"Urfa'da görebildiğimiz kitabelerde kufi, nesih, celi nesih, süluis, celi süluis, ta'lik, celi ta'lik, divâni, celi divâni ve rika' gibi yazı çeşitlerinin hepsine rastlamak mümkündür. Hüsn-i hat diye isimlendirdiğimiz bu yazıların Urfa'daki mezar taşları üzerinde oldukça ustaca yazıldığı görülmektedir. Onun için hüsn-i hat yönünden de bu kitabelerin dikkatlice incelenmesi ayrı bir konu teşkil etmekte ve ayrı bir uzmanlık gerektirmektedir. Bu hatların uzmanları tarafından incelenmesi, bize hem Urfa hattatlarını tanıtacak, hem de hüsn-i hattın Urfa'daki durumunu belirleyecektir. Böylece bir mezar taşı kitabesinin üzerinde üç kişinin emeği görülmektedir. Bunlar yazdığı şiir ile şair, hattı ile hattat ve bu hattı kazıyan taşçı ustasıdır. Diyebiliriz ki, mezar taşları kitabeleri bu üç sanatın Urfa'da gelişmesine yardımcı olmuştur." [72] Bu da gösteriyor ki, Urfa'da hüsn-i hat sanatı ve taş süsleme göz ardı edilemeyecek bir seviye yakalamıştır.

17. yüzyıla kadar uzanan divan şairlerinin ilki Nâbi değil de asıl adı İsmail olan Reşit mahlasıyla şiirler yazan bir şaire dayandıran Ali Fuat Bilkan, bu konuda şunları yazar: *"Divan edebiyatıyla ilgili biyografik eserlerde yer alan Urfalı divan şairlerinin sayısı dokuzdur. Yaptığımız çalışmalar neticesinde bu sayıya üç isim daha ekleyerek bu sayıyı oniki olarak tespit ettik"* [73]

Şair-yazar Bedri Alpay ise, yaptığı araştırmalara dayanarak bu dönemin Urfa şiir ortamını şöyle yorumluyor: *"Nâbi gibi bir şiir dehası yetiştiren Urfa, elbette başka şairler de yetiştirmiştir, düşüncesiyle bu işe girişmiş olduk. Çalışmalar ilerledikçe hayret ve sevincimiz günden güne arttı. Meğer Urfa, Nâbi ayarında ne çok şair yetiştirmiş."* [74]

Bütün bunlar Urfa'nın bu dönemde de binlerce yıllık kültürel zenginliğini koruduğunu, Nâbi ayarında birçok şair yetiştirdiğini fakat ne yazık ki, merkeze yani İstanbul'a sesini duyuramadığını göstermektedir. Nâbi bile İstanbul'a gitmemiş olsaydı meşhur Nâbi olmazdı. Şayet Nâbi ayarındaki şairlerimiz seslerini duyurmuş olsalardı, divan şiirinde isimleri saygı ile anılacak birçok şairimiz olacaktı. Cumhuriyet döneminde sanatları ve kişilikleri hakkında üniversitelerde araştırma ve tezlere konu Şevket, Nüzhet ve Abdi gibi şairleri anmadan geçemeyeceğimiz bu şairler yukarıdaki görüşlerimizi güçlendirir sanırım.

Yine bu dönemde Urfa'nın eğitim alanlarına baktığımızda *"22 camii, 67 mahalle mescidi, 10 kadar mahallesinin her birinde 3 tekkesi ve 3 medresesi ve her camide talebe için odalar bulunuyormuş. Hususi dersiamları, dar'ül kurra, dar'ül hadis ve pekçok sayıda talebesi varmış. Bütün bu ilimleri temsil etmiş, müfessir, muhaddis, musannif ve engin deniz gibi bilgisi olan kimseleri, 30 kadar ilk mektebi mevcutmuş. Kısaca tasvirine çalıştığımız ve Nâbi'den başka yüzlerce alim, şair sanatkâr, musıkişinas yetiştiren Urfa, o çağlarda ilim, irfan, sanat ve edebiyat muhiti idi."* [75]

Daha çok 18. ve 19. yüzyılın sanat ve edebiyatının kaynak ve isimlerine ulaşabildiğimiz bu dönemde ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde şöhret bulan isimleri eksen alarak bu dönemin sanat ve edebiyatçılarını anlatmaya çalışacağız.

B) OSMANLI DÖNEMİ SANAT VE EDEBİYATÇILARI

Bu dönemde belli bir seviye ve kaliteye ulaşmış, eserler yazmış kişilere baktığımızda şu isimleri görürüz.

ŞEYH RAMAZAN ŞÂNÎ

Urfa'nın adı biline ilk şairidir. 1631'de Urfa'da doğmuştur. Daha çok tasavvufi içerikli şiirler yazmıştır. Ayrıca ilâhileri de vardır. 1693 yılında vefat etmiştir.

Şiirinden bir örnek:

İLÂHİ

Neden ey hayy-ı tuvana
Kimin alim kimin dânâ
Kimini arif-i yekta
Kimi âmâ sen êdipsin

Kimini derd ile mahzun

Kimin ettin kime meftun

Kimini aşk ile mecnun

Kimi Leyla sen edipsin

ŞAİR NÂBİ

Divan Edebiyatına adını altın harflerle yazdıran Şair Nâbi, nam-ı diğer "*Urfalı Nâbi*", klasik şiirimizin zirvedeki şairidir. Asıl adı Yusuf'tur. Yaşadığı dönemde "*Ekmel-i Şu'ârâ-yı Rum*" ve "*Melik-üş Şu'ârâ*" diye anılmıştır. Osmanlı dönemi şiirinin temel taşlarından biri olan Nâbi, Divan Edebiyatına yenilik getirmiş ve onun "*Hikemiyat*" tarzı şiirleri ekol olmuştur. Urfa'da doğan Nâbi'nin doğum tarihi kesin değildir. Ama şiirlerinden ve yazdıklarından anladığımız kadarıyla çocukluk ve gençlik yılları Urfa'da geçmiştir. Prof.Dr.Abdülkadir Karahan'ın biyografik incelemesinde Nâbi'nin doğum tarihi olarak 1052 (1642) tarihi üzerinde durulmaktadır. Ahmet Kabaklı'nın Türk Edebiyatı kitabında 1640 olarak geçmektedir. Ayrıca şairin Evlâd-ı Resûl olduğu şiirlerine dayanılarak ortaya atılmıştır. Nâbi, 1665 yılında 24 yaşında genç bir şair olarak İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'a gidişinden sonra şöhret olmuştur. Urfa'da yaşadığı dönemde çok iyi bir medrese eğitimi aldığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Nâbi'nin Urfa'da geçen yılları hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Yalnızca Nâbi'nin Urfa'yı sevdiği, Urfa üzerine gazeller yazdığı bilinmektedir. Nâbi'nin Urfa'da yaşadığı yılları yorumlayan Bedri Alpay, şunları söylemektedir: "*Ulu Camii Mahallesi'nde doğmuştur. Hacı Gaffarzâdeler'dendir. Babasının adı Mustafa olup, ticaret ve ziraatle uğraşmıştır. Ailesi Urfa'nın köklü ailelerindendir. Okuma ve yazmayı kimden öğrendiğini bilmiyoruz. Fakat esaslı bir bir tahsil gördüğü muhakkak. Bunun gibi Urfa'da hangi medresede okuduğunu da öğrenemedik. Zamanının en ünlü medresesi olan Halil-ür Rahman Medresesi'nde okumuş olabilir. Bununla beraber havuz başı veya küçük attar pazarı denilen yerde attariye eşyası sattığını öğrendik. Daha sonra ilim ve edebiyatı tercih ederek dükkânı terkettiği söyleniyor. Medresede Arapça, Farsça, Tasavvuf, Felsefe, Arûz, Beyan ve Bedii ilimlerini öğreniyor.*" [76] Yine Bedri Alpay'ın yazdığına göre şeyhi Yakup Kalfa'nın tavsiyesi üzerine İstanbul'a gitmiştir.

"*Eski edebiyatımızda çok az şair ekol sahibi olmuştur. Bunlardan biri de Nâbi'dir. Nâbi ile beraber eski edebiyatımızda Fuzûli ekolu, Baki ekolu, Ruhi ekolu... gibi ekollerden de bahsedebiliriz. Bunlar içersinde kendisinden sonraki şairler üzerinde ağırlıklı olarak etkisi olanlardan biri, belki de birincisi Nâbi'dir. Nâbi'nin tarzını sürdüren, onu üstad olarak tanıyan şairlerden ilk akla gelen şunlardır: Bosnalı Alâaddin Sabit, Diyarbekirli Hami, Seyyid Vehbi, Çelebizâde Asım, Arpaeminizâde Sami, Koca Ragıp Paşa, Fıtnat Hanım, Haşmet, Sünbülzâde Vehbi, Keçecizâde İzzet Molla, Ziya Paşa vs.*

Nâbi ekolunun özelliklerine gelince, onun hikemi tarz ya da hikemiyât diye adlandırılan tefekkür ve hikmete yönelik şiirinin özelliğini, genel olarak, devrini çok yakından ilgilendiren sosyal ve siyasi olayların bilgece formüle edilmesi, halkın dilinde yıllar yılı söylene söylene klişeleşmiş atasözleri, deyimler kelâm-ı kibarlar gibi konuları içerir. Şüphesiz bu çerçevenin dışında kalan şiirleri de vardır. Ancak Nâbi şiiri denince ana hatlarını bu şekilde çizmek mümkündür." [77]

"*Nâbi'nin dil bilgisi, kültürü, sohbeti hakkında bilgi veren ve onun bu hususlarda en önde gelenlerden biri olduğu belirten eserlerden Vakayiu-Fuzala'daki bilgiler dikkat çekicidir. Orada şairimizin, sohbetinin lezzeti, külfetsiz olduğu, kendisinin seri'ül-i intikal, bedi'il irticâl, gayet güzel ve tatlı konuşan bir zat olarak tanındığı belirtildikten sonra kültür bakımından devrinde tek, hususiyle Farsça ve edebiyat bilgilerinde eşsiz sayılmaya layık bulunduğu açıklanmaktadır. Yusuf Nâbi'nin ayrıca musiki ile de meşgul olduğu, hatta bestekârlığının da hatırlanması gerektiğine de işaret etmek gerekir. Şeyhülislâm Mehmet Esad Efendi (1685-1753), Atrab-ül Asar fi Tezkireti Urafai'l Ebrar isimli yüz kadar bestecinin biyografisini kapsayan eserinde Nâbi de yer almaktadır. Onun Ruhâvi makamında -usûl-i nim-devir'de- şöyle başlayan gazelini başarılı bir şekilde beste lediğine de temas edilmektedir:*

Ruhunda bâdeden yarın ki ab u tâb olur peyda

Derununda benim bir ma'den-i simab olur peyda

Geleneksel Urfa müzik kültüründen doğal olarak beslenmiş olan Nâbi'nin, Diyarbakırlı Seyyit Yahya'dan musiki dersleri aldığı söylenmektedir."[78] Hanefi mezhebine bağlı olan Nâbi, aynı zamanda ehl-i tarik biridir. İstanbul'daki hayatından sıkılarak 1680 yılında Halep'e yerleşmiştir. 1700 yılında Baltacı Mehmed Paşa Halep valiliğinden alınarak İstanbul'a giderken Nâbi'yi İstanbul Başmuhasipliğine tayin etmiş ve yanında götürmüştür. Bu arada hocalık ta yapan Nâbi 1712 yılında vefat etmiş ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir. Mezarı, 1986 yılında Şanlıurfa Belediyesi tarafından anıtmezar haline getirilmiştir.

Eserleri şunlardır: Türkçe Divân, Hayriye, Hayrâbâd, Tuhfe-i Dilkeş-i Nâbi, Tuhfet'ül Harâmeyn, Tercüme-i Hadis-i Erbâ'in, Zeyl-i Siyer-i Veysi, Münşeât, Fetihnâme-i Kamâniçe, Surnâme, Gazânâme, Farsça Divânçe'dir.

Şiirlerinden Örnekler

Gazel

Virmezdi kimse kimseye nan minnet olmasa
Bir maslahat görülmez idi rüşvet olmasa

Halkun miyanesinde bulunmazdı ittihad
Meşreblerinde rabıta-i hisset olmasa

Kendü vücuduna bile giymezdi malı halk
Kasd-ı nümayış ü şeref ü şevket olmasa
Yok bi garaz mu'amele-i ehl-i zamanede
Kimse ibâdet etmez idi cennet olmasa

Tahsil-i ilmin üstüne tercih ider mi nas
Tahsil-i mal vasıta-i rif'at olmasa

İtmez zuhur asrda bir kimseden kerem
Zımmında kasdi da'iye-i şöhret olmazsa

Kemyab idi miyan-ı le'imanda imtizac
Mabeynde alaka-i cinsiyet almasa

Bakmazdı kimse ayine-i sâfâ Nâbiya
Hodbinlik alakasına alet olmasa. [79]

Muhammes

Bu gülistanda benimçün ne gül ne şebnem var
Bu çarşude ne dadu sited ne dirhem var
Ne kudret ü ne tasarruf ne biş ü ne kem var
Ne kuvvet ü ne teayyum ne zahm ü merhem var
Bu kârhânede bilsem neyim benim nem var

Vücûd cud-i ilâhi hayat bahş-i kerim
Nefes atiyye-i rahmet kelam fazl-ı kadim
Beden bina-yı Hüda ruh nefha-i tekrim
Kuva vedia-i kudret havas vaz-i hakim
Bu kârhânede bilsem neyim benim nem var

Bu kârhânede bir başka kâr ü barım yok
Ne varsa cümle anındır bir özge varım yok
Cihana gelmede gitmekle ihtiyarım yok
Benim benim diyecek elde bir medarım yok
Bu kârhânede bilsem neyim benim nem var

Zemin bisat-i kader çerh hayme-i azamet
Nücum-i sabit ü seyyar meş'al-i kudret
Cihan netice-i cud-i hazain rahmet
Sahaif-i suver-i kevn nüsha-i hikmet
Bu kârhânede bilsem neyim benim nem var

Vücud ariyetidir hayat emanettir
İbade da'vi-i mülk iddia-yi şirkettir
Kulun vazifesi teslimdir itaattir
Bana kulum dediği lütfdur inayettir
Bu kârhânede bilsem neyim benim nem var

Benim fakir-i tehidest cud Hakkındır
Adem benim sıfatımdır vücud Hakkındır
Zuhur ü hestiy ü bud ü nebud Hakkındır
Temaavvüc-i yem-i gayb ü şühüd Hakkındır
Bu kârhânede bilsem neyim benim nem var

Nasibsiz alamam rızkı huşk ile terden
Ne asman ü zeminden ne bahr ile berden
Gelir mukadder olan o denlü nukre vü zerden
Ziyade kabzedemem rızkımı mukadderder
Bu kârhânede bilsem neyim benim nem var

Sâbahı şam ü şeb-i tireyi nehar edemem
Hevayı ateş ü ab-ı haksar edemem
Sipihri sakin ü kühsarı bikarar edemem
Hazanı kendi muradımca nevbahar edemem
Bu kârhânede bilsem neyim benim nem var. [80]

NÂDİ

Doğum tarihi bilinmeyen Nadi'nin asıl adı Ahmet'tir. *Safai Tezkiresi*'ne göre Kastamonulu, *Tuhfe-i Hattatin*'e göre de Urfalıdır. Osmanlı Sultanı II. Ahmed zamanında veziriazam olan Arabacı Ali Paşa'ya Baştezkireci (Urfalı) Kahire'de birkaç vezire Divan Efendisi olmuş, sonra Şam Defterdarlığı'na atanmıştır. İstanbul'da Tezkire-i Evvel (Birinci Tezkireci) olan Ahmed Nadi, Basra valisi Ahmed Paşa'nın Kethüdası olarak 1715 tarihinde Basra'da iken orada vefat etmiştir.

Divan şairleri arasında söz sahibi olan Nadi, aynı zamanda devrinin en iyi hattatları arasında idi. (Kaynak: *Maliyeci Şairler*)

Şiirinden örnek:

Gülşen-i guyunda yarin guş edenler nale mi
Nadiya, hoş lehçe bir bülbül-ü gamzede ya ne der.
Zairan-ı mukdimin olmaz şefaatten beri
Çünkü sensin mahşerin çapeksuvar rehberi.

HALİMZÂDE KUDSÎ MUHAMMED EFENDİ

Urfa alimlerinden Hasan Efendi'nin mahdumudur. İlimde mahir olmakla, birkaç kez İstanbul'a giderek şöhret kazanmıştır. Bir keresinde memleketine müftü oldu. Fakat geçinemeyerek Rumkale'ye ikamete gönderildi. Selim Sırrı Paşa, orada onunla görüşmüş ve İstanbul'a götürüp müftü yapmıştır. Sonra İzmir Niyabet ve Nikabetine getirildi. 1800 yılında Erzurum mollası oldu. Mısır Seferi Hümayunu'na 5-6 bin askerle yardıma geldi. Mısır fethinde kadılığa getirildiyse de Şeyhülislâm onaylamadı. 1806 Muharrem ayında Mekke kadısı oldu. İstanbul'a döndükten sonra namizac olmakla birlikte 1806 yılında vefat etmiş ve Sultan Bayezid Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Faziletli, üç dilde münşi ve şairdi. Bulunduğu meclislerde yalnız kendisi konuşur, laubali meşrebli, rinde olmakla birlikte bazı gülünç halleri görülmüştür. (*Sicilli Osmani*, 4. cild, s. 57).

ABDİ

1857 yılında Urfa'da doğmuştur. Babası Hacı Abdizâde Emin Efendi'dir. Okuma ve yazmayı mahalle mektebinde öğrenmiş ve 1870 yılında Dabakhâne Medresesi'ne devam etmiştir. 1872 yılında buradan ayrılarak Rüşdiye'ye kaydolmuş ve burayı bitirdikten sonra memuriyet hayatına atılmıştır. İlk görevi Urfa Tahrirat Kalemi Kâtipliği'dir. Burada dört yıl çalışmış, bu sıralarda şiir yazmaya başlamıştır. Sırasıyla aynı dairede Müsevvidlik (Proje görevlisi), Hakkâri Tahrirat Müdürlüğü, Harran Tahrirat Müdür Vekilliği, Maraş İdâre Meclisi Başkâtipliği görevlerinde bulunmuş ve bu son görevinden 1911 yılında emekliye ayrılmıştır. 1887 yılında Hacc'a gitmiştir. 1910 yılında Harbiye'den Topçu Üsteğmen olarak mezun olan oğlunun 1911 yılında bir manevrada şehit olduğu haberi üzerine felç olmuş, gördüğü birçok tedaviye rağmen hayatının sonuna kadar şifa bulamamıştır. [81]

Divanındaki nazirelere bakıldığında Abdi'nin geniş bir divan kültürü olduğu, Fuzûli, Fehim, Rıf'at, Koca Ragıp Paşa, Ruhi, Vehbi, Şem'i ve Nâbi gibi ünlü divan şairlerinin divanlarını gözden geçirdiği anlaşılmaktadır. Abdi, Klasik Divan şiirinden çokça etkilenen bir şairdir. Çok divan okumuş ve bu okuduğu divanların etkisinde kalmıştır. Yazdığı şiirlerin büyük çoğunluğu naziredir. Bu bakımdan onun zikredilecek en önemli tarafı bir nazire şairi olduğudur. Şiirlerindeki konu, tüm divan şiirinde olduğu gibi aşk, şarap ve hikmettir. Derinden sezilen bir tasavvuf havası da gözden kaçmaz. Şiirlerine hakim olan duygu hüzündür. Bu hüzün mersiyelerde daha açıktır. [82] Abdi'nin şiirlerindeki karamsar havanın ise kişisel kederlerinden kaynaklandığı bilinmektedir. Felçliğinden dolayı elleri titreyen Abdi, kendisi söylemiş yeğenleri yazmıştır. Çağına göre Abdi'nin dili oldukça sadedir. Yer yer konuşma diline yakın şiirler yazmıştır. Urfa sıra gecelerinde gazellerinin oldukça çok okunması, dilinin sadeliği ve konularının hüzün olmasından dolayıdır. Zira Urfa yanık türkülerin sevildiği, kapalı toplum olduğu için platonik aşkların bol olduğu bir şehirdir. Abdi'nin Nezihe Hanım'ın gazellerinin Urfa sıra gecelerinde okunmasının sebebi sade bir dil ile aşk ve hüzün konularını işlemesindendir.

1893-1894 yıllarında Halep vilayetinde bulunduğu bilinen Abdi, aynı zamanda Halep Vilâyet Gazetesi'nin yöneticiliğini de yapmıştır. Geçirdiği rahatsızlıktan dolayı ömrünün sonuna kadar bakıma muhtaç bir halde yaşayan Abdi, yalnızlık, hastalık ve evlat acısı içinde 1941 yılında Urfa'da vefat eder.

Abdi'nin şiirleri yapı olarak beyit düzenine dayanır. Kafiye düzeni olarak ta kaside, gazel ve mesnevi tarzını tercih etmiştir. 193 adet şiiri mevcut olup yapı olarak ta divançe niteliğindedir. Tam bir divan niteliği taşımaz. [83]

Gazellerinden Örnekler

Vefa yok dil-rübâda bezm-i işrette muhabbet yok
Gönülde sabr sakide mürüvvet meyde lezzet yok

Ederler sohbet-i huban ile def'i elem herkes
Dil-i nâ-şaddan gayri bana hem derd ü mihnet yok

Cemal-i yari görmekle sâfâ-yab olmak isterdim
Rakib-i bed-menişten rü'yet-i dildara fırsat

Gidersen kuy-i canane saba var halimi arz et
Tenimde tab ü takat gözlerimde hab-ı rahat yok
Tehassürle ne denlü ah ü feryad eylesem ABDİ
Yanar nar-ı muhabbetle vücudum yare vuslat yok.

Ey cefa pişe-i gam cevr ile nalan olasın
Göreyim hai mezellette perişan olasın

Ola alımla hazan dide bahar-ı hüsnün
Akibet eylediğin cevre peşiman olasın
Yıkıla badı rekabetle binai emelin
Kalasın mastabai yes'de giryan olasın
Seni de eyleye bir gözleri ahu teshir
Yanasın ateşi firkat ile büryan olasın

Etmedim ABDİ-i naçizi sâfâyâb-ı sürur
Dilerim sen de esiri gamı hicran olasın. [84]

HİKMET

Asıl adı Ahmet'tir. Babası Şefkatzâde Eyyup Efendi'dir. 1832 yılında Urfa'nın Pazar Camii Mahallesi'nde doğmuştur. İlk tahsilini babasından aldıktan sonra Hasan Paşa Medresesi'ne girmiş, tefsir ilmini Müftü Abdüllatif Efendi'den, diğer ilimleri de Müderris Hacı Mustafa Efendi'den öğrenmiştir. İcâzetnamesini de bu kişiden almıştır. İleri derecedeki zekâsıyla kendisini tanıtmış, daha öğrenciyken hocalarıyla ilmi tartışmalara girişmiş, hocaları olmadığı zaman arkadaşlarına ders vermiştir. Hafızası kuvvetli, muhakemesi sağlam, görüşleri keskin bir kişiliğe sahiptir. Ne zaman medreseyi bitirdiğini bilemiyoruz. Medreseyi bitirdikten sonra bir süre hocasına muavinlik ettiğini, daha sonra da Aşar Mültezimliği yaptığını biliyoruz. Kendisi Şeddâdiler'in Asiyan oymağına bağlı Suruç köylerinde Mültezimlik yapmıştır. Refah içinde yaşamış, çevresine cömert davranmıştır. Evlenmemiştir. Bir kaza sonucu sol gözü görmez olmuştur. Berduş olan şair, espirili bir kişiliğe sahip olup hazırcevaplılığıyla ün salmıştır. Şairin yazdığı *Divan*'ı ve *Mecmua-i Hicviyyat* eserlerini zamanın Urfa Mutasarrıfı Süleyman Şefik Paşa bastırmak üzere İstanbul'a götürmüş, ne yazık ki, paşanın iki ay sonra ölmesi üzerine eser kaybolmuştur. Güçlü ve dile hakim bir şairdir. Şiirinde bilginin izleri kuvvetlidir. Şiirin her türünde Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler, keskin hicivler yazmıştır. Şiirlerinin ekserisi irticalidir. Hikemi aşk şiirleriyle Hikmet, Urfa'da Nâbi'den sonra gelen en büyük şairdir. Onun edebiyatımıza mal olmayışının tek nedeni Urfa'ya sıkışıp kalmasıdır.[85] Kardeşi Mehmed'e ilk eğitimi vermiş, hatta "*Şevket*" mahlasını kardeşine kendisi bulmuştur. Urfa'da klasik geleneğin güçlü bir şekilde yaşadığı bu dönemde Fuzûli ve Nâbi edebi ekollerinin tesiri güçlü ve canlı bir tarzda devam ediyordu. Birçok Urfalı şair gibi Hikmet de Nâbi geleneğini sürdüren ve bu yolda başarılı örnekler veren bir şairdir.[86]

Gerek kendi devrinde ve gerekse kendisinden sonra gelenler Şair Hikmet'i benimsemiş, onun bir bakıma tahakkümü altında denebilecek bir duyguyla gazellerini yazmışlardır. Şairin teşvik ve desteğiyle Hasan Padişah Kütüphânesi kurulmuş ve bu kütüphâneye de bizzat kendisi bir kitabe yazmıştır. 1878 yılında Urfa'da vefat etmiş ve Harrankapı Mezarlığı'na defnedilmiştir. [87]

Şiirlerinden Örnekler:

Gazel

Bâğbân oldum nihâl-i yâsemini beslerim
Dâye-i aşkım o şûh-i nâzenini beslerim

Şirr ü şeker feyz-i câridir dil-i masmumdan
Bir mukaddes tıfl-feş ruh'ül emini beslerim

Katr-i eşkı nüzul ettikçe rahmet cûş eder
Âb-ı âlem-gir-i bakiyim zemini beslerim.

Cûy-veş hûnin revan olsun rızâ-yı Hakk içün
Ben Hüseyin-i Kerbelâyım mâh-ı dini beslerim

Derd-i endûh-ı belâ bir lahza nâbûd olmasın
HİKMET ol ağniyâdan kalb-i hazini beklerim.

Gazel

Mahmil-i Leylâ-yı zevk ettikçe şavkım Kays-veş
Bâdiye-pir olur dil raksa gelmiş İsa-veş

Hüdhüdüm kâr-ı zemin şerh-i meserrettir bana
Keşf-i sak etmem kavarın görüp Belkıs-veş

Gamze kateyler beni feyz-i lebin ihyâ eder
Mu'cize izhar eder canım benim Circis-veş

Duzeh-i hicri geçip yettim behişt-i vuslata
Mevtten sonra hayy oldum ben dahi İdris-veş
Dil muhabbet ilmini mahbûblardan ahz eder
Kûşe-i meyhânede İncil okur Kişiş-veş

Şerh-i derd-i aşk-ı yari böyle tahrir eyledim
HİKMET olsun maceramız Kays ile tahmis-veş

ŞAİR ŞEVKET

Asıl ismi Mehmed olan Şevket, 1278/1861 yılında Urfa'da doğmuştur. Babası Neccârzâde Eyyüp Ağa'dır. Şevket mahlasını, ağabeyi Şair Hikmet vermiştir. İlk öğrenime hazırlık bilgilerini ve okuma denemelerini ağabeyinden almıştır. Daha sonra Hasan Padişah ve Halil-ür Rahman Medreselerine devam etmiş; zamanının bilginlerinden Abbas Vasık Efendi, Halil Hoca ve Hacı Mustafa Hafız'dan Arapçayı, diğer İslâmi ilimleri öğrenmiş ve icâzet almıştır. Şiirlerinden hareketle başarılı bir eğitim gördüğünü öğrenmekteyiz. Gençliği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şair Şevket hiç evlenmemiş olup, vaktini genellikle sohbetlerde geçirmiş, şiirle iştigal etmiştir.[88] Şevket'in şiirlerine baktığımızda kendisine has bir şiir dili geliştirdiğini görürüz. Urfa'daki Divan şiiri geleneğini Nâbi etkisinde üç kısma ayıran şair Bedri Alpay özetle, onun şiiri hakkında şu yorumu yapmaktadır: *"19. yüzyılda özellikle Sakıbiye Medresesi'nde toplanan şairler, Nâbi etkisinde şiirler yazarken, Şevket ayrı bir ekol olarak ve Nâbi'nin etkisinde kalmadan şiirler yazmıştır. Hatta onun çok büyük bir kabiliyet olduğunu, kendisinden öncekileri bu kabiliyeti sayesinde takipten vazgeçtiğini, yepyeni bir anlayışla şiirle söylediğini ve yeni bir devre imza attığını yazmaktadır. İşte bu devre, Şevket Devri demek yerinde olur"* [89] şeklinde yazmaktadır.

Boş zamanlarını Halil-ür Rahman Camii civarında geçiren şair, etrafında toplananlarla birlikte edebi çalışmalar yapar, genç şairlere şiir hakkında öğüt verirmiş. Müziğe de aşina olan şairin sesinin güzel olduğu, bütün makamları bildiği, bazen de meclislerde ezberden şiirler söylediği anlatılır. [90] *"Şevket'in şiirlerinde doğup büyüdüğü ve gözlerini hayata kapayacağı Urfa ile ilgili veya kendisinin maskat-ı re'si olan bu şirin şehirde ebediyete göçtüğünde bir gönül isteğini ilgilendiren beyitler vardır."* [91]

"Urfa'nın 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış şairleri arasında Klasik Edebiyatımızın geleneğini sürdürmeyi başaranların ön safında yer alan Şevket, bugüne kadar layık olduğu dikkat ve önemle incelenmiştir denemez. Bir kere şiirlerinin büyük ço-ğunluğu henüz gün yüzü görmüş değildir." [92] Şevket'in kullandığı vezin Arûz'dur. Toplam 300 şiiri olduğu söylenen şairin, günümüze kadar ulaşan toplam 170 (mezar kitabeleri dahil) şiiri mevcuttur. Şevket'in üslûp bakımından çağına göre başarılı olduğu, samimi, eski edebiyat sembollerine, edebi sanatlara, mecazlara, kavramlarına, mazmunlarına, dünya ve hayat görüşüne vakıf bir şair olduğu görülmektedir. Dili ağdalı değildir. Ancak Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği, sadece şiirlerinden değil, birkaç Farsça güzel ve hatasız gazel yazabilmiş olmasında, bazı şiirlerinde Arapça mısralara yer vermiş bulunmasından anlaşılmaktadır. [93] Oldukça dindar olduğu söylenen Şevket'in içkili meclislerde bulunmadığı söylenir. Şair Şevket, 1917 yılında çok sevdiği Dergâh'ta vefat etmiş ve Harrankapı Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Eserleri şunlardır:

1-Divan,

2- Kuru Kafa (bu eser, manzum ve mensur olup 55 sayfadır)

3- Molla Ömer Dağı.

Şiirlerinden Örnekler:

Gazel

Ey dil bu fena mülküne rağbet ne içindir
Nâ-bût olan eşyalara hürmet ne içindir

Firkatte kalıp ermedi dil vasl-ı nigâre
Yâ Rab bana sûziş-i firkat ne içindir

Bigâne Hudâ sırrını ağyare açar mı
Zâhiddeki bu keşf ü kerâmet ne içindir
Hak olsa gerek âkibet-i menzilin el can
Her subh u mesâ bunca kabahat ne içindir

Şevket olagör peyrev-i pirâne-i kâmil
Akılsan eğer gör bu ferâğat ne içindir

Gazel

Bu zaman terk-i haya halka saadet gibidir
Kesb-i ilim ile edeb aynı hiyanet gibidir

Birbirin kadh kılıb gaybete ağaz etmek
Meclis-i asrda izhar-ı belâğat gibidir

O kadar doldu kasavet dil-i erbâb-ı dalâl
Katl-i nefs etme bu dem lutf u inayet gibidir
Meclis ü zaviyede şeyhlerin zu'munca
Mal-ı evkaf-ı yemek kesb-ü ticaret gibidir

Şevket ol muhteriz-i mahfil-i ebna-yi zaman
Kunc-i uzlet bu zaman gülşen-i cennet gibidir

NÜZHET ÖMER

18.Yüzyılda yaşamış Urfalı şairlerin en tanınmışıdır. Babasının adı Ömer'dir. Doğum tarihi belli değildir. O da hemşehrisi Nâbi gibi Urfa'dan çıkarak İstanbul'a gitmiştir. Çok iyi bir eğitim görmüştür. İstanbul'da ünlü vezir Koca Ragıp Paşa'ya intisab etmiş, mühürdarlığı görevinde bulunmuştur. Oldukça iyi bir şekilde Arapça ve Farsçayı bilen şair, bu dillerin inceliklerine de vakıftır. Şiir ve edebiyattan başka astronomi ile de uğraşmıştır.[94]

Mutasavvuf kişiliğiyle tanınan Nüzhet, Nâbi ve Ragıp Paşa'nın hikemi karakterli şiir üslubundan etkilenmiştir. Divan'ın birçok yazması mevcuttur. [95] Divan edebiyatında şöhret bulmuş şairler üzerine tez yazılan Urfalı birkaç şairden biridir. 1776 yılında İstanbul'da vefat eden şair Galata Mevlevihânesi mezarlığına gömülmüştür. Eserleri İstanbul'da Koca Ragıp Paşa Kütüphânesindedir.

Eserleri :

1- Divan.
2- Menâkıb-ı Evliya.
3- Tercüme-i Hadis-i Erba'in
4- Minaret-ül Ebsar.
5- İlm-i Nücum, Muhammed Kasım (Farsçadan tercüme).
6- Tercüme-i Merzûbannâme (Tercüme)
7- Tenbihat-ül Müneccimi (Tercüme)

Şiirlerinden Örnekler

Gönülde mebhas-ı aşkında evvel ah olur peyda
Beli bir nüsha ünvanında Bismillah olur peyda
.....
Gitmez kulub-ı hasiyeden nakş-ı infial
Seng üzre mürtesim olan asar-ı saht gibi
.....
Kendi aybın görmeye aybı kesen ayinedir
Halkı ta'n etme hele bir kerre var gör sen seni

SAKIB EFENDİ

1800 yılında Birecik'te doğmuştur. [96] Asıl adı Emin, mahlası Sakıb'tır. Hacı Mustafa adında bir köylünün oğludur. Birecik'te medrese tahsilini yaptıktan sonra vatani görevini yaptığı Urfa'yı çok beğendiğinden buraya yerleşir. Burada ilk görevi Şer'iyye Mahkemesi görevidir. Köroğlu İbrahim Halil Ağa'nın kızı Hatice ile evlenir. Evlendikten sonra şansı iyiye dönünce memuriyetten ayrılır. Ziraat ve ticaretle uğraşır. Serveti günden güne artar. Memlekete köşk, mektep, mescit, cami, tekke gibi hayır eserleri yapar. Meşhur Sakıbiye Medresesi'ni ve tekkesini kendisi yaptırmış, ancak bugün bunlardan eser kalmamıştır. Bu medresede birçok alim ve şair yetişmiştir. Urfa, şiir adına neye sahip ise onun yarısını almaya hak kazanmıştır. 1854 yılında Hacc'a gitmiş, dönüşte Şeyh ünvanını beraberinde getirmiştir. Halkın işini görmüş ve hayır hasenatta bulunmuştur. [97]

Sakıb Efendi, ilim ve tasavvufun yanında şiirde de oldukça ustadır. Özellikle kitabeler yazıp, tarih düşmedeki ustalığı ile meşhurdur. [98] Bugün meşhur Haleplibahçe'nin öyküsü Şair Sakıb Efendi ile başlar. Sakıb Efendi ki, boş ve geniş bir tarlayı Haleplibahçesi yapabilmiş, imar etmiş, mamur hale getirmiş, kasırlar, havuzlar yaptırmış, bir yeşil köşe haline getirmiştir. Şiir kadar hat sanatına da vakıf olan Sakıb Efendi, gürgen tahta üzerine beyaz boya ile ta'lik yazı ile gazeller yazmıştır. [99] Kırım Hanı Şahin Giray'ın gazeline yazdığı tesdis Urfalı Mazhar Efendi tarafından Kahire El Ezher Üniversitesi'ne armağan edilmiştir. Halep valisi Esad Muhlis Paşa'dan önce yüz bulamayan, sonra onun daveti üzerine Halep'e giden Sakıb Efendi'ye, Paşa büyük izzet ve ikramda bulunmuştur. [100]

Eserleri genellikle aşk ve tasavvuf konularını içerir. Şair, 1873 yılında misafir olarak gittiği Birecik'te oğlu Mustafa Lami'nin evinde vefat etmiş, vasiyeti üzerine cenazesi Urfa'ya getirilerek Sakıbiye Medresesi'ne gömülmüştür. [101]

Sonraları bu medrese ve müştemilatı satılmış, bunları satın alanlar Sakıb'ın ve yanında defnedilmiş olan oğlunun mezarını Dergâh Camii'nin kabristanına taşımışlardır. [102]

Şiirlerinden Örnekler

Gazel

Dil-i mahzunum her dem dert ile âvare kalsın mı
Habibim çare yok mu haşre dek bu yâre kalsın mı

Yeter ikbâlimi firûz edip insaf kıl ey çerh
Hemişe talim bu aksi bahtım kara kalsın mı

Hezâran zahm vurdun bari lutfet merhem-i vaslın
Ne dersin böyle bağrım hicr ile sad pâre kalsın mı

Niçin tesiri yoktur sende ey ah ciger sûzun
Bu denli ettiğin zulmü harim-i ağyâre kalsın mı

Ne var zahm-ı derûn-ı Sakib'de nik-i nâm etsin
Mürüvvet yok mu zalim haşre dek bu yâre kalsın mı

HÂDÎ (DURAK)

Mollazâde Şair Durak Faik Bey'in oğlu olup 1893 yılında Urfa'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini burada tamamlamış ve daha sonra İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirerek Askeri Tıbbiye'ye girmiştir. Askeri Tıbbiye'yi bitirdiği yıl bilgi ve beceri kazanmak için Almanya'ya gitmeye hazırlandığı sıralarda Birinci Dünya Savaşı çıkar. Gönüllü olarak orduya katılır. 1 Temmuz 1916 tarihinde 23 yaşında savaşırken şehid olur.

Karakterli, ateşli ruhlu, zekâsı ile tebarüz etmiş ve çevresince çok sevilmiştir. İstanbul'da bir ilgi halkası kurmayı başarmış; gençleri başına toplar ve onlara idealist düşüncelerini aktarırmış. Bu arada Ziya Gökalp'in güvendiği kişilerden biri olmuştur. Erken ölümü bir kayıptır. Hadi, Arapça, Farsça, Fransızca ve Almanca bilir; özellikle Alman edebiyat ve felsefesini yakından takip edermiş. Şiir ve makalelerinden bazıları İstanbul gazetelerinde yayınlanmıştır.

Eserlerinden örnekler

Bir gazeli

Beyim la'l-i lebin dar'üş-şifadır
Yüzün ayine-i nur-ı hüdâdır

Mey-ü mahbube meyletsem acep mi
Bu dünyadan garez ancak sefadır

Edip gayrileri meyl-i muhabbet
Ne cevri var ise yarin banadır

Yanında ehl-i aşkın idi ekser
Seninle padişahım merhabadır

Vefasız cevri çok dildare Hâdi
Gönül vermek kati müşkül belâdır.

Bir başka gazeli

Bakar ol mest-i meydan çeşm-i mahmur-ı meyal eğri
Yürür mestâne-veş hem belde hançer başta şal eğri

Civanım hasret-i aşkın ile ben çok bi-tabım
Büküldü sanevber kaddin olup manendi dal eğri
Rakik-i şairânın güfte-i eş'ârına bakma
Ne mana zahir ola kim ki nazmında misal eğri

Rakibi geç beyinliyi kerem kıl koyma kapında
Der-i dergah-ı şahide olur mu hiç rical eğri

Gerektir Hadiya rihlet deminde kast-ü amalin
Huzur-u Baride olmaz suale kıyl-ü kaal eğri

Bir beyti

Yükselmek için emek gerektir
Yükselmeyi istemek gerektir

Bir başka beyti

Beni kâhriyle zebun etti sipihrin sitemi
O kadar ki bilemem farkı vücud-ü kademi

AYANZÂDE NÂMIK (EKREN)

1878 yılında Birecik ilçesinde doğdu. 1917 yılında Kerkük'de öldü. Hicri 1324 yılında İnkılap adlı şiir kitabını İstanbul'da yayımladı. Bir diğer şiir kitabının adı *Bahar-ı Edeb*'dir.

Şiirinden örnek:

Fecr-i Mukmer

Urus-i gülruh şeb, süslü pembe kisvelere
Bürünmüş, en güzel en dilruba çiçeklere
Keşüde çehre-i safvet, gülümsüyor nazara
Evet, o tüde-i nur

Ufukta sanki gömülmüş harir zeyb-ü fere
Yanında nazlaşıyor zühre pür meleklerle

Şu habzare müşabih mi handegah-ı zahur
Sema baharı mı dönsün şu lemhal sehere

Gönül, bu rengi bedia, bu hüsnü ziyaya
Gark-ı hayret ve meftun olur mu olmaz mı ?
Bu ram sarmak zaik aşinayı sevdaya

Sâba sevimli ve nermin ipek kanadlarını
Açıp hiram-ı letafetle eyliyor perva
Cihana serpiyor ahenk ruhperverini
Hayata bahş ediyor ıtır saf anber saf
Şu nameler, şu ufuklarda gozei behçet
Hayal ve hissi ilka eder ziya-i emel
Şu ibtisamı semanı, şu fecr nev, ne güzel...
Değil midir şu badeyi, serairi kudret ?

BABA CEM'İ

Cem'i mahlasını kullanmıştır. Mahlasına dayanarak isminin Cuma olduğu söylenmekte ise de asıl adı Mustafa'dır. Doğumu ve ölümü hakkında herhangi bir bilgi yoktur. "*Karadağ Savaşı*" adlı el yazması destânı Sedat Saraç'ın kütüphânesinde mevcuttur. Şairin bu kitabını günümüz Türkçesine çeviren ve hakkında bilgi toplayan Araştırmacı Mahmut Karakaş'ın yazdığına göre: "*Urfalı şairler arasında belki de ilk ve son kişi olarak başından geçen tarihi bir macerayı destân halinde manzum olarak yazmış tek kişidir. Edebi değeri zayıf olmakla birlikte tarihi değeri olan bu destân, Urfa'mız için mahalli özellikleri bulunması bakımından önemlidir. Cem'i, Karadağ Savaşı ve onu takiben tarihte 93 Harbi diye meşhur olan 1876 tarihinde başlayan Osmanlı-Rus savaşını yaşamış ve bu savaşları başlangıcından bitimine kadar anlatmaya çalışmıştır.*" [103]

1800'lü yılların ortalarında yaşayan şairi sanat ve edebiyat açısından önemli kılan, onun destân türünde bir eser yazmış olmasıdır. Zira Cem'i, yaşadığı olayları, gördüğü şeyleri, dahası başından geçen maceraları kendi kültür ve eğitim sınırları içersinde aşıkane ve duygusal bir dille anlatmıştır. Bedelli bir asker olarak katıldığı Karadağ Savaşı'nı destânımsı şekilde anlatan şairin söz konusu eseri üzerinde inceleme yapan Mahmut Karakaş, yazısının iyi, imlasının çok bozuk ve kelimeleri değişik harflerle yazmasından tahsilinin az olduğu kanısına varmıştır.

Cem'i destânını üç başlık altında yazmıştır:

1- Tekerleme-i Hikâyet-i Karadağ-ı Cem'i: Bu bölümde Osmanlı-Rus savaşı, genel olarak ele alınmış; Anadolu ve Rumeli cepheleri kısa bir özet halinde destânlaştırılmıştır.

2- Destân-ı Baba Cem'i Serencâm-ı Karadağ: Bu bölümde Cem'i, orduya katılışını ve gemilerle Akdeniz üzerinden Adriyatik Denizi'nde kıyısı bulunan Karadağ'a gidişlerini ve Karadağ savaşını anlatmaktadır.

3- Serencâm-ı Karadağ: Bu bölümde 93 Harbi diye bilinen savaşın hemen ardından başlayan Osmanlı-Rus savaşının Rumeli cephesini anlatmaktadır. [104]

Şiirinden bir örnek:

Medet et bizlere Kadir-u Kayyûm-u Hüdâ
Biz fakiriz kullarız, hem bikes u mahzun gedâ

Bu kâfir zalimi gaddar nedir bu ettiği şeyler
Kerem kıl anları, kâhret o merdân kalmaya ferdâ

Biz Muhammed ümmeti hem aşkıyla mâşukuyuz
Rah-ı dine canımız hep varımız olsun feda

Şehid oldu nice mü'min cihana saldı vaveylâ
İlahi bizlere gönder özünden bir delil imda

Cenabından umarız biz fütuhat babını Mevlâ
Veresin ordumuza arzak-ı rızk-ı Ğani gıda.

LAZIP

Asıl adı Abdülkadir Diriöz olan Lazıp, 1888 yılında Birecik'in Cumhuriyet Mahallesi'nde doğdu. Bir süre mahalle okuluna gittikten sonra, öğrenimini kendi gayretleriyle elde etmiştir. Bir süre Urfa'da Sumatar, Yaylak ve Harran bölgelerinde Bucak müdürlüğü, Urfa İli Köy Bürosu Şefliği yapmıştır. Son görevi Birecik'de Belediye Saymanlığı'dır. Buradan emekli olmuştur. Şiirlerinden Osmanlı kültürünü bilenlerden birisi olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Arapça bilen şairin, bu dilden çevirisi de bulunmaktadır.

21 Kasım 1963 yılında Ankara'da vefat etmiştir. [105]

Bir dörtlüğü:

Alsan beni ağûş-u salinde uyutsan

Âmâl-ı şafaklarımı koynunda büyütsen

Her işvede bir hükm-ü emirâne yürütsen

Lutfetmiş olursun bana ey ruh-ı revânım [106]

Eserleri şunlardır:

Tibyân-ı Burhan (Çeviri), İki Devir, Birecik Bahailik Tarihi (Yayınlanmamıştır).

VEHMİ

Asıl adı Hacı Yusufzâde Müslüm'dür. Doğum tarihi bilinmemektedir. Şair Razi ile aralarında bir yaralama olduğundan hicri 1326 (m. 1908) tarihinde mahkemeye intikal eden kayıtlardan 1800'lü yılların başında veya ortasında yaşamış olduğu anlaşılmaktadır.

Kahvecilik yapan Vehmi "*Şıhê Hoca*" olarak da tanınmaktadır. 83 sayfadan oluşan Vehmi Divânçesi'ndeki 63 şiir Harâbi adlı bir şaire aittir. Bir halk ozanı olan Vehmi'nin Divânçesi baştan başa Şair Razi'ye yazdığı taşlamalarla doludur. Çağdaşı Razi gibi güçlü bir şair değildir. Ancak Vehmi'nin şiirlerini okuduğumuz zaman bunların daha içten gelen ve daha kolay yazılmış olduğu kanısına varılır.

Şiirinden bir örnek:

Kendi reyime değil terk-i diyâr-ı vatanım
Beni terkeyledi ol hak-i gubâr-ı vatanım

Giderim işte size kalsın eyâ hemdemler
Keyfi zevki meyi mahbub-u nigâri vatanım

Bana yar olmadı bir dem kime yar olmuştur
Görmedim kimseye olmadı yarı vatanım
Daha lazım mı bana semtine kabil mi dönem
Bunca yıl kafi değil mi bana zar-ü vatanım

Vehmiya yandı gönül derd-i bela ateşine
Çıkarıptır feleğe dudumu nar-ı vatanım. [107]

C) SONUÇ

Bu dönem, tezkirelere ve divan sözlüklerine isimleri girmiş olan Urfalı şairlerin ulaşılabilenlerin toplamı Nâbi ve Nüzhet Ömer dahil, toplam 10'dur. Çoğunluğu 17. ve 18. yüzyıl şairidir. Ali Fuat Bilkan'ın yazdığına göre, edebiyat tarihimizde bilinen ilk divan şairi asıl adı İsmail olan Reşit'tir. Bir diğer isim Ramazan adlı Şani'dir. Tezkirelerde geçen bir diğer şair Faik-i Lenk'tir ve asıl adı Nizâmettin'dir. 18. yüzyılda yetişen Haki, asıl adı Mustafa olan Hatti, yine asıl ismi Seyyid Mehmet Hayrettin olan Hayri, Berâi, Visâli, Zâhir, Fâni ve Urfalı mevlevi şairlerinden olan Külhâni'yi görmekteyiz. [108]

Osmanlı dönemi, Urfalı divan şairlerini biyografileriyle beraber yazmak başlı başına bir kitap konusu olduğundan biz sadece isimlerini zikrederek geçeceğiz:

Abdi (Melek Mahmud) (?-1901), Abdurrahman Rahmi (1875-1930), Admi (1818-1900), Ahmed Lâmi (Sarı Vaiz) (1826-1888), Azmi (1888-1914), Bekir Kâmi (1880-1920), Berki (1840-1889), Bican (?-1910), Durak (1860-1916), Faiz (1823-1877), Fâni (1738-1800), Fatih (1870-?), Fehim (Rıf'at) (1837-1900), Fenâyi (1860-?), Ferdi (1760-1825), Fürûği (1877-?), Ğani (1880-?), Hafız (1842-?), Haki (1851-1876), Halid (1823-1891), Halis (?-?), Hâmi (1884-1908), Hamdi (1878-?), Hatâyi (1823-?), Hilmi (1857-1910), Hilmi (1881-?), Hulûsi (1879-?), Hulûsi (1907-?), İsmail (1859-1914), İsmet (1827-1875), Kâmi (1860-?), Kâni (1845-?), Kâni Baba (1812-1872), Kâtip (?-1836), Kürkçüzâde Mehmed Remzi (1875-1924), Lami (1820-?), Mahvi (1821-1871), Ma'rûfi (1842-?), Mehmet Fâni (1738-1800), Mehmet Lütfi (1888-1938), Mehmed Nâfi (?-?), Mehmed Nuri (1875-1946), Mihrî (1832-1878), Mûhibbi (1854-1906), Namık (1878-1915), Nâtık (?-1866), Raşid (1841-1912), Ratıb (1812-1886), Sabir (1819-1893), Sabri (1800-1871), Safvet Efendi (1866-1950), Sami (18.yy.), Sâni (1783-1848), Selim (1785-1857), Sıdkı (1850-1914), Şahab (1889-1932), Şeyh Halid (1845-1915), Tâkî (1848-1909), Tevfik (1861-1907), Vecdi (?-1863), Yektâ (?-1859), Zâhir (1670-1746), Zihni (19. yy.), Ziyâi (1825-1887).[109]

Yapılan araştırmalarda yalnız mezar taşları üzerinde kitabe yazmış olan şairlerimizden tespit edilebilenler şunlardır:

Adil, Ahmed, Ali, Behişti, Derviş, Emin, Fevzi, Gaybi, Hatıf, Kazım, Kudsi, Naci, Nidâi, Niyâzi, Nedim, Nasibi, Nuri, Rıdvan, Remzi,

Rahmi, Rûmi, Rauf, Razi, Raik, Rıza, Suha, Şöhreti, Şehdi ve Vehbi.

Osmanlı dönemi Urfa şairlerine baktığımızda genellikle Urfa sınırlarını aşamadıkları, buna rağmen çağlarının edebiyat ve düşüncelerinden etkilenerek şiirler yazdıkları görülmektedir. Bu anlamda oldukça güçlü ve sağlam temellere dayanan, kendilerine özgü üslûp ve sesleriyle Nâbi ayarında birkaç şair çıkmışsa da zamanlarının sanat ve kültür şehri İstanbul'a seslerini duyuramadıklarından, bugünkü tabirle mahalli kalmışlardır.

"Urfa bölgesi, Osmanlı edebiyatının geleneklerini son zamanlara kadar yaşatabilen, bu konuda birçok temsilci yetiştirmiş olan ve Klasik şiirimizin şekil ve muhteva özelliklerini yaşatma gücünü kaybetmeyen bir vatan parçasıdır" [110] diyen Abdülkadir Karahan, (1517-1923) dönemi tam dört asırlık bu sürede burada yetişen şair toplamı en az 200 olduğunu söylemektedir.

Yukarıda değerlendirdiğimiz şairler, genelde mahalliliği aşmış, eserler vermiş ve yaşadıkları dönemin sanat ortamında etkili olmuş şahıslardır.

IV) CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-2000)

A) GENEL BİR BAKIŞ

Cumhuriyet döneminde Urfa'daki sanat ve edebiyat ortamı bazen bir bireyin bazen bir grubun etrafında şekillenmiştir. 1930-1950 yılları arasında Halkevleri çevresinde oluşan sanatsal faaliyetler daha çok öğrenci, memur etrafında halkı da içine alarak şekillenmiştir. 20. Yüzyılın ilk yarısında doğan birçok şair, Divan Edebiyatı geleneğine bağlı kalmış, bazen arûz, bazen hece şiirleri yazmışlardır. Urfa'da serbest tarz şiir 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaygınlık kazanmış, birçok usta şair yetişmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kuşak, Osmanlı-Cumhuriyet arasında bir köprü vazifesi görmüş, geçmiş değerleri geleceğe taşımışlardır.

Urfa'da sanat ve edebiyatın en canlı olduğu, bir nebze de olsa halka indiği dönem Halkevlerinin faaliyette bulunduğu dönemdir. Birçok Urfalı sanatçı Halkevlerinde yetişmiş veya sanatla orada tanışmıştır. Halkevleri resim, tiyatro, şiir şöleni, konferans, konser, panel düzenlemiş, sergiler açmış, halkın kurslara katılımını sağlamıştır. Urfa Halkevlerinde sanatsal çalışmalarda bulunmuş, daha sonra kendi alanlarında eserler bırakmış sanatçılardan bazıları Ressam Mustafa Ayataç, Şair Hulusi Kılıçarslan, Halil Gülüm ve A.Naci İpek ....

"1930-1950 yılları arasında kitaplık, sergi, tiyatro alanlarında etkinlik gösteren bu kurumun kapatılmasından sonra bu çalışmalar, ancak 1960'larda Halk Eğitim Merkezi'nin kurulmasıyla başlamıştır. Bu dönemde, Halk Eğitim Merkezi sanatsal etkinliklerin, ilçelerdeki çeşitli kuruluş ve derneklerde kitaplık kurma çalışmalarının odağı olmuştur. "Akıl Taciri", "Karaların Mehmetler", "Şahane Gazeteci", "Duvarların Ötesi", "Kerpiç Mehmet", "Bir Evlenme Teklifi", "Zoraki Tabip", Halk Eğitim Merkezi Tiyatro kolunun sergilediği oyunlardandır. Görsel sanatlar alanında en önemli olay 1965'te Amatür Tiyatro Topluluğunun kurulmasıdır. Ancak halkın ilgisi daha çok radyo-televizyon ve sinema izleyiciliğinde yoğunlaşmıştır. 1979'da ildeki yedisi kışlık yedisi yazlık 14 sinemada gösterilen 1663 filmi 293672 kişi izlemiştir." [111]

1903 yılında Mahmud Nedim Kürkçüoğlu Hastane yokuşunda bugün metruk haldeki Mahmud Efendi Konağı olarak tanınan yapıyı, tiyatro amaçlı olarak inşa etmiştir. Ancak, çevreden gelen olumsuz eleştiriler yüzünden tiyatro yapısını tadil ederek konağa dönüştürmüştür. 1920'lerde Uray Oteli olarak kullanılan, daha sonra Türkmen Sineması ve şunda Şair Nâbi Kültür Merkezi olarak kullanılan bina, otelin Tiyatro Salonu olarak yapılmıştır. Bütün bunlar, Şanlıurfa'da tiyatro ve sinemanın çok eskiye dayanan bir geçmişi olduğunu gösteriyor.

"Urfa Halkevlerinin 1935 yılında 22 piyes, 32 konferans, 147 müzik, balo, sergi vs. olmak üzere toplam 201 kültürel etkinlik göstermiştir. Yine bu tarihte Dil, Tarih ve Edebiyat alanında 169, kütüphâne neşriyat dalında 52, Güzel Sanatlarda 166 ve diğer dallarda 492 üyesi bulunmaktadır." [112] *"1935-36 yılında 33 bayan, 965 erkek olmak üzere toplam 998 üyesi bulunan Urfa Halkevi yüzlerce etkinlik yapmıştır."* [113] Urfa'daki sanat ve edebiyat ortamını göstermesi açısından önemli olan bu istatiksel rakamlar, bize o dönemin kültür düzeyi hakkında fikir vermektedir.

Bunun yanında Urfa'da sanat ve edebiyat ortamının oluşmasında Urfa'ya öğretmen olarak tayin edilen şair ve yazar Halide Nusret Zorlutuna'nın oldukça büyük emeği vardır. İdealist ve dindar bir bayan öğretmenin çevresinde oluşan edebiyat ortamı, diyebiliriz ki, Urfa'ya sanatçı bir kuşak kazandırmış, adeta bir şiir okulu işlevi görmüştür. Bu kuşak içinde yer alan Gazeteci-Yazar A.Naci İpek, Şair Ükkaş Ülgen, Hatip ve Oyuncu Mustafa Dişli, Şair Halil Gülüm, Rükneddin Akbaş vs. Halide Nusret'in teşvik ve yönlendirmeleri sayesinde sanat ve edebiyat alanında güzelliklere imza atmışlardır. Yine bu dönemde gördükleri ve yaşadıklarını şiir, roman ve nesirle kaleme alan Halide Nusret, kendinden sonra gelenlere kıymetli eserler bırakmış, Urfa'nın psiko-sosyal olarak şiir, roman, hikâyeye konu olacak yönlerini göstermiştir. Yıllarca Urfa'nın kırsalını konu edinen yazarlar ve şairlere Urfa'nın şehir kültürünü anlatan roman ve şiirler yazılabileceğini göstermiştir. Daha sonra bunu kızı Emine Işınsu "*Küçük Dünya*" adlı romanıyla devam ettirmiştir.

Sinemanın hayatımıza girmesiyle özelllikle de 1950 ve sonrasında Urfa film yapımcıları tarafından mekân seçilmiştir. Urfalı yönetmen ve oyuncu Hüseyin Peyda'nın Urfa'yı konu alan filmler yapması ve burayı mekân seçmesi kendisinden sonra gelen sinemacılara örnek olmuştur. Urfalı Bekir Yıldız'ın kırsal kesim değerlerini konu alan hikâyelerinin filmlere aktarılması, daha sonra Yılmaz Güney, Nuri Sesigüzel ve İbrahim Tatlıses'in bunu sürdürmesi Urfa'da sinema kültürünün oluşmasında önemli rol oynamıştır. Sinemacı, tiyatrocu, müzisyen, ressam ve edebiyatçı yetiştiren Urfa'nın bu zenginliğini binlerce yıllık kültürel mirası yanında otantik ve mistik yapısından aldığı unutulmamalıdır.

B) CUMHURİYET'TEN GÖNÜMÜZE URFA'DA BASIN YAYIN HAYATI

"Urfa'da 1920'lerde başlayan basın çalışmaları 1950 sonrasında canlılık kazanmıştır. 1925'de vali Fuat Bey, ilk basımevini kurmuş, aynı yıl Urfa adıyla ilk gazete yayına girmiştir. İlin yarı resmi gazetesi niteliğindeki Urfa, uzun süre haftalık olarak yayınlandıktan sonra, 1940'ta günaşırı çıkmaya başlamıştır. Aynı yıl Yeni Urfa adını alan gazete, 1960'a kadar CHP'nin yayın organı olarak çıkmıştır. Urfa'dan sonra Siverek ilçesinde İrfan (1928) ve Halkın Sesi (1929) gazeteleri yayınlanmıştır. Siverekli Sirel Bey'in çıkardığı bu gazetelerden İrfan bir yıl sonra kapanırken, Halkın Sesi 1931 sonrasında yayını Mardin'de sürdürmüştür. 1930'larda merkez ilçede Milli Gazete (1930-1934), Akgün (1936-38) ve Işık (1938-40) yayına girmiştir. Milli Gazete'yi Musa Kazım, Akgün'ü Gani Akgün, Işık'ı Ali Rıza Bey çıkarmıştır.

1938 sonrasında duraklayan basın yaşamı, 1950'lerden başlayarak belirgin bir canlılık kazanmıştır. Dönemin ilk gazetesi Demokrat Urfa adıyla merkez ilçede yayına girmiştir. Celal Uslusoy'un kurduğu gazetenin yönetimine 1952'de Celal Özbek, daha sonra da Ahmet Haberveren katılmıştır. Yayını 1972'ye kadar sürdüren gazeteyi 1951'de (A.Naci İpek-Celal Uslusoy), 1954 Feryat (Mehmet Akça) ve 1959'da Karakoyun (A.Naci İpek) izlemiştir. Bunlardan içerik açısından en zengin olanı, edebiyat ve folklor çalışmalarına da yer veren Feryat idi. Demokrat Urfa ve Urfanın Sesi yerel haber ve ilanlara ağırlık vermiş, Urfa ve Karakoyun ise, daha çok muhalefet gazetesi niteliğinde sürdürmüştür. Birkaç kez el değiştiren Karakoyun, 1969 sonrasında Bizim Karakoyun adıyla yayınını sürdürmüştür.

1960'ların ilk gazeteleri arasında Fırat (1960), Urfa Postası (1963), Viranşehir (1965), Şafak (1965), Doğuş (1965), Meşâle (1966), Hudut Eli (1966) ve Kalkınan Birecik (1967) sayılabilir. Harran ovasının sulanmasında Fırat nehrinden yararlanılmak üzere geliştirilen projeye ilişkin yazılara geniş yer veren ve kamuoyunun oluşmasında önemli rol oynayan Fırat, bu dönemin en etkin gazetesidir. A.Naci İpek ve Hasan Soyik'in çıkardığı gazetenin yayınını 1964 sonrasında Hasan Kapaklı sürdürmüş, gazete 1967'de kapanmıştır. Fethi Döğücü'nün kur-duğu Şafak'ı 1970 sonrasında Fazıl Döğücü yayınlamıştır. Sanat haberlerine ve ürünlerine ağırlık veren Şafak, bu yönüyle ilin önemli gazetelerinden biri idi. Hudut Eli ve 1975'de yayına giren Büyük Ay (Behiç Ayhan), Güneş (Mehmet Çalışkan) gazetelerinin 1976'da Şafak ile birleşmesiyle gazete daha geniş bir yazar kadrosuyla çıkmaya başlamıştır.

1970'lerde Türkiye, Yeni Haber, Hizmet, Güneydoğu, Pınarsesi, Akçakale, Özgür, Urfa İçin Hizmet yayın hayatına girmiştir. 1984'de merkez ilçede Şafak, Hizmet ve Güneydoğu yayınlarını sürdürmektedir.

Urfa'da 1950'lerin sonunda yayınlanmaya başlayan dergilerin çoğu kısa süre sonra kapanmıştır. 1958'de Halil Beyboğa'nın çıkardığı Derya bunların ilkidir. 1962'de 9 sayı çıktıktan sonra kapanan dergiyi, 1966'da Anzılha (A.Naci İpek), Balıklıgöl (Mehmet Taplamacı ve Fazıl Döğücü), 1967'de Nâbi (Sabri Haberveren) ve 1979'da Harran (A.Fehmi Apaydın) izlenmiştir. Bunlardan Anzılha 2, Harran 19 sayı çıktıktan sonra kapanmışsa da Anzılha 1978'de, Harran 1983'de yeniden yayınlanmaya başlamıştır. Ancak bu dergiler bir süre sonra tekrar kapanmıştır." [114]

Basın hayatı oldukça renkli ve canlı olan Urfa'da 1990'lı yılların sonunda birçok gazete ve dergi yayın hayatına girmiştir. 1993 yılından sonra tekrar yayınını sürdüren **Harran** dergisi, 20 yıllık yayın hayatıyla Urfa'nın kültür ve folkloruna damgasını vurmuştur. Bu dönemde yayın hayatına giren **Yaz-gı** kültür, sanat ve düşünce dergisi, yayınlanan 10 sayıyla edebiyat alanında büyük bir boşluğu doldurmuştur. Yine İstanbul'da yayın yapan **Bizim Urfa** ve **Edessa** dergileri, kültür ve folklor alanında yayınlanan dergilerdir. Harran Üniversitesi'nin açılmasıyla birlikte üniversite eksenli **Yeni Harran Çevresi** ve **Akademik Bakış** adlı iki dergi yayın hayatına başlamış olup maalesef kısa ömürlü olmuştur. Urfa'da son zamanlarda yayınlarını sürdüren **GAP Gündemi, Yeni Doğuş, GAP 2000, Şanlıurfa** ve **Anadolu** gazetelerini görmekteyiz. 2001 yılında ise, Urfa'nın folklorik konularını işleyen **Eyvan Dergisi** ve **Seyir Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**'ni görmekteyiz. Bu yayınlar sayesinde Urfa, kültürel canlılık kazanmış ve son yıllarda basın ve yayın hayatında gözle görülür ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle dergiler, Urfa'nın kültür ve sanat hayatında büyük bir boşluğu doldurmuşlardır.

Urfa basını ve ulusal basında yayınlanan Urfa ile ilgili haberleri 6 aylık periyodlarla vermeyi amaçlayan "**Basın Gündeminde Şanlıurfa**" Dergisi ŞURKAV yayını olarak, 2001 yılında yayın hayatına girmiş ve bugüne kadar dört sayı yayınlanmıştır. Şanlıurfa Valisi ve ŞURKAV Başkanı Muzaffer Dilek tarafından gündeme getirilen bu dergi, ilerki yıllarda binlerce gazetenin yerini tutan önemli bir arşiv görevi taşıyacaktır.

Urfa'da Cumhuriyet döneminde sanat dallarına baktığımızda daha çok şiir, hikâye ve resim dallarının ulusal ve evrensel boyutlara ulaştığı görülmektedir. Özellikle Urfalı sanatçılar arasında ulusalı da aşıp evrensele ulaşan ressamlar yetişmiştir. Bu anlamda Mustafa Ayataç, Halil Ünür ve Yaşar Yayla'yı sayabiliriz.

Yine bu dönemde ulusal anlamdaki sanatçılarımızdan şiirde M.Akif İnan, M.Atilla Maraş, Ragıp Karcı, İhsan Sezal, Tekin Sönmez; hikâye ve romanda Esat Mahmut Karakurt, Bekir Yıldız, Aydın Hatipoğlu, Mustafa Yazgan, Mehmet Uzun; Yönetmen ve Oyuncu Hüseyin Peyda, Yılmaz Güney, Mehmet Akan, Baki Tamer; Müzisyen Mukim Tahir, Nuri Sesigüzel, İbrahim Tatlıses; Edebiyatçı Kemal Edip Kürkçüoğlu, Suud Kemal Yetkin ve Abdülkadir Karahan'ı sayabiliriz. Hat sanatında ise, bilhassa mezar taşlarında güzel eserler verilmesine rağmen günümüze kadar ulaşabilmiş Ahmet Vefik ve talebesi Behçet Arabi'yi görmekteyiz. Bu sanatçılar hat sanatında belli bir kalite yakalamalarına rağmen mahalliliği aşamamışlardır.

C) CUMHURİYET DÖNEMİ SANAT VE EDEBİYATÇILARI

Cumhuriyet dönemi sanatçılarını anlatırken, 1900 yıllarında doğmuş, fakat eserlerini 1923'ten sonra vermiş sanatçıları da dahil etmeyi uygun gördük. bu dönemde şöhret olmuş ve sanatsal olarak bir kalite yakalamış sanatçılarımız şunlardır:

Kemal Edip KÜRKÇÜOĞLU
(Eğitimci-Şair-Yazar)

1902 yılında Urfa'da doğmuştur. İlk öğrenimini Urfa'da, Orta öğrenimini İstanbul'da ve Yükseköğrenimini ise Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Klasik Şark Dilleri Bölümünde tamamlamıştır. İngilizce, Fransızca, Arapça ve Farsça öğrenmiştir.

16 yaşında şiir yazmaya başlayan şair, bazı şiirlerini Ra'di mahlasıyla Tarih ve Edebiyat Dergisi'nde yayınlamıştır. Edebiyata aşina bir ailede yetişmesi, bilime vakıf olması, dil bilmesinden ötürü olukça güzel şiirler yazmıştır. Şiirleri yaşadığı yıllarda yayınlanmamıştır. Urfa ağzı konusunda oldukça titiz bir çalışması bulunan şair, dini ve edebi konularda tahliller yapmıştır. Arapça ve Farsça'dan birçok çeviri yapmıştır. Yüksek İslâm Enstitüsü ve İlâhiyat Fakültelerinde islam Dini, Tasavvuf ve Edebiyat Öğretmenliği yapmıştır.

1965 yılında Amerikan Hükümeti'nin davetlisi olarak ABD'ye giderek bir takım mesleki incele-melerde bulunmuştur. 1968 yılında emekli olan yazar, 14 Nisan 1978 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. [115]

Eserleri şunlardır: Urfa Ağzı (1. baskı 1945-2.baskı 1991), Edebiyat Sözlüğü (1973), Seyyid Nesîmi Divanından Seçmeler (1973), Kırk Hadis Tercümesi (1951), İmanda Birlik, Vatanda Birlik (1955), Beng-ü Bâde (1955), Din ve Milliyet (1956), Ramazana Girerken (1956).

Şiirlerinden bir örnek:

Aşkın dediler subûta vardı
Ümmid önü derd-i hasret ardı

Gördüm dil-i zârı can yolunda
Canânı sual edip aradı

Peykancı firak deldi kalbi
Şemşiri mezak bağrı yardı

Dildârımın ismi yâd olundu
Sevdası heman payanı sardı

Söz yâre gelince gitti aklım
Rengim sarardı gözüm karardı

Ol şûh demez mi bir gün olsun
Hicrânzede bir Kemal vardı. [116]

M.Hulûsi KILIÇARSLAN

(Şair-Yazar)

160)

Osman Efendi namında bilgin bir zatın oğlu olarak 1907 yılında Urfa'da doğmuştur. Ünlü alim ve bilgin Hacı Abdülvahit Hoca'nın himmetiyle yetişmiştir. Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Ahlaken dürüst olduğundan hemen hemen her Urfalının sevgisini kazanmıştır. Çiftçilikle uğraşmış hayatını bu yolla kazanmıştır.[117] Devrinin sanat ve edebiyat ortamını yakından izleyen şair, M.Akif Ersoy tarzında Vatan ve Millet konularını işleyen şiirler yazmıştır. Yaşadığı dönemde Urfa'da öğretmenlik yapan şair Halide Nusret Zorlutuna ile sanatsal dostluk kurmuş, güçlü milli şiirlerini Halide Nusret, Urfa kurtuluşunu konu alan "*Aşk ve Zafer*" adlı romanında kullanmıştır. Şiirleri Urfa'nın kurtuluşunda okunarak büyük ilgi uyandırmıştır. En önemli şiiri "*Urfa Kurtuluş Destânı*" dır. Sağlığında şiirlerini yayınlamamıştır. Hulusi Kılıçarslan, 6 Haziran 1990 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir.

Şiirlerinden örnekler:

Urfa Kurtuluş Destânı'ndan dörtlükler

Kılıçlar parladı erler öğündü
Zulme esarete meydan dediler
Allahım o nasıl bir kara gündü
Şafaklar söktürür al kan dediler

Bir bulut çökmüştü Türk hilaline
Baykuşlar üşmüştü gülün dalına
Baktıkça vatanın hasta haline
Sen sağ ol biz sana kurban dediler

Eller silahsızdı kalpler yaralı
Her taraf mezarlık herşey karalı
Türkoğlu aslından gör istiklali
Yaratsın bir ulu destân dediler. [118]

OLUR

Dünya kâh kış, kâh bahar, kâh kar olur, sis olur.
Kâh her yer çiçeklenir gül olur, nergis olur.

Kimse bilmez fakirin, fukaranın halinden;
Soğan kâh acı lokma, kâh yerde bir lüks olur.

Sizde kömür, mutfağın kapkara bir molozu,
Bizim eve uğrarsa, başımıza süs olur.

Hazmı ne kadar müşkül, şu dost sözü tenkidin;
Kardeşine takılsan, aranızda küs olur.

Ne feyizli bir yerdir; şu bizim Belediye...
Ora ümmi de girse, hemen mühendis olur.

Alemde iyi huydur insanlığın baştacı,
Melek huysuzlaşınca, derâkab iblis olur.

Harran suya kavuşsa, görün o zaman Urfa
Bir toprak denizinin kıyısında Nis olur.

Kalemimin ucunda söylenecek sözler çok !...
Zülfüyarı gözetler, söylemez, sus pus olur.

Urfa, Kasım 1960

Suud Kemal YETKİN

(Sanat Tarihçisi-Yazar)

1903 yılında Urfa'da doğmuştur. Meşhur Şeyh Safvet Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini İstanbul Numûne-i Tatbikat Mektebi'nde, orta öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde yapmıştır. İstanbul Edebiyat Fakültesine 1 yıl devam etmiş [119] daha sonra 1925 yılında Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nde Felsefe öğrenimi görmüştür. Dönüşünde çeşitli liselerde ve öğretmen okullarında çalışmıştır.

1933 yılında İstanbul Edebiyat Fakültesi Estetik ve Sanat Tarihi Doçentliğine atanmış, 1934'de Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne geçmiştir. 1939 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'ne atanmış olup aynı yıl Urfa Milletvekili seçilmiştir. 1950 yılında üniversiteye dönünce 1959-63 yılları arasında İlahiyat Fakültesi İslâm Sanatları Öğretim Üyeliği ve Ankara Üniversitesi Rektörlüğü yapmıştır. Ayrıca Eğitim Fakültesi ve Hacettepe Üniversitesi'nde de çalışmıştır.

1921 yılında edebiyata "*Suud Saffet*" adıyla yayınladığı şiirleriyle girmiştir. İlk düz yazısı Servet-i Fünun dergisinde 1923 yılında yayınlanmıştır. Aynı yıl Şi'ri Leyal adlı kitabı yayınlanmıştır. Daha sonra Sanat Felsefesi ve Resim alanlarındaki inceleme ve araştırmalarıyla tanınmıştır. Edebiyatla ilişkisini eleştiri ve denemeleriyle sürdüren Suud Kemal Yetkin, 1980 yılında vefat etmiştir. Mezarı İstanbul'dadır. [120]

Şair-Yazar Şükran Kurdakul, onun sanatı hakkında şunları söyler:

"Suud Kemal'in Ağaç ve Kültür Haftası'nda çıkan yazılarıyla eleştirmen ya da deneme yazarı kimliği kazandığını söylemek güçtür. O da, bu dergilerin düşün yapısını belirleyen Ord.Prof. Şekip Tunç, Abdülhak Şinasi Hisar, Peyami Safa, Necip Fazıl gibi sanat sorunlarına da idealist felsefeye bağlı görüşlerle yaklaşırken ruh, edebiyat, fanilik, mûcize, eşya, gölge, mistik, bedii zevk, haz gibi sözcükleri kullanmayı sever. Tadını çıkarmaya çalışır gibidir bu sözcüklerin. "Mev'ut Ebediyet" (Ağaç, 11 Nisan 1936) adlı yazısında "Eğer mutlak ve ebedi bir varlığa inanırsak her şey kurtulmuş demektir. O zaman fani hayatımız ve eserimiz bir mana alacak, şüphenin yükü altında bükülen belimiz doğrulacaktır" diyerek "zamandan ve mekândan uzak bir ebediyet" isteğini doğru bulurken, idealist Fransız düşünürlerinin yankısıymış izlenimini bırakır."

Eserleri:

Şi'r-i Leyâl (1923), Estetik (1931), Metafizik (1932), Büyük Muzdaripler (1932), Filozofi ve Sanat (1935), Ahmet Haşim ve Sembolizm (1938), Edebi Meslekler (1941), Estetik Dersler (1942), Sanat Meslekleri (1945), Edebiyat Üzerine (1952), Leonardo da Vinci'nin Sanatı (1955), Edebiyatta Akımlar (1967), Baudelaire ve Kötülük Çiçekleri (1967), Estetik Doktrinler (1972), İslâm Ülkelerinde Sanat (1974), Barok Sanatı (1976), Estetik ve Ana Sorunlar (1979).

Bedri ALPAY

(Şair-Yazar)

161)

16 Mayıs 1905'de Urfa'da doğmuştur. Tüccâr Sorkanlı Muhammed Şefik Bey'in oğludur. Tahsili bir ailede yetişmiş olan Bedri Alpay, okumayı mahalle mektebinden Müslüm Hafız ve İsmail Efendi'den öğrenmiştir. O dönemde henüz açılan Numûne Mektebini bitirmiş, Kutbeddin Medresesi'nden sonra Medine'de vefat eden

Hacı Hasan Efendi'den ilim tahsil etmiştir. Ancak medrese tahsilini yarıda bırakarak memuriyete başlamıştır. 18 yaşında Bidâyet Mahkemesi Zabıt Kâtibi olmuştur. İki yıl çalıştıktan sonra Belediye Muhasipliğine geçmiş, vatani görevini 1927 yılında Diyarbakır'da yapmıştır. Askerlik dönüşü Belediye'deki görevine 6 yıl daha devam etmiş, daha sonra istifa ederek ticarete atılmıştır. 1946 yılında İzmir'e yerleşmiş, 1953 yılında ise İstanbul'a taşınmıştır.

1963 yılında tekrar Urfa'ya dönerek Topraksu'da bir süre çalıştıktan yaş haddinden emekli olmuştur. Yaşadığı dönemde gazete ve dergilerde şiir makale ve araştırmalar yayımlayan yazarın hayatta iken yayınlanan tek eseri, alanında kaynak sayılan "**Urfa Şairleri -1**" kitabıdır. Uzun araştırmalar sonucu kaleme alınan bu eseri, Urfa sanat ve edebiyatı alanında önemli bir eserdir. Edebiyatın roman, tiyatro alanında eserler yazan yazarın yayınlanmamış birçok eseri mevcuttur. Şiir ve yazıları mahalli gazete ile Aylık Ansiklopedi, Millet, Türk-İslâm Ansiklopedisi ve Harran dergilerinde yayınlanmıştır. 1987 yılında vefat etmiştir. [121]

Şiirinden bir örnek:

Esselam ey Hazreti Hakk'ın ulu peygamberi
Esselam ey nesl-i Adem, Ademin tac-ı seri
Fahreder zatınla alem, ey Habib-i Kibriya
Esselam ey maverada rü'yetüllah nazarı
Sünnetindir evliyaullahı irşad eyleyen
Esselam ey nur-ı pakindir nebiler rehberi
Aşk-ı şevkınla felekte devr eden seyyareler
Esselam etmekteler zib-ü feri
Bedri'yi dar etme lütfundan eya hayr-ül vera
Bende-i al-i abadır ey şefaat masdarı.

Hüseyin PEYDA
(Oyuncu-Yapımcı-Yönetmen)

162)

1922 yılında Urfa'da doğmuştur. Asıl adı Hüseyin Örmen'dir. Bir süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde okumuştur. *Türkoğlu* adlı bir dergi çıkardı. Çeşitli işlerde çalıştıktan sonra sinemada karar kılmıştır. Kendi adına kurduğu üç film şirketinden ilki olan Örmen Film'i 1950'de (diğerleri Güney Film-1961 ve Eydost Film-1972) kurduktan sonra 1950 yılında yönetmenliğini, prodüktörlüğünü, senaristliğini ve başrol oyunculuğunu kendisinin yaptığı "*Söyleyin Anama Ağlamasın*" adlı filmle sinemaya başladı. [122]

Yönetmenliğini yaptığı birçok filmde oynadı. 14.Antalya Film Şenliği'nde Kara Çarşaflı Gelin filmindeki oyunuyla En Başarılı Yardımcı Erkek Oyuncu ödülünü kazandı.[123]

Sinema kariyerinin en parlak yıllarını 1950-1960 yılları arasında yaşayan Hüseyin Peyda, bu yıllarda çektiği filmlerin önemli bir kısmına mekân olarak Urfa'yı seçti. Hüseyin Peyda, 40 yıl süren sinema hayatı boyunca Nuri Sesigüzel'den, Seyfettin Sucu'ya, İbrahim Tatlıses'ten Baki Tamer'e ve Mustafa Dişli'ye kadar bütün Urfalılarla pek çok filmde beraber çalıştı. 1960 yılından sonra filmlerde karakter oyuncusu olarak rol almaya başlayan Peyda, Türk sinemasının vazgeçilmez karakter oyuncularından biri oldu. Hüseyin Peyda'nın aralarında bulunduğu 1950 kuşağı ise filmlere ulusal motifler katmışlar ve daha da önemlisi, kameralarını stüdyolardan gerçek mekânlara çıkararak Türk insanına çevirmişlerdi. Yazık ki, Hüseyin Peyda kendine özgü bir sinema dili geliştirememiş ve o dönemde sinemaya başlayan Lütfi Akad, Atıf Yılmaz vs. yönetmenler sürekli kendilerini yenileyerek Türk sinemasının ufuklarını açarken o daha çok oyuncu ve yapımcı olarak sivrilmiştir. Buna rağmen Hüseyin Peyda, beyaz perdede çizdiği Anadolu tiplemeleriyle insanımıza ayna tutmuş ve sinemayı Anadolu insanına yakınlaştırarak çağdaşlarıyla beraber Türk sinema tarihindeki yerini almıştır. [124]

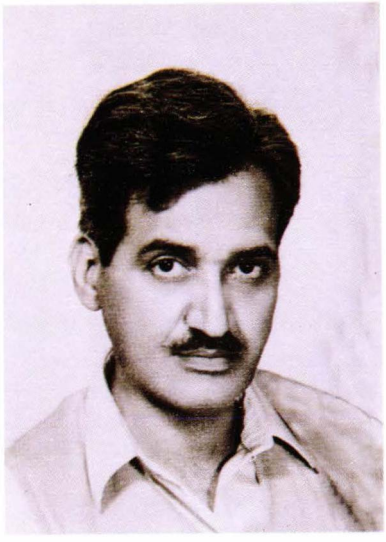
1990 yılında İstanbul'da ölmüştür.

Çevirdiği filmlerden bazıları şunlardır:

Söyleyin Anama Ağlamasın (1950), Mezarımı Taştan Oyun (1951), Gelen Ağlar Giden Ağlar (1956), Mor Sevda (1961).

Halil GÜLÜM

(Şair)

163)

1931 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da yaptı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okurken, tahsilini yarıda bırakarak SSK'da memuriyete başladı. Bu kurumdan emekli olduktan sonra İstanbul'a yerleşti ve 1993 yılında orada vefat etti.

Ortaokul sıralarında şiir yazmaya başladı. H.Nusret Zorlutuna'dan şiir sanatı hakkında teorik dersler aldı. Kaleme aldığı şiirleri Urfa Postası, *Harran Dergisi* ve *Şiirlerde Urfa Antolojisi*'nde yayınlandı. Hece tarzında yazdığı şiirlerinde genellikle aşk ve dini konuları öne çıkardı. Güçlü mısraları ve uzun soluklu Bediüzzaman şiiri ile dikkatleri çekti. Urfa'da hece tarzında şiir yazan birkaç güçlü şairden biridir.

Şiirlerinden Örnekler:

GAZEL

Gün gelir eyyâm-ı ömrüm kâm-ı vuslatla geçer
Gün gelir rüyalarım ol yare hasretle geçer

Hicrigâhı sinemi bir beyt'ül ahzen eyledim
Ömrüm ol mabette hicrane ibâdetle geçer

Bir teselli beklerim derd-i dil-i gamnake ben
Günlerin hayfa ki ümmid-i saadetle geçer

İltica etsem dedim baht-ı siyaha çaresiz
O da rah-ı merhamette kâhr ü şiddetle geçer

Meczub-u miskin ne bilsin kam ü alem n'olduğun
Ömrü berbattır onun fakr ü sefaletle geçer.

BİR GENÇ KIZA

Düşme yavrum girdabına bu selin
Kalbin çırpınmasın "sevda" diyerek
Fettanlıkla yakma kalbini elin
Düşmesin peşine Leyla diyerek

Duydum ki yüzlerce aşıkın varmış
Hepsi de veremmiş, erir, solarmış
Mecnun kıyafetle dolaşırlarmış
Bize mesken oldu "sahra" diyerek

Yavrum hislerinin sesine kanma
Bu bir cehennemdir dikkat et, yanma
Şimdilik mesutsan sakın aldanma
Neş'e ve zevk yeri "dünya" diyerek.

Mehmet AKAN

(Oyuncu-Yönetmen -Yazar)

1939 yılında Birecik'te doğdu. İlk ve ortaokulu Birecik'te, liseyi Haydarpaşa Lisesinde tamamladı. İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi son sınıfından ayrıldı. 1959 yılında çeşitli amatör tiyatro topluluklarında ve Genç Oyuncular Topluluğu'nda çalıştı. 1962'ye kadar Genç Oyuncular Topluluğu'nun tüm oyunlarında oyuncu, yönetmen, yazar ve koreograf olarak görev aldı. Özel bir bale okulunda devrim ocakları halk oyunları topluluğunda dans çalışmalarını sürdürdü. 1962-66 arasında Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu'nda yönetmen, oyuncu, koreograf olarak çalıştı. 1967-68 sezonunda Ulvi Uraz Tiyatrosu'nda kendi yazdığı "*Hani Hum Şaralop*" adlı oyunu yönetti. 1969'da Dostlar Tiyatrosu'nun çalışmalarına katıldı. 9 yıl süreyle bu tiyatroda yönetmen, oyuncu, yazar ve koreograf olarak görev aldı. AST'ta sahnelenen (1982) "*Hikâyeyi Mahmut Bedreddin*" oyunuyla, o yılın Ulvi Uraz En İyi Yönetmen, Ankara Sanat Kurumu En İyi Yönetmen, İsmet Küntay En İyi Yazar ödüllerini kazandı. Çalışmalarına Dostlar Tiyatrosu'nda sürdüren Akan, yönettiği oyunlar arasında Zilli Zarife, Analık Davası, Alpagut Olayı, Gün Dönerken sayılabilir. [125] Mehmet Akan, televizyonların sevilen dizisi "Bizimkiler"de başarılı bir şekilde canlandırdığı "*Sabri Bey*" tiplemesi ile bütün Türkiye'de tanınarak sevilmiştir.

Prof. Dr. Abdülkadir KARAHAN

(Edebiyat Tarihçisi)

164)

1913 yılında Siverek ilçesinde doğdu. İzmir Muallim Mektebi Orta bölümünü, İzmir Lisesini, Yüksek Öğretmen Okulunu, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü 1939 yılmda bitirdi.

Bir süre Edebiyat Öğretmenliği yaptı. 1947'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Şubesi Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü, Osmanlı Edebiyatı ve Metinler Şerhi Edebiyatı Bölümünde Doktor Asistan olarak atandı. 1948'de ilmi araştırmalar için Fransa'ya gitti. 1950'de Fransa Sorbonne Üniversitesi, Hocaları Hazırlama ve Olgunlaştırma Yüksek Okulundan ve dünya çapındaki Fonetik Enstitüsü'nden diploma aldı. 1952 yılında Fransa'dan döndükten sonra doçentlik tezini ikmal ederek Eski Türk Edebiyatı doçenti oldu. 1963-1971 yılları arasında Eski Türk Edebiyatı Profesörü olarak hizmete devam eden Karahan, 70 yaşını doldurarak emekli olduğu 1 Ocak 1983 tarihine kadar, Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü Başkanlığını, 15 yıl yürüttü. [126] 27 Temmuz 2000 tarihinde İstanbul'da vefat etti.

Özelikle Divan Edebiyatı'nda bir otorite olan A.Kadir Karahan, bu konuda sayısız eserler yazmış, binlerce konferans vermiştir. Yaptığı araştırmalarla Türk Edebiyatına, Urfa kültür ve sanatına büyük katkıları olan Karahan, yaşadığı dönemde başta Şair Nâbi olmak üzere, Şair Şevket, Hikmet ve Saffet hakkında engin bilgilere sahip bir canlı kütüphâne idi. Yazım hayatına şiirle başlamışsa da daha sonra inceleme ve araştırmaya önem vermiş, birçok şairin şiirleri üzerine etüdler yapmıştır. Yaşamında ve eserlerinde Urfa'ya özel bir önem veren Karahan, Türk Edebiyatı'nın duayenleri arasında sayılmıştır.

Eserlerinden bazıları şunlardır:

Güneşin Doğduğu Yurt (1934), Fuzûli'nin Mektupları (1948), Nâbi (1953), Nef'i (1954), Fatih, Şair Avni (1954), Türkiye'de Muhammed İkbal (1962), Eski Türk Edebiyatı (1976), Urfalı Mehmet Şevket ve Şiirleri (1991).

Halil Refet TANIŞIK

(Şair-Yazar)

1916 yılında Urfa'da doğdu. 1986 yılında İzmir'de vefat etti. *Birleşen Gönüller* isimli bir şiir kitabı vardır.

Şiirinden örnek:

GECELER

Keten sayfalarına göz nuru dökmektense
Bir canlı sembol olan geceleri okuyun
Engin heyecanların sonsuz zevkini duyun

Bir muamma halinde genişleyen geceler
Derinden düşünüşü gibidir her mahlukun
Ve en beliğ aksidir içimizdeki ruhum.

Tek tek ve dalga dalga pırıltıları var da
Gene sınırsız uzar serin karanlıkları
Gece ne muhteşemdir tabiatın vakarı.

(Birleşen Gönüller, İzmir 1959)

Tekin SÖNMEZ

(Şair-Yazar)

1936 yılında Urfa'da doğdu. Dışardan sınavlara girerek Kars Lisesi Orta bölümünü bitirdi. 1949 yılında İstanbul'a giderek çeşitli işlerde çalıştı. İlk şiirleri 1961-1963 yılları arasında Yelpaze, Çağrı dergilerinde yayınlandı. 1965 yılından sonra yayımlanan toplumcu şiirleriyle ismini duyurdu. Edebiyatın eleştiri, deneme türlerinde yazılar yazdı. 1971 yılında Nadas, 1972 yılında Yansıma, 1978 yılında sanat ve toplum dergilerini çıkardı. Kendine mahsus bir şiir dili oluşturan şair, 1970-71 yılında TRT Sanat Ödülleri Yarışmasında Tek Şiir Başarı Ödülü aldı. [127]

Yayınlanmış Eserleri:

Günün Apansız Açıklanması (Şiir, 1968), Boşuna Değil Yaşamak (Şiir, 1970), Şafağın Demircisi (Şiir, 1977), Ağıt Yok (şiir, 1977), Ferhat mı Şirin mi (Şiir, 1980), Ormanda Yedi Faşistler (Gezi Notları, 1977), Sevginin Düş Masalı (1979), Masal Gerçek İçinde (1979), Kanatsız Kuş (Şiir, 1981), Morg Önünde Üç Kadın (Seçme Yazılar).

Şiirinden örnek:

İlkin gözlerin geliyor, sözlerinin yalınlığı
Kuşatıyor içimi ve bir kitaplığın raflarına
Çarpan yankıyan gülüşün koşuyor yanıma o an
Nazlı, usul ellerin kıvrak sokuluyorsun bana
Dolgun buğday başaklarında sesini bulan bir
Ezgi gibiyim, yanındayım dokunuyorum kumaşına

Sözlerin yumuşak ki sevecen sokuluyorsun bana
Kıvırcık soluyuşunda okşayan sardunya katmeri
Duruşunla akıyorsun derin yüreğimin ırmaklarında

Kenan HARUN

(Şair)

1925 yılında Urfa'nın Siverek ilçesinde doğdu. Dört Yol Ağzı adlı bir şiir kitabı yayımladı.

Şiirinden örnek:

ARAYIŞ

Döndüler yuvalarına cenup kuşları
Gagalarında selam, kanatlarında huzur
Mavi geceler güz yağmurları.

Nedamet damla damla ruhuma sinmiş
Ne yazık, güzel gözlerinden hayalin
Bir yağmur bulutu gibi silinmiş.

Arı yorum gözlerim nemli
Bulutlar ve sisler içinde mübhemleşen
O mahzun ve haz dolu bozkır şehrini...

Bir sonbahar hüznü var düşüncemde
Ey mavi gecelerine doyamadığım cenup
Aradığım yalnızlık, huzur nerede ?

Bekir YILDIZ

(Hikâyeci-Yazar)

1933 yılında Urfa'da doğdu. Çocukluğu Van, Kastamonu, Nizip, Urfa ve Adana'da geçti. İlkokul'dan sonra Adana Sanat Enstitüsü'ne girdi. Mersin ve İstanbul Sanat Enstitülerinde 1950 yılında öğrenimini tamamladı. 1954 yılında İstanbul Matbaacılık Okulunu bitirdi. Dizgi Operatörlüğü yaptı. 1962 yılında işçi olarak Almanya'ya gitti. Dönüşte Asya Matbaasını kurdu. İlk öyküsü "Tomurcuk Çocuk" bir çocuk dergisinde 1951 yılında yayınlandı. 1966 yılında Almanya'da yaşadıklarını iyi bir gözlem ile "Türkler Almanya'da" adıyla romanlaştırdı. Bunu, daha sonra Urfa'yı konu alan hikâyeleri izledi. 1968-69 May Edebiyat Ödülü'nü "Kara Vagon", 1970-71 Said Faik Hikâye Ödülü'nü "Kaçakçı Şahan" ile aldı. Bir hikâye kitabı yabancı dillere çevrildi. Hikâyelerinden bir kısmı filmlere uyarlandı ve yurtdışında ödüller kazandı. [128]

Bekir Yıldız, Türk hikâyeciliğine yeni bir soluk getirmiş, başta Urfa olmak üzere Güneydoğu Anadolu insanının yaşatısını kaleme almıştır. Özellikle Urfa'nın toplumsal yaşantısında önemli bir yer tutan örf, adet, gelenek, din, aşiret ve ağalık olayını irdelemiştir. Onun hikâyelerinde sık sık kullanılan, kaçakçılık, kız kaçırma, adam öldürme gibi fiiller bireyin istenciyle değil, toplumun dayattığı örfün adetin ya da dinin ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Bireyin bu yazgısından kurtulabilmesi hemen hemen imkânsızdır. Bekir Yıldız'ın hikâyelerindeki diğer bir konu ise, Güneydoğu insanının geri kalmışlığı üzerinedir. Bekir Yıldız hikâyelerinde daha çok Urfa'nın kırsalını konu edinir. Şehir merkezi üzerine yazdıkları birkaç hikâyeyi geçmez. "Halkalı Köle" kendi başından geçmiş, gelenek ve görenekle yapılmış bir evliliği konu edinen romanıdır. Yine "Darbe", adı üzerine sol bakış açısıyla bir ihtilal romanıdır.

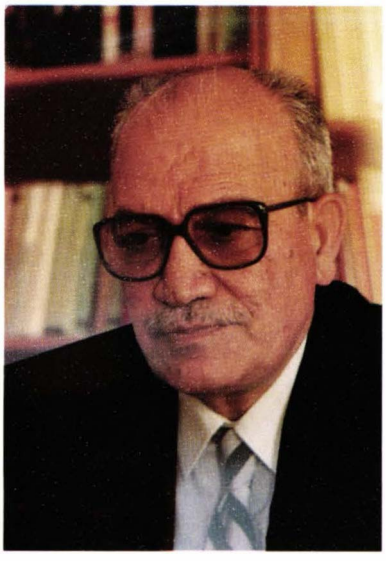
Bekir Yıldız, Ağustos 1998 yılında bir kalp krizi sonucu vefat etmiştir.

Eserleri:

Tomurcuk Çocuk (Hikâye, 1951), Reşo Ağa (Hikâye, 1966), Kara Vagon (Hikâye, 1968), Kaçakçı Şahan (Hikâye, 1970), Sahipsizler (Hikâye, 1971), Evlilik Şirketi (1972), Harran (Hikâye-Röportaj, 1972), Beyaz Türkü (Hikâye, 1973), Almanya Ekmeği (1974), Dünyadan Bir Atlı Geçti (Hikâye, 1975), Güneydoğu İnsan Posası (Hikâye, 1976), Demir Bebek (Hikâye, 1977), Halkalı Köle (Roman), Darbe (Roman), Türkler Alınanya'da (Roman, 1966).

Mehmet Hulusi ÖCAL

(Şair-Yazar)

165)

1938 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi'nde tamamladı. Askerliğini yaptıktan sonra, yurdun çeşitli bölgelerinde çalıştı. 32 yıllık memuriyet hayatından sonra Malatya Et ve Balık Kurumu Müdürü iken, 1994 yılında kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Halen ŞURKAV Kültür Merkezi Kütüphanesi'nde çalışmakla birlikte Hizmet Gazetesi'ndeki köşe yazarlığını da sürdürmektedir.

Yazı hayatına ortaokul sıralarında başlayan şairin; yazı, şiir ve araştırmaları, Tercüman, Hizmet, Güneydoğu gibi yerel ve ulusal gazeteler ile Harran, Şanlıurfa Memleket Dergisi ve Edessa dergilerinde yayınlanmıştır.

Ulusal ve yerel derecede çeşitli ödülleri bulunan şair, hece vezniyle yazdığı şiirlerinde, mahalli, milli ve mistik konuları işlemiştir.

Yayınlanmış eserleri:

1. **Bahar Taşıyan Kervanlar** (Şiir, 1997).

2. **Özellikleri ve Güzellikleri ile Çiğköftemiz** (Araştırma, 1997).

3. **ŞURKAV (Şanlıurfa İli Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfı 1990-1998)**, S.Sabri Kürkçüoğlu ile müşterek (ed.), 1998.

4. **Şanlıurfa Kültürü Sözlüğü**, Selahaddin E. Güler ve Remzi Mızrak ile müşterek (ed.), 2001.

Şiirinden bir örnek:

BANA BİR HARF ÖĞRET

Bana bir harf öğret, kölen olayım,
Bu harfle gerçeği bilen olayım...
Hakikat sırrına eriştiğim gün;
Bir varmış, bir yokmuş... yalan olayım...

Bana bir harf öğret "Bir"e mümasil,
Aşkda, tevazuda "Yer"e mümasil,
İkaz aleminde "Sur"a mümasil;
Uyanıp ondan feyz alan olayım...

Ararken içimde İblis'i bulsam,
Onun saikiyle günahkâr kalsam,
İndinde sıfır da nakıs da olsam;
Defterinde adı kalan olayım...
Düşüncem aşkınla berrak mı berrak,
Yalnız huzurunda olsun yüzüm ak,
Dünyada bir suçlu tek beni bırak;
Avf için kapını çalan olayım...

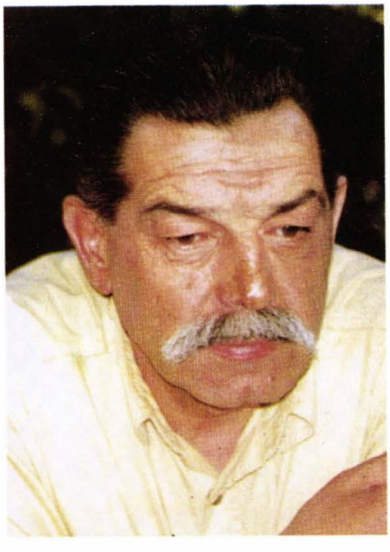
Gufranın sonsuzdur, demezsin "Hayır"
Sevenler içinde beni de kayır,
Bağışlandığımı işaret buyur;
Canımla malımla talan olayım...

Bana bir harf öğret, deryalara eş,
Allahım, ilminle ömrüm sarf olsun...
Resûlun yolunda gönlüme ateş;
Fani bedenime kefen, zarf olsun...

Medine, 1988

M.Akif İNAN

(Şair-Yazar)

166)

12 Temmuz 1940 yılında Urfa'da doğdu. İlk ve ortaokulu Urfa'da, liseyi Maraş'ta bitirdi. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. Urfa'da lise ikinci sınıf öğrencisi iken Derya adlı bir fikir ve sanat dergisi çıkardı. 1961-64 üniversite yıllarında Hilâl Dergisi ve yayınevini yönetti. 1969 yılında Edebiyat, 1976 yılında Mavera dergisinin kurucuları arasında yer aldı. 1977 yılından itibaren Yeni Devir ve Milli Gazete'de günlük yazılar yazdı. 1964-69 yıllarında Türk Ocakları Merkez Müdürü, 1969-72 yıllarında bir sendikada Eğitim Uzmanı olarak çalıştı. Uşak İmam-Hatip Lisesinde, Gazi Eğitim Enstitüsünde ve Ankara Fen Lisesinde Edebiyat Öğretmenliği yaptı. 1992 yılında kurulan Eğitimciler Birliği Sendikasının ve ardından da Memur Sendikaları Konfederasyonunun Genel Başkanlığına seçildi. Son yıllarda sendikacılık faaliyetleriyle birlikte bazı televizyonlarda düşünce ve sanat üzerine sohbet proğramları yaptı. 6 Ocak 2000 yılında Urfa'da vefat etti. [129]

İslâmi Edebiyatın önde gelen sanatçı ve düşünce adamlarından biri olan Akif İnan, Divan Edebiyatına yaslanarak ve İslâm Tasavvufundan beslenerek çağdaş bir söylem yakalamış müstesna şairlerden biridir. Kendine özgü bir dil oluşturduğu şiirlerinde mistik duyarlığıyla öne çıkan Akif İnan, çağdaşları kadar velud bir yazar değildir. Yaşamı boyunca toplam 2 şiir kitabı 2 deneme ve bir ders kitabı olmak üzere toplam 5 kitap yazan Akif İnan, daha çok eylem adamı olarak kendini göstermiştir. Özellikle yaşadığı dönemde bir fenomen olan Necip Fazıl'ın çevresinde bulunmuş, onun takdirlerini almış bir şair olarak bulunduğu çevre içinde davranışı ve hitabetiyle ağabeylik yapmıştır. Akif İnan'ın şiirlerinin temel konusu aşk'tır. Yaşadığı şehrin ve beslendiği kaynağın izini bulabileceğimiz şiirlerinde beşeri aşktan ilâhi aşka doğru bir geçiş hemen sezilir. Şiirlerinin edebiyat tarihimiz açısından önemi kuşkusuz Divan Edebiyatına yaslanarak çağdaş bir söylemle şiirler yazmış olmasındandır. Çünkü Akif İnan'dan sonra Behçet Necatigil, Attila İlhan ve Turgut Uyar gibi usta şairlerimiz Divan Edebiyatından faydalanarak şiir yazmışlardır.

Şiirinden örnek:

ŞEHİR GAZELİ

Her eylem yeniden diriltir beni
Nehirler düşlerim göl kenarlarında

Ey deprem gel yetiş bu şehirlerin
Doğayı çarpıtan konumlarına

Doğ ey güneş erit taştan adamı
Ve kurut taşları diken elleri

Babamın gölgesi koruyor beni
Oh ne güzel şehir bu eski şehir

Dönüştür ey kalbim bahçeli eve
Anlamı ezen o makineleri

Kurtuluş haberi olsun dünyaya
Ayırma üstümden bir an gölgeni. [130]

Mehmet Emin ERTAN

(Edebiyatçı -Tiyatro Yazarı)

1946 yılında Urfa'da doğdu. İlköğrenimini Urfa, orta öğrenimini Konya ve Erzurum'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü bitirdi. Şanlıurfa ve Sakarya'da öğretmenlik yaptı. 1986 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi, 1992 yılında Sakarya Üniversitesi'nde Türk Dili Okutmanı olarak çalıştı.

1989 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisansı'nı, 1995 yılında Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ndü Doktora eğitimini tamamladı. Halen Sakarya Ünivresitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Şanlıurfa Memleket Dergisi ve Edessa Dergisinde folklorik yazıları yayınlanan yazar, edebi eserlerini daha çok tiyatro türünde verdi. Hz.İbrahim ve Nemrud (2 baskı) ve Urfa'nın Kurtuluş Destanı adlı iki adet piyesi vardır.

Eserleri: Urfalı Şair Abdi, Aziz Mahmud Hüdai. [131]

Mahmut KAPLAN

(Edebiyatçı-Şair-Yazar)

1953 yılında Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinin Ziyaret Köyü'nde doğdu. 1973'de Gaziantep Lisesi'ni bitirdi. Aynı yıl girdiği Hacettepe Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nden 1978 yılında mezun oldu. Ankara'nın değişik liselerinde bir süre edebiyat öğretmenliği yaptı. Bu arada dışardan A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde Yüksek Lisans ve Doktorasını tamamladı. Halen

Van 100. Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Mahmut Kaplan'ın şiirleri daha çok Necip Fazıl'ın etkisinde kalmıştır. Hece ve serbest tarzda yazdığı şiirlerde dini ögeler ağır basar. Yazarın, Yeni Asya ve Yeni Nesil gazetelerinde, Köprü, Muştu, Ayane, Gençliğin Sesi, Türk Dili, Boğaziçi, Yeni Kalem, Dünya'da Van, Mesaj ve Milli Kültür dergilerinde edebi yazıları yayınlanmıştır.

Şiirinden örnek:

BİR ÖLÜYLE RÖPORTAJ

Bir gölge gibi gezdim aranızda dolaştım
Aydınlık dünyanızda gölgeye yer yok bildim
Ne aya el uzattım ne güneşe ulaştım
Sırtımda ağır bir yük karanlığa çekildim

Anlattım yadırgandım dinledim duygulandım
Yarını görmeseydim sevinip gülecektim
Bütün insanlar gibi kemik, et, sinir kandım
Şikayet ettiğim yok, ben zaten ölecektim

Karıştı servilerin gölgem gölgelerine
Bir çiğ damlası gibi mezarıma döküldüm
Ağırlaşmış bir yükü ulaştırmak yerine
Gerek, diye irkildim, vakit tamamdı öldüm.[132]

Yayınlanmış eserleri:

1. İntihar Kitabı (Şiirler, 1984).
2. Benzemek Korkusu (Hikâyeler, 1989).

Ali Fuat BİLKAN

(Edebiyatçı-Yazar)

1963 yılında Şanlıurfa'nın Bozova ilçesinde doğdu. İlk ve orta tahsilini Bozova'da, liseyi Urfa'da okudu. 1985 yılında Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 1987 yılında Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Araştırma Görevlisi oldu. Yüksek Lisansını 1993 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Doktorasını 1996 yılında yine aynı enstitüde yaptı. "*Nâbi Dîvânı*" üzerine Doktora tezi hazırladı. ODTÜ Türk Dili Okutmanı (1985-87), Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi (1988-96) olarak görev yaptı. Doçent oldu. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü'dür.

Yazar, üniversite yıllarında şiire başladı. Doğuş, Kanat, Türk Edebiyatı, Dergâh, Türk Yurdu, Çınar, Güneysu ve Dolunay dergilerinde şiirleri yayınlandı. Yazıları ise, Türk Edebiyatı, Milli Kültür ve Dergâh dergilerinde yayınlandı. Divan edebiyatından etkilendi. Ayrıca Urfa şiiri üzerine geniş bir incelemesi *M.Akif İnan Kitabı*'nda yer almaktadır.

Şiirinden örnek:

DUVAR

Ve artık biliyorum
Sabık şehzâdeliğimi
Hanım annem dün söyledi
Doğmadan azledildiğimi
Lion doğduğum şehir
Mirasım bir tablo duvarda
Bir yanda İstanbul koca şehir
Ve atlarım Bursada.
Şimdi cirit öğrendim
Lion sokakları dar
Ve tahtadan atım
Geçit vermiyor duvarlar

Babam mı varisi hüsnün
Bir papaz mektebindeyim
Annem herkese küskün
Artık elifbayı çözeceğim
Bir de ninnilerden bilirim [133]

Hurşit İLBEYİ

(Romancı-Senaryo Yazarı)

1963 yılında Urfa'nın Ceylanpınar ilçesinde dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Ceylanpınar'da, lise öğrenimini ise Ceyhan'da sürdürdü. Siyasal ve ekonomik nedenlerden dolayı öğrenimine ara vermek zorunda kaldı. 1990'da başladığı yazı serüvenini birçok yayın organında sürdürdü. Başlıca yazıları, Kitap Dergisi, Yörünge, Hüner, İmza, Kalem ve Onur, İslâmi Edebiyat dergilerinde yayınlandı. Sinema ve tiyatro üzerine eleştiri yazıları yazdı, birçok röportajlar yaptı.

Atlas Gösteri'nin 1990 yılında açmış olduğu Radyofonik Senaryo Yarışmasında 1. Mansiyon Ödülü'nü aldı. Berzâh isimli romanında aynı adla uyarladığı senaryosuyla Esra Film'in 1994 Senaryo Yarışmasında 1. Mansiyon Ödülü'nü aldı.

Halen bir kültür kuruluşunda çalışmaktadır.

Eserleri:

Sam Amca'nın Kulübesi (Radyo Tiyatrosu), Umut Emekle Büyür (Roman, 1993), Berzâh (1995), Irmaklar Denize Akar (1995), Yitik Ülkenin İnsanları (1996), Cevher (1997, TV Dizisi Senaryosu). [134]

M.Atilla MARAŞ

(Şair-Yazar)

1949 yılında Urfa'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini burada tamamladı. 1971 yılında Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesini bitirdi. Tarım Öğretmenliği, İşletme ve Proje Mühendisliği görevlerinde bulundu. 1978 yılında Türkiye Zirai Donatım Kurumu'na geçti. Urfa'da Bölge Müdür Yardımcılığı ve Müdürlük; Mersin ve Eskişehir'den sonra Balıkesir'de Bölge Müdürlüğü görevinde bulundu. TZDK Genel Müdürlüğü'nde Müşavir olarak çalıştıktan sonra emekli oldu.

Yazı hayatına lise yıllarında şiirle başladı. İlk şiiri 1965 yılında mahalli bir gazetede yayınlandı. Urfa'da üç arkadaşıyla *Balıklıgöl Dergisi*'ni çıkardı. 1970-71 yılları arasında Erzurum'da *Adımlar Dergisi*'nin yönetimine katıldı. Şiir ve yazıları Hareket, Adımlar, Edebiyat, Mâvera ve Harran dergilerinde yayınlandı. 1967 yılında yazdığı "Aney" şiiriyle tanındı. Bu şiiri halk tarafından büyük ilgi gördü ve birçok kereler televizyon ve radyolarda okundu.

1981 yılında yayınladığı Şehrâyin adlı şiir kitabıyla Türkiye Yazarlar Birliğince "Yılın Şairi" seçildi. 1989'da Yugoslavya'da "Struga Şiir Akşamları"nda ve 1990 yılında "Dünya Şiir Okuma Şenliği"nde Türkiye'yi temsil etti. 1991 yılında merkezi Hindistan'ın Madras kentinde bulunan "Uluslararası Şairler Akademisi" tarafından "Uluslararası Seçkin Şair" Ödülü ile ödüllendirildi. 1992 yılında kendisine merkezi A.B.D.'nin Kaliforniya eyâletinde bulunan "Dünya Kültür-Sanat Akademisi" tarafından "Fahri Edebiyat Doktoru" payesi verildi. [135]

Şiirlerini, Ahmet Kabaklı'nın "Yeni İslâmcı Kuşak" şairleri arasında değerlendirdiği Maraş, geleneksel ve dini öğeleri öne çıkararak şiirlerini yazmıştır. Daha sonra yakın arkadaşı M.Akif İnan gibi geleneğe yaslanan şiirler yazmıştır. Şiirlerinin birçoğunda Doğu-Batı üzerinde duran şair, İslâmi duyarlılığı öne çıkaran bakış açısıyla kendini gösterir. Şiirleri yabancı dillere çevrilen yazarın eserleri şunlardır:

Doğudan Batıdan Ortadoğu'dan (şiir, 1976), Şehrayin (şiir, 1981), Aney (şiir, 1983), Peygamberler Şehri Urfa (tanıtım, 1986), Zor Sözler (şiir, 1989), Merhaba Ey Hüzün (şiir, 1997), Child Dreams (şiir, 1991).

Şiirinden örnek:

OL ZARİFİ ŞU'ÂRÂDAN

Ulaştı menzillere bir ins-i vahit geldi gitti
Tenha kaldık orada yalnız bir ahit geldi gitti

Nice yaşlı çocuklar suskun gözleri yaşlı
Elleri kalem tutan bir can muvahit geldi gitti

Kuşku ve yakarış bize özgü artıyor umudumuz
Yaşamak içini savaşa birçok mücâhit geldi gitti

Bir değirmendir bu dünya öğütür ahir zamanı
Ki bu mekâna bir gül yüzlü o zahit geldi gitti
Anlaşılmaz bilindi çözüldü anlaşıldı sonunda
Kitaplarla bu çağa dost bir şahit geldi gitti

Yazılsın bu dünyanın şiir haritasına adın
Ol zarif şu'ârâdan bir Cahit geldi gitti...

Prof. Dr. İhsan SEZAL

(Şair-Yazar)

1947 yılında Urfa'nın Siverek ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Siverek ve Diyarbakır'da 1965 yılında bitirdi. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde başladığı öğrenimini bir burs kazanarak gittiği İngiltere'de tamamladı. Lisan ve Yüksek Lisansını Manchester ve Sath üniversitelerinde yaptıktan sonra Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi'ne Asistan olarak girdi. İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi'nde Doktorasını yaptı. Bursa Uludağ Üniversitesi'nde Doçent olarak öğretim üyesi iken, 1986 yılında Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığına getirildi. 1988 yılında aynı bakanlığın müsteşarlığına getirildi. 1989 yılında Müsteşarlıktan ayrıldı ve öğretim üyesi olarak Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne döndü. Müsteşarlığın yanı sıra 1987-1991 yılları arasında 4 yıl YÖK Üyeliği yaptı. UNESCO Milli Komisyonu Yönetim Kurulu Üyesi ve Başkan Yardımcılığını da yapan Sezal, halen Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı ve Başkent Üniversitesi Lisansüstü Proğramlar Danışmanı'dır.

Şiir ve yazı hayatına öğrencilik yıllarında başlayan Sezal, Fikir ve Sanat'ta Hareket Dergisi'nin 1967-1977 dönemindeki kadrosunda yer aldı. Yol, Defne, Adım, Diriliş, Türk Edebiyatı ve Dergâh dergilerinde şiirleri yayınlandı. [136]

Yayınlanmış Eserleri:

Alaca Dünya (şiir, 1969), Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar (1980), Sosyoloji Yazıları (1983), Sabır ve Gül (şiir, 1989), Şehirleşme (1991), Aile Nedir (1992), Hangi Gökyüzü (şiir, 1995)

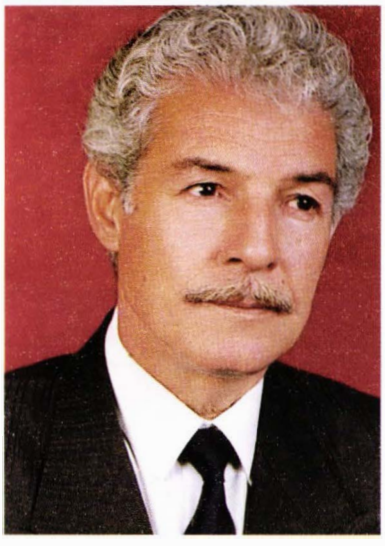
Şiirinden örnek:

HAYATIN GÜLÜŞÜ

Hayatın gülüşünü zaman aynasında
Beklersin usanmadan yıllardır
Yüzbin dağlar aşan Ferhad olsan da
Bekler seni ötede bir yenisi vardır.
Vadilerin sonsuzluğa sırdaş ufkunda
Gün olur ruhunun yankısını duyarsın
Doymazlığın vardır sevgiye ve de aşka
Onlar konuşur bir ömür boyu ...sen susarsın.

Mahmut Yaşar UĞUR

(Şair-Yazar)

167)

1940 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve ortaöğreimini Urfa'da yaptı. Bayındırlık Müdürlüğü'nde Tekniker, Özel İdâre Müdürlüğü'nde Memuriyet, Muhasebe Şefliği ve Müdür Yardımcılığı yanı sıra Müdür Vekilliği görevlerinde bulundu.

Şiire öğrencilik yıllarında başladı. Kaleme aldığı şiirlerini, mahalli gazeteler, Harran ve Anzılha dergilerinde yayınladı. [137] Hece ve Divân Edebiyatına yaslanarak yazdığı şiirlerinin yanında Yaşar Nezihe Hanım'ın gazelleri üzerine çalışması bulunmaktadır.

Mahmut Yaşar Uğur, 1993 yılında vefat etmiştir.

Şiirlerinden örnekler:

GÜL

Bir gül ki, bûyi misal-i karafil
Bir gül ki, boyu misal-i sümbül

Bir gül ki, rengi misali lale
Bir gül ki, düşürdü beni melale

Bir gül ki, ismini güler sandım
Bir gül ki, yıllardır aşkına yandım

Bir gül ki, onu gülistanda tanıdım
Bir gülki, gülüşüne aldındım.

GAZEL

Gönül verdim ehl-i aşka bivefâdan usandım
Merhem olmaz çare yok, derd-i sivâdan usandım

Nice döksün ben gibi yaş yerine hun
Şeb-ü seher ağlayan baht-ı karadan usandım

Dembedem gönlüm öğütür dinlemez efgânımı
Asiyâb-ı gönül olan bihayadan usandım

Gezerim gülşende hayâl-i şirin ile herdem
Yâd ile ol periveşin hayalinden usandım

Olmuşken vaslının üftâdesi ömrüm olmakta heder
Hem bu aşktan hem Uğur-u binevâdan usandım

Mustafa DİŞLİ

(Oyuncu-Hatip)

1926 yılında Urfa'da doğdu. Turan İlkokulu'nu bitirdikten sonra Adana Öğretmen Okulu'na ve daha sonra Urfa Lisesi'ne devam etti. Ortaokul sırasında sanata ilgil duydu. Urfa'da öğretmen olarak görev yapan Şair-Yazar Halide Nusret Zorlutuna ve Edebiyatçı Mehmet Naci Ecer gibi hocaların rahle-i tedrisatından geçti. İyi bir hatip ve aynı zamanda iyi bir tiyatro ve sinema oyuncusu olan Dişli, Urfa'nın sorunlarını Urfa ağzıyla yazdığı şiirlerle dile getirdi.

Otuzdan fazla filmde rol alan Dişli, zaman zaman oyunlar yazarak sahneye koydu. Hatipliği ve hazırcevaplılığı ile ününü pekiştiren Dişli, Urfa'yı her platformda savundu. Urfa'ya lise açılmasında, Fırat'ın Harran'a akıtılmasında yazdığı şiirler ve yaptığı konuşmalar her Urfalının hafızasındadır.

Şiirlerini "Dumanlı Dağlar" adıyla kitaplaştırdı. Yazdığı oyunlar sahnelendi ise de bunlar mahalli olması ve edebi yönden zayıf olması nedeniyle basılmamıştır.

1987 yılında Urfa'da vefat etmiştir. [138]

Zübeyir YETİK

(Fikir Adamı-Yazar)

1941 yılında Siverek'de doğdu. İlkokulu Ceylanpınar'da, ortaokulu Siverek'de ve liseyi de Urfa'da okudu. Bir süre Ankara Hukuk Fakültesi'ne devam etti. 1977 yılında Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nden mezun oldu. 1990'da İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme İktisadı Enstitüsü İş İdâresi Proğramını bitirdi.

Kalemle ilk ilişkisi şiirle oldu. 1958 yılında yerel bir gazetede yazmaya başladı. 1961-65 yıllarında İzmir, 1965-66 yıllarında Ankara'da çeşitli gazete ve dergilerde her kademede çalıştı, yazılar yazdı. Daha sonra Urfa'da öğretmenliğe başladı. Yerel gazetelerde yazılar yazarken bir grup gencin de sanat ve düşün alanındaki çalışmalarına katkıda bulundu. Bir aralık "Türkocağı" Urfa Şubesi, "Urfa İlim ve Fikir Yayma Cemiyeti", "Harran Üniversitesi Kurma Derneği"ni kurdu, yönetimlerinde bulundu. "Öğretmenler Sendikası"nın Urfa Şubesini faaliyete geçirdi ve başkanlığını yaptı. 1968 yılından sonra belediyecilik, bankacılık ve serbest muhasebecilik gibi işlerde çalıştı.

1974 yılında Milli Gazete'nin Genel Yayın Müdürlüğü'ne getirildi ve birinci sayfa yazarlığını üstlendi; 1976 yılında "köşe yazarlığı"na geçti ve bu işi 1984'e kadar sürdürdü; bir yandan da Yeni Devir'e haftalık yazılar yazdı. Üstad Necip Fazıl ile birlikte çalıştı. Ardından Çığır Yayınları Limited Şirketi'nin kuruluşunu gerçekleştirdi ve bir süre de Genel Müdürlüğünü yürüttü. Bu dönemde ve sonrasında çeşitli kentlerde konferanslar verdi.

Zübeyir Yetik, halen İstanbul İSKİ Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü görevini sürdürmektedir. Evli ve üç çocuk babası olan Zübeyir Yetik'in yayınlanmış eserleri şunlardır:

Dörtlükler (şiir, 1960), Aksiyon-Ahlak-Ekonomi (1975), Ak Elif (şiir, 1976), İslâm Savaşçısı'na Notlar (1976 ve 1990), İnsanın Serüveni (1984 ve 1991), Şeytan (1985), Kabil (1985), Nemrut (1985), Firavn (1985), Karun (1985), Samiri (1986), Çağdaş Bilimin Saplantısı (1986), İmam Şamil (1986), Ekonomiye Değinmeler (1987), İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler (1990), Siyasal Katılım (1990), Her Nemrud'a Bir İbrahim (1990), Ekonomi Bir Din midir ? (1991), İnsanın Yüceliği ve Guenoniyen Batınilik (1992) ve "Şamil İslâm Ansiklopedisi" ile "Sosyal Bilimler Ansiklopedisi"nde çeşitli makaleler.

Aydın HATİPOĞLU

(Şair-Yazar)

1940 yılında Urfa'da doğdu. Ortaöğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde tamamladı. Yükseköğreni-mini yarıda bırakarak ortağı olduğu bir nakliyat şirketinin yönetiminde çalıştı.

İlk şiirleri Yelken Dergisinde 1958 yılında yayınlandı. daha sonra May, Ataç, Yansıma, Politika dergi ve gazetelerinde şiir ve şiir üzerine yazı ve eleştirileri yayınlandı. Ömür Candaş ve İsmail Afşar Timuçin ile Yeni Gerçek Dergisi'ni 1967 yılında yayınladı. Gelecek Dergisi'nin yönetimine katıldı. Şiirlerini toplumcu gerçekçi bir anlayışla yazdı.[139]

Eserleri:

Hz.İbrahim (oyun, 1975), Çömce Gelin (1966), Gebe (1968), Hoyrat (1973), Beynim Yüreğim (1978), Ben Size Konuk Gelende (1979), Kuşçu (1983), Son Değil (1983), Köroğlu (1983).

Şiirinden örnek:

VE

Haydi tut ellerimi sıcacık yürüyelim
Bulanık bir sonbaharı saçlarına sindirerek
Eski coşkular yoldaşı çınar gölgelerine
Bastırılmış tutkuların deprem kuşaklarına
Hırslı çocukların yürüdüğü sokaklara
Al kurumuş yapraklar gibi sakla bu hüznü

Ölümle oynayan çocuklardık daha
Alaca gömleklerimiz sızıyordu tenhalara
İşte yine pencereden atılmış
İntihar süsü verilmiş bembeyaz bir yüz
Bir kadının sevdasını bıçaklıyor güz
Herkes dulbaşına kalıyor
Çiçekler çürüyor
Çürüyor solgun dostluklar
Bir nabız vuruşu duyulsun tut
Ölü kentin aylak karıncaları saklasın suskusunu
Devinsin sarhoş yosunlar durmadan

Edilgen kaygıların burgacını tırmanalım
Tutunalım karanlık dallarına selvilerin
Kimselerin duymadığı çığlıklarımız
Utansın birbirine
Tut ellerimi sıcacık tut.

Aysel ÖZAKIN

(Yazar)

1942 yılında Urfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de yaptı. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca Bölümünü 1963 yılında bitirdi. İstanbul Eğitim Enstitüsü'nde öğretmen iken 1977 yılında Çanakkale'ye atanması üzerine istifa etti. Yazarlığa yöneldi, çeviriler yaptı. 1979 yılında İstanbul devlet Konservatuarı öğretmenliğine atandı. 1980 yılında çağrılı olarak gittiği Almanya'dan dönmeyince görevine son verildi. Yeni Adımlar Dergisi'nde açılan Sâbahattin Ali Öykü Yarışmasında 1974 yılında "En Başarılı Öykücü" seçildi. Alnında Mavi Kuşlar adlı romanıyla Madaralı Roman Ödülü'nü kazandı.[140]

Eserleri:

Gurbet (1975), Yavrum (1975), Sessiz Bir Dayanışma (1976), Alnında Mavi Kuşlar (1978), Genç Kız ve Ölüm (1981).

Mustafa YAZGAN

(Romancı-Yazar)

1940 yılında Gaziantep'te doğdu. Aslen Urfa'nın Halfeti ilçesindendir. İlk ve orta öğrenimini 1959 yılında Gaziantep'te tamamladı. Yüksek öğrenimi Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari Şube'den 1963 yılında mezun oldu. [141]

Necip Fazıl'ın çevresinde bulundu ve birçok dergi ve gazetede yazılar yazdı. Zaman Gazetesi'nde fikir ve sanat yazıları yazdı. Yurdun çeşitli yerlerinde konferanslar verdi. Yayınlanmış eserleri şunlardır:

Monark (ütopya, 1970), Sessiz Çığlık (roman, 1972), Ahenk (yazılar, 1974), Sertavul Geçidi (piyes, 1975), Zincirler Kırılırken (piyes, 1985), Şiirler (1986).

Ragıp KARCI

(Şair-Yazar)

1945 yılında Siverek'de doğdu. İlk ve orta tahsilini Siverek'de yaptı. Erzincan'da Askeri Lise'yi bitirdi. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Farsça eğitimini tamamladı. Çeşitli memuriyette bulunduktan sonra TRT'ye geçti. 1997 yılında buradan emekli oldu.

Şiir, hikâye ve çevirilerini Edebiyat ve Gelişme dergilerinde yayınladı. Türkiye Yazarlar Birliği tarafından hazırlanan Kültür ve Sanat Yıllıkları'nın hazırlanmasında katkılarda bulundu.

"*Biz insanlara hayal kurmayı, rüya görmeyi ve aşkı öğretiyoruz. Dahası şair görmeyi öğretir insanlara*" diyerek şair ve şiire yaklaşan Karcı, şiir hususunda oldukça titiz davranır. Şiirlerinde usta bir söyleyiş hakimdir. Halk ve Divan Edebiyatı'ndan beslenerek fakat çağdaş bir söylemle, kapalı şiirler yazan Karcı, dile hakim olmayan, geleneği bilmeyen kimsenin şiir yazamayacağını söyler.

Eserleri:

Talan (hikâye), Bir Başkasının Kitabı (şiir), Yeni Bir Sevda Süleymanı (şiir), Yakarış Temrinleri (şiir).

Şiirinden Örnekler:

ADI KONULAMAYAN ŞİİRLER

Ben bu şiiri sana sunmalıyım
Hayalinin mihri diye
Sen gel yine beni kabul et
Beni baştan çıkar
Bana kandığını söyle.

ADI KONULAMAYAN ŞİİRLERE ZEYL YAHUT İSTANBUL SAVUNMALARI I

Bir İsmail mi hülyalarını
Kentin avuçlarına boşaltan
Oysa ey resm-i muamma
Ey sihr-i kadim
Bir yanın yağmursa ey şehr-i İstanbul
Bir yanın mücessem bir iftira
Ve kan revan birilerinin
Mermisi sürülmüş namlular gibi aç
Ve şiirlere müdahil mısralar gibi sarhoş
Uykularına girip
Rüyalarından ellerini uzattıkları söylenir
Biri dedikleri kim
Herkes bilir ki şimdi
Gecenin içinden çıkıp gelir
İri ve hazin gurbetiyle mesela İbrahim
Ben gördüm
Seni bilmem
İşte bu şehirde efendim
İşte akşamın teri kurumdan
İbrahim, Yusuf ve ben
Kahveler sokağında
Hangi çayı söylesek
İçinde adından bir koku
Ellerin yıkanmış bir uyku gibi masalarda
Birinde kalbim
Biri yağmurları tutmak için denizin oralarda
Ve Yusuf bir şiirde suyu arıyor
Bir mısraı biterse öbürü yalnız
İbrahim nereye baksa bir maküs talih biçiminde yaban
Aydınlık namlular gülüyor
Birileri türküler söylüyor
Bir Ahmet iki İrfan
Ateşin sofralar başındalar
Say ki yeri tutuyorlar

Bu şehirde su içmek bizim işimiz
Yıkanmak yani seni konuşmak
Bir de denizlere ağlmak yani seni anmak
Gel beni şerhet ellerim yoruldu sulara tutunmaktan
Gel beni anla tutup kalbimin vakitlerinden

Bir alnım cehennem
Onu al bana ellerini ver
Bir alnım yere aksın ey İstanbul
Ben yandım seni bilmem

Günel ALTINTAŞ

(Şair-Yayıncı)

1937 yılında Suruç'ta doğdu. Ortaöğrenimini Haydarpaşa Lisesi'nde tamamladı (1958). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre Basın İlan Kurumu'nun Erzurum Şubesi'nde çalıştıktan sonra Genel Müdürlüğün İstanbul Örgütü'nde görevlendirildi.

İlk şiiri Varlık Yıllığı'nda çıktı (1960). Yeni Ufuklar, Su, Evrim, Otağ, Ağaç ve Yelken dergilerinde yayınladığı şiirlerde (1961-1968), gerçeküstü eğilimler taşırken, daha sonra gerçekçi temaları işlemeye başladı. Yönettiği Soyut dergisinde ise, şiirlerle birlikte deneme ve eleştirilerini yayınladı. Seçme Kitaplar Yayınevi'ni kurdu. Bakırköy Halkevi'nin şiir (1963), Cumhuriyet Gazetesi'nin yazı (1965) yarışmalarında birincilik kazandı.

Şiirinden örnek:

İNİLTİ

Çok uzun. Anlatamam. Herşey bir başka çünkü
Senin yüzün yüz değil
Zar tutarak attığım attığım bir mısra mesela
Yüreğimin dövmesi
Yüzümün nakşı
Gözümün rengini değiştiren bir akarsu mesela

Öpüşürken senin yüzündür çevremizde ne varsa
Senin yüzündür altımızdaki yatak mesela

Dalgın suların yüzü hep senin yüzündür
Senin yüzündür esen rüzgarı kırışın da

Bir savaşçı vurulup ölürse dağda
Yüzü senin yüzündür
Ben sabırla bir gül gibi yetiştiririm umudu
Çünkü yüzüm bir zırhtır ölümle aramda

Ne desem nasıl anlatsam hep bir inilti
Birşeyle herşey arasında

Eserleri:

Şiir

1. Sevdalı Nehir (1997)

Deneme-Fıkra

1. Değinmeler (Yazılarından seçmeler, 1973)
2. Kırmızı Yorgan (1975)
3. Cinsel Sözler (Denemeler, 1978)
4. Fındıkkıran Sözler (1991)
5. Marlyn Monroe Gibi Karım Olsa (1991)
6. Çin İşi Japon İşi (1976)
7. Nasıl Yazılır, Nazıl Yazılmaz (Yazım Klavuzu, 1991)
8. Unutulmaz Aşk Şiirleri (Antoloji, 1999).

Mehmet Nuri EMİNLER

(Romancı)

1961 yılında Birecik'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Birecik'te tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Edebiyatı Bölümünden 1982 yılında mezun oldu. Köprü Dergisinin 2 yıl editörlüğünü yaptı. Tasvir Gazetesinde bir süre çalıştıktan sonra Elif Kültür ilavesini çıkaranlar arasında bulundu. Yaz-gı Dergisi ve Gap Gündemi Gazetesi'nde yazıları yayınlandı. Tefrika halinde romanları yanında birçok hikâyesi yayınlanmıştır.

Yayınlanmış Eserleri:

Sürgünde Tırmanış, Yokuşta (Roman), Sürgündeki Çeçenya (Roman, 1996, 2. baskı).

Mustafa ARMAĞAN

(Edebiyatçı-Deneme Yazarı)

Urfalı bir anne-babanın çocuğu olarak 1961 yılında Cizre'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Bursa'da tamamladı. 1981 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1985 yılında mezun oldu.

Fritjof Capra'dan yaptığı Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası adlı çevirisi ile Türkiye Yazarlar Birliği Tercüme Ödülü'nü (1989) ve Şehir Ey Şehir adlı kitabıyla Türkiye Yazarlar Birliği Deneme Ödülü'nü (1997) aldı. Bir dönem İzlenim dergisinin Genel Yayın Yönetmenliği'ni yürütü. Günümüzde sayılı kalemler arasında yer alan Mustafa Armağan, Türkiye'nin öncü beyinleri arasına girmiş istisna yazarlardandır. Halen Zaman Gazetesi'nde yazmakta olan yazar, felsefi, edebi ve şehircilik konusunda çalışmalarını sürdürmektedir.

Yayınlanmış Eserleri :

Gelenek (1992); Gelenek ve Modernlik Arasında (1995, 1998), Şehir Asla Unutmaz (1996, 1997), Bursa Şehrengizi (1998) ve Şehir Ey Şehir (1997; 2. baskısı 1999), Alev ve Beton (2001) ve Cemil Meriç (2001)

Seyyid Hüseyin Nasr'dan Molla Sadra ve İlahi Hikmet (1991), Fritjof Capra'dan Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası (1989, 1992) ve Yeni Bir Düşünce (1992, 1996) adlı çevirilerinin yanısıra İslâm Bilimi Tartışmaları (1990); İstanbul Armağanı I: Fetih ve Fatih (1995); İstanbul Armağanı II: Boğaziçi Medeniyeti (1996), İstanbul Armağanı III: Gündelik Hayatın Renkleri (1997) ve İslâm'da Bilgi ve Felsefe (1997; 2. baskısı 1999).

M.Yasin KÜÇÜKOĞLU

(Şair-Yazar)

İlk ve ortaöğrenimini Şanlıurfa'da tamamladı. Hacettepe Üniversitesi İşletmecilik, Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1983 yılında mezun oldu. 1991 yılında DPT'ında uzman olarak çalışmaya başladı. Halen Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nda görev yapmaktadır.

Öykü, makale ve şiirlerini Tohum, Muştu, Sıla, Milli Gençlik, Sur, Sızıntı, Aksiyon ve benzeri dergiler ile Bugün, İttihad, Bab-ı Ali'de Sâbah ve Zaman Gazetesi'nde İmbik sütununda düşünce yazıları yazdı. Şiirlerinin bir kısmı bestelenmiştir. Bilim Felsefesi, İslam Ekonomisi ve Sosyal Değişme konularında yurtiçi ve yurtdışında konferanslar vermiştir.

Eserleri:

Bir Üniversitelinin Hikâyeleri (Öykü, 1997), Ebyad (Şiir, 2000).

İ.Hekim TAŞKIRAN

(Eğitimci-Yazar)

1966 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlköğrenimi Şanlıurfa'da, ortaöğrenimini Aydın, İzmir ve Adana'da tamamladı. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu.

Şiir ve yazı hayatına ortaöğrenim yıllarında başladı. Lise yıllarında M.E.B.'ınca yapılan şiir yarışmasında ikincilik ödülü aldı. 1988 yılında "*Adana Köprübaşı Otur Güneşe Karşı*" adını taşıyan ilk araştırma-inceleme röportajı gazetede yayınlandı. *Süphan* adlı derginin çıkarılmasında görev aldı. Yerel radyo ve televizyonlarda yöneticilik yaptı. Yayınlanmaya hazır şiir çalışması bulunmaktadır.

Eserleri:

1. "Tarih Perspektifinde Benu Numeyr ve Harran Aşiretleri" (Araştırma-İnceleme, 1999).
2. "Direniş" (roman, 2001).

Bu dönemde edebiyat alanında şiir ve nesir yazmış isimler ise şunlardır:

Hacı Ömer Uçkan (1893-1978), Abdullah Edip Erdem (1901-1976), Circis Gümüşkalem (1911-?), C. Namık Alptekin (1913-1992), Zeki Coşkun (1918-...), Mahmut Şevket Akkaya (1922-1987), M.Talat Karaçizmeli (1924-...), Ömer Maraş (1929-1987), A.Naci İpek (1930-...), S.Sabri Ergenç (1931-.....), Feridun Hamevioğlu (1931-...), Nabi Kılıçoğlu (1931-.....), Ali Haydar Öztürk (1931-.....), Halil Asaf Döner (1931-....), Rükneddin Akbaş (1931-.....), Mustafa Ayhan Abamor (1931-.....), Halil Gülüm (1931-1993), Mehmet Mısır (1933-...), Ükkaş Ülgen (1933-...), Şükrü Algın (1934-.....), E.Selim Görgün (1935-.....), Mehmet Hulusi Öcal (1935-...), Abdülkadir Rızvanoğlu (1936-...), Halil Gelener (1938-....), Necati Siyahkan (1938-.....), Ferid (İ.Halil Kırıkçı) (1938-.....), Halil Ünsal Oksay (1939-.....), Mahmut Yaşar Uğur (1940-1994), Ali Terkoğlu (1943-....), Verdi Kankılıç (1944-.....), M. Siraç Suman (1945-2000), Celal Oymak (1945-....), Abdullah Arif İnan (1945-.....), Mehmet Taplamacı (1947-.....), Emin Baydil (1948-....), Kemal Gündüzalp (1953-....), Fuat Rastgeldi (1953-.....), Misbah Hicri (1952-.....) , Faik Dündar (1950-.....), Mehmet Adil Oymak (1948-....), Ahmet Fazıl Döğücü (1948-.....), Osman Erkan (1949-.....), A.Hicri İzgören (1950), Fuat Kürkçüoğlu (1950-.....), Meral Dalaman (1950-.....), E.Sabri Çepik (1950-.....), Osman Tunç (1952-.....), Mustafa Remzi Laleoğlu (1952-.....), Muhittin Arar (1953-.....), A.Şemsettin Yılmaz (1953-2000), Bekir Şirinoğlu (1953-.....), Müslüm Akalın (1955-.....), M.Sait Üçlü (1956-.....), Osman Güzelgöz (1958-...), Nejat Karagöz (1958-...), Ömer Taş (1958-.....), İsmail Kurt (1958-.....), İbrahim Tezölmez (1959-....), Halil Güçlü (1959-....), Hanifi Düşmez (1959-.....), Salih Bencik (1959-.....), Sait Alioğlu (1961-.....), Bekir Kaplantaş (1962-.....), Hüseyin Baykuş (1962-.....), Cuma Ağaç (1962-.....), Abdürrezzak Elçi (1963-....), Sedat Şanver (1963-.....), Mehmet Faruk Habiboğlu (1963-.....), Mahmut Sönmez (1963), Sadeddin Akıncı (1963-.....), Mehmet Ak (1964-.....), Mehmet Hazar (1965-.....), Mustafa Acar (1965-...), M.Salih San (1965-.....), Veysel Polat (1966-.....), Seyyid Ahmed Kaya (1966-.....), Mehmet Emin Mercan (1966-.....), Melik Gazi Gelener (1967-.....), Mehmet Emin Ercan (1969-.....), Müslüm Yücel (1969-.....), Serhat Sever (1969-.....), Mehmet Kurtoğlu (1969-.....), Ramazan Çetin (1972-.....), Abdurrahman Karakaş (1973-.....), Necdet Karasevda (1975-.....).

D) SONUÇ

Urfa'daki sanat ve edebiyat ortamında kökleri sağlam temellere dayanan, gelenekten beslenen 20. yüzyıl Türk Edebiyatında büyük etkileri görülen, ünlü şahsiyetler yetişmiştir. Urfa'nın köklü, derin ve geleneğe bağlı sanat ve edebiyatı bugün olduğu gibi gelecekte de Türk Edebiyatında söz sahibi olacaktır.

20. yüzyılda edebiyattan müziğe, sinemadan resime kadar ulusallığı da aşıp evrenseli yakalayan sanatçılar yetiştiren Urfa, 21. yüzyılda da mevcut kültürel birikimi, tarihi, coğrafik yapısı ile bir dünya şehri olmaya adaydır. Bu şehir, Ahmed Hamdi Tanpınar'ın deyişiyle "bir başkent her zaman başkenttir ve konuşur" gerçeği doğrultusunda konuşacaktır. Zira Urfa, bir yerleşim birimi değil, geleneği, kültürü ve refleksleri olan müstesna bir şehirdir. Bu nedenle Urfa'da yapılan sanat ve edebiyat, geleceğe bir miras olarak intikal edecektir. Çünkü Urfa, Nâbi ayarında sanatçılar çıkarmaya müsait münbit toprağa ve kültüre sahiptir. Bugün Urfa'da mahalliliği aşmış, kökleri sağlam, kendine mahsus bir dil ve üslûp geliştirmiş birçok şair ve yazar mevcuttur.

Son yıllarda yayımlanan dergi, gazete ve kitaplar gösteriyor ki, Urfa'da ulusallığı yakalamış, Türkiye'nin sanat ve edebiyat ortamını yakından takip eden bir sanat çevresi vardır. Özellikle GAP ile birlikte sosyal ve kültürel patlama yaşayan Urfa, geçirdiği bu değişim ve dönüşümden sonra daha güzel ve daha iyi eserlere imza atacak sanatçılar çıkaracaktır.

Urfa dün olduğu gibi bugün de kendini yenileyip dönüştürecek, sanat ve edebiyatta açılımlar yapacak dinamikleri içinde taşımaktadır. M.Veysi Dörtbudak, M.Emin Ertan, Ali Fuat Bilkan, Yakup Çelik gibi araştırmacı-edebiyatçılarımız, A.Naci İpek, Kemal Kapaklı, Osman Güzelgöz, Mehmet Hazar, Mehmet Farac, Veysel Polat, M.Nedim Hazar (Ferhat Barış), Bekir Coşkun gibi gazeteci-yazarlarıyla Urfa, kültür, sanat ve edebiyat alınında varlığını göstermektedir.

Özellikle şiirde büyük bir potansiyeli içinde taşıyan fakat ne yazık ki mahalliliğe hapsolmuş veya edebiyat tekelciliğine takılmış birçok genç kuşak şair, gelecekte Türk Edebiyatında haketti̇ği yeri alacaktır. Taşra şiirinin evrenselleşme noktasında ileri bir seviyeye geldiğini ve geçtiğini de söylemek mümkündür. Ancak, gün yüzüne çıkmamış, edebiyat çevrelerine ulaşmamış veya ulaşıldığı halde ciddiye alınmamış şairlerin varlığını da gözönüne almak gerekir. M.Adil Oymak, Sirac Suman, Hüseyin Baykuş, S. Ahmed Kaya, Mehmet Emin Ercan ve Mehmed Kurtoğlu gibi birçok şairin, şiirde olan ustalıklarını göz ardı etmek, yok saymak mümkün değlidir. Taşralı şairlerin en büyük şanssızlıkları, taşranın dışında gelişen edebiyatın "edebiyat tekelciliği" sayesinde, belki de taşranın mütevaziliği veya yalnızlığı sayesinde, yeteri kadar kendi seslerini duyuramamaları olmuştur."142 Mahalliliği aşıp ulusallığı zorlayan şairlere İbrahim Tezölmez, Hanifi Düşmez, Abdurrahman Karakaş isimlerini ekleyebiliriz.

Ayrıca Urfa'da sanat ve edebiyat hayatında kadınların gölgede kaldığı, neredeyse yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. 1980'li yıllarda Mahide Uyanık'ı "Şivan" adlı bir öykü kitabıyla görüyoruz. Fakat atılan bu adımın devamı gelmemiştir. Oysa İslâmi Dönem (639-1516) Urfa sanat ve edebiyat ortamına baktığımızda, yalnızca Harran'da ilim ve sanat alanında yetişmiş 17 kadın ismine rastlamaktayız. Cumhuriyet döneminde kadın sanatçıların birkaç kişiyi geçmemiş olması gerçekten üzücüdür. Urfa'daki sanat ve edebiyat ortamında kadınların olmayışı, biraz da Urfa'nın kapalı toplum oluşuyla ilgili bir durumdur. GAP'ın yarattığı kültürel ve sosyal patlamanın kadın sanatçıların önünü açacağını düşünüyoruz. Urfa'da mani söyleyen, türkü yakan kadınların şiir, hikâye, roman ve resim sanatında varlıklarını göstereceğine inanıyoruz. Çünkü Urfa, tarihi ve kültürel yapısıyla bu dinamikleri içinde taşımaktadır.....

Dipnotlar

1 Yakup Bilge, **Süryâniler** , Yeryüzü Yay. 1996, s. 51.
2 Başdiyakos Nimetallah Danho, **Süryâni Müziği** , Mardin Kırklar Kilisesi Yay. 1998, s. 8-11.
3 Bkz. Bilge, s. 51; Mehmet Çelik, **Süryâni Tarihi, I**, s. 83; Selahattin E. Güler, "Urfa Eğitim Tarihine Giriş", **Şanlıurfa Dershânesi Bülteni**, Yıl 1, sayı 7, 20 Kasım 2000.
4 J.B.Segal, **Kutsanan Şehir Edessa** , Çev.Servet Çakmakçı, ŞURKAV Kütüphânesi, Basılmamış nüsha, s. 36.
5 Bilge, s. 51.
6 Danho, s. 11.
7 Güler, a.g.b.
8 Segal, s. 152.
(*) İngilizce'den çeviren Hanifi Düşmez
9 Bilge, s. 51
10 Danho, s. 12
11 Segal, s. 150.
12 Segal, s. 154.
13 Segal, s. 155
14 Segal, s. 155
15 Çelik, s. 298, 299, 320.
16 Çelik, s. 82, 83.
17 Çelik, s. 171.
18 Çelik, s. 177, 184.
19 Güler, a.g.b.
20 Çelik, s. 146
21 Segal, s. 152.
22 Segal, 152, 153.
23 Mar Yeşua, **Vak'ayinâme** , s. 17.
24 Segal, s. 150.
25 Hüseyin Nasır, **İslâm Düşüncesinin Soy Kütüğü**, Umran Dergisi, Çev:Yusuf Kaplan, Sayı: 80, İstanbul 2001.
26 Kâzım Sarıkavak, **Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran**, TDV Yay. İstanbul, s. 19.
27 Bkz.Necati Avcı, **Bilim Tarihinde Harranlı Bilim**

Adamları.
28 Sarıkavak, s. 34-36.
29 Ramazan Şeşen, **Harran Tarihi** , TDV Yay. İstanbul, s. 59, 60.
30 Şeşen, s. 71, 72.
31 Şeşen, s. 71.
32 Avcı, a.g.e.
33 Mahmut Polat, **İbrahim Hilâl es-Sabii Hayatı ve Şiirleri** , HRÜ. İlahiyat Fak.Yayınlanmamış Doktora Tezi.
34 Polat, s. 47, şiir düzeltme Mehmet Kurtoğlu.
35 Polat, s. 103.
36 **Ebü'l Faraç Tarihi**, s. 203, 204; Sarıkavak, s. 17.
37 Sarıkavak, s. 18.
38 Şeşen, **Harran Tarihi**, s. 113.
39 Şeşen, s. 87.
40 Şeşen, s. 88
41 Şeşen, s. 88, 89
42 Avcı, s. 123, 124
43 Şeşen, s. 89, 90
44 Avcı, s. 113, 114
45 Şeşen, s. 92.
46 Avcı, s. 146.
47 Şeşen, s. 93.
48 Şeşen, s. 97.
49 Şeşen, s. 94
50 Avcı, s. 103.
51 Avcı, s. 115.
52 Avcı, s. 119
53 Avcı, s. 123.
54 Avcı, s. 125
55 El Küleyni, **Fevâet el-Vefâyet** , terc. Mahmut Polat, s. 35.
56 Avcı, s. 127, 128.
57 El Küleyni, s. 36, 37.
58 Avcı, s. 132.
59 Avcı, s. 138.
60 Urfalı Mateos, **Vakayi-name** , TTK Yay. Ankara, s. XXI, XXII.
61 Urfalı Mateos, s. 58.
62 Urfalı Mateos, s. 59, 60.
63 Urfalı Mateos, s. XXIV.
64 **Adem Mez, 10. Yüzyılda İslâm Medeniyeti (İslâm'ın Rönesansı)** , İnsan Yay. İstanbul, s. 316.
65 Mez, s. 306.
66 Mez, s. 306.
67 Mez, s. 306.
68 Mez, s. 305.
69 Mez, s. 305
70 Selahattin E. Güler, **Urfa Bölgesinde Devlet Adamları ve Komutanlar** , Şurkav Yay. Ankara, 1999, s. 83, 84.
71 Adil Saraç, "Urfa Şiiri Üzerine Notlar", **Şanlıurfa'nın Kurtuluşu 67. Yıl** , Belediye Yay. Urfa, s. 94.
72 Mahmut Karakaş, **Şanlıurfa Mezar Taşları**, Şurkav Yay. Şanlıurfa 1986, s. 17.
73 A.Fuat Bilkan, **Nâbi'den Akif İnan'a Urfa Şiiri, M.Akif İnan Kitabı**, T.Y.B.-Ş.Urfa Belediyesi Yay. İstanbul 2000, s. 29.
74 Bedri Alpay, **Şanlıurfa Şairleri -1**, Dal Yay. Şanlıurfa 1986, s. 5.
75 Meserret Diriöz, **Nâbi Divanı**, Fey Vakfı, İstanbul 1994, s. 22, 23.
76 Alpay, s. 146.
77 Hüseyin Yorulmaz, **Urfalı Nâbi**, Şule Yay. İstanbul 1998, s. 43.
78 A.Kadir Karahan, **Nâbi**, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ankara 1987, s. 25.
79 Yorulmaz, s. 98.
80 Osman Sarı, İslâm Mecmuası , Eylül 1987, cilt 4, sayı 49.
81 Alpay, s. 9.
82 Adil Saraç, **Urfalı Şair Abdi**, s. 9, 10.
83 M.Emin Ertan, **Urfalı Şair Abdi**, Şurkav Yay.1997,s.14, 15.
84 Adil Saraç, a.g.e., s. 52.
85 Alpay, s. 90, 91.
86 Karahan, s. 21.
87 Alpay, s. 91.
88 Abdülkadir Karahan, **Urfalı Mehmed Şevket ve Şiirleri**, Ankara 1991, s. 10.
89 Alpay, s. 217.
90 Alpay, s. 217, 218.
91 Alpay, aynı yer.
92 Karahan, a.g.e., s. 19.
93 Karahan, a.g.e., s. 22.
94 Alpay, s. 161.
95 Bilkan, a.g.e., s. 33.
96 Mahmut Karakaş, **Şanlıurfa Kitabelerinde Şair Sakıb Efendi**, Şanlıurfa'nın Kurtuluşu 72. Yıl, Şanlıurfa Belediyesi Yayınları, Şanlıurfa 1992, s. 38.
97 Alpay, s. 192.
98 Karakaş, a.g.e., s. 38
99 A.Naci İpek, Haleplibahçesi, Şair Sakıb Efendi ve Nesime Hanım, **Şanlıurfa'nın Kurtuluşu 67. Yıl**, Şanlıurfa Belediyesi Yay. Şanlıurfa 1987, s. 81, 83.
100 Alpay, s. 193. 195.
101 Alpay, s. 194.
102 Karakaş, s. 138.
103 Mahmut Karakaş, Baba Cem'i'nin Karadağ Macerası ve Baba Cem'i Kimdir ?, **Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Bülteni**, Sayı 1, s. 6
104 Karakaş, a.g.e., s. 6
105 Harran Dergisi, cilt 1, s. 4, 5.
106 A.g.e., s. 13.
107 A.g.e., aynı yer.
108 Bilkan, a.g.e., s. 29-33.
109 Bilkan, a.g.e., s. 33, 34.
110 A.Karahan, **Tarih ve Kültürel Boyutları İçersinde Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu**, İstanbul 1988, s. 40.
111 **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 10, Urfa maddesi, s. 7445-7446.
112 Urfa Halkevlerinin 1 yıllık iş sayımı- 1935
113 Urfa Halkevlerinin 1 yıllık iş sayımı- 1936
114 **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 10, Urfa maddesi, s. 7446.
115 Alpay, s. 121.
116 Alpay, s. 123.
117 Alpay, s. 104.
118 Alpay, s. 107.
119 Alpay, s. 208.
120 **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 10, Urfa maddesi, s. 7448.
121 Ahmet Kaya, **Urfa Şairleri**, Şanlıurfa Belediyesi Yay. 1998, s. 26.
122 Mehmet Hazar, Hüseyin Peyda ve Türk Sinemasındaki Yeri, **Harran Dergisi**, 1994, sayı 43-44, s. 25.
123 **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 10, Urfa maddesi, s. 7448.
124 Hazar, a.g.e., s. 26.
125 **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 10, Urfa maddesi, s. 7447.
126 M.Veysi Dörtbudak, **Edessa Kültür Dergisi**, Sayı 10, 2001, s. 3-4.
127 **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 10, Urfa maddesi, s. 7448.
128 **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 10, Urfa maddesi, s. 7448.
129 Hece Dergisi, Mart 2000, sayı 39, Yıl 4, s. 56.
130 M.Akif İnan, **Hicret**, Aksa Yay.
131 **Urfa'nın Kurtuluş Destânı**, M.Emin Ertan, s. 36.
132 Mahmut Kaplan, **Öksüz Kubbe**, s. 20.
133 İhsan Işık, **Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi**, Bilkan, Ali Fuat maddesi, 2001.
134 **Berzah**, Hurşit İlbeyi.
135 M.Atilla Maraş, **Aney**, Esra Sanat, 1994 Konya, 2. baskı.
136 İhsan Sezal, **Hangi Gökyüzü** , Esra Yayıncılık, Konya.
137 **Harran Dergisi Bibliyografyası**, A.Selami Yıldız, TYB Şanlıurfa Şubesi Yay. Şanlıurfa 2001, s. 151.
138 Kurtoğlu, **Hafızasını Kaybeden Şehir**, TYB Ş.Urfa Şubesi Yay. 2000., s. 77
139 **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 10, Urfa maddesi, s. 7447.
140 **Yurt Ansiklopedisi**, cilt 10, Urfa maddesi, s. 7447.
141 S.Ahmet Kaya, **Şanlıurfa Şairleri** , s. 82.
142 Kaya, a.g.e., s. 11, 12.

ŞANLIURFA KİTABELERİ VE KİTABELERDE GEÇEN URFA VALİLERİ

Mahmut KARAKAŞ *

"Kitabe" kelimesinin sanattaki anlamı şöyle ifade edilmektedir: *"Binaların kemerlerine, kapı üzerlerine, çeşme ve sebil gibi şeylerin cephelerine konulan yazılı levha; böyle bir levhanın yazısı yerinde kullanılan bir tabirdir. Mezar taşlarındaki yazılara da kitabe denir. Üzerine yazı ya-zılmak yahut resim çizilmek üzere binaların cep-helerinde bulunan taş veya madeni levhalara verilen ada da kitabe levhası denilmektedir."* (1)

Şanlıurfa'da en eski yapılardan biri olarak kabul edilen içkale sütunları üzerindeki Süryanice kitabe de bize, sütunların niçin ve kimin tarafından yaptırıldığı hakkında bilgi vermektedir. Tarihçilerin verdiği bilgiye göre bu sütunlar Osrhoene (Edessa) Krallığı (M.Ö. 132-M.S. 244) devrinde Aftuha adlı biri tarafından yaptırılmıştır. Sütun üzerindeki kitabe çözüldüğü zaman, şunların yazıldığı anlaşılmıştır:*"Ben askeri komutan Barş.....'ın oğlu Aftuha. Bu sütunu ve üzerindeki heykeli veliaht Prens Ma'nu kızı, ...'nun eşi, hanımefendim ve velinimetim Kraliçe Şalmet için yaptım"* denilmektedir. Böylece bu kitabe sayesinde sütunların kimin tarafından ve niçin yaptırıldığını anlıyoruz.

Vilayet binasının önündeki abidenin niçin yaptırıldığını bilmeyenler için, abide belki dörtyol kavşağındaki bir göbekten başka birşey ifade etmez. Fakat üzerindeki kitabeyi okuyanlar bu abidenin niçin yapıldığını anlayacaklardır. Abidenin bir tarafında *"Cây-ı cihada giden erlere nusret ola"*, diğer tarafında ise *"Bu hacer samit değil, iklil-i cihâd-ı ekberdir"* yazıları okunmaktadır. Bu kitabelerin altında 1334 ve diğerinde de 1335 rumi tarihler yer alır. Yani miladi tarihe göre 1918 ile 1919 yılları... Bu tarihleri düşündüğümüz zaman hemen Birinci Dünya Savaşı'nın olduğu yıllar hatırlanacaktır. Kitabede, *savaşa giden erlere yardım olsun* diye zafer dilerken, bir tarafta da *bu taş sessiz değil, büyük savaşın tacıdır*, anlamı çıkar. Evet, 1915-1919 yıllarındaki Birinci Dünya Savaşı'nda şehit düşen askerlerimizin hatırasına dikilmiş bir abidedir. Bu abide sessiz, anlamsız değildir. Büyük bir savaşın tarihi, binlerce şehidin hatırasıdır.

Yukarıda verdiğimiz iki örnek, hem tarihi bir yapıyı verirken hem de hatıralarda manevi değerleri canlandırmaktadır. Böylece geçmişle zamanımız arasında bir köprü oluşmaktadır. Bir şehrin tabii güzellikleri yanında tarihi varlığını da ispatlamaktadır. Tarihi yapılar ve üzerindeki kitabeler, bir şehrin geçmişteki değerini gösterir. Gerek devlet adamlarının ve gerekse şehir eşrafının yaptıkları imaret, bu değerin ifadesi olduğu gibi sosyal ve ekonomik hayatının da parlaklığını göstermektedir. Şehir halkının kültürü, folkloru ve zenginliği, yapılan bu mimari eserlerin çokluğu ve çeşidinin zenginliğiyle belli olmaktadır.

Şanlıurfa'da daha çok dini mimari ve biraz da sivil mimaride kitabeler göze çarpmaktadır.

Şanlıurfa'nın bazı tarihi binalarının üzerindeki kitabeler, o devrin valisinin ismini bize verirler. Çünkü bazı binalar, Urfa valileri tarafından yaptırılmış veya tamir edilmiştir. Şanlıurfa kitabelerinde öğrenebildiğimiz Urfa valilerini devirlerine göre şöyle tanıtabiliriz:

I- EYYÛBİLER DEVRİ VALİLERİ

1. Nasireddin Muhammed b. Ömer: Şanlıurfa'nın Ulu Camisi'nin doğu tarafındaki eski Eyyubi Medresesi olarak bilinen binanın kuzey tarafında küçük bir pencere üzerindeki kitabede bu isim geçer.

"Emmere bi imareti hazihil medreset-il mübareketi el-Abdülfakir ile rahimehullahi Ömer ibni Şahan ed-dünya ibn-i Eyyub rahmetullahi ta'ala ve emmere ..... ve lehu'l melik Mansur Nasireddin Muhammed bin Ömer fi devleti mevlana el-Melik Salahaddin Yusuf ibn-i Eyyub ala sahib-il imar ve'ş-Şam. Ala yed'il fakir ile rahmetullahi huldi... sene seb'a ve semanine ve hamsemietin."

Bu kitabe, medresinin Eyyubiler'in ilk hükümdarı Salahadin Eyyubi devrinde Urfa valisi Nasireddin Muhammed'in emriyle h. 587 (m. 1191 yılında yaptırıldığını belirtir. Şanlıurfa kitabeleri içinde en eski kitabe, bu medresinin kitabesidir.

2. Melik Eşref Muzaffereddin Musa: Bu isim Halil-ür Rahman Camisi'nin minaresi üzerindeki kitabede geçer. Döşeme Camii de dediğimiz bu cami minaresinin batı kitabesi şöyledir:

"Fi tamme fi eyyami'l melik el-Eşref haza ma emmere bi ta'mirihi (veya *imaretihi*) *Abdül-*

* *Araştırmacı-Yazar-Emekli Öğretmen*

mun'am el-Benna fi eyyam-i mevlana sultan el-Melik Eşref Muzaffereddünya ve'd-din halladallahu mülkehu fi tarih seneti semani ve sittemieti."

Kuzey tarafındaki kitabe:

"Hazihi minaretü el-fakir ila rahmetullah el-emmeraha el-benna Abdülmun'am el-Benna bi emri Melik Eşref (el-alim) el-Adil, Muzaffereddünya (ve'd-din Ebu'l Feth Musa halladallahu mülkehu) fi tarih seneti semani ve sittemieti."

Kitabede, Melik Eşref'in cami minaresini tamir etmesi için yapıcı ustası Abdulmun'am'a emrettiğini belirtiyor ve tamirin de h. 606 (m. 1211) tarihinde tamamlandığını yazıyor.

Melik Eşref Muzaffereddin Musa, Meyyafarıkîn (Silvan) Eyyubileri hükümdarlarındandır. 1210-1220 tarihleri arasında bu bölgede hüküm sürmüştür. Bunlar da Mısır Eyyubileri hükümdarı I. el-Adil Seyfeddin Ebubekir'e bağlı idiler.

3. Ebu'l Feth Şahgazi: Bu zatın ismi de Harran Kapısı'nın üzerindeki kitabelerde geçer. Kitabe şöyledir:

"Mimma emmere bi'imaretihi mevlana el-sultan el-melik, el-muzaffer el-alim el-adil el-müeyyed el-mansur Şahabeddünya ve'd-din Ebu'l Feth Şahgazi ibni-s sultan el-melik el-adil Ebubekir ibn-i Eyyub bivilayeti li fakir ila rahmetullah. Kafuri'l adil şibli el-devletuhu'l muzaffer."

Ebu'l Feth Şahgazi'nin emriyle Urfa surlarının bir kapısı olan Harran Kapısı'nın tamir edildiğini belirtmektedir. Kitabenin tarihi yoktur. Yine devrin hükümdarı Salahaddin Eyyubi'nin kardeşi el-Adil Ebubekir'dir. Urfa şehrinin valisi de Ebu'l Feth Şahgazi'dir. Her ne kadar tarih belirtilmemiş ise de el-Adil Ebubekir'in hükümdarlık devri olan 1199-1218 tarihleri arasında Şahgazi'nin valilik yaptığı kesindir.

II- OSMANLI DEVRİ VALİLERİ

1. Behram Paşa: Şanlıurfa kitabelerinde ismi geçen valilerden biri de Behram Paşa'dır. Bugün Gümrük Hanı olarak bilinen kervansaray, Behram Paşa tarafından yaptırılmıştır. Gümrük Hanı kapısı üzerindeki kitabe şöyledir:

"Şehinşah-ı zaman-ı Sultan Süleyman
Kemine bendesi Behram Paşa
Ruha'da yaptırdı han-ı ferahbahş
Cihan halkına ola temaşa
Dedi tarihini hatif yazane
Mübarek ola bu hanı et inşa
sene 974"

974 hicri tarihi (m. 1566) yılı eder. Böylece bu han, 1566 yılında Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman devrinde Behram Paşa tarafından yaptırılmıştır. Urfa valisi olduğunu sanılan Behram Paşa'nın ismine Debbağhane Camii'nde de rastlanır. Bu caminin doğu tarafında bir türbe içinde iki mezar vardır. Mezarların üzerinde yazı yoktur ama, türbenin duvarında dört satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabede Behram Paşa'nın ismi geçmektedir. Çok silik olan kitabenin tarihi h. 970 tarihini taşıyor. Bu da miladi 1562 tarihi eder. Bu türbedeki mezarların kime ait oldukları bilinmiyor. Fakat ister istemez Behram Paşa'nın ismi niçin buraya yazılmış diye de düşündürmüyor değil. En azından Debbağhane Camii'ni de Gümrük Hanı'nı da Behram Paşa yaptırmış olmalı.

Sicilli Osmani, cilt 2, sayfa 32'de aynı tarihe rastlayan Halhallı Behram Paşa ismi geçmektedir. Bu zat, h. 972 (m. 1564) tarihinde Diyarbakır Beylerbeyi olmuştur. 1567 tarihinde azledilmiş, 1568 tarihinde Yemen valiliğine tayin edilmiş ve orada vefat etmiştir. Öyle sanıyorum ki, bu Behram Paşa, bugün hâlâ Urfa'nın en güzel ve en sağlam kalabilmiş hanını yaptırırken de Urfa valisi idi. Gümrük Hanı dediğimiz bu yapının vakfiyesi de miladi 1568 tarihinde hazırlatılıyor.

2. Sultan Ahmed Beg: Urfa valilerinden olduğunu kuvvetle tahmin ettiğimiz Sultan Ahmed Beg'in, kendi adını taşıyan yaptırdığı mescid kitabesinde geçer. Kitabe şöyledir:

"Kalallahu tebareke ve ta'ala ve inne'l mescidallahi feletedu ma'allahi ahada. Beneye el-mescidi mübarek emir-iil adil Sultan Ahmed Beg ibn-i el-merhum Muhammed fi eyyami devleti Sultan Murad Han halladallahu mülkehu. Sene 995."

Küçük bir mescid olan Sultan Bey Mescidi, III.Murad devrinde h. 995, (m.1586) tarihinde Sultan Ahmed Beg adındaki vali tarafından yaptırılmıştır. Urfa valisidir. Sultan Ahmed Beg'in mezarı da caminin bir kenarındadır. Sultan Ahmed Beg, hemen o civarda olan *"Sultan Hamamı"*nı da yaptırmıştır. Kitabede kendi adından söz ederken, *"Emir el-Adil"* (Adaletli vali) ünvanını kullanması kendisinin devrinin valisi olduğunu belirtir. Türbesi üzerinde yazı ve tarih yoktur.

3. Ali Paşa: Kitabelerde açık olarak vali olduğu yazılı olanlardan biri de Ali Paşa'dır. Ali Paşa'nın adı Ulu Camii'nin batı kapısı üzerindeki kitabede kayıtlıdır. Kitabenin son iki mısrası şöyledir:

"Cennet-i Firdevs-i ede ana tabid
(Ali) Paşa'yı adil kıldı tecdid
sene: 1096"

Burada Ali Paşa'nın h.1096, (m.1684) yılında camiyi tamir ettirdiği kaydedilmiştir. Ali Paşa'nın vali olduğu ise Şeyh Mes'ud türbesi kitabelerinde açıkça kaydedilmiştir. Kitabenin ilk mısrası şöyledir:

"Rıha'ya vali oldu kethüdayı sadrazam kim
Ali Paşa'yı adildir anın ünvan u ma'hudi"

Bu beyitte, Ali Paşa'nın daha önce Sadrazam Kethüdası olduğunu anlıyoruz. Ali Paşa, sadrazam kethüdalığından Urfa valiliğine tayin edildiğini bu beyitte açıklamıştır. Kethüdalığında bulunduğu sadrazam ise Sultan IV.Mehmed'in sadrazamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dır. Çünkü onun sadrazamlığı 1676-1683 tarihleri arasındadır. Adı geçen paşanın kethüdası olan Ali Paşa, Urfa valiliğine tayin ediliyor. Urfa'ya gelerek göreve başladıktan sonra harabe olan Ulu Camii ve Şeyh Mes'ud türbesini 1684 yılında tamir ettiriyor.

4. Süleyman Paşa: Urfa valilerinden Süleyman Paşa'yı da, Şair Nabi'nin divanında düşürdüğü tarihten tanıyoruz. 1688 yılında yaptırdığı bir köşk için Nabi şu tarihi düşmüştür:

"Ceryan-ı leb-abiyle dedim tarihin
Yaptı bu tarih-i dil-aşubu Süleyman Paşa
sene: 1100"

Süleyman Paşa, h. 1100 (m.1688) tarihinde valiliği sırasında bu köşkü yaptırıyor.

5. Kadıoğlu Hüseyin Paşa: Kendi adına cami yaptıran Urfa valilerinden biri de Kadızâde Hüseyin Paşa'dır. Kadıoğlu Mahallesi'nde, Sumeydanı'nda yaptırdığı Kadıoğlu Camii üzerinde adına kitabesi bulunmamaktadır. Kadızâde Hüseyin Paşa'nın mezarı Ulu Camii mezarlığındadır. Dikmeleri kısa ve yeşile boyanmıştır. Mezarın baş tarafındaki dikmede şunlar kayıtlıdır:

"Rıza lillahi'l Fatiha
Haza merkad-ı Kadızâde merhum
Civar-ı rahmete etdi cihet
Gelub rah-ı hatif dedi tarih
Ola mesken Hüseyin Paşa'ya cennet
sene: 1107"

Bu dörtlüğün son mısrasında tarih düşürülmüş ve düşürülen tarih, ölüm tarihi olan 1107 hicri yılını miladi olarak 1695 yılını veriyor. Hüseyin Paşa'nın babası kadı olduğu için kendisi *"Kadızâde"* diye tanınmıştır. Kendisi ilim ehlinden olmalı ki, mezar taşı büyük ve uzun bir sarık şeklinde yaptırılmıştır. Demek oluyor ki, Urfa valisi olan Kadızâde Hüseyin Paşa, Kadıoğlu Camii'ni yaptırmış ve m. 1695 yılında vefat etmiş ve Ulu Camii mezarlığına defnedilmiştir. Kendisinden sonra Kadıoğlu Camii'ne vakıflar yapılmış ve vakfiyeler 1812 ve 1815-1816 tarihlerini taşır.

6. Mustafa Paşa: Şair Nabi'nin divanında, Mustafa Paşa'nın yaptırdığı bir köşke düşürdüğü tarihle Urfa'da vali olduğunu anlıyoruz. İlk iki mısrası şöyledir:

"Mustafa Paşa'yı alişan vezir-i bi-nezir
Kim Rıha şehrin kudumu cennet abad eyledi"

mısraları Mustafa Paşa'nın valiliği sırasında yaptırdığı köşkü anlatırken, onu övüyor. Kitabenin son mısrasında düşürdüğü tarih 1117 hicri, 1705 miladi tarihi veriyor. Demek ki, Mustafa Paşa, 1705 yılında Urfa valisi idi.

7. Yusuf Paşa: 1709 yılında yaptırdığı Yusuf Paşa Camii ile Urfa'da valilik yaptığı kitabeleri ile belli olmaktadır. İnşa kitabesi bu caminin üzerinde bulunmamaktadır. Şair Nabi'nin divanında caminin yapılışına dair tarih düşürme kitabesi bulunmaktadır. Oradan naklen ilk iki mısrasını veriyoruz:

"Saf-ı tab-ı vükela kadirşinas-ı vüzera
Ehl-i hayr-ı vüzera Hazret-i Yusuf Paşa"

mısraları ile Şair Nabi'nin yazdığı bu kitabede Urfa valisi Yusuf Paşa'dan vezir olarak söz edilmektedir. Düşürülen tarih ise h. 1121, (m. 1709) tarihidir. Camiin minberi üzerinde de h. 1121 tarihi yazılıdır.

Yine Vezir Hamamı adındaki yapıyı da Yusuf Paşa yaptırmıştır.

8. Rızvan Ahmed Paşa: Miladi 1736 yılında Urfa'da vali olan Rızvan Ahmed Paşa, kendi adıyla söylenen Rızvaniye Camii'ni yaptırmıştır. Halil-ür Rahman Gölü kenarında yaptırdığı camiye yazılan kitabenin son iki beyti şöyledir:

"Ruh-ı Nabi demiş olsun bu makama tarih
Camii pâk-i felek menzilet Ahmed Paşa
sene: 1149"

H. 1149 (m.1736) yılında yaptırılan bu cami ile birlikte medresenin tarihi de h.1149, (m. 1736) tarihini taşımaktadır. Demek oluyor ki, Rızvan Ahmed Paşa, 1736 yılları arasında Urfa valisi idi.

9. El-Hac Süleyman Rüşdü Beg: Urfa mutasarrıfı olan Süleyman Rüşdü Beg, aslen Kütahyalıdır. Urfa mutasarrıflığı sırasında vefat etmiş ve Ulu Camii mezarlığına defnedilmiştir. Mezar taşında şunlar kayıtlıdır:

"Haza kabr-ı merhum Kütahya hanedânından Germiyanoğlızâde Muharrem Beg'in mahmudu ve

Urfa mutasarrıfı saadetlu el-Hac Süleyman Rüşdü Beg'in merkadidir. Rahimallahu.... sene 1297"

Bu ibareden anladığımıza göre Süleyman Rüşdü Bey, Kütahyalı Germiyanoğulları'ndan Muharrem Bey'in oğludur ve h. 1297 (m.1880) tarihinde vefat etmiştir.

10. Muhammed Şefik Paşa: Ulu Camii mezarlığında mezarı olan ikinci Urfa mutasarrıfıdır. Mezar üzerindeki kitabenin son beş satırında ismi şu şekilde geçer:

"Urfa mutasarrıfı merhum el-muhtac
İla şefaati atik el-Seyyid
Muhammed Şefik Paşa'nın
Ruhuna fatiha ma'as-salavat
fi sene 1298"

Kendisi mutasarrıf paşa olan Muhammed Şefik Paşa, padişahın Surre-i Hümâyun Emini Muhammed Sa'di Efendi'nin oğludur. Muhammed Şefik Paşa, mezar taşından anladığımıza göre, çok kısa bir süre mutasarrıflıkta bulunmuştur. Çünkü kendisinden önce bahsettiğimiz Süleyman Rüşdü Bey'in vefatından bir sene sonra da kendisi h.1298, (m.1881) tarihinde vefat ediyor. Yani ancak bir yıl Urfa mutasarrıfı olarak kalmıştır.

11. Firuz Paşa: Urfa-Rakka eyalet valisi olan Firuz Paşa, vali olmadan önce Urfa'da birçok hayır ve hasenat yapmış a'yandan bir kişidir. Urfa'da ilk defa *hayrat* adı verilen bir su deposu yaptırmıştır. Bu hayratın yapılış tarihi h. 1185 (m.1771) tarihidir. Bu hayrattan sonra Kazancı Pazarı'ndaki Ömeriye Camii'ni h. 1186, (m.1772) yılında tamir ettirmiştir. Bu kitabede babasının adını "Ali" olarak kaydetmiştir. Karamusa Camii'ni 1780 tarihinde ve yine Ulu Camii'ni ve kıblesinde bulunan çeşmeyi de 1781 yılında tamir ve çeşmeyi inşa ettirmiştir. Yine Ak Camii'nin tamirini yaptıran Firuz Bey, bu camiin minaresi altında bir de sebil yaptırmıştır.

Urfa a'yanından olarak bilinen Firuz Bey, muharrem 1201 (Ekim 1786) yılında vezirlik rütbesiyle Rakka-Urfa valisi olmuştur. *"... Bu sene-i mübarek tevcihatında Rakka eyaleti Ereğlili Vezir Halil Paşa'ya ihsan olunup bir-iki günden sonra müşarün ileyhin fevti haberi varid ve bu ana dek eyalet-i merkume bir kimseye tevcih olunmamış idi. Urfa'da eşraf-ı a'yandan olup vezarete istihkakı mümayan olan Firuz Bey hakkında inayet-i mülukâne erzani kılınıp, işbu muharrem-iil haramın gurresinde mir-i mümaileyh dahil-i silk-i vüzera ve eyalet-i merkume ile haiz-i rehine izz-u a'la oldu."*(2)

İfadesinden anlaşıldığı üzere vezir ve Rakka-Urfa valisi olan Firuz Bey, h. 1223 (m. 1808) yılında vefat etmiş ve Ulu Camii mezarlığına defnedilmiştir.

12. Darendeli Hüseyin Paşa: Urfa'nın Karameydan semtinde yaptırdığı bir cami ile adı biliniyor. Camiin üzerindeki kitabede kendi adını yazmamıştır. Camii, kayınpederinin adına atfetmiş, kendisi vakfiyesini h.1141 (m.1728) tarihinde hazırlamıştır. Camiin kitabesinde düşürülen tarih, h.1142 (m. 1729)'dir.

13. Bahri Paşa: Urfa kaymakamlarındandır. H. 1260 (m. 1844) yılında, Sumeydanı'ndaki Kadıoğlu Camii'ne bir minare yaptırmış olup, minarenin kaidesinde adı geçer. Yine aynı tarihte şimdi Peygamberler Camii olan eski bir kilisenin yapımı sırasında da, kilisenin sütunu üzerindeki Arapça kitabede adı yazılıdır.

14. Muhammed Miri Paşa: Narinci Camii'nin tamirini h.1255 (miladi 1839) yılında gerçekleştirmiştir. Kendisi hem hafız ve müşir paşadır. Rakka-Urfa kaymakamlarındandır.

15. Derviş Ali Paşa: Halil-ür Rahman Medresesi'nin yarım kubbeli dershanesini h.1288 (m. 1871)'de tamir ettirmiştir. Urfa kaymakamlarındandır.

16. Asım Paşa: Şimdi mevcut olmayan bir camiin kitabesinde adı geçmektedir. Başkasının tamir tarihi olduğu için Asım Paşa'nın valilik veya kaymakamlık tarihi belli değildir.

17. Emir Saadeddin Sübhanverdi Beg: Hasan Paşa Camii'nin doğu duvarındaki kitabede adı *"Seydi Ahmed Beg oğlu melik-i a'lam, emir-i a'dal el-ekrem Saadeddin Sübhanverdi Beg"* olarak geçmektedir. Kitabede camiin tamir tarihi h.993 (m.1585) yılı olarak geçmektedir. Urfa valilerindendir.

18. Mustafa Paşa: H. 1190 (m.1776) tarihinde Hekim Dede Camii'ni tamir ettirmiştir.

19. Muhammed Salih Paşa: Kanuni Sultan Süleyman devrinde, 1523 yılında Mevlid-i Halil Camii'ni yaptıran Urfa valisidir.

Muhammed Salih Paşa, Osmanlı devri ilk valilerindendir.

Dipnotlar:

(1) Pakalın, M.Zeki, ***Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü***, Milli Eğ. Basımevi, İstanbul 1983, cilt II, s. 284.

(2) Ahmed Vasıf Efendi, ***Mehâsin'iil Âsâr ve Hakâik'iil Ahbar***, (neşr. Dr.Mücteba İlgürel), İstanbul 1878, s. 369.

HALK KÜLTÜRÜ (FOLKLOR)

ŞANLIURFA HALK KÜLTÜRÜ HAKKINDA...

Yerleşim merkezi olarak millattan önceki dönemlere uzanan bir tarihe sahip olan Şanlıurfa, folklor yönünden de aynı tarihlere kadar uzanan bir seyir takip eder. Bugün engin ve derin bir folklor hazinesi olan Şanlıurfa'da yapılacak araştırma ve derlemeler, Şanlıurfa folkloru hakkında daha ayrıntılı bilgiler vereceği gibi, şu andaki folklorumuza daha değişik boyutlar getirecektir.

Tarih seyri içinde birçok konuda olduğu gibi Şanlıurfa folklorunda da değişmeler ve etkilenmeler olmuştur.

Cumhuriyet dönemindeki kültür değişimleri sınırlı da olsa bu alanda da etkisini göstermiş, kültür hayatımızda yeni kurumlar yerini almış, kültür hayatımızın önemli unsurlarından giyim kuşam, gelenek ve görenekler gibi folklorumuzun birçok konularında değişiklikler olmuştur.

Güneydoğu Anadolu Projesine bağlı olarak son yıllarda Şanlıurfa'daki nüfus artışı, kültür değişimi sürecini hızlandırmış ve bu süreç artarak devam etmektedir.

Bugün, sıra gecesi, dağ yatısı, düğün, nişan, gelin hamamı gibi birçok gelenek bütün canlılığıyla yaşamaktadır. Sanayileşme, nüfus artışı ve teknolojinin gelişmesi; bugün mevcut olan birçok özgün halk kültürü ürününün zamanla yok olmasına, bir kısmının da değişmesine neden olacaktır.

Şanlıurfa denince akla ilk olarak Balıklıgölü, türküleri, türkücüleri, yanık hoyratları, sıra geceleri, çiğköftesi gelir. Bunların dışında Şanlıurfa folkloruyla ilgili, gelenek ve görenekler, atasözleri, beddualar, bilmeceler, halk hikâyeleri, masallar, halk ilaçları, çocuk oyunları, el sanatları, efsâneler gibi birçok konu Şanlıurfa folklorunun ayrılmaz parçalarıdır.

Bu konuların tamamını yazmak takdir edilir ki, çok kapsamlı bir çalışma konusudur. Bu bölümde bunlardan ancak önemli görülen konular ele alınıp Şanlıurfa folklorundan bir demet sunmaya çalışılmıştır.

ŞANLIURFA'DAN EFSÂNELER

Selâhaddin E. GÜLER *
S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU **

Her tarihi şehir gibi Şanlıurfa hakkında da birçok efsâneler mevcuttur. Yaşayan halka göre, bunlar tarih kadar doğrudur. Ayrıca bölgede yaşadığına inanılan peygamberlerin hayatları birçok efsânelere konu olmuştur. Efsânelere göre, Adem ile Havva'nın yeryüzüne ayak bastıkları ilk toprak Harran ovasıdır. İlk çift burada sürülmüş, İbrahim Peygamber burada doğmuş, putları kırmış ve ateşe atılmıştır. Eyyup Peygamber hastalığına burada sabır göstermiş ve vefat edince bu topraklara gömülmüştür. Hz. İsa'nın kutsal mendili burada muhafaza edilmiş, Hz.Davud burada yaşamış, Hz.Şuayp Şanlıurfa yakınındaki Şuayp Şehri'ni kurmuştur. Hz.Musa ise, Soğmatar Şehri'nde yaşamıştır. Bunlardan dolayı Şanlıurfa'ya Peygamberler Şehri denmiştir.

ADEM İLE HAVVA'NIN HARRAN OVASI'NA GELİŞ EFSANESİ

Efsaneye göre Adem'le Havva'nın Cennet'ten çıkıp geldikleri yerdir Harran Ovası. Adem'le Havva bir cennet köşesi gibi renk renk çiçeklerin yer aldığı ovanın bu güzelliğine inanamazlar. Bunca güzelliğin arasında ilk dikkatlerini çeken, bir tek ağacın olmayışıdır. Adem, Cennet'ten gelirken bir nar, bir de gül dalı getirmiştir yanında... Ovanın ortasına diker ikisini de... Hemen büyüyüveren nar, al çiçekler açar, gül ise beyaz...

Bir süre sonra karınları acıkır. Havva avucunu açar, içinde Cennet'ten getirdiği bir buğday tanesi vardır. Umutla koyulurlar işe... Adem, gül ağacından bir saban yapar. Sabana da kendini koşar. Ancak öylesi yorucu bir iştir ki dermanı kalmaz. O anda bir öküz belirir yanlarında... *"Beni koşun"* der gibi boynunu uzatır.

İşte inanışa göre insanın ilk ayak bastığı sabanın ilk kullanıldığı, öküzün ilk kez çifte koşulduğu yerdir Harran Ovası... Bu yörede buğday'ın, gül'ün ve nar'ın kutsallığı da cennet'ten gelmiş olmalarındandır...

Başka bir efsaneye göre de, Harran Üniversitesi yapılerken temel harcına gül suyu katıldığı ve yağmur yağdığında buraların gül kokularıyla dolduğuna inanılır.

* *ŞURKAV Kültür Merkezi Tarih Araştırmacısı*
** *Harran Ü.Şanlıurfa MYO. Öğr.Görevlisi*

URFA ADI VE NEMRUT EFSÂNESİ

Antik çağda Edessa olarak bilinen Şanlıurfa'da, kentin bugünkü adının, çok daha eskilere dayandığı yine efsanelerle açıklanır.

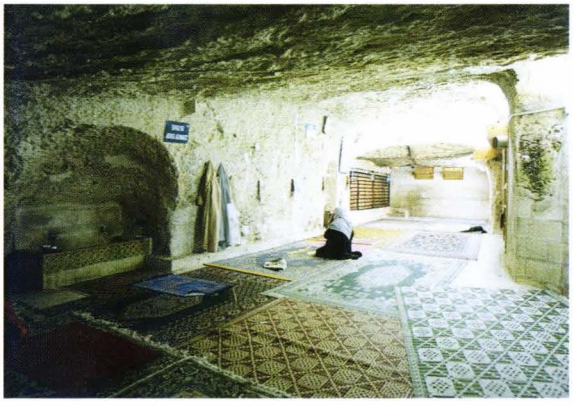
Urfa'da yüzyıllar önce Nemrut isminde bir hükümdâr yaşarmış. Nemrut çok zalim ve Allah'a isyan eden biriymiş.

Allah, Nemrut'un zayıf bir kul olduğunu göstermek için en aciz mahluklarından sivrisinekleri kendisine göndereceğini bildirir. Nemrut harp etmek için ordusuyla karşı çıksada sivrisinekler asker ve hayvanların göz, kulak ve burunlarına girerek hepsini püskürtür. Nemrut güç bela kendisini odasına atar ve kapıyı, bacayı ve bütün delikleri kapatarak saklanır. Topal bir sivrisineğin, Allah'a *"Yarabbi ben gazaya yetişemedim. Topallığım mani oldu"* diyerek yalvarması üzerine, Allah da ona *"Seni de Nemrut'un helakine memur ettim, git onu bul ve helak et"* diye emir buyurur. Bu topal sinek, Nemrut'u bulur ve odasının anahtar deliğinden girerek saldırır. Nemrut'un burnundan girerek beynini kemirmeye başlar. Nemrut başının ağrısından kurtulmak için türlü çarelere başvursa da kurtulamaz. Bunun üzerine keçeden yaptırdığı tokmaklarla başına vurdurmaya başlar. Bu tokmaklar ızdırabını gideremeyince tahta tokmaklarla vurmalarını emreder. Nemrut'un kafasına tokmakla vuruldukça, Nemrut *"Vurha, Vurha"* diyerek can verir.

Nemrut'un bu bağırmalarından dolayı memleketin adına "Urfa" dendiği söylenir.

HALİL-ÜR RAHMAN VE AYNZELİHA GÖLÜ EFSÂNESİ

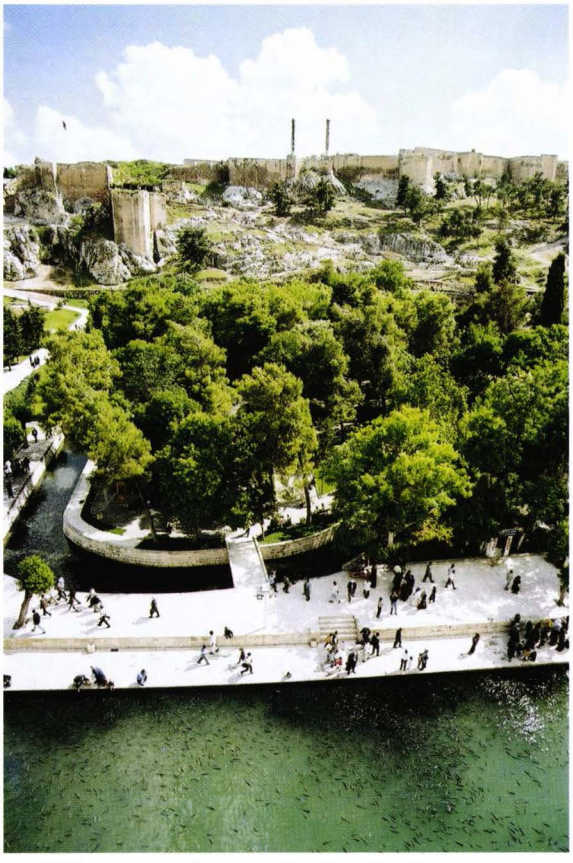
Nemrut, zulmü ile çevresine korku ve dehşet saçan bir hükümdârdır. Bir gece gördüğü rüyayı yorumlatır. Doğacak çocuklardan birinin kendisini öldüreceğini öğrenir. Hemen o yıl doğacak bütün çocukların öldürülmesini emreder. Nemrut'un askerleri emri uygulamaya başlar. İbrahim peygamberin annesi Sara, kaçarak bir mağaraya gizlenir. Çocuğunu bu mağarada doğurur ve çocuğunu burada bırakıp evine döner. Çocuğu bir dişi ceylan emzirir. Aradan zaman geçer, askerler İbrahim'i mağarada bu-

168) Hz. İbrahim'in doğduğuna inanılan mağara

lurlar. Nemrut'un huzuruna getirirler. Hiç çocuğu olmayan Nemrut ondan hoşlanır ve İbrahim'i yanına alıp büyütür.

Nemrut'un zulmü, haksızlığı ve putlara tapışını, halkın da putlara tapmaya zorlanılışını gören İbrahim, insanların kendi elleriyle yaptıkları bu putların tanrı olamayacağını söyler. Halka bu düşüncesini anlatır. Halk korkudan ağzını açamaz. Bir tören günü herkesin törene gittiği bir zamanda İbrahim sarayın putlar bölümüne girer, bir balta ile bütün putları parçalar,

169) Efsaneye göre, Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı tepe ve düştüğü yerde oluşan Halil-ür Rahman Gölü

baltayı da en büyük putun üstüne bırakır. Törenden dönenler endişeye kapılıp Nemrut'a haber verirler. Görevliler Hz.İbrahim'e kızdıklarından bunu onun yapabileceğini öne sürerler. Hz.İbrahim yargılanır, kendisine sorular sorulur ve cevabı "*görüyorsunuz ya işte balta büyük putun ellerinde, her halde bu işi o yapmıştır*" der.

Öfkelenen Nemrut, "*bir taş parçası baltayı eline alıp bu işi nasıl yapar*" diye haykırınca; Hz.İbrahim "*işte benim anlatmak istediğim de budur. Siz kendi ellerinizle yaptığınız bu taş parçalarından medet umuyor, sizi kötülüklerden korumasını bekliyorsunuz. Tanrı diye ona tapıyor, adak adıyor, başınız daralınca ona koşuyorsunuz. Bu gerçekten tanrı ise neden böyle bir işi yapamaz*" deyince şaşkınlık geçiren Nemrut, İbrahim'in ateşe atılarak cezalandırılmasını emreder.

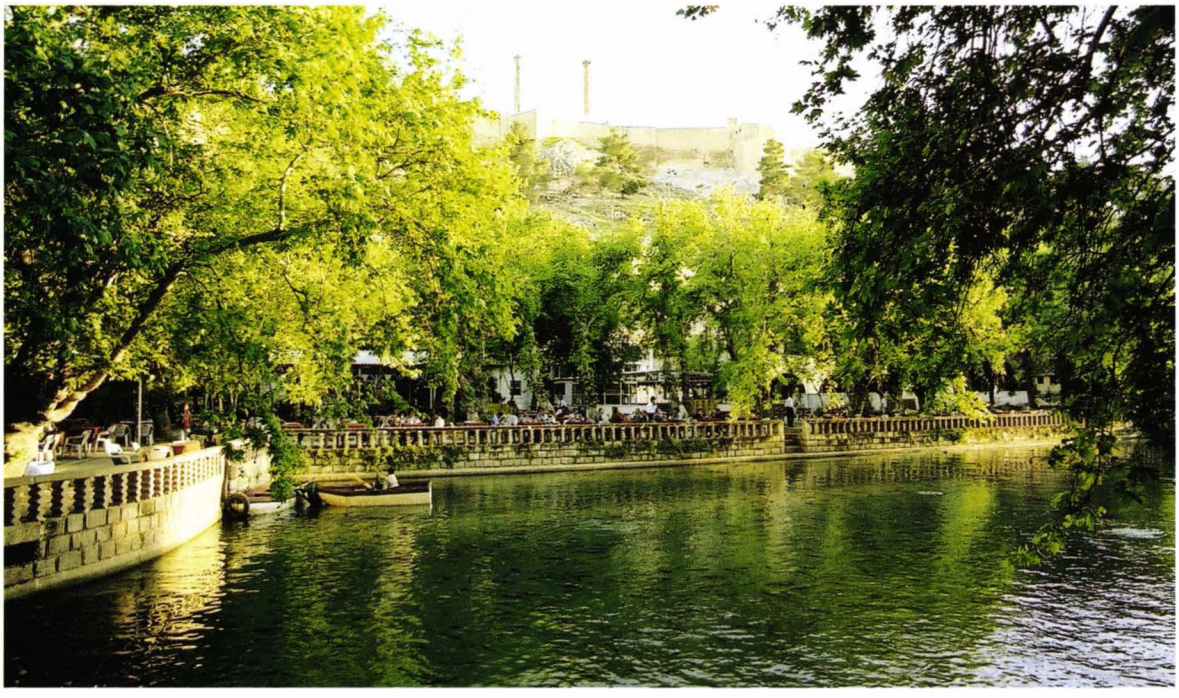
Her taraftan toplanan odunlar, bugünkü Halil-ür Rahman Gölü'nün bulunduğu yere yığılır, ateş yakılır ve bugünkü kalenin bulunduğu tepenin üzerinden İbrahim Aleyhiselam mancınıklarla ateşe fırlatılır. Nemrut'un kızı Zeliha, yalvarmasına rağmen babasının yüreği yumuşamaz. İbrahim Aleyhiselam ateşe düştüğünde burası bir göl ve gül bahçesine dönüşür. Yakılan odunlar ise balık olur. Bu göle daha sonra Halil-ür Rahman Gölü adı verilir. Hz. İbrahim'in ardından kendisini ateşe atan Nemrut'un kızı Zeliha'nın ise düştüğü yerde bugünkü Ayzeliha Gölü oluşur.

Halkın inanışına göre, bu göller ve içindeki balıklar kutsal sayılmaktadır. Bu balıklara dokunanların başına bela geleceğine inanılır.

ABGAR VE KUTSAL MENDİL EFSÂNESİ

Abgar Efsânesi'ne göre V.Abgar Ukkama ilk Hıristiyan kraldır. Hz. İsa'nın tebliğinden hemen sonra Hıristiyanlığı kabul etmiş ve kendi halkına da benimsetmiştir. Bu konu ile ilgili efsane şöyledir:

"Edessa kralı V.Abgar Ukkama, o sıralar cüzzam hastalığına yakalanmış ve bundan dolayı oldukça ızdırap çekiyordu. Kral, Hz.İsa'nın hastaları iyileştirdiğini duymuştu, ancak çok hasta olduğundan dolayı bizzat Kudüs'e gidemiyordu. Hannan adındaki bir elçisini, ona inandığını ve yeni dinini öğrenmek istediğini belirten bir mektupla onu davet edip yanına gelmesi için Hz.İsa'ya gönderdi. Bu elçi aynı zamanda becerikli bir ressam idi. Hannan, Hz. İsa'ya getirdiği mektubu sunduktan sonra yü-

170) Ayazelika Gölü

zünün resmini yapmayı dener, ancak başarılı olamaz. Bunu sezen Hz.İsa, yüzünü yıkar ve kendisine uzatılan bir mendille yüzünü silip Hannan'a verir. Hz.İsa'nın yüzünün aynısı mendile çıkmıştır. Hannan bir mektupla birlikte mendili de alarak Edessa'ya döner.

Hz.İsa, Edessa kralı V.Abgar Ukkama'ya gönderdiği mektupta şöyle demiştir:

"Ne mutlu sana Abgar ve Edessa adındaki kentine ! Ne mutlu, beni görmeden bana inanmış olan sana ! Çünkü sana devamlı sağlık bahşedilecektir. Senin yanına gelmem hususunda bana yazdıklarına gelince, bilesin ki, görevlendirilmiş olduğum herşeyi burada tamamlamak ve bu işi bitirdikten sonra beni göndermiş olana, Baba'ya dönmem gereklidir. Sana ızdıraplarını (hastalıklarını) iyileştirmek, sana ve seninle beraber olanlara ebedi yaşam ve barış bahşetmek, ayrıca senin kentine dünyanın sonuna kadar düşmanlar tarafından boyun eğdirilmemeyi sağlamak üzere havarilerimden birisini, Thomas da denilen Adday'ı göndereceğim. Amin. Efendiniz İsa'nın mektubu."

Edessa kralı V.Abgar, Hz. İsa'nın yüzü görünen kutsal mendili (Hagion Mandylion) yüzüne sürerek sağlığına kavuşmuş ve daha sonra bu mendili bir tahtaya gerdirerek, kentin giriş kapısında bir niş içine koydurmuştur. Bu kutsal mendil, yüzyıllarca Hıristiyan sanatında, Ortaçağ'ın Bizans-İslâm ilişkilerinde önemli ve büyük bir rol oynamıştır. Ayrıca bu mektubun nüshaları çoğaltılarak muska şeklinde Urfa'ya gelen ziyaretçilere verilmiştir. Kutsal sayılan mendil, uzun süre saklanır. İslam dini yöreye egemen olunca, kutsal mendil müslümanların eline geçer. Bizanslılarla yapılan bir savaşta, Müslümanların bir kısmı esir düşer. Bizanslılar, esirlerin geri verilmesi için kutsal mendilin kendilerine teslim edilmesini şart koşarlar. Sonunda kutsal mendil verilir ve esirler de geri alınır.

Mendilin düşürüldüğü kuyu, Hıristiyanlarca kutsal sayılır. Mendilin düşürüldüğü günün her yıldönümünde, geceden oraya gidilir, adaklar adanır, törenler yapılır. Kuyu başına yalın ayak gitme gereğine inanılır. Bu yıldönümü, inanışa göre Paskalya Yortusu'nun 20. günüdür.

Efsaneye göre, günümüzde İbrahim Peygamber'i ateşe fırlatan mancınıklar olarak bilinen sütunlar, aslında bu kuyu ve mendilin anısına dikilmiş anıtlardır. Birinin altına bitmeyen altın, diğerinin altına ise bitmeye su hazinesi yerleştirilmiştir. Biri yıkılırsa Urfa suya, diğeri yıkılırsa altına boğulacaktır.

ÇİĞKÖFTE EFSÂNESİ

Çiğköftenin geçmişi Hz. İbrahim (A.S.) devrine kadar uzanır. Efsaneye göre, Nemrud, Hz. İbrahim'i ateşe atmak için şehirdeki yakacakları toplayıp ateş yakmayı yasaklayınca halk ne yapacağını düşünür. Urfa'da bir avcının vurduğu

ceylan etinden, hanımı bugünkü çiğköftenin az karışımlı et, bulgur ve isottan oluşan ilkel şeklini hazırlar. Ceylan etinin pişirilmeden, sadece dövülmesiyle hazırladığı bu çiğköfteyi kocası beğenir. Bir zaruretten doğan bu yemek, binlerce yıl önceden günümüze kadar geliştirilerek yaşatılmaktadır.

KARAKOYUN DERESİ VE HIZMALI KÖPRÜ EFSÂNESİ

Yüzyıllarca önce kentin güneydoğusunda yoksul bir ana-oğul yaşamaktadır. Oğul Kasarcı Çayı'nda kasarcılık yapmaktadır. Günün birinde yöreye gelen bir derviş, birkaç gün delikanlıyı izledikten sonra: *"Oğlum seni izledim. Görüyorum ki, çalışkan, dürüst bir insansın. Anladığıma göre dardasınız. Yakında ülkeme döneceğim, orası varlıklı bir yerdir. İstersen sen de benimle gel"* der. Delikanlı anasına danışır, anası da oğlum yoksulluktan kurtulsun diyerek gitmesine izin verir.

Derviş delikanlıyı tekkesine götürür, eğitir. Delikanlı birgün çarşıda güzel bir kız görür, ona aşık olur. Soruşturunca kızın Karakoyunlu Bey'i'nin kızı olduğunu öğrenir. Yemeden içmeden kesilir. Derviş durumu öğrenince: *"Üzülme, gider kızı isteriz"* der. Ertesi gün saraya varır. Durumu Bey'e anlatır, Bey öfkelenir, ama saygısızlık olmasın diye sesini de çıkarmaz. Dervişe kırk gün içinde istediği hediye ve paralar getirilirse kızı vereceğini söyler. İstedikleri şeyler kırk günde tamamlanacak gibi değildir. Üstelik derviş de yoksuldur. Durumu öğrenen delikanlı üzülür ve günden güne erimeye başlar. Tam kırkıncı gün, delikanlı uyandığında tekke avlusunda kimin getirdiği bilinmeyen eşya ve altın yüklü katırlar görür. Koşup dervişe haber verir. Derviş gülümser. Alıp bunları Bey'e götürür. Çaresiz kalan Bey, kızını verir düğün-dernek kurulur.

Derviş delikanlıya, gerdeğe girmeden iki rekat namaz kılmasını, sonra da kendisi için dua etmesini söyler. Delikanlı başına geldiği bunca maceradan sonra öylesine mutlu ve coşkuludur ki, namazı kılar, ama derviş için dua etmeyi unutur. Dervişe dua etmediği için ertesi sabah uyandığında, kendini Kasarcı Çayı kıyısında bulur. Başından geçenler kendisine bir rüya gibi gelir. Gidip başından geçenleri anasına anlatır. Yapacak birşeyleri yoktur ve eski yaşamlarına dönerler.

Yeni gelin olan kız ise, uyandığında kocasını yanında göremeyince her yeri aratır, ama kimse izini bulamaz. Bu arada derviş te gitmiştir. Vakti gelince kızın bir oğlu olur. Çocuk biraz büyüyünce, hem gittiği yerlerde kocasını aramak, hem de hac görevini yerine getirmek için yola çıkar. Yolu üzerindeki Urfa'ya varır. Samsat Kapısı önüne çadır kurdururken, bağrışmalar duyar. Kentin ortasından gelen dere taşmış, evler sular altında kalmış ve kent büyük ölçüde zarar görmüştür. Bey kızı, birkaç yılda bir yinelenen su baskınından kenti kurtarmak niyetindedir. Hac parasını bu işe harcayacaktır. Tellallar çıkarıp halkı hendek kazmaya çağırır. Anasının isteğiyle, bizim delikanlı da hendek kazanlara katılır. Çalışmalar esnasında Bey kızının çocuğunu bir ağlama tutar, bir türlü susturulamaz. İşçiler oyalamak için kucağına alır, elden ele geçirirler. Çocuk babasının kucağına gelince susup, çevresine bakarak gülümser. Bey kızı delikanlıyı hendek işinden alır, çocuğu eğlemekle görevlendirir. Bu arada delikanlının anası, oğlunun bohçasını karıştırırken, altın sırma işlemeli düğün giysisini bulur: *"Oğlum artık bu giysi bize yakışmaz. Onu, kente bunca iyiliği dokunan hanıma hediye edelim"* der. Giysi, Bey kızının çadırına götürülür. Kız armağanı görünce, kendi el işlemesinden tanır ve hemen getirenin bulunmasını emreder. Delikanlıyı getirirler. Görür görmez birbirlerini tanıyan iki sevdalı birbirilerine kavuşurlar.

Bu arada hendek tamamlanır. Derenin yatağı değiştirilerek, sel baskını tehlikesi önlenmiştir. Ardından dere üzerine bir de köprü yapılır. Sonraki yıllarda köprü yıkılırsa, yerine yenisi yapılabilsin diye Bey kızı, köprü ayaklarından birinin altına, altın hızması ile değerli taşlarını gömdürür. O günden sonra derenin adı Bey kızının soyunun isminden dolayı Karakoyun Deresi, köprünün adı da ayağındaki hızma nedeniyle Hızmalı Köprü olur.

Bey kızı ile delikanlı burada mutlu bir yaşam sürer, öldüklerinde de Karakoyun Deresi kıyısına gömülürler.

NEMRUD'UN TAHTI VE KAZANE KÖYÜ EFSANESİ

Urfa kalesinin güneyindeki dağların arasında yüksekçe bir tepe, Nemrud'un yaylağı ve taht merkezidir. Tepenin üstü geniş ve düz kayalıktır.

Buraya Nemrud'un Tahtı denir. Kayalığın doğusunda, kayalara oyulmuş odalar, Nemrud'un yaz sıcağından korunmak için yaptırdığı dinlenme yeridir. Tepeye 1 saat uzaklıkta,

Harran ovasındaki Kazane Köyü'nde pişen yemekler, elden ele geçirilerek buraya taşınırmış. Köyün adı da mutfaklarındaki kazanların bolluğundan günümüze kadar Kazane olarak gelmiştir.

KRAL KIZI EFSANESİ

Bilinmeyen bir zamanda Urfa'da din ilimleri eğitimi alan bir öğrenci vardır. Bu öğrenci, eğitimini tamamlayıp diplomasını alacağı sırada bir savaş çıkar. Birçok genç gibi bu öğrenci de gönüllü olarak savaşa katılır. Yapılan savaşta düşmana esir düşenlerin arasında bizim öğrenci de bulunmaktadır. Kafirler, esirleri kendi ülkelerine götürürler ve ihtiyaçları olmadığı gerekçesiyle sırayla öldürürler. Sıra bizim öğrenciye geldiğinde, bir haberci gelir ve kral kızının hizmetini görmesi için bir esir istenir. Muhafızlar da, ellerinde kalmış tek esir olan öğrenciyi verirler.

Öğrenci artık kral kızının hizmetindedir. Kral kızı ise erkek gibi giyinir, ata biner, kılıç kuşanır. Aynı zamanda babasının da tek ve biricik kızıdır. Sabahları evden çıkar, geceleri geç vakit gelirmiş. O gelinceye kadar hizmetini gören öğrenci, bütün işlerini bitirir, kendisine ayrılan odasına çekilirmiş. Bu şekilde aradan uzun bir süre geçmiş. Bir gece öğrenci, kral kızının odasını temizlerken, bir taraftan da ezbere Kur'an okur. Bu okuma giderek öğrenciyi heyecana getirir; aklına memleketi ve ailesi gelir. Artık işi bırakır. Bir taraftan okur, bir taraftan da ağlarımış. O sırada kral kızı içerir girer, durumu sorar, soruşturur ve meseleyi öğrenir. Bu sebeple öğrenci, kral kızına İslam dinini anlatır. İslamın üstünlüğünü ve doğruluğunu anlayan kültürlü kız, kısa bir süre sonra müslüman olur. Artık her gece gizli olarak kral kızı, öğrenciden İslami bilgiler alır, İslamı öğrenir ve şartlarını yerine getirir. Böylece aradan birkaç yıl geçer.

Bir gece kral kızı eve erken gelir. Niçin erken geldiğini soran öğrenciye, hasta olduğunu söyler ve: *"Ben yakında öleceğimi sanıyorum. Bizde adet, ölen kimseyi bütün altın ve ziynet eşyaları ile gömerler. Ölmeden babama seni serbest bırakmasını söylerim. Ben öldükten sonra, babam seni serbest bırakır. Gece gelir mezarımı açarsın. Müslüman olduğumu senden başka bilen yok. Bana mahrem olduğun için beni yıkayamazsın. Onun yerine teyemmüm edersin ve namazımı kılarsın. Yanımda bulunan altın ve ziynet eşyalarını da alır memleketine gidersin"* der. Kral kızı gerçekten birkaç gün sonra ölür. Kendisini yörenin adetlerine göre gömerler. Kral, kızının isteği üzerine öğrenciyi serbest bırakır. Öğrenci gece gelir, kral kızının mezarını açar. Bakar ki, mezardaki ölü kıza benzemiyor. Yüzünü çevirip yakından iyice bakınca, bunun memleketindeki hocasına tıpatıp benzediğini görür. Bunun üzerine yanındaki altınları alır, mezarı kapatır ve memleketinin yolunu tutar.

Öğrenci, gördüklerinden hayrette kalmıştır. Memleketine gelince ilk iş olarak hocasını sorar. Ancak hocasının öldüğünü öğrenir. Hesapladığına göre hocası da kral kızı ile aynı günde ölmüştür. Hocasının mezarının nerde olduğunu öğrenir. Bir gece gider mezarını açar. Mezarda hocası yerine kral kızının yattığını görünce tamamen şaşkına döner. Akla durgunluk veren bu bilmeceyi çözmek için herkesten hocasının nasıl birisi olduğunu sorar. Herkes, hocasının çok alim, büyük ve iyi bir kimse olduğunu söyler. Aldığı cevaplardan tatmin olmayan öğrenci, sonunda hocasının karısına da sormaya karar verir. Hocasının karısı önceleri söylemek istemez, ancak öğrencinin ısrarına dayanamaz ve bilinmeyen gerçeği şöyle anlatır: *"Her yönüyle iyi birisiydi. Yalnız cinsel ilişkiden sonra yıkanmak kendisine ağır gelirdi. İşte bu Hıristiyanlarda yoktur diye, adeta onların adetlerini beğenirdi"* der. Böylece öğrenci, Cenabı Hakk'ın, kafirlerin adetini beğenen ve onlara benzeyen bir alimin cesedini bir kafir mezarlığına, kafirlerin içinde müslüman olan birinin cesedini de müslüman mezarlığına nasıl naklettiğini gözleriyle görür ve sebebini anlamış olur.

Harran Kapı Mezarlığı'ndaki 1594 tarihli Seyyid Maksud oğlu Seyyid Hacı Ali Türbesi, halk arasında bu efsane ile ilişkilendirilmekte ve türbeye *"Kral Kızı"* türbesi denilmektedir.

TILFINDIR TEPESİ EFSANESİ

Urfa, 639 yılında İyad b. Ganem komutasındaki İslâm ordusu tarafından, Bizanslıların elinden savaşsız olarak alınır.

Efsaneye göre, İslam ordusu kente girer, aylardan Ramazan olduğundan herkes oruçludur. Ordu, adı geçen tepenin üzerinde konaklar ve iftarını açar. O tarihten sonra bu tepeye, İftar tepesi anlamına gelen Arapça "Tell Futur" adı verilir. Bu isim, günümüze "Tılfındır" olarak gelmiştir.

ŞANLIURFA'DA SIRA GECESİ GELENEĞİ

Abuzer AKBIYIK *

Tarih süreci içersinde bazı geleneklerimiz yozlaşmakta, bazıları da çeşitli nedenlerle kaybolmaktadır. Buna karşılık bazı geleneklerimiz ise ilk günkü şevk ve heyecanla sürdürülmektedir. İşte tüm canlılığıyla gerek Urfa, gerekse Urfa dışındaki Urfalıların sürdürmekte oldukları geleneklerden biri "sıra gecesi" geleneğidir.

Yıllardan beri "sıra gecesi" her fırsatta medyanın ilgisini çekmiştir. Sıra gecesinde icra edilen müzik fasılları proğram yapımcılarının ilgi odağı olmuş ve çeşitli proğram yapımcıları tarafından çekilerek "sıra gecesi" adıyla hemen hemen bütün televizyon kanallarında yayınlanmıştır. "Zügürt Ağa", "Eşkıya" gibi birçok filmlerde sıra gecesi sahnesine yer verilmiştir. Bazı televizyon kanallarında "sıra gecesi" adıyla her hafta yayınlanan müzik proğramları düzenlenmiştir. Birçok gazete ve dergilerde sıra gecesiyle ilgili haber ve makale çıkmıştır. "Urfa sıra gecesi", "Urfa geceleri" adıyla kasetler çıkarılmıştır. Urfa'ya gelen misafirlere ve üst düzey bürokratlara "sıra gecesi" adıyla müzikli eğlence geceleri düzenlenmiştir. Çeşitli kuruluş ve derneklerce Urfa dışında "sıra gecesi" adıyla geceler düzenlenmiştir. Böylece sıra gecesi, Urfa'da yaşayan bir gelenek olma yanında, Urfa'nın bir simgesi ve Urfa kültürünün bir tanıtım gecesi olmuştur.

Sıra gecesi adı altında düzenlenen televizyon proğramlarının bir kısmında sıra gecesi içindeki sohbet, oyunlar ve müzik gibi bölümler yansıtılmaya çalışılmışsa da, birçoğunda sıra gecesinin sadece müzik faslı bölümü yer almıştır. Bu nedenle de sıra gecesi denildiği zaman, yaygın olarak "müzik gecesi" anlaşılmaktadır. Halbuki müzik, sıra gecesinin sadece bir bölümüdür. Sıra gecesinin müzik yanında çok daha başka fonksiyonları vardır.

İşte bu nedenle -yıllardır sıra gezen biri olarak- halkımızın yıllardır sürdürdüğü ve son yıllarda medyanın da ilgi odağı olan "sıra geceleri"mizi çeşitli yönleriyle bu yazımızda ele alacak, kültür hayatındaki yerini vurgulamaya çalışacağız.

* *Serbest Muhasebeci Mali Müşavir-Folklor Araştırmacısı*

"SIRA GECESİ" NEDİR ?

Genellikle kış gecelerinde, birbirine yakın yaş grubundaki gençlerin veya orta yaşlardaki arkadaş gruplarının, her hafta bir başka arkadaşın evinde olmak üzere, haftada bir akşam, belirli bir niteliğe ve düzene göre sıra ile yaptıkları toplantılara Şanlıurfa'da "sıra gecesi" denmektedir. kısaca; "sıra gecesi" bir arkadaş grubunun haftada bir olmak üzere bir araya geldikleri toplantılardır.

171) Sohbetle geçen bir sıra gecesi

SIRA GECESİNİN URFA KÜLTÜR HAYATINDAKİ YERİ

Sıra gecesinin Urfa kültür hayatındaki yerini şöyle özetleyebiliriz. Urfalı, genç yaşından itibaren sıra gecesine katılarak, cemaatle oturup kalkmayı, gelenek ve göreneklerini, adâb-ı muâşeret kurallarını, cemaatte konuşmanın adabını, yeri geldiği zaman konuşmayı, yeri geldiğinde dinlemesini bilmeyi, büyüğüne saygıyı öğrenir. Bu yönüyle "sıra gecesi" bir halk mektebidir.

Sıra gecelerinde zaman zaman çeşitli kitaplar okunur ve yorumları yapılır. Bu yönüyle "sıra gecesi" bir eğitim-öğretim müessesesidir.

"Sıra geceleri" acıyı ve mutluluğu paylaşmaktır. Sıra arkadaşlarından birinin yakını ölse, diğer sıra arkadaşları cenazenin hazırlanmasından kaldırılmasına kadar arkadaşlarının yanında olurlar, arkadaşlarının acısını paylaşırlar. Düğün, sünnet vs. gibi mutlu günlerde yine arkadaşlar bir araya gelir ve mutluluğu paylaşırlar.

Şanlıurfa'da müziğin gelişmesi ve yaygınlaşmasının en büyük nedeni sıra geceleridir. Bu geceler bir usta çırak geleneğine uygun olarak müziğin öğretildiği ve icra edildiği meşk ortamıdır. Bu yönüyle sıra geceleri bir "Halk konservatuarı"dır.

Keklik, at gibi belirli hayvanlara merakı olanlar, sıra gecelerinde sevdikleri konuları konuşurlar; bu yönüyle sıra gecesi bir cemiyet, bir dernek gibidir.

Urfa'nın sosyal, kültürel ve ekonomik sorunları sıra gecesinde konuşulur ve tartışılır, çözüm yolları üretilir. bu yönüyle sıra geceleri birer istişare toplantılarıdır.

Sıra geceleri sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın yoğunlaştığı ve pratiğe dönüştüğü yerdir. Sıra arkadaşları kendi aralarında yardımlaşma sağladıkları gibi, sıra gecelerinde toplanan paralarla fakirlere yardım edilir.

Sıra geceleri, nezih bir sohbet ortamıdır; ilim ve irfan sahipleriyle sohbetler edilir. Şiirler dinlenir, kültür ve edebiyat üzerine konuşulur.

Sıra geceleri geleneksel "Tolaka" ve "Yüzük fincan" oyunlarının oynandığı, geleneklerin yaşatıldığı gecelerdir.

Sıra gecesi, Urfa ve Urfalının tanıtımının yapıldığı bir lobidir.

Sıra gecesi; zengin Urfa sofrası yemeklerinden çiğköfte ve tatlılarının yenildiği, misafirlere tanıtıldığı ortamlardır.

SIRA GECESİNE GELİŞ

Sıraya geliş saati daha önce belirlenen saatlerde olur ve büyük bir önem taşır. Herkes belirlenen saatte gelmek zorundadır. Belirlenen saatte gelemeyen, önceden tespit edilen para cezasını ödemek zorunda kalır. Sıraya gelenleri, ev sahibi kapıda karşılar ve oturulacak odaya alır. Sıraya önce gelenler ayağa kalkarak gelene buyur eder. Sıraya gelen selam vererek herkesle tokalaşır ve uygun yere oturur. Sırada yaşça büyük olanlar üst tarafta, yaşça küçük olanlar kapıya yakın oturur. Ev sahibi ve sıraya daha önce gelenler, sonradan gelenlere "*merhaba*" derler; sıraya gelen de onlara "*merhaba*" diyerek karşılık verir. Daha önce gelenler çoksa cemaatin hepsine birden merhaba anlamına gelen "*cemaatize rahmet*" der.

SIRA GECESİNDE MİSAFİR AĞIRLAMA

Sıra grubundan olan biri beraberinde misafir getirebilir. Misafire odanın üst tarafında yer verilir. Sıraya gelen misafirler, sıraya getiren kişi tarafından tanıştırılır. Sıradakiler de misafire tanıştırılır. Sıradakilerin tanıştırılması, misafiri getiren kişi tarafından yapılır veya sıradakiler tek tek sıra ile kendilerini tanıtırlar.

SIRA GECESİNDE SOHBET

Sıra gecelerinin en önemli fonksiyonlarından biri sohbettir. Sohbete, sıraya gelenlerden hal hatır sorularak başlanır. Sıraya gelenler birbirlerine sihhat durumlarını, iş durumlarını sorarak sohbete başlarlar. Sohbet birçok konuda derinleşerek devam eder. Sohbet konuları arasına, o haftaki aktüalite, piyasanın durumu, ekonomi, siyaset ve dini konular gibi birçok mevzu girer. Sohbet konusu sıra gezenlerin ilgi alanlarına göre de değişiklik gösterir. Sıra gezenler kuş meraklısıysa, ağırlıklı olarak kuşlar üzerine; müzik meraklısıysa, müzik üzerine, kültür ağırlıklıysa, edebiyat ve şiir üzerine sohbet ederler. Muhtarların gezdiği sırada mahallenin sorunları, siyasi durum vs., dini ağırlıklı bir sıra ise, dini konular sohbetin ana konularını oluşturur.

Sıra gecelerinde konuşulan konular, sıra gezenlerin mesleklerine, kültür ve sanat yapılarına, tahsillerine göre değişiklik arz etse de, sırada; sağlık, eğitim, siyaset, ekonomi, sanat, edebiyat, dini konular, Urfa'nın sorunları; Türkiye ve dünya meseleleri gibi hemen her konu konuşulabilir.

Bazı sıra gecelerine, sıradakilerin merak ettikleri veya ilgi duydukları konunun uzmanı bir misafir özellikle çağrılır ve onun konuşması dinlenir, ondan istifade edilmeye çalışılır.

SIRA GECESİNDE OYUN

Sıra gecelerinde eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek üzere bazı geleneksel oyunlar oynanır. Bu oyunlardan en yaygın olanları "Tolaka" ve "Yüzük Fincan" oyunudur.

Tolaka Oyunu: En az 5-6 kişi ile oynanan bir oyundur. Bu oyunun oynanabilmesi için iki araç gereklidir. Birincisi, avuç içine sığacak kadar büyüklükte bozuk para veya yüzük; ikincisi ise, oyunda ceza alan oyuncunun eline vurmak üzere bükülmüş boyun bağı (atkı), havlu veya kemer. İşte bu ceza aletine "tolaka" denir.

Oturan oyuncular iki elini birleştirerek ileri uzatır. Ebe, avuç içine saklanacak şeyi eline, ce-

za aleti tolakayı da koltuğunun altına alarak ayağa kalkar. Bu sırada diğer oyuncular ellerini birleştirmiş ve ileriye doğru da uzatmış olarak ebeyi beklemektedirler. Ebe, her oyuncunun önünde durarak, elini oyuncuların birbirine yapışık ellerinin içinden geçirir. Elindeki bozuk parayı oyuncuların ellerine bırakır gibi yaparak tüm oyuncuları dolaşır. Ebe, bu işi birkaç defa tekrarlar.

Ebe tüm oyuncuları birkaç defa dolaşırken, saklanacak olan bozuk parayı kimseye belli etmeden herhangi bir oyuncunun eline bırakır.

Bozuk para eline bırakılan oyuncu hiç sesini çıkarmaz, renk vermez. Ebenin sorduğu herhangi bir oyuncu saklanan paranın kimde olduğunu bilirse, ebenin eline ceza aleti ile bir tane vurur ve kendisi ebe olur. Yeni ebe de oyundaki yerini alınca oyuna devam edilir. Ebenin sorduğu oyuncu, paranın kimde olduğunu bilmezse, bu defa ebe onun eline ceza olarak (paranın saklı olduğu oyuncunun söylediği kadar) vurur. Oyuna da yine aynı ebe devam eder.

Yüzük Fincan Oyunu: Bu oyun için en az 5, en çok 10 kulpsuz fincan (acı kahve fincanı) ve bir yüzük gerekmektedir. Bu oyun için sıra elemanları iki gruba ayrılır. Bir grup tepsiyi ve fincanları alarak gizliden yüzüğü tepside ters dizili fincanlardan birinin altına saklar. Karşı grubun tepside ters dizili fincanların altından yüzüğü bulması oyunun temel özelliğidir.

172) Sıra gecesinde Yüzük-Fincan Oyunu

Oyuna başlayan taraftan biri tepsiyi görünmeyen bir köşeye götürür ve fincanlardan herhangi birinin altına yüzüğü saklar. Tepsiyi yavaşça karşı tarafın önüne bırakır.

Karşı taraf oyuncuları aralarında tartışarak, yüzüğün hangi fincanın altında olduğunu bulmaya çalışır. Fincanları kaldırmak, karşı tarafın temsilcisi tarafından yapılır. Temsilci, ellerini fincanların üzerinde şöyle bir gezdirirken, karşı taraf oyuncuları fincanı saklayanların yüzlerine bakar ve heyecanlanıp heyecanlanmadıklarını anlamaya çalışır. Dolu fincan üzerindeyken herhangi birinin yüzü değişirse, o fincanı kaldırması gerektiği konusunda temsilcilerini uyarırlar.

Temsilci, fincanı kaldırmadan fincanın "boş" veya "dolu" olduğunu söyler. Temsilci birinci fincanı kaldırırken "dolu" der ve yüzüğü bulursa takımına 10 sayı kazandırır ve aynı zamanda tepsiyi hazırlama kendi takımına geçer. Ama "boş" dediği fincanları tek tek kaldırırken yüzüğü bulursa, fincan adedi kadar sayı alabilirler. Diğer tarafta kaldırılmayan fincanların sayısı kadar sayı verilir. Yüzüğü ilk saklayan taraf yüzüğü saklamaya devam eder.

Oyun bu şekilde, önceden kararlaştırılan sayı bulununcaya kadar devam eder.

SIRA GECESİNDE MÜZİK

Şanlıurfa'da müziğin gelişmesi, yaşatılması, yeni bestelerle sanatçıların ortaya çıkışında en önemli faktör sıra geceleridir, denilebilir. Sıra gecelerinde usta-çırak geleneği içerisinde müzik icra edilir. Herhangi bir enstrüman çalan veya okuyabilen kişilerin oluşturduğu sıralarda Urfa makam geleneği içerisinde müzik icra edilir. Müzik faslı Rast veya Divân makamında başlayarak Uşşak, Hicaz ve gecenin durumuna göre diğer makamlarla devam ederek Kürdi veya Rast makamıyla son bulur. Bu makamlar icra edilirken o makama göre şarkı, türkü okunur. Arada ise hoyrat ve gazel okunur. Müziğe yeni başlayanlar, bu gecelerde ustaları dinleyerek müzik bilgisi alır ve makamları öğrenirler. Bu yönüyle sıra gecelerine "halk konservatuarı" da denilebilir. Urfa'nın yetiştirdiği Mukim Tahir, Kel Hamza, Damburacı Derviş, Tenekeci Mahmut, Kazancı Bedih, İbrahim Tatlıses, Mehmet Özbek, Mahmut Coşkunses gibi, daha sayabileceğimiz birçok ünlü, sıra gecelerinde yetişmiş ve ustalık dönemlerinde de çırakları kendilerinden istifade etmiştir.

SIRADA DİSİPLİN VE YARGILAMA

Sıra gecelerinin temeli disiplindir. Sıra gecesine gelişten ayrılışa kadar kurallar dizisi vardır. Sıraya katılan kişi bunlara kesinlikle uymak zorundadır. Bu kurallara uymayan, uyum sağlayamayan kişi zaman içinde sıradan ayrılmak zorunda kalır. Sıra gecesinin genel kuralları sıraya katılanlar tarafından umumiyetle bilinir. Sıraya gelme saati, kalkma saati gibi bazı kurallar da sıra elemanlarının ortak kararıyla belirlenir. Bu alınan kararları sıra başkanı uygular.

173) Kazancı Bedih ve Arkadaşları'nın sıra gecesi

SIRADA ACI KAHVE VE ÇAY İKRAMI

Sıraya gelenlere ilk olarak sigara ve acı kahve ikram edilir. Acı kahveye Urfa'da "Mırra" denilir. Acı kahve yapmak için önce çekirdek kahve kavrulur ve iri çekilir. Çekilen kahve "gümgüm" denen büyükçe cezveye konularak iyice kaynatılır, kaynayan kahve başka bir cezveye süzülür, dinlenen kahve tekrar süzülür. Süzülen kahveye "hel" denen ve özel bir tad veren bitki tohumu da konur ve kaynatılarak sıcak olarak misafirlere ikram edilir. Kahve, misafirlere özel kulpsuz fincanlarla sunulur. Mırra, fincanın dibine az miktarda konulur ve iki defa verilir.

Acı kahvenin yapılması gibi, içilmesinin de kendine has kuralları vardır. Bu kurallardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz.

Sıra gecesinde acı kahve, misafirler ilk geldiğinde ve kalkacakları sırada olmak üzere iki defa ikram edilir. Her ikramda fincana az miktarda acı kahve konur, misafir kahveyi içer ve fincanı geri uzatır. Mırrayı dağıtan, tekrar fincana az miktarda kahve koyarak misafire verir. Misafir ikinci kez uzatılan kahveyi de içerek teşekkür eder ve fincanı, kahveyi dağıtana geri verir. Burada iki püf noktası vardır. Kahveyi içen, kahve fincanını yere koymamalı ve mutlaka kahveyi verene iade etmelidir. Kahveyi içenin fincanı yere veya masaya koyması kahveyi dağıtana büyük hakaret sayılır. Bunun cezası, kahveyi veren bekârsa, evlendirmesi veya fincanın altınla doldurulup bunun kahveyi dağıtana verilmesidir. Urfa'ya gelen yabancıların çoğu bu kuralları bilmedikleri için çoğu kez fincanı yere koyar, orada bulunan, bu kuralı o yabancıya hatırlatır ve kahveyi dağıtana da onun yabancı olduğunu ve bu kuralı bilmeden fincanı yere koyduğunu, amacının hakaret olmadığını söyleyerek *"hoş görmesini"* ister.

Sırada, acı kahveden sonra çay ikram edilir. Çay biraz geciktiğinde, sıra arkadaşlarından bazıları esprili bir şekilde çayın geciktiğini ev sahibine hatırlatırlar; *"Yalnı bu çayiz Halep'ten mi geli ?"*, *"Niye bele gecikti "*, *"Çay suyiz yoksa komşıdan getıralı"* veya birkaç arkadaş *"Çay içinde adalar"* gibi içinde çay geçen türküleri söylemeye başlarlar. Ev sahibi çayın geciktiğini anlar ve hemen çayları getirir.

Sıra gecesinde acı kahve ve çaydan başka, yazın ayran ve şurup ikram edildiği de olur. Sıra gecelerinde alkollü içki kesinlikle içilmez.

SIRA GECESİNİN BAŞ YEMEĞİ "ÇİĞKÖFTE"

Sıra gecelerinde yemek olarak "çiğköfte" yapılır, nadiren diğer yemekli sıra geceleri de var-

174) Çiğköftenin yoğrulușu, mangalda nırra ve tepsilerde kadayıflar

dır. Diğer bir ifade ile "Çiğköfte" sıra gecelerinin değişmez yemeğidir diyebiliriz. Sırada sohbet veya müzik faslı biterken köfteyi yoğuracak kişi ve ona yardımcı olacaklar köfte yoğurmak üzere üzere kalkarlar. Daha önce bulguru, eti, isodu (kırmız pul biberi) ve diğer malzemelerin hazırlanmış olduğu diğer odaya geçerler. Köfteyi yoğuracak olan, elini güzelce yıkayarak işe başlar. Köfte kıvamına geleceği sırada, sofra serilmeye başlanır. Köfte ile beraber yenilecek has (marul), beyaz lahana, salatalık, turp, nane, pırpırım (semizotu) ve Urfa'da yetişen hardal, kuzukulağı, suyarpızı, tuzik pendik ve tere gibi dere otlarından mevsimine göre bulunanlar sofraya dizilir. Ayran ve ekmek de sofraya konulduktan sonra hazır olan çiğköfte herkese bir tabak olacak şekilde servis yapılır.

İyi köfte yoğurmak bir meziyettir. Sıraya gelen her kişi iyi köfte yoğuramaz. Her sıranın köfte yoğuranı bellidir ve o kişi veya kişiler sıra gecesinde köfteyi yoğururlar. İyi yoğuramayan biri, köfte yoğurursa köfteyi hamurlaştırır, yiyenler "*yuvalak köftesine benzemiş*" gibi nüktelerle yoğurana takılırlar; köfteyi yoğuran, yoğurduğuna yoğuracağına pişman olur.

Sırada çiğköftenin yanında bostana, salatalık veya maruldan yapılmış cacık, zeytin bostanası veya koruk salatası, çoban salatası gibi salata ve cacıklar ikram edilir.

SIRA GECESİNDE TATLI

Sıra gecelerinde çiğköfteden sonra kadayıf, şıllık, katmer, baklava veya daş ekmeği, küncülü akkıt, palıza, şıre gibi mahalli tatlılardan herhangi biri ikram edilebilir. Sıra sahibinin hanımı maharetli ise, bu tatlılar evde hazırlanır, yoksa çarşıdan alınır.

SONUÇ

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: "Sıra gecesi" bir halk mektebidir, eğitim ve öğretim müessesesidir, arkadaşlıkların dostluklara dönüştüğü, dayanışma ve yardımlaşmanın, hoş sohbetin, müziğin, edebiyatın harman olduğu gecelerdir.

Şanlıurfa kültür hayatında önemil bir yere sahip olan "sıra geceleri" geleneği çok yaygın bir şekilde Urfa'da ve Urfa dışındaki Urfalılar arasında halen devam etmektedir. Birçok geleneğimizin yozlaştığı ve bir kısmının kaybolduğu günümüzde "sıra gecesi" geleneğinin yaşıyor olması bir şanstır, bir güzelliktir. Sıra gecesi geleneğinin sürdürülmesi, bu kadar olumsuz tesirlere karşı halkımızın kendi milli değerlerine sahip çıktığının bir göstergesidir. Bu nedenle "sıra gecesi" geleneğinin bugün olduğu gibi yarınlarda da devam etmesi halisâne dileğimizdir.

ŞANLIURFA SOSYAL HAYATINDA GELENEKLER

S.Sabri KÜRKÇÜOĞLU *

Şanlıurfa'da günlük hayat oldukça renkli ve canlıdır. Urfalılar'ın sosyal ve günlük yaşantılarında, başka yerlerde olmayan, görülmeyen özellik ve motifler vardır. Günlük hayattaki gelenekler, çoğu kez mevsimlere göre şehir merkezi ile kırsal kesimdeki hayat arasında farlılıklar gözlenir.

Bu yazımızda Şanlıurfa Halk Kültüründe önemli konuma sahip sahaniye, oda geleneği, bağ-bahçe-dağ gezme ve yatı geleneği, harafene, sünnet düğünü ve kirvelik konularında bilgi verilmektedir.

SAHANİYE

Şanlıurfa'ya özgü bir toplantı ve eğlence biçimidir. Genelde orta yaş grubu arkadaşlar arasında yapılır. Kaç kişi arasında olacağına dair kesin bir kural yoktur. Sahaniye gezecek arkadaşların çok samimi ve akran olması gerekir. Sahaniye gezmeleri genelde kış aylarında, özellikle Ramazanlarda olur. Oluşturulan arkadaş grupları, bir oda kiralayarak veya her birinin evinde sırayla birer gece toplanırlar. Üst üste her gece olabilileceği gibi, gün aşırı ya da haftada 2-3 gece de yapılabilir.

Sahaniyede genel kural, herkesin evde pişirilen yemekten toplanılacak yere getirmesidir. Sözgelimi, arkadaş grubu 8 kişiyse o gece sofraya 8 çeşit yemek konulmuş olur. Sahaniyede bazen yemekler ve tatlılar, arkadaşlar arasında taksim edilir. 8 kişi ise 2 gruba da ayrılabilir; 4 kişi bir gece, diğer 4 kişi de başka bir gece yemek getirir. Sahaniyede yemek, genelde yer sofrasında yenilir. Ev sahibi-misafir ayrımı yoktur. Herkes ev sahibi gibi hizmet eder, sofrayı hazırlar. Çiğköfte yapılacak ise, köfteyi en iyi yoğurabilen yoğurur. Yemek sonrası çaylar içilirken sohbet edilir. Yemekten sonra mahalli tatlılar yenir.

Yemek ve tatlılar mutlaka evde yapılır. Çarşıdan hazır alınmaz ve tatlıya da sofrada itibar edilmez. Bazı evlerin kendine özgü, meşhur yemek ve tatlıları vardır.

ODA GELENEĞİ

Oda toplanmaları, sıra gecelerine çok benzer. Arkadaş grupları avlulu bir ev veya bir daire kiralarlar veya satın alırlar. Evin sergisi için gerekli eşyalar çarşıdan ortaklaşa alınır veya gruptakiler evlerinde fazla olan eşyalardan getirir. Odada işleri yapacak, etrafı temizleyecek bir adam çalıştırıldığı da olur. Odanın bütün giderleri ise ortaklaşa ödenir.

Odada genelde her gece oturulur v eodaya her gece gidilecek ise belirli bir saatte gelinir. Kışın Cumartesi öğleden sonra Pazar günleri de oturulduğu olur. Odada hizmet gören adam, daha evvel gelip temizliği yapar, mangalı ya da sobayı yakıp odayı ısıtır, acı kahveyi hazırlar, nargile içenlerin nargilelerini temizler. Odaya, sahaniye usulü yemek getirilebilir veya harafene de yapılarak çeşitli yemekler hazırlanır. Odada yemek yapılacak ise gruptan bu işi becerebilenler yapar. Odada hatıralar anlatılır, kitaplar okunur ve sohbetle vakit geçirilir. Bazı odalarda oyunlar oynanır, müzik icra edilir.

BAĞ, BAHÇE GEZMELERİ İLE DAĞ VE YATI GELENEĞİ

Bağ, bahçe gezmelerine ailece veya yalnız erkek arkadaş grupları ile bahar ve yaz aylarında gidilir. Direkli, Devteşti, Cavsak, Halepli Bahçesi, Külaflı, Karaköprü, Gölpınar, Hamurkesen, Culap Çayı bölgelerinde yer alan bağ ve bahçeler en çok gidilen yerlerdir.

Dağ gezmelerine ve yatıya ise yılın her mevsiminde erkek arkadaş gruplarıyla gidilir. Urfa'nın güneyinde ve batısında yer alan dağlarda bulunan çok sayıdaki mağara bu iş için kullanılır. Gruptaki kişi sayısı 5 ila 15 arkadaş arasında değişir. Dağlarda yatıya kalmak, çok eski bir gelenektir. Yatıya uzun süreli veya bir-iki geceliğine gidilir. Devamlı gidenler, gidecekleri yere önce halı kilim, keçi ve hasır gibi sergilerle yataklarını götürürler. Geceleri soğuk olacağından kürkler de unutulmaz. Ayrıca gerekli mutfak malzemeleri, mangal, kebap için şiş ve kömür de götürülür.

Erkek arkadaş gruplarının gittikleri başlıca dağ ve mesire yerleri; Kanlı Mağara, Delikli Mağara, Şıhmaksut, İpek Mağarası, Markafe, Topdağı, Abgarların Düzü, Karlıklar, Devteşti, Direkli, Halepli Bahçesi, Karaköprü, Cavsak Suyu ve Zeytinlik bölgeleridir.

* *Harran Ü.Şanlıurfa MYO.Öğr.Görevlisi*

Yatıya genellikle bir-iki geceliğine gidilir. bu da Cumartesi ve Pazar günleri olur. Bir ay ve daha fazla kalan gruplar da olur. Kalma süresi arkadaş gurubunun durumuna göre değişir. İş günlerinde ise, sabah erkenden şehre gelinir ve akşamları dönülür.

Yemek, sırayla veya yardımlaşarak yapılır. bazı gruplarda yemek pişirmesini bilenler devamlı yemek yapmayı üstlenirler. Bazı gruplar hizmetler için bir adam tutar. bu adam etrafı temizler, bulaşıkları yıkar, ateş yakar ve gerekirse şehre giderek malzeme ve yiyecek satın alır. Eskiden yatıya gidilen dağlık bölgede ulaşım ve yük taşıma genellikle bir merkep ya da bir beygir ile sağlanırdı.

Dağ yatı gecelerinde akşamdan sehere kadar sazlar, cümbüşler çalır, gazel ve türküler okunur. Bu ahenklere komşu gruplar gazel, türkü ve hoyratlarla cevap verirler. Bu hallerde heyecan ve neşe artar, bazen zevkli iddialaşmalar ve atışmalar olur. Karşılıklı ahenkler sabaha kadar devam eder.

HAREFENE

Arkadaş toplantılarında yapılan yemek masraflarının bölüşülmesi anlamına gelen harefene akran ve samimi arkadaşlar arasında olur. Varlıklı kimseler ve gençler, harefeneye pek itibar etmezler. Daha çok dar gelirliler arasında yapılır. Bu ismin arifane sözcüğünden geldiği söylenir. Harefenede yapılan yemeğin tüm masraflarını bir ya da iki kişi yapar. Sonra yemeğe katılanlar tarafından bölüşülür.

Harafene gündüz yemeklerinde olabileceği gibi gece oturmalarında ve eğlencelerinde de olur.

SÜNNET DÜĞÜNÜ

Sünnet düğününden bir gün önce sünnet olacak çocuk eskiden at, atlı araba, günümüzde otomobil v.s. vasıtalardan biriyle şehirde gezdirilir. Genellikle Dergâh denilen İbrahim Halil Camii'ne götürülerek buradaki kutsal olduğuna inanılan suyla yüzü yıkanır ve içirilir.

Sünnet düğününden birkaç gün önce, gelecek olan misafirlere verilmek üzere yemekler hazırlanır. Sünnet düğününün belli başlı yemeği yörede tirit denilen yemektir.

Sünnet düğününde kirve denilen vekil vardır. Kirve sünnet töreninde sünnet olacak çocuğu veya çocukları kucağına alarak sünnet ettirir.

Sünnet yapılacak günün (genelde Pazar) sabahı erken saatlerde misafirler toplanırlar. Sünnet olacak çocuğu kirve kucağına alarak sünnet yapılacak masanın yanındaki yerde oturur. Sünnet anında uyuşturucu iğne yapılmadığından, sünnet olacak çocuk acıyı duymasın diye sürekli ağzına şeker ve lokum konur. Daha sonra hazırlanan yatağına yatırılır.

Yemeğe misafirler gruplar halinde alınır. Yemekten sonra ise yine acı kahve ve sigara ikram edilir.

KİRVELİK

Türk toplumunda kirveliğin yeri ve önemi büyüktür. Urfa'da ise kirvelik çok daha başka anlamlar yüklenip, derin bağlar oluşturur. Oğlunu sünnet ettirecek ya da evlendirecek ailenin kirvesi yoksa, aile reisi çok iyi düşünerek, ailenin kirveliğini yapacak uygun birisini bulur. Seçilen adaya kirvelik önerilir. Aday genellikle öneriyi kabul eder. Zira, kirvelik, bir onur ve itibar meselesidir.

Kirvelik kabul edilmişse, kirveye uygun bir hediye gönderilir. Bu, çocukların sünnetine ya da delikanlıların evlenmesine işarettir. Kirve hediyesini hoşnutlukla alır. Sünnet sözkonusu ise, çocukların sünnet elbiselerini yaptırır; evlenme ise, düğün, süpha, hamam yemeği ve diğer törenleri üstlenir. Düğünde damadın elbisesini giydirir ve damadın yanıbaşında bulunur. Süpha ziyafetinde damat ile beraber tahtta oturur. Aşçıya, davulcuya, berbere, kahveciye ve gereken yerlere damat ile birlikte bol bol bahşiş verir. Damadın gerdeğe konulmasında bulunur. Düğünden sonra, uygun bir hediye ile evli çifti ziyarete gider.

Kirve, ailenin kirvesidir. Genellikle kendisine, "Kirve" diye hitap edilir. Kirve ile kirve olunan aile arasında çok sıkı ilişkiler kurulur. Bu ilişki, kan bağı kadar yoğun ve güçlüdür. İki aile arasında eskiden kız alıp verilmezdi. Kirvenin saygınlığı ve otoritesi tartışılmaz. Kirvelik, babadan oğula geçer. Eğer arada çok önemli bir problem çıkmaz ise, kirvelik bağı asla kopmaz, devam eder. Beş-on kuşak ötelerden gelen kirvelikler vardır. Kirvenin oğlu olmaz ise, kendisinden sonra, kirvelik de noktalanmış olur.

KADINLARIN KIR GEZMELERİ

Geçmişte ve günümüzde Urfa'da kadınlar da kendi aralarında toplanarak kır oturmalarına giderler. Çarşamba, Cuma veya Cumartesi günleri öğleden sonraları aile fertleri, komşu veya akrabalarla birlikte gidilir. Genellikle yemek olarak çiğköfte ve ev yemekleri hazırlanır.

ŞANLIURFA EVLENME ADETLERİ

M.Emin ERGİN *

Urfa'da eski bir adet olan eşlerin birbirlerini görmeden, görücü usulü ile evlenmeleri eskisi kadar yaygın olmamakla birlikte, bugün karşılaşılması muhtemel bir evlenme şeklidir.

Bu evlenme şeklini incelediğimizde, Urfalılar'ın örf ve adetlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını görürüz. Geleneklerine bu derece bağlı olmalarının ise başlıca üç nedeni vardır.

1. Urfalılar'ın çevre illeri ile derin bir ilgisi yoktur. Köklü ve kalabalık ailelerin bulunduğu bir yerleşim birimidir. Daha düne kadar Urfalı, kızını başka illere gelin vermez ve Urfa delikanlısı dışardan evlenmezdi.

Urfa'da yabancılara "Kerıp", dışarıdan evlenenlere ise *"Kerıpten evlenmiş, kim bilir kimin nesini almış* " denilirdi.

2. Urfa, büyük ticaret ve sanayi merkezlerine uzak, bir tarım ve hayvancılık kenti olduğundan büyük yol güzergâhlarının birleştiği noktada bulunmamaktadır.

3. Bir kıyı şehri olmaması nedeniyle yerli ve yabancı turistlerin hemen hemen yok denecek kadar az olması değişmeleri kolay kolay kabul etmemesine neden olmaktadır.

Evlenme yaşına gelen delikanlının doğrudan *"Ben evlenecağam"* diye anne ve babasına söylemesi ayıp sayıldığından bu durumu uygun bir şekilde yakın arkadaşlarına veya başka bir kimse vasıtasıyla anne ve babasına iletir.

Haberi iletecek olan kimse erkek ise oğlanın babasına *"Allah ömürlü etsin, yeğenimiz artık böyüdü, gözü damlarda duvarlarda"* diyerek delikanlının evlenecek yaşa geldiğini ve bir kızın aranmasını söylemek ister. Oğlanın babası ise durumu hanımına açar. Oğlanın annesi ise *"Benim de kulağıma degdi, ben de işin farkındayam"* diye cevap verir. Zaten anne bu hayırlı işte daima babadan daha fazla çaba harcar.

Evlenecek yaşa gelen delikanlı ise annesinin yaptığı yemekleri, yıkadığı çamaşırları, beğenmemeye başlar. Çeşitli huzursuzluklar çıkarır.

Annesi ise *"Elimden bı kadar geli, yarın avradi siye bişirir begenırsen"* der. Oğlan ise konunun iyice anlaşıldığını ve verilen mesajın yerine iletildiğinin huzuru içerisinde tebessüm eder.

Anne o günden sonra gizliden gizliye kız aramaya başlar. Tanıdıklarının tavsiyelerine uyarak gelinlik çağındaki kızların evine bir bahâne ile giderek, kızın ailesinin yaşantısını kendi görüşüne göre inceler.

* *Emekli Kütüphaneci-Folklor Araştırmacısı*

KIZ İSTEME

Evlenme çağına gelen erkeğin anne ve babası veya yakınları oğullarına kız aramaya başlarlar. Anne özellikle yaşlı kadın akrabalarına *"Oğlumu everecağam, acaba münasip bir kız bulabilir miyem ?"* diye sorar. Hamamda, düğünlerde, kır gezintilerinde kızları araştırmaya, soruşturmaya başlar.

Gözüne kestirdiği bir kız olursa, ilk önce kızın yakın komşularından sormaya başlar. *"Acaba bu kız nasıldır, derdimizi çeker mi, gişi kızı mıdır ?"* Komşular ise kendilerinden sorulan genç kız tavsiye edilebilir nitelikte biri ise *"Mabalı günalı boynuna"* diyerek teminat verir. Şayet kızı tavsiye etmiyor ise, açık açık söylemenin de çevreye göre ayıp, dini kurallara göre günah sayıldığından *"Komşumuzdur ama, pek ilginiz yoktur"* diyerek istenmemesi gerektiğini ima ederler.

Oğlanın annesi daha önceden tesbit edilmiş olan kızın evine ansızın veya haberli olarak yanına yakınlarını da alarak gider. Havadan sudan konuşulduktan sonra oğlanın annesi genç kızdan bir bardak su ister. Su isteme aslında kızın yürüyüşünü, konuşma tarzını, becerikliliğini kontrol etmek, hareketlerini toptan değerlendirmektir.

Oğlan tarafı şayet kızı beğendiyse, kız orada yokken bunu fırsat bilerek kızın annesine *"Allah bağışlasın, sözlüsü, nişanlısı yok mu ?"* diye sorarlar. Kızın annesi sorulan sorulara cevap vermezse nişanlısı, sözlüsü yok demektir.

Daha sonra oğlanın annesi ve yakınları oğullarının özelliklerinden, huyundan tahsilinden, mesleğinden bahsederler.

Kızın annesi ise oğlan tarafının bu konuşmasını dinledikten sonra *"Kimlerdensiniz, nerede oturisiz, oğliz neçi ?"* gibi birkaç soru, oğlan evine sorar.

Oğlanın annesi ise sorulan bu sorulara cevap verdikten sonra, birkaç gün sonra tekrar bu hususta konuşmak üzere geleceklerini söyleyerek kız evinden ayrılırlar.

Oğlan tarafı birkaç gün sonra, isteme olayını gerçekleştirmek için gelindiğinde, oğlan tarafının araştırması yapıldığından, ya *"Kızınız daha küçük, gelin olacak yaşta değil, daha böyügü duri, daha mektebe gidi"* gibi bahanelerle kızı vermeyeceklerini söyler, veya *"Hele babasına soralı, ne deyi ne demi"* diye cevap verirler. Bazı kız istemelerde müsbet cevap alamayan taraflar, kızın alınmasında ısrar ettikleri takdirde hoş olmayan olaylar meydana gelir.

Evlenme; çevre köylerde başlık denilen büyük bir maddi güce dayandığı için, köy gençleri bu parayı temin edemediklerinden dolayı büyük sıkıntılara düşerler. Çünkü başlık parası, kız tarafının insiyatifine kalmıştır. Tamamen kız tarafının erkekleri tarafından takdir edilir ve bu miktar karşı tarafa bildirildikten sonra kolay kolay değiştirilmez.

Başlık; bazen nakit olarak, bazen de canlı hayvan, binek vasıtası veya bir tarla olarak alınabilir.

Çevre köylerde başlık parasına az da olsa bir çözüm getirmek ve kolaylaştırmak amacıyla "Berdel" tabir edilen bir evlenme usulü vardır. Evlenme çağına gelen iki erkeğin yine evlenme çağına gelmiş olan kızkardeşlerini birbirlerine vermek suretiyle evlenmelerine yol açar. (1995 yılında dönemin Şanlıurfa Valisi Sayın T. Ziyaeddin Akbulut, bir genelgeyle başlık parasını kaldırmıştır.)

Bu usul evlenme, aile büyüklerinin rızası ile olabileceği gibi, yalnız damat adaylarının kendi aralarında karar vermesiyle de olur.

Taraflar çocuklarını birbirleriyle evlendireceklerine tamamen karar verdikten sonra, kız tarafından erkek tarafına bir mektup gönderilir. Buna "*Kesim Kâğıdı*" denir. Bu mektupta kız evinin oğlan evinden istedikleri yazılıdır.

Kesim kağıdında yazılı olanlar, kız evi tarafından kararlaştırılan değerlerdir.

Bir kesim kağıdı örneği:

"Bismillahirrahmanirrahim. ..... başlık, altı çift bilezik, kelep, inci, elmas kolye, altı adet elbise, altı çift ayakkabı .... lira hal'et, misafir odası takımı, v.s."

Hazırlanan kesim kağıdı kız evi tarafından bir işçi kadınla oğlan evine gönderilir. Bu mektubu getiren kadına "İndekçi" denir. Oğlan evi ise bu mektubu getiren indekçiye bahşiş verir.

Oğlan evi gelen kesim kağıdındaki şartları aynen kabul ediyorsa, kağıdın alt tarafına "hepsi kabul" diye yazar ve aynı anda mektubu aynı indekçiyle geriye gönderir.

Tamamı kabul edilmiyorsa verebileceklerini yine aynı kağıdın altına yazar ve bir gün sonra başka bir indekçiyle kız evine gönderirler.

SAKAL ÖPÜMÜ

Taraflar anlaştıktan sonra nişan yapılmadan önce oğlan evi, kız evine "*Kızınızı bize verdiğiniz için teşekkür ederiz*" anlamına gelen bir ziyaret yaparlar. Buna sakal öpümü veya teşekkür denir.

Oğlan evinin yaşlıları sakal öpümüne giderler. Sakal öpümüne gidecek olan oğlan evi kesimde anlaşılan başlığın tamamını veya bir kısmını beraberlerinde kızın babasına veya velisine vermek üzere götürürler. Kesimde anlaşılan başlığı ve ziynet eşyalarından bir kısmını götürmeden de gidilebilir. Bu yine tarafların anlaşmalarına bağlıdır.

Oğlan ve kız evinin kadın ve erkekleri ayrı ayrı odalarda otururlar. Birbirleriyle tanışırlar. Kız evi gelen misafirlere çeşitli meyvalar, çaylar, kahveler, çerezler genellikle de yöreye ait çiğköfte ve peynirli kadayıf ikram eder.

Nişan gününün tarihi belirlenir, nişan günü yapılması kararlaştırılan hazırlıklar konuşulur ve gece ziyaret sona erer.

NİŞAN

Urfa'da yapılan nişan törenleri başka illerimizde yapılan nişan törenlerine benzemez. Kız ve erkek birbirlerini görmeden (çok yakın akrabalıklar istisna) ve konuşmadan nişanlanırlar. Kızın istenmesinden sonra nikâh yapılıncaya kadar, damat adayının kız evine gidip gelmesi hoş karşılanmaz, dini nikâh yapılmadığı için birbirlerine görünmeleri, konuşmaları, yörenin örf ve adetlerine göre ayıp, dini kurallara göre haram ve günah sayılır.

Nişan merasiminin çevrenin adetlerine göre kız evinde yapılması gerekir. Oğlan evi tarafından birkaç kadın nişandan bir veya iki gün önce nişan şerbetinin hazırlanması için kız evine giderler.

Kız evi nişan için gerekli hazırlıkları tamamlar. Nişan günü hazırlanan şerbetleri genç kızlar misafirlere servis yaparlar.

Hazırlanan bu şerbetten damat adayının da içmesi arzulanır. Bir sürahi içerisine şerbet konur, üzerine beyaz ipek bir mendil örtülür, mendilin üzerine ise kırmızı bir kurdela ile oğlanın nişan yüzüğü bağlanır.

Kız evinin tanıdığı yaşlı bir hanım şerbeti alarak oğlan evine götürür, oğlan da yüzüğü parmağına takar ve şerbetten içerek nişanlanmış olur.

Nişan yapılan kız evinde gelin adayı giyinip hanım misafirlere "*Hoş geldiyiz*" diyerek misafirlerin yanında oturur.

Kirve kızı tebrik ederek oğlan evinin yaptırdığı yüzüğü onun parmağına takar. Müzik dinlenir, sohbet edilir. Mevsimine göre yiyecekler, içecekler ikram edilir, nişan merasimi bittikten sonra zılgıtlar çalınır, nikâh ve düğün günü kararlaştırıldıktan sonra misafirler dağılır.

Nişandan sonra pazar ve perşembe olmak üzere haftada iki gün oğlan evi tarafından kiralanan otomobillerle gelin adayı ve hanım akrabaları şehirde gezdirilir.

İki tahta çakarlar
Arasından bakarlar
Daha yaşım küçükken
Biye nişan takarlar
Hala hala heeey...

Bu gezmeler nişan gününden nikâh yapılacak güne kadar fasılalarla devam eder.

Nişanlanan erkek, kurban bayramında nişanlısına koç gönderir. Boynuzuna kırmızı eşarp ve buna bağlı bir çeyrek altınla süslenmiş olan koç hediye edilir. Buna "Gelin Kurbanı" denir. Nişanlılık devresi yaz aylarına tesadüf ederse ki, genellikle tesadüf eder, oğlan nişanlısına bahçelerde özel olarak hazırlanmış bir merkep yükü has (marul) gönderir. Gönderilen hasın üzerine gözü ve ruhu okşayıcı renklerde kumaşlar atılır. Buna da "Gelin Hası" denir.

NİKÂH

Nikâhı iki kısımda incelemek mümkündür.

Resmi nikâha yörede "Saray Nikâhı" denir. Belediye Sarayı'nda yapıldığından bu şekilde isimlendirilir. Dini nikâha ise "Hoca Nikâhı" denir.

1. Resmi Nikâh: Türk Medeni Kanunu'na göre nasıl yapılacağı tarif edilmiştir. Uygulama yurdumuzun bütün illerinde aynıdır.

2. Dini Nikâh : Dini nikâh yapılmadan birkaç gün önce bütün akraba ve yakınları çağırmak için haber veya davetiye gönderilir.

Yörenin adetlerine göre nikâhın kız evinde yapılması gerekir. Kız evinde yapılmayan nikâhlar ayıp, başkasının evinde oğlanın nikâhının yapılması ise oğlan evine hakaret sayılır.

Dini nikâh genellikle pazar günü erken saatlerde yapılır.

Kız evinde, oğlan evinin göndermiş olduğu malzemeler şerbet yapılarak hazırlanır. Nikâh yapılacak günün sabahı hoca gelir ve kendisine ayrılan yere oturur. Kız tarafının tanıdığı bir erkek kızın kendisine vermiş olduğu sözlü akit vekâletnamesine dayanarak söz sahibidir. Oğlan tarafından da bir erkek yine nikâh için damat adına nikâhlanma yetkisine sahiptir.

Hoca, vekillerden hangisinin kızın, hangisinin erkeğin vekili olduğunu sorar. Daha sonra vekiller hocanın dua ve sorularından sonra *"Vekâletim hesabiyle aldım hellallığa kabul ettim"* diyerek dini esaslara göre nikâhı kıymış olur.

Son zamanlarda Belediye Sarayı'nda her iki nikâhın da yapıldığı görülmektedir.

DÜĞÜN

Düğünün tarafların tesbit ettiği gün ve yerde yapılmasına karar verilir. Urfa'da evlenme düğünü denince akla iki düğün gelir.

1. Avrat Düğünü, 2. Erkek Düğünü.

Gerçekte bu iki düğünü ayrı ayrı incelememizin sebebi, avrat düğünü; kız evinin hanımları ile oğlan evinin hanımları arasında yapılır. Erkek düğünü ise sadece oğlan tarafının akraba ve tanıdıklarının katılmasıyla yapılır. Kız tarafından bir erkeğin yapılacak düğüne katılması ayıp sayılır.

1. Avrat Düğünü: Düğün gününden bir hafta önce taraflar akraba ve komşulara indekçi aracılığı ile haberler gönderip düğüne davet ederler. Düğün sonbahar veya kışa rastlıyorsa patpat, kavurga, ağzıyumuk, çekçek, bastık, kesme, sucuk, v.s. yiyecekler götürülür.

Gönderilen indekçiler ev ev dolaşarak düğün sahiplerinin yani kız ve oğlan tarafının davetini sözle iletirler. Haberi getiren indekçiye hanımlar bahşiş verirler.

Düğünün yapılacağı evin avlusunun büyük olması gerekir. Amaç misafir çokluğu karşısında düğün sahiplerinin mahcup olmamasıdır.

Düğünün yapıldığı gün, düğün evinde hiçbir erkek bulunmaz, daha doğrusu bulundurulmaz. Sadece evin dış kapısında bir erkek oturtulur. Bu da dışarıdan gelecek bir haberi içeri kimseyi sokmadan yüksek sesle bağırmak veya bir çocukla haberi hanımlara iletmek görevini üstlenir.

Düğünde enstrüman çalanların hiçbirinin gözü görmez. Şayet kör çalgıcı bulunamaz, gözlü müzisyen getirme zorunda kalınırsa, hanımları görmemeleri için araya perde çekilip arkasında oturtulur. Yaşlı bir kadın veya çocuk aracılığı ile müzisyenlere isteklerini iletirler. Günümüzde azda olsa bu kural geçerliliğini yitirmek üzeredir. Düğünlerin çoğu artık salonlarda yapılmaktadır.

Düğünde genellikle "dörtlü mendil", lorke gibi mahalli oyunlar oynanır.

Düğün esnasında gelin oynatılır, gelin oynarken başına para çevrilir. Çevrilen bu paraları düğünde hizmet eden hanımlar nişanlı veya sözlü kızların başına çevirip *"Ağbatı siye ola"* der ve yakınında bulunanlar da *"Amin"* diyerek tasdik ederler.

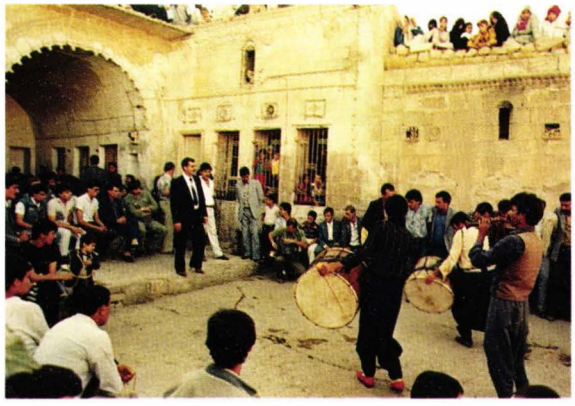
Düğüne yemek için getirilen yiyecekler, düğüne bir süre dinlenmek için ara verildiğinde yenir. Gelenler birbirlerine yiyeceklerinden ikram ederler. Düğün öğlenden sonra başlar, gecenin geç saatlerine kadar yaklaşık 7 - 8 saat sürer.

2. Erkek Düğünü: Düğün gününden birkaç gün önceden bütün misafirlere bir erkek işçi tarafından haber gönderilir. Düğün genellikle geniş hayadı (avlusu) olan evlerde yapılır.

Düğünde; iki ayak, abravi, girani, derik, dörtlü degenek gibi mahalli oyunlar oynanır.

Bu oyunlardan dörtlü degenek oyunu oldukça maharet isteyen oyunlar olduğundan düğünün en görkemli bölümünü oluşturur. Erkek düğününün yapıldığı evin çevresinden, damlardan ve duvarlardan yüzleri bürüklü düğünü izleyen hanımlar ise zılgıt çalarak oyuna ve oyunculara heyecan ve hareket vermek için onları coştururlar.

Bu iki oyun sırasında düğünün daha da coşkulu devam etmesini isteyen düğün sahipleri ise başını yukarıya kaldırarak kadınlara hitaben *"Zıl-*

175) Urfa evinde erkek düğünü

gıt çalmıyanın gişisi öle" der. Bunun üzerine bütün kadınlar coşkulu bir şekilde zılgıt çalarlar veya misafirleri biraz kahkahaya boğmak için "*Zılgıt çalmayanın kaynanası öle*" dendiğinde "*İnşallah* " diyerek zılgıt çalmayanlar olduğu gibi, kaynanasıyla birlikte düğüne gelenler ise ister istemez zılgıtla katılırlar.

Bir tarafta düğün ve eğlenceler devam ederken diğer tarafta davetliler için yemekler hazırlanır. Yörenin yemeklerini çok sayıda misafire hazırlamak için usta aşçılar ve hizmetçiler tutulur. Düğünün bir anında damadın yakın akraba ve arkadaşlarından birkaç büyük ve çocuklar daha önceden kız evinde hazırlanmış olan damadın çamaşırları, damatlık elbisesi, terlik ve pijaması, çorap ve ayakkabısını almak üzere çalgıcılarla birlikte çala söyleye kız evine giderler. Asbap getirmek için yola çıkan bu grup mahalle aralarından sokaklardan türkü, mani söyleyerek geçerler.

Yoğurt koydum dolaba
Bögın başım kalaba
Küçücükken böyüttüm
Seni vermem Araba

Kalaylı tas ayranı
Sürmeli göz heyranı
Seni doğuran ana
Eder çifte bayramı
ellere vay...

Kız evi önünde söylenen türkülerden sonra, damadın elbiselerinin bulunduğu siniyi bir erkek işçi başına alarak mani, türkü söyleyerek yine aynı şekilde dönüp düğün yapılan eve gelirler. Düğün evinde daha önceden hazırlanmış olan üstünde zeytin dalları ve dallara bağlanmış mumlarla bezenmiş "*Güvegi Tahtı*"ndaki mumlar yakılır. Uzaktan düğünü seyreden hanımlar ise zılgıt çalarak olayı şenlendirirler.

Damat ise düğün evinde boş bir odaya arkadaşları ile birlikte girer ve getirilen çamaşırları ve elbiseyi giyer. Odadan ceketsiz olarak çıkar ve kendisine ayrılan taht'ın yanına gelir. Küvre ise damadın giymediği ceketini çalgıcıların refaketinde müzik eşliğinde giydirir. Bu sırada :

Çağırın Hakko'yı
Geydirin sakkoyı
Mibarek olsın ağa küvre
Yengi de güvegi
Getirin Melegi
Geydirin yelegi
Mibarek olsın ağa küvre
Yengi de güvegi,

diye Urfa'ya özgü (damatların elbise giyerken söylenilmek için bestelenmiş olan) bu türküyü söylerler.

176) Urfa Sokağı'nda asbap getirme
(Sulu boya tablo: Dr.Yusuf Erkişi)

Bu sırada damadın elbisesinin getirildiği sini içerisinde bulunan şeker ve metal paralar havaya serpilir, havai fişekler yakılır, kadınlar zılgıt çalarak bunu kutlarlar.

Düğünde hizmet eden işçiler, çalgıcılar sıra ile gelerek önce, tahtın bir yanında damadın yanında oturan küvre'den sonra da damattan bahşişlerini alırlar.

Diğer tarafta hazırlanan yemekler servis yapılmak üzere düzenlenir. Misafirler yemeğe davet edilir. "Mırra" denilen acı kahve, sigara ikram edilir. Bu yemeğe "Asbap Yimeği" denir.

KINA GECESİ -ASBAP GECESİ

"Gelin" perşembe günü gidecekse, çarşamba akşamı; pazar günü gidecekse, cumartesi akşamı (yani damadın elbise giydiği günün akşamı) yapılır.

Kız evinde hanımlar, oğlan evinde erkekler toplanır. Damadın arkadaşları ve akrabalarının toplandığı yerdeki eğlenceye "Asbab Gecesi" kadınların toplandığı yerdeki eğlenceye ise "Kına Gecesi" denir. İkisi de aynı gece ve aynı saatlerde başlar.

Gece saat onbire doğru oğlan evi tarafından kadın, erkek ve çocuklardan bir grup kına gecesi yapılan eve toplu halde yine türkü mani söyleyerek çalgıcılarla birlikte giderler.

Evleri sekilidir
Toprehen ekilidir
Eger babası yoksa
Dayısı vekilidir
Hala hala heey....
Leblebi koydım tasa
El vurdım basa basa
Bizim gelin çok gözzel
Azıcık boyı kıssa
Hala hala heey.....

Gecenin karanlığında dar sokaklardan, kadınlar önde, çocuklar ortada, erkekler arkada olmak üzere toplu olarak yürürler. Ellerindeki fanıs denilen gaz lambaları yollarını aydınlatır.

Bu topluluktan ara sıra geriye kalmış bir hanım olursa, koruma görevini üstlenen erkeklerden biri "*Ayallar öge*" diyerek kadının hızlı yürümesini ikaz eder. Gelin ve damadın isimlerine göre;

Portakalı oyarlar
İçine kına koyarlar
Evvel adi Fatma'dı
Şimdi gelin koyarlar
Hala hala heey.....
Balıçalarda pırpırım
Yaprağı dilim dilim
Biz Alımedi everdik
Hasan'a Allah Kerim
Hala hala heey.....

Kına evine iyice yaklaşıldığında ise genellikle,

Çakmak çakmağa geldik
Kına yahmağa geldik
Ayşe Dayze ağlama
Kıziy alımağa geldik
Hala hala heey.....

Birkaç gün önceden kız evine gönderilen kına küvrenin hanımı tarafından bir kab içerisinde dua okunmuş süt ile yoğrulur. Gelin ise damadın akrabalarından iki hanım tarafından koluna geçilmek suretiyle getirilerek küvrenin önüne oturtulur. Gelin ağlamaya başlar. Gelin kınaya çıkarken mutlaka ağlaması gerekir, aksi halde ayıplanır.

Bu sırada kapı önünde bekleyen erkekler arasında bulunan çalgıcılardan biri kaval veya keman ile hüzünlü bir taksim yapar. Erkeklerden biri hoyrat okur.

Kah gidelim
Kınayı yak gidelim
Gözele doymak olmaz
Üzüne bak gidelim
Merdivana
Sarıl çık merdivana
Yar sevmah yiğit kârı
Ne bilir her divana

Bunun peşinden hanımların hepsi gelinin ağlamasına katılır, hep birlikte ağlarlar. Oğlan evi tarafı hanımlar ise gelin götürecekleri için sevinçlidirler.

Bir yandan ağlama, bir yandan sevinç gösterisi, bazen iki aile arasında sözlü atışmaya, kavgaya dönüşür.

Küvre, gelinin avucunun içine bir altın koyarak kınayı yakar. Daha önce gelinin yüzüne örtülen pembe duvak açılarak gelinin kına yakılan eline bağlanır. Çocukların ellerinde tepsilere dikilmiş olan mumlar yakılarak gelinin başına çevrilir.

Kapı önünde bekleyen erkekler hep birlikte
Urfalıyam ezelden
Göynüm geçmez gözelden
Göynümün gözü çıksın
Sevmiyeydim ezelden
Ağam olasan Ömer
Paşam olasan Ömer
Benim olasan Ömer
Yetim kalasan Ömer, türküsünü söylerler...

Kınası yakılan gelin baba evinden ayrılmadan önce büyüklerinin ellerini, arkadaşlarının yüzlerini öperek gözyaşları arasında veda ederek ayrılır.

O yanı keçe bı yanı keçe
Kız anasının emegi heçe
Hala hala heey.....

Oğlan tarafı gelini alarak kız evinden ayrılırlar.

"Masa üstünde bekmez
Bı bekmez biye yetmez
Şu Urfa'nın kızları
Taksisiz gelin getmez."

"Ay doğar ayazlanır
Gün doğar beyazlanır
Gelin olacah kızlar
Hem gider hem nazlanır"
Hala hala heey.....

Gelin, önceden hazırlanmış olan özel bir odada karşılanır. Kadınlar ise zılgıt çalarak gelini

kutlamaya devam ederler. Gelin kapıdan girerken kendisine verilen bir "narı" oda kapısının üst tarafına atarak narı kırar. Kırılarak dağılan nar tanelerinin toplanarak evlenecek yaşa gelmiş, genç kızlara yedirilmesi uğurludur.

"Su koydum su tasına
Gül koydım ortasına
Biz gelini getirdıh
Ağamın odasına"

Sâbahleyin, gelin ve beraberinde gelenlere özel olarak hazırlanmış kahvaltı sofrası hazırlanır. Öğlenden sonra ise süpha yemeği ikram edilir.

SÜPHA YEMEĞİ

Gelin, damat evine getirildiği günün sabahı, gelin evinden başka bir yerde süpha yemeği merasimi düzenlenir.

Süpha; pirinç, şeker, et, çekirdeksiz üzüm, nohut, yağ gibi malzemelerle hazırlanır.

Yemekte; kuzu içi, Üzlemeli pilav, Etli pilav, tatlı olarak da zerde ikram edilir.

Süpha yemeğine istisnasız herkes davet edilir. Oturan gruplar yine gruplar halinde çağrılır.

Yemek verme işi devam ederken damadı tıraş edecek olan berber gelip boş bir odada damadı traş eder. Küvre ve damat berbere ve çırağına bahşiş verirler.

Akşam vakti yaklaştığında damada da bu yemeklerden verilir. Daha sonra "damat" ve arkadaşları "süpha" verilen evden ayrılırlar. Yürüyerek dar sokaklardan geçip "gelinin" bulunduğu kendi evine gelirler. Damat gerdeğe girmeden önce hoca dualar okur ve damat evin kapısından içeri girer. Evin avlusunda baba ve annesinin ellerini öperek zifaf odasına girer.

GÜVEGİ HAMAMI

Damat, evliliğin sabahı erken saatlerde akraba ve arkadaşları tarafından hamama götürülür. Damat, daha önceden hamamcı haberdar edildiğinden oturması için zeytin dalları ile süslenmiş olan tahta oturtulur.

Hamama davet edilen misafirler yıkanıp çıktıktan sonra damat da yıkanarak yine bu tahtta oturur.

Kutlamaları kabul eder. Damadın arkadaşlarından biri "*Hamam yimegini ben yapiyam*" diyerek hamama gelen misafirleri yemeğe davet eder. Yemeği yapan kimsenin evinde toplanılır ve yörenin yemeklerinden olan mevsimine göre patlıcanlı, domatesli, elmalı, yoğurtlu kebaplardan yapılır. Üstüne de tatlı olarak yine kadayıf ikram edilir.

Yemekten sonra arkadaşları, yakınları, damadı evine götürürler. Kendileri de işlerinin başına dönerler. Aynı gün, "gelin" ise kocası başta olmak üzere kayınbabasına, kaynanasına, kaynına, görümüne çeşitli hediyeler verir. Buna çeyiz günü denir.

DUVAK GÜNÜ

Evliliğin ikinci günü duvak günüdür. O gün gelinin yakınları, tanıdıkları gelin evine gelirler. Damat ise duvak yemeğinin hazırlanması için bir koç aldırır. Yemekler hazırlanır, gelin ise gelinliğini giyinip yüzünü gelin duvağı ile kapatıp gelip misafirlerin yanına oturur.

Oğlan evinden 8-10 yaşlarında bir erkek çocuk gelinin duvağını kaçırır ve duvağı damada götürerek damattan bahşiş alır. Kadınlar bu duvak kaçırma anında yine zılgıt çalarak bunu kutlarlar.

Duvak kaçırma sabahleyin yapılır. Duvak gününe gelenler çeşitli hediyeler verirler. Bu hediye verenler genelde çok yakın akraba olanlardır. Duvak akşama kadar devam eder. Yemekler yenir. Duvak gününe gelinin annesinden başka bütün akrabalar katılırlar.

Duvak gününün akşamı ise gelinin annesi, kızını ve damadını "akşam yemeği"ne çağırır. Damat kaynanasının elini öptüğünde ona çeşitli hediyeler verir.

GELİN HAMAMI

Evliliğin onbeşinci günü (cumartesi veya perşembe) bütün dost ve akrabalar hamama davet edilir. Gelin, baba evinden çeyiz olarak getirdiği hamam takımlarını bir bohça içerisinde getirir. Bu bohçayı getiren natır ve gelini yıkayan, bohçasını açan kaymelere hamamdan sonra bol bahşiş verilir.

Genellikle Yıldız Hamamı'na gidilir (bu hamam şimdi yoktur). İnanışa göre Yıldız Hamamı'na giden gelin kocasına parlak, alımlı, yıldız gibi görünür veya Cıncıklı Hamam'a gidilir ki gelin kocasına cıncık gibi görünsün. Hamam o gün ücretli müşteri almaz, bütün masrafları oğlan evi karşılar.

Hamamda bulunan bir tahtın üstüne halılar, minderler serilir. Onların üstüne el işlemeli beyaz örtüler yayılır. Hamama davet edilen bütün misafirlere damat tarafından yaptırılan kebaplar ve tatlılar ikram edilir. Ayrıca "damat evi" tarafından evde hedik hazırlanarak hamama getirilir.

Gelin ise güvegi hamamında olduğu gibi misafirlerden sonra yıkanıp kendisi için hazırlanan yerde oturur. Zeytin dalları ile süslenmiş olan tahttaki mumlar yakılır. Gelini kutlayan misafirler hamamdan ayrılırlar.

ŞANLIURFA YEMEK GELENEĞİ

Semra AKIL *

Urfalılar asırlardan bu yana damak zevkinin en güzel örneklerini veren zengin çeşitte yemeklerle beslenmesini bilmişlerdir. Yöre yemeklerinin lezzetleri yanında, besin değerleri de çok yüksektir. Yemek yapma becerisinin yanında yaptıkları yemekleri misafirleriyle paylaşmak geleneği bütün Anadolu insanına mahsus bir özelliktir. Ancak Urfalıların misafir sevme özelliğinin, hiç bir öğün misafirsiz yemeğe oturmayan Hz. İbrahim (A.S.)'dan geldiği söylenmektedir. "*Halil İbrahim Sofrası*" herkesce bilinen bir deyimdir. Urfalılar bugün de misafir ağırlamak ve onlara çeşitli yemekler ikram etmekten büyük zevk duymaktadırlar. Toplu yemek yemenin verdiği hazzı tatmış bu insanlar, yaptıkları her türlü toplantıyı başta "Çiğköfte" olmak üzere zengin yemek çeşitleriyle süslemişlerdir.

Urfa'da yemek yer sofrasında yenir. Sofrada "Besmele" ile önce büyükler yemeğe başlar, küçükler onları takip eder. Oburluk hiç bir zaman benimsenmeyen bir davranıştır. Yemek yeme sırasında konuşulmaz, kaşık sesi duyulmaz. Sofrada misafirin ulaşamadığı yemekler misafire ikram edilir, ısrarda bulunulur. Ev sahibi sofraya oturmaz, hizmet eder, misafir çok ısrar ederse sofraya oturur. Erkek misafirler ayrı, kadın misafirler ayrı sofralara otururlar ve böylece herkesin daha rahat etmesi sağlanmış olur. Yemeğin sonunda "sofra duası" okunarak kalkılır.

YEMEKLİ TOPLANTILAR

1. SIRA GECESİ YEMEĞİ

Çeşitli yaşlarda veya mesleklerdeki arkadaş gruplarının sonbahar ve kış gecelerinde haftada bir arkadaşın evinde sıra ile yaptıkları toplantılara Şanlıurfa'da "sıra gecesi", "sıra gezme" denir. Sıra kendisine gelen kişi gecenin bütün masraflarını karşılayarak misafirlerini en iyi şekilde ağırlamaya çalışır. Müzik ya da sohbetle geçen bu toplantıların baş yemeği çiğköftedir. Urfa mutfağında çiğköfte baş köşeyi tutar ve çiğköftesiz bir sofra düşünülemez.

2. ASPAP (ESVAP) YEMEĞİ

Damada elbise giydirilirken düğüne katılan misafirlere ikram edilen yemektir. Pilavın yanında mevsimine göre doğrama, keme boranısı, kuru fasulye, kaburga gibi yemeklerden biri verilir.

3. SÜPHA YEMEĞİ

Süpha, düğünlerde verilen yemeklerin genel adıdır. En az 300 - 400 kişi için hazırlanan süpha yemeğinin amacı akrabaları ağırlamanın yanında muhtaç ve düşkün kimselerin de karınlarını doyurmaktır. Süphada yemek olarak, kuzu içi, kaburga, üzlemeli pilav; tatlı olarak da zerde verilir.

Süpha yemeği sabahtan başlayıp ikindi sonuna kadar devam eder. Süpha verilen evin kapısı bu süre içerisinde açık tutularak tanıdık, tanımadık herkesin gelip yemek yemesi sağlanır, komşulara yemek dağıtılır.

4. TAZİYE YEMEĞİ

Üç gün süreyle oturulan taziye evinde ölen kişinin ailesine yakınları ve dostları tarafından verilen yemeğe taziye yemeği denir. Kebap türleri, lahmacun ve kadayıftan oluşan bu yemekten fakirlere de dağıtılır.

5. HAC YEMEĞİ

Hac'dan dönen kişinin kendisini ziyarete gelenlere üç gün süreyle verdiği yemektir. Genellikle üzlemeli pilav ve zerdeden oluşur. Bu yemek, sünnet düğünlerinde de verilir.

6. SAHANİYE

Sahaniye, sıra gezmesi gibi arkadaş grupları arasında sürdürülen bir gelenektir. Sahaniye yapılacağı zaman arkadaşlar birbirlerine "Şu günün gecesinde sahaniyemiz vardır, haberin olsun" der. Belirlenen gecede herkes o gün evinde pişen yemeklerden bir iki sahan (tabak) toplanılan eve getirir. Herkesin getirdiği değişik yemekler ortaya konularak yenilir, sohbet edilir. Maksat, dostlukları kuvvetlendirip hoşça vakit geçirmektir.

URFA MUTFAĞI

Çorbalar: Ayran şorbası, hamurlu, pıt pıt, sarı şorba.

* *Ev Yönetimi-Beslenme Öğretmeni*

Yemekler: Çağala aşı, pakla aşı, hıttı bastırması, soğan tavası, su kabağı, bütün balcan, sarımsak aşı, kaburga, isot çömleği, bamya çömleği, acır annaziği, sac kavurması, tatlı bamya, erik tavası, lolaz dırmigı, saca basma, döğmeç, ekmek aşı, kenger aşı, semsek, has (marul) dolması, nimbar, acır bastırması, soğan tavası, ağzı açık, ağzı yumuk, pendirli ekmek, elma aşı, masluka, lebeni, boranı.

Pilavlar: Kuzu içi, duvaklı pilav, üzlemeli pilav, meyhâne pilavı, firikli pilav, ciğerli bulgur pilavı, baklalı bulgur pilavı, mığrıbi pilav.

Köfteler: Basma köftesi, aya köftesi, lıklıkı köfte, dolmalı köfte, köfteli erik, tiritli köfte, yuvalak, kıyma, yumurtalı köfte, mercimekli köfte, firenkil köfte, yağlı köfte, etli köfte (çiğköfte).

Kebaplar: Kıyma kebabı, patatesli kebap, haş haş kebabı, kemeli kebap, tike kebabı, kazan kebabı, tepsi kebabı, kemeli tas kebabı, balcanlı kebap, soğanlı kebap, müftehi tas kebabı, frenkli (domatesli) kebap, ciğer kebabı.

Salata ve Cacıklar: Kemeli cacık, bostana, zeytun bostanası, koruk salatası, pencer cacığı.

Tatlılar: Peynirli kadayıf, katmer, daş ekmeği, aşır aşı, palıza, fakir şıllığı, şıllık, haside, küncülü akıt, kuymak, zingil, zerde, kadı beyni, pendirli helva, un bulamacı, palıza.

URFA MUTFAĞINDAN BİR DEMET ÇİĞKÖFTE

Çiğköftenin en önemli ve hazırlanması çok zahmetli olan baş malzemesi "kuru isot" denilen kırmızı pul biberdir. Hemen hemen her Urfalı aile, senede 200-400 kğ. kırmızı taze biberi ayıklayıp özel metotlarla kurutup döverek kuru isot haline getirir. Kuru isot, sadece çiğköfte de değil, köftenin diğer çeşitlerinde, lahmacunda ve diğer vemeklerde bolca kullanılır.

177) Servise hazır çiğköfte

Çiğköftenin Doğuş Öyküsü

Hz. İbrahim döneminde yaşayan bir Urfalı avcı, avladığı ceylanı eve getirerek hanımından yemek yapmasını ister. Hanımı evde odun bulunmadığını söyler. Çevrede toplanacak bir tek dal dahi kalmamıştır. Zira Nemrut, Hz. İbrahim'i ateşe atmak için yakacak ne varsa toplattırmıştır. Avcı, hanımından bir çare bulmasını ister. Bunun üzerine kadın, ceylanın budundan bir miktar yağsız et çıkararak bir taş üzerinde başka bir taşla ezmeye başlar. Sonra ezilmiş eti bulgur, biber tuzla karıştırarak yoğurur. Yeşil soğan, maydanoz ekler. Böylece Urfa'nın o leziz ve tadına doyum olmaz çiğköftesi meydana gelir. Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı günden bir hatıra da bu yemek kalır.

Çiğköftenin Yapılışı

Malzemeler: 2 su bardağı köftelik bulgur, 250 gr. döğülmüş yağsız kara et, 6 yemek kaşığı kuru isot, 1 tatlı kaşığı tuz, biraz tarçın, 8 - 10 adet yeşil soğan, 1 kuru soğan, biraz kara biber, 1 demet maydanoz, bir tatlı kaşığı salça.

Çiğköftelik bulgur özel olarak yaptırılmış köfte leğenine konur, tuz, kuru isot, tarçın, kara biber, salça ve et eklenir. Kuru soğan soyulup doğrandıktan sonra bu malzemeye eklenir. Yeşil soğan ve maydanoz yıkanıp incecik doğranarak bir tarafa alınır. Leğendeki malzemeler çok az su ile yavaş yavaş bastırarak bulgur iyice yumuşayıncaya kadar yoğrulur. Doğranmış maydanoz ve soğan karışımı eklenir, hafifçe ezilerek toparlanır. Küçük sıkımlar haline getirilerek marul, salatalık, nane, semiz otu ve turpla servis yapılır.

Sıra gecelerinde çiğköfteden sonra şıllık, daş ekmeği, katmer, kadayıf, baklava, küncülü akıt, şire gibi tatlılar da ikram edilir. Şıllık Urfa'ya has tatlıların en güzel olanlarından biridir. Yapımı oldukça maharet ister.

ŞILLIK TATLISI

Malzemeler : 2 su bardağı un, 300 gr. ceviz içi, 600 gr. şeker, 3 yemek kaşığı sade yağ.

Derin bir tencerede 2 su bardağı un, 4 su bardağı su ile akıcı hamur kıvamına gelinceye kadar elle çırpılır. Sacın altı yakılır, hamurların yapışmaması için sacın üzeri yağlanır. Hazırlanan hamurdan bir kepçe alınarak saca dökülür. Oklava ya da tahta bir kaşık yardımıyla saca incecik yayılır, pişince diğer tarafı çevrilir. Bütün hamura aynı işlem uygulanır. Bir kaşık yağ ten-

cerede eritilir, üzerine şeker ilave edilir. Üç su bardağı su ilave edilerek şurup kıvamına gelinceye kadar kaynatıldıktan sonra ateşten alınır. Ceviz içi döğülerek bir kaba alınır. Sacda pişirilmiş ekmekler (yufka) sayılarak iki kısma bölünür. Bir tepsiye birinci yarısı üst üste serilerek üzerine ceviz içi serilir. Sonra ikinci yarısı da üst üste serilir. Hazırlanan şurup sıcak olarak üzerine dökülür, beş on dakika bekletildikten sonra dilimlere kesilerek sıcak olarak servis yapılır.

BORANI

Malzeme : 500 gr. parça et, 500 gr. yoğurt, 250 gr. kara et, 2 kg. pencer (pazı), 1 su bardağı nohut, 1 su bardağı lolaz (börülce), 3 diş sarmısak, 3 su bardağı bulgur, 3 yemek kaşığı sade yağ, 1 çay kaşığı kara biber, 1 çay kaşığı tarçın, 1 tatlı kaşığı tuz, 2 su bardağı sıvı yağ, 1 yemek kaşığı biber, 1 yemek kaşığı un.

Hazırlanışı: 500 gr. parça et yıkanıp kuşbaşı doğranır, 1 yemek kaşığı sade yağla kavrulur. Nohutlar ayıklanıp yıkanır, ete ilave edilerek 25-30 dakika yumuşayıncaya kadar haşlanır. Ayıklanıp yıkanan lolaz üç bardak su ile ayrı bir yerde haşlanır. Pancarlar yeşil yapraklarından ayrılır, sadece sapları doğranarak az su ile yumuşayıncaya kadar haşlanır. Fazla suyu sıkılarak alınır, 2 yemek kaşığı yağ ile 5-10 dakika kavrulur. Haşlanan lolazın suyu süzülerek nohut tenceresine eklenir. Aynı tencereye kavrulmuş pencer eklenip tuz katılarak bir taşım kaynatılır.

Bundan sonra "boranının yuvalağı"nın (köftesinin) yapımına geçilir. Bunun için de; bir tepsiye üç su bardağı köftelik bulgur, isot, tuz, kara biber, tarçın, döğülmüş kara et konularak az su ile yavaş yavaş yoğrulur. Köfte kıvamına gelince (kavrulurken dağılmaması için) un eklenip yoğurmaya devam edilir. Yoğrulan köfte bir tarafa alınır. Nohut büyüklüğünde parçalar alınarak avuç arasında yuvarlanır. Bir tavaya sıvı yağ konur, yuvalaklar pembeleşinceye kadar kızartılır. Sarmısak az tuz ile döğülüp yoğurda eklenir. Birinci aşamada hazırlanan nohutlu ve pencerli yemekten tabaklara bir miktar alınır, üzerlerine kızarmış yuvalaklar konularak sarmısaklı yoğurt dökülür ve servis yapılır.

PATLICANLI KEBAP

4 kişilik malzeme: 1 kg az yağlı kıyma et, 3 kg uzun doğranmaya müsait patlıcan, şiş ve bir miktar kömür.

178) Sade, kuşbaşı, patlıcanlı ve domatesli kebap çeşitleri

Yapılışı: Genişçe bir mangalda odun kömürü yakılır. Kıyma ete tuz katılır ve biraz yoğrulur. Patlıcanlar üçe ya da dörde bölünür. Bu işte özel olarak yapılmış şişe, sırasıyla biber patlıcan ve et sıkıca saplanır ve ateşte yeteri kadar pişirilir. Pişirilen kebap bir kaba çekilerek üzerine çok az miktarda su tanelenir ve üzeri kapatılır. Biraz bekledikten sonra servis yapılır.

LEBENİ ÇORBASI

4 kişilik malzeme: Yarım kilo dögme, 2 kg yoğurt ve 250 gr. nohut.

Yapılışı: Dövme bir tencereye konur, üzerine bir miktarda su konarak kaynalıtılr ve suyunu çekmesi beklenir. Başka bir kabta ıslatılan nohut dövmeye katılır ve kaynatılır. Kaynayan dövme ve nohut karışımı üzerine yavaş yavaş yoğurt dökülür. Pişince tabaklara konur ve biraz bekletildikten sonra servis yapılır.

BOSTANA (SALATA)

4 kişilik malzeme: 4 Domates, 2 Yeşilbiber, az miktarda kuru biber, 4-5 yeşil soğan, 1/2 demet Maydanoz, 100 gram Pirpirim (semizotu), 4-5 yaprak taze nane, 1 bardak nar pekmezi.

Yapılışı: Sebzeler yıkanır, iyice ayıklanır, soğanların kabuğu soyulur. Daha sonra bütün sebzeler çok ince doğranır. Tuz atıldıktan sonra ezilerek karıştırılır, üzerine nar pekmezi, az miktar da da su eklenerek karıştırılır ve servis yapılır. Domatesin tadı az ise bir miktar salça da konulabilir.

Toplumsal değişme süreci içerisinde, Urfa mutfağının geleneksel türlerinin kaybolmadan yaşatılmasını sağlamak amacıyla tanıtılmaları gerekmektedir. Türler tek tek ele alınıp incelendiği taktirde yörenin yemeklerinin lezzetlerinin güzelliği yanında, besleyici özellikleri ve sağlık açısından değeri de ortaya çıkmış olacaktır.

ŞANLIURFA'DA YAŞAYAN AHİLİK KÜLTÜRÜ

Abuzer AKBIYIK *

Ahilik

Ahilik, sanat, ticaret ve mesleğin; olgun kişilik, ahlak ve doğrulukla iç içe girmiş bir karışımıdır. Buna göre, Ahi kesin olarak bir sanat, ticaret veya meslek sahibidir. O bununla birlikte olgun, ahlaklı, merhametli, iyiliksever ve her işinde, her davranışında dürüst ve güvenilir bir kişidir.

XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu Selçuklu Türkleri'nin ekonomik yaşamında çok etkin bir rol oynayan ahilik, yüzyıllarca Türk ahlakının da simgesi olmuştur.

Ahlakla sanatı ve onun dallarını yoğurarak, kişinin ruhunda, etinde, kemiğinde özümlemiş bir kurum olan ahilik, Türkler dışında hiçbir ulusta yoktur.

Şanlıurfa Esnafındaki Ahilik Geleneği

Osmanlı döneminde, taht merkezinden çok uzakta olan Şanlıurfa'da -farklı da olsa- yüzyıllarca devam eden, kökü ahiliğe dayalı bir esnaf veya ahilik kültürü mevcut idi. Bu kültür, tarih içinde değişmiş olup kısmen günümüzde de sürdürülmektedir.

Şanlıurfa'nın Haşimiye Meydanı'nda, yönümüzü güneye doğru çevirdiğimizde, mevcut olan dört yol bizi, efsâneye göre Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı yerde oluşan Balıklıgöl ve Aynzeliha gölü ile yine o çevre içerisinde yerleşmiş birçok çarşı, pazar, handan meydana gelen tarihi mekânlara ulaştırır.

Bu tarihi mekânlar, Şanlıurfa el sanatlarını icra eden esnafın yoğunlaştığı yerlerdir.

Buralarda dolaşan kişi, bu mekânlardaki mistik ve tarihi havayı teneffüs ederek mutlaka etkilenir. Esnafın cana yakınlığı ve dürüstlüğü ayrıca kayda değer bir husustur.

Esnafın hemen hemen tamamı, usta çırak geleneğine göre yetişmiş ve yıllardır o mesleği yapan insanlardan oluşur. Babası çocuğunu aynı meslekten bir ustanın yanına *"Eti senin kemiği benim"* diye koyar. Usta, çocuğa babasından daha yakındır.

Mesleği ile ilgili incelikler başta olmak üzere, hayattaki birçok muaşeret kuralını, mesleği ile ilgili birçok geleneği çocuk, ustasından öğrenir. Askere gidip geldikten sonra ustasının öğrettiği kurallar çerçevesinde mesleğini kendi başına devam eder. Kendisi usta olsa dahi, ustasını gördüğünde hürmette kusur etmez. Her gördüğünde elini öper ve hayır dualarını alır.

Gelenek ve göreneklerin halen canlı olarak yaşatıldığı bir esnaf gurubu Sipahi Pazarı esnafıdır. Sipahi Pazarı'nda karşılıklı olarak yaklaşık elli dükkân bulunur ve dört kapısı vardır. Bu çarşının bir kapısı neçek ve dokuma işlerinin satıldığı Bedesten'e, bir kapısı İsotçu pazarına, bir kapısı ise Eskici Pazarı'na, bir kapısı ise Sobacı Pazarı'na açılır. Bu çarşıda halı, kilim ve diğer ev sergileri, kürkten yapılmış giyim eşyaları ve halı yastıklar alınıp satılır.

Bu esnafın bir başkanı (Şeyhi); bir de idare heyeti vardır. Bu pazarda alışverişler belirli kurallara bağlıdır. Bu kurallara uymayanlar idare heyeti ve Şeyh tarafından çeşitli cezalara çarptırılır. Sipahi Pazarı dellal başı yetmiş yaşlarındaki Hacı Reşit Beyazatlı, bu çarşının bazı geleneklerini şöyle anlatıyor: *"Bu çarşıda esnaftan başka evindeki halısını çeşitli nedenlerle satmak isteyen kişiler, halı almak isteyen kişiler, yaptığı kürkü satmak isteyenler, dokuduğu halısını satmak isteyen kişiler gelir. Bir de bu satışı yapacak olan bizim gibi dellallar vardır. Bu sipahi Pazarı her sabah dua ile açılır. Dellalbaşı dua etmek üzere "Haydi kardeşler mezat başına" diyerek dellalları çarşının girişine çağırır.Yanlarında da esnafın şeyhi vardır. Dellalbaşı ellerini kaldırarak yüksek sesle duaya başlar. "Evvela, Euzubillahimineşşeytanirracim. Bismillahirrahmanirrahim. Ehli İman ve ehli İslâm ervahı şerifleri için, Allah rızası için el Fatiha...."* Hazır bulunanlar *Fatiha* süresini okuduktan sonra duaya devam eder: *"Yarabbi Hayırları fethedesin, şerleri def'edesin, münkir, münafık zalimin şerrinden Hıfz-ı emin edesin, Gözedin, kefili almadan parasını vermeyin, mal sahibinin harcını unutmayın, cümleten hayırlı işler "* diyerek duayı bitirir.

Böylece dua ile açılan mezat başlar. Üretici veya müşteri malını orada bulunan bir esnaf aracılığıyla bir dellala vererek sattırabilir veya doğrudan bir dellala vererek sattırabilir. Malını sattıracak kişi eğer tanınan bir kişi değilse hırsızlık veya diğer hususlara karşılık mal satışa çıkarılmadan bir kefil istenir. Kefil verebilirse malı mezata çıkar. Malı dellallar sırtına alarak oradaki esnafı dolaşır. Esnaftan biri mal için bir kapı açar (bir fiyat söyler), bunun üzerine diğer esnaflar açık arttırmaya girerek malı almaya çalışır. Malın çilesi dolunca (dellal malı dolaştırdığı halde artık para söyleyen kalmadığında) kim en fazla para söylemişse mal onda kalır. Dellal malı o kişiye vermeden diğer para söyleyenlere uğrayıp *"Malı filan kişiye bu kadara endiriyem"* der. Yine de arttıran olmazsa mal sahibi-

* *Serbest Muhasebeci Mali Müşavir-Folklor Araştırmacısı*

179) Ahilik geleneğinin halen yaşatıldığı Sipahi Pazarı (Bedesten)

ne danışır. Mal sahibi malını o fiyata satmaya razı olursa malı alandan gidip parasını alır. Bu paradan % 5 Belediye harcı ve % 5 de dellallık kesildikten sonra mal sahibine parası ödenir.

Bu pazarda malın satılışı, paranın alınışı, mala para söylenişi gibi hususlar belirli kurallara bağlıdır. Bu kurallar herhangi bir dellal veya esnaf tarafından ihlal edilirse esnaf idare heyeti aracılığıyla çarşının şeyhi, o kişinin "*harcını keserek*" ceza verir. O esnafın harcının kesilmesi demek, harcının kesildiği gün kadar kendisine dellal tarafından mal getirilmemesi demektir. Yani ceza müddetince o esnaf pazardaki açık arttırmadan mal alamaz. Esnaf daha ağır bir suç işlerse dükkân kapatma cezası dahi verilebilir.

Dellalbaşının nakletiğine göre yakın zamanda şöyle bir hadise olmuş; "*Mezatta bir halı geziyormuş. Bir müşteri, bir esnafın yanına oturup bu malı kendisine almasını söylemiş, O esnaf da o halıya para söylemiş. Halı en fazla fiyatla kendisinde kalınca halıyı alarak müşteriye teslim etmiş. Sonradan mezatta satılan ve esnafın para söylediği malın yine o esnafa ait olduğu anlaşılmış bunun üzerine o esnafın şeyh tarafından onbeş gün harcı kesilmiş.*" Oradaki bir kurala göre esnaf kendi malına para söyleyemez, çünkü malın fiyatını haksız olarak yükseltmiş olur. Kendi malına para söylediği tespit edilirse, harcı kesilerek cezalandırılır. Harcı kesilen esnafa dellal mal götüremez. Mal götüren dellal olursa ona da ceza verilir.

Malı satan dellal malın eskiliğini, yırtık ve yanık gibi arızalarını para söyleyen esnafa bildirmek zorundadır. Yine esnaf malını müşteriye satarken malının arızasını söylemek zorundadır. Arızasını bilerek para söyleyen esnaf, mal kendisinde kalınca bu malı almak zorundadır. Malı almaktan kaçınırsa bu esnafa ceza verilir. İşte bu ve buna benzer alışveriş kuralları vardır. Bu kurallar sıkı sıkıya taviz verilmeden halen uygulanmaktadır. Sipahi Pazarı esnafı arasında büyük bir dayanışma ve yardımlaşma da vardır. Esnafın fakirleri gözetilir, giydirilir, evinin ihtiyaçları karşılanır. Bir ihtiyaç olduğunda şeyhin emri ile hemen esnaftan para toplanır ve ilgili hayır işine sarfedilir. Esnaf buna itiraz etmez, memnuniyetle katılır. Dellalbaşının anlattığına göre, geçenlerde halıyı satarken düşüp ölen bir dellalın cenazesini esnaf kaldırmış. Cenaze masrafları karşılanmış ve ailesine de bir miktar yardım yapılmış.

Yine esnaf yılın belirli günlerinde "Tirit" denen yemek yaparak fakir fukarayı doyurur. Bu ve buna benzer birçok ahilik geleneği, bütün canlılığıyla Şanlıurfa'da halen yaşamaktadır.

Kaybolan Bir Köşemiz: MECBELBEHR

A.Naci İPEK *

Bugünkü Urfa ile Urfa'yı düşünüyor; hatırlayabildiğim kadarıyla mukayese ediyorum. Bu düşünceler içersinde hatırıma: **"Urfa'mızın Dört Etrafı Bahçalar..."** türküsü geliyor. O türküyü söyleyen Mukim Tahir'i, Bekçi Bakır'ı rahmetle anıyor, Tenekeci Mahmut'da duruyorum. Bu özlem, bu hayal içersinde iken, sanki maveradan gelen Davudi bir ses kulaklarımdan geçip benliğimi sarıyor. Dikkat kesiliyor;

"Urfa bir dağ içinde,
Gülüm bardağ içinde
Urfa'yı hak saklasın
Bir yarim var içinde..."

hoyratını dinliyorum. Urfa'lının Urfa sevgisini-sevgilisini ve Hak'tan niyazını bundan daha iyi ifade olamaz. Hele bu hoyratı bir Urfalı'dan dinlemek, manayı daha derinleştirir; dinleyeni başka bir türlü etkiler. Madde aleminden alır, mânâ aleminde kanat çırptırır.

Hoyratın hoş sadası bitip, kendimi toparladığımda etrafıma bakıyorum. Ve... Acı gerçeklerle karşılaşıyorum; Urfa'nın etrafı hep gecekondular, gecekondular ve gecekondular... Eski bağları, bahçeleri arıyorum. Eski Bamyasuyu'nu, Zeytinlik'i, Şırtı Çayını (Cavsak Suyu), Kurbağa Oteli'ni, Halepli Bahçesi'ni ve Mecbelbehr'i arıyorum. Yoklar... Eski Urfa evlerini arıyorum yok... O saray yavrusu evler, o çardaklı konaklar yok... Eyvanlı evler, havuzlu avlular yok... Kapılarında, pencerelerinde göz nuru ile el emeğinin sabır sabır işlendiği o kanatlar yok... Kışlık yiyeceklerin saklandığı, yağların, peynirlerin muhafaza edildiği zerzembeli (kilerli), yatakların dizim dizim dizildiği, şire sandıklarının konulduğu camhanalı evler yok... Güllerin, karanfillerin, lale ve ortancaların renk renk süsleyip ahenkleştirdiği, arişlerin (asmaların) gölgelediği hayatlı evler yok, yok artık ! Güneşin en dik kızgın zamanında bile, bir insan boyu yükseklikten gelip geçtiği o Molla Ali Tetirbesi (Çıkmazı) da yok artık...

O evlerin, o konakların, o semtlerin hiçbiri yok. Bir kısımları boşaltılmış, kaderlerine terkedilmişler. Bir kısımları da briketlerlerle bölünebildiğince bölünerek kuş matarı misali ucubeler haline dönüştürülmüşler. Asaletlerini kaybetmiş, melezleşmek şöyle dursun veledleşmişler.

Birer abide eser olan Vali Konağı ile Belediye binasını yıkalı kaç yıl oldu? Ecdat yâdigârı o binalar kazma-kürek yıktırılırken hangimiz umursadık? Hangimiz yıkılmasın diyebildik? Milli mücadelenin, 66 yıl evvelinin o gazi binası Mahmut Nedim Konağı ne halde biliyor muyuz? Bugünkü durumu ile geçmişine mi ağlıyor, 11 Nisan 1920'den evvelki mücadelesini mi anlatmak istiyor? Yoksa sonunun böyle olduğuna üzülüp, ağlıyor mu dersiniz? Birer müze olan bu binaları kaderlerine terketmiş, yıkılacakları günleri bekliyoruz. Öte yandan 15-20 yıllık binalar için, tarihtir diye fetvalar aldırıyoruz. Ama, bir Harran, bir Şuayp Şehri, bir Han el-Ba'rür, bir Mahmudoğlu Kulesi, güneş altında kar misali eriyor. Kale tamamen gecekondularla kuşatılmış; ucu Şeyh Mes'ud'a kadar gitmiş... Müsamahakâr, sorumsuz gözlerle bakıyoruz. Bir tedbir almak değil, düşünmüyoruz bile... Zaman geçiyor; kimimiz hayıflanıyor, kimimiz umursamıyor, dolayısıyle Urfa da güzelliğini, özelliklerini, daha doğrusu Urfalılığını kaybediyor.

Kaybettiğimiz köşelerimizden biri de Mecbelbehr'dir. Evet Mecbelbehr'i, bugün kaç kişi biliyor, tanıyor ? Yaşı otuz etrafında olanlar bilmez, daha yaşlılar da unutmuşlardır. Nisyan ile malul olan hafıza, göz görmeyince unutuveriyor. Ben de unutmuştum. Bu kitap için, lutfedilip benden yazı istenildiğinde, Mecbelbehr'i yazayım dedim. Eğer bu yazım ile Mecbelbehr'ı unutanlara hatırlatabilirsem, bilmeyenlere anlatabilirsem mutlu olurum.

Mecbelbehr, Halil-ür Rahman ile Hasan Padişah Camii arasındaki yerdir. Hz.İbrahim Makamı'nın kuzey kısmı... Yani, Mecbelbehr, Gölbaşı dediğimiz semtin eski adıdır. Arapça olan bu ismin aslı Mecmu'el Bahr'dır. Anlamı ise, suların birleştiği, suların toplandığı yer demektir.

Evliya Çelebi, Seyahanatmesi'nde Mecbelbehr'den mesire yeri olarak bahseder. Memleketin ileri gelenlerinin, şairlerinin, tüccarlarının, söyleyenlerinin burada toplanıp nezih bir şekilde sohbet ettiklerini, hoş vakit geçirdiklerini anlatır. Çarşamba ve Cumartesi günleri öğleden sonraları da, erkeklerin gelmediği, yanlız kadınların gelip burada eğlendiklerini ve eğlencelerini tasvir eder; ballandıra ballandıra anlatır.

Halil-ür Rahman'ın suları bu menfezden geçerek Hasan Padişah Camii'ne doğru akar. Bu sular üstü açık, derin ve genişçe bir kanaldan geçerek Hasan Padişah Camii'ne, oradan da Gümrük Hanı'na gelerek Beykapısı'ndaki bahçeleri sularlar. İşte bu göl ile cami arasındaki kısma "Mecbelbehr Çayı" denirdi. Üzerinde iki dertli

* *Gazeteci-Yazar-Şair*

dolap vardı. Bu dolaplar, suyun akıntısı ile dönerler; kovalarına dolan suları en tepedeki curun'a (depoya) boşaltırlardı. Depoya dolan sular, aşağıya doğru basınçla iner, künklerle (borularla) şehrin muhtelif yönlerine doğru akarlardı. Ne elektriğe, ne de motor gücüne ihtiyaç olurdu. Takriben dört metre çapında olan bu dertlli dolaplar, bir an durmaz, dönerlerdi. Dönerlerken de, gıcır gıcır sesler çıkarırlardı. İnilder gibi... Dertten, mihnetten ya da, yar cefasından inilder gibi... Dertli dolapların bu iniltileri, Mecbelbehr'in mistik havasına ayrı bir ahenk katardı. Kurbağa vakvakları, bülbül sesleri, kuş cıvıltıları, ağaç yapraklarının hışırtıları ve nargile fokurtuları bu ses cümbüşünü tamamlardı.

Dertli dolapların döndüğü Mecbelbehr Çayı'nın her iki yakasında birkaç tane de kır kahvesi vardı. Burada ulu çınar ağaçları gökyüzünü kapatmaya çalışırken, iri gövdeli kavaklar ise, minarelerle yarışır gibi, habire uzamaya gayret ederlerdi. Sevdalı söğütler ise, bunların aksine, dalları ile suya eğilmeye çalışırlardı. Bir yar gibi suyu kucaklamak, suyu öpmek, suda susuzluğunu gidermek, su ile visale ermek isterlerdi; sanki...

Burada görebilen göz, duyabilen bir kulak için her köşe bir tablo, herşey romantik, herşey şairane idi... Beste beste müzik, deste deste gül; duyguların ifadeleştirdiği şiirdi, gazeldi, hoyrattı...

Kır kahvelerinde eski usül kerevetler dizi dizi dizilir; üzerlerine renk renk halılar, kilimler ve keçeler serilirdi. Bağdaş kurup, yastıklara dayana ehl-i keyf Urfalılar masal beylerini, masal şehzadelerini hatırlatırlardı. Sohbetlerine devam ederlerken de nargilelerini fokurdatır, mırralarını veya çaylarını damak tadını ala ala yudumlarlardı. Herkesin her davranışında, her hareketinde bir efendilik, bir temkin vardı. Hatta kahkaha ile gülmelerinde bile... Urfa efendiliği, ağalığı hakimdi.

O zamanlar, esnafın çoğu, sıcak yaz mevsiminde ikindi olunca, dükkânlarını kapatır; ikindi namazına giderlerdi. Namazdan çıkınca da, Mecbelbehr'e gelirlerdi. Günün yorgunluğunu giderir; dinlenirlerdi. Kahve müdavimleri genellikle nargile içerlerdi. Tömbeki kokusu nargile fokurtusuna karışır, tatlı sohbetlerin tatlı kahkahaları zaman zaman sessizliği bozardı.

Etraf ve zemin alabildiğine yeşildi. Öbek öbek çiçekler, renkleriyle tabloyu tamamlardı. Mırra kahvelerin tadı kadar kokusu da insanı başka dünyalara götürürken, bir köşeden Urfa divanı bir cümbüşün tellerinde yankılanmaya başlardı. Bir girizgâhtan sora başlardı hoyratlar, türküler ve gazeller, peşpeşe... Yaşar Nezihe'nin:

"Sevdimse seni saffet-i vicdan ile sevdim
Bir lahza bile düşmedim ümmid-i visale..."

gazelinin yankıları, hala kulaklarımda yankılanır... O günleri, Mecbelbehr'i çocukluğumu hatırlarım. Ve... Bir de, o zamanlar anlayamadığım bu gazelin kulaklarımda kalan ahengini, sihrini düşünürüm. O zamanlar dinlediğimde, manasını anlayamamıştım ama, bestesine, söylenişine vurulmuştum; çocuk-gençlik arası devremde... Şimdi manasını da anlıyor, sevginin böylesine saf, böylesine erdemli şeklini bir ab-ı hayat iksiri gibi içmek istiyorum.

Bu alem, bu ahenk akşam ezanının *"Allahu Ekber..."* nidası duyuluncaya kadar devam ederdi. Akşam ezanı duyulunca, bir hareket başlar, mütevekkil gönüller huşu ile dolar, bir ağırbaşlılık, bir vakar içersinde camilere doğru sakin, telaşsız ve gamsız bir şekilde gidilirdi.

Mecbelbehr'in sabah gün doğacağı vakit ile akşam gün batacağı zamanlarını çok severdim. Anlatılamayan bir mistik havası, tabii güzellikleri, insana huzur veren görünümü vardı. Çok zaman sonra, Piyer Loti'yi okuduktan sonra, keşke üstad bir de Urfa'mıza gelmiş olsaydı; Mecbelbehr'de bir mırra ile bir nargile içmiş olsaydı, derdim.

Evet, Urfa Urfalılığını kaybediyor derken bunları düşünüyordum. Herşeyden evvel, bugün, Urfa'nın bir Mecbelbehr'i yoktur. Bir yeşil köşeyi, bir İrem Bahçeleri değerinde bir yeşilliği kuruttuk. Dertli dolapları kaldırdık. Oraların uhrevi havasını bozup ilk önceleri ağaç anbarı, sonraları da otobüs durağı ile araba parkı yaptık. Bunları yaparken, yabancıların doğal güzelliklere, mahall iözelliklere geldiklerini düşünmedik. Düşünmedik ki, bugün orada yaptıklarımızın değil, yapmak istediklerimizin çok daha mükemmelleri kendi memleketlerined var.

1992-1998 yılları arasında Şanlıurfa Valiliği ve ŞURKAV tarafından gerçekleştirilen proje ile Mecbelbehr'in bulunduğu alanın çevre düzenlemesi yeniden yapıldı. Bir nebze olsun eski günlerine kavuşmuş oldu.

Halen devam eden bu canlandırma çalışmaları ile bir çok mimari eser restore edilerek yeni düzenlemelere gidildi.

Emeği geçenleri şükranla anarken bir ikilem içerisinde olduğumuz görülüyor.1950'den bu yana tarihi dokuyu tahrip etmekte devam ediyoruz. Bir taraftan da ŞURKAV'la sahipleniyoruz.

Acı gerçek, Urfa güneş altındaki bir buzdağı misali, siyasi ve şahsi ranta kurban ediliyor, tüm iyiniyete rağmen, eski doku yok oluyor.

Ama, şair, "Yıkılmadan yapılmıyor, neyleyim" demiş. Zahir, bizimki de öyle oldu.

ŞANLIURFA'DA VAKIFLAR

S.Sabri KÜRKÇÜOĞLU *

Yardımlaşma ve dayanışma düşüncesinin Türk toplumunda en teşkilatlanmış şekli vakıflardır. Tarih boyunca kurulan birçok vakıf, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda toplumun refahı için önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Arapça bir kelime olan vakıf; kişinin taşınır veya taşınmaz mallarını kendi isteğiyle şahsi mülkiyetinden çıkarıp, hayır ve hizmet gayesiyle kendisi tarafından belirtilen şart ve hizmetlerin yerine getirilmesi için ebedi olarak tahsis etmesidir.

Vakıf kuran kişiye vakfeden, vakfın hangi şartlara göre yürütüleceğini belirten yazılı belgelere de vakfiye denilmektedir. Vakfiyeler aynı zamanda kültürümüzü yansıtan bilgiler açısından çok önemli belgelerdir.

Vakıfları idari yönden şu bölümlerde inceleyebiliriz.

MAZBUT VAKIFLAR: Bunların idaresi doğrudan doğruya Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.Vakıf emlâkleri, mahallin vakıflar müdürlüğünce kiraya verme veya işletme yoluyla değerlendirilir. Her vakfın geliri o vakfın vakfiyesinde yazılı şart ve gayeye sarfedilerek vakıf şartı yerine getirilir.

MÜLHAK VAKIFLAR: Vakfiyelerinde yazılı, vakfeden tarafından ileri sürülen şartlara haiz vakıf evlatları tarafından idare edilen vakıflardır. Bu vakıfları idare edenlere mütevelli adı verilir. Mütevelliler vakfeden adına vakfiye şartlarına göre vakfı idare ederler. Her yıl yapmış oldukları faaliyetleri Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından denetlenir. Bazı vakfiyelerde mütevelliler hizmetlerinden dolayı vakıftan ücret de almaktadırlar. Vakıft idareciliği, vakfiyesinde belirtilmek kaydıyla babadan evlada intikal edebilmektedir.

Urfa'daki 786 tarihli Cami Kebir Vakfıyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 19 Rebiülahir 1118 (1 Ağustos 1706) tarihli bir dilekçe, buna örnek olarak gösterilebilir. Bu dilekçede, Cami Kebir (Urfa Ulu Cami) vakfı mütevellisi olan zat, yaşının ilerlemesinden dolayı hakkiyle vazife yapamayacağından bahs ederek adı geçen vakfın idareciliğinin evladiyet şartına bağlı olduğunu bu sebepten kendi hüsn-i rızası ile işini oğluna devr etmek istediğini bildirmektedir. Aynı şartlarla evladına vazifesinin verildiği berat kaydından anlaşılmaktadır. Bu vakıf şu anda mazbut vakıf olarak Vakıflar Şube Müdürlüğünce idare edilmektedir.

903 Sayılı Kanunla Kurulu Yeni (mülhak) Vakıflar: Vakıf senedinde belirtilen şartlar gereği oluşturulan mütevelli Heyetince idare edilir. Denetim diğer mülhak vakıflarda olduğu gibi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir.

Mazbut ve mülhak vakıflar da kendi aralarında hayrat nev'inden vakıflar ve akar nev'inden vakıflar olmak üzere ikiye ayrılır.

Hayrat Vakıflar: Doğrudan doğruya hayrattan olan vakıflardır. (Cami, Mescit, Hastane, Medrese, Kütüphâne, Türbe, Çeşme, Sebiller, Sarnıçlar, Kuyular, Göller, Mezarlıklar, Mer'alar, Köprüler, vb)

Akar Vakıflar: Vakfiyedeki hayır şartlarının ifası için gelir getirecek evsafta olan (ev, dükkân, bina, arazi, arsa, v.s.) vakıf emlakleridir.

Şanlıurfa'da en eski tarihli vakıf 284 tarihli Mevlid-i Halilürrahman zaviyesi'dir.

Şanlıurfa çok sayıda vakıf ve vakıf eserlere sahiptir. Geçmişte olduğu gibi bugün de vakıf hizmetlerinden bir çok sahada yararlanılmaktadır.

Şanlıurfa'da Vakıflar Şube Müdürlüğü'nde kayıtlı toplam 180 vakıf bulunmaktadır. Bunlardan 130 adedi mazbut, 15 adedi mülhak, ve 35 adedi yeni vakıftır. Bu vakıflar toplumdaki her kesime mensup olan insanlar tarafından kurulmuştur.

ŞANLIURFA'DAKİ MAZBUT VAKIFLAR (Hicri Kuruluş Tarihleriyle)

1- 284 Tarihli Mevlid-i Halil-ür Rahman Zaviyesi
2- 775 Tarihli Emir Mencek b. Abdullah
3- 786 Tarihli Cami Kebir (Ulu Cami)
4- 884 Tarihli Kadızâde Mehmet Rehavioğlu Seyyid Ali
5- 939 Tarihli Şeyh Mahmut oğlu İbrahim Mahmud Ahmet
6- 939 Tarihli Allahverdi oğlu Hasan Efendi
7- 948 Tarihli Kanuni Sultan Süleyman Han b. Sultan Selim
8- 972 Tarihli Ahmet Oğlu Hacı Hamza
9- 973 Tarihli Hoca Şakir Efendi b. Halil Efendi
10- 976 Tarihli Behram Paşa
11- 1018 Tarihli Şah Hüseyin-Hacı Yusuf b. Hacı Hasan
12- 1030 Tarihli Abdülfettah b. Şaban
13- 1048 Tarihli El-Emir Ebül Cevat Mencik (Şeyh Hayatı Harrânî) Mezarı
14- 1100 Hâce Fatma bint-i Elhac Mehmet
15- 1105 Tarihli Şilikçizâde Mustafa Ağa b. Mehmet (Şirikçi)
16- 1105 Tarihli Velibey.
17- 1108 Tarihli Abbâsiye.
18- 1122 Tarihli Rakka Valisi Yusuf Paşa
19- 1123 Tarihli Doğancızâde Maksud b. Osman

* *Harran Ü.Şanlıurfa MYO.Öğr.Görevlisi*

20- 1125 Tarihli Siverek'te Hüseyin Çeribaşı
21- 1126 Tarihli Divan Efendisi Abdurrahman Efendi b. Süleyman Efendi
22- 1128 Tarihli Aynızeliha bint-i Hacı Ali
23- 1130 Tarihli El-Hac Ali b. Mehmet (Şeker Ali)
24- 1133 Tarihli Büyük Hatip (Mustafa Efendi b. Hacı Halil b. Mehmet)
25- 1134 Tarihli Şehit Ali Paşa
26- 1134 Tarihli Nimetullah b. Asker
27- 1138 Tarihli El-Hac Mustafa b. Bayram
28- 1138 Tarihli Şeyh Hacı Kasım Efendi oğlu Şeyh Hacı İbrahim Efendi
29- 1139 Tarihli Eş Şeyh El-Hac İbrahim Efendi
30- 1141 Tarihli Darendeli Hüseyin Paşa
31- 1153 ve 1154 Tarihli Rakka Valisi Sabıkan Merhum Ahmet Paşa (namı diğer Rıdvaniye-Rızvaniye)
32- 1153 Tarihli Abdülkadir Çelebi b. Süleyman
33- 1153 Tarihli Kerim Ağa (Namı diğer Abdülkadir Çelebi b. Süleyman Ağa)
34- 1164 Tarihli Serbevvabin-i Dergâh-ı Ali Mehmet Ağa
35- 1167 Uğurluzâde bint-i Zeliha
36- 1169 Tarihli Damat Süleyman Ağa Medresesi ve Cami
37- 1169 Tarihli El- Hac Haydar Ağa İbn-i Mehmet
38- 1181 Tarihli Kazzaz Mehmet Çelebi b. Abdullah
39- 1193 Tarihli Ahmet Paşa Haremi Ümmü Gülsüm Hatun'un bina eylediği Ridaniye Medresesi.
40- 1194 Tarihli Ömer Paşanın Kutbettin Cami
41- 1199 Tarihli Ahmet Paşazâde Ömer Paşa Haremi Ümmü Gülsüm
42- 1203 Tarihli Zeynep ve Halil
43- 1205 Tarihli El-Hac Feyzullah b. Arapzâde Mustafa
44- 1227 Tarihli Kadıoğlu Hüseyin Paşa
45- 1228 Tarihli Fatma Hatun bint-i Mehmet Emin
46- 1231 Tarihli Molla İsmail b. Koç
47- 1233 Tarihli Rahime Hatun b. Osman
48- 1238 Tarihli Hacı Fettah
49- 1257 Tarihli Hacı İbrahim oğlu Arabi Mehmet Fazlı Efendi.
50- 1269 Tarihli El-Hac Ömer b. El-Hac Nebo
51- 1271 Tarihli Hacı Mustafa b. İsmail
52- 1286 Tarihli El-Hac Mehmet Emin Sakıp Efendi b. El-Hac Mustafa
53- 1286 Tarihli Siverek'te Fevziye Medresesi
54- 1287 Tarihli Eyyub-ün Nebi (A.S)
55- 1290 Tarihli Rukuş Hatun bint-i Ahmet Ağa b. El-Hac Hasan
56- 1296 Tarihli Pazar Camii
57- 1297 Tarihli Hakverdi b. Abdullah
58- 1297 Tarihli El-Hac Hüseyin b. Haçin Efendi
59- 1302 Tarihli Hacı Medine bint-i Hacı Ahmet Ağa Kâmilzâde
60- 1304 Tarihli Kürkçüzâde Ahmed Bican Efendi
61- 1305 Tarihli Hacı İmam b. Cuma b. Mehmet
62- 1305 Tarihli Siverek'te El-Hac Yusuf b. Mehmet b. Osman Ağa
63- 1306 Tarihli Zeliha ve Zühre bint-i Hüseyin el Habek
64- 1307 Tarihli Cenatırzâde Sadeddin Efendi b. Ahmet Ağa
65- 1308 Tarihli Hacı Hafız Mehmet Efendi b. Hacı Hasan
66- 1311 Tarihli Molla Mehmet b. Molla Ömer b. Molla Yusuf
67- 1311 Tarihli Kısas Köyü Camii
68- 1313 Tarihli Kadirzâde Yusuf Efendi
69- 1318 Tarihli Çerkezzâde El-Hac İsmail Efendi b. Hafız Abdullah
70- 1319 Tarihli Hacı Kâmilzâde El-Hac Hasan Ağa b. El-Hac Mehmet Ağa
71- 1324 Tarihli Yusuf b. Abuzer b. Yusuf Kellur
72- 1325 Tarihli Şah Kulu
73- 1325 Tarihli Hacı Bekir Bey b. Müslim (Şehbenderiye)
74- 1327 Tarihli Hâcı Mekkiye bint-i Mehmet Ağa
75- 1327 Tarihli Birecik'te Şeyh Mend
76- 1327 Tarihli Siverek'te Hasan Çelebi
77- 1327 Tarihli Hasan Çelebi Camii
78- 1327 Tarihli Şıh Taha
79- 1330 Tarihli Ruha'da Kâin Hz. Cabir-ül Ensâri (R.A) Zaviyesi
80- 1330 Tarihli Kölezâde Müslüm Ağa
81- 1330 Tarihli Hacı Mintaha bint-i Şeyh Mustafa Efendi b. Hacı Baba
82- 1330 Tarihli El-Hac Ali Ağa b. Hacı Ömer (Hacı Ali Ağa)
83- 1331 Tarihli Mülket Hacı Ahmet
84- 1335 Tarihli Şeyh Hattadi
85- 1335 Tarihli Küçük Avan (Namı diğer Mehmet Bakır b. Mahmut)
86- 1336 Tarihli Topal Mollazâde Hacı Abdülgani b. Molla Ahmet
87- 1337 Tarihli Osman Esat Efendi b. Eyyüp Sabir Efendi b. Osman
88- 1337 Tarihli Birecik'te Elife bint-i Abdülkadir
89- 1339 Tarihli Hacı Mihman (Mehmet ve Münevver Hanım)
90- 1339 Tarihli Keçeci Hacı Mehmet
91- 1340 Tarihli Tataroğlu
92- 1341 Tarihli Arif Paşazâde Emine Hanım
93- 1341 Tarihli Göncü Ali
94- Latifzâde Mahmut Masum Efendi b. Menhum Abdüllatif
95- Büyük Avan
96- Cedd-ül Enbiya
97- Siverek'te Mehmet oğlu Hacı Bahattin
98- Hasan Paşa, namı diğer Tahtamor Camii Şerifi
99- Halvetiye, namı diğer Bozlukuş Abdurrah-man b.Hüseyin
100- Siverek'te Mehmet oğlu Hacı Bahattin
101- Hacı Ayşe Hatun bint-i Hacı Kâmilzâde Hacı Mehmet Ağa b. Hacı Kâmil

ŞANLIURFA'DAKİ MÜLHAK VAKIFLAR VE KISACA HAYIR ŞARTLARI

1- Rakka Valisi Sabıkan Merhum Ahmet Paşa (Rızvaniye) Vakfı (1153-1154): Mütevelli eliyle idare edilmektedir. Vakfın hayrattan 1 adet cami, akar nev'inden 333 adet dükkân, 3 adet arsa, 1 adet bahçe, 43 adet tarla, 1 adet mağara, 1 han ve 1 adet değirmeni mevcuttur. Akarların kiraya verilmesiyle elde edilen gelirinden başta Rızvaniye Camii'nin ihtiyaçları karşılanmakta, daha sonra senede bir hatim ve duası okutturulması, vakıf öğrenci yurdunda barınan öğrencilere yardım yapılması, camiye ait hela müteahhirlik ücreti, yüksek öğrenim yapan öğrencilere burs verilmesi gibi şartları karşılamaktadır.

2- Rakka Valisi Yusuf Paşa Vakfı (1122): Emaneten idare edilmektedir. Hayrat nev'inden 1 adet cami, akar nev'inden 59 adet emlaki vardır. Akarların kiraya verilmesiyle elde edilen gelirinden başta Yusuf Paşa Camii'nin ihtiyaçları karşılanmakta ve daha sonra vakfiyesi gereği Yusuf paşa camiinde vaaz verilmesi, 5 nefer cüz okutturulması gibi hayır şartları bulunmaktadır.

3- Hakverdi b. Abdullah Vakfı (1297): Mütevelli eliyle idare edilmektedir. Vakfın 3 adet emlaki vardır. Vakıf evlada meşruttur (evlada geçmesi şartına bağlıdır).

4- Azabistanağası Hacı Ali Vakfı: Mütevelli eliyle yönetilmektedir. Akarı yoktur, nakit mevcudunun nemalandırılmasıyla elde edilen gelirinden fukaralara yardım şartı ifa etmektedir.

5- Küçük Avan Vakfı (naımı diğer Mehmet Bakır b. Mahmud) 1335: Mütevelli eliyle idare edilmektedir. 1 adet emlaki vardır. Vakıf evlada meşruttur.

6- Hacı Hamza Vakfı: Mütevelli eliyle idare edilmektedir.Vakfın emlaki yoktur. T. Vakıflar Bankası'na ait hisse senedi vardır. Vakıf evlada meşruttur.

7- Hacı Kâmil Vakfı: Mütevelli eliyle idare edilmektedir. Akar nev'inden 15 emlâki vardır. Muhtaçlara pirinç pilavı, Hasan Paşa ve Lütfullah Camilerine hasır alınması gibi şartları ifa etmektedir.

8- İmam Sekkaki Vakfı: Mütevelli eliyle idare edilmektedir. Vakfın akar nev'inden 12 emlâki vardır. Vakıf evlada meşruttur.

9- Mülket Hacı Ahmet Vakfı: Emaneten idare edilmektedir. Akar nev'inden 5 emlaki vardır. Mevlüt okutturulması ve fakirlere aşure dağıtılması gibi hayır şartları ifa edilmektedir.

10- Aynızeliha Vakfı: Bir süre emaneten idare edildikten sonra mazbut vakıf olmuştur. Akar nev'inden 4 emlaki vardır. Ulu Camii'ne yardım şartı ifa edilmektedir.

11- Şilikçizâde Mustafa Ağa b. Mehmet (Şirikçi) Vakfı (1105): Daha önce mütevelli eliyle yönetilmekte iken şimdi Vakıflar Şube Müdürlüğünce emaneten idare edilmektedir. Akar nev'inden 10 emlaki vardır. Senede 3 hatim okuturulması ve fakirlere yemek dağıtılması şartı ifa edilmektedir.

12- Doğancızâde Maksut b. Osman Vakfı (1123): Emaneten idare edilmektedir. akar nev'inden 5 emlâki vardır. Fakirlere yardım yapılması şartı ifa edilmektedir.

13- Arabizâde Vakfı: Vekâleten idare edilmekteyken daha sonra mazbut vakıf olmuştur. Akar nev'inden 12 emlaki vardır. Hayrat nev'inden de 1 camii vardır. Gelirlerinden camii ihtiyaçları çıktıktan sonra kalanı evlada meşruttur.

14- Şehbenderiye Vakfı: Mütevelli eliyle idare edilmektedir. Hayrat nev'inden 1 cami ve akar nev'inden 46 emlaki vardır. Şehbenderiye camiinden vaaz verilmesi, Rabiülevvel ve Recep aylarında mevlüt okutturulması, fakirlere yemek dağıtılması ve fakir ilkokul çocuklarına kalem defter yardımı yapılması şartı bulunmaktadır.

15- Kadızâde (Mehmet Rehâvi oğlu Seyyid Ali) Vakfı (884): 2 adet bahçesi bulunmaktadır. Vakıf evlada meşruttur.

903 SAYILI KANUNLA KURULU YENİ (MÜLHAK) VAKIFLAR

A) VAKIFLAR ŞUBE MÜDÜRLÜĞÜ'NCE İDARE EDİLENLER:

1- Mahmut Yetkin Vakfı (1985): Vakfın Sarayönü mevkiinde 3 adet emlaki mevcut olup, gelirinin tamamı kuruluş amacına göre Merkez Ulu Camiine sarfedilmektedir.

2- Mehmet Billurcu Vakfı (1979): Akarbaşı mevkiinde 2 adet dükkânı bulunmaktadır. Kuruluş amacına göre gelirinin tamamı Narinci Camii'ne sarfedilmektedir.

3- Zekiye Parmaksız Vakfı (1975): Koyun Pazarı mevkiinde 1 dükkânı vardır. Kuruluş amacına göre geliri; kurban kesilmesi, fakirlere yemek dağıtılması ve her ay 1 hatim okutturulması şartlarına sarfedilmektedir.

4- Kadir Kısa Vakfı (1993): 1 dükkânı bulunmaktadır, emaneten idare edilmekte olup, hayır şartı olmadığından geliri Vakıflar Genel Müdürlüğüne gönderilmektedir.

B) MÜTEVELLİ HEYETİNCE İDARE EDİLEN YENİ VAKIFLAR:

1- Hazreti İbrahim Halilullah Kültür ve Eğitim Vakfı (1979): Kabiliyetli fakir öğrencilerin eğitimine yardımcı olmak ve böylece milli ve manevi kültüre bağlı vatansever ilim adamları yetiştirmek amacıyla faaliyette bulunmaktadır. 1 adet öğrenci yurdu bulunmaktadır. Urfa'da en faal vakıflardan birisidir.

2- Ziraat Fakültesini Güçlendirme Vakfı (1978): Kuruluş gayesi Şanlıurfa Ziraat Fakültesi'nin güçlenmesi ve gelişmesi için her türlü girişimlerde bulunmaktadır.

3- İhlâsiye Camii Vakfı (1979): 1 adet dükkânı vardır. 1994 yılına kadar vakfeden kişinin tasarrufunda olup, bu tarihten sonra idaresinin Vakıflar Şube Müdürlüğü'ne devredilmesi şartı vardır. Ve geliri İhlasiye Camii'ne sarfedilecektir

4- Harran Ün. İlahiyat Fakültesini Güçlendirme Vakfı (1989): Şanlıurfa İlahiyat Fakültesi'nin güçlendirilmesi için faaliyetler yapmak amacıyla kurulmuş ve bu amaç doğrultusunda çalışmalarda bulunmaktadır.

5- Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV)-(1990): 25 Aralık 1990 tarihinde Şanlıurfa Valisi T. Ziyaeddin Akbulut başkanlığında Şanlıurfa'nın tarihi, kültürel, sanat eserlerini bulup ortaya çıkarmak, bu maksat doğrultusunda konferans, sempozyum, panel, kongre, seminer, sergi, anma günleri ve benzeri faaliyetler düzenlemek, iştirak etmek, maddi ve manevi katkılarda bulunmak, korunmaya değer kültür, tabiat ve sanat varlıklarını korumak ve tanıtımını sağlamak projeler hazırlamak, Şanlıurfa ilinin tarihi ve kültürel değerlerinin yaşatılması ve tanıtılması için gerekli araştırma ve derleme çalışmaları yapmak, bu alanda yapılan çalışmalara maddi ve manevi destek sağlamak amacıyla kurulmuştur.

6- Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (1986): Şanlıurfa merkez ve ilçelerinde toplam 11 adettir. 1986 yılında Türkiye genelinde kurulmuştur. İllerde Valiler, ilçelerde kaymakamlar vakfın başkanıdırlar. Mütevelli heyetçe idare edilmektedirler.

Vakfın kuruluş amacı; fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlara yardım etmek ve sosyal adaleti pekiştirici tedbirler alarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektir.

7-Harran Üniversitesi Güçlendirme Vakfı (HÜGEV) (1993): Harran Üniversitesinin güçlenmesine yönelik faaliyetlerde bulunmak amacıyla kurulmuştur. Vakfın Başkanı Harran Üniversitesi Rektörüdür.

Harran Üniversitesi bütçesinden karşılanamayan öğretim, eğitim araştırma ve yayın konularındaki ihtiyaçları sağlamak, öğretim Üyelerine maddi ve manevi imkan sağlamak, Harran Üniversitesinde yardıma muhtaç öğrencilere yardımda bulunmak, başarılı öğretim üye ve elemanları ile öğrencilere ödüller vermek, Üniversiteye bağlı araştırma kuruluşları açmak, başarılı öğrencilere burslar sağlamak, kültürel faaliyetleri desteklemek, Üniversitedeki yatırımlara katkıda bulunmak, araç gereç almak ve bu konularda çalışmalar yapmaktır.

8- Bediüzzaman Eğitim Kültür ve Sanat Vakfı (1993): Vakfın amaçları; milli, manevi, ahlaki değerlere sahip insan yetiştirmek, eğitmek fertler arasında sevgi ve işbirliğini arttırmak beraberliği temin edici her türlü faaliyetlerde bulunmak, İslâm büyüklerinin şahsiyetlerinin fikirlerini ve eserlerini araştırıp neşretmek, bu amaçlar doğrultusunda özel okullar açmak, konferanslar, seminer ve toplantılar düzenlemek, maddi imkânsızlık içinde bulunan öğrencilere burslar vermek, kütüphâneler açmak, araştırma ve inceleme çalışmaları yapmak, gençliğe yönelik yarışmalar, şenlikler düzenlemek, toplantı salonları açmak, nişan, düğün, sünnet merasimlerine yardımlarda bulunmaktır.

C-TÜRKİYE GENELİNDE HİZMET VEREN VE ŞANLIURFA'DA ŞUBESİ BULUNAN VAKIFLAR

1- Hak Yol Eğitim Kültür Vakfı (1985)

2- PTT Personeli Emeklileri Dul ve Yetimleri Sos. Yardımlaşma Vakfı (1985)

3- Sağlık ve Sosyal Yardım Vakfı (1987)

4- Türk Kadınını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı (1987)

5- Hancıoğlu Eğitim ve Kültür Vakfı (1988)

6- Hilâl Eğitim Vakfı (1991)

7- Milli Gençlik Vakfı

ŞANLIURFA'DAKİ VAKIFLARIN EMLÂKLARI

Urfa merkez ve ilçelerinde idaresi Vakıflar Şube Müdürlüğü'nce yürütülen mazbut vakıfların 84 adet hayrat nev'inden (cami, mescit, medrese, türbe, v.s.) emlaki bulunmaktadır. Bunlardan 64'ü camidir. Mazbut vakıflara ait 706 akar türünden emlak bulunmaktadır. Mülhak vakıflara ait 535 akar nev'inden ve 3 hayrat nev'inden (cami) emlak bulunmaktadır. Merkez ve ilçelerde vakıfların toplam 1.328 emlâki bulunmaktadır.

VAKIFLARIN HİZMETLERİ

Urfa'da cami inşa edip vakfeden hayır sahibi caminin masraflarını karşılamak üzere çeşitli emlak ve gelir getiren mallar da vakfetmiştir. Bu camilerde görev yapanlara vakıf gelirlerinden ücret verilmesi de düşünülmüş ve bu hizmetlerin devam etmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda vakıf gelirlerinden vakıf eserlerinin tamirleri, bakımları yapılarak devlet bütçesine yük getirilmemiştir. Bazen vakfedilen bir emlakten gelir elde edilmesi için bir takım insanların çalışması gerekmektedir ve bu insanlar çalışmalarından dolayı ücret alarak ailelerini geçindirmektedirler. (zirai bir arazinin işletilmesi gibi)

Şanlıurfa'da vakıflar; dini, sosyal, kültürel, ekonomik, tıbbi konularda çeşitli hizmetler vermiş ve bu hizmetlerle diğer müesseselerin de gelişmesine yardımcı olmuşlardır.

ŞANLIURFA HALK EDEBİYATINDA TEKERLEMELER

Abuzer AKBIYIK *

Tekerleme, daha çok çocuk geleneklerinde yer alan bir folklor ürünüdür. Tekerlemelerin konularında ve yapılarında çocuksu tavırlar görülür. Bunun yanında kimi türkülerde, masallarda büyüklerin de söyledikleri tekerlemelere de rastlanır. Tekerleme söyleniş yerine göre "Döşeme", "Sayıştırma" adlarını da alır.

Tekerlemenin özelliklerinden biri belli başlı bir konuyu anlatmamasıdır. Tekerleme, başuyaklar ve ayaklarla elde edilen ses oyunları ile bu çağrışımlarla biribirine bağlanıvermiş, belirli bir şiir düzenine uydurulmuş, birbirini tutmaz birtakım hayallerle düşüncelerin sıralanmasından meydana gelmiştir.

Tekerlemenin söyleniş yerlerine göre; masal tekerlemeleri, oyun tekerlemeleri, kelime oyunu tekerlemeleri gibi çeşitleri vardır. Bu saydığımız tekerleme örneklerinin hemen hepsine Şanlıurfa folklorunda rastlanılmaktadır.

Sekiz on yaşlarında çocukların ekseriyetle yalnız, bazen de beraber söyledikleri ve Ziya Gökalp'in "Ala Geyik" tekerlemesini andıran bir tekerleme örneği:

Üşüdüm üşüdüm,
Yola küncü taşıdım.
Künciyi elimden aldılar,
Beni yola saldılar,
Yolda bir elma buldum.
Elmayı Tat'a verdim,
Tat bana darı verdi.
Darıyı kuşa verdim
Kuş bana kanat verdi.
Kanatlandım uçmağa,
Hak kapısını açmağa.
Hak hak hak taşı
Altın bilezik taşı
Senin baban bey ise
Benim babam Subaşı.
Subaşının kızları,
Eteğinde kozları.
Kırdım yedim kozunu,
Öptüm ela gözünü.
Öpe öpe küstürdüm,
Bir çalıda kıstırdım.
Bir çalı senin olsun,
Bir çalı benim olsun.

Ahmet Paşa leyleği,
Giymiş keten gömleği.
Keten gömlek dizinde,
Gözü vezir kızında.
Kızını kucakladım.
Vezir kızına ne gerek,
Altın hamaylı gerek,
Bir ucu yerde gerek,
Bir ucu gökte gerek.

Aynı şekilde diğer bir tekerleme;

Belimi büke büke girdim hana,
Hancı dedi "siz de bize, biz de size."
Elimi attım en küçük kızın çenesine,
Nene'si tokmağı aldı düştü ensesine.
Altına kilim serin nem çekmesin,
Üstüne çadır kurun gün vurmasın,
Altına kilim serin nem çekmesin,
İtine kemik verin havlamasın.

Tepe başı gülpazar,
İçinde kolan gezer.
Kolan beni korkuttu,
Korkumdan kuya düştüm,
Tospağaya yapıştım
Tospağa beg imiş.
.....

Masalların girişinde, masalcının dinleyenlerin dikkatini toplamak için söylediği döşeme de denen tekerlemeye bir örnek:

Zaman zaman içinde
Kalbur saman içinde
Develer dellal iken,
Eski hamam içinde.
Eski paşa hamamının ortası yok.
Anamın hatun bohçası yok,
Babamın ağa akçası yok,
Çarşıda bi tazı gezi,
Tazının haltası yok.
Haltacı halta yapar mısan,
Beşyüz altın kapar mısan,
Burnunda altın hızma,
Ayağında sarı cızma,
Cebine ince hoşafı dökmüş,
Çatırdadı kos kimin,
Pilav yağaydı başıma,
Dolma değeydi dişime,
Bi kuş olaydım,

* *Serbest Muhasebeci Mali Müşavir-Folklor Araştırmacısı*

ŞANLIURFA MAHALLİ ÇOCUK OYUNLARI

Osman GÜZELGÖZ *

Mahalli çocuk oyunları, Şanlıurfa folklorunun en zengin bölümlerinden birini teşkil etmektedir. Şanlıurfa'da şu ana kadar derlenen çocuk oyunlarını öncelikle "Tekerlemeli/Tekerlemesiz" olarak iki kategoride incelemek mümkündür. Bu ayırım yaş grupları itibariyle de yapılabilir.

Bebek Oyunları : Kala kala, İnne minne kirazı gibi.

Orta Yaş Çocuk Oyunları : Dello bir, deleme çalmak, el el üstünde, açıl kilidim açıl vb.

Büyük Çocuk/Genç Oyunları : Koza kırık, birdir bir, sapan harbi gibi...

Şanlıurfa çocuk oyunlarının kaynağına bakıldığında; aile yapısı, muhit özellikleri, meslekler, coğrafik şartlar, akraba ilişkileri, yetişme tarz ve ortamının, mahalli örf ve adetlerle günlük hadiselerin oyunların doğmasında, gelişmesinde ve şekillenmesinde en önemli etkenler olduğu görülebilir.

Şanlıurfa mahalli çocuk oyunlarının en önemli özelliklerinden biri de, birçok oyunun büyüklerle birlikte oynanmasıdır. Özellikle baba-çocuk, ağabey-küçük kardeş veya anne-çocuk ilişkilerinde bu oyunların apayrı yerleri vardır. Mahalli çocuk oyunlarının gelişmesinde de, Urfalı'nın ince zekâsı, espri gücü ve müzik merakı etkili olmuştur.

Burada bütün oyunları teker teker ele alıp onları tarif etmek yerine, yukarıda bahsedilen gruplar itibariyle oynanan oyunların isimleri ve nasıl oynandığından birer örnek verilmiştir.

TEKERLEMELİ ÇOCUK OYUNLARI

Bu grupta yer alan oyunların bazıları şunlardır: Yağ Satarım Bal Satarım, Çömçe Gelin, Mini Mini Havuz, İnne Minne Kirazı, Bezirgan Başı, Açıl Kilidim Açıl, Şakşakalillo Hacı Baba, Leyli Hop veya Yerde Ne Var, Yaz Geliy Güz Geliy, Takır Takır Tik Tik...

Mini Mini Havuz:

Bu bir çocuk eğlendirme oyunudur. Tekerlemesi ile çocuğun ilgisini çekmek, ağlayan çocuğu susturmak veya çocuğun birisine alışmasını sağlamak amaçlanır. Bu aynı zamanda bir bebek oyunudur. Oyunu oynatacak olan büyük, çocuğun bir elini avcunun içine alır. Kendi şehadet parmağını ağzına götürerek aşağıdaki işlemleri yapar ve bunları yaparken de oyunun tekerlemesini söyler:

Çocuğun avucunun içinde parmağını gezdirerek;

- Mini mini havız, bıriya bi kuş kondı...

Çocuğun baş parmağını avucunun içine yatırarak;

- Bu tuttı...

Çocuğun işaret parmağını avucunun içine yatırarak;

- Bu kesti...

Orta parmağı avucunun içine yatırarak;

- Bu bişirdi...

Yüzük parmağı avucunun içine yatırarak;

- Bı yedi...

Serçe parmak yatırılarak;

- Bu da Hocadan geldi, "hani biye hani biye" dedi...

Bu tekerlemenin son cümlesi söylenirken çocuğa "bak bak (kuş kuş)" diyerek çocuğun yukarıya bakması sağlanır. Çocuk kuş var diye yukarıya bakınca da oyunu oynayan büyük, çocuğun boynunu gıdıklayarak onu güldürmeye çalışır.

Çömçe Gelin:

Bu oyun, kurak geçen ve yağmura ihtiyaç duyulan senelerde orta yaş çocuklar tarafından oynanan bir oyundur. Şanlıurfa'da yağmur ihtiyacından dolayı büyükler "yağmur duası"na çıkarken çocuklar da kendi mahallelerinde kapı kapı dolaşıp bu oyunu oynayarak Allah'tan yağmur yağdırmasını isterler. Büyüklerin çocukları oynamaları için yönlendirdikleri bir oyundur. Oyun için önce küçük bir çapraz tahta çakılır. Bir insanın kol ve bacaklarını andıran bu çapraz tahtaya yırtık veya eski bir elbise giydirilir. Oyun grubunun başı, eline bu "Çömçe Gelin"i alarak arkadaşlarını da peşine takar ve kapıları teker teker dolaşmaya başlarlar. Çocukların çaldıkları kapı açılınca oyunu oynayan çocuk grubu hep bir ağızdan şu tekerlemeyi söyler:

Çömçe gelin nur ister
Allah'tan rahmet ister
Koç koyun kurban ister
Göbekli harman ister

* *Gazeteci-Yazar*

Balıklara yem ister
Ver Allah'ım ver bi yağmırdan bi sel

Kapıyı açan kişi de bu tekerlemeyi dinledikten sonra o ana kadar elinde hazırladığı kova ile Çömçe Gelin'in başına (bazen şaka olsun diye çocukların da başına) su döker.. Bu arada ev sahibi çocuklara, balıklara yem olsun diye bir miktar da bulgur verir ve evinden uğurlar. Bu gezi her kapıda aynı minval üzere bir süre devam eder. Çocuklar topladıkları bulgurların bir kısmı ile kendilerine çiğköfte yapıp yerler. Bulgurların önemli bir kısmını da Balıklıgöl'e götürülüp oradaki (halk tarafından kutsal bilinen) balıklara yem olarak atarlar. Bu arada Balıklıgölde çocuklar ellerini açıp Cenab-ı Allah'a yağmur yağdırması için dua ederler.

YAŞ GRUPLARINA GÖRE ÇOCUK OYUNLARI

1. BEBEK OYUNLARI

Bu oyunlar genellikle ev halkının çocukları ile oynadıkları 0-5 yaş grubuna hitap eden oyunlardır.

Bazıları şunlardır: İnne Minne Kirazı, El Elin Üstünde, Mini Mini Havuz, Kala Kala, Geldi-Geldi-Güldü, Şakşaka Lillo Hacı Baba, Uçtu Uçtu Kuş Uçtu.

Kala Kala:

Bu oyun özellikle baba ve ağabeylerin minik çocukları eğlendirme, onlarla haşır neşir olma oyunudur. Oyunu çocuğa oynatacak olan büyük yere yatar ve ayaklarını havaya kaldırır. Çocuğun karnı, ayaklarının taban kısmına yerleşecek şekilde konulur. Oyunu oynatan büyük, çocuğun ellerini tutar. Daha sonra ayaklarını yavaşça indirip kaldırarak çocuğa "Kala Kala Kala Kala Kala" diye yarım bir tekerleme söylenir. Ayaklarının üstündeki çocuk yere inip havaya çıkarken söylenen tekerlemeden de aldığı zevkle gülüp eğlenir.

Geldi Geldi Güldü:

Bu oyun da yine bebeklerin ağlamalarını dindirmek için oynanır. İşaret parmağı ve orta parmakların ucu yerden çocuğa doğru yavaş yavaş yürütülerek "geldi geldi geldi, güldü, gıdı gıdı" diye parmaklar çocuğun kollarına sonra da boynuna doğru yürütülerek, çocuk boynundan gıdıklanır.

2. ORTA YAŞ ÇOCUK OYUNLARI

Bu oyunlar 5-12 yaş grubu çocuklar arasında oynanan oyunlardır. Bu oyunlarla çocuklar artık sokağa çıkmaya başlamışlardır. Oyunlar genellikle arkadaş grupları arasında, bazen de evde misafir veya akraba çocukları ile oynanır. Bazıları şunlardır: Deleme Çalmak, Çelik Çubuk, Ebe Saklama, Köşe Kapmaca, Çındır Pır, Duvardan Duvara, Kör Ebe, Bezirgan Başı, Açıl Kilidim Açıl, Al Kuç Mal Kuç, Beş Parmak, Dello Bir, Çile Bülbülüm Çile, Çömçe Gelin, Pış kutte, Elim Sende, Hop Leyli veya Yerde Ne Var, Hamam Puç, Yaz Geli Güz Geliy...

Açıl Kilidim Açıl:

Bu oyun kış gecelerinde evlerde misafir çocukları ile oynanan bir oyundur. Çocukların tümü oturmuş vaziyette ellerini yumruk yaparak üst üste korlar. Ebe olan çocuk işaret parmağı ile yumruk halinde üst üste duran elleri açmaya çalışır. Her birinde "Açıl Kilidim Açıl" dendiğinde eller açılır. Böylelikle en alttaki ele gelinir. Ebe "açıl kilidim açıl" sözü ile bu eli açamaz. Bu sırada son elin sahibi ile ebe arasında sorulu cevaplı şu konuşma geçer :

- Hani bunun kilidi ? / "Kuya düştü.."
- Kuyu nicoldu ? / "İnek içti.."
- İnek nicoldu? / "Dağa kaçtı.."
- Dağ nicoldu? / "Yandı kül oldu.."
- Külü nereye savruldu ? / "Havaya..!"

Bu konuşmadan sonra çocukların gülüşmeleri arasında son el de açılır. Oyun bu şekilde ebe ile en alttaki elin sahibi değiştirilerek devam edip gider.

3. BÜYÜK ÇOCUK / GENÇ OYUNLARI

Bu oyunlar da 12-18 yaş arası çocuklarla gençlerin oynadıkları oyunlardır. Yaş ilerledikçe oyunların kurallarında ve ceza şartlarında zorlukların başladığı görülür. Bu oyunlar daha güçlü ve yaşça büyük çocuklar arasında, özellikle de artık gruplaşmaya başlamış olanlarca oynanır. Bu oyunlarda sokaklar veya mahalleler arası rekabet de vardır. Bazıları şunlardır : Sapan Harbi, Gülle - Peste Oyunu, Birdir Bir, Eşşek Bekleme, Yastık Taklası, Koza Kırık, Tolaka, Kasa Kasa Va Kasa, Mehlemizde Yiğit Çok, Derrebu Derinebu, Yüzük Saklama Oyunu (Fincan Oyunu), Kolçı Kaçakçı, Hac Haccik, Arpa Çarpa, Pabuç Atlama.

Birdir Bir:

Bu oyun gençler arasında özellikle kır gezmelerinde oynanır. Açık saha oyunudur. Uzun ve ayrıntılı bir oyundur. Bir takım yeteneklerin gelişmesinde etkilidir. Taş tutmak suretiyle bir "ebe" seçilir. Ebe bazı oyunlarda "ayrıcalıklı kişi" olduğu halde bu oyunda "cezalı oyuncu"dur. Ebe olan oyuncu ellerini dizlerinin üzerine koyarak iyice eğilir. Diğer oyuncular ebenin

üstünden atlayarak geçerler. Oyunun ilk dört atlayışı alıştırma atlayışlarıdır. Her birinde *"Birdir Bir, İkidir İki, Üçtür Üç, Dörttür Dört"* diye söylenerek ebenin üstünden atlanır ve karşı tarafa geçilir. Sözleri, tam atlarken söylemiyen oyuncu yanar ve ebe olur. Beşinci atlayışta ilk atlayan kişi bir mendili ebenin sırtına atlarken bırakır ve *"Beş, değmeden geç"* der. Diğer oyuncular da onu takip ederler. Ebenin sırtındaki mendili yere düşüren oyuncu, ebenin yerine cezalanır ve yatar. Altıncı geçişte yine birinci atlayan *"Altı, mendil kalktı"* diyerek atlar. Diğerleri de ebenin üstünden atlar. Yedinci atlayıştan sonra oyunun en heyecanlı bölümlerinden biri başlar. Birinci oyuncu ebenin üstünden atlarken *"sekizim sek sek tek ayak"* diyerek atlar ve tek ayak üzerine karşı tarafa konup bekler. Diğer oyuncular da aynı şekilde oyunu tekrarlarlar. Karşı tarafa, tek ayak üzerine atlayıp geçemiyen oyuncu ebenin yerine yatar. Bütün oyuncular ebenin üstünden atlayıp tek ayak üzerine karşı tarafta durmayı başarmışsa birinci oyuncu yine tek ayak üzerine diğer oyuncuları gezdirmeye, sektirmeye başlar. İstediği kadar zor yerleri gezdirebilir. Ebe de oyuncuları takip eder. Oyunculardan herhangi biri yorulup diğer ayağını yere basarsa ebenin yerine yatar. Oyuncular bu sektirme dolaşma sırasında ancak birinci oyuncu izin verirse durup dinlenebilirler.

Dokuzuncu atlayışta birinci oyuncu *"dokuzum durak"* diyerek atlar ve düştüğü yerde durur. Diğer oyuncular da aynı şekilde atlamaya başlarlar. Oyuncular atlama sırasında karşı tarafta daha önce atlayıp durmakta olan oyunculardan birine değerlerse veya atladıktan sonra düştükleri yerde kıpırdarlarsa ebenin yerine cezalanıp yatarlar. Onuncu atlayışta *"On'um vurak"* diye atlanır ve ebenin sırtına hızla vurularak atlama yapılır. Vurmak istemiyen oyuncu "bağışladım" diyerek atlayışını yapar. Onbirinci atlayışta oyuncular *"onbirim yağlı çörek"* diyerek atlarlar. Atlama yapılırken yerden alınan taş, bez, cam parçası, tahta gibi parçalar ebenin sırtına bırakılır. Ebenin sırtına eşya bırakmayan veya bırakılanları düşüren oyuncu ebe olur ve yatar. Onikinci bölümde *"onikim fıstık kırmak"* diye atlanır. Bu arada yerden alınan iki taş parçası birbirine vurularak atlama yapılır. Bazı oyuncular ellerini de çırpabilirler. Onüçüncü bölümde yere bir çizgi çizilir. Ebenin gözü bağlanır. Atlayanlar *"onüçüm postal teki"* diyerek atlarlar. Ebenin eline de bir postal (ayakkabı) teki verilir. Atlayanlar bittikten sonra ebe gözünü açarak o sırada sağa-sola koşuşmakta olan oyunculara postal tekini fırlatır. İsabet ettirdiği oyuncu kendisinin yerine ebe olur ve yatar. Ondördüncü atlayışta birinci oyuncu *"ondördüm sesler kısıldı"* diye atlar ve karşı tarafa geçince ağzını açmaz, konuşmaz. Diğer oyuncular da atlayışını tamamladıktan sonra ebe kalkarak çeşitli hareketlerle oyuncuları konuşturmaya, güldürmeye çalışır. Konuşan veya gülen oyuncu ebe olur. Onbeşinci atlayışta *"onbeşim jandarmalar"* diye atlanır. Bütün oyuncular atlayışlarını tamamlayıp koşmaya başlar. Ebede bunları yakalamaya uğraşır. Yakalanan veya ebenin elini vurduğu oyuncu ebe olur. Onaltıncı atlayışta birinci oyuncu *"onaltım sahra topu"* diyerek elini top gibi ebenin sırtına hızla vurup atlar. Diğer oyuncular da onu takip ederek aynı şekilde atlarlar. Daha sonra sayılar yeni şekillerle çoğaltılarak veya yeniden başa dönülerek BİRDİR BİR oyunu sürdürülür.

ÇOCUK OYUNLARINDA EBE

Oyunların en önemli kişisi ebedir.Bazı oyunlarda ebe iki kişi olabilir. Ebe, mahalli çocuk oyunlarımızdaki esas konumu itibariyle "cezalandırılan oyuncu"dur. İki ebeli oyunlarda ebelerden biri oyunu yönlendiren, yürüten oyuncu, diğeri ise oyunun cezalı oyuncusudur (Birdir bir oyununda olduğu gibi). Bir de ölmek/yanmak deyimi vardır oyunlarımızda. Bu da oyuncunun cezalı duruma düştüğünü, ebe olduğunu ifade etmek için kullanılan bir deyimdir.

Mahalli çocuk oyunlarımızın hemen büyük bir çoğunluğu günümüzde oynanmaktadır. Günümüz şartlarında oyunlar değişmiş, eski oyunların çoğu unutulmuştur.

Şanlıurfa mahalli çocuk oyunlarını sosyolojik, psikolojik, pedagojik ve çevre-insan ilişkileri açısından ayrıca incelemek gerekir. Bebek oyunlarında, çocuğun baskı altından kurtarılıp eğlendirilmesi, güldürülmesi, kulağının tekerlemelerle melodik bir yapıya alıştırılması, ağlamasının kesilmesi, sayıları öğrenmesi gibi gayeler vardır. Orta yaş çocuk oyunlarında da çocuğun sokakta kötü alışkanlıklar edinmemesi, eve gelen misafir çocukları ile iyi geçinmesi, bilgi dağarcığının artırılması, okul veya çıraklık yorgunluklarının oyunlarla atılması, eğlenmesi amaçları vardır. Büyük çocuk/genç oyunlarında ise, yeteneklerin geliştirilmesi, sosyal çevreden etkilenmelerinin ortaya konulması, dayanıklılığının artırılması, grupların, rakip oyun grupları haline gelmesi ile müsabaka disiplinine geçilmesi, zekâ ve beceri örneklerinin sergilenmesi gibi ayrıntılar görülür.

ŞANLIURFA HALK OYUNLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Şükrü ÜZÜMCÜ *

ŞANLIURFA HALK OYUNLARININ DÜNÜ BUGÜNÜ

Şanlıurfa halk oyunları genellikle halay türü oyunlardan meydana gelir. Günümüzden 50-60 yıl öncesine bir göz attığımızda, bazen davul zurna, bazen cümbüş, keman ve darbuka eşliğinde, bazen de kaval eşliğinde yöre tavrı, figürü ezgisi ve ritmiyle oynanan çok sayıda güzel oyunlarımızın olduğunu ve o yıllarda bu oyunları sergileyen çok değerli ustalarımızın olduğunu görürüz.

Ancak 30-40 yıl öncesine baktığımızda, halk oyunları yarışmalarının başlamasıyla, harman yerinde, köy meydanlarında ve düğünlerde oynanan oyunlarımızın sahneye taşındığını görmekteyiz.

Ne yazık ki, oyunlarımızı sahneye taşırken birçok bozulma olmuştur. Birinciliktir, derecedir derken; sadece 8 oyunla sınırlı kalınmış ve bu 8 oyunun da yıl geçtikçe ekleme ve çıkarmaların yapılarak dejenere edildiği ortadadır.

1980'li yıllara baktığımızda, oyunlarımızın bu hale gelmesine sebep olan bazı faktörleri şöyle sıralayabiliriz.

Bu faktörlerin başında, o yıllarda ve bugüne kadar halk oyunları yarışmalarında değerlendirme yapan kişi ve ekip çalıştıran eğitmenlerin geldiğine inanıyoruz. Jüri üyeleri, yarışmaya gelen bir ekibin değerlendirmesini yaparken, sadece birlik beraberliğine, bütünlüğüne, mimik ve jestlerine, sahne kullanımına bakmışlardır. Oyunumuzu yöre tavrı, figürü, ezgi ve ritminden çıkaran bu ekipleri o halleriyle birinci edip ödüllendirmişlerdir.

Hal böyle iken, yarışmaya ekip yetiştiren eğitmenler, doğal olarak 8 oyunla sınırlı kalmışlar ve oyun figürlerine birçok ekleme ve çıkarma yaparak günümüze kadar da bu işi devam ettirmişlerdir.

Günümüzde birçok kişi Şanlıurfa'nın sadece 8 oyunu olduğunu bilir. Çünkü yıllardır 8 oyundan başka bir oyun oynanmamış. Zengin bir folklora sahip Urfa'nın oyunları tabiki bu kadar az değildir. İlimizde bulunan 10 ilçe ve köylerinde bugün için çok sayıda oyun olduğu bilinmektedir. Gönül isterdi ki, bu işe emek verenler, halk oyunlarını para kazanma aracı olarak görmesin, kendi çıkarları için kültürümüzü, örf ve adetlerimizi bozmasın; bu işi para için değil gerçekten bilgi ve yeteneği varsa, seviyorsa yapsın. Unutulmaya yüz tutmuş güzelim oyunlarımızı köylerden alıp derlesin; hem bizlere ve hem de gelecek nesillere en iyisini ve güzelini aktarsın.

Dileğimiz bugünden sonra -zararın neresinden dönersen kârdır- sözünü yabana atmayarak, memleketimiz için halk oyunları ile ilgilenenler bir araya gelerek, günümüzde oynanan oyunların aslını oynayalım, araştırma yaparak eski oyunlarımızı çıkaralım ve bizden sonraki nesillere bu geleneğin en doğrusunu aktaralım ki, gençlerimiz kendi kültür birikimlerine yabancı kalmasınlar.

Bunun için el ele verelim, birlik olalım, kültürümüze ve halk oyunlarımıza sahip çıkarak herkese sevdirelim.

Bu sahip çıkma ve sevdirme görevi, halk oyunları faaliyetlerinde bulunan Halk Eğitim Merkezi, Gençlik Merkezi, Belediyeler, üniversite ve okullara düşmektedir. Bu kurumlar, oyun oynayan herkesi eğitmen etmeyerek, belgeli ve yöremizi, kültürümüzü bilen eğitmenlere görev verip iyi müzisyen tercih ederek yapabilirler.

Yöremiz halk oyunlarındaki tavır, figür, ezgi ve ritmdeki bozulmaları önlemek ve engel olmak için en büyük görev, yarışmalarda halk oyunlarını değerlendiren kendi yöremizdeki jüri üyelerine düşmektedir.

İdarecisi, eğitmeni, müzisyeni, oyuncusu ve jüri üyesi olarak herkes, bu konuya duyarlılık gösterdiğinde, inanıyoruz ki, oyunlarımız bozulmayacak ve aslı ne ise en doğru şekilde bizden sonraki nesillere aktarılacaktır.

ŞANLIURFA HALK OYUNLARINDA MAKYAJ

Şanlıurfa yöresinde "kına" ve "sürme" kadınlar tarafından kullanılan makyaj malzemesidir.

* *ŞURKAV Halkoyunları Eğitmeni ve Halkoyunları Jüri Üyesi*

Özellikle kına, düğünlerde gelinin eline yakıldığı gibi bayramlarda ve diğer özel günlerde de el ve ayaklara yakılır.

Sürme ise, güzel görünmek için kadınlar tarafından göze çekilir. Şanlıurfa'nın bazı köylerinde kızlar ve erkekler, yüz ve ellerine dövme yaptırırlar. Bu dövmelerde her aşiretin kendine özgü bir motif kullandıkları görülmektedir.

ŞANLIURFA YÖRESİ
HALK OYUNLARINDA GİYSİ
KADIN GİYİMİ

1-Aba-Şale: Eskiden Arapların kabile reisleri, şeyhler tarafından kullanılırmış. Aba; Osmanlı döneminde kullanılan ve bir sokak kıyafeti olan Ferace'den esinlenerek Arap kültürünün de etkisi ile şimdiki halini almıştır. Bu giysi genellikle siyah ve kahverengi renklerden yapılmıştır. Bekâr bayanlar siyah, evli ve yaşlı bayanlar ise kahverengi kullanmışlardır. Ayrıca halk arasında aba şu şekilde tarif edilmektedir: "Aba" kelime olarak Arapçada *"erkeğe mahsus olan"* anlamına gelmektedir. Kadınların giydiğine ise Şale denilir ve giysinin ön kenarları ile yaka çevresi sarı kaytanlarla çevrilidir.

2-Üç Etek: Yörede üç eteğe kaftan denilmektedir. Üç etek genellikle üst giysisi olarak kullanılan bir giysidir. Genç kızların giysileri daha güzel ve gösterişlidir. Üç eteğin yan dikiş yırtmaç boyu diz ile bilek arasındadır. Bu yırtmaçlar bazen bel hizasına kadar çıkar. Üç eteğin iç kısmına giydikleri şifon ya da organze üzerine sarma işlemeli kumaştan yapılan uzun bir elbisedir. Yakası hakim yaka ve kollar manşetlidir. Üç etek altına zıbın yerine, üstte içe yelek ve altına beyaz etek de giyilebilir.

3- Zıbın-Fistan (Entari): İç eteğin içine giydikleri şifon ya da organze üzerine sarma işlemeli kumaştan yapılan uzun elbisedir. Yakası hakim yaka, kollar manşetli, ön bele kadar düğmeli yada fermuarlıdır.

4- Sıhma (Yelek): Entarinin üzerine giyilen bez kumaştan veya el tezgahlarında dokunan "hışvalı" denen dokumadan yapılan kalınca yapılmış sıcak tutmaya yarayan bir yelektir.

5- Kuttuk-Guttik: Şanlıurfa yöresinin büyük aşiretlerinden Şeyhanlı Aşireti tarafından kullanılan bu giysi, Gumgum kumaşından yapılır. Cekete benzer uzun kolludur. Boyu diz ile kalça arasındadır. Üstü kalın siyah kaytanlarla süslenmiştir. Daha çok Siverek ve Viranşehir ilçemizde kullanılmaktadır.

6-Şalvar (Tuman-Don): Pijamaya benzeyen bir alt giysidir. Paçaları bol kesimli olup lastik geçirilir. Zıbın veya eteğin altına giyilir.

7-Önlük: Yöredeki ismi Bervan veya Peşmal olarak bilinir. Üzeri çeşitli kanaviçe ve çift iğne süslemeleri ile desenlendirilmiş olup, sadeleri de vardır. Kumaş rengi genellikle siyah tercih edilir. Her renk kullanılabilir.

8-Etek: El tezgahlarında dokunan culha parçasından yapılır. Rengi beyazdır. Bunun dışında dökümlü kumaşlardan da yapılmakta ve her rengi kullanılmaktadır.

9-Neçek: Beyaz kumaştan olan bir baş örtüsüdür.

10-Hibriye: Kadınların beyaz neçek üzerine bağladıkları renkli bir kumaş parçasıdır. Genelde ipek veya satenden yapılır.

11-Köfı: Fes şeklinde yapılan karton kalıp üzerine uzun kumaş parçası sarma yoluyla elde edilen bir başlıktır. Daha çok Suruç ilçemizde kullanılmaktadır.

12-Çapık: Günümüzde çok nadir bulunmaktadır. Köfi'ye benzemekte olup biraz daha yüksektir. Tahtadan yapılan bir başlık üzerine Destmal (Neçek) denilen kumaş örtülür.

13-Taç-Gümüşbaşlık: Fesin içine karton kalıp konur, üstüne puşu sarılır ve en üst kısma da gümüş tepelik takılır. Ön kısmına "üçkor", yan kısımlarına "reşme" denilen gümüş takılar takılır. Arka tarafına floştan örülmüş bele kadar inen saç koru takılır. Bu başlığı varlıklı ailelerin genç kızlarının kullandığı bilinmektedir.

a) Tepelik: Başa takılan tacın (fes) üzerine tutturulur. İst kısma telkari işlemeli, çevresi gümüş parparalarla oluşan saçaklarla süslüdür.

b) Üç Kor: Fesin alt alt kısmına alından yukarıya takılır. Ortasına yuvarlak ve mavi taşlı bir göbek, yanların da ise üç sıra zincir vardır.

c) Reşme: Fesin iki yanına takılır. Şakaklardan yanağa doğru sarkar.

14-Kemer: Bele bağlanır. İki çeşit kemer vardır. Çok renkli yün kemer ve gümüş kemer. Son yıllarda yün kemer işlenmediğinden, kostüme uygun kumaştan kemerler de kullanılmaktadır.

15-Yağlık-Marhama (Mendil): Yerli dokumadır. Kırmızı ve beyaz ipekten yapılır. Halk arasında beyaz mendilin dostluğu simgelediği,

kırmızı mendil ise gerektiğinde sevgi uğruna kanını akıtabileceği söylenmektedir.

16-Çorap: Saf yünden yapılır, elle işlenir. Genellikle yünün doğal rengindendir.

17-Postal: Deriden yapılır. Altı kösele ve topuksuzdur. Kırmızı, siyah ve kahverengi renkleri kullanılmaktadır.

ERKEK GİYİMİ

1. Şalvar: Kahverengi ve gri kabarden kumaştan yapılır. Şalvarın ayak bileğinden dize kadar olan kısmı dardır. Bacak arasındaki peyigi çok kısa veya çok uzun değildir. Uçkurun ucuna renkli püskül takılmaktadır.

2. Yelek: Arka beden ve kollar astardan yapılır. Ön beden ise şalvarlık kumaştan yapılır ve kollar kısadır. Yeleğin ön süslemesinde kaytan kullanılır. Küçük ve sık olarak dikilen düğmelerden dolayı kırk düğme yelek denilmektedir. Düğmeler Suriye'den gelmektedir. Günümüzde bulunmadığından, yelek kumaşından baskı düğmeler de kullanılmaktadır.

3. Gömlek (Köynek): Yerli dokuma kumaşlardan yapılır. Günümüzde düz kumaş ta kullanılmaktadır. Hakim yakadır. Kol ağzı saat kapağı denilen şekilde yapılmıştır. Krem, beyaz ve bej rengi kullanılabilir.

4. Şal (Bel bağı): Yerli dokuma kumaştan yapılır. Kuşak şeklinde bele sarılır. Rengi kahverengi ve turuncudur.

180) Halk Oyunları Erkek Giyimi

5. Puşu: İnce ipek ve pamuktan dokunur. Beyaz, siyah, bordo ve renkli olanları da vardır. Kenarlarında sarkan iplerin uçlarına renkli püsküller takılır.

6. Pazubent: Pazuya takılır. Deri veya boncuklu olanı vardır. İç kısmına dua ve muska konulmaktadır.

7.Yağlık-Marhama (Mendil): Yerli dokumadır. Kırmızı ve beyaz ipekten yapılır. Beyaz mendil dostluğu simgeler; kırmızı mendil ise gerektiğinde sevgi uğruna kanını akıtabileceğini vurgular.

8. Çorap: Saf yünden yapılır, elle işlenir. Genellikle yünün doğal rengindedir.

9. Postal: Deriden yapılır. Altı kösele ve topuksuzdur. Kırmızı, siyah ve kahverengi renkleri kullanılmaktadır.

NOT: Şanlıurfa yöresi halk oyunları ekiplerinde, ekip başı ve ekip sonunun kullandığı mendil bir oyun aracıdır. Ekipte bulunan diğer oyuncuların (Kız-Erkek) kuşaklarına taktıkları mendil ne giysi parçası ne de aksesuardır.

ŞANLIURFA HALK OYUNLARI

Yöremizde oynanan oyunların çoğunluğu halaydır. Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgemizde toplu, düz sıra halinde kol kola, elele oynanan oyunlara denir. Halay, beş kişiden az oyuncuyla oynandığı zaman, karakteri bozulan bir oyun tarzıdır. Dizinin başında "Halay başı" sonundaki "Pörçük" ya da "Pöçik" adını alır. Baş ve sonda oynayan her iki oyuncunun da elinde birer mendil bulunur.

Yöremizde oynanan oyunların birçoğu, davul-zurna ile oynanmaktadır. Bunun yanı sıra günümüzde az da olsa bazı oyunlarımızda kaval ve def, bazılarında keman, cümbüş ve darbuka da kullanılmıştır.

Halk oyunlarımızda, halkımızın üzüntüsünü, yasını, kıskançlığını, neşesini, kuvvetini, yiğitliğini, yakarış ve yalvarışını gösteren figür ve motifleri görebilmek mümkündür.

Şanlıurfa merkezinde oynanan oyunların bir çoğu, Hilvan ve Suruç ilçemizde de sıkça rastlanan ve halen köy düğünlerinde oynanan oyunlardır.

ŞANLIURFA MERKEZ VE İLÇELERİNDE TESBİT EDİLEN VE GÜNÜMÜZDE OYNANAN OYUNLAR

Urfalıyam Ezelden, Gemi (Sal), Ğezale, Gırani (Ağırlama), Hasandağı, Diz, Cezayir, Çeçen

Kızı, Tek Ayak (Derik), İki Ayak (Dıniğ), Üç Ayak, Beş Ayak, Terge (Türk-i, Terge), Kımıl, Abravi (Lorke), Soseh, Çeçano, Keriboz (Hilvan'da oynanan), Keriboz (Suruç'ta oynanan), Dellocan, Zavfa (Damat), Urfa Seylanisi, Suruç Seylanisi, Dik, Keçike, Gülhameda, Teşi, Şujun, Gelberi, Rışko, Mim, Çepik, Şevko, Karaçı, Koçeri, Temirağa, Kommetki, Nure, Dinge (Merkezde oynanan), Dinge (Hilvan'da oynanan), Fasıl (Dörtlü Değnek) en çok bilinen oyunlardır.

Bunların dışında sadece ismi bilinen fakat nasıl oynandığı bilinmeyen çok eski oyunlar da bulunmaktadır.

ŞANLIURFA HALK OYUNLARINDAN ENÇOK BİLİNEN VE OYNANANLAR

1-KIMIL OYUNU: Kımıl, Urfa yöresinde Süne adı verilen bir haşeredir. Buğdaylar başak bağladığı sırada tanelere dadanır. 10-11 mm. uzunluğunda tıknaz gövdeli bir böcektir. Kışı yüksek yerlerde yaylalarda yaprakların ve bitki kırıntılarının altında geçirir. İlkbaharda ovalara iner; yumurtalarını iki sıra halinde yaprakların alt yüzüne bırakır. Yumurtadan çıkan böcekler sütlü taneleri emerek beslenir. Kımılın bu yörenin topraklarını başlangıç tarihi belli olmayan bir zaman içerisinde istila ettiğini yaşlı kişilerden öğreniyoruz.

Süne, kelimenin tam anlamıyla büyük bir felaket olarak toplumun günlük yaşamında yer almaktadır. Tüm karşı koymalara rağmen bu parazit hayvan ortadan kaldırılamamaktadır. Ekinler boy attığı zaman, başaklar süt halinde iken kımıl tarlaya girer, başağa doğru tırmanır ve başaktaki sütleri emdikten sonra başka bir başağa geçer.

Kımıl mücâdelesinde ilaçla başa çıkılamayınca bu haşereleri toplama yoluna başvurulur. Toplanan kımıl, kilo ile zirai mücâdele kurumlarına satılır. Kımıl toplayanların ellerinde genellikle kalbur, bellerinde iş önlüğü veya torbalar bulunur. Toplayıcılar kalburla buğday saplarına vurarak buğday başakları üzerindeki kımılların kalbura dökülmesini sağlarlar. Kalburda biriken kımıllar, önlüklere ve daha sonra torbalara aktarılır. Böylece her köylü, günde birkaç kiloyu bulan kımıl toplamış olur.

Kımıl zamanla köylerimizde, bu hayat mücâdelesini dramatize eden bir halk oyunu olarak ortaya çıkmıştır. Bu oyun halay türündedir. Yay ve daire şeklinde sıralanan, çok sayıda erkek ve kadın tarafından köy meydanında oynanmaktadır. Bu oyun oynanırken, davul ve zurna eşliğinde türkü de söylenir. Yalnız erkek, yalnız kız veya kız-erkekle beraber oynanır.

Urfalılar hep ağlar
Buğdasına bel bağlar
Şu kımıl yürek dağlar
Havar kımıl, lo kımıl.

Ekinimizi kavurdı
Gök yüzüne savurdı
İslam değil, gavurdı
Havar kımıl, lo kımıl.
Ekinimizi ekmişiz
Boşuna beklemişiz
Kımıldan çok çekmişiz
Havar kımıl, lo kımıl.

2-GIRANİ (Ağırlama): Bu oyuna ağırlama da denir. Ritmik olmayan ve ağır hareketlerle oynanan bir oyunumuzdur. Ayaklar dizden kırılarak davulun ritmine uygun biçimde oynanır. Yalnız erkek veya kız-erkek birlikte oynanır.

3-DÜZ: Basit fakat çok ritmik hareketlerden oluşan bir oyunumuzdur. Bu oyunda oyuncuların omuzlarını oynatmaları çok önemlidir. Düz oyununda ağırlık ekip başındadır. Ekip başı zaman zaman ortaya çıkar ve bütün figürlerini sergiler. Köyde kurulan goventlerde genellikle düz oyunu oynanır. Yalnız erkek, yalnız kız veya kız-erkek birlikte oynanır.

4-TEK AYAK (Derik): Yöremizde sevilerek oynanan oyunlardan biridir. Oyun, ismini sol ayağın öne tek vurulmasından almıştır. Diğer bir ismi ise Derik'tir. Derik isminde güzel bir kız için yakılan türküden çıktığı yaşlılar tarafından söylenmektedir. Derik, çok güzel oynar; oynarken kuş kadar hafif, çekirge kadar çevik, güvercin gibi süzülür. Derik'in oyunlarına herkes hayran kalır ve düğünlerde Derik aranır. Derik, o düğüne gelmediği zaman düğün sahibi üzülür ve şu türküyü söyler:

Derik gilde bir kuş var
Kanadında nakış var
Derik Toya gelmedi
Elbet bunda bir iş var.

Yalnız erkek, yalnız kız veya kız-erkek birlikte oynanır.

5- İKİ AYAK (Dıniğ): Bu oyunumuzda, sol ayak iki defa öne vurulduğu için bu oyuna iki ayak denir. Çok ritmik ve göze hoş gelen figürler içerir. Aslında bu oyunumuz, Derik oyununun bilinip oynanmasından sonra ayak figürü

181) ŞURKAV Şanlıurfa Halk Oyunları Ekibi (2001)

eklenerek sonradan düzenlenmiş bir oyunumuzdur. İsmini ayak vuruşlarından almıştır. Yalnız erkek veya kız-erkek birlikte oynanır.

6- TERGE (Türk-i Tergi): Bu oyuna, yöremizde Türk-i Beraza da denilmektedir. Terge oyununun Suruç Ovası'nda halen yaşamakta olan Alaeddin Keykubat'ın torunları olan Alaeddin aşiretinden çıktığı söylenmektedir. Bu oyuna göçebe Türkmen aşiretlerinden çıktığı için "Türk-i Terge" denilmektedir. Zengin kültürümüzün birçok özelliğini taşıyan bu oyun, kardeşliği ve sevgiyi simgeler. Oyun içerisinde Seylani figürleri de bulunmaktadır. Yalnız erkek, yalnız kız veya kız-erkek birlikte oynanır.

7-URFALIYAM EZELDEN: Ritmik ayak hareketleri üzerine kurulu bir oyundur. Urfalıyam Ezelden türküsünün müziği ile oynanır. Ellerde mendil, ayak figürüne uygun olarak kollar sağa ve sola sallanır. Baş ise hafifçe sağa sola çevrilir. Yalnız erkek, yalnız kız veya kız-erkek birlikte oynanır.

8-ABRAVİ (Lorke): Bu oyunumuz bölgenin tamamında oynanır. Çok ritmik ayak ve omuz figürleri içerir. Yalnız erkek, yalnız kız veya kız-erkek birlikte oynanır.

9-SOSEH: Kaval veya davul zurna eşliğinde oynanır. Bu oyunumuzda da bolca ayak figürü bulunmaktadır. Yiğitlik ve sertlik içeren bir oyunumuzdur. Akçakale ilçemize aittir. Yalnız erkek veya kız-erkek birlikte oynanır.

10- GEMİ: Fırat kenarında bulunan Bozova-Hilvan ilçelerimiz ve oraya yakın köylerde oynanmıştır. Sal ile nehri geçme, yük nakli ve bu işleri yaparken meydana gelen kazaları anlatır. Üzüntü ve sevinci ifade eden mizansen figürleri vardır. Yalnız erkek veya kız-erkek beraber oynanır.

11- ĞEZALE: Ğezal ceylan demektir. Elinde kovasıyla beriye süt sağmaya giden bir köylü kızı, yakın bir köyden gelen davul sesine ritmik hareketler yaparak sekmeye başlar ve oyunun adı kızın ceylan gibi sekmesinden dolayı ğezal ismini alır. Yalnız kız veya kız-erkek birlikte oynanır

12-CEZAYİR: Bir erkek oyunudur. Bu oyunda yiğitlik ve sertlik hakimdir. Yalnız erkekler oynar.

13-ÇEÇEN KIZI: Oyun, düz oyununun figürleri ile aynı olmakla beraber, ezgisi farklı ve ritmi daha hızlı çalınmaktadır. Düz oyununda olduğu gibi bu oyunu da güzel kılan taraf, ekip başının kendi figürlerini ortada göstermesidir. Yalnız erkek, yalnız kız veya kız-erkek birlikte oynar.

14- ÜÇ AYAK: İki ayakta olduğu gibi öne iki değil de üç defa vurularak oynanan ve sonradan düzülmüş bir oyunumuzdur. İsmini ayak vuruşlarından almıştır. Yalnız erkek, yalnız kız veya kız-erkek birlikte oynanır.

15-DİK: Adından da anlaşıldığı gibi, oyuncular dik olarak iki ve dördüncü sayılarda diz kırarak oynarlar. Öne gidişlerde eğilerek üç adım atılır ve sol ayak vurularak dördüncü sayı tamamlanır. Öne gelindiğinde, sağ ayakla sol ayağın yanına üç defa topuk vuruşu yapılır ve sol ayağın topuğu yere vurularak sayı tamamlanır. Dik olarak geri çıkılır. Yalnız erkekler oynar.

16- TEŞİ (Serajeri): Teşi, yün ve pamuk eğirmeğe yarayan iğdir. Kadının ev işlerini sembolize eder. Oyun içerisinde ip eğirme, süt sağma ve hamur yoğurma gibi ev işlerini dile getiren bir oyundur. Yalnız kızlar oynar.

17- DİNGE: Komşudaki düğünde çalınan davul sesine dayanamayan anne, çocuğunu eve bırakır, düğüne gider. Daha sonra baba eve gelir, çocuğa annesinin nereye gittiğini sorar, çocuk da davul sesinden dolayı dın dına gitti diye cevap verir.

Dın dın kelimesi herkes tarafından duyulur ve annenin yapmış olduğu figürler zamanla dın dın kelimesinden Dinge'ye döner. Günümüze kadar böyle geldiği yaşlılar tarafından söylenmektedir. Merkezde oynanan Dinge'de yalnız kız veya kız-erkek birlikte oynanır. Hilvan ilçemizde oynanan Dinge'de ise yalnız erkek veya kız-erkek birlikte oynanır.

ŞANLIURFA HALK OYUNLARI ÇALGILARI

1-ZURNA: Üflemeli halk çalgılarımızın başında gelen zurna, davulun ayrılmaz parçasıdır. Kaba, orta ve cura olarak üç boya ayrılır. Özel bir soluk alma tekniği ile çalınır. Erik, şimşir ve zerdali ağacından yapılanları tercih edilir.

2-DAVUL: Türk vurma çalgılarının sembolü olarak kabul edilir. Ceviz ağacından yapılır. Kasnak, ip ve deri olmak üzere üç kısımdan meydana gelir. Tokmak ana ritmi, çubuk ise ana ritmi daha da detaylandırarak çalar. Genellikle küçük davul, orta davul, büyük davul ve koltuk davulu gibi mahalli boyları ve adları vardır. Yöremizde büyük davul (Meydan Davulu) kullanılmaktadır.

3- KEMAN-CÜMBÜŞ ve DARBUKA: Erkeklerin asbap gecelerinde ve kadınların kına gecesi ile kadın düğünlerinde, oynanan oyunlara bu sazlar eşlik eder.

4- KAVAL: Harran ve Akçakale yöresinde bazı oyunlar kaval eşliğinde oynanmaktadır.

182) ŞURHOY Şanlıurfa Halk Oyunları Ekibi (1991)

T.C. ŞANLIURFA VALİLİĞİ MAHALİ HALK OYUNLARI PROJESİ KUŞAKTAN KUŞAĞA FASIL "DÖRTLÜ DEĞENEK OYUNU"

*F. Nevin GÜLLÜOĞLU**

Şanlıurfa, coğrafyasının yarattığı 11 bin yıllık tarihi geçmişi ile köklü ve zengin bir kültür mirasına sahiptir.

Bu mirasta geleneksel kültürümüzün önemli dallarından biri olan mahalli halk oyunlarının ayrı bir yeri vardır.

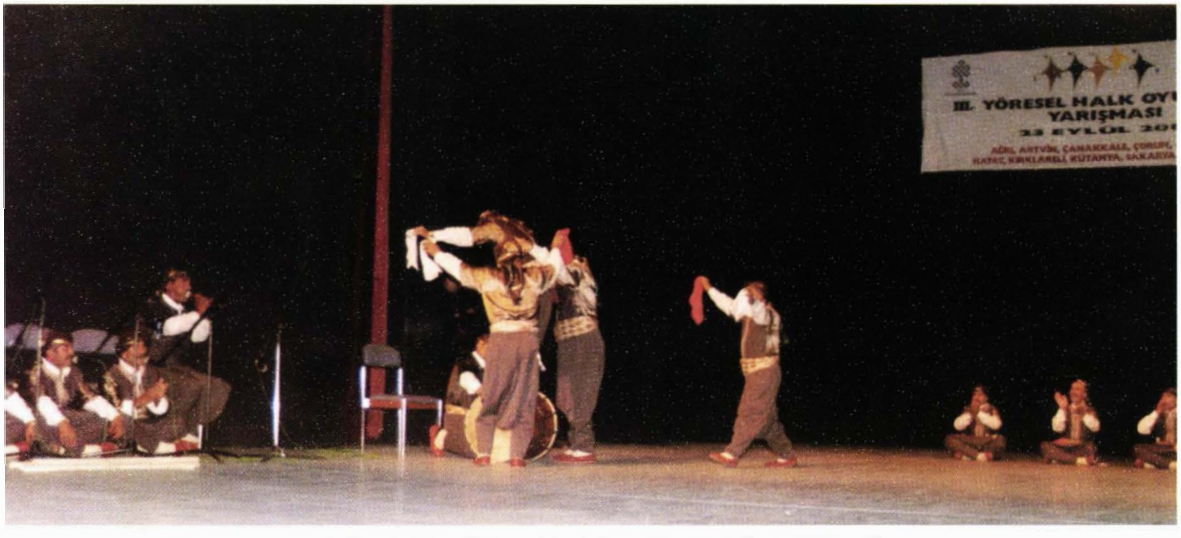
Halk oyunlarını, doğal ortamında özüne uygun değerlerle icra edebilen toplulukları, kaynak kişileri desteklemek ve bu alanda gerçekleştirilecek çalışmaları arşivleyerek kaynak yaratmak amacıyla Şanlıurfa Valisi Muzaffer Dilek'in yönlendirmesiyle 2002 yılında "*Şanlıurfa Valiliği Mahalli Halk Oyunları Projesi*" başlatılmıştır.

İl Kültür Müdürlüğü sorumluluğunda yürütülen proje kapsamında, Şanlıurfa'ya ait olduğu bilinen 100'ün üzerindeki oyun çeşidinden, özellikle unutulmaya yüz tutmuş oyunlar tespit edilerek başlatılan çalışmada, bir dönem halk arasında ve düğünlerde, bilahare sadece Halk Evleri'nde yaşatılan, günümüzde ise birkaç genç oyuncu tarafından ender olarak sahne ortamına taşınan Fasıl "*Dörtlü Değenek Oyunu*" tercih edilmiştir.

Oyunun kaynaklandığı ortamdan, öz, biçim ve estetik olarak bozulmadan sahne ortamına getirilmesi, gelecek kuşaklara kalıcı ve sağlıklı bir şekilde aktarılması hedeflenerek kuşağını temsil eden ünlü oyuncularla temasa geçilmiş ve oyunu icra edebilen usta oyuncular ile 2002 yılında İl Kültür Müdürlüğü Mahalli Halk Oyunları Topluluğu kurulmuştur.

Uzun yıllardan sonra, otantik tavır ve figürleriyle bir zamanlar köy ve mahalli düğünlerin vazgeçilmez oyunları arasında yer alan ve yaş ortalaması 64 olan İbrahim Barak, İbrahim İnanç, Müslüm Balıkçın ve İbrahim Balıkçın tarafından, Dörtlü Değnek Oyunu 18 Eylül 2002 tarihinde Şanlıurfa'da sahne ortamına taşınmış ve Şanlıurfa Valisi Muzaffer Dilek tarafından oyunculara ödülleri verilmiştir. Oyun ayrıca Video ve fotoğraf ile arşive alınmıştır.

İl Kültür Müdürlüğü Mahalli Halk Oyunları Topluluğu bilahare, Fasıl "*Dörtlü Değenek Oyunu*" icra etmek üzere Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü ile Türkiye Kültür, Sanat ve Eğitim Vakfı işbirliğinde düzenlenen **III.Yöresel Halk Oyunları Yarışması**'na katılmış ve Türkiye birincisi

183) T.C. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Mahalli Halkoyunları Topluluğu FASIL "Dörtlü Değenek Oyunu" Gösterisi ile III. Yöresel Halkoyunları Yarışmasında/Ankara-2002

* *Şanlıurfa İl Kültür Müdürü*

184) T.C. Şanlıurfa Valiliği Şanlıurfa İl Kültür Müdürlüğü Halkoyunları Topluluğu Fasıl "Dörtlü Değenek Oyunu" gösterisi/Şanlıurfa-2002

olmuştur. Topluluğa birincilik ödülü Kültür Bakanı Suat Çağlayan tarafından verilmiştir.

Topluluk halen çalışmalarını, düzenlenen etkinliklere katılarak sürdürmektedir. Ayrıca topluluk üyeleri kurs çalışmaları ile oyunu, genç kuşaklara öğretmektedir.

FASIL "DÖRTLÜ DEĞENEK OYUNU"

Bilindiği kadarıyla Fasıl, *"Dörtlü Değenek Oyunu"* ilk kez zaferle sonuçlanan Şanlıurfa Kurtuluş Savaşı'nda çeteler tarafından oynanmıştır. Çetelerin zaferlerini kutlarken davul zurna eşliğinde kılıçla oynadıkları oyun, günümüzde değenekle oynanmaktadır. Mertlik, yiğitlik ve barışın simgelendiği oyun, genelde 4 kişi ile oynanır. Bu sayı 6 ve 8 de olabilir. Erkekler tarafından oynanan oyun ağırlama ile başlar; diğer bölümleriyle (az hareketli, harbi hareket, düz hareket ve Ceng-i Harbi) devam eder, barışla tamamlanır. Oyun sonunda birkaç kişinin katılımıyla halay çekilir. Oyunda, oyunun ve oyuncunun getirdiği coşku özellikle kadın izleyicilerden gelen zılgıtlarla artar.

Dörtlü Değenek Oyunu, Şanlıurfa Mahalli Halk Oyunlarının figür, mimik, ezgi ve hoyrat zenginliğinin tümünün bir arada görüldüğü ender oyunlardan biridir.

185) Şanlıurfa Valisi Muzaffer Dilek Dörtlü Değenek Oyuncularına ödüllerine verirken/Eylül 2002

186) Kültür Bakanlığı III.Yöresel Halkoyunları Yarışmasında İl Kültür Müdürlüğü Halkoyunları Topluluğuna Kültür Bakanı Suat Çağlayan tarafından birincilik ödülü verilirken.

ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Abuzer AKBIYIK *
S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU **

A. GİRİŞ

Şanlıurfa Halk Müziği, ezgi yapısı, söz zenginliği, eser sayısı, kaliteli ve sistemli icrası ile Türk Halk Müziği içinde seçkin bir konuma sahip olmuştur. Güzel icra yeteneğine sahip yöre sanatçılarının ses rengi ve ağız özellikleriyle bütünleşen bu müzik, yurdumuza güzellikler dünyasının kapısını açmıştır.

Şanlıurfa müzik kültüründe "sıra geceleri" ve "yatı geceleri"nin özel bir rolü bulunmaktadır. Haftada bir gece evlerde toplanarak sıra gezen gruplar ile birkaç gün kalmak üzere dağlara yatıya giden grupların içinde çalgı takımı ve okuyucular da bulunur. Bu gecelerde sohbetlerin yanısıra usta-çırak geleneği içerisinde makam geleneğine göre sistemli müzik icra edilmekte olup gençler ilk müzik bilgisi ve terbiyesini bu gecelerde almaktadırlar.

Şanlıurfa Halk Müziği ürünleri sanat değeri yüksek, insanı yürekten etkileyen, içli ve duygulu eserlerden oluşmaktadır. Duyguların, düşüncelerin, sevginin, ıstırabın, mutluluğun ve hayatın diğer özelliklerinin türkülere, hoyratlara, gazellere ince ince işlendiği Urfa Havaları müzik camiasınca ve geniş kitlelerce sevilmekte ve zevkle dinlenmektedir.

Ağızları, müzik anlayışları, etkinlenmeleri, makam geleneğine bağlı müzik icrası gibi ortak özellikleri, benzerlik veya yakınlıkları olan bilhassa; Kerkük, Elazığ, Diyarbakır ve Şanlıurfa gibi illerin türkülerinde çok çeşitli varyantlar olabilmektedir. Bir Şanlıurfa türküsünün Elazığ veya Malatya türküsü, bir Elazığ türküsünün de Malatya veya Diyarbakır türküsü olarak kaydına rastlanmıştır. Bu yörelerin önemli oranda melodi (ezgi) benzerlikleri olan türkülerinin varlığı bilinen bir gerçektir. Yörelerin kendi kendilerine mal ettikleri fakat aslında kendilerinin olmayan türküleri de vardır. Halk müziği derlemeleri ve araştırmalarında bazı türkülerin hangi yöreye ait olduğunun kesin olarak tesbiti çoğu kez mümkün olmamaktadır. Bazı eserlerin daha geniş bir coğrafyada sevildiği ve daha ortak izler taşıdığı görülmektedir. Bu durum halk müziğine ayrı bir güzellik ve zenginlik katmaktadır.

Şanlıurfa Halk Müziği sahasında araştırılacak, incelenecek ve derlenecek birçok ürün bulunmaktadır. Konuyla ilgili kurum ve kuruluşlar ile araştırmacıların yapacağı yeni çalışmalar bu kültür mirasımızın gelecek kuşaklara aktarılmasını ve yaşatılmasını sağlayacaktır.

B. URFA TARİHİNDE MUSİKİNİN İZLERİ

Şanlıurfa musiki tarihi hakkında köklü bir çalışma bugüne kadar yapılmamış olup, sadece birkaç kitapta, birkaç satır halinde Şanlıurfa müziğinden bahsedilmektedir. Gelecekte bu konu ile ilgili yapılacak bilimsel araştırmalar Şanlıurfa musiki tarihini biraz olsun aydınlatacaktır.

İnsanlık tarihi ile yaşıt olan musiki, günümüze gelinceye kadar, çeşitli değişikliklere uğramış ve gelişmeler kaydetmiştir. Yerleşim merkezi olarak 11.000 yıllık bir tarihe sahip olan Şanlıurfa, musiki tarihi yönünden de aynı tarihlere kadar uzanan bir seyir izlemektedir.

Şanlıurfa'da musiki ile ilgili ilk bulgular milattan önceki dönemlere kadar uzanır. Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesi Kantara Köyü'nde yapılan "Nevalı Çori" kazılarında bulunan, M.Ö. 7000 tarihine ait (Neolitik Çağ/Cilali Taş Devri) bir kap parçası üzerinde bir dans sahnesi görüntüsü tespit edilmiştir. Yine "Titriş" kazılarından elde edilen M.Ö. 3000 yıllarına ait (İlk Tunç Çağı) kireç taşından yapılmış, keman tipi stilize edilmiş bir insan figürü bulunmuştur. Bahsedilen buluntular Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

Şanlıurfa musiki tarihinde söz edilecek en eski şahsiyetlerden biri 154-222 tarihleri arasında yaşayan Bardaysan'dır. Bardaysan'ın ailesi Erbil'den Urfa'ya gelip yerleşmiştir. Daysan Nehri (Sonraları ismi Karakoyun olan) kenarında doğduğundan Bardaysan (Daysan'ın oğlu) lakabıyla ünlenmiştir. Putperest olup Bereket Tanrıçası Atargatis'e tapınan Bardaysan, ilk eğitimini Suruç ile Halep arasındaki Menbic (Mabbog) şehrinde almış ve daha sonra Urfa'ya gel-

* *Serbest Muhasebeci Mali Müşavir-Folklor Araştırmacısı*
** *Harran Ü. Şanlıurfa MYO.Öğr.Görevlisi*

miştir. Büyük bir din filozofu, büyük bir bir şair ve iyi bir sporcu da olan Bardaysan, okçulukta, nişancılıkta ve binicilikte de hüneri ile tanınmıştır. Müziğe de düşkün olup, dünyaya gelen oğlunun adını "*Ahenk*" manasma gelen "*Harmonius*" koymuştur. (1)

Bardaysan, Kral VIII. Büyük Abgar ile aynı dönemde yaşamıştır. Urfa'da onunla birlikte eğitim almış ve saraya da sık sık misafir olmuştur.

Bardaysan, Süryânice yazdığı mersiyeleri aynı zamanda bestelemiş veya besteletmiştir. Onun zamanında kiliselerde ayin müziği yapılırdı. Bardaysan'ın dini ayin ile müziği birleştiren ilk fikir ve sanat adamı olduğu söylenir. O dönemde Urfa'daki musikinin, yeni doğmuş bulunan Hıristiyanlığı etkilediği anlaşılmaktadır.

Şanlıurfa'nın Eyyûbiye Mahallesi'nde 1970 yılında bulunan, miladi 228 yılına ait bir mozaikte, Yunanlı efsanevi musikişinas Orpheus ve onun müziğini dinleyen, kuş, arslan, geyik ve melekler tasvir edilmiştir.(2) Bu mozaik, üçüncü asırda Urfa'da musikinin gelişmiş olduğunu göstermektedir. Mozaik bugün kayıptır.

Türk Mûsikisi'nde adını, Urfa şehrinin eski adından almış "*Rehâvî*" denilen bir makam bulunmaktadır. Aslı Ruhâvî olmalıdır ki, Urfalı, Urfa'ya ait ve mensup demektir. Çok eski olan bu makam ve İbn-i Sînâ'da geçtiğine göre X. asırdan yeni olamaz. Eskiden çok kullanılmıştır. Sonraları yerini tamamen Rast almıştır. İki türlü Rehâvî vardır. Birincisi basittir, Rast makamına benzeyen bir makamdır. Asıl Rehâvî ise Bayatî makamıyla Rast makamının birleşiminden meydana gelen bir terkiptir. Türk müziğinde 102 parça mevcuttur.(3) Rehâvî makamına Urfa halk müziğinde bugün rastlanılmamaktadır.

Rehâvî makamının yanısıra Arap musikisinde "*Urfa Makamı*" diye bilinen bir makam da bulunmaktadır. Bu makam, Urfa'da kullanılan "*Urfa Divanı Makamı*"dır. Bugün birçok Arap ülkesinde kullanılmaktadır. Bu durum, Şanlıurfa Halk Müziğine özgü bir makamın Arap müziğini etkilediğini göstermektedir.

"*Urfa-Mahur Makamı*" ise Irakta kullanılan yeni bir Arap Mûsikisi mürekkep makamıdır.

Bunlardan başka bir de -mahalli tabirle- "*Kılıçlı Makamı*" denilen bir makam vardır. Bu makamda bir Urfa hoyrat çeşidi bulunmaktadır.

İşte; Rehâvî, Urfa, Urfa-Mahur ve Kılıçlı makamlarının Urfa ile ilişkili olması, tarihte musikinin yöremizde ne kadar etkin olduğunu gösteren örneklerdir.

Şanlıurfa'nın ilçesi Harran'da 1984 yılında yapılan kazılarda, 13. yüzyıla ait Eyyûbiler döneminden kalma kemikten yapılmış bir kaval bulunmuştur. Halen Harran kazıevinde muhafaza edilmektedir. Bugün de aynı yörede yapılan düğün törenlerinde kaval eşliğinde oyunlar oynandığı görülmektedir.

Şeyhül-İslâm Mehmet Esad Efendi, "*Atrab-ül Asar*" isimli eserde, Şanlıurfalı Şair Yusuf Nâbi'nin (1642-1712) müzik alanında da üstad olduğunu, güzel sesi ve "*Seyyid Nıdı*" müstear adıyla şahâne eserler bestelediğini belirtmektedir.

18. ve 19. yüzyıl, Osmanlı idaresindeki Urfa'da musikinin ve şiirin ileri düzeyde olduğu dönemlerdir. "*Kılıçlı Makamı*"nın bu dönemde Şanlıurfa'da doğduğu söylenmektedir. Kılıçlı Makamı'ndaki "*Güle Koy Dikene Konma*" adlı eser günümüzde de sevilerek icra edilmektedir. Günümüze kadar gelen anonim halk müziği eserlerinin birçoğu bu dönemlerden kalmadır. Özellikle bu dönemlerde gazel biçiminde yazılmış şiirler zengin ezgilerle divan tarzında uzun havalar olarak okunmaya başlamıştır.

Musikiye tamamen birinci planda yer vermesiyle Mevlevilik, diğer tarikatlerden daha fazla güzel sanatlara eğilmiştir. 1725-1925 yılları arasında faaliyetini sürdüren Urfa Mevlevihânesi'nde icra edilen tasavvuf musikisinin Urfa halk müziğine önemli etkileri olmuş ve bugünkü Halk müziğinin temellerini oluşturmuştur diyebiliriz. Tasavvuf musikisine ait repertuarın içinde okunan İlahi, Nefes ve kırık havalara Şanlıurfa'da "çifte" deyimi kullanılmaktadır. Yine bu repertuarın içinde münacat, naat, mersiye, kaside, ve gazel gibi "tek" (solo) okunan eserlerde vardır.

Urfa'da müziğin gelişme sebeplerini ve seyrini araştırdığımızda bazı kaynak kişiler ise Osmanlı döneminde saraydan sürgün edilen birçok musikişinasın Urfa'ya gönderildiğini, bu insanların yıllarca müzik birikimlerini yöre insanlarına aktardıklarını ifade etmişlerdir.

20. yüzyılın ilk başlarında savaşlardan dola-

yı musikinin duraklama dönemine girdiği görülmektedir. Daha sonra Cumhuriyet dönemiyle birlikte yeniden gelişmeler görülmüştür.

Taşplakların yaygın olduğu dönemlerde müziği seven Urfalı tüccarlar, İstanbul'a gittiklerinde o günün en beğenilen sanatçılarının taşplaklarını getirmişler ve bu taşplaklar Urfalı müzik icracıları tarafından dinlenilmiş ve öğrenilen eserler daha sonraları çeşitli meclislerde (özellikle sıra gecelerinde) icra edilmiştir. Bir yandan da yörenin sanatçı ruhlu insanları yeni eserler meydana getirirek Urfa'da musiki kültürünün gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

1926 yılında derleme çalışmaları yapmak üzere Dar'ül-Elhan (İstanbul Konservatuvarı)'dan Şanlıurfa'ya gelen heyette bulunan Ekrem Besim Bey, daha sonra derlemelerle ilgili hazırlanan Dar'ül Elhan'ın *"Anadolu Halk Şarkıları Defteri"*nin önsözünde Şanlıurfalı musıkişinaslar ve icraları hakkında: *".....Şunu ilave etmek isterim ki, Urfa'da dinlediğimiz zevatın hemen cümlesi, müziğe az çok vakıf insanlardı. Terennüm ettikleri parçaların hangi makamda olduğunu ve seyrini bilerek okuyorlar. Urfalıların sesleri çok temiz ve tizdir. İlk işittiğim vakit erkek sesinin bu kadar yüksek perdelere fennin vesaitinden istifade etmeksizin erişebileceğine hayret ettim"* [4] diye yazmaktan kendini alamamıştır.

1932'de Atatürk'ün isteği üzerine Türkiye'de kurulan "Halkevleri" bünyesinde Dil, Tarih, Edebiyat ve Folklor şubeleri oluşturulmuştur. Urfa Halkevi'nde ise musiki faaliyetleri bu dönemde yoğunlaşmış ve kurumsallaşmıştır. Halkevi'nde halkbilimi alanında geniş ölçüde derleme çalışmaları da yapılmıştır. Urfa Halkevi'nin yıllık bir yayın organı da olmuş ve 1951'e kadar çalışmaları sürdürülmüştür.

187) Tenekeci Mahmut (Güzelgöz) yönetiminde Urfa Musiki Cemiyeti halk müziği çalışmaları

Daha sonra "Urfa Musiki Cemiyeti" kurulmuş ve uzun yıllar (1955-1975 arası) bu cemiyette eğitim ve sanat faaliyetleri devam etmiştir.

1991 yılına gelindiğinde, Kültür Bakanlığına bağlı olarak kurulan "Şanlıurfa Devlet Türk Halk Müziği Korosu" Şanlıurfa'nın musiki hayatında yerini almıştır. Devlet Korosu, Türk Halk Müziğinin yanısıra Şanlıurfa Halk Müziğine ait ezgileri de repertuarına alarak, bu eserleri üstün tekniklerle icra etmekte ve bu kültürü sanat konserleriyle geniş kitlelere yaymaktadır. Bu koronun faaliyetleriyle Şanlıurfa Halk Müziğinde yeni ufukların açıldığı görülmüştür.

1990 yılı Aralık ayında kurulan ŞURKAV (Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı) bünyesinde; Halk Müziği Yetişkinler Korosu, Halk Müziği Çocuk Korosu, Tasavvuf Müziği Korosu ve Türk Sanat Müziği Korosu çalışmaları ile çeşitli enstürüman kursları 11 yıldan beri etkin bir şekilde devam etmektedir. Vakıf'taki müzik eğitimi çalışmalarına bu süre içerisinde 1000'in üzerinde genç katılmıştır.

1993 yılında Şanlıurfa'da, Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi Müzik Bölümü açılmış ve yetenekli gençler bu çatı altında müziğin temel bilgilerini alarak daha bilinçli ve bilgili yetişmeye başlamıştır.

1996 yılında ise, Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nde Müzik Bölümü açılarak Şanlıurfalı gençlere, müzikte akademik ve bilimsel çalışmalara katılma fırsatı doğmuştur.

Halen geleneksel olarak bütün canlılığı ile yaşayan Şanlıurfa Halk Müziği; görüldüğü gibi son yıllarda Şanlıurfa'da kurulan bazı kurumların bünyesindeki faaliyetlerle yeni bir boyut kazanmıştır.

C. ŞANLIURFA'DA HALK MÜZİĞİ DERLEME ÇALIŞMALARI

Şanlıurfa Halk Müziği ile ilgili yapılan en önemli derleme çalışmalarını; 1926 yılında Dar'ül Elhan heyetinin, 1938 yılında Ankara Devlet Konservatuarının derleme ekibinde bulunan Muzaffer Sarısözen'in, Osman Özsoy (Bandocu Osman)'un, TRT'nin, 1976 yılında MİFAD'ın, Fatih Yükselmiş, Fikret Otyam, Mehmet Özbek, Necati Aydınlı, Osman Güzelgöz, Abuzer Akbıyık, Salih Turhan, Kubilay Dökmetaş ve S. Sabri Kürkçüoğlu ile 1991 yılından itibaren Şanlıurfa DTHM Korosu'nun yaptığı çalışmalar olarak sayabiliriz.

Derleme çalışmaları kronolojik olarak şöyledir:

1) Dar'ül Elhan Heyeti'nin 1926 Yılında Yapmış Olduğu Derleme Çalışması

Urfa türküleriyle ilgili ilk kapsamlı derleme çalışması Dar'ül Elhan Heyeti'nin (İstanbul Konservatuarı) Yusuf Ziya Demircioğlu başkanlığında yaptığı çalışmadır.

Dar'ül Elhan (İstanbul Konservatuarı) heyeti; türkü, uzun hava ve oyun havaları derlemek üzere Anadolu'ya dört gezi yapmıştır. Yapılan dört derleme çalışmasında yurdun çeşitli yörelerinden 850 kadar türkü notaya alınmış; bunların önemli bir kısmı plağa kaydedilmiştir. Bu plaklar sihhatsiz arşivleme ve imkansızlık yüzünden birkaç yıl içinde bozulmuştur. Bu gezilerde derlenen ezgiler "Anadolu Halk Şarkıları" ismiyle 15 defter halinde 1927 yılında yayınlanmıştır.

Heyet, birinci araştırma gezisinde, 31 Temmuz 1926 tarihinde Şanlıurfa'ya gelmiştir. Bu geziye Yusuf Ziya Demircioğlu, Rauf Yekta, Dürri ve Ekrem Besim katılmışlardır. Birinci araştırma gezisi Urfa'nın yanısıra Adana, Gaziantep, Niğde, Kayseri, Sivas illerini de kapsamıştır. Bu gezide 250 adet halk türküsü ve oyun havası derlenmiştir. Bu bölgede ilk seyahatte toplanan türkülerin notaları ve sözleri "Anadolu Halk Şarkıları" 1., 2 ve 5. defter adı altında nota ve sözleriyle 1927 yılında Osmanlıca yayınlanmıştır.

Urfa türkülerinden 36 adedinin sözleri ve notaları ise Dar'ül Elhan Heyeti'nin derleme çalışmalarının yer aldığı Anadolu Halk Şarkıları'nın 5., 6., 13. ve 15. defterlerinde yayınlanmıştır.

Osmanlıca basılmış 5. Defterin önsözünü yazan Ekrem Besim Bey'in Urfa türküleri ve okuyucuları hakkında güzel tespitleri vardır. Bu nedenle 5. defterin önsözünü Osmanlıcadan çevirerek aşağıya aynen almayı uygun gördük.

"Konservatuarın Türk Halk Şarkılarını toplamak için Anadolu'ya iki sene sıra ile çıkardığı iki heyetle, birincisinin semere-i mesaisini kısmen muhtevi olan bu risalede Türkiye'de ilk defa olarak ciddi ve fenni bir surette bu vadide çalışmaya başlayan heyetin seyahatinden bir nebze bahsetmek isterim.

Bu seyahatin, ne gibi düşüncelerin, müesseratın ve ihtiyacatın mahsulü olduğunu, evvelki defterlerde muhterem meslektaşlarım izah ettikleri cihetle o mukattan sarf-ı nazar edip, asıl seyahatten ve gezdiğimiz yerlerden toplanan halis Türk müziği nüveleri olan halk şarkılarından bahs etmeye gayret edeceğim.

*Heyet, İstanbul'dan 31 Temmuz 1926 tarihinde hareket ederken, çizilmiş bir proğram vardı ve kendisine kati bir istikamet tayin etmiş bulunuyordu. Herkesin kemal-i iştiyakla bahsettiği ve dinlediği vakit hususiyeti dolayısıyla büyük bir zevk aldığı meşhur "**Urfa Ağzı**" tabir edilen üslûp hepimizi o şair memleketine celp etmiş idi, binaenaleyh seyahat müddetimizin mühim bir kısmı Urfa'da geçti.*

Avrupalıların sitayişle yad ettikleri Türk misafirperverliğinin en koyusunu Urfa'da bulursunuz. Heyetimiz orada çalıştığı müddetçe ne kadar hüsn-ü kabul gördüğünü, ne gibi samimi rabıtalar tesis ettiğini unutmaz, bu husus; maksadımızı, hangi gayeye doğru gittiğimizi, velev ki, kabul olduğu kadar veciz bir surette izah etsek, şimdiye kadar görülmemiş, işitilmemiş bir iş için, yani en doğrusu kendi memleketlerinde ehemmiyet vermedikleri uzun havalar, oyun havalarını toplamak uğrunda İstanbul'dan kalkıp diyar diyar gezmek anlaşılacak şey değildi. Fakat hiç de böyle olmadı. Urfa Valisi Fuat Beyefendi, Türk Ocağı Reisi bulunan eşraftan Hacı Mustafa Reşit Bey gibi münevver zevat derhal teşebbüs ettiğimiz işin ehemmiyetini idrak ettiler, asıl nağmeleri bize verecek olanlar ise eski Urfa şarkılarının bir defa bu suretle tesbit ettikten sonra artık ziyaa uğramayacağını anladılar ve memnunen, seve seve mesaimize iştirak ettiler, hepsine alenen teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Anadolu'nun her tarafında olduğu gibi halk teganniyatı o havalide de iki türlüdür. Uzun hava, kayabaşı tabir ettikleri usülsüz yani ritmsiz parçalarla muayyen ritm dahilinde terennüm edilen parçalar. Uzun havaları Urfa'da (divan) ve (hoyrat) olarak iki tip şeklinde tasnif edebiliriz. Şunu ilave etmek isterim ki, Urfa'da dinlediğimiz zevatın hemen cümlesi müziğe az çok vakıf insanlardı. Terennüm ettikleri parçaların hangi makamdan olduğunu ve o makamın seyrini bilerek okuyorlar. Keyfiyeti iki nokta-i nazardan tetkik edecek olur isek, herhalde başka başka neticeler elde ederiz. Filvaki, makamların dar çerçevesi içinde kalmayan, daha doğrusu okuyuş şurutu bilmedikleri için onlardan tamamiyle azâde olan halk musikişinasları herhalde (halkçılık) nokta-i nazarından daha çok müraccahtırlar; çünkü onlar nasıl hissiyatını zincirlemiyor ise o hissiyatın dili olan musikiyi de dört duvar arasına almıyorlar.

Diğer taraftan Urfalıların müzik ile kısmen iştigal etmiş olmaları velev ki bu muayyen bazı nukata münhasır kalmış olsun, o memleket ahalisinin tabii ve coğrafi vaziyetinin icabatındandır.

Uzun hava tiplerinde Divan herhalde diğeri olan hoyrattan daha çok musanna ve daha sanatkârane viücut bulmuş bir numunedir. Müzik nokta-i nazarından gazele çok müşabih olan divanın (Meyan) kısmına tecnis tabir ederler.

Güftesi, hoyratın güftesi, yerli şairlerin arasından alınır.

Hoyrat ise bütün halkın en ufak çocuktan en ihtiyar köylüye kadar herkesin terennüm ettiği havadır. mecmuamızda neşrettiğimiz kırık hava tabir ettikleri mevzun şarkıların adedi ise namütenahidir. Şurası şayanı hakikattir ki, 2/4, 6/8 ve 10/16 vezinlerin çokluğu yanında 9/8 vezini gibi mütebellir bir hususiyete malik olan ritm çok azdır.

Urfalıların sesleri çok temiz ve tizdir. ilk defa işittiğim vakit erkek sesinin bu kadar yüksek perdelere femnin vesaitinden istifade etmeksizin erişebileceğine hayret ettim.

Konservatuarımızın memlekete naçiz bir hizmet olarak ziya'dan vakiye ettiği halk türkülerini tespit ve neşr uğrundaki faaliyetine devam etmesini memnuniyetle karşılayan büyüklerimizden gördüğümüz teşvike mukabil, minnettarlığının burada arz etmeyi bir vecibe addederim."

Ekrem BESİM

Mahmut Ragıp Gazimihal de, "*Anadolu Türküleri ve Müzik İstikbâlimiz*" adlı kitabında bu ilk derleme gezisine dair Yusuf Ziya Demircioğlu'nun anlattıklarına yer vermiştir.

Ayrıca Yusuf Ziya Demircioğlu "*Anadolu Köylerinin Türküleri*" [5] isimli kitapta 18 Şanlıurfa türküsünün sözlerine yer vermiştir. bu türküler şunlardır: Ağlama yar ağlama, Az kaldı bayram ola, Kalenin ardında üç ağaç incir, Harman yeri sürseler, Gidin bulutlar gidin, Çaya indim çağlarım, Karanfil ekilende, Elinde altın terazi, Arabası mavi boya, Petekte üzüm kara, Giderem ben de ben de, Oğlan gider oduna, Giderem burdan artık, Evlerinin önü yoldur yolaktır, Hüvengin yollarında, Çelik pazarında ufacık taşlar, Ben de gittim bir geyiğin avına, Vara vara vardım bu kara taşa.

2) Ankara Devlet Konservatuarı'nın 1938 Yılında Yapmış Olduğu Derleme Çalışması

Urfa'da yapılan ikinci önemli derleme çalışması Ulvi Cemal Erkin başkanlığında Muzaffer Sarısözen'in de katılımıyla Ankara Devlet Konservatuarı tarafından yapılan derleme çalışmasıdır.

1938 yılında Urfa'ya gelen heyet, Urfa'nın ileri gelen ustalarından; türkü, uzun hava ve oyun havaları kaydetmişler ve daha sonra bunların bir kısmını notaya alarak radyo arşivine kazandırmışlardır. Bu derleme çalışmasında Mukim Tahir, Hacı Nuri Hafız (Başaran), Şükrü Hafız (Çadırcı), Bayan Saniye, Mehmet Sağlamkol (Kurrik Mehey), Mehmet Bardakçı, Hakim Ercan, Bekir Kaynak, Karaköprülü İsmail, Nusret Ergun, Kadir Yılmaz, Hüseyin Simitçi, İsmail Şimşek gibi Urfa'nın meşhur okuyucularından derlemeler yapmışlardır.

Bu derlemenin ses kayıtları; Ankara Devlet Konservatuarında, TRT'de, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma Genel Müdürlüğü arşiviyle Abuzer Akbıyık ve Sabri Kürkçüoğlu özel arşivinde bulunmaktadır.

1938 yılında Şanlıurfa'da yapılan derleme çalışmasında tespit edilen ve arşivlerde bulunan banttaki türkü, uzun hava ve oyun havaları şunlardır:

Urfa hoyratı/Mehmet Sağlamkol (Kurrik Mehey), Ebe kümeci/Mehmet Sağlamkol (Kurrik Mehey), Taşa vurdum/Mehmet Sağlamkol (Kurrik Mehey), Urfalıyam ezelden, Tutam yar elinden tutam/Mehmet Bardakçı, Dağlar başı kışladı, Güzel senin ne belalı başın var, Bugün bayram günüdür, Pınarın başında yatmış uyumuş, Kahveyi kaynatırlar/Mehmet Bardakçı, Lokman kimin (Uzun hava)/Mehmet Bardakçı, Dön beri yüzün göreyim/Mehmet Bardakçı, Mersiye, Yara sızlar (UH)/Mahmut Küçüksüslü, Kolumu salladım/Mehmet, Kavalla oyun havası/Kavalcı Ramazan, Kavalla oyun havası/İsmail Şimşek, Gelemem ben/Mehmet Sağlamkol, Bağlama ile oyun havası/Hakim Ercan, Ben sıhmamı al isterem/Hafız Nuri Başaran, Ağam etme bu nazı, Urfa'nın bedenleri, Tavus kuşu/Mehmet Sağlamkol, İndim kuyun dibine, Pencereden kar geliyor (UH), Çadır kurdum düzlere, Divan hoyratı/Hafız Nuri Başaran, Bağlama ile oyun havası/Hakim Ercan, Yine doğdu güneşler (Hoyrat)/Hafız Nuri Başaran, Bağlama ile oyun havası/Hakim Ercan, Gide-

rem burdan artık/Topluluk, Tamburam rebap oldu/Topluluk, Kavalla karayılan oyun havası/Kavalcı Ramazan, Anadolu oyun havası, Urfa mahpushanası/Balo Atar, Bağlama ile oyun havası, Hasan Dağı oyun havası/Siverekli Mehmet Çelik, Delali Mihrican oyun havası, Deloyloy oyun havası/Siverekli Mehmet, Evlerinde var badiya/Bekir Kaynak, Gülizar oyun havası, Çarşıda nişe/Tahir Oturan (Mukim Tahir), Bu bağ bizim olaydı/Bekir Kaynak, Bu pınar eşme pınar/Tahir Oturan (Mukim Tahir), Atımı bağladım/Bayan Saniye, Anama söyleyin damda yatmasın (Ağıt), Senin yazın kışa benzer/Karaköprülü İsmail, Mahpushâne, Saray yolu/Nusret Ergun, Kışla şarkısı/Nusret Ergun, Yüce dağ başında/Fehmi Torkan, Abdo'nun mezarını (UH)/Tahir Oturan (Mukim Tahir), Küstürdün barışamam/Şükrü Çadırcı, Ayrıldım özlerinden (UH), Bu derenin armudu/Kadir Yılmaz, Havayi deli gönül (UH) Tahir Oturan (Mukim Tahir), Bülbüller düğün eyler/ Şükrü Çadırcı, Seherde girdim bağa/Şükrü Çadırcı, Gül iken açıldım soldum/B.Gürses, Derdi bile (UH) Kadir Yılmaz, Karalar giymişim (UH) Kadir Yılmaz, Hamra çarşaf başında, Kekliğimi doyurdular/Nusret Ergun, Bağlama ile oyun havası/Hüseyin Simitçi,

3) Osman ÖZSOY'un (Bandocu Osman) Yaptığı Derlemeler

1940-1950 yılları arasında Urfa'da bando takımını kurup yürüten Osman Özsoy Urfa Halkevi'nde musiki faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu hizmetleri sırasında birçok kişiye nota ve solfej öğretmiştir. Bu yıllarda Urfa türküleri ve oyun havalarını da derlemiştir. Derlediklerini "*Urfalı Musikişinaşlar ve Halk Türküleri*" adlı bir defterde toplamıştır. Bu defter Abuzer Akbıyık'ın arşivinde bulunmaktadır.

188) Osman Özsoy, Urfa Halkevi Müzik Grubu ve Halk Oyunları Ekibi ile/1946

4) Fikret OTYAM'ın Yaptığı Derlemeler

1953 yılında Dünya Gazetesi'nde çalışırken ilk kez bir röportaj için geldiği Urfa'ya sevdalanan Fikret Otyam 48 yıl boyunca Urfa'ya yılda birkaçkez gelip gitmiştir. Bu gezilerinin bazılarında Urfa Türkülerinden derlemeler yapıp bantlara kaydetmiştir. Bu bantları 1994 yılında ŞURKAV arşivine vermiştir. Bantlar üzerinde çalışılmaktadır.

Yıllar önce bir yazısında "*Doğduğum Aksarayı çok seviyorum ama anam, keşke Urfa'da doğursaydı beni, sorulduğunda ben de URFALIYAM diyebilseydim*" diye yazan Fikret Otyam 1960 yılının Mayıs ayında Urfa'ya yaptığı bir seyahatindeki izlenimlerini "Gide Gide 3/ Harran Hoyrat Mayın" isimli kitabında ise şöyle anlatıyor:

"Akşamdı... Urfa Palas Oteli önündeydim. Akıl almaz, dinlemesi doyulmaz, bir ses, beni olduğum yere çaktı. Bütün Urfa inliyor desem inanın yalan değil gerçek... Kahvede kürsülere oturmuş Urfalılar 'huşu' içindeydiler.. İşte dedim, İlhan'a duyurmak istediğim hoyrat bu.. Dinledim biraz dalıa.. Koşarak dar sokaklara daldım. Dar sokakların birisinde bir ev vardır. Kapısında 'Urfa Musiki Cemiyeti' yazar.. Kapıyı yumruklamaya başladım, halk oyuncusu canım insan İsa Barak açtı kapıyı 'Hoş gelmişsen Baboo ' dedi, 'yorulmışsandır. '

- Aman İsa , bir yerde bir hoyrat okuyorlar bizim İlhan (İlhan Başgöz) dinlese deli olur.

Şaşırdı.

Baktım iç odadan bir türkü gelir. Kulak kesildim. Usulca girdim içeri. Yirmi kadar vardılar. Bizim uzun İlhan, TK 30 Grundig'i kurmuş, ses kaydediyor. Dışarıdan duyduğum türkü buradan yayılıyordu. Hem kayıt yapıyorlar, hem de dışarıdaki hoparlöre veriyorlardı türküyü.."

189) Mehmet Sağlamkol hoyrat okurken. Urfa Musiki Cemiyeti (1960) / Fotoğraf Fikret OTYAM

Fikret Otyam bir sonraki seyahatinde ise şöyle anlatıyor Urfalıyı ve Urfa müziğini:

"Urfa Musiki cemiyeti yöneticilerine haber ulaştırdık.. Dileklerimizi duyurduk.. Derneğin üyeleri halis Urfa çocukları, insanları. Çoğu esnaf .. İş güç sahibi.. Garip dostu kişiler.. Tenekeci Mahmut Güzelgöz, Sazcı Aziz Çekirge, Şoför Mehmet Sağlamkol (Kurrik), yüz yaşında Hafız İsmail Baba, Mustafa Çölkesen, öğrenci Yavuz Tapucu, Kemal Geçgil, Mehmet Şengül, İsa Barak, İbrahim Ağan unutulur insanlar değil. Mahmut Güzelgöz dükkânını kapatıp geldi.. Asırlık Urfa türkülerini bilen bu mert insan, garip dostu, yiğit sesli.. Kazancını, üç günlük kazancını düşünmedi.. Şoför Mehmet Kurrik, yüklü kamyonu kirkoya vurup uzattı dost elini.. İsa Barak, hele İsa Barak üç gün üç gece gözlerimize baktı, nasıl yararlı olabilirim diye.. Urfa'yı sevdiğini biliyorlardı, Urfalıları sevdiğini biliyorlardı, yüreklerini açtılar.. Unutulmaz.."

190) Fikret Otyam, Yavuz Tapucu, İlhan Başgöz, Mehmet ....., İsmail Topdemir, Mehmet Sağlamkol, Tenekeci Mahmut Güzelgöz, Mehmet Şengül, ve İsa Barak ile birlikte. (1960) / Fikret Otyam Arşivi

Şanlıurfalılar adına, Sayın Otyam'a teşekkür edilmek istenmiş ve 2001 yılının 11 Nisan günü onun adını taşıyan Harran kütüphânesi kendisinin de katılımı ile Vali Muzaffer Dilek tarafından hizmete açılmıştır.

5) Fatih YÜKSELMİŞ Tarafından Yayınlanan "Urfa Halk Türküleri " Kitabı

Fatih Yükselmiş, derlediği Urfa türküleri ve hoyratlarının sözlerini 1963 yılında *"Urfa Halk Türküleri"* ismiyle küçük boyutta bir kitap olarak İstanbul'da Çelikcilt Matbaası'nda basılarak yayınlanmıştır.

6) MİFAD Tarafından 1976 Yılında Yapılan Derleme Çalışması

Urfa'da yapılan önemli bir derleme çalışması da MİFAD (Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi) tarafından yapılmıştır. Bugünkü adı HAGEM (Halk Kültürlerini Araştırma Genel Müdürlüğü)'dir

Bu çalışmada Yaşar Doruk başkanlığındaki heyet, Şanlıurfa'ya gelerek meşhur okuyucu ve kaynak kişi Tenekeci Mahmut, Bakır Yurtsever, Abdullah Balak ve Ahmet Alaybeyi'nden 350 civarında türkü ve oyun havası derlemişlerdir. Daha sonra derledikleri bu türkü ve oyun havalarından 39 adedi notalarıya birlikte *"Şanlıurfa'dan Derlenen Türküler ve Oyun Havaları"* adlı kitapta, 1977 yılında Milli Folklor Araştırma Dairesi tarafından yayınlanmıştır.

7) Mehmet ÖZBEK'in Yaptığı Derleme Çalışmaları

Şanlıurfalı THM Sanatçısı Mehmet Özbek, Urfa'da bulunduğu (1960'lı yıllarda) talebelik yıllarında meşhur ustaların meclislerinde bulunmuş ve birçok türkü derlemiştir. Daha sonra İstanbul Radyosu'nda ve TRT Müzik Dairesi'nde görev yaptığı yıllarda bunları değerlendirerek radyo repertuvarına kazandırmıştır. Ayrıca 1975 yılında yayımladığı *"Folklor ve Türkülerimiz"* adlı kitabında 50 adet Urfa türküsünün sözlerine yer vermiştir.

8) Osman GÜZELGÖZ'ün 1981 Yılında Yaptığı Derleme Çalışması

1981 yılında Osman Güzelgöz, babası ünlü okuyucu ve kaynak kişi Tenekeci Mahmut Güzelgöz'den 8 kaset türkü ve uzun hava derlemiştir. Bu derleme çalışmasında A.Cihat Kürkçüoğlu ve Bakır Karadağlı da sazlarıyla Tenekeci Mahmut Güzelgöz'e eşlik etmişlerdir.

9) Abuzer AKBIYIK ve S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU'nun Yaptıkları Derleme Çalışmaları

Abuzer Akbıyık ve S.Sabri Kürkçüoğlu, 1975 yılından itibaren Şanlıurfa türküleri, uzun havaları ve oyun havalarıyla ilgili mahalli kasetleri arşivlemişler ve 1980 yılından itibaren de Şanlıurfa'nın kaynak kişileri, bestekârları ve okuyucularıyla yüzyüze görüşerek birçok ezgi derlemişlerdir.

Tenekeci Mahmut Güzelgöz, Yusuf Kuşçuoğlu, Şükrü Hafız (Çadırcı), Mahmut Ağe (Yetkin), Değirmenci Kadir, Bekçi Bakır (Yurtsever), Ahmet Alaybeyi, Abdullah Balak, Şükrü Algın, Mehmet Ataç, Mustafa Şahin, Mehmet Sağlamkol (Kurrik Mehey), Ahmet Cankat, Doğan Güllüoğlu, Mustafa Dişli, Kazancı Bedih (Yoluk),

Karaköprülü İsmail, Şemsi Parmaksız, Mustafa Savaş, Fırıncı Mehmet Gözoğlu, Halil Binbaşıoğlu, Nenê Mehey, Hellan Bakır (Keçeloğlu), Halil Damdam, Mehmet Delioğlu, Fevzi Atlıoğlu, Bedir Çağlayan, Saime Kazazoğlu, Cihat Kürkçüoğlu, Osman Doğan, Cülha Hafız, Halil Yıldırım, Bedirhan Kırmızı, Osman Bengisu, Saatçı Yusuf Hafız, Mehmet Nacak, Sait Küçük, Ziya Küçükoğlu, Abdülkadir Algın, Arif Çelik gibi Urfalı kaynak kişi, okuyucu ve bestekârla yüzyüze görüşmeler yapılmış ve bu derleme çalışmaları banta kaydedilmiştir. Özel arşivlerinde bulunan bu bantlarda yer alan bazı ezgiler, TRT arşivine kazandırılmıştır. TRT arşivlerinde yer almayan bazı türkü ve oyun havalarını arşive kazandırmak için çalışmaları devam etmektedir. 1996 yılından itibaren Abuzer Akbıyık ve S. Sabri Kürkçüoğlu'nun bu çalışmalarına Osman Güzelgöz, Salih Turhan ve Kubilay Dökmetaş da iştirak etmişlerdir.

10) Necati AYDINLI Tarafından 1997 Yılında Yayınlanan ÖYKÜLERİYLE ŞANLIURFA TÜRKÜLERİ Kitabı

Şanlıurfa Devlet THM Korosu'nda 1990 yılından itibaren 5 yıl misafir sanatçı olarak çalışan bağlama sanatçısı Necati Aydınlı'nın Şanlıurfa türküleri çalışması bir diğer derlemedir. 1997 yılında Şanlıurfa'da Özdal Matbaacılık'ta "*Öyküleriyle Şanlıurfa Türküleri*" ismiyle kitap olarak basılarak yayınlanmıştır. Kitapta 190 türkü notasıyla yeralmaktadır.

11) 1999 Yılında Yayınlanan ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİ Kitabı

Şanlıurfa Halk Müziği ile ilgili son dönemde yapılan en önemli derleme ve yayın çalışması Abuzer AKBIYIK, Salih TURHAN, Sabri KÜRKÇÜOĞLU, Osman GÜZELGÖZ, ve Kubilay DÖKMETAŞ tarafından hazırlanan ve Ekim 1999'da Şanlıurfa Valiliği'nce yayınlanan "ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİ" kitabıdır.

Şanlıurfalıların ve aynı zamanda kültürsanat dünyasının istifadesine sunulan bu eser; 16x24 cm ebadında, 664 sayfa ve dört bölümden oluşmakta. I. Bölümünde 311 sözlü kırık hava (türkü); II. Bölümünde 14 adet oyun havası ve gezinti; III. Bölümünde 46 adet hoyrat, maya, ağıt, ve diğer uzun hava tarzı eserler; IV. Bölümünde ise 28 adet gazel, divan gibi klasik eserler bulunmakta ve kitapta toplam 399 eser notasıyla yer almaktadır. Ayrıca kitapta sözlük, konu ile ilgili kaynakça, 103 biyografi ve 156 fotoğraftan oluşan sanatçılar albümü bulunmaktadır.

Şanlıurfa Halk Müziği'ne büyük katkı sağlayacak olan ve "*Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıl Dönümü*"nde yayınlanan bu kapsamlı çalışma, müzisyenlerin, araştırmacıların, öğrencilerin ve diğer ilgililerin ellerinin altında bulundurabileceği önemli bir başvuru kitabı olacak durumda.

12) TRT Repertuarında Bulunan Şanlıurfa Türkülerini Derleme Çalışmaları

Şanlıurfa türküleriyle ilgili olarak 1960 yılından bu yana gerek TRT adına gerekse kişisel derleme yapıp TRT repertuarına kazandıran isimler ise şunlardır. da Emin Tugay, Ahmet Yamacı, Abdullah Balak, İzzet Altınmeşe, Nida Tüfekçi, Muzaffer Sarısözen, Ahmet Bayram, Bakır Karadağlı, Kubilay Dökmetaş, Salih Turhan, Bedir Çağlayan, Mustafa Canan, Bedirhan Kırmızı, Yücel Paşmakçı, Yavuz Tapucu, Ramazan Şenses, Nihat Mercanlı, Selahattin Erorhan, Bünyamin Aksungur, Cemil Cankat, Mehmet Özbek, Selahattin Alpay, Bakır Yurtsever, Abdülkadir Algın, Osman Güzelgöz, Melih Duygulu, Süleyman Yıldız, Adnan Ataman'ı sayabiliriz.

13) Kültür Bakanlığı Şanlıurfa Türk Halk Müziği Korosu'nun Derlemeleri

Devlet Türk Halk Müziği Korosu 1991 yılında Kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır. 10 yıllık çalışmaları içerisinde çok sayıda yöre ezgisi korodaki sanatçılar tarafından derlenerek notaya alınmış ve çeşitli dönemlerdeki konserlerde bu eserler icra edilmiştir.

D. KAYNAK KİŞİ VE DERLEYİCİLERİN BELİRLENMESİ

Türkülerin (sözlü kırık hava ve uzun havaların), oyun havalarının kaynak kişisinin ve derleyicisinin tespiti her zaman kolay olmamaktadır. Bilindiği gibi halk ezgilerimiz genel olarak "Anonim"dir. Anonim Şanlıurfa türküleri ve oyun havaları 1926 yılından başlanarak İstanbul Konservatuvarı, TRT ve Kültür Bakanlığı gibi kuruluşlar tarafından birçok defa derlenmiştir. Bu derleme çalışmalarında aynı türkü, değişik zamanlarda, değişik kaynak kişilerden derlenerek kayıtlara geçirilmiştir.

Yine, bazen ticari amaçla, bazen de tespit amacıyla bu konuyla ilgilenen kişiler özel derlemeler yapmışlar, bunları plaklara, kasetlere ve kitaplara kaydetmişlerdir.

Durum böyle olunca bir anonim türkü, yıllar itibariyle birçok kaynak kişiden, değişik zamanlarda derlenmiştir. Hal böyle iken, bir türküyü plağa veya kasete okuyan bir sanatçı, kaynak

kişi veya derleyici olarak ya kendisini veya daha önceki çalışmalarda hiç ismi geçmeyen birini yazmıştır.

İşte bu karmaşık durumda, bir türkünün esas kaynak kişisini ve derleyicisini bulmak yıllar yılı çalışmayı gerektirmektedir. Bu konudaki belirsizlik halen devam etmektedir. Bugün için bir türkünün TRT, Kültür Bakanlığı, İstanbul Konservatuvarı derleme arşivi ile MESAM veya başka bir kuruluşta değişik kişi adına kayıtlı olduğunu görmekteyiz.

E. TÜRKÜLERDE ANONİM VE BESTE KAVRAMI

Türkü denince genellikle, anonim olanlar, yani sahibi belli olmayan, halkın ortak malı olan, sözlerinde ve müziğinde yörenin folklorik özellikleri bulunan, kaynağından çıktıktan sonra halkın yıllarca benimseyerek söylediği, zaman, içerisinde bazı değişikliklere uğrayan ezgiler akla gelir.

Önceleri kişinin yaratısı olarak meydana çıkan türküler, bir süre sonra toplumun malı olur. Türkü çıktığında, bestekârına ait iken, duygu ve düşünce yönünden halkı ilgilendirirse, halk tarafından sevilir ve benimsenir; o zaman ağızdan ağıza dolaşmaya başlar ve zaman içinde bestekâr unutulur. Türküde kişilik izleri varsa silinir, daha da güzelleşir, yani yeniden az ya da çok işlenerek değişikliğe uğrar. Böylece türkü halkın malı (Anonim) olarak yaşamaya devam eder.

Ancak günümüzde iletişim ve kayıt cihazlarının gelişmesi ve türkünün telif yönünden bir değerinin ortaya çıkmasıyla artık türküyü yakan veya besteleyen kişi ezgiye damgasını vurmakta, notere ve çeşitli kurumlara başvurarak bestelediği eseri kendi adına kaydettirmektedir.

Söz ve müziği belli kişilere ait olan Urfa türkülerinin çoğu, anonim türküler kadar güzel olup, halk tarafından benimsenmekte ve yörenin birçok folklorik motiflerini taşımaktadır. "*Dolana ay dolana*", "*Urfalıyam ezelden (Ağam çiğköfte oldu)*" gibi türkülere gerek Şanlıurfa'dan gerekse diğer yörelerden yüzlerce örnek verebiliriz. Türküler konusunu işlerken bu gerçeği göz ardı etmemiz mümkün değildir

Bazen Aynı türküyü ve ezgiyi, yine aynı yörenin mahalli sanatçıları küçük ezgi değişikliği ile farklı farklı çalıp okurlar. Bunlardan biri doğru, diğerleri yanlış değildir. Yapılanlar müzik kuralları içindeyse hepsi de doğru ve güzeldir. Aksi takdirde doğru kime göre ve neye göre olacaktır?

Türkü yakma yeteneğine sahip sesi güzel bir Urfalı, muhakkak surette halk şiiri ve müziği ilede ilgilenir. Ezberinde birçok şairin değişik şiirleri bulunur. Bu değerlerle özel yeteneğini birleştiren Urfalı yaşadığı olay ve duygu sonucunda türkü yakmakta (bestelemekte) hiç de zorluk çekmez. Yarattığı yeni türkü yöresel motifler taşıyorsa zamanla yayılıp halka mal olmakta gecikmez. Türküdeki kişilik izleri kaybolup eser halka malolunca yakılan türkü anonim halk müziği şekline dönüşür. Urfalı için türküler belli kişilere ait birer olgu değil, tamamiyle toplumun malı olan çok kıymetli değerlerdir.

Urfalı şunu çok iyi bilmektedir ki yaktığı türküsünü topluma mal edebildiği nisbette sevdirebilecek, yaşatabilecek ve bunun gerçekleştiği oranda da mutlu olacaktır.

Müzik meclislerinde bulunup ta kendisinde türkü söyleme yeteneği olan bir Urfalının, o an içinde bulunduğu ruh haliyle, herhangi bir makam geçilirken aynı makamda (irticalen) yeni bir türküyü dile getirdiği görülmüştür. "Çay içinde adalar" türküsü bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir.

F. ŞANLIURFA TÜRKÜLERİNDE TEMA

Müzik, Şanlıurfalının hayatının önemli bir bölümünde yeraldığından kafası, ruhu, gönlü, sürekli müzik aşkı ile doludur.

Şanlıurfalı ifade edemediği bütün duygularını, coşkusunu, sevincini, kederini, yasını türkülere dökebilmiş ve bir noktada kendi kendini türkülerle ifade etmiştir.

Ağlama yar ağlama (Anam)
Mavi yazma bağlama
Giderem tez gelirem (Anam)
Ele gönül bağlama

Eyledir yar eyledir
Gerdan altı yayladır
Alnış yari dizine
Hem öper hem söyletir

Çoğu zaman aşkın en doruk noktasında sevgiliye yakılan bir uzun hava ile kabahatini dahi kabullenir:

Küsme dilber barışalım
Her kabahat bendedir
Her kabahat bende ise
Ela gözler sendedir

Sevilen bir yiğidin öldürülmesi üzerine de en yanık türküleri Şanlıurfalının ağzından duyabilirsiniz.

Mezarım üstüne gülü ektiler
Yeni gelin kimin kefen diktiler
Bütün ahbaplarım boyun büktüler
Nen eyle Zekim nen eyle
Cenazem geçiyor sen şivan eyle

Tüm bunların yanı sıra Şanlıurfa türküleri genellikle gurbet, ayrılık ve hasret üzerinedir:

Çadır kurdum gurbet elin düzüne
Hasret kaldım ana baba yüzüne
Baş koymadım nazlı yarin dizine

Kardaş kâh gidelim sılaya doğru
Kardaş kâh gidelim Urfa'ya doğru
.....
Urfa'nın çayları çağlayıp akmaz
Garibem üzüme kimseler bakmaz
Beklerim postayı mektubum çıkmaz
Diyarı gurbette ağlar gezerim

Şanlıurfalının mayası kâhramanlıkla yoğrulmuştur. Özgürlük ve vatan sevgisi için hiç bir fedakârlıktan kaçınmayan, bağrı yanık Anadolu insanına tipik bir örnek teşkil eder. Şanlıurfa türkülerinde kahramanlık örneklerini de her zaman görebiliriz:

Kolumu salladım toplar oynadı
Karadaş içinde asker kaynadı
Yaşasın Urfalılar teslim olmadı

Dı yeri yeri kumandanlar yerı
Askerlerin gidiyor dönmüyor geri
.....

Şanlıurfalı, türküsüne bazen bir tarihi olayı yüklemiştir. Yukarıda örneği verilen türkü Urfa'nın 1920 yılındaki düşman işgalinden kurtuluşunu işlerken, aşağıda örneği verilen türkü ile de Erzurum 93 (1878) Osmanlı-Rus savaşından izler yansıtmaktadır:

Ordumuz gitti Muş'a dayandı
Daşı toprağı kana boyandı
Bitlis'i gördüm yüreğim yandı

Ağlama aney belki gelirem
Ölüm olmazsa seni görürem
(Rûz-ı mahşerde seni görürem)
.....

Şanlıurfa türkülerini oluşturan halk şiiri de çok zengin özellikler taşımaktadır. Zengin bir kafiye örgüsü, türküye uygun (söyleyiş kolaylığı sağlayan) redif uyumu, duygu bütünlüğü ile anlatım zenginliğinden kaynaklanan söz güzelliği ve ezgilerdeki sanat unsuru, işleniş biçimi, motifleri gibi nitelikler Şanlıurfa türkülerinin sevilip beğenilmesindeki önemli temel unsurlardandır.

G. ŞANLIURFA TÜRKÜLERİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Şanlıurfa, Türk Halk Müziği repertuarı açısından karakteristik bir müzik yapısına sahip illerimizden biridir. Şanlıurfa yöresi türkülerinin, diğer yörelerin türkülerinden farklı bir yapısı ve icra üslubu vardır.

Türkülerin icrasında sesler; gür, parlak ve geniştir. Türkülerin duygulu ve yanık oluşu ile hançere süslemeleri ayrı özellik arzeder. Ezgiler 3 ile 12 ses arasında seyreder.

Şanlıurfa türkülerinin ezgi yapıları monoton olmayıp çok inişli çıkışlı zengin ezgi motiflidir. Usul ve ritm yapısı da hayli zengindir. Gırtlak nağmeleri bir hayli fazla olduğu için, bazı istisna ve uzun havalar hariç; düz ve uzun seslerden çok, dinamik ve küçük değere haiz sesler tercih edilmiştir.

Şanlıurfa türküleri arasında hem ağır tempolu, hem de hareketli ve oynak türküler bulunmaktadır.

Şanlıurfa Halk Müziği ezgilerinde 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10 ve 12 zamanlı ölçüler kullanılmıştır.

H. ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİNİN İCRA ORTAMI VE BİÇİMİ

Şanlıurfalmm yaşamının her döneminde müzik mevcuttur. Düğünde, kına ve asbap gecelerinde, bayramda, dağ yatılarında, sıra gecelerinde, arkadaş toplantılarında müzik icrası vardır. Bazı esnafın kendine özgü bir hoyrat söyleyiş (Bahçeci, taşçı ve kalaycı gibi) tarzı olması, yedisinden yetmişine kadar hemen hemen her Şanlıurfa'lının müzik toplantılarına katılarak türkü, şarkı, gazel ve hoyrat söyleyebilmesi Şanlıurfa'da müziğin ne derece yaygın olduğunu bizlere göstermektedir.

Gelin olacak kızın evinde yapılan ve "Kına Gecesi" adı verilen kadın eğlencelerinde, kadınlar çeşitli türküler ve maniler okuyarak geceyi şenlendirirler. Erkeklerde ise, yazın "bağ-bahçe" ve "dağ yatıları"nda; kışın ise arkadaş gruplarıyla yapılan "Sıra Geceleri"nde; düğünden bir gece önce damat için yapılan "asbap geceleri"nde makam geleneğine göre türküler ve hoyratlar okumak bir gelenektir.

Şanılurfa'da yapılan eğlence, düğün, kına ve asbap gecelerine belirli gruplar katılıp buralarda müzik icra ederler. Eğlence meclislerinde

şarkı, türkü, hoyrat ve gazel okunur. Çeşitli meclislerde müzik icra eden bu guruplara Şanlıurfa'da "Takım" adı verilir. Her takım kendi ustasının veya kurucusunun adı ile söylenir. Mesela Mukim Tahir'in, Kel Hamza'nın, Tenekeci Mahmud'un takımları gibi. Mevlüt gruplarında ise Hacı Nuri Hafız'ın, Tenekeci Mahmud'un, Halil Hafız'ın, Şıh İbrahim'in, Boze'nin oğlu Ahmed'in, Kazancı Bedih'in ve Köynekçi Yehye'nın takımları gibi.

Şanlıurfa'da eskiden gelini yaya veya atla müzik grubu eşliğinde getirirlerdi; bu getirme esnasında her sokak başında bir fasıl yapılır, ünlü hoyrat okuyucuları köşebaşlarında birer hoyrat okuyarak düğün alayını şenlendirirlerdi. Yine avlulu evlerde yapılan mahalli düğünlerde "*Dörtlü Degenek Oyunu*"nun bir bölümünde oyuncular oyunu durdurur ve en güzel hoyrat okuyanın başına mendili koyar bu hoyratçı zurna eşliğinde en yanık hoyratını okur ve o esnada evin damından erkek düğününü seyreden kadınlar da zılğıt çalarak karşılık verirler. Böylece düğün daha şenlenir, oyuncular daha bir coşkuyla oyunlarını bitirirler.

191) Kazancı Bedih ve Ekibi (ŞURKAV T.H.M.Topluluğu)

Türkü okuma merakı, el sanatları ile uğraşan zanaatkarlar arasında da çok yaygındır. Culhacı (dokumacı), debbağ (derici), keçeci, tenekeci, kazancı, kazzaz gibi meslekleri icra edenler hem çalışır hem de türküleri mırıldanırlar. Simitçi bile kafasıdaki simit tezgâhı ile dolaşırken hem türküsünü söyler hem de simidini satar. Bahçeci, bahçesini çapalarken bir yanık türkü ve hoyrat söylemeden edemez. Kalıpçısı, demircisi, hasılı birçok meslek erbabında çalışırken türkü ve hoyrat söyleme alışkanlığı vardır. Kadınlar beşikteki çocuklarını uyutmak için söyledikleri ninnilerin yanında bazen yanık türküler de okurlar.

Şanlıurfa'da, İstanbul ve Anadolu Tasavvuf Musikisinden çok farklı nitelikleri olan bir "Dini Musıki Geleneği"de mevcuttur. Bu repertuarın içinde okunan İlahi, Nefes ve kırık havalara Şanlıurfa'da "çifte" deyimi kullanılmaktadır. Yine bu repertuarın içinde münacat, naat, mersiye, kaside ve gazel gibi "tek" (solo) okunan eserlerde vardır.

Birçok yöremizde olduğu gibi Şanlıurfa'da da sünnet ve evlenme törenlerinde veya ölüm nedeniyle mevlüt okutmak bir gelenektir. Genellikle yatsı namazından sonra tertiplenen mevlüt ve zikir gibi dini törenlere katılan tasavvuf meclislerinde, memleketin güzel sesli hafızları ve makamşinasları tef (bendir) eşliğinde okudukları dini menkıbe ve methiyeler arasında "çifte" denen ilâhilerin yanısıra gazeller ve hoyratlar da okurlar.

Bilhassa genç ölümlerinde yapılan "Şivan"larda, kadınlar ölen kişiye methiyeler dizerek ağıtlar yakarak ağlar ve duygulu sözler ile orada bulunanları da ağlatır.

I. MAKAM GELENEĞİ VE MAHALLİ İCRAYA GÖRE MAKAM SEYRİ

Şanlıurfa türkülerinin sanat kurallarına bağlı olduğu görülmektedir. Türk Musıkisi'nde kullanılan birçok makam Şanlıurfa türkülerinde kullanılmıştır.

Şanlıurfa'da müzik yaşantısı günübirlik ve geçici değil, aksine geçmişin kesin çizgilerini taşıyan kalıcı, ustalık (sanatkârlık) isteyen bir yapıya sahiptir. Bu yapının temel taşı ise "Makam Geleneği"dir. Yani sistemli bir müzik icrasıdır.

Şanlıurfalı müzik icra ederken, makam geleneğini uygulamakta o kadar hassastır ki, Şanlıurfa'da herhangi bir sanatçının değeri, makam bilmesi ve bildiği makamları icra edebilmesi ile ölçülür.

Türküler ve uzun havalar, çeşitli arkadaş toplantılarında, düğün, kına gecesi gibi törenlerde söylenir. Fakat esas olarak makam seyrine göre icra ediliş, sıra geceleri'nde, dağ yatıları'nda ve asbap geceleri'nde olur. Bu toplantılarda, belirli bir makamla (genellikle Rast veya Divan'la) başlayıp daha sonra diğer makamlarla fasıl sürdürülür. Geceye katılanlar makam sırasına ve seyrine göre türküler, uzun hava (hoyrat) ve gazeller okuyup meclisi coşkun bir müzik şölenine çevirirler. Meclisin şevk ve neşesi arttıkça birçok makamlar geçilir ve icra edilen müzik daha da zenginleşir.

Şanlıurfa Halk Müziği eserleri, kaba taslak makam tasnifine tabi tutulduğunda, eserlerin 14 makama yayıldığı görülür.

Bir kısım eserlerin belirli makam kalıp ve kurallarına uymaması bir eksiklik olmayıp aksine müsbet yönde bir zenginlik olarak sayılabilir.

Şanlıurfa ezgilerinde kullanılan makamlar, sayı çokluğuna göre şöyledir: Uşşak, Hüseyni, Hicaz, Muhayyer, Hüzzam, Gerdaniye, Sâba, Mahur, Çargâh, Kürdi, Karcıgâr, Segâh, Rast ve Hicazkâr.

Mahalli İcraya Göre Makam Seyri

(Tenekeci Mahmut Güzelgöz'den derlenmiştir)

1. Divan Makamı: Divan gezinti yapılır (sazlarla), divan açış yapılır, divan türküler söylenir. Divanın 1. katı, 2. katı ve 3. katı okunur (Kat, mertebe veya hâne karşılığı kullanılmaktadır). Sonra İbrahimi gezinti yapılır (Gezinti: enstrümantal ritmik ezgidir).

2. Rast Makamı: Rast açış yapılır, türkü ve şarkılar söylenir. Rast'ın 1. ve 2. katı okunur, türkü ve şarkılar söylenir, Rast'ın 3. katı okunur. Bu arada okuyucunun sesi müsait ise Mahur okur; Mahur'dan sonra Sâba'ya geçki yapılır, 2 hâne Sâba okuduktan sonra tekrar Rast'a geçilir ve öylece bitirilir.

3. Nevruz Makamı: Nevruz açış yapılır, türkü ve şarkılar söylenir. Nevruz'un 1. katı okunur, arada türküler söylenir, Nevruz'un 2. katı okunur, Nevruz'un 3. katı (Garip Hicaz makamında) okunur. Nevruz'un 4. katında Elezber (Arazbar) okunur, türkü ve şarkıyla bitirilir.

4. İbrahimi Makamı: İbrahimi açış yapılır, iki hâne İbrahimi gazel okunur (Arada İbrahimi gezinti yapılır). Gazelhan usta ise Çargâh veya Beşiri hoyrat okur. Sonra Nevruz'un 3. katını okur, daha sonra 2. ve 1. katına dönerek bitirir.

5. Hicaz Makamı: Hicaz açış yapılır, Hicaz gezinti yapılır. türkü ve şarkılar okunur. Gazelhan, Hicaz'ın 1. katı ve 2. katını okur, türkü ve şarkı söylenir. Hicaz'ın 3. katı Muhayyer makamında okunur. Sonra türküler söylenir, İsfahan hoyrat okunur, ardından türkü, sonra Mesnevi havası okunur. Hoyratçı, Garip Hicaz makamında Kalata hoyratını okur. Sonra yine Hicaz'a geçilir, 2. katı ve 1. katı okunduktan sonra bitirilir.

6. Uşşak Makamı: Uşşak açış yapılır, şarkı ve türküler okunur. Gazelhan, 1. katında iki hâne, 2. katında da iki hâne okur. Sonra 3. katını okur ve tekrar 2. ve 1. katına iner bitirir.

7. Acem Aşiran Makamı: Acem Aşiran açış yapılır, gazelhan iki hâneyi 1. katında okur, sonra iki hâne de 2. katında okur, daha sonra Acem Aşiran türkü ve şarkılar okunur, saz Sâba Hüseynisi'ne geçki yapar. Gazelhan gazelini okur ve bitirir. Sazlardan biri tekrar Uşşak'a geçki yapar. Gazelhan Uşşak makamının1., 2., ve 3. katlarını okuyarak bitirir.

8. Segâh Makamı: Segâh açış yapılır, Segâh şarkı ve türküler okunur, sonra gazelhan Segâh'ın 1. katından, 2. katından ve 3. katından okuyarak bitirir. Sonra Segâh bir türkü okunur, sazlardan biri Irak makamına geçki yapar. Irak hoyrat okunur, sonra gazelhan tekrar Segâh'ın 2. katından bir gazel, daha sonra 1. katından bir gazel okuyarak başlanılan perdede bitirir.

9. Sâba Makamı: Sâba açış yapılır, Sâba peşrevi geçilir. Sâba makamında iki türkü okunur. Gazelhan, Sâba'nın 1. katından ve 2. katından gazelini okur, sonra türküler söylenir. Daha sonra Mahmudiye'ye geçki yapılır ve Mahmudiye hoyrat okunarak bitirilir.

10. Acem Makamı: (Garip Hicaz makamı) Acem açış yapılır. Acem gezinti yapılır, Acem türküler okunur. Gazelhan, Acem'in 1. katında iki hâne, 2. katında iki hâne okur. Sonra Acem türkü söylenir. Acem'in 3. katında gazel okunur. (Bu arada Sâba Hüseynisi de okunabilir) ve tekrar sazlarla gezinti yapılır, türkü söylenir, ardından Acem hoyratı okunur, türküler geçilir. Tekrar Sâba'nın 1. katı ve 2. katı okunarak bitirilir.

11. Araban Makamı: Araban açış yapılır, türkü ve şarkılar söylenir. Gazelhan, 1. katından ve 2. katından okur. 3. katında Mahmudiye yerinden okuyarak tekrar Araban makamının 2. katını ve 1. katını okuyarak bitirir.

J. ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİNDE KULLANILAN ÇALGILAR

Şanlıurfa'nın Halk Müziği dalındaki zenginliğinin ve bu sahada Türkiye'de önemli bir yer teşkil etmesinin bir nedeni de kullanılan çalgıların oldukça çeşitli olmasından ileri gelmektedir.

Halk çalgısı deyince, fabrika malı olmayan basit araçlarla ve halkın kendisi tarafından elle yapılan, standart-teorik, akustik kurallara uymayan halkın ürünü olan çalgılar anlaşılır. Şanlıurfa musıkisinde bu çeşit çalgılar oldukça önemli bir yer tutar. Hele Şanlıurfa düğünlerinde, dağ yatılarında, sıra gecelerinde ve asbap gecelerinde bu çalgıların yeri çok önemlidir.

Yaygın olarak kullanılan çalgılar: Cura, Çöğür, Bağlama, Divan Sazı, Ud, Cümbüş, Urfa Tanburu, Kanun, Keman, Kaval, Zurna, Davul, Tef, Darbuka, Kaşık, Zilli Maşa, Çarpara ve Leğen'dir. Neşetkâr ve Rebap isimli iki enstrümanın daha önceleri kullanıldığı bilinmekte ise de günümüzde kullanılmamaktadır.

K. ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİNİN ETKİLEŞİM SAHASI

Makam ve ezgi zenginliği göstererek Şanlıurfa'da icra edilen müzik, birçok yöreyi etkilemiş ve etkilenmiştir.

Suriye'ye sınır teşkil etmesi ve Osmanlı döneminde Şanlıurfa'nın Halep vilayetinin sancağı olması dolayısıyla Arap âlemiyle ilişkisi çok olmuştur. Bundan dolayı Şanlıurfa Halk Musikisi Arap dünyasını etkilemiş ve etkilenmiştir. Arap dünyasının ünlü kültür ve sanat merkezlerinde bu müziğin izleri görülür. Arap dünyasının makamlarının en yaygın biçimde kullanılanı "Urfa" adı ile anılan makamdır. Bu, "Urfa Divan Makamı"dır. yaptığımız araştırmalarda birçok oyun havası ve türkülerin aynı olduğu görülmüştür. Yıllardan beri Şanlıurfa'da Türkçe olarak söylenen *"Kara sandık açamadım lo lo"* ve *"Makaramı sarı bağlar"* gibi türküler, Arap âleminde de Arapça olarak söylenmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Şanlıurfa Halk Müziği ayrıca yakın illerin müzik hayatını da etkilemiş ve etkilenmiştir. "Şark Bülbülü" sıfatıyla tanınan Diyarbakırlı Celal Güzelses; *"Böyle bağlar"*, *"Garibem bu vatanda"*, *"Kalemi kaşta koydum"*, *"Coşkun sular ne bulanık akarsın"*, *"Abdo'nun mezarı"* gibi Şanlıurfa uzun havalarını plağa okumuş, bunların birer Şanlıurfa havası olduğunu özellikle belirtmiştir.

Ayrıca Elazığ, Şanlıurfa ve Kerkük arasında türkü ezgileri ve uzun hava adlarında benzerlikler vardır. Elazığ'da okunan *"Kövengin yollarında"* ve *"Mamoş"*, Kerkük'te okunan *"Kalaun ardında bir daş olaydım"* gibi türküler, Şanlıurfa'da da yıllardır sevilerek okunmaktadır. Bu türkülerden başka her iki yörede de okunan birçok türkü ve uzun hava vardır. Beşiri, Muhalif, Kesik, Elezber (Arazbar) ve Kürdi, bu üç yörede de bilinen birer hoyrat türüdür.

Yine Elazığ ve Kerkük'te kullanılan Ud ve Keman gibi klasik çalgıların Şanlıurfa'da da kullanılması, makam esasına göre müzik icra biçimi dikkate değer benzerliklerdir. Divan, Nevruz, Rast, İbrahimi Elazığ ve Şanlıurfa'da bilinen ve hemen hemen aynı ezgilerle okunan birer klasik formdur.

Böylece Şanlıurfa'nın etkileşim alanı olarak; Elazığ, Diyarbakır, Kerkük ve Halep'i sayabiliriz. Bunların dışında Erzurum, Bayburt, Erzincan, Sivas, Kahramanmaraş ve Gaziantep ile etkileşim varsa da bunun nispeti çok azdır.

L. ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİNİN TÜRK MÜZİĞİ İÇERİSİNDEKİ YERİ

Şanlıurfa müzik meclislerinde icra edilen sözlü ve sözsüz eserler, makam ve üsul bakımından çok zengindir. Türk müziğinin makamlarından birçoğunu Şanlıurfa türkülerinde görmek mümkündür. Müzik meclislerindeki okuyucuların çoğu türkü yanında şarkıları da mükemmel olarak okurlar. Hatta çoğu kez fasıllar; peşrevler ve üsulu ağır şarkılarla başlar, fasılın sonuna doğru türküler okunur.

Klasik sazlardan; Kanun, Ud ve Keman gibi çalgılar Şanlıurfa müzik meclislerinde de kullanılır. Bunun sebebi müzik meclislerinde sıkça klasik eserlerin okunması ve Şanlıurfa halk ezgilerinin ses bakımından genişliği ve gürlüğüdür.

Şanlıurfa türküleri sanat yüklüdür. Bu nedenle birçoğunun icrası zordur ve tecrübe sahibi olmayan kişiler icra edemezler.

Gerek makam seyri, gerek üsul ve gerekse sanat değeri yüksek ezgilerin olması, yine meclislerde ud, kanun ve keman gibi sazlarının kullanılması, türküler yanında şarkıların ve gazellerin icra edilmesi nedeniyle, Şanlıurfa meclislerinde icra edilen müziğe; *"Türk Sanat ve Türk Halk Müziğini de içine alan bir yapıya sahiptir"* demeniz uygun olur kanaatindeyiz.

M. ŞANLIURFA HALK MÜZİĞİNDE KAYNAK KİŞİLER

Türk Halk Müziği içinde ezgi yapısı ve sayısının zenginliği, kaliteli icrası ile seçkin bir konuma sahip olan Şanlıurfa Halk Müziği yöre sanatçılarının ses rengi ve ağız özellikleriyle bütünleşerek güzellikler dünyasının kapısını açmıştır. Öyle ki; geçmişte ve günümüzde Şanlıurfa, ülkemizde adeta bir "Türk Halk Müziği Konservatuarı" rolü oynamıştır. Şanlıurfalı birçok Halk Müziği sanatçısı, bugün Türkiye'nin en gözde sanatçıları durumundadır. Diğer illerin sanatçıları da Şanlıurfa türkülerini repertuarlarına almaya büyük özen göstermektedirler.

Radyo, televizyon ve sahnelerde Halk Müziğinin icra edildiği ilk günden bugüne kadar yetişen, Türk Halk Müziği sanatçılarından, repertuarına Şanlıurfa türküsü almayan sanatçı hemen hemen yok gibidir. Yıllardan beri, radyolarda, sahnelerde, televizyonlarda, plak ve kaset dünyasında gözle görülür Şanlıurfa türküleri varlığı ve etkisi yaşanıyor diyebiliriz.

Müzik kültürü, tarihi kadar köklü olan, bugün için yediden yetmişe birçok kişinin müzikle amatör veya profesyonelce uğraştığı Şanlıurfa'da, sayıca çok fazla olan Şanlıurfalı müzisyen ve bestekârların tamamının biyografilerini yazmanın ne kadar zor olduğu bilinen bir gerçektir. Kapsamlı bir biyografi çalışması başlı başına bir kitap konusudur. Bu sebeple Şanlıurfa Halk Müziğinin temel taşlarından sayılan ve halk müziğimizin günümüze ulaşmasına sebep olan "kaynak kişiler"imizden birkaçının biyografisi alfabetik sırayla aşağıda sunulmuştur.

Şanlıurfa Halk Müziğinin Önemli Kaynak Kişileri:

AHMET ALAYBEYİ

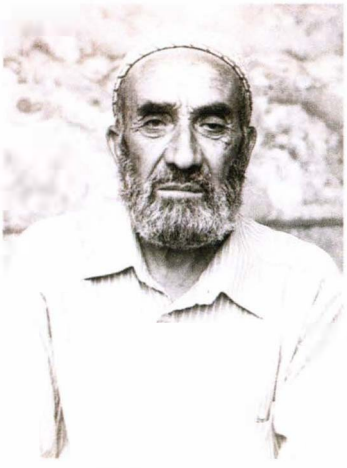
1935 Yılında Urfa'da doğdu. Babasının ismi Celal, annesinin ismi Hayriye'dir. Bir devlet kurumunda muhasebecilikten emekli oldu. Babası ve ağabeyi müziğe meraklıydı, kendisi de ailesindeki müzik ortamında yetişti. Gençlik yıllarında Tenekeci Mahmut'tan istifade ederek müzik bilgisini ilerletti. Urfa'da çeşitli dönemlerde üç musıki cemiyetinde çeşitli çalışmalarda bulundu. Talebeler yetiştirdi. Makamları ve Urfa makam geleneğini çok iyi bilmektedir. Urfa tavrında bağlama çalar. derlediği türküleri TRT repertuarına alınmıştır. 1976 yılında MİFAD'ın Şanlıurfa'da yaptığı ve 340 adet türkü ile uzun havanın derlendiği çalışmada kaynak kişi olarak, diğer kaynak kişilerle birlikte kendisinden de istifade edildi.

AHMET UZUNGÖL (Ahmet Hafız)

1930 yılında Urfa'da doğmuş ve 1992 yılında vefat etmiştir. Babasının adı Bozan, annesinin adı Emine'dir. Evli ve altı çocuk babası idi. Müzik merakı, küçük yaşlarında başlamış ve meşhur ustaları dinleyerek makamları öğrenmiştir. Daha sonra Şanlıurfa'nın ünlü müzik ustalarıyla fasıllara katılmış; okuduğu gazel ve hoyratlarla Şanlıurfalıların gönlünde taht kurmuştur. Birçok mahalli kasette okuduğu gazellerle, gazel okuma geleneğini devam ettirmiş ve gazeli sevdirmiştir. kasetlerde okuduğu gazeller, dinleyenlerin çok takdirini kazanmış ve halen sevilerek dinlenmektedir. Urfa'da "çifte" denen ilâhileri de çok güzel okumuş ve Urfa'da bu konuda yapılan derlemelerde kaynak kişi olarak kendisinden faydalanılmıştır.

BAKIR YURTSEVER (Bekçi Bakır)

1909 yılında Urfa'da doğmuş ve 1985 yılında Şanlıurfa'da vefat etmiştir. Musıkiye küçük yaşlarda başlamıştır. Ustası Pehel'in Ahmet Hafız'dan makamları öğrenmiştir. Hacı Nuri Hafız'dan da mevlüt okumasını öğrenmiştir. 30 sene kadar mevlüthanlık yapmıştır. Bekçilik yaptığı için kendisine *"Bekçi Bakır"* denilmiştir. Muzaffer Sarısözen'in hazırladığı *"Yurttan Sesler"* proğramına zaman zaman çağrılmıştır. Ayrıca radyoda çeşitli Şanlıurfa proğramlarına katılmıştır. TRT repertuarında derlemeleri yer almaktadır. Birçok plak yapmıştır.

192) Bakır Yurtsever

BEDİH YOLUK (Kazancı Bedih)

1926 yılında Şanlıurfa doğdu. Asıl mesleği kazancılıktır. Belediye'den emeklidir. Müziğe küçük yaşlarda başlayan ünlü gazelhanlarından biridir. Müziği sevmesinde Necip Şihe, Nacar Celal adlı ustalar etkili olmuştur. Tenekeci Mahmut Güzelgöz'den de makamları öğrenmiştir. Fuzûli, Kuddûsi, Nâbi ve Yaşar Nezihe gibi divan şairlerimizin gazellerini kendine has bir tavırla okur. Gazellerin yanında şarkı, türkü ve hoyratları da seslendirmektedir. Bir güfteyi farklı makamlarda gazel olarak icra edebilme yeteneğine sahiptir. Ud, tanbur ve cümbüş çalmasını bilir. Şanlıurfa'ya özgü gazel okuma geleneğinin son temsilcisidir. Son yıllarda birkaç kaseti ve CD'si çıkmıştır.

CEMİL CANKAT

1913 yılında Şanlıurfa'da doğmuş 1976 yılında Şanlıurfa'da vefat etmiştir Babası Onbaşı Mehmet, annesinin adı Ayşe'dir. Evli olup 3 çocuğu vardır. Esas mesleği şoförlüktür. 19 yaşında *"Pencereden kar geliyor"* adlı ilk plağını doldurur. Okuduğu plak çok sevilince, plaklar birbiri ardına gelir ve 300 civarında plak yapar. Ünü yurt sınırlarını aşmıştır. Bilhassa Arap ülkelerinde sevilerek dinlenmiştir. Halep, Şam ve Kahire'de

193) Cemil Cankat

konserler vermiştir. Ses sanatçılığının yanında aynı zamanda da bestekârdır. Plağa okuduğu eserlerin çoğunu kendisi bestelemiştir. Birçok filmde başrol ve yardımcı rollerde oynamıştır. Plaklara okuduğu eserlerden bazıları TRT repertuarına alınmıştır.

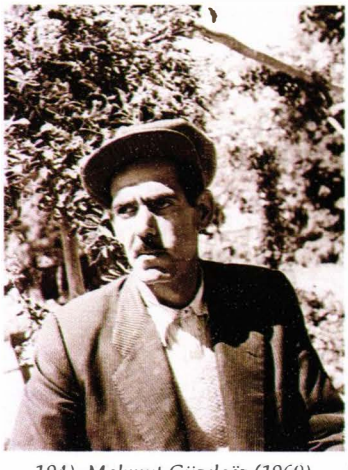
HALİL UZUNGÖL (Halil Hafız)

1928 yılında Şanlıurfa'da doğmuş, 1992 yılında vefat etmiştir. Evli ve 6 çocuk babası idi. Çeşitli camilerde müezzinlik ve imamlık yapmıştır. Babası meşhur gazelhanlardan Bozan Emmi'dir. Şanlıurfa'nın son yıllarda yetiştirmiş olduğu en güzel ses, en güzel tavıra sahip kişilerden biridir. Sesi çok temiz, parlak, etkileyici ve yüksektir. Usta bir mevlüthan, gazelhan ve hoyrat okuyucusudur. İlk hafızlık derslerini kurra Mehmet Hafız'dan, makam derslerini de Hacı Nuri Hafız'dan almıştır. İyi bir edebiyatçı olup gazeller yazmıştır. Farsça'yı da bilirdi. Ramazan'da, bayramda ve yağmur dualarında okuduğu dualar dinleyenleri ağlatırdı.

HAMZA ŞENSES

1904 yılında Şanlıurfa'da doğmuştur. Tanburacıoğulları'ndandır. Ses sanatkârı ve bestekârıdır. Müziğe üç telli saz çalarak başlamış, bilahare tanbura ve cünbüş çalmasını öğrenmiştir. Sesi çok dik, temiz ve etkileyicidir. Mukim Tahir'le aynı dönemlerde yaşamıştır. Şanlıurfa'da Halkevi Sahnesi'nde ve Aynzelha gazinolarında proğramlar yapmıştır. Bir müddet de İstanbul sahnelerinde çalışmıştır. Çok temiz giyinen ve modern görünüşlü bir kişiydi. "*Kışlalar doldu bugün*", "*Aşkın ne derin yaralar açtı ciğerimde*", "*Ne hoş olur mahpushâne havası*", "*Kız adın Fatma güzel*", "*Nazmiyem gel beni yakma*", "*Adanalı esmer olur can yakar*", "*Duman duman olmuş karşıki dağlar*" taş plağa okuduğu eserleridir.

MAHMUT GÜZELGÖZ (Tenekeci Mahmut)

194) Mahmut Güzelgöz (1960) Fotoğraf/ Fikret OTYAM

1919 yılında Şanlıurfa'da doğmuş ve 1988 yılında vefat etmiştir. Babasının adı İbrahim, annesi İslim'dir. Esas mesleği tenekecilikliktir. Kütüphâne memurluğundan emekli olmuştur. Şanlıurfa'nın folklor tarihinde en büyük müzisyen ve kaynak kişilerden biridir. Devrin en büyük ustalarından istifade etmiştir. Şanlıurfa repertuarında icra edilen türküleri, hoyratları, gazelleri bilir ve makam esasına göre eksiksiz okurdu. Şanlıurfa ile ilgili; hikâye, masal, mani, gazel, atasözleri ve benzeri folklorik bilgilerin hemen hemen hepsinde söz sahibi idi. Büyük bir halkbilimcisi ve müzik üstadı idi. Şanlıurfa adına birçok türküyü TRT repertuarına kazandırmıştır. Ayrıca MİFAD tarafından Şanlıurfa'da yapılan derleme çalışmalarında kendisinden kaynak kişi olarak faydalanılmıştır.

MEHMET ATAÇ (Aliçine Mehmet)

1931 yılında Şanlıurfa'da doğmuş ve 1994 yılında vefat etmiştir. Babasının ismi Reşit'tir. Evli ve 4 çocuk babası idi. Cünbüş ve ud çalar. Ustası Mukim Tahir'dir. Müzik toplantılarında edindiği bilgileriyle içinden gelen duyguları bestelere döküp sevilen eserler yaptı. yaptığı eserler birçok sanatçı tarafından kasetlere ve plaklara okundu. "*Derbederim yoktur yuvam*", "*Felek hançerini almış eline*" sevilen eserlerindendir.

ŞÜKRÜ ÇADIRCI (Şükrü Hafız)

1917 yılında Şanlıurfa'da doğmuş ve 1993 yılında vefat etmiştir. Türk Halk Müziği ve Sanat Müziği dalında 70 civarında eseri vardır. Şanlıurfa'nın yetiştirmiş olduğu en ünlü bestekârlarından biridir. İki yaşında iken gözlerini kaybetmiştir. Devrin birçok ustalarından faydalanmıştır. Devrin birçok klasik ve halk türküleri sanatçıları eserlerini severek icra etmiştir. 1938 yılında Şanlıurfa'ya derleme yapmaya gelen Muzaffer Sarısözen, kendisinden "*Küstürdün barışamam*", "*Bülbüller düğün eyler*", "*Seherde girdim bağa*" adlı türküleri derlemiştir. TRT repertuarında eserleri bulunmaktadır.

TAHİR OTURAN (Mukim Tahir)

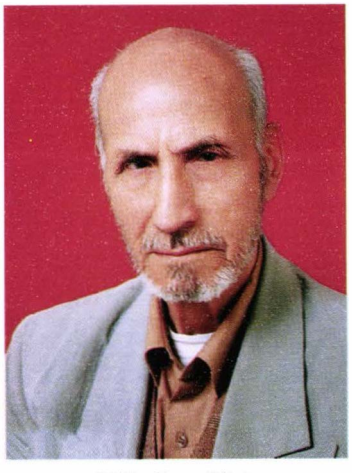
195) Tahir Oturan

1900 yılında Şanlıurfa'da doğmuş ve 1945 yılında Zonguldak'ın Yenice ilçesinde vefat etmiştir. Babası Mukimlerden Hacı Abdurahman'dır. Ailece sevilen ve sözleri geçen varlıklı bir aileye mensuptur. Küçük yaşlarda bolluk için-

de yetişti, ömrünün son döneminde yoksul düştü. Okuduğu gazel, hoyrat ve türkülerinde Urfa şivesini en mükemmel bir şekilde kullandı. Bağlamayı ve darbukayı çok iyi çalardı. 1938 yılında Muzaffer Sarısözen, Şanlıurfa'da yaptığı derleme çalışmalarında, kendisinden kaynak kişi olarak istifade etmiştir. 1944 yılında 35 kişilik bir ekiple Türkiye'de konser turnesine çıkmıştır. Taşplağa okuduğu eserleri; *"Ayağında kundura"*, *"Kapıyı çalan kimdir"* , *"Elleri pamblı"*, *"Kırmızı kurdele"*, *"Hüsnün senin ey dilber nadide kamer mi"*dir.

YUSUF BİLGİN

1920 yılında Şanlıurfa'da doğdu. Babasının adı Halil, annesinin adı ise Zemzem'dir. Esas mesleği helvacılıktır. Şanlıurfa makam geleneğini bilir. İlahi ve gazel okumada ustadır. Arûz vezniyle yazdığı şiirleri vardır. Keskin bir zekâya sahip olup yüzlerce beyit gazeli eksiksiz olarak ezbere bilir. Çok geniş bir ilâhi repertuarı vardır. Şanlıurfa'nın ünlü ustaları Mukim Tahir, Kıdê Hafız, Ahmet Hoca, Dede Osman ve Tenekeci Mahmut'la birlikte birçok meclislerde bulunmuştur. Kültür Bakanlığı başta olmak üzere birçok kurum ve araştırmacı kendisinden kaynak kişi olarak istifade etmiş ve kendisinden Şanlıurfa'da okunan ilâhiler derlenmiştir.

196) Yusuf Bilgin

YUSUF KUŞÇUOĞLU

1911 yılında Şanlıurfa'da doğdu. 1989 yılında vefat etti. Babasının adı Reşat, annesinin adı ise İsmet'tir. Evli 8 erkek, 7 kız olmak üzere 15 çocuk babasıdır. Maddi yönden varlıklı bir ailenin çocuğuydu. Buğday Pazarı'nda zahirecilik yapmaktaydı. Daha sonra Ankara'ya yerleşerek kuşçuluk yaptı. Gençlik yıllarında müziğe olan merakından dolayı Mukim Tahir gibi devrin müzik ustalarının meclislerine katılarak onlarla birlikte okudu. Hafızası çok kuvvetliydi; bir defa duyduğu eseri hafızasına kaydederdi. Repertuarında çok sayıda şarkı, türkü ve gazel bulunmaktaydı. *"Küçük hanım bere giymiş başına"* türküsü gibi birçok türkü, kaynak kişi olarak kendisinden derlenmiştir.

DAMBURACI DERVİŞ

1877 yılında Şanlıurfa'da doğdu 1957 yılında vefat etti. "Tamburacı" lakabı dayılarından kendisine gelmiştir. Kendisi baba tarafından Timuroğulları'ndandı. Esas mesleği oturakçı (Bedesten'de halıcı) idi. Küçük yaşlardan beri müziğe meraklıydı. Devrin birçok ustalarına hizmet etti ve olgunlaştı. Ustaları; Mehiş'ın oğlu Ali Hafız, Hacı İbiş, Cürre Mehemet, Mehsim'in oğlu Mehmet'tir. Bütün makamları ve makam geleneğini çok iyi bilirdi. En çok sevdiği ve okuduğu makamlar Rast, Hicaz, Segâh, Sâba ve Araban'dır. Günümüzde okunan gazel, hoyrat ve anonim türkülerimizin oluşmasında çok önemli katkıları olmuştur. Birçok ustalar yetiştirmiştir.

OSMAN ÖZSOY (Bandocu Osman)

1908 yılında Şanlıurfa'da doğdu. Babası Hacı Ali, annesinin adı Adile'dir. çocukluk ve gençlik yılları Şanlıurfa'da geçmiştir. 1972 yılında vefat etmiştir. Bursa sanat Okulu'nda 2 yıl Musıki Nazariyatı dersleri aldı. Daha sonra Urfa Sanat Okulu'nun bando kısmına devam ederek Yüzbaşı Mehmet ve Ali Rıza Bey'den solfej ve armoni dersleri aldı. Notayı, solfeji ve diğer müzik bilgilerini ileri düzeyde öğrendi. 1934 yılında Mardin'de, daha sonra da Urfa'da bando takımını kurdu. 1950 yılına kadar bu görevi yürüttü. bu hizmeteri sırasında birçok kişiye nota ve solfej öğretmiştir. Şanlıurfa Halk Müziği ile ilgili türkü ve oyun havaları derlemiş; derlediklerini *"Urfalı Musıkişinaslar ve Halk Türküleri"* adlı bir defterde toplamıştır. İcracı ve ekip şefi olarak birçok konserlerde bulunmuştur. 1946 yılında Gaziantep'ten başlayıp İstanbul'a kadar birçok ilde konserler veren Şanlıurfalı sanatkârlardan oluşan bir ekibin şefliğini yapmıştır.

Dipnotlar:

(1) J.B.Segal, Edessa 'The Blessed City', Oxford 1970;

(2) J.B.Segal, a.g.e.

(3) Yılmaz Öztuna, Türk Musıkisi Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969. Cilt II, Sayfa 224.

(4) Dar'ül Elhan, Anadolu Halk Şarkıları, Şehzadebaşı Evkaf Dergisi, 5. Defter, İstanbul 1927.

(5) Yusuf Ziya Demircioğlu, Anadolu Köylerinin Türküleri, Burhaneddin Matbaası, 1938.

URFA KURTULUŞ TÜRKÜSÜ HİKÂYESİ

Abuzer AKBIYIK *

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Mütârekesi ile 7 Mart 1919 tarihinde Urfa, önce İngilizler, İngilizler'in çekilmesiyle de 31 Ekim 1919 tarihinde Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Fransızlar'ın Urfa'dan atılması için Urfalılar çok mücâdele etmiş ve birçok şehit vermişlerdir.

Urfalı, düzenli bir kuvvetle değil, şehrin eşrafından "*Onikiler*" başta olmak üzere şehir merkezi, ilçe ve köylerden katılan aşiretlerle oluşturulan mahalli çetelerle Urfa'yı düşman işgalinden kurtarmıştır. Bütün yurtta, Gaziantep ve Kahramanmaraş'tan sonra kendi kendini kurtaran üç şehirden biridir Urfa.

Urfalı, kurtuluş savaşında büyük mücâdeleler vermiş, 11 Nisan 1920 tarihinde bir destân yazarak kanı canı pahasına çarpışmış ve düşman kuvvetlerini aziz vatanımızdan atmıştır. Kötü hava şartları, maddi imkansızlıklar, silah ve cephâne yokluğu Urfalıları yıldırmamış, mücâdelelerini bir an olsun durdurmamıştır. Çetin geçen kurtuluş günlerinde Urfalıların gösterdikleri mücâdele ve kahramanlıklar dikkate şayandır.

Halkın oluşturduğu milis kuvvetleri, düşmanla göğüs göğüse çarpışıp şehri düşman işgalinden kurtardığı için, Urfalıların bu kahramanlıklarını teyid etmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce Urfa'ya "**Şanlı**" ünvanı verilmiştir.

İşte kurtuluş savaşı sırasında, Fransızlarla yapılan bu mücâdeleler folklorumuza da yansımış; türkülere ve hoyratlara konu olmuştur. Biz bu yazımızda Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşunun, türkülerimize ve hoyratlarımıza yansımasını ele alacağız.

Frasızlar'ın Urfa'yı kuşatmasından sonra ilk büyük hücumlar Fransızlar'ın ellerinde bulunan Kürkçü Osman Efendi'nin evine, Şişko'nun damına ve Mahmud Nedim Konağı gibi mekânlara yapılmıştır. Bu hücum sırasında Fransız kuvvetleri iyi mevzilendiği için, Urfalılar mazgallara gizlenmiş makinalı tüfeklerin yaylım ateşi altında kalmışlardır. Bu baskınlar çok kanlı olmuştur. Bu çarpışmalarda 82 Urfalı şehit olmuş ve birçoğu da yaralanmıştır. Bu olay üzerine aşağıdaki türkü halk arasında söylenmeye başlamıştır.

Şişkonun damından atliyamadım
Cabırhanam töküldü topliyamadım
Üçbeş Fransızı pakliyamadım

Vurmayın arkadaşlar ben yaralıyam
E! alem al geymış ben karalıyam
.....

Urfa kurtuluşunun en önemli çarpışmalarından biri "*Şebeke Boğazı*" mevkiinde yapılan çarpışmadır. Urfalı, kurtuluş savaşına son noktayı Şebeke Boğazı'nda koymuştur.

Urfa'da yapılan mücâdele sonucu, Urfa'da kalamayacaklarını anlayan Fransız güçleri, 11 Nisan 1920 sabahleyin saat 4 sıralarında 500 civarında Fransız kuvveti Hastane ve Hızmalı Köprü yolunu izleyerek iki koldan Suruç yönüne doğru yola çıkarlar. Kendilerine eşlik etmek üzere Ömer İzzet komutasında 10 jandarma eri görevlendirilmiştir. Yine Fransız kuvvetlerinin Suruç civarında bulunan Fransız kuvvetler ile birleşip tekrar Urfa'ya dönmemeleri için Teğmen Münir Efendi komutasında yaklaşık 100 kişilik bir kuvvet de kendilerini 3-4 kilometre arkadan takip etmektedir. Fransız öncüleri, yolda ilerlerken köylülere ateş ederler; köylüler de karşılık verir ve çatışma başlar. Bunun üzerine Fransızları Urfa'ya geri dönmemeleri için geriden izleyen kuvvetin komutanı Teğmen Münif Efendi, Ali Saip Bey'e şöyle bir rapor gönderir: "*Düşman öncüsü ve bilhassa öncüde bulunan Ermeniler'in yolda rastladıkları aşiretlere ve bilhassa yol üzerindeki köylülere ateş etmeleri üzerine köylüler de onlara ateş ettiler. Fransız komutan bunu planlı bir saldırı zannetti; kuvvetlerine savaş düzeni aldırdı ve makineli tüfeklerle bize ateşe başladılar. Şebeke Boğaz'ında şiddetli bir çatışma başladı. Urfa yolunu koruma altında bulunduruyorum, durumumuz tehlikelidir. Acele emrinizi bekliyorum.*"

* *Serbest Muhasebeci Mali Müşavir-Folklor Araştırmacısı*

Bu haber Urfa'da çabuk duyuldu, *"Fransızlar Norman kuvvetleriyle birleştiler geri geliyorlar", "Fransızlar köyleri yakıyorlar", "Fransızlar aşiretlerle savaşa tutuşmuş"* söylentileri yayıldı. Bunu duyan Urfalı, silahını alıp Şebeke Boğazı'na doğru yola çıktı. Çarpışma seslerini duyan civardaki köylüler de yetişerek çarpışmaya katıldı. Çarpışmalar bir süre devam ettikten sonra Fransız komutanı Hauger, beyaz bayrak açarak teslim olacaklarını bildirdi. Dağlarda mevzilenen Urfalı çeteler ve köylüler, teslim olmak isteyen Fransız kuvvetlerine yaklaşırken, Fransızlar tekrar Urfalı çetelere yaylım ateşine başladılar. İşte bu esnada birçok Urfalı şehit oldu ve birçoğu da yaralandı. Fransızların bu oyunu Urfalıları galeyana getirdi. Urfalılar topyekun saldırıya geçerek Fransız kuvvetlerini etkisiz hale getirdiler. Bu olayla ilgili (13. Kolordu Komutanlığı'nın 17 Nisan tarihli raporunda) Fransız kuvvetlerinin komutanı Binbaşı Hauger ve Yüzbaşı Sajous (Saju) olmak üzere Fransızlardan 296 kişi öldürülmüş, 67 kişi yaralanmış ve 140 kişi de esir alınmıştır.

Şanlıurfalı şehitlerin anısına, Valilikçe 11 Nisan 2001 tarihinde bir anıt dikilerek tespit edilebilen şehitlerin adları kaideye yazılmıştır.

Düşman kuvetlerini imha eden Urfalılar, şehri düşman işgalinden kurtardıkları için sevinç gözyaşları içersinde Urfa'ya dönerken duygularını şöyle dile getirmişlerdir:

Kolumu salladı toplar oynadı
Karadaş içinde çete kaynadı
Yaşasın Urfalılar teslim olmadı
Dı yerı yerı kumandanlar yerı
Çetelerim gidiyor dönmüyor geri

Tılfındır hestahana karşıma karşı
Zalım Fransızın bomba atışı
Urfa çetelerinin süngü takışı
Dı yerı yerı Bozanbegim yerı
Çetelerim gidiyor dönmüyor geri

Tılfındır tepesinde tabya kuruldu
Ermeniler Fransıza asker yazıldı
Şebekede Fransıza mezar kazıldı
Dı yerı yerı Bozanbegim yeri
Çetelerim gidiyor dönmüyor geri
Çekerim çekerim gitmez kadana
Fransızın kurşunu değmez adama
Dönmezsem haber verin anama
Dı yerı yerı kumandanlar yerı
Çetelerim gidiyor dönmüyor geri

Şişkonun damından atladım geldim
Cabırhanam tökıldı topladım geldim
Hayın düşmanları pakladım geldim
Dı yerı yerı kumandanlar yerı
Çetelerim gidiyor dönmüyor geri
Fransızın başında kırmızı fesler
Atılıyor bombalar gelmiyor sesler
Ruhları çekilmiş kalmış kafesler
Dı yerı yerı kumandanlar yerı
Çetelerim gidiyor dönmüyor geri
Şebeke dağları yüce yüce dağlar
Sajo oturmuş yarasın bağlar
Fransız askeri için için ağlar
Dı yerı yerı kumandanlar yerı
Çetelerim gidiyor dönmüyor geri

Şair Hulusi Kılıçaslan, Urfalının, Kurtuluş Savaşı'ndaki mücâdele azmini, kutsal değerlerine bağlılığını bir hoyratında şöyle dile getirmiştir:

Harpten döndüm yurda ben
Oldum hurda hurda ben
Ben bir Türk çobanıyım
Koyun vermem kurda ben

Ben ölüm
Düşman kurşunundan ben ölüm
Ay yıldızlı bayrak için ben ölüm
Dumanlı dağlar, gülü bahçalı dağlar
Şirin Urfam için ben ölüm

Kaynaklar:

Müslüm Akalın, **Milli Müâdelede Urfa**, Özlem Kitabevi.

Osman Özsoy, **Urfa Türküleri Kitap Çalışması**, Urfa 1935.

Osman Bengisu (Diş Doktoru) ile yapılan görüşme..

ZİYARET VE ADAK YERLERİ

S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU *

HZ. İBRAHİM PEYGAMBER MAKAMI

Şehir merkezindedir. Hz. İbrahim Peygamber'in doğduğu rivayet edilen mağaradır. Adak adanır. Çocuk sahibi olmayı dileyenler, çocukları erken doğarsa adını İbrahim Halil koyarlar. İçinde su da olan mağaranın sinir ve ruh hastalarına iyi geldiği öne sürülmektedir.

197) Hz.İbrahim Peygamber'in doğduğu mağaranın girişi ve Mevlid-i Halil Camii avlusu

EYYUP PEYGAMBER MAKAMI

Şehir merkezinin güneyindedir. Hz. Eyyup Peygamber'in burada iyileştiği ve yaşadığı rivayet edilir. Buradaki suyun şifalı olduğu öne sürülür. Mağarası, Şanlıurfa'nın bilinen adak yerlerinden biridir.

EYYUP NEBİ

Türbe, Viranşehir yakınlarındaki Eyyup Nebi Köyü'nde bulunmaktadır. Türbede Hz. Eyyup (a.s)'un kabri bulunmaktadır. Ayrıca köyün güneybatısında Hz. Elyesa' (a.s) ın türbesi bulunmaktadır. Köy mescidinin kuzeyinde Hz. Rahime Hatun'un türbesi bulunmaktadır.

ŞEYH HAYAT EL-HARRANİ

Şeyh Hayat el-Harrânî'nin adı Kays idi. Harran'da doğup, orada yaşadığı için kendisine el-Harrânî denilmiştir. Devrinin en büyük evliyasındandır. Şeyh Hayat el-Harrânî için, vefatından sonra tasarrufları devam eden dört evliyadan biridir denilmektedir. Babası da büyük evliyadandır. Hayat el-Harrânî , h. 581 (m. 1185)'de vefat etti. Harran'da defnedildi. 1195'de üzerine bir türbe yapıldı.

Hayat el-Harrânî Hazretleri çok keramet gösteren bir veli idi. Bugün türbesi halk tarafından ziyaret edilmektedir.

ŞEYH MES'UD (ŞIH MAKSUT)

Şanlıurfa'ya ne zaman geldiği belli değildir. Nişabur'dan Urfa'ya geldiği bilinmektedir. Türbesi ve tekkesi Şanlıurfa'nın güneyinde, Urfa Kalesinin de güney tarafına düşen tepenin üzerindedir. Mezarı bu türbenin içindedir. Devrinin alim ve mutasavvuflarındandır. Halk arasında "*Şılı Maksut*" diye yanlış tanınmaktadır. Asıl adı Şeyh Mes'ud'dur. Bu türbe hem bir ziyaret yeri etrafı ise bir mesire yeridir.

Türbe Selçuklu Mimarisi tarzında yapılmış olup, kubbesi yarı açık bırakılmıştır. Şeyh Mes'udun mezarı türbenin doğu tarafında bulunan eyvanın bodrumundadır. Normal olarak eyvanın için de tahtadan bir sanduka vardır ve üzeri yeşil bir kumaşla örtülüdür. Bu sandukanın içi boş olup eyvanın altındaki bodrumda mezar bulunmaktadır. Burada beş mezar bulunmakta; bunlardan biri Şeyh Mes'ud'un, biri kız kardeşinin, diğer üç mezarda müritlerinin mezarlarıdır. Mezarların bulunduğu bu bodruma inecek bir kapı bulunmamaktadır. Şeyh Mes'ud tekkesinin içinde mescid, çilehâneler ve misafirler için ayrılan odalar bulunmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevi'nin halifelerinden biri olduğu sanılmaktadır. Nişabur'dan Anadolu'ya gelerek halka İslâmiyeti öğretmekle görevlendirilmiştir. Uzun yıllar Urfa'da müslümanlığa hizmet etmiş evliyadandır.

BEDİÜZZAMAN AHMED EL-HEMEDÂNİ

Bediüzzaman Ahmed el-Hemedâni hazretlerinin türbesi, kendi adını taşıyan mezarlığın ortasındadır.

Türbenin üzerinde açık bir kitabe bulunmamaktadır. Bediüzzaman Ahmed el-Hemedani hicri 1209 senesinde vefat etmiş ve bu türbeye defnedilmiştir. Halk tarafından devamlı ziyaret edilen türbenin etrafında birçok meşayıh ve ulema mezarı bulunmaktadır.

HACI KERMO

Kadiri şeyhidir. Hacı Kermo diye şöhret kazanmıştır. Bu Kadiri Şeyhi'nin mezarı Harran-

* *Harran Ü. Şanlıurfa MYO. Öğr. Görevlisi*

kapı Kabristanındadır. Devrinin alim ve mutasavvuflarındandır. Hicri zilkade 1234 (miladi Agustos 1819) senesinde vefat etmiştir.

Asıl adı Haci Abdülkerim olan Hacı Kermo, aslen Bağdad'lıdır. Urfa'ya ne zaman geldiği bilinmemektedir. Mezarı halk tarafından ziyaret edilmektedir.

YAKUP KALFA

Onyedinci yüzyıl Kadiri şeyhlerindendir. Urfa'lı Şair Nâbi'nin şeyhidir. Türbesi Şanlıurfa kalesinin eteğinde ve Aynı Zeliha gölünün güney batısındadır. Türbesinin bulunduğu mahalleye "*Yakubiye Mahallesi*" ismi verilmiştir.

ŞEYH ALİ DEDE

Aslen Tunus'lu olan Şeyh Ali Dede, Şâzeliyye Tarikatı kurucusu Hasan Şâzeli Hz.'nin torunlarındandır. Doğum ve vefat tarihleri bilinmemektedir.

Şeyh Ali Dede, muhtemelen 1600'lü yılların ilk çeyreğinde Tunus'tan İstanbul'a giderek Erenköy'e yerleşir, Şazeliyye adındaki tarikatını yayar. Daha sonra İstanbul'dan Urfa'ya gelir ve Halil-ür Rahman Camii'nin yanına yerleşerek buraya bir tekke yapar.

Osmanlı Padişahı Sultan IV. Murad Han, 1639 yılında Bağdat Seferi'ne giderken Urfa'ya uğrar ve Şeyh Ali Dede'ye misafir olur. Urfa'dan ayrılırken Şeyh'e ve tekkesine hediyeler verir.

Sultan IV. Mehmed Han, 30 Kasım 1651 tarihli bir berâat ile Şeyh'e, bugün Karaköprü olarak bilinen beldeyi bağışlar.

Şeyh Ali Dede'nin torunlarına yakın zamanlara kadar 'Halil-ür Rahman Şeyhi' denilmiştir. Torunları '*Eren*' ve '*Felhan*' soyadlarını almışlardır.

Türbe arkasındaki iki küçük yeşil mezarın, Şeyhin küçük yaşta vefat eden Hasan ve Hüseyin isimli çocuklarına ait olduğu söylenir.

ŞEYH EBU SALİH

Et-Balık Kurumu'nun hemen batısında olup önünden yol geçmektedir. Eski sur duvarları arasında bulunan mezarına birkaç merdivenle çıkılır.

Halk arasında, Şeyh Abdülkadir Geylani Hazretleri'nin manevi evladı olarak tanınan Şeyh Ebu Salih'in asıl adı ve yaşadığı dönem bilinmemektedir.

Halk tarafından ziyaret edilen Şeyh Ebu Salih'in, darda kalan müslümanların imdadına yetiştiğine inanılmaktadır.

ARŞ HOCA

Arş Hoca, 1930 yıllarında yaşamış evliyadan bir zattır. Türbesi Harrankapı Mezarlığı'ndadır. Türbesinin üzerindeki kitabesi çok bozuk olduğu için okunamamıştır. Türbe, Yavuz Selim İlköğretim Okulu'nun bahçesinde bulunmaktadır. Devamlı "*Arş*" diye bağırdığı için adı "*Arş Hoca*" olarak kalmıştır. Adının ne olduğunu kimse bilmez. Birçok kerameti olduğu söylenilmektedir.

ŞEYH EBUBEKİR

Ulucami'nin doğu kapısı yanında bulunan türbesi, halk tarafından çok ziyaret edilmektedir. 17. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. Zamanın büyük evliyasından biridir.

DİPSİZ ZİYARET

Şehir merkezinin 5 km. kuzeyinde, Karaköprü beldesindedir. Çocukları olmayan gelinler, türbenin yanındaki ağaca bez parçaları bağlar. Dilekte bulunurlar. Ziyaretin yanında küçük bir göl vardır.

BOZTEPE ZİYARETİ

Bozova ilçesine bağlı Boztepe mıntıkasındadır. Baharda, Cuma günleri sıkça gidilen bir yerdir. Çocuk özlemi ile gelen kadınlar çoğunluktadır.

AKBALIK

Hz. İbrahim'in ateşe düştüğü gölün kaynağında, beyaz bir balığın yaşadığı rivayet edilir. Dileği olan, bu balığa şeker ve üzerinde ayetler yazılı bulunan kağıt parçaları atar. Balık görünür ve atılanı yerse dilek kabul edilmiş sayılır.

ÖKÜZ TAŞI

Şehir merkezinden 15 km. uzaklıkta, Kızlar Köyü'ndedir. Taş uzaktan bakıldığında oturan bir öküzü andırmaktadır. Velinin türbesi, bu taşın hemen bitişiğindedir. Türbe ziyaret edilir. İyileşmek için dua edilir.

DEBBAĞHANE

Şehir merkezindedir. Yıkılan türbenin kaybolmaması için üzerine bir şadırvan inşa edilmiştir. Yaramaz ve haylaz çocukları sükunete kavuşsun diye buraya getirirler.

URFA AĞZI

Mustafa ACAR *

Muharrem Ergin dilin tanımını şöyle yapıyor:

"Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta; kendi kanunları içinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlık; milleti birleştiren, koruyan ve onun ortak malı olan sosyal bir kurum; seslerden örülmüş muazzam bir yapı; temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar ve sözleşmeler sistemidir."

Dilin canlı bir varlık olması, o dilin içinde belirli değişikliklerin oluşmasına sebep olur. Bu sebepten dolayı çeşitli coğrafik bölgelerde aynı dili konuşan kişiler arasında belirgin farklılıklar ortaya çıkar. Urfa Ağzı Azeri şivesi dil sahasına giren ağızlardandır. Buna binaen Türkiye Türkçesi yazı diliyle epeyce farklılıklar gösterir. Urfa Ağzı, kendi özelliklerini günümüzde de koruyabiliyor mu sorusunu sorduğumuzda vereceğimiz cevap hayır olacaktır.

Televizyon kanalları, radyo vb. iletişim araçlarının çoğaldığı günümüzde medyanın da etkisiyle dilde hızlı bir şekilde değişim meydana gelmektedir. Biz bu değişim içinde Urfa Ağzını, yaşları 50 ve daha yukarı olan neslin kullandığı haliyle incelemeye çalışacağız. Neden bu yaş grubunu seçtiğimize gelince; yeni yetişen nesil, Urfa ağzıyla konuşmayı sevmemekte ve bunu kompleks haline getirmektedir.

İlk çalışma olarak Urfa Ağzı Transkripsiyon Alfabesini çıkarma ihtiyacını hissettik.

Yazı Dili	Urfa Ağzı
a	a
-	' (Arap alfabesindeki ayn harfi)
b	b
c	c
ç	ç
d	d
e	e
-	é (Kapalı e)
f	f
g	g
ğ	-
-	g (Arap Alfabesindeki ğayın harfi)
h	h
-	h (ha)
-	h (hı)
ı	ı
i	i
j	j
k	k
-	k (kaf)
l	l
m	m
n	n
-	ng
o	o
ö	ö
p	p
r	r
s	s
ş	ş
t	t
u	u
ö	ö
v	v
y	y
z	z

Bu alfabeye baktığımızda gözümüze ilk çarpan ayrılık (ayın) sesinin Urfa ağzında varlığıdır. Bu ses Arapçadan dilimize girmiş kelimelerde belirgin bir şekildedir.

'erıza = arıza , be'zı = bazı , 'esker = asker , 'ekaza = (baston) , 'eriş = (asma) , 'etebe = (kapı eşiği)

é işaretiyle gösterdiğimiz "kapalı e" ler yazı

* *Edebiyat Öğretmeni-Tiyatro Yazarı*

dilimizde söyleniş olarak varlığını sürdürmekte fakat alfabemizde bulunmamaktadır.

éşik = eşik , véran = viran , él = (yabancı)

Urfa ağzında ğ sesi yoktur. Bunun yerine Arapçadaki gayın sesi mevcuttur. Bu ses kalın ünlülerle söylenir. Yumuşak ünlülerle bu sesin yerini yazı dilimizdeki g sesi alır.

agız = ağız bagçı = bağcı agla = ağla

deg- = değ- igit = yiğit degil = değil

Ha sesi Arapçadan giren kelimelerde bulunur ve boğaz sesi olarak telaffuz edilir.

Hek = Hak heyat = hayat

hemam = hamam hesret = hasret

Hı sesi ise Urfa ağzında kelime sonlarındaki ka sesinin bozulmasıyla ortaya çıkmıştır. Ayrıca Arapçadan dilimize giren kelimelerde de bu ses kullanılır.

Fıstıh = fıstık barmah = parmak ahmah = akmak

Yazı dilimizdeki kalın ünlülerle söylenen ka sesi Urfa ağzında ince ünlülerle de ka (Arapçadaki kaf) şeklinde telaffuza girer.

kerbigit = (fakir, yoksul)

kerı = (yaşlı kadın) kenne = (cam)

Yazı dilimizde olmayan fakat bazı ağızlarda karşımıza çıkan "nazal n" dediğimiz Osmanlı alfabesindeki Kâf-ı nunî Urfa ağzında bazı kelimelerde ng harf grubuyla söylenir.

yengi = yeni

beng = ben (ciltte oluşan küçük siyah nokta)

Yaptığımız bu açıklamalara göre Urfa Ağzı Alfabesini ünlü ve ünsüz harfler diye sınıflandırırsak;

ÜNLÜ HARFLER:

KALIN ÜNLÜLER:

Yazı dili	Urfa Ağzı
a	a
ı	ı
o	o
u	u

İNCE ÜNLÜLER:

Yazı dili	Urfa Ağzı
e	e
-	é
i	i
ö	ö
ö	ö

ÜNSÜZ HARFLER

Yazı dili	Urfa Ağzı
-	'
b	b
c	c
ç	ç
d	d
f	f
g	g
ğ	-
-	g (gayın)
h	h
-	ha
-	hı
j	j
k	k
-	k
l	l
m	m
n	n
-	ng
p	p
r	r
s	s
ş	ş
t	t
v	v
y	y
z	z

Tablosuyla karşılaşırız. Bu tabloları inceledi-

ğimizde ince ünlü harflerde kapalı e dediğimiz é sesi fazla olduğundan ünlü ses sayısı Urfa Ağzında dokuzdur. Ünsüz seslerde ise (ayın), g (ğayın), h (ha), h (hı), k (kaf), ng (kâf-ı nuni) harflerinin fazla olduğu ve ğ harfinin ise bulunmadığını görüyoruz. Buna göre Urfa Ağzı Alfabesi 9 harf ünlü 26 harfi de ünsüz olmak üzere toplam 35'dir.

Urfa ağzında büyük ses uyumu yaygındır. İsim ve sıfatlardaki ilk hecelerin sesli harfleri kalınsa, diğer hecelerdekiler de kalın, ince ise diğerleri de incedir: Alma, havla, zalım, zulum, bayaz, dellek (Elma, helva, zalim, zulüm, beyaz, tellak) gibi kelimeler birer örnek teşkil ederler.

Fiillerdeki (mek, mak) mastar ekleri ister kalın, ister ince olsun Urfa ağzında (mah) olarak yerleşmiştir: Gelmah, getmah, yatmah, kahmah (gelmek, gitmek, yatmak, kalkmak) gibi..

Bunlardan başka Urfa ağzını simgeleyen bazı hususları da şöyle sıralayabiliriz:

- Ci ve cü ekleri çi, cı; demirci (demirçi), kömürcü (kömürçı), kahveci (kahveçi) olur.

- Cu eki çı; kuyumcu (kuyımçı), oduncu (odınçı) şeklinde söylenir.

- Bazı kelimelerin başındaki (b) harfi (p) olarak okunur. Bozuk (pozıh), bakır (pakır) gibi.

- (d) harfi (t) şeklinde söylenir. Dükkân (tüken), döken (töken), diken (tiken) v.s.

- Bazen baştaki (p) harfi (b) gibi değerlenir. Pişen (bişen), poyraz (boyraz), patlıcan (balcan) v.s.

- Genel yazı dilinin yalnızca ikinci tekil (n) sesleri (y) sesine dönüşür. Baban (babay), amcan (amcay-emmiy), yengen (yengey).

- (g) sesi kelime başlarında (k) gibi okunur. Gömlek (köynek), gölge (kölge), keçi (geçi), kişi (gişi) şekline dönüşür.

- Kelime başlarındaki (y) sesi çoğu zaman düşer. Yüksek (üskek), yürek (ürek), yüzük (üzik), yüzen (üzen) v.s.

- Sessiz harfler arasında yer değiştirmeler de olur. Ekşi (eşki), ağrı (arğı), sofra (sırfa), çıplak (çılpah) v.s.

Aynı zamanda folklor zenginliğimizin de bir ifadesi olan Urfa ağzı ile söylenmiş bazı kelimeleri hatırlatalım:

Ağbatı	: Darısı
Arahçın	: Takke, külah
Behteniz	: Maydanoz
Bayah	: Demin, biraz önce
Bibi	: Hala
Bürük	: Yüz örtüsü
Cemel	: Duvar
Çındır	: Sinir
Çizo	: Zayıf, sıska, kısa
Çörten	: Yağmur oluğu
Deleme	: Topaç
Gedemeç	: Eşik, papuçluk
Hapan	: Çok acıkmış
Harhut	: Bozuk
Has	: Marul
Kabala	: Götürü
Kerip	: Yabancı, yerli değil
Kınıfır	: Karanfil
Mibar	: Turfanda
Pehkem	: Kuvvetli
Sapkana	: Hiçbir zaman, şimdiye kadar
Serinç	: Sarnıç
Siyrınçah	: Kaygan
Suhra	: Angarya
Taka	: Pencere
Teberik	: Hatıra eşya
Tetirbe	: Çıkmaz sokak
Tırrêfe	: Alıngan
Üsküre	: Büyük tas
Yanfırı	: Eğri, çarpık
Zahar	: Galiba
Zerzembe	: Kiler
Zuvah	: Sokak

URFA AĞZINDA ÖLÇÜ KAVRAMI

S.Sabri KÜRKÇÜOĞLU *

Şanlıurfa ağzında, eskiden olduğu gibi günümüzde de geçerli resmi ölçü birimlerinin yanında, değerlerini ancak kullanan halkın bildiği bir takım ölçüler de vardır. Bu ölçü birimleri zamana uygun olarak değişiklikler göstermektedir. Fakat günlük hayatta kullanılması ve halk bilgisi olarak ele aldığımızda bunların tarihi gelişim içindeki yerleri önem taşımaktadır.

Tespit edebildiğimiz eski ölçü kavramlarından önemli bir kısmı halk tarafından, diğer bir kısmı ise resmi ölçü olarak kullanılmıştır. Bugün bunların yerlerini, çoğu batıdan ve diğer dillerden gelenler almıştır. Ancak yine de eski kavramların bir kısmı günümüzde yaşamaktadır. Bu kelimeler eskisi gibi bir birim olarak kullanılmasa bile, bazı deyim, atasözü, mani ve türkülerimizde yerinde durmaktadır.

Harmanlar kilelendi
Timinler silelendi
Sen benden ayrılalı
Benzime kül elendi manisinde olduğu gibi.

Türkçe olanların yanında yabancı dillerden de halkın diline geçmiş ölçü birimleri vardır. Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden bizim dilimize geçmiş olanlar değişikliğe uğramış ve halk dilinde kullanılarak Türkçemize girmiştir. Bu bölümde bunlardan kendi yöremizde kullanılan sözcüklerden bir bölüm alınmıştır. Ayrıca bizde ve diğer yörelerde de kullanılan kelimeler de vardır.

Bu derlenen ölçü birimlerini Genel-Uzunluk-Alan-Ağırlık-Miktar-Zaman-Vakit gibi bölümlere de ayırmak mümkündür. Bu ölçüler bazan kesin ve belli bir birimi vermeyebilirler. Bugün için tespit edilebilenlerden bir bölümünü belirtmenin halk bilimi açısından yararlı olacağı kanaatindeyiz.

URFA AĞZINDA GENEL ÖLÇÜ

Çıhın : Ufak bohça. "Kör çıhın." U. De. De.

Çındır: Etin sinirli kısmı, elastiki. "Çındır gibi."

Degirmi: Yuvarlak, daire. "Degirmi yüzlü."

Dolam: Defa, çevrilme durumu. "Kapıyı kaç dolam kitledi ?"

Ebra: Dara, saf ağırlık.

Mangır: Bakır sikke, bir akçenin dörtte biri.

Metelik: On para olarak değeri olan ayarı bozuk rayicin yarım kuruşluk parası.

Posta: Defa, kez, kere. "Kaç posta gitti ?"

Perk: Sert katı."Yoğurt çok perk olmış."

Serinç: Sarnıç, su biriken geniş kuyu. "Serinç gibi yer ."

Tokkaç: Çamaşır yıkarken vurmak için yapılmış saplı tahta alet. "Eli kolu tokkaç gibi."

Tay: 1. Yük dengi 2. Dolu küfe 3. Eş, akran.

Toklı: Bir yaşında erkek kuzu.

Zebelleh: İri cüsseli, kaba adam . "Zebelleh gibi adam."

MİKTAR ÖLÇÜSÜ

Ağız: Defa, kez, kere. "Bir ağız su."

Avurd: Yanakla alt çene arasındaki boşluk. "Avurdını doldura doldura yedi."

Buhça: Büyük çıkın, uçları bir yere getirilmiş dört köşe bir sargı.

Baş: İnsan, hayvan, kimi nesnelerin sayımında tane, dilim. "Bir baş peynir."

Bö'cik kadar: Böcek büyüklüğünde, küçük nesne.

Besli: Büyükçe, iri. "Çok besli bir koyun."

Camhana: Büyük gömme dolap ."Bir camhana yatak."

Cole: Yavru, köpek yavrusu. "Cole kadar olmuş."

Cücik: Palaz, küçük, ufak. "Cücik kadar kafa."

Curın: Taştan oyma sabit su kabı, yalak . "Karın değil curın." U. De. De.

Çanah: Bir çeşit yassı kabın alacağı nesne. "İki çanah pilav getir."

Çeynem: Bir defada çiğnenecek kadar bir nesne. "Bi çeynem sakız." U. De. De.

Çitmik: Bir üzüm salkımının ayrıldığı küçük kollarından her biri, ufak salkımlar. "Bir çitmik kadar."

Çömçe: İçi çukur büyük kaşık. "Deve çömçe ile suvarılmaz." U. De. At.

Çimdik: Tutam, iki parmak ucuyla tutulacak miktar . "Bir çimdik tuz."

Çirtik: El parmakları arasına sıkıştırılabilecek miktar.

* *Harran Ü. Şanlıurfa MYO. Öğr. Görevlisi*

Çizo: Sıska, kıssa, zayıf. "Çizo kalmış."

Çüt: İki adet, çift. "Bir çüt"

Dibek: İçinde bazı şeylerin dövüldüğü çukur kap. "Dibek dolusu kadardı."

Deleme: 1. Peynir tekerleği. 2.Topaç . "Kaç deleme peynir aldi ?"

Dadımlıh: Bir yiyeceğin tadına bakılacak kadar küçük miktar.

Dam: Ev veya odanın alabileceği nesne. "Bir dam dolusu saman."

Diş: Diş büyüklüğünde nesneler. "Bir diş sarımsak."

Doyımlıh: Doyacak miktarda yemek.

Ferik: Küçük, taze.

Gülle: Yumurtadan küçük yuvarlak nesne. "Bir gülle kadar büyüktü.

Halbır: Daire şeklinde, tahta kenarlı tabanı örgülü kabın alabileceği nesne. "İki halbır saman."

Hatra: Defa, kez, sefer. "İki hatra kadar taşıyabildim."

Hırhana: Bir sürü, fazla kalabalık. "Bir hırhana gelmişler." "İt hırhanası gibi"

Haşa: Büyük çuval. "İki haşa buğday geldi."

İçim: Bir defa da içilecek nesne. "Bir içim su."

İfah: Ufak, küçük. "İfah olsın."

Küp: İçine su, yağ gibi sıvı maddeler konulan çeşitli ebatlarda topraktan yapılmış kab.

Kırtik: Ufak parça.

Kazan: Geniş ve çukur, büyüklükleri değişik bakır veya madeni kap. "Bir kazan yemek hazırlanmıştı."

Keşkül: Seyyah dervişlerin içerisine su, yemek koydukları sefertası ödevini gören kap.

Kese: Para konulan, ağzı büzülen kese. "Bir kese altın verdiler."

Kırat: Bir tahıl ölçüsü, bir kilenin sekizde biri, timinin dörtte biri.

Kucah: Kucaklanacak miktar, kucak dolusu.

Külleh: Huni biçiminde kağıttan kap. "Bir külleh şeker."

Külek: Tahtadan yapılan, yarım fıçı biçiminde kulplu su kovası, sütün sağıldığı kova. "Yarım külek süt."

Küp: Kulpsuz ağzı dar karınlı büyük toprak kap. "Bir küp yağ aldım."

Lenger: Büyük, yayvan bakır kap ."Üç lenger pilav geldi."

Legen: Kenarlı geniş kap. "Bir legen dolusu köfte."

Loğ: Ufak taş silindir. "Loğ gibi olmuş."

Marhama: Büyük mendil ve bunun alacağı kadar nesne. "Bir marhama dolusu badem."

Nehit: Büyük kesme taş. "Bir nehit böyıklığındadı. "

Ülbe: İçine, katı ve sıvı nesne konan kap.

Sıtıl: Madeni, kulplu taşınır kap. "Bir sıtıl su."

Sağım: Sağma işinde kere, kez. "Koyunlar kaç sağım sağıldı."

Sehen: Madeni yayvan kap. "Bir sahan ödünç un aldım."

Sele: Kulplu büyük sepet. "Bir sele ekmek."

Sıle: Ağzı ağzına, dopdolu. "Tencere sıle olmuştu."

Sıhım: Bir avuç sıkımı kadar nesne. "Bir sıkım köfte."

Teşt: Madeni geniş çamaşır leğeni, ."Bir teşt unum var."

Tas: Madeni su bardağı, maşrapası. "Bir tas yağ."

Taylık: Sebze ve meyve konulan büyük sepet. "Bir taylık üzüm."

Tepeleme: Tepe teşkil edecek kadar doldurulmuş. "Tepeleme olsun."

Tike: Parça. "Bir tike et."

Topah: Toparlak, yuvarlak, yumru kadar küme. "Bir topah olsun."

Tulık: Koyun, keçi ve sığır derisinden yapılan içine sıvı nesne konan kap. "Bir tulık yağ."

Urubiye: Çeyrek altın.

Urup: Dörtte bir çeyrek. "Urup ekmek."

Üsküre: Büyük, çorba veya ayran tası. "Bir üsküre yoğurt."

Yuvalah: Cevizden küçük yuvarlak köfte. "Yuvallah büyüklüğündeydi."

Yarıba yarı: Eşit miktarda.

Zırnık: Çok az. "Zırnık bile vermem."

UZUNLUK-YÜKSEKLİK ÖLÇÜSÜ

Arşın: Dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan uzunluk.

Boğım: 2 cm. civarında bölüm. "Bir boğımlık boru."

Çırpı: Ağaçlardan, bilhassa üzüm kütüklerinden kesilen ve kurutulan ince dallar. "Çırpı gibi boyu var."

Dördü Bi Para: Çivinin boyu için kullanılır.

Firdolayı: Çepeçevre.

Kuttik: Kısa. "Kuttik boylu."

AĞIRLIK ÖLÇÜSÜ

Batman: Sekiz okkadan iki okkaya kadar değişen bir ölçü, kantarın 30'da biri 8 kg.lık bir ölçü. "Ağır ol ki batman dögesen." U. De. At.

Barmil: Fıçı, bir tonun üçte bir.

Dırhem: Okkanın dörtyüzde biri, ağırlığı 3.207 grama eşittir.

Kırat: Altın ve gümüş tartılarında bir ölçü. Altın için 0,176, gümüş için 0,186 gr. Bir dirhemin onikide biri.

Miskal: Zamana ve yerine göre ağırlığı değişmekte olan bir buçuk dirhem ya da 24 kırata eşit bir ağırlık birimi.

Okka: Dörtyüz dirhem tutarında.

Tımın: 23 kg.lık bir ölçü birimi.

ZAMAN ÖLÇÜSÜ

Bayah: Biraz önce . "Bayahtan uğramıştı."

Bıldır: Geçen yıl. "Bıldır bi dam yanmış bi yıl kohısı çıkmış." U. De. De.

Ciğara İçimi: Bir sigara içinceye kadar geçen zaman. "Bir cığara içimi kadar bekledim."

İkigöz Arasında: İki kez bakmadan geçen süre, bir saniye gibi.

Kuşlıh Vahtı: Tan ağarmadan önce.

Lehse: Lahza, an, bir an.

Nefes: Bir solukluk zaman . "Bir nefeslik süre vardı."

ALAN ÖLÇÜSÜ

Bazlamaç: Orta büyüklükte ev ekmeği. "Bazlamaç kadardı."

Baran: Bağda kütük, bostanda fidelik sırası. "Beş baran bağ aldım."

Evlek: Dönümün dörtte biri, tarlaya tohum ekmek için saban iziyle bölünen parçalardan her biri, bahçelerde sebze ve benzerlerini dikmek için ayrılan bölümlerden her biri.

Gedemeç: Eski evlerde, odanın ilk girişinde ayrılan yer, yaklaşık 2 ila 8 m2 lik bir yer. "Bize gedemeç kadar bir yer bırahmışlar."

Maşara: Bağ ve bahçelerde sebze ekmek için ayrılan küçük bölümler. "On maşara domates etmişler."

Sini: İnce kenarlı, geniş madeni kap. "Sini büyüklüğünde vardı."

Kısaltmalar

(U.De. Ma.) Urfa'dan Derlenmiş Maniler

(U.De. De.) Urfa'dan Derlenmiş Deyimler

(U.De. At.) Urfa'dan Derlenmiş Atasözü

ŞANLIURFA'DA MANİ ve HOYRAT GELENEĞİ İLE ATASÖZLERİ-DEYİMLER ve BİLMECELER

***Adil SARAÇ** **

Televizyonda basında ve diğer yayınlarda Şanlıurfa üzerine yapılan araştırmalarda Şanlıurfa halk oyunları, halk müziği zenginliği üzerinde durulmuş ve nedense Urfalı'nın hazır cevaplığı, keskin zekâsı, ince espri gücü, kısacası söz ustalığı üzerinde durulmamıştır.

Halbuki bilmecelerinde, dua ve beddualarında yer alan söz dokularının zenginliği, doğmaca özelliklerinin orijinalliği Urfa'nın bu alanda ne kadar usta olduğunu gösterir.

Mesela, muhatabının ölmesini dileyen birinin ettiği şu bedduanın inceliğine bakın:

"Sıccah yatasan, savuh kâhasan"

Yine doğaçlaması bir ciğerci dükkânında meydana gelen bir olay üzerine ortaya çıkan, bir açıdan mani, bir açıdan hoyrat sayılabilecek şu örneğin güzelliğine bakın:

Kuşbaşı var

Ciğer var kuşbaşı var

Yadlara üz mı verir

Dostı var oynaşı var

Mani: a-a-b-a kafiye düzeninde 7'li hece ölçüsüyle söylenen genelde 4 mısradan oluşan anonim halk edebiyatı nazım şekillerindendir.

Mani: Arapça Ma'n sülasi kökünün sonuna bir nisbet "i"sinin yerleştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Anlamı da "manayla ilgili" olarak değerlendiriliyor.

Mani: Aynı kökten türemiş çoğul bir sözcüktür ve "me'ani" sözcüğünün bozulmuş bir söylenişidir.

Arapların bu türde şiir söylememeleri bu ihtimalleri zayıflatmaktadır.

Başka bir ihtimalse şudur:

Maniheist Türklerin tanrılarına adadıkları şiirlerdir. Maniheizmin "mani" adını verdikleri tanrılara adanmış şiirlerdir.

Zaten Türklerin ulusal ölçüsünün hece ölçüsü, ulusal nazım birimlerinin 4'lük olması bu ihtimali daha akılcı kılmaktadır.

Hoyrata gelince;

Sözcük anlamı bakımından kaba, kırıcı, sıra dışı bir kabalığı anlamlarını çağrıştırmaktadır.

Hoyratın dik bir sesle söylenmesi, her mekânda teğanni edilmesi, ses düzeni bakımından belirli bir kalıba sokulmaması bu anlamları çağrıştırmaktadır.

Hoyratı Yunanca "Horyatus" sözcüğünden dilimize girmiş bir sözcük olarak göstermek Grek kültürü hoyratlığından başka bir şey değildir. Zaten bu tür transferleri batı kökenli ansiklopedilerin yapması da oldukça anlamlıdır.

Hoyrat, birinci mısraında 7'den az hece bulunduran ve ekseriya cinaslı kafiye kullanılan, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kesik mani, cinaslı mani, ayaklı mani olarak telaffuz edilen bir türdür. Bu türe Urfa'da ve Kerkük'te verilen addır.

Bu bilgilerden sonra ana konu olan Urfa mani ve hoyratlarına gelince:

Bu konuda şimdiye kadar üç çalışma yapılmıştır.

1- ERGİN, M. Emin: **Urfa'dan Derlenmiş Hoyrat ve Maniler,** 1972, 300 civarında hoyrat ve mani.

2- ERGİN, M. Emin: **Urfa'dan Derlenmiş Hoyrat ve Maniler,** 1983. 2. Baskı, 450 civarında hoyrat ve mani.

3- AKBIYIK, Abuzer; KÜRKÇÜOĞLU Sabri: **Şanlıurfa Hoyrat ve Manileri,** 1991, 979 mani ve hoyrat.

Burada, yayınlanan bu kitaplarda yer alan mani ve hoyratlardan alıntılar yapmaktan ziyade Urfa'daki hoyrat ve mani geleneği üzerine notlar düşmek ve bu kitaplarda yer almayan özgün mani veya hoyrat sunulmuştur.

Urfa'daki mani ve hoyrat geleneğinin çok eskilere dayandığını söylemek için gerekli belgelere sahip değiliz. Şuna eminiz ki, Osmanlı mührü 16. yüzyılda Urfa'ya vurulmuş ve mani geleneği bu yüzyılda başlamıştır. 18.yy. daki

* *Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni*

veba salğını, 19. yy.'da Kırım ve 93 harplerinin getirdiği göçler, Urfa'da kullanılan mani ve hoyratların, Urfa'da son bulan bu göçlerin başladığı yörelerde de değişik biçimlerde söylenmesi (Azerbeycan-Kars-Elazığ-Bingöl-Bitlis-Van-Kerkük) bu geleneği ancak 300-350 yılın birikmeleri olduğu sonucunu doğurur.

Hoyrat ve manilerde yer alan dilin tazeliği ve aynı mani ve hoyratların günümüzde de kulanılması bu kanaati desteklemektedir.

Maninin değişmez özelliği olan 7'li hece ölçüsü Şanlıurfa'da da değişmemektedir. Ancak bu ölçüyü aşan, aceleye getirilmiş 3+4, 4+3, 5+2 gibi durakları çiğnemiş maniler de vardır.

Kurbanım her gelene

Zülfünden ter gelene

Çöp yığdım yuva yaptım

Yavrularım kölgelene gibi...

Maniler özellikle Urfa'da kadınlar tarafından terennüm edilir. Kadınlar, söyledikleri bu manilere "düzme" adını verirler ve bu düzmeler mutlaka 4'lük biçimindedir. Düzmeler önceden ezberlenmiş olmayıp günün, anın anlam ve önemine uygun doğaçlamalardır.

Urfa'da erkekler genelde "hoyrat" söylerler. Bir erkeğin mani okuması veya söylemesi bir dönemde ayıp sayılmıştır. Hoyratlar tek ve çifte olarak söylenir. Tekler bir kişi tarafından söylenir ve karşılık beklenmez. Doğal olarak doğaçlamadır. Mesela:

Ne mavıdır
Kız göziy ne mavıdır
Avudırsay sen avut
El benim nem avudır

Urfa hoyratlarının bazıları da cinas bakımından zayıftır. Daha doğrusu cinas barındırmaz.

Bı demde
Yaram sızlar bı demde
Mevlam bizi affeyle
Ahır nefes son demde

Çifteler ise genelde bir atışma biçimindedir. Verilen ayak çerçevesinde değil, atışma hızının tersine ilk sözcük gözetilerek yapılır. Şunu da ilave edelim; Urfa'da dini musıkinin ilâhi türüne de "çifte" denmektedir.

Çiftelere şu örnekleri verelim:
Sürme meni
Çek göze sürme meni
Bala beşikte ağliy
Ağzına sür memeni
Sürme beni
Çek göze sürme beni
Kapida kul olmışam
Nâçârım sürme beni

Yara yerı
Sağalmaz yara yerı
El getti menzil aldı
Ben derem yara yerı

Yara sızlar
Oh değmiş yara sızlar
Yaralının halından
Ne bilsin yarasızlar

Kalemı kaşta kodiy
Gözımı yaşta kodiy
Sen başiy alıp gettiy
Beni ataşta kodiy

Kalemın ucu kara
Kalbimin ucu yara
Heberiy tez yerişti
Gel ağlama beçara

Çiftelerin yanısıra birden fazla kişi tarafından tamamlanan maniler de vardır. Bu tür maniye ne dendiğini sözlü ve yazılı kaynaklardan öğrenemedik:

Koyınlar kuzliyanda
Yaralar sızliyanda
Ben seni nerde bulım
Göynım arzuliyanda

Bu dörtlüğün ayaklı ve cinaslı olmaması ve her mısraın aynı güçte olmaması zaten dikkati çekmektedir.

Urfa'da söylenen mani ve hoyratların bir başka özelliği de 6 mısradan oluşanlarının da varlığıdır.

Kara beni
Üzında kara beni
Ataş beni yahmazdı
Yahtı bir kara beni
Gece gündüz yanarım
Yatırın kara beni

Kara gözler
Humardır kara gözler
Yar biye güman etmiş
Taha da kara gizler
Gemim deryada kaldı
Kaptanı kara gözler

Urfa mani ve hoyratlarının konuları ise aşk, gurbet, yiğitlik, alay, ölüm, evlenme, hikmet, özlem ve doğadır. Bu konular her manide ve hoyratta değişik açılardan işlenir. Hoyrat ve mani okuyanların (söyleyenlerin değil) repertuarları oldukça geniştir.

Mani ve hoyratların daha önce belirtildiği üzere belki bir makamı yoktur. Fakat bazı hoyratlar bazı makamlara yakışmalarından bir alışkanlıkla mesnevi, isfahan, nevruz, beşiri gibi aynı makamlarla okunmaktadır. Hoyrat ve mani icrası yüksek ve yanık bir sesle yapılır.

198) Urfa kalesinde hoyrat okuyanlar

Özellikle şehrin güneyinde meydana gelen gecekondulaşma olayından önce var olan mağaralarda, kesmelerde, Ehber'de, Markafe'de bahar aylarında hoyrat eksik olmazdı. Zaman zaman mağaradan mağaraya hoyratla seslenilir, mağaradan mağaraya mesaj iletilirdi. Söz gelimi tuz isteme, birini çağırma, çifköfte veya peynirli helva isteme, gönderme gibi haberleşmeler hoyrat aracılığıyla yapılırdı. Bir tuz isteme hoyratı:

Yaz yolla
Bahar yolla yaz yolla
Çiğköfte hamur oldı
Kardaş bize duz yolla

Aynı hoyratın;
Yaz yolla
Bahar yolla yaz yolla
Kebap yandı köz oldı

Kardaş bize duz yolla, biçiminde bir varyantı da vardır.

Urfa hoyrat ve manilerinin üzerine yapılan tartışmalardan biri de yazıya nasıl geçirileceğidir. Akademik çevreler ulusal kültürün bütünlüğü için bunların normal Türkçeyle yazıya geçirilmesini istemektedir. Ancak bir kültür mozayiğinin apayrı bir rengi olan Urfa ağzının unutulmasına ve ölümüne göz göre göre razı olmak anlamına gelen bu yöntemi kabullenmek bize kelimenin tam manasıyla "giran" gelmektedir.

İşte size birkaç özgün örnek:

Nahana mı
Yarpız mı nahana mı
Heste heberi geldı
Esseh mı mahana mı

Sürme göze
Yakışır sürme göze
Sürmeye mabal attım
Aman ha sürme göze
Rahtı bıdır
Çiftemin rahtı bıdır
Gettiy amma gelmediy
Ayrılıh vahtı bıdır

Mert nerde
Namert nerde mert nerde
Namerdı bi yana koy
Mühbe olmayın merde

Suyı tasla aşladım
Dövmelere başladım
Kapıdan sesi geldı
Tıtremağa başladım

Kınıfıriy has mıdır
Sahsı mıdır tas mıdır
Dar yere düştım bögın
Keder mıdır yas mıdır

Çapıtta durır bastıh
Onbeş yaşına bastıh
Her gişiye varmanıh
Biz Kur'an'a el bastıh

Aya damlar
Yaldızlar aya damlar
Seher üzını açtı
Sebbehtir ay adamlar

Ağam benim
Birdımış ağam benim
Benim mehle şeniğim
Derdim dağdağam benim

Maşarayda ne'ne var
Sözleriyde me'na var
Eliyden çoh çekmişem
Üz astiy gene ne var
Yazı benim
Hat benim yazı benim
Ardımdan ağlamayın
Bı kara yazı benim

Bağlarında mayana
Suyı verdim o yana
Demirden ürek ister
Bı sözıme dayana

Al alma dörd olaydı
Yiyene derd olaydı
Bı almanın sehebi
Sözine merd olaydı

Kişe tavuğım kişe
Başıya bitler düşe
Fransız kuyu eşmiş
İnşallah gendi düşe

Kulıyam
Kurbanıyam kulıyam
Mevlam kulım demezse
Ya ben kimin kulıyam

Altın tasın kenarı
İçine kırdım narı
Tuttım ecele verdim
Sırma buyıhlı yarı

Alma yanı
Kızarmış alma yanı
Nasıl kebre koyarlar
Mırazın almayanı

Bala ben
Düştim haldan hala ben
Çöp yığdım yuva yaptım
Uçurmadım bala ben

Uyah geldim
Yatmadım uyah geldim
Ömür der bin yaşadım
Göyil der bayah geldim

Ağlama naçar ağlama
Gündür geçer ağlama
Bı kapi örten Mevlam
Bi gün açar ağlama

Aldadi
Dünya bizi aldadi
Altında bi tas zêher
Üsti verir bal dadı
Her ayından
Her yılın her ayından
Günde bi kerpiç düşer
Ümrımın serayından

Gamda gül
Gamda bülbül gamda gül
Nadanlar her gün güler
İgıd isey gamda gül

Bahçada yeşil hiyar
Boyı boyıma uyar
Ben dedim gizli sevim
El arıftır tez duyar
Urfa'da inci tutar
Dolanır genci tutar
Bi can bi canı sevse
Alemi sancı tutar

Kınıfır ezenım yoh
Taslara süzenim yoh
Yıhılsın babam evi
İçinde gezenım yoh

Dam üstinde fotraf
Gelin kızlar otırah
Otırmahtan ne çıhar
Gelin olah kurtılah

Ağ çuha, kara çuha
Çuhanın dibi yuha
Ne söledim huylandi
Vay benim gözüm çıha

Bahçıya serdim halı
Boyı kınıfır dalı
Gören maşallah desin
Kimin var bele yarı

Gör bı dağın başını
Topla çağıl daşını
Ele bi öksemişem
Kaynımın kardaşını

Ay doğar bedir Allah
Bı sevda nedir Allah
Ya yara bi merhamet
Ya biye sabır Allah

Beyaz ağıl balıyam
Kardaş ben Urfalıyam
Canım çıhsa vazgeçmem
O yara sevdalıyam

ŞANLIURFA ATASÖZLERİ

Birden fazla sözcüğün kısmen veya tamamen anlam kaybına uğrayarak meydana getirdiği deyim ile yüzyıllar boyu ulusal tecrübeyi özümleyerek taşıyan ve insanımıza üstü açık veya kapalı bir öğüt veren atasözünün, Urfa'daki yapısal ve anlamsal özellikleri Türkiye'deki diğer deyim ve atasözlerinden ayrı olarak düşünülemez.

Ancak biraz doğmaca nedenleri, biraz fonetik özellikleri, varyant olarak değerleri, söz dokuları bakımından bir çeşitlilik gösteren Şanlıurfa atasözleri ve deyimleri incelendiğinde şu özelliklerle karşılanılır:

I. KURULUŞ OLARAK ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

A. ATASÖZLERİ

1. Eylem cümlesi biçimindeki atasözleri :
Kimse bilmez, kim kazanır, kim yiyer, ehmak odır dünya üçın ğem çeker

2. Ad cümlesi biçimindeki atasözleri :
Diş görmah yuhıdan soyradır.

3. Gizli ek eylem bildiren atasözleri :
Him, him üstine; herkes bi din üstine.

4. Gizli yüklemli atasözleri :
Ettarnan gezenin bırnı misten, karkanan gezenin bırnı pisten

5. Konuşmalı atasözleri :
Tilkiye demişler, tavıh yayar mısan; demiş, hangi emriyizden geri kaldım.

6. Simetrik atasözleri :
Hey densiz, sen olırsay bensiz, ben de olıram sensiz.

B. DEYİMLER

1. Mastar biçimindeki deyimler :
Cabda kalmah, kesip atmah, mığal almah.

2. Tamlama biçimindeki deyimler :
Kılle kedeh, kermeli kavun, kelbı hülhüllü.

3. Cümle biçimindeki deyimler :
Keyme ola, oğlını evere
Gendi başını bağladı, toyda gelin başı kaldı.

II. ANLAMLARINA GÖRE ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİ

1. Olumlu olanlar :
Evini icara veren, elini yere verir.
Atların yerine itleri bağlamışlar.

2. Olumsuz olanlar :
Kaynayan kazan kapah tutmaz
Hecı 'emmı 'ecele işi sevmez.

3. Emir bildirenler :
Sen dorğı ol, egri bulır belasını
Hele bah, çıharda yağmır yağiy mi?

4. Soru bildirenler :
Hırhıza kapı taka ne?
Gözüme mi sohım?

5. Dilek-istek bildirenler :
Kor bazara varmasın, bazar kôrsız kalmasın
Adam yimiye içmiye, üziye baha...

6. Şart bildirenler :
Ulısının sözını tutmıyan ulıya ulıya ölür.

7. Paradoks bildirenler :
Acı işletme, tohı tepretme
Aşşağı tükir sekkel, yuharı tükir bıyıh

III. SÖZ SANATLARINA GÖRE ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİ

1. Mecâz: Ağ gün ağardır, kara gün karardır.

2. Mürsel Mecâz : Kalçası kırığa ziyarat ne yapsın ?

3. Tezat : Ağ itin pambıhçıya, kara itin kömırçiye zeranı vardır

4. Tenasüp : Terezinin rahtı var, herşeyin bi vahtı var.

5. İstifham : Cenger mi bastılar?

6. Leff ü neşir : Kazan yuvarlanır, kapağını bulır, kör göz çappağını bulır.

7. Mübâlağa : Et giren yere dert girmez.

8. Telmih : Cıbıl 'Inınk mı oldı ? Dünya Süleyman'a kalmadı.

9. Teşbih : Haphapçı keseri kimin, hep kendine yoni.

10. İstiâre : Ac ayı oynamaz, Tilki tilkiliğini aynadana kadar çig postı bazara çıhar.

IV. SÖZ DOKULARINA GÖRE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Halkın duygu kumaşını, yaşam tecrübesini, dünyaya bakış açısını, değer yargılarını yansıtan en önemli etnografik bulguların atasözleri ve deyimler olduğuna ve bunlarda yer alan öğelerin insanı çevreleyen fizikî olgular olduğuna göre, Şanlıurfa'da fazlaca görülen eşya, insan ve hayvanların bu sözlerde yansıması tabiidir. Atasözleri ve deyimlere bu gözle baktığımızda en çok kedi, köpek, eşek, deve, öküz, tavuk gibi evcil hayvanlara; hayat, dam, sokak, dağ, çay gibi mekânlara; çocuk, nine, amca, hala, baba, ana, karı, koca gibi insan öğelerine rastlanır.

V. ANLATIM GÜCÜNE GÖRE ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Şanlıurfa'nın gerek atasözleri gerek deyimleri öncelikle canlı tasvir gücüne sahiptir. Yapılan istiareler ve teşbihler olsun mecaz ve tezatlar olsun tecahül-i arif ve istifhamlar olsun oldukça yerinde kullanılmıştır.

Bu sözler içinde Urfa ağzına girmiş, Arapça ve Farsça sözcükler de yer alır.

Herşeyde şansımız karadır, karpızda bayaz çıhar.

Dellal ola eşşeği itıne.

Yetimi keyiren çoğ olur, sıhmasını geydiren yoğ olur.

Dibis bekmez ferk etmez.

Örneklerde görüldüğü gibi anlatım oldukça açık ve yalındır. Üstelik atasözlerinde yer alan öğüt öğesi oldukça geri plana itilmiştir.

Bir Tasnif Denemesi

- Karı koca arasındaki ilişkileri ele alan atasözleri ve deyimleri:

Atasözleri

1. Ağa kardaşım olacağına, külhançı gişım olsın.
2. Ana analıh olırsa, baba da babalıh olur.
3. Anası gözde olanın, uşağı dizde olır.
4. Anasına bah kızını al, kenarına bah bezini al.
5. Anası olmıyanın, babası evi yohtır.
6. Aşiy tanı, işiy tanı, gişiy tanı.
7. At besleniken, kız isteniken.
8. Avradını boşıyan, toppığına bahmaz.
9. Avrada gelen herife gelsin, herif ölecağına avrat ölsün.
10. Avrat malı kapı maldanıdır, girer çarpar çıhar çarpar.
11. Arvattan erkeğin torpağı bi yerden olmassa idara olmaz.
12. Babaya dayanma, avradiya güvenme.
13. Bal kohmaz, asil azmaz.
14. Ekmegi ekmekçiye ver, bi ekmek te ziyada ver.
15. Emmi kızı kerirse, emmi oğlının boynınadır.
16. Ergene avrat dögmah, yohsıla sırfa açmah kolaydır.
17. Gelin atta, nesibi Hek'ta.
18. Gelin bıldığını işler, kaynana dilini dişler.
19. Gelin kürsi getirmiş, gendi çıhmış otırmış.
20. Gişi kızı beşik, öginde belli olır.
21. Gişim it olsun, getırdığı et olsın.
22. İki göyil bir olursa, zıbıllıh seyran olur.
23. Karaçı kızı hatın olmaz, dilenmesse karnı doymaz.
24. Hatın gerek ki beg doğıra.
25. Kardaşım ölse cigerim yanar, herifim ölse etegim yanar.
26. Kaz kaznan, baz bazdan; kel tavıh, kel horızdan...
27. Konşı adamı var ister, adam arvadı sağ ister.
28. Kerıbe kız vermeyin melmeketi ikidir.
29. Sevilmeyen gelinin yerıyişı şerp şürp eder.
30. Tahta tahtıya uymassa mıh çahılmaz.
31. Utananın oğlı kızı olmaz.
32. Yetimin şeytanı yeddidir, avradınki yetmişyeddi.

Deyimler :

1. Asbaplı şeytan
2. Attır, mattır, sevdığım avrattır.
3. Avrat kövli
4. Cincıhlı hemam, kubbesi tamam, bi gelin aldıh, babası imam
5. Çapıt başta, çarpana ayahta
6. Eşşeği sattıh, ço demahtan kurtılah, getti bi suppadan geri geldi.
7. Geldi gişi, getti teşi
8. Gişı kızı
9. Gişı oğlı
10. Hanım etti, her ola, halayıh etti, kôr ola.
11. Hesse tıraşa, Fate oynaşa
12. Kayın arvatları, hayın arvatları
13. Kıziy çirkin Hak vergisi, geliniy çirkin kôr mıdi.
14. Parpara kubbesi
15. Saçı uzun 'eklı kısa
16. Saçlı şıha mürit olmış
17. Viş herif göziy kôr mıdı ?

BİLMECELER

Şanlıurfa'da genellikle kış gecelerinde nineleri veya dedeleri tarafından çocukları eğlendirmek ve eğlendirirken de düşündürmek maksadıyla söylenir. Bazen de çocuklar eğlenmek ve birbirlerinin bilgilerini sınamak için biribirlerine sorarlar.

Bilmecelerden bir kaç örnek:

Allah yapar yapısını, kullar açar kapısını (Karpuz)

Altı derya, üstü nar, bir incecik yolu var (Nargile)

Al atlas yeşil atlas, suya atarım batmaz (Elma)

Ayakları su içer, üstünden gelen geçer (Köprü)

Bir küçücük kuyu, içinde suyu, ağzında mercan, içinde yılan (Gaz Lambası)

MEYAN ŞERBETİ (BİYAN BALI) ve ŞANLIURFA FOLKLORUNDAKİ YERİ

S.Sabri KÜRKÇÜOĞLU *

Şanlıurfa'da halkın *"biyan balı"* dediği şerbet, meyankökünden yapılan bir içecektir. Hekimlik ve eczacılıkta yeri olan bir bitkinin kök ve rizomlarının tokmakla ezilip suda bekletilmesiyle elde edilmekte olup, Şanlıurfa'da sıcak yaz günlerinde yüzyıllardan beri aranılan, çok lezzetli, ucuz ve ideal bir serinletici içecektir. Günümüzde ise yerini gazoz ve kolalı içeceklere bırakmış gibi görünüyorsa da *"biyan balı"*nın kadrini bilenlerin bundan vazgeçmesi mümkün değildir.

Meyankökü ve özü eski çağlardan günümüze kadar birçok hastalıkta ilaç olarak da kullanılmış olup, tabiatın insanlara sunduğu *"her derde deva"* olarak kabul edilmiş bir bitkidir.

Sıcak günlerde çarşılarımızda satılan meyan şerbeti ise kolalı içeceklere göre sağlığa çok daha yararlıdır. Temiz bir şekilde hazırlandığı ve sunulduğu takdirde, yerli malı bir içecek olarak yıllarca tüketilmeye devam edecektir. Zaten titiz ve meraklı şerbetçilerin yaptığı iyi şerbetler daima aranan ve tüketilen şerbetlerdir.

Bir zamanlar eczacı bir hemşehrimiz olan Fuat Mirkelam'ın bu işi ele alıp, el değmeden tamamen makinalarla *"miyanko"* adıyla üretmeyi düşündüğünü ama sonradan İstanbul'a yerleştiğinden bu girişimi gerçekleştiremediğini Dr. İhsan Barlas bir yazısında nakletmiştir.

Meyankökü bitkisinin, kullanılan kökü dışında kalan dal ve yaprakları çeşitli yerlerde yakacak olarak da kullanılır.

MEYANKÖKÜ BİTKİSİNİN YETİŞTİĞİ YERLER

Meyan bitkisi, dünyanın pek çok yerinde kendiliğinden yetişen çok yıllık otsu bir bitkidir. Ükemizde; Trakya, Marmara bölgesi ve Karadeniz sahilleri hariç tüm Anadolu'da özellikle akarsu kenarlarında yetişir. Çoğunlukla; Muş, Bingöl, Kars, Siirt, Diyarbakır, Urfa, Antakya ile Ege Bölgesinde ve Çukurova'da; bölgemizde ise yaygın olarak Birecik'te ve Fırat Nehri kenarlarında bolca yetişmektedir. Bölgemizde yetişenlerin üstün kalitede olduğu bilinmektedir.

* *Harran Ü. Şanlıurfa MYO. Öğr. Görevlisi*

BİTKİNİN ÖZELLİKLERİ

Bitkiler aleminin *Leguminosae* familyasında *Glycyrrhiza glabra* ismiyle yer alan bu bitkinin esas kullanılan kısımları üç senelik kuru kök ve rizomlarıdır. Meyankökü bitkisi 90-120 cm boyunda, gövdesi yukarıya doğru veya yataydır. Bileşik yapraklıdır. Salkım şeklindeki çiçekleri ise genellikle mavimsi veya koyu leylak renginde olup haziran ve temmuz aylarında açarlar.(1) Kökleri 0,5-2,5 cm çapında ve 15-50 cm uzunluğunda silindir çubuklar halindedir. Tadı önce tatlı, sonra acımsıdır. Kabuklu olanları esmer renkte, kabuğu soyulmuş olanlar ise sarı renktedir.

Meyankökünde nişasta, şeker, zamk, reçine, flavon türevleri ve glisirizin bulunur. Glisirizin, glukozit yapısında bir madde olup meyankökünün etkili maddesidir. Tadı şekerden elli kat tatlıdır. Köklerdeki oranı % 5-13 arasında değişir. (2)

MEYAN BALI

Meyankökü bitkisinin köklerinin kaynar suda işlenip meyanlı suyun yoğunlaştırılmasıyla elde edilen özüttür. Piyasada toz, silindir çubuk ya da dört köşe parçalar halinde bulunur. Parlak siyah renkli, özgül tatlı bir kütledir. Suda kolaylıkla erir. Bileşimi meyanköküyle aynıdır, ama glisirizin oranı daha yüksektir (% 20). Göğüs yumuşatıcı, öksürük kesici, mukozaları koruyucu ve yara iyileştirici etkisi vardır. Bu nedenle bazı pastillerin bileşimine girer. Mide hastalıklarında da kullanılır.

SANAYİDE KULLANIMI

Meyankökü bitkisinin kök ve rizomlarından eriyen maddelerin kısmen veya bütünüyle alınmasıyla elde edilen meyan özü, sanayi alanında kolalı meşrubat imalatında kişnişle karıştırılıp katkı maddesi olarak; bira üretiminde ise köpük oluşturucu olarak kullanılmaktadır. Ayrıca doğal boyamacılıkta ve tahin helvası üretiminde yer almaktadır. Sigara üretiminde ise belli oranlarda tütüne karıştırılarak nikotinin etkisini azaltıcı olarak da kullanılmaktadır.

PAZARI VE İHRACATI

Meyankökü Türkiye'nin önemli ihraç ürünlerinden biridir. Dünya ticaret alanında geniş yeri vardır. Özellikle Amerika, Avrupa ve Japonya gibi ülkeler, meyankökünün pazarıdır. Ülkemizde yetişen meyankökünün az bir kısmı tüketilmekte, geri kalanı ise ihraç edilmektedir. Eskiden kök üretimi Ege bölgesinde yapılırdı, ticaret merkezi ise İzmir idi. Günümüzde daha çok Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde toplanmaktadır.

Gaziantep, Muş, Siirt ve İzmir'de kurulmuş fabrikalarda meyankökü, çeşitli sanayi kollarında kullanılmak üzere işlenmekte, ayrıca birçok ülkeye ihracatı yapılmaktadır. Şanlıurfa'da da bir yatırım sektörü olarak düşünülebilir.

TIBBİ ÖZELLİK VE FAYDALARI

Meyankökü, özü ve şerbeti çok eski yıllardan beri gerek halk, gerekse hekimler tarafından çeşitli hastalıklarda kullanılmıştır.

Bu içeceğin içinde % 10 kadar bitkisel tabii şekerin yanısıra, balgam ve idrar söktüren Benzoatlı maddeler yer almakta olup, ayrıca tükürük çoğaltıcı ve terlemeyi kolaylaştırıcı, reçine ile köpüren ve renk veren maddeler de bulunmaktadır. (3)

Böbrek rahatsızlıklarının giderilmesinde idrar söktürücü olup, böbrek ve idrar yollarındaki taşları düşürdüğü bilinmektedir.

Her türlü öksürük ile bronşların temizlenmesinde, göğüs yumuşatıcı ve balgam söktürücü olarak sabah akşam ağıza nohut büyüklüğünde meyan balı alınarak emilir. (4)

Nefes darlığına iyi gelir ve aynı zamanda sesi güzelleştirir.

Mide ile onikiparmak bağırsağındaki ülsere, gastrite ve sinir zaafiyetine iyi geldiği görülmüştür. (5)

Susuzluğu giderir, iştah açar, vücuda serinlik ve zindelik verir.

Hazmı kolaylaştırır, bağırsaklara rahatlık verir ve kabızlığı giderir.

İlaç sanayinde ise, tabletlerin hazırlanmasında kullanılmaktadır.

ŞANLIURFA'DA ŞERBETÇİLİK

Meyankökünden yapılan Şerbet satıcılığı Urfa'da bir meslek dalı olmuştur. Birçok şerbetçi bu mesleği çocuklarına da öğretir ve ailece bu mesleği icra ederler. Şerbetçilerimiz sıcak yaz günlerinde genelde tarihi çarşılarımızın bulunduğu mekânlarda (Sarayönü ile Balıklıgöl arasında kalan bölgede) dolaşıp halk tarafından çok ilgi duyulan bu güzel içeceği sırtlarında taşıyarak satarlar. Meyan şerbetine Şanlıurfa'da *"Biyan balı"* da denmektedir. Bölgemizde; Gaziantep, Diyarbakır ve Mardin'de de içecek olarak kullanılmaktadır.

MEYAN ŞERBETİ (BİYAN BALI)'NIN YAPILIŞI

Meyankökü topraktan söküldükten sonra üstündeki toprak, çamur gibi tabii kirler temizlenerek ortalama 20 cm uzunluğunda kesilerek güneşte veya sıcak bir yerde kurutularak saklanır. Bu köklerin tatlı ve güzel bir kokusu vardır. Daha sonra bu çubuklar tokmakla dövülüp elyaflar haline getirilir. Sonra "teşt"e (bir tür büyük leğen) konur, üstüne bir miktar su serpilir. Elyaf bu az miktardaki su ile birlikte elle karıştırılır, 1 kg elyafın içine 1 çay kaşığı karbonat olacak şekilde yeteri kadar karbonat eklenir ve hamur gibi yoğurulur. Elyaf, serpilen suyu çekince tekrar su verilerek karıştırılmaya devam edilir. Bu işlem birkaç kez tekrarlanır. Daha sonra kitle yeterli oranda ıslanınca tahtadan yapılmiş bir teknenin içine konulur. Birkaç saat sonra teknenin ön tarafındaki delikten, ıslak olan meyankökü elyafından şerbet süzülmeye başlar. "Teşt"te birikmeye başlayan şerbet özüne belli bir oranda su katılır. Teşt içindeki şerbet, tasla bir müddet karıştırılır. Bu arada köpükler oluşur ve bu köpükler tas ile alınarak teknedeki meyankökü elyafının üzerine dökülür. Köpükler, elyafın özündeki maddenin daha iyi çözülmesiyle şerbetin berrak ve lezzetli olmasını sağlar. Teştte biriken koyu kıvamdaki şerbet güğüme konulur, belli bir oranda su ilave edilip karıştırılır ve buz parçaları da konularak satışa çıkarılır. Usta şerbetçiler buz parçalarını, krom sacdan yapılmış ince uzun ve ağzı kapalı bir termosa koyarak güğümün içine bırakır. Bu şekildeki soğutmada eriyen buzun suları şerbete karışmaz.

Çok eskiden buz yapan makinalar olmadığından kışın "karlıklar"da (6) biriktirilen karlardan konulurmuş. Kentin güney batısında yeralan dağlardaki mağaraların zeminlerine oyulmuş, ağız çapları 6-10 m, taban çapları 4-6 m, derinlikleri 8-15 m arasında değişen "karlıklar"ın içi kışın kar doldurulup üzeri samanla kapatıldıktan sonra yazın bir tarafı temizlenerek

açılır ve testereyle kesilen karlar şehire getirilip kalıp halinde satılırmış. (7) Karacadağ'dan getirilen kar kalıplarından da istifade edilirmiş.

Anlatıldığına göre, herşey gibi eski şerbetlerin de lezzeti bir başkaymış.

ŞERBETİN SATIŞI VE GÜĞÜMLER

Şerbetin satılacağı güğümler çeşitli büyüklüklerdedir. Bunlar 30-40 litre arasında değişen büyüklüktedir. Sarı pirinç veya bakırdan yapılan bu güğümler temiz ve kalaylıdır. İşlemeli ve gösterişli güğümlerin yanısıra, galvanizli saçdan yapılmış sade olanları da bulunmaktadır. 50-60 yıl öncesinde tuluklarda da şerbet satılırmış.

199) Şerbetçi

Büyük güğümlerle ve içine bolca buz atılmış vaziyette sırtında şerbetini dolaştıran şerbetçi, geldiğini belli etmek için tunçtan yapılmış üç-dört adet çıngırağı veya elinde taşıdığı küçük tunç tabakları birbirine ritimli vurarak dolaşır. Bu dolaşma esnasında yüksek bir sesle; *"Geldim, Bırdayam...Biyanbalıcı"*, *"Böbrek Doktorı"*, *"Her Derde Deva Beğım"* diyerek, çarşı esnafına ve çarşıda gezenlere sesini duyurur. Güzel sesli bazı şerbetçiler ise espirili sözlerle satışını sürdürür. Bazı şerbetçiler imalat yaptıkları dükkânlarında satış yaparlar.

ŞERBET SATIŞINDA BAZI KURALLAR

Şerbetçi, şerbet satarken bazı kurallar uygular. Bunların başlıcaları şöyledir: Dükkân sahiplerine veya dükkândaki misafirlere şerbet verdiği zaman genellikle hemen parasını almaz. Bununla ilgili olarak, dükkânın kepenk veya darabasının yan tarafındaki tahtaya verdiği şerbet sayısını belirten bir çizgiyle işaret koyar. Bu satışların toplamını haftadan haftaya veya aydan aya alır. Hesap görüldükten sonra bu çizgiler hemen silinir. Mırracılar da aynı işlemi yaptıkları için çizgi yerleri ve nüansları ayrıdır.

Başka bir kural ise, müşterisi olan bir dükkâncıya yolda rastlayan şerbetçi bu müşterisine şerbet verdiği zaman bu satıştan para almaz ve o kişinin hesabına daha sonra ekler.

Bazı şerbetçiler fakir kimselerden para almazlar. Yine bazı şerbetçilerimiz çarşı-pazarda gördüğü garibanlara, alış veriş için dolaşan yabancılara şerbet ikram ederler. Bu kişiler, *"Biz istemedik"* derlerse de şerbetçi, *"Benden"* deyip ikramında ısrar eder ve yabancılar bundan çok memnun olurlar.

RAMAZAN SOFRALARINDA

Sıcak yaz aylarındaki Ramazanlarda iftar sofrasında Biyanbalı bulundurmak Urfa'da vazgeçilmez bir tutkudur. Öğlenden sonra şerbetçilerde oluşan kuyruklar iftar saatine kadar devam eder. Poşet içindeki şerbetini eline alan Urfalı, büyük bir keyifle yorgunluğu biraz azalmış bir şekilde evinin yolunu tutar.

Urfa dışındaki bazı hemşehrilerimiz de Urfa'daki yakınlarına şerbet sipariş ederek gurbette bu içecekle hasret giderirler.

ŞERBETİN SEBİL EDİLMESİ

Bazı hayırsever kimseler çarşıda gezen bir şerbetçi ile anlaşarak güğümündeki şerbetini ücretsiz olarak halka dağıtmasını ister ve şerbetçiye bunun ücretini öder. Şerbetçi de bu işi yaparken *"sebil, sebil"* diye bağırarak yoldan geçenlere ve o anda etrafında bulunanlara şerbeti bitinceye kadar dağıtmaya devam eder. Ayrıca cuma günleri namaz bitiminde cami önlerinde ve mezarlıkta cenaze defnedildikten sonra şerbet sebil edenler olur. Bu güzel gelenek Urfa'da halen devam etmektedir.

ŞANLIURFA'DA SEBİLLER

Şanlıurfa mimari eserlerinde yer alan sebiller, bazı hayırsever kimselerin ruhuna dua okunması için yaptırdığı tesislerdir. Bu sebillerde şerbet dağıtan ve sebilci denilen görevliler vardır.Bazı sebillerin içlerinde sebili yaptıranın mezarı da bulunmaktadır

Şeyh Ebubekir Sebili

Ulu Camii'nin doğu avlu kapısının çıkışında yer alan ve halk arasında "Şıh Bekir Ziyareti" olarak bilinen türbe, içerisinde mezar bulunan sebillerin Urfa'daki tek örneğidir. H. 973 (m. 1565) tarihli Sekkakizâde Hoca Şakir b. Hoca Halil Efendi Vakfiyesi'nde; "*...Şeyh Ebubekir sebildarına yevmiye üç akça tayin eyledim ve sebil-i merkumda vaz'olunan yedi adet maşrabalar üç ayda bir kalaylanıp zayi oldukta yerine evkaf-ı mezbure gallatından maşraba konula...*"[8] cümleleri, halk arasında ziyaret olarak bilinen bu yapının aslında sebil olduğunu ve 1565 yılında mevcut bulunduğunu kesin olarak vurgulamaktadır. Sebilin inşa tarihinin bu tarihten daha eskiye dayandığı düşünülebilir.

Yaz aylarında Ulu Camii'ne gidip gelen cemaate ve yoldan geçen halka Şeyh Ebubekir'in hayrına şerbet dağıtma işi zamanla terkedildiğinden burasının bir sebil olduğu unutulmuş ve içeride yatan zata dayanarak bu yapı halk arasında ziyaret olarak anılagelmiştir.

Tek kubbe ile örtülü bu yapının ortasında Şeyh Ebubekir'in sandukası bulunmaktadır. Üç taraftan başka yapılarla çevrili sebilin güney cephesi açık olup, burada şerbet dağıtılan kemerli ve demir kafesli bir pencere ve sağında da kapı bulunmaktadır.

Firuz Bey Sebili

Ak Camii (Nimetullah Camii) minaresinin kuzeyine bitişik olarak yapılmış olan hücrenin içerisinde bulunan yazılı kitabede, burasının malını hayır işlerine su gibi sebil eden ve Urfa ayanının övdüğü bir zat olan Firuz Bey tarafından çeşme olarak yaptırıldığı yazılıdır. Aslında burasının bir sebil olduğu ve camiye gelen cemaate hücrenin batısı ile kuzeyinde yer alan pencerelerden şerbet dağıtıldığı anlaşılmaktadır. [9]

Sebilin batı tarafta bulunan ve sokağa bakan penceresi üzerindeki kitabede camiin Firuz Bey tarafından tamir ettirildiği yazılmış ve ebcet hesabı ile 1174 (1760) tarihi düşürülmüştür. [10]

ÜNLÜ ŞERBETÇİLERİMİZ

Şanlıurfa'da yaşayanların gördüğü en eski şerbetçi Şerbetçi Bozan'dır. 20 yıl önce vefat etmiştir. Onun oğlu Mehmet de bu işi uzun yıllar devam ettirmiştir.

Haşimiye Meydanında şerbet satan Cuma Bülbül de eski şerbetçilerimizdendir. 5 yıl önce vefat etmiştir. Kardeşi Mustafa, halen bu mesleği sürdürmektedir.

Halil Alican (Lastikli Halil) Usta şerbetçilerimizdendir. Halen bu işine, Kınacı Pazarı girişinde devam etmektedir. 75 yaşlarındadır.

Abdullah Culha ise Vezir Hamamı arkasındaki imalathânesinde halen işine devam etmektedir.

Halil Ökkaş, 45 yıldan beri bu mesleği yapmakta olup halen Haşimiye Meydanında şerbet satışını sürdürmektedir. Kardeşi Ahmet ve Ali de bu mesleği icra edenlerdendir.

Ayrıca genç kuşaktan da bu mesleği yapan şerbetçiler de bulunmaktadır.

Dipnotlar

(1) Fatma Vakkasoğlu, "Meyan Kökü ve Özü", **Yöre Dergisi**, sayı: 11 , Gaziantep 1992,s. 6

(2) **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Interpress Basın ve Yayıncılık A.Ş., 16. cilt, s. 8091

(3) Dr. İhsan Barlas, "Meyan Kökü Şerbeti Üzerine", **Güneydoğu Gazetesi**, Şanlıurfa 18 Haziran 1991, sayı:3620

(4) Ayşegül Demirhan, "Urfa Folklorik Tıbbından Örnekler", **TFAD**, cilt: 18, Sayı: 353, (Aralık 1978), s.8509-8510

(5) Ramazan Yıldız, **Büyük Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi**, Huzur Yayınevi, İstanbul 1994, s.357

(6) Şanlıurfa'da 30-40 yıl öncesine kadar kullanılan ve sayıları 20 civarında olan karlıkların başlıcaları; Zahterin Karlığı, Kel Bedoyun Karlığı, Dip Karlık, Savuh Mağara, Sinek Yaylası Karlığı, Develik, Ehber, Top Dağı ve Molla Ömer Karlıklarıdır. Bunlardan, iç duvarları düzgün kesme taşlardan yapılmış ve kitabesi bulunan Molla Ömer Karlığı sağlam olarak günümüze kadar gelebilmiş karlıkların en güzel örneklerindendir.

(7) A.Cihat Kürkçüoğlu, **Şanlıurfa Su Mimarisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.75

(8) Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 38

(9) Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 39

(10) Mahmut Karakaş, **Şanlıurfa Kitabeleri**, Dal Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 40

ŞANLIURFA'DA ATÇILIK

Mehmet H. ÖCAL *

İnsanlara yakınlığı, vefası ve dostluğu ile bilinen atlar M.Ö. 4000 yıllarında Ortaasya'da Türkler tarafından evcilleştirilmiştir.

Göçlerle, askeri haraketlerle bütün dünyaya dağılan bu hayvanlara Türklerden sonra Araplar, İngilizler ve bir kısım Avrupa devletlerince önem verilmiş, çalışmalar sonucunda çeşitli sıfatlardan, çok gelişmiş soylu atlar elde edilmiştir.

Bugün dünyada safkan Arap atları ile safkan İngiliz atları revaçtadır. İngiliz atları uzun yıllar içerisinde (700 yıl) Türk, Arap, Acem atlarıyla aşımlanarak elde edilmiş hayvanlardır. Fazla sıkıntıya gelemezler. Çok sür'atlidirler, yalnız kısa mesafelerde başarılı olurlar. Uzun mesafelerde fazla dayanıklı değillerdir.

Arap atları ise aksine başlangıçta o kadar sür'atli olmamakla beraber sonradan hız kazanırlar. Uzun mesafelerin, savaşların, çilelerin, zahmetlerin atıdırlar. Açlığa, susuzluğa, yorgunluğa ve her türlü tabiat şartlarına dayanıklıdırlar.

Ortadoğu'da hâkim olan ırk Arap atlarıdır. Bugün Türkiye'de 3000 baş safkan Arap atı olduğu hesap edilmektedir. Bunun 1/2'si, yani 1500 kadarı Şanlıurfa'da mevcut olup 400 başı damızlık kısraktır. Genel olarak Urfa'daki at sayısı 20 bin civarındadır.

Dünyanın en asil Arap atlarının yetiştiği yörelerden birisi Şanlıurfa'dır. Sahip olsun, olmasın Urfalılar atı uğur sayarlar. Bu işi bilenler; *"Eğer at beslemeğe gücün yetmiyorsa, komşunun duvarından bir delik aç, hiç olmazsa evine at'ın soluğu girsin* " derler. O ev ve çevresindeki 7 evin bundan nasiplendiğine inanılır.

Gülen, ağlayan, söz ve halden anlayan atlar yetişmiştir Urfa'da.. Koşuda geride kaldığı için sahibini memnun edemiyen atın uzun süre yem yemediği, hatta öldüğü görülmüş olaylardandır.

Türkiye atçılığında Şanlıurfa'nın ayrı bir yeri vardır. Osmanlı devrinde bu durum bariz şekilde görüldüğü gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarında da (1924-1928) devam etmiş, Devlet Hara'ları için Urfa'dan halk yetiştirmesi aygır ve kısraklar alınmıştır. At yetiştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla 1947 yılından beri Urfa ile birlikte bütün Doğu Anadolu'ya hizmet veren bir Atçılık Islah Kurumu kurulmuştur.

* *Emekli Veteriner-Şair-Yazar*

Arap atının morfolojik ve fizyolojik özellikleri kendisin hemen diğer hemcinslerinden ayırır. İyi bir Arap atında herşeyden evvel göze çarpan özellik mükemmel bir harmoni ve tenasüple birlikte azami haddini bulan asalettir. Bedenin muhtelif kısımları arasında gördüğümüz uygunluk ve ahenk itibariyle Arap atına erişen başka bir hayvan yoktur.

1838 yılında Urfa'yı ziyaret eden Alman Mareşalı Helmut von Moltke buradaki Arap atlarına hayran kalmış, seyrettiği bir cirit oyunundan son derecede etkilenmiştir.

200) Arap atları

Urfa yetiştirmelerinden yağız aygır Şüveyme 1900 yılında Paris'te açılan uluslararası bir sergide Dünya Birincisi seçilmiştir. Malatya Sultansuyu Harası menşeli al kısrak Seklâve ise ikinci olmuştur. Bugün de böyle bir yarışma olsa Şanlıurfa Arap atlarının efsanevi güzelliği ortaya çıkacaktır.

Halen, Türkiye Yarış Atı Yetiştiricileri ve Sahipleri Derneği'ne kayıtlı Şanlıurfalı üye sayısı 300 kadardır. Herşeye rağmen Urfa'da at sevgisi eksilmemiştir. Yarışlar da zevkle takip edilmektedir.

Türkiye'de resmi at yarışları yapılan 6 ilden birisi Şanlıurfa'dır. 750 dönümlük arazi üzerine kurulu Şanlıurfa Hipodromu korusu ile ilgili her türlü gelişmeğe müsait bir konumdadır.

Urfalının atlarla hiçbir zaman eksilmeyen, kaybolmayan bir gönül bağı vardır. Bu bakımdan onlar; Küheylâlar, Hamdaneler, Seklâveler.... Resimleri, isimleri, cisimleri ve hikâyeleriyle bu topraklarda yaşamağa devam edeceklerdir.

ŞANLIURFA FOLKLORUNDA KUŞLAR VE KUŞÇULUK

S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU *

Şanlıurfa çok zengin bir folklor hazinesine sahiptir. Folklor anlayışına göre halka ait herşey onun kültürünü oluşturmakta, dolayısıyla folklorun konuları içine girmektedir. Folklorumuzun içinde yeralan halk kültürümüzdeki hayvanlar alemi, Şanlıurfa'da kendini kuşlar ve kuşçulukla göstermektedir.

Şanlıurfa'da halkın ikinci uğraşları arasında kuşçuluk başta gelmektedir. Her Şanlıurfalı, kendi gibi endamlı ve mağrur bir yaratık olan güvercini canı gibi sever, besler, süsler, takılar takar ve kendini ona bağlar.

Bulundukları ortama neşe dağıtan ve tabiat özlemini gideren kuşların her birinin güzel bir manası ve hayırlı bir tesiri vardır.

HALK EDEBİYATINDA KUŞLAR

Anonim Halk edebiyatı ürünleri büyük ölçüde kuşların varlığına dayanır. Kuşlar halk şiirine herzaman ilham kaynağı olmuşlardır.

Halk dilinde övme-okşama sözlerinden bir bölümü sevilen kuşlarla yapılır. Bunlara örnek: Güvercinim, kuşçağızım, minik kuşum, bülbülüm gibi sözlerdir.

Halk inancına göre sokakta yürürken insanın başına kuş pisliği düşerse uğur sayılır. Özellikle güvercin müjdeci kuş sayılır.

Türkülerimizin bir çoğunun içinde çeşitli kuşların adları geçmektedir. Hatta çok sevilen bazı türkülerimizin adları kuşa bağlı türkülerdir. Bunlar: *Garip Bir Kuştu Gönlüm, Güvercin Vurdum Kalkmaz, Bülbüller Düğün Eyler, Bülbülün Göğsü Al Olur* gibi çok sevilen türkülerimizdir.

Hikâye ve masallarımızda da kuşlara çok yer verilmiştir. Özellikle güvercin, edebiyatımızın en gözde kuşlarından biridir ve barış sembolüdür.

Kuşlar, beden ve davranış özellikleriyle atasözleri ve deyimlerimizde de yeralmışlardır.

Atasözlerimizden bir kaç örnek verecek olursak: Kanatsız kuş olmaz, kuşu kuşnan tutarlar, alıcı kuşun ömrü az olur, elin taşı ile kuş vurulmaz, yuvayı yapan dişi kuştur, kuştan korkan darı ekmez, en bilinenleridir.

Kuş ile ilgili deyimlerimiz ise: Ağzı ile kuş tutmak, bir taşla iki kuş vurmak, devlet kuşu, gece kuşu, kuşa çevirmek, kuşbaşı, kuş beyinli, kuşhâne, kuşüzümü, kuş sütü ile beslemek, uçan kuşa borcu olmak, taklacı kuş gibi, en yaygın olanlarıdır.

Ayrıca ninnilerde bilmecelerde, masallarda, tekerlemelerde, fıkralarda çocuk oyunlarında kuşlarla ilgili bölümler yer almaktadır.

Manilerimizde ise kuş bahsi oldukça çok geçmektedir.

Ayrıca rüyada kuş görülmesi iyi haberlere yorumlanır.

Halk hekimliğinde; konuşmayan yada güç konuşan çocuklar için, kuşun içtiği su içirilir. Ağzına kuş sokulur ve kuş eti yedirilir.

İslâm inancına göre kuşlar günahsız yaratıklardır.

Barış ve sevgi semboludur. Hz. Muhammed, Sevr Dağı'ndaki mağarada saklanırken, mağara girişindeki ağacın üstüne bir çift güvercin yuva yapar ve yumurtlar, müşrikler kuşkulanmaz. Böylece kuşlar, peygamberimizi kurtarıcı rol oynamışlardır.

ŞANLIURFA'DA KUŞÇULUK

İnsanoğlu ile kuşların dostluğu insanlık tarihi kadar eskidir. Bu dostluğun başladığı ilk yer belki de Peygamberler Şehri Şanlıurfa'dır.

Kuşçuluk, Şanlıurfa'da özel zevklerden biridir. (Şanlıurfalı buna "Merak" demektedir.)

Şanlıurfa halkı kuşları çok sevmektedir. Kuşçuluk zevk için yapılmakla beraber kendine özgü özellikleri olan bir meslek olarak da sayılmakta ve halk dilinde kuş besleyip uçuranlara "kuşçı" adı verilmektedir.

Anadolu'da bir çok yörede güvercin besleyip uçurulmasına rağmen, Şanlıurfa kadar yaygın bir bölge yoktur. Yaşlı kuşçuların anlattığına göre eskiden en çok kuş Halep'te beslenirmiş.

* *Harran Ü. Şanlıurfa MYO. Öğr. Görevlisi*

Daha sonraları Şanlıurfa'da kuş sayısı çoğalmış ve bu konuda Şanlıurfa ünlü olmuştur. Böylece geniş bir kuş kültürü oluşmuştur. Şanlıurfa'da 200-300 adet kuş besleyen "*meraklılar*" vardır. Evlerde beslenen kuşların sayısı 25 binin üzerindedir.

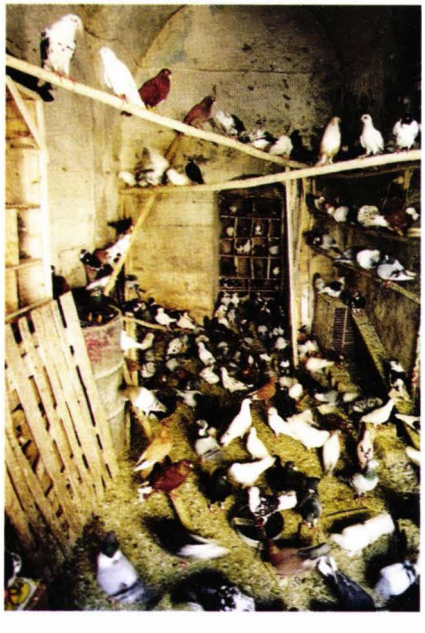
Kuşçuluk genelde esnafın özel zevklerinden biridir. Akşama doğru dükkânını kapatan kuş meraklısı ve yetiştiricisi hemen kuşlarıyla beraber olur ve günün bütün yorgunluğunu, stresini unutur.

Şanlıurfa'da kuşçuluğun yaygınlık nedeni evlerin elverişli olmasındandır. Hayatların (avluların) geniş ve gürültüden uzak oluşu, damların toprak ve düz oluşu kuşçuluk için çok elverişlidir. Kuş beslenen evlerde "hayat"ın bir yanında veya damların uygun bir köşesinde kuş matarları (evleri) vardır. Bazen avludaki bir oda da kuşevi olarak kullanılır.

KUŞÇU KAHVEHANELERİ

Şanlıurfa'da kuşçuların buluştuğu "kuşçu kahvehâneleri" vardır. Bugün bu kahvehânelerden birkaç tanesi hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bunların en meşhuru ise "Çardaklı Kahvehâne" dir. Bu tip kahvehânelerin içinde, tel kafesli odacıklar bulunur. Bu kafeslerde kuş rafları vardır. Ve kuşlar bu kafeslerde oynaşır.

Kuşçu kahvehâneleri otantik yapısını korumaktadır. Küçük masalar ve etrafındaki kürsülerde (tabureler) oturup sohbet eden insanlar, kahvehânenin içinde serbestçe dolaşan kuşları keyifle izlerler.

201) Kuşçu Dükkânı

Müşteriler burada kuş sohbetleri ve kuş alışverişi yaparlar. Bazende en gösterişli ve kıymetli kuşlarını getirip gösterdikleri olur. Bu kahvehânelerde gürültülü konuşulmaz, rahatsız edici sesler çıkarılmaz, kuşlar seyredilir ve ötüşleri dinlenir.

MİMARİDE KUŞ TAKALARI

Halkın kuşa verdiği değer ve kuşa yönelik insancıl davranış "*geleneksel Şanlıurfa evleri*"nin avluya bakan oda pencerelerinin üstünde yeralan "*kuş takaları*"nda (kuş evleri) görülmektedir.

Bu barınaklar insanoğlu ile kuşların dostluğunun yeşerdiği ve yaşadığı mekânlardır.

KUŞLARIN UÇURULMASI

Kuş uçurmak için damların uygun olması çok önemlidir. Kuşları damdan havaya kaldırıp uçurmaya yarayan, uzun bir sırık vardır. Bu sırığın ucunda bir "çapıt" (bez) bağlıdır. Kuşları damdan kaldırma, bu sırığın sallanmasıyla olur. Kuşlar gelenek olarak sabah ve ikindi zamanı olmak üzere günde iki defa uçurulurlar.

Uçurulan "köme"ler (çoğunluğu erkek kuşlardan meydana gelen kuş topluluğu) damın etrafında uzak mesafeli daireler çizerek uçarlar. Bunun sağlanması sırık ve ıslıkla olur. Kuşçu, kömeyi dama geri çağırırken bu işi ıslık çalarak ve dişi kuşu göstererek yapar.

Kuş uçurma saatlerinde şehrin üstü kuşla dolar, havada kömeler birbirlerinin içinden geçerler. Kayıp vermeden evine dönen kuş kömeleri evine bağlı, sadık ve "yavuz kuşlar"dır.

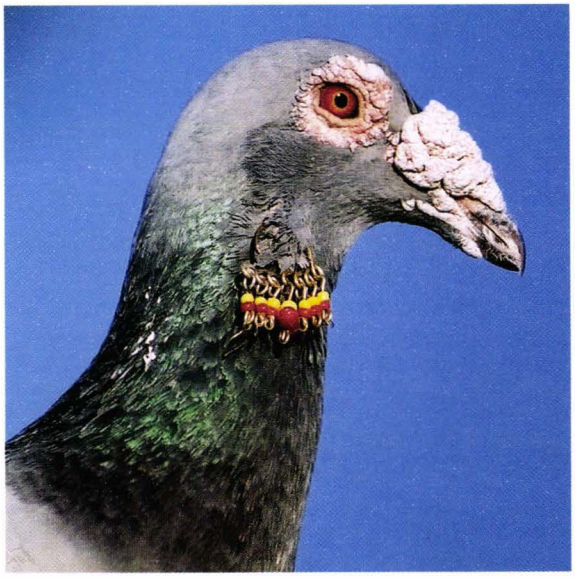
Kuşçu, başka kömeden bazı kuşları kendi kuşları arasına katar ve onu yakalarsa o günkü kârı o olur.

Kuşçuların bu konudaki son sözleri: "*Kuş tutulunca verilmez*"dir. Bu tutulan kuşa "garip" denir. Bir müddet dişi bir kuş ile yanyana konur ve yeni yerine alıştırılır.

Kuşçu, yakaladığı kuşu; ya eski sahibine verir ya da alıkoyar. Yakalanan kuşun sahibi, kuşundan vazgeçmek istemiyorsa, gelip yakalayandan para ile geri almak ister. Bazende kuşun sahibi gelip almazsa, kuşçu bu kuşu satmak için kuşçu kahvelerine götürüp orada satar. Bazen de kuşlar değişikle geri alınır.

Bazen birkaç kuşçu aralarında "said" denen bir anlaşma yaparlar: Bu anlaşmaya göre bir kuşçu, diğerinin kuşunu yakaladığında geri

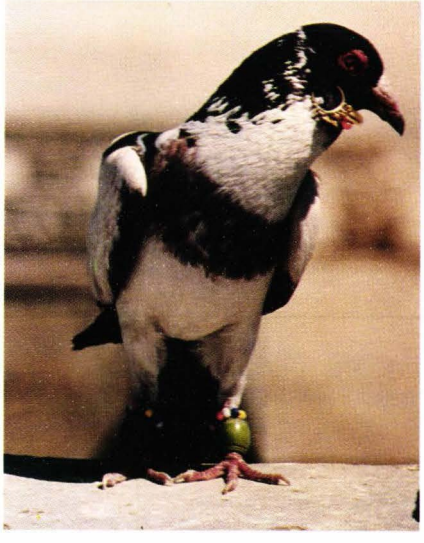
vermez. Ancak, tuttuğu kuşa kuşçular arasında bir fiyat biçilir. Kuşun esas sahibi, bu fiyatı ödeyince kuşunu geri alabilir.

202) Küpeli Kuş

KUŞ TAKILARI

Kuşçular, kuşların bakımına büyük özen gösterirler. Onları boncuk ve takılarla süslerler. Ayaklarına "takım" denilen kemikten veya kehribardan yapılmış takılar takarlar. Ayrıca ayaklarına halhal denen küçük çıngıraklar (zil) takılır. Kulaklarına sarı madenden işlemeli küpeler takılır. (Yazın çıkarılır) İki kulak arasına takılan ve boyunda duran "gerdanlık" takılır. Bu takılarla kuşlar damda ve hayatta yürürken çok güzel sesler çıkarırlar.

203) Küpeli ve Halhallı bir Urfa güvercini

BESLENME-YUMURTLAMA

Kuşların çoğu tahıl tanesi, bitki tohumu ve özel olarak hazırlanan yemlerle beslenirler. Ayrıca buğday, ağ darı, sarı darı, çekilmiş darı ve nar tanesi de verilir. Yavru kuşlar daha çok yem yer, hızla büyürler.

Dişi kuş, birinci yumurtadan bir gün arayla ikinci yumurtayı verir. Kuluçkaya yalnız dişiler yatar; yaz ise 16-18 günde, kış ise 24 günde bu yumurtadan yavru alınır. Yavrulama ilkbaharda başlar kışa kadar devam eder. Yumurtalar açılıp yavrular çıkınca ana-babaya çok iş düşer, yavrularına yiyecek taşırlar.

ŞANLIURFA'DAKİ KUŞ (GÜVERCİN) CİNSLERİ

1. Ev Kuşları: Bu kuşlar kapısı açık bir kafeste veya evin yüksekçe ve açık bir kuş takasında beslenir. Bunlar evcil kuşlardır. Eve alışınca hiçbir tarafa gitmezler. Bu kuşların başlıcaları; angut, çiçi, karagöz ve kumru'dur.

2. Kafes Kuşları: Kafeste beslenen, evcil olmayan kuşlardır. Bunlar; yâkerim kuşu ve hâkkur'an kuşu'dur.

3. Evlere Alışmış Yabani Kuşlar: Bu kuşlar evlerin muhtelif bölümlerinde, çatı üstü, çatı arası ve kuş takalarında yaşarlar. Evcil olmayıp evlere alışmış kuşlardır. Bunlar; kit (güvercin) ve yusuf tutan kuşu'dur.

4. Halıs Kuşlar (Köme Kuşlar): Bu kuşlar evcil ve eğitilmiş olup uçurulabilen kıymetli türden kuşlardır. Takla vurmazlar, düz uçarlar ve tumansızdırar. Bu kuşların erkek olanları (bölük) ayrı matarda beslenir ve yetiştirilir. Bölük kuşların yanında dişi kuş bulunmaz, çünkü kuşçu gereken eğitimi veremez.

Halıs Kuşların çeşitleri: Mısırlılar, kuzerler, fitilliler, nakışlılar (yazılı), amberli, kınıfırlı, kuyrak, perçemli, aynalı, şarabı, devriş aliler, cübbeliler, abalı, zeytuni, mevrendi, lemsavey, kırktelli, şıhşelli, şamı, zırhlı, karalı, tağlit, şekerli, şafrakaragöz, killo, gez, ehles, şafra, arans (keşpir), baş, üveys, balina, israil, macar, hollanda, ispir, müsevved ve alacalar'dır.

5. Yapışan Kuşlar: Halıs kuşlardan farklı tarafı ayaklarının "tumanlı" (tüylü) oluşu ve takla atmasıdır.

Çeşitleri: Siyah yapşan, gök yapşan, beyaz yapşan, hume, miski, yandı döndü, çakmaklı, sarıboz, kırmızıboz, kula, kürenk ve musullu'dur.

204) Urfa Güvercini

KELAYNAK KUŞLARI

Yeryüzünde Kuzey Afrika hariç, üremeleri için sadece Birecik'e gelip burada yuva yaparak yavrularını büyüttükten sonra tekrar kışlaklarına dönen nadir göçmen kuşlarımızdan olup sayıları gittikçe azalmaktadır.

1950'lerde Birecik'te 1000'den fazla olan Kelaynakların sayısı 1954 yılından sonra hızla azalmıştır.

Azalma nedeni olarak; bu tarihten itibaren zirai ilaçların fazla kullanılmaya başlanılması, uzun süren göç esnasında gerek avcılar tarafından vurulması ve gerekse soğuk hava şartlarından etkilenmesi ve böcekçil olan bu kuşların tabii denge bozulması sebebiyle tabiatta yiyeceklerinin azalması olarak görülmektedir. Bu azalmayı ve nesillerinin tükenmesini önlemek için bazı girişimlerde bulunulmuş; Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı bünyesindeki Orman Genel Müdürlüğü tarafından 1977 yılında Birecik'te "Kelaynak Üretme İstasyonu" kurulmuştur.

KELAYNAK KUŞLARININ YAŞAMA TARZLARI

Kelaynak kuşlarının şubat ortalarında Birecik'e gelip kayalıklara yerleşmeleri mart ortalarını bulmaktadır. Üremelerini yapıp yavrularını büyüttükten sonrada temmuz ortalarında Birecik'ten tekrar yavruları ile birlikte ayrılmaktadırlar. Kışları Kızıl Deniz kıyılarında yaşadıkları tesbit edilmiştir.

Kelaynak kuşlarının Birecik'e üreme için gelmelerinin nedeni; buradaki kayalarda bulunan kalsit maddesinin Kelaynak kuşlarındaki üreme gücünü arttırdığı şeklinde söylenmektedir. Kelaynaklar tek eşlidirler. Yani genellikle her sene aynı eşler yuva yapar ve çiftleşirler. Kelaynak kuşlarının ergin olanları yuva yaparlar. 5 yaşından sonra ergin hale gelmektedirler. Bunların ömürleri 25-30 yıl arası olduğu söylenmektedir.

Üretme istasyonunda korunmaya alınan kuşlar, siyah yağsız kıyma et, rendelenmiş havuç, rendelenmiş haşlanmış yumurta ve fenni yem karması ile beslenirler. Göçmen kelaynak kuşları ise et ihtiyaçlarını tarıma zararlı böcekleri yiyerek giderirler.

205) Kelaynak Kuşu

Kelaynak kuşu, Birecikliler tarafından kutsal sayılmaktadır. Kuşların Şubat ortalarında gelişleri Birecikliler için İlkbaharın gelişinin bir işareti sayılmaktadır. Daha önceleri kurbanlarla karşılanan Kelaynak kuşları için son yıllarda Birecik'te "Kelaynak Festivali" düzenlenmektedir.

ŞANLIURFA'DA CEYLANLAR

Mehmet H. ÖCAL *

Ceylan ince ve muntazam vücûtlu çok güzel ve kara gözlü bir hayvandır. Anavatanı Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dır. Türkiye'de yalnız Şanlıurfa, Ceylanpınar ve çevresinde bulunur.

Kızgın çöllerin, ağaçsız ovaların, kumluk arazilerin hayvanıdır. Kilometrelerce uzun mesafelerde su bulunmaması ve yaz güneşinin dayanılmaz sıcağına karşı mukavimdir.

Boyu 60-90 cm. kadardır. Açık kahverengi sarı kum taneleri renginde olurlar. Boynuzları yay biçimindedir. Göz pınarlarından üst dudağa doğru inen siyah çizgiler ceylan'ın gözlerini olduğundan daha da güzel gösterir. Bu bakımdan şiirlere konu olmuş, "Ahu gözlü, gazal gözlü" tabirleri kullanılmıştır.

Çoklukla sürüler halinde yaşarlar. Çok hızlı koşma kabiliyetindedirler. 1940-1960 yıllarında Ceylanpınar'da ve Suruç-Cizre arasındaki topraklarda 500'lük, 1000 başlık gruplar halinde dolaştıkları çok görülmüştür.

Çift tırnaklı hayvanlardır. Öğleden sonraları geviş getirirlerken içlerinden birini nöbetçi bırakma adetleri vardır. Bu hayvan hem otlar, hem de etrafı kollar. Tehlikeyi sezince kaçarak kendilerine bir sığınak ararlar. Erkekleri, dişilerini koruma özelliğindedir.

Gebelik süreleri 5-6 aydır. Bir yavru doğurur. Ana ile yavru bir yıl beraber yaşarlar, yavrusunu yanından ayırmaz. Ot, yonca ve besi yemleriyle beslenirler.

İnsanlar, ceylanları eti ve derisi için avlarlar. Ateşli silahlar, tuzaklar, yırtıcı kuş ve köpekler hep bu masum hayvanlar için kullanılır.

Zamanlı zamansız avlanma ve yavruların toplanması sonucu ceylânların nesli tükenecek hale geldi. 1970'li yıllarda bunun farkına varan Şanlırfa'daki yetkililer, ceylânları koruma altına almayı hedeflediler.

Ceylanpınar Tarım İşletmesi bünyesinde 26 hektarlık bir alan çitle çevrilerek koruma sahası oluşturuldu. 10 erkek, 13 dişi ceylanla başlayan koruma ve üretim sonucunda bugün yüzlerce ceylana sahip olunmuştur.

Hobi olarak ceylan yavrularını evcilleştirip beslemek kolaydır. Ancak bunları şiddetli ısı farklarından korumak göz ardı edilmemelidir.

Yöremizde ceylanlarla ilgili çok yanık türkü ve şarkılar bestelenmiştir.

206) Urfa ceylanları

*Emekli Veteriner- Şair-Yazar

ŞANLIURFA HALK KÜLTÜRÜNDE AVCILIK VE KEKLİK

S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU *

I- GİRİŞ

Tabiatın canlı varlıklarından hayvanlar yaşadıkları ortamda birer güzellik takılarıdır. Hayvanlar âlemi olmadan duygular zenginliğini kaybeder. Tabiatın güzellikleri içerisinde kuşların, çiçeklerin ve güzelim hayvanların insana vereceği o güzel doyum ve duygular çoğu kez vazgeçilmez tutkulara dönüşür.

Avcılık, insanoğlunun var oluşundan beri yapılmaktadır. Önceleri beslenme ihtiyaçlarını gidermek için bu işi yapan insanlar daha sonra bazı yabani hayvanları evcilleştirerek ve toprağı işleyerek beslenme ihtiyaçlarını karşılamaya başladılar. Daha sonraları avcılık, avlanmanın dışında bir spor ve bir merak konusu içinde tezahür etti. Avcılara göre, sefahatın en ehveni ve güzeli avcılıktır. Avcılık çok arkadaş canlısı olmayı gerektirir. Birçok meslekte olduğu gibi bu işte de ustalık-çıraklık söz konusudur.

Eski Türkler'de avcılık bir spor ve bir nevi savaş tekniğini geliştirme işlemi idi. At üzerinde, yaya, köpek ve alıcı kuşlarla (şahin), ok, kılıç ve mızrak kullanılarak yapılırdı. Zamanın gelişen tekniğine uygun olarak avlanmada kullanılan aletler şöyle bir tarihi gelişme göstermiştir. Önceleri taş, sopa, taştan yapılan balta, kama; sonraları ok, kılıç, mızrak, hançer, elek, olta, ağ, tuzak ve sapan kullanılmıştır. Genelde her av hayvanı için ayrı bir avlanma tekniği ve yöntemi vardır.

Barut, tüfek ve diğer ateşli silahların bulunmasından sonra avlanma kolaylaşmıştır. Bunun yanında kuluçka ve yavrulama zamanı hesaplanmadan yapılan avlanmalar bazı av hayvanı neslinin tükenmesine neden olmuştur. Sorumsuz avcıların yapmış olduğu avlanmalar, memleketimizin cennet kadar güzel tabiatına zarar vermektedir. Son yıllarda çıkarılan avlanma yasaları ile alınan tedbirler kısmen de olsa bu sorumsuz avlanmanın önüne geçme çabalarını arttırmıştır.

* *Harran Ü. Şanlıurfa MYO. Öğr. Görevlisi*

II- ŞANLIURFA'DA AVCILIK VE YÖREDEKİ AV HAYVANLARI

Şanlıurfa'da eskiden en çok keklik (kınalı keklik, kum kekliği), bıldırcın, turaç, göl ördekleri, toy (bed), çöl tavuğu, bağırtlak, kıkırlık (kıtık), toygar (beraşe), kız kuşu (patez), üveyik, karabatak, yeşilbaş, tavşan, ceylan avı yapılmaktayken günümüzde bu hayvanlar yok denecek kadar azalmıştır.

Bıldırcın ekinlerin içinde olur. Mayıs bıldırcınına yeşil ekinlerin içinde, eylül bıldırcınına ise pamukta, kendirde ve küncüde rastlanır. Avcıların söylediklerine göre bıldırcın dünyanın en lezzetli etidir.

Eskiden ceylana en çok Ceylanpınar Ovası'nda ve ovanın etrafındaki dağlarda rastlanırmış ve binlerce olurmuş. Bazı avcılar ceylanı araçla kovalayıp vururlarmış. Temmuz ayında havalar çok sıcak olduğunda ise öğlen sıcağında ceylan kaya gölgesine saklandığından avcılar sessizce yaklaşıp avlamaya çalışırlarmış.

Avlanmadaki bilinçsizlik sonucu son yıllarda Urfa Dağları'nda ve Urfa Ovaları'nda karagözlü ceylanları görmek mümkün değildir. Bir kısım ceylanın da göç etmiş olabileceği söyleniyor.

Son yıllarda Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği ile Şanlıurfa Atatürk Ormanı'ndaki üretme istasyonlarında Urfa Ceylan'ı üretilmektedir.

ŞANLIURFA'DA AVLANMA BÖLGELERİ

Şehrin hemen batısında yer alan Kırkmağara bölgesi, Direkli tepeleri, Harran ovasının doğusunda yer alan Tektek Dağları, Tek Tek Dağlarının kuzey batısında yer alan Susuz Dağları, İl merkezinin hemen kuzeydoğusunda bulunan Germüş Dağları, Urfa Suruç arasındaki Şebeke dağları ve Cudi Dağları, Bozova civarındaki dağlar, Direkli tepeleri, Viranşehir Curcup Deresi (Duali) ve etrafındaki dağlar, Siverek civarındaki Karacadağ ile Fırat Vadisi avlanma bölgeleridir.

ŞANLIURFA'DA AVLANMA ÇEŞİTLERİ

1. Tazı ile avlanma: Bu avlanma sadece tazı ile yapıldığından "tazı avcılığı" adıyla anılır. Tüfek kullanılmadan yapılan bu avlanma metodu daha çok tavşan avcılığında uygulanır.

2. Tüfekle avlanma: Bu avlanmada hem tavşan hem de keklik avcılığı yapılır. Ayrıca kekliğin düşmanı olan tilki de zararsız hale getirilmek üzere avlanır.

3. Keklik ve tuzak kullanılarak yapılan avlanma: Bu metodla sadece keklik avcılığı yapılır.

Bunlardan başka Urfa'da; keklik, bıldırcın, turaç ve sülün gibi kuşların tüfekle avcılığına "uçar avcılığı" denilmektedir

AVCILARIN KULLANDIKLARI MALZEMELER

Avcıların saçma atan tüfeklerinin yanısıra "raht" denilen fişeklikleri vardır. fişekliğin üstünde ise beline avını astığı (keklik ve bıldırcının asıldığı) ipler veya meşinden yapılmış "susik" denen halkalar bulunur. Vurulan keklik ve bıldırcınlar bu halkalara asılır.

Tuzak ile keklik yakalayan avcılar, eskiden at kılından yapılmış 100-200 göz küçük kementler kullanırlarmış. Bugün ise bu kementler naylondan ince sicimlerle yapılmaktadır.

Keklik avcısının yanında tuzak için götürülen kekliğin konulduğu kafes ile tuzağa yakalanan kekliğin konduğu 40x50cm. ebadında bir de bez torba bulunur.

Tuzak kementleri bu işi bilen ustalarca yapılmaktadır. Araştırmalarımızda ise Bozova ilçesinin Köseşahin Köyü'nde Bozan Usta bu işi en güzel şekilde yapanlardandır.

III- ŞANLIURFA HALK KÜLTÜRÜNDE KEKLİK AVI

KEKLİK HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Keklik; sülüngillerden olup orta büyüklükte, kalın gövdeli, boz tüylü, kısa kuyruklu, yerde yaşayan bir av kuşudur. Latince adı "Perdix"dir.

Keklik genel olarak Güney Avrupa, Akdeniz çevresi, Anadolu, Ortadoğu ülkeleri, Hazar Denizi ve çevresi, Keşmir, Pamir, Himalayalar, Çin, Moğolistan ve Tibet'te yaşar.

Ülkemizde ise özellikle Fırat ve Dicle yöresinde, Güney Toroslar'da ve Güneybatı Anadolu'da çok bulunur.

Ülkemizde; Boz keklik, kırmızı keklik (taş kekliği), kınalı keklik (dağ kekliği), çil keklik , beyaz keklik, kum kekliği, Şam kekliği gibi türleri bulunmaktadır.

Kekliğin gövdesi esmer ve kızıl, yanakları ve gerdanı pas rengindedir. Alnındaki siyah bant gözlerinden geçerek yanaklardan aşağıya inip gerdanlık biçiminde sonuçlanır. Bazılarının göğüs kısmında at nalı şeklinde kahverengi bir leke bulunur. Gaga ve ayaklar gri veya kırmızıdır. Parmakları çıplaktır. Ayağında mahmuz yoktur, fakat bazı türlerinin erkeklerinde yuvarlak bir kabartı bulunur.

En tanınmış türü olan dağ kekliği adı da verilen kınalı keklik'in sırtı gri kahverengi, gerdanı beyaz, gerdan çevresi siyah ve şeritli alın çizgisi, gaga ile göz arası siyah, gaga ve ayakları kırmızıdır.

Aynı kuluçkadan çıkan ve bir arada yaşayan keklik topluluğuna keklik sürüsü veya "zürbe" denilir. Bunlar gezgin sürüler halinde dolaşırlar. Keklik yavrusuna genellikle keklik palazı denilir. Urfa'da ise "ferik" veya "enik" denilmektedir.

ŞANLIURFA'DA KEKLİK TUTKUSU

Keklik, Şanlıurfa'da en sevilen kuşlardan biridir. Ötücü bir kuş olup aynı zamanda bir av kuşudur. Bir inanışa göre, ava çıkıldığında, avcının önüne önce keklik çıkarsa av uğurlu, kazasız-belasız ve bereketli geçer.

Geçmiş yıllarda keklik Urfa'da bolca görülebilen bir kuştu. Avcıların yemeklerinin başında keklik eti gelirdi. Ancak son yıllarda aşırı avlanma yüzünden sayıları gittikçe azalmaktadır.

207) Kafeste Keklik

Avcılardan edindiğimiz bilgilere göre gerek avcılık ve bilhassa keklik avcılığı bu işle uğraşan insanları diğer birçok zararlı alışkanlıklardan (alkolden, kumardan v.b.) alıkoyarmış.

Canlı olarak yakalanan keklikler ise meraklılarca kafeste beslenir. Bu besleme işi bilhassa kırsal kesimde başka bir uğraşı olmayan insanlarda can sıkıntısını gidermektedir. Besleyen ile keklik arasında bir arkadaş yakınlığı doğmaktadır.

ŞANLIURFA'DA KEKLİĞİN BULUNDUĞU YERLER

Şanlıurfa'da avlanma bölgelerinin çoğunda kekliğe rastlanır.

Keklik, çok iyi işiten, çok hızlı koşan ve uçarken kanatlarının çıkardığı sesten dolayı gürültü bırakan bir kuştur. Urfa'nın avlanma yapılan çeşitli dağlarında çayır ve süpürge otları arasında, çıplak taşlık ve kayalık yerlerde yaşar.

Üreme mevsimi dışında birçok keklik ailesi sürüler halinde bir arada bulunur.

YÖREMİZDEKİ DAĞ KEKLİKLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Gaga ve ayakları kırmızı, göğsünün alt kısmı ve karnı pas sarısı ile gri ve boz kahverengidir. Kuyruk, kırmızı-kahverengi arası, kuyruk altındaki 3-5 tüy kül rengindedir. Büyüklüğü 35 cm uzunluğunda olup, kanatları 17 cm civarındadır. Gözünden başlayarak gerdan kısmını kaplayan beyaz bir mahyayı çevreleyen şeride sahiptir.

Keklik, daima iki eş (erkek-dişi) birarada yaşar. Dişisi erkeğinden biraz daha küçüktür.

Şanlıurfa'da bulunan keklik diğer yörelere göre küçük ve açık tonlarda olup *"bişri"* ismi verilmektedir. Dişisine ise *"mari"* denmektedir. Siverek yöresinde ise kekliğe *"kevî gozel"* denilmektedir.

YAVRULAMA VE YAŞANTILARI

Keklik, nisan ayında 10-20 arasında yumurta yapar. Kuluçkaya yattığında 20 yavru bir kerede çıkabilir ve kuluçka dönemini 20-24 gün arasında bitirir. Genelde yavrularının sırt kısımları pas kırmızısı, göğüs ve karın kısmı beyazımsı, erkekleri dişilerinden biraz daha büyük ve parlaktır. Sonraları erkeklerinin ayak kısımlarında horozlarda olduğu gibi mahmuz oluşur. Dişilerinde ise mahmuz yoktur.

Üreme mevsimi dışında yaşantıları bir nevi köme (sürü) halinde olup, kömenin başında kömeyi idare eden köme başı bulunur. Erkek keklikler, birbirilerinin düşmanıdır, yani birbirilerini istemezler ve çekemezler. Kışı birlikte geçiren keklikler, şubat ayı gelince çift çift ayrılırlar. Bu eş seçme zamanları kekliklerin en kavgacı oldukları zamandır.

Keklikler tohum ve küçük meyvelerle beslenirler. Kışın filiz, tohum ve meyve, yazın da böcek, kurtçuk, yeşil yaprak ve bitki artıkları yiyerek yaşarlar. Bir de kışın ve baharda su kenarlarında *"keklik otu"* (ariganum vulgare) denilen bir bitki ile beslenirler. Kafeste beslenen kekliklere ise kuş yemleri verilir.

Kafeste beslenen Urfa kekliği evcilleşmez. Kafesten çıktığında uçup gider. Çok nadir olarak evcilleşenlere *"ademci"* denir.

Ömürleri 6-7 senedir. Genellikle sonbahar aylarında bir çeşit hastalığa tutulanlar olduğunda bunlar besleyen kişinin geliştirdiği ilaçlarla tedavi edilir. Tarlalara serpilen gübreler de yediklerinde ölümlerine sebep olmaktadır.

ŞANLIURFA'DA KEKLİK AVI USÜLLERİ

Ülkemizde avlanmalar av kanunlarıyla tesbit edilmiş olup av mevsimi ağustos başı, mart sonudur. Şanlıurfa'da avcılığın en büyük kaidesi zamanında avlanmaktır.

Keklik her mevsim dağlarda görülür ama avlanma belirli mevsimlerde yapılır. Genellikle sonbaharda eylül'de başlayıp ekim, kasım ve aralık ayının sonuna kadar devam eder. Bu aylarda yavru keklikler büyümüş olur, uçmaya başlarlar. Avlanmada kekliğin yaşını doldurmuş olanları makbul sayılır.

Keklik iyi saklandığı için avda köpek de kullanılır. Özellikle *"puanter"* ve *"setter"* cinsi köpekler keklik avları için yetiştirilir. Urfa'da ise *"seğel"* ve *"tazı"* denilen bir köpekle ava gidilir.

Urfa'da genelde cumartesi günü akşam ava gidilir. Uzak mesafeli yerlere jiple, yakın mesafeli yerlere yaya olarak gidilir. Sonbaharda mevsim güzel ise gece dağda yatılır. Sabah erkenden keklik avı başlar.

Keklik, sürü halinde dağda gezer. Avcı her sıkıştırdığında kalkar ve uçar. Çok uzaklara, uçmadan konarlar. Bu kovalamaca 1-2 km. sürer. Üçüncü defasında keklik sürüsü kalkmaz, saklanır. Buna "pustu" denir. Sonra hızlı bir şekilde küme halinde kalkar. İnsanı korkutan bir

208) Keklik tuzağında kullanılan kementler

gürültü çıkarırlar. "*uçar avcıları*" keklik havada iken vurmaya çalışırlar.

Keklik, ülkemizde genellikle "*sürek*" ve "*arama*" denen usüllerle avlanır.

Sürek avında, avcılar toplu hareket eder; keklik sürülerini çevirir; bir noktada toplar ve bir ateş çemberine alarak avlarlar.

Arama'da ise, keklik sürüsü sindirilir; muhtar adı verilen ekip başı, bir kekliği vurarak sürüyü çevreye dağıtır, sonra ava girişilir. Sürü dağılınca tek tek sinen keklikler köpeklerin fermanları ile belirir ve teker teker avlanır.

Keklik sıkıştırılınca dikine kalktığı için buna "kandilleme" denir. Vurulması çok zor değildir. Keklik avlarında yazın 7-8, kışın 5-6 numara saçma kullanılır.

Vurulmuş keklik temizlenmeden önce 1-2 gün asılı olarak bekletilir. Daha sonra pişirilmek üzere hazırlanır. Keklik eti çok lezzetli olup ızgarası ve kavurması yapılır. Göğsünden çok iyi çiğköftelik et de elde edilir.

Normal avlamanın dışında, keklik, ilkel ve avcılığa uymayan usuller olan; "*güme usulü*" "*erkek keklikle avlama*", "*tuzak kurma*" gibi yöntemlerle de avlanır. Bu üç yöntemin avcılık yasaları ile ilgisi yoktur.

Güme denilen yöntem, su içmeye gelen keklikere, su başlarında gizlenilerek yakın mesafeden ateş edililerek yapılan avlanmadır. Keklikler suya sürüler halinde giderler. Önce suyun 50-100 metre yakınlarına uçarlar, etrafı iyice kolaçan edip bir tehlike olmadığına inandıkları zaman suya yaklaşırlar. Bir araya sıkışarak ve tavuklar gibi gagalarını suya daldırıp sonra başlarını yukarıya kaldırarak suyu içerler.

Erkek keklikle avlama usulünde ise yetiştirilmiş ve kafese konulmuş bir erkek keklik tuzak olarak kullanılır. Onun ötüşü ile erkek keklikler dövüşmeğe, dişi keklikler ise sevişmeğe gelir. Bu sırada vurulur.

TUZAK İLE KEKLİK AVLAMA (YAKALAMA)

Bu avlama (Canlı Yakalama) özellikle doğu ve güney bölgelerinde uygulanır. Bu iş genellikle şafak vakti başlar ve saat: 7-8 arası tamamlanmış olur. Mahalli tabirle "*gün közü*" içinde yapılır. Kekliğin kafes içinde saklandığı yere ise "*köz*" veya "*kurak*" denir. Günün ikinci avlanması ise öğleden sonra ikindide yapılır. Tuzak kuran avcı, kafese konulmuş erkek kekliği kayaların arasında bir yere sadece başı görünecek şekilde saklar dal veya taşlarla örter. Buna kekliğin "*köze konulması*" denir. Közdeki keklik öttüğünde, bu bir meydan okuma ve bir aşk olayıdır. Dişisiyle gezen erkek keklikler kavga ve dövüşmeye dişi keklikler ise sevişmeye gelirler. Buna mahalli dilde "*hengeme*" denilir. At kılından veya naylon sicimden yapılmış 100-200 göz küçük kementler kafesin etrafına konulur ve

209) Keklik yakalamada kullanılan kementler

210) Keklik tuzağında kullanılan kementlerin yerleştirilmesi

gelen keklikler gezinirken kendi ayakları ile bu kementlere yakalanır.

Tuzak ne kadar fazla olursa avın yakalanması o derece kolaylaşır. Tuzağın içine yem serpilmesi kekliği aldatma sayıldığından avcılar arasında hoş sayılmaz ve uygulanmaz. Tuzağı kuranlar 20-25 metre öteye kayaların arkasına saklanarak beklerler. Bu saklanma yerine "*evsim*" denilir. Avcıların saatlerce kıpırdamadan avı bekledikleri ve av mahallinde günlerce kaldıkları görülmüştür. Tuzakla yakalanan keklik küçük bir torbaya konur. Birkaçgün bu torbada kalır sonra kafese konulur.

Bazı usta keklikler "*far vermez*" yani yakalandığını belli etmez. Gizlice tuzaktan kurtulmaya çalışır. Bazı yabani keklikler ise çok usta olup közün üzerine gelip kafeste öten kekliği yorarak sesten düşürür ve tuzağa düşmez. Kafesteki bu tip kekliklere "*zeğel keklik*" denir.

Yaban kekliğin kafese yaklaşmasıyla bazen kafesteki kekliğin başını çekerek saklandığı görülür. Bu kekliklere de "*kaçkın keklik*" veya "*zeğel keklik*" denir. Kekliğin kafeste başını çekmesi avcılar arasında hoş sayılmaz. Bu keklik makbul olmayıp korkak sayılır. Bunlara "*ürkek keklik*" de denilir.

İyi bir köz kekliği 6-7 yıl av yapabilir. Kekliğin iyisi dağa götürüldüğünde dişisinin yanında ötebilendir. Bazen dişi kekliğin (Mari) erkeğinden ayrı olarak bir kafeste köze konulduğu da görülür. Buradaki amaç erkek kekliğin ötmesini sağlamaktır.

Bazen dişi kekliklerle (mari), mart-nisan aylarında tuzak kurulduğu görülür. Bu genellikle çiftleşme aylarında olur. Dişi kekliklerle kurulan tuzakta avlanılan keklikler genellikle erkek kekliklerdir. Bu ava "*dişi atımı avı*" adı verilir.

Kekliğin yaşadığı dağlarda bir iki tilki oldu mu, kekliğin yavrularını ve yumurtalarını toplar. Avcılar bu sebeple kekliğe zarar veren tilkiyi de rastladıklarında vururlar.

KEKLİK PAZARI VE KEKLİK KAFESLERİ

Canlı olarak yakalanan keklikler kuş pazarında, besleyenler arasında veya kuşçu kahvesinde satılır. Erkek keklikler daha pahalıdır. İyi bir erkek av kekliği (köz kekliği) ise daha da pahalıdır.

Canlı olarak beslenecek keklikler özel olarak yapılmış kafeslerde beslenir. Kafesler tek gözlü veya iki gözlüdür.

Keklik kafesleri Bozova'nın Saf Köyü'nde Mahmude Nuro, Adıyaman'ın Şirizi Köyü'nde Şeyho İvişoğlu ustalar tarafından yapılmaktadır. Ayrıca Gazbek Köyü'nde ve Urfa'nın merkezinde bazı ustalar tarafından imal edilmektedir.

211) Kafeste çifte keklik

Keklik kafeste beslendiğinde erkeği ayrı , dişisi ayrı kafeste olur. Kafesin üzerine kafes örtüsü geçirilir. Bir yere götürüleceği zaman ise bohçaya sarılarak götürülür.

IV- ŞANLIURFA HALK KÜLTÜRÜNDE KEKLİK MOTİFİ

Tabiatın canlı ve cansız güzel varlıkları Halk kültürümüzün çeşitli ürünlerinde motif olarak kullanılmaktadır. Çeşitli bitkiler, hayvanlar, dağlar, nehirler ve doğa olayları bunlar arasında sayılabilir. Bu motifler varlıkların tanımlanması ve tarihe ışık tutması açısından birer kültür hazinesidirler.

Diğer varlıklar gibi Keklik de Şanlıurfa halk kültürü ürünlerinde motif olarak yerini almış-

tır. Birçok türküde, manide, şiirde, hikâyede, öyküde, atasözünde, deyimde ve efsanede keklik bahsine rastlanmaktadır.

Kekliğin bir özelliği de sekerek yürümesidir. Edebiyatımızda güzellerin yürüyüşü kekliğe benzetilmiştir. Kekliğin kınalı ayakları ve kınalı gagaları hep güzellik sembolü olarak anlatılmıştır.

ŞANLIURFA'DA YAŞANMIŞ BİR KEKLİK AVI ÖYKÜSÜ

(Abdülkadir Algın'dan 1983 Yılında Derlenmiştir).

Takriben günümüzden 50 yıl önce Tek Tek Dağları'nda şöyle bir olay yaşanır:

"Meşhur avcılardan Urfalı Osman Bey'in öncülüğünde bir grup avcı Tekteklere keklik avına giderler. Avcılığın gerektirdiği bütün hazırlıklar yapılır. Ve avcılar "evsim" yerinde (Saklanma yeri), keklikleri ise kafesin içinde közde bulunmaktadır. Usta ve tecrübeli keklikleri köz'de şakır şakır ötmeye başlamıştır. Avcılar ise avlarını gözlemektedirler.

Bir ara karşılarındaki tepeden gür sesli, keskin ötüşlü bir kekliğin sesi işitilir. Bu keklik dağa taşa, bütün kekliklere meydan okumaktadır. Sanki kendini tanıtmaya çalışmaktadır. Güneş henüz doğmak üzeredir. Bütün dağ taş bu yabani kekliğin sesi ile inlemekte, sanki bütün tabiat onu dinlemektedir. Avcıların kekliklerinin sanki "nutku kurumuş" Sus-pus olmuştur. Sesi kesilmiştir. Gerçekten de kafesteki keklik korkudan ötmemekte ve kafesin içinde saklanmaktadır.

Avcıları bir telaş alır ve beklemeye koyulurlar.. Kekliklerinin öteceği yoktur. Bunun üzerine avcılar başka bir yamaçta tekrar bir "köz" kurarlar. Aynı olay tekrar başlarına gelir. Keklikleri tekrar susmuştur. Bu olaya sebebiyet veren yine aynı kekliğin sesidir. Bu keklik kara ve mahmuzları büyük, parlak tüylü, erkek bir kekliktir. Avcı Osman ve arkadaşları tarafından görülmüştür. Bunun üzerine Tektek Dağları'nda artık keklik avcılığı yapamayacaklarını anlarlar ve kekliklerinin korkaklık göstermesine kızarlar. Ava son verip aldıkları bir kararla keklikleri keserek yerler.

Olay kendilerinde bir ımahçubiyet ve bir eziklik duygusu yaratmıştır. Kendilerine göre bu olay şanlarına zuldür. Toplanırlar ve atlarına binerek Urfa'ya gelirler Konu kısa zamanda avcılar içerisinde yayılır. Artık Osman Bey ve arkadaşları usta ve cesur bir keklik bulma peşindedirler.

Sonuçta, Suruç'ta Avcı Mahmut Efendi'nin çok yaman ve yiğit bir kekliğinin varlığından haberdar olunur. Suruç'a giderler. Mahmut Efendi'yi bulurlar. Mahçup bir şekilde Kara Keklik olayını anlatarak kendisinden yardım isterler. Mahmut Efendi'nin kekliği çok kıymetlidir. O yörede nam salmıştır.

Mahmut Bey, Osman Bey ve arkadaşlarına : "Bu keklik benim en kıymetli varlığımdır. Ben onu çocuklarım gibi severim. Fakat buraya kadar gelmekle zahmet buyurdunuz. Konu bütün keklik avcılarını ilgilendiren bir meseledir. Canınız sağ olsun, kekliğim size fedadır. Onu alıp götürebilirsiniz." der. O gece Osman Bey ve arkadaşlarını bırakmaz, misafir eder. Kuzu keser, temiz yataklarda ağırlar, gerekli izzet ve ikramı yapar. Osman Bey ve arkadaşlarını uğurlarken başka bir emirlerinin olup olmadığını nezaketle sorar. Osman bey ve arkadaşları kekliği alarak vedalaşıp Urfa'ya dönerler.

Urfa'da tekrar ava gitme hazırlıkları yapılır ve Tektek Dağları'na giderler. Bu defa yapacakları iş, sözkonusu olan "Kara Kekliğ"i avlamaktır. Dağda tuzaklar kurulur. Mahmut Bey'in kekliği köz'e konulur. Kendileri de evsimlerine çekilerek beklemeye koyulurlar. Mahmut Bey'in kekliği şakır şakır ötmeye başlar. Bu arada yine o kara keklik olanca hırsı ile ötmeye başlamıştır. Kara keklik köz'e yaklaşır. Mahmut Bey'in kekliği de ondan geri kalan değildir. O da kekliğe meydan okumaktadır. Bu arada "Kara Keklik" hışımla köz'e saldırır ve bir "hengeme" başlar. Avcılar olayı nefes almadan izlemektedirler. Köz'ün önü sanki bir meydan savaşına dönmüştür. Kara Keklik kartal gibi saldırmakta ve pençesini savurmaktadır. Bu arada köz'den üç-beş taş da düşmüştür. Artık kafes, Osman Bey ve arkadaşları tarafından da görülmektedir. Bu işin sonunun neye varacağı merakla beklenmektedir. Heyecan alabildiğine had safhasına gelmiştir. Vuruşma devam etmektedir. Bir ara kara keklik, olduğu yerde sessizce durur. Avcılar merak içindedir. Acaba keklik neden durmuş ve ne düşünmektedir. Yoksa yakalanmış da "Far" mı vermiyor ? Birde ne görsünler, "Kara Keklik" tuzağa düşmüştür. Avcılar saklandıkları yerlerden sevinçle fırlayarak bir zafer kazanmışcasına tuzağa doğru koşarlar. Bu arada "Kara Keklik" yakalanmış ama belli etme-

mektedir. Artık kendisi için kurtuluş yoktur.

Osman Efendi "Kara Kekliği" tuzaktan çıkarır. Avucunda tutar. Arkadaşları merak içinde izlemektedirler. Osman Efendi onu okşamak ister, fakat "Kara Keklik" çırpınmaktadır. Tuzağa düşürülme olayını hazmedememektedir. Osman Efendi Kara Kekliği çantasına koyarak kapatır. Artık istenilen av gerçekleşmiştir. Kendilerine göre artık avcılık gururlarını kurtarmışlardır.

Urfa'ya dönme zamanı gelmiştir. Bu zaferin müjdesi Mahmut Bey'e de verilecektir. Yola koyulurlar. Bir ara mola verilir. Avcılar, Kara Kekliği tekrar görmek isterler. Osman Bey özenle çantasını açarak elini uzatır ve kekliği avuçlar. Ancak hayretle donakalır. Bir de ne görsün, "Kara Keklik" ölmüştür. Avcılar biribirlerinin yüzüne bakarlar ve hayretler içerisinde yollarına devam ederler"...

HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİNDE KEKLİK MOTİFİ

Âşık Ruhsatî,

"Keklik gibi taştan taşa sekerek
Gerdan açıp gelişini sevdiğim."

diye sevgilisinin yürüyüşünü keklik sekişine benzeterek anlatır...

Urfalı şair Ükkâş ÜLGEN ise, Urfa dağlarında kekliğin ötüşünü figana benzetir.

.....
Dağda keklik figanı
Gül kokar dört bir yanı,
Kara gözlü ceylanı
Sölerdi Urfalıyam !
.....

Hoyrat ve manilerimizde keklik, bahsi en çok geçen kuşlarımızdandır.

Bı dağın ensesıne
Uyandım yâr sesine
Yarım keklik ben şahin
Düşmışem ensesine

Kekligem avla beni
Gümışe kabla beni
Geceler yar koynunda
Gündız mıhavla beni

Ah keklik aman keklik
Ötüşü yaman keklik
Kınalı parmaklara
Değer pembe eteklik

Kekligem avla beni
Dağlara salma beni
Gece yanında uyut
Gündüzler bağla beni

Deyimlerimizde ise;

"Keklik gibi sekmek" çevik bir şekilde, zıplayarak yürüyenler için kullanılır.

"Keklik gibi düştü" kolay ikna edilen için kullanılır.

"Çantada keklik" kolay elde edilme manasında kullanılır.

"Kevi gozel" (Siverek yöresinde yabani kekliğe verilen isim) aynı zamanda deyim olarakta kullanılmaktadır. Kendisinin sıyrılıp arkadaşını ele veren kişiler için kullanılır.

Atasözlerimizde;

"Kekliği tuzağa düşüren sesidir"

"Kekliği ele veren sesidir"

"Kekliği keklikten tutarlar"

"Karka, istemiş keklik kimin yeriye; eski yeriyışını de şaşırmış"

sözleri, keklik motifinin kullanıldığı güzel örneklerdendir.

Türkülerimizde;

"Makaram sarı bağlar" isimli Urfa türküsünde Asiye, sevdiğince kekliğe benzetilmektedir.

...
Makarada ipliğim (lo)
Asiye benim kekliğim
Hiç aklımdan çıkmıyor (lo)
Tenhalarda gezdiğim
...

Arif Çelik ise, "Pala Remzi Türküsü"nde, keklik avı için ta Botan Çayı'na kadar gittiğinden bahseder.

...
Tüfenk aldım çıktım keklik avına
Ta Urfa'dan geldim Botan çayına
Aşiretler bir yiğidi metheder
Pala Remzi derler onun adına
...

Urfa türküsü olmamakla beraber belkide keklik motifinin yer almasından dolayı Urfa müzik meclislerinde çok okunan diğer iki türkü de ise keklik şu şekilde yerini almıştır.

...

Keklik gibi kanadımı süzmedim
Murat alıp doya doya gezmedim
Bu kara yazıyı kendim yazmadım
Alnıma yazılmış bu kara yazı
Kader böyle imiş ağlarım bazı
Gönül hey sebepsin.

....

Keklik dağlarda çağıldar
Yavrum diye diye ağlar
Günden güne yansa dağlar
Görenlerin bağrı yanar
Ağlarım ben kekliğime
Seherden öten bülbüle
İpeklenmiş tüylerine
Yanaktaki benlerine ley ley
Ağlarım ben kekliğime
Keklik bizden uzaklaştı
Yolumuz sarpa dolaştı
Hünkar kal'asını aştı
Belki yavrusuna kavuştu

Nakarat

"Kazancı Bedih"in okuduğu bir uzun havada keklik şöyle yeralmaktadır.

İki keklik seke seke
Bizim evi yol eyledi
Kuş dilinden bilmez idim
Yâr beni bülbül eyledi
Al ilen bal ilen oy oy
Gümüş kemer kol ilen oy oy
Gönlü vermez ise zor ilen oy oy

Keklik uçtu bağa düştü
Şavkı bizim eve düştü
Kurban olam güzel gelin
Benim gönlüm sana düştü

Al ilen bal ilen oy oy
Gümüş kemer kol ilen oy oy
Gönlü vermez ise zor ilen oy oy

Maya olarak okunan bir dörtlük te şöyledir.

Kekliğimi doyurdular
Kanadını ayırdılar
Ne de zalım Urfa imiş
Beni yârdan ayırdılar

Dokumalarda ise ; "Keklik izi" ve Keklik ayağı" isimli iki motif bulunmaktadır.

V- SONUÇ

Avcılık ve keklik halk kültürümüzde önemli bir yer tutmaktadır. Avlanmanın yanısıra Keklik Motifi, halk edebiyatımızın yanısıra Halk Müziğimizde ve el sanatlarımızda geniş yer tutmaktadır.

Çevre korumacılığında, kekliğin de korunması için gereken çabalar gösterilmelidir. Aksi takdirde Kelaynak Kuşları gibi nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Özellikle avcılar, bu kuşun korunmasında bilinçlendirilmeli ve gerekirse keklik avlanmaları bir süre yasaklanmalıdır.

Kekliğin yaşadığı yörelerde coğrafi yer adlarına kekliklerin adı verilmeli ve bu kuşun hiç olmazsa ismi yaşatılmalıdır. Örneğin bir pınara "Keklik Pınarı", Bir tepeye "Keklik Tepesi", Bir dağa "Keklik Dağı" adları verilebilir. Şehirlerde ise sokak ve cadde ismi olarak verilebilir.

Bütün bunların, kekliğin maddi ve manevi olarak yaşatılmasında katkısı olması dileğiyle...

Kaynaklar:

1) Ahmet Gözühoş, (1925 doğumlu), Şanlıurfa Tülmen Köyünde 17.12.200 tarihinde yapılan derleme.

2) Seydi Çoban, (1940 doğumlu), Şanlıurfa Yaylak Köyünde 10.07.2001 tarihinde yapılan derleme.

3) Reşat Çelik, (1950 doğumlu), Şanlıurfa Koçviran Köyü'nde Haziran 1999'da yapılan derleme.

4) Abdülkadir Algın, Avcılıkla ilgili yayınlanmamış araştırma notları, 1983.

5) "Keklik" maddesi, **Meydan Larousse Ansiklopedisi**, 12. cilt.

6) Ali Esat Bozyiğit, **Halk Kültürümüzde Keklik Motifi ve Çukurova'dan Örnekler, Bizde Adet Böyledir Halk Kültürü Yazıları**, Ürün Yayınları, Ankara 1995.

KISAS KÖYÜ ve KISASLI AŞIKLAR

S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU *

Abuzer AKBIYIK **

GİRİŞ

Şanlıurfa'ya, "Peygamberler Şehri", "Müze Şehir", "Tarih ve Tarım Şehri" ünvanlarıyla anılmasının yanısıra aynı zamanda bir "Musiki Şehri" de diyebiliriz. Yöremizden çok değerli müzisyenler yetişmiş, yurtiçinde ve dışında ilimizi başarıyla temsil etmişlerdir. Bu yöremizdeki kültür değerlerinin içinde musiki, halen çok önemli bir yer tutmaktadır.

"Aşıklar Diyarı" olarak bilinen Kısas Köyü ise Güneydoğu Anadolu bölgesinde aşık tarzı şiir geleneğini sürdüren ve kırk civarında saz şairinin yetiştiği, gönül ehli insanların yaşadığı bir beldemizdir. Köydeki aşıklar kendi deyişlerinin yanısıra usta malı da çalıp söylemektedirler.

Ülkemizde en çok ihtiyaç duyulan birlik ve beraberlik ruhunun oluşmasında âşıklarımızın önemli bir yeri bulunmaktadır.

Kısas'ta yetişen Aşıklar gerek yurt içinde gerekse yurtdışında hayatları boyunca şiirler yazıp, deyişler söyleyerek, bağlama çalarak bu geleneği başarıyla sürdüren sanatçılarımızdır.

Halkın anlayabileceği yalın bir dille yazan, hece vezni kullanan, sazı ve sesi güçlü, kendi deyişlerinin yanısıra usta malı deyişler de okuyan Kısaslı Aşıkların şiirlerinde Alevi-Bektaşi kültürüne özgü motiflerin yanısıra sosyal konular da genişçe yer almaktadır.

Şanlıurfa'da, aşık tarzı şiir geleneğini sürdüren saz ve söz ustalarının kültür dünyasına tanıtılması ve eserlerinin gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla yapılacak çalışmalar en önemli dileğimizdir.

KISAS KÖYÜ TARİHİ VE HALKI

Kısas, Şanlıurfa ilinin 12 km güney doğusunda Tektek Dağları'na giden yolun üzerinde, Harran Ovası'nın başlangıcında yeralmaktadır. Dili, geleneği-göreneği ve yaşam biçimi bakımından çevresindeki köylere benzemeyen, fakat şehir merkezi ile benzerlik gösteren ve Şanlıurfa merkezine bağlı bir Türkmen köyüdür. 1992 yılında belde olmuştur. Kısas adının tarih olarak geçtiği en eski kaynakta, 1035 yılında Arapların hâkimiyetindeki Kısas'a Urfa'daki Bizanslıların akınlar yaptıkları bahsedilmektedir. (1)

Kısas adından bahseden diğer eski bir kaynak ise Urfalı Mateos'tur. Vak'ayinâme'sinde ünlü Selçuklu kumandanı Sâlâr-ı Horasan'ın (1065 yılında) Urfa'ya gelişinden *".... Sâlâr-ı Horasan, Urfa memleketine geldi ve Çalap (Culap) üzerine yürüdü. Oranın muhtelif yerlerinde şiddetli katliamlar icra etti ve birçok insanı da esarete sürükledi. Sonra Deb* (2) *denilen kaleye karşı yürüdü. Oranın halkını kâmilen kılıçtan geçirdi. Sonra da Ksaus denen yere gelip karargâh kurdu. Urfa'da bulunan 4000 atlı ve piyade Roma askeri, Türklere karşı yürüyüp Ksaus'a yakın bir yer olan Tılag'a geldiler, bunu gören Sâlâr-ı Horasan askerlerine hücum emrini verdi. Fakat Roma askerleri muharebe daha başlamadan önce kaçtılar...Müslümanlar onları şehrin hendeğine kadar kovaladılar."* (3) diye bahsedilmektedir. Buradan da anlaşılıyorki Türkler ilk kez 1065 yılında Kısas'a kadar gelmişlerdir.

J. B. Segal'in, *Edessa 'The Blessed City'* isimli kitabının 233. sayfasında; 1110 yılında Musul valisi Emir Mevdud'un komutasındaki ve diğer Türk komutanlarından oluşan bir grubun Urfa üzerine geldiği, Türklerin Urfa'nın doğusunda, Kısas Kalesi yakınında kamp kurdukları, Urfa'yı kuşatmayıp ancak manastırları tahrip etmekle yetindikleri yeralmaktadır. Kısas'taki höyükte daha önceleri bir kalenin bulunduğu buradan anlaşılıyor.

Yine aynı kitabın 237. sayfasında; *"1138 yılında Artuklu beyi Timurtaş, civarda yaptığı birkaç başarılı akın ve savaş sonucunda birçok Frankı öldürdü ve esir aldı. Esirlerle Urfa önüne geldi ve kentin teslimini istedi. Ancak Franklar kenti teslim etmediler. Bunun üzerine Türkler Urfa'nın doğusundaki önemli bir kale olan Kısas kalesini zaptettikten sonra geri çekilmişlerdir."* diye bahsedilmektedir.

16. yüzyılın sonlarına doğru Mevali Türkmenleri'nin yaşadığı Kısas'ta Araplarla olan bir savaş sonunda Kısas halkının Suriye'ye Türk-

* *Harran Ü. Şanlıurfa MYO. Öğr.Görevlisi*
** *Serbest Muhasebeci Mali Müşavir-Folklor Araştırmacısı*

men Culabı (Rakka şehrinin çevresinde bir yer) denen bölgeye göç edip yerleştiğini ve köyün uzun süre boş kaldığını söyleyen Sefâî, köyün bugünkü halkının buraya gelişini ise şöyle hikâye etmektedir: "*Zeynel Abidin'in torunlarından olduğu söylenen Seyit Ahmet adında bir Türk 1600 yıllarında yakınlarıyla birlikte Horasan'dan buraya gelir yerleşir. Kerâmet ve mûcizeler sahibidir. Fakir fukaraya kazan kaynatan ve sevilen bir zattır. Bizler bu topluluğun evlatlarıyız.*"

Aşık Sefâî, Kısas adının ise Emeviler'le Abbâsiler arasında yapılan savaşlarda tarafların "kısasa kısas" davranışlarından geldiğini söylüyor ve ekliyor. "*Emevi halifeleri, iktidarları döneminde müslüman halka çok zulmediyorlardı. Nihayet Horasan'dan Eba Müslim denen bir yiğit 40 sene süren bir savaş sonunda Yezid'in oğlu Mervan'ı yendi. Böylece hem Türkler hem de Araplar huzura kavuştular.*"

Aşık Sefâî destânımsı hikâyesine devamla şöyle diyor: "*Muharebenin çoğu Harran ovasında olur. Emeviler esir aldıkları askerleri bir tepede diri diri yakarlarmış. Eba Müslim tarafı ise esir aldıkları Emevi askerlerini önce yola çağırırlar ve yola girmedikleri takdirde oniki imamı aşkına başlarına oniki çivi çakarlarmış*".

Aslında Aşık Sefâî burada, 8. yüzyılda Arap Dünyası'ndaki toplumsal bölünmelerden yararlanarak Emeviler'e karşı bir ayaklanma başlatan Eba Müslimi Horasanî'nin, son Emevi halifesi II. Mervan'ı yenilgiye uğratarak Ebü'l Abbas'ın Abbâsi halifesi seçilmesini sağlayan savaşını, efsânevi bir dille anlatmaktadır. (4)

Şah Muhammed

Aşık Sefâî'nin anlattığına göre Eba Müslimi Horasani'nin Emevilerle olan ve kırk sene süren savaşında Eba Müslim'e, Hürzem (Harezm) beylerinden Şah Muhammed ve kardeşi Fatma Hatun yardım etmişlerdir. Şah Muhammed bir gün ava çıkar. Kırk kişilik bir kalabalık görür. Bunların kimler olduğunu öğrenmek üzere adamlarını gönderir. Adamlar gider bakarlar ki kırk kişiden otuz yedisi ölmüş, üçü yaşıyor. Ama onların da dili kesilmiş. Dilsizlerin yazıyla anlatmalarından Eba Müslim'in askerleri oldukları anlaşılır. Eba Müslim'in burada Emevilerle savaş yaptığını öğrenen Şah Muhammed, şimdiye kadar mücâdeleye girmemiş olduğuna kahırlanır. 40.000 askeriyle savaşa katılır ve altın tahtını Eba Müslüm'e hediye eder. Uzun yıllar süren savaşlar sonunda Şah Muhammed bir savaşta şehit düşer. Türbesi halen Kısas'ta bulunmaktadır ve önemli bir ziyaret yeridir.

Hazreti Ali yanlısı oluşu ve Kerbela faciasının öcünü almak için Emevilere karşı savaşması ile Eba Müslüm, Anadolu'da bulunan inanışlar arasında olduğu gibi Kısas halkının zihninde de efsânevi bir kişiliğe bürünmüştür.

KISAS'DA SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPI

Kısas halkı tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Buğday, arpa, pamuk, mercimek, fıstık yetiştirilmekte; az ölçüde bağcılık da yapılmaktadır. Son yıllarda sulu tarıma geçilmiştir. Ekonomik durum orta düzeydedir. 1997 sayımına göre köy 700 hâneli olup nüfusu ise 5.400'dür.

Beldede; Belediye teşkilatı, Tarım Kredi Kooperatifi, Sağlık Ocağı, İlköğretim Okulu ile Belediye Kütüphânesi, Sulama Birliği, 3 kahvehâne, 3 fırın, 10 bakkal dükkânı, Ziraat Teknisyenliği, PTT acentalığı, 2 Cem Evi ve 2 cami bulunmaktadır. Şehir merkezi ile bağlantıyı sağlayan yol asfalttır.

Çevresinde yeralan; Fiyen, Sultan Tepe, Çekçek, Çamurlu, Köpürlük, Cüdeyde gibi köylerde yoğun olarak Arapça konuşulmasına karşılık; Kısas'ta konuşulan tek dil Türkçe'dir ve şehir merkezindeki Türkçe'ye göre, daha saf ve daha temizdir. Okuma yazma oranı diğer köylere göre daha ileridir.

Kısas halkı, dinine, geleneklerine, devlete ve Cumhuriyete bağlı; milliyetçi, vatanperver, misafirperver insanlardır.

Köyde ağalık ve büyük toprak sahipliğine rastlanmamaktadır. Herkesin kendine yetecek kadar toprağı bulunmaktadır.

Kısaslılar; "*Biz kendimize Alevi diyoruz ama aslında Bektaşi'yiz. Zaten Alevi, Bektaşi aynıdır*" demektedirler. Kısas Köyü'nün çoğu Bektaşi olmakla birlikte köyde Sünni Türkmenler de yaşamaktadır. Bektaşilerin iki cem evinin yanısıra Sünnilerin de köyde iki camileri vardır. Köyde manen ayrılıklardan dolayı bugüne kadar hiç kavga olmamış, zaman zaman olan kavgalar ise başka kaynaklıdır.

Gelenekler

Kısas, geleneklerini yaşatmaya çalışan gönül ehli insanların beldesi ve aşıklar diyarıdır. Düğün geleneği kısmen değişmiş olup bazı aileler şehirde düğün salonlarında düğün yapmakta-

dır. Eskiden köyde yapılan düğünler çok şenlikli olup on gün sürermiş.

Ölümle ilgili gelenek ise Kısas'ta şöyledir: Cenaze, evde imam tarafından yıkanır. Mezarlıkta namazı kılınır. Mezar başında hoca, dua okur. Üç gün taziye yapılır. Komşular, cenaze sahibini yemeğe davet eder. Üç gün sonra cenaze sahibi kurban keser ve bütün köyü davet eder (Buna "Topraktan Kaldırma" denir). Taziyede, gelenler tarafından Yasin ve Fatiha sureleri okunur.

Kısas'ta 12 gün Kerbela şehitleri, 3 gün de mas'um-ı pâklar için olmak üzere her yıl muharrem ayında 15 gün oruç tutulur. Oruçta 15 gün boyunca etli yemekler yenmez, sakal traşı olunmaz yıkanılmaz, aynaya bakılmaz, su içilmez (Ayran, şerbet içilir). Mecbur kalanlar suyun içine biraz toprak karıştırarak içer. İftarda kana kana su içmek günah sayılır. Oruç sonunda aşure pişer. Kazan başında toplanılarak dua okunur. Aşure'nin yanısıra kurban kesenler de olur. Oruç bitse bile Muharrem ayı içinde kelle ve ciğer gibi yemekler yapılmaz (diğer etli yemekler yapılabilir).

Yılda bir defa Ocak ayında görgü-sorgu kurbanı yapılır. Tarikat mensupları, aralarında para toplarlar. Kurban alınıp kesildikten sonra, Baba: *"Razı mısınız birbirinizden ?"* diye sorar. Küskünler barışır. *"Gelme gelme, dönme dönme, gelenin malı, dönenin canı "* diye yemin verilir. Düşkünler (suç işlemiş kişiler) görgü-sorgu kurbanına katılamaz.

KISAS'TA CEM

Cem'de 12 Hizmetin Sahipleri

1- Dede: Sercem de denilir. Cem'i yönetir.

2- Rehber: Cem'e katılanlara yardımcı olur.

3- Gözcü: Cem'de düzeni ve sükûneti sağlar.

4- Çerağcı: Çerağın yakılması, meydanın aydınlatılmasıyla görevli

5- Zakir: Deyiş, Duvaz, Mirac'lama söyler.

6- Farraş: Meydanı Süpürür

7- Sakka: İbriktar, saka suyu dağıtır.

8- Sofracı: Kurban ve yemek işlerine bakar.

9- Pervane: Samahcı, samah yapanlar.

10- Peyik: Cem'i komşulara haber veren.

11- İznikçi: Cem evinin temizliğine bakar.

12- Bekçi: Cem'in ve Cem'e gelenlerin evlerinin güvenliğini sağlar.

Halka Namazı (Kırklar Namazı)

Kısas'ta Cuma akşamları cem evinde yapılan toplantıya "Halka Namazı" ya da "Kırklar Namazı" denilmektedir. Cem'e herkes lokmasını (evindeki yiyeceği) alarak gider. Önce âdâbınca sohbet yapılır, sonra namaza geçilir.

Namazda ilk hizmet sahibi "Selmanı Farraş" önce meydanı süpürür, meydanı açar. Sonra abdest suyu dağıtılır ve herkes elini yıkar. Meydan açılırken çıra duasının (Nur suresi 35. ayet) okunmasıyla delil uyandırılır ve arkasından edebi erkan ile üç Duvaz-ı İmam (Düvâzdeh imâm) birbirine bağlı olarak okunur. Kısa bir ara verilir. Bundan sonra âşıklar fasıla başlar. Burada daha çok Hazreti Ali'yi, Oniki İmamı, Hacı Bektaşı Veli'yi öven medhiye türü şeylerle Duvaz-ı İmam (Oniki imamın adının geçtiği Nefes) okunur. Aşıklar böylece bir fasıl geçtikten sonra kısa bir ara verilir. gözcü; *"Zâkirlerin zikri gerek "* der ve ikinci fasıl başlar (Deyişler okunur). Bu da bittikten sonra namaza devam edilir. Üç Duvaz-ı İmam okunur sonra "mi'raçlama" okunur. Mi'raçlama okunurken Hazreti Muhammed'in Mi'rac'a çıkışına sıra geldiğinde topluluk ayağa kalkar ve bir dörtlük ile öylece ayakta okunur. Sonra semaha geçilir.

Kısas Köyünde Yapılan Semah

Bu samaha "Kırklar Semahı" denilmektedir. Miraçlama'nın sonunda başlar ve şu şekilde olur.

1- Çark (hızlı dönüş, pervane) sonunda samalı dönenler ayakta durur ve baba gülbeng okur.

2- Duvaz-ı İmam (saz eşliğinde okunurken dönenler oturur)

3- Gülbeng (baba veya dede dualar okur)

4- Semah Yürüyüşü (Turnalar deyişi eşliğinde)

5- Çark (samah dönüşüne bağlı olarak hızlı dönüş) sonunda semah dönenler ayakta durur ve baba gülbeng okur.

6- Duvaz-ı İmam (saz eşliğinde okunurken dönenler oturur)

7- Gülbeng

8- Ağırlama (nenni de denir, samah dönenler ayakta durur)

9- Samah Yürüyüşü (deyiş eşliğinde)

10- Çark (samah yürüyüşüne bağlı olarak hızlı dönüş)

11- Gülbeng (ayakta dua edilir)

12- Tevhid (dönenler ve ayaktakiler diz üstü oturur, Sadık Baba'nın veya Kul Hüseyin'in deyişi okunur)

13- Tevhid'den sonra bir kişi : *"Çekelim aşkın yayın, Cem'e girmesin hayın, Tevhid kemalı buldu, Erkan yerini aldı, Diyelim ahhh Hüseyin "* der.

14- Gülbeng çekilir

15- Saka Suyu (Saka Hüseyin) iki veya üç görevli, saka suyu duası okunduktan sonra Cem'de oturanlara tas ile su dağıtır ve birer yudum içilir.

16- Lokma ve sofra (getirilen lokmalar sofraya dizilir, yemekten önce ve sonra dua okunur.)

17- Gözcü ortaya gelir *"Oniki hizmetin tamamına diyelim Allah Allah "* der. Sonra Baba son gülbengi okur :

"Allah Allah, Allah, Allah, akşamlar hayr ola, hayırlar feth ola, şerler def'ola, münkirler mat, münafıklar berbad ola. Ya Hazreti Allah namazımızı niyazımızı kabul eyliyesen. Üçler, Beşler, Yediler, Oniki İmam, Ondört Mahsum-ı Pâk, Onyedi Kemerbest ve Kırkların hayli himmetleri; sefa nazarları üzerimizde hazır ve nazır ola, gelmiş görmüş ola, göz gönül katmış ola. Bilerek, bilmeyerek yaptığımız günahlarımızı af ü mağfiret eyleyesen, bin günahımızı bir gerçeğe bağışlayasan. Nur-ı Nebi, Kerem-i Ali, pirimiz-üstadımız Seyyit Hünkâr Hacı Bektaşı Veli. Dil bizden nutuk Hazreti pirden. Gerçeğin demine hû Ya Ali. Oturup duran, pir ve civan, ârife nazar, gerçeğe hû: Gaybetsiz başını yastığa koyan sağ yata selâmet kalka; sırrı sır edenin demine hu, hak saklaya, Hızır bekleye cem'i cümlemizi."

Samahta 3-5-7 kişi dönmekle birlikte, yerin durumuna göre coşan, içi kaynayan samaha kendini katar. Bacılar da isterlerse katılabilirler.

KISAS'DA ÂŞIKLIK GELENEĞİ

Köyde aşıklık geleneği en iyi şekilde muhafaza edilmekte ve sürdürülmektedir. Hemen hemen her evde bir bağlama bulunmaktadır. Bu özellikleriyle Kısas, *"Aşıklar Diyarı"* ünvanına lâyıktır. Köydeki aşıklardan yurt içinde ve dışında sesini duyuranlar da bulunmaktadır.

Bu halk şairlerimiz, sazlarıyla halkın dilini şiirleştirip duygularını dile getirmektedirler. Ayrıca şiirlerinde geleneklerini, inançlarını, atasözlerini, deyimlerini dile getirip sevdiklerini överler ve onlara ait menkıbeleri şiirleştirirler. Sosyal hayattaki değişiklikler de şiirlere tesir etmektedir.

212) Kısaslı Aşıklar

Köyde yetişen aşıklardan bağlama çalanlar kendi deyişlerinin yanısıra; herkesçe tanınmış, Kısas dışındaki eski aşıklardan Sadık Baba, Sıtkı Baba, Dertli, Derviş Ali, Edip Harâbî, Virâni, Kul Hüseyin, Kul Himmet, Seyyid Nesimî, Şah Hatâyî ve Pir Sultan'ın deyişlerini de (usta malı) okumaktadırlar.

KISASLI ÂŞIKLAR

Köyde yaşamış ve yaşamakta olan aşıklarımız şunlardır.

Aşık Hüseyin

Doğum tarihi bilinmemektedir. Adı bilinen en eski aşıklardandır. Kısas Cem'inde yeralan samah ve deyişlerin müzikleri ona aittir. Kul Hüseyin mahlasıyla Kısas'ta bilinen deyişlerin ona ait olduğu sanılmaktadır.

Aşık Mustafa (Aşık Mıço)

Doğum tarihi bilinmemektedir. Aşık Hüseyin'in oğludur. Ancak 1910 yılında öldüğü söyleniyor. Aşık Halit Aşan'ın dedesidir. Usta malı söyleyen, bağlama çalan ancak kendi deyişlerinin olup olmadığı bilinmeyen bir aşıkmış. Günümüze kadar gelen Kısas samahlarında okunan deyişlerin müziklerinin ona ait olduğu söylenmektedir. Aşık Mıço ile ilgili anlatılan bir anekdot şöyledir: Birgün Aşık Mıço'nun köyde bağlaması kırılıyor. O zaman Urfa'da bir saz bulamayınca bir kış günü Anteb'e gitmeye karar veriyor. O tarihlerde vasıta bulunmadığı için Anteb'e yürüyerek gidiyor ve oradan bir bağlama alıp geliyor.

Aşık Kul Biçâre (Abdurrahman Türkmen)

1840 doğumludur. Babasının adı Bedir'dir. Şiirleri hâlâ yaşamaktadır. Usta malı ve kendi deyişlerini okurmuş. Söylenilene göre 1922 yılında ölmüştür. Evli olup 2 çocukludur.

Köçek Ahmet

Doğum tarihi bilinmemektedir. Kendi deyişi bulunmayıp usta malı okurmuş. Kurtuluş savaşına katıldığı bilinmektedir. Ve savaştan kısa bir süre sonra öldüğü söylenmektedir.

Kılo Bektaş (Nakla Bektaş)

Aşık Mıço'nun amcasıoğludur. Cem'e katılan aşıklardandır. Usta malı çalıp söylermiş. 70 yaşlarındayken 1945 yılında vefat etmiştir.

Muhammed Çavuş

1840 yılında doğduğu söyleniyor. Makama vakıf iyi bir okuyucuymuş. Mukim Tahir'in sık sık ziyaret ettiği ve çok beğendiği bir ustaymış. Askerde bando çavuşluğu da yapmış. 1948 yılında vefat etmiştir.

Culha Yahya Baba

1880 yılında doğmuştur. Cem evi sahipliği yapmıştır. Kısas'taki Alevi-Bektaşilerin Babası'dır. İyi cura çalan, deyiş ve makamları çok iyi bilen birisiymiş. 1962 yılında vefat etmiştir.

Mehmet Eyyüp

1880 yılında doğduğu söylenmektedir. İyi bir keman ustasıymış. Usta malı çalıp okurmuş. Cem evi'ne katılan aşıklardanmış. 1936 yılında vefat etmiştir.

Hoca Bakır

1885 doğumludur. İstiklâl Savaşı gazilerindendir. Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal ile aynı cephede savaşmış ve bazı anıları olmuştur. Dini konularda çok bilgiliymiş, aynı zamanda köyün imamıymış. Cura ve Bağlama çalmada ustaymış. 1972 yında vefat etmiştir.

Seyyit Halil Çavuş

1900 yılında doğduğu söylenmektedir. Bağlama ve Keman çalmada ustaymış. Kendi deyişi bulunmayıp usta malı okurmuş. 1969 yılında vefat etmiştir.

Seyyit İbrahim Çavuş

1905 yılında doğduğu söylenmektedir. Halil Çavuş'un kardeşi olup, iyi bir okuyucuymuş. Türkü, Hoyrat ve gazelleri çok güzel okurmuş. 1952 yılında bir trafik kazasında vefat etmiştir.

Aşık Büryâni (Hamdullah Aykut)

1926 doğumludur. Babası Ahmet, annesi Meryem'dir. Übeyit kızı Fatma ile evli olup 11 çocukludur. Köyde çiftçilikle uğraşan ve kitap okumayı çok seven biri olup deyişlerini cem'lerde irticali olarak söylermiş. Bir ara Cem evi sahipliği yapmıştır. Şiirlerini kendi el yazısıyla yazdığı iki defterde toplamıştır. Çok güzel cura çalarmış. 7.11.1990 tarihinde vefat etmiştir.

Aşık Halit Aşan

1928 doğumludur. Babası Hüseyin, annesi Fatma'dır. Amcası kızı Aynızeliha ile evli olup 6 çocukludur. 1964-1974 yılları arasında Almanya'da çalışmıştır. Yöre üslûbuna ve samah töresine hâkim, çoşkuyla çalar söyler. Kendi deyişleri bulunmamaktadır. Daha çok usta malı oku-

makta ve bağlama çalmaktadır. İyi bir kaynak kişidir.

Aşık Celali (Veli Göncü)

1931 yılında Kısas'ta doğmuştur. Babası Ahmet, Annesi Aynur'dur. Haydar kızı Hatice ile evli olup 7 çocukludur. Çiftçilikle uğraşmaktadır. Kuvvetli bir sese ve çok saf bir Türkmen üslubuna sahiptir. Urfa şehir merkezindeki geleneksel Urfa müziğini bilmektedir. Kürdi ve Araban gibi mahalli makamları icra edebilmektedir. Bağlama ve cümbüş çalabilmektedir.

Ali Asa

1933 Kısas doğumludur. Babası Veli, annesi Zeynep'tir. İlkokul mezunudur. 1964 yılından beri Hollanda'da işçi olarak çalışmaktadır. 200'ün üzerinde şiiri bulunmaktadır.

Aşık Helali (İmam Polat)

1937 Kısas doğumludur. Babası Hasan, annesi Güllü'dür. 1995 yılında vefat etmiştir. 50 civarında şiiri bulunmaktadır. İki evli olup 17 çocuğu vardır.

Aşık Doksandaon (İsmail Kondu)

1938 doğumludur. Babası Halil, Annesi Aynur'dur. Cuma kızı Amşe ile evli olup 6 çocukludur. Köyde hayvancılıkla uğraşmaktadır. İlkokul mezunudur. Sazı zayıf, sözü kuvvetli bir aşıktır. 300'e yakın şiiri vardır. Şiirlerinin bir kısmı bestelenmiştir.

Aşir Türkmen

1938 Kısas doğumludur. Babası Derde, annesi Hedle'dir. Aşık Kul Biçâre'nin torunudur. Evli üç çocuk babasıdır. Bankadan emekli olup 1998 yılında vefat etti. Usta malı okurdu, ayrıca Urfa havalarını bilir ve gazel okurdu.

Aşık İkrâri (Mehmet Uğur)

1941 Kısas doğumludur. Babası Mustafa, annesi Zöhre'dir. İlkokul mezunudur. 10 yıl kadar Almanya'da çalışmıştır. Birçok şiiri bulunmaktadır. 1997 yılında vefat etmiştir.

Aşık Fedâi (Cuma Aran)

1944 Kısas doğumludur. Babası Abit, annesi Medine'dir. İlkokul mezunudur. 200'ün üstünde şiiri bulunmakta Aynı zamanda köyün hocasıdır.

Aşık Hürremi (Emine Uğur)

1950 Kısas doğumludur. Köyün bayan aşıklarındandır. Okur yazardır. 100'ün üstünde şiiri bulunmakta ve bağlama çalmaktadır.

Aşir Kayabaşı

1952 Kısas doğumludur. Babası Şeyho, annesi Fatma'dır. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi mezunudur. Hem deyiş türü hemde serbest şiirler yazmaktadır.

Aşık Sefâî (Mehmet Acet)

1954 Kısas doğumludur. Babası Sefer, annesi Fatime'dir. Evli ve 3 çocuk babasıdır. 100'ün üstünde şiiri, 30 civarında bestesi bulunmaktadır. Bağlama çalmakta, hem kendi deyişlerini, hem de usta malı okumaktadır.

Aşık Devrâni (Cuma Azbay)

1954 Kısas doğumludur. Babası Mehmet, Annesi Elif'tir. Aşur kızı Elif ile evli olup 4 çocukludur. Köyde günlük işlerle uğraşmaktadır.

Aşık Yarâni (Hasan Polat)

1955 Kısas doğumludur. Babası İmam (Aşık Helali), annesi Fatma'dır. İlkokul mezunudur. 1987 yılında çok genç yaşta ölen aşığın 100'ün üstünde şiiri bulunmaktadır. Bağlama da çalıyormuş.

Kul Bektaş (Bektaş Bulut)

1958 Kısas doğumludur. Babası Haydar, annesi Zöhre'dir. İlkokul mezunudur. 100'ün üzerinde şiiri bulunmaktadır.

Hüseyin Öztürk

1959 Kısas doğumludur. Babası Hasan, annesi Zeliha'dır. Ortaokulu Kısas'ta bitirdikten sonra tahsiline Almanya'da devam etti. Güzel bağlama çalmakta, besteleri ve şiirleri bulunmaktadır. Halen Almanya'nın Göttingen şehrinde valilik ve belediye bünyesinde müzik kursları vermektedir.

Kul İhsan (İhsan Doğan)

1960 Kısas doğumludur. Babası Bakır (Culha Bakır), annesi Rabia'dır. Öğretmen Lisesi mezunudur. Deyişleri bulunmakta ve bağlama çalmaktadır.

Aşık Dertli Divâni (Veli Aykut)

1962 doğumludur. Babası Hamdullah (Aşık Büryani), Annesi Fatma'dır. Liseden sonra Açık Öğretim Fakültesini bitirmiştir. Bir kamu kuruluşunda çalışmaktadır."Divâne Gönül" adlı bir kaseti bulunmaktadır.

Ahmet Erdem

1963 Kısas doğumludur. Babası Mehmet, annesi Fatma'dır. Maliye Yüksek Okulu mezunudur. Suruç Maliyesi'nde çalışmaktadır. Deyiş ve Serbest şiirler yazmaktadır.

Aşık Meftûni (Mehmet Bakındı)

1964 doğumludur. Babası Hüseyin, annesi Zeliha'dır. Lise mezunudur. Bağlama çalıp okumaktadır. Çok sayıda şiiri bulunmaktadır.

Aşık Halimi (İsa Özbay)

1966 Kısas doğumludur. Babası Halil, annesi Bedriye'dir. Lise mezunudur. Halen polis olarak görev yapmaktadır. Şiirleri bulunmakta ve bağlama çalmaktadır.

Kul Ahmet (Ahmet Aykut)

1967 Kısas doğumludur. Babası Hamdullah (Aşık Büryâni), Annesi Fatma'dır. Lise mezunudur. Bağlama çalmakta ve 50'den fazla şiiri bulunmaktadır.

Aşık Kul Halil (İ.Halil Elveren)

1968 doğumludur. Babası Bektaş, annesi Fadime'dir. Lise mezunudur. Bağlama çalmakta ve güzel bir sese sahiptir. Okuduğu şiirler kendisinindir. Ankara'da ikamet etmektedir. Çankaya Belediyesi'nde çalışmaktadır.

Ali Narin (Can Ali)

1969 Kısas doğumludur. Babası Halil, annesi Gülçin'dir. Ortaokul mezunudur. Köyün en genç aşıklarındandır. Deyişler yazmakta ve bağlama çalmaktadır.

Aşık Ceylâni (Mustafa Uğur)

1969 Almanya doğumludur. Babası Mehmet, annesi Emine'dir. Tıp Doktorudur. Çok iyi bağlama çalmakta ve şiirleri bulunmaktadır. Diyarbakır'da ikâmet etmektedir.

Yusuf Aşan

1970 Akpınar Köyü doğumludur. Babası Abbas, annesi Sultan'dır. Ortaokul mezunudur. Bağlama çalmada oldukça ustadır. Şiirleri bulunmakta ayrıca usta malı okuyup çalmaktadır.

Sadık Aşan

1971 Kısas doğumludur. Babası Hüseyin, annesi Hamide'dir. Lise mezunudur. Bağlama çalmakta ve şiirleri bulunmaktadır. Aşık Halit Aşan'ın torunudur.

Yusuf Tugay

1976 Almanya doğumludur. Babası Hüseyin, annesi Zöhre'dir. Lise mezunudur. Bağlamada oldukça usta olup şiirleri de bulunmaktadır.

KISAS'DA MÜZİK GELENEĞİ

Kısas Köyü halk müziği, Şanlıurfa'ya göre farklı bir zenginlik göstermektedir. Urfa türkülerinde koşma biçimi yok denecek kadar az olup türkülerde ise daha çok mani biçimine rastlanmaktadır. Kısas'ta ise durum bunun tersidir. Yaşlı, genç bütün aşıklar en güzel deyişlerini bir bütünlük içinde koşma biçimiyle söylemektedirler.

Köydeki çalıp söyleyenlerin tümü bağlamada Alevi-Bektaşi müziğinin temel akordu olan bağlama düzenini kullanmaktadırlar. Veli Göncü ise makam (gazel) okurken bozuk düzeni kullanmakta genellikle Kürdi ve Araban gazellerini okumaktadır.

Köyde, Şanlıurfa merkezinde icra edilen tüm makamlar bilinmemektedir. Kısas uzun havalarında Barak yöresi tarzına da rastlanmaktadır. Bu durum boy birliğine bağlanabilir. Köyde, hoyrat türlerinden ise sadece Beşiri hoyrat okunmaktadır.

Dinî bir törenin gereğini yerine getirmekte olan Kısas semahı ise kendine has karekterlerini diğer ezgilere göre daha çok korumuş olup kompozisyon bakımından renkli, şiir yönüyle de çok güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Dipnotlar

(1) J. B. Segal. **Edessa 'The Blessed** City', Oxford University Press, Oxford 1970, s.219.

(2) Diphisar olabileceği tahmin edilmekte. Kısas'ın kuzeyinde 25-30 km uzaklıkta bir köy.

(3) **Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),** Türkçeye tercüme H.D.Andreasyan, Notlar: E.Dulaurer-M.H.Yınanç, 2. baskı Ankara 1987, s. 53, 54, 127

(4) Mehmet ÖZBEK, "Urfa'da Gözden Uzak Bir Alevi Köyü Ve Halk Musikisi" **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri** , III.cilt, Ankara 1992, s. 165.

ŞANLIURFA HALK KÜLTÜRÜNDE "MIRRA" (ACI KAHVE) ile ODA ve KAHVEHANELER

S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU *

KAHVENİN VATANI-YETİŞTİRİLMESİ VE ANADOLU'YA GELİŞİ

Kahve, sıcak ülkelerde yetişen kahve ağacının meyve çekirdeğidir. Bilimsel adı *"coffea"* olup kökboyasıgiller familyasındandır. Yetiştirilen türler arasında ise, Arabistan kahvesi (coffea arabica) en önemlisidir. Araplar, 14. yüzyılda Etyopya'nın yüksek yaylalarından bunu Yemen'e götürüp yetiştirmiş ve uzun süre tekellerinde tutmuşlardır. Kahve üretimi zamanla Hindistan, Brezilya, Meksika, Kolombiya ve Endonezya'ya yayılarak buralarda da yetiştirilmeye başlanmıştır. Boyu altı ile sekiz metre arasındaki kahve ağacı budama yapılarak hep iki metrede tutulur. Yapraklarının koltuğundan çıkan, kokulu yumakçıklar halindeki beyaz çiçekleri 7-11 ayda drupa biçiminde meyveler yapar. Olgunlaşınca kabuğu kızaran bir meyvenin içinde, tatlı bir özün ortasında iki çekirdek bulunur. Kaliteli bir kahve elde etmek için, birkaç defada yapılan toplama işlemi ise bol el emeği gerektirmektedir. Toplama giderleri gelirin % 50'sine ulaşır. (1)

16. yüzyılın başlarında Mısır ve Hicaz'ın fethedilmesinden sonra, kahve Yemen yoluyla Habeşistan valisi Özdemir Paşa tarafından Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) getirilmiş ülkemize. Kısa sürede saray ve konaklarda yaygınlaşmış. Pişirmekle görevli kişilerin çalıştırılmasına, sarayda Kahvecibaşına bağlı kahveciler teşkilatı oluşmasına yolaçmış. *"Kahve Yemen'den gelir"* türkü sözü aslında bir gerçeğin ifadesi olmuştur böylece. *"Türk Kahvesi"* diye milli bir içecek haline gelen ve ülke sınırlarını aşan, Türkler tarafından dünyaya tanıtılan kahve, kültürümüzde önemli bir konuma sahiptir.

Doğu'nun keyif verici maddesi kahve ile Batı'dan gelen tütün, ülkemizde bir araya gelerek, adeta birbirlerini tamamlar oldular ki, bunu belirten bir halk sözümüz de şöyledir: *"Kahve ve tütün, keyifler oldu bütün"* (2) Sigaralar ve kahveler içildikten sonra duyulan keyfi belirtmek için söylenir.

Türkiye'de daha çok kafeini alınmamış çekirdek iken kavrulmuş ve çekilmiş, ya da dövülüp un haline getirilmiş kahve kullanılır. Telveli olarak pişirilir. Şekerli, orta şekerli, az şekerli, sade olarak yapılır ve içilir. Ayrıca *neskafe* ve *kapuçino* türü kahve de kullanılmaktadır.

TÜRKİYE'DE KAHVEHANELER

Kahvenin gelişi ve halk tarafından da kabul görmesinden sonra, dostlarla buluşup yorgunluk atmak ve kısa bir sohbet umuduyla kahve içilmeye gidilen mekanlar da önem kazanmaya başlamıştır.

İlk kahvehanelerin İstanbul'da 1554 yılında ortaya çıkmıştır. Hızla yaygınlaşması din adamlarının kaygılanmasına ve giderek tepkisine neden olmuş; haram sayılması gerektiği üzerine fetvalar verilmiş, sonunda, kahvehanelerin kapatılıp kahvenin yasaklanması gündeme gelmiş ve III. Murad döneminde kahve ve kahvehaneler yasaklanmıştır. Ancak yasağa rağmen, *"bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı"*nı saydırtacak kadar gözden uzak ve sapa yerlerde, kapalı kapılar ardında gizlice buluşulan kahvehaneler kurulmuştur. Daha sonraki dönemlerde ulemanın da kahve alışkanlığı artınca, haram değil helal olduğu yolunda fetva verilmiş; artan ilgi karşısında kahvehanelerin yüksek vergilerle açılmalarına göz yumulmuştur. (3) Kahve ve kahvehanelerin daha sonraki bazı dönemlerde de yasaklandığı olmuştur.

Kahve, pişirilmesi özen isteyen ve her yudum arasında sohbetler kurulan bir içecektir. Eski kahvehanelerin özelliklerini ve eski kahvehane kültürünü de ancak yazılı belgelerden (roman, gezi notları, anılar, söyleşiler) veya az sayıdaki gravürlerden tanımaya, öğrenmeye çalışıyoruz.

19. Yüzyılda daha da önem kazanan kahvehaneler, çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Özelliklerine göre isim alıp sınıfsallaştıkları görülür. Günlük gazete, kitap, şiir okunan büyük kahvehanelere *"kıraathane"*; ünlü aşıkların gelip gittiği, atışmalar, muammalar düzenlenen, halk

* *Harran Ü. Şanlıurfa MYO. Öğr. Görevlisi*

hikâyeleri anlatılanlara ise Aşık Kahvehanesi denilmiştir. Esnaf Kahvehanesi, Garipler Kahvehanesi, Hemşehri Kahvehanesi, Amele Kahvehanesi, Kır Kahvehanesi, Köy Kahvehanesi, Kuşçu Kahvehanesi, Lonca Kahvehanesi, Mahalle Kahvehanesi, Pehlivan Kahvehanesi, Sabahçı Kahvehanesi, Semai Kahvehanesi, Semt Kahvehanesi başlıca isim alanlardır.

19. Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da kahvehaneler, edebiyatçıların, bilim adamlarının, aydınların toplantı yeri haline gelmiş ve birer kültür merkezi niteliğine bürünmüştür. Kahvehaneler kitle haberleşmesi açısından da önem kazanmıştır. Kahvehaneler bazen buralarda toplananlarca yönetime karşı duyulan rahatsızlık ve eleştirilerin dile getirildiği, bazen de seçim kampanyalarında sandalyelerine çıkılıp nutukların atıldığı ve birçok umudun yeşerdiği mekânlar olmuşlardır yıllarca. Kurtuluş Savaşı örgütlenmeleri bile bu mekânlarda oluşmuştur.

Günümüzde ise kahvehaneler, eski yapısından uzak olup çay, kahve, meşrubat ve nargile satılmakta; tavla domino, okey, bilardo, çeşitli kâğıt oyunları vb. oynanmaktadır. Türkiye'deki niteliksiz kahvehane sayısının giderek büyük bir artış gösterdiği dikkati çekmektedir.

ŞANLIURFA HALK KÜLTÜRÜNDE ODA - KAHVE SAHİBİ - "MIRRA" (ACI KAHVE) ve KAHVEHANE

Hazırlanmasından ikramına kadar, kahve ve onunla ilgili özgün kültür ögeleri Urfa'da geleneksel hayatın bir parçası olmuştur. Kahve bir içecekten ziyade, bir kültür olgusudur Urfa'da... Kahve kültürünün en önemli unsurları yapılışı kadar, kahvenin içildiği mekânlar ve ortamlardır aynı zamanda.

"ODA SAHİBİ" ve "KAHVE SAHİBİ"

Urfa'da geleneksel hayat tarzı sürdüren kırsal kesim halkının varlıklı ve saygın kimseleri, köyde kendi evinin yakınına, misafir ağırlamak için "oda" denilen birkaç bölümü olan özel evler yaptırır. Şehirde ise, Geleneksel Urfa Evleri'nin "selamlık" bölümü bu fonksiyonu üstlenir. Bu odalarda tanıdık tanımadık misafirler ağırlanır. Buradaki hizmet ve masrafları karşılayan sofrası toplanmayan ve kahvesi sürekli kaynayan kişiye "oda sahibi" ve "kahve sahibi" denilir.

Oda'ya yakın dostlar ve ahbaplar da gelir gider. Uzaktan gelenler rahatça burada konaklayıp yatabilirler. Misafire niçin geldiği üç güne kadar sorulmaz. Hele kaç gün kalacağı hiç sorulmaz. Hergün üç öğün yemek hazırlanarak misafirlere ikram edilir. Oda'nın bir bölümü gelen misafirlerin binek ve yük hayvanları için ahır olarak ayrılmıştır. Köylerde, gündüz ve gece köyün erkekleri de sohbet etmek üzere bu oda'larda toplanırlar. Bu tür odalarda cemaat adabına uygun davranılır.

Oda'nın maddi yükü oldukça fazla olduğundan, oda sahibi varlıklı olan, hizmeti ve ikramı seven itibarlı kimselerdir. Bu kişiler toplumda sözü sayılan kişiler olduklarından, dava ve anlaşmazlıklarda haktan yana davranarak mes'eleleri çözüme kavuştururlar. Oda sahipleri yardım ve hediye kabul etmezler. Aşiret reislerinin odalarında çözümlenen anlaşmazlıklarda verilen cezalar ilgili tarafından oda'ya bağışlanır. Açılan "oda"lar babadan oğula yüzyıllarca devam eder. Köylerde oda sahibinin vefatından sonra en büyük erkek kardeşi bu işi üstlenir. Erkek kardeş yok ise veya çok küçük ise, oda sahibinin büyük erkek çocuğu babadan sonra bu işi üstlenir. Böyle bir geleneği olmayan ailenin bir ferdi, oda açma ve kahve kaynatma işine girişmez çünkü ayıp sayılır.

Her köyde oda olur ama her oda'da kahve kaynatılma geleneği olmayabilir. Oda sahibi aynı zamanda "kahve sahibi" ise kahve kaynatmaya ara vermez. Kahvesi hiç eksilmez ve gümgümü,de epey büyük olur. Ancak çok geçerli bir mazeret ve sebeple bu işe ara verilebilir. Odalarda kahve sabah erkenden hazır edilir ve kahvaltıdan önce ikram edilir.

Bir köye misafir geldiği zaman, kahve sahibinin dışındaki kimseler o misafiri ağırlayamaz. Başka evlere dahi misafir gelmiş olanlar birinci derece yakınları değilse ev sahibi tarafından alınıp Oda sahibi'nin evine götürülür. Bir saygının gereği olarak *"o var iken biz sana sofra açamayız "* derler.(4)

Taziye ve düğünlerde, oda sahibi tarafından köyde büyük kıl çadır kurulur. Bu çadırda 40 gün taziye devam eder ve kahve kaynatılır.

Yörede "oda sahibi" ve "kahve sahibi" geleneği son yıllarda epey azalmıştır.

"SIRA GECESİ" YAPILAN "ODA"LAR

Şanlıurfa şehir merkezinde ayrıca bir "Oda Geleneği" vardır. Sıra gezen arkadaşlar bazen evlerde sıra gezmeyip bir ev satın alıp veya kiralayıp döşerler ve haftalık "sıra gecesi" toplantılarını "Oda" denilen bu evlerde yaparlar. Bu

odaların mefruşatı ve diğer giderleri arkadaş grubu tarafından ortaklaşa karşılanır. Böyle bir odanın temizlik ve yemek işleri için ya bir adam tutulur veya bu işleri sırayla arkadaşlar kendi aralarında yaparlar. Bu odalarda cumartesi ve pazar günleri öğleden sonra ve hafta içi bazı akşamlar da oturulur. Odada yapılan sıra gecelerinde yemek yapabilenler yemek yapar, sıra yemeksiz ise gece çiğ köfte yapılır. Sohbetlerin yanısıra müzik te icra edilir. Bu gecelerin de vazgeçilmez ikramı yine "mırra"dır.

"MIRRA" (ACI KAHVE)

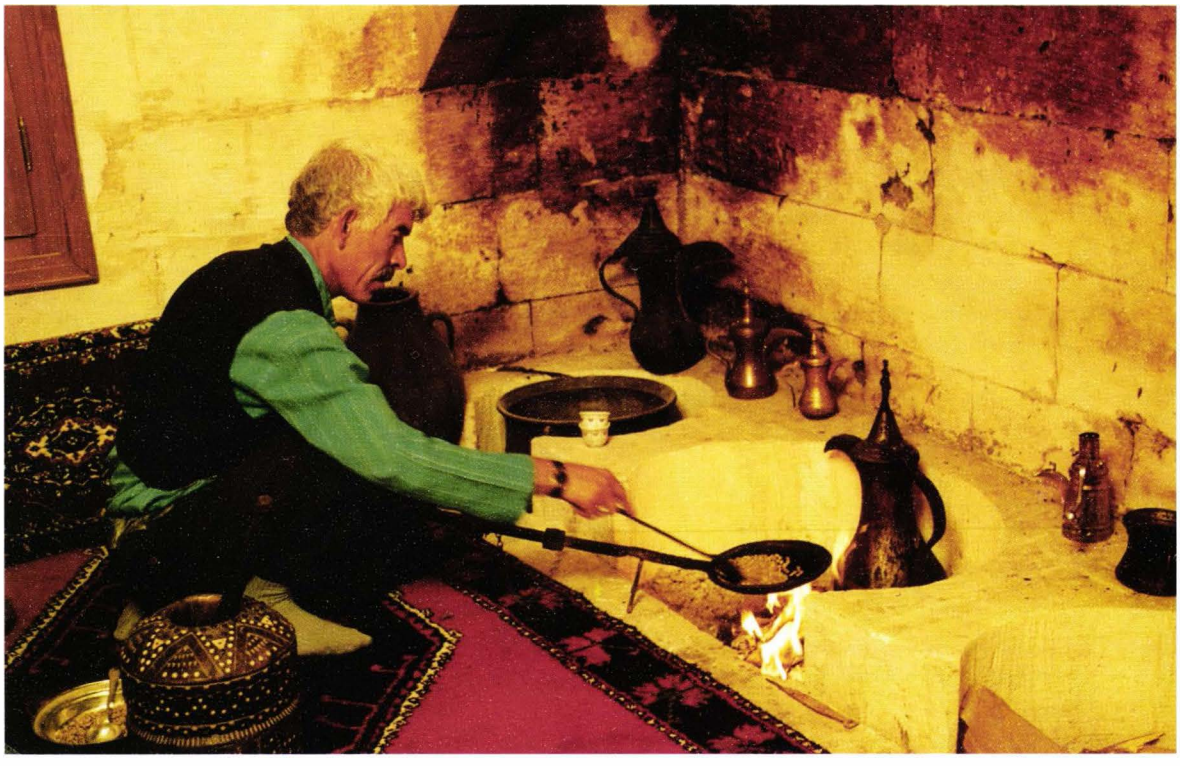
Kahve, Urfa yöresinde çeşitli şekillerde pişirilmektedir. Şekerli kahve ve sade kahvenin yanısıra Urfa köylerinde ve şehir merkezinde şekersiz "acı kahve" şeklinde pişirileni Arap muhitinde "mırra" ismiyle anılır. Mırra, Arapça "acı" ve "kekre" demektir. Kahve, çeşitli aşamalardan geçerek hazırlanır ve sonunda "Mırra" ismini alır. Kırsal kesimde sadece "kahve" denildiğinde bile "acı kahve" ve "mırra" kastedilir. Çoğu kere kısa olarak "acı" da denilir. Mırra'nın yapılması, ikramı ve içilmesinde kendine has kurallar vardır.

MIRRA'NIN HAZIRLANIŞI

Mırra hazırlamak için önce günlük kullanıma yetecek kadar yeşil kahve denilen çekirdek kahve, "*muhammes*" adı verilen özel yapılmış tavaya konularak kavrulur. Bu tava büyük bir kepçe gibidir. Değişik büyüklükte olanları vardır. Genelde 25-30 cm çapında kalın bir sac ve 90-100 cm uzunluğunda sapı bulunan bu tavaların bazılarında el işlemesi motifler de bulunur. Tavanın içindeki kahveyi karıştırmak için 5-6 cm çapında 40-50 cm lik sapı olan düz kepçe şeklinde bir kahve kaşığı bulunur. Tavadaki çekirdek kahve yakılmayacak ve ham kalmayacak bir kıvamda kahve ocağında hafif "tezek ateşi" veya odun ateşinde kavrulur. Kaliteli bir kahve kavrulduğunda tavanın dibinde yağ bırakır.

Kavrulan kahve, ceviz ağacından yapılmış üzerinde oymalar, sedef işçiliği ve motifler bulunan dibekte dövülür. Taştan yapılmış dibekler de vardır. Dövme işlemi dibek kolu (demir tokmak, büyük havan eli) ile yapılır. Dövülen kahve, şekerli kahvede kullanılan kahve gibi ince dövülmeyip biraz iri dövülür. Bazen evlerde el değirmeninde irice çekilerek de öğütülür.

Kahvenin ilk kaynatma işleminin yapılacağı gümgüm'ün büyüklüğü de hazırlanacak kahve miktarına göre değişir. Büyük gümgümler 50-60 cm yüksekliğinde olur. Beşer santimetre küçülerek devam eder ve 7-8 adetlik bir gümgüm takımı mevcut bulundurulur. En büyüğüne

213) Kahvenin kavrulması ve kaynatılması

kavrulmuş ve dövülmüş yarım kilo kadar kahve atılarak bir kova su ilave edilir ve ateşin üzerine konularak kaynamaya bırakılır. Kaynadıkça içinde su eksilmesi olur ve dinlendirilir. Telvesi tamamen dibe çökünceye kadar dinlendirilen şerbet, bir boy küçük gümgüme süzülür. Kalan telve atılır veya istenirse birgün sonra yapılacak kahve ile birlikte kaynatılır. Süzülen kahveye bir miktar yeniden dövülmüş kahve katılır ve tekrar kaynatılır. Bu işlem, en küçük gümgüm'e varıncaya kadar devam eder. Bu süzülerek (damıtılarak) kaynatma işlemleri sonunda kahve bükürleşmiş (öz) olur. İşte bu kahveye "MIRRA" (acı kahve) denir. Kıvamı ve tadına, önce kahve sahibi içerek bakar. İkram edilecek durumda ise "mısab" denilen kapaklı ve kulplu küçük cezveye yeteri kadar aktarılarak fincanla servis yapılır. İyi yapılan kahve, dilden dile methedilir ve ünlenir.

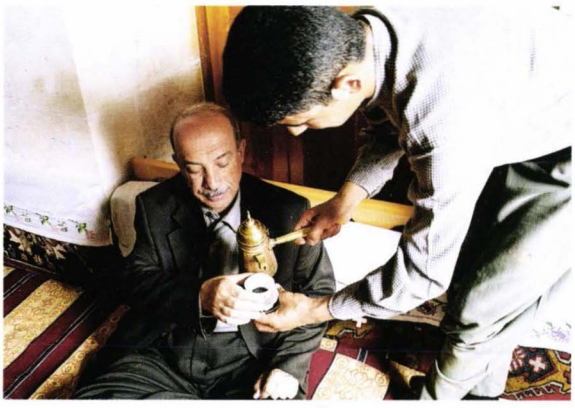
Bazen mırra'nın yapılışında içerisine iki çeşit madde daha ilave edilir. Birisi "Kakule" dır. Köylerde buna "hell" denilir. Kakule, zencefilgillerden sıcak iklimde yetişen ıtırlı bir bitki ve tohumu olup nohut büyüklüğündedir. Kabuğu kırıldığında içinden çıkan ufak siyah tanecikler servis yapılacak cezveye konulur. Diğer madde ise hindistan cevizidir. Bir bıçakla yontularak az miktarda kahvenin içerisine atılır. Bu maddeler istenirse servis yapılacak küçük cezveye de katılabilir.

Bir kilogram çekirdek kahveden, yaklaşık bir litre "mırra" elde edilir ve bu miktar 200 kişiye ikram edilebilir. Bazı evlerde kadın ve erkekler ev ihtiyacını karşılamak üzere az miktarda mırra hazırlayabilir. Hazırlanmış mırraya su değmez ise cam şişelerde bir hafta kadar bekleyebilir. Evlerde, şişedeki bu mırra'dan ihtiyaç duyuldukça bir miktar alınıp ısıtılarak ikram edilir.

Bu kadar zahmetle ve emekle hazırlanmasından dolayı, *"Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır"* atasözünün, Şanlıurfa'ya ait olduğu söylenmektedir.

MIRRA İKRAMI VE İÇİM ADETLERİ

Hazırlanan mırra, sağ eldeki cezveyle, sol elde bulundurulan iki adet kulpsuz "mekkavi" denilen fincana aktarılarak sıcak bir şekilde misafirlere sırayla ikram edilir. Fincana 2-3 mm. (dibini örtecek şekilde) konularak her misafire iki defa sunulur. Boğazdan inmeyecek, ağızda kaybolacak miktarda verilir. Amaç kahvenin

214) Mırra ikramı

mideye ulaşması değil, dil ile damak arasında kalarak damak lezzeti vermesidir. Tadının daha iyi alınması için iki yudumda içilir. Kahvenin iyisi fincanda iz bırakanıdır.

Oda'larda Mırra İkramı

Mırra, Kahve sahiplerinin odalarında belli aralıklarla misafirlere gün boyu ikram edilir. İkram, kahve sahibi veya kahvecisi tarafından yapılır. Öncelikle yeni gelenlere verilir. Kahve dağıtılırken gelen misafirlerin en büyüğünden başlanır ve sağından devam eder. Yine o kişiye yetişinceye kadar dağıtılır. Kahvenin bir defa verilmesi karşı tarafı rencide eder. Bunun manası, karşıdaki kişiyi hesaba almamak ve saymamaktır. İki fincandan sonra üçüncü kez içmek isteyen ise, kahve'den anlamayan ve cemaat görmemiş kişi olarak kabul edilir. İkram edilen kahveyi almamak hoş sayılmaz. Ancak çok geçerli bir mazeretin olması gerekir.

Kahve fincanı, ikram edilen kişi tarafından yere bırakılmaz. Elde bekletilir ve dağıtana verilir. Yere indirilmesi saygısızlık işaretidir. Yani küçümsemek ve beğenmemek tarzında bir harekettir. Herhalde kırk yıl hatırı olan ve büyük zahmetlerle hazırlanıp ikram edilen kahvenin fincanı, umursamazca bir hareketle yere bırakılmamalıdır. Yere indirilirse içerisinin altınla doldurulması veya dağıtan kişi bekâr ise evlendirilmesi gerektiği söylenir halk arasında. Ama şimdiye kadar hiç kimse böyle bir harekette bulunmamış ve böyle bir saygısızlık göstermemiştir. Belki verilecek ceza caydırıcı olmuştur. Bu adetleri bilmeyen bir yabancının bu kurallara uyması ise beklenemez. Kahve dağıtılırken her ikramdan sonra fincan yıkanmaz. Oda'dakilerin tümüne dağıtıldıktan sonra yıkanır.

Kahve zamanla tiryakilik meydana getirir. Tiryaki kişi, kahvenin kalitesinden çok iyi anlar.

Kahve tiryakileri, iyi yapılmamış veya içine yabancı madde katılmış kahvenin içer içmez hemen farkına varırlar. Öyle kahve tiryakileri vardır ki 4-5 kilometre yol yürüyerek gidip komşu köylerde kahvesi meşhur olan dostlarının kahvesini içerler. Bu kişiler uzun süre gelmedikleri zaman kahve sahibi bu kimseleri merak ederek sordurur ve niçin gelmediklerini öğrenir. Gelemeyen bu kimselerin ya hasta veya seyahatte oldukları ortaya çıkar. Bir kahve tiryakisi, iyi bir dost canlısıdır aynı zamanda. Onlar kahve tiryakisi olsalar da, amaçları yalnızlıktan sıyrılmak, sırlarını bir dostla paylaşmaktır aslında...

Bazı muhitlerde misafir kalkıp gideceği zaman veya misafire, gitme vaktinin geldiğini hatırlatmak üzere ev sahibi tarafından yakın samimiyete dayalı bir davranış olarak "kalk git kahvesi" verilir. Bu kahve birer fincan olarak oturanların hepsine ikram edilir. Oturanlar da bu mesajı kırılmadan gücenmeden memnuniyetle karşılarlar. Arap muhitinde buna "*mücelleh*" (kovma) denilir. Ayrıca kendiliğinden kalkıp giden misafire kapıda tek fincan ile "*uğurlama kahvesi*" ikram edilir.

Kahve sahibi'nin oda'sına bir mevzu için gelenler "*Biz kahvenizi almayacağız, önce işimizi konuşalım eğer mes'elemize yardımcı olursanız kahvenizi içeriz*" derler. Mes'ele anlatılır, eğer oda sahibi mevzuya eğilir ve mes'eleyi halleder ise gelenler kahvelerini içerler. Mes'ele hallolmaz ise kahve içmeden oradan ayrılırlar. (5)

Kahveciye Hediye

Kahve dağıtan kişiye "*Gehavci*" denilir. Oda Sahipleri veya aşiret reisleri biribirlerini ziyarete gittiklerinde veya bayram, düğün, taziye gibi sebeplerle biribirlerine gittiklerinde; kahve sahibine hürmeten o oda'da kahve dağıtan kişiye, kalkıp giderken ikram olarak para veya altın vermeleri adettir.

Aşiretten bir gelin çıkacağı zaman, Oda'nın kahvecisine "Hel'et" (hediye) verilmesi adettir. Hel'et kahve sahibi kişiye de verilir.

Mırranın İkram Edildiği Diğer Ortamlar

Mırra hem sevinçli hem de üzüntülü ve kederli günlerde ikram edilen bir içecektir. Günümüzde düğünlerde, dini nikâhlarda, sıra gecelerinde, dağ yatılarında, süpha yemeklerinde, sünnet törenlerinde, bayramlaşmalarda kahvehanelerde, lokantalarda ve evlerde mırra ikram edilmektedir.

Vefattan sonra taziye ziyareti yapılan Taziye evlerinde, ziyaretçiler için ev sahibi veya tutulan kahveci tarafından mırra hazırlanır. Taziye ziyaretleri kısa sürer. Gelenlere sigara ve mırra ikram edilir. Burada ikram, oturulduktan hemen sonra yine iki fincan olarak ikram edilir. Kalkıp giderken verilmez. Vefattan sonraki ilk dini bayrama ise Urfa'da "ilk bayramı" denilir ve bu yas bayramında da, gelenlere mırra ikram edilir.

Dini nikâhlarda ise; misafirler gelip oturduktan hemen sonra ikram edilir. Nikâh merasiminden ayrılırken ise misafirlere nikâh şekeri dağıtılır.

Sıra Gecesi'nde, sıraya gelenlere ilk önce mırra ikram edilir. Daha sonra çay servisi olur. Gece ilerleyip çiğköfte ve diğer ikramlar yapıldıktan sonra, gecenin sonuna gelindiğini hatırlatmak için ev sahibi tarafından misafirlere birer fincan mırra tekrar dağıtılır. Bu son ikramdan sonra, sıra'nın başkanı ev sahibinden izin ister hep birlikte kalkılır.

Kahveci Ustaları

Çeşitli özel gün ve toplantılarda acı kahve yapma ve dağıtma işini yapan meşhur Kahveci ustaları vardır. Bunlar kalabalık ortamlarda ve törenlerde yeni gelen her misafire özenle mırra ikram ederler. Bazen 300-400 kişiyi bulan düğün, sünnet, süpha, dini nikâh gibi törenlerde misafirlerin gelişinde ve gidişinde hiçbir aksama olmadan bu görevi yerine getirirler. Bu ustalar, yevmiye alarak bu işi yaparlar. Meslek, gelenek olarak babadan oğula devam etmektedir. Bu tür ortamlarda misafirlere kahve dağıtan kahveciler sadık ve sır tutmasını bilenler arasından seçilir.

Gezici "Acı Kahveci"ler

Urfa çarşılarında, elinde mırra dolu gümgümü ve kulpsuz fincanları ile dükkân dükkân dolaşan gezici kahveciler de bulunur. Bunların gümgümü, 25 cm boyunda, kollu olup ortasına kömür ateşi konulan semaver tipindedir. Kahveci gezerken, esnaftan muayyen abonelerin mırra içmesi adettendir. O esnada dükkânda oturan misafire de ikram edilir. Tiryakiler, yolda bu kahvecilere rastlarsa ayaküstü de içerler.

Mırra (Acı Kahve)'dan Ayrı Hazırlanan Kahveler

Mırra'nın yapıldığı ve ikram edildiği ortamlar dışında Urfa'da kahve, Türkiye'nin her tara-

fında bilindiği şekliyle de kullanılmaktadır. Kavrulmuş ve çekilerek un haline getirilmiş kahve; evlerde ve kahvehanelerde şekerli, orta şekerli, sade olarak pişirilir ve içilir.

Bu kahveyi hazırlamak için cezveye su, kahve ve isteğe göre şeker konulur, ağır ateşte karıştırılarak pişirilir. Kahvenin sıcak ve köpüklü olması için ateşin çok ağır olması gerekir.

Bazı evlerde ise, değerli bir misafir geldiği zaman bir avuç çekirdek kahve o anda hemen kavrulur ve çekilerek pişirilir. Taze kokusuyla bu kahvenin tadı bambaşkadır. Bu ikram misafire verilen değeri göstermektedir.

215) Mırra hazırlanmasında kullanılan Tava, Dibek ve Gümgümler

KAHVE İLE İLGİLİ ETNOGRAFİK EŞYALAR

Kahve Tavası: Çekirdek kahvenin kavrulduğu tavadır. Büyük bir kepçe gibi olup değişik büyüklükte olanları vardır. Genelde 25-30 cm çapında kalın bir sac ve 90-100 cm uzunluğunda sapı bulunur. Bazılarının sapında el işlemesi motifler de bulunur. Tava kısmından hemen sonra, 10-15 cm yüksekliğinde iki ayağı bulunur.

Kahve Kaşığı: Tavanın içindeki kahveyi karıştırmak için kullanılır. Düz bir kepçeye benzeyen 5-6 cm çapında, 40-50 cm lik sapı olan bazıları işlemeli bir kaşıktır.

Kahve Dolabı: Çok miktarda çekirdek kahvenin kavrulması için sacdan yapılmış ve bir eksen çevresinde dönen dolap biçimli alettir. Odun ateşinin üzerine konan bu dolap, kolu vasıtasıyla çevrilerek içindeki kahveler kavrulur.

Kahve Dibeği: Kahve çekirdeklerini dövmek için kullanılan 40 cm yüksekliğinde 25 cm çapında içi oyuk ağaç kütük. Genellikle ceviz gibi sert ağaçtan yapılır. Üzerinde çok güzel oymalar ve süslemeler bulunur. Taştan, tunçtan ve demirden olanları da mevcuttur.

Dibek Kolu (Tokmağı): Dibekteki kavrulmuş kahveyi dövmeye yarar. Genelde demirden yapılır, 25-30 cm uzunluğundadır. Dövme yapılan kısmı 5 cm kalınlığında olup ele tutulan kısmı ise 3-4 cm inceliktedir.

Kahve Değirmeni: Kavrulmuş çekirdek kahveyi ögütüp toz haline getirmek için kullanılan genellikle pirinçten yapılmış, üstü kubbemsi, silindir biçimli alet. Çekirdek kahvenin konulduğu bir haznesi ve çarkı döndüren bir portatif bir kolu vardır. Mırra'nın dışında yapılan kahveler, bu öğütülmüş kahveden yapılır.

Kahve Kutusu: Cevizden yapılmış, 20x10 cm ebadında, 10-12 cm yüksekliğinde etrafı işlemeli elips biçiminde kapaklı bir kutudur. Evlerde, çekilmiş kahve bu kutularda muhafaza edilir.

Kahve Gümgümü: Bakırdan yapılmış olup içi kalaylıdır. En büyüğü 50-60 cm, en küçüğü ise 15 cm kadardır. Mırra hazırlanan gümgümler 6-7 adet olup büyükten küçüğe doğru bir takım halindedir.

Kahve Cezvesi (İbriği): Hazırlanan mırra'nın dağıtılmak üzere konulduğu kollu ve kapaklı cezvedir. Genelde bakırdan veya pirinçten yapılır ve içi kalaylıdır. Çeşitli boyda olanları vardır. Şekerli kahvelerde köpük arzu edildiğinden, ağzı açık cezveler kullanılır. İçine kömür konulan semaver tipi cezveler de vardır.

Mırra (Acı Kahve) Fincanı: Mırra ikram edilen fincanlar kalın ve kulpsuz olup dibi kesik ve huni biçimindedir. Bunlara "*mekkavi*" denilir. Büyük ve kalın olanı makbuldür. Çin'de imal edilen bu fincanlar, Halep'ten Urfa'ya getirilirdi. Üzerinde kendine özgü desen ve motifler bulunur. İkram esnasında genelde elde iki adetle dağıtılır. Misafir çok ise üç adetle dağıtıldığı olur.

Kahve Fincanı: Evlerde ve kahvelerde şekerli veya şekersiz kahvenin içildiği kulplu fincandır. Çok eskiden Çin'de imal edilenler kullanılırdı. Sonraları ülkemizde porselen imalatı başlayınca üretilmeye başlandı.

Kahve Tabağı: Kahve fincanı altına konan küçük tabaktır.

Kahve Ocağı: Oda'nın uygun bir köşesinde şömine şeklinde yapılmış bir ocaktır. Ateş yakı-

lan kısmı ve bacası bulunur. Genelde kesme taştan veya kerpiçten yapılanları vardır.

Kahve Mangalı: Genelde tunçtan yapılmış 40-50 cm çapında, 15 cm yüksekliğinde ayakları olan içine kömür ateşi bulunan ve ateşin kenarına içinde mırra olan küçük gümgümün konulduğu mangaldır.

Kahve Tepsisi: Kulplu fincanda *"Türk Kahvesi"* sunulurken, fincanların üzerine konduğu küçük tepsidir. Bakır olanları yaklaşık 30 cm. çapında işlemeli ve kalaylıdır. Pirinç ve cam olanları da vardır.

URFA'DA KAHVEHANELER

"Gönül ne kahve ister ne kahvehâne/Gönül sohbet ister kahve bahâne" diyen atalarımız, insanın sohbet etme ihtiyacını öncelikle vurgulamışlardır. Bu sohbet etme ihtiyacından doğan kahvehaneler uzun yıllar sosyal hayatta yerini almıştır. Kahvehaneler, edep ve erkân öğrenilen, haberleşilen yerlerdi eskiden. Ancak son yıllarda kahvehanelerde eskinin izleri görülmemektedir.

İnsanların bütün ünvanlarından soyutlanıp bir arada bulunma imkânı yakaladığı kahvelerin, şehirlerin hafızasında çok derin ve etkili bir yeri olduğu muhakkak. Bütün bunların ışığında bugün Urfa'daki kahvehanelere baktığımızda eskinin fonksiyonunu içeren, geleneği ve bir tarihi olan kahvehaneler yok denecek kadar azalmıştır.(6)

Kandil aydınlatmalarında sohbetlerin yapıldığı yıllardan sonra, radyo ilk yıllarında önce kahvehanelerde dinlenmeye başlar Urfa'da. Daha sonraki yıllarda bu nezih mekânlarda mahalli müzik kayıtlarının bantları zevkle dinlenirdi.

Osmanlı mimarisinde, genellikle her caminin yanında bir hamam ve bir de kahvehane bulunmaktadır. Bir Osmanlı şehri olan Urfa'da da bu mimari yerleşime rastlamaktayız.

Urfa Kahvehanelerinin en eskileri Köroğlu Kahvehanesi, Vahab'ın Kahvehanesi, Yasin'in Kahvehanesi, Dabakhane Kahvehanesi, Gümrük Hanı Kahvehanesi, Beykapısı Kahvehanesi'dir. Daha sonraları ise Dörtyol Kahvesi, Çardaklı Kahve, Kavaflıane Kahvehanesi, Bilic'in Kahvehanesi, geleneksel yapısı ile faaliyete girmiştir. Bugün, yukarıda saydığımız kahvehenelerden Köroğlu Kahvehanesi kahvehane dışında dükkan olarak kullanılmaktadır. Sarayönü'ndeki Vahab'ın Kahvehanesi ise yıkılmıştır. Diğerleri ise, geleneksel yapısından uzak olsa da yaşamaktadır.

1970-1985 yılları arasında ise Sarayönü postahanesinin karşısındaki *'Mehtap Çay Evi"* ile Yusuf Paşa Camii yanındaki *"Filiz Çay Evi"* (Nuri'nin Kahvehanesi) özgün ortamı ile Sanat ve kültür adamlarının buluştuğu, sohbetlerin keyifle yapıldığı mekânlar olmuşlardır. Yine bu yıllarda Dostlar Kahvehanesi, Sevenler Kahvehanesi ve Teksas Kahvehanesi, Saray Kahvehanesi, rağbet gören kahvehanelerdir. Ayrıca Urfa'da, son 30 yılda eskinin hiçbir izini taşımayan yüzlerce kahvehane açılmıştır.

Urfa'da yaz aylarında faaliyette olan yazlık kahvehane ve çay bahçeleri de bulunur. Bunların en eskisi ve tarihî olanı Mecmue'l Bahr Bahçesi'dir, Aynızeliha Çay Bahçesi, Emirgân Çay Bahçesi, Şehitlik Çay Bahçesi, Dergâh Çay Bahçesi ise daha sonraları kurulmuştur..

Ancak son yıllarda açılan kahvehanelerde, televizyonda maç seyretmek için toplanan kalabalıklara rastlamaktayız. Oyunun, televizyonun ve gürültünün hakim olduğu günümüzdeki kahvehaneler, eskisi gibi bir şehrin nabzını tutup kültürünü yaşatmamaktadır. Artık ne o eski kahvehaneler ne de kahvehanelerin insanlara yüklediği davranışlar var ortada...

Mecmue'l Bahr

Dergâh, Balıklıgöl ve Hasan Padişah Camii arasındaki bölgeye verilen isimdir. 1940'lı ve 1950'li yıllara kadar yaşamış neslin, yazın ve bahar aylarında dinlendiği, sefa sürdüğü *"Kır kahvesi"* niteliğindeki bir bölgenin adıdır. Bu bölgeye, 1950'den sonra garajlar, tamirhaneler, ağaç anbarları yerleştirilmiştir. Daha sonra, 1992-1996 yıllarında ŞURKAV tarafından gerçekleştirilen "Dergah-Balıklıgöl Çevre Düzenleme Projesi" ile tekrar eski görünümüne kavuşturulmuş ve yeşil alan olarak düzenlenmiştir.

Mecmue'l Bahr, Suların toplandığı yer anlamına gelir. Burası tam manasiyle yeşildi. ağaçlar, güller, çiçekler arasına konulan kerevitlerde (tahtlarda) oturan insanlar, sohbet eder, çay kahve, nargile içerlerdi. Bazı geceler müzikli toplantılar yapılır, fasıllar geçilirdi. Urfa'nın müzik ustaları Mukim Tahirler, Kel Hamzalar, Tenekeci Mahmutlar, Mecmue'l Bahr'de yetişmiş, gelişmiş, bülbül sesleri arasında meşk etmişlerdir. (7)

Mecmue'l Bahr'de, geçmişte sükûnet içinde

duyulan sesler; kuşların ötüşü, musiki, su sesi ve dertli dolabın inleyişiydi.

Köroğlu Kahvehanesi

Köroğlu Kahvehanesi, yaklaşık 150 yıllık bir yapı olup tarihi Urfa çarşılarının tam ortasında yeralmaktadır. Bu konumu ile daha çok esnaf kahvehanesi işlevi görmüştür. Hemen yanıbaşında Veli Bey Hamamı ve Ömeriye Camii yeralmaktadır.

Sabah namazından sonra, dükkânı bu kahveye yakın olan esnaf, Köroğlu Kahvehanesi'ne gelip çayını ve kahvesini yudumlar, nargilesini içer daha sonra da işine giderdi. Esnafın burada buluşması, kısa da olsa biraz sohbet edebilmesi dayanışmaya, haberleşmeye ve yardımlaşmaya vesile olmuştur yıllarca. Ayrıca tarihi çarşılar bölgesine alışverişe gelenlerin de uğrak yeri olmuştur Köroğlu Kahvehanesi. Etrafında yer alan mahallelerden gelen müdavimler de gün boyu bu nezih ortamı mekân tutmuşlardır kendilerine.

1950'li yıllarda Ramazan geceleri bu kahvehaneye meddahlar gelip hikâyeler (Arzu ile Kamber veya Tahir ile Zühre vb.) anlatırlarmış. Uzun olan hikayeler, bölümler halinde birkaç gece sürermiş. Daha sonraki yıllarda bu gelenek devam etmemiştir.

Urfa'da kasnak teyplerin ve mahalli bantların çoğalmasıyla 1967 yılından sonra Köroğlu Kahvehanesi'nde de Urfa bantları çalınmaya başlamıştır. Ve kahvehaneye bant dinlemek için gelen müşteriler artmaya başlamıştır.

Köroğlu Kahvehanesi, Urfa'daki değişim rüzgârına daha fazla dayanamayarak, 2001 yılı sonlarında kapanmış ev eşyalarının satıldığı bir yer olmuştur.

Vahab'ın Kahvehanesi "Radyolu Kahve"

Vahab'ın Kahvehanesi denilen tarihi mekân, Urfa'nın Sarayönü semtinde yeralmaktaydı. 1880 yılında yapıldığı tahmin edilen bina 1960'lı yılların sonuna kadar yaşayabilmiş. Daha sonra "Rant Tanrısı"na kurban edilerek yok edilmiştir. Evet, Vahab'ın Kahvehanesi, Sarayönü'nde, Yusuf Paşa Camii'nin kuzeyinde, Beyaz Sokak ile Vatan Sokağı (Beyler Sokağı) arasında imiş 35 yıl önce. Yani şimdiki Yetkin Pasajı'nın yerinde...

Vahab'ın Kahvesi'nin geçmişine baktığımızda, bu yapının develik olarak Yemen Askeri Mustafa Saraç Efendi tarafından yaptırıldığını öğreniyoruz. Anlatılanlara göre, yapının planı ve içindeki yemlikleri bunu gösteriyor.

Bu develik, 1930 yıllarında Cuma Efendilerin Bedii Karagöz tarafından kiralanarak kumaş ve giyim mağazası olarak dizayn edilir ve kullanılır. Karagöz kumaş mağazası, ilgi görür, yerine oturur, örnek olur...Başka mağazalar açılır, çeşitli lüks eşyalar Urfa'ya gelmeye başlar... Kadın ve erkek giyiminde yeni çizgiler görülmeye, moda rüzgârları Urfa'da da esmeye başlar. İkinci Cihan Harbi öncesi mağazada kriz başlar; ithalat tıkanır ve böylece ithal ağırlıklı çalışan Karagöz mağazası, el değiştirerek kahvehane olur. Yıl, takriben 1938 veya 1939'dur... (8)

Böylece Kahvehanenin ismi, sahibinin ismi ile tanınmış ve meşhur olmuştur. "Vahab'ın Kahvehanesi" diye... Vahabın Kahvehanesi o dönemde bir simge, bir odak noktası, bir ekoldür.

Şair ve Yazar A. Naci İpek, bir yazısında şöyle anlatıyor Vahabın Kahvehanesi'ni;

"... Siz onun bir kahvehane olduğuna bakmayınız. O kahvehane 1960'dan evvelin Urfa'sında bir odak noktası olmuş, zamana damgasını vurmuş, simgeleşmişti. Büyük kültür merkezi gibi görev görmüş, Urfa'nın nabzı orada atmış, aranan orada bulunmuştur...

İkinci Cihan Harbi'nin tüm hızıyla devam ettiği günlerde, Urfa halkı savaş haberlerini gıdım gıdım alabilmektedir. Zira, o zaman tüm Urfa'daki radyo sayısı ya 15 ya da 20'dir. Kesinlikle 21 değildir... Vahap Efendi, belki 21' inci radyoyu 18 liraya Philips bayi Çarhoğlu Mahmut Efendi'den alır. Hem de veresiye... Ve... Vahab'ın Kahvesi uzun bir süre '-Radyolu Kahve' olarak anılır.

Habere susamış Urfa eşrafı, Urfa memuru, Urfa entellektüeli sabalı, öğle ve akşam haber saatlerinde tekmili birden Radyolu Kahve'dedirler. Masalar dolar, boş iskemle kalmaz, çoğu ayakta yeşil gözlü radyodan yükselen parazitli sesten birşeyler anlamaya çalışırlar. Haberlerden sonra da yorumlar başlar, anlaşılmayan kısımların tartışması yapılır. Bu arada garsonlar tüm hünerlerini kullanarak kalabalık masalara demli çay, dibekte dövülmüş kahvenin köpüklü kahve fincanlarını koymaya çalışırlar. Arada bir de sıtma görmemiş bir ses 'Kemal Efendi'ye bir nargile... Ali Ağanın ateşini tazele!.. Çaylar 20 oldu... Köpüklü 5 olsun..' diyerek radyo spikerinin sesini bastırarak dalga dalga yayılır.. Mırra ise, özel fincanlarda birden bedava dağıtılırdı." (9)

Gramafon ve taş plaklar da kahvehanenin en değerli eşyalarından o dönemde. Radyodaki haber saatleri dışında gayet sakin olan kahvehanede, her arkadaş grubunun bir köşesi ve belli bir masası olup kahvehaneye geldiklerinde arkadaşlar hep aynı masada otururlarmış. Çaylar yudumlanırken aktüel haberlerden, musikiden, edebiyattan, şiirden sohbetler devam eder, taş plaklar dinlenilir, günlük gazete gelmişse masadan masaya dolaşırmış. Kahvehanede ayrıca tavla, satranç, dama, bezik ve aznif gibi oyunlar oynanır, iki üç gün kahvehaneye gelmeyen merak edilerek sorulur, hasta ise ziyaretine gidilirmiş.

Zamanın gençleri, kahvehanede büyükleri oturduğundan, bir saygının ifadesi olarak kahvehanenin önünden değil de karşı kaldırımdan geçerlermiş. Postacı ise, kahvehanenin müdavimi olan tanınmış kişilerin mektuplarını kahveye bırakırmış.

Kahvehanenin bahçesi ise bir başka güzellikteymiş;

Bu bilgiler ışığında, günümüzde hayal bile edemeyeceğimiz bir sosyal hayat ve sosyal yardımlaşmanın doruğa çıktığını görüyoruz bu mekânda.

Yasin'in Kahvehanesi

Bu kahvehane Urfa şehir surlarının güneyinde bulunan "Harran Kapısı"nın güney cephesine bitişik inşa edilmiş tarihi bir yapıdır. Beşik tonozlu bir mimariye sahip olup Urfa taşından yapılmıştır.

Harran Kapısı'nın kuzeye bakan kitabesinde, bu kapının Eyyubi sultanlarından el-Melik'-ül Muzaffer Şahabeddin Gazi Ebubekr b. Eyyub tarafından yaptırıldığı yazılı olup, kapının 1218-1222 yılları arasında yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

Harran Kapısı'nın 50 metre güneyinde yer alan Hacı Lütfullah Camisi'nin inşa tarihi bilinmemekle beraber kapı üzerindeki kitabede 1720 yılında onarıldığı yazılıdır. Buradan hareketle, caminin 17. yüzyılda yapıldığını söyleyebiliriz. Sur kapısının kapalı olduğu zamanlarda, şehre gelen yolcuların ihtiyacını karşılamak üzere yaptırılan bu caminin hemen karşısında, sur duvarına bitişik inşa edilmiş kahvehane olarak kullanılan yapı da cami ile aynı tarihlerde inşa edilmiş olmalıdır.

Yasin'in Kahvehanesi, bugünkü Gazi Lisesi yerinde bulunan Süvari Kışlası'nın idare bölümü olarak kullanılmış eski Urfa yapılarından biridir. Duvarları künye ve terhis tarihleriyle kazılı, güney ve kuzey yönüne açılan çift giriş kapılıdır. Kuzey kapısının girişinde sağ tarafta her biri yaklaşık 18 teneke su alan sarnıç tipli su küpleri bulunur. Yaşlıların oturacağı kerevit (taht), gençlerin oturacağı çapraz ayaklı kürsü ve masalardan kurulu, büyüklerle gençlerin göz göze gelmeyeceği biçimde duvarları artist resimleriyle donanmış mahalli bir kahvehanedir. (10)

Sahibinin ismiyle tanınan bir kahvehanedir. Urfa'da, "Yasin'in Kahvehanesi" denildi mi, akla hemen mahalli müzik bantları gelir. Urfa'da kasnak bant çalınan teypler kimsede yok iken, GRUNDIG marka teyple 1965 yılında burada tanışmış meraklılar. Tabi öncelikle Yasin'in müzik merakı bu olguyu oluşturmuş. Müzik icra etmek kadar müzik dinlemeye de düşkün Urfalılar, yıllarca bu tarihi kahvehanede sahibi tarafından kaydedilen mahalli bantları dinleyerek bu ihtiyaçlarını gidermişlerdir.

Televizyonun Urfa'da olmadığı dönemlerde, Yasin'in Kahvehanesi'nin müşterileri özellikle bant dinlemek için gelirlerdi bu kahveye. Komşu illerden bant dinlemek için gelip giden müşteriler de görülmüştür. Kahvehaneye Urfalı mahalli sanatçılar da sıkça gelir giderlerdi.

Tarihi kahve, birçok Türk filminde mekân olarak da kullanılmıştır. Burada bantları çalınan mahalli sanatçılar, zamanla bu sayede tanınmış ve meşhur olmuşlardır.

Günümüzde televizyonun ve kasetçalarların yaygınlaşması ile bu tarihi kahvehanede kasnak bantlardan müzik dinleme zevki de ortadan kalkmıştır. Eski müşteriler de uğramaz olmuşlardır. Kasnak bantlarının çoğu Yasin'in çocukları tarafından evlerindeki arşive kaldırılmıştır.

Nostaljik havası halen devam eden kahvehanede, değişen tek şey GRUNDIG teybin ve bantların olmayışı, bir de eski müdavimlerin artık gelmeyişi. Kahvehane bu haliyle de bir kültür mirası niteliğini sürdürüyor...

URFA'DA HALK HEKİMLİĞİNDE KAHVE

Kahvenin halk hekimliğinde uygulamalarını araştırdığımızda halk arasında çeşitli hastalıklar için kullanıldığını görmekteyiz. Ancak bunların hangisinin tıbben geçerliliğinin olduğunu

belirtmeden, derlediğimiz bilgileri vermekle yetineceğiz

Günümüzde kahve özellikle keyif verici ve dinlendirici içecek olarak kullanılmakla beraber halk arasında ateş düşürme, romatizma, mide bulantısı, böbrek taşı tedavisinde de kullanılmaktadır.

Uyku giderici, zihin açıcı ve baş ağrısı azaltıcı kullanımının yanısıra, zehirlenmelerde panzehir olarak kullanıldığı görülmektedir.

Dolama çıkmış parmağın, sıcak pişmiş kahve içinde bekletilerek tedavi edildiği, Romatizması olanlarla böbrek taşından rahatsız olan kimselerin de kahve içerek sağlıklarına kavuştuğu halk arasında bilinmektedir.

Ayrıca kahvenin balgama ve öksürüğe iyi geldiği, nefes açtığı, mideye kuvvet verdiği, sindirimi kolaylaştırdığı, aç iken içildiğinde tok tuttuğu özelliğiyle de içilmektedir..

Korkunun atlatılması için yedi tane yeşil çekirdek kahve, bir fincan suya konulur ve sabah gün doğmadan bu su içildiğinde, kişinin bu korkuyu atlatacağına inanılmaktadır.

Çekilmiş bir çay kaşığı kahveye limon damlatılarak yapılan tabletler (Kahve Bönü) ise ishali önlemek için kullanılmaktadır.

Kahve içmeyi alışkanlık haline getirenler, içmezlerse başları ağrır. Ama hekimlerin, "*Her şeyin çokluğu tabiatın düşmanıdır*" sözü unutulmamalıdır.

URFA HALK EDEBİYATINDA KAHVE MOTİFLERİ

"Kahve-yı ruy-ı siyahın nef'i vardır bedene

Lanet gelsin tütın ile tenbekiyi icad edene"

(*Siyah yüzlü kahvenin viicuda faydası vardır/Tütün ile tömbekiyi icad edene lânet gelsin*)

Diyen atalarımız kahvenin güzelliğini ve tütünün zararını dizelerle dile getirmişlerdir.

Halk edebiyatımızın çeşitli ürünlerinde motif olarak kullanılan kahveye Birçok türküde, manide, şiirde, hikâyede, atasözünde, deyimde ve efsanede rastlamak mümkündür.

Atasözlerinde...

Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır.
Kahve karadır ama yüz ağartır.
Kahvenin yüzü kara, amma meydanı paktır.
Kahvenin keyfi geldi, ağanın keyfi geldi.

Kefçiye keyif verir kahvenin kaynamağı, eşeği yoldan çıkarır sıppanın oynamağı.

Kahve yemenden gelir yolı irah, beş para yetmez on para bırah.

Müşterinin ehmağı kahveciye çay söyler.

Deyimlerde...

"*Kahve parası*": bahşiş anlamında kullanılır.

"*Kahve Hakkı*": Çözümlenen anlaşmazlıklarda verilen cezanın ilgili tarafından oda'ya bağışlanması anlamında kullanılır.

"*Kahve gibi kavrulmuş*": Açık alanlarda güneşte kalıp esmerleşenler için kullanılır.

"*Kahvesi içilir*": Saygın kişiler için kullanılır.

"*Kahve içecek kadar vaktin de mi yok*": Bir kahve içimi kadar zaman için kullanılır.

"*Kahve mi kefledi ?*": Ağzını açmayan, konuşmayan kişilere söylenir.

Manilerde...

Aşık; sahipsizliğini, düşkünlüğünü, hasretini kahve ile beraber dile getirerek maniler dizer...

Kahveyi kaynadırlar
Fincana damladırlar
Sahipsiz aşıkları
Vururlar ağladırlar

Kahve biştiği yerde
Bişip daştığı yerde
Gözzel çirkin aranmaz
Göyıl düştüğü yerde

Kahve kaynar daşmaz mı
Yol gedikten aşmaz mı
Merak etme sevdiğim
Ayrılan kavuşmaz mı

Kahve şöyle yer alır Sabri Kürkçüoğlu'nun çağdaş manilerinde:

Oda hayattır cana
Sohbet esas adama
Kahve ocakta ağlar
"Mırra" doldur fincana

Kerpiç oda serince
Keçeleri serince
Keyfim çardağa çıkar
Mırra'lar içilince

Şair Mehmet H. Öcal'ın manilerinde de kahve motif olarak işlenir.

Eşkili dilde kaldı
Bostana gölde kaldı,
Çiğköfteler hasrette
Mırra'lar selde kaldı

Mırra kulpsuz fincandan
Candan sunulur candan,
Çiğköftenin üstüne
Bu güzel kahve kimden

Fuat Kürkçüoğlu'nun hoyrat ve manilerinde de kahve yerini almıştır...

Mırra kokusu geldi
Kokusu bağrım deldi
Daldım köy odasına
Gönül murada erdi

Mırra'sız kafam boştur
Yollar sanki yokuştur
İki fincan "acı"yı
İçince sefam hoştur

Urfa Türkülerinde kahve...

Ocağının başında kahve kaynatırken yüreği kaynayan kahveci dile gelir bir Urfa türküsü ile..

Kahveciyem zarım yok
Ben ağlaram yarım yok
Yarımı eller almış
Serhoşam haberim yok

Ay le berde vay le berde
Yengi düştüm bu derde
Evli evine getti
Ben kaldım ara yerde
Ay le berde vay le berde

...

Mahmut Güzelgöz'den derlenen diğer bir Urfa türküsü dillerden hiç düşmez...

Kahveyi kaynadırlar havar yandım
Fincana damladırlar yandım
Sahipsiz aşıkları havar yandım
Vururlar ağladırlar yandım

Süsemi hanım canım süsemi vay vay
Bozulsun tamburamın düzeni vay vay
Sevsinler gurbet eli gezeni yavrum

Kahve yemenden gelir havar yandım
Bülbül çimenden gelir yandım
Yarı gözel olanlar havar yandım
Hergün hamamdan gelir yandım

Nakarat

Kahve gümgümde kaynar havar yandım
Bülbül kafeste oynar yandım vay vay
Benim o nazlı yarım havar yandım
Toylarda mendil sallar yandım

Nakarat

Kahve gümgüm neylesin havar yandım
Bülbül çimen neylesin yandım
Yari çirkin olanı havar yandım
Her gün hamam neylesin yandım

Nakarat

Ahmet Cankat ise söz ve müziği kendisine ait Urfa türküsünde ise kahveye şöyle yer vermiştir:

Sabah ile sabah ile
Kahve gelir tabağ ile
Annen seni bana vermiş
Küçük yavrum nazar ile
İşte böyle
Hergün böyle
Halimiz böyle
Uy aman amman (11)
...

Urfa'da sevilen diğer bir türkünün nakaratında ise kahve şöyle geçmektedir...

Dün akşam yolda gördüm seni yıllardan sonra
Bir yabancı gibiydin dönüp bakmadın bana
Bunu senden ummazdım çok kırıldım ben sana

Bir fincan kahve olsam kırk yıl hatırım vardı
Ömrümü sana verdim dönüp baksan ne vardı

Mahmut Coşkunses'ten derlenen diğer bir Urfa türküsünde kahve dibeği yer almakta...

Evlerinin önü kahve dibeği
Dibeğe vurdukça oynar yüreği
Ne sen gelin oldun ne ben güveği
Cumbullu cumbullu aslanım aslan
Cumbullu cumbullu aslan cumbullu
Cumbulluya diktirmişem her yanı pullu

Kahve, türkülere ve halk edebiyatına ilham kaynağı olmakta devam etmektedir.

KAHVE İLE İLGİLİ URFA'DAN DERLENEN KISA HİKÂYELER

"Mırra"nın ismi ile ilgili kısa hikâye

Kahvenin Urfaya ilk geldiği yıllarda, adamın birisi bulunduğu sohbetlerde kahve diye bir içeceğin kahvehanelerde bulunduğunu duymuş ve şehre geldiğinde Köroğlu Kahvehanesi'ne gitmiş. Kahveci: *"Ne içersiniz ?* " diye sormuş.

Adam da Arapça: *"Bana bir batman kahve getir"* deyince, kahveci adamın kahveyi tanımadığını bilmediğini anlamış. Kahveci cezveyi doldurmuş getirmiş. Adam bunu görünce: *"Yalan ben sana bir batman getir dedim sen küçük bir kapla getiriyorsun"* demiş. Kahveci de: *"Sen bu kahveyi iç diğerini hazırlıyorlar"* diyerek fincana kahveyi doldurup adama sunmuş. Adam içer içmez yüzünde bir burukluk ifadesi belirmiş. *"Nasıl bulduuuz ?"* demiş kahveci. Adam kahveye yabancı olmasına rağmen Arapça çok güzel bir söz söylemiş : *"Ye lon mi hi şerıp tel ırcel le çen gılıt mırra"*[12] *(Bunu er kişiler içmeseydi belki ben buna 'mırra' (acı) derdim)"* Adam burada "mırra" (acı) kelimesini istemeyerek kullandığını ifade ediyor ki, kahveci alınmasın ve diğer içenlere de hakaret olmasın. Belki bunun için "mırra" sözcüğü acı kahve anlamında kullanılagelmiştir. Ve gerçekten acımsı bir tadı olduğu için az miktarda ikram edilmektedir. [13]

Mırra Tiryakisi'ni Deneme...

Bir zamanlar kaynayan kahvesi eksik olmayan Mahmutoğlu Kulesine, devamlı kahve içmeye gelip giden adamın birisi, kendisini kahve tiryakisi olarak tanıtıyor. Kuledeki kahveci Şıhe Emmi, bir gün arpa ve nohutu kavurup kahve diye kaynatarak kahve tiryakisi adama ikram ediyor. Gün görmüş adam, gerçekten kahve tiryakisi olduğundan içtiğinin kahve olmadığını anlıyor. Fincanı geri verirken: *"Bu mübarekten biz de hayvana verdik ve karnı şişti"* diyerek kendisine karşı yapılan aldatmaya böyle kibarca cevap vererek kahve sahibini bozuyor. [14]

İkram Edilen Mırra'yı İçınemekle İlgili Ceza...

Germüş Köyü'nün sahibi Uceymi Sadun Paşa'nın kahvecisi, oda'ya gelen bir misafire birinci kahveyi vermiş, misafir ikinciyi almak istememiş. Fakat amacı hakaret etmekmiş. Oda sahibi acaba kahvenin tadında bir anormallik mi var diye, kahve dağıtandan bir fincan isteyerek tadına bakmış. Kahvenin tadının normal olduğunu anlamış. Kahve dağıtan adamına bu hakaret eden kişinin cezalandırılmasını işaret etmiş. Ve o anda gereken en ağır ceza verilmiştir. [15]

Fincanın Yere Konulması Halinde...

Bir ağanın odasında oturan zengin bir misafir, ağanın kahvecisine bahşiş vermek ister. Fakat ağaya karşı ayıp olmasın diye bir bahane arar. Kahvesini içtikten sonra kahve fincanını kahvecinin eline değil de yere bırakır. Kahveci de fincanı yerden alır. Misafir, kahveciye *"kusura bakma unuttum fincanı yere bıraktım"* der. Ve kahvecinin gönlünü almak için fincanın içini altınla doldurur. [16]

Vazgeçilemeyen kahve tiryakiliği...

Kahve tiryakisi bir adam köyünden kalkıp atıyla bir yere giderken, geçtiği köyden çok güzel bir kahve kokusu alır ve dayanamaz köyün içine girer. O köyde, kan davalı oldukları kimseler olmalarına rağmen arayıp kahve kaynayan odayı bulur. Kahve kaynayan odanın, kan davalı oldukları kişilere ait olduğunu farkeder. Fakat bir kere gelmiştir. Tanrı misafiri olarak kabul edeceklerini düşünerek dayanamayıp kapıyı çalar ve kahve içmeye geldiğini söyler. Oda sahibinin adamları gelen kişiyi tanırlar ve öldürmek isterler. Oda sahibi engel olur ve *"gelen misafirimizdir"* diyerek adama buyur eder. Adam oturur ve Oda sahibi kendi eliyle iki fincan kahve ikram eder. Sonra üçüncü fincanı doldurup uzatır. Adam almaz. Oda sahibi ısrar eder, adam yine içemeyeceğini söyler. O zaman oda sahibi: *"Şayet üçüncüyü içseydin gerçek kahve tiryakisi olmadığına inanıp başka amaçla geldiğini anlayacaktık. Ve seni öldürecektik"* der. [17]

Bu hikâye gerçek kahve tiryakilerinin ne kadar kahveye tutkulu olduklarını ve iki fincandan fazla içilmeyeceğini göstermektedir.

"Bana 'acı', bak arkadaşlar ne içiyor"...

Urfa'da, esnaf tarafından dükkâna gelen müşterilere zamanları müsait ise genelde çay ve kahve ikram edilir.

Gözü açık ve aynı zamanda cimri olan esnafın birisi, kalabalık bir grup müşteri geldiğinde masraf olacak diye çay ve kahve ısmarlamak istemezmiş. Bu nedenle usulen sorar, eğer müşteriler de içmek isterlerse, çırağını çağırarak *"oğlum bana 'acı' (mırra), bak arkadaşlar ne içiyor"* dermiş. Misafirler içeceklerini belirttikten sonra, çırak siparişleri kahvehaneye vermek üzere oradan ayrılırmış. Dakikalar geçmesine rağmen siparişler bir türlü gelmezmiş. Müşteriler daha fazla bekleyemediklerinden müsaade isteyerek, bir şey içmeden kalkarlarmış. *"Bana 'acı' bak arkadaşlar ne içiyor"* sözü, ustayla çırak arasında bir şifreymiş. Yani: *"bana acı"* derken, *"beni masrafa sokma, siparişi verme"* demekmiş. Sonraları, esnafın bu huyunu öğrenen müşteriler, oturup saatlerce siparişleri beklerlermiş. Hatta esnaf:

"Kusura bakmayın siparişler gecikti " dediğinde, misafirler: *"Akşama kadar da gecikse bekleriz, zararı yok"* derlermiş. Bu durum karşısında çay, kahve ısmarlamaktan kurtulamayacağını anlayan esnaf, mecbur kalıp çırağı bir daha göndererek siparişleri hızlandırırmış. Siparişler gelince de misafirler cimri esnafın çay ve kahvelerini daha keyifle içerlermiş. (18)

KAHVE İLE İLGİLİ GELENEKLER

Kahve ile ilgili Türkmen aşiretlerinde bir gelenek

Bazı türkmen aşiretlerinde, çok önemli bir konuda verilecek kararı yerine getirecek kişinin seçimi için köy odasında toplanılır. Bu görevi yerine getirecek aşiret gencini seçmek için toplanan gençlere kahve sunulur. Fincanlardaki kahvenin birisi "acı kahve" diğerleri şekerli kahvedir. Dağıtılan kahvelerden "acı kahve" dolu olan fincanın denk geldiği genç kahvesini içer ve bu görevi yerine getirmek üzere belirlenmiş olur. (19)

Harran'da bir gelenek

Çok eski yıllarda Harran bölgesinde, önemli bir konuyu halletmek üzere aşiret içerisinde bu işi yapacak gencin belirlenmesi için şöyle bir adet varmış: Aşiret odasında kendine güvenen gençlerle bir toplantı yapılır. Toplantıda, önemli görevin verileceği gencin seçimi için, kahveci bir fincana mırra'yı doldurur ve oda sahibi adına *"içinizde bu kahveyi içecek ve bu meseleyi halledecek kendine güvenen gönüllü varmı?"* diye seslenir. Gururuna dokunan gönüllü birisi çıkar ve kalkıp kahveyi alır içer. Böylece bahsedilen işi yapmak için hemen gider ve o işi halletmeden dönmez. (20)

SONSÖZ

Kahve ve kahvehane, halk kültürümüzde önemli bir konuma sahiptir. Sosyal yapı içinde kahve, yapılmasından ikramı ve içilmesine kadar birçok geleneği bünyesinde barındırmaktadır. Halk Edebiyatı ürünlerinde de kahve motifi geniş yer tutmaktadır.

Şanlıurfa'nın son yıllarda aldığı göçten birçok kültür değeri etkilenmektedir. Bunların içerisinde kahve ve kahvehanelerle ilgili geleneğin yaşatılması için gereken özen ve çabaların gösterilmesi en büyük arzumuzdur. Özellikle gençler bu konuda bilgilerdirilmeli ve bilinçlendirilmelidir. Aksi takdirde bu geleneğimiz de diğer kültür değerlerimiz gibi zamanla kaybolacaktır.

Geçmişi bugüne taşımak ve yaşamak belki zamanla mümkün olmayacaktır. Ama güzellikleri bugünden fazla olan geçmişe özlem duymak, onları bugüne anılarla taşımak, yeni ufukların açılmasına vesile olacaktır. Özellikle kültür mirasımızı geçmişten bugüne, bugünden yarına taşımak kutsal bir görevdir. Geçmişe saygıdır, vefadır. Bir yerde kültür kimliğinin bilinmesidir. Güzel hayaller ise kültür birikimi ile mümkündür.

Bu araştırmanın, halk kültürünün maddi ve manevi olarak yaşatılması ve tanıtılmasında katkısı olması dileğiyle...

Dipnotlar

(1) Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi, "KAHVE" maddesi, Milliyet Gazetecilik A.Ş basımevi, Cilt 12, s.6194

(2) Müjgan ÜÇER, "Kahve ve Kahvehaneler", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri 4. cilt, HAGEM Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara-1987, s. 425-435.

(3) Ümmühan Alptekin, "Kahve/Kahvehaneden Mahfel'e", Bursa Defteri Dergisi, Bursa-Mart 1999.

(4) Halil Binbaşıoğlu ile 1999 yılında yapılan derlemeden.

(5) Halil Binbaşıoğlu ile Ocak 2002'de yapılan derlemeden

(6) Mehmet Kurtoğlu, "Şehirlerin Nabzı Kahveler", GAP Gündemi Gazetesi, Şanlıurfa, 19 Aralık 2001.

(7) Haz., Mehmet H. Öcal, Selahattin E. Güler, Remzi Mızrak, Şanlıurfa Kültürü Sözlüğü, ŞURKAV Yayınları: 24, Urfanın Sesi Özdal Matbaacılık, Şanlıurfa,Temmuz 2001, s.71

(8) A.Naci İpek, "Vahabın Kahvesi", Bizim Urfa Dergisi, sayı: 1, İstanbul, Mart 1995.

(9) A.Naci İpek, a.g.e.

(10) Hüseyin Güzel,"Yasin'in Kahvesi", GAP Gündemi Gazetesi, sayı: 16, Şanlıurfa, 1-15 Kasım 1998.

(11) A. Akbıyık, S. Turhan, S. Kürkçüoğlu, O. Güzelgöz, K. Dökmetaş, Şanlıurfa Halk Müziği, Şanlıurfa Valiliği yayınları, Cem Ofset, Ankara Ekim 1999. s. 407

(12) Harran yöresel lehçesindeki bu ifadenin fasih Arapça yani yazı dilindeki karşılığının transkripsiyonu şöyledir: "Lev mâ hiyye şeribtu'r-ricâl le-kân kultu murrâ"

(13) Halil Binbaşıoğlu ile 1999 yılında yapılan görüşmeden.

(14) Halil Binbaşıoğlu ile 1999 yılında yapılan görüşmeden.

(15) Halil Binbaşıoğlu ile 1999 yılında yapılan görüşmeden.

(16) Fuat Rastgeldi, "MIRRA (Acı Kahve)", Bizim Şanlıurfa Dergisi, sayı: 23, İstanbul 1998.

(17) İ. Bakır Canbazlar ile Şubat 2002'de yapılan görüşmeden derlenmiştir.

(18) Abuzer Akbıyık ile Ocak 2002'de yapılan görüşmeden derlenmiştir.

(19) Cuma Karataş ile Şubat 2002'de yapılan görüşmeden derlenmiştir.

(20) Veli Göncü ile Şubat 2002'de Kısas'ta yapılan görüşmeden derlenmiştir.

MAKALELERİN ALFABETİK LİSTESİ

Anadolu'nun En Önemli Turizm Güzergâhlarından Biri: Cabir El-Ensar-Harran-İmam Bakır-Han El-Ba'rur-Şuayp Şehri-Soğmatar-Eyyup Nebi Güzergâhı ve Bu Bölgedeki Ören Yerleri (A.Cihat Kürkçüoğlu) / 143

Edessa Krallığı Döneminden Günümüze Kadar Urfa Bölgesi Vali ve Yöneticileri (Selâhaddin E. Güler) / 44

Edessa Mozaikleri (Selâhaddin E. Güler-Bahattin Çelik) / 182

Eskiçağdan (1920) Kurtuluş Savaşına Kadar Urfa Tarihi (Selâhaddin E. Güler) / 11

İlkçağdan Günümüze Urfa'da Sanat ve Edebiyat (Mehmet Kurtoğlu) / 215

Kaybolan Bir Köşemiz: Mecbelbehr (A.Naci İpek) / 294

Kısas Köyü ve Kısaslı Aşıklar (S. Sabri Kürkçüoğlu-Abuzer Akbıyık) / 362

Kurtuluş Savaşında Urfa (Müslüm Akalın) / 37

Meyan Şerbeti (Biyan Balı) ve Şanlıurfa Folklorundaki Yeri (S. Sabri Kürkçüoğlu)/ 344

Plastik Sanatların Şanlıurfa'daki 11 Bin Yıllık Öyküsü (A.Cihat Kürkçüoğlu-Mehmet Kurtoğlu) / 165

Şanlıurfa Coğrafyası (Mehmet Akbıyık) / 3

Şanlıurfa El Sanatları (A. Cihat Kürkçüoğlu) / 190

Şanlıurfa Evlenme Adetleri (M.Emin Ergin) / 283

Şanlıurfa Folklorunda Kuşlar ve Kuşçuluk (S. Sabri Kürkçüoğlu) / 349

Şanlıurfa Halk Edebiyatında Tekerlemeler (Abuzer Akbıyık)/ 300

Şanlıurfa Halk Kültüründe Avcılık ve Keklik (S. Sabri Kürkçüoğlu) / 354

Şanlıurfa Halk Kültüründe "Mırra" (Acı Kahve) İle Oda ve Kahvehaneler (S. Sabri Kürkçüoğlu) / 369

Şanlıurfa Halk Müziğine Genel Bir Bakış (Abuzer Akbıyık-S. Sabri Kürkçüoğlu) / 312

Şanlıurfa Halk Oyunlarına Genel Bir Bakış (Şükrü Üzümcü) / 304

Şanlıurfa Kitabeleri ve Kitabelerde Geçen Urfa Valileri (Mahmut Karakaş) / 265

Şanlıurfa Kütüphaneleri Tarihi (Remzi Mızrak) / 54

Şanlıurfa Mahalli Çocuk Oyunları (Osman Güzelgöz) / 301

Şanlıurfa Mani ve Hoyrat Geleneği İle Atasözleri-Deyimler ve Bilmeceler (Adil Saraç) / 338

Şanlıurfa Mimari Eserlerine Genel Bir Bakış (A. Cihat Kürkçüoğlu) / 67

Şanlıurfa Sosyal Hayatında Gelenekler (S. Sabri Kürkçüoğlu) / 281

Şanlıurfa Yemek Geleneği (Semra Akıl) / 289

Şanlıurfa Yöresi Kadın Takıları (A.Cihat Kürkçüoğlu- Mehmet Oymak) / 212

Şanlıurfa'da Atçılık (Mehmet H. Öcal) / 348

Şanlıurfa'da Ceylanlar (Mehmet H. Öcal) / 353

Şanlıurfa'da Cumhuriyet Dönemi Resim Sanatı (Necmi Kaya) / 173

Şanlıurfa'da Sıra Gecesi Geleneği (Abuzer Akbıyık)/ 276

Şanlıurfa'da Vakıflar (S. Sabri Kürkçüoğlu) / 296

Şanlıurfa'da Yapılan Arkeolojik Araştırmalar, Kazılar ve İl Sınırları İçindeki Sit Alanları (A. Cihat Kürkçüoğlu) / 114

Şanlıurfa'da Yaşayan Ahilik Kültürü (Abuzer Akbıyık) / 292

Şanlıurfa'dan Efsâneler (Selâhaddin E.Güler-S.Sabri Kürkçüoğlu) / 271

Şanlıurfa'nın Dünya İnanç Turizmindeki Yeri (A.Cihat Kürkçüoğlu) / 131

T.C. Şanlıurfa Valiliği Mahalli Halk Oyunları Projesi Kuşaktan Kuşağa Fasıl "Dörtlü Değenek Oyunu" (F.Nevin Güllüoğlu) / 310

Tarihi Gelişim Sürecinde Balıklıgöl ve Çevresinin Mimari Dokusu (A.Cihat Kürkçüoğlu) / 99

Tarihten Günümüze Edessa Nekropolleri (Urfa Mezarlıkları) (A.Cihat Kürkçüoğlu) / 102

Urfa Ağzı (Mustafa Acar) / 332

Urfa Ağzında Ölçü Kavramı (S. Sabri Kürkçüoğlu)/ 335

Urfa Kurtuluş Türküsü Hikâyesi (Abuzer Akbıyık) / 328

Urfa'da İlk Misyonerler ve Küçük Bir Klinikten Urfa Misyoner (İsviçre) Hastanesi'nin Doğuş Öyküsü (A.Cihat Kürkçüoğlu) / 61

Urfa'nın Tarihteki Şehir Kapıları (Selâhaddin E. Güler) / 109

Yeni Babil (Keldâni) Kralı Nabunâ'id (M.Ö.556-538) ve Harran Yazıtı (Eyyüp Bucak-Selâhaddin E. Güler)/ 51

Ziyaret ve Adak Yerleri (S.Sabri Kürkçüoğlu) / 330

YAZARLAR HAKKINDA...

Yrd.Doç.Dr.A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU: 1948 yılında Şanlıurfa'da doğdu. ilk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da, Yüksek öğrenimini 1973'de İ.Ü. Ed.Fak. Sanat Tarihi Bölümü'nde tamamladı. 1974-1979 yılları arasında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nda memur, 1979-1985 yılları arasında Şanlıurfa Müzesi'nde Asistan, 1985-1987 yılları arasında Şanlıurfa Devlet Güzel Sanatlar Galerisi'n-de Müdür ve 1987-1993 yılları arasında ise, Dicle Ün. Şanlıurfa Müh. ve Mim.Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi olarak çalıştı. 1993 yılında Dicle Ün. Fen Bil. Enst. Mimarlık ABD'nda yüksek lisansını tamamladı. 1998 yılında Selçuk Ün.Sos.Bil.Enst. Sanat Tarihi ABD'nda doktora eğitimini tamamladı. 1999 yılında Harran Ün.Fen-Ed.Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Böl. Yrd. Doç. kadrosuna atandı. Urfa konulu fotoğraf ve slayt arşivi bulunmaktadır. 1991 yılında Şanlıurfa Kültür ve Sanat Ödülü'nü almıştır. Şimdiye kadar Şanlıurfa konulu 15 kitabı yayınlanmıştır.

A.Naci İPEK: 1930 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da yaptı. 1852 yılında gazeteciliğe başladı. Bir dönem Cumhuriyet Gazetesi'nin Şanlıurfa muhabirliğini yaptı. 1952-53 yılları arasında "Urfa Gazetesi"ni; 1956'da Karakoyun Gazetesi'ni çıkardı. 1961'de gazetenin ismini Fırat Gazetesi olarak değiştirip, Urfa'nın ilk günlük gazetesini çıkardı. 1966 yılında Anzılha dergisini çıkardı. Halen kitapevi işletmeciliği yapmaktadır. Çeşitli gazete ve dergilerde çok sayıda şiir ve makaleleri yayınlanmıştır. Şiir ve Urfa konulu 4 kitabı yayınlanmıştır.

Abuzer AKBIYIK: 1958 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da yaptıktan sonra, 1978 yılında Afyon Mali Bilimler Fakültesi'nden mezun oldu. Halen Şanlıurfa'da Serbest Muhasebeci-Mali Müşavir olarak çalışmaktadır. Çeşitli radyo ve televizyon programlarına konuşmacı olarak katıldı; proğramlar yaptı. 1992 yılında Kültür ve Sanat Ödülü ve 1993 yılında ise "İhsan Hançer Türk Folkloruna Hizet Ödülü" aldı. Şanlıurfa folkloru hakkında 3'ü müşterek olmak üzere 5 kitabı yayınlandı.

Adil SARAÇ: 1949 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da, yüksek öğrenimini A.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde tamamladı. 1972 yılında Şanlıurfa Lisesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak göreve başladı. 1985'den beri özel dershanelerde öğretmenlik yapmaya başladı. Yayınlanmış 2 kitabı bulunmaktadır.

Bahattin ÇELİK: 1968 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk, orta ve lise öğreniminden sonra İzmir Ege Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Klasik Arkeoloji Bölümü'nü bitirdi. Harran Ün. Fen-Ed.Fak. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak girdi. Halen Hacettepe Üniversitesi'nde Yüksek Lisans öğrencisidir. Şanlıurfa'daki Neolitik dönem kazı alanlarına ait iki makalesi uluslararası "*Neo-Lithics*" dergisinde yayınlanmıştır.

Eyyüp BUCAK: 1946 yılında Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde doğdu. İlk ve orta eğitimini Siverek'te, lise eğitimini Şanlıurfa'da yaptı. Ankara Ün. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Ön Asya Arkeolojisi (Protohistorya) bölümünü bitirdikten sonra bir süre serbest çalıştı. 1980 yılında İzmir Arkeoloji Müzesi'ne memur olarak girdi. Aynı yıl yapılan sınavlara girerek Asistan oldu. 1986 yılında Şanlıurfa Müzesi'ne atandı. 1991 yılında Müdür Yardımcısı oldu. 1997 yılından beri Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü görevini yürütmektedir.

M.Emin ERGİN: 1947 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da tamamladı. Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi'n-de memur olarak göreve başladı. Antalya Tekiloğlu Kütüphanesi Müdür Yardımcılığı görevinde iken emekliye ayrılmıştır. Şanlıurfa konulu 3 kitabı yayınlanmıştır.

Mahmut KARAKAŞ: 1946 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta eğitimini Şanlıurfa'da, yüksek tahsilini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. 1971 yılında Şanlıurfa Atatürk Ortaokulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmeni olarak göreve başladı. 1995 yılında emekliye ayrıldı. Birçok makalesi Harran Dergisi'nde yayınlandı. Araştırmalarını Şanlıurfa kitabeleri ve mezar taşları üzerine yoğunlaştıran yazarın 7 kitabı yayınlanmıştır.

Mehmet AKBIYIK: 1965 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Şanlıurfa'da tamamladı. 1986 yılında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Bölümü'nü bitirdi. 1996 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya A.B.D.'nda Yüksek Lisans yaptı. Halen Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Coğrafya A.B.D.'ında Doktora yapmakta ve Şanlıurfa Atatürk Lisesi'nde çalışmaktadır.

Mehmet H. ÖCAL: 1938 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da, yüksek öğrenimini Ankara Ün. Veteriner Fakültesi'nde tamamladı. Yurdun çeşitli bölgelerinde çalıştı. 32 yıllık memuriyet hayatından sonra Malatya Et ve Balık Kurumu Müdürü iken emekliye ayrıldı. Halen ŞURKAV Kültür Merkezi Kütüphanesi'nde çalışmakla birlikte Hizmet Gazetesi'ndeki köşe yazarlığını da sürdürmektedir. Ulusal ve yerel derecede çeşitli ödülleri bulunan yazarın 3'ü müşterek olmak üzere 5 kitabı yayınlanmıştır.

Mehmet KURTOĞLU: 1969 yılında Şanlıurfa'da doğdu. 1986 yılında Urfa İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Harran Ün. M.Y.O. İnşaat Bölümü'nü bitirdi. 1989-1993 yılları arasında Suruç ilçesinde İmam-Hatiplik yaptı. 1993 yılında Harran Üniversitesi'ne naklen geçti. Halen Şanlıurfa Valiliği Sivil Savunma Müdürlüğü'nde görev yapmaktadır. Şiir ve makalelerini içeren 3 kitabı yayınlanmıştır.

Mehmet OYMAK: 1950 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da, yüksek öğrenimini Ankara Üniversitesi'n-de yaptı. 1970 yılında Şanlıurfa Lisesi'nde öğretmenliğe başladı. Türk Dili ve Edebiyatı ABD'nda Master yaptı. Liselerde 10 yıl, Şanlıurfa Belediye Başkan Yardımcısı olarak 8 yıl ve Harran Ün. Şanlıurfa M.Y.O. Müdürü olarak da 4 yıl yöneticilik yaptı. Halen Harran Ün. İlahiyat Fakültesi'nde Öğretman olarak görev yapmaktadır. Şiir ve Şanlıurfa konulu 6 kitabı yayınlanmıştır.

Mustafa ACAR: 1965 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitiminden sonra Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat

Fakültesi Türkoloji Bölümü'nü bitirdi. Çeşitli yerlerde Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yaptı. Halen Şanlıurfa Kız Meslek Lisesi'ndedir. Yazarın sahnelenmiş 9 tiyatro oyunu ve 20'nin üzerinde skeçi bulunmaktadır. 1 oyun kitabı yayınlanmıştır.

Müslüm AKALIN: 1955 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Şanlıurfa'da; yüksek öğrenimini İ.Ü. Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Yazı hayatına 1974 yılında Urfa'nın Sesi Gazetesi'n-de fıkralar yazarak başladı. Şanlıurfa'da yayınlanan mahalli gazetelerde köşe yazıları yazdı. Halen serbest avukatlık yapmaktadır. Şanlıurfa'nın yakın tarihi ile ilgili 5 kitabı yayınlanmıştır.

Necmi KAYA: 1958 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitiminden sonra, 1979 yılında Urfa Eğitim Enstitüsü'nden mezun oldu. 1989-1990 yılları arasında Hatay'da Hizmetiçi Resim-İş Formasyon Kazandırma Kursu'na katıldı. 1991-2000 yılları arasında Şanlıurfa DGSG Resim Atölyesi Eğitmenliği yaptı. Pekçok kişisel sergi açtı ve karma sergilerine katıldı. Türk Anneler Derneği Rasime Polat İlköğretim Okulu'nda Sınıf Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

Nevin GÜLLÜOĞLU: 1954 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlkokulu Ankara'da, ortaokul ve liseyi Şanlıurfa'da bitirdi. 1977 yılında Gazi Eğitim Fakültesi Resim Bölümü'nden mezun oldu. Önce Resim Öğretmenliği yaptı. 1987-2000 yılları arasında Kültür Bakanlığı Şanlıurfa Devlet Güzel Sanatlar Galerisi Müdürlüğü görevinde bulundu. 2001 yılından bu yana Şanlıurfa İl Kültür Müdürlüğü görevini sürdürmektedir.

Osman GÜZELGÖZ: 1958 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da tamamladı. 1980-1990 yılları arasında Maliye Teşkilatı'nda çalıştı. 1990-1995 yılları arasında Zaman Gazetesi Şanlıurfa bölge temsilciliğini yaptı. Daha sonra Zaman Gazetesi merkezinde (İstanbul'da) çalışmaya başladı. Halen aynı görevini sürdürmektedir. Şiir ve deneme konularını içeren 5 kitabı yayınlanmıştır.

Remzi MIZRAK: 1971 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Şanlıurfa'da tamamladı. Yükseköğrenimini Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü'nde tamamladı. 1995 yılında Gaziantep Ün. Sürekli Eğitim Merkezi (GÜSEM)'nde Öğretmenlik Formasyonu Kursu'na devam etti. 1998 yılında Şanlıurfa İl Halk Kütüphanesi'ne Kütüphaneci olarak girmiş olup halen orada görev yapmaktadır. Şanlıurfa konulu müşterek 3 kitabı yayınlanmıştır.

S.Sabri KÜRKÇÜOĞLU: 1957 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk ve orta tahsilini Şanlıurfa'da yaptı. 1977 yılında Şanlıurfa Mes. Yük.Okulu'nu, 1986 yılında ise Gazi Ü.İ.İ.B.F. İşletme Bölümü'nü bitirdi. 1977-1993 yılları arasında Tarım Reformu Bölge Müdürlüğü'nde, Şanlıurfa Ziraat Fakültesi'nde ve Şanlıurfa Valiliği'nde (ŞURKAV) çalıştı. Kasım 1993'ten beri Harran Ün. Şanlıurfa MYO'da öğretim görevlisidir. Ayrıca, Harran Ün. GAP Bölgesi El Sanatları Araş. ve Uyg. Merk. Müdürlüğü'nü yürütmektedir. 1992 yılında "**ŞURKAV Kültür ve Sanat Ödülü**"ne,1996 yılında ise Folklor Araştırma Kurumu tarafından "**Türk Folkloruna Hizmet Ödülü**"ne layık görüldü. Bazıları müşterek, 10 kitap çalışması yayınlanmıştır.

Selâhaddin E. GÜLER: 1965 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitiminden sonra 1987 yılında Şanlıurfa Lisesi Kütüphanesi'nde memuriyet hayatına başladı. 1994 yılında Şanlıurfa Kız Meslek Lisesi'ne geçti. Şanlıurfa tarihi ve yazıtları hakkında ikisi müşterek olmak üzere toplam 33 makalesi yayınlanmıştır. Halen ŞURKAV Kültür Merkezi'nde "*Tarih Araştırmacısı*" olarak görev yapmakta ve çalışmalarını sürdürmektedir. Şanlıurfa konulu dördü müşterek olmak üzere 5 kitabı yayınlanmıştır.

Semra AKIL: 1968 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlkokulu Şanlıurfa'da, ortaokulu İzmir/Göztepe'de okudu. Şanlıurfa Kız Meslek Lisesi'nden sonra Selçuk Ün. Kız Sanat Yük. Okulu ve G.Ü.M.E.F. Ev Ekonomisi Bölümü'nü bitirdi. Halen Anadolu Turizm ve Otelcilik Meslek Lisesi'nde Ev Ekonomisi öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Şanlıurfa yöresel mutfağını konu alan "**Yöremizden Mutfağınıza**" adlı bir yemek kitabı yayınlanmıştır.

Şükrü ÜZÜMCÜ: 1971 yılında Şanlıurfa'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Şanlıurfa'da tamamladı. Endüstri Meslek Lisesi, Halk Eğitim Merkezi ve Gençlik Merkezi halk oyunları ekiplerinde oynayarak ekip başlığı ve eğitmenliği yaptı. 1993-2002 tarihleri arasında ŞURKAV halk oyunları ekibini çalıştırdı. Öğretmenlere Halk Oyunları Eğitmeni Yetiştirme Kursları verdi. Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın Halk Oyunları Seçici Kurul Üyeliği Belgesi bulunmaktadır. Halen ŞURKAV'da görev yapmaktadır.

FOTOĞRAFLAR

A.Cihat KÜRKÇÜOĞLU: 1, 4, 6, 7, 8, 11, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88a, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 114, 116, 138,141,142, 143 150, 151, 153,154, 155, 156, 157, 158, 159, 175, 178, 198, 201, 212

Abuzer AKBIYIK Arşivi: 182, 187, 188, 192, 193, 195, 196

Devlet Güzel Sanatlar Galerisi Arşivi: 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 183, 184, 185, 186

Fikret OTYAM: 189, 190, 194

Mehmet KURTOĞLU Arşivi: 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167

S.Sabri KÜRKÇÜOĞLU: 2, 3, 5, 9, 10, 12, 13, 14, 43, 48, 58, 59, 103, 117, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 177, 179, 181, 191, 199, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215

Selahâddin E. GÜLER Arşivi: 139, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149

Şükrü ÜZÜMCÜ: 45, 46, 51, 52, 171

Valilik Arşivi: 19a, 87, 88, 152, 200, 206

KİTABIN YANKILARI

Fikret OTYAM */ Gazeteci-Yazar-Ressam*

Sayın Valim,

"Şanlıurfa çıkışlı/damgalı her gelinti içimi ışılatır. Bu, sevdiğine kavuşmadır.

*"**ŞANLIURFA Uygarlığın Doğduğu Şehir**" adlı, büyük bir emekle hazırlanmış kitap için de aynı heyecan/duyguyu yaşadım. Sunuş yazınızda, yarım asırlık Urfa/Şanlıurfa sevdama ve ilgime ilişkin lûtufkâr görüşleriniz de bir savımı pekiştirdi ki, bu "vefa"dır. Vefa bildiğiniz gibi arapça kökenli bir sözcük, karşılığı "sevgide sebat, sevgide durma, sevgi bağlılığı"dır. "Vefalı"nın karşılığını da vefası olan, sevgisinden vazgeçmeyen olarak saptar sözlükler.*

Bu kitap tastamam bir "vefa" ürünüdür. Şanlıurfa'nın tarihi/arkeolojik zenginliği, mimarisi, turizmi, sanatı, edebiyatı ve o canım halkın kültürüne ilişkin zenginliğini unutmayıp, bunların sevgisinden vazgeçmeyip yaşatmaktır. Her zaman yazıyor/söylüyorum; "bireyde olsun/toplumda olsun 'vefa'dan yoksun kılındı mı koyun gitsin o bireyi ve toplumu." Vefa, insanı insan kılan önemli bir olgudur inancındayım."

Bir kez daha teşekkür eder, en içten sevgi ve saygılarımı sunarım.

ÖZGEN ACAR */ Gazeteci-Yazar*

*"Son yıllarda illerimizi tanıtan danışma kitaplarında, almanaklarda, turistik yayınlarda önemli, olumlu gelişmeler göze çarpmaktadır. Bu yayınları genelde yakından izlemeye çalışıyorum. Bu yayınlar içinde en doyurucu, en kapsamlı, en yalın olanı "**ŞANLIURFA Uygarlığın Doğduğu Şehir**" adlı kitaptır. Kitap, dünyada bir benzeri olmayan eski çağ uygarlıklarına ev sahipliği yapmakla kalmayıp bu uygarlıklara Anadolu'ya sıçrama tahtası görevi de yüklenmiş olan bu ilimizin tarihsel geçmişine olduğu kadar, Anadolu'nun tarihine de ışık tutmaktadır.*

Kitap, Şanlıurfa'nın tarihsel, toplumsal, dinsel, kültürel ve sanatsal mirasını öteki illere de örnek olacak biçimde belgelemektedir. Keşke, tüm illerimiz de böylesine bilimsel dayanağı olan, Anadolu'nun aydınlanma sürecine katkıda bulunan benzeri yayınlar yapabilseler."

Saygılarımla.

ISBN 975 - 7394 - 25 - 4